

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARTĂ
ZALĂU

ACTA
MVSEI

POROLISSENSIS

IV

ZALĂU 1980

MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARTA ZALĂU

ACTA MVSEI POROLISSENSIS IV

COMITETUL DE REDACȚIE:

EUGEN CHIRILĂ	— <i>redactor responsabil</i>
GRIGORE BELDEANU	
SILVIA COSMA	
VASILE LUCACEL	
IOAN GOIA	
NICOLAE GUDEA	<i>secretar de redacție</i>

Răspunderea pentru conținutul articolelor și calitatea rezumatelor în limbi străine revine în întregime autorilor

**ACTA MUSEI POROLISSENSIS
ANUARUL MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARTĂ DIN ZALĂU**

Orice corespondență se va adresa:
Muzeul de Istorie și Artă din Zalău
4700 Zalău, str. Pieții nr. 9
Tel. 996/12223

Tout correspondance sera envoyée à
l'adresse:
Muzeul de Istorie și Artă din Zalău
4700 Zalău, str. Pieții nr. 9
ROMANIA

Coperta: camee reprezentând pe zeița Minerva descoperită în clădirea N 2 (= Templul lui Bel)
Fotografiile au fost executate în cea mai mare parte de Andrei Göbl (Muzeul de Istorie și Artă din Zalău)

S U M A R

<i>Cuvînt înainte</i>	11—13
---------------------------------	-------

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

MARIA BITIRI — MARIN CÂRCIUMARU	Primele dovezi de cultură materială și artă paleolitică în județul Sălaj (Les premieres témoignages de culture matérielle et d'art paléolithique dans le district Sălaj)	17—23 23—24
EVA LAKÓ	Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978—1979 (Vorläufige Mittellung über die in den Jahren 1978—1979 durchgeführten Rettungsgrabungen)	31—34 35
CAROL KACSÓ	Descoperiri din epoca bronzului în depresiunea Sălajului (Bronzezeitliche Funde in der Sălaj-Niederung)	37—44 44
SEVER DUMITRAȘCU IOAN EMÖDI	Materiale arheologice de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului descoperite la Biharea (Archaeological Material from the end of the Age of Bronze and the Beginning of the Iron Age at Biharea)	47—55 55
EUGEN CHIRILĂ — ADRIANA RUSU,	Tezaurul monetar de la Deva, secolele II—I î.e.n. The Hoard of Deva. 2nd—1st century B.C.)	69—76 76
LEONTIN GHERGARIU	Raport despre săpăturile arheologice efectuate la Moigrad în anii 1939—1940. (Bericht über die Ausgrabungen der Jahre 1939 und 1940 in Moigrad)	77—79 79
EUGEN CHIRILĂ — NICOLAE GUDEA — ALEXANDRU V. MATEI VASILE LUCĂCEL	Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad (Porolissum) din anii 1977—1979 (Vorläufiger Bericht über die in den Jahren 1977—1979 in Moigrad (Porolissum) durchgeführten archäologischen Ausgrabungen)	81—100 100—101

NICOLAE GUDEA	Vasele ceramice stampilate de la Porolissum (Die in Porolissum erzeugte Stempelkeramik)	105—144 144—145
DAN ISAC—		
NICOLAE GUDEA,	Terra sigillata de la Porolissum (I)	191—201
AMALIA LANDES—	(Die Terra sigillata von Porolissum)	202
NICOLAE GUDEA,	Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. II. Clădirea comandamentului	211—219
	(Vorschlag für eine Graphische Rekonstruktion des Römerlagers von Buciumi. II. Die Kommandatur- gebäude (Principia)	219—220
ALEXANDRU V. MATEI	Repertoriul așezărilor aparținând dacilor liberi (sec. II—IV e.n.) descoperite pe teri- toriu județului Sălaj	229—243
	(Verzeichnis der in Kreis Sălaj entdeckten Siedlungen der freier Daker (2—4 Jh.)	243
EUGEN CHIRILĂ—		
IOAN CHIFOR,	Descoperiri monetare antice și bizantine la Gherla (II)	245—246
	(Some ancient and byzantine coins discovered at Gherla (II))	246
MIHAI PETICĂ	Descoperiri romane inedite în județul Mureș (Neue römere Entdeckungen in Bezirk Mureș)	247—248 248
CONSTANTIN POP	Cultul lui Aesculap și al Hygiei la Ulpia Traiana Sarmizegetusa	251—253
	(Le culte d'Aesculapius et de Hygée à Ulpia Traiana Sarmizegetusa)	253
NICOLAE GUDEA	Castrul roman de la Brețcu. Încercare de monografie	255—332
	Das Römerlager von Brețcu (= Angustia). Versuch einer Monographie	332—334
ISTVÁN BAJUSZ	Colecția de antichități a lui Tégylás István din Turda	367—393
	(Die Tégylás István archäologische Sammlung im Turda)	394
ISTORIE MEDIE		
MIHAI BLĂJAN—		
EUGEN STOICOVICI,	Atelierul de unelte agricole din secolul XII, descoperit la Hopârta (jud. Alba)	397—400
	(Die Werkstatt für Ackerbauwerkzeuge aus dem XII Jahrhundert die in Hopârta (Kr. Alba) entdeckt wurde)	400—401
ADRIAN A. RUSU	Începuturile cetății feudale de la Bologa (The Beginnings of the feudal stronghold from Bologa)	403—417 417—418

VALER HOSSU	Începuturile satului Răstoci	421—429
	(Über die Anfänge des Dorfes Răstoci)	429
GRAȚIAN MĂRCUȘ — DORU E. GORON,	Despre sfârșitul lui Mihai Viteazul în cronicele lui Gh. Sincai și Pethő Gergely . .	431—434
	(Sur la fin du Michel le Brave dans les chroniques de G. Sincai et Pethő Gergely)	434
EUGEN CHIRILĂ GEORGE TOGAN,	Tezaurul monetar de la Cenade, secolul XVII	435—437
	(The coin hoard of Cenade, 17 th century)	437
PAUL ABRUDAN	Documente inedite privind obligațiile feudale ale locuitorilor din comitatul Crasna, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	439—474
	(Unbekannte Urkunden über die feudalen Pflichten der Bewohner aus dem Komitat Crasna aus der zweiten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts)	474
~ IOAN TOMOLE	Atestări documentare ale manifestării conștiinței naționale românești în Sălaj în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea	475—478
	(Preuves documentaires de la dix-huitième siècle au sujet de la conscience nationale roumaine sur le territoire de Sălaj)	478
~ IONEL PENEĂ	Aspecte social economice ale județului Sălaj din prima jumătate a secolului al XIX-lea, oglindite în tabela contribuabililor	479—484
	(Les aspects social-economiques du département Sălaj dans la première moitié du XIX-e siècle reflétés dans les tableaux d'imposition)	485

ISTORIE MODERNĂ

AVRAM ANDEA	Concepția juridică a lui Simion Bărnuțiu în lumina dreptului natural privat predat la Blaj	489—498
	(La conception juridique de Simeon Bărnuțiu à la lumière du droit naturel privé enseigné à Blaj)	499
BLAGA MIHOC	Aspecte ale revoluției din 1848—1849 în însemnările unui intelectual român din Țara Lăpușului (jud. Maramureș)	501—512
	(Quelques aspects sur la révolution de 1848—1849 dans les notes d'un intellectuel roumain de Țara Lăpușului; dép. de Maramureș)	512
EUGEN LAZĂR	Cîteva considerații asupra fenomenului emigrației și a orientării românilor din Transilvania spre America de Nord în perioada 1848—1918	513—522

	(<i>Einige Bemerkungen über die Auswanderung der Siebenbürgischen Rumänen nach Nordamerika in Zeitraum 1848—1918</i>)	522—523
MIRCEA POPA	Ultimii ani ai lui Simion Bărnuțiu la Iași (<i>Simion Bărnuțiu's last years in Iassy</i>)	525—530 530—531
PAUL ABRUDAN	Documente inedite privitoare la solidaritatea românilor sălăjeni cu Romania în războiul pentru independență din 1877—1878 (<i>Documents inédits concernant la solidarité des Roumains du département de Sălaj avec la Roumanie pendant la guerre pour l'indépendance de 1877—1878</i>)	533—543 544
CORNEL GRAD	Memorandumul și Sălajul. Scrisori și telegrame de adeziune în Tribuna (1892—1894) (<i>Mémorandum et Sălaj. Lettres et télégrammes d'adhésion dans la revue Tribuna (1892—1894)</i>)	545—565 565
MIRCEA POPA	Documente politice, culturale și literare privitoare la lupta Românilor pentru independență națională. Cronică epistolară transilvăneană. (<i>Documents concernant the struggle for social and national unity of the romanians in Transylvania</i>) . .	567—579 579—580
IOAN TOMOLE	Aniversarea împlinirii vârstei de 70 ani de ani ai lui Pop Gheorghe de Băsești, moment semnificativ al manifestării voinței de libertate și unitate a poporului român . . . (<i>L'anniversaire d'accomplissement du soixantedix ans de la vie de Pop Gheorghe de Băsești moment significatif d'affirmation de la volonté pour liberté et unité nationale du peuple roumain</i>)	581—588 589
ISTORIE CONTEMPORANĂ		
GHEORGHE C. ROBESCU	Aspecte privind dezvoltarea mineritului și a metalurgiei metalelor neferoase în nordul Transilvaniei între 1919—1940. Activitatea capitalului particular (<i>Quelques aspects du développement des mines et de la métallurgie des métaux non ferreux au Nord de la Transylvanie entre 1919—1940. L'activité du capital privé</i>)	593—603 604
VASILE CIUBĂNCAN	Date noi demografice, socio-economice despre populația Sălajului pe anii 1910—1941. Poziția și contribuția ei în problemele apărării graniței de Vest a țării în perioada interbelică	605—629

(Neue Demographische, sozial-ökonomische Daten über die Bevölkerung von Sălaj in den Jahren 1910–1941. Ihre Haltung und ihr Beitrag zum Problem der Verteidigung des Westgrenze des Landes in der Zwischenkriegszeit)

629

GEORGE

PROTOPODESCU

1 Mai 1939 — strălucit moment al luptei poporului român împotriva fascismului, pentru independență și suveranitate națională

631–640

(1 Mai 1939 — moment éclatant de la lutte du peuple roumain, pour l'indépendance et la souveraineté nationale)

640

IOAN TOMOLE

Mișcarea muncitorească în Sălaj între anii 1918–1940

641–643

(Le mouvement ouvrier du Sălaj entre l'années 1918–1940)

643

CORNEL GRAD

Aspecte ale ocupației fascisto-hortiste în nord-vestul Transilvaniei (1940–1941) . .

645–650

(Aspects de l'occupation fascisto-hortyste au nord-ouest de la Transylvanie (1940–1941)

651

GHEORGHE CORDOȘ

O anchetă de opinie asupra unor probleme legate de familie în rîndul locuitorilor din Gîrbău

653–661

(Une enquête dirigée en vue d'élucider quelques problèmes concernant la famille parmi les habitants de Gîrbău)

661

ISTORIA CULTURII ȘI MUZEOGRAFIE

ERNEST WAGNER

Preocupări de arheologie în județul Sălaj oglindite în documente din anii 1870–1950

665–703

(Die archäologischen Beschäftigungen im Kreis Sălaj zwischen 1870–1950)

703

VALENTIN DĂRĂBAN

—DORU E. GORUN

Deleu. O familie de luptători naționali din Sălaj (I)

705–725

(Deleu. Une famille de combattants nationaux de Sălaj (I))

725–726

VIOREL FAUR

Din corespondența inedită a cărturarului bihorean Iustin Popfii

727–734

(Correspondance inédite de l'erudit Iustin Popfii) . .

734

RADU ARDELEAN

Din activitatea Uniunii foștilor voluntari din războiul pentru întregirea neamului (UFVR)

734–745

(Über die Tätigkeit der „Vereinigung Ehemaligen Freiwilliger in Krieg für die nationale Einheit“) . .

745

LAZĂR URECHE	Bibliotecile populare din despărțămîntul Năsăud al Astrei pînă în anul 1914 . . . (Die Bibliotheken für das Volk in der Abteilung Nassod der Astra bis 1914)	747—756 756—757
STELIAN MÎNDRUȚ	Contribuții privind începuturile ziaristicii românești sălăjene (Contribuzioni sul comincio della giornalistica romena di Sălaj)	759—767 767
TITUS FURDUI	Tipărituri românești vechi din zona băimăreană aflate în fondurile Bibliotecii Academiei R.S. R. Filiala Cluj-Napoca . . . (Old romanian prints of the Baia Mare region recently aquired for the collection of the Library of the Academy of the Romanian S.R. Cluj-Napoca branch) . .	769—784 784—785
TITUS FURDUI	Tipărituri românești vechi din Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca provenite din biblioteca personală a lui Timotei Cipariu (Alte rumänische Drucke aus der privat Sammlung (Bibliothek) von Timotei Cipariu in der Sammlung alter rumänischer Bücher der Bibliothek der Akademie der R.S. Rumänien. Filiale Cluj-Napoca)	787—806 806
CRĂCIUN OLARU	Aspecte floristice din cursul superior al văii Arieșului (Aspects floristiques du cours supérieur de la vallée de l'Arieș)	807—810 811

ETNOGRAFIE

LEONTIN GHERGARIU	Károly Zilahy — un cercetător al vieții poporului român din Transilvania . . . (Károly Zilahy — ein Forscher des rumänischen Volkslebens in Siebenbürgen.)	815—821 821
MIHAELA VARGA — LIĞIA FULGA	Despre monumente de arhitectură populară din sud-estul Transilvaniei — porțile mocănești din Săcele (Jud. Brașov) (Die Holztore aus Săcele; Kreis Brașov)	823—828 828
CONSTANTIN ITTU	Problema ornamentelor lobate la români (The problem of the lobe-ornaments to the romanians)	829—833 833

ISTORIA ARTELOR

GHEORGHE MÂNDRESCU	Ușile împărătești de la Chechiș (Les portes royales de Chechiș)	837—839 839
-----------------------	--	----------------

NEGOIȚĂ LĂPTOIU	Pictorul transilvănean Alexandru Popp. 1868—1949 841—854 (Un peintre transylvain: Alexandre Popp (1868— 1949) 854—855
MARIA PIA BADIU	Picturile lui Ioan Mitrea în colecția de artă a Muzeului de Istorie și Artă din Zalău 857—859 (The paintings by Ion Mitrea in the collection of the Museum for History and Art of Zalău) 859
VASILE ȚUCĂCEL	Raport despre activitatea Muzeului de Is- torie și Artă din Zalău pe anul 1979 861—863 (Report on the activity of the Museul de Istorie și Artă of Zălau in 1979) 863 Lista abrevierilor bibliografice 865—870 Abkürzungen

•

CUVINT ÎNAINTE

Anul 1980 este un an de mari semnificații în istoria contemporană a României socialiste; este anul în care, pe baza istoricelor hotărâri ale Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român, se pregătește încheierea celui de al 6-lea cincinal al economiei noastre și, același timp, s-au pus bazele dezvoltării accelerate a societății românești pentru cincinalul 1981—1985, precum și pentru anii următori, până în 2000—2010.

Raportul prezentat Congresului al XII-lea de către secretarul general al partidului tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU a evidențiat cu claritate că noua etapă pe care o străbate societatea românească reprezintă un nivel superior al dezvoltării și vizează atât domeniul forțelor de producție, cât și acela al structurii și relațiilor sociale, al conducerii științifice a societății și al modului de viață și de gândire al oamenilor. Congresul a adoptat măsuri cu privire la afirmarea mai puternică a partidului nostru ca centru vital al întregii națiuni, la întărirea unității rindurilor sale, la perfecționarea activităților politico-organizatorice pentru intensificarea procesului de educare, de formare a omului nou, profund devotat socialismului, înarmat cu ideologia revoluționară științifică a partidului, capabil să acționeze cu fermitate pentru înfăptuirea neabătută a programului partidului de înflorire multilaterală a patriei.

„Într-un spirit de profund entuziasm și deplină unanimitate, spunea tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, Congresul a adoptat Raportul Comitetului Central, linia politică generală, orientările de perspectivă. Au fost adoptate în același spirit Directivele cu privire la dezvoltarea economico-socială în perioada 1981—1985 și programele directive care asigură progresul armonios al societății noastre socialiste. Toate aceste documente completează în mod minunat Programul partidului, în noua etapă, hotărâtoare pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, pentru ridicarea continuă a gradului general de civilizație, de bunăstare materială și spirituală a poporului nostru, pentru viitorul luminos, comunist al României“.

Succesele obținute în dezvoltarea economico-socială a patriei precum și minunatele perspective deschise de Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român ne apar cu și mai mare strălucire acum când se împlinesc 15 ani de când tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, eminentă personalitate a vieții politice interne și internaționale, a fost ales în fruntea partidului. De fapt, acești din urmă 15 ani reprezintă perioada cea mai fertilă din întreaga noastră istorie, perioada în care s-au obținut rezultate fără precedent în toate domeniile vieții materiale și spirituale.

În lumina documentelor de partid, sarcinile ce revin istoriei și cercetării istorice, prin toate instrumentele acestora apar și mai complexe. „Istoria, spunea tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU în cuvîntarea sa la Congresul Edu-

cației și învățămîntului, este o știință revoluționară. De aceea istoricii trebuie să militeze de pe poziții revoluționare“. Rolul istoriei, așa cum apare în documentele Congresului al XII-lea al partidului, este nu numai de a scoate la iveală documente noi, dovezi noi, de a studia istoria în lumina materialismului dialectic, ci și aceea de a combate pe cei care denaturează și denigrează această istorie, de a scoate la iveală căile de bună înțelegere, de unitate și frăție a populațiilor care au trăit și trăiesc azi pe teritoriul României, fără deosebire de naționalitate.

La întâlnirea pe care a avut-o cu reprezentanți ai oamenilor de știință din domeniul istoriei, tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU sublinia „...necesitatea ca știința istorică să pornească de la realități, de la cerințele respectării independenței naționale a popoarelor, ale conlucrării active între ele, în vederea dezvoltării lor economico-sociale, pe principiile deplinei egalități și al respectului reciproc. Desigur, trebuie să avem în vedere că în problemele de istorie există puncte de vedere diferite, confruntări de idei și chiar încercări de denaturare a adevărului istoric. Tocmai de aceea sarcina istoricilor noștri este de a contribui activ la clarificarea acestor probleme pe baze științifice și, în același timp, de a da o ripostă fermă oricăror încercări de a falsifica istoria, de a denatura realitatea“.

Pe baza acestor idei fundamentale, rolul unei reviste istorice regionale ca Acta Musei Porolissensis, cu obiectivul relativ limitat la suprafața unui ținut istoric cu specificul său, apare mai limpede. Ea trebuie să includă cercetări originale, documente și dovezi inedite care aduc la lumină sau permit constatări de natură să reflecte momentele principale ale istoriei naționale, să trezească și să formeze simțăminte de natura celor cerute de direcțiile dezvoltării muncii ideologice și politice. Ca urmare, cuprinsul noului volum caută și încearcă să rezolve și să reflecte cât mai fidel aceste direcții, acoperind, pe de-o parte, cuprinsul caracteristic dinainte stabilit al revistei din punct de vedere cantitativ, iar din punct de vedere calitativ, astfel de studii care să îndeplinească mai bine sarcinile de educație, de formare patriotică pe care le-a primit în noua etapă. În ultimă instanță, cercetarea istorică locală, prin mijloacele ei proprii, prin caracterul său universal aduce o contribuție reală la întregirea istoriei naționale și contribuie astfel la ridicarea nivelului de cunoaștere.

Acta Musei Porolissensis a adus prin numărul său al III-lea o contribuție, am zice noi, prețioasă la cinstirea congresului partidului, la aniversarea celor 2050 de ani de la întemeierea celui dintâi stat dac centralizat și independent. În aceeași măsură revista noastră a contribuit la cinstirea marelui Congres Internațional de Studii Istorice care a avut loc la București în august 1980. Și nu exagerăm dacă afirmăm, odată în plus, că aportul ei la cunoașterea unor fenomene și evenimente istorice, a unor dovezi arheologice noi, chiar și la acest nivel regional, a fost și este apreciat pozitiv.

Numărul al IV-lea al revistei Acta Musei Porolissensis, revenind la structura sa obișnuită, a căutat să cuprindă lucrări care să îndeplinească, în același timp, și sarcina de a umple golurile istorice ale acestui vechi ținut românesc, dar și de a prezenta materiale care prin conținutul lor să devină

instrumente ale direcțiilor de orientare ideologică. Ea încearcă deci să ducă mai departe sarcina trasată la apariția ei de a studia probleme legate de formarea și dezvoltarea societății omenеști aici, a formelor de organizare și dezvoltare a străbunilor noștri daci, daco-romani și apoi români, cu toate aspectele pe care cercetările le scot la iveală și, în același timp, de a evidenția lupta comună împotriva împilării sociale și munca frățеască a naționalităților care în decursul timpului s-au așezat aici alături de români.

Astfel, secțiunea de istorie veche și arheologie prezintă studii care cuprind probleme legate de apariția și primele manifestări spirituale ale omului pe teritoriul județului: una din descoperirile de mare răsunet din istoria noastră veche; în același timp sînt scoase la lumină aspecte legate de dezvoltarea societății traco-dacice, probleme multiple legate de procesul simbiozei daco-romane, proces de bază și definitoriu pentru ființa și întreaga istorie ulterioară a poporului român. Secțiunea de istorie medie scoate la iveală lupta poporului român împotriva împilărilor sociale. Secțiunea de istorie modernă cuprinde lucrări cu privire la formarea națiunii române, fenomenele revoluționare prin care trece ea, caracterul tot mai unitar al românilor de pe toate meleagurile locuite de ei, lupta politică, culturală pentru formarea spiritului național, toate acestea ducînd în final la revoluția care a creat statul român unitar. Această luptă, cu aspecte foarte complexe: istorice, juridice, filosofice, culturale atestă creșterea sentimentului național, ideea necesității unirii. Secțiunea de istorie contemporană cuprinde studii care reflectă marile mutații cu caracter economic, social, demografic care au urmat unirii și, mai ales, rolul tot mai important al partidului clasei muncitoare nu numai în bătăliile de clasă ci și în activitatea și lupta pentru păstrarea integrității teritoriale a statului, a suveranității și independenței. Ultimele două secțiuni: istoria culturii și etnografia, ca și istoria artelor aduc la lumină pe de-o parte creația artistică populară, tradițională, iar pe de altă parte mișcarea generală comună pentru propășire în care se încadrează și creația artistică propriu-zisă pentru teritoriul sălăjan.

Ne îndeplinim din nou și cu aceeași satisfacție îndatorirea ca la încheierea acestor rînduri să aducem mulțumiri Comitetului județean Sălaj al P.C.R. pentru sprijinul permanent dat și pentru înțelegerea avută tot timpul față de grupul de istorici care se străduie ca, prin scoaterea la lumină a istoriei Sălajului, să contribuie la luminarea unei părți din istoria națională și, prin aceasta, la o mai bună cunoaștere a istoriei de ansamblu a poporului român.

COMITETUL DE REDACȚIE

ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE

PRIMELE DOVEZI DE CULTURĂ MATERIALĂ ȘI ARTĂ PALEOLITICĂ ÎN JUDEȚUL SĂLAJ

Cercetările de teren și săpăturile arheologice organizate de noi în anul 1969 în nord-vestul României, aveau să încheie un deceniu de investigații în domeniul paleoliticului în depresiunea Țării Oașului¹ și să ducă la descoperirea primelor două așezări din această epocă pe malul drept al Someșului, în limitele județelor Maramureș (Bușag)² și Sălaj (Perii Vadului, com. Ileanda).

Între aceste două așezări, pe același mal drept al Someșului, în anul 1978 s-a descoperit peștera de la Cuciulat și în interiorul acesteia prima pictură rupestră paleolitică de pe teritoriul României³.

Valea Someșului, formată prin unirea la Dej a Someșului Mare și Someșului Mic, constituie o largă poartă de legătură între bazinul Transilvaniei și Cîmpia Panonică. Prin afluenții săi reușește să transporte mari cantități de apă adunată fie de pe pantele sudice ale Munților Rodnei, fie de pe înălțimile Apusenilor. Așa cum remarcă N. Orghidan⁴, începînd de la Dej, Someșul, împotriva înclinării straturilor, se îndreaptă totuși spre Nord-Vest, iar după ce face trei coturi caracteristice, dintre care unul la Ileanda, pătrunde în Cîmpia Tisei, după ce a lăsat în urmă regiunea horsturilor cristaline și formațiunile terțiare ce leagă Munții Apuseni de Carpații Orientali.

Atît stațiunea paleolitică de la Ileanda—Perii Vadului (*Fig. 1*), cît și peștera cu picturi de la Cuciulat, sînt legate de existența terasei de 75 m a Someșului. Prima este cantonată pe podul unui rest al acestei terase, iar peștera a fost săpată în aceeași terasă, într-o porțiune în care apare ca o terasă în rocă, respectiv tăiată în calcar.

Ambele obiective paleolitice sînt dispuse pe partea dreaptă a văii Someșului, în sectorul dintre Dej și Jibou, deci în zona numită de V. Mihăilescu⁵ Platforma Someșană, iar de Al. Savu⁶ Podișul Someșan. În această regiune, valea Someșului desparte culmea Frisnelului și culmea Boiului (din cadrul platformei Chioarului, situată în Nord) de prispa Prisloapele (din partea sudică).

¹ M. Bitiri, *Paleoliticul în Țara Oașului* (Biblioteca de arheologie, seria complementară, 1), București, 1972.

² M. Bitiri și M. Cărciumaru, în *Marmăția*, 5, 1980 (sub tipar).

³ M. Cărciumaru și M. Bitiri, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, p. 285—292.

⁴ N. Orghidan, *Văile transversale din România*, București, 1969, p. 96—101.

⁵ V. Mihăilescu, *Platforma Someșană*, în *BSGR*, 53, 1934.

⁶ Al. Savu, *Podișul Someșan* (Teză de doctorat), Cluj, 1963.

Culmea Prisnelului, constituită din gresii și calcare organogene eocene și oligocene, are aspectul unei suprafețe structurale, fragmentată de văi scurte și de curmături, atât din Vest cât și din Est. Această platformă se strîmtează spre Boiu și Bizușa, se lărgeste între Ileanda și Vima, iar spre Est capătă un aspect ramificat printre masive de peste 600 m.

Forma, adesea netedă în zonele calcaroase, a podișului Boiului, este întreruptă de doline tipice. Pe Someș, în sectorul de gîtuire maximă a podișului, trece prin satul răsfirat Mesteacău, vechiul drum dintre Șomcuta și Răstoci.

Prispa Prisloapele se conturează mai ales printr-un relief de cueste, cum este cuesta Gîlgău—Rus⁷.

Sectorul de vale dintre Dej și Jibou, în cadrul căruia sînt incluse așezările paleolitice de la Ileanda—Perii Vadului și peștera Cuciulat, se caracterizează prin existența, în cea mai mare parte, a formațiunilor friabile de tipul nisipurilor, marnelor și argilelor de vîrstă paleo-neogenă, intercalate de gresii, conglomerate, calcare și tufuri, în general mai rezistente la acțiunea factorilor subaerieni. Dezvoltarea teraselor în această regiune a fost puternic influențată de căderea monoclinală a straturilor către interiorul bazinei Transilvaniei, care a determinat apariția frecventă a formelor structurale. Terasa a IV-a, de 75 m, de care sînt legate cele două descoperiri paleolitice din județul Sălaj, este atribuită de Al. Savu⁸ pleistocenului vechi.

Descoperirea așezării de la Perii Vadului o datorăm pedologului H. Asvaduov, care în sondajele sale de specialitate, a găsit cîteva piese de silex de factură paleolitică, pe care a avut amabilitatea să ni le pună la dispoziție spre studiu.

O cercetare sumară întreprinsă la fața locului în 1969 și săpăturile organizate în campania din 1971, pe o suprafață de 134 mp, au dus la identificarea unei așezări paleolitice cu două niveluri de locuire, ambele aparținînd paleoliticului superior.

Zona cercetată s-a restrîns la terenul înțelenit aflat între abruptul carierei vechi și suprafața ocupată de culturile agricole.

După determinările lui H. Asvaduov, depozitul, ce include cele două straturi de cultură, este format din sol argiloiluvial podzolic cu trecere glosică și fragipan cu rețea poligonală, format pe luturi grele, care continuă pînă la masivul calcaros de la bază.

Orizonturile pedogenetice sînt următoarele:

- 0—1 cm = orizont de țelină (pajiște);
- 1—8 cm = A₁
- 8—15 cm = A₂ (A₁)
- 15—35 cm = A₂ B
- sub 35 cm = B_x

Nivelul inferior de locuire paleolitică de la Perii Vadului. Primul nivel de locuire este situat în orizontul B, între circa 40 și 70 cm adîncime.

Materialele descoperite constau din piese litice în exclusivitate, în număr de 105 exemplare, ceea ce reprezintă mai puțin de o piesă pe mp de suprafață cercetată. Am remarcat însă că răspîndirea materialului arheologic nu este uniformă, acesta apărînd, pe alocuri, concentrat în complexe restrînse. Materia primă pare a fi de proveniență locală, rocile

⁷ V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 84—98.

⁸ Al. Savu, în *Studia*, series Geologia-Geographia, fasciculus 2, 1965, p. 89—99.

identificate (gresii 50%, jasp și opal 40%, cuarțit 8%, sillex și bazalt 2%) găsiindu-se atât în depozitele naturale de pantă, cât și în aluviunile Someșului.

Între materialele descoperite doar 7,8% sînt unelte, în rest fiind nuclee atipice (11 exemplare), așchii (34), lame (4), spărturi și așchii de cioplire (48 exemplare).

Uneltele constau din patru gratoare, cioplite pe așchii scurte și groase, două racloare (unul lateral, cu partea activă ușor convexă, cioplit pe o așchie de gresie cu dimensiunile de 12×5,6 cm și altul discoidal, cu marginile cioplite bifacial, pe așchie lată, cu dimensiunile de 7×6 cm), un cioplitor, o lamă retușată parțial și cu scobituri laterale, un străpungător atipic realizat pe colț de așchie lată, un burin median pe așchie nucleară (Fig. 2 și 3).

Prin componența sa, materialul descoperit în primul nivel de locuire de la Perii Vadului indică o perioadă mai timpurie în limitele paleoliticului superior, avînd un caracter arhaic pronunțat, cu un număr ridicat de așchii. Componența tipurilor de unelte dovedește o asociație de forme mai vechi, musteroide (racloare) și mai tîrzii, aurignacoide (gratoare) ce caracterizează prima fază a paleoliticului din Oaș (nivelurile inferioare de la Boinești și Remetea) și Maramureș (nivelul inferior de la Bușag). Numărul restrîns de piese nu permite încadrării mai sigure, impresia generală fiind că acest complex este mai apropiat de cel de la Bușag. Sprijinim ipoteza noastră în primul rînd pe faptul că din ambele complexe lipsesc virfurile foliacee bifaciale, prezente în prima fază a paleoliticului din Oaș, după cum trebuie să relevăm și numărul mai mare de gratoare la Perii Vadului și Bușag.

Nivelul superior de locuire paleolitică de la Perii Vadului. Cel de al doilea strat de cultură este situat la nivelul orizonturilor pedogenetice A₁—A₂ și A₂B.

De aici provine un număr de 190 de piese litice, cioplite din aceleași roci ca și în primul nivel, proporția lor fiind mult schimbată. Astfel, în acest nivel, cele mai multe piese, în proporție de 53%, sînt cioplite din sillex și alte roci silicioase care, în primul nivel atingeau doar 2%. Se menține ridicată folosirea jaspurilor și opalurilor (40% în nivelul inferior, 31% în cel superior). Scade proporția cuarțitului la numai 4%, iar gresia, de la 50% în primul nivel, se reduce la numai 12% în cel superior.

Uneltele reprezintă 19% din totalul pieselor descoperite și asociază o gamă de șapte tipuri, care constau din: 7 lame și așchii retușate mărunț (parțial), 4 unelte combinate (gratoar-burin, gratoar-străpungător, trapez-burin), 3 gratoare pe capăt de lamă scurtă, trei burine pe lame cu trunchiere oblică, retușată, o lamă microlitică à dos, o piesă de tip „éssquillée” (Fig. 4 și 5).

Nucleele au forme prismatice și piramidale, multe dintre ele fiind atipice. Un bolovănaș de sillex, provenit din prundișuri, este cioplit bifacial la un singur capăt, piesa căpătînd forma așa numitelor „chopping-tools” sau cioplitoarelor, descoperite în toate așezările paleolitice, indiferent de vîrstă și cultură, din nord-vestul României, considerate unelte nucleiforme⁹.

Tipurile de unelte sînt mai variate decît în primul nivel, iar între ele apar izolate forme specifice paleoliticului superior de sfîrșit (trapezul și piesa éssquillée). Tot izolat astfel de piese au apărut în nivelul superior de la Remetea, la care se adaugă un trapez la Boinești (o piesă éssquillée), ambele așezări marcînd, cu aceste niveluri, etapa tîrzie a culturii de tip Oaș. Tot pentru o fază tîrzie de dezvoltare a paleoliticului superior din acest nivel pledează și uneltele combinate care, aici, sînt numeroase, dacă le raportăm la numărul total de unelte (4 din 19), și variate. Prin diversitatea și numărul lor ridicat, aceste piese constituie specificul acestui strat de cultură și îl deosebește de toate celelalte așezări paleolitice tîrzii din nord-vestul României. Gratoarele și burinele apar în număr egal, situație ce amintește pe cea de la Bușag. Acest element, ca și apariția unei singure lame microlitice à dos, plasează nivelul superior de la Perii Vadului între așezările tîrzii din limitele paleoliticului superior din nord-vestul României, care își găsește unele analogii în sagvarianul recent caracterizat de J. Kozłowski¹⁰.

Prin elementele tipologice specifice și prin lipsa obsidiane, acest nivel poate constitui un facies cultural aparte ce va putea fi caracterizat în urma lărgirii cercetărilor în această așezare și continuarea investigațiilor în împrejurimi, pentru depistarea altor obiective.

⁹ K. Valoch, *L'Aurignacien en Moravie*, în *U.I.S.P.P., Congresul IX, Colocviul XVI, L'Aurignacien en Europe*, Nisa, p. 112—124.

¹⁰ J. Kozłowski, în *„La fine des temps glaciaires en Europe”, Colloque international du C.N.R.S.*, nr. 271, T. 1, Bordeaux.

În faza actuală a cercetărilor s-a efectuat analiza polinică a unui profil din această așezare, cuprinzând circa 70 cm de sediment.

Între 60 și 70 cm analiza polenului fosil a demonstrat că peisajul era relativ deschis, dar în cadrul său copacii totuși nu lipseau cu desăvîrșire. Este foarte important de relevat că arborii erau reprezentați, în cea mai mare parte, prin conifere. Astfel, pinul realiza peste 11%, iar molidul ajungea la 8,8%. Bradul era prezent în mod cu totul sporadic, valorile polenului său nedepășind 1,5% (Fig. 6). Se putea întâlni, de asemenea, *Larix*, relativ frecvent în raport cu ceilalți copaci. *Juniperus*, la rîndul său, abia depășea 1%. Mai bine răspîndit era, în mod sigur, *Salix* care, prin procente de 3%, dovedește o existență destul de masivă de-a lungul Someșului. Nu este neglijabilă nici prezența mesteacănului care, prin valorile de 1,5%, demonstrează, de asemenea, o existență sigură în zonă.

Dintre ierburi frappează răspîndirea familiei *Plantaginaceae* ce totalizează 14,7%. Erau bine răspîndite totodată și familiile *Compositae* (20,6%), *Gramineae* (14,7%), *Cyperaceae* (8,8%), etc.

Următoarea probă care a fost supusă analizei sporo-polinice a cuprins stratul dintre 45 și 35 cm. Deci, dacă prima probă, adică cea situată între 60 și 70 cm, a fost colectată din sedimentul cenușiu cu pigmenți negri, proba dintre 45 și 35 cm a fost prelevată din lutul galben cu structură fină.

Se pare că această diferențiere sedimentologică nu este fără nici o legătură cu climaul, pentru că, totuși, se constată o oarecare modificare a componenței peisajului fitogeografic și chiar dacă acest proces nu a fost prea amplu, în orice caz nu este inexistent.

În primul rînd putem spune că peisajul forestier era extrem de sărăcit nu numai ca diversitate de specii, dar și ca număr de indivizi. Singurii copaci care mai puteau fi întâlniți în această vreme erau *Pinus* (12,5%) și *Picea* (8,3%). Deci, față de spectrul polinic inferior, se observă că, cel puțin pentru aceste două genuri, valorile au rămas aproximativ aceleași. În schimb, ceilalți arbori au dispărut se pare cu totul din împrejurimile stațiunii. Locul lor l-au luat ierburile care au creat un peisaj deschis, compus mai cu seamă din *Compositae* (20,8%) și *Gramineae* (8,3%).

În partea superioară a orizontului de lut galben cu structură fină am extras o altă probă pentru analiza polinică, probă care prezintă un spectru polinic destul de schimbat în raport cu precedenta, recoltată din partea mijlocie a stratului.

Este limpede că peisajul forestier a căpătat din nou o importanță mai mare, polenul de arbori însumînd acum 18,9%. Nota dominantă în cadrul pădurii o avea, de data aceasta, molidul (16,5%). Pinul nu depășea 4%, iar *Abies* și *Larix*, împreună, abia totalizau ceva peste 1%. În schimb, o serie de copaci cu frunza căzătoare își fac simțită prezența. Între aceștia amintim fagul cu 2,6%, arinul cu 4,6%, etc.

Covorul ierbos nu și-a schimbat prea mult înfățișarea, fiind predominant, în continuare, familiile *Gramineae*, *Compositae* și *Cyperaceae*, dar trebuie menționat faptul că acum ferigile ajung la valori neatine pînă la depunerea acestui strat.

Din partea superioară a depozitului cercetat de noi, adică din solul prăfos, cenușiu, au fost colectate două probe: una cuprinsă între 16 și 8 cm, cealaltă între 4 și 1 cm.

Proba dintre 16 și 8 cm a relevat extinderea pădurii în suprafață și totodată diversificarea speciilor în cadrul acestei păduri. S-a constatat în același timp împutinarea coniferelor și lărgirea arealului speciilor cu frunza căzătoare. Elementele stejărișului amestecat erau reprezentate prin *Quercus* (1,9%) și *Ulmus* (1,2%). Alunul, fără a realiza o răspîndire masivă, relevă o prezență mai mare decît pînă acum (16,6%). De asemenea, arinul continuă să rămînă în peisaj, chiar cu o oarecare tendință de creștere a potențialului său în cadrul pădurii. Nu trebuie trecută cu vederea nici menținerea fagului (3,0%) la procente apropiate celor din orizontul precedent.

Covorul ierbos aproape că nu a suferit transformări semnificative în ceea ce privesc speciile componente.

Spectrul polinic al probei din partea cu totul superioară a depozitului analizat de noi a demonstrat accentuarea diversificării în specii a peisajului silvatic, dar și o anumită tendință de stepizare care nu poate avea drept cauză decît influența antropică, ca urmare a defrișărilor efectuate în scopul măririi terenurilor pentru agricultură.

În concluzie, privind diagrama polinică sintetică (Fig. 7) a sedimentului din stațiunea paleolitică de la Ileanda — Perii Vadului se desprind următoarele aspecte:

— Depozitul situat între circa 70 și 20 cm nu relevă existența, în timpul depunerii sale, a unor procese intense de remaniere sau spălări de suprafață.

— La circa 20 cm adâncime se constată o discordanță sedimentologică între depozitul de dedesupt și cel de deasupra.

— Dacă depozitul dintre 70 și 20 cm se poate spune că aparține cu certitudine pleistocenului, fiind sedimentat într-un climat relativ rece dar cu suficientă umezeală, pentru depozitul din partea superioară, adică de la 20 cm spre suprafață, problemele de încadrare devin foarte dificile.

— După toate probabilitățile depozitul dintre suprafața actuală a solului și 20 cm adâncime a suferit un amestec destul de puternic (poate ca urmare a lucrărilor agricole mai vechi sau mai recente), încât din punct de vedere palinologic nu mai oferă posibilități prea largi pentru o interpretare fără riscuri.

— Avînd în vedere situația stratigrafică a depozitului dintre 20 și 0 cm, considerăm că, în starea în care se prezintă el în faza actuală, a suferit o „resedimentare holocenă”.

— Concluziile exprimate mai sus fac ca din punct de vedere geocronologic să nu se poată emite ipoteze decît pentru depozitul și implicit straturile arheologice cuprinse între 70 și 20 cm.

— În sensul ideii de mai sus considerăm că straturile arheologice din acest depozit sînt contemporane unei faze de răcire de la sfîrșitul pleistocenului. Ar fi hazardat să precizăm, în faza actuală a cercetărilor, despre ce etapă rece este vorba, în măsura în care reperele paleoclimatice pentru astfel de etape de răcire sînt foarte puține și, mai întotdeauna, nesemnificative.

— Același climat putem spune că a caracterizat cu certitudine și prima parte a nivelului paleolitic superior. Din păcate partea superioară a depozitului (de la 20 cm în sus) a suferit, așa cum am menționat, o resedimentare holocenă și nu mai prezintă nici un interes din punct de vedere paleoclimatic și cu atît mai puțin geocronologic.

— Se mai poate menționa că la contactul dintre nivelul inferior și cel superior se observă o sensibilă accentuare a uscăciunii care poate avea o anumită semnificație din punct de vedere cultural tocmai datorită plasării sale la trecerea dintre aceste două niveluri paleolitic superioare.

Peștera Cuciulat.

Peștera de la Cuciulat, și picturile existente într-una din galeriile ei, a fost descoperită de un grup de speologi amatori ai Clubului „Emil Racoviță” din cadrul Centrului Universitar București.

Peștera se prezintă în trei etaje săpate în calcarele eocene în care a fost sculptată dealtfel și terasa de 75 m a Someșului din această zonă și în fruntea căreia se deschide intrarea în peșteră. Cele trei etaje sînt: etajul fosil, etajul subfosil și etajul activ, toate avînd forma unor galerii relativ uniforme, fără săli prea mari sau zone de gîtuire foarte înguste.

Picturile sînt dispuse în etajul superior (etajul fosil), concentrîndu-se într-un spațiu de circa 3,70/2,50 m. Delimitarea acestei „săli” se face prin coborîrea ușoară a plafonului, ceea ce imprimă spațiului respectiv o oarecare autonomie în raport cu restul galeriei.

Actuala intrare în galeria fosilă a fost obținută de prăbușirile blocurilor rezultate din exploatarea calcarului în carieră, astfel că pătrunderea în peșteră se face în prezent prin două hornuri foarte înguste care străbat acest pachet de bolovani consolidați cu mîlul care se scurge permanent de pe podul terasei.

Sala cu picturi se găsește situată la circa 70 m de intrarea actuală, dar această distanță era cu mult mai mare față de intrarea inițială, avînd în vedere că din terasa, în care sînt implantate galeriile peșterii, au fost distruse cîteva sute de metri prin extragerea calcarului în cariera de care am pomenit mai sus.

În aceste condiții, este de presupus că peștera, în forma dinainte de începerea exploatarei calcarului, conținea probabil și alte vestigii de cultură materială, poate o porțiune cu straturi ce păstrau unelele omului dintr-o anumită perioadă a preistoriei și, nu este exclus, ca acestea să fi fost chiar din paleolitic.

Înainte de intrarea în sala cu picturi există o coborîre a plafonului, care, de fapt, marchează acest spațiu de restul galeriei și care te obligă să ferești capul, lăsîndu-l în jos. Odată depășit însă acest obstacol, instinctiv ridici capul. În acel moment, pe plafonul peșterii, pe o suprafață înclinată parcă anume pentru ca privirea să cadă perpendicular, apare figura bine conturată a celei mai reprezentative siluete din peștera Cuculat — figura calului (Fig. 8). Culoarea sa este roșie-cărămizie, fără un contur redat cu o altă nuanță.

De la început frapază mișcarea în care este surprins animalul, sugerînd parcă oprirea bruscă din alergare. Pledează pentru aceasta gîtul puternic arcuit și picioarele, mai ales cele posterioare, care lasă impresia că abia s-au oprit din această alergare.

Culoarea roșie-cărămizie este uniform păstrată pe întreaga suprafață a corpului, spălări ușoare sesizîndu-se spre partea inferioară a picioarelor. Dimensiunile sînt modeste în raport cu majoritatea cailor de pe pereții peșterilor din vestul Europei. Lungimea sa este de 24,5 cm, iar înălțimea de 12,5 cm¹¹. Vopseaua este foarte bine fixată, element ce dovedește vechimea mare a picturii (se constată chiar o crustă fină de calcit formată peste vopsea).

Centrul încăperii concentrează alte picturi cu contururi mai slab conservate. Dintre acestea se detașează imaginea unei feline cu dimensiuni destul de mari (80 cm lungime și peste 45 cm înălțime). Partea posterioară a corpului este bine păstrată, iar picioarele din spate par arcuite parcă pentru a executa un salt (Fig. 9). Conturul capului, fără a fi păstrat la fel de bine, lasă să se întrevadă totuși botul scurt, specific felinei și ceafa animalului. Urechile sînt mult mai vizibile, fiind redată nu numai prin culoare, dar și prin cîte două incizii executate probabil în scopul de a le da cît mai multă profunzime. Picioarele anterioare au suferit cel mai puternic de pe urma proceselor de spălare. Cu toate acestea, cu oarecare imaginație, se întrevade poziția întinsă a lor, precum și faptul că sînt îndepărtate. Din acest punct de vedere, ele par în concordanță directă cu jumătatea posterioară, sugerînd un animal în atac sau fugă, poate chiar în momentul cînd picioarele anterioare au atins prada (redată printr-o pată de culoare, din păcate destul de ștearsă).

În imediata apropiere a felinei s-ar putea întrezări o figură umană care, prin forma corpului și în general a stilului în care este redată, se aseamănă foarte mult cu cele șase figuri umane prezentate de A. Marshack¹² de pe o plachetă prelevată dintr-un strat paleolitic din Peștera „La Vache” din nordul Pirineiilor. Spre deosebire de acestea, care sînt incizate, silueta umană din peștera Cuculat este pictată cu aceeași culoare roșie-cărămizie specifică calului și felinei. Trăsăturile de stil care apropie foarte mult figura umană de la Cuculat de cele din peștera „La Vache” sînt: capul puternic împins în față și inexistența detaliilor feței; forma arcuită a părții superioare a torsului, dînd impresia unei cocoșe; inexistența mîinilor și forma ascuțită a picioarelor spre partea inferioară (Fig. 10).

Așa cum am menționat, figurile de animale sau silueta umană din peștera Cuculat sînt redată fără contur gravat sau schițat cu o altă culoare, asemănîndu-se, din acest punct de vedere, cu picturile din peștera Kapova din munții Ural¹³. Acest mod de redare amintește însă și de picturile din *salonul negru* din peștera Niaux (Franța) sau de desenele monocrome

¹¹ M. Cărciumaru și M. Bitiri, *op. cit.*

¹² A. Marshack, în *National Geographic*, vol. 147, Nr. 1, 1975.

¹³ O. N. Bader, în *Sovetskaja Arheologia*, 1, p. 125—135.

magdaleniene timpurii și mijlocii din peștera Altamira, precum și de unele figuri de cai din celebra peșteră Lascaux¹⁴.

În peștera Cuciulat, în afară de animalele amintite și de silueta omului de care am amintit, apar multe alte pete de culoare cu un contur mai mult sau mai puțin precis (Fig. 11). Timpul a făcut ca majoritatea să nu mai păstreze nici o formă apropiată de cea inițială, încât nu mai insistăm asupra lor, sperînd ca în viitor un studiu special să ne ofere posibilitatea unei priviri mai cuprinzătoare asupra tuturor desenelor din această importantă peșteră.

În concluzie, vrem să subliniem că o serie de argumente cum ar fi stilul în care au fost pictate figurile de animale, surprinse în mișcare și redată cu mult realism, asemănarea stilistică, de asemenea, dintre figura umană din peștera Cuciulat și cele de pe placheta paleolitică din peștera „La Vache”, încadrarea peșterii de două stațiuni din paleoliticul superior (Ileanda și Bușag), aflate pe aceeași parte a Someșului și datate la sfîrșitul pleistocenului, poziția sălii cu picturi în raport cu presupusa configurație inițială a peșterii, existența unei patini a calcarului pe multe din petele de vopsea, apariția unui cuarțit cu urme de prelucrare pe podul terasei de deasupra peșterii, ca și multe alte elemente, ne determină să considerăm că picturile de la Cuciulat au o vechime foarte mare, aparținînd paleoliticului și deci au o vîrstă de peste 10.000 de ani. Aceasta face din ele cele mai timpurii manifestări artistice de acest fel de pe teritoriul României și chiar din sud-estul Europei. Peștera Cuciulat devine în acest fel un pilon deosebit de necesar pentru puntea ce lega vestul Europei, cu celebrele picturi parietale din Franța și Spania, de Munții Ural unde este situată interesanta peșteră Kapova. De asemenea, trebuie să menționăm că peștera Kapova, împreună acum cu peștera Cuciulat, schimbă o concepție bine înrădăcinată și frecvent întîlnită în lucrările de artă preistorică, precum pictura parietală paleolitică a fost un apanaj al comunităților ce trăiau în partea vestică a continentului și că astfel de manifestări artistice nu caracterizau culturile paleoliticului superior din jumătatea estică a Europei.

MARIA BITIRI — MARIN CARCIUMARU

LES PREMIERS TÉMOIGNAGES DE CULTURE MATÉRIELLE ET D'ART PALÉOLITHIQUE DANS LE DISTRICT SĂLAJ

(Résumé)

L'article porte sur les premiers objectifs paléolithiques du district Sălaj: la station paléolithique de Ileanda—Perii Vadului et de la grotte Cuciulat dans laquelle ont été découvertes les premières peintures paléolithiques de la Roumanie.

La station paléolithique de Ileanda—Perii Vadului est attribuée au paléolithique supérieur et est constituée par deux niveaux de culture.

Au niveau inférieur, de la totalité du matériel lithique découvert 7,8% est attribuée aux outils, le reste étant des nucléus atypiques, éclats, lames, etc. Les outils contenaient en grattoirs taillés sur des éclats court et épais, des racloirs latéraux et discoïdaux, „chopping-tool”, une lame retournée partiellement et à encoche, etc.

¹⁴ H. Breuil, *Quatre cents siècles d'art pariétal, les cavernes ornées de l'âge du renne*, Montignac, 1952; A. Laming-Emperaire, *La signification de l'art rupestre paléolithique*, Paris, 1962, p. 239—271; A. Leroi-Gourhan, *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965, p. 75—110.

Conformément à l'étude palinologique le niveau inférieur est contemporain à une période froide de la fin du pléistocène.

Au niveau supérieur les outils totalisent 19% de l'ensemble du matériel. Ces outils sont: des lames et des éclats au retouche fin, des outiles combinés, grattoirs, burins, une lame micro-lithique à dos, une pièce de type esquillé.

La première moitié du niveau supérieur s'est déroulée dans la même période froide de la fin du pléistocène. La partie supérieure a été mélangée par les travaux agricoles et n'a pas permis des considérations précises.

On a découvert dans la grotte de Cuculiat un cheval, une féline et une figure humaine, peints en rouge-brique. Les figures animaux sont présentés d'une manière réaliste. Les animaux sont surpris en mouvement, exactement comme dans le cas des peintures paléolithiques découvertes dans l'ouest de l'Europe. La silhouette humaine découverte sur une plaquette dans la grotte *La Vache* du nord des Pyrénées.

LISTE DES FIGURES

- Fig. 1. Ileanda-Perii Vadului; vue générale de la terrasse où se trouve situé le site paléolithique.
 Fig. 2. Ileanda-Perii Vadului — niveau inférieur: 1 disque (racloire); 2,5 éclats; 3 grattoir atypique sur éclat à encoche; 4 chopping-tool.
 Fig. 3. Ileanda-Perii Vadului — niveau inférieur: 1 grattoir sur éclat à encoche; 2,8 grattoirs; 5 racloir simple convexe; 4 burin médial; 3 lame à retouche légèrement denticulée; 6 lame à encoche; 7 perçoir atypique.
 Fig. 4. Ileanda-Perii Vadului — niveau supérieur: 1-3 nucléus; 4 chopping-tool.
 Fig. 5. Ileanda-Perii Vadului — niveau supérieur: 1 lame à dos; 2 trapèze-burin; 3, 9 grattoirs-burins; 5 burin-perçoir; 4, 6, 8 burins; 7, 11 grattoirs; 14 lame à encoche; 17 pièce esquillée; 10 éclat denticulé.
 Fig. 6. Le diagramme pollinique du sédiment du site paléolithique supérieur de Ileanda-Perii Vadului.
 Fig. 7. Le diagramme pollinique synthétique du sédiment du site paléolithique supérieur de Ileanda-Perii Vadului.
 Fig. 8. Peinture rupestre de la grotte de Cuculiat — silhouette du cheval.
 Fig. 9. Peinture rupestre de la grotte de Cuculiat — silhouette de la féline.
 Fig. 10. Peinture rupestre de la grotte de Cuculiat — silhouette humaine.
 Fig. 11. Peinture rupestre de la grotte de Cuculiat — figures de l'oiseau.

Fig. 1. Ileanda-Perii Vadului — vedere generală a terasei pe care este situată aşezarea paleolitică.

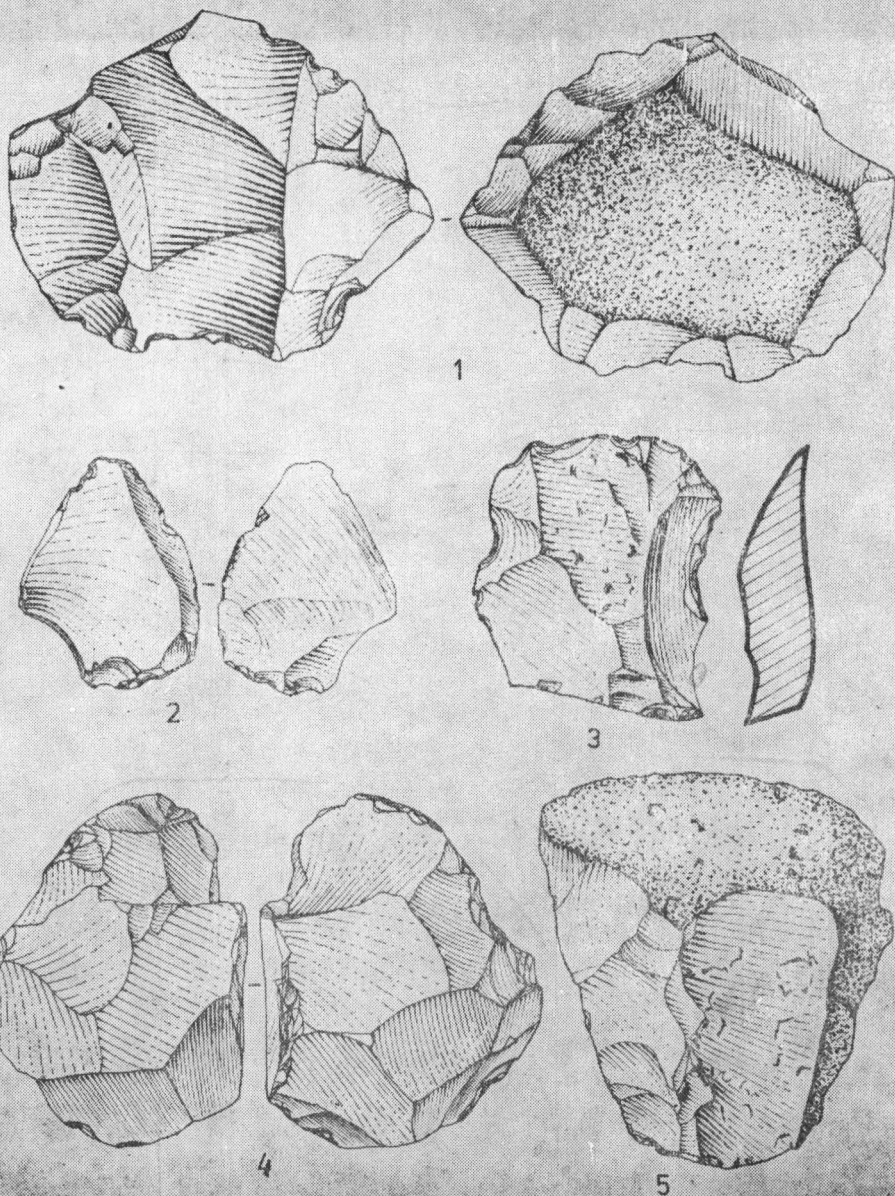

Fig. 2. Ileanda-Perii Vadului — nivelul inferior: 1 disc (racloar); 2, 5 așchii; 3 gratoar atipic pe vârf cu scobitură laterală; 4 cioplitor.

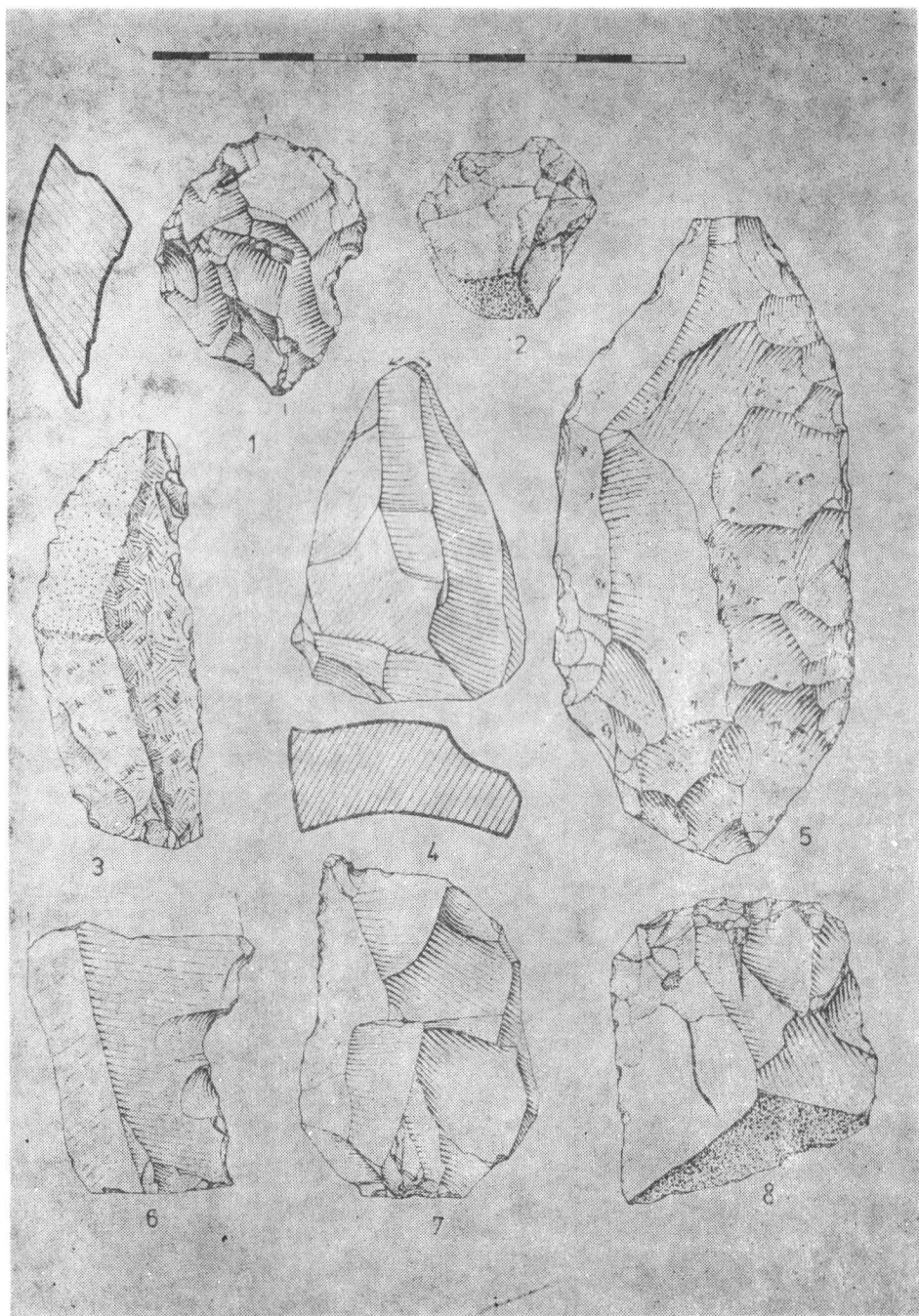

Fig. 3. Ileanda-Perii Vadului — nivelul inferior : 1 gratoar pe aşchie cu scobitură laterală ;
2, 8 gratoare ; 5 racloir simplu convex ; 4 burin median ; 3 lamă retuşată, uşor denticulată ;
6 lamă cu scobituri laterale ; 7 străpungător atipic.

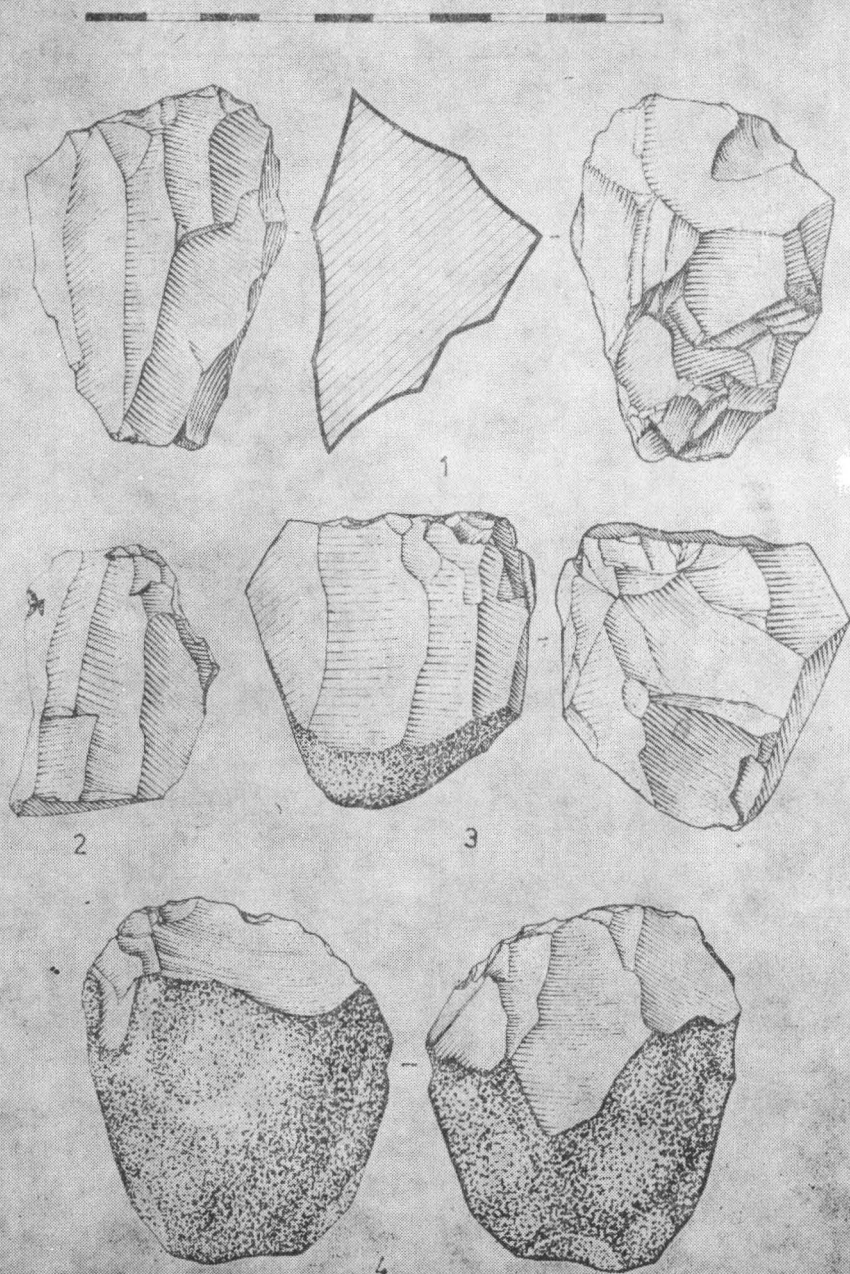

Fig. 4 — Ileanda-Perii. 1—3 nuclee; 4 cioplitor.

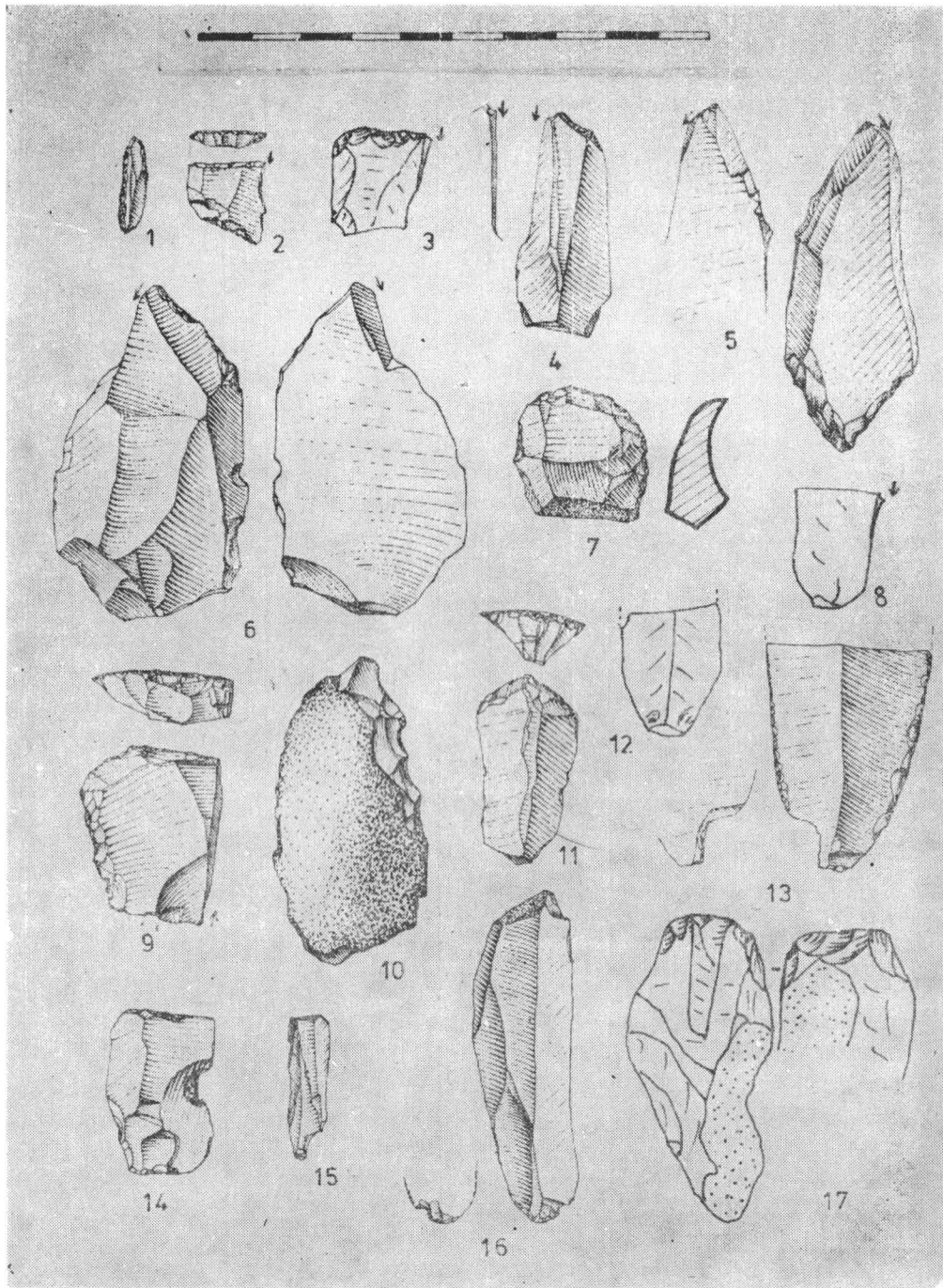

Fig. 5. Ileanda-Perii Vadului — nivelul superior: 1 lamă à dos; 2 trapez-burin; 3,9 gratoar-burin; 5 burin-străpungător; 4, 6, 8 burine, 7,11 gratoare; 14 lamă cu scobitură laterală; 12, 15-16 lame simple; 13 lamă retusată; 17 piesă esquillée; 10 așchie denticulată.

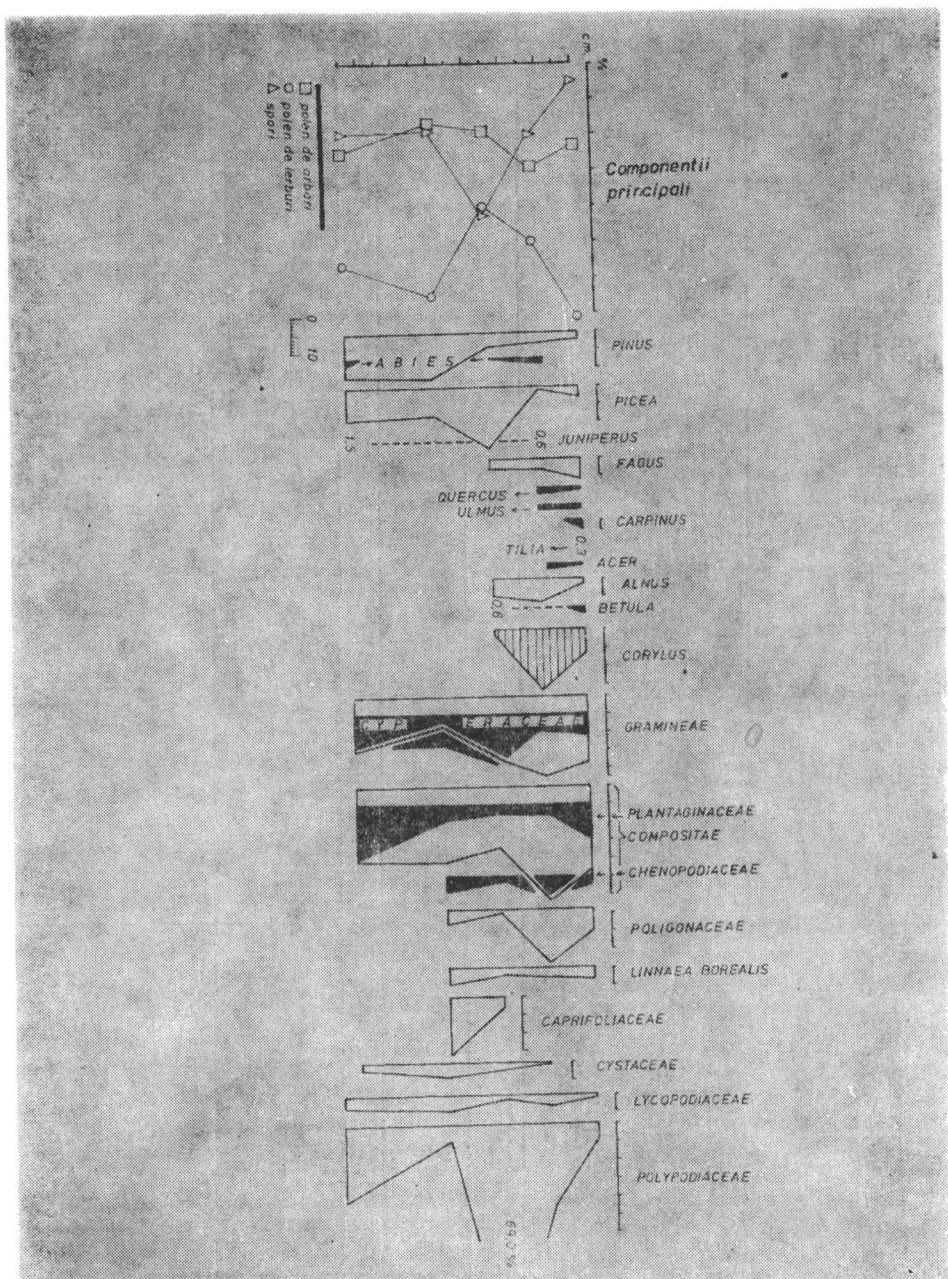

Fig. 6 — Diagrama polinică a sedimentului din așezarea paleolitic superioară de la Ileanda-Perii Vadului.

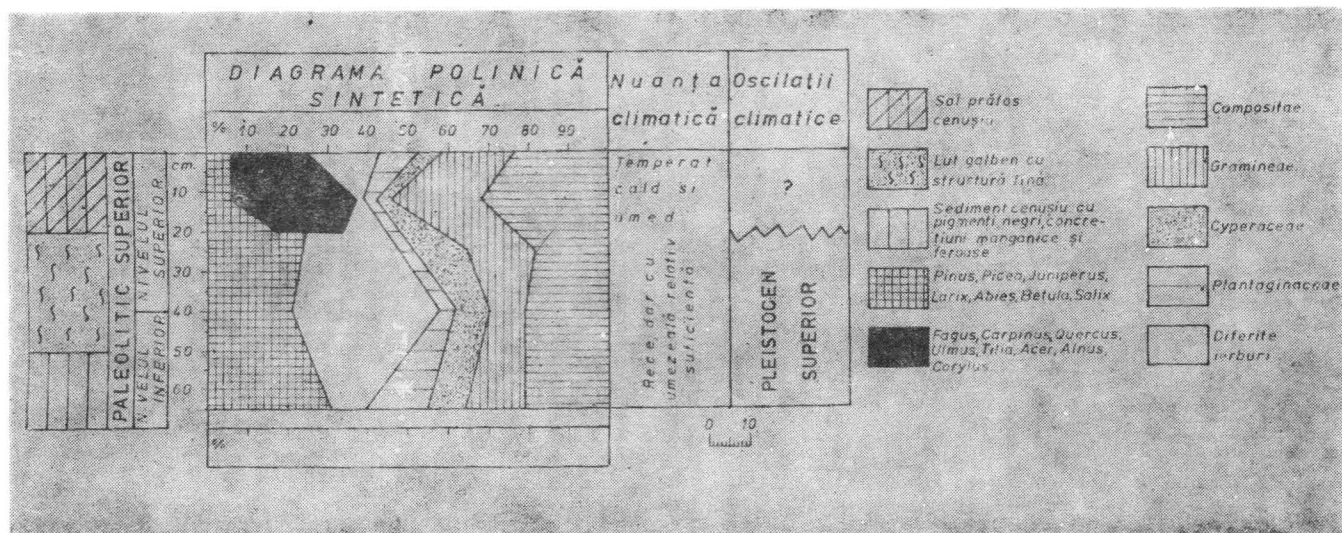

Fig. 7. Diagrama polinică sintetică a sedimentului din așezarea paleolitic superioară de la Ileanda-Perii Vadului.

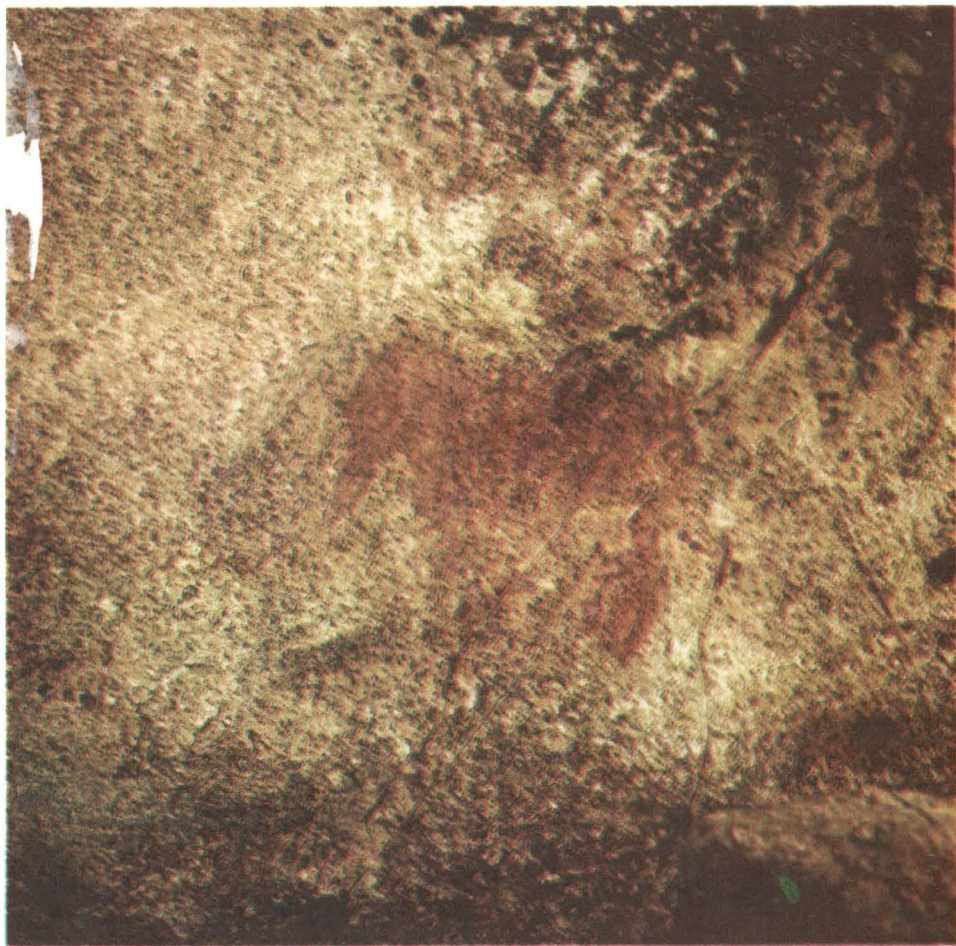

Fig. 8. Pictură rupestră din peștera Cuciulat – silueta calului

Fig. 9. Pictură rupestră din peștera Cuciulat – silueta felinei

Fig. 10. Pictură rupestră din peștera Cuciulat – silueta umană

Fig. 11. Pictură rupestră din peștera Cuciulat – figură a
cărei semnificație nu a fost precizată

RAPORT PRELIMINAR PRIVIND SĂPĂTURILE DE SALVARE EXECUTATE ÎN ANII 1978—1979

Lucrările de construcție de mare amploare întreprinse în ultimii ani pe raza orașului Zalăului arăturile de adâncime executate în unele sate ale județului Sălaj au prilejuit descoperirea multor vestigii antice. În anii 1978—1979, colectivul Muzeului de Istorie și Artă Zalău a executat săpături de salvare în două din punctele cele mai amenințate de distrugere urmărind recuperarea materialului arheologic și culegerea de noi date cu privire la așezările din care provine.

I. În hotarul satului *Valea Miții* (platforma industrială a orașului Zalău) — în direcția Vest, acolo unde se construiește într-un ritm foarte susținut platforma industrială a orașului, pe colinele spre Cazarmă, în partea stângă a pârâșului Miței, a ieșit la suprafață material arheologic în zona bazinelor nr. 1 și 2 ale Centralei Electrotermice (COT). La cca. 400—500 m de la acest punct în direcția Nord-Est colegul Alexandru Matei efectuase săpături de salvare în anul 1977, avînd ca rezultat descoperirea unor urme de locuințe și a mai multor gropi¹. Materialul ceramic descoperit aparține epocii neolitice, de la sfîrșitul epocii bronzului și din perioada dacică (ceramică din secolul II î.e.n.—e.n. și II—IV e.n.). Continuarea săpăturilor de salvare și în anul 1978 a fost necesară din cauza nivelării terenului și a construcțiilor noi planificate a fi executate. Deși ne-am străduit să salvăm cît mai mult din aceste așezări, totuși o mare parte a fost distrusă ca urmare a lucrărilor de construcții.

În anul 1978 au fost deschise 9 secțiuni (fiecare măsurînd 10×2 m) și două casete (C.1= $5 \times 1,75$ m; C.2= $4,25 \times 6,50$ m). Primele 7 secțiuni au fost plasate la cca. 400 m distanță în direcția Nord-Est de la bazinele amintite. Lucrările de cercetare au fost conduse de Tudor Soroceanu, muzeograf la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca². Rezultatul a fost descoperirea cîtorva gropi și a unui material ceramic destul de sărac, aparținînd epocii neolitice. Preluînd cercetările colegului de la Cluj-Napoca, am continuat săpăturile la secțiunea nr. 7, de unde a ieșit la iveală material arheologic asemănător cu cel din secțiunile precedente. Stratul de cultură a apărut la 0,20 m adîncime de la suprafață. De la secțiunile nr. 1—7, la cca. 100 m distanță în direcția Vest, spre punctul cel mai înalt al colinei a fost plasată secțiunea nr. 8. Rezultatul a fost asemănător cu cel obținut în secțiunile săpate înainte, stratul de cultură era așezat la 0,20 m adîncime și era foarte sărac, iar materialul ceramic avea același caracter. În această secțiune am surprins și două gropi. Din prima groapă (G.1) chiar de la fund, am scos bucăți mari de chirpici și fragmente ceramice. Dimensiunile gropii nr. 1 sînt: D= $1,35$ m iar A= $1,30$ m. A doua groapă (G.2) avea forma unei pîlnii răsturnate cu D= $0,50$ — $0,70$ m și avea A= $1,65$ m. Groapa avea un conținut foarte sărac, constînd doar din cîteva fragmente de vase ceramice. La adîncimea de $1,45$ m am constatat un strat puternic ars avînd 4—5 cm grosime.

Cînd a fost săpat bazinul nr. 1, excavatorul a deranjat și în mare măsură a distrus două locuințe. Pentru a cerceta locuința nr. 1 a fost deschisă caseta nr. 1 (C.1). Am

¹ Rezultatul cercetărilor din anul 1977 va fi publicat de colegul Al. V. Matei.

² Rezultatele cercetărilor colegului T. Soroceanu din Cluj-Napoca încă nu au fost publicate.

dezvelit urmele peretelui nord-vestic, în lungime de 1,30 m, restul fiind distrus. Aici la adîncimea de 0,30 m a apărut un strat compact, compus din chirpic și din fragmente de ceramică. Sub acesta urma un strat de pămînt steril sub care la $A=0,45$ m erau din nou multe fragmente mari de chirpici, fragmente ceramice și urme puternice de arsură. Din acest nivel avem două fragmente de piatră pentru rîșnit și un fragment dintr-o lamă de obsidian. Imediat lîngă locuința nr. 1 în exterior, în direcția Nord-Est a fost descoperită o groapă (G.3). Dimensiunile: $D=1,50-1,27$ m; $A=1,25$ m. Ceramica descoperită în groapă era însoțită de chirpici, și corespunde în timp cu cea din locuință. Cele două straturi de chirpic și mai ales urmele de arsură din al doilea strat (socotit de sus în jos) ne permit să afirmăm că prima locuință a fost incendiată și a fost reconstruită. Incendierea primei locuințe este documentată și de prezența unui strat de arsură la 5—6 m de ea (G.2).

Locuința nr. 2 plasată în apropiere de cel mai înalt punct al colinei, și distrusă prin excavare în proporție de 1/3 a fost cercetată prin caseta nr. 2 (C.2). Stratul de cultură, compus din chirpic și fragmente de ceramică a apărut la 0,40 m adîncime. Nivelul de locuire al locuinței este plasat la 0,80 m adîncime. Pereții s-au dărmat spre interior, iar printre bucățile mari de chirpic s-a găsit ceramică din epoca neolitică, identică cu cea din stratul de cultură. În ce privește forma locuinței presupunem pe baza observațiilor noastre, că avea două încăperi. Prima încăpere era lată de 5,50 m; cea de-a doua încăpere era lată de 4,50 m. Lungimea ei nu o cunoaștem fiindcă porțiunea aceasta a fost distrusă cu excavatorul. În porțiunea decopertată nu am dat de urma vetrei de foc, care probabil era amenajată în prima încăpere.

În apropierea peretelui nordic al locuinței în exterior, a fost descoperită o groapă (G.4) cu $D=1,20$ m. Nu conținea nici un fel de materiale. Groapa nr. 5 (G.5) din colțul sud-estic al casei nr. 2 (C.2) a avut $D=1,25$ m. Conținea multe fragmente ceramice, cărbune și cenușă, iar la 0,60 m adîncime se găsea un strat cu arsură puternică, de unde provenea marea majoritate a materialului amintit.

Ultima secțiune — secțiunea nr. 9 (S.9) — a fost plasată la cca. 15 m distanță de caseta nr. 2 (C.2) în direcția sud-estică. Stratul de cultură a fost descoperit la 0,40 m adîncime și era tot atît de sărac în materiale arheologice ca și cele din secțiunile precedente. Materialul ceramic este identic, deci nu ne-a furnizat date noi față de cele deja cunoscute.

În concluzie: pe baza săpăturilor de salvare și cu ocazia periegezelor efectuate în această zonă, putem să spunem că așezarea neolitică de la Zalău — Valea Mișii — avea o suprafață de cca. 5—600×8—900 m. După pasta și forma materialului ceramic așezarea se poate încadra în cultura Tisa, faza Tiszapolgár. Această grupă a fost destul de răspîndită în nord-vestul Transilvaniei³.

În ce privește durata acestei așezări neolitice, ea nu a putut fi foarte lungă. Stratul de cultură avea grosimea de numai 5—10 cm, conținund un material arheologic destul de sărac, iar urmele arsurilor puternice erau prezente aproape peste tot, ceea ce s-ar putea explica numai prin viața relativ scurtă a așezării.

II. Doh, comuna Măierîște: localitate situată la Nord-Vest de Zalău, la cca. 45—50 km de oraș. Satul se întinde în valea și pe colinele aparținătoare pîrîului Somoșia afluent a rîului Crasna. În hotarul numit „La izvoare” au ieșit la iveală cu prilejul arăturii de mare adîncime executate în primăvara anului 1979, multe fragmente ceramice și chirpici. Apariția lor a fost semnalată colectivului de muncă al muzeului nostru de Husu Dumitru profesor la școala din sat. Pe baza materialului arheologic adunat cu ocazia unei periegeze am putut stabili că este vorba despre o așezare din epoca bronzului. Scopul săpăturilor a fost salvarea materialului existent și pe cît posibil efectuarea de observații stratigrafice și așezare.

Partea de hotar numită „La izvoare” este situată în imediata apropiere a satului, în direcția Sud-Vest, la capătul grădinilor de pe strada Strențului (unde este și școala). Așe-

³ N. Vlăsa, în *SCIV*, 3, 1964, p. 351—367; Idem, *Neoliticul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1976.

zarea se întinde pe valea pârâiașului Fundul Dohului și pe colinele cu pante line de o parte și de alta a lui. Locul a primit denumirea după izvoarele și pământul mereu umed existente aici. Trebuie să menționăm că în primăvara anului 1979 înainte de a se efectua arătura în adâncime ($A=0,65-0,75$ m) a fost executată și nivelarea terenului, în urma căreia în anumite locuri și-a făcut apariția, în pete mari, stratul neumblat (pământul galben), iar materialul arheologic a apărut sporadic în urma nivelării.

În timpul săpăturilor de salvare am trasat 5 secțiuni (S.1—5) de diferite dimensiuni. Primele două secțiuni (S.1 și S.2) au fost plasate în teritoriul arat, deranjat. Nici una dintre ele nu au permis reconstituirea stratigrafiei, aceasta fiind complet distrusă. La secțiunea nr. 2 (S.2) la nivelul pământului galben neumblat ($A=0,75$ m) s-au conturat urmele unei locuințe și a unei gropi (G.1). Locuința avea direcția Est-Vest, lățimea ei maximă a fost de 3,12 m. Lungimea ei totală nu a putut fi stabilită decât parțial și este de 3 m. Intrarea avea 1,10 m lățime. Locuința cu pereți de chirpici a fost adâncită în pământul galben cu 0,30 m. În apropierea peretelui sudic la o distanță mică de intrare, în direcția lor, a fost descoperită o groapă (G.1), adâncită în pământul galben cu 0,63 m. La golirea locuinței și a gropii (G.1), au ieșit la iveală multe fragmente de chirpici și puțin material ceramic, toate aparținând epocii bronzului.

La marginea sudică a așezării, la cca. 50 m de valea pârâiașului Fundul Dohului, în direcția Nord au fost deschise secțiunile nr. 3 și 4 (S.3 și S.4), pe terenul nearat. Ambele au fost plasate la capătul colinei, din care motiv părțile nordice ale secțiunilor sînt mai înalte decât capetele lor sudice.

La secțiunea nr. 3 la adâncimea de 0,40—0,60 m am ajuns la stratul de cultură, care conține mai multe fragmente mici de chirpici, decât fragmente ceramice. În partea nordică a secțiunii, unde terenul a fost mai înalt, au apărut la adâncimea de 0,85—1 m alături de ceramica de epoca bronzului, și câteva fragmente de ceramică din secolul III—IV e.n. Fragmentele au culoare gri, ornamentele fiind obținute prin ștampilare. Sînt de factură Porolissum⁴. De sub acest strat am scos la lumină numai ceramică de epoca bronzului. Ceramica de secolul III—IV e.n. nu forma un strat separat, bine delimitat, ci era amestecată cu materialul din epoca anterioară. La capătul sudic al secțiunii am ajuns la pământul galben la 1,10 m adâncime, iar la capătul nordic la 1,85 m.

La secțiunea 4 (S.4) care a fost executată în direcția Sud-Nord, am constatat un fapt interesant. Din primul și al doilea strat de hîrleț ($A=0,30$ m) au apărut fragmente ceramice din epoca bronzului după care în partea estică a secțiunii a apărut brusc pământul galben neumblat. În partea vestică se continua stratul de pământ fertil și numai la adâncimea de 0,65—0,75 m am ajuns la stratul de cultură care era foarte sărac și cuprindea numai ceramică din epoca bronzului. Sub pământul galben, care apăruse în partea estică a secțiunii, avînd o grosime între 0,30—0,50 m a fost identificat din nou un strat cu vestigii arheologice identice ca epocă și cultură cu cele din primul strat. După acest strat urmează iar pământul galben neumblat. Credem că acest fenomen se poate explica numai prin alunecarea terenului, fapt ce nu este exclus din cauza umidității foarte accentuate a solului alcătuit din argilă. Aceste presupuneri sînt susținute și de situația din groapa nr. 2 (G.2), care a fost identificată în secțiune lîngă peretele vestic cu $D=0,70$ m și care a apărut în primul strat galben. Groapa se întrerupea brusc pe terminarea stratului neumblat deci la nivelul stratului de cultură al doilea. La golirea ei a ieșit la iveală numai material de epoca bronzului.

Secțiunea nr. 5 (S.5) a fost amplasată la marginea nordică a așezării, în grădina de pomi aparținînd lui Pap P., în imediata apropiere a terenului arat, pe o porțiune nederanjată de lucrările agricole. Acest loc este cel mai înalt punct al colinei. Sperăm că vom identifica o stratigrafie mai clară, dar din păcate nu am reușit. Am găsit câteva fragmente ceramice împrăștiute pe toată lungimea secțiunii, iar pământul galben neumblat a fost atins la adâncimea de 0,45 m.

Pe baza cercetărilor efectuate și a materialului descoperit putem să formulăm următoarele concluzii:

⁴ Despre ceramica ștampilată de la Porolissum, vezi N. Gudea, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 105 sqq.

— Lungimea așezării, în direcția Nord-Sud, este de cca. 320 m. Deși la suprafață s-a găsit un material arheologic bogat, lățimea așezării nu am putut-o delimita, o porțiune din teren fiind ocupată cu sfecă de zahăr nu s-a putut executa o cercetare arheologică.

— Deși datorită arăturilor în adâncime a ieșit la suprafață un bogat material arheologic — ceramică, fragmente de obiecte mici din bronz — în porțiunile nederanjate de arătură, unde am executat secțiunile 3, 4 și 5, a apărut un material foarte sărac, iar stratul de cultură era subțire. Ceramica multă găsită la suprafață se poate explica prin faptul că arătura a scos la iveală și a distrus tot stratul de cultură, atingând totodată terenul (porțiunea) mai intens locuit.

— Stratul de cultură sărac (10—15 cm grosime) ne lasă să credem că viața așezării a fost scurtă, alunecările de teren (constatate în S.4) determinând mutarea populației în altă parte.

— Așezarea de la Doh „La izvoare”, se poate încadra pe baza ceramicii (după pasta, forma și ornamentele ei) și după forma uneltelor de piatră în perioada mijlocie a epocii bronzului, în faza târzie a culturii Otomani⁵. Incadrarea așezării în faza târzie a culturii Otomani ne-o impun și fragmentele de ceramică aparținând culturii Suciu de Sus, descoperite la suprafața arăturii, împreună cu ceramica amintită.

— Așezarea din epoca bronzului de la Doh nu este prima descoperire din această perioadă în partea nord-vestică a județului nostru. Punctele asemănătoare se găsesc și mai spre Sud la Giurtelecu Șimleului, spre Est la Bocșa⁶ și spre Nord la Derșida⁷ la distanță de cca. 10—25 km de Doh.

— Materialul ceramic decorat cu șampilă și fibula de bronz din secolul III—IV e.n. adunate de la suprafață, mai ales din zona secțiunilor nr. 2 și nr. 3 (S.2 și S.3), sînt identice cu cele de la Porolissum documentînd existența unei populații de daci liberi care a avut legături cu populația din Dacia romană⁸.

Săpăturile arheologice de salvare efectuate la Zalău — Valea Miții și la Doh „La izvoare” au contribuit la îmbogățirea patrimoniului muzeal și totodată la completarea golurilor existente pe harta arheologică a județului Sălaj.

EVA LAKO

⁵ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București, 1978, p. 163 și urm.

⁶ Material inedit în patrimoniul muzeului din Zalău.

⁷ N. Chidioșan, *Cultura Wietemberg la vest de Munții Apuseni*, (teză de doctorat) Cluj, 1979.

⁸ Al. V. Matei, *Repertoriul așezărilor și descoperirilor aparținând dacilor liberi (sec. II—IV e.n.) de pe teritoriul județului Sălaj*, în *Acta MP*, 4, 1980, s.v. Doh.

VORLAUFIGE MITTEILUNG ÜBER DIE IN DEM JAHREN 1978—1979 DURCHGEFÜHRTEN RETTUNGSGRABUNGEN

(Zusammenfassung)

Es werden kurzgefasst die im Jahre 1978 am Rand der Stadt Zălau — Valea Miții, Industriebezirk und im Jahre 1979 am Rand des Dorfes Doh (Gemeinde Măierîște) durchgeführten Rettungsgrabungen vorgelegt. In der ersten Ortschaft wurden Siedlungen aus der Neolithikum, Bronzezeit und aus der dakische Epoche festgestellt. Eingehender wird die Ansiedlung aus dem Neolithikum (Tisa-Kultur = Tisapolgár Phase) dargestellt; die übrigen Epochen sollen bei anderer Gelegenheit besprochen werden.

Am Rand des Dorfes Doh wurde eine Siedlung aus der Bronzezeit (Otomani-Kultur) festgestellt, die durch halbtiefe Wohnungen und Wohngruben gekennzeichnet ist. Die Siedlungsdauer war verhältnismässig kurz; es wird angenommen dass die Siedlung wegen eines Erdrutsches verlassen wurde.

DESCOPERIRI DIN EPOCA BRONZULUI ÎN DEPRESIUNEA SĂLAJULUI

Depresiunea Sălajului, aflată în prelungirea nord-estică a depresiunii Silvaniei, este limitată la Est de dealurile Sălajului, iar la Vest de culmea Codrului. Străbătută de râul Sălaj, depresiunea este bine individualizată, aici aflându-se una din cele mai întinse și mai largi netezite sectoare ale platformei colinare Sălăjene, în jurul cotei de 300 m și cu o coborîre sub această cifră înspre Vest¹.

Descoperirile arheologice mai vechi din zonă, puțin numeroase, au avut toate un caracter fortuit. Cercetarea sistematică a urmelor străvechi și vechi de aici este de dată recentă, ea realizându-se prin efortul comun al muzeelor din Baia Mare și Zalău. Deși în prezent sînt identificate un număr destul de mare de obiective arheologice, din neolitic pînă în secolul al XII-lea e.n., doar puține dintre ele au fost investigate și prin săpături². Din această cauză, diferitele epoci istorice rămîn încă puțin cunoscute, chiar epoca bronzului, căreia îi aparțin cele mai multe din descoperiri, neavînd încă stabilită întreaga gamă de trăsături și caractere.

Totuși, repertorierea descoperirilor epocii bronzului și apoi discutarea unora dintre problemele pe care le ridică acestea devine de pe acum necesară, mai ales avînd în vedere faptul că ele aduc o contribuție importantă la înțelegerea evoluției de ansamblu a spațiului nord-transilvănean în mileniul al II-lea î.e.n.

Într-o înșiruire pornită de la Sud-Vest spre Nord-Est, urmînd cursul râului Sălaj, descoperirile epocii bronzului din depresiunea Sălajului sînt următoarele:

1. *Sincraiul Silvaniei* (com. Dobrin, jud. Sălaj). Așezare a culturii Suci de Sus în punctul *Barázdabát*³. Lucrările de îmbunătățiri funciare efectuate în acest punct au distrus în mare măsură stratul de cultură, care a avut o grosime apreciabilă la peste 0,60 m. Fragmentele ceramice găsite sînt în majoritatea de factură grosolană și aparțin categoriei de ceramică uzuală. Ele sînt ornamentate cu striuri, iar unele au sub buză brîie alveolare. Au fost descoperite și cîteva fragmente ceramice mai fine, ornamentate cu motive geometrice excizate-incizate. (Fig. 1/1—8)

2. *Bulgari* (com. Sălățiș, jud. Sălaj). Așezare a culturii Suci de Sus în punctul *La Izvoare*⁴. Fragmentele ceramice culese la suprafață aparțin atît categoriei de vase fine, orna-

¹ V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 101.

² În afara stațiunilor ce urmează a fi menționate, în depresiunea Sălajului au mai fost cercetate prin săpături cimitirul feudal timpuriu de la Nadiș (M. Zdroba în anul 1966, materialul inedit la Muz. Baia Mare) și așezarea de la Oarța de Sus — *Măgura*, unde au fost descoperite urme din neolitic, perioada de tranziție spre epoca bronzului și epoca dacică, v. E. Comșa și C. Kacsó, în *Materialie*, 10, 1973, p. 47 sqq.

³ Cercetări E. Lakó și A. V. Matei. Materialul la Muz. Zalău.

⁴ Așezare descoperită de A. V. Matei. Materialul la Muz. Zalău.

mentate cu motive excizate-incizate, cât și categoriei de vase grosolane, decorate cu striuri și motive în relief: proeminente, briuri alveolare etc. (Fig. 1/9—19)

3. *Nadiș* (sat aparținând orașului Cehu Silvaniei, jud. Sălaj), a. Într-un punct neprecizat au fost găsite fragmente ceramice de tip Wietenberg⁵. b. Depozit de bronzuri (Nadiș I)⁶. În colecția L. Szikszay se găseau din acest depozit patru culturi, o seceră, trei topoare cu disc și un topor mai mic. Probabil aceleiași depozit îi mai aparține un topor cu disc aflat la muzeul din Cluj-Napoca. c. Depozit de bronzuri (Nadiș II)⁷. Din depozitul găsit în punctul *Dosu Boznii* în colecția Szikszay se aflau șapte brățări și o daltă.

4. *Horoaia Cebului* (sat aparținând orașului Cehu Silvaniei). Depozit de bronzuri descoperit, se pare, în anul 1874⁸. În colecția L. Szikszay și apoi în colecția colegiului Wesselényi au ajuns: un topor cu aripioare, un celt cu gura concavă, două fragmente de celt, două seceri, patru topoare cu disc și cinci brățări. Din acestea câteva se păstrează acum la muzeul din Zalău.

5. *Cehu Silvaniei*. După M. Roska, în muzeul din Cluj-Napoca se păstrau fragmente ceramice aparținând bronzului timpuriu, descoperite în punctul *Cetate*⁹.

6. *Ulcing* (sat aparținând orașului Cehu Silvaniei). Depozit de bronzuri (?) constând din verigi, descoperit în punctul *Sâncalja*¹⁰.

7. *Bicaz* (jud. Maramureș). a. Necropolă tumulară amplasată pe o culme prelungită, domoală, cu o orientare Est-Vest, numită *Togul Nemților*¹¹. În cadrul necropolei au fost identificați 31 de tumuli, numărul lor este însă foarte probabil mai mare. Sesiizarea tuturor movilelor funerare este dificilă, întrucât cea mai mare parte a necropolei este acoperită de păduri. Diametrele tumulilor variază între aproximativ 20 și 60 de m. Înălțimile lor nu pot fi stabilite decât estimativ, sînt însă și movile mai înalte de 8 m. În anul 1978 a fost efectuat un prim sondaj de verificare într-unul din tumulii necropolei. Acest sondaj, chiar dacă n-a dat rezultate definitive, a permis să se tragă primele concluzii cu privire la apartenența culturală și încadrarea cronologică a necropolei. b. Depozit de bronzuri descoperite în punctul *Valea Ungbiului* (Bicaz I)¹². O parte din piese au fost găsite înainte de anul 1977, o altă parte în urma unui sondaj efectuat în toamna aceluiași an. Depozitul are greutatea de 226,155 kg și conține 81 de piese finite, întregi sau fragmentare (arme, unelte, podoabe) și 404 turte. c. Depozit de bronzuri găsit în anul 1978 la cca. 40 m Nord-Est de locul de descoperire a primului depozit (Bicaz II)¹³. Avînd o greutate de 142,481 kg, depozitul este compus din 244 piese finite, 10 cioturi de turnare, bucăți de bronz și resturi de turnare, 364 turte.

8. *Oarța de Sus* (com. Oarța de Jos, jud. Maramureș). a. Așezare a culturii Wietenberg în punctul *Dealul Stremțului*¹⁴. La suprafață au fost găsite numeroase fragmente ceramice ce aparțin fazei a doua a culturii. Formele de vase identificate pînă în prezent sînt castroanele, farfuriile, ceștile, oalele mari. Ele sînt ornamentate cu benzi de linii hașurate, x-uri,

⁵ Informații M. Zdroba.

⁶ *ArchErt*, 17, 1897, p. 358; *Roska, Rep.*, p. 273, nr. 218, fig. 327; A. Vulpe, *Äxte und Beile in Rumänien*, I, PBF, 9, 2, p. 88, pl. 34/482; A. Mozsolics, *Bronze — und Goldfunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1973, p. 180; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 65, pl. 56/28.

⁷ *ArchErt*, 17, 1897, p. 358; M. Roska, *loc. cit.*; A. Mozsolics, *loc. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 149.

⁸ J. Hampel, *Trowailles*, p. 88 sq.; idem, *Bronzkeor*, II, p. 106 (conținutul depozitului dat aici este următorul: o daltă cu toc, un topor cu disc, o seceră, două verigi ornamentate); *ArchErt*, 17, 1897, p. 357 sq.; M. Roska, *op. cit.*, p. 208, nr. 19; M. Rusu, în *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 206, nr. 33; A. Mozsolics, *op. cit.*, p. 163; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 93, pl. 37/515—518; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 61, pl. 49/9—12.

⁹ M. Roska, *op. cit.*, p. 272, nr. 208.

¹⁰ *Ibidem*, p. 308, nr. 96.

¹¹ Necropola de la Bicaz a fost descoperită în anul 1969 de C. Kacsó, care a efectuat și primele săpături.

¹² C. Kacsó, în *SCIVA*, 31, 1980 (sub tipar).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Așezarea a fost descoperită de Tr. Rusu profesor de la Școala Generală din Oarța de Sus, care a donat materialele găsite la suprafață muzeului din Baia Mare.

linii paralele oblice, caneluri înguste, motive în relief (în special brîuri alveolare). *b.* Așezare a culturii Suciului de Sus în punctul *Oul Făgetului*¹⁵. În urma sondajului efectuat în anul 1977 s-a stabilit că grosimea stratului ce aparține culturii Suciului de Sus este de 0,40—0,60 m, el suprapunînd un nivel neolitic. Au fost găsite numeroase fragmente ceramice, precum și cîteva vase parțial întregibile. Dintre formele sesizate menționăm vasele cu buza răsfrîntă în exterior și gîtul înalt, vasele-sac, vasele-borcan, străchinile, ceștile. Ornamentația lor constă din striuri, excizii-incizii, motive în relief. Sporadic și numai în zona superioară a stratului epocii bronzului au apărut și fragmente ceramice de culoare neagră în exterior, roșie în interior. Au fost găsite și cîteva obiecte de lut ars (*Fig. 2/1—14*). *c.* Așezare a culturii Suciului de Sus în punctele *Minzata* și *Certeze*, toponimice locale ce denumesc zona mai înaltă și, respectiv, zona mai joasă a aceluiași deal¹⁶. Acest deal este despărțit de dealul *Oul Făgetului* de un mic pîrîiaș, s-ar putea deci ca cele trei puncte menționate să fi fost locuite de aceeași comunitate. Fragmentele ceramice găsite la suprafață sînt în majoritatea lor de factură grosolană și sînt decorate cu striuri. Un număr mic de fragmente aparțin vaselor de bună calitate, ornamentate cu motive excizate-incizate. Au apărut și aici cîteva fragmente negre în exterior, roșii în interior. *d.* În fosta colecție A. Bohățel se găsea un topor cu disc descoperit, după M. Roska, în punctul *Peste Deal*¹⁷. *e.* Celt de tip transilvănean, varianta M. Rusu—B₁, găsit în punctul *Măgura*, în anul 1971¹⁸. *f.* Topor de tip *Drajna*, găsit în anul 1974, în punctul *Ghile Coșoaiiei*¹⁹. *g.* Topor cu disc, avînd partea cu disc și bara de sub acesta ruptă din vechime, descoperit în punctul *Iclej*, în anul 1975²⁰.

9. *Oarța de Jos*. *a.* Așezare în punctul *Vilceana Rusului*, descoperită în anul 1970²¹. După un prim sondaj, cu caracter de informare, efectuat în acest punct în anul 1971, cercetările au continuat în anii 1977—1979, fără a fi încă terminate. Au fost săpate pînă acum șapte șanțuri și mai multe suprafețe. Așezarea are două nivele de locuire. Stratul inferior, de culoare gălbui-cenușie, are grosimea de 0,10—0,40 m și conține depuneri *Wietenberg II*. În cadrul acestui strat a fost surprinsă o singură locuință, foarte probabil de tip colibă. Stratul superior, de culoare neagră-cenușie, atinge în unele porțiuni grosimea de 1,20 m. El aparține culturii Suciului de Sus. Locuințele găsite în acest strat sînt toate de suprafață. Unele dintre ele au vetre interioare. Materialul arheologic din primul nivel este relativ sărăcăcios și constă exclusiv din ceramică. Stratul Suciului este mult mai bogat, alături de vase întregi, întregibile și foarte numeroase fragmente ceramice, găsindu-se obiecte de lut ars (greutăți, fusaiole, discuri perforate), două ace de bronz, un mic tipar, cîteva mici obiecte de silix. În același strat au fost descoperite și un număr redus de fragmente de culoare neagră în exterior, roșie în interior. Stațiunea a fost locuită și în mileniul I e.n. *b.* Așezare a culturii Suciului de Sus în punctul *Alac*²².

10. *Ariniș* (jud. Maramureș). În punctul *Subt ogrăzi*, în apropiere de actualul sediu al Consiliului Popular comunal, așezare a culturii Suciului de Sus²³. Fragmentele ceramice găsite

¹⁵ Așezarea descoperită de Tr. Rusu. Sondajul a fost executat de C. Kacsó cu concursul elevilor Școlii Generale din Oarța de Sus. Materialele se află la Muz. Baia Mare.

¹⁶ Așezare identificată în anul 1878 de C. Kacsó și Tr. Rusu. Materialele la Muz. Baia Mare.

¹⁷ M. Roska, *op. cit.*, p. 91, nr. 83, fig. 118; A. Vulpe, *op. cit.*, p. 84, pl. 28/318. Toponimicul „*Peste deal*” nu este cunoscut în raza localității Oarța de Sus. Există aici un punct, numit *Dealul Crucii*, la Sud de care se află *Minzata*. S-ar putea ca toporul să fi fost găsit aici, mai ales că acest punct se află față de Oarța de Sus într-adevăr „peste” *Dealul Crucii*.

¹⁸ C. Kacsó, în *Apulum*, 15, 1977, p. 146, fig. 8/1.

¹⁹ Idem, în *Acta MN*, 14, 1977, p. 57, fig. 1.

²⁰ Idem, în *Marmatia*, 3, 1977, p. 29, fig. 2.

²¹ Stațiune identificată de E. Comșa și C. Kacsó. Întregul material se află la Muz. Baia Mare. Rapoarte preliminare cu privire la cercetările de la Oarța de Jos au fost prezentate la Sesiunea științifică de rapoarte de la București (martie 1978) și Oradea (martie 1979).

²² Așezare descoperită de C. Kacsó în anul 1977. Materialul la Muz. Baia Mare.

²³ Așezare descoperită în anul 1975 de C. Kacsó. Materialul la Muz. Baia Mare.

la suprafață aparțin atât categoriei de ceramică grosolană, cât și celei fine. Ornamentația lor constă din striuri, motive geometrice excizate-incizate, motive în relief (Fig. 2/15—30).

În afara descoperirilor făcute în cele 10 localități prezentate, n-ar fi exclus ca și alte puncte din depresiunea Sălajului, menționate în repertoriul arheologic a lui M. Roska²⁴, să aparțină tot epocii bronzului.

În lipsa unor materiale ce datează din perioada timpurie a epocii bronzului, exceptînd poate pe cele de la Cehu Silvaniei, nu se pot face nici un fel de precizări cu privire la apartenența culturală a depresiunii Sălajului în primele secole ale mileniului II î.e.n. Se pare că și acest teritoriu, ca de altfel întreaga regiune nord-transilvăneană, a fost mai slab populată la începutul epocii bronzului, la fel ca și în perioada precedentă, din care nu este cunoscută decît o singură stațiune — cea de pe *Măgura-Oarța de Sus*, unde au fost găsite urme ale culturii Coțofeni²⁵.

Cele mai timpurii descoperiri sigure de epoca bronzului din depresiunea Sălajului aparțin culturii Wietenberg. Materialele găsite pînă acum aparțin în exclusivitate fazei a doua a culturii, dar, foarte probabil, cercetările viitoare vor permite identificarea și aici a fazei Wietenberg I, mai ales că într-o zonă imediat învecinată, cea a platformei Sălăjene marginale, este prezentă această fază²⁶.

Stațiunile Wietenberg de la Nadiș, Oarța de Sus și Oarța de Jos extind spre Nord-Est limita cunoscută a ariei de răspîndire a culturii. Ceramica găsită în aceste stațiuni are corespondențe pînă la identitate cu descoperirile de la Derșida, nivelele 2—3²⁷, Bădeni²⁸, Palatca²⁹, Boiu (jud. Mureș)³⁰, Sf. Gheorghe-Bedeháza³¹, Ghirbom³² etc. Acest fapt demonstrează din nou caracterul unitar al culturii Wietenberg, la nivelul fazei a doua a evoluției sale, pe spații întinse.

Faza Wietenberg II este datată de N. Chidioșan în perioadele Reinecke Bronz B₁—B₂, fiind considerată tributară unor puternice influențe venite din cercul de cultură miceniană³³. Deși nu toți cercetătorii problemei sînt de acord cu această datare³⁴, ea este foarte probabil justă, avînd în vedere faptul, relevat mai recent și de A. Vulpe³⁵, că influențele miceniene, raportabile la perioada mormintelor-put, se constată în culturile epocii bronzului carpato-danubian ce pot fi sincronizate cu etapa Wietenberg II (culturile Monteoru I

²⁴ M. Roska, *op. cit.*, p. 304, nr. 72 (Verveghiu); p. 196, nr. 56 (Deleni); p. 65, nr. 16 (Dobrin); p. 173, nr. 166 (Mineu).

²⁵ E. Comșa și C. Kacsó, *op. cit.*, p. 51, fig. 2 și 3.

²⁶ N. Chidioșan, în *Dacia*, N.S., 12, 1968 p. 155 sqq.; idem, *Cultura Wietenberg la Vest de Munții Apuseni* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1979.

²⁷ Idem, în *Dacia*, N.S., 12, 1968, fig. 7—8.

²⁸ Gh. Lazarovici — Z. Milea, în *Acta MN*, 13, 1976, pl. XVII.

²⁹ T. Soroceanu, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea, 1972, pl. III.

³⁰ T. Soroceanu, Gh. Lazarovici, E. Amlecher, M. Mureșan, în *Marisia*, 7, 1977, pl. XXII.

³¹ K. Horedt, în *Materiale*, 2, 1956, fig. 10/10.

³² I. Al. Aldea, în *Apulum*, 13, 1975, pl. I; II/1, 3; III/1, 3, 6, 12, 13.

³³ N. Chidioșan, *Cultura Wietenberg la Vest de Munții Apuseni*.

³⁴ H.—G. Hüttel, în *Germania*, 1978—2, fig. 1 (tabelul sincronic).

³⁵ A. Vulpe, în *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Univ. Frankfurt a.M.*, 1977, p. 101 sqq.

a II-a, Tei II—III, Otomani II etc.) și că o serie de bronzuri găsite în așezările acestei etape aparțin perioadelor menționate³⁶.

După faza a doua, cultura Wietenberg cunoaște încă două faze evolutive³⁷. Acestea lipsesc însă din depresiunea Sălajului, locuirea de aici fiind succedată de locuirea Suciului de Sus.

Descoperirile Suciului din depresiunea Sălajului permit o cunoaștere mai exactă a ariei de răspândire a culturii, aceasta fiind mult mai extinsă decât se credea pînă nu demult³⁸. Trebuie să precizăm că se cunosc acum stațiuni Suciului chiar mai la Sud de depresiunea Sălajului, în special în apropiere de valea Someșului (Mesteacăn, Gîrbou, Jibou și altele). Foarte probabil, extinderea culturii Suciului de Sus spre Sud s-a petrecut treptat, astfel că nu toate așezările din aria sudică sînt contemporane.

Succesiunea culturală Wietenberg II—Suciului de Sus în depresiunea Sălajului este clar ilustrată de stratigrafia așezării de la Oarța de Jos, unde — așa cum am arătat mai sus — nivelele ce aparțin celor două culturi se suprapun.

Fără să discutăm acum diferitele alternative de interpretare a stratigrafiei surprinse la Oarța de Jos, menționăm doar că ea indică în mod convingător că începuturile culturii Suciului de Sus, cel puțin în depresiunea Sălajului, sînt posterioare fazei Wietenberg II, prima sa etapă de evoluție aici fiind sincronă cu faza Wietenberg III.

Deși se pot presupune anumite influențe Wietenberg asupra formelor și tehnicilor de decorare ale culturii Suciului de Sus, celor două culturi, vecine un anumit timp în regiunea platformei Sălăjene, granița dintre ele constituind-o foarte probabil piemontul Sălăjan, le lipsesc importurile reciproce. S-ar părea că aceste culturi se găseau pe poziții de adversitate una față de alta. Totuși, așezările lor sînt neîntărite, iar majoritatea locuirilor Suciului se află pe poziții puțin avantajoase din punct de vedere al apărării lor, fiind plasate pe dealuri cu pante line, în apropierea unor văi mici, ușor de forțat de un eventual atacator.

Sfîrșitul culturii Wietenberg în zona văii Crasnei a fost determinat de pătrunderea dinspre Vest a unei culturi de mixtură, formată din elemente Otomani tîrzii și elemente tumulare (Otomani IV—Hajdubagos). Relațiile dintre această nouă cultură și cultura Suciului de Sus par să fi fost mult mai strînse. Acum apare și pe platforma Sălăjană marginală, împreună cu materialele

³⁶ N. Chidioșan, *op. cit.* Săpăturile recente de la Boiu (jud. Hunedoara) au demonstrat că sabia cu limbă la miner descoperită mai demult în această localitate (v. I. Nestor, în *Sargetia*, 1, 1937, p. 155 sqq.) provine dintr-o așezare Wietenberg II, cf. I. Andrișoiu, *Considerații privind cercetările arheologice recente în așezarea aparținînd epocii bronzului de la Boiu*, comunicare la Sesiunea științifică a muzeului din Deva, 16—17 noiembrie 1979.

³⁷ K. Horedt, în *StCom Brukenenthal*, 13, 1967, p. 138; N. Chidioșan, *op. cit.*; T. Sorocanu și M. Istrate, în *StCom Brukenenthal*, 19, 1975, p. 21 sqq.

³⁸ T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, București, 1978, p. 64 consideră teritorii efectiv locuite de triburile Suciului în nord-vestul României doar cîmpia sătmăreană, Țara Oașului, bazinul Lăpușului și depresiunea Maramureșului.

³⁹ Descoperiri inedite la Crasna și Doh. Cercetări E. Lakó.

Otomanii IV—Hajdubagos, ceramică de tip Suciul³⁹. Aceași întrepătrundere culturală se constată și în așezările din jurul Careiului⁴⁰.

Din păcate, fazele evolutive ale culturii Suciul de Sus nu sînt încă îndejuns de bine conturate, părerile exprimate în această privință fiind destul de controversate⁴¹. Nici cercetările noastre de la Oarța de Jos, unde a fost descoperit stratul cel mai gros din cîte se cunosc în aria culturii, n-au putut elucida încă în mod satisfăcător această problemă. Cert este însă că în cadrul ceramicii Suciul apar destul de timpurii forme și elemente decorative — fațetarea marginilor, proeminențe hipertrofiate, caneluri semicirculare în jurul proeminențelor etc. — ce vor caracteriza și etapele cronologice mai recente.

Pe baza cercetărilor de la Lăpuș s-a putut conchide că modificările în structura ceramicii, la limita dintre bronzul tîrziu și Hallstattul timpuriu, în depresiunea Lăpușului, nu își au cauza în restructurări sau schimbări de ordin demografic, o parte din noile elemente avîndu-și originea în evoluția ceramicii Suciul, o altă parte fiind adoptate sub impulsul unor influențe externe. În cadrul necropolei de la Lăpuș au fost descoperiți tumuli ce au în inventar în exclusivitate ceramică cu decor Suciul (faza Lăpuș I) și tumuli cu ceramică arsă negru în exterior, roșu în interior, avînd decor canelat, care apare însă întotdeauna în asociere cu vase de tip și decor Suciul (faza Lăpuș IIA și IIB). Prima dintre fazele necropolei a fost datată, pe baza pieselor de metal, în perioada Reinecke Bronz D, faza Lăpuș IIA la limita dintre Bronz D și Hallstatt A₁, iar faza Lăpuș IIB în Hallstatt A₁⁴².

Un proces de evoluție similar cu cel din depresiunea Lăpușului s-a petrecut și în depresiunea Sălajului. În acest sens, alături de dovada poate mai puțin sigură a prezenței în majoritatea așezărilor Suciul a ceramicii canelate, negre-roșii, convingătoare este cercetarea efectuată într-unul din tumulii necropolei de la Bicaz.

Din motive obiective, săparea integrală a tumulului, care are un diametru de aproape 50 m, n-a putut fi realizată, din această cauză rezultatele obținute în privința construcției tumulare sînt doar parțiale și necesare de a fi verificate.

Totuși, s-a putut constata că tumulul a fost ridicat în două etape. În prima s-a ridicat o movilă mică, cu înălțimea în centru de 1 m. Această movilă n-a conținut inventar arheologic. La marginea ei sudică s-a depus o cantitate foarte mare de oase calcinate și resturi de ardere, în primul rînd cărbune. Oasele provin toate de la animale incinerate. Odată cu depunerea oaselor și a resturilor de ardere, în centrul movelei mici s-a practicat o groapă. Dimensiunile sale n-au putut fi încă stabilite, adîncimea la care s-a ajuns în săpăturile din 1978 fiind de 5,80 m față de înălțimea actuală a tumulului, fără a se ajunge la fundul ei. În groapă au fost găsite cantități mici de ceramică

³⁹ I. Nemeti, în *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 106 sqq., fig. 6—11; T. Bader, *op. cit.*, p. 56, pl. 30—31.

⁴¹ A. Vulpe, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 73; T. Bader, *op. cit.*, p. 73 sqq.

⁴² C. Kacsó, în *Dacia*, N.S., 19, 1975, p. 45 sqq; idem, *Nordul Transilvaniei în perioada tîrzie a bronzului — Hallstattul timpuriu*, comunicare la Colocviul *Cultura și istoria tracilor de nord de pe teritoriul României*, București, 6—7 decembrie 1979.

fragmentară. După umplerea gropii s-a trecut la cea de a doua etapă de ridicare a tumulului, acoperindu-se movila mică și depunerile aflate la marginea ei cu o cantitate foarte mare de pământ, în care sporadic, cel puțin în porțiunea săpată de noi, au mai fost depuse fragmente ceramice. Nefiind găsite oseminte umane, nu putem preciza deocamdată caracterul și destinația construcției. Este însă de presupus că mormântul sau mormintele umane se găsesc într-o porțiune a movilei nesăpată încă.

Materialul arheologic descoperit în tumul este destul de sărăcăcios. Printre depunerile aflate la marginea movilei mici au fost găsite cinci fragmente de psalii din corn de cerb. Ele sînt decorate cu registre de triunghiuri simple sau combinate, întrutotul identice cu cele de pe vasele Suciu. Cele mai multe din fragmentele ceramice, atît din mantaua movilei mari cît și din groapă, aparțin unor vase de mari dimensiuni de culoare neagră în exterior, roșie în interior, unele ornamentate cu caneluri late, altele cu motive geometrice excizate-incizate. Au fost găsite și cîteva fragmente de strachină decorate cu striuri și motive în relief.

Inventarul tumulului de la Bicaz indică în mod clar că el aparține aceluiași aspect cultural ca și tumulii necropolei de la Lăpuș, deși față de acestea prezintă o construcție într-o anumită măsură deosebită. Primul dintre tumulii cercetați la Bicaz este contemporan cu tumulii fazei a doua a necropolei de la Lăpuș, foarte probabil însă că cercetările viitoare vor evidenția și la Bicaz movile funerare paralele din punct de vedere oronologic cu faza Lăpuș I.

Dezvoltarea accelerată a comunităților Suciu, atît în depresiunea Lăpușului cît și în depresiunea Sălajului, s-a datorat în bună parte însemnatelor resurse naturale pe care le stăpîneau și a căror exploatare intensificată a început în perioada tîrzie a bronzului. S-a creat acum o înfloritoare metalurgie, cu mari ateliere de topire și prelucrare a bronzului. Unul din aceste ateliere se afla cu siguranță în zona Bicazului. Cele două mari depozite de bronzuri descoperite în această localitate, foarte aproape de necropola tumulară, dar și de așezările de la *Oul Făgetului*, *Mînzata* și *Certeze*, conțin un număr însemnat de turlte și obiecte destinate retopirii, acestea reprezentînd dovezi certe de activitate metalurgică locală.

Depozitele de la Bicaz se datează în perioada Hallstatt A₁. Prin greutate și număr de piese, ele sînt cele mai mari descoperiri de acest fel din nord-vestul României. Între momentele de depunere ale lor presupunem un anumit decalaj de timp, depozitul Bicaz I considerîndu-l ceva mai vechi decît depozitul Bicaz II⁴³.

Cele două depozite conțin un număr însemnat de obiecte care au analogii pînă la identitate cu piese din depozitele perioadei precedente. Acest fapt relevă din nou o dezvoltare a culturii materiale neîntreprupte în perioadele Bronz D-Hallstatt A₁ în nordul Transilvaniei, fenomen observat și în alte teritorii transilvănene⁴⁴.

⁴³ Idem, în *SCIVA*, 31, 1980 (sub tipar).

⁴⁴ T. Soroceanu, *Cultura Mureș* (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1978; T. Bader, *op. cit.*, p. 108.

Recepționând diverse influențe externe, care au dus, alături de formele, tehnicile decorative și motivele ornamentale locale, la elaborarea unui reper-toriu ceramic propriu, populația zonelor Lăpuș—Sălaj a influențat în ace-lași timp dezvoltarea regiunilor învecinate, în acest fel contribuind la procesul de uniformizare a ceramicii pe spații mai largi și la geneza unor aspecte cu manifestări în parte identice de la Tisa superioară pînă la Nistrul superior în cursul perioadei Hallstatt A₁.

Cercetările desfășurate pînă în prezent în depresiunea Sălajului nu pot lămuri problema proceselor istorice petrecute aici după perioada Hallstatt A₁. Foarte probabil, necropola de la Bicaz, la fel ca și necropola de la Lăpuș, își încetează existența pe la sfîrșitul Hallstattului A₁. Lipsind orice fel de pre-zențe hallstattiene mai recente, se poate presupune că depresiunea Sălajului devine pentru un anumit timp o zonă mai puțin locuită. Depopularea sa s-a putut produce eventual datorită unor schimbări a condițiilor ecologice și de activitate economică.

CAROL KACSÓ

ENTDECKUNGEN DER BRONZEZEIT IN DER SÄLAJ—NIEDERUNG

(Zusammenfassung)

Die frühesten Entdeckungen der Bronzezeit welche bis jetzt in der Sălaj-Niederung ermittelt wurden, gehören der II. Phase der Wietenberg-Kultur an. Die jüngst entdeckten Siedlungen von Nadiș, Oarța de Sus und Oarța de Jos erweitern gegen Nord-Osten die bisher bekannte Verbreitzungszone der Wietenberg-Kultur.

Die II. Phase der Wietenberg-Kultur in der Sălaj-Niederung ist durch die Suciu de Sus-Kultur abgelöst worden, so wie es die Stratigraphie der Siedlung von Oarța de Jos beweist, wo sich die Schichten der beiden Kulturen überordnen. Es ist nun offensichtlich dass, wenigstens in diesen Gebieten, die Anfänge, der Suciu de Sus-Kultur der II. Phase der Wietenberg-Kultur nachfolgen, da ihre hiesige erste Entwicklungsetappe gleichlaufend mit der Wietenberg III Phase ist.

In der späten Bronzezeit-Anfang der ältern Hallstattzeit, ist die kulturelle Entwicklung der Sălaj-Niederung identisch mit jener der Lăpuș-Niederung, so wie dies die Funde in einem der Hügel der Nekropole von Bicaz beweisen, wo zweifarbige Keramik -aussen schwarz, innen rot — und verziert mit breiten Kanneluren, gemeinsam mit einer mit geriefelten-gekerbten Motiven der Suciu de Sus-Kultur verzierten Keramik erscheinen. Hier wurden auch fünf Fragmente von aus Hirschhorn verfertigten Trensenknebel gefunden, die gleichfalls mit Suciu-Motiven verziert waren.

In der Nähe der Nekropole von Bicaz wurden in den Jahren 1977 und 1978 zwei Hortfunde entdeckt, welche der ältern Hallstattzeit (HA₁) angehören. Diese Funde sind durch ihr Gewicht und Anzahl der Stücke, die grössten welche im Nord-Westen Rumäniens bis heute entdeckt wurden.

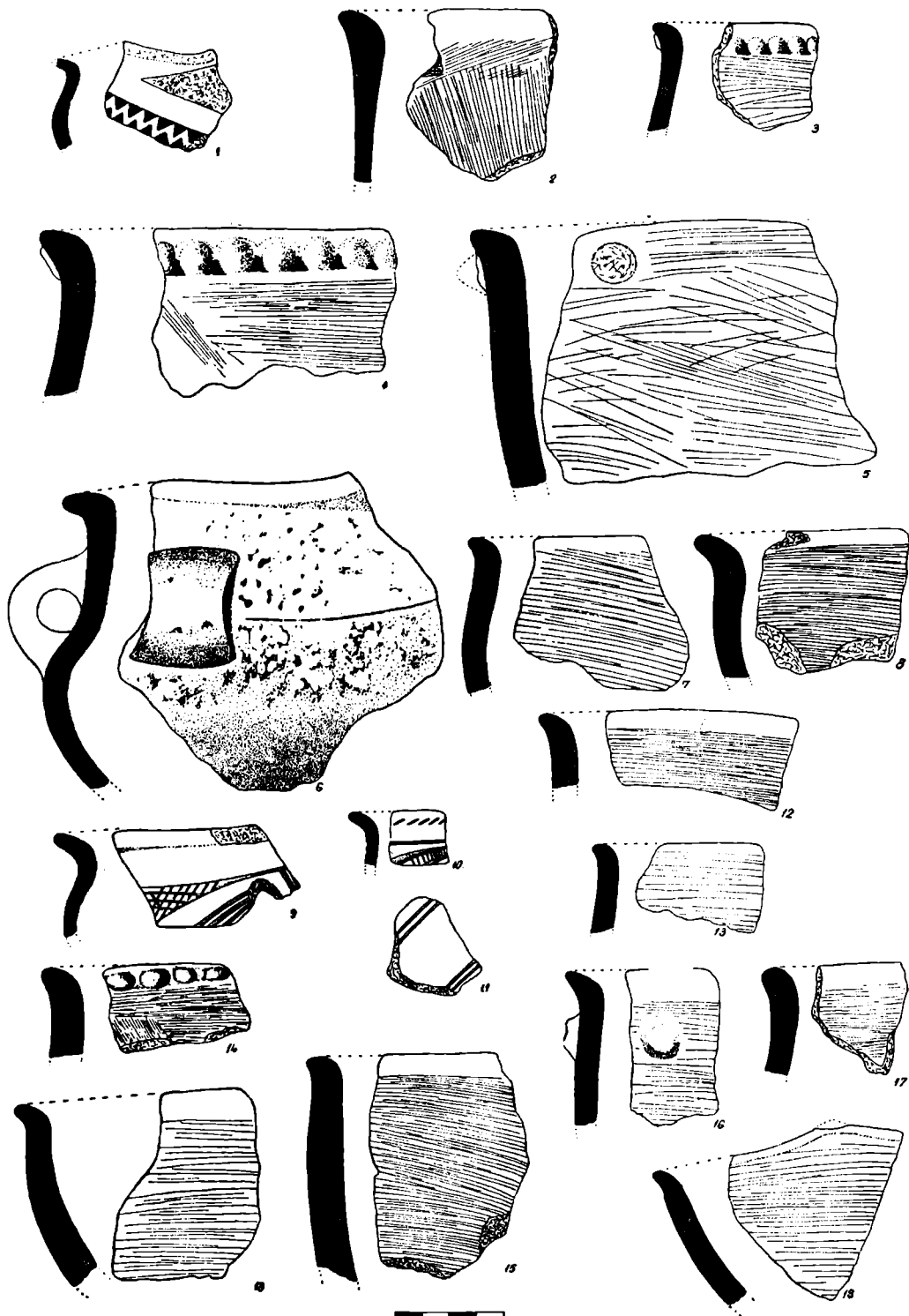

Fig. 1. 1-8. Siderite, 9-10. Bulgari.

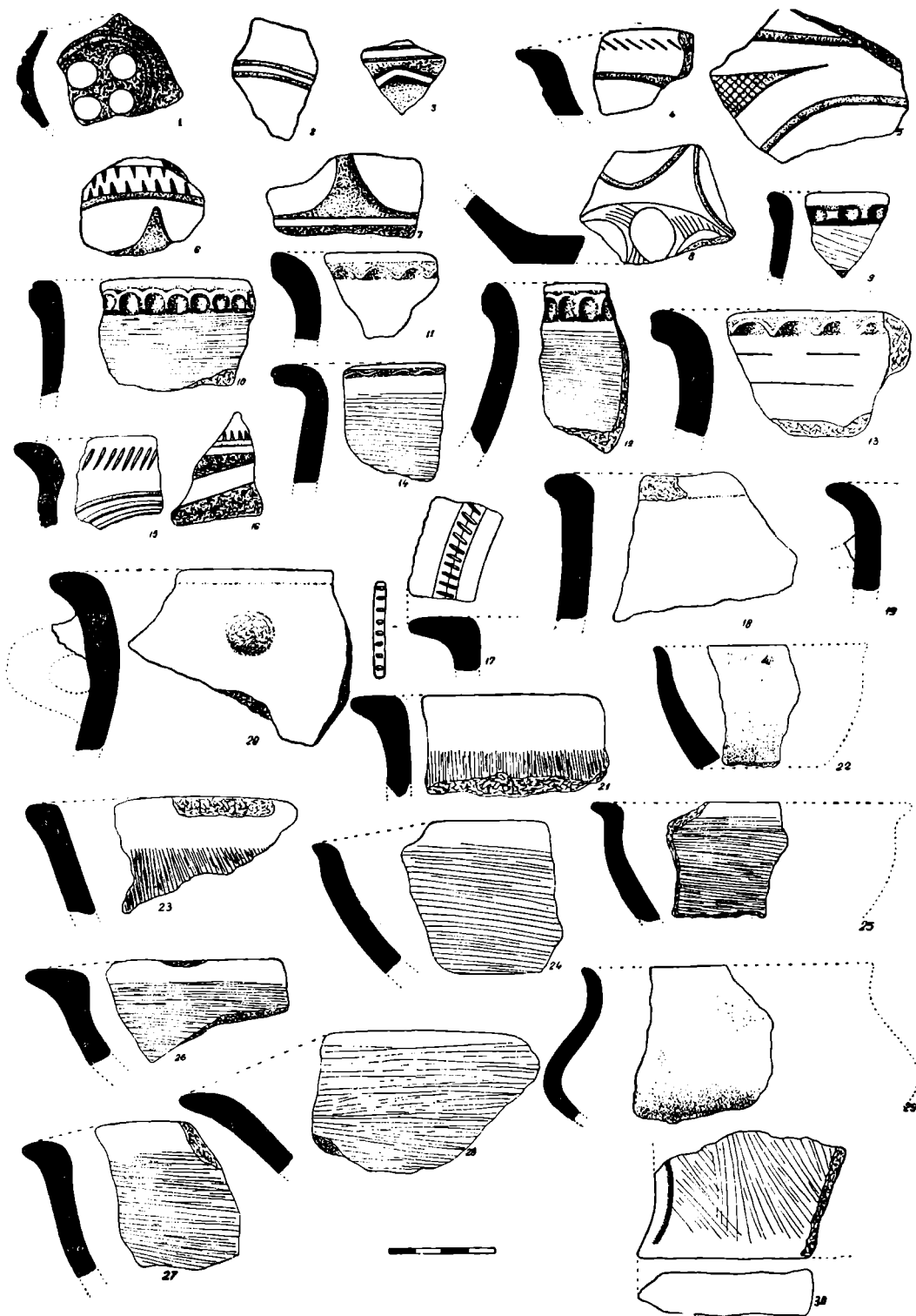

Fig. 2. 1—14. Vârta de Său, Oul Văgărețului, 15—30. Ariniș.

MATERIALE ARHEOLOGICE DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI DE LA ÎNCEPUTUL EPOCII FIERULUI DESCOPERITE LA BIHAREA

Cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate la Biharea au fost descoperite vestigii datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei vîrste a epocii fierului. Majoritatea acestor vestigii au fost găsite parțial deranjate de nivelele de locuire ulterioare — hallstattiene, LTC, dacice, prefeudale și feudale timpurii.

Materialele dezvelite cu ocazia săpăturilor de la Nord de Cetatea de pămînt, la punctul *Grădina CAP — Baraj* (în apropiere se află un baraj de beton folosit la oprirea apei pentru nevoi agricole, pe pîrîul Ceșmeu) se concentrau pe malul stîng al pîrîului Ceșmeu, pe terasa înaltă a grindului pe care se află și cetatea, dar erau răspîndite și pe malul drept pe o „Insulă” din lunca înmlăștinată a pîrîului.

Majoritatea materialelor arheologice descoperite se aflau răspîndite în poziție secundară în diferite puncte ale terenului cercetat. Numai în trei cazuri acestea se aflau depuse coerent, nederanjate în trei situații pe care le redăm mai jos:

• *Mormîntul (?) nr. 1 (Fig. 1)*

La adîncimea de 0,60 m a fost găsită, distrusă, o urnă, lîngă care la distanțe quasi-egale de 0,70—0,75 m, spre Nord, s-au găsit două cești întregi depuse la adîncimea de 0,70 m de la suprafața actuală de călcare. La 0,40 m Est de urnă se lăsa o groapă prelungă, adîncă de 0,80 m în care erau „aruncate” fragmente de vase.

1. *Urnă bitronconică* distrusă din care s-a mai păstrat numai o bucată din perelele bombat al pîntecului. Este lucrată din pastă cărămiezie.

2. *Cești*

a. *Ceașca nr. 1.* Este o ceașcă ușor bitronconică cu toarta supraînălțată, lucrată din pastă neagră mată ($I=5,5$ cm; $df=3$ cm; $dg=9$ cm). Nu este ornamentată cu proeminențe pe pîntec.

b. *Ceașca nr. 2.* Are aceeași formă ca și cea amintită mai sus, cu toarta supraînălțată ($I=5,3$ cm; $df=2,5$ cm; $dg=6$ cm) dar este lucrată din pastă neagră mai fină și este ornamentată cu proeminențe între care s-au tras ușoare caneluri.

3. *Inventarul gropii.*

Dintre numeroasele fragmente ceramice (funduri și pereți de vase) au putut fi distinse și parțial reconstituite următoarele forme:

a. *Strachină* modelată din pastă de culoare neagră cu buza ușor teșită înafară ($I=13$ cm; $df=11,5$ cm; $dg=26,5$ cm).

c. *Vas-cuptor portativ* lucrat din pastă cărămieziu-gălbuie zgrunțuroasă în urma arderii secundare (?).

d. *Oală* cu proeminențe ascuțite îndreptate în sus.

Mormîntul (?) nr. 2 (Fig. 2)

Spre deosebire de primul se compune dintr-o urnă mare găsită la adîncimea de 0,70 m de la actuala suprafață de călcare. Partea superioară i-a fost retezată de arăturile adînci de tractor. Partea inferioară s-a păstrat în pămînt în poziția în care a fost așezată. În fundul urnei nu s-a găsit nimic.

La Est de urnă a fost găsită a strachină care pare a fi capacul acestei urne și cîteva alte fragmente de vase.

1. *Urna* are o formă quasi-tronconică, este lucrată din pastă cărămizie-pămîntoasă, cu multe impurități și arșă superficial (I păstrată = 42 cm; df = 16 cm; dm al pîntecului = 47 cm).

2. *Strachina* s-a păstrat și a putut fi restaurată. A fost lucrată din pastă negricioasă-pămîntoasă. Are o formă specifică tipului de descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului din bazinul Tisei — este tronconică, cu buza adusă spre interior avînd proeminențe sub buză, o toartă și deasupra torții o altă proeminență.

Mormîntul (?) nr. 3

Este o îngrămadire (groapă?) de cioburi hallstatiene care nu intră în discuția acestor rînduri și materialul respectiv va fi studiat cu alt prilej.

Mormîntul (?) nr. 4 (Fig. 3)

Situat mai spre Sud decît mormintele (?) nr. 2 și 3, se compune din două îngrămadiri de cioburi. Pe un fel de prag de argilă aflat la adîncimea de 0,60 m de la actualul nivel de călcare au fost găsite „depuse” cioburi. Spre Est de pragul de argilă, dar în imediata sa apropiere, se adîncea pînă la 0,80—1,00 m o groapă de formă alungită în care au fost „aruncate” cioburi (groapa este asemănătoare cu cea a mormîntului (?) nr. 1). În ea s-au găsit la fel, de-a-valma, fragmente de oale, de străchini, de vas-cuptor portativ, cești, pietre de rîșniță (?). Dintre acestea se remarcă două cești lucrate din pastă fină de culoare neagră-plumburie, lustruită, frumos ornamentate și o toartă de același fel de la o altă ceașcă.

1. *Urna (?)*. Descoperită între cioburile de pe pragul de argilă, are formă bi-tronconică, cu gîtul drept, puternic și are proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos (I = 49,5 cm; df = 18 cm; dg = 40 cm). Este lucrată din pastă de culoare cărămiziu-gălbui.

2. *Inventarul gropii*

a. *Ceașcă* de culoare neagră-plumburie, lustruită, lucrată din pastă fină (I = 6,5 cm; df = 2,5 cm; dg = 9,3 cm). Are toartă supraînălțată modelată cu o muchie proeminentă. Pe umăr este ornamentată cu linii oblice, incizate elegant și întrerupte din loc în loc de proeminențe. Pe gît are linii incizate concentrice.

b. *Ceașcă*. Este identică cu prima atît ca formă cît și în ornamentație și pastă (I = 6 cm; df = 2,5 cm; dg = 9 cm).

c. *Ceașcă*. De la o a treia ceașcă s-a păstrat numai un profil din care a fost restaurată. Este lucrată din pastă gălbui, neornamentată (I = 6 cm; df = 3,2 cm; dg = 9 cm).

d. *Vas-cuptor-portativ*. Asemănător cu cel din groapa mormîntului (?) 1, este, la fel, de culoare cărămiziu-gălbui cu urme de ardere secundară.

În groapă au mai fost depuse și alte fragmente ceramice (oale, vas cu picior, alte cești) ce nu au putut fi întregite, două fragmente de rîșniță (?), greutatea (?) de lut arse incomplet (la „demonstrarea” gropii s-au descompus!).

Analogii pentru *urnele* descoperite la Biharea, bitronconice, cu gîtul puternic, ornamentate cu *proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos* găsim în descoperirile din alte două localități din județul Bihor, la Cociuba Mare² și la Oradea³ — (pare-se Cimitirul Rulikovsky — azi cimitirul municipal).

La Cociuba Mare au fost descoperite două urne (?), un vâscior de formă quasi-patruateră constind din patru proeminențe ornamentate cu caneluri adînci și un mic vas-ascos (în formă de „rață”). Urna de la Cociuba Mare are formă bitronconică, gîtul conic proeminent este ornamentat cu patru caneluri, pe umăr sînt trase linii verticale, iar în zona centrală a vasului au fost modelate *proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos* (4+4). Atît prin formă cît și prin dimensiunile sale (I=59 cm; df=14 cm; dg=41 cm) urna de la Cociuba Mare se asociază celor de la Biharea și mai ales celei din mormîntul (?) nr. 4. La Biharea nu apar pe urne ornamentele canelate. Avînd însă în vedere numărul mic al urnelor (vase mari) descoperite atît la Biharea cît și la Cociuba Mare s-ar putea ca descoperirile viitoare să ne aducă, în fapt, precizările atît de necesare.

Spre Sud analogiile conduc spre urnele descoperite în cultura *Cruceni-Belegiș*⁴. Tot la *Cruceni* își găsesc asemănări și cele două cesti din mormîntul (?)⁵ nr. 4 de la Biharea. De asemenea, la Cociuba Mare, pe lîngă vasul-askos, tip cu circulație mai largă în culturile mijlocii și tîrzii ale epocii bronzului, mai amintim acest mic vas de formă quasi-patruateră, lucrat din pastă neagră, ornamentat cu patru proeminențe canelate (I=6 cm; dg=5 cm; fundul este rupt), asemănător cu un vas cu picior descoperit la *Ostrovul Corbului* (j. Mehedinți)⁶ și aparținînd *cîmpurilor de urne* din zona Dunării româno-iugoslave.

Pe Dunărea olteană, la Balta-Verde a fost descoperită o *urnă funerară* de tipul celei de la Cociuba Mare, avînd gîtul înalt canelat și *proeminențe duble îndreptate în sus și în jos*⁷. Apar cuptoare portative⁸ și mai rar străchini cu buza arcuită în interior și proeminențe ascuțite sub buză și cesti cu toarte supraînălțate, asemănătoare celor de la Biharea. Aceste forme ceramice apar și spre Nord-Vest de Biharea în cadrul culturii Egyek⁹.

În schimb *urnele* (?) sau *oalele* descoperite întîmplător la Oradea — Cimitirul Rulikovsky, respectiv pe terasa de pe malul stîng al Peței (purînd în

¹ Săpăturile arheologice de la Biharea au fost efectuate de S. Dumitrașcu; materialul arheologic a fost restaurat și desenat de I. Emödi în Laboratorul de restaurare al secției de istorie a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea.

² S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 3, 1973, p. 139—159, Pl. I.

³ K. Horedt, în *St. Com. Brukenthal*, 13, 1967, p. 143, n. 31 „Muzeul Oradea. Locul lor de descoperire este cimitirul Rulikovsky pe terasa stîngă a Crișului Repede”.

⁴ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, Fig. 21/2; Fig. 22/1; Fig. 23/5.

⁵ *Idem*, *ibidem*, Fig. 22/2.

⁶ D. Berciu, în *Materiale*, I, 1953, p. 589—649, pl. XXX/4.

⁷ D. Berciu, E. Comșa, în *Materiale*, 2, 1956, pp. 251—489, fig. 51; cf. și fig. 35/1 (M-16) și fig. 41/1,2; 42/3.

⁸ *Idem*, *ibidem*, fig. 38.

⁹ T. Kovács, în *ArchErt.* 93, 2, p. 159—199, fig. 6/17 (M-64), 7/8 (M-28), 10/2 și fig. 8/10, 11.

totalitate numele de stațiunea arheologică de la Salca) sînt de formă *bitron-conică*, cu gîtul în formă de trunchi de con, ornamentate la fel cu *proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos*, dar sînt mai mici (Fig. 10 și 12/5; a. I = 0,38 cm; df = 12 cm; dg = 22,5 cm; b. I = 38; df = 9; dg = 22,5; c. I = 0,39; df = 12; dg = 20,5)¹⁰ și au altă înfățișare în organizarea „anatomică” decît cele amintite de la Biharea, Cociuba Mare sau Balta Verde. Prin formă, dimensiunile și factura lor culturală, pînă la noi descoperiri și cercetări, conduc mai degrabă spre vasele similare (urne) din culturile învecinate din nord-estul Ungariei și sud-estul Slovaciei, Egyek¹¹ și Pilyiny¹², cunoscute prin două studii monografice publicate de T. Kovács și respectiv V. Furmánek.

Vasele cuptoare-portative (*Herdgefäß*, după E. Moscalu¹³ și *Transportierbarer Ofen* după V. Furmánek¹⁴) apar încă în bronzul mijlociu în cultura Otomani¹⁵. La *Medieșu Aurit* și *Culciul Mare*¹⁶, jud. Satu Mare în cadrul culturii Suciul de Sus aceste vase-cuptoare portative s-au găsit în mai multe exemplare, iar un exemplar a fost descoperit la *Meri*¹⁷, com. Vedeu, jud. Teleorman în Cîmpia Munteană într-un *mormînt tumular* (*Hügelgrab*) în asocieră cu o *urnă ornamentată cu proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos*.

Ritul de înmormîntare (dacă avem de-a face cu morminte) este la Biharea incinerăția, cu două *ritualuri*: prin depunerea resturilor funerare în urnă? (M-2) și prin depunerea sa în urnă și aruncarea inventarului funerar în groapă (M-4). Spre Sud cultura Cruceni-Belegiș este cunoscută prin descoperiri ce provin din necropole care „sînt exclusiv de incinerăție”¹⁸, cu specificarea că la *Bobda* necropola de incinerăție are cenușa depusă în urne¹⁹. Situația pare a fi, în genere, similară și în cultura Zuto—Brdo—Girila Mare²⁰. Spre Nord-Vest, în cultura Egyek cea mai apropiată teritorial de Biharea se cunosc cimitire cu *mormînte de incinerăție* (*Brandgräberfelder*), de inhumație (*Skelettgräberfelder*) și amestecate (*Gräberfelder mit vermischtem Ritus*). Mormintele de incinerăție la rîndul lor sînt de două feluri, cu resturile cinerare depuse în urnă (*Urnengräber*) sau cu inventarul „aruncat” în groapă (?) — (*Bran-schüttungsgräber*). Apar și morminte sau îngropări simbolice (*symbolische Bestattungen*). Pentru Biharea o analiză mai detaliată nu se poate face după trei morminte (?). Rămîne ca cercetările viitoare să aducă noi date în această

¹⁰ Muzeul Țării Crișurilor, Secția de Istorie, Inv. nr. 4707, 4708, 4710.

¹¹ T. Kovács, *op. cit.*, fig. 1/7 (M-13), 1/18 (M-25), 4/8 (M-38).

¹² V. Furmánek, în *Slov Arch*, 25, 2, 1977, p. 253 sqq. fig. 4, 5, 11, 12; pl. I/12, II/9, 15, III/17, IV/11, 16, V/5; VI/29.

¹³ E. Moscalu, în *Thraco-Dacia*, București, 1976, p. 78.

¹⁴ V. Furmánek, *op. cit.*, fig. 12 (*Radzovce. Transportierbarer Ofen aus Grab 216/69*).

¹⁵ J. Vladár, A. Bartonék, în *Slov Arch*, 25, 2, 1977, pp. 371—432, fig. 14.

¹⁶ T. Báder, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, pl. LIII/1, 2, 3, pl. LXIII/6,7.

¹⁷ E. Moscalu, *op. cit.*, fig. 2/2.

¹⁸ S. Morintz, *op. cit.*, p. 41.

¹⁹ *Idem*, *ibidem*, p. 44.

²⁰ Vl. Dumitrescu, *Necropola de incinerăție din epoca bronzului de la Cirna*, București, 1961, p. 243; S. Morintz, *op. cit.*, p. 28—40.

privață. Ceea ce rămâne este apariția acestui *grup cultural distinct în Crișana*, cu două variante, deosebite deocamdată numai prin detaliile remarcate la cele două tipuri de urne — tipul *Cociuba Mare* — *Biharea* și tipul *Oradea-Salca* (respectiv *Rulikovsky*). Acest grup cultural nu mai este cultura Otomani și nu este nici cultura Gava, iar în al treilea rând nu este identic cu *cultura câmpurilor tumulare*, deși este intrinsec legat de aceasta prin ceramică, deoarece *mormintele sînt plane* nu tumulare. Se pare că avem de-a face cu o interferență între grupul sud-estic de tip *Balta Verde* — *Bobda* — *Cruceni* — *Belegiș* cu grupul nord-vestic de tip *Egyek-Piliny*.

Din punct de vedere cronologic descoperirile de la *Biharea*, *Cociuba Mare* și *Oradea*, ca și cele asemănătoare din Sud-Est și Nord-Vest se înscriu în spațiul temporal dintre culturile bronzului mijlociu de tip Otomani-Wietenberg din *Crișana* și cultura Gava.

În acest sens amintim cîteva din rezultatele la care au ajuns cercetătorii care s-au ocupat cu această problemă pe parcursul a aproape trei decenii. Din 1944 cînd, în cunoscuta sa sinteză asupra bronzului timpuriu și mijlociu din Transilvania D. Popescu²¹ înscria cele trei culturi — Otomani, Wietenberg și Suciul de Sus și pînă astăzi situația bronzului tîrziu nu a fost hotărîtor clarificată pentru *Crișana*. Ea s-a pus încă în 1953 în Transilvania intracarpatică unde prin cercetarea culturii *Nova-Teiuș*, K. Horedt²² dovedea că în aria culturii Wietenberg apărea un grup cultural nou care acoperea spațiul temporal dintre cultura Wietenberg și ceramica hallstattiană.

Numai peste puțin, în 1956 D. Berciu²³ și E. Comșa publică materialele de la *Balta Verde* și *Gogoșu*, săpate în 1949 și 1950, în care se pun în valoare *cîmpurile de urne* de la *Dunăre* și se publică *olărie* (urne, străchini, căni) ce va indica un nou orizont cultural. Acest fel de olărie este caracteristică și culturii mormintelor tumulare.

Publicînd materialele bogatei necropola de la *Cîrna*, V. Dumitrescu²⁴ (1961) atrăgea atenția asupra perioadei de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului și propunea o nouă terminologie pentru această perioadă: *Ha A = Br E* și *Ha B = Br F*.

²¹ D. Popescu, *Die Frühe und Mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, *passim*.

²² K. Horedt, în *Materiale*, 1, 1953, p. 810 „După indicația bronzurilor, grupul de la *Teiuș* apare deci în epoca mijlocie a bronzului, mai degrabă către sfîrșitul ei; în unele locuri el este contemporan cu civilizația Wietenberg, iar în parte, vasele trădează încă influențe ale ceramicii hallstattiene”.

²³ D. Berciu, E. Comșa, *op. cit.*, p. 475 „Din punct de vedere cronologic cîmpul de urne de la *Balta Verde* se detașază în perioada mai timpurie a culturii primei epoci a fierului, după ce aceasta a fost definitiv formată ca o cultură caracteristică epocii fierului. În stadiul actual al cercetărilor lipsește documentarea referitoare la perioada ultimă a culturii *Gîrla Mare* și de trecere la cultura epocii fierului, așa cum ne-au lipsit de altfel și dovezi asupra perioadei de formare a culturii *Gîrla Mare*”.

²⁴ V. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 298 „Ni se pare că, în special în regiunile noastre, atît Hallstattul A cît și Hallstattul B reprezintă o perioadă de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului, perioadă de profunde transformări și frămîntări social-economice și deci și culturale, dar care nu poate fi desprinsă cu totul de epoca bronzului și încorporată epocii fierului”.

A. Točik²⁵ publică în 1964 cunoscuta sa lucrare asupra culturii mormintelor tumulare, în același an în care M. Moga²⁶ (1964) dădea tiparului un reușit articol asupra cîmpurilor de urne funerare din Banat: *Cruceni, Bobda și Parța*. Vom vedea că aceste descoperiri vor juca un rol important în înțelegerea transformărilor ce se vor petrece la sfîrșitul epocii bronzului.

Cu aceste descoperiri (Cruceni I, II, Bobda I, II, Timișoara — Pădurea Verde, Sîntana, I, II, Arad-Gai, Pecica) K. Horedt (1967) va dezbate pentru prima dată problemele bronzului evoluat în Transilvania, partea care privește Banatul și Crișana acoperind spațiul temporal din Br C pînă în Ha A (Bobda II, Sîntana II, Pecica). Pentru zona centrală și nordică a Crișanei, la Nord de Mureș, pe Crișuri, Barcău, Crasna și Someș, în aria culturii Otomani din bronzul mijlociu și înaintea culturii Gava, K. Horedt nu poate să așeze decît ceea ce se cunoștea în acea vreme, *cele trei vase de la Oradea*: „În zona dinspre răsărit de Tisa se întinde cultura Egyek, care depășește Tisa spre Nord și ajunge pînă la Sárospatak și Barca. Punctul cel mai răsăritean al ariei ei de răspîndire pe teritoriul României este Oradea, unde au fost găsite vase înrudite cu cultura Egyek sau aparținînd, eventual, de-a dreptul culturii mormintelor tumulare din bazinul carpatic” pe care le plasează cronologic, ca și întreaga cultură Egyek, în Br C²⁷. K. Horedt face o observație demnă de toată luarea aminte privind influența ceramicii mormintelor tumulare asupra inventarului cîmpurilor de urne din Banat (Bobda, Cruceni): „Aceasta e ilustrată de formele cu proeminențe ascuțite, duble, îndreptate în sus și în jos (ca în cultura Egyek), vase de mărime mijlocie, cu două torți pe umăr, oale cu două torți sau cu patru proeminențe pe buză și ceștile înalte cu torți supraînălțate”²⁸, la care noi am adăuga și elementele amintite de noi din mormintele cîmpurilor de urne din zona Dunării oltene. Descoperirea și publicarea în 1976 a descoperirilor arheologice de la Meri, în Cîmpia Munteană de către E. Moscalu, unde în morminte tumulare apare ceramică tipică acestei perioade: urne cu proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos, vasul-cuptor portativ, străchini și cești cu torți supraînălțate²⁹, plasate cronologic în Ha A (în cadrul

²⁵ A. Točik, *Die Gräberfelder der Karpatenländischen Hügelgräber-kultur*, Praga, 1964; cf. și E. Patek, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapesta, 1968, Pl. XLV, 2.

²⁶ M. Moga, în *Rev. Muz.*, 1, 3, 1964, p. 296 „Cele trei cîmpuri de urne funerare cercetate pînă astăzi, *Cruceni, Bobda și Parța*, toate în raionul Timișoara, ne oferă un material deosebit de important pentru înțelegerea genezei acestei culturi și pentru prefacerile sociale care au loc în aceste vremuri. Pe lîngă probleme teoretice legate de originea culturii Villanova, de rolul pe care Dunărea de mijloc l-a jucat în acele vremuri...” „Ca durată, cîmpul de urne funerare de la *Cruceni* se întinde pînă în Hallstatt-ul A. Continuarea acestei culturi o avem în cîmpul de urne funerare de la Bobda, unde, pe lîngă materialul ceramic foarte variat, apar obiecte de podoabă din fier”; cf. și O. Radu, în *Tibiscus*, 1, 1971, p. 19—23.

²⁷ K. Horedt, în *St Com Brukenthal*, 13, 1967, p. 137—153, p. 143 „Alte materiale corespunzătoare de factura Egyek nu sînt, deocamdată cunoscute în Crișana, în regiunea de baștină a culturii Otomani. Începutul culturii Egyek se plasează însă în perioada Br₂, dar în esență ea corespunde fazei C. În părțile nordice ale Ungariei răsăritene ea este continuată de grupa Berkesz-Demecser din bronzul D, care persistă pînă în momentul cînd este înlocuită de cultura Gáva”.

²⁸ *Idem, ibidem*, p. 148.

²⁹ E. Moscalu, *op. cit.*, fig. 1—5.

grupelor mari carpato-balcanice ale Ha timpuriu: I Susani, Gava, Reci, Mediaș = (Kannelierten Keramik) și II Insula Banului, Pseničevo, Babadag, Kozia = (Keramik mit eingestempelter Verzierung).

Cercetătorul maghiar T. Kovács³⁰ (1977), care a studiat mai îndeaproape cultura Egyek o paralelizează cu cultura Noua și o așează în Br C (III Spät-bronzezeit), plasînd-o în cronologia absolută între 1300—1200, contemporană cu cultura cîmpurilor tumulare (care continuă și după 1200) și cultura Suciul de Sus, urmîndu-i cronologic în nord-estul Ungariei cultura Berkesz-Demecser, aceasta din urmă parțial contemporană cu cultura Piliny.

În 1977 două lucrări ridică din nou problema „golului cronologic aparent, corespunzător perioadelor C și D (Reinecke)”. S. Morintz ajunge la următoarea constatare: „Oricum ar fi, dacă se admit pentru cultura Gáva elemente de tradiție Otomani acestea s-au menținut prin intermediul culturilor Egyek, Piliny, Berkesz-Demecser și nu prin aspectul corespunzător fazei Otomani III”³¹. T. Báder³² arată că nici în România, nici în Ucraina Subcarpatică grupa Berkesz-Demecser nu este încă documentată, desigur referindu-se mai ales la zona sătmăreană a nord-vestului României.

În ce ne privește considerăm, pînă la probe concrete contrarii, avînd în vedere cercetările amintite mai sus și descoperirile aduse în discuție, în Crișana, în zona centrală a ariei culturii Otomani, între această cultură și cultura Gava apar încă cel puțin două nivele culturale ne-Otomani și ante-Gáva, elemente ce sînt ilustrate de descoperirile de tip Oradea — Cociuba Mare — Biharea, ce se înscriu cronologic între culturile bronzului mijlociu și Hallstatt A, acoperind etapele Br C și D (Reinecke).

Dăm mai jos repertoriul acestui grup de descoperiri:

1. Andrid (j. Satu Mare) Fig. 12/1
2. Biharea (j. Bihor) Fig. 1—6
3. Cociuba Mare (j. Bihor) Fig. 9
4. Ghirișul de Criș (j. Bihor) Fig. 12/3
5. Oradea-Salca (= Cimitirul Rulikowsky) Fig. 7, 8, 10, 12/5
6. Roșiori (j. Bihor) Fig. 11
7. Sanislău (j. Satu Mare) Fig. 12/2
8. Suplacu de Barcău (j. Bihor)³³
9. Tărian (j. Bihor) Fig. 12/4

Dintre aceste descoperiri, vasele de la Oradea aparțin, și după opinia noastră, din punct de vedere cronologic, orizontului culturii Egyek, datînd din Br C. În ce privește descoperirile de la Cociuba Mare și Biharea (ca urne specifice ce duc spre Cruceni—Bobda—Balta Verde) pot fi datate ipotetic în

³⁰ T. Kovács, *A bronzkor Magyarországon*, Budapest, 1977, p. 80—81. Tabel cronologic.

³¹ S. Morintz, *op. cit.*, p. 169.

³² T. Báder, *op. cit.*, p. 77.

³³ Săpături inedite D. Ignat. Pentru această informație îi mulțumim și cu această ocazie.

Br D. Spre această ipoteză ne conduc câteva observații: simplificarea ornamentelor, prezența ceștilor de tip Piliny—Bobda—Cruceni în M-4 de la Biharea și vasul mic patrulater lucrat din pastă neagră și ornamentat cu caneluri de la Cociuba Mare. Urnele de tipul Cociuba Mare — Biharea, conduc, până la dovezi contrarii, la admiterea perpetuării formei lor și în Ha A³⁴, în orice caz fiind unele elemente demne de luat în seamă în procesul de hallstattizare la care sînt supuse aceste regiuni la începutul epocii fierului.

Nu putem aduce deocamdată nici un argument în favoarea tezei A. Mozolices privind legătura dintre pătrunderea culturii mormintelor tumulare spre Sud-Est și migrația egeică³⁵. Ceea ce ni se pare dovedit de descoperirile aduse mai sus în discuție este o influență a ceramicii culturii cîmpurilor tumulare asupra culturii cîmpurilor cu urne din Banat și Oltenia și o prezență efectivă a acestora în Crișana sub aspectele Oradea — Salca și Biharea — Cociuba și directă în Cîmpia Română prin descoperirea de la Meri din județul Teleorman. Se pare că putem începe să considerăm aceste transformări nu numai ca sfîrșitul culturilor regionale din Bronzul mijlociu ci și începutul îndepărtat al realizării culturii relativ unitare hallstattiene timpurii³⁶. Ca ipoteză de lucru reamintim că în cercetarea acestei etape importante a sfîrșitului epocii bronzului și a cristalizării culturii hallstattiene trebuie luate în considerare mai multe orizonturi de descoperiri, deoarece materialul arheologic nu este constant unitar. Astfel în timp ce vasele de la Oradea-Salca conduc spre orizontul cronologic al culturii Egyek (Br-C), cele de la Biharea par a constitui o grupă aparte (dacă nu cumva se datorește această diversitate tocmai „atelierelor” care se mutau sau vaselor cuptoare-portative?) mai legate de descoperirea de la Cociuba Mare (j. Bihor), conducînd, eventual spre un alt orizont cronologic (Br-D, eventual Ha A₁). Și aici se cuvine să amintim două fapte observate pînă în prezent:

a) în descoperirile de la Biharea apar sporadic fragmente ceramice de culoare neagră pe suprafața exterioară și de culoare gălbuie-argilooasă pe suprafața interioară, amintind, pare-se, elemente incipiente ale orizontului următor, hallstattian al culturii Gava, *fără a fi însă cultura Gava*.

b) pe de altă parte se impune observația că urnele de tipul Biharea-Cociuba Mare, mai ales acestea din urmă, avînd forma asemănătoare cu urnele și vasele de același tip dintr-o serie de descoperiri din Banat și Crișana, sînt totuși deosebite de acestea, *nu sînt ornamentate cu caneluri*. Se cunosc o serie de descoperiri în Banat și Crișana (în acest cadru nu luăm în discuție descoperirile de tip Lăpuș din Maramureș) în care apar urne, vase mari, ornamentate cu proeminențe duble, îndreptate în sus și în jos, dar care au modelate între proeminențe caneluri verticale sau oblice. Este cazul urnelor?, vasele mari descoperite la Cornușel³⁷ în Banat și la Pecica³⁸ și Arad-Gai³⁹ în su-

³⁴ A. László, în *Acta Arch.*, 29, 1—2, 1977, p. 53—75.

³⁵ S. Morintz, *op. cit.*, p. 167.

³⁶ M. Rusu, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 117—123.

³⁷ M. Gumă, în *St. Com. Caransebeș*, 2, 1977, pl. I; cf. și I. Stratan, în *SCIV*, 15,4, 1964, p. 523—527.

³⁸ Vas ce se păstrează în expoziția de bază a Muzeului Banatului Timișoara.

³⁹ *Aradul permanent în istoria patriei*, București, 1978, p. 52.

dul Crișanei. Aceste vase indică, pare-se nu numai perpetuarea tehnologiei și formelor mai vechi din Br C—D în Ha A₁ ci, eventual un al treilea orizont cronologic al perioadei de tranziție de la epoca bronzului la prima vîrstă a epocii fierului. Desigur multe din aceste întrebări vor fi soluționate în viitor cînd se vor publica bogatele materiale descoperite în marea așezare de la Sîntana — Arad, pentru definirea și mai atentă a ceea ce cercetătorii acestor epoci numesc Cultura Sîntana — Lăpuș — Pecica din Ha A₁. Rămîne așadar ca cercetările viitoare să aducă în discuție noi materiale arheologice concrete.

Astfel, datorită faptului că în literatura arheologică din țara noastră s-a ridicat problema sfîrșitului culturilor epocii bronzului în Banat și Crișana și începutul hallstattului, la care, probabil, vor aduce o contribuție și materialele de la Biharea, le-am redat în aceste rînduri pe cele obținute pînă în prezent, pentru a fi cunoscute de specialiștii care le studiază.

SEVER DUMITRAȘCU — IOAN EMÖDI

ARCHEOLOGICAL MATERIAL FROM THE END OF THE AGE OF BRONZE AND THE BEGINNING OF THE IRON AGE REVEALED AT BIHAREA

(Summary)

The authors raise for discussion the new archeological material discovered on the occasion of the systematic archeological researches made at Biharea. There have been discovered three tombs (?), of which T (?) — 1 is made up of an urn (central bowl) with two cups by it, and an oblong hole where pieces of ceramics had been thrown; T (?) — 2 is formed of an urn? (large bowl), cut off by a plough? and a lid-bowl; T (?) — 4 (T-3 belongs to a Ha level) is composed of hole with many pottery fragments, among which two cups made of fine lead-black paste, then a clay "threshold" having also pottery fragments belonging to large jugs.

Among the potteries there are some remarkable ones, such as the big urn in shape of a bi-truncated cone orned by double prominences, directed upwards and downwards, portable stove-bowls and cups which, compared to other discoveries, chronologically belong to the Age of Bronze (Br-D).

Studying this stuff and comparing it to other discoveries from Crișana, especially the discoveries from Oradea-Rulikowski cemetery and Cociuba Mare, the authors get to the hypothesis according to which at the end of the Age of Bronze, in the period of transition to the early Hallstatt, beside the Otomani III and Gava culture, there were some other cultural horizons (dimensions) too, und-Otomani and pre-Gava:

1. the Oradea Horizon — The Rulikowski cemetery, chronologically corresponding to the Egyek culture (Br. C).

2. the Biharea — Cociuba Mare Horizon, chronologically corresponding to the Cruceni II — Bobda II — Balta Verde Horizon (Br. D.).

3. the Cornuțel — Pecica — Arad — Gai Horizon, from Banat and the South of Crișana, chronologically corresponding to the Sîntana — Lăpuș — Pecica cultural Horizon (Ha.A₁), in fact, the beginning of this horizon.

The future researches and analyses will have to bring up new evidence concerning the period of transition from the middle Bronze cultures to the early Ha (Br. C, D and Ha. A₁).

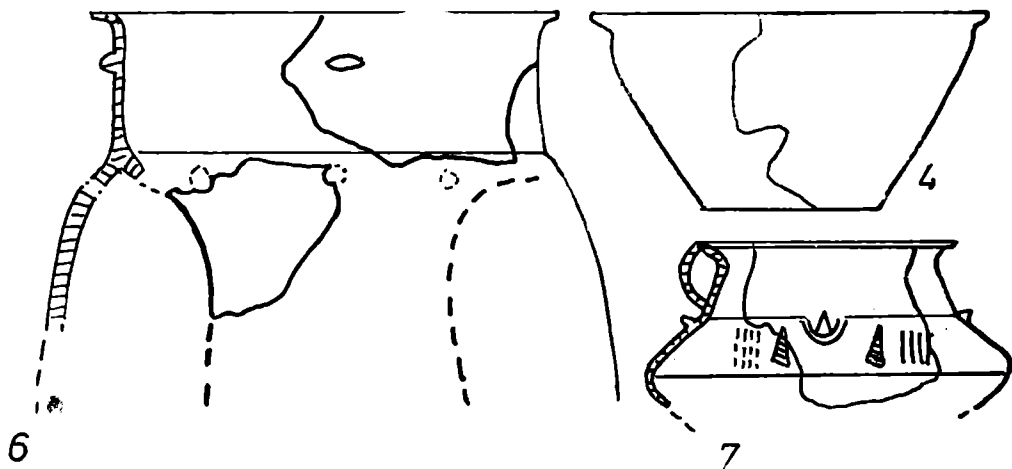
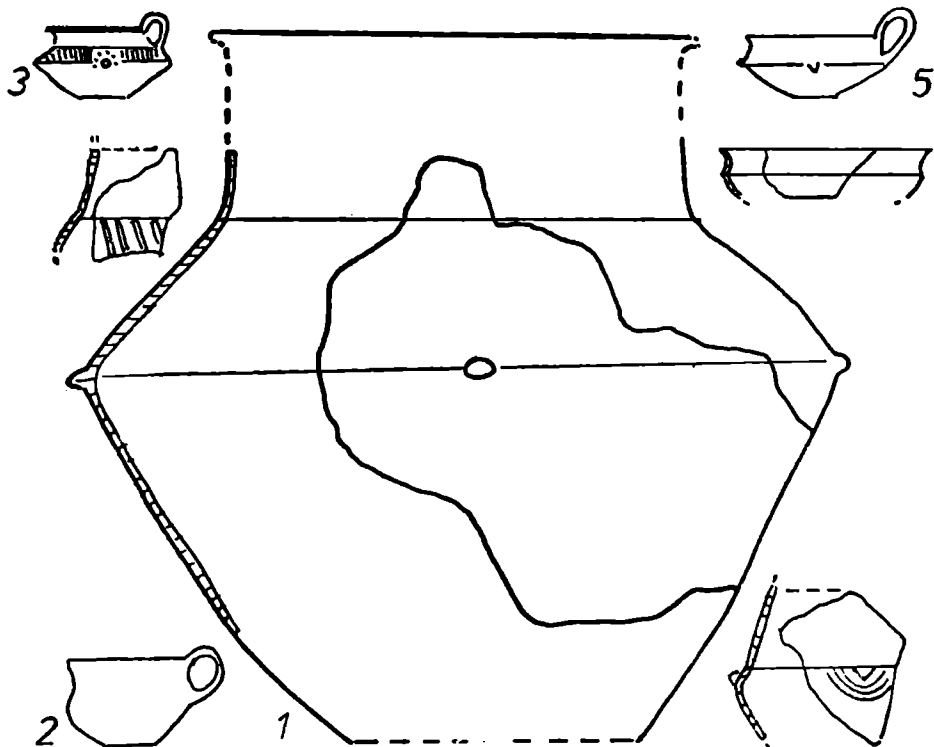

Fig. 1. Biharea — „Grădina CAP — Baraj” — Inventarul mormintului (?) nr. 1.

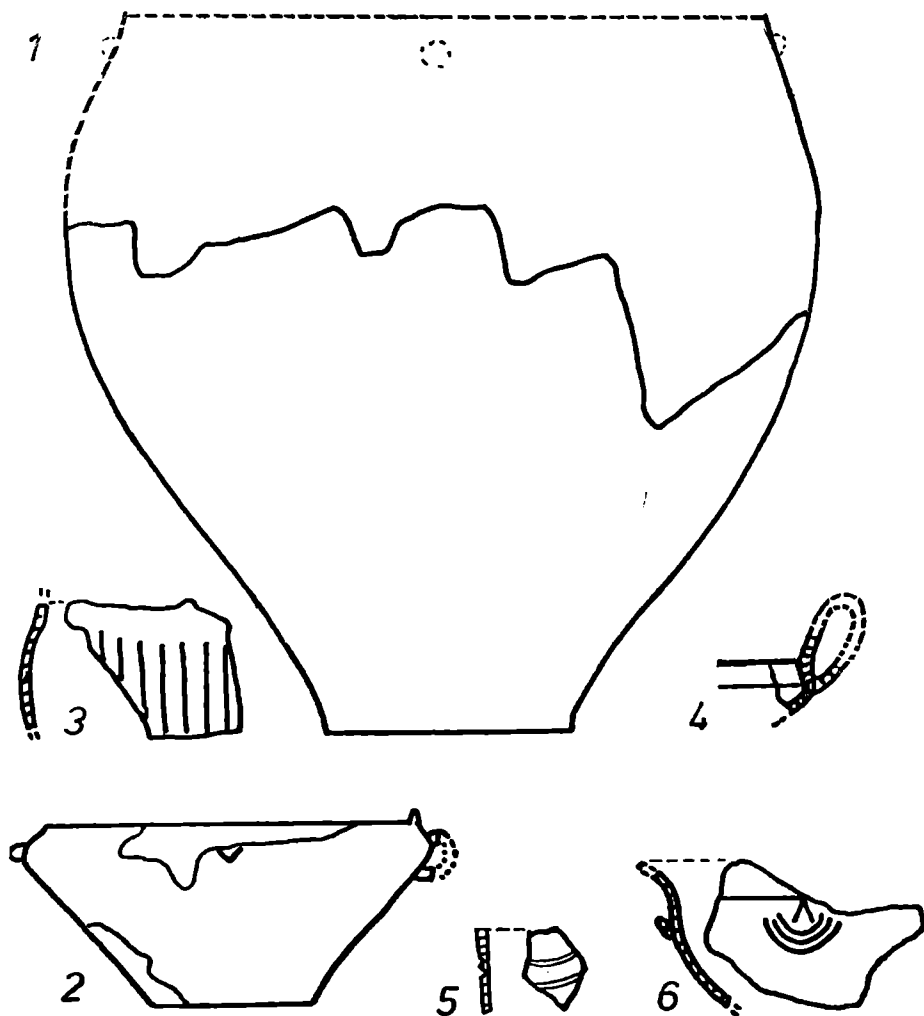

Fig. 2. Biharea — „Grădina CAP — Baraj” — Inventarul mormintului (?) nr. 2

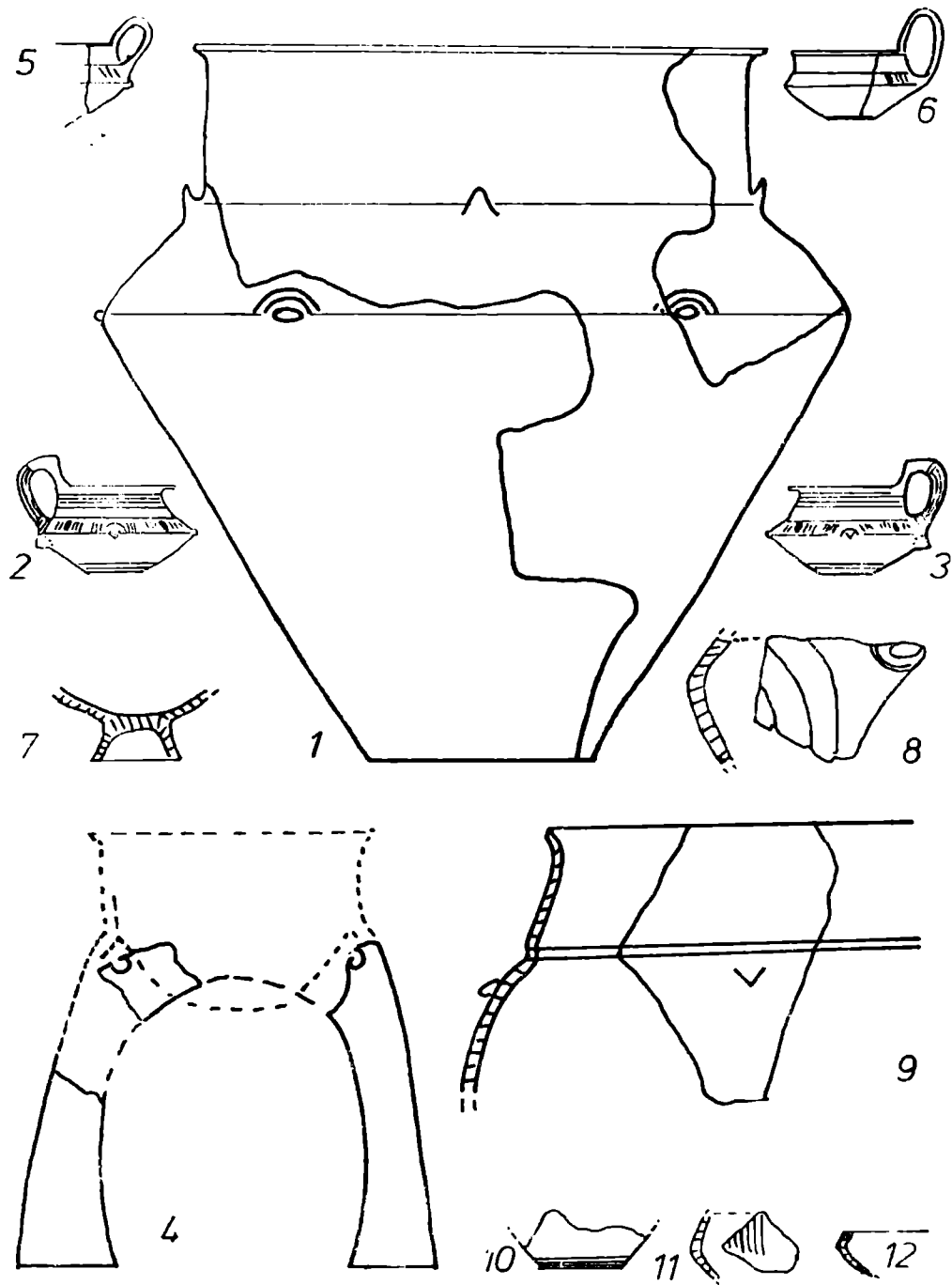

Fig. 3. Biharea — „Grădina CAP — Baraj“ — Inventarul mormintului (?) nr. 4.

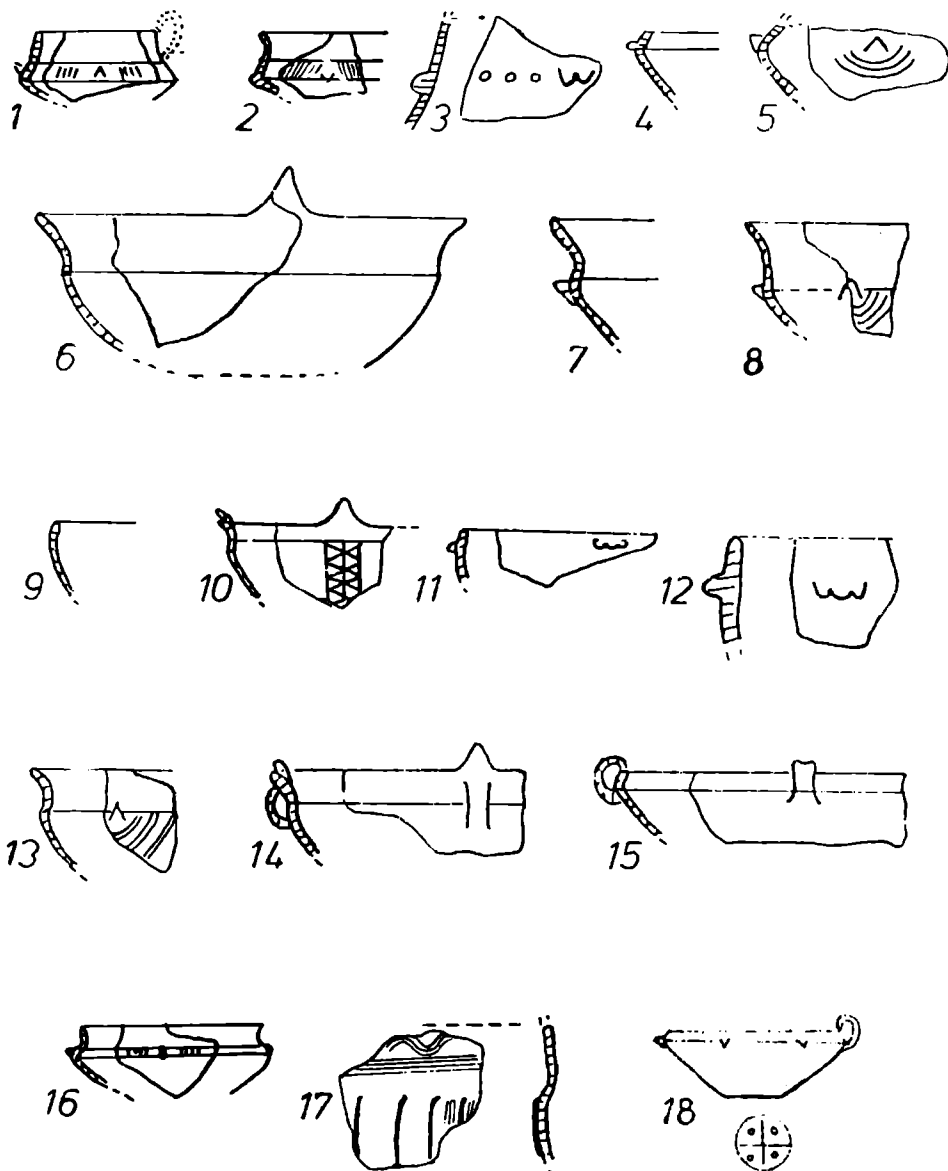

Fig. 4. Biharea — „Grădina CAP — Insulă” — Ceramică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul hallstattului.

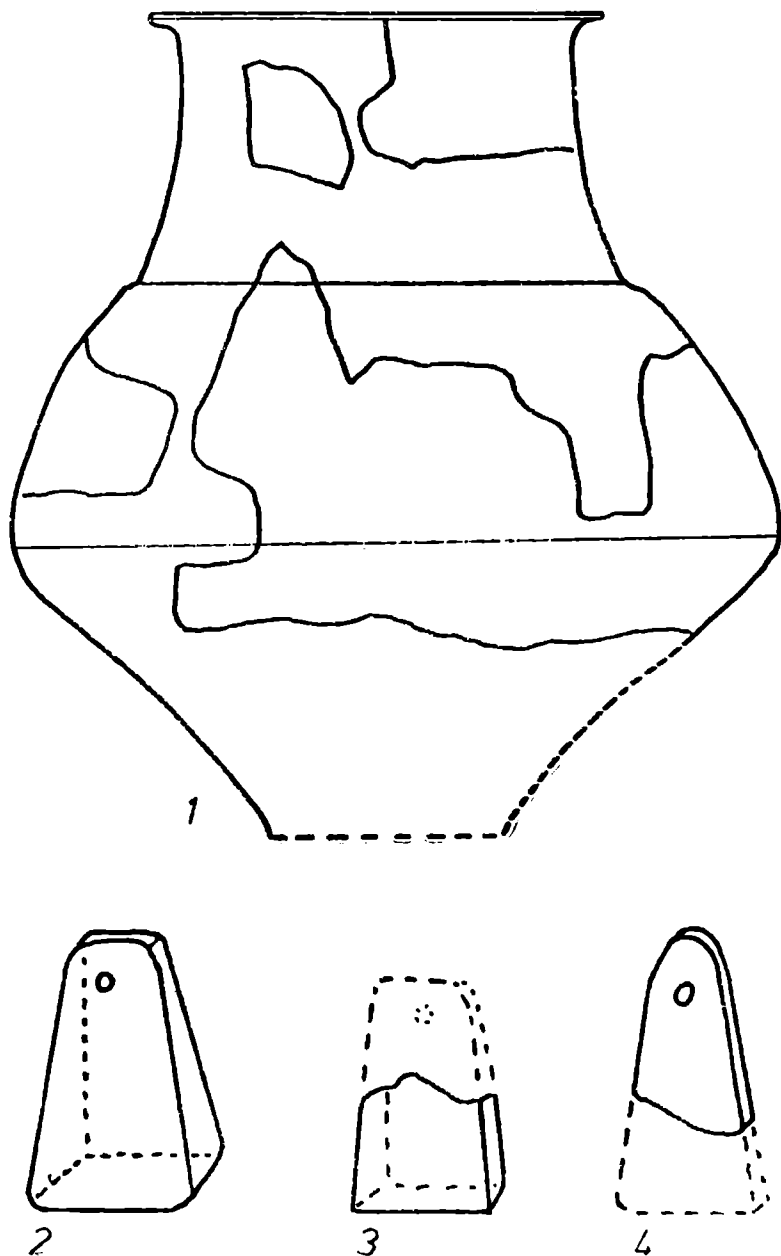

Fig. 5. Biharea — „Grădina CAP — Insulă” — Urnă(?) și greutatea de lut ars

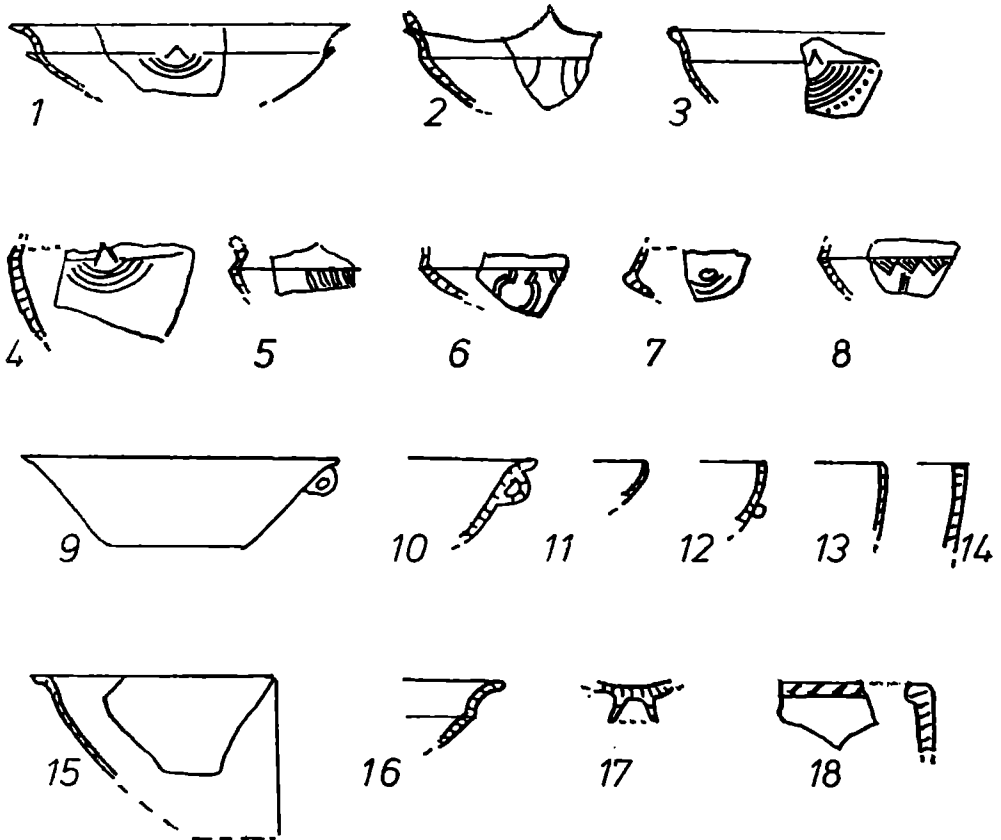

Fig. 6. Biharea — Culegeri de suprafață. Ceramică de la sfârșitul epoci bronzului și începutul hallstattului

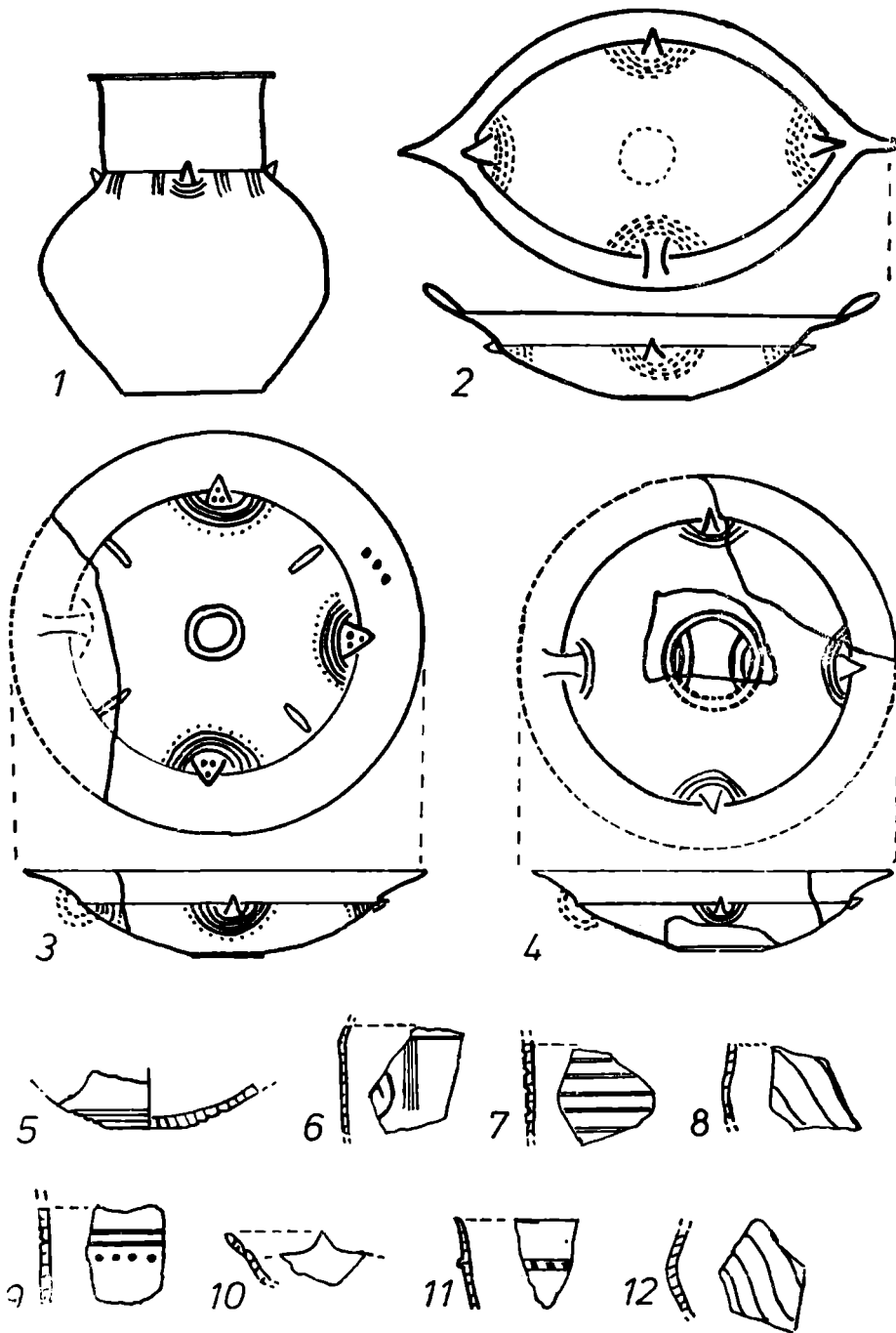

Fig. 7. Oradea — „Salca”. Ceramică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul hallstattului

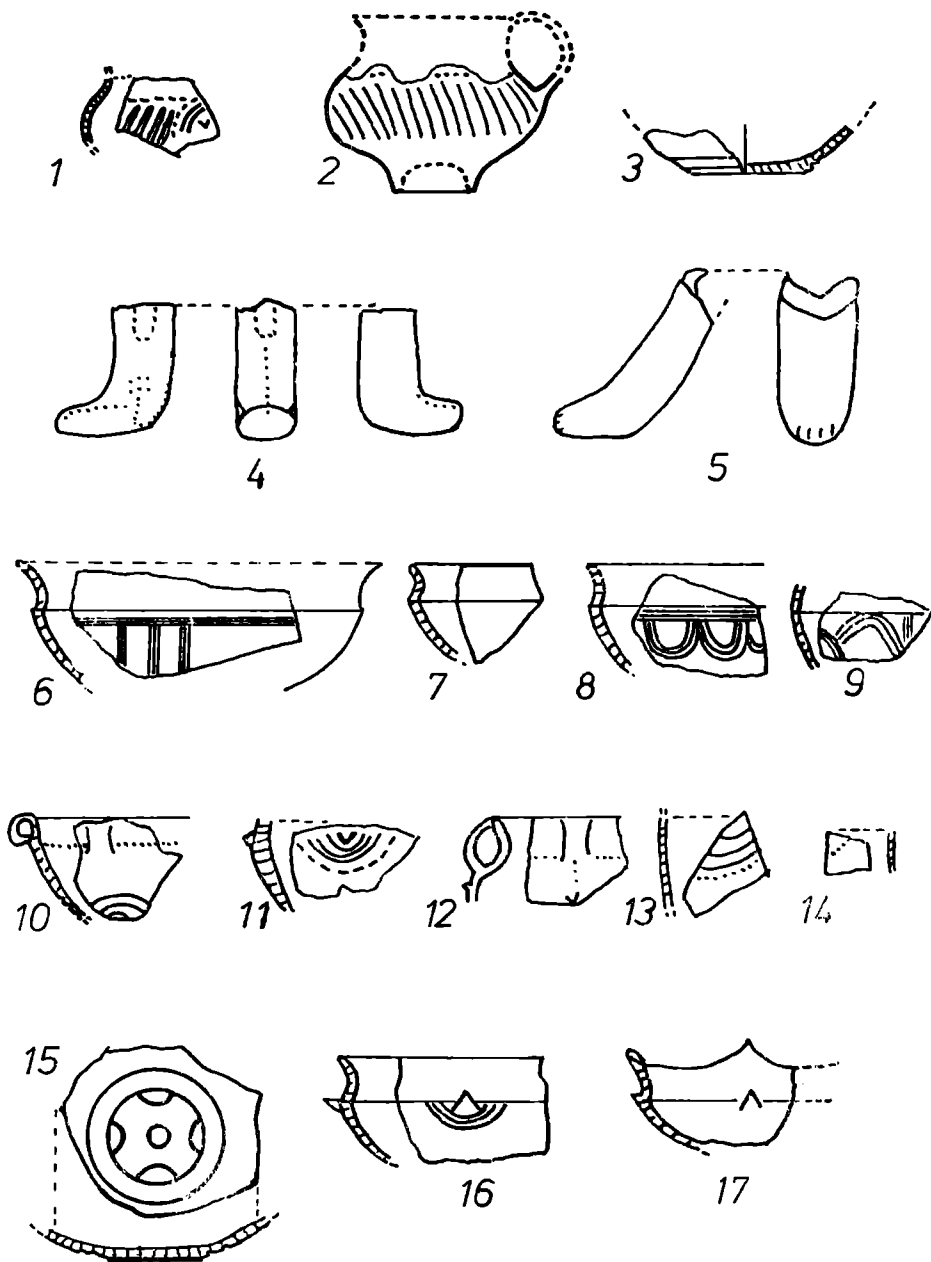

Fig. 8. Oradea — „Salca”. Ceramică de la sfârșitul epocii bronzului și începutul hallstattului.

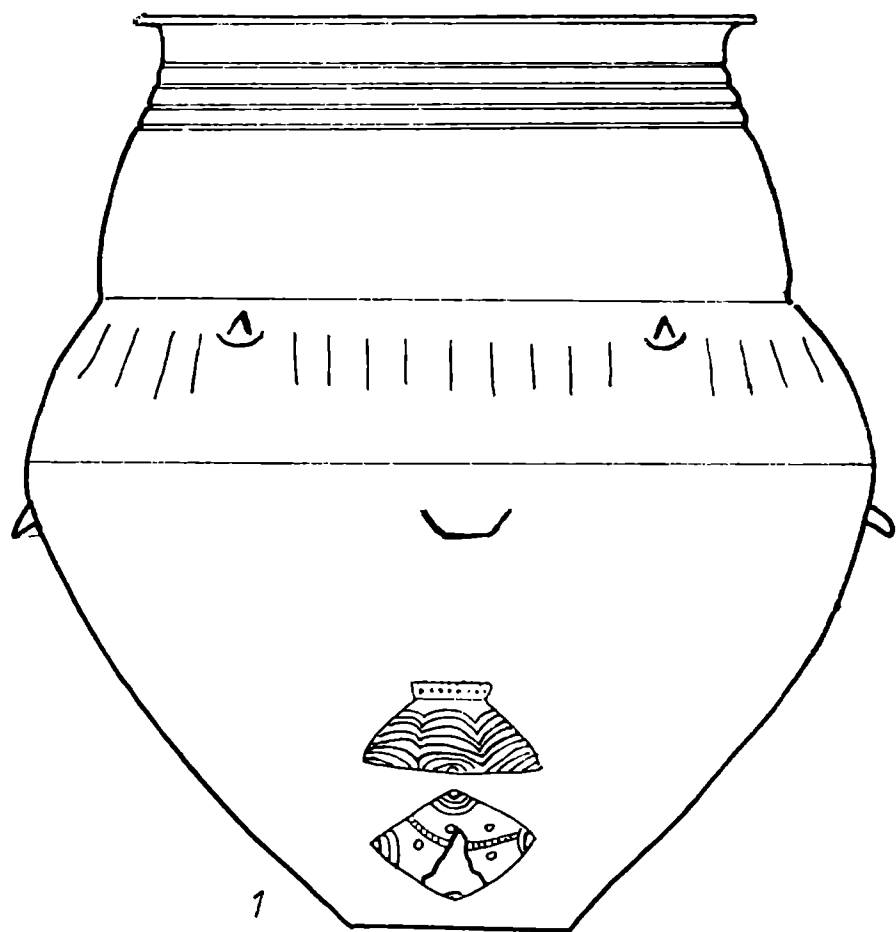

Fig. 9. *Cociuba Mare* (j. Bihor). Urnă și vas de formă quasi-patrolateră ornamentat cu caneluri

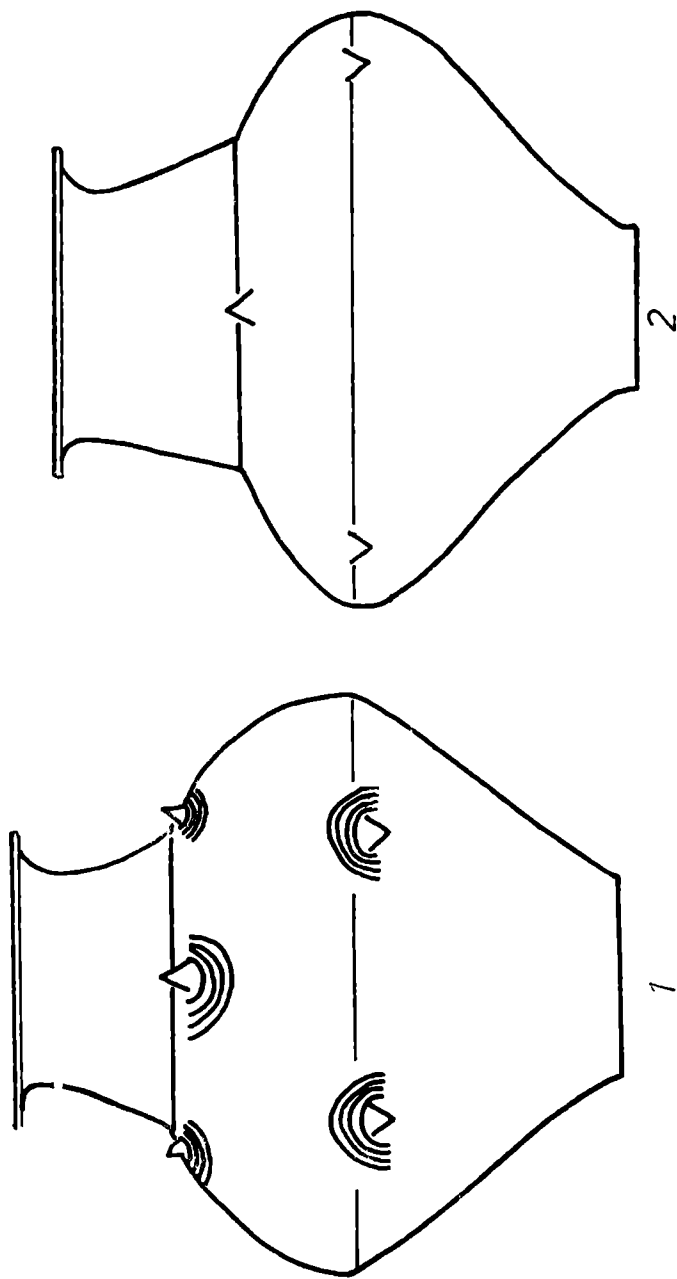

Fig. 10. *Oradea* — Cimitirul Rulikovsky. Urne datând de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului

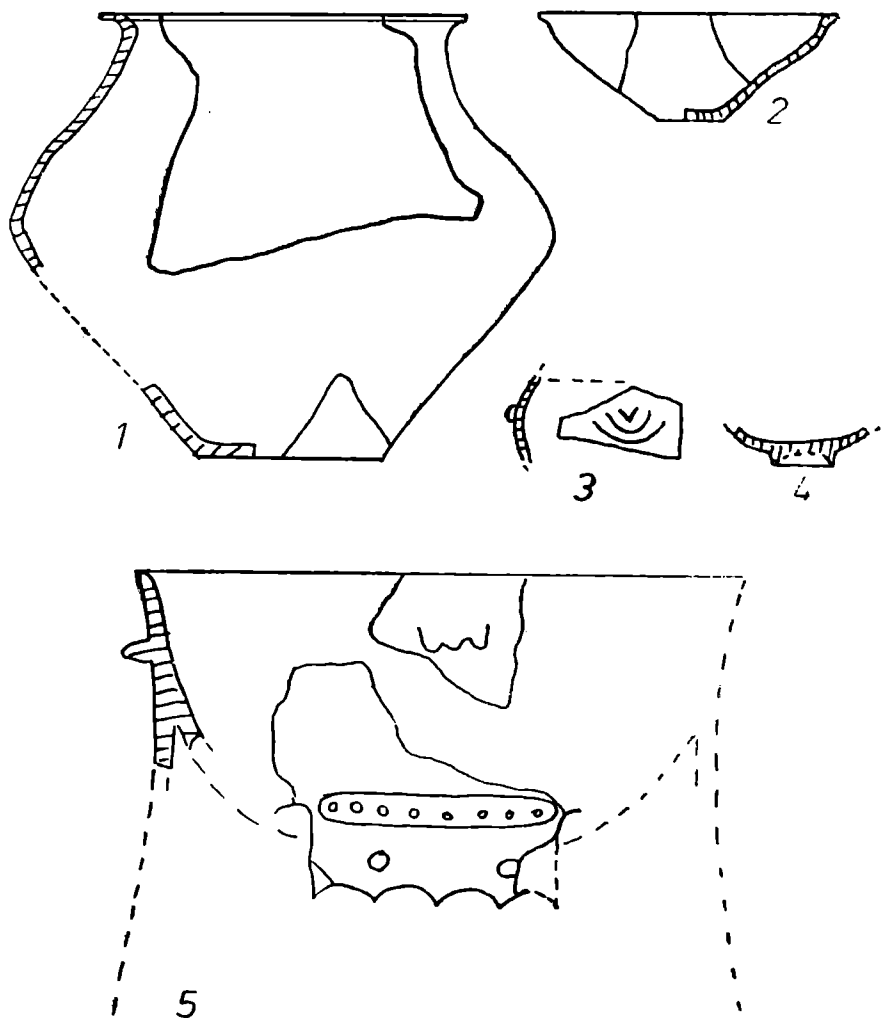

Fig. 11. Roșiori (J. Bihor). Ceramică datînd de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului.

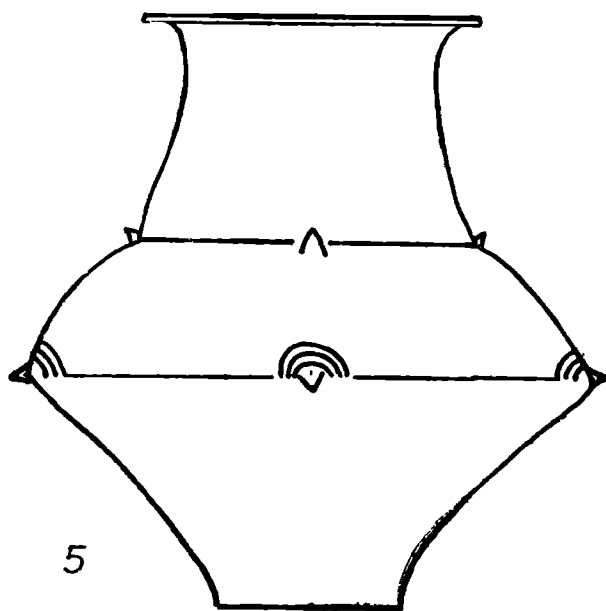
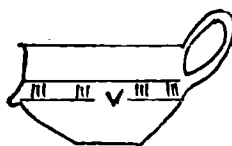
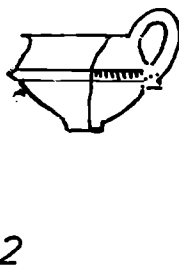
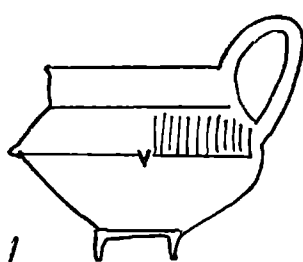

Fig. 12. Ceramică datînd de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului. 1. *Andria* (j. Satu Mare); 2. *Sanişlău* (j. Satu Mare); 3. *Girişul de Criş* (j. Bihor); 4. *Tărian* (j. Bihor); 5. *Oradea* — Cimitirul Rulikovskiy (urnă?)

TEZAUROL MONETAR DE LA DEVA, SEC. II — I î.e.n.

Tezaurul de care ne ocupăm a fost descoperit în anul 1913 în albia pârîului Bejan din pădurea cu același nume, în apropierea municipiului Deva. Alte detalii în legătură cu descoperirea lipsesc¹.

Cele 146 monete de argint, 144 drachme și doi denari, care compun tezaurul se păstrează în Muz. Deva.

Lista pieselor este următoarea:^{1a}

I. APOLLONIA (nr. 1—42)

1. Agias — Epikadou (Ceka, 3)

1. G = 2,97	a = 7
2. G = 2,90	a = 9
3. G = 2,87	a = 3
4. G = 2,77	a = 10
5. G = 2,65	a = 12,30
6. G = 2,65	a = 8
7. G = 2,65	a = 12
8. G = 2,63	a = 6
9. G = 2,56	a = 6,30
10. G = 2,41	a = 9

2. Ariston — Ainea (Ceka, 24)

11. G = 2,78	a = 1
12. G = 2,61	a = 4
13. G = 2,53	a = 2
14. G = 2,51	a = 8

3. Ariston — Lysenos (Ceka, 27)

15. G = 2,50	a = 3
16. G = 2,45	a = 12
17. G = 2,31	a = 9
18. G = 3,18	a = 3
19. G = 3,07	a = 3
20. G = 2,33	a = 6

¹ B. Mitrea, în *EDR*, 10, 1945, p. 88.

^{1a} Abrevieri:

Ceka H. Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972
Crawford M. H. Crawford, *Roman Republican Coinage*, Cambridge, 1974

4. *Maarkos — Lysania* (Ceka, 75)

21. G = 3,24	a = 5
22. G = 3,13	a = 1

5. *Nikandros — Andriskou* (Ceka, 83)²

23. G = 3,55	a = 12
24. G = 3,18	a = ?
25. G = 2,98	a = 3
26. G = 2,88	a = 3
27. G = 2,78	a = 4
28. G = 2,70	a = 2

6. *Niken — Autoboulou* (Ceka, 88)

29. G = 3,07	a = 3
30. G = 2,96	a = 10
31. G = 2,79	a = 2,30
32. G = 2,78	a = 9
33. G = 2,71	a = 10
34. G = 2,67	a = 6
35. G = 2,64	a = 8

7. *Xenokles — Chairenos* (Ceka, 91)

36. G = 2,78	a = 12
37. G = 2,62	a = 9
38. G = 2,54	a = 3

8. *Timen — Damophontos* (Ceka, 115)

39. G = 2,85	a = 11
40. G = 2,82	a = 4
41. G = 2,72	a = 7
42. G = 2,51	a = 10

II. DYRRHACHIUM (nr. 43—143)

1. *Antimachos — Boikenos* (Ceka, 70)

43. G = 3,32	a = 8
--------------	-------

2. *Ariston — Kleitoriou* (Ceka, 95)

44. G = 3,06	a = 1
--------------	-------

3. *Aphrodeisios — Phalakrionos* (Ceka, 120)

45. G = 3,25	a = 8
--------------	-------

² Piesa nr. 24 are batere dublă atît pe avers cît și pe revers.

4. *Dazios — Damenos* (Ceka, 127)46. $G = 3,36$ $a = 10$ 5. *Ktetos — Damenos* (Ceka, 276)47. $G = 3,29$ $a = 7$ 6. *Ktetos — Phaniskou* (Ceka, 282)48. $G = 3,02$ $a = 3$ 7. *Kydippos — Amynta* (Ceka, 286)49. $G = 3,25$ $a = 4$ 8. *Kydippos — Menekka* (Ceka, 288)50. $G = 3,30$ $a = 7$ 51. $G = 3,17$ $a = 9$ 9. *Meniskos — Agathionos* (Ceka, 316)52. $G = 3,28$ $a = 1$ 53. $G = 3,00$ $a = 11$ 54. $G = 3,00$ $a = 4$ 55. $G = 2,98$ $a = 10$ 56. $G = 2,93$ $a = 2$ 57. $G = 2,86$ $a = 7$ 10. *Meniskos — Archippou* (Ceka, 318)³58. $G = 3,75$ $a = 4$ 59. $G = 3,28$ $a = 6$ 60. $G = 3,15$ $a = 12$ 61. $G = 3,09$ $a = 6,30$ 62. $G = 3,06$ $a = 3$ 63. $G = 3,05$ $a = 8$ 64. $G = 2,96$ $a = 11$ 65. $G = 2,95$ $a = 6,30$ 66. $G = 2,94$ $a = 6$ 11. *Meniskos — Dionysiou* (Ceka, 320)67. $G = 2,98$ $a = 9$ 68. $G = 2,98$ $a = 12$ 69. $G = 2,94$ $a = 9$ 70. $G = 2,92$ $a = 12$ 71. $G = 2,87$ $a = 8$ 72. $G = 2,87$ $a = 10$ 73. $G = 2,86$ $a = 6$ 74. $G = 2,85$ $a = 1$ 75. $G = 2,83$ $a = 7$ 76. $G = 2,82$ $a = 11$ ³ Piesa nr. 62 are batere dublă pe avers

77. G = 2,82	a = 11
78. G = 2,81	a = 4
79. G = 2,75	a = 1
80. G = 2,74	a = 1
81. G = 2,64	a = 5
82. G = 2,64	a = 10
83. G = 2,35	a = 3
84. G = 2,34	a = 10

12. *Meniskos — Kallonos* (Ceka, 322)

85. G = 3,03	a = 6
86. G = 3,00	a = 7
87. G = 2,96	a = 11
88. G = 2,90	a = 12
89. G = 2,85	a = 9

13. *Meniskos — Lyhiskou* (Ceka, 325)

90. G = 3,01	a = 3
91. G = 2,99	a = 6
92. G = 2,98	a = 7
93. G = 2,97	a = 9,30
94. G = 2,93	a = 9
95. G = 2,89	a = 5
96. G = 2,89	a = 5,30
97. G = 2,79	a = 7
98. G = 2,78	a = 1
99. G = 2,77	a = 3
100. G = 2,76	a = 7
101. G = 2,60	a = 8

14. *Meniskos — Philota* (Ceka, 331)

102. G = 3,28	a = 8
103. G = 3,27	a = 1
104. G = 3,26	a = 2
105. G = 3,13	a = 4
106. G = 2,91	a = 5,30
107. G = 2,79	a = 5
108. G = 2,74	a = 9

15. *Monounios — Damenos* (Ceka, 342)

109. G = 3,53	a = 1
---------------	-------

16. *Xenon — Agathionos* (Ceka, 353)

110. G = 3,01	a = 1
111. G = 2,95	a = 10

17. *Xenon — Damenos* (Ceka, 357)

112. G = 3,44	a = 12
113. G = 3,35	a = 4

18. *Xenon* — *Pyrba* (Ceka, 360)

114. G = 3,33	a = 2
115. G = 3,31	a = 12
116. G = 3,28	a = 8
117. G = 3,14	a = 4

19. *Xenon* — *Phillia* (Ceka, 361)

118. G = 3,18	a = 3
119. G = 3,17	a = 6
120. G = 3,15	a = 12
121. G = 3,12	a = 5

20. *Xenon* — *Philodamou* (Ceka, 362)

122. G = 3,23	a = 8
123. G = 3,16	a = 6
124. G = 3,13	a = 12
125. G = 3,09	a = 6
126. G = 3,05	a = 9
127. G = 3,05	a = 9
128. G = 3,03	a = 8
129. G = 2,98	a = 5,30

21. *Xenon* — *Charopinou* (Ceka, 363)

130. G = 2,98	a = 10
131. G = 2,86	a = 5
132. G = 3,00	a = 6
133. G = 2,88	a = 1

22. *Pagkratos* — *Lyhou* (Ceka, 369)

134. G = 3,27	a = 3
---------------	-------

23. *Perigenes* — *Damenos* (Ceka, 372)

135. G = 3,33	a = 5
---------------	-------

24. *Perigenes* — *Phaniskou* (Ceka, 374)

136. G = 3,13	a = 4
137. G = 3,10	a = 7

25. *Silanos* — *Aristenos* (Ceka, 376)

138. G = 2,79	a = 5
139. G = 2,44	a = 3

26. *Sostrion* — *Damenos* (Ceka, 412)

140. G = 3,06	a = 11
---------------	--------

27. *Philon* — *Meniskou* (Ceka, 438)

141. G = 2,87	a = 12
142. G = 2,49	a = 9

28. *Philotas* — *Kallenos* (Ceka, 452)143. $G = 3,26$ $a = 6$

III. IMITAȚIE DUPĂ O DRAHMĂ DE DYRRHACHIUM

144. $G = 3,41$ $a = ?$

Piesa nr. 144 este imitată după una din emisiunile Ceka, 316—331. Pe avers se distinge clar legenda *MENISKOS*; pe revers însă cele trei litere rudimentar executate nu permit să se identifice numele magistratului. Piesa este suberată și executată prin batere.

IV. REPUBLICA ROMANĂ

145—146. Denari de la M. Antonius, 32—31 î.e.n. cf. *Crawford*, 544, nr. 8, 14—39145. $G = 3,02$ $a = ?$ 146. $G = 2,19$ $a = ?$

Starea de uzură a denarilor permite doar încadrarea lor tipologică și cronologică. Piese tezaurului se repartizează deci astfel:

APOLLONIA

1. Agias — Epikadou	10 piese
2. Ariston — Ainea	7 piese
3. Ariston — Lysenos	3 piese
4. Maarkos — Lysania	2 piese
5. Nikandros — Andriskou	6 piese
6. Niken — Autoboulou	7 piese
7. Xenokles — Chairenos	3 piese
8. Timen — Damophontos	4 piese
total	42 piese

DYRRHACHIUM

1. Antimachos — Boikenos	1 piesă
2. Ariston — Kleitorlou	1 piesă
3. Aphrodeisios — Phalakrionos	1 piesă
4. Dazios — Damenos	1 piesă
5. Ktetos — Damenos	1 piesă
6. Ktetos — Phaniskou	1 piesă
7. Kydippos — Amynta	1 piesă
8. Kydippos — Menekka	2 piese
9. Meniskos — Agathionos	6 piese
10. Meniskos — Archippou	9 piese
11. Meniskos — Dionysiou	18 piese
12. Meniskos — Kallonos	5 piese
13. Meniskos — Lykiskou	12 piese
14. Meniskos — Philota	7 piese
15. Monounios — Damenos	1 piesă
16. Xenon-Agathionos	2 piese
17. Xenon — Damenos	2 piese

18. Xenon — Pyrba	4 piese
19. Xenon — Phillia	4 piese
20. Xenon — Philodamou	8 piese
21. Xenon-Charopinou	4 piese
22. Pagkratos — Lykou	1 piesă
23. Perigenes — Damenos	1 piesă
24. Perigenes — Phaniskou	2 piese
25. Silanos — Aristenos	2 piese
26. Sostrion — Damenos	1 piesă
27. Philon-Meniskou	2 piese
28. Philotas — Kallenos	1 piesă
total	101 piese

Tezaurul se compune deci din 42 drahme de Apollonia, 101 drahme de Dyrrhachium, o imitație dyrrhachiană și doi denari republicani romani.

Se remarcă de la bun început numărul mare de magistrați atestați pe emisiunile dyrrhachiene, 28, precum și prezența unor magistrați care apar mai puțin frecvent pe piesele din tezaurele descoperite până acum în Dacia. Aceștia din urmă sînt reprezentați în tezaur prin una-două piese. Din acest punct de vedere tezaurul de la Deva prezintă remarcabile analogii cu cel de la Basarabi⁴, fără a fi însă întru-totul identic cu acesta, poate datorită și diferenței de mărime: tezaurul de la Deva are doar 101 piese dyrrhachiene, cel de la Basarabi 314.

Analogii între cele două tezaure se remarcă deasemeni și în ce privește magistrații de pe drahmele orașului Apollonia. În tezaurul de la Basarabi lipsesc însă denarii republicani, în timp ce tezaurul de la Deva conține doi denari de la M. Antonius, care datează și îngroparea tezaurului pe la 30 î.e.n. După cîte știm aceștia sînt cei mai tîrziu denari republicani cu care se asociază tezaurele de drahme dyrrhachiene și de Apollonia din Dacia. Există o foarte serioasă probabilitate ca și tezaurul de la Basarabi să fi fost îngropat la o dată apropiată de cea a tezaurului de la Deva, tocmai datorită analogiilor de compoziție dintre cele două tezaure. Evident acest fapt pune o lungă serie de întrebări în legătură cu penetrația masivă, cu datarea, cu circulația în Dacia a drahmelor celor două orașe, precum și în legătură cu perioada în care sînt acumulate și apoi îngropate tezaurele din Dacia compuse exclusiv din emisiuni ale celor două orașe⁵.

După cum s-a mai spus în tezaur este prezentă și o imitație după o drahmă dyrrhachiană. Asemenea imitații, atît ale drahmelor de Dyrrhachium cît și a celor de Apollonia, sînt frecvente în Dacia și ele apar și în tezaure și sub formă de descoperiri izolate⁶. Unele din aceste imitații sînt emise în zona dintre coasta Adriatice și Dacia, altele însă chiar în Dacia. O cercetare amănunțită a acestor imitații este susceptibilă de a stabili care din ele provin din

⁴ G. Popilian, în *Historica*, 3, Craiova, 1974, p. 43—65

⁵ În legătură cu unele din aceste probleme vezi E. Chirilă—M. Barbu, în *Ziridava*, 12, 1980.

⁶ O asemenea piesă a fost descoperită recent în fortificația dacică de la Săvirșin jud. Arad. Vezi E. Chirilă—M. Barbu, în *Ziridava*, 12, 1980.

afara Daciei, și însoțesc deci emisiunile originale ale celor două orașe în drumul lor spre Dacia, și care sînt emise pe teritoriul dacic⁷.

Un studiu amănunțit asupra circulației drahmelor celor două orașe adriatice pe teritoriul țării noastre precum și a imitațiilor acestor drahme executate aici poate aduce o contribuție importantă la istoria economică a Daciei pre-romane.

EUGEN CHIRILĂ — ADRIANA RUSU

THE HOARD OF DEVA, 2nd — 1st CENTURY B.C.

(S u m m a r y)

The paper deals with a coin hoard of 146 silver coins discovered near Deva (Hunedoara district). The hoard consists of 42 drachms of Appollonia, 101 drachms of Dyrrhachium, an ancient forgery after a Dyrrhachium drachm (nr. 144) and two denarii of M. Antonius. The coins nr. 24 and 62 are double struck (see the plate). The authors give full list of the coins. The hoard was buried cca. 30 B.C. It shows analogies with the Basarabi hoard (see footnote 4) buried probably at the same date. The Basarabi hoard has no republican coins but the analogies in composition may account for the same date of burying. Coin nr. 144 is an ancient forgery. Such coins are frequent in Dacia, some of them being issued in the zone of the Adriatic coast, some in Dacia itself (see footnote 6). For abbreviations see footnote 1. G = the weight in grams; a = the position of the axe of the reverse on the dial of a watch.

Key to plate: coins nr. 24, 62, 144 (2 x)

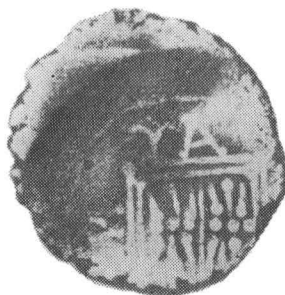
⁷ Vezi E. Chirilă—M. Barbu, în *Ziridava*, 12, 1980.

24

62

144

Planșa I Pieseale nr. 24, 62 și 144 mărite de două ori.

RAPORT DESPRE SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE EFECTUATE LA MOIGRAD ÎN ANII 1939—1940

În anii 1939 și 1940, în calitate de membru corespondent al Comisiunii Monumentelor Istorice — secția pentru Transilvania, am inițiat și întreprins săpături arheologice pe teritoriul fostului centru roman de la Porolissum, în hotarul satelor Moigrad și Jac¹. Cercetările au fost îndrumate de Constantin Daicoviciu, pe atunci secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, secția pentru Transilvania. Domnia sa urma să facă, conform înțelegerii, o dare de seamă amănunțită în legătură cu rezultatele acestor săpături arheologice. Evenimentele din toamna anului 1940, mutarea Universității din Cluj și a institutelor ei la Sibiu, preocupările și sarcinile foarte numeroase de după război, l-au împiedicat să-și realizeze gândul². De aceea în cele ce urmează voi încerca să prezint un raport sumar în legătură cu rezultatele cercetărilor noastre³.

În vara anului 1939, lunile iulie și august, am organizat o tabără de școlari (străjeri) între 10—15 ani; numărul lor a fost aproximativ de 40 și erau adunați din tot județul. Conducerea lor a fost asigurată de mai multe cadre didactice (Ioan Lolici — profesor la Liceul de stat din Zălau; învățătorii Cristureanu, Cherecheș și Vanca din Jibou). Pentru cazarea copiilor au fost improvizate barăci, care au fost instalate pe o terasă orizontală situată la Nord-Est de latura scurtă a castrului de pe dealul Pomet, sub vârful numit „Besericuță”. Scopul taberei a fost instrucția străjerească și depunere de muncă obștească. Nu am avut fonduri pentru săpături arheologice.

Au fost cercetate următoarele părți din vechiul oraș roman:

a. La capătul terasei pe care se aflau barăcile de locuit ale copiilor, sub colțul de Nord al castrului de pe Pomet a fost identificat printr-o secțiune drumul roman (*Fig. 1/1*); el a fost apoi dezvelit pe o lungime de cca. 30 m (*Fig. 1/2*); lățimea drumului, construit din bolovani mari de piatră vulcanică, era de aproximativ 5 m. b. imediat la Nord-Est de marginea drumului, pe o terasă cu panta spre Nord-Est am identificat și dezvelit ruinele unei construcții; în încăperi au fost găsite urmele instalației de încălzire (hypocaustum). c. La aproximativ 500 m spre Nord de colțul castrului și de

¹ În legătură cu săpăturile executate la Moigrad înainte de 1939 vezi: A. Buday, în *ErdMuz*, 25, 1908, p. 337—348; idem, în *Dolg Cluj*, 2, 1911, p. 70—105; 3, 1912, p. 60—; 5, 1914, p. 67—105; 6, 1915, p. 5—111.

² O parte din datele în legătură cu săpăturile din anii 1939—1940 au fost menționate de C. Daicoviciu în articolul său despre Porolissum din *RE*, XXII, 1951, col. 265—270.

³ Citeva informații în legătură cu aceste săpături am mai dat și în *ActaMP*, 2, 1978, p. 391—392.

porțiunea de drum dezvelită (spre casa lui Gheorghe Tamba), curățindu-se terenul de tufe, s-au găsit ruine de construcție din care au fost scoase un altar votiv, un fus de coloană și un capitel⁴ (Fig. 3/1; 2/1—2). d. în diferite puncte de pe pășune au mai fost executate sondaje mai mici, scoțându-se la iveală urmele unor construcții marcate de ruine cu piatră, mărtar și cărămizi. Din diverse puncte au fost adunate de la suprafață cărămizi cu ștampilă, fragmente de pietre cu inscripție, monede, obiecte din bronz, fragmente de la vase din lut⁵. Dintre materialele scrise menționez niște altare din piatră calcaroasă de culoare albă pe care au fost incizate inscripții latine într-o manieră care îmi sugerează că sînt falsuri din evul mediu tîrziu.

În vara anului 1940 aveam intenția să executăm lucrări mai ample. Au fost construite din vreme două pavilioane din lemn acoperite cu țigle; capacitatea lor de locuire era de 80 de persoane. Ele au fost așezate pe aceeași terasă unde fuseseră barăcile din anul precedent. Între ele a mai fost construit un pavilion pentru personalul științific. Acestei din urmă construcții i s-au mai adăugat altele care aveau destinația de a servi ca bucătărie, magazie de alimente, etc. Toate aceste construcții au fost realizate din contribuțiile benevole ale comunelor din județul Sălaj. Scopul a fost crearea unei tabere de vară permanente pentru elevi. Încă înaintea începerii săpăturilor o furtună puternică însoțită de descărcări electrice a distrus ultimul pavilion dinspre Est (sub „Besericuță”) care nu a mai putut fi folosit. Săpăturile propriu-zise au început la 5 iulie și au durat, cu întreruperi, pînă la 20 august. Forța de muncă a fost alcătuită din 12 premilitari puși la dispoziție de Prefectura Județului Sălaj și 40 de elevi adunați din tot județul. Lucrările de cercetare au fost conduse de Constantin Daicoviciu sub supravegherea personalului de la Institutul de Studii Clasice al Universității din Cluj (Marius Moga — care a stat permanent; D. M. Teodorescu, M. Macrea, I. I. Russu, O. Floca care au stat intervale mici de timp).

Au fost executate lucrări de cercetare în următoarele puncte:

a. Pe dealul Măgura au fost executate sondaje care au dus la descoperirea unei cetăți dacice. Lucrările de aici au fost conduse de M. Moga

b. La castrul roman de pe dealul Pomet s-au executat secțiuni în mai multe puncte:

- fiecare latură a fost secționată pentru a se găsi zidul de incintă
- pe latura de Nord-Vest a fost identificat unul din bastioanele porții
- a fost executată o secțiune și la poarta de Nord-Est
- în colțul de Est al castrului, locul numit „Besericuță” au fost executate secțiuni, dar nu s-au găsit ziduri, ci numai obiecte mărunte
- mai jos de centrul castrului s-au identificat urmele unei construcții

⁴ Materialele apărute în acest an au fost transportate la Zălau și depozitate în Muzeul Astrei.

⁵ Lucrările au fost îngreunate de faptul că terenul a fost împărțit prin împroprietărea țăranilor și era în mare parte cultivat cu cereale. Se hotărîse deja și se ceruse exproprierea terenului însă evenimentele ce au urmat dictatului de la Viena au pus capăt dorinței noastre de a continua lucrările.

c. Pe valea Ursoaii, între Măgură și dealul Ursoaei, C. Daicoviciu a identificat urmele zidului și valului care apăra orașul

Obiectele mari descoperite au fost transportate la Zălau fiind adăpostite (pietre sculptate, monumente, inscripții) sub intrarea în curtea Liceului de stat. Obiecte mai mărunte (monede, geme, fibule, etc.) fie au fost duse la Muzeul „Astrei”, fie mare parte au rămas în casa de adăpost construită pentru personalul științific de unde apoi au dispărut.

Imposibilitatea continuării acestor cercetări ne-a privat de puțința de a publica și prezenta rezultatele muncii noastre.

LEONTIN GHERGARIU

BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN DER JAHRE 1939 UND 1940 IN MOIGRAD

(Zusammenfassung)

Der Verfasser legt eine Übersicht der in Sommer der Jahre 1939 und 1940 im Gebiete des alten Porolissum durchgeführten Ausgrabungen vor. Die Untersuchungen erfolgten durch freiwillige Arbeitsleistung der Schüler. Es werden festgestellt: der Römerweg längs der Nordost Seite der Römerlagers von Pomet; der Römerlager von Pomet mit dem Tor an der Nordwest- und Nordostseite und Bauten in seinem Inneren; verschiedene Bauten auf den Nordost- und Nord Terrassen des Lagers. Inschriften, Rundskulpturen und zahlreiche kleinere Gegenstände wurden zu Tage gefördert. Sowohl die am Ort verbliebenen, als auch die in Museum der „Astra“ nach Zălau gebrachten Materialien verschwanden grösstenteils während des Krieges.

Fig. 1. 1. Secțiunea executată lângă colțul de N al castrului și dezvelirea drumului în porțiunea identificată. 2. Vedere al porțiunii de drum dezvelite.

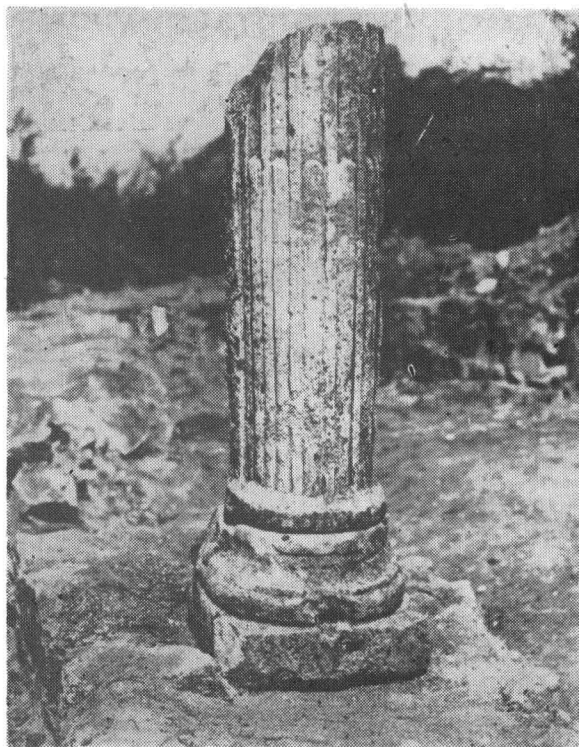
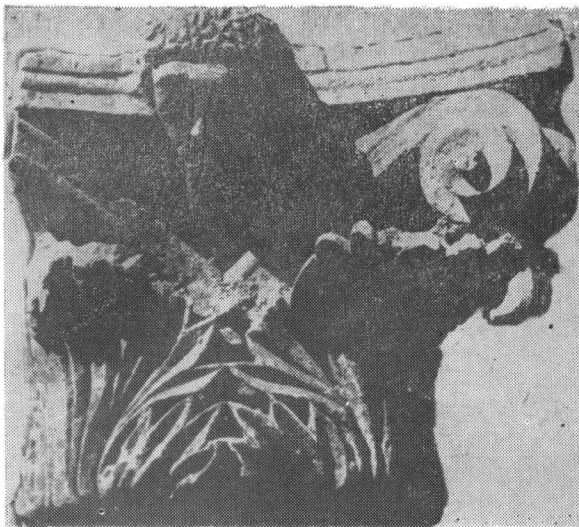

Fig. 2. 1. Capitel de coloană. 2. bază și coloană descoperite în zona templului.

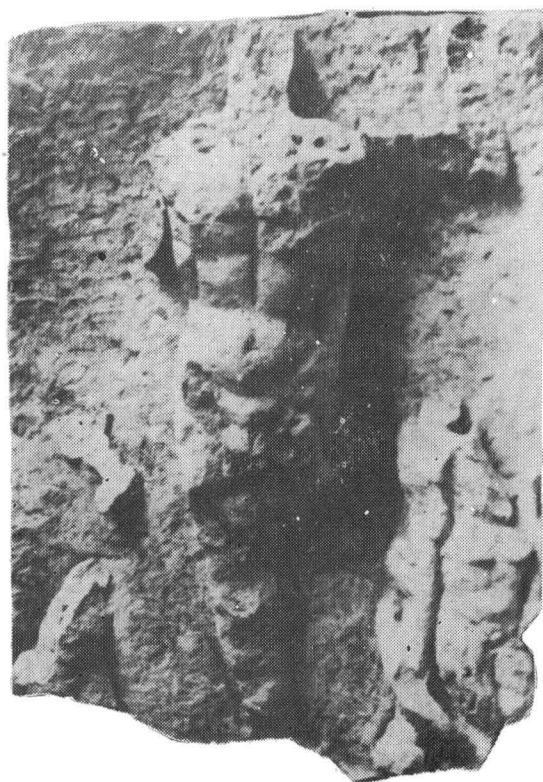

Fig. 3. 1. Inscriptia descoperită în interiorul templului.
2. Reprezentare în piatră a lui Liber Pater descoperită în zona templului.

RAPORT PRELIMINAR ASUPRA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE DE LA MOIGRAD (POROLISSUM) DIN ANII 1977—1979

În anul 1977 au fost reluate săpăturile arheologice la Moigrad (Porolissum)¹. Durata acestor săpături a fost planificată pe 10 ani; lucrările sînt executate de un colectiv format din cercetători de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca și muzeografi de la Muzeul de Istorie și Artă din Zălau². Obiectivul săpăturilor arheologice de la Moigrad este de mare amploare. Trebuie identificate întinderea, caracterul și limitele în timp ale locuirii dacice; trebuie stabilite dimensiunile și elementele (părțile) complexului din epoca romană precum și precizate unele caracteristici cronologice, demografice, etc; trebuie deasemenea să se stabilească în ce constă, cît durează și cum se poate interpreta locuirea în perioada post aureliană. Aceste obiective strict științifice ale noii etape a cercetărilor vor fi realizate nu dintr-odată ci în etape care rămîn dependente atît de mărimea fondurilor alocate, cît și de forța de muncă disponibilă și de mărimea și eficacitatea grupului de lucru. Prin lucrările de restaurare și conservare efectuate deja sau care urmează a fi efectuate avem deasemenea în vedere crearea unui parc arheologic întins, primul și singurul din județul Sălaj și poate chiar din întreaga Transilvanie de Nord. În acest fel săpăturile arheologice începute în anul 1977 îmbină atît cercetarea istorică în sine cît și difuzarea și popularizarea rezultatelor ei pe plan național și internațional.

În lipsa și imposibilitatea efectuării unei ridicări topografice prealabile³, care să permită caroierea terenului și împărțirea lui sistematică pentru cercetare, complexul roman a fost divizat de noi în mai multe unități⁴, atît în funcție de caracterul lor, cît, și mai ales, de poziția lor față de un obiectiv fix — considerat ca bază pentru orientarea tuturor cercetărilor —. Un rol important în stabilirea acestor unități l-a jucat nivelul actual al cunoștințelor

¹ Dăm deocamdată ca reper bibliografic pentru Porolissum articolul întocmit de C. Dai-covicu în *RE*, XXII, 1951, col. 265—270. Lucrările apărute ulterior sînt foarte numeroase și vor fi, parțial, citate pe parcursul articolului nostru.

² Fondurile pentru săpăturile arheologice sînt furnizate de ambele instituții participante la săpături; printr-o înțelegere prealabilă întreg materialul recoltat intră în patrimoniul Muzeului de Istorie și Artă din Zălau.

³ În chip teoretic ridicarea topografică este obligatorie prin dispozițiile DPCN. În condițiile unui complex de întinderea Porolissumului costul unei asemenea ridicări este însă exagerat de mare.

⁴ Fiecare din aceste unități (părți) mari poate fi la rîndul ei împărțită în elemente mai mici din care este alcătuită; unități de tipul castrelor constituie în întregime un obiectiv de cercetare.

noastre despre complex, nivel care poate fi caracterizat ca fiind într-un stadiu de început. Ca element de referință topografică pentru planul întregului complex roman a fost ales castrul situat pe vârful dealului Pomet. Iată lista unităților care compun complexul roman: (Fig. 1)

A castrul situat pe dealul Pomet, inclusiv elementele exterioare de apărare

B castrul situat pe vârful Citera, inclusiv elementele exterioare de apărare

C fortificația de pământ situată pe panta de Sud-Est a dealului Citera în continuarea castrului B (castru de antrenament ?)

D castrul nr. 1 de la Brebi situat pe locul numit „Roata Dungii”

E castrul de pământ nr. 2 de la Brebi situat pe locul numit „Scoală”

F valul de pământ situat la Vest și Nord de castrul de pe Pomet (A) începînd de la turnul de pe „Poiană” (Meseș) coborînd pe Ferice—Citera și apoi coborînd spre valea Ortelecului la Brebi

G zidul de piatră din dealul Ursoaiei pînă la Citeră

H turnurile din val (F) sau zid (G); numerotarea lor se va face în ordinea identificării sau a așezării lor: H 1, H 2, H 3...

I amfiteatrul situat la Sud-Vest de castrul de pe Pomet

J baia și palestrele situate la Sud-Vest de castrul de pe Pomet

K drumul roman, de la intrarea lui în complex în locul unde întretaie valul de pământ (F) spre castrul de pe Pomet, cu toate ramificațiile lui

L clădirile situate pe terasa aflată la Nord-Est de castrul de pe Pomet

M clădirile situate pe terasa aflată la Nord-Vest de castrul de pe Pomet

N clădirile situate pe terasele situate la Nord de castrul de pe Pomet pe terasa sanctuarelor, așezată între valul interior și marginile râpei spre Sud-Vest

O clădirile situate pe terasele de la Sud-Est de castru = orașul propriu zis

P cimitirul de pe dealul „Ursoieș”

Alte unități ale complexului care vor fi identificate vor primi la rîndul lor un nume și un indicativ în continuarea acestei liste. Notele și observațiile de săpături, inventarierea materialului au urmat și vor urma acest sistem de referință pe unități. În cadrul fiecăreia din ele, construcțiile mai mici vor primi un număr și o prezentare anume determinată de stilul de muncă a responsabilului pentru cercetarea părții respective.

În cele ce urmează vom prezenta un raport preliminar în legătură cu săpăturile din primii trei ani de cercetări arheologice. Acest raport va cuprinde pe scurt lucrările efectuate, cîteva constatări cu caracter istoric în legătură cu primele trei unități (părți) cercetate: castrul roman de pe Pomet (A), clădirile situate pe terasa sanctuarelor (N) și drumul roman (K). Faptul că raportul se limitează exclusiv la cercetările din anii 1977—1979 are mai multe motive. Pe de-o parte este lipsa aproape totală a documentației cercetărilor anterioare. Această situație ne-a silit să facem aproape abstracție de

ele și să tratăm fiecare obiectiv în parte ca necercetat procedînd la secționarea și cercetarea lui. Pe de altă parte în desfășurarea săpăturilor arheologice s-au ivit și se mențin greutăți în legătură cu organizarea, administrarea, procurarea forței de muncă și mai ales cu suma fondurilor pentru cercetare și restaurare⁵.

EUGEN CHIRILĂ — NICOLAE GUDEA

I. A. *Castrul roman situat pe dealul Pomet*. a. Castrul roman ocupă o poziție centrală în cadrul complexului, dominînd întreg teritoriul lui. b. *Descrierea terenului*. Castrul este așezat pe un deal din roci vulcanice supra-puse de argile și luturi; terenul este în pantă cu înclinația generală Nord-Est—Sud-Vest; dar în cadrul acesteia se pot delimita anumite subdiviziuni: colțul de Est este punctul cel mai înalt (Bisericuța = 504 m); există deasemenea și o înclinație spre Nord-Vest a jumătății de Nord-Vest a castrului; porțiunea care cuprinde și colțul de Vest este puternic înclinată spre Vest; în sfertul de Sud al castrului există o depresiune largă (o căldare) deschisă spre Sud-Est; zona din mijloc a castrului este mai ridicată, în așa fel încît, de la porta praetoria nu se vede nici centrul și nici zona porții decumana. Margi-nile castrului sînt mai ridicate și, cu excepția unor porțiuni de pe latura de Sud-Est, foarte abrupte față de terasele din jurul său. Acest aspect al terenului este neobișnuit pentru amplasarea unui castru. Credem însă că la alegerea acestui loc au avut mai puțină importanță principiile castrametației decît posibilitățile excelente de observație și poziția, ambele oferind condiții foarte bune de apărare. c. *Săpături anterioare*. Primele săpături care au fost executate la castru datează din anii 1939—1940; ele s-au datorat muncii voluntare a tineretului și au fost conduse de C. Daicoviciu și L. Ghergariu⁶. Din informațiile primite de la L. Ghergariu știm că au fost săpate secțiuni pe toate laturile, la colțul de Est (Bisericuța) și la porta principalis sinistra; deasemenea s-au făcut săpături și în interior în zona comandamentului⁷. În anul 1943 s-au efectuat săpături de către un colectiv mai mare de lucru sub conducerea lui A. Radnóti. Au fost parțial excavate porta praetoria, porta decumana, porta sinistra, turnul din colțul de Nord și o parte din clădirea comandamentului⁸. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate recent cu o mulțime de confuzii și erori⁹. În anul 1949 M. Moga a dezvelit porta principalis dextra și drumul din fața ei¹⁰. În fine, în anul 1958 și în 1959 M.

⁵ Se simte foarte acut lipsa unei baze fixe pentru cercetare care să nu se necesite anual sau sezonier transportarea materialelor la și de la Porolissum; în aceeași măsură se simte nevoia asigurării unor condiții minime de adăpostire a personalului de cercetare; deasemenea este necesară mărirea fondurilor pentru cercetare și restaurare.

⁶ Foarte sumar C. Daicoviciu, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 232 și urm.; C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, 1951, col. 265—; informații mai numeroase am primit de la L. Ghergariu.

⁷ L. Ghergariu, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 77—79.

⁸ E. Toth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti. 1943*, Budapest, 1978 (1979).

⁹ O recenzie (preliminară) în legătură cu modul cum tratează această carte problemele legate de castru este în curs de publicare.

¹⁰ M. Moga, în *SCIV*, 1, 1950, p. 131—135.

Macrea în fruntea unui colectiv larg, în cadrul unor cercetări mai ample la Porolissum a executat trei secțiuni și la castrul de pe Pomiet: secțiunea 1 pe latura de Nord-Vest în apropierea turnului de colț peste elementele de fortificație; secțiunea 2 pe latura de Sud-Vest în apropierea turnului din colțul de Vest peste elementele de fortificație; secțiunea 3 peste turnul din colțul de Sud¹¹. Aceste secțiuni, al căror loc l-am identificat cu precizie și pentru care s-a păstrat documentația, au fost considerate secțiuni de bază, iar numeroarea lucrărilor noastre a pornit ținând cont de ele.

d. *Săpăturile executate în anii 1977—1979. (Fig. 2)*
1977

— secțiunea 1 (1958) a fost redeschisă pe o lungime de 5 m pentru a identifica zidul de incintă și a dispune de un reper

— secțiunea 4 ($10 \times 1,50$ m) executată peste turnul din colțul de Nord, avînd poziția unei bisectoare a unghiului format din cele două laturi; ea a fost completată apoi cu două secțiuni 4 a (10×2 m) și 4 b (10×2 m) executate de-o parte și de alta a ei; împreună au alcătuit caseta de dezvelire a turnului de colț

— secțiunea 5 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 10 m spre Vest de secțiunea 1

— secțiunea 6 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 10 m spre Vest de secțiunea 5

— secțiunea 7 ($10 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la aproximativ 95 m de latura de Nord-Vest

— secțiunea 8 ($10 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 35 m de secțiunea 7

— secțiunea 9 ($20 \times 1,50$ m) executată între secțiunile 7—8, paralelă cu zidul de incintă și la 2 m spre interior; s-au deschis trei casete de cîte 10×6 m; două au fost executate în acest an peste bastionul de Nord și bastionul de Est; caseta peste spațiul porții a fost executată în anul 1979

— secțiunea 10 ($10 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 15 m distanță de zidul de pe latura de Nord-Vest

1978

— secțiunea 11 ($45 \times 1,50$ m) executată pe latura de Sud-Est la 15 m spre Est de bastionul de Est al porții principalis dextra

— secțiunea 12 ($20 \times 1,50$ m) în spatele porții principalis dextra, paralelă cu zidul de incintă și la 10 m spre interior

— secțiunea 13 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Sud-Est la 17 m spre Sud de bastionul de Sud al porții principalis dextra

— secțiunea 14 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 15 m spre Vest de secțiunea 6

— secțiunea 15 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 20 m spre Vest de secțiunea 14

— secțiunea 16 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 20 m spre Vest de secțiunea 15

— secțiunea 17 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Vest la 5 m spre Vest de bastionul de Vest al porții principalis sinistra

— secțiunea 18 (20×10 m) casetă executată peste întreaga zonă a porții principalis sinistra, foarte răscolită și denivelată

— secțiunea 19 (20×10 m) casetă executată peste întreaga poartă de pe latura de Sud-Est; principalis dextra

¹¹ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374.

- secțiunea 20 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 15 m spre Est de secțiunea 8
- secțiunea 21 ($7,50 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 20 m spre Est de secțiunea 20
- secțiunea 22 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 20 m spre Est de secțiunea 21
- secțiunea 23 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 20 m spre Est de secțiunea 22
- secțiunea 24 ($10 \times 1,50$ m) executată în spatele porții praetoria la 10 m spre interior, paralelă cu zidul de incintă
- secțiunea 25 ($10 \times 1,50$ m) executată pe latura de Sud-Est la 50 m spre Est de bastionul de Est al porții principalis dextra
- secțiunea 26 ($10 \times 1,50$ m) executată pe latura de Sud-Est la 20 m spre Est de secțiunea 25
- secțiunea 27 (10×2 m) executată în zona turnului din colțul de Est
- secțiunea 28 (10×2 m) executată în zona colțului de Est paralelă și la 0,50 m distanță de secțiunea 27
- secțiunea 29 (10×2 m) executată paralelă și la 0,30 m distanță de secțiunea 28
- secțiunea 30 (10×2 m) executată paralel cu secțiunea 29 și la 0,30 m distanță de ea
- secțiunea 31 ($45 \times 1,50$ m) executată în zona centrală a castrului, orientată aproximativ Nord-Est—Sud-Vest peste via principalis și principia
- secțiunea 32 ($40 \times 1,50$ m) executată paralel cu secțiunea 31 la 10 m spre Nord-Vest
- secțiunea 33 ($55 \times 1,50$ m) executată paralel și la 10 m spre Nord-Vest de secțiunea 32
- secțiunea 34 ($5 \times 1,50$ m) executată peste zidul din spate al clădirii comandamentului (principia)
- secțiunea 35 (10×2 m) executată în zona colțului de Est paralelă și la 0,30 m spre Est de secțiunea 30
- secțiunea 36 (10×2 m) executată în zona colțului de Est, paralelă și la 0,30 m spre Est de secțiunea 35
- secțiunea 37 ($60 \times 1,50$ m) executată paralel și la 10 m spre Nord-Vest de secțiunea 33
- secțiunea 38 ($50 \times 1,50$ m) executată peste zona din spatele clădirii comandamentului

1979

- secțiunea 39 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 15 m spre Est de secțiunea 10
- secțiunea 40 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 15 m spre Est de secțiunea 39
- secțiunea 41 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 15 m spre Est de secțiunea 40
- secțiunea 42 ($5 \times 1,50$ m) executată pe latura de Nord-Est la 20 m spre Est de secțiunea 41
- secțiunile 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; executate pe latura de Nord-Vest; prima la 20 m spre Vest de secțiunea 17 iar celelalte la o distanță de 20 m între ele ($5-7,50 \times 1,50$ m)
- secțiunile 50; 51; 52; 53; 54; 55; 56; 57; 58; 59; 60 executate pe latura de Sud-Vest ($5 \times 1,50$ m); prima (50) la distanța de 20 m de latura de Nord-Vest, iar celelalte tot la 20 m distanță între ele
- secțiunile 61; 62; 63; 64; 65; 66; 67; ($5 \times 1,50$ m); executate pe latura de Sud-Est; prima la 20 m de latura de Sud-Vest, iar celelalte la distanță de 20 m între ele până la porta dextra
- secțiunea 68 ($30 \times 1,50$ m) executată paralel cu zidul de incintă de pe latura de Sud-Est, la 5 m în spatele lui; a fost dezvoltată în trei case; a — peste bastionul de Vest; b — peste spațiul porții; c — peste bastionul de Sud

— secțiunea 69 (10×2 m) executată peste colțul de Vest avînd direcția unei bisec-toare; a fost completată ulterior cu încă trei secțiuni: 69 a (10×2 m) paralelă și la 0,30 m distanță spre N; 69 b (10×2 m) paralelă și la 0,30 m distanță spre Sud; 69 c (10×2 m) paralelă și la 0,30 m spre Nord

e. *Constatări cu caracter tehnic și istoric.* Numeroasele secțiuni executate peste laturile castrului au permis stabilirea pentru întia oară a unor dimensiuni mai precise ale castrului: 230×300 m; dar pentru că măsurătorile au fost efectuate fără aparate speciale, numai prin jalonare simplă, este posibil ca aceste dimensiuni să sufere modificări minore la o măsurare cu aparate de precizie. Diferențele s-ar putea datora atît undulațiilor terenului cît și erorilor bandei de măsurat. Deci prin dimensiuni castrul de pe Pomiet este cel mai mare castru de unitate auxiliară din Dacia și include toate caracteristicile categoriei de *castra tertiata*. Porțile praetoria și decumana sînt așezate aproximativ la mijlocul laturilor (105—106 m, respectiv 110—116 m), în timp ce porțile laterale (*principales*) sînt așezate la 110 și 170 m de laturile de Nord-Est, respectiv de Sud-Vest.

Secțiunile executate peste laturi au confirmat existența a două faze de construcție la incintă¹²: faza cu incinta din val de pămînt și faza cu incinta din zid de piatră; a fost identificată și o fază de reparare a zidului de incintă. Singura secțiune executată deocamdată peste elementele fortificate ale incintei (secțiunea 11) a confirmat poziția și dimensiunile șanțului de apărare situat la mare distanță de val și zid, așa cum îl identificase M. Macrea¹³. Lucrurile nu s-au clarificat însă în legătură cu așa numita bermă¹⁴. Trebuie să menționez aici că valul de pămînt a fost construit din lut adus din altă parte, volumul pămîntului care alcătuiește valul întrecînd cu mult pe al celui care putea fi scos din șanțurile mici de apărare. Diferențele de culoare și structură ale pămîntului din val sînt încă o dovadă în acest sens. Zidul a fost construit în tehnica *opus incertum*; grosimea lui nu este egală și diferă chiar pe aceeași latură de mai multe ori; grosimea medie este de 1,80—2 m¹⁵. Au fost identificate aproape în întregime elementele întărite ale zidului de incintă¹⁶.

Porta praetoria; situată pe latura de Nord-Est; spațiul porții larg de 7,50 m; distanța între contraforți 7,50 m; spațiul a fost împărțit în două culoare largi de cîte 3,50 m de un pînten lung de 1,30 m și lat de 0,50—0,60 m lucrat cu grijă din mai multe blocuri de gresie nisipoasă, frumos cioplite. În spațiul porții s-au păstrat bine pietrele drumului; dimensiunile bastioanelor $9 \times 4,80$ m cel de Nord și $9 \times 4,90$ m cel de Est; încăperile măsoară $2,80 \times 4$ m, respectiv $2,20 \times 3$ m; bastioanele au fost construite într-o bucată cu zidul; partea semicirculară din față a fost umplută cu pămînt galben identic cu cel din val; bastionul de Est nu prezenta urme de locuire în

¹² Așa cum le-a stabilit mai întîi A. Radnóti. cf. E. Toth, *op. cit.*, nota 8; și apoi de M. Macrea, în *op. cit.*, p. 371.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Semnificația termenului bermă nu este încă deloc clară nici la Porolissum și nici aiurea la alte caestre din Dacia sau din Imperiu.

¹⁵ Grosimea deosebită a zidurilor a fost determinată, credem, de poziția castrului.

¹⁶ Repetăm aici observația făcută la începutul articolului că datorită lipsei documentației cercetărilor anterioare am săpat sistematic toate aceste elemente.

interior; grosimea zidului este de 0,90—1 m; nu s-au putut identifica intrările în bastioane. *Porta decumana*; situată pe latura de Sud-Vest; spațiul porții este larg de 4,25 m; distanța între contraforți este de 3,20 m în față și 3,75 m în interior; se păstrează bine pietrele drumului, larg de 3,75 m; de-o parte și de alta a lui rămîne pînă la bastioane cîte un spațiu larg de 25—30 cm, ușor adîncit, care servea pentru scurgerea apei din castru; dimensiunile bastioanelor $8,45 \times 4,85$ cel de Vest și $9,18 \times 4,95$ cel de Sud; încăperile măsurau $3 \times 2,95$ m, respectiv $3 \times 2,75$ m; ambele bastioane au fost locuite; părțile semicirculare din exterior erau umplute cu pămînt galben din val. Intrările au fost identificate la ambele bastioane, pe laturile din spate, spre zidul interior al porții. Zidurile sînt groase de 0,85—0,95 m; au fost construite într-o bucată cu zidul de incintă; la bastionul de Sud s-au găsit cîteva fragmente de materiale arhitectonice mai vechi refolosite; la construirea bastioanelor s-a folosit și cărămida. *Porta principalis dextra*; situată pe latura de Sud-Est; spațiul porții era larg de 7 m; distanța între contraforți 6,70 m; acest spațiu a fost împărțit în două culoare largi de 2,25 m spre Est și de 2,72 m spre Sud, de un zid-pinten lat de 0,75 m și lung de 5,50 m; acest zid pornea de la nivelul zidului din spate al bastioanelor și ajungea la limita contraforților din față; dimensiunile bastioanelor $9,75 \times 5,75$ m cel de Sud și $9 \times 5,20$ m cel de Est; încăperile măsurau $2,55 \times 3$ m, respectiv $2,30 \times 3,25$ m; bastioanele au fost construite într-o bucată cu zidul de incintă; încăperile lor au fost locuite; în bastionul de Est s-a găsit și padimentul tencuit cu var; grosimea zidului este de 1,30—1,50 m; se păstrează bine nivelul superior al temeliei care este mai lată decît zidul propriu zis. Intrările în bastioane nu au fost identificate. *Porta principalis sinistra*; se află pe latura de Nord-Vest; spațiul porții este larg de 7,50 m; distanțele între capetele contraforților sînt de 6,98 în exterior și 6,70 în interior; pietrele drumului de acces au fost scoase; nu a fost identificat nici pintenul porții așa cum îl găsisese A. Radnóti în 1943, probabil el fiind distrus între timp și pietrele transportate; dimensiunile bastioanelor sînt $9,30 \times 5,09$ m la bastionul de Vest și $9,25 \times 5$ m la bastionul de Nord; încăperile măsoară $3,40 \times 3,20$, respectiv $3,50 \times 2,60$ m; bastioanele au fost construite într-o bucată cu zidul de incintă; grosimea zidurilor este de 1 m; spațiile semicirculare din față au fost umplute cu pămînt galben identic cu cel din val. La bastionul de Nord a fost identificată intrarea largă de 1 m, situată pe latura din spate cu marginile construite din cărămizi.

Au fost identificate și dezvelite două turnuri de colț: de Nord și de Vest. Turnul din colțul de Nord are plan aproximativ trapezoidal; dimensiunile laturilor sînt $5,80 \times 5,30 \times 2,90 \times (7)$ m în partea exterioară; grosimea zidului este de 0,90—1 m; pe latura din spate lîngă colțul de Est se află intrarea largă de 0,80 m mărginită de-o parte și de alta de doi bolovani mari. Turnul din colțul de Vest are plan trapezoidal; capetele laturilor spre zidul de incintă au fost scoase odată cu acesta; dimensiuni $5 \times 3,80 \times 3,80 \times (6,26)$ m în partea exterioară; grosimea zidului este de 0,90 m; locul intrării nu a putut fi precizat. Secțiunile executate peste colțul de Est nu au idenuțificat existența unui turn de colț. Probabil că, așa cum s-a întîmplat și

cu incinta, aici întreg colțul fiind o stîncă masivă zidurile s-au oprit la nivelul ei și nu a mai fost nevoie de construirea unui turn pe o înălțime naturală foarte proeminentă.

Au fost identificate mai multe turnuri de curtină: două pe latura de Nord-Vest (secțiunile 6; 15), unul pe latura de Sud-Vest (secțiunea 51), unul pe latura de Sud-Est (secțiunea 62) și două pe latura de Nord-Est (secțiunile 40; 42 +). A fost dezvelit numai unul dintre ele, pe latura de Nord-Vest; dimensiuni $(5) \times 4,70 \times 5,10 \times 4$ m; grosimea zidului este de 0,80—0,85 m; planul este patrulater neregulat; pe latura din spate la colțuri se aflau bolovani mari din piatră vulcanică similari cu cel de la turnul din colțul de Nord.

Secțiunile trasate în interior au identificat clădirea comandamentului (principia); considerăm însă că datele oferite de aceste secțiuni sînt prea puține pentru a cunoaște toate elementele construcției¹⁷. Clădirea este evident orientată cu deschiderea spre Nord-Est; au fost identificate trei din părțile ei mari; încăperile de pe latura din spate, curtea acoperită (basilica) și curtea pavată (atrium); ultimele două par a fi despărțite între ele printr-un șir de postamente pentru coloane; se pare însă că mai există încăperi laterale și un șir de încăperi pe latura din față.

Tot în interior au fost dezvelite parțial: via principalis pe toată porțiunea cuprinsă între intrarea în principia și porta dextra; și o parte din via praetoria chiar în fața mai sus amintitei intrări. Ambele drumuri au fost construite din bolovani de rocă vulcanică, mai mari, bine aliniați pe marginile drumului. La via principalis aceste pietre se păstrează numai pe latura de Nord-Est, în partea de sus a pantei, restul fiind scoase. În fața principiei se păstrează foarte bine.

f. *Cîteva considerații în legătură cu materialul arheologic.* Materialul arheologic este foarte numeros și complex atestînd o viață economică activă. 1. Grupa cea mai numeroasă este alcătuită din ceramică. În cadrul ei cele mai numeroase sînt materialele servind pentru construcții (țigle, cărămizi, olane, antefixe, etc.). Dintre acestea amintim aici numai țiglele și cărămizile stampilate ale căror stampile continuă seria descoperirilor vechi¹⁸. Am sublinia doar că stampilele de tipul LEG VII G F se concentrează în principia; cele de tipul LEG VII G F + C H III la porțile castrului (*praetoria* și *principales*); în zona de Sud-Vest a castrului și la *porta decumana* am găsit mai ales stampile de tipul CVL. Antefixe au fost descoperite pînă acum numai în secțiunile de pe latura de Sud-Est a castrului. 2. Vasele ceramice sînt foarte numeroase, dar nu permit încă o analiză detaliată. Ele se împart în trei grupe: vase ceramice de import (mai ales terra sigillata), vase cu decor stampilat locale și vase ceramice obșnuite. Singurele care sugerează anumite poziții cronologice sînt deocamdată vasele de import. 3. Numeroase sînt și piesele ceramice apărute: opaițe, jetoane, creuzete, tipare negative, etc. 4. Materialul din fier este de asemenea numeros. Am sublinia mai întîi existența unei cantități mari de zgură din fier, prezența căreia sugerează existența unor furnale de reducere a mi-

¹⁷ Cam tot așa trebuie tratate și datele oferite de E. Toth, *op. cit.*

¹⁸ N. Gudea, în *Acta MP*, 2, 1978, p. 65—77.

nereului pe loc. Pe primul loc între produsele din fier stau materialele pentru construcții (piroane, scoabe, cuie); urmează apoi uneltele, elementele de îmbinare, arme, instrumente. Multe obiecte din fier sînt încă nedeterminabile din cauza oxidării avansate. 5. Obiectele din bronz sînt numeric mai puține, dar nu și mai puțin importante; ele se împart în instrumente, unelte, piese de decor (fibule, aplice de diferite tipuri, catarama, pandantive etc.). Au apărut fragmente de la o statuie (sau mai multe statui) umană în mărime naturală. 6. Obiectele din os prelucrat sînt foarte puține; am menționa aici numai un mîner de cuțit reprezentînd pe Venus Pudica. În schimb foarte numeroase sînt oasele menajere, care vor constitui subiectul unui studiu aparte, și care arată modul cum își procurau soldații hrana. 7. Numeroase sînt fragmentele de sticlă; unele provin de la vase; altele în mod evident sînt plăci mari care proveneau de la geamurile unor ferestre. 8. Obiectele din piatră sînt mai puține. Am găsit fragmentele unui vas mare din șist verde, cîteva fragmente de la plăcuțe pentru preparat medicamente, rîșnițe din tuf vulcanic. De o importanță deosebită sînt însă fragmentele sculpturale și inscripțiile. Fragmentele sculpturale descoperite mai ales la porți, vor permite reconstituiri grafice importante. Inscriptiile constituie documente privind viața proprie a castrului sau a persoanelor care au trăit în și lângă el.

1. *Inscripție onorifică*; fragment din piatră calcaroasă de culoare albă, cu reflexe roșiatice; dimensiuni $27 \times 23 \times 15$ cm; cîmpul păstrat al inscripției 20×21 cm; reprezintă marginea din dreapta a piesei; litere înalte de 7,5 cm; distanța între rînduri 2 cm; porta principalis dextra lângă bastionul de Sud, în partea exterioară; săpăturile din anul 1978.

... ELI

... LEG

2. *Inscripție votivă*; din piatră calcaroasă de culoare albă cu reflexe roșiatice; a fost ruptă în două bucăți, dar bucățile se potrivesc, piesa prezentîndu-se întregă; dimensiuni $95 \times 27 \times 25$ cm; capitelul are două registre; $27 \times 7 \times 15$ cm; înălțimea torului este de 6 cm; dimensiunile cîmpului pentru scris sînt 20×38 cm; baza este lată de 27 cm și lată de 38 cm; literele sînt înalte de 3 cm în rîndul 1, au 3,5 cm în rîndul 2; 3, 2 cm în rîndul 3 și cîte 3 cm în rîndurile 4—6; pe capitel se află un fîgaș de 21×15 cm pentru libații cu o bordură de 2,5 cm; descoperită în secțiunea 63 încastrată în zidul de incintă al castrului; săpăturile din anul 1979. (Fig. 3/1.

I O M

P A E L

I A C V B V S

D E C

M V N

P O R

V S L M

I (ovi) O(ptimo) M(aximo)

P(ublius) Ael(ius)

Iacubus

Dec(urio)

Mun(icipii)

Por(olissensis)

V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)

3. *Inscripție votivă*; din piatră calcaroasă de culoare albă cu reflexe roșiatice; dimensiuni $82 \times 25 \times 37$ cm; capitelul 34×8 cm; lățimea bazei lui

37 cm; cîmpul pentru scris 30×46 cm; respectiv 23×41 cm; litere înalte de 3 cm în rîndul 1 și de 2,5—3 cm în rîndurile 2—9; distanța între rînduri 1 cm la primele două; 1,5 între rîndurile 3—8 și 2 cm între rîndurile 8 și 9; descoperită în secțiunea 63 încastrată în zidul de incintă; săpăturile din anul 1979. Fig. 3/2

I O M
P A E L M
A L A C H V
F L A M E N
Q Q M V N
S P O R E T S A
C E R D O S
D E I N P P
V S L M

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
P(ublius) Ael(eius) M
alachu(s)
Flamen
Q(uin) q(enalis) Mun(icipii)
S(eptimii) P(orolissum) et sa/cerdos
Dei N(umeri) P(almyrenorum) P(oroli
ssensium)
V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Notă: în rîndul nr. 7 a fost scris inițial SACERDOTI, dar peste litera T a fost săpată apoi litera S care reprezintă forma corectă a cuvîntului.

9. Au fost descoperite 40 de monete: cea mai mare parte provin din secolele II—III e.n., dar nu lipsesc piese din secolul I e.n.

NICOLAE GUDEA¹⁹

II. N. Clădirile situate pe terasele de la Nord de castrul de pe Pomiet; pe terasa sanctuarelor. Clădirea N₂. a. La Nord de castrul roman de la Pomiet, pe creasta dealului ce desparte Valea Pometului de Valea Ursoaiei, apare o înșiruire de trei terase situate pe coama mult applatizată a înălțimii ale cărei pante coboară dinspre Sud spre Nord. b. Descrierea terenului: terasa sanctuarelor este situată la cca 250—300 m spre Nord de colțul nordic al castrului de pe Pomiet, spre valul de apărare al orașului (aliniaamentul valului dublu cu turnurile de pe dealul Comorii și Ferice și valul care coboară în valea Ursoaiei și apoi urcă spre Citeră). Terasa cu o lățime de 40—50 m are orientarea aproximativ Est-Vest, fiind limitată spre Nord de un mal rîpos care a fost amenajat în epoca romană cu val și șanț de apărare. Spre Sud terasa are o înclinație abruptă spre o zonă azi mlăștinoasă, coborînd apoi în terase mai mici spre izvoarele văii Pometului, zona de sub Ferice-Comoară și valul dublu. c. Săpăturile anterioare efectuate pe această terasă în anii 1939—1940 și apoi 1958—1959²⁰ au identificat cîteva clădiri, care pe baza inscripțiilor descoperite mai înainte aici au fost precizate ca lăcașuri de cult atribuite zeilor

¹⁹ În anul 1978 săpăturile au fost concentrate în întregime la castrul de pe Pomiet pentru a se asigura laturile sale ca repere pentru celelalte obiective din cadrul complexului; astfel au colaborat la cercetarea castrului V. Lucăcel (pentru porta sinistra) și Al. Matei (pentru porta dextra și principia); E. Chirilă a condus cercetările din colțul de Est. În anul 1979 la castru au mai lucrat E. Chirilă (turnul din colțul de Vest) și István Bajusz (porta decumana).

²⁰ Vezi notele 6 și 7. Nu se cunoaște planul clădirilor și nici descrierea lor.

Liber Pater și Bel²¹. Săpăturile efectuate atunci au deranjat mult întreaga zonă, răvășind ruinele templului, în special nivelul superior care corespunde epocii postaureliene, îngreunând mult reconstituirea planului pentru această ultimă fază. Pe teren urmele celor două clădiri apăreau ca niște denivelări cu mormane de pământ răvășit peste care creșteau din plin mărăcini; terenul terasei făcea parte din pășunea satului Moigrad. d. *Săpăturile din anii 1977—1979. Fig. 4.*

1977

Secțiunea I (41×2 m) executată la capătul de Vest al terasei orientată aproximativ Sud-Nord; secțiunea a identificat drumul pavat cu dale de piatră ce traversează terasa precum și zidul estic al templului numit convențional templul lui Liber-Bel (= clădirea N 2); a fost secționat și valul de apărare spre Nord-Est al orașului

— secțiunea 2 (35×2 m) executată la 12 m spre Nord-Vest de secțiunea 1 peste drumul roman și peste clădirea N 2. Peste această clădire au fost executate apoi 10 casete (suprafețe) cu matorii având grosimea de 0,50 m:

- caseta nr. 1 (7×5 m) la Est de peretele estic al secțiunii 1
- caseta nr. 2 (7×5 m) la Est de peretele estic al secțiunii 1 și la Nord de caseta 1
- caseta nr. 3 (6×6 m) la Vest de peretele vestic al secțiunii 1 și la Sud de caseta 4
- caseta nr. 4 (6×6 m) la Vest de peretele vestic al secțiunii 1 și la Sud de caseta nr. 3
- caseta nr. 5 (6×4 m) la Vest de caseta 3 și la Est de secțiunea 2
- caseta nr. 6 (7×4 m) la Vest de caseta 4 și la Est de secțiunea 2
- caseta nr. 7 (6×4 m) la Vest de secțiunea 2 și la Sud de caseta 8
- caseta nr. 8 (9×9 m) la Vest de secțiunea 2 și la Nord de caseta 7
- caseta nr. 9 (5×4 m) la Vest de caseta 8 și la Nord de caseta 7
- caseta nr. 10 (10×4 m) la Vest de caseta 8 și la Nord de caseta 9

1979

— secțiunea 3 ($38 \times 1,50$ m) executată perpendicular pe drumul roman secționând și valul de apărare al orașului

— secțiunea 4 ($30 \times 1,50$ m) executată perpendicular pe drumul roman la 5 m spre Nord de drum și la 5 m spre Est de secțiunea 3

— secțiunea 5 ($30 \times 1,50$ m) executată perpendicular pe secțiunea 4 și pe zidul vestic al clădirii N 1, paralel cu traseul drumului

— secțiunea 6 ($30 \times 1,50$ m) executată perpendicular pe secțiunea 4 și pe zidul vestic al clădirii N 1 la 5 m spre Sud de secțiunea 5, paralelă cu drumul roman și la 5 m spre Nord de acesta

- caseta nr. 11 (7×5 m) executată la Vest de secțiunea 3 și la Sud de caseta 12
- caseta nr. 12 (5×5 m) executată la Vest de secțiunea 3 și la Nord de caseta 11
- caseta nr. 13 (5×4 m) executată la Vest de secțiunea 3 și la Sud de caseta 14
- caseta nr. 14 (5×6 m) executată la Vest de secțiunea 3 și la Nord de caseta 13
- caseta nr. 15 (5×5 m) executată la Vest de secțiunea 3 și la Nord de caseta 14
- caseta nr. 16 (8×4 m) executată la Est de secțiunea 3 și la Vest de secțiunea 4, la 4 m spre Nord de marginea drumului

— caseta nr. 17 (5×4 m) executată la Est de secțiunea 3, la Vest de secțiunea 4 și la Nord de caseta 16

²¹ N. Gudea — V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău*, Zalău, 1975, p. 11, nr. 7; p. 14, nr. 12. Trebuie remarcat că nu se cunoaște locul precis și contextul descoperirii acestor două inscripții pe terasa sanctuarelor, de aceea deocamdată nu se poate face identificarea cu precizie a celor două temple pe baza inscripțiilor.

— caseta nr. 18 (5×4 m) executată la Vest de caseta 13

— caseta nr. 19 (8×4 m) executată la Est de secțiunea 3, la Vest de secțiunea 4 și la Nord de caseta 17

Între casete și secțiuni au fost lăsați martori de 1 m lățime necesari atât pentru controlul stratigrafiei cât și pentru evacuarea pământului din casete cu ajutorul roabelor.

e. Constatări cu caracter tehnic și istoric. Secțiunile și casetele trasate în anul 1977 au dus la dezvelirea în întregime a unei clădiri care are mai multe faze de construcție. Clădirea este orientată aproximativ Sud-Est—Nord-Vest și este situată în capătul nordic al terasei sanctuarelor la cca. 6 m spre Nord de drumul pavat cu dale masive de piatră, drum care face legătura între intrarea în oraș prin valul exterior și castrul de pe Pomot. Clădirea dezvelită are lungimea de 27,40 m și lățimea de 13,50 m. Inițial (în prima fază) a fost ridicată o construcție rectangulară, cu zidurile de 0,60 m grosime, lucrate din piatră prinsă cu mortar; dimensiuni $10,50 \times 9$ m; pe latura de Vest are o absidă exterioară cu diametrul de 3,30 m. Clădirea este orientată spre Vest și a fost construită probabil în prima parte a secolului II e.n.; din straturile inferioare a apărut un sestertius de la Traianus. Merită semnalat că orientarea acestei clădiri este aceeași cu a drumului din dale de piatră care are traseul paralel și de care se află la 13 m distanță. Nu se poate preciza acum momentul când a fost demantelată clădirea și când peste ea, înglobând și folosind o parte a clădirii vechi, a fost construită o altă clădire; planul acesteia este rectangular; dimensiunile $22,60 \times 13,50$ m; orientarea Sud-Est—Nord-Vest având o înclinație de 20° spre Nord față de planul clădirii inițiale cu absidă. Această nouă clădire (faza a doua de construcție) are zidurile lucrate din piatră de carieră prinsă cu mortar, groase de 0,80 m cu o fundație solidă care coboară pînă la 1—1,25 m adîncime avînd grosimea maximă de 1,30 m, construită în trepte situate spre exteriorul clădirii. Noua construcție înglobează și folosește o parte a absidei construcției inițiale umplută parțial cu o zidărie de mortar și var formînd o platformă semicirculară ridicată pînă la nivelul de călcare al noii faze. Organizarea interioară a acestei construcții, avînd în vedere spațiul liber în interior și necesitatea susținerii acoperișului de țiglă, a impus folosirea unor aliniamente paralele de baze și coloane de piatră²². Intrarea, cu lățimea de 2 m, se afla pe latura de Est a clădirii. Datorită unei alunecări mari de teren care a afectat latura nordică a acestei clădiri, colțul nordic și zidul lung de pe această latură au alunecat spre Nord rupîndu-se. Pentru a menține în picioare aceste ziduri s-a construit din piatră un puternic contrafort în colțul nordic al clădirii, rupturile din ziduri fiind umplute cu zidărie din cărămidă. Probabil că acest contrafort nu a reușit să oprească alunecarea zidurilor, motiv pentru care credem că această clădire a fost reamenajată. Această reamenajare a fost necesară probabil și datorită distrugerilor pe care un incendiu le-a provocat clădirii, urmele lui fiind sur-

²² În Muzeul de Istorie și Artă din Zalău se păstrează o bază și o coloană de piatră descoperite cu ocazia săpăturilor din anii 1939—1940 în acest punct. Informație de la prof. L. Ghegariu. Nu se poate preciza poziția în care au fost descoperite aceste piese, găsite probabil, într-o poziție secundară, avînd în vedere amenajările ulterioare de la templu care nu necesitau acest sistem de sprijin al acoperișului.

prinse mai ales pe latura de Sud a construcției. Distrugerile provocate de alunecarea de teren au făcut ca întreg zidul de pe latura estică a clădirii, zidul din dreapta intrării să fie refăcut pe alte fundații, el prezentînd o deviație de la vechiul plan al clădirii. În această nouă fază (faza a treia de construcție) interiorul clădirii suferă modificări; presupusele șiruri de coloane din piatră sînt înlocuite cu ziduri lucrate din piatră prinse cu mortar de var, ziduri cu grosimea de 0,55 m. Ele au fost construite de-o parte și de alta a absidei interioare care se păstrează și este folosită în continuare. Noile ziduri nu au fundație adîncă; ele închid un spațiu de 19×7 m. Nu putem preciza dacă zidurile exterioare se mai păstrează și dacă mai au vre-un rol în structura clădirii (ne gîndim la susținerea unei părți din acoperiș), deoarece zidurile interioare de 0,55 m lățime, blochează practic accesul în spațiul interior situat de-a lungul zidurilor exterioare, spațiu cu lățimea de 1,50 m, prea îngust pentru a fi folosit în timpul ceremoniilor religioase. Vechea intrare cu lățimea de 2 m de pe latura de Est este și acum folosită. Datorită micșorării spațiului din interior, pe latura de Est a clădirii s-a mai adăugat o încăpere nouă cu dimensiunile de $4,75 \times 13,50$ m, avînd o deviație de cîteva grade față de orientarea generală a întregii clădiri, acest lucru datorîndu-se reclădirii cu o mică deviație de la planul general, a zidului din dreapta intrării care a dat orientarea întregii încăperi nou construite. Zidurile acestei încăperi lucrate din piatră și mortar s-au păstrat foarte slab, doar la nivelul fundațiilor, grosimea zidurilor fiind de 0,80 m. Datorită acestei situații nu s-a putut identifica locul intrării. Presupunem că ea se afla pe latura de Est a încăperii, în fața vechii intrări care se păstrează. Această presupunere se bazează pe faptul că în fața încăperii, perpendicular pe zidul ei de Est a fost identificat în exterior un pavaj. Pavajul a fost lucrat din piatră de carieră de dimensiuni mari, are lungimea de 12 m și lățimea de 0,80 m. Pavajul duce către un soclu paralelipipedic cu dimensiunile de $2 \times 2,50$ m, construit din piatră; la partea lui superioară se ajunge urcînd trei trepte amenajate tot din piatră de carieră, trepte cu lățimea de 0,40 m fiecare și înălțimea de 0,15 m. Pe acest soclu era instalat altarul pentru ofrandele destinate zeului. Acesta era locul de oficiere a ceremoniilor religioase care se desfășurau în exteriorul templului. Nu a fost găsit nici un fragment din altarul propriu zis, decît locul lui pe soclu; s-au putut preciza însă dimensiunile ce trebuia să le fi avut la bază: 2×2 m. În imediata apropiere a acestui soclu, la cca 1 m spre Est cu ocazia săpăturilor din anul 1979 a fost identificată o groapă rituală circulară (groapă sacră) cu dimensiunile de cca 10×10 m avînd adîncimea de peste 4 m²³. În jurul gropii rituale au fost precizate urmele unor pari de lemn, solizi (cu diametrul de peste 0,50 m) care probabil susțineau un acoperiș²⁴. În continuarea pavajului ce ajunge la soclu, ocolind spre Sud acest soclu se află un alt pavaj

²³ Din lipsa mijloacelor de sprijinire a pereților secțiunii nu s-a putut ajunge cu săpătura pînă la fundul gropii; ne-am oprit la adîncimea de 3,75 m.

²⁴ În campania de săpături din anul 1980 va fi cercetată în întregime această groapă urmînd a se stabili, adîncimea, poziția ei și modul de dispunere a stîlpilor ce susțineau acoperișul.

construit în aceeași manieră cu primul, avînd tot 0,80 m lățime, dar cu un traseu oblic pe vechiul pavaj și ducînd spre groapa rituală.

În interiorul templului a fost surprinsă o ultimă fază de reamenajare a construcției (faza a patra de construcție)²⁵. Datorită alunecării de teren, care probabil continua și care a afectat colțul nordic, zidul interior de 0,55 m de pe partea de Nord a fost întărit cu un zid din piatră care folosește ca liant pămîntul; pentru construirea acestui zid s-au folosit și fragmente de la monumente romane. Tot din astfel de fragmente s-a construit acum un zid transversal ce despărțea interiorul construcției în două părți. Pe latura de Sud zidul de 0,55 m grosime a fost întărit și refăcut cu un zid nou de 0,80 m grosime, lucrat din piatră prinsă cu pămînt. Și în această ultimă fază s-a folosit în continuare platforma și absida interioară a clădirilor mai vechi. Potrivit situației stratigrafice, aceste ziduri prinse cu pămînt în care s-au folosit și monumente romane datează din epoca postareliană. Decopertarea în suprafețe a zonei de la Est de templu, de-o parte și de alta a pavajului ce duce spre altarul exterior, a dus la descoperirea unui alt pavaj care venea de la drumul principal; acest pavaj este foarte oblic pe direcția vechiului pavaj. El are lățimea de 1,10 m, lungimea de 12 m și a fost lucrat într-o altă tehnică decît vechiul pavaj. Pe margini sînt așezate pietre de dimensiuni mijlocii, mijlocul fiind umplut cu bucăți mici de piatră spartă. Acest pavaj face legătura dintre drumul mare care străbate întreaga terasă a sanctualelor și vechiul pavaj roman cu care face legătura la 6 m de la intrarea în templu. Stratigrafic acest pavaj aparține perioadei postareliene. Nivelul de locuire al construcției ce aparține epocii postareliene datează, potrivit situației stratigrafice la sfîrșitul secolului III, începutul secolului IV e.n. neputîndu-se stabili limita în timp a locuirii în secolul IV e.n. Zidurile construcției din secolele III—IV e.n. curprinsă în interiorul templului formează un plan aproximativ de biserică paleocreștină cu absida înglobată în încăperea centrală, care a fost împărțită în două (naos, pronaos) de zidurile făcute din monumente vechi. Nu se poate preciza dacă în secolul IV e.n. încăperea adăugată în faza a treia de construcție pe latura de Est, a fost folosită și care a fost rolul ei în cadrul bisericii. Pavajul de epocă postareliană care face legătura de la drum spre construcție este un argument în plus pentru datarea tîrzie a ultimei faze (a patra) de amenajări a interiorului, cu ziduri prinse cu pămînt care folosesc și monumente romane. Datorită distrugerii altarului „păgîn” și a soclului, zona din jurul lor era probabil acoperită de pietre și dărîmături, calea de acces spre templu pe vechiul pavaj era blocată. Construirea unui pavaj nou, într-o tehnică deosebită de cea clasică romană, care să facă legătura de la drum la biserică duce la presupunerea că a fost realizat numai după distrugerea locului de cult păgîn (altar și soclu) din exterior — lucru posibil numai după plecarea celor care oficiau în acest templu²⁶ autoritățile orașului (demnitari, preoți, trupe). Identificarea acestei construcții cu un lăcaș de cult paleocreștin este susținută în primul rînd de planul respectiv, care are bune analogii în lumea

²⁵ Al. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 478 s.v. Moigrad.

²⁶ Trupele romane, între care și numerus Palmyrenorum Porolissensium, au staționat la Porolissum pînă la abandonarea provinciei.

paleocreștină, precum și de poziția stratigrafică, sigur postaureliană. Săpăturile arheologice din anul 1979, la Est de acest templu, au identificat urmele mai multor clădiri construite probabil într-o perioadă anterioară ridicării la marginea terasei a valului și șanțului de apărare; dar în același timp au fost identificate și construcții care au fost ridicate peste acest val. Cercetările fiind la început nu permit deocamdată considerații de ordin cronologic mai precise. f. *Cîteva considerații în legătură cu materialul arheologic.* Săpăturile executate în această zonă nu au scos la lumină material arheologic prea numeros; el este reprezentat mai ales prin material de construcție din ceramică (cărămizi, țigle), parțial șampilat sau grafitat cu semnul NP = n(umerus) p(almyrenorum) unitatea militară al cărui zeu era adorat în templu. Aici au fost descoperite mai multe monete romane imperiale majoritatea după începutul secolului III e.n., cîteva fragmente de piese de bronz; în interior au apărut relativ puține fragmente de la vase ceramice, majoritatea acestora aparținând în afara templului. Printre piesele deosebite apărute în interiorul templului amintim o camee lucrată din sardonix, ce reprezenta în profil bustul zeiței Minerva; camea are dimensiunile $3,6 \times 2,5$ cm, fiind una din cele mai mari piese de acest gen descoperite prin săpături arheologice în Dacia. În interiorul templului a apărut o mică statueta de bronz reprezentînd pe Harpocrate. Din groapa rituală care a fost secționată de secțiunea 3, pe lângă numeroasele fragmente de vase ceramice și oase de animale a apărut și un inel de bronz cu inscripția BALANUS.

Avînd în vedere materialul tegular (țiglele) cu numele trupei: numerus palmyrenorum precum și inscripția de pe inelul mai sus amintit înclinăm să credem că în acest templu era adorat zeul oriental Bel. Coroborînd datele pe care le-au oferit cercetările arheologice de la templu cu datele cuprinse în inscripția descoperită în anul 1939²⁷ aici, identificăm templul inițial dedicat zeului Bel cu clădirea care aparține fazei a doua de construcție, iar clădirea templului distrus prin foc și refăcut de trupa de arcași o identificăm cu clădirea aparținînd fazei a treia de construcție. Încercînd o datare a acestor faze de construcție pe baza datelor oferite de arheologie și de cele din inscripția mai sus amintită se pot presupune următoarele: faza I (clădirea cu absidă) a fost construită în prima jumătate a secolului II e.n. ea continuînd pînă la sfîrșitul secolului II e.n.; atunci a fost construit templul inițial al lui Bel (faza a II-a) și s-a petrecut probabil alunecarea de teren; faza a III-a probabil cu ocazia vizitei la Porolissum a împăratului Caracalla în 213 e.n. templul a fost reclădit de arcașii palmyreni; faza a IV-a datează de la sfîrșitul secolului III și din secolul IV e.n. — bislică paleocreștină. Cercetarea exhaustivă a gropii sacre va aduce, sperăm, date în plus care să ne poată permite o eventuală datare mai precisă a celor patru faze de construcție sesizate la acest interesant monument arheologic.

Clădirea N 1. a. Poziția în cadrul complexului. Pe terasa sanctualelor la 50 m spre Sud-Est de clădirea N 2 a fost dezvelită în anul 1977 prin săpături o construcție rectangulară numită convențional N 1. b. *Descrierea tere-*

²⁷ Vezi nota 24

nului. Clădirea este situată pe o porțiune mai lată și relativ mai dreaptă a terasei fiind situată foarte aproape de drum, dar la distanță mai mare de valul de apărare. c. Clădirea a fost identificată în anul 1958 când a fost cercetată parțial²⁸. A fost executată o secțiune care a urmărit identificarea drumului și a clădirii și nu cercetarea ei exhaustivă. d. *Săpăturile executate în anii 1977—1979* au urmărit decopertarea și cercetarea întregii clădiri. Au fost executate următoarele lucrări:

— secțiunea 1 (40×1,50 m) orientată Nord-Vest — Sud-Est executată paralel cu axa longitudinală a clădirii peste drumul roman și peste valul de apărare. Ea a fost trasată peste același loc cu secțiunea din anul 1958

— caseta nr. 1 (16×5 m) spre Vest de peretele vestic al secțiunii 1 a decopertat latura vestică a clădirii.

— caseta nr. 2 (16×6 m) la Est de peretele estic al secțiunii 1 a decopertat latura estică a clădirii

e. *Constatări cu caracter tehnic și istoric*. Secțiunea și cele două casete executate în anul 1977 au dus la identificarea unei construcții rectangulare; dimensiuni 15,70×11,10 m; zidurile au fost lucrate din piatră de carieră prinsă cu mortar; clădirea este situată la 0,30 m de drumul roman și are orientarea aproximativ Nord-Nord-Est; grosimea zidurilor este de 0,70 m; grosimea fundației este aceeași cu a zidurilor; înălțimea ei este de 0,40 m. Clădirea prezintă în interior un zid care crează două încăperi de 9,70×7,20 m și 9,70×6,45 m; zidul interior are grosimea de 0,50 m, iar la mijlocul său exista un spațiu liber cu lărgimea de cca. 1,50—2 m care permitea accesul dintr-o încăpere în alta. Datorită înălțimii mici a zidurilor, păstrate doar la nivelul fundațiilor, nu s-a putut stabili pe care latură a construcției s-a aflat intrarea. Secțiunea N 1/4 executată între clădirile N 1 și N 2 a identificat lângă latura de Vest a clădirii N 1 o groapă circulară cu diametrul de 6—7 m. Groapa a fost secționată, stabilindu-se adâncimea ei de 3,50 m. Din groapă au apărut mai multe monete, multe fragmente ceramice, chiar vase întregibile, oase de animale. Datorită dimensiunilor și conținutului deosebit al gropii, amplasarea ei la cca 1,50—2 m Vest de latura clădirii N 1 considerăm că groapa avea o destinație specială, servind ca groapă rituală la fel ca groapa identificată la Sud-Est de templul lui Bel. La Vest de cea de a doua groapă rituală, în imediata apropiere a ei a fost identificat un postament slab păstrat cu lățimea de 2 m, lucrat din pietre plate de carieră, care formau un fel de bază (soclu = altar) unde se oficiau slujbele religioase; analogia apropiată cu altarul exterior, al templului zeului Bel ne face să presupunem acest lucru. Având în vedere că acest soclu a fost identificat doar în porțiunea de 1,50 m (care era lățimea secțiunii N 2/4), nefiind dezvelit în întregime, nu putem cunoaște deocamdată cu precizie destinația acestui postament. Sperăm însă că dezvelirea lui în întregime va aduce argumente care să susțină destinația propusă acum. Datorită poziției gropii rituale și a presupusului altar, considerăm că intrarea se afla pe latura de Vest a clădirii. Din groapa rituală pe lângă numeroasele fragmente ceramice și vase întregi-

²⁸ M. Macrea, în *Materiale*, 7, 1961, p. 377—378.

bile, fibule, monete (a fost descoperită o piesă de bronz de la Philippus Arabs, prezența căreia constituie un indiciu deosebit pentru datarea materialelor din groapă și în raport de acestea și a clădirii N 2 construită probabil în secolul III e.n.). În interiorul acestei clădiri nu au fost descoperite piese deosebite: câteva monete imperiale, fragmente ceramice, câteva fragmente de terra sigillata, o lamă de pumnal de fier, materiale ceramice pentru construcții. În clădire nu au fost descoperite nici urme ale instalației de încălzire (hypocaust). Datorită prezenței în imediata ei apropiere a gropii rituale sugerăm caracterul de cult al clădirii N 1. Cercetarea exhaustivă a gropii rituale va aduce, sperăm, date care să ofere posibilitatea identificării zeului al cărui cult era oficiat în această construcție.

ALEXANDRU V. MATEI²⁹

III. *Drumul roman (K) a. Poziția în cadrul complexului.* Porțiunea identificată și cunoscută acum reprezintă artera de drum care intră în oraș dinspre Nord-Vest, venind dinspre porțile Meseșului, și urcă pe terasa sanctuarelor îndreptându-se spre castrul de pe Pomet, mai precis spre *porta praetoria*. Eventualele ramificații ale acestui drum nu pot fi stabilite fără ajutorul unei fotografii aeriene sau, așa cum procedăm noi, fără cercetarea sistematică succesivă a traseului său. b. *Descrierea terenului.* Intrînd în oraș drumul roman urmează direcția Nord-Sud cam pe mijlocul axei teraselor care se succed în pantă spre colțul de Nord al castrului. Traseul drumului este relativ rectiliniu. La capătul pantei, sub colțul castrului, drumul străbate o terasă orizontală, evident pregătită artificial. c. *Săpături anterioare.* Pentru prima dată a fost dezvelită o porțiune de drum în anul 1939³⁰. Ea se afla sub colțul de Nord al castrului și a fost identificată datorită unei secțiuni menite să identifice toate elementele defensive ale castrului (= secțiunea K 1). În prezent pietrele drumului în această porțiune de cca. 30 m au fost scoase, transportate și folosite la construcții. În anul 1958 a fost executată o a doua secțiune peste drum pe terasa sanctuarelor în zona clădirii N 1³¹ (= secțiunea K 2). d. *Săpăturile executate în anii 1977—1978.*

1977

- secțiunea K 3 (= secțiunea N 2/1) executată peste drum și peste templul N 2
- peste drumul roman și peste clădirea N 2
- secțiunea K 5 (7×1,50 m) executată peste drum, la 25 m spre Sud de secțiunea K 3
- secțiunea K 6 (7×1,50 m) executată peste drum la 20 m spre Sud-Est de secțiunea K 2
- secțiunea K 7 (7×1,50 m) executată peste drum la 20 m spre Sud-Est de secțiunea K 6
- secțiunea K 8 (7×1,50 m) executată peste drum la 25 m spre Sud-Est de secțiunea K 7

²⁹ În anul 1977 la clădirea N 1 a condus lucrările V. Lucăcel.

³⁰ Vezi raportul lui L. Ghergariu din *Acta MP*, 4, 1980, p.

³¹ M. Macrea și colab., în *op. cit.*

e. *Constatări cu caracter tehnic și istoric.* Drumul este larg de 4,50—5 m; în unele părți, de pildă pe lângă templul N 2 lățimea lui crește. În porțiunile în pantă accentuată (între secțiunile K 2—K 8) latura dinspre ripă a drumului s-a desfășurat pietrele ei alunecând în jos, spre Sud-Vest. A fost construit din bolovani mari. La margine au fost așezate pietre cu marginea dreaptă. Pe mijloc a fost identificat un șir de bolovani cu concavitate longitudinală care formau un canal median servind la scurgerea apei. De la secțiunea K 8 în jos, în pantă au fost identificate pe o lungime de 5—7 m adânciturile făcute de roțile vehiculelor. Distanța între aceste adâncituri permite să se aprecieze ecartamentul acestor vehicule și faptul că romanii foloseau roți cu bandaj din fier. f. *Materialul arheologic* provenit din secțiunile peste drum este puțin și nesemnificativ. În afara numeroaselor fragmente ceramice care constituie 90% din întregul material recoltat aici am menționa câteva monete, câteva fragmente din plăci mari de bronz provenind de la statui; au fost găsite deasemenea numeroase piese din fier.

EUGEN CHIRILA

IV. *Lucrările de conservare și restaurare*

Făcînd parte din categoria monumentelor istorice, noțiune care cuprinde „atît creația arhitecturală izolată cît și așezarea urbană sau rurală care aduce mărturia unei civilizații sau a unui monument istoric”³² vestigiile complexului arheologic Porolissum au fost cuprinse în patrimoniul cultural național conform legii 63/1974. Importanța lor deosebită ne obligă la conservarea și restaurarea lor.

Măsurile ce trebuiau luate pentru a asigura supraviețuirea în timp a acestui complex arheologic, au necesitat un studiu îndelungat (materialele de construcție, lianții, modalitățile de execuție, sistemul etc.); în aceeași măsură s-a pus problema elementelor care trebuiau conservate, a aspectului general pe care îl va lua complexul, modalitățile de transformare a acestor locuri într-un important centru muzeografic, turistic și științific.

Prin conservare am înțeles, și în general se înțelege, întregul șir de măsuri avînd drept scop păstrarea monumentului în bună stare, și drept urmare, prelungirea existenței sale în timp prin oprirea procesului de distrugere, de ruinare. Conservarea cuprinde o gamă întreagă de lucrări, de la simple operații de întreținere și reparații, pînă la măsuri complicate de consolidare a monumentelor. Trăsătura distinctivă a lucrărilor de conservare este aceea că ele nu își propun modificarea aspectului, păstrîndu-l în forma în care a ajuns pînă la zilele noastre³³. Conservarea în situ a zidurilor vechi este, pe cît posibil prima condiție a conservării care trebuie respectată. Ea face să reiasă marea importanță pe care epoca noastră o acordă salvării marilor ansambluri istorice. Adăugirile contemporane nu pot fi tolerate decît în măsura în care ele respectă toate părțile interesante ale edificiului, cadrul său tradițional,

³² Gh. Curinschi, *Restaurarea monumentelor*, București, 1968, p. 14.

³³ *Idem*, p. 21.

echilibrul și legătura monumentului cu peisajul înconjurător. În acest context restaurarea este concepută ca o operație ce trebuia să aibă ca scop conservarea și punerea în evidență a valorii istorice și estetice a monumentului și se bazează pe rămășițele trecutului și pe documente autentice³⁴.

După cum se știe procesul de restaurare a unui monument, în lumina metodologiei actuale include patru operații esențiale: cercetarea, releveul, proiectarea și execuția. Cercetarea precede și însoțește toate celelalte faze ale restaurării (releveul, proiectarea și execuția). Ea include atât cercetarea propriu-zisă (științifică) a complexului arheologic, cât și cercetarea stadiului în care se află monumentele înainte de începerea lucrărilor de conservare și restaurare.

Cercetările arheologice executate în campaniile din anii 1977—1979 la Porolissum au scos la lumină o parte din construcțiile marelui complex: cele patru porți, două turnuri de colț și două turnuri de curtină ale castrului mare de pe Pomet și o parte din clădirea comandamentului (principia); două temple de pe terasa sanctuarelor și drumul pavat cu dale din piatră în aceeași porțiune a complexului.

Ținând seama că releveul monumentelor este necesar a fi întocmit înainte de începerea lucrărilor de conservare și restaurare, el servind la elaborarea primei faze de proiectare, am folosit pentru aceasta atât planul general cât și planurile fiecărui obiectiv în parte (Fig. 1; fig. 2; 4) realizate în timpul cercetărilor.

Proiectul și devizul de restaurare a fost întocmit de către Institutul Județean Sălaj de proiectare, care pentru documentare a trimis un arhitect pe șantierul arheologic pentru a compara și controla desenele întocmite de noi cu realitatea pe teren.

Ca modalitate de lucru pentru conservarea și restaurarea zidurilor s-a preconizat scoaterea porțiunilor de zid distruse și refacerea lor cu mortar proaspăt. Pentru a se putea delimita mai ușor zidurile originale de refacerile contemporane (actuale) s-a preconizat marcarea acestui lucru printr-o bandă de ciment colorat. Execuția trebuia să pună în practică tot ceea ce se prevăzuse în proiectul de restaurare. La refacerea zidurilor s-a urmărit în special, să se lucreze într-o manieră care să respecte aspectul general al zidurilor antice, acesta fiind una din cele mai importante lucrări de care depinde calitatea restaurării și aspectul estetic al întregului monument.

Lucrările de conservare și restaurare s-au executat pe o perioadă de două campanii. În anul 1978 lucrările au fost încredințate unei echipe de zidari de la C.A.P. Mirșid sub supravegherea directă a unui specialist de la muzeu; s-au efectuat lucrări la templele N 1 și N 2 de pe „Terasa sanctuarelor”. La clădirea N 1 a fost necesară demolarea zidurilor laterale până la nivelul de călcare antic, după care au fost refăcute cu piatra originală și cu foarte mici completări de piatră nouă (locală, probabil de aceeași proveniență cu cea folosită de romani); zidurile au fost ridicate la înălțimea de 0,50—0,75 m

³⁴ G. Ionescu, în *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, București, 1967, 2, art. 9, p. 11.

cu foarte puțin peste nivelul lor real la descoperire. La clădirea N 2, templul lui Liber Pater, lucrările au fost mai complexe; au fost necesare operații de demolare a unor ziduri și apoi refacerea lor, precum și lucrări de consolidare a colțului de Nord unde s-a petrecut o alunecare de teren încă din antichitate. Această alunecare, accentuată apoi probabil în epocile ulterioare, a făcut ca zidurile de pe laturile de Nord-Vest și Nord-Est să se încline și ele destul de puternic spre Nord. În primul rînd au fost făcute lucrări de consolidare a terenului la o adîncime destul de mare cu beton ciclopian, iar apoi refacerea tuturor zidurilor monumentului la lățimea și înălțimea originală (0,50—1,50 m). Pentru marcarea fazelor de construcție a acestui obiectiv, mortarul folosit a fost colorat diferit. *Fig. 6.*

În anul 1979 executarea lucrărilor de conservare și restaurare a fost făcută de către o echipă de zidari de la Întreprinderea Județeană de Gospodărie Comunală și Locativă Zalău sub conducerea unui tehnician și asistat de un specialist de la muzeu. Sperăm ca această echipă să se specializeze în anii următori pentru a fi folosită în continuare. Lucrările s-au efectuat la porta praetoria (*Fig. 7/1—3*), porta principalis dextra (*Fig. 9/1—2*) și porta principalis sinistra (*Fig. 8/1—2*). Și la aceste obiective a fost necesară demontarea zidurilor în porțiunea cu liant (mortar antic) deteriorat pînă la nivelul la care a fost identificată ligatura nealterată; apoi au fost refăcute cu mortar și pietrele originale; partea superioară a fost completată cu piatră de la cariera din apropiere (dealul Măgura). Zidurile au fost ridicate la înălțimea de 0,50—1,50 m; la porta praetoria unde panta terenului are o înclinație foarte mare partea din față a bastioanelor rotunjite a fost ridicată pînă la înălțimea de 2 m (*Fig. 10/2—3*). Într-o etapă ulterioară urmează să se execute rostuirea zidurilor la toate obiectivele restaurate și aplicarea cu această ocazie a unei benzi de coment puțin colorată care să delimiteze zidurile originale de completările făcute de noi.

VASILE LUCĂCEL³⁶

EUGEN CHIRILĂ — NICOLAE GUDEA — ALEXANDRU V.
MATEI — VASILE LUCĂCEL

VORLAUFIGER BERICHT ÜBER DIE IN DEN JAHREN 1977—1979 IN MOIGRAD (POROLISSUM) DURCHFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN

(Zusammenfassung)

Die Verfasser legen einen vorläufiger Bericht über die in Jahren 1977—1979 in Moigrad (Porolissum) Kreis Sălaj, durchgeführten archäologischen Ausgrabungen und Erhaltungs- bzw. Wiederherstellungsarbeiten vor. Da das Gebiet des römischen Komplexes besonders gross ist, wurde es in mehrere Abschnitte eingeteilt: die Befestigungen (A—G: das Römerlager von Pomet, das Lager von Citera; die Erdbefestigung von Citera; die Erdlager von Brebi; der Erdwall; die Verteidigungssteinmauer, die Türme), die Stadt (I—O: das

³⁶ Lucrările de restaurare de la clădirea N 2 au fost executate sub supravegherea lui Al. V. Matei.

Amphiteater, die Bäder, die Wege, die Gebäudegruppen auf verschiedenen Terrassen) und die Friedhöfe (P). *Abb. 1.* In den ersten drei Jahren der Ausgrabungen wurden untersucht: das Römerlager von Pomet (A), Grabungen geleitet von N. Gudea; die Gebäude auf der Terrasse der Heiligtümer (N) Grabungen geleitet von Al. V. Matei; der Römerweg (K), Grabungen geleitet von E. Chirilă (gleichzeitig verantwortlich für die Ausgrabungen) und es wurden Erhaltungsarbeiten am Lager und den Gebäuden auf der Terasse N unter der Leitung von V. Lucăcel durchgeführt. Jedes dieser bearbeiteten Objekte erscheint im Bericht in folgender Reihenfolge: die Beschreibung des Terrains auf dem sich das Objekt befindet; die vor 1977 durchgeführten Ausgrabungen; die in Zeitraum 1977—1979 durchgeführten Arbeiten; einige historische und archäologische Feststellungen.

Die meisten Geldmittel wurden bis jetzt für das Lager vom Pomet (A) aufgewendet, das als Referenz- und Orientierungsobjekt im Rahmen des Komplexes angesehen wird. Da schon Ausgrabungen im Lager durchgeführt, deren Ergebnisse aber nur zum Teil veröffentlicht waren und es keinen Plan der Befestigung gab, wurden alle hauptsächlich Punkte des Lagers abermals erforscht. Die neuen Ausgrabungen ermöglichten die Feststellung eines Verhältnismässig korrekten Lagerplanes (*Abb. 2*) und die genaue Feststellung der Verteidigungsselemente (der Erdwall, der Verteidigungsgraben, die Steinmauer, die Tore, die Ecktürme und die Zwischentürme). Es wurde auch das Kommandaturgebäude (*principia*) identifiziert, aber die Untersuchung ist noch nicht abgeschlossen. Die Existenz einer Erdwall-Phase wurde bestätigt. Andere Elemente dieser Phase wurden vorläufig nicht identifiziert. Zahlreiche sind die Daten über das durch Steinmauer geschützte Lager. Die Ausgrabungen haben die vorher durch auf allen Seiten gemachte Schnitte festgestellten Ausmasse bestätigt. Weiter wurde präzisiert dass die Steinbefestigung zu Beginn des 3. Jhdts. u.Z. errichtet wurde. Gleichmassen wurde eine Reparaturphase der Steinmauer bestätigt, die um die Mitte des 3. Jhdts, wenn nicht späteren, zu datieren ist. Die in die Mauer eingelassenen Inschriften (*Abb. 3*) gestatten vorläufig diese Datierung. Auf grund des im Lager entdeckten epigraphischen Ziegelmateriale kann man behaupten, dass mehrere Einheiten an der Errichtung des Lagers teilnahmen: *legio III Gallica*, *legio VII Gemina Felix*, *cohors III*, *cohors V Lingonum*. Man kann noch nicht genau sagen, welche dieser Einheiten ihre ständige Garnison im Lager hatte. Der Bericht schliesst mit einigen Betrachtungen über das archäologische Material des Lagers.

Das zweite Objekt— die Gebäude auf der Terrasse der Heiligtümer — gehört, schon der eigentlichen Stadt. Es werden mehrere Schnitte und Kassetten durchgeführt und zwei Gebäude, nr. 1 und nr. 2, vollständig aufgedeckt. *Abb. 4.* Es wird angenommen, dass beide Gebäude Tempel waren. Einzelheiten wurden aber vor allem für nr. 2 vorgelegt. Hier wurden mehrere Bauphasen identifiziert. Die Beiden letzten, am Anfang der 3. Jhdts, bzw. nach Aufgabe der Provinz errichtet, sind von besonderem historischen Interesse. In der Nähe beider Tempel wurden die Spuren von zwei rituellen Gruben entdeckt, deren Untersuchung noch nicht abgeschlossen ist. Zwischen den beiden Tempeln wurden zwei Gebäude und der Verteidigungswall identifiziert, die untereinander einerseits und mit dem Wall andererseits in verschiedener chronologischer Beziehung stehen, deren Untersuchung aber noch nicht beendet ist.

Das dritte Objekt ist der Römerweg (K); — Seine Strecke wurde auf der Terrasse der Heiligtümer, bei Eingang in die Stadt und längs der Gebäude in südlicher Richtung gegen das Lager am Pomet aussteigend— identifiziert (*Abb. 5*). Er wurde durch mehrere aufeinanderfolgende Schnitte, in einer Distanz von etwa 200 m zwischen den Gebäuden nr. 1 und nr. 2 und dann noch 150—200 m weiter nach Süden identifiziert. In diesem Abschnitt wurde er zur Gänze aufgedeckt. Der Weg ist 4,50—5 m breit, wurde aus grossen, vulkanischen Steinplatten hergestellt— und ist an einigen Stellen vollständig erhalten. Zu seinen beiden Seiten wurden durch Schnitte andere Bauten identifiziert, die untersucht werden müssen.

An die Gebäuden nr. 1 und nr. 2, an der Nord-Ost (*praetoria*), Süd-Ost (*principalis dextra*), und Nord-West (*principalis sinistra*) Tore des Lagers wurden Wiederherstellungsarbeiten und Erhaltungsarbeiten durchgeführt. (*Abb. 6—9*).

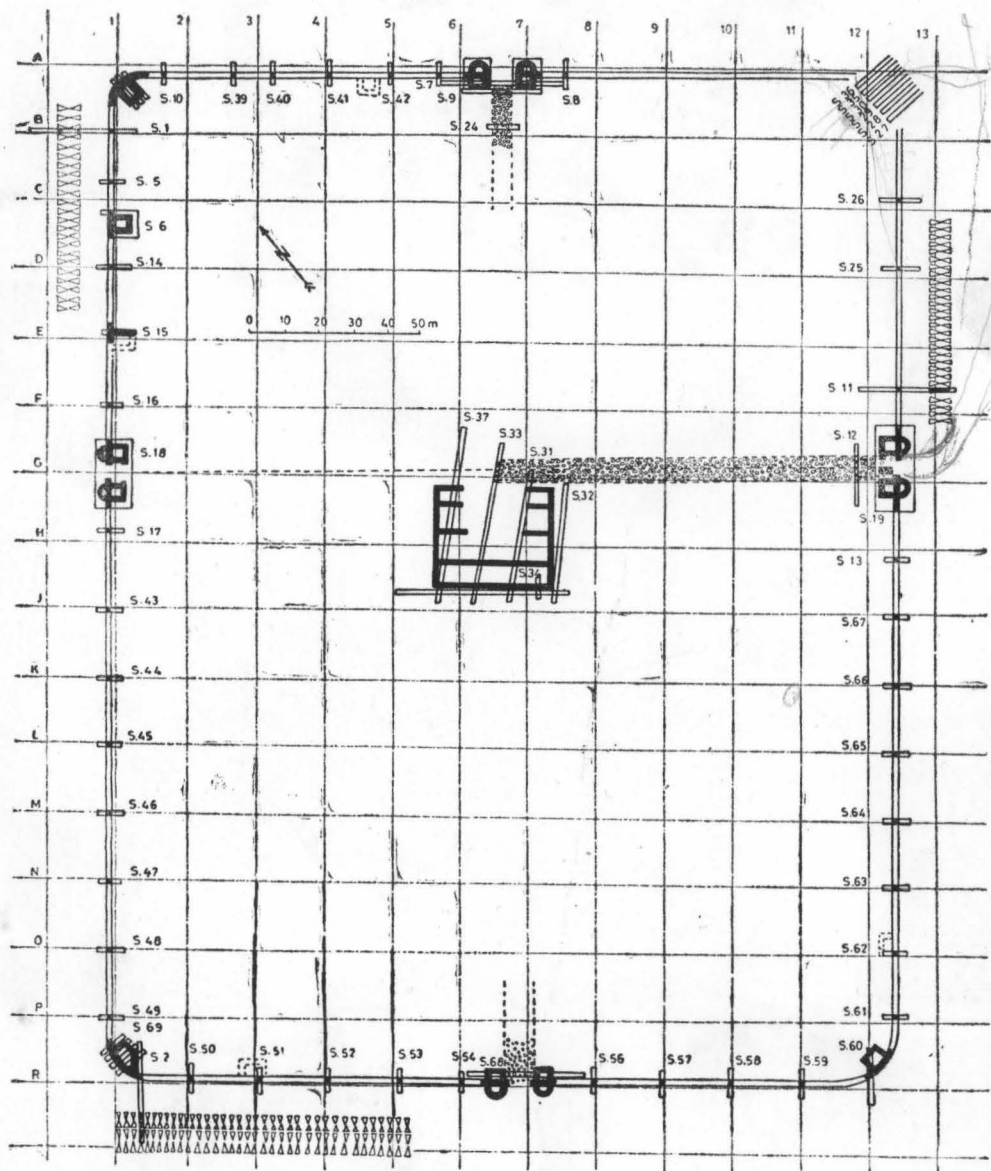

Fig. 2. Planul castrului de pe Pomet cu săpăturile

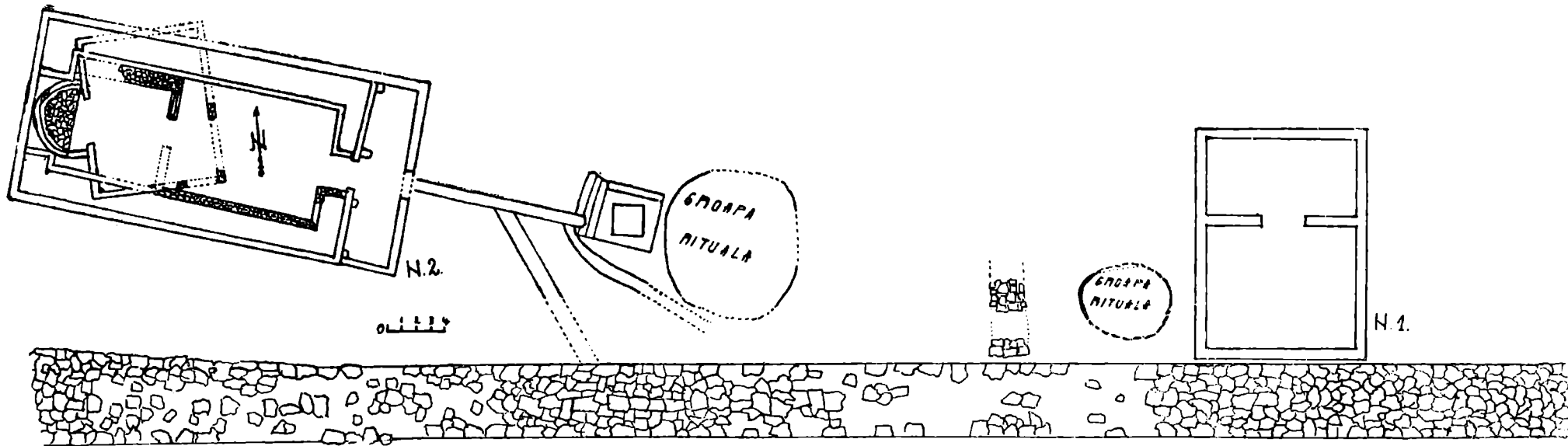

Fig. 4. Planul terasei sanctuarelor cu săpăturile pe drum și la clădirile N 1 și N 2.

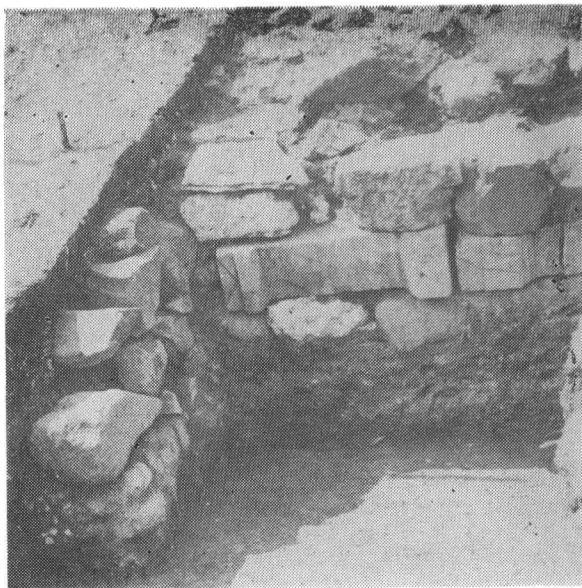

Fig. 3. Inscriptiile descoperite în secțiunea 63 încastrate în zidul de incintă

Fig. 5. Fotografie a drumului în zona clădirii N1

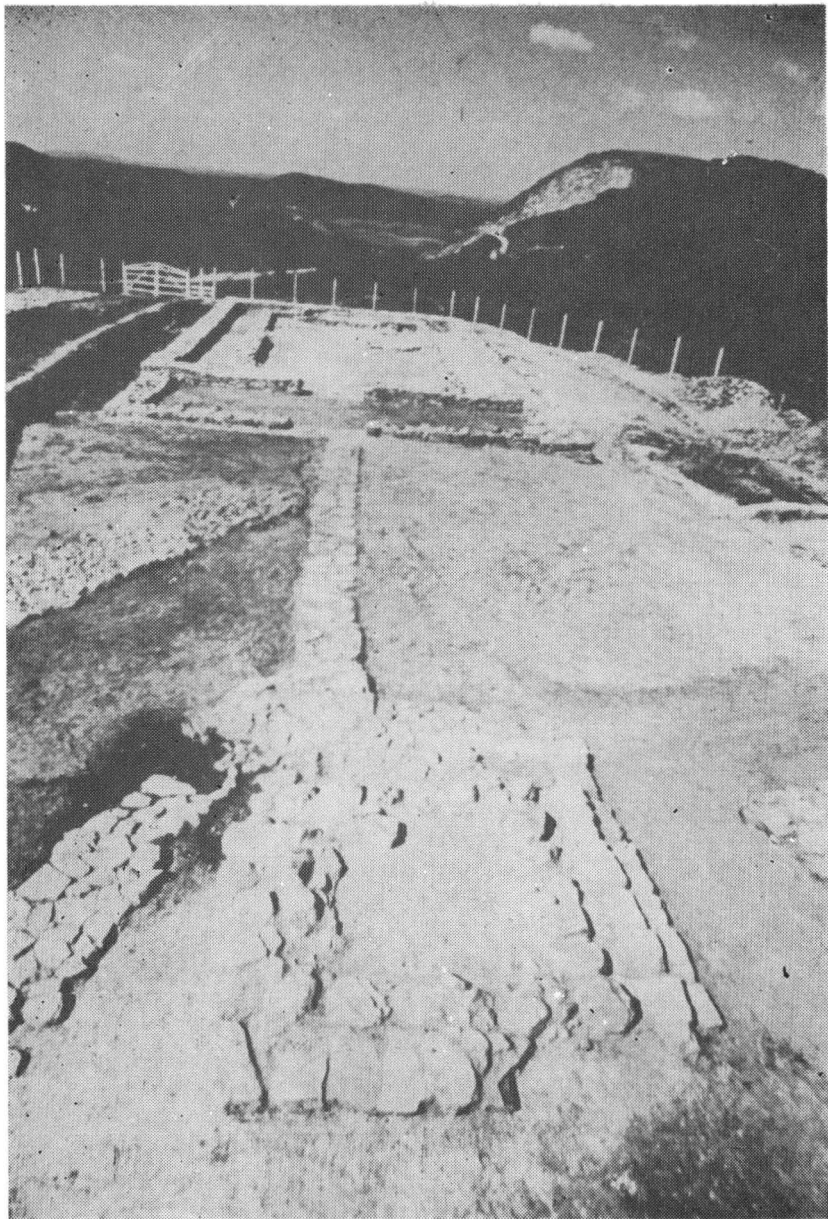

Fig. 6. Vedere de ansamblu a clădirii N 2 cu lucrările de restaurare și conservare

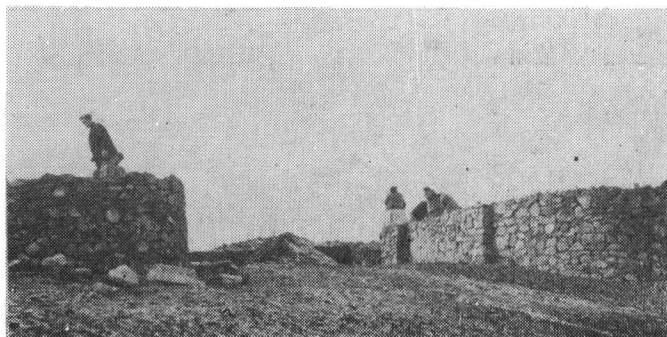
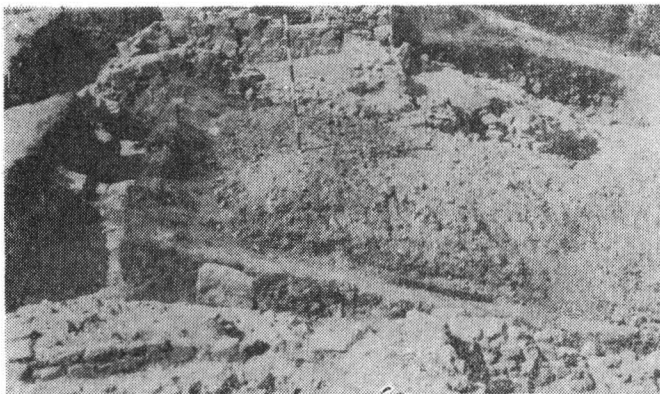

Fig. 7. Porta praetoria — lucrările de restaurare și conservare. 1. vedere a porții înaintea începerii lucrărilor. 2. vedere a porții dinspre exterior în timpul lucrărilor. 3. vedere a bastionului de Nord, restaurat.

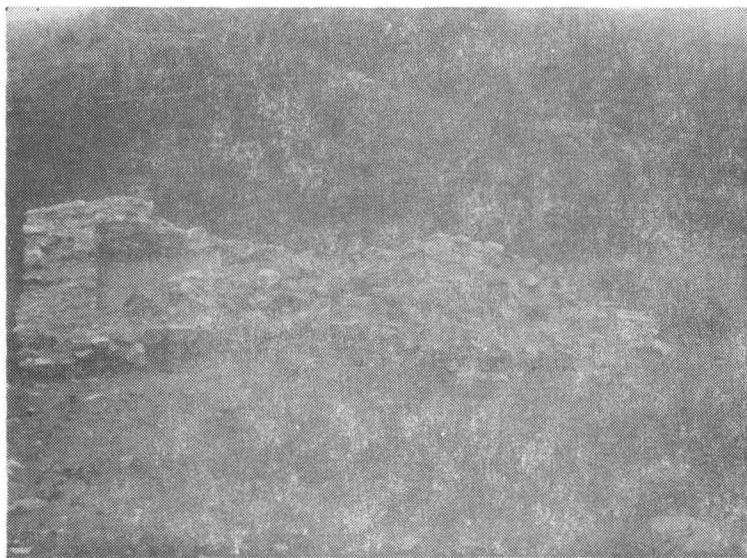

Fig. 8. Porta principalis sinistra. 1. vedere a bastionului de Vest înainte de conservare. 2. vedere a bastionului de Vest după conservare.

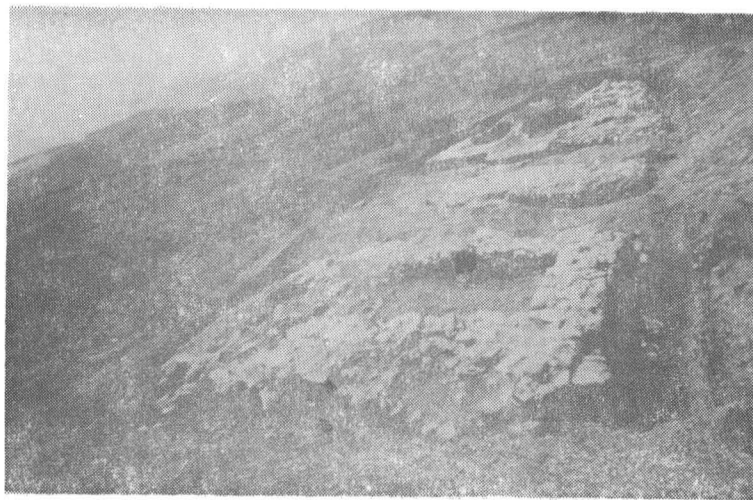

Fig. 9. Porta principalis dextra. 1. vedere generală a porții la încheierea cercetărilor 2. vedere a bastionului de Est în timpul lucrărilor de conservare.

VASELE CERAMICE ȘTAMPILATE DE LA POROLISSUM

Ca peste tot în lumea antică, și în special în cea greco-romană, și la Porolissum ceramica constituie partea cea mai numeroasă și cea mai reprezentativă a materialului arheologic¹. Trebuie să precizeze că înțeleg aici, și în general se înțelege, prin termenul *ceramică* totalitatea obiectelor confecționate din argilă selecționată și prelucrată, arse într-un cuptor². Termenul ceramică este deci o noțiune mai complexă în care sînt cuprinse mai multe grupe de produse obținute în această manieră: materiale de construcție (cărămizi, țigle, olane, tuburi de apaduct, baze și fusuri de coloane etc.), vase ceramice (de uz casnic, de provizii, de podoabă, de cult etc.), instrumente sau unelte (creuzete, fusaiole, prîsnele, tipare, forme, greutăți de război de țesut etc.), piese ceramice (opaite, pușculițe etc.), obiecte de cult (statuiete, figurine etc.), arme (proiectile de praștie, proiectile de balistă) și bibelouri.

Pentru a stabili deci existența unui centru de producție ceramică trebuie dovedită mai întîi și în chip necesar existența elementelor caracteristice producției (materia primă, cuptoare, instrumente (tipare pentru vase, opaite, statuete, terra sigillata, mînere, etc.) sigilla (instrumente pentru imprimat ștampile), ștampile de metal. În al doilea rînd, și pentru eventualitatea că nu avem dovezi din această primă grupă, pot fi luate ca atare rezultatele activității ceramiștilor (cărămizi, țigle, vase ceramice și alte obiecte din ceramică) în măsura în care ele prezintă anumite caracteristice de fabricație (factura pastei, formele, decorul etc.). Dar folosirea acestui din urmă criteriu de determinare lasă încă o poartă prea largă unor interpretări eronate.

În cazul Porolissum-ului elementele cu care operăm acum pentru stabilirea existenței unui centru de producție ceramică sînt puține, dar din fericire cuprind părți din ambele grupe de dovezi care permit determinarea lui. Izvoarele pe baza cărora se poate susține acum existența unui centru de producție ceramică la Porolissum se împart în două categorii: izvoare scrise (epigrafice) și izvoare arheologice. Izvoarele scrise sînt limitate numeric, reducîndu-se de fapt la două fragmente de vase pe care au fost imprimate cu sigillum numele unor producători³. Primul dintre aceștia este CL(audius) CLAVDI(anus) ET AVR(elius)...; al doilea este] SVED[(ius)...]. (Fig. 1). Tot acestei grupe i se adaugă un tipar negativ tot din ceramică, servind probabil la imprimarea

¹ În legătură cu izvoarele epigrafice și arheologice și importanța studierii producției ceramice din Dacia vezi N. Gudea, în *Apulum*, 16, 1978, p. 134—147.

² *Idem*, p. 134.

³ Ambele fragmente au fost descoperite în cursul săpăturilor din anii 1939—1940; locul de descoperire exact nu este cunoscut.

unor texte pe plachete, din care se păstrează numai un fragment din inscripție. Textul întreg nu a putut fi încă reconstituit⁴. Cum nu am găsit analogii pentru numele imprimate pe vase nici în provincie, nici în provinciile învecinate presupunem că reprezintă numele unor producători locali.

Izvoarele arheologice propriu-zise sînt mai numeroase. În primul rînd trebuie menționate tiparele: unele pentru opaițe⁵ (cu mai multe nume de producători); și unul pentru terra sigillata⁶. Sîntem siguri că ștampilele unităților militare care au staționat aici permanent sau au participat la anumite lucrări de construcție au fost realizate pe loc⁷. Este greu de imaginat ca o unitate militară să-și fi transportat materialul ceramic pentru construcție de la mari distanțe. Aceștia li se adaugă două instrumente pentru imprimat elemente de decor găsite la Moigrad. Pl. XXX/160, 162. Piesele s-au pierdut dar au fost păstrate două desene⁸.

Dintre produsele ceramice care oferă cea mai sigură dovadă pentru stabilirea existenței unui centru de producție ceramică, vasele decorate (prin imprimare sau turnare) constituie cea mai importantă grupă. Este o grupă masivă din punct de vedere cantitativ, prezentînd caracteristice comune de factură (calitatea pastei, culoarea) sau de decor, de forme, ceea ce ne face să credem că a fost produsă aici. Discuția ce urmează are tocmai în scopul de a dovedi acest lucru. Din grupul vaselor ceramice ștampilate am exclus vasele cunoscute sub numele de terra sigillata. Deși la Porolissum avem tipare pentru aceste vase, nu pot fi încă deosebite vasele produse în aceste tipare și cele importate.

În cele ce urmează am supus analizei un număr de 159 fragmente de vase. Ele alcătuiesc aproape în întregime materialul de acest fel descoperit la Porolissum pînă în anul 1977 inclusiv. Am cuprins în studiu și vasele ștampilate descoperite în anul 1977 prin săpături sistematice la castrul roman de pe Pomiet, pentru că acest material ne-a dat certitudinea apartenenței tuturor fragmentelor centrului de la Porolissum. Primele vase decorate prin ștampilare au apărut în cursul săpăturilor lui A. Buday din anii 1908—1914^{8a} în clădirile situate pe terasele de la SE de castrul de pe Pomiet; fragmente izolate și puține au apărut în cursul cercetărilor efectuate de C. Daicoviciu

⁴ Piesa a fost descoperită în anul 1978 în clădirea comandamentului (principia).

⁵ Aceste piese sînt inedite în MIA Zălau. Al. V. Matei muzeograf la această instituție se ocupă cu problema publicării lor.

⁶ V. Christescu, *Istoria economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 61, pl. I a, II, 1. Un tipar inedit a fost descoperit în timpul săpăturilor arheologice executate sub conducerea lui M. Macrea în anii 1958—1959. El este publicat în D. Isacu—N. Gudea, *Terra sigillata de import de la Porolissum*, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 191—; lucrarea analizează și posibilitățile de a stabili un raport între terra sigillata de import și terra sigillata locală fabricată după tipare importate.

⁷ În legătură cu ștampilele unităților militare de la Porolissum vezi N. Gudea, în *Acta MP*, 2, 1978, p. 65—; cf. *Szilágyi TeglD* p. 53—55; I. I. Russu, în *SCIV*, 10, 1959, p. 316; idem, în *Acta MN*, 5, 1968, p. 453; 6, 1969, p. 173.

⁸ Vezi repertoriul nostru. Mulțumesc cu acest prilej colegului dr. Mircea Rusu cercetător principal la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca pentru informațiile oferite generos în legătură cu aceste piese.

^{8a} A. Buday, în *ErdMuz*, 25, 1908, p. 337—348 (1908); idem, în *DolgCluj*, 1, 1910, p. 69—105 (1909); 5, 1914, p. 67—94 (1913); 6, 1915, p. 51—111 (1914).

în 1933 la burgusul de la Brebi⁹ și de C. Daicoviciu — L. Ghergariu în 1939—1940 la castrul de pe Pomet, pe porțiunea de drum dezvelită etc.¹⁰. O cantitate mare de fragmente de vase decorate provine din săpăturile efectuate în anul 1943 la castrul de pe Pomet de A. Radnóti¹¹; câteva fragmente au apărut în timpul săpăturilor efectuate de M. Moga la castru¹² și apoi în săpăturile executate de M. Macrea în anii 1958—1959 în mai multe puncte de pe teritoriul complexului¹³. Fragmentele apărute în anul 1977 provin numai de la porta praetoria a castrului de pe Pomet^{13a}. O cantitate mare de fragmente de la vase decorate a apărut întâmplător în timpul lucrărilor agricole. Până la cel de al doilea război mondial acestea au fost strânse în colecția familiilor Wesselényi — Teleki din Jibou, intrată în Muzeul de Istorie și Artă din Zalău în anul 1958 ca donație¹⁴. După înființarea muzeului în anul 1951 astfel de fragmente sînt colecționate cu sîrguință de la descoperitorii lor. Din punct de vedere al repartizării pe muzee a materialului mai sus amintit, lucrurile se prezintă astfel: Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca deține materialele provenind din săpăturile făcute de A. Buday, C. Daicoviciu, A. Radnóti și M. Macrea. Muzeul de Istorie și Artă din Zalău deține materialele din colecția Wesselényi-Teleki, din săpăturile lui M. Moga, descoperirile arheologice curente și materialele rezultate din săpăturile făcute în anul 1977. O parte din fragmentele de vase descoperite între cele două războaie mondiale, care se aflau în Muzeul „Astrei” din Zalău, s-au pierdut în cursul războiului.

Prezentarea de față și analiza care se face pe baza materialului existent are scopul limitat de a pune în circulație această grupă de material arheologic, de a prezenta principalele elemente de decor mai ales, ambele pentru a pune bazele studierii Porolissum-ului ca centru de producție ceramică din Dacia. Sîntem convinși că elaborarea acestui studiu, chiar și în forma incipientă și incompletă în care este făcută, va permite clarificări interesante pentru toate descoperirile de acest gen din Dacia de Nord și în aceeași măsură pentru descoperirile făcute în zona Dacilor liberi așezați la Vest și Nord-Vest de limes.

Săpăturile arheologice din anii care au urmat campaniei din anul 1977 au scos la lumină o cantitate atît de mare de astfel de ceramică încît cer-

⁹ Material aflat în depozitele MIT Cluj-Napoca; nepublicat.

¹⁰ Cea mai mare parte din materialul litic (monumente sculpturale, inscripții etc.) și materiale mărunte s-au pierdut. Numai o mică parte aflată în păstrarea lui L. Ghergariu a fost predată recent Muzeului din Zalău.

¹¹ În legătură cu săpăturile efectuate de A. Radnóti în 1943 la Moigrad vezi: E. Tóth, *Porolissum. Das Castellum in Moigrad. Ausgrabungen von A. Radnóti, 1943*, Budapest, 1978. Această lucrare nu publică însă nimic din materialul arheologic propriu-zis (ceramică, obiecte din fier, bronz etc.) care se află de fapt în MIT Cluj-Napoca. Pînă în anul 1976 cînd am trecut la prelucrarea lui se află în pachete (amestecat) nespălate și neconservate. Pe baza notițelor de orientare de pe pachete am împărțit acest material pe categorii.

¹² Material inedit în MIA Zalău.

¹³ Material inedit în MIT Cluj-Napoca. Rapoarte despre săpăturile din acești ani vezi: M. Macrea și colab., în *Materialie*, 7, 1961, p. 371—374; 8, 1962, p. 485—504.

^{13a} Pentru săpăturile recente efectuate de noi vezi raportul preliminar din *Acta MP*, 4, 1980, p. 81 sqq.

¹⁴ Inventarul MIA Zalău: creșterea colecțiilor.

cetarea ei nu mai poate fi limitată la un simplu studiu impunându-se o cercetare separată și specială dedicată acestei ceramici.

Metoda de lucru ne-a fost impusă de scopul pe care ni l-am propus și de starea materialului cu care am operat. Așa cum s-a putut deduce din expunerea de mai sus proveniența este sigură pentru întreg materialul, dar numai o foarte mică parte are locul de descoperire sigur în cadrul unui obiectiv al complexului, iar poziția stratigrafică nu este precizată decât în câteva cazuri. Asemenea observații se pot face de altfel numai asupra materialului provenit din săpăturile arheologice (1908—1914, 1943, 1949, 1958—1959, 1977). Pentru cea mai mare parte a materialului, cel provenit din descoperirile întâmplătoare, nu se pot face nici un fel de precizări privind locul de descoperire. În al doilea rând cea mai mare parte a materialului este fragmentar. Chiar și vasele pentru care am încercat întregiri grafice, ele se limitează mai ales la registrele cu elemente de decor, lipsind mai întotdeauna partea lor inferioară. Am prezentat vasele întregite în cadrul unei singure forme într-o succesiune mai mult după dimensiuni decât pe tipuri, fără ca încadrarea într-un tip anume să fie foarte riguroasă. Faptul a fost determinat mai ales de numărul mic de vase cu care am operat. În ordinea succesiunii am prezentat apoi fragmentele decorate pentru care nu s-a putut stabili forma vasului. În general am evitat să prezint două vase sau două fragmente având același element de decor. Este adevărat însă că în foarte puține cazuri aș fi putut face acest lucru. Au fost excluse din prezentare și analiză o serie de fragmente cu decorul puțin vizibil sau fragmentar din dorința de a prezenta numai elementele de decor sigure. Ca urmare a procedului mai sus menționat planșele și descrierile cuprind 93 de vase întregi și întregite și 66 de fragmente de vase. Prezentarea fiecărui vas sau fragment de vas a urmat o succesiune fixă: forma, starea de conservare, materia primă și calitatea ei, culoarea, descrierea vasului cu datele tehnice, descrierea elementelor de decor, locul de descoperire, locul de păstrare cu numărul de înregistrare (atunci când el există) și locul în ilustrația lucrării. Numerele de ordine în descriere urmează numerele de ordine din ilustrație.

Constatările, desigur cu caracter provizoriu, care se pot enunța acum în legătură cu ceramica decorată sînt următoarele: a. vasele ceramice decorate de la Porolissum alcătuiesc grupa cea mai importantă a ceramicii locale, constituind un produs tipic al atelierelor de la Porolissum. b. cea mai mare parte a fragmentelor de care dispunem și pe care le-am analizat au fost fabricate din pastă de calitate foarte bună. Există doar câteva fragmente la care în pastă apare nisip fin sau pasta este mai dură la pipăit. c. Culoarea predominantă a pastei este cea cenușie deschisă; avem însă și câteva cazuri la care culoarea pastei este cărămizie. d. Suprafața vaselor a fost fie în întregime, fie numai în partea exterioară acoperită cu firnis (angobă), care proteja peretele și dădea un aspect mai elegant vasului. e. Culoarea firnisului este de cele mai multe ori cenușiu închis, uneori cu nuanțe mai închise, spre negru, alteori cu nuanțe mai deschise foarte aproape de culoarea pastei. În cazul vaselor din pastă de culoare cărămizie firnisul are culoare brună cu nuanțe mai deschise sau mai închise. De foarte multe ori firnisul este lucios. f. Forma caracteristică pentru vasele decorate este strachina cu fund inelar. Dar în

cadrul acestei forme pot fi deosebite tipuri (în strînsă legătură cu dimensiunile — diametrul gurii, înălțimea —; cu variații ale structurii corpului (împărțirea pe registre, numărul de registre etc.), iar în cadrul fiecărui tip pot fi deosebite variante (fie după forma peretelui lateral, fie după forma buzei). Nu ne vom opri acum asupra acestor aspecte ale studiului pentru că numărul de piese cu care operăm este prea mic pentru a formula constatări. Precizăm însă că din punct de vedere al dimensiunilor (diametrul gurii) vasele pot fi împărțite în trei grupe distincte (diametrul mai mic de 10 cm; diametrul între 10—20 cm; diametrul mai mare de 20 cm); din punct de vedere al înălțimii se pot împărți în două grupe: înalte și obișnuite; iar din punct de vedere al numărului de registre decorate sînt mai multe grupe: cu un registru; cu două registre; cu trei registre și chiar cu patru registre; acestora li se adaugă vasele care au corpul rotunjit. Variantele sînt prea numeroase pentru a fi analizate aici, în schimb am încercat să fac separarea în repertoriu. Cantitatea mică de piese din repertoriul pe care-l prezentăm acum ne împiedecă să facem o legătură directă între elementele de decor și tipul vasului, să stabilim dacă nu cumva unele elemente de decor se aplică numai la anumite variante sau anumite combinații de elemente de decor să se aplice la un singur tip sau variantă de vase. O atare posibilitate ar ajuta la determinarea unor ateliere și, de ce să nu credem, la stabilirea unor maniere de lucru, așa cum este cazul la ceramica de import.

Mai puțin se întîlnesc elementele de decor imprimate la alte forme de vase. Nu lipsesc însă excepțiile. Între vasele publicate avem și un fund de strachină joasă cu fund plat, decorat în interior. Între fragmentele care se află în MIT Cluj-Napoca mai avem cîteva bucăți de la vase de același tip la care partea interioară a corpului este decorată. Un fragment decorat pare a proveni de la o oală, dar în starea fragmentară în care se află este greu de precizat. Probabil că studiarea materialelor ceramice apărute în cercetările din anii 1977—1979 și care vor mai apare vor permite precizări pentru toate aspectele pentru care acum nu avem suficiente date.

Una din problemele deosebit de interesante este aceea a modului cum s-a realizat imprimarea elementelor de decor. Judecînd după felul în care se prezintă fragmentele și după organizarea decorului în registre presupunem că imprimarea elementelor s-a putut face în două moduri: a. în cazul elementelor de decor simple sau la combinațiile asimetrice sau neregulate motivele au fost imprimate prin presarea unui instrument. Pentru aceasta pledează și existența celor două sigilla. Fiecare motiv a fost realizat printr-o impresiune. Faptul se poate dovedi la unele exemplare la care urmele impresiilor negative se văd în partea interioară a vasului. Poate că există situația cînd mai multe motive decorative erau imprimate printr-o singură impresiune, deci erau cuprinse pe același instrument, deși mărturisim că această posibilitate este și ni se pare îndoielnică. b. În cazul motivelor decorative compuse și foarte complexe credem că au fost realizate prin turnare într-un tipar. Nu avem acum nici un fel de dovezi pentru a sprijini o asemenea ipoteză. Singurele argumente ar fi acelea că nu poate fi realizat prin imprimări

succesive un registru de motive grupate foarte complicat și cu o simetrie perfectă.

Motivele decorative se împart în trei grupe mari¹⁵. Primul grup este alcătuit din motivele decorative cu caracter geometric. Acestea le-am împărțit în câteva grupe: liniare (cuprinzând linii, rectangulare, frînte și curbe), circulare (incluzînd trei grupe de cercuri după mărime), semicirculare (sau arce de cerc) cu dimensiuni și deschideri diferite. Cea de a doua categorie de motive decorative sînt cele vegetale; ea se împarte în mai multe grupe cuprinzînd motive reprezentînd frunze, ramuri, flori și rozete. În cazul motivelor vegetale gradul de stilizare al reprezentării nu constituie deocamdată un criteriu de selecție pentru că numărul motivelor cu care se operează este mic. Cea de a treia categorie de motive decorative cuprinde pe cele inspirate de pe ceramica de import (terra sigillata) sau motive pe care nu am putut să le încadrăm în grupele mai sus amintite.

Modul de realizare al motivelor decorative este specific. Cel mai des și mai constant este alcătuirea motivului din patrulare mici rectangulare. Uneori (și de cele mai multe ori) forma acestor patrulare se apropie de patruzile; de multe ori însă avem dreptunghiuri mici, trapeze și nu lipsesc cazurile cînd avem triunghiuri sau colțurile sînt în așa fel rotunjite încît dau impresia unor perle. Preferința pentru motive realizate din patrulare mici pare a fi acum una din caracteristicile specifice ale acestui centru ceramic.

Din punct de vedere al combinațiilor, motivele decorative sînt dispuse în mai multe feluri: a. un singur motiv repetat acoperînd întreaga suprafață a vasului în șir orizontal sau vertical. b. motive simple așezate în grupuri de

¹⁵ Nu avem intenția discutării originii și răspîndirii ceramicii decorate din provincie sau din zona vestică din afara ei. Cercetările mai vechi sau mai recente au identificat existența unor zone din provincie unde există ateliere care fabrică astfel de produse. Aș menționa aici zona din sud-estul Transilvaniei (numeroase fragmente apărute în castrul de la Rîșnov și Feldioara), zona Mureșului Superior (Cristești; material inedit aflat în Muzeul Județean Tg. Mureș), Oltenia (Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1978), și poate chiar Napoca (material inedit aflat în depozitele MIT Cluj-Napoca). Se poate spune că vasele ceramice decorate din aceste zone au anumite caracteristici comune mai ales datorită motivelor decorative; în același timp ele se deosebesc prin calitatea și culoarea pastei sau maniera de decorare. Din păcate numărul fragmentelor publicate este atât de mic încît nu permite deocamdată precizarea unor observații cu caracter istoric. Se consideră în general că sînt rezultatul existenței unui particularism regional autohton (C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 144) datorat tradiției dacice în ceramică (M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 260).

Mai dificilă este situația fragmentelor descoperite în afara provinciei, mai ales în zona cuprinsă între Dacia și Pannonia și în lumea barbară situată la Nord de ambele provincii. Numeroase fragmente au fost descoperite la Medieșul Aurit, Mișca (informație de la S. Dumitrașcu, Gh. Lazin) în cîmpia Crasnei sau chiar și mai departe spre Vest și Nord-Vest (J. Pasztor, în *Arheologické Rozhledy*, 12, 6, 1960, p. 800—810; M. Lamiova-Schmiedlova, în *Slov Arch*, 17—2, 1969, p. 403—502 — cu multă bibliografie în legătură cu descoperiri similare din zonă); fragmentele descoperite în săpăturile executate la Doh (E. Lakó) sau Panic (Al. V. Matei) foarte aproape de Porolissum provin cu certitudine de aici. În schimb fragmentele publicate de J. Pasztor și M. Lamiova-Schmiedlova prezintă caracteristici de factură, formă și elemente de decor care sînt mai îndepărtate de cele de la Porolissum. Preferăm deci a le aminti, fără ca deocamdată să facem vreo legătură sau să încercăm a găsi originea comună sau diferențierile dintre ele.

două sau de trei (grupuri care se repetă pe suprafața decorată). c. motive compuse, care sînt cele mai răspîndite. Motivul cel mai repetat în cazul decorului compus este semicercul sau arcul de cerc deschis în jos alcătuiind un șir orizontal. În raport de acest element de decor principal se repartizează celelalte motive decorative. Semicercurile sau arcele de cerc deschise în jos constituie de obicei motivul de decor așezat în partea superioară a registrului decorat. Celelalte motive urmează în jos fiind așezate ori la intersecția capetelor semicercurilor, fie la mijlocul lor. În legătură cu frecvența altor motive decorative găsim că este mai prudent să nu ne exprimăm acum.

Cea mai importantă problemă care se ridică în legătură cu ceramica decorată de la Porolissum este datarea, mai precis vorbind începuturile atelierelor locale de producție și în aceeași măsură sfîrșitul lor. Așa cum reiese din repertoriul provizoriu prezentat de noi ceramica decorată a apărut cam peste tot acolo unde s-au încercat săpături arheologice, iar descoperirile întîmplătoare ne-o semnalează peste tot în cadrul marelui complex. Contextele de descoperire care pot sau permit să stabilim anumite elemente cronologice sînt însă puține. Atît A. Radnóti cît și noi am găsit ceramica decorată în bastioanele porților de la castrul de pe Pomet. Noi am putut stabili, de pildă, că bastionul de Nord al porții praetoria și bastioanele porții decumana nu au fost deranjate după construirea lor în piatră. Deci întreg materialul găsit în bastioanele porților datează de la începutul secolului III e.n., dată la care au fost ridicate în piatră porțile castrului. Aceeași datare o sugerează ceramica decorată descoperită în cursul săpăturilor de la templul lui Bel (dar care nu a fost cuprinsă în analiza din studiul de față). Templul a fost reconstruit după o incendiere și o distrugere quasi-totală, pe la începutul secolului III e.n. În secțiunile executate în interiorul castrului și mai ales în principia am putut constata că ceramica decorată se plasează în partea superioară a stratului de locuire antică. În măsura în care o atare poziție se leagă de faza castrului cu zid de piatră putem afirma că această observație contribuie la datarea ceramicii. Bazați deocamdată pe aceste observații putem afirma următoarele:

- ceramica decorată a început să fie fabricată la Porolissum pe la sfîrșitul secolului II e.n., în mod sigur la începutul secolului III e.n. atelierelor orașului funcționau din plin

- apariția ei este urmarea firească a dezvoltării economice a zonei și drept urmare se constată o scădere a importului de ceramică de lux

- asocierea ei în bastionul de Nord al porții praetoria cu monete datînd din secolul al III-lea, cu fibule, cu terra sigillata de import îi asigură datarea în secolul III e.n. în aceeași măsură ca și arhitectura bastioanelor

- ceramica decorată reprezintă cel mai tipic produs local al atelierelor de la Porolissum

- ceramica decorată a continuat să fie produsă în tot cursul secolului III e.n. și probabil că producția ei a continuat în secolul IV e.n. Așa cel puțin ne lasă să bănuim vasul cu inscripție creștină care nu poate fi datat mai devreme de începutul secolului IV și care aparține din punct de vedere al facturii, forme și culorii pastei vaselor decorate.

I. CATALOG AL MOTIVELOR DECORATIVE

Motivele decorative vor fi expuse în ordinea numărului latin al planșelor, fiecare motiv în parte purtând un număr arab. Termenii și terminologia folosită pot fi considerate în mare parte provizorii, pînă la găsirea unor formule mai potrivite pentru exprimarea corectă.

DECOR GEOMETRIC

Elemente de decor liniare

1. Linie verticală formată din 11 patrulatere mici, inegale.
2. Linie verticală formată din 12 patrulatere mici, inegale
3. Două linii verticale, paralele, formate din 19 patrulatere mici, inegale
4. Linie verticală formată din cinci perle
5. Două linii așezate în unghi deschis în jos, formate din patrulatere mici, inegale formate din striuri
6. Două linii așezate în unghi, cu deschiderea spre dreapta
7. Două linii așezate în unghi, cu deschiderea în jos, formate din cîte șapte patrulatere mici inegale.
8. Două șiruri din cîte două linii formate din patrulatere mici inegale, așezate unul față de altul în unghi cu deschiderea în jos
9. Linie frîntă cu deschiderea spre dreapta; partea superioară este formată din patrulatere mici; partea inferioară este formată din triunghiuri mici
10. Linie frîntă cu deschiderea în jos, formată din patrulatere inegale așezate simetric; deasupra unghiului liniei trei patrulatere așezate radial
11. Linie frîntă cu deschiderea în jos, formată din patrulatere mici
12. Romb, format din patrulatere mici, inegale
13. Patrulater neregulat format din 19 patrulatere mici

Elemente de decor formate din linii curbe

14. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată din 19 patrulatere mici, inegale
15. Linie curbă înclinată la stînga, formată din 14 patrulatere mici, inegale; cele mici sînt situate spre bază
16. Linie curbă cu deschiderea spre dreapta; formată din patrulatere mici (16), inegale; cele mici sînt situate în partea de sus
17. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată din 10 patrulatere mici
18. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată din 15 patrulatere mici, inegale; cele din capătul de sus au aspect triunghiular
19. Linie curbă cu deschiderea spre stînga; formată din 21 patrulatere mici, inegale
20. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată din 12 triunghiuri mici, inegale
21. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată dintr-o impresiune lată ce încadrează și 14 patrulatere mici, inegale
22. Linie curbă cu deschiderea spre dreapta, formată dintr-o impresiune lată și înaltă
23. Linie curbă cu deschiderea spre dreapta, formată dintr-o impresiune înaltă și foarte lată
24. Linie curbă cu deschiderea spre stînga, formată dintr-o impresiune lată

¹⁸ Pentru împărțirea și denumirile motivelor decorative am apelat mai ales la G. B. Rogers, *Poteries sigillées de la Gaule Centrale* I. Les motifs non figurés, Paris, 1974; p. 37—39 motive de demarcare; p. 64 rozete; p. 73 cercuri; p. 82 semicercuri sau arce de cerc; p. 101 motive vegetale; p. 116 frunze naturale; p. 132 frunze stilizate; p. 154 coloane; p. 162 altare etc. Terminologia folosită de G. B. Rogers nu corespunde decît în parte, iar motivele sînt cu totul altele. Pe terra sigillata la care se referă autorul nu se cunosc triunghiurile, ovelle deschise în jos, rozetele sînt într-o singură bucată, cercurile sînt din linii continue, semicercurile și arcele de cerc sînt deschise în sus etc.

Elemente de decor constând din cercuri mici și mijlocii

25. Cerc format din 13 patrulatere mici; $d = 1,2$ cm
26. Cerc format din 17 patrulatere mici; $d = 1,2$ cm
27. Cerc format din 13 patrulatere mici; $d = 1,2$ cm
28. Cerc format din 28 patrulatere mici; $d = 2$ cm
29. Cerc format din 18 patrulatere mici; $d = 1,5$ cm
30. Cerc format din 27 patrulatere mici; inegale; nu este închis perfect; $d = 1,7$ cm
31. Cerc format din 25 patrulatere mici; $d = 2,2$ cm
32. Cerc format din 27 patrulatere mici; $d = 1,8$ cm
33. Cerc format din 31 patrulatere mici; $d = 2,4$ cm
34. Cerc format din 24 patrulatere mici, inegale; $d = 2,5$ cm
35. Cerc format din 35 patrulatere mici, inegale; $d = 2,3$ cm
36. Cerc format din 21 patrulatere mici, inegale; nu este închis perfect; $d = 2,4$ cm
37. Cerc format din 25 de perle ovale, mari, inegale; $d = 2,5$ cm
38. Cerc format din 25 patrulatere mai mari, inegale; $d = 3$ cm
39. Cerc format din 26 patrulatere mici rectangulare; $d = 2,5$ cm

Elemente de decor formate din cercuri simple mari

40. Cerc format din 38 patrulatere mici, inegale; $d = 3,1$ cm
41. Cerc format din 47 patrulatere mici, foarte mărunte; $d = 3,1$ cm
42. Cerc format din 49 patrulatere rectangulare, inegale; $d = 3,5$ cm
43. Cerc format din 42 patrulatere mici rectangulare; nu este închis perfect; $d = 3,5$ cm
44. Cerc format din 49 patrulatere mici; $d = 4$ cm
45. Cerc format din 37 patrulatere mici, așezate cu axa lungă pe circumferință; $d = 4,2$ cm
46. Cerc format din 43 patrulatere rectangulare, așezate cu axa lungă pe circumferință; $d = 4,6$ cm
47. Cerc format din 40 patrulatere mici așezate cu axa lungă pe circumferință; $d = 4,4$ cm; nu este închis perfect

Elemente de decor formate din cercuri compuse în moduri diferite

48. Cerc realizat dintr-o cruce cu spațiile dintre brațe umplute cu semicercuri; $d = 1,2$ cm
49. Cerc format dintr-o cruce cu spațiile dintre brațe umplute cu arce de cerc duble, închise; $d = 1,2$ cm
50. Cerc format dintr-un motiv circular în jurul căruia stau 6 semicercuri din linii duble, deschise în afară și închise
51. Cerc format din trei elemente: un cerc mic interior; un cerc format din patrulatere mici rectangulare; un cerc din linie care le înșcrie pe ambele; $d = 1,8$ cm
52. Cerc format din triunghiuri mici cu vîrfurile ascuțite spre interior; $d = 1,5$ cm
53. Cerc format din trei elemente: un cerc liniar interior; un cerc de perle rotunde; un cerc exterior liniar; $d = 1,8$ cm
54. Cerc format din triunghiuri mici isoscele cu vîrfurile ascuțite spre exterior; $d = 2,4$ cm
55. Cerc format din trei elemente: un cerc interior liniar; un cerc format din 22 perle ovale; cerc exterior liniar; $d = 2,7$ cm
56. Cerc format dintr-o ramură de laur; $d = 2,4$ cm
57. Cerc format din trei elemente: cerc interior liniar; cerc format din 32 perle rotunde; cerc exterior liniar; $d = 3,6$ cm
58. Cerc format din trei elemente: cerc interior liniar; cerc format din 33 perle rotunde; cerc exterior liniar; $d = 3,5$ cm
59. Cerc format din trei elemente: cerc interior liniar; cerc format din 55 (?) perle mici rotunde; cerc exterior liniar; $d = 4,2$ cm

*Elemente de decor formate din cercuri și grupuri de cercuri
de mărime mică*

60. Figură ovală în care este înscrisă alta mai mică; $d = 0,5$ cm
61. Cerc dublu; $d = 0,5$ cm
62. Cerc dublu; $d = 0,8$ cm
63. Cerc dublu; $d = 0,6$ cm
64. Cerc dublu; $d = 0,9$ cm
65. Cerc dublu; $d = 1$ cm
66. Cerc dublu; $d = 0,9$ cm
67. Cerc dublu; $d = 0,9$ cm
68. Cerc dublu care circumscrie un cerc mai mic; $d = 0,8$ cm
69. Cerc dublu, care circumscrie un cerc mai mic; $d = 1,2$ cm
70. Cerc dublu circumscriind un cerc dublu mai mic; $d = 1,2$ cm
71. Cerc dublu circumscriind un cerc mai mic; $d = 0,9$ cm
72. Semicercuri duble circumscrie la două cercuri mai mici; $d = 1$ cm
73. Cerc dublu circumscriș unui cerc mic; $d = 1$ cm; deasupra două semne incizate în formă de „căciulă”
74. Figură care se apropie de un cerc dublu, dar neînchis; $d = 1$ cm
75. Figură care se apropie de un cerc dublu; dar neînchis; în interior un cerc mic simplu; $d = 0,9$ cm
76. Cerc dublu care circumscrie un cerc dublu mai mic, iar acesta la rândul lui un cerc mic simplu; $d = 1,4$ cm
77. Două cercuri duble care se intersectează;
78. Semicercuri formate din patrulateri mici; adosate
79. Cerc dublu striat (14), circumscriș unui cerc mic simplu $d = 1$ cm
80. Cerc compus din patru elemente: cerc simplu în interior; un cerc dublu circumscriș lui; un cerc format din perle; și un cerc liniar exterior; $d = 1,3$ cm
81. Semicercuri din patrulateri mici adosate prin linii curbe
82. Grup de trei cercuri așezate simetric; partea inferioară a fiecărui cerc este hașurată
83. Grup de trei cercuri duble care circumscriu câte două cercuri simple
84. Grup de trei cercuri duble, așezate simetric
85. Grup de trei cercuri duble așezate unul sub altul

*Elemente de decor formate din arce de cerc și semicercuri
cu deschiderea în jos*

86. Semicerc format din 13 patrulateri mici rectangulare
87. Semicerc format din 12 patrulateri mici rectangulare
88. Semicerc format din 9 patrulateri mici rectangulare; $d = 1,6$ cm
89. Semicerc format din 18 patrulateri mici; $d = 2,5$ cm
90. Semicerc format din 18 patrulateri mici rectangulare; $d = 2,3$ cm
91. Arc de cerc format din 18 patrulateri mici, rectangulare
92. Arc de cerc format din 9 patrulateri mici
93. Arc de cerc format din 15 patrulateri mici, inegale
94. Arc de cerc format din 12 patrulateri mici, rectangulare
95. Arc de cerc format din 13 patrulateri inegale, neregulate
96. Arc de cerc format din 17 patrulateri inegale
97. Arc de cerc format din 17 patrulateri mici, inegale
98. Arc de cerc format din 18 patrulateri mici, inegale
99. Arc de cerc format din 14 patrulateri inegale
100. Arc de cerc format din 14 patrulateri inegale
101. Arc de cerc format din 20 patrulateri mici, inegale
102. Arc de cerc format din 13 patrulateri mici, inegale
103. Arc de cerc format din 17 patrulateri mici, inegale

Elemente de decor formate din arce de cerc simple sau compuse mari cu deschiderea în jos

104. Arc de cerc format din 22 patrulateri mici
105. Arc de cerc format din 21 patrulateri dreptunghiulare
106. Arc de cerc format din 18 patrulateri mici inegale
107. Arc de cerc format din 28 patrulateri mici, inegale
108. Arc de cerc format din 14 patrulateri mici rectangulare
109. Arc de cerc format din 15 patrulateri, inegale
110. Arc de cerc format din 23 patrulateri mici
111. Arc de cerc format din 15 perle ovale
112. Arc de cerc format din 16 perle ovale
113. Arc de cerc format din 12 perle triunghiulare
114. Arc de cerc format din 10 perle ca picătura de apă
115. Arc de cerc format din 10 triunghiuri cu vârful spre interior
116. Arc de cerc format din 15 triunghiuri cu vârful spre interior
117. Arc de cerc format din 26 perle ovale, unite
118. Arc de cerc dublu format din patrulateri dreptunghiulare sprijinite pe semicercuri din linii
119. Arc de cerc dublu format din patrulateri dreptunghiulare sprijinite pe o linie dublă
120. Arc de cerc compus din: semicerc din linie suprapus de semicerc din perle ovale încadrate între două linii semicirculare
121. Semicerc compus din semicerc din perle ovale încadrate de două linii semicirculare
122. Semicerc din perle rotunde încadrate de două semicercuri din linii

Elemente de decor reprezentând linii curbe-ondulate

123. Linie curbă simplă formată din patrulateri mici rectangulare
124. Linie curbă dublă formată din patrulateri mici rectangulare
125. Linie curbă dublă formată din patrulateri mici rectangulare
126. Linie curbă dublă formată din patrulateri rectangulare, inegale
127. Linie curbă dublă formată din triunghiuri isoscele
128. Linie curbă dublă formată din patrulateri mici rectangulare inegale
129. Linie ondulată în forma cifrei „8”, formată din patrulateri mici
130. Linie în zig-zag formând o volută — încadrată de linii simple închise

DECOR VEGETAL STILIZAT

Motive decorative în formă de frunze și ramuri

131. Frunză mare alungită cu vârful în jos; formată din trei lobi; lobi de sus sînt în formă de cercuri
132. Frunză de mărime mijlocie cu vârful în sus; nervurile sînt din patrulateri mici; lobi de jos sînt semicercuri
133. Frunză de mărime mică cu vârful în sus; nervurile sînt reprezentate de patrulateri mici; lobi de la bază sînt circulari
134. Frunză de mărime mijlocie cu vârful în sus; nervurile sînt reprezentate de patrulateri mici; lobi de la bază sînt circulari
135. Fragment de frunză mare; nervurile sînt reprezentate prin patrulateri dreptunghiulare
136. Frunză de mărime mijlocie cu vârful în jos; nervurile sînt reprezentate de patrulateri dreptunghiulare, inegale
137. Frunză cu vârful în sus; de mărime mică; nervurile sînt realizate din linii duble

138. Fragment de frunză de mărime mare; nervurile sînt realizate din patrulater dreptunghiular, inegale
139. Frunză mare cu vîrf în jos; nervurile sînt reprezentate de patrulater dreptunghiular, inegale
140. Frunză cu vîrf în jos; nervurile sînt reprezentate prin perle
141. Frunză cu vîrf în jos; trilobată
142. Frunză trilobată cu vîrf în jos
143. Frunză cu vîrf în jos; nervurile sînt reprezentate prin patrulater inegale
144. Ramură cu vîrf în jos; frunzele sînt reprezentate prin patrulater inegale care se micșorează spre vîrf
145. Ramură cu vîrf în jos; frunzele sînt reprezentate prin perle care se micșorează spre vîrf
146. Ramură cu vîrf în sus; frunzele sînt reprezentate prin patrulater dreptunghiular inegale
147. Ramură cu vîrf în jos; frunzele sînt reprezentate prin patrulater inegale, mai rare

Motive decorative în formă de frunze, ramuri și flori

148. Frunză trilobată cu vîrf în sus; nervurile sînt liniare
149. Frunză trilobată cu vîrf în sus; nervurile sînt din linii duble
150. Frunză trilobată cu vîrf în sus; nervurile sînt reprezentate prin linii duble
151. Frunză cu vîrf în jos; nervurile sînt reprezentate prin linii duble; coada frunzei este îndoită
152. Frunză cu vîrf în sus; nervurile sînt reprezentate prin patrulater dreptunghiular inegale
153. Ramură cu vîrf în jos; frunzele sînt reprezentate prin patrulater inegale
154. Ramură în forma literei S; frunzele sînt reprezentate prin patrulater mici inegale
155. Frunză cu vîrf în sus; nervurile sînt marcate prin linii
156. Ramură cu vîrf în sus; frunzele sînt reprezentate prin patrulater mici, dreptunghiulare, mai rare
157. Ramură cu vîrf în sus; frunzele sînt reprezentate prin patrulater mici care se micșorează spre vîrf
158. Ramură cu frunzele formate din patrulater mici, care se micșorează spre vîrf în dreapta în sus
159. Ramură îndoită cu frunzele reprezentate prin patrulater mici, inegale
160. Ramură îndoită; frunzele sînt reprezentate prin patrulater mici, inegale
161. Frunză cu trei lobi mari; formați din patrulater mici, inegale
162. Frunză cu trei lobi mari; nervurile sînt marcate prin linii duble
163. Frunză cu trei lobi mari de formă ovală
164. Frunză cu trei lobi mari de formă ovală
165. Floare cu patru petale mari
166. Floare cu patru petale mari
167. Floare cu trei petale; (frunză?)
168. Floare cu patru petale mari alungite

Motive decorative vegetale stilizate excesiv

169. Motiv quadrilobat avînd în interior două elipse care se intersectează
170. Motiv trilobat, în fiecare lob avînd un cerculeț
171. Motiv din trei lobi patrulateri; în fiecare lob și la mijloc cîte un cerculeț dublu
172. Motiv din trei lobi patrulateri; în fiecare lob și la mijloc cîte un cerc dublu
173. Motiv quadrilobat alungit; interiorul cu nervuri din linii duble
174. Motiv din doi lobi alungiți; interiorul cu nervuri din linii frînte
175. Motiv din doi lobi alungiți; interiorul cu nervuri din linii duble
176. Motiv din doi lobi; interiorul cu nervuri din linii duble peste care vine o scăriță cu spațiul dintre fușei cu cerculețe
177. Motiv trilobat cu interiorul cu nervuri din linii duble

178. Motiv triloblat cu interiorul decorat cu nervuri din linii duble; trei nervuri mai groase servesc drept axe
 179. Motiv quadriloblat; interiorul are patru nervuri axiale și numeroase nervuri mai mici radiale
 180. Motiv quadriloblat; interiorul are patru nervuri axiale și numeroase nervuri mai mici radiale
 181. Motiv triloblat; fiecare lob are o nervură centrală liniară
 182. Motiv triloblat; lobii de la bază sînt mici de tot, iar lobul central este foarte mare; interiorul lobilor mici are cîte un cerculeț; lobul mare are două cerculețe și este decorat cu două linii duble care se întretaie
 183. Motiv triloblat; dublat în partea interioară
 184. Motiv triloblat; dublat în partea interioară; lobii sînt aproape unghiulari
 185. Motiv triloblat; lobii unghiulari; în interior decor foliform dublu
 186. Motiv triloblat; lobii unghiulari; în interior decor foliform dublu
 187. Motiv triloblat; doi lobi mai mici la bază și unul central mare; în interiorul fiecărui lob se află cîte un oval

Motive decorative reprezentînd rozete

188. Rozetă mică cu patru petale, inegale
 189. Rozetă mică cu patru petale aproximativ egale
 190. Rozetă mică cu patru petale inegale; cea superioară mare celelalte trei mici
 191. Rozetă mijlocie cu patru petale egale
 192. Rozetă mijlocie cu șase petale egale
 193. Rozetă mijlocie cu șase petale inegale
 194. Rozetă mijlocie cu șase petale inegale: trei mari și trei mici
 195. Rozetă mijlocie cu șapte petale inegale și asimetrice
 196. Rozetă mijlocie cu șapte petale egale
 197. Rozetă mică cu opt petale; două mari laterale și cîte trei sus și jos mai mici, egale
 198. Rozetă mijlocie cu opt petale egale distanțate
 199. Rozetă mijlocie cu opt petale mari
 200. Rozetă mijlocie cu opt petale mici inegale
 201. Rozetă mare cu 10 petale triunghiulare
 202. Rozetă mijlocie cu 10 petale inegale, perlate și asimetric așezate
 203. Rozetă mare cu opt petale mari, inegale și asimetrice
 204. Rozetă mare cu 10 petale mari, lipite între ele
 205. Rozetă mare cu 10 petale inegale distanțate între ele
 206. Rozetă mare cu 12 petale trapezoidale lipite între ele
 207. Rozetă mijlocie cu 12 petale din patrulateri mici; în interior cerc central
 208. Rozetă mare cu 12 petale din patrulateri mici și cerc interior central
 209. Rozetă mare cu 10 petale din patrulateri cu colțurile rotunjite; cerc interior central
 210. Rozetă mare cu 10 petale mari din patrulateri cu colțurile rotunjite; cerc interior central
 211. Rozetă mare cu 13 petale trapezoidale; în interior cerc central
 212. Rozetă mare cu 11 petale de forme neregulate; în interior cerc central
 213. Rozetă mare cu 10 petale de forme neregulate; în interior cerc central
 214. Rozetă mică cu opt petale triunghiulare lipite
 215. Rozetă mare cu 11 petale triunghiulare alungite și îndoit
 216. Rozetă mare cu 15 petale triunghiulare mari cu vîrfurile unite

MOTIVE DECORATIVE AVÎND FORMA UNOR LITERE, CIFRE, ETC.

217. Motiv în forma literei S — întoarsă spre stînga
 218. Motiv în forma literei S
 219. Motiv în forma literei S grosolan executat
 220. Motiv în forma literei S

- 221. Motiv în forma literei S — întoarsă —
- 222. Motiv de forma cifrei arabe „2”
- 223. Motiv de forma cifrei arabe „8”
- 224. Motiv de forma literei S — întoarsă —
- 225. Motiv de forma literei S — întoarsă —; mai înaltă
- 226. Motiv de forma literei S — întoarsă — cu capetele spiralate
- 227. Motiv cu trei brațe spiralate
- 228. Motiv de forma cifrei arabe „2” combinată cu ove și patrulete mici
- 229. Motiv în formă de svastică, cu capetele spiralate

MOTIVE DECORATIVE IMPRUMUTATE DE PE TERRA SIGILLATA DE IMPORT

- 230. Ove simple cu deschiderea în jos
- 231. Ove pline cu deschiderea în jos
- 232. Ove simple mari cu deschiderea în jos
- 233. Motiv în formă de cerc cu codiță
- 234. Motiv de forma picăturii de apă realizat din patrulete inegale
- 235. Motiv de forma unui triunghi cu capetele striate
- 236. Motiv în formă de coadă de pasăre
- 237. Motiv în forma tălpii de picior uman
- 238. Motiv în formă de bază — coloană și capitel
- 239. Motiv în forma unui altar cu baza și capitelul decorate
- 240. Motiv oval realizat din patrulete dreptunghiulare așezate simetric de-o parte și de alta a unei axe
- 241. Motiv de forma unui cerc; interiorul împărțit simetric în două părți de o axă din cercele (6) încadrate de două linii duble; linii duble paralele (cite 7) împart apoi transversal fiecare sector de cerc.

II. Repertoriul vaselor și fragmentelor supuse studiului *Strachină cu fund inelar*

Variantă cu dimensiunile mici

Planșa 1.

1. Strachină fragmentară; dimensiunile fragmentului 6,5×4×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; în partea exterioară și interioară finis de culoare cenușie închisă, lucios; sub buză o canelură îngustă; pe corp are decor compus din două elemente: a. arc de cerc din patrulete inegale, deschis în jos (T 8/104) b. la capetele arcelor rozete cu 8 petale (T 13/200)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra; bastionul de N; padimentul superior
MIT Cluj-Napoca

2. Strachină; fragment cu dimensiunile 4×4×0,6 cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la partea exterioară și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios, sub buză o canelură îngustă; corpul cu decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete inegale (T 8/104); b. la capetele arcelor rozete cu 7 petale (T 13/195)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra; bastionul de N; padimentul superior
MIT Cluj-Napoca

3. Strachină; fragment cu dimensiunile 10×5×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 9 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară și în interior

firmis de culoare cenușie închisă, lucios; sub buză are două caneluri orizontale distanțate între ele; pe corp element de decor compus din două elemente: a. șir orizontal de cercuri mijlocii (T 3/35); b. șir orizontal de cercuri mici, înscrise în cele mari (T 3/26); o nervură orizontală marchează limita de jos a corpului vasului

Moigrad; oraș; săpăturile din 1914

MIT Cluj-Napoca. Inv. IV 118

4. Strachină; fragment cu dimensiunile $3 \times 4,3 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10,5 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios; sub buză are două caneluri orizontale paralele, distanțate între ele; pe corp decor compus format din două elemente: a. șir vertical de trei cercuri duble, din linii simple (T 6/63); b. linie verticală formată din patrulater inegal (T 1/1)

Moigrad; castrul roman de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra

MIT Cluj-Napoca

5. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 11 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios; sub buză trei caneluri orizontale, paralele, distanțate între ele; limita de jos a corpului este marcată de o nervură; pe corp decor compus format din două elemente, dintre care unul se repetă; a. două șiruri orizontale de cercuri duble, din linii simple distanțate între ele cu 2 cm (T 6/63); b. linii oblice formate din patrulater ce leagă cercurile între ele (T 2/7)

Moigrad; oraș; terasa de la NE de Pomet; săpăturile din anul 1914;

MIT Cluj-Napoca. Inv. IV/121

Varianta cu corpul împărțit în două registre

6. Strachină; fragment cu dimensiunile $3,5 \times 4,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios; buza este răsfrântă spre exterior și canelată; pe corp, care este delimitat de două nervuri orizontale, decor simplu: a. șir orizontal de ornamente vegetale stilizate (T 12/173)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298/1958

7. Strachină; fragment cu dimensiunile $12 \times 6 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă; buza este răsfrântă spre exterior și rotunjită; linia incizată sub buză și o nervură orizontală în partea de jos marchează corpul vasului; pe corp decor simplu format din șir orizontal de linii înclinate formate din patrulater inegal (T 2/15)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; principia; colțul de SV

MIT Cluj-Napoca

8. Strachină; fragment cu dimensiunile $8,5 \times 6,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios; sub buză are o incizie orizontală ce marchează partea superioară a corpului; o nervură orizontală marchează partea lui inferioară; pe corp decor simplu: un șir de ornamente în forma literei S întoarse (T 14/224)

Moigrad; Pomet-oraș; terasa de la NE de castru; săpăturile din anul 1908

MIT Cluj-Napoca. Inv. II/119

9. Strachină; dg=10 cm; h=6,5 cm; df=4,2 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă, fără firmis; buza este răsfrântă și rotunjită; o linie orizontală sub buză marchează limita superioară a corpului; o nervură orizontală marchează limita lui inferioară; pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de cercuri mijlocii formate din patrulater (T 3/32); b. între cercurile acestea câte două cercuri duble formate din linii (T 6/64) așezate simetric

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943

MIT Cluj-Napoca.

*Planșa III**Variantă cu corpul rotunjit, fără registre*

10. Strachină; fragment cu dimensiunile $4,3 \times 3 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis de aceeași culoare, lucios. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir de cercuri formate din patrulete imprimate, de mărime mijlocie (cf. T 3/30); b. șir de rozete cu patru petale, înscrise în cercurile respective (T 13/189)

Moigrad; colecția WT
MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 15/1958

11. Strachină; fragment cu dimensiunile $8 \times 3,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10,2 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios; buza vasului este lată și înaltă; pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de frunze stilizate (T 12/182)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra;
Bastionul de V
MIT Cluj-Napoca.

12. Strachină; fragment cu dimensiunile $5 \times 4,2 \times 0,5$ cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis cenușiu roșcat; buza este lată și răsfrântă spre exterior; sub buză o linie orizontală incizată; pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de frunze stilizate (T 12/176)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia
MIT Cluj-Napoca

13. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5 \times 4 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios; buza vasului este lată și răsfrântă spre exterior; pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de cercuri, compuse la rîndul lor din ove (6) în jurul unui nucleu (T 5/50)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia; colțul de N
MIT Cluj-Napoca

14. Strachină; fragment cu dimensiunile $4,2 \times 5 \times 6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 9,4 cm; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior și interior firnis de culoare brună; vasul întreg măsură: $df = 4,6$ cm; $h = 4,8$ cm; buza scundă, răsfrântă spre exterior; pe corp decor simplu format dintr-un șir de incizii verticale lungi (T 2/22)

Moigrad; colecția WT
MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 5R/1958

*Planșa IV**Strachină de mărime mijlocie cu gura evazată*

15. Strachină; fragment cu dimensiunile de $3,5 \times 3 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 14 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis cenușiu, lucios, partea inferioară a corpului este delimitată de o nervură orizontală; pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de ove întoarse în jos (T 15/240); b. șir orizontal de semicercuri formate din patrulete incizate deschise în sus (T 7/88)

Moigrad; colecția WT
MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 23/1958

16. Strachină; fragment cu dimensiunile $2 \times 3,5 \times 1,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 15 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și interior firnis de culoare

cenușie închisă, lucios. Buza este răsfrintă spre exterior; pe corp decor compus din 2 elemente: a. șir orizontal de ramuri de brad stilizate (T 10/137) b. între ramuri câte două rozete în poziție oblică față de axa vasului (T 13/197)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 31/1958

17. Strachină; fragment cu dimensiunile 2,5×3×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 13,2 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Buza este scundă și rotunjită; sub buză o canelură orizontală. Pe corp decor simplu format dintr-un șir de rozete din 10 elemente (T 13/201)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 39/1958

18. Strachină; fragment cu dimensiunile 4×3,5×0,6 cm; dg la vasul întregit grafic este de 17 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară și interioară firnis cenușiu, lucios. Buză înaltă, ușor răsfrintă spre exterior; în interior pereții sînt îndoiți în dreptul decorului ca urmare a presiunii instrumentului de tipărit. Pe corp element de decor simplu; șir orizontal din semicercuri formate din patrulete, așezate unul sub altul (T 2/21)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 297, 17/1958

19. Strachină; fragment cu dimensiunile de 4×3,5×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 15 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară și în interior firnis de culoare cenușie, închisă, lucios. Buza înaltă și ușor răsfrintă spre exterior. Sub buză o canelură orizontală. Pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de cercuri compuse din linii și cercelete mici (T 5/53)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 30/1958

20. Strachină; fragment cu dimensiunile de 3,5×4×0,5 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Buza este înaltă și răsfrintă spre exterior. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de semicercuri formate din patrulete mici, deschise în jos (T 7/103); b. la capetele semicercurilor câte o frunză stilizată cu patru petale

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 21/1958

Planșa V

*Strachină de mărime mijlocie
cu buza rotunjită și răsfrintă*

21. Strachină; fragment cu dimensiunile de 4,5×3,7×0,6 cm; dg la vasul întregit grafic este de 15,8 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, foarte șters. Sub buză se află o canelură orizontală ce marchează limita de sus a corpului vasului. Pe corp decor compus din două elemente: a. linie ondulată formată din triunghiuri mici (T 9/127); b. în ondulațiile liniei se află rozete cu 8 petale (T 13/198)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra

MIT Cluj-Napoca

22. Strachină; fragment cu dimensiunile de 5,5×4×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Pe corp decor simplu format din șir orizontal de linii frînte deschise spre dreapta (T 1/9)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra; bastionul de V

MIT Cluj-Napoca

23. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5 \times 4 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie-roșcată, lucios. Pe corp decor simplu format dintr-un șir de cercuri formate din triunghiuri mici cu vârful spre exterior, care se întretaie între ele (T 5/54)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria

MIA Zălau. Inv. P 77 A. C 25

24. Strachină; fragment cu dimensiunile de $13 \times 5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă, lucios. Canelura de sub buză și o nervură orizontală delimitează corpul vasului. Pe corp decor compus format din 4 elemente: a. semicercuri formate din patrulateri mici, deschise în jos (T 8/119) b. în interiorul semicercurilor câte un arc de cerc liniar (T 8/119) c. în curbura arcului liniar decor în forma cifrei 2 (T 14/222); d. la capetele semicercurilor un decor compus la rândul lui din două părți: prima asemănătoare cu cifra 2 și cealaltă cu o vultură în spatele ei (T 14/228)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria

MIA Zălau. Inv. P 77 A. C 22

25. Strachină; fragment cu dimensiunile de $9 \times 8,2 \times 0,6$ cm. dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare roșcată, care dă impresia unei arderi secundare. O linie incizată orizontală delimitează partea de sus a corpului vasului. Pe corp decor simplu format din arce de cerc formate din patrulateri, stînd cu deschiderea spre stînga (cf. T 2/17)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra; bastionul de V

MIT Cluj-Napoca

Planșa VI

26. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5 \times 4,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Sub buză o canelură orizontală marcînd partea superioară a corpului. Pe corp decor compus din 2 elemente: a. linie șerpuită formată din patrulateri mici (T 9/128); b. în ondulațiile liniei decor în formă de semilună cu cerc concentric (T 6/75)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia

MIT Cluj-Napoca

27. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 4,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă, lucios. Buza vasului este răsfrîntă, lată și cu caneluri în partea superioară; sub buză are o canelură orizontală. Pe corp decor compus din trei elemente: a. șir de arce de cerc formate din patrulateri mici, deschise în jos (T 8/108); b. linii verticale formate din patrulateri mici la joncțiunea arcelor (cf. T 1/1); c. cerc simplu liniar (T 6/66)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria

MIA Zălau. Inv. P 77 A. C 19

28. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7 \times 4 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18,4 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu deschis, lucios. Buza este răsfrîntă și lată, avînd caneluri pe partea superioară. Sub buză o canelură orizontală delimitează partea superioară a corpului. Pe corp decor compus din trei elemente a. șir de semicercuri deschise în jos, formate din patrulateri mici (cf. T 7/90—91); b. între semicercuri se află câte un cerculeț din linii simple cu un semn în formă de V în partea superioară (T 6/73); c. în interiorul semicercurilor se află cercuri mici liniare concentrice (T 6/71)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1977; porta praetoria

MIA Zălau. Inv. P 77 A. C 19

29. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 4 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; în partea exterioară și interioară firnis

brun. Buza este răsfrintă puțin și înaltă; în interior are o canelură pentru fixarea capacului. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de arce de cerc deschise în jos, formate din patrulete mici (T 7/95); b. frunză stilizată (T 12/175)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 111/1958

Planșa VII

30. Strachină; fragment cu dimensiunile $5 \times 5,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 17 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis. Buza este răsfrintă și înaltă; sub buză o canelură care o desparte de corp. Pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de semicercuri sau arce de cerc stînd vertical, deschise spre dreapta (T 2/16)

Moigrad; descoperire întâmplătoare

Mia Zălau. Inv. 588

31. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7 \times 3,5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă la exterior firnis de culoare cenușie închisă. Buza este înaltă și aproape verticală; pereții vasului se subțiază în partea exterioară. Pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de frunze stilizate (T 11/149)

Moigrad; săpăturile din 1943; castrul de pe Pomet; porta dextra

MIA Zălau. Inv. 526

32. Strachină; fragment cu dimensiunile $7 \times 4,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 15 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Buza răsfrintă spre exterior și înaltă; sub buză o canelură orizontală foarte îngustă. Pe corp decor compus din 2 elemente: a. semicercuri, deschise în jos, formate din patrulete cu capătul rotunjit (T 8/117); b. la capetele semicercurilor și în mijlocul lor decor în forma literei S (T 14/219)

- Moigrad; descoperire întâmplătoare pe Pomet; 1974

MIA Zălau

33. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 5,5 \times 1$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis, lucios. Buza este răsfrintă spre exterior; în interior are o concavitate. Pe corp decor compus din două elemente: a. decor în formă de trei volute (T 14/227); b. decorul nr. T 15/246

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia

MIT Cluj-Napoca.

Planșa VIII

Străchini semi înalte cu corpul rotunjit

34. Strachină; fragment cu dimensiunile $7 \times 3,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu, lucios. Buza este ușor răsfrintă spre exterior. Sub buză o canelură îngustă marcînd partea sa interioară. Pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de rozete din 7 petale (T 13/196)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; secțiunea 3 pe latura de SV

MIT Cluj-Napoca

35. Strachină; dimensiunile fragmentului $8 \times 3 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 13 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Sub buză are o nervură marcînd partea superioară a corpului; o nervură similară se află în partea lui inferioară. Pe corp decor format din 2 elemente: a. semicercuri deschise în jos, așezate în șir orizontal, formate din patrulete mici (cf. T 7/87);

b. cercuri concentrice din linii subțiri așezate fie la joncțiunea dintre semicercuri, fie în interiorul acestora (T 6/65)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298/1958

36. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5 \times 3,5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 12 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară și în interior firnis cenușiu deschis, lucios. Pe pereții interiori se văd impresiile negative ale tiparului. Buza este ușor îngroșată și răsfrintă. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de semicercuri deschise în jos, formate din patrulete mici (T 7/95); b. la joncțiunile dintre semicercuri grup de trei cercuri din linii simple simetric așezate (T 6/84)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 26/1958

Străchini mijlocii cu corpul rotunjit

37. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 5,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18,2 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în interior și la exterior firnis de culoare cenușie închisă. Buza este răsfrintă în afară, îngroșată; sub buză o adâncitură subțire marcând despărțirea de corp; la baza corpului o nervură orizontală. Pe corp decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din triunghiuri cu vârful spre interior; b. la joncțiunile semicercurilor rozete mici formate din 8 petale (T 13/198)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C., 298,2/1958

38. Strachină; fragment cu dimensiunile de $8,5 \times 5,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Buza este răsfrintă spre exterior tare, iar spre interior este concavă; sub buză o canelură marchează despărțirea de corp; la baza acestuia o nervură orizontală. Pe corp decor simplu format dintr-un șir de cercuri mijlocii orizontale formate din patrulete mici (T 3/31)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 1/1958

Planșa IX

Strachină cu pereții unghiulari

39. Strachină; fragment cu dimensiunile de $9 \times 8,2 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 19,4 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior interioară firnis cenușiu închis lucios; urme de ardere secundară. Buza este răsfrintă spre exterior; o canelură desparte buza de corpul propriu zis; baza corpului este delimitată de o nervură orizontală; pe partea inferioară a lui se află caneluri. Decor simplu format dintr-un șir orizontal de semicercuri deschise spre stînga, formate din patrulete mici (T 2/18)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta praetoria, culoarul de N MIT Cluj-Napoca.

40. Strachină; fragment cu dimensiunile de $8 \times 8 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu roșcat, lucios. Buza răsfrintă spre exterior are pe fața interioară o canelură. Buza se delimitează de corp printr-o nervură; o altă nervură orizontală delimitează partea inferioară a corpului; sub această nervură corpul are caneluri. Pe corp decor compus din două elemente: a. semicercuri orizontale deschise în jos, formate din patrulete mici (T 7/89) b. în interiorul semicercurilor un decor stilizat (T 15/245)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943

MIT Cluj-Napoca.

41. Strachină; fragment cu dimensiunile $9 \times 5,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm h = 8 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și interior firnis

negru, lucios. Buza este îngroșată și răsfrintă spre exterior. Sub buză o nervură delimitează partea superioară a corpului; o nervură similară delimitează partea lui inferioară. Pe corp decor compus din două elemente: a. linie ondulată realizată din bucăți din două bucle (T 9/128); în interiorul buclelor elemente de decor în formă de corn (T 6/74)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1977; porta praetoria

MIA Zălau. Inv. P 77 A. C 73

42. Strachină; fragmentul cel mai mare măsoară $6,5 \times 5,5 \times 0,4$ cm; se păstrează cinci fragmente; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; la exterior și în interior firnis roșu închis, lucios. În interior se văd urmele impresiilor negative ale tiparului. Buza este răsfrintă spre exterior și orizontală. Partea inferioară a corpului este marcată de o nervură orizontală.

Moigrad. Terasa sanctuarelor. Secțiunea I; groapa 8

MIT Cluj-Napoca

Planșa X

Străchini cu corpul cu pereți verticali și buză canelată

43. Strachină; fragment cu dimensiunile $5,5 \times 3 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Pe corp decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de cercuri de mărime mijlocie, formate din patrulete mici (T 3/31)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta praetoria; culoarul de N sub dărâmături

MIT Cluj-Napoca.

44. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 4,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 12,2 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Pe corp decor compus din 2 elemente: a. cercuri mijlocii formate din patrulete mici așezate în șir orizontal (T 3/33); b. în interiorul fiecărui cerc mijlociu câte un cerc mic, format din patrulete mici (T 3/27).

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta praetoria; culoarul de N

MIT Cluj-Napoca.

45. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4 \times 4,2 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 12 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis, lucios. Partea inferioară și superioară a corpului sînt delimitate de două nervuri orizontale. Pe corp decor compus din două elemente: a. cercuri mijlocii formate din patrulete mici așezate în șir orizontal (T 3/35); b. în interiorul fiecărui cerc câte un cerc mic, format din patrulete mici (T 3/26)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de N

MIT Cluj-Napoca.

46. Strachină; fragment cu dimensiunile $6,5 \times 5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 14 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis, lucios. Sub buză o nervură subțire marchează limita de sus a corpului; o nervură similară marchează partea sa inferioară. Pe corp decor simplu constînd din linie ondulată, alcătuită din cîte două volute lipite (T 9/124).

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta decumana

MIT Cluj-Napoca.

*Strachină înaltă cu buza îngroșată la
capăt și corp rotund*

47. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4 \times 4,30 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 17,4 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie deschisă spre albastru, lucios. Partea superioară a corpului e marcată de o canelură subțire sub buză; partea sa inferioară de o nervură orizontală. Pe corp decor simplu constând dintr-un șir orizontal de frunze stilizate (T 11/148)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta sinistra, bastionul de N MIT Cluj-Napoca.

Planșa XI

48. Strachină; fragment cu dimensiunile de $9,5 \times 4,5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 13 cm. Pastă fină de culoare cenușie deschisă spre roșcat; la exterior finis de culoare cenușie închisă. Buza este mai răsfrintă spre exterior. Partea inferioară a corpului este marcată de o nervură orizontală. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de linii frînte formate din patrulater inegale (T 1/10); b. deasupra fiecărei linii frînte cite o căciulă formată din trei patrulater dispuse radial (T 1/10)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta decumana, în bastionul de S MIT Cluj-Napoca.

*Strachină cu corp cu pereți verticali
și buza îngroșată*

49. Strachină fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 5 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Partea superioară a corpului e marcată de o canelură sub buză; partea sa inferioară de o nervură orizontală. Pe corp decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de cercuri prelungite, formate din patrulater inegale (T 15/244)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra MIA Zălau. Inv. 562

50. Strachină; fragment cu dimensiunile de $14 \times 8,5 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la interior și în exterior finis de culoare cenușie închisă. Corpul vasului este marcat de două nervuri orizontale distanțate între ele cu 2,1 cm (registru); în registru decor simplu format dintr-o linie ondulată formată din patrulater mici (T 9/123)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de E MIT Cluj-Napoca.

51. Strachină; fragment cu dimensiunile de $8 \times 8 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la interior și în exterior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Sub buză o canelură îngustă orizontală; o nervură orizontală aflată în partea inferioară delmitează un registru lat de 3 cm. În registru decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de cercuri de mărime mijlocie, formate din patrulater mici, care se întretaie (T 3/33)

Moigrad; terasa sanctualelor; săpăturile din 1959 MIT Cluj-Napoca

Planșa XII

*Străchini înalte cu corpul
din două elemente*

52. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4 \times 4,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis

de culoare cenușie închisă, lucios; ars secundar. Înălțimea părții superioare a corpului este 2 cm; registrul principal este delimitat de canelura părții superioare și de o nervură orizontală la bază. În registru decor simplu format dintr-un șir orizontal de frunze stilizate (T 12/185)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de E MIT Cluj-Napoca.

53. Strachină; fragment cu dimensiunile de $12 \times 7 \times 0,8$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 2,30 cm; lățimea registrului principal nu se poate preciza. În registru decor compus format din: a. un șir orizontal de cercuri mijlocii formate din patrulete mici (T 3/31); b. în interiorul cercurilor mari cercuri mai mici formate din cruci cu golurile dintre brațe umplute cu ove (T 5/49)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia MIT Cluj-Napoca.

54. Strachină fragmentară; dimensiuni $4,5 \times 6 \times 0,8$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă spre roșcat; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este 1,2 cm; lățimea registrului principal nu se poate preciza. În registru decor simplu format dintr-un șir orizontal de frunze cutrei lobi lungi, stilizate (T 11/162)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de N MIT Cluj-Napoca.

55. Strachină; fragment cu dimensiunile de $9,5 \times 6 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16,2 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,8 cm; registrul principal este marcat de diferența de grosime între cele două părți ale corpului și o nervură în partea inferioară; lățimea registrului este de 4,5 cm. În registru decor compus din două elemente, dintre care unul se repetă: a. șir orizontal de cercuri pline decorate cu linii orizontale întretăiate de o bandă cu butoni (T 15/251); b. două șiruri orizontale de cerculețe duble formate din linii simple care încadrează șirul de cercuri pline (T 6/67)

Moigrad; colecția WT
MIA Zălau. Inv. C.C. 298/1958

Planșa XIII

56. Strachină; fragment cu dimensiunile $3 \times 5,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 12 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,5 cm; registrul principal este delimitat de diferența de nivel dintre cele două părți și o nervură orizontală la bază; lățimea lui este de 3,5 cm. În registru decor (incomplet) format din șir orizontal de arce de cerc deschise în jos, formate din patrulete mici și rozete cu 8 petale (T 13/199)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de N MIT Cluj-Napoca.

57. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 6 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 15 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,4 cm. Lățimea registrului cu decor nu se poate preciza. În registru decor compus format din 3 elemente: a. cercuri mari formate din patrulete mici așezate în șir orizontal (T 4/46); b. în interiorul fiecărui cerc mare câte un cerc mijlociu format din patrulete (T 3/39); c. în interiorul fiecărui cerc de mărime mijlocie câte un cerc mic format din linii simple (T 6/65)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra, bastionul de N MIT Cluj-Napoca.

58. Strachină; fragment cu dimensiunile de $16 \times 7,5 \times 1$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16,4 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios (sînt mai multe fragmente; noi dăm aici dimensiunile celui mai mare). Înălțimea părții superioare a corpului este de 3,4 cm; registrul cu decor delimitat sus de bordura dintre cele două părți, iar jos de o nervură orizontală are lățimea de 3 cm. În registru decor compus format din două elemente așezate în grupuri succesive: a. ramură de copac stilizată (T 10/58); b. decor în forma cifrei 8 formată din patrulete mici (T 9/129)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943
MIT Cluj-Napoca.

59. Strachină; dimensiunile fragmentului $9 \times 5,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu deschis, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 3,6 cm; lățimea registrului cu decor nu se poate preciza. Nici decorul nu este întreg; se distinge numai partea superioară a unui element de decor în formă de frunză stilizată

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria
MIA Zălau. Inv. P 77 A C 36

60. Strachină; dimensiuni: dg = 13 cm; df = 5,8 cm; h = 10 cm; grosimea peretelui 0,6 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,6 cm; registrul cu decor delimitat de denivelarea dintre cele două părți sus și o nervură orizontală jos este lat de 4,5 cm; în registru decor simplu format dintr-un șir orizontal de elemente de decor în forma literei S- prezentată ca o frunză stilizată (T 11/154)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra
MIA. Zălau. Inv. 604.

Planșa XIV

61. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 7 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,2 cm; registrul cu decor se delimitează în partea superioară prin diferența de nivel, iar în partea inferioară printr-o nervură orizontală. În registru decor compus din două elemente: a. semicercări deschise în jos, formate din patrulete mici, așezate în șir orizontal (T 8/109); b. la joncțiunea a cîte două semicercuri decor în formă de frunză trifolie stilizată (T 12/181)

Moigrad; săpăturile din 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra; bastionul de S
MIA Zălau. Inv. 570.

62. Strachină; fragment cu dimensiunile $10 \times 9 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Înălțimea părții superioare a corpului este de 1,8 cm; registrul cu decor este marcat de diferența de nivel dintre cele două părți în sus, și de o nervură orizontală la bază; lățimea ei este de 4,5 cm. În registru decor simplu: șir orizontal de ramuri de brad cu vîrfurile în jos (T 11/153)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistrală; bastionul de V
MIT Cluj-Napoca.

Planșa XV

Strachini înalte cu pereții drepti buza mică și rotundă

63. Strachină; fragment cu dimensiunile de $20 \times 12 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior fir-

nis de culoare cenușie închisă, lucios. Lățimea registrului cu decor cuprins între canelura de sub buză și o nervură orizontală este de 6,5 cm; în registru decor compus din două elemente repetate: a. două șiruri orizontale paralele de semicercuri deschise spre stînga, formate din patrulete mici (T 2/19); b. deasupra celor două șiruri de semicercuri și între ele la joncțiuni se află cîte două șiruri paralele de rozete formate din rozete cu patru petale (T 13/189)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de E MIT Cluj-Napoca.

64. Strachină; fragment cu dimensiunile de 7,5×12×6,8 cm; dg la vasul întregit grafic este de 20,2 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la interior și în exterior firnis de culoare cenușie închisă. La 4,5 cm sub canelura de sub buză se delimitează partea superioară a unui registru printr-o nervură. Lățimea registrului cu decor nu se poate preciza. În registru decor compus din 4 elemente: a. șir orizontal de frunze cu peduncul (T 11/151); b. linie frîntă formată din patrulete mici (T 1/11); c. în unghiurile superioare ale liniei frînte se află cercuri pline din linie exterioară — cerc mic din patrulete mici — cerculeț mic liniar (T 5/51) d. în unghiurile inferioare ale liniei frînte decor din cercuri triple din linii inscise (T 6/76)

Moigrad; descoperire întîmplătoare; colecția L. Szikszai
MIA Zălau. Inv. 131

65. Strachină; fragment cu dimensiunile de 13×12×0,8 cm; dg la vasul întregit grafic este de 22,6 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis cenușiu închis. Registrul cu decor cuprins între canelura de sub buză și o canelură orizontală este lat de 10 cm. În registru decor compus din 8 elemente: a. șir orizontal de elemente cu trei brațe în care sînt înscrise cercuri (T 12/171) b. semicercuri formate din perle ovale încadrate de două linii, deschise în jos, așezate în șir orizontal (T 8/120); c. la capetele a fiecare grup de semicercuri cîte o frunză trifolie stilizată (T 11/164); d. în centrul semicercurilor cîte un cerc mic din trei linii simple (T 6/68); e. la capătul mai lung al lobului frunzei trifolii cîte un element cu trei brațe (T 12/172); f. între aceste din urmă elemente cercuri duble din linii simple (T 6/62—63) g. sub rîndul de elemente cu trei brațe, frunze stilizate încadrate în cerc, așezate în șir orizontal (T 12/185; h. în ultimul rînd la baza registrului cerc mic format din trei linii (T 6/68)

Moigrad; descoperire întîmplătoare 1948
MIA Zălau. Inv. 944

Planșa XVI

Străchini înalte cu corp rotund

66. Strachină; fragment cu dimensiunile 3×4,3×0,5 cm; dg la vasul întregit grafic este de 22 cm. Pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la interior și în exterior firnis roșu. Pe perețele interior se observă impresia negativă a tiparului (instrumentului). Buza este răsfrîntă spre înafară și lată în partea superioară. Pe corp decor compus din 4 elemente: a. cercuri mari formate din patrulete mici (T 4/41) așezate în șir orizontal; b. cerc mijlociu format din patrulete mici (T 3/35) înscris în cercul mare; c. cerc din linie simplă; d. frunză trifolie stilizată (T 12/189)

Moigrad; colecția WT
MIA Zălau. Inv. C.C., 298, 12 R/1958

67. Strachină; fragment cu dimensiunile de 8×5,5×0,6 cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Buza vasului este răsfrîntă spre exterior. Pe corpul vasului decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de S-uri întoarse spre stînga (T 14/225)

Moigrad; colecția WT
MIA Zălau. Inv. C.C. 298,8/1958

68. Strachină; fragment cu dimensiunile 14,6×10×0,6 cm; dg la vasul întregit grafic este de 22 cm; Pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior firnis roșu maron. Pe pere-

tele interior se văd impresiile instrumentului de tipărit. Buza vasului este răsfrintă spre exterior și canelată în partea interioară. Canelura de sub buză și o nervură orizontală delimitează un registru cu decor lat de 6,8 cm; în registru decor compus din 3 elemente: a. semicercuri formate din patrulete mici deschise în jos, așezate în șir orizontal (T 8/109) b. la joncțiunile dintre două semicercuri, ove întoarse (T 15/242) c. în partea inferioară un șir orizontal de rozete mari cu patru petale (T 13/191)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 1 R/1958

69. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 4,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 24 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior a fost firnis de culoare cenușie închisă; dar s-a șters. Buza vasului este înaltă și răsfrintă spre exterior; sub buză o canelură orizontală. Pe corp decor compus din două elemente care se repetă: a. romburi formate din patrulete mici așezate în șir orizontal (T 1/12); b. rozete mici (T 13/207) așezate fie în centrul romburilor, fie în unghiurile de sus și de jos la joncțiunea dintre ele.

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet, porta dextra, pe drum

MIA Zălau. Inv. 584

70. Strachină; dimensiunile fragmentului $9 \times 6 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 24 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis, lucios. Pe corpul vasului decor compus din 3 elemente: a. șir orizontal de elemente cu trei brațe care înscriu cerculețe mici (T 12/171), plasate în partea de sus a intersecției dintre semicercurile aflate dedesubt; b. șir orizontal de semicercuri formate din patrulete mici inegale (T 8/118); c. jos la intersecție a fiecare două semicercuri se află un decor în forma unei ramuri (?)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra, pe drum

MIA Zălau. Inv. 842

71. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 4,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 17 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior firnis de culoare cenușiu închis spre negru, lucios. Pe corpul vasului decor simplu constând din bare verticale late imprimate în șir orizontal (T 2/23)

Moigrad; săpăturile din anul 1913

MIT Cluj-Napoca. Inv. III/9622

72. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7 \times 4,5 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 22 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă spre negru, lucios. Buza răsfrintă spre exterior, are o canelură în partea interioară. Pe corp decor compus din două elemente dintre care al doilea se repetă: a. cercuri mijlocii formate din patrulete mici (T 3/33) așezate în șir orizontal; b. între aceste cercuri câte două rozete de mărime mijlocie așezate una deasupra celeilalte (T 13/208)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943

MIT Cluj-Napoca.

73. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6 \times 2,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Din decor se păstrează numai un singur element — din mai multe — un șir de semicercuri sau arce de cerc formate din patrulete mici deschise în jos (T 7/92)

Moigrad; terasa sanctuarelor; săpăturile din 1959; Secțiunea I, groapa 8

MIT Cluj-Napoca

74. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7 \times 3,5 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 18 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Buza vasului este lată și răsfrintă spre exterior; o canelură foarte îngustă desparte buza de corpul vasului. Pe corp decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de cercuri din patrulete mici; cercurile nu sînt complete (T 3/28)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia

MIT Cluj-Napoca.

75. Strachină; fragment cu dimensiunile de $4,7 \times 4,8 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie. Corpul vasului este rotunjit, iar buza înaltă ușor răsfrîntă spre exterior. Pe corp decor compus din două elemente: a. șir orizontal de rozete cu petale triunghiulare (cf. T. 13/198 dar zece petale)

Moigrad; săpăturile din anul 1949, castrul de pe Pomet; porta dextra
MIA Zălau. Inv. 579

Strachină cu pereți înalți, mare, buza lătită și canelată

76. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7 \times 5,8 \times 0,8$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 24 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în interior și la exterior firnis cenușiu închis, lucios. Buza se termină lată de 2 cm avînd două caneluri largi; sub buză două caneluri orizontale care o despart de corp. Pe corp decor compus din două elemente: a. cerc mijlociu format din perle încadrate de linii simple (T 5/55); b. înscris în aceste cercuri mijlocii cerc simplu format din trei linii (T 6/69)

Moigrad; colecția WT
MIA Zălau. Inv. C.C. 298,3/1958

77. Strachină; fragment cu dimensiunile de $9 \times 6 \times 0,8$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 25 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis. Buza are lățimea de 2 cm și două caneluri adîncite. Pe corp element de decor compus din două elemente: a. șir orizontal de arcuri de cerc formate din perle încadrate de linii (T 8/122); în centrul fiecărui arc se află cîte un cerc format din patrulete lipite și cu cerc mic central (T 6/79)

Moigrad; săpăturile din anul 1909
MIT Cluj-Napoca. Inv. II 190

Planșa XVIII

Strachină mare, cu pereți drepți, buza lată și răsfrîntă spre exterior

78. Strachină; dimensiunile fragmentului $19 \times 7 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 30 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis la culoare, lucios. Buza este lată de 2,2 cm și are o canelură în partea interioară; sub buză este o canelură care o desparte de corp. Pe corp decor compus format din două elemente: a. cercuri mari așezate în șir orizontal, formate din patrulete mici (T 4/42); b. în fiecare cerc mare înscris cîte un cerc mic, format din patrulete mici (T 3/26)

Moigrad; săpăturile din anul 1943; castrul de pe Pomet; porta decumana, bastionul de S, sub padiment
MIT Cluj-Napoca.

79. Strachină; fragment cu dimensiunile $6,5 \times 6,5 \times 0,9$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 30 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie, lucios. Buza este lată de 2,3 cm și are trei caneluri; sub buză mai multe caneluri orizontale. Pe corp decor compus din două elemente: a. cercuri mari așezate în șir orizontal, formate din perle încadrate (T 5/57—58); b. în cercurile mari înscris cîte un element de decor trilobat (T 11/167)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; principia
MIT Cluj-Napoca.

80. Strachină; fragment cu dimensiunile $8 \times 6,1 \times 0,8$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 30 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Buza este lată de 2,5 cm și are trei caneluri. Pe corp se păstrează urmele unui decor simplu (dar nu este întreg) format din cercuri mijlocii întretăiate, formate din patrulete mici (T 4/40)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; secțiunea 3 pe latura de SV
MIT Cluj-Napoca.

81. Strachină; fragment cu dimensiunile de $13 \times 6 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 30 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă; lucios. Buza este lată de 2,6 cm. Sub buză se delimitează o parte superioară a corpului marcată de o gîtuitoră a lui. Pe partea de jos a corpului decor simplu format dintr-un șir orizontal de cercuri mari, formate din patrulete mici (cf. T 4/44 dar patruletele puțin mai mari)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria, culoarul de N MIT Cluj-Napoca.

Planșa XIX

Strachină mare cu corpul împărțit în două registre Varianta cu buza lată și răsfrîntă spre exterior

82. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5,4 \times 4 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 22 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă, lucios. Buza este lată și rotunjită spre înafară. Pe registrul superior al vasului decor simplu alcătuit dintr-un șir de incizii late așezate vertical (T 2/22)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298,28/1958

83. Strachină; fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 7,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 26 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Buza vasului este lată și răsfrîntă oblic în afară; sub buză are două caneluri orizontale care delimitează buza de corp. În registrul superior al corpului decor compus din: a. ramuri de brad cu vîrfuri în sus, dar înclinate; așezate câte două apropiate (T 11/156) dar formînd un șir orizontal; b. deasupra fiecărui grup câte două capete de ramură de brad (T 11/158)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria

MIA Zălau. P 77 A. C 92

Varianta cu pereți înalți drepți, buza rotundă și două registre

84. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 7,5 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 20 cm; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior și în interior firnis de culoare brună. Buza este rotunjită. Registrul superior se delimitează de cel inferior printr-o gîtuitoră a corpului. În registrul inferior decor compus din două elemente: a. șir orizontal de svastici cu patru brațe (T 14/229) b. dedesubtul acestui șir, cam în dreptul spațiilor dintre svastici, șir orizontal de rozete formate din triunghiuri (T 13/201)

Moigrad; săpăturile din anul 1958

MIT Cluj-Napoca. IN 11850

85. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6 \times 6 \times 0,6$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 26,4 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis cenușiu. Buza este rotundă. Registrul superior al corpului delimitat de gîtuitoră este foarte îngust și ușor răsfrînt spre înafară. În registrul inferior se află un decor simplu format dintr-un șir orizontal de volute întretăiate, formate fiecare de un zig-zag încadrat de linii (T 9/130)

Moigrad; săpăturile din anul 1914

MIT Cluj-Napoca, Inv. IV 129

86. Strachină; fragment cu dimensiunile de $10 \times 10,5 \times 1$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 30 cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă, lucios. Buza rotunjită se desparte de corp, printr-o canelură. Registrul superior se desparte de cel inferior printr-o gîtuitoră. În registrul inferior se păs-

trează doar parțial decorul; restul păstrat constă din două elemente: a. linii duble înclinate formate din patrulateri mici (T 1/8); b. la capătul liniilor înclinate rozetă cu 8 petale (T 13/203)

Moigrad; săpăturile din 1977; castrul de pe Pomet; porta praetoria
MIA Zalău. Inv. P 77 A. C 28

Planșa XX

Vase diferite

87. Oală (?); fragment cu dimensiunile de $3 \times 2,5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie. Buza este lată, răsfrintă spre exterior și are o canelură în partea exterioară. Sub buză altă canelură orizontală care o desparte de corp. Pe corp se mai păstrează doar un șir orizontal de semicercuri deschise în jos, formate din patrulateri mici (T 7/94)

Moigrad; colecția WT
MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 32/1958

88. Strachină; fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 3,5 \times 0,7$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 9,2 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și interior firnis de culoare cenușie închisă. Peretele vasului este drept; buza mică și rotunjită; corpul este împărțit în două registre prin două caneluri orizontale. Pe registrul inferior se află un șir de arce de cerc deschise spre dreapta formate din patrulateri mici lipite.

Moigrad; săpăturile din 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra, bastionul de S
MIA Zalău. Inv. 857

89. Strachină; fragment cu dimensiunile $7 \times 3,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 10 cm; Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; spre exterior și interior firnis de culoare cenușie închisă spre negru. Buza vasului este răsfrintă oblic în afară; sub buză o canelură orizontală. Pe corp decor simplu format dintr-un șir orizontal de svastici cu trei brațe (T 14/227)

Moigrad; descoperire întâmplătoare 1958
MIA Zalău. f.n.i.

90. Strachină; fragment cu dimensiunile de $6 \times 3,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 13 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis cenușiu, lucios de culoare deschisă. Buza este lată și răsfrintă puternic; corpul este rotunjit. Pe corp decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în jos așezate în șir orizontal, formate din patrulateri legate (cf. T 8/112) b. la capetele a câte două semicercuri câte un semicerc mic format din patrulateri mici legate

Moigrad; perieghază pe Pomet în anul 1978
MIA Zalău. f.n.i.

91. Strachină; fragment cu dimensiunile $3 \times 3,5 \times 0,4$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 12,4 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă spre roșcat. Buza vasului este înaltă și verticală. Pe corp decor simplu format din linii verticale formate din patrulateri mici, așezate în șir orizontal (cf. T 1/7)

Moigrad; perieghază pe Pomet în anul 1978
MIA Zalău. f.n.i.

92. Oală; fragment cu dimensiunile de $6 \times 3,5 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 14 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie-roșcată. Buza este răsfrintă spre exterior formând un lăcaș larg pentru capac. Pe corp decor simplu format din ramură rotunjită cu capătul în jos (T 10/136)

Moigrad; săpăturile din anul 1959; castrul de pe Pomet
MIT Cluj-Napoca

93. Strachină; fragment cu dimensiunile de $3 \times 4 \times 0,5$ cm; dg la vasul întregit grafic este de 16,2 cm. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă spre negru. Buza este lată și răsfrintă, spre exterior înclinată. Pe corp decor simplu format din semicercuri deschise în jos, formate din patrulete mici lipite; așezate în șir orizontal

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra; bastionul de E MIA Zalău. Inv. 857

Planșa XXI

Fragmente de vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

94. Fragment cu dimensiunile de $7,5 \times 4,5 \times 0,5$ cm; reprezintă o porțiune din registrul inferior al vasului; decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în sus formate din patrulete mici (T 7/90 dar întors) așezate în șir orizontal; b. în centrul lor două ovale mici concentrice (T 6/60); un șir de ovale similare așezate orizontal în dreptul locului unde se apropie semicercurile unul de altul.

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia MIT Cluj-Napoca

95. Fragment cu dimensiunile $8,5 \times 7,5 \times 0,8$ cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă roșcată; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Reprezintă registrul principal al vasului. În registru decor compus din două elemente: a. cercuri de mărime mijlocie formate din patrulete mici inegale; mai mici spre capete (T 3/36); b. în centrul lor rozete mici din patru petale (T 13/189)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta sinistra, bastionul de V MIT Cluj-Napoca

96. Fragment cu dimensiunile de $9 \times 6,5 \times 0,8$ cm; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis cenușiu închis lucios; reprezintă o parte din peretele vasului. Decor compus din trei elemente: a. cercuri mari formate din patrulete (T 4/47); b. în interiorul cercurilor câte o frunză stilizată puternic (T 10/134); c. la limita de sus și jos a intersecției cercurilor câte o rozetă (T 13/208)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta decumana, pe drum MIT Cluj-Napoca

97. Fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 6,5 \times 0,8$ cm; reprezintă partea centrală a peretelui vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din 3 elemente care se repetă: a. linii duble verticale formate din patrulete mici (T 1/3) așezate în șir orizontal; b. la capetele de sus și de jos ale acestor linii câte o rozetă mică formată din patru petale (T 13/189); c. între liniile verticale câte două cercuri de mărime mijlocie așezate unul deasupra celuilalt, formate din patrulete mici inegale și neînchise (T 3/30); în mijlocul cercurilor câte o rozetă mică cu patru petale

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; secțiunea 3 pe latura de NV MIT Cluj-Napoca

98. Fragment cu dimensiunile de $8 \times 9,5 \times 1$ cm; reprezintă peretele vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Pe corp decor simplu format din cercuri mari alcătuite din perle încadrate, așezate în șir orizontal (T 5/59)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia MIT Cluj-Napoca

99. Fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 4,3 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior

firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus format din două elemente: a. șir orizontal de cercuri mari formate din perle încadrate de linii (T 5/58) b. decor trifolice plasat în centrul fiecărui cerc (T 12/183)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia
MIT Cluj-Napoca

100. Fragment cu dimensiunile de $12 \times 6 \times 1$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor format din patru elemente: a. șir de semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici; așezate în șir orizontal (T 8/105); b. de la jonțiunea fiecărei perechi de semicercuri pornește cu vârful în jos o ramură terminată ascuțit (T 10/145); c. între ramuri două elemente de decor așezate unul sub celălalt: frunză mică stilizată formată din patrulete mici (T/159) și d. două frunze stilizate cu virfurile îngemănate; formate din patrulete mici (T 11/160)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta sinistra
MIT Cluj-Napoca

101. Fragment cu dimensiunile de $6 \times 4,5 \times 0,8$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din patru elemente: a. Semicercuri deschise în jos, formate din patrulete mici (T 8/112) așezate în șir orizontal; b. la capetele a câte două semicercuri câte o frunză stilizată, formată din patrulete mici așezate în V și rotunjită (T 10/137); între frunze două elemente de decor așezate unul peste altul; c. cerc compus la rîndul lui din mai multe elemente: șir exterior de ove mici; cerc interior din linie dublă; cerc interior din linie simplă; mărimea mijlocie (T 6/80); d. cerc compus din trei părți: la exterior trapeze mici cu baza spre exterior; cerc din linie dublă; cerc central din linie simplă (cf. T/10/79 dar cu încă un cerc intermediar)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; principia
MIT Cluj-Napoca

102. Fragment cu dimensiunile de $8 \times 9 \times 0,9$ cm; reprezintă o parte din peretele vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din trei elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/103) inegale; așezate în șir orizontal; b. la capătul fiecărui grup de semicercuri câte o ramură de brad formată din patrulete (T 10/144); c. între ramurile cu vârful în jos se află în șir vertical câte trei rozete cu șapte și cu opt petale (T 13/196 și 200)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; principia
MIT Cluj-Napoca

103. Fragment cu dimensiunile de $6,5 \times 5,5 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Pe peretele interior se văd impresiile negative ale instrumentului de tipărit. Decor compus din patru elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/103) inegale; așezate în șir orizontal. b. la capetele semicercurilor câte o frunză stilizată (T 12/177). c. sub frunza stilizată decor liniar în formă de litera S (T 14/223). d. ramură în formă de S formată din patrulete mici (T 11/154)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta sinistra
MIT Cluj-Napoca

104. Fragment cu dimensiunile de $11 \times 8 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă; urme de ardere secundară puternică. Pe peretele interior se văd impresiile negative ale instrumentului de tipărit. Decor compus din cinci elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/103); așezate în șir orizontal. b. în interiorul semicercurilor decor din cerc compus din două cercuri exterioare din patrulete și unul interior din linii (T 6/81). c. la capetele semicercurilor decor vegetal stilizat (T 12/178).

d. sub decorul acesta trilobat un decor vegetal stilizat în aceeași manieră dar cu patru lobi (T 12/179). e. sub cerculețele înscrise și între cele două elemente de decor lobate se află cite o frunză stilizată, cu vârful în sus și rotunjit (T 11/150)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta sinistra, bastionul de V, în exterior
MIT Cluj-Napoca

105. Fragment cu dimensiunile de $14,5 \times 16 \times 0,9$ cm; reprezintă peretele lateral al unui vas; pastă foarte fină de culoare cărămie la exterior și în interior finis de culoare roșie închisă, lucios. Decor compus din trei elemente: a. semicercuri deschise în jos, formate din patrulete mici (T 7/101) așezate în șir orizontal. b. la capetele de întâlnire ale semicercurilor cite o rozetă cu 8 petale mici (T 13/197); c. de la rozetă pornesc vertical în jos linii formate din patrulete mici (T 1/2) la capetele cărora se află cite o rozetă de același tip

Moigrad; săpăturile din anul 1914; oraș — terasa de la NE de castru
MIT Cluj-Napoca. Inv. IV 140

106. Fragment cu dimensiunile de $14 \times 10 \times 0,6$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici inegale (T 8/104) așezate în șir orizontal; b. cerculețe mici formate din patrulete așezate atît la punctele de joncțiune ale semicercurilor cît și înscrise în acestea (T 3/25, 27)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta sinistra, bastionul de V
MIT Cluj-Napoca

107. Fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 3,5 \times 0,6$ cm; reprezintă o porțiune din peretele — partea spre buză — a vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus; se păstrează numai două elemente: a. semicercuri deschise în jos alcătuite din perle (T 8/114) așezate în șir orizontal. b. frunză stilizată (?)

Moigrad; săpăturile din 1959; B groapa 9
MIT Cluj-Napoca

108. Fragment cu dimensiunile de $7 \times 5,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină cărămie deschisă; la exterior și în interior finis cărămiziu închis lucios. Pe partea interioară a peretelui se văd impresiile negative ale instrumentului de tipărit. Decor compus din trei elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 8/111) așezate în șir orizontal. b. la capetele semicercurilor cite o frunză stilizată (T 10/140); c. cercuri mijlocii formate din patrulete (T 3/39) așezate în șir orizontal în partea de jos a registrului cu decor

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1959
MIT Cluj-Napoca

109. Fragment cu dimensiunile de $10 \times 8 \times 0,8$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie; deschisă; în interior și exterior finis cenușiu mai închis, lucios; pe partea interioară nu este finis. Decor compus din trei elemente: a. șir orizontal de semicercuri deschise în jos formate din perle încadrate între linii (T 8/121); b. la capetele de joncțiune ale semicercurilor cite un element vegetal stilizat (T 12/173) c. în partea de jos a registrului se află cercuri mari formate din patrulete mici (neînchise complet) care se întretaie formînd un șir orizontal (T 4/42)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta decumana
MIT Cluj-Napoca

110. Fragment cu dimensiunile de $7 \times 11 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă; finisul este foarte șters. Partea superioară a registrului cu decor este delimitată de o canelură orizontală. Decor compus din șapte elemente: a. Semicercuri deschise în jos formate din triunghiuri cu vârful spre interior, rotunjit (T 8/113); așezate

în șir orizontal. b. la joncțiunile semicercurilor se află coloane așezate pe baze cu caneluri de trecere și capitele simple (T 15/248); coloanele apar canelate pe verticală; bazele și capitele sînt striate. c. între coloane se află element de decor floral triloblat stilizat (T 12/181). e. între două coloane, mai jos se află cerc de mărime mijlocie format din patrulete semicercurilor, în partea de jos se află un grup de trei cerculețe așezate simetric (T 6/82) Moigrad; săpăturile din anul 1959; terasa sanctuarelor; S 1; 0,40—0,60

MIT Cluj-Napoca

111. Fragment cu dimensiunile de 8,6×5,5×0,5 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. semicercuri largi deschise în jos, formate din patrulete mici (T 8/107) așezate în șir orizontal. b. la intersecția semicercurilor, în partea de jos se află un grup de trei cerculețe așezate simetric (T 6/82)

Moigrad; săpăturile din anul 1977; castrul de pe Pomet; porta praetoria

MIA Zalău. Inv. P 77 A. C 53

112. Fragment cu dimensiunile de 5,5×5×0,6 cm; reprezintă peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior finis de culoare brună, lucios. Decor compus format din două elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/101); așezate în șir orizontal. b. la capetele semicercurilor cîte o rozetă cu șapte petale (T 13/196)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria

MIA Zalău. Inv. P 77 A. C 19

113. Fragment cu dimensiunile de 5,5×4×0,7 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor simplu: floare trilobată stilizată (T 11/164) așezată în șir orizontal.

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1943; porta decumana

MIT Cluj-Napoca

114. Fragment cu dimensiunile de 3,5×3,3×0,5 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare roșie mai închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. bare verticale scurte formate din perle (T 1/4); b. semicercuri mici deschise în jos, formate din patrulete mici (T 7/88) așezate în șir orizontal între barele verticale.

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria

MIT Cluj-Napoca

115. Fragment cu dimensiunile de 4,5×3×0,5 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor simplu format din frunze late (T 11/155) așezate în șir orizontal

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298/1958

116. Fragment cu dimensiunile de 8×6×0,8 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; marginile superioară și inferioară ale registrului cu decor sînt marcate de caneluri orizontale. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. linie ondulată formată din patrulete mici inegale (T 9/126); b. în fiecare undulație este înscrisă cîte o rozetă cu cerculeț central (T 13/207)

Moigrad; săpăturile din anul 1959; terasa sanctuarelor; secțiunea 1; 0,40—0,60

MIT Cluj-Napoca

117. Fragment cu dimensiunile de 10×9×0,8 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; se delimitează partea inferioară a registrului printr-o canelură orizontală

îngustă. Decor compus, dar păstrat numai în parte; dintre elementele care se păstrează menționăm: a. decor în forma literei S răsturnate orizontal (T 14/218); b. linie verticală formată din patrulete mici (cf. T 1/2) c. rozete mici cu șase petale (T 13/194)

Moigrad; săpăturile din anul 1908; terasă de la NE de castru
MIT Cluj-Napoca. Inv. II 21

118. Fragment cu dimensiunile de $7 \times 5 \times 0,5$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; partea inferioară a registrului cu decor este marcată de o canelură orizontală. Decor compus din mai multe elemente; nu se păstrează toate: a. floare stilizată cu patru petale (T 11/165) așezată în șir orizontal. b. deasupra lor, în spațiul dintre ele sînt plasate frunze stilizate cu cercuri la bază (T 10/133). c. în partea de jos a șirului de flori cu patru petale, în spațiile dintre ele, grupuri de cîte trei cercelete cu circumscriseri (T 6/83)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din 1977; porta praetoria
MIA Zalău. P 77 A. C 73

119. Fragment cu dimensiunile de $9 \times 5 \times 0,9$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; se distinge o canelură orizontală care limitează partea inferioară a registrului cu decor. Pastă foarte fină cărămizie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare mai închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. bare verticale alcătuite din perle (T 1/4); b. semicercuri formate din patrulete mici, deschise în jos, așezate între barele verticale (T 7/88)

Moigrad; castrul de pe Pomet; săpăturile din anul 1943; porta praetoria
MIT Cluj-Napoca

120. Fragment cu dimensiunile de $7 \times 5 \times 0,5$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; limita inferioară a registrului cu decor este marcată de o canelură subțire orizontală. Pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior și în interior finis roșu închis, lucios. Decor compus din două elemente: a. linii oblice așezate în unghi una față de alta, formate din patrulete mici, inegale (T 1/5). b. la intersecțiile acestor linii, așezate în grupe cîte două în șir orizontal, se află rozete mari cu cercelet central (T 12/210)

Moigrad; săpăturile din anul 1959; terasa sanctuarelor, secțiunea 1, groapa 8—9
MIT Cluj-Napoca

121. Fragment cu dimensiunile de $11,8 \times 6,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; partea inferioară a registrului este marcată de o nervură orizontală în relief. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din patru elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/101); b. de la capetele semicercurilor pornește în jos o linie verticală formată din patrulete mici (T 1/2); în cadrul format de semicercuri și de liniile verticale se succed următoarele două elemente de decor astfel: c. două șiruri verticale de elemente în forma literei S de mărime mică, întoarsă spre dreapta (T 14/217). d. aceste două șiruri încadrează un șir de rozete cu șapte petale (T 13/195)

Moigrad; descoperire întâmplătoare
MIA Zalău. Inv. 137

122. Fragment cu dimensiunile de $4 \times 4 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară finis cenușiu închis spre negru, lucios. Decor simplu format din frunze stilizate excesiv (T 12/170) așezate în șir orizontal

Moigrad; colecția WT
MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 22/1958

123. Fragment cu dimensiunile de $9 \times 8,5 \times 0,6$ cm; reprezintă peretele lateral al vasului; se disting exact marginile de sus și de jos ale registrului cu decor marcate de nervuri orizontale; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior finis de culoare cenușie închisă; destul de șters. Decor compus din trei elemente: a. semicercuri deschise în jos, formate din patrulete sau triunghiuri mici cu vârful spre interior (cf. T 8/116); b. la punctele de întîlnire ale semicercurilor, așezate în șir orizontal se află grupuri de

cîte trei cerculețe înscrise, din linii duble (T 6/84); c. la baza registrului floare cu patru petale stilizate (T 11/166)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 5/1958

124. Fragment cu dimensiunile de $5 \times 4,7 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior firnis de culoare roșie închisă. Decor păstrat parțial; numai două elemente: a. semicercuri deschise în jos formate din patrulete mici (T 7/91) așezate în șir orizontal. b. la capetele semicercurilor frunză stilizată cu vârful în jos (T 10/143)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 6 R/1958

125. Fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 3 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior firnis de culoare brună. Decor simplu alcătuit din frunze stilizate, plasate întâmplător în registrul superior (T 10/138)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 9 R/1958

126. Fragment cu dimensiunile de $11,5 \times 7 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior firnis brun, foarte șters. Decor simplu format din cerculețe mici formate din triunghiuri cu vârful în interior, așezate în șir orizontal (cf. T 13/201 dar mai multe elemente-petale)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 3 R/1958

127. Fragment cu dimensiunile de $5 \times 3,5 \times 0,7$ cm; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la suprafață urme de firnis brun; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului. Decor compus dar se păstrează numai parțial patru elemente: a. cerc mijlociu format din patrulete mici (T 4/41); b. înscris în primul cerc un al doilea, format din patrulete mici (T 3/29); c. înscrisă în mijlocul cercului mic anterior o rozetă cu 11 petale. d. între cercuri ramuri de brad (T 11/157)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 7 R/1958

128. Fragment cu dimensiunile de $4 \times 4 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; se distinge gîtuirea care marchează partea de sus a registrului cu decor; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior firnis de culoare brună-roșcată. Decor simplu format din elemente în forma literei „S” (T 14/220)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 8 R/1958

129. Fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 2,3 \times 0,4$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral, cu partea inferioară a registrului marcată de o canelură orizontală; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis cenușiu închis. Decor simplu, păstrat parțial; constă din ramuri sau frunze stilizate cu vârful în sus (T 10/135)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 33/1958

130. Fragment cu dimensiunile de $8,5 \times 10 \times 0,8$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; în partea de sus marcată de o gîtuire se află marginea superioară a registrului; în partea de jos marginea lui e marcată de o canelură orizontală. Pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la suprafață și în elementele de decor a fost pusă o pastă albă. Decor simplu format dintr-un șir orizontal de globuri formate din patrulete mici atîrnînd de o codiță îndoită (T 15/243)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 4 R/1958

131. Fragment cu dimensiunile de $10,5 \times 4,5 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă. Pe corp decor compus din mai multe elemente: a. linii verticale și orizontale; în spațiile patrulate formate de întretăierea acestor linii (T 1/2) sînt înscrise cîte patru cerculețe din linii duble (T 6/63)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. 298, 9/1958

132. Fragment cu dimensiunile de $9 \times 3,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă. Se păstrează numai o parte din elementele de decor: a. cercuri formate din cununi de laur (?) (T 5/56) și cercuri formate din cerculețe încadrate între linii și despărțite prin bare mici între linii, care dau impresia unor casete

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 10/1958

133. Fragment cu dimensiunile de $11,5 \times 10,7 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior firmis de culoare roșie. În interior se văd impresiile negative ale instrumentului de ștampilat pentru fiecare din elementele de decor. Decor compus din două elemente: a. semicercuri deschise în jos, formate din patrulateri mici (T 8/109) așezate în șir orizontal. b. frunze stilizate așezate cu vârful în jos (T 10/131)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 2 R/1958

134. Fragment cu dimensiunile de $3,5 \times 2,5 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios spre negru. Decor simplu format din floare cu patru petale stilizată excesiv (T 12/169) așezată în șir orizontal

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 11/1958

135. Fragment cu dimensiunile de $4,5 \times 3 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior urme de firmis cenușiu-roșcat. Decor compus din mai multe elemente probabil; se păstrează numai două: a. decor în formă de vrej dublu (T 14/226) așezat în șir orizontal și încadrat între două linii incizate, orizontale. b. dedesubt un șir de flori cu petale lungi, așezate în șir orizontal (T 11/168)

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 20/1958

136. Fragment cu dimensiunile de $5,2 \times 2,8 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus; se păstrează sigur numai două elemente: a. cercuri mijlocii formate din patrulateri mici (T 3/33) așezate în șir orizontal. b. în centrul cercului un cerc mic dublu liniar (T 6/61); lateral de-o parte și de alta a cercului și jos și sus cîte două cerculețe de același tip.

Moigrad; colecția WT

MIA Zalău. Inv. C.C. 298, 6/1958

137. Fragment cu dimensiunile de $5,8 \times 3 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firmis de culoare cenușie închisă, spre negru, lucios. Decor simplu alcătuit dintr-un șir orizontal de amprente de labă umană (T 15/247)

Moigrad; săpăturile din anul 1913; terasă de la NE de castru

MIT Cluj-Napoca. Inv. III/9623

138. Fragment cu dimensiunile de $3,7 \times 3 \times 0,4$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; la exterior firmis roșu dar foarte șters. Decor compus din mai multe elemente; se păstrează sigure două: a. ramuri sau frunze

stilizate cu vârful în sus (cf. T 10/144) așezate câte două alăturat; b. rozete de mărime mijlocie alcătuite din triunghiuri lungi antrenate în rotație (T 13/215)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 12 R/1958

139. Fragment de vas cu dimensiunile de $3,8 \times 3 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la suprafață cu vopsea albă. Decor simplu format dintr-un șir orizontal de altare miniaturale stilizate (T 15/249)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 38/1958

140. Fragment de vas cu dimensiunile $4,5 \times 3 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în interior și la exterior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor simplu format dintr-un șir de elemente stilizate (T 15/250)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 24/1958

141. Fragment cu dimensiunile de $5,5 \times 3,7 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în interior și în exterior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus format din două elemente: a. ove cu capetele în jos (T 15/241); b. frunze stilizate cu vârful în sus (cf. T 10/139)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 13/1958

142. Fragment cu dimensiunile de $8 \times 3 \times 0,6$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; nu se mai păstrează urme de lustru. Decor compus format din două elemente care se succed de trei ori pe verticală: a. șir orizontal de rozete încadrate în cercuri; b. linie orizontală formată din patrulete mici

Moigrad; săpăturile din 1939

MIT Cluj-Napoca

143. Fragment cu dimensiunile de $3,5 \times 3,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al unui vas; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus; se păstrează sigure numai două elemente de decor: a. cerc mare format din patrulete mici (T 4/40); b. floare trifolie foarte stilizată (T 12/181)

Moigrad; colecția WT

MIT Zălau. Inv. C.C. 298, 35/1958

144. Fragment cu dimensiunile de $4,7 \times 4,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din două elemente: a. cercuri de mărime mijlocie formate din patrulete mici (T 3/31) așezate în șir orizontal; b. în spațiile dintre cercuri și sus și jos se află rozete (sau cercuri mici) formate din patrulete (T 13/207)

Moigrad; săpăturile din anul 1913

MIT Cluj-Napoca. Inv. II/9621

145. Fragment cu dimensiunile de $5 \times 4 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral cu partea inferioară a registrului marcată de o nervură laterală. Decor simplu format din cercele din linii duble așezate simetric; nu se știe dacă nu lipsesc alte elemente de decor.

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 16/1958

146. Fragment cu dimensiunile de $4 \times 3,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă, la exterior firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din mai multe elemente, din care se păstrează sigur trei: a. cerc de mărime mijlocie format din patrulete mici (T 3/31). b. în centrul acestor

cercuri rozete mici formate din patru petale (T 13/189). c. linie verticală dublă formată din patrulete mici (T 1/3)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 28/1958

147. Fragment cu dimensiunile de $3 \times 3,5 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis de culoare cenușie deschisă. Decor compus format din două elemente (doar acestea se păstrează sigur) a. linie ondulată formată din patrulete mici (T 9/124); b. în ondulațiile acestei linii atît în partea superioară cît și în cea inferioară se află rozete mici formate din patrulete (10 petale) (cf. T 13/207 dar fără cerculeț central)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 36/1958

148. Fragment cu dimensiunile de $3,5 \times 3,5 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al unui vas; partea inferioară a registrului cu decor marcată jos de o nervură în relief. Pastă foarte fină de culoare cărămie; la exterior firnis roșu mai închis. Decor compus alcătuit din două elemente; probabil acestea reprezintă numai o parte din totalul elementelor de decor: a. rozetă cu spițe și cerc central. b. frunză stilizată (?)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 10 R/1958

149. Fragment cu dimensiunile de $3,5 \times 2,5 \times 0,9$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al unui vas; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis cenușiu de culoare deschisă. Decor simplu format din rozete mici cu cerculeț central așezate în linie orizontală.

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 34/1958

150. Fragment cu dimensiunile de $5 \times 4,5 \times 0,7$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al unui vas; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior firnis de culoare cenușie închisă; șters. Decor compus din mai multe elemente din care se păstrează numai trei: a. cerc mare din patrulete mici așezate cu latura lungă pe circumferință (T 4/45); b. înscrisă în mijlocul acestui cerc o frunză stilizată (T 10/133); c. lateral în dreptul spațiului dintre cercuri și jos și foarte probabil și sus se află rozete mici cu cerculeț central (T 13/211)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 12/1958

151. Fragment cu dimensiunile de $5,2 \times 4,5 \times 0,8$ cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie deschisă. Decor compus din mai multe elemente din care pot fi precizate trei: a. cerc mare din patrulete mici așezate cu latura lungă de-a-lungul circumferinței (T 4/45). b. în centrul acestor cercuri mari cîte un cerc mic format din patrulete mici (T 3/25). c. înscrise deasemenea în cercul mare, gravitînd în jurul cercului mic cîte trei rozete cu șapte petale triunghiulare (T 13/196; dar mai mici)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 29/1958

152. Fragment cu dimensiunile de $3 \times 2 \times 0,5$ cm; reprezintă o parte din peretele vasului; pasta foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior se mai păstrează urme de firnis de culoare cenușie deschisă. Decor compus din mai multe elemente; se păstrează doar două și acelea parțial: a. cerc mare format din patrulete mici (T 4/44); probabil așezate într-un șir orizontal. b. în interiorul cercului dar și în afara lui, probabil în spațiile dintre cercuri se află cerculețe mici liniare (T 6/69)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. 298, 40/1958

153. Fragment cu dimensiunile de 7,5×7,2×0,9 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; în partea superioară se distinge gîtutura ce marca partea superioară a registrului cu decor. Pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară firnis de culoare cenușie deschisă. Decor compus din două elemente: a. cercuri de mărime mijlocie (T 3/35) așezate în șir orizontal. b. în fiecare cerc de mărime mijlocie câte un cerc mic format tot din patrulete mici (T 4/26)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 4/1958

154. Fragment cu dimensiunile de 3,5×2×0,8 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior și în interior firnis de culoare cenușie închisă. Decor compus din mai multe elemente din care s-au păstrat doar două sigure: a. cerc mare format din patrulete mici așezate cu latura lungă de-a-lungul circumferinței (T 4/46). b. în interiorul cercului mare un număr nedeterminabil de cerceulețe mici din linii, câte trei înscrise (cf. T 6/69 dar mai mari)

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 5/1958

155. Fragment cu dimensiunile de 7×5×1 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; partea superioară a registrului cu decor este delimitată de o canelură orizontală destul de lată (0,2 cm); pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor compus din mai multe elemente din care se păstrează sigure doar trei: a. frunză stilizată cu vârful în sus (cf. T 10/139 dar mai mică și altfel realizată); b. spre dreapta ei se află un decor în forma literei S (T 14/218 dar mult mai mare). c. frunză stilizată cu vârful în sus (cf. T 10/139)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta principalis sinistra; bastionul de Sud

MIA Zălau. Inv. 880

156. Fragment cu dimensiunile de 4×4,5×0,5 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; se distinge canelura care limita în jos sau în sus registrul cu decor; pastă foarte fină de culoare cărămizie; la exterior și în interior firnis de culoare roșie închisă. Decor compus probabil din mai multe elemente; se păstrează doar unul și acela parțial: a. cerc de mărime mijlocie format din triunghiuri mici (cf. T 5/54)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra, bastionul de S

MIA Zălau. Inv. 830

157. Fragment cu dimensiunile de 5×4,7×0,9 cm; reprezintă o parte din fundul plat al unei strachine; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la exterior urme de firnis de culoare cenușie închisă. Decor compus din două elemente (probabil însă că mai sînt și altele care nu pot fi stabilite din cauza fragmentării vasului): a. linii paralele realizate prin imprimare. b. decor trilobat liniar cu cerceuleț central la punctul de întîlnire al lobilor; în fiecare lob câte un alt cerceuleț (cf. T 12/172)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra

MIA Zălau. Inv. 844

158. Fragment cu dimensiunile de 5×3,5×0,8 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; în partea de jos se distinge nervura ce marchează marginea de jos a registrului cu decor; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; la suprafață are firnis de culoare cenușie închisă, lucios. Decor format dintr-un singur element: semicercuri deschise spre dreapta formate din patrulete mici inegale (cf. T 2/14, dar întors spre dreapta)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra, în spatele bastionului de N

MIA Zălau. Inv. 857

159. Fragment cu dimensiunile de 6×3×0,5 cm; reprezintă o parte din peretele lateral al vasului; se distinge nervura orizontală ce marchează marginea de jos a registrului decorat; pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; în partea exterioară firnis de cu-

loare cenușie închisă. Decorul se păstrează numai parțial; mai precis avem un singur element de decor: cerculețe mici din linii (T 6/62)

Moigrad; săpăturile din anul 1949; castrul de pe Pomet; porta dextra, pe drum
MIA Zălau. Inv. 842

160. Instrument pentru ștampilat (sigillum). Pastă fină de culoare cenușie-roșcată. Decorul păstrat pare să reprezinte un element floral cu patru lobi, fiecare având spre zona centrală câte un cerculeț. Lungimea este de 3,8 cm; diametrul la mijloc este de 1,7 cm; diametrul capului este de 2 cm; capul este ondulat.

Moigrad; castrul de pe Pomet săpăturile din anul 1943

MIT Cluj-Napoca. Neidentificat între materialele din muzeu. Desenele și descrierea ne-au parvenit de la dr. Mircea Rusu

161. Fragment de tipar negativ? sau rezultatul unui exercițiu al unui olar? reprezentat de un fragment de vas: constituie buza cu zona torții; dimensiuni 6×4×0,7 cm; pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. Pe buză sînt imprimate trei ove cu deschiderea spre interiorul vasului; ovele sînt realizate din perle încadrate de linii subțiri duble. Pe începutul torții se distinge o linie mediană formată din perle ovale; de-o parte și de alta a acestei linii se află ove de același tip cu deschiderea lateral și partea rotundă spre linia mai sus amintită

Moigrad; colecția WT

MIA Zălau. Inv. C.C. 298, 13/1958

162. Instrument de ștampilat (sigillum); pastă fină de culoare cărămizie deschisă; dimensiuni: lungimea 3,2 cm; diametrul capului 3 cm; diametrul corpului în zona mediană 1,5 cm; are formă de trunchi de piramidă; decorul pare a reprezenta o rozetă sau un cerc dar este foarte tocită așa încît nu se poate distinge (după desen)

Moigrad; săpăturile din anul 1943; castrul de pe Pomet

MIT Cluj-Napoca; neidentificat și localizat. Desenul și descrierea le datorăm dr. Mircea Rusu

NICOLAE GUDEA

DIE IN POROLISSUM ERZEUGTE STEMPELKERAMIK

(Zusammenfassung)

Der Verfasser legt ein Repertorium von 159 Bruchstücken mit Stempelverzierter Tonware, zwei Stempelwerkzeuge und zwei Bruchstücke von Gefässen mit gestempelter Inschrift, alle in Porolissum (Moigrad) gefunden, vor. Die Stücke stammen teils aus den archäologischen Grabungen, durchgeführt in Moigrad in den Jahren 1908—1914 von A. Buday; 1933 von C. Daicoviciu; 1939—1940 von C. Daicoviciu—L. Ghergariu; 1943 von A. Radnóti; 1958—1959 von M. Macrea; teils und besonders, aus Zufallsfunden; die meisten sind Stücke der Sammlung Wessellényi—Teleki aus Jibou (Kreis Sălaj).

Von den 159 Gefässbruchstücken konnten 93 graphisch ergänzt werden. Die graphisch ergänzten Gefässe gehören zur Form: Schüssel mit Ringboden, die viele Typen (nach den Veränderungen der Form des Körpers, Höhe und Massen) und Varianten (nach den Veränderungen von Zweitangigen Elementen: Form des Randes, Struktur des Körpers, u.s.w.) hat.

Auf Grund der Analyse stellte der Verfasser einen Katalog der Ziermotive (251 an Zahl) zusammen, in vier grossen Gruppen: geometrische, Pflanzen, Gegenstände und entlehnte Motive der Terra Sigillata.

Folgende sind die vorläufigen Feststellungen bezüglich der durch Stempelung verzierten Tonware: die durch Stempelung verzierte Tonware ist ein Erzeugnis der örtlichen Werkstätten; zusammen mit den Stempelwerkzeugen und mit den Namen der Erzeuger von den zwei Fragmenten sind sie Beweis für das Bestehen eines starken Zentrums der Tonwarenerzeugung in Porolissum. Diese Beweise gesellen sich zu den älteren Funden von Formen

Fig. 1 Fragmente de la vase cu inscripții șampilate.

für Öllämpchen, Formen für Terra Sigillata und zahlreichen Militärstempeln. Der Ton aus dem die gestempelten Gefäße gefertigt wurden ist von sehr guter Qualität; die vorherrschende Farbe des Tons ist hellgrau, in einigen Fällen aber haben wir Gefäße aus Ton von ziegelroter Farbe; fast in allen Fällen ist die Oberfläche der Gefäße aus hell-grauem Ton mit Firnis von dunkelgrauer Farbe und die der Gefäße aus ziegel-rotem Ton mit Firnis von braun-rötlicher Farbe bedeckt.

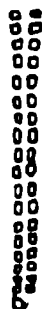
Auf Grund der stratigraphischen Beobachtungen und auf Grund der Analyse des archäologischen Materials, das unter denselben Bedingungen wie die Stempelkeramik entdeckt wurde, glaubt der Verfasser annehmen zu können, dass die durch Stempelung verzierten Tongefäße in Porolissum, am Ende des 2. Jhdts u.Z., vielleicht sogar am Anfang des 3. Jhdts erzeugt zu werden begannen und dass ihre Erzeugung durch das ganze 3. Jh. andauerte und vielleicht sogar im 4. Jh. u.Z. fortgesetzt wurde.

1

2

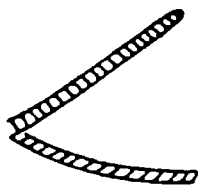
3

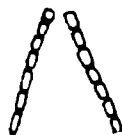
4

5

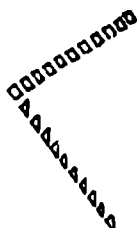
6

7

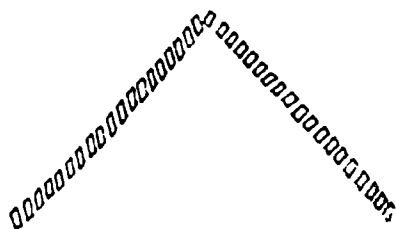
8

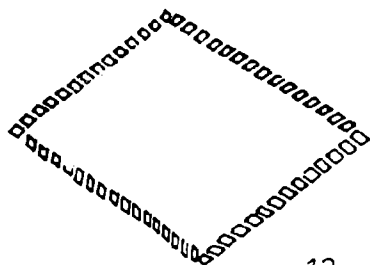
9

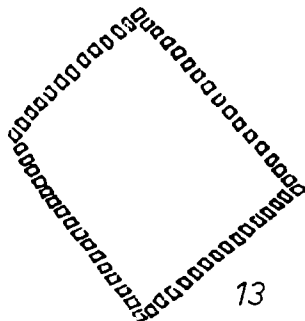
10

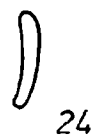
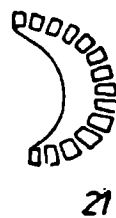
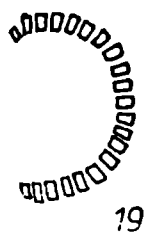
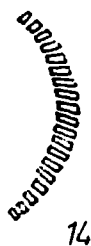
11

12

13

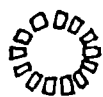

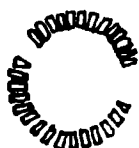
25

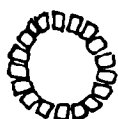
26

27

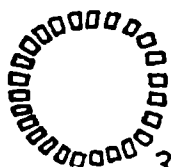
28

29

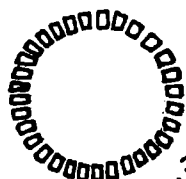
30

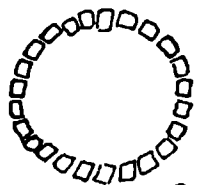
31

32

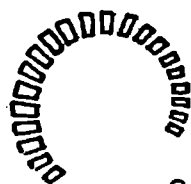
33

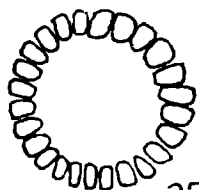
34

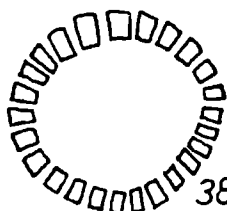
35

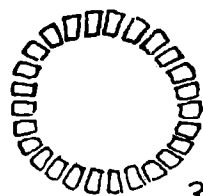
36

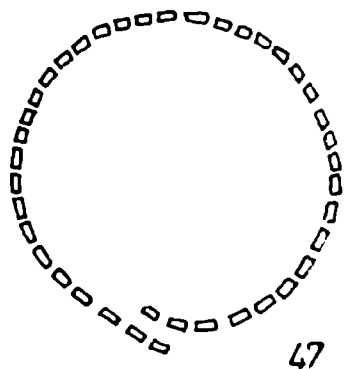
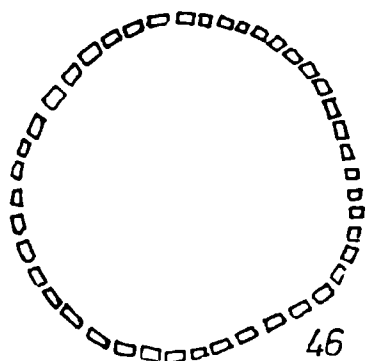
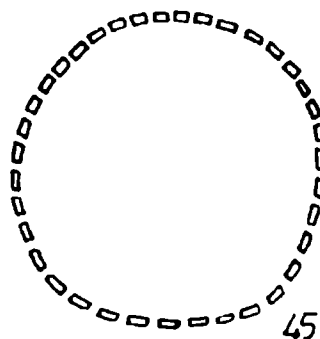
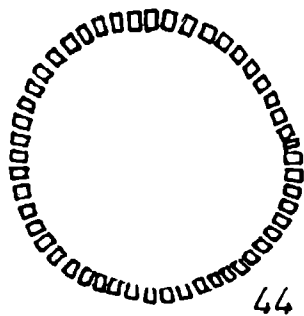
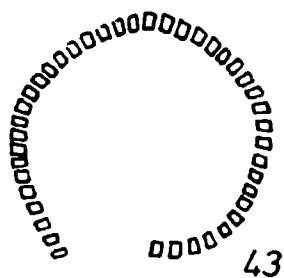
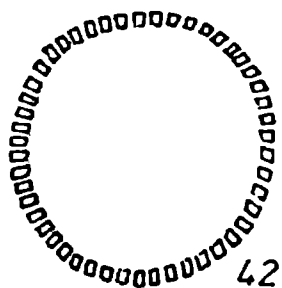
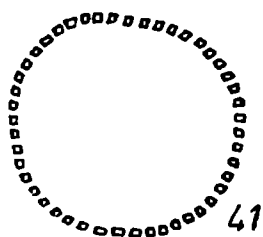
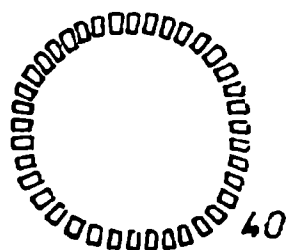
37

38

39

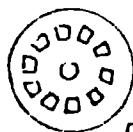
48

49

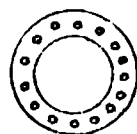
50

51

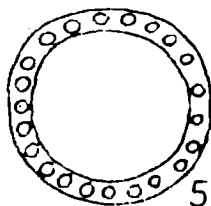
52

53

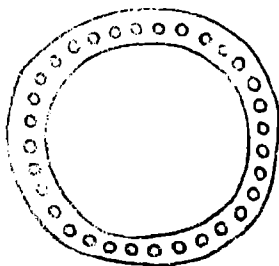
54

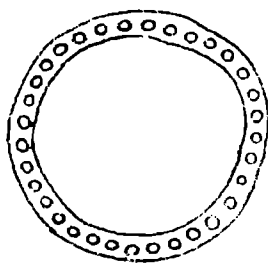
55

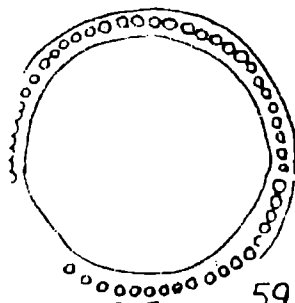
56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

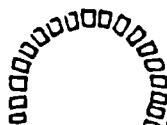
87

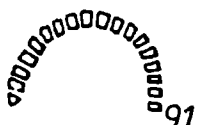
88

89

90

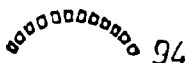
91

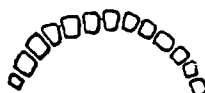
92

93

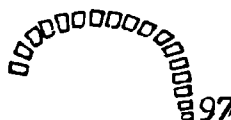
94

95

96

97

98

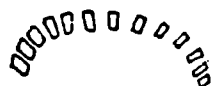
99

100

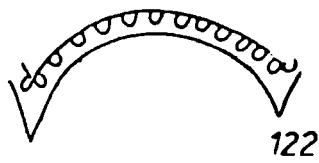
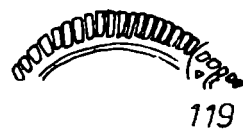
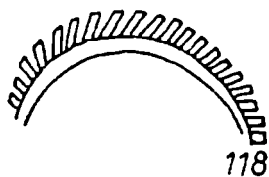
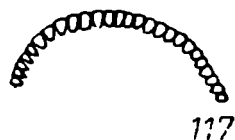
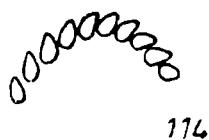
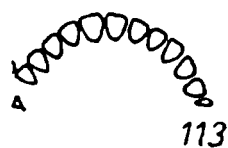
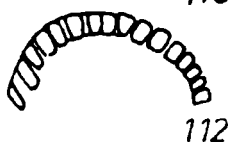
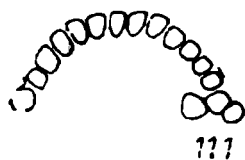
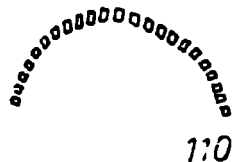
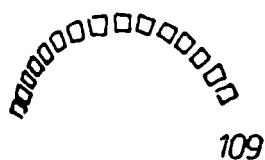
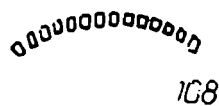
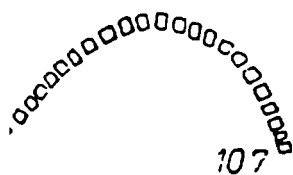
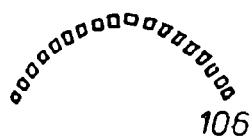
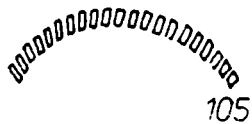
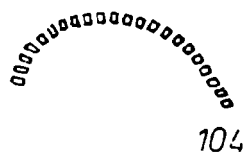
101

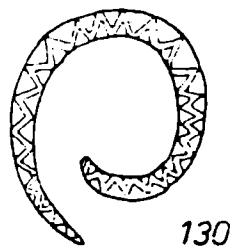
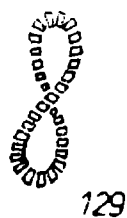
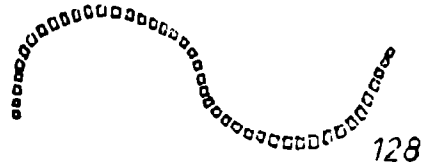
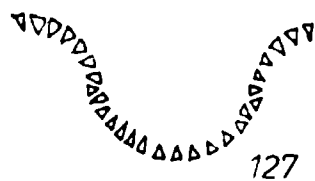
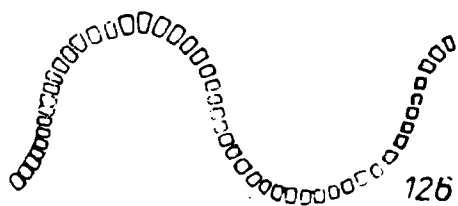
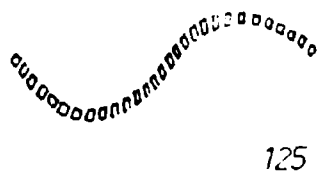
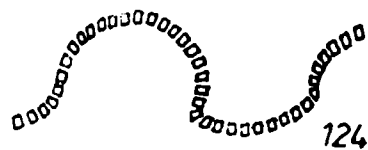
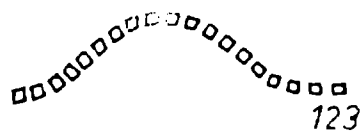

102

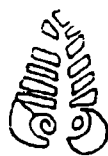
103

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

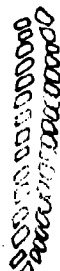
141

142

143

144

145

146

147

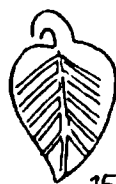
148

149

150

151

152

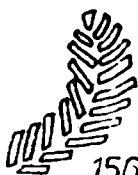
153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

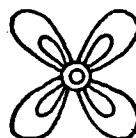
165

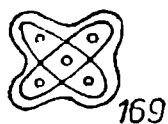
166

167

168

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

201

202

203

204

205

206

207

208

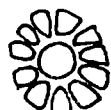
209

210

211

212

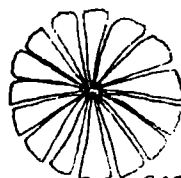
213

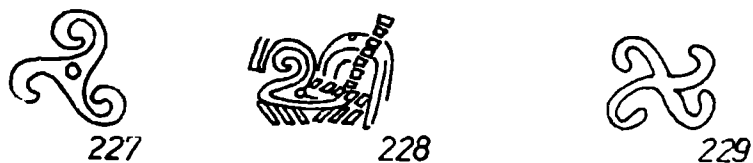
214

215

216

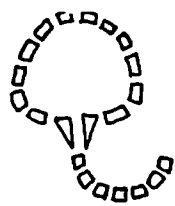
230

231

232

233

234

235

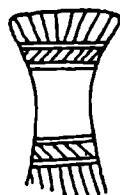
236

237

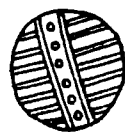
238

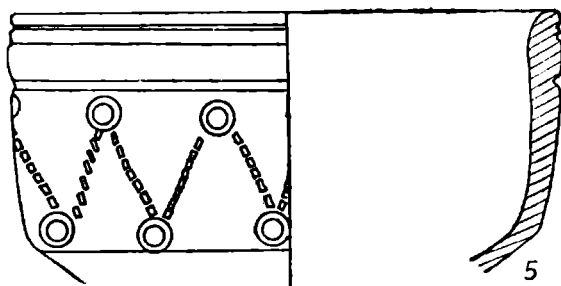
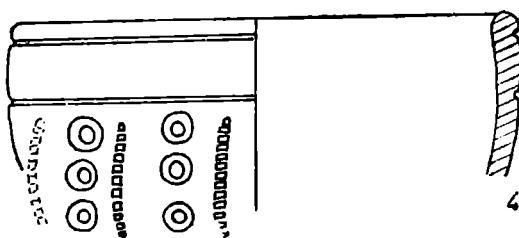
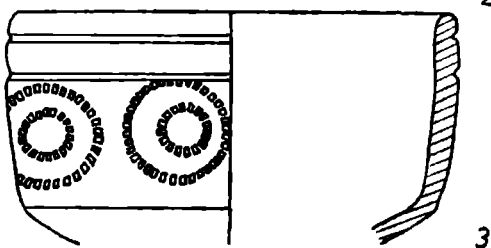
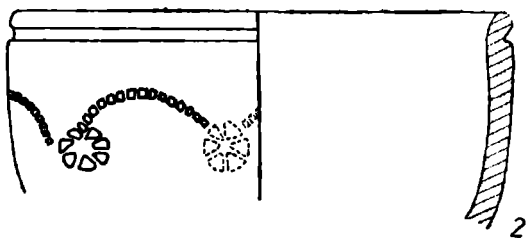
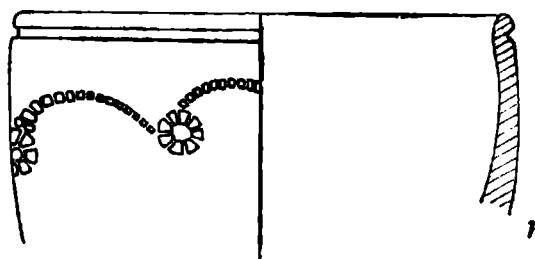
239

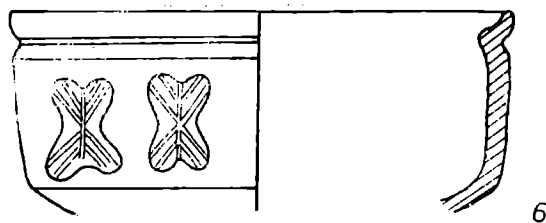

240

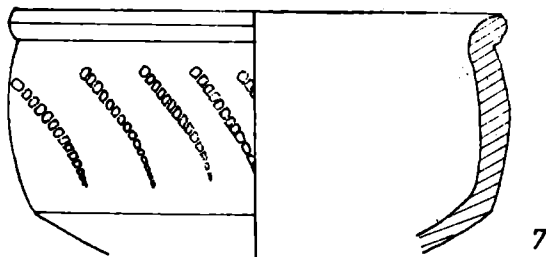

241

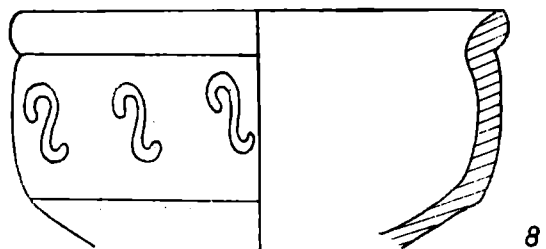

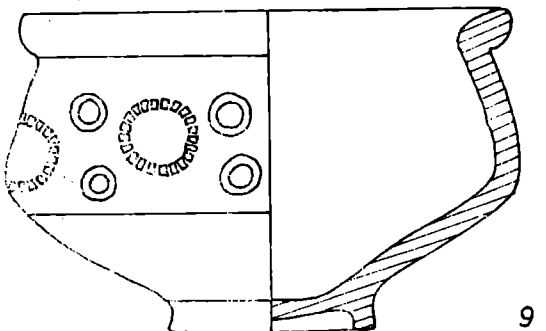
6

7

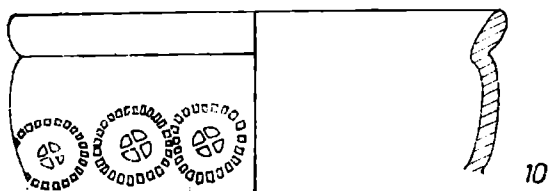
8

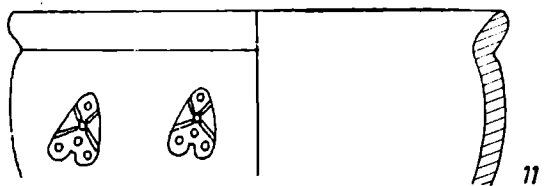
9

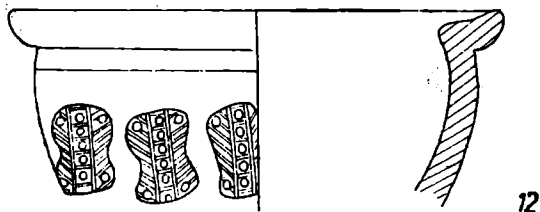
Planșa II Strachină mică, cu un registru, buza răsfrântă

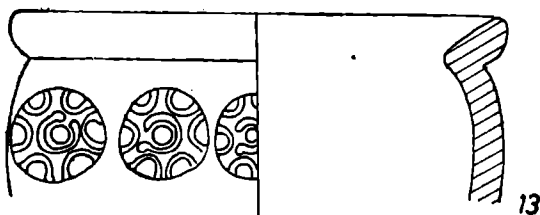
10

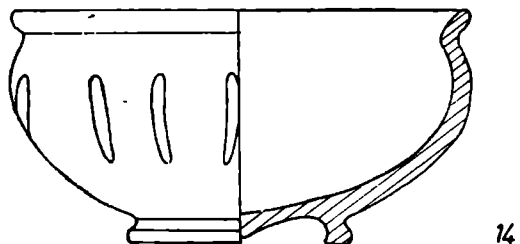
11

12

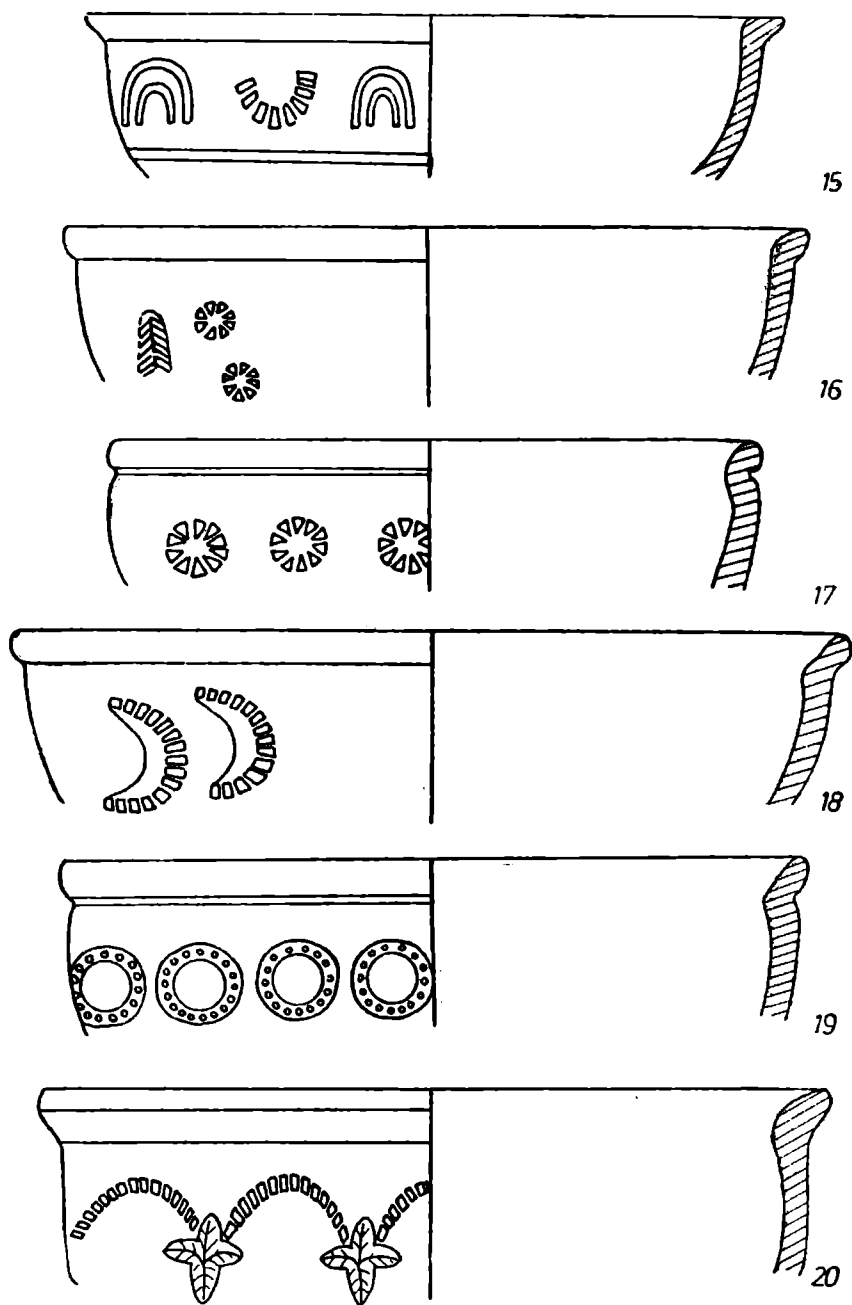
13

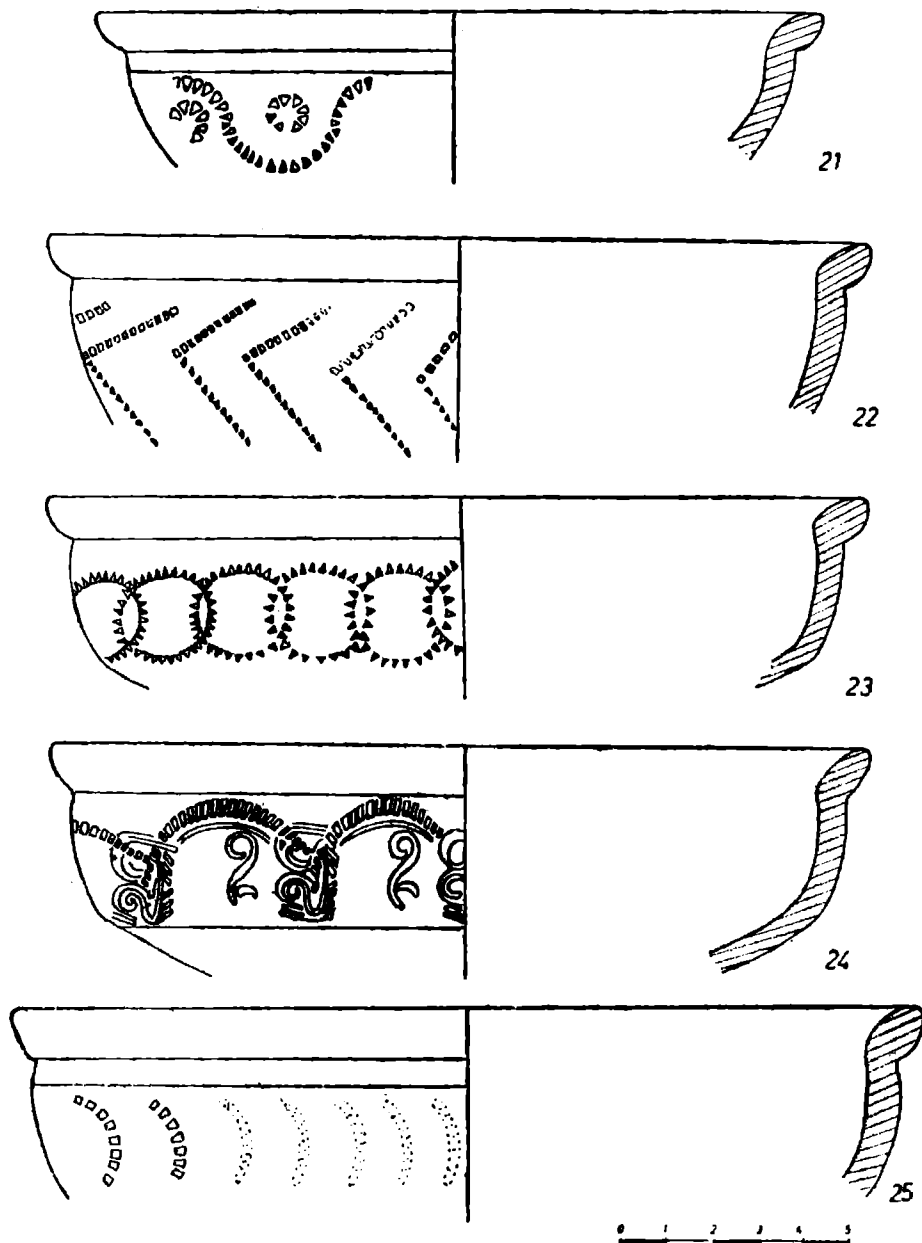
14

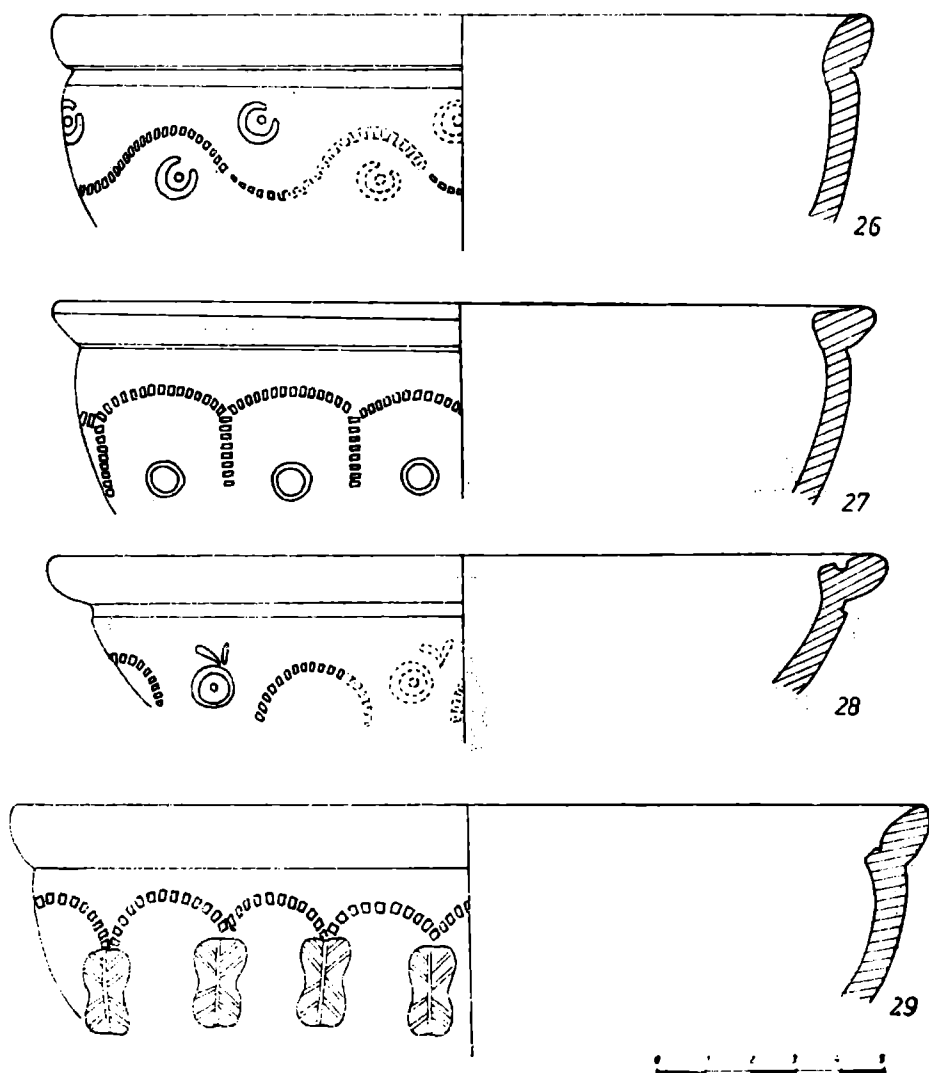
Planșa III Strachină mică, cu un registru, buza înaltă și răsfrântă.

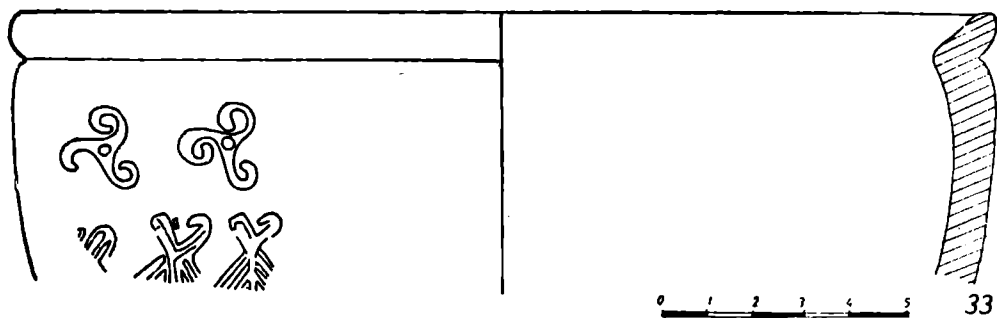
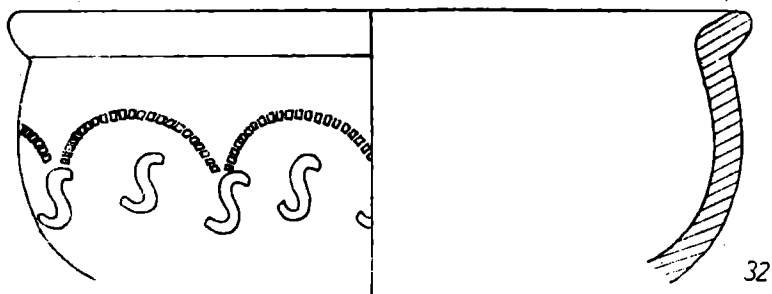
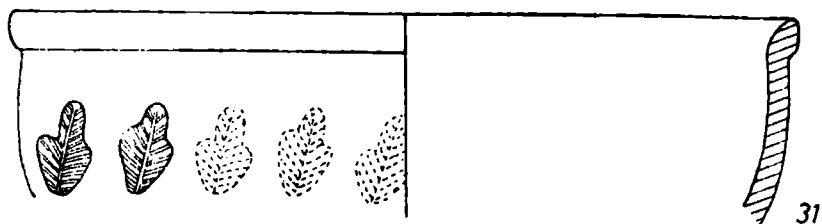
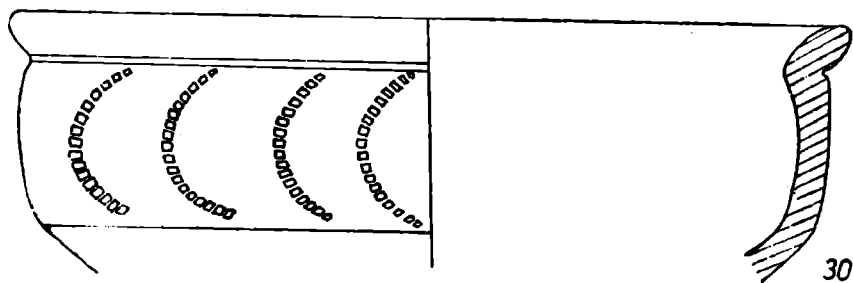
Planșa IV Strachină de mărime mijlocie, cu un registru, corpul rotunjit, buza mică și rotundă

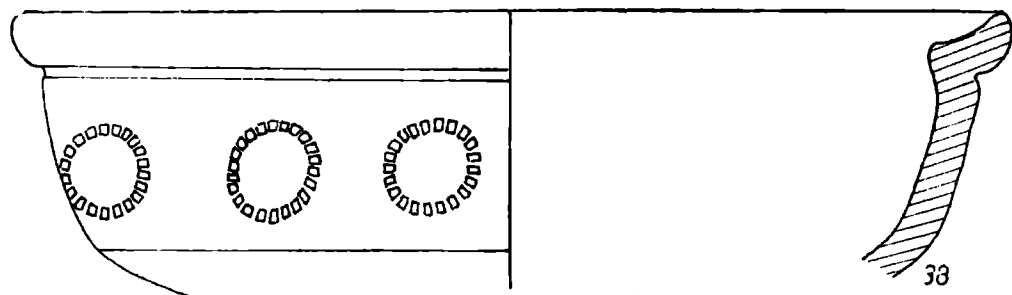
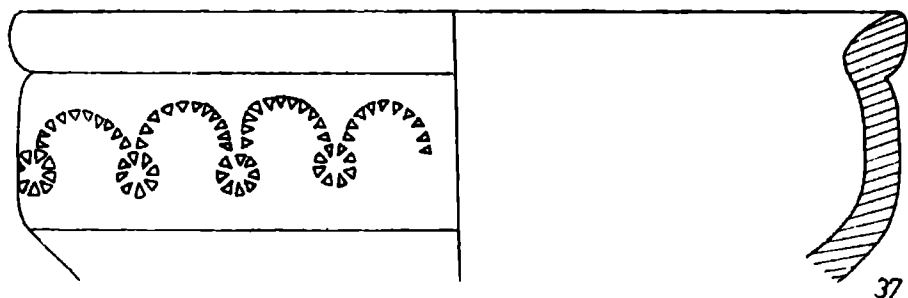
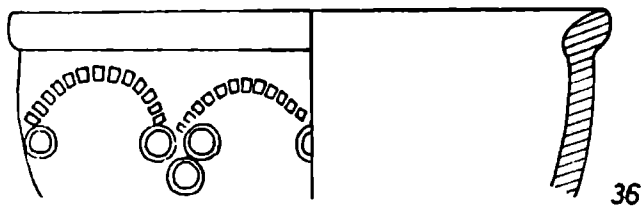
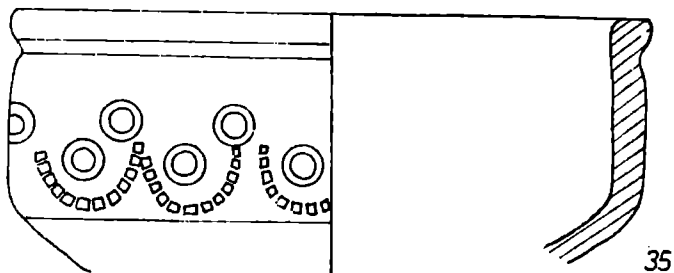
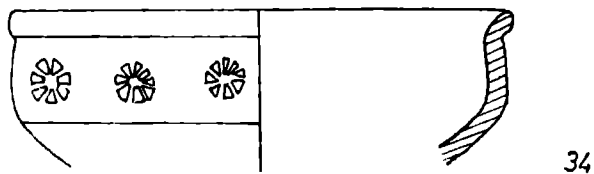
Planșa V Strachină de mărime mijlocie, cu un registru, corpul rotunjit, buza alungită și răsfrintă

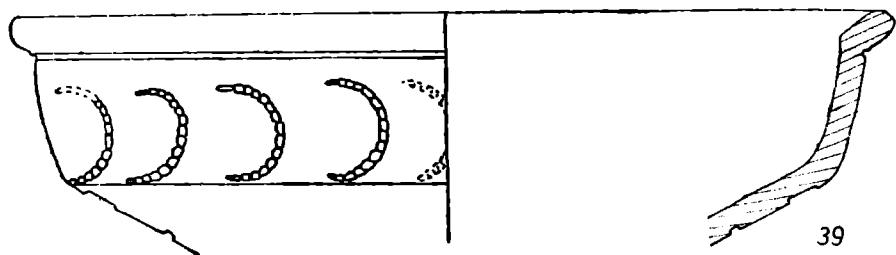
Planșa VI Strachină de mărime mijlocie, cu un registru, corpul rotunjit, buza alungită și răsfrintă

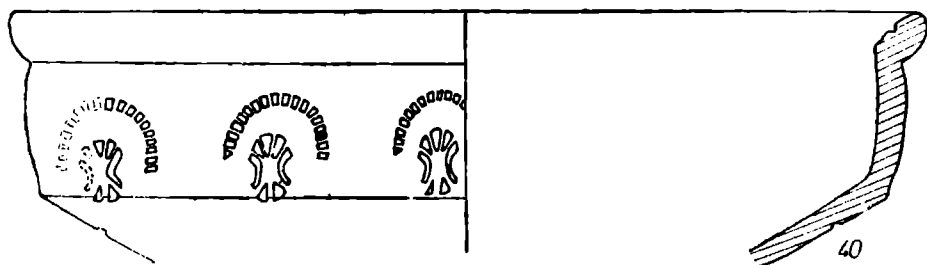
Planșa VII Strachină de mărime mijlocie, cu un registru, corpul rotunjit, buza alungită și răsfrântă

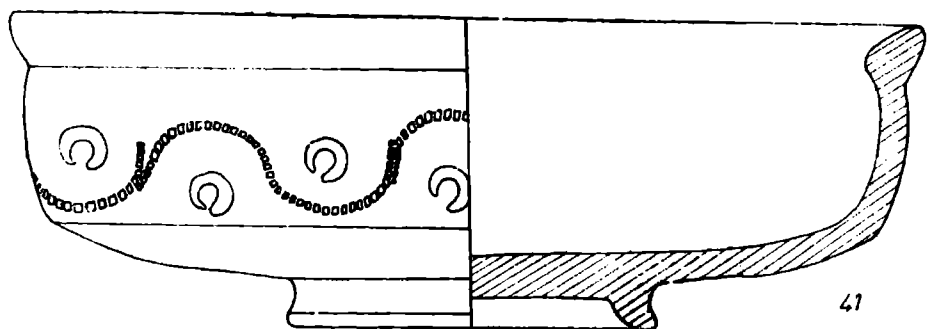
Planșa VIII Strachină de mărime mijlocie, semiînaltă, corpul drept, un registru, buza mică și răsfrântă

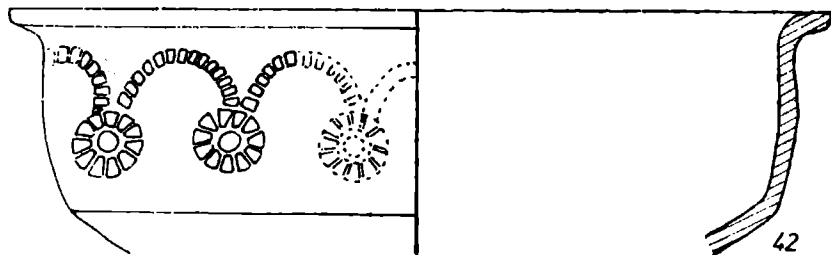
39

40

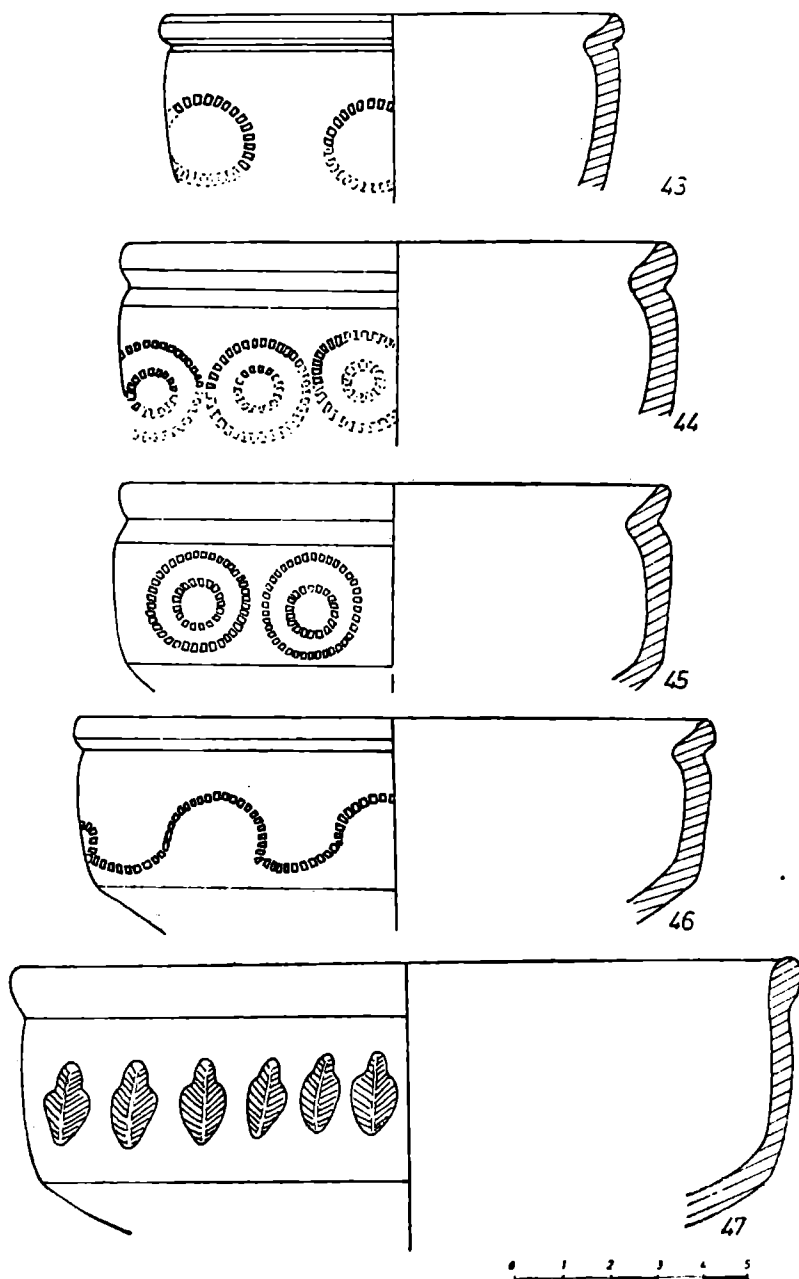
41

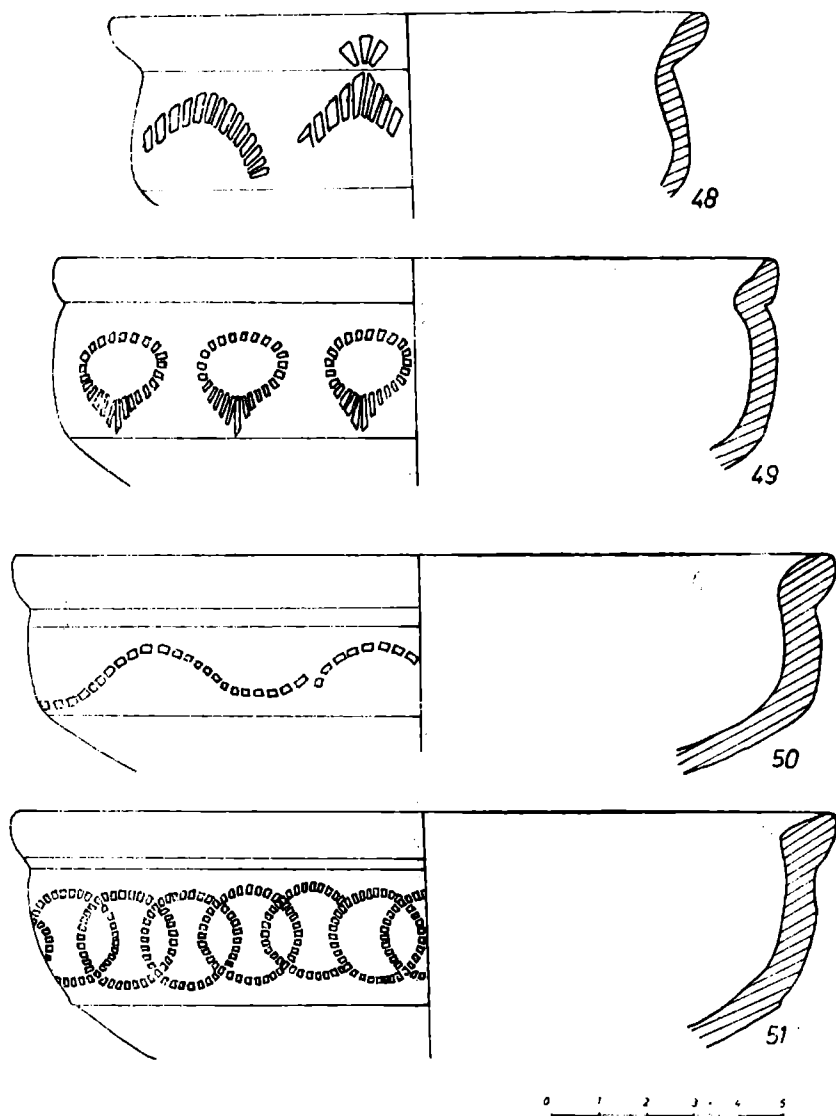
42

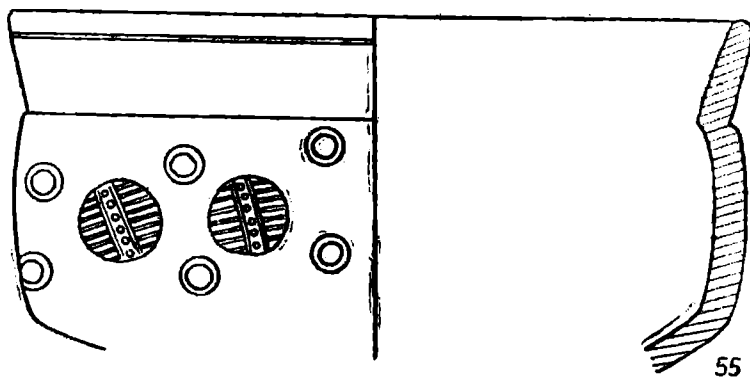
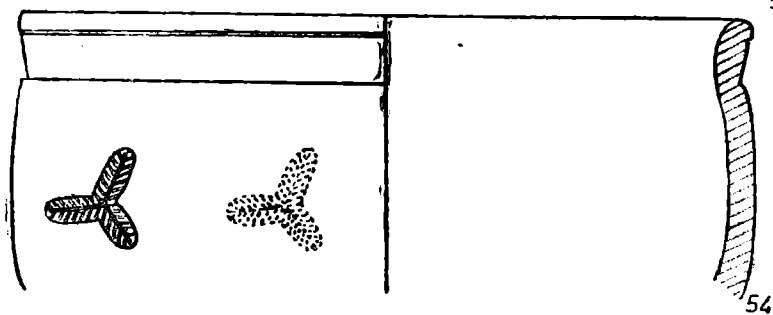
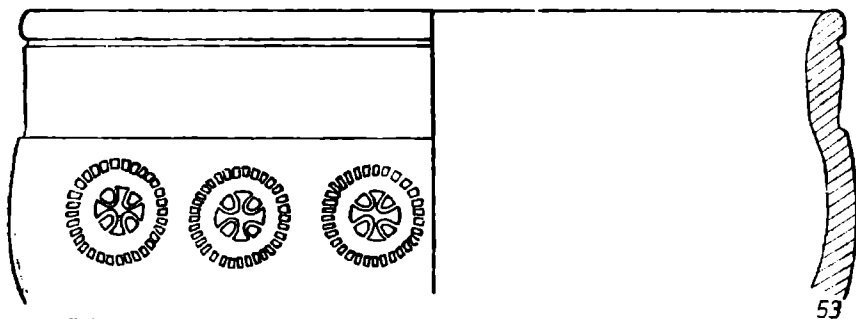
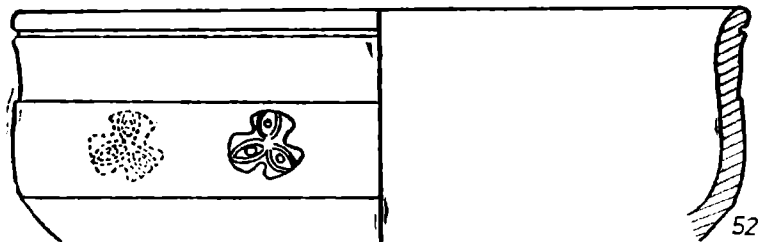
Planșa IX Strachină de mărime mijlocie, semiînaltă, corpul drept, un singur registru, buza alungită și răsfrântă

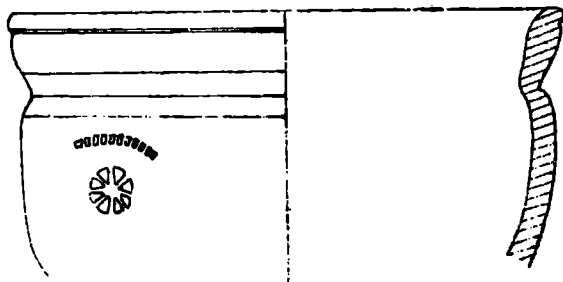
Planşa X Strachină de mărime mijlocie, semiînaltă, pereţii dreپتی, un singur registru, buza mică şi răsfrintă

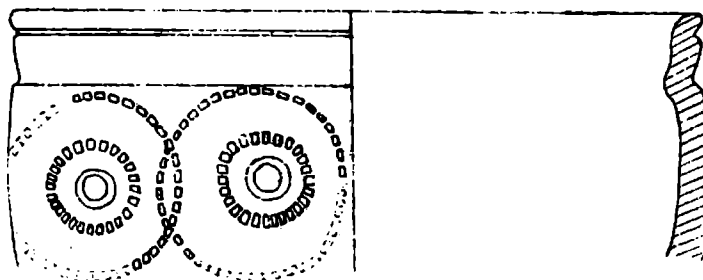
Planșa XI Strachină de mărime mijlocie, semiînaltă, pereții drepecți, un singur registru, buza mică și răsfrântă.

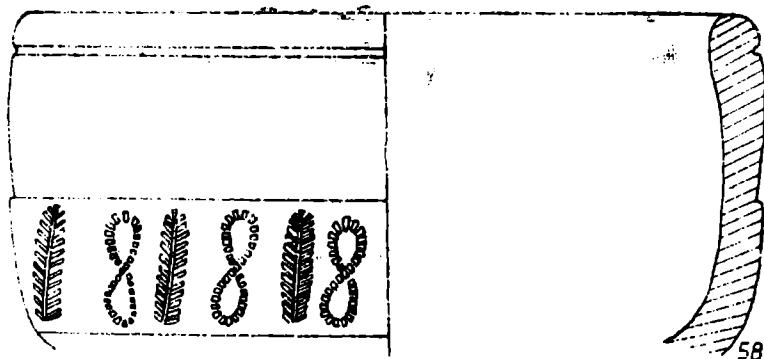
Planşa XII Strachină de mărime mijlocie, înaltă, cu pereții drepecți, un singur registru, buza înaltă și verticală

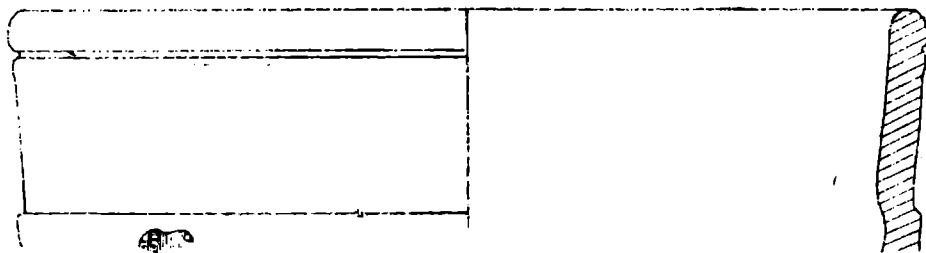
56

57

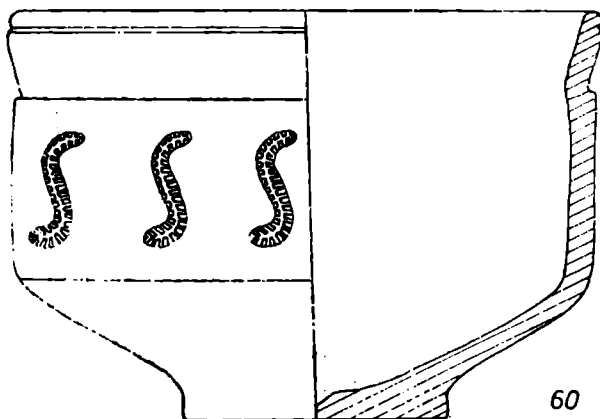
58

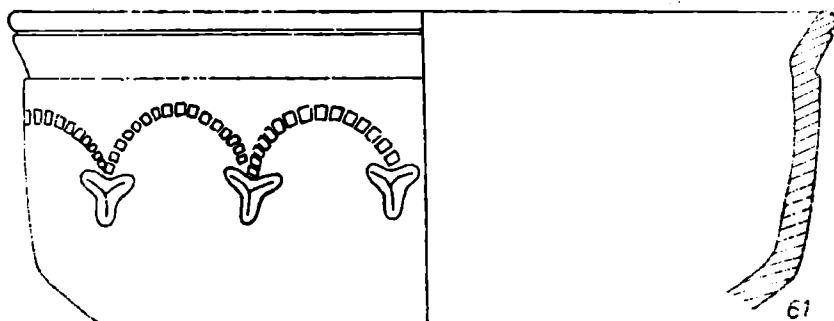
59

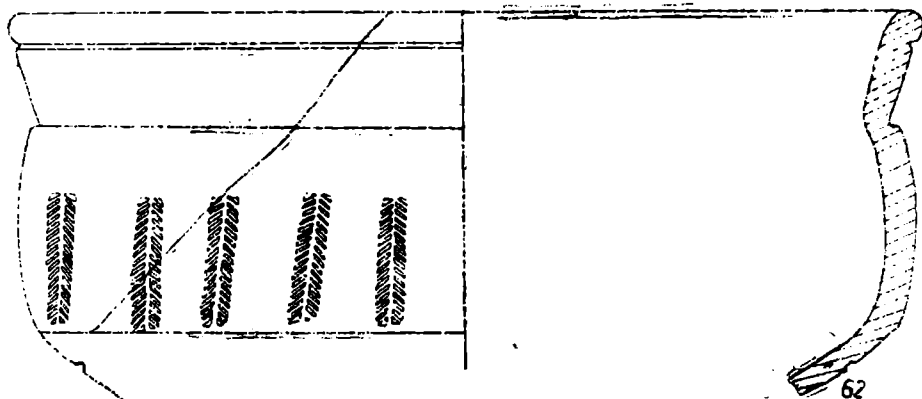
Planșa XIII Strachină de mărime mijlocie, înaltă, cu pereții drepecți, un singur registru, buza înaltă și verticală

60

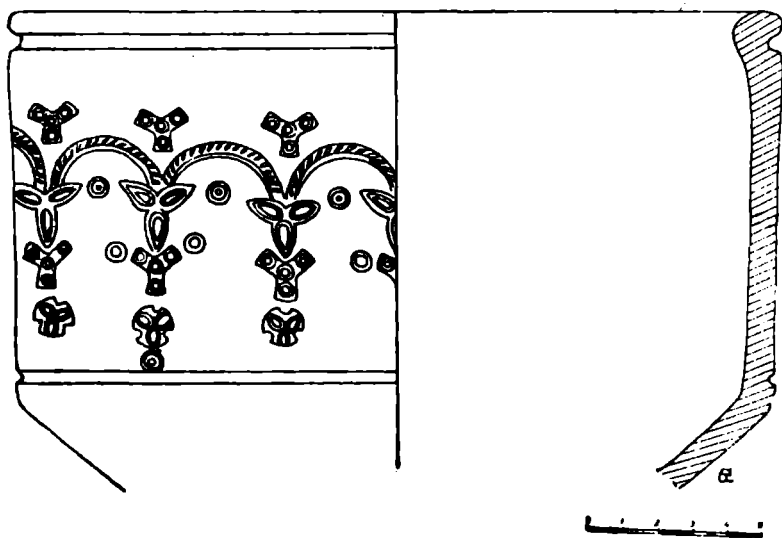
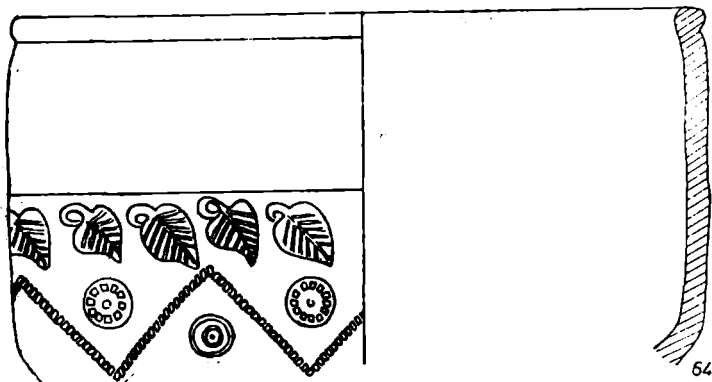
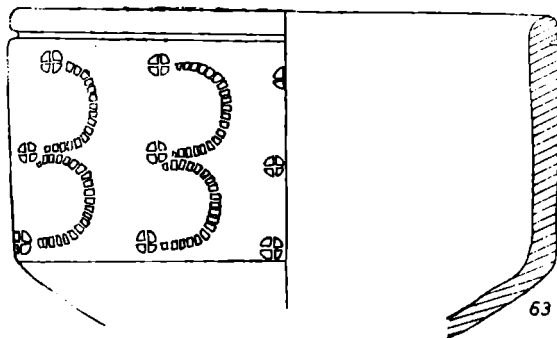

61

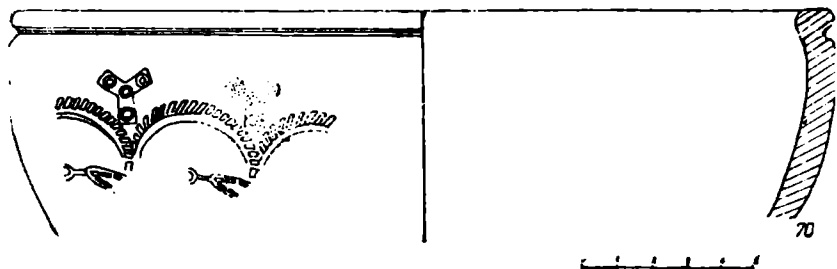
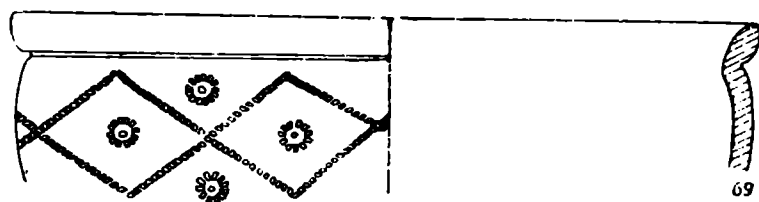
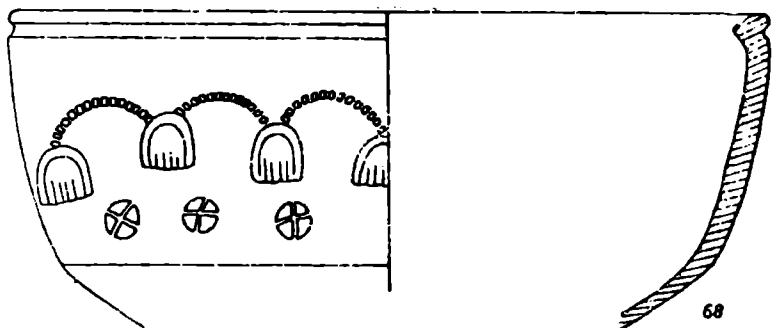
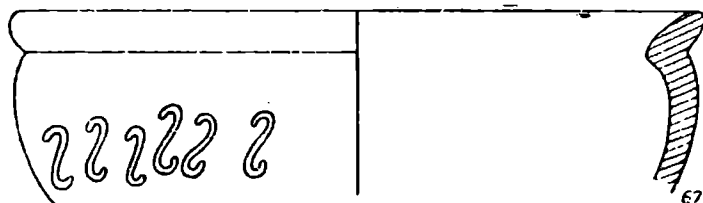
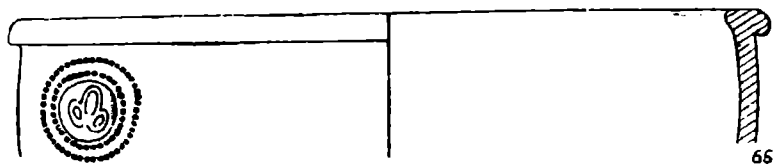

62

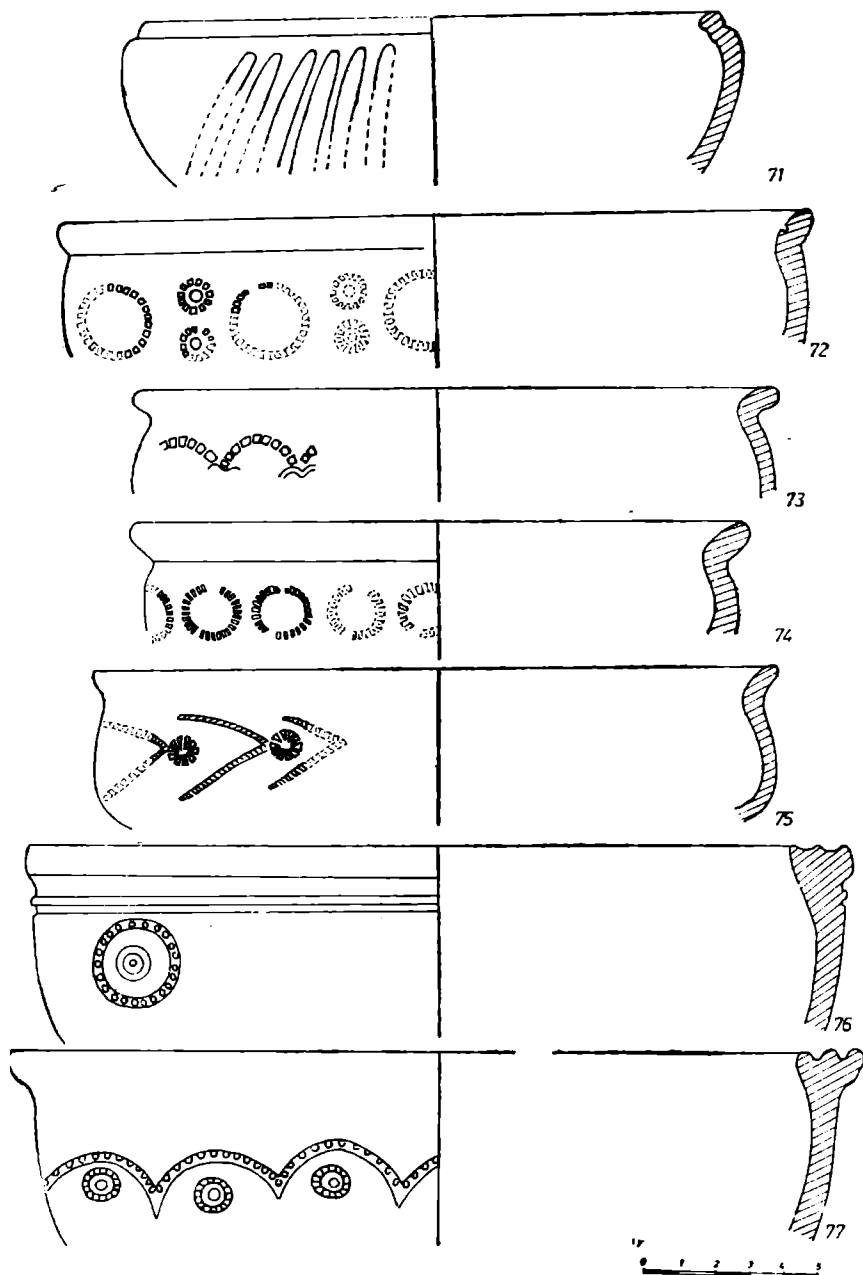
Planșa XIV Strachină de mărime mijlocie, înaltă, cu pereții drepecți, un singur registru, buza înaltă și ușor răsfrîntă spre exterior

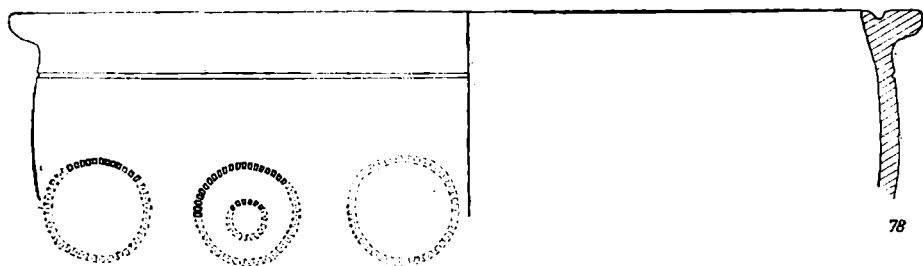
Planşa XV Strachină mare, înaltă, cu pereții drepecți, un registru cu decor pe mai multe șiruri, buza înaltă și verticală

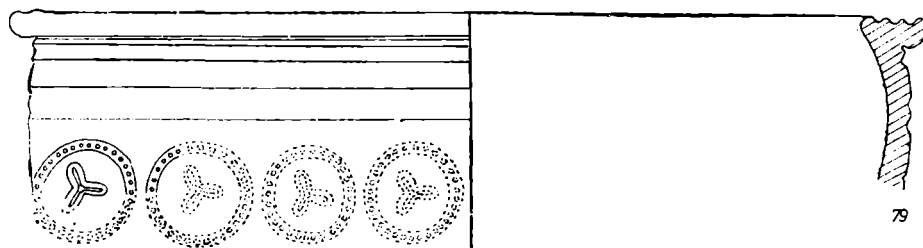
Planșa XVI Strachină mare, înaltă, cu corpul rotunjit, registru cu decor pe mai multe șiruri, buza mică și rotunjită

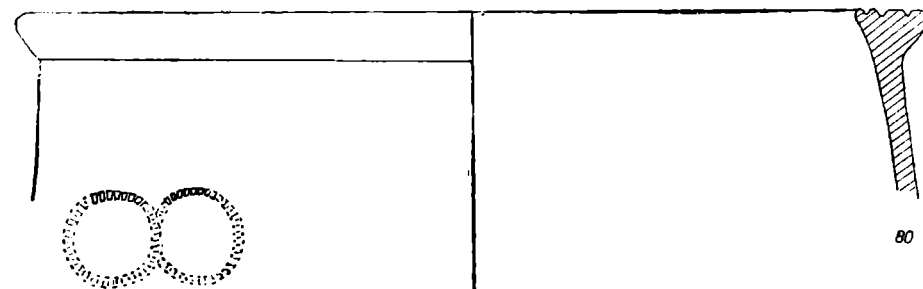
Planșa XVII Strachină mare, înaltă, cu corpul rotunjit, un registru, buza mică rotundă și uneori lătită în partea superioară

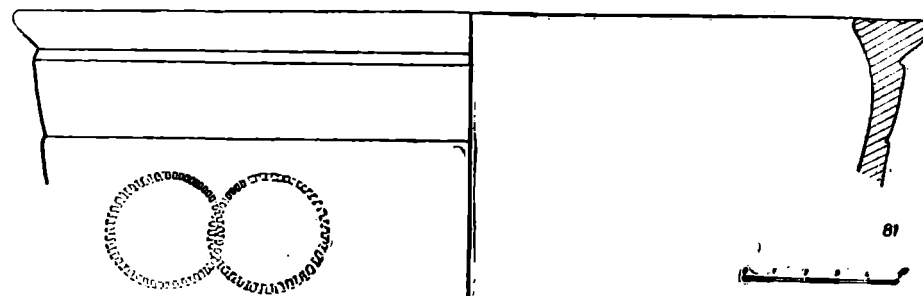
78

79

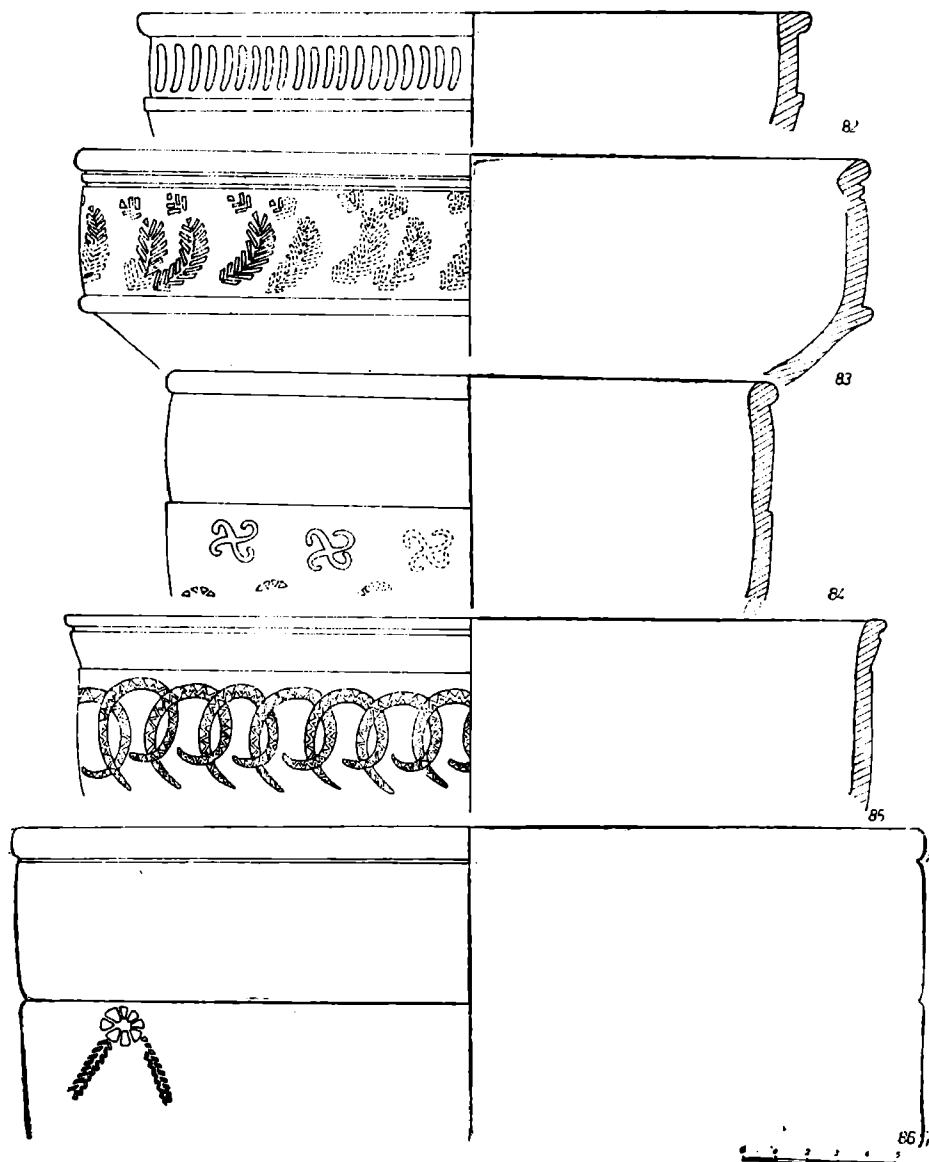

80

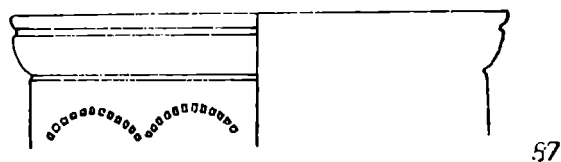

81

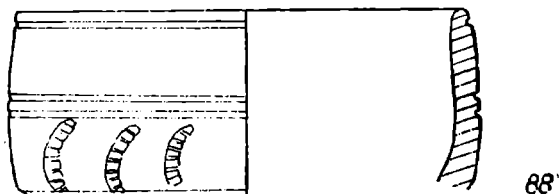
Planșa XVIII Strachină mare, înaltă, cu pereții drepecți, buza lată în partea superioară și răsfrîntă

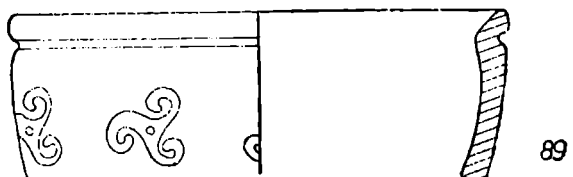
Planșa XIX Strachină mare, semiînaltă, cu pereții drepecți, buza mică și ușor răsfrintă spre exterior

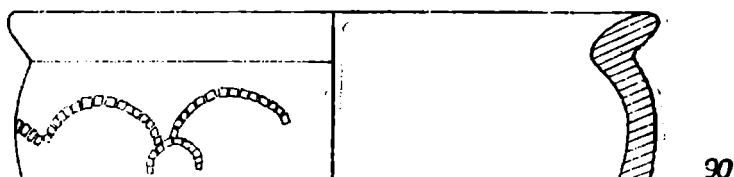
57

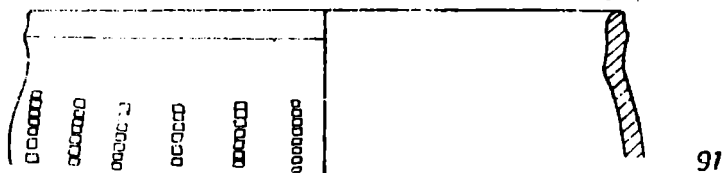
58

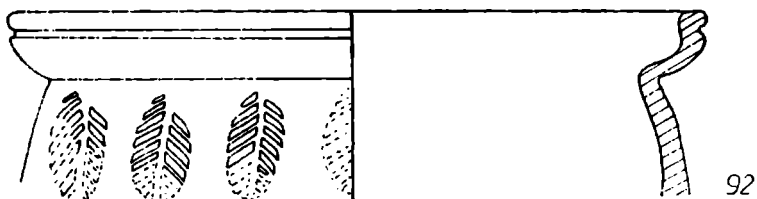
59

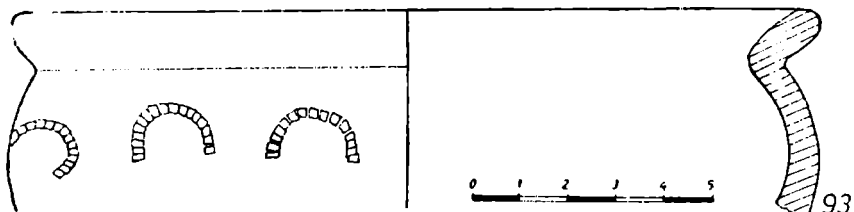
60

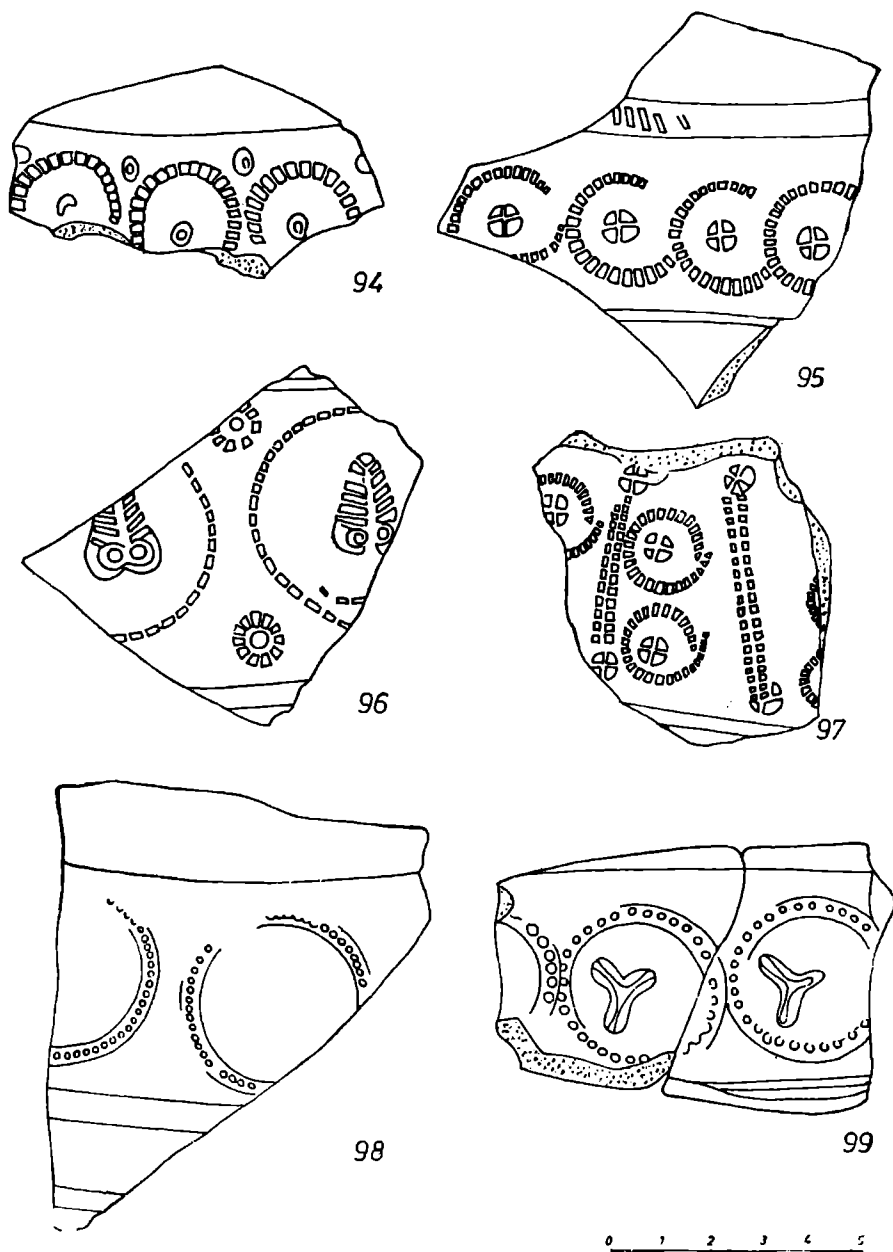
61

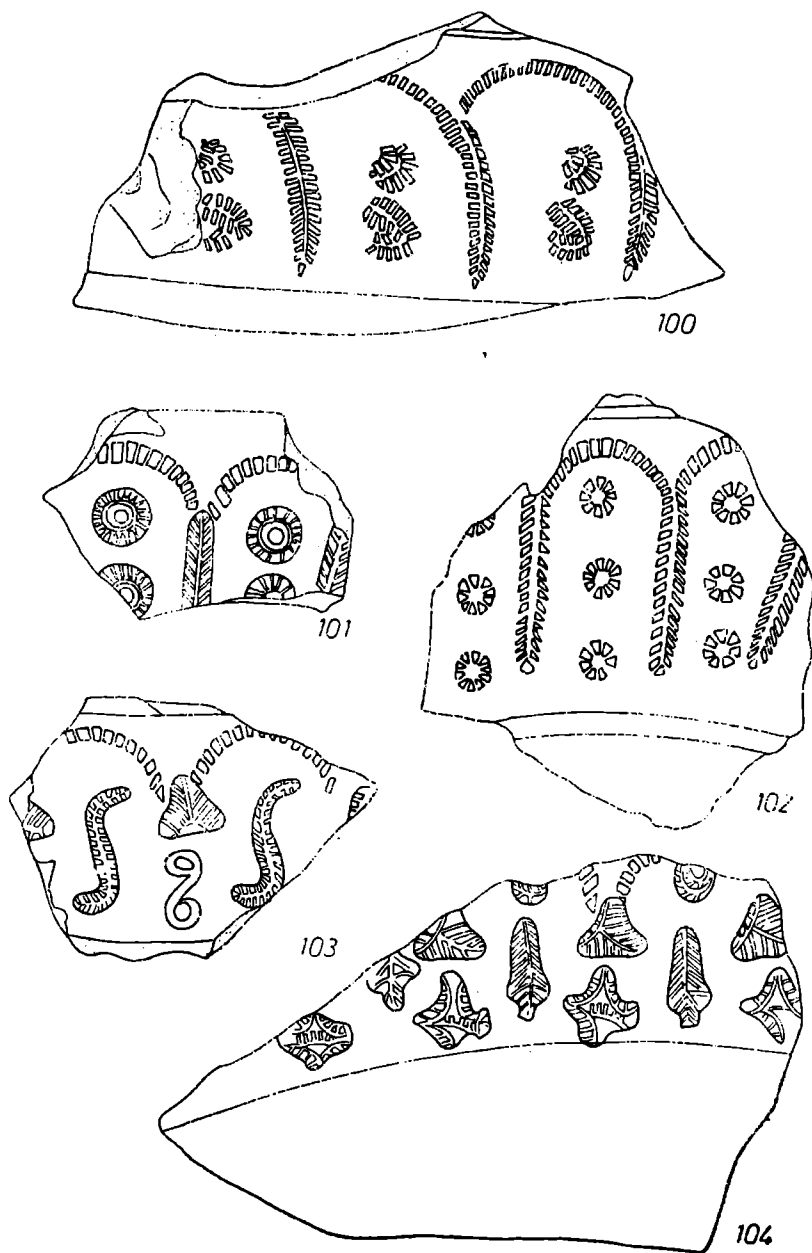
62

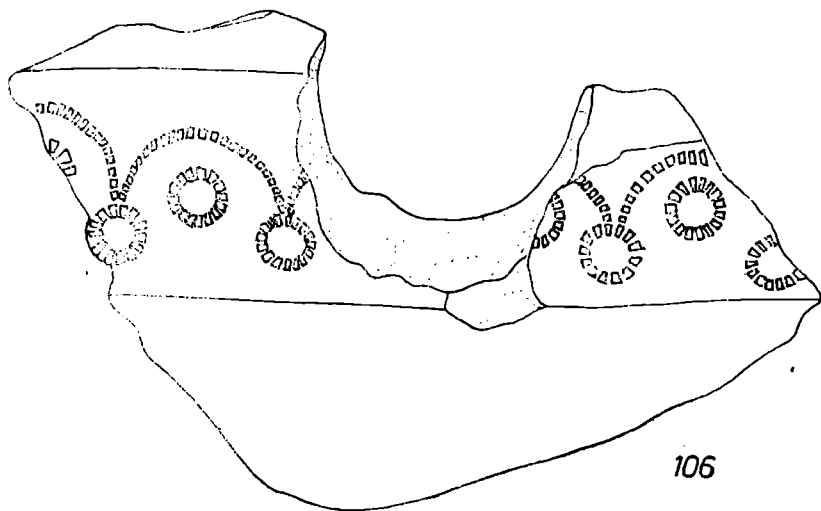
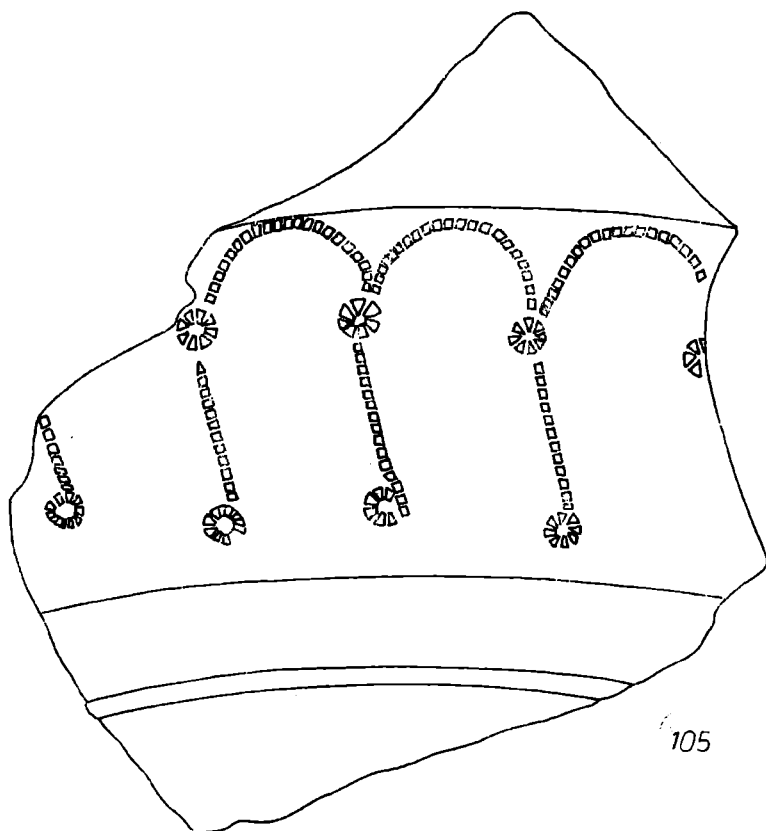
63

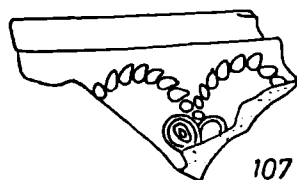

Planșa XXI Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

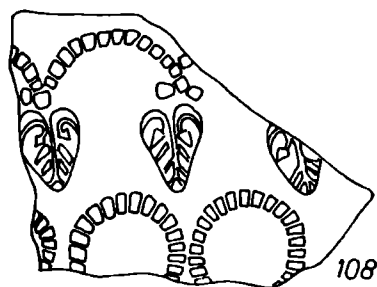

Planșa XXII Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

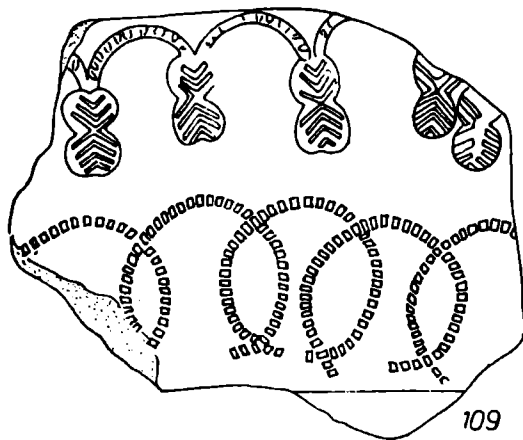

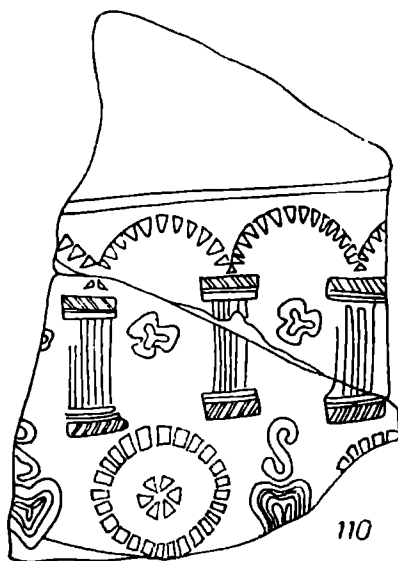
107

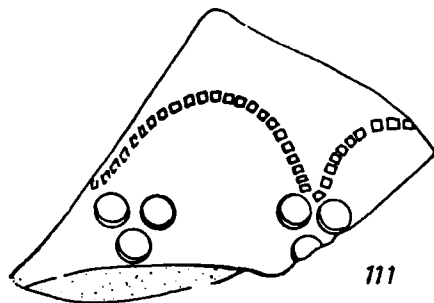
108

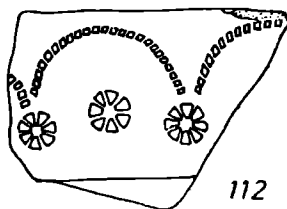
109

110

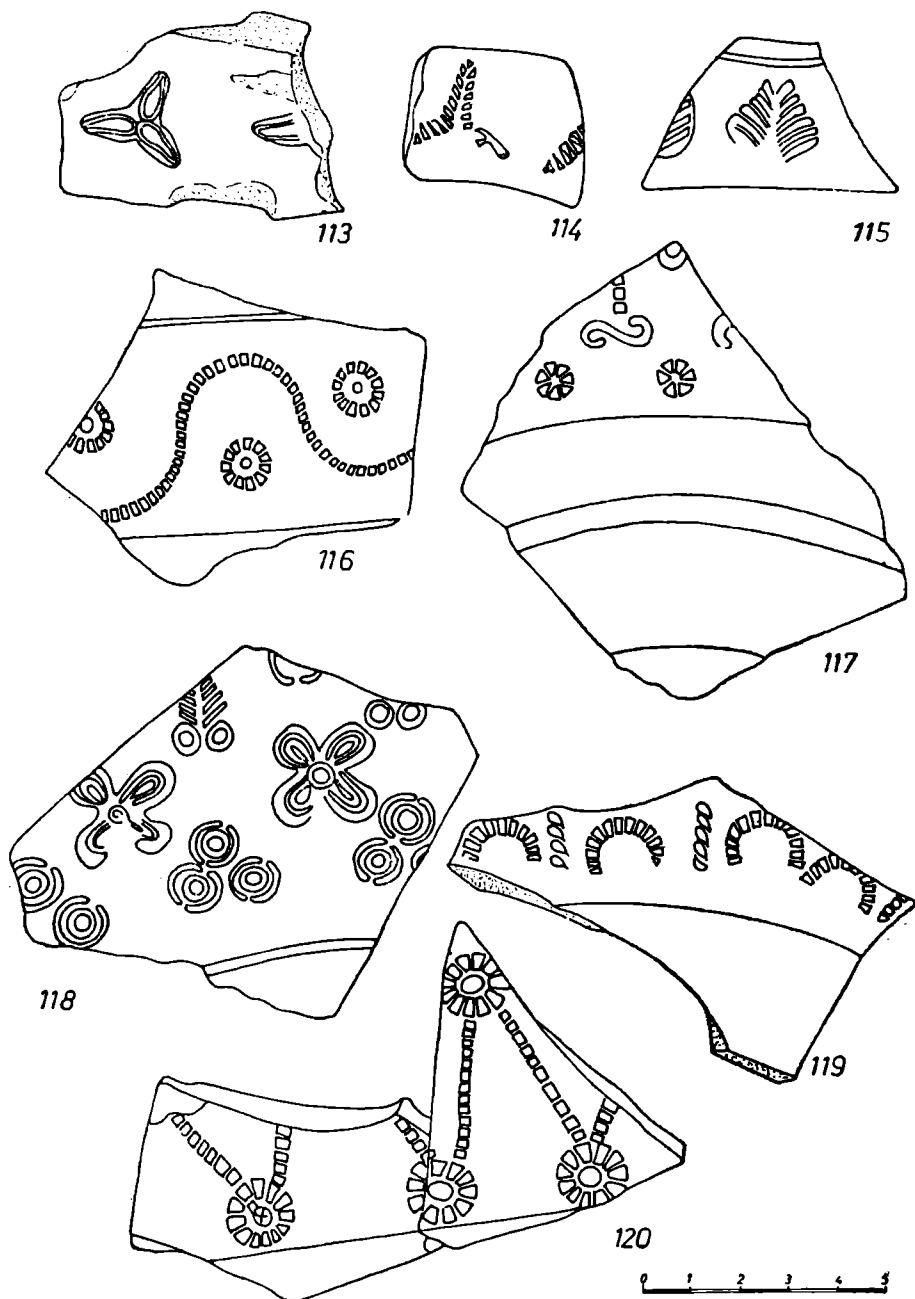
111

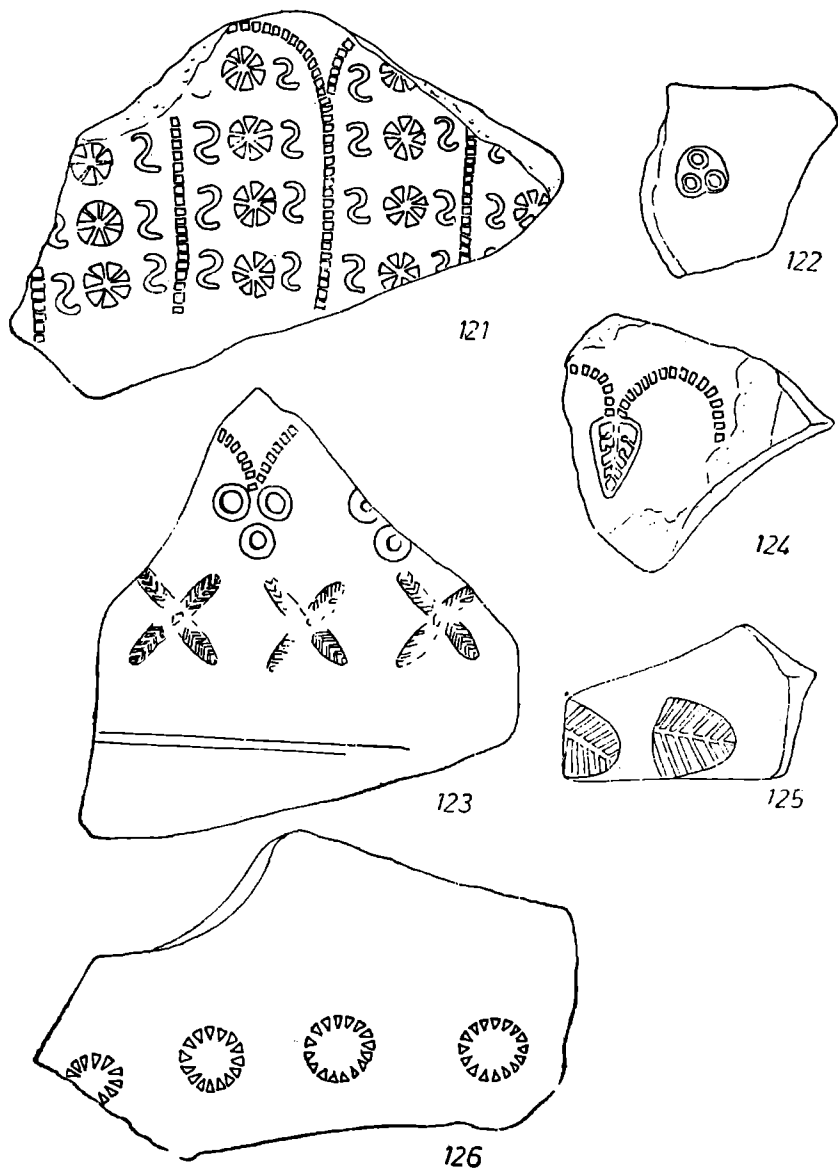
112

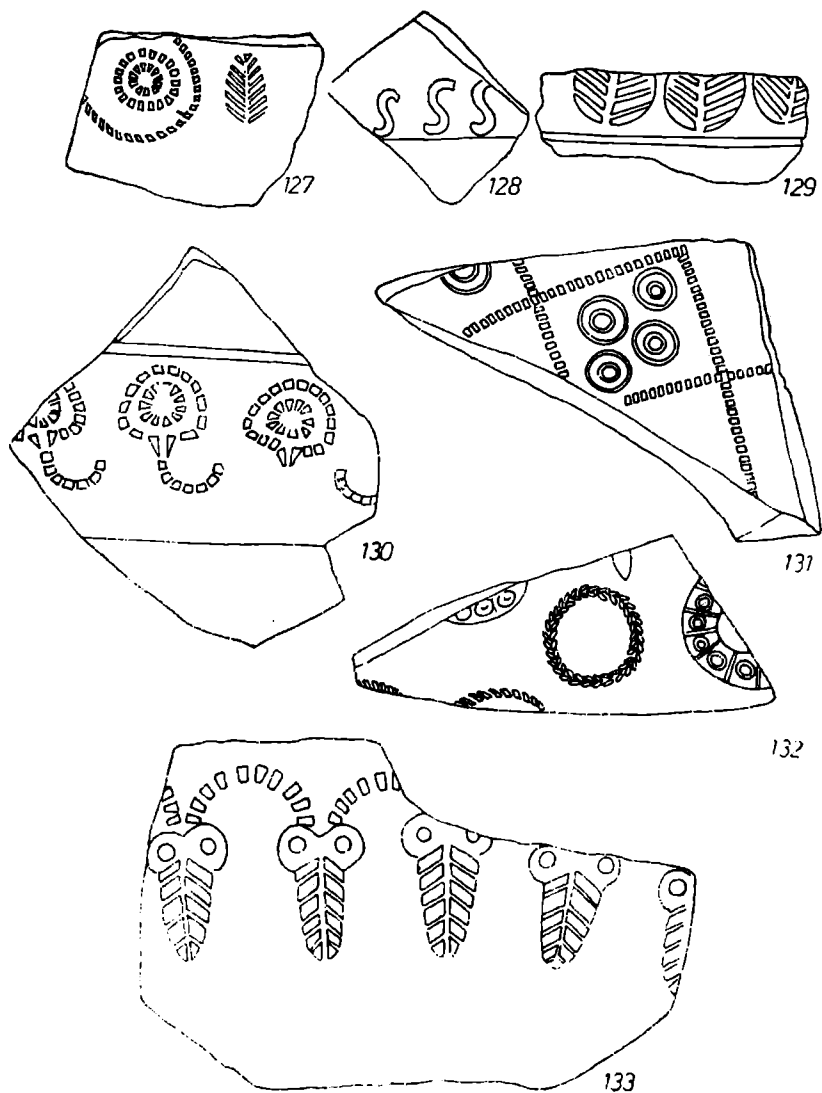
Planşa XXIV Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

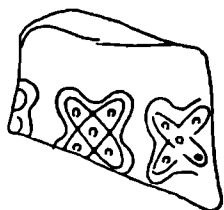
Planșa XXV Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

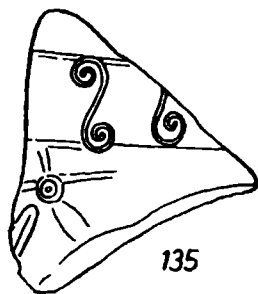
Planşa XXVI Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

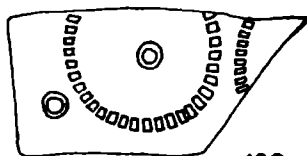
Planșa XXVII. Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

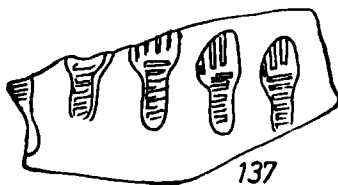
134

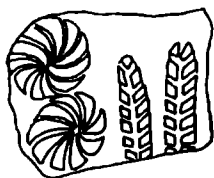
135

136

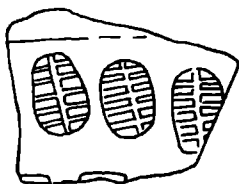
137

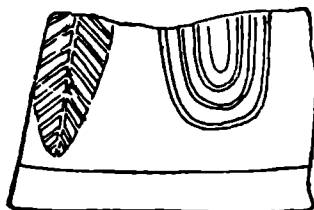
138

139

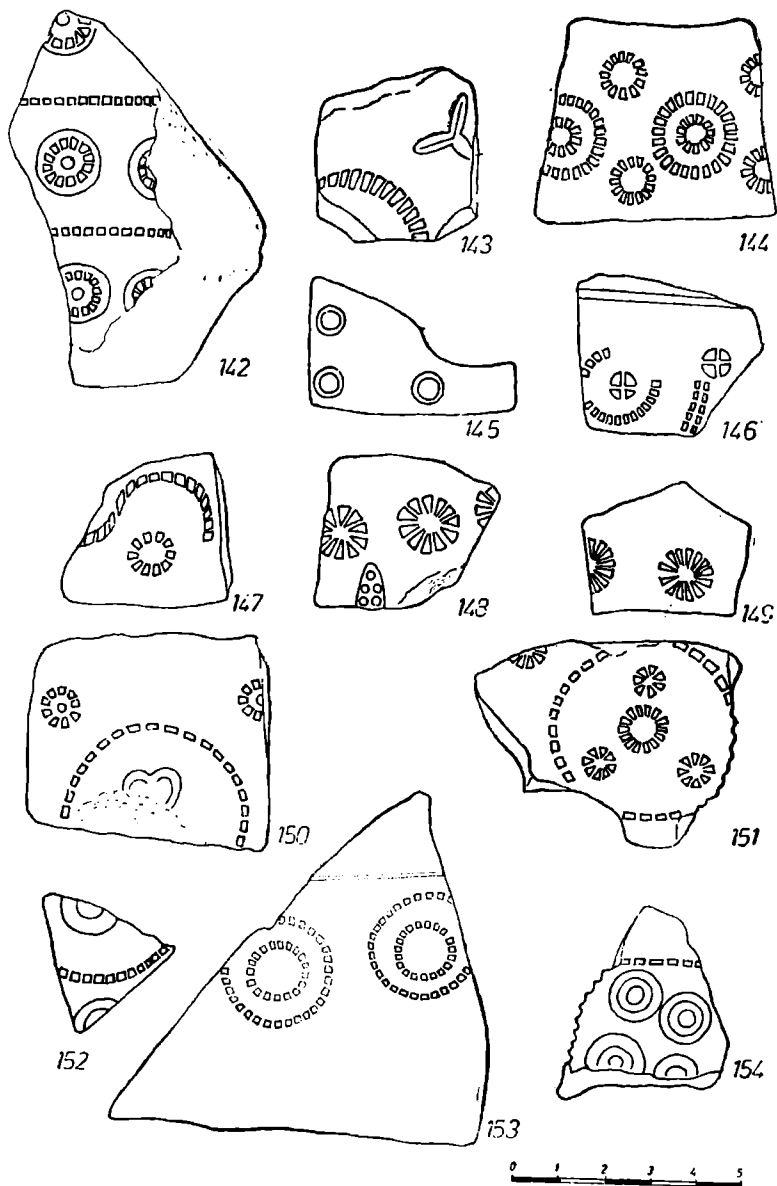
140

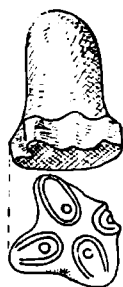
141

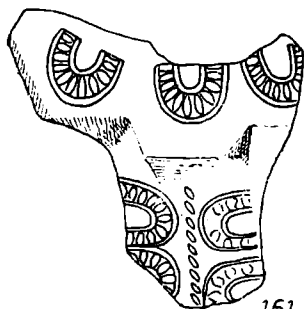
Planşa XXVIII Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

Planșa XXIX Fragmente de la vase decorate la care nu se poate preciza forma vasului

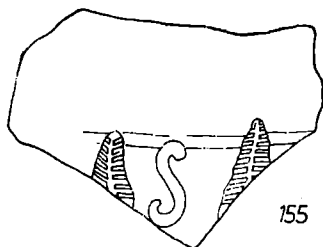
160

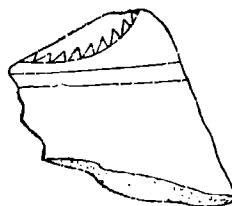
161

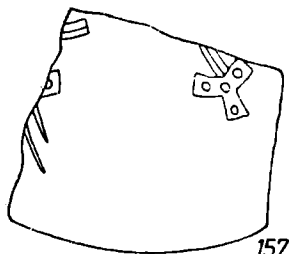
162

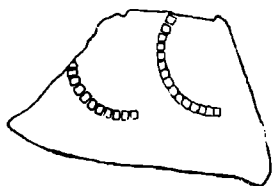
155

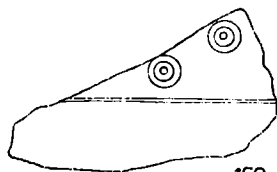
156

157

158

159

Planșa XXX Instrumente pentru ștampilare, negativ, fragmente de la alte forme de vase decit strachina cu fund inelar decorate prin imprimare

TERRA SIGILLATA DE LA POROLISSUM (I)

Reluarea, în anul 1977, a săpăturilor arheologice în vasta zonă arheologică Porolissum, a determinat și nevoia valorificării unui abundant material arheologic provenit din vechile săpături sau din descoperiri întâmplătoare. Ceramica sigilată descoperită în împrejurări atât de diferite este reprezentată de un număr mare de fragmente de vase, în jur de 120, conferind localității Porolissum un loc de frunte pe harta descoperirilor de *terra sigillata* din întreaga Dacie romană. Din păcate, din cele aproximativ 120 de fragmente ceramice recoltate pînă în momentul reluării săpăturilor de la Porolissum, nu au putut fi analizate decît 45, întrucît restul sînt fragmente atât de mici încît nu prezintă suficiente elemente de decor ori de stabilire a formei vasului. Spălarea, poate și datorită condițiilor impropriei de depozitare, a verniului și implicit a decorului este o altă greutate care a împietat asupra prelucrării acestui material atât de fragmentar. Fără a putea fi determinat cu precizie, acest grup de fragmente minuscule se înscrie, totuși, în caracteristicile întregului material, confirmînd, cum se va vedea, concluziile parțiale la care am ajuns în urma prelucrării a circa unei treimi din piese.

Ceramica studiată în aceste rînduri se află în patrimoniul Muzeului de Istorie și Artă din Zălau, respectiv a Muzeului de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca (prescurtare *MIAZ* și *MIT* în *Catalog*). Piesele păstrate la *MIT* provin din săpăturile executate de A. Buday între anii 1908—1914¹, cele din anul 1943 la castrul de pe Pomet de sub conducerea lui A. Radnoti², respectiv din săpăturile colectivului condus de M. Macrea în anii 1958—1959³. Cît privește fragmentele de vase păstrate în *MIAZ*, cele mai numeroase, acestea provin din colecția Wesselényi—Teleki din Jibou, alcătuită în răstimpul dintre sfîrșitul secolului al XIX-lea și pînă prin anul 1940⁴.

Din păcate, acest material eterogen și precar conservat este dificil de localizat topografic, asupra condițiilor stratigrafice de descoperire informațiile fiind aproape inexistente. Materialul săpat de A. Buday provine din orașul

¹ A. Buday, în *ErdMuz*, 25, 1908, p. 337—348; idem, în *Dolg* Cluj, 1, 1910, p. 70—105; 3, 1912, p. 60—; 5, 1914, p. 67—105; 6, 1915, p. 51—111. Alte cîteva fragmente, indeterminate, în *MIT* (I 9413, II 816, IV 140).

² Materialul provenind din aceste săpături se află în curs de prelucrare și inventariere (N. Gudea); despre săpături cf. E. Tóth, Porolissum. Das Castellum in Moigrad, Budapest, 1978.

³ M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 361—390; 8, 1962, p. 485—504. Alte fragmente, atipice, în *MIT* (IN 12014—17, II 961).

⁴ Colecția a fost donată în anul 1958 Muzeului de Istorie și Artă din Zălau de către Ana Teleki. Pe lângă numărul de inventar (C.C. = „creșterea colecției”) și anul înregistrării (1958), aceste fragmente sînt notate și cu simbolul colecției: *WT*.

antic, mai precis din zona situată pe terasele de la SE și NE de castrul de pe Pomet. Fragmentele recoltate în campania din anul 1943 condusă de A. Radnoti sînt toate din castru, în cazul a două din ele cunoscîndu-se și locul exact, dar fără poziție stratigrafică (nr. 7 și 26). Pieseile ieșite la iveală cu ocazia săpăturilor conduse de M. Macrea au fost descoperite în baia situată pe terasa de la SV de castru, pe terasa sanctuarelor și chiar în castru. Cea mai mare parte a sigilatelor, cele din colecția Wesselényi—Teleki, alcătuiesc descoperiri întîmplătoare, mai cu seamă din zona orașului și a termelor situate la SE de castrul de pe Pomet. Este deci de la sine înțeles că acest lot de piese nu ne oferă decît posibilitatea avansării unor concluzii preliminare care vor putea fi întregite doar după studierea bogatului material descoperit în condiții stratigrafice clare în cursul noilor săpături.

Marea majoritate a fragmentelor o constituie *terra sigillata* de import, din care cea decorată reprezintă cea mai mare parte. Cît privește sigilele lise, acestea, datorită stării fragmentare nu pot fi încadrate decît într-un singur caz într-o formă sigură, prezentînd interes în schimb prin ștampilele de fund ce s-au păstrat. Ceramica de imitație locală este și ea prezentă în acest lot de materiale, prin două fragmente dintre care unul este însă un tipar.

Terra sigillata de import alcătuiește categoria cea mai numeroasă, deși numărul pieselor ce au putut fi determinate cu precizie este destul de mic.

A. Ceramica decorată.

Din Gallia sudică provine de fapt cel mai timpuriu vas, produs la *La Graufesenque* în epoca Domițian—Traian (nr. 1 a-b). Descoperit în orașul antic, acest fragment poate fi considerat printre primele sigilate importate la Porolissum, în momentul cînd în noua provincie constituită aceste produse timpurii încep să fie solicitate cu deosebire de soldați.

Oficinele Galliei centrale sînt, în schimb, cele mai bine reprezentate în cadrul importurilor de la Porolissum. Pondere masivă a acestor produse a fost subliniată în cazul Olteniei romane⁵, această apreciere dovedindu-se valabilă pentru întreaga provincie. Fenomenul își găsește explicația, pe de o parte, în durata de aproape un secol de funcționare a atelierelor din Gallia centrală, corespunzătoare unei dezvoltări ascendente a vieții economice a Daciei romane, cu precădere în timpul dinastiei Antoninilor. Marea majoritate a vaselor importate la Porolissum sînt produse ale acestei perioade, cele 31 de fragmente determinate exact aparținînd cu deosebire centrului de la Lezoux, nelipsind nici produsele mai timpurii din epoca traianee.

Un fragment de mici dimensiuni (nr. 2) pe care se păstrează doar o parte din friza inferioară, este caracteristic decorului timpuriu de la Lezoux. Urmează un număr de 5 fragmente de vase care se datează în timpul lui Traian și Antoninus Pius. Nr. 3 și 4 au fost lucrate în stilul lui BVTRIO, nr. 6 în cel

⁵ Popilian, *Oltenia*, p. 26, 36.

al lui SACER, iar nr. 7 în cel atribuit lui QVINTILIANVS și asociaților, lipsa unui decor mai complet nepermițând o atribuire mai precisă în cazul nr. 5. Atrage atenția cu deosebire nr. 3, care datorită utilizării decorului principal (Osw. 14) ne amintește de LIBERTVS, însă pe baza împărțirii specifice în metope, utilizate de BVTRIO, reprezintă un produs al acestuia din urmă, asociat multă vreme al lui LIBERTVS⁶.

Mai numeroase sînt sigilatele de epocă antonină de la Lezoux. Este atestat astfel stilul lui CRICIRO (nr. 8a—b), LAXTVCISSA (nr. 9) și mai ales PATERNVS (nr. 10—12). Un decor complet are nr. 13 a—b, folosit de PATERNVS și ALBVCIVS, lui ALBVCIVS putîndu-i-se atribui nr. 14. Dacă în legătură cu nr. 15 elementele de decor sînt insuficiente pentru a-l considera un produs în stilul lui DOCILIS sau DIVIXTVS, nr. 16 prezintă unele elemente ce par a fi folosite de un meșter obscur, TETVRVS. Mai întîlnim în acest lot stilul lui DOECCVS (nr. 17), în schimb nr. 18—25, fragmente extrem de mici, nu pot fi puse în legătură cu un stil anume, fiind cu certitudine produse antonine de la Lezoux, în cea mai mare parte. Cel mai productiv meșter olar de la Lezoux, CINNAMVS, al cărui stil este frecvent întîlnit printre sigilatele din Oltenia⁷, Buciumi⁸ și Apulum⁹, este prezent prin cîteva vase descoperite și la Porolissum (nr. 26—28 a—b) dintre care nr. 26 este și semnat printr-o șampilă intradecorativă: [CINNA]MIOF. Lui BANVVS de la Lubie i se poate atribui nr. 29, iar nr. 30—32 sînt lucrate într-un stil asemănător celui al lui CINNAMVS, DIVIXTVS sau ADVOCISVS.

Din zona Galliei nord-estice și a Germaniei Superior ajunge la Porolissum un fragment, probabil produs la Blickweiler (nr. 33), iar un altul (nr. 34) prezintă multe similitudini cu sigilatele fabricate la Trier în secolul al III-lea e.n., acesta din urmă fiind și cel mai tîrziu databil în cadrul lotului de fragmente supuse analizei noastre.

Marelui centru de producție de la Rheinzabern îi aparțin cîteva fragmente de vase cu decor. Este atestat stilul lui REGINVS I (nr. 35—36), IANVARIVS II (nr. 37), asupra nr. 38 și 39, produse de la sfîrșitul secolului II și din primele decenii ale celui următor, neputîndu-se aduce precizări suplimentare datorită decorului insuficient.

B. Ceramica fără decor

Numeroasele fragmente atipice nu ne îngăduie stabilirea unui număr prea mare de forme de vase lise. Într-un singur caz (nr. 40), am identificat un vas de forma *L_u Tg*, restul de vase fiind funduri imposibil de atribuit unei forme certe, în schimb avînd cîteva ștampile cu numele meșterilor. Sînt atestați CARANTINVS (nr. 41) care a activat la Lezoux în perioada Anto-

⁶ Despre influența lui LIBERTVS asupra lui BVTRIO: CGP, p. XXXII.

⁷ Popilian, *Oltenia*, p. 28 sq.

⁸ Isac, *Buciumi*, p. 160, nr. 5.

⁹ D. Isac — M. Rusu — Cloșca L. Bălușă, *Descoperiri de terra sigillata la Apulum*, în *Apulum*, 17, 1979, p. 231, nr. 11—17.

ninilor și LVPPA (nr. 42), meșter din aceeași officină, activ în perioada Traian-Antoninus Pius. Mai interesantă este o șampilă completă (nr. 43) aparținând lui SENNIVS. Numele acestuia a fost întregit în forma [A]NNIVSF de către Stanfield și Simpson, pe un fragment de la Corbridge (Britannia)¹⁰, lectură ulterior corectată de B. Hartley¹¹ în [SEN]NIVS. Semnătura lui SENNIVS de pe vasul de la Corbridge, un produs tipic al stilului lui CINNAMVS, a condus la părerea, astăzi acceptată, potrivit căruia acesta a lucrat în atelierul patronului, al lui CINNAMVS, ca „bowl finisher”, însărcinat cu producerea de vase turnate în tiparul realizat de meșterul principal. Ulterior SENNIVS va produce și vase lise ce poartă semnătura lui. Șampilele acestui contemporan al lui CINNAMVS s-au găsit în Pannonia la Gorsium¹² și în Dacia, la Buciumi¹³.

Importurile de sigilate la Porolissum, judecate doar în lumina materialului descoperit mai demult, ne oferă totuși câteva date interesante. Centrele de producție de unde au fost aduse aceste vase sînt cele tradiționale pentru întreaga durată a secolului al II-lea e.n., produsele din secolul III fiind mai rare. Numeric, situația s-ar prezenta astfel:

Gallia sudică	1
Gallia centrală	34
Gallia răsăriteană și	
Rheinzaubern	7

Cu excepția vasului fără decor (nr. 40), toate celelalte sigilate, cu și fără decor, au fost confecționate în atelierele Galliei sudice, Galliei centrale (cele mai numeroase) și în estul Galliei. Cea mai mare parte a acestora reprezintă ceramică specifică epocii antonine, produsă la Lezoux și la Rheinzaubern. Situația de la Porolissum este identică cu cea referitoare la importurile din Oltenia¹⁴ și din câteva localități deja cunoscute sub acest aspect, ca Buciumi¹⁵ și Apulum¹⁶. Mai arătăm că marea majoritate a fragmentelor minuscule care nu au putut fi determinate cu precizie prezintă aceleași caracteristici.

Subliniind preponderența produselor Galliei centrale și a celor de la Rheinzaubern nu putem să nu remarcăm lipsa, ciudată la prima impresie, a produselor mai tirzii de la Westerndorf. Aceste officine, aflate la granița provinciilor Raetia și Noricum, dar aparținînd ultimei dintre ele, au început să producă în ultimii ani ai secolului al II-lea, după încheierea războaielor marcaomane¹⁷. Ne-am fi așteptat ca în condițiile în care centrul de la Lezoux își încetase activitatea, în jurul anilor 195 e.n., și cînd Dacia cunoaște

¹⁰ CGP 166/4.

¹¹ B. Hartley, în *Antiquaries Journal*, 46, p. 102.

¹² D. Gabler, în *RCRFA*, IX, 1967, p. 43, 49, nr. 71.

¹³ Isac, Buciumi, p. 163, nr. 18.

¹⁴ Popilian, Oltenia, p. 36.

¹⁵ Isac, Buciumi, p. 158 sq.

¹⁶ D. Isac — M. Rusu — Cloșca L. Băluță, *op. cit.*, p. 230.

¹⁷ H. — J. Kellner, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 25, 1960, p. 333; P. Karnitsch, *Sigillata von Juvaenum (Salzburg)*, Salzburg, 1971, p. 40; G. Alföldy, *Noricum*, London-Boston, 1974, p. 176.

o a doua mare perioadă de înflorire economică în timpul Severilor, importurile la Porolissum să aducă și ceramică de Westerndorf. Astăzi știm că refacerea în piatră a marelui castru de pe Pomet datează din anul 213 e.n. iar stadiul municipal al așezării pare a fi datorat lui Septimius Severus. Cîteva vase sigilate de epocă antonină descoperite în bastioanele porților par a indica o folosință și la începutul secolului al III-lea a acestor produse, asupra acestui aspect stratigrafic impunându-se completarea datelor prin prelucrarea noilor descoperiri.

Absența ceramicii de Westerndorf la Porolissum, cel puțin deocamdată, pare a se înscrie într-un fenomen pe care noi l-am sesizat cu ocazia republicării materialului de la Buciumi. Acolo predomina cu deosebire *terra sigillata* de epocă antonină de la Lezoux, iar cea de Westerndorf era reprezentată printr-un singur fragment¹⁸. Cunoșcînd o serie de localități din Dacia sudică în care ceramica de Westerndorf este prezentă în cantități destul de mari, ca de exemplu Orșova¹⁹, Romula și Slăveni²⁰, la care se poate adăuga acum Tibiscum²¹, cu cele mai mari cantități de sigilate de Westerndorf, credem că putem reconstitui căile principale ale difuzării în Dacia a acestor produse. Se știe că sigilatele de Westerndorf se răspîndesc cu deosebire în zona limesului, pe căile de apă ale Savei, Dravei și mai ales ale Dunării²². În Dacia, așa cum arătăm cu alte ocazii²³, aprovizionarea se făcea în primul rînd pe Dunăre, primele localități unde ajung aceste produse fiind în preajma fluviului, ca Orșova, Romula și altele. În continuare, urmînd drumul Oltului, aceste produse se răspîndesc în diferite localități din Oltenia, iar în Dacia sudică (partea Banatului), urmînd drumul imperial, ele ajung în mari cantități la Tibiscum, important nod comercial, pe unde erau trecute mărfurile venite la Dierna și Drobeta pe Dunăre. Ca un fapt semnificativ, peste 60—70% dintre sigilatele de import descoperite mai cu seamă în orașul antic (socotind aici și materialul provenit din săpăturile recente, în curs de prelucrare) sînt produse de la Westerndorf. Cu ocazia analizării unui prim lot de materiale de la Tibiscum, provenite din săpăturile lui M. Moga²⁴, emiteam ipoteza existenței unei curbe descendente a importurilor cu astfel de produse, pe măsură ce ne îndepărtăm de sudul Daciei. Arătăm cu aceeași ocazie că sigilatele de Westerndorf ajung în Dacia, în principal pe Dunăre, fiind mai numeroase în sudul Daciei și, posibil, pe un al doilea drum, cel al Mureșului, dinspre Pannonia, dovadă sigilatele descoperite în centrul Daciei, la Cristești și mai ales Apulum. Probabil, încercăm să explicăm cu acea ocazie, Dacia Porolissensis, partea ei nordică, cu castrele de pe limesul de Nord-Vest și cu cel mai avansat punct, Porolissum, fiind aprovizionată cu predilecție cu produse sigilate din Gallia centrală și de răsărit.

¹⁸ Isac, *Buciumi*, p. 161 sq., nr. 13.

¹⁹ D. Isac, în *ActaMN*, 13, 1976, p. 173 sq.

²⁰ Popilian, *Oltenia*, p. 33 sq., nota nr. 110.

²¹ M. Moga — D. Isac, în *Tibiscus*, 6, 1979, sub tipar.

²² H. — J. Kellner, *op. cit.*, p. 168 sq.; B. Rutkowski, în *Archaeologia* (Varșovia), 18, 1967, p. 55—70.

²³ D. Isac, în *ActaMN*, XVII, 1976, p. 173 sq.; M. Moga — D. Isac, *op. cit.*

²⁴ M. Moga — D. Isac, *op. cit.*

Desigur că pot exista și alte explicații ale acestui fenomen, sesizabil și în cazul orașului Napoca (material în curs de prelucrare). Ne gândim, eventual, la concurența ceramicii târzii de Rheinzabern pe piețele Daciei nordice și mai ales, în cazul localității Porolissum, la o concurență deloc neglijabilă a ceramicii locale, inclusiv a celei de imitație. Imitațiile locale de *terra sigillata* sînt produse începînd cu sfîrșitul secolului al II-lea e.n. din necesitatea suplimentării cererilor de ceramică de lux²⁵, în condițiile încetării producției la Lezoux și a greutăților de procurare a ceramicii sigilate veritabile. O asemenea producție locală în Dacia și chiar la Porolissum, cum se va vedea, poate fi astăzi apreciată drept un fenomen economic remarcabil cel puțin sub aspect calitativ²⁶. În al doilea rînd, Porolissum se dovedește a fi, pe lîngă un mare centru de olari, care aprovizionea întinse zone ale Daciei nordice, și un centru de producție a ceramicii șampilate²⁷. Un număr impresionant de vase șampilate, cu un decor original, descoperite la Porolissum, reprezintă pe lîngă un specific local și o modalitate de a satisface gustul pentru ceramică specială a numeroșilor militari și civili de la Porolissum. Poate că în această producție de ceramică șampilată putem să găsim o parte a explicației cu privire la raritatea sigilatelor de import târzii de la Porolissum și, în general din partea cea mai nordică a Daciei Porolissensis.

Ceramica de imitație descoperită la Porolissum, realizată prin tehnica turnării în tipare, întregește tabloul schițat mai sus.

Tiparul descoperit aici demonstrează tocmai existența și a unei producții de sigilate de imitație. Decorul păstrat pe acest fragment de tipar prezintă certe influențe vestice, din Gallia în primul rînd. Astfel, cei doi gladiatori, aparținînd unor grupuri separate dar constituind fiecare perechea celuilalt în cadrul celor două grupuri, sînt foarte asemănători cu Osw. 1016—1017, 1027, 1038—1039. Cîinii în schimb, mai schematici și cu blana redată prin cerceulețe, par a fi de inspirație locală. În sfîrșit, fragmentul nr. 45, prezentînd un decor mai greu de identificat datorită stării de conservare precare, este acoperit cu o angobă roșie imitînd verniul sau angoba sigilatelor de import, fapt pentru care l-am considerat cu cea mai mare probabilitate un produs local²⁸. Datarea acestor două fragmente ceramice credem că se poate face și în cazul centrului ceramic de la Porolissum la sfîrșitul secolului II și mai ales în secolul III e.n.²⁹, cînd credem că producția de sigilate de imitație din Dacia romană reprezintă expresia cea mai elevată a olăritului în această provincie.

În încheiere, reamintim caracterul provizoriu al concluziilor noastre care se bazează pe studierea unui lot de materiale descoperite în condiții și la date atît de diferite, rămîinînd ca noul material sigilat descoperit în cursul săpăturilor să confirme unele din părerile emise cu această ocazie.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ D. Isac — M. Rusu — Cloșca L. Băluță, *op. cit.*, p. 237 sqq.; M. Moga — D. Isac, *op. cit.*

²⁷ N. Gudea, *Ceramica șampilată de la Porolissum*, în *ActaMP*, 4, 1980, p. 105 sqq.

²⁸ M. Moga — D. Isac, *op. cit.*

²⁹ *Ibidem*.

CATALOG

*Terra sigillata decorată.**Gallia sudică*

1 a—b. Drag. 37. Gladiator rănit (Hermet 173, asemănător și cu 153, 169, 171) împreună probabil și cu nr. 172; linii fine ondulate oblice (Hermet 173; *Butzbach* 2/14 a, 24), friză inferioară din motive trifoliolate (*Butzbach* 2/31); verniu închis matizat. La Graufesenque. Domițian—Traian.
 MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 1/1958.

Gallia centrală.

2. Drag. 37. Friză inferioară (CGP, fig. 7/3; 23/294) — „meșterul cu rozeta”; (CGP, fig. 10/4; 36/418) — IOENALIS; verniu închis.
 Lezoux. Traian.

MIT Cluj-Napoca, Inv. II 5900. Săpături A. Buday (oraș).

3. Drag. 37. Neptun (Osw. 14) — stilul lui LIBERTVS, BANVVS; metope despărțite de linii ondulate și cu motivul CGP, fig. 13/7; 59/665, 668, 675 și cu frunză în capăt (CGP 59/668) — toate BVTRIO; pt. stil cf. CGP 59/665; verniu deschis lucios.
 Lezoux, stilul lui BVTRIO. Hadrian-Antoninus Pius.
 MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 2/1958.

4. Drag. 37. Mistreț (Osw. 1644), ciine (Osw. 1926 A), cerb mic (mai mic ca Osw. 1732), urs (Osw. 1589 = D 810), frunze (Rogers H 151) — BVTRIO; pt. stil cf. CGP 57/653 — BVTRIO, cu toate cele patru motive; verniu închis metalic.
 Lezoux, stilul lui BVTRIO. Hadrian-Antoninus Pius.

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1959 la baie, secțiunea I (0,40—0,60 m).

5. Drag. 37. Element de decor (Rogers Q 42 = D 1115) — folosit de mulți meșteri printre care AVITVS-VEGETVS; volută simplă (Rogers S 8) — folosit, printre alții și de AVITVS-VEGETVS, CARANTINVS etc.; verniu închis lucios.
 Lezoux. Hadrian-Antoninus Pius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 3/1958.

6. Drag. 37. Ove (CGP, fig. 22/1) — SACER; călăreț (Osw. 241 = D 153), panteră (Osw. 1518 = D 799), urs (Osw. 1588 = D 808), decor de umplutură (CGP, fig. 22/2 ?) — toate motivele apar la SACER; pt. stil cf. și 82/1, 5; verniu închis lucios, foarte șters.
 Lezoux, stilul lui SACER. Hadrian-Antoninus Pius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 4/1958.

7. Drag. 37. Leu (Osw. 1426 = D 759); cf. Isac, *Buciumi* II/10) — motivul apare pe produse în stilul lui IOENALIS, CENSORINVS, QVINTILIANVS; ciine (Osw. 1987); metope din linii cu astragale (cf. Karnitsch, *Ovilava* 35/5, 36/1, 2) — stilul lui QVINTILIANVS; verniu închis metalic.

Lezoux, probabil stilul lui QVINTILIANVS. Hadrian-Antoninus Pius.

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1943 în castru (*principia*).

8 a—b. Drag. 37. Ove (CGP, fig. 33/1) — CRICIRO, cu linie ondulată dedesupt; panteră spre dreapta (Osw. 1518 = D 799), panteră spre stînga (Osw. 1537), decor de umplutură (CGP, fig. 33/5) — CRICIRO; pt. stil cf. CGP 117/1, 3, 17; verniu închis lucios, șters în parte.

Lezoux, stilul lui CRICIRO. Antoninus Pius—Marcus Aurelius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 5/1958.

9. Drag. 37. Femeie drapată (Osw. 926 A = D 540) — folosit de mulți meșteri printre care LAXTVCISSA; *togatus* (Osw. 907 A = D 524) — folosit și de LAXTVCISSA; metope din linii perlate cu rozetă mică la capete (cf. Karnitsch, *Ovilava* 44/4) — LAXTVCISSA; verniu închis lucios.

Lezoux, stilul lui LAXTVCISSA. Antoninus Pius—Marcus Aurelius.

Dolg I, 1910, p. 84, fig. 18. *MIT* Cluj-Napoca, Inv. II 678. Săpături din anul 1909, în oraș.

10. Drag. 37. Ove (*CGP*, fig. 30/1) — *PATERNVS*, linii perlate dedesupt; ornament (*CGP*, fig. 30/11), rozetă cu 8 petale (*CGP*, fig. 30/26), linie din astragale cu bastonaș la capăt (*CGP* 108/35) — *PATERNVS*; verniu închis mat.

Lezoux, stilul lui *PATERNVS*. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 6/1958.

11. Drag. 37. Ove (*CGP*, fig. 30/1) — *PATERNVS*; urs (*Osw.* 1589 = D 810), cîine spre dreapta (*Osw.* 1926 A), cîine mare spre stînga (*Osw.* 1984), cîine mic spre stînga (*Osw.* 200 A), baston torsionat (*CGP*, fig. 30/18), toate motive folosite de *PATERNVS*; verniu deschis mat.

Lezoux, stilul lui *PATERNVS*. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 7/1958.

12. Drag. 37. Ove cu linie perlată dedesubt, leu (*Osw.* 1388) — utilizat de mai multe stiluri (cf. Juhász, *Brigetto* VII/3) — *PATERNVS*; călăreț (*Osw.* 258 = D 152), cal spre dreapta (*Osw.* 1894 = D 902) — toate motive utilizate de *PATERNVS*; verniu deschis metalic, șters pe porțiuni.

Lezoux, stilul lui *PATERNVS*. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 8/1958.

13 a—b. Drag. 37; a. mistreț (*Osw.* 1969 I) — stilul lui *PATERNVS*; leu devorînd un animal (mai mic ca *Osw.* 1491 = D 778), animal spre stînga (felină?, nu apare la *Osw.*), urs mare (*Osw.* 1608 = D 816), cerb (*Osw.* 1720 = D 852), *bestiarius* (*Osw.* 1089 = D 631), pigmeu cu scut (*Osw.* 202 = D 140); b. urs mic (*Osw.* 1579 = D 807); element de decor sugerînd iarba (*CGP* 214) — *ALBVCIVS*; pt. stil cf. *CGP* 214/38, 42 — *ALBVCIVS*; *CGP* 106/20 — *PATERNVS*; verniu închis metalic.

Lezoux, stilul lui *PATERNVS*, *ALBVCIVS*. Antonini.

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1943 la castrul de pe Pomer.

14. Drag. 37. Ove (*CGP*, fig. 35/1) — *ALBVCIVS*, cu linie perlată dedesubt; metope despărțite de linii perlate verticale, Liber (*Osw.* 580); verniu închis metalic.

Lezoux, stilul lui *ALBVCIVS*. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 9/1958.

15. Drag. 37. Decor în metope din linii perlate; bărbat cu scut și lance (*Osw.* 151 = D 94) — folosit de *DOCILIS* și *DIVIXTVS* mai ales; verniu deschis metalic.

Lezoux, stilul lui *DIVIXTVS* sau *DOCILIS*. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 10/1958.

16. Drag. 37. Ove (*CGP* 131/1, 2) — *TETVRO?*, linie ondulată dedesubt; decor din metope largi cu medalioane și cercelete, linii în val cu rozetă la capete (*CGP* 131/3), panteră mică (*Osw.* 1518 = D 799) — folosit de mulți meșteri; astragal; pt. stil cf. *CGP* 131/3 — *TETVRVS*; verniu închis metalic.

Lezoux, probabil stilul lui *TETVRVS* (?). Antonini.

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1959.

17. Drag. 37. Ove (*CGP*, fig. 44/2) — *DOECCVS*, cu linie perlată dedesubt, luptător în genunchi (*Osw.* 204 = D 394), motiv ce apare și la Rheinzabern; decor în metope din linii verticale perlate, cu rozetă la capăt (*CGP*, fig. 44/5); verniu deschis lucios.

Lezoux, stilul lui *DOECCVS*. Marcus Aurelius-Commodus.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 11/1958.

18. Drag. 37. Venus șezînd (*Osw.* 334 = D 187) — folosit de mulți meșteri, printre care *LIBERTVS*, *BVTRIO*, *PATERNVS*; metope din linii subțiri ondulate (cf. *CGP*, 58/59 — *BVTRIO*); verniu deschis lucios.

Lezoux. Traian-Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 12/1958.

19. Drag. 37. Medalion dublu subțire și linie din astragale, lebedă (*Osw.* 2221 = D 998) — apare și la Rheinzabern dar mai mică (*Ri-Fi* T 255), mască (*Osw.* 1214 = D 675) — folosit de foarte mulți meșteri la Lezoux și Rheinzabern (*Ri-Fi* M 9); verniu deschis lucios.

Lezoux. Traian-Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 13/1958.

20. Drag. 37. Cerb mic (Osw. 1784) — folosit de MASCELLIO, stilul lui CENSO-RINVS, PATERNVS; verniu închis metalic; foarte șters.
Lezoux. Hadrian-Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. c.c. 297, 14/1958.

21. Drag. 37. Vulcan (Osw. 66=D 39), personaj drapat (greu de întregit), ciine (Osw. 1979 = D 930) — folosit de un mare număr de meșteri; decor în metope din linii perlate, cerc mic, medalion mare simplu; verniu deschis metalic.
Lezoux. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 15/1958.

22. Drag. 37. Leu (Osw. 1404) — folosit de mai mulți meșteri; verniu închis metalic.
Lezoux. Traian-Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 16/1958.

23. Drag. 37. Decor în metope din linii perlate, medalion, Neptun (Osw. 13 = D 14) — folosit de mulți meșteri; verniu deschis metalic.
Lezoux. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 17/1958.

24. Drag. 37. Metope delimitate de linii segmentate, Apollo cu lira (Osw. 84), folosit și la Rheinzabern dar mai mic (Ri-Fi M 72); verniu deschis metalic, șters.
Gallia centrală. Hadrian-Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 18/1958.i

25. Drag. 37. Călăreț (Osw. 246 = D 157) — folosit de foarte mulți olari, motivul fiind originar din Lezoux; verniu închis.
Lezoux. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 18/1958.

26. Drag. 37. Ștampila intradecorativă [CINNA]MIOF (CGP 169), linie perlată, cerc mic, medalion mare dublu; verniu deschis metalic.
Lezoux, CINNAMVS. Antonini.
MIT Cluj-Napoca, f.i. Săptămări 1943 la castrul Pomet (Secțiunea a 2-a de pe latura de NV).

27 a-b. Drag. 37; a. Metopă din linii perlate cu cerculeț la întretărirea lor, Liber (Osw. 566), frunză stilizată (Rogers K 12); CGP, fig. 47/21 — CINNAMVS; b. războinic ingenuchiat (Osw. 204 = D 394), medalion mare dublu, arc dublu, cerc mic; pt. stil cf. CGP 160/35; verniu închis lucios.
Lezoux, stilul lui CINNAMVS. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 21/1958.

28 a-b. Drag. 37; a. Cerb (Osw. 1720 = D 852), ciine (Osw. 1980 = D 934), decor de umplutură (CGP 163/68) — CINNAMVS; b. urs. (Osw. 1627 = D 820) — toate motivele folosite de CINNAMVS; verniu deschis metalic.
Lezoux, stilul lui CINNAMVS. Antonini.

29. Drag. 37. Cercuri mici duble în metope separate de linie perlată, mască (Osw. 1214 = D 675), motiv folosit și la Rheinzabern; decor romboidal (Rogers U 5) — BANVVS; verniu deschis lucios.
Lubié, stilul lui BANVVS. Marcus Aurelius-Commodus.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 22/1958.

30. Drag. 37. Călăreț cu lance (Osw. 245 = D 156), folosit de ADVOCISVS și CINNAMVS, întilnit și la Rheinzabern dar mai mare (Ri-Fi M 156); verniu deschis metalic.

Lezoux, stilul lui ADVOCISVS, CINNAMVS. Antonini.
MIT Cluj-Napoca, f.i. Săptămări 1959 la castrul de pe Pomet.

31. Drag. 37. Metope înguste din linii perlate cu cerculeț la capete, cariatidă (Osw. 1199 = D 656) — folosit de mulți meșteri; pt. stil cf. CGP 116/8, 10 — DIVIXTVS; Popilian, Oltenia VI/91 — CINNAMVS; verniu deschis metalic.
Lezoux, probabil stilul lui DIVIXTVS, CINNAMVS. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 24/1958.

32. Drag. 37. Metope înguste din linii fine segmentate și rozete la capete, cariatidă (Osw. 1199 = D 656), cercuri (CGP, fig. 47/11 — CINNAMVS; 116/8 — DIVIXTVS); pt. stil cf. și 116/8, 10; verniu deschis metalic.
Lezoux, probabil stilul lui DIVIXTVS, CINNAMVS. Antonini.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 25/1958.

Nord-estul Galliei și Germania Superior

33. Drag. 37. Venus cu eșarfa (Osw. 361 A, mai mic ca D 214); verniu deschis lucios.

Blickweiler (?). Traian-Antoninus Pius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 26/1958.

34. Drag. 37. Ove asemănătoare cu Huld-Zetsche E 2, însă cu linie ondulată dedesubt (cf. Butzbach 49), arcade simple, leoaică spre stînga (Osw. 1449, Fölzer 595) — motiv folosit la Blickweiler, Trier, Hedderneim; verniu deschis lucios, foarte șters.

Gallia răsăriteană (Trier). Secolul III e.n.
MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 26/1958.

Rheinzabern

35. Drag. 37. Iuppiter (Ri-Fi M 71) — motivul, mai mic, apare și la Heiligenberg iar mai mare la Lezoux (Osw. 3 = D 4); cf. Karnitsch, *Ovilava* 95/5 — IANV(ARIVS) II; verniu închis lucios, șters pe alocuri.

Rheinzabern, stilul lui REGINVS I, IANVARIVS II.

Antoninus Pius—Marcus Aurelius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 27/1958.

36. Drag. 37. Gladiator (Ri-Fi M 221) — stilul lui REGINVS I; vas (Ri-Fi O 21 a), friză din frunze bifoliate (Ri-Fi P 138 a-R 3), rozetă cu 6 petale (Ri-Fi O 42) — IANVARIVS I, REGINVS I; verniu închis lucios.

Rheinzabern, stilul lui REGINVS I. Antoninus Pius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 28/1958.

37. Drag. 37. Ove (Ri-Fi E 70, cu bordură perlată) — IANV(ARIVS) II; flautist (Ri-Fi M 167) — folosit de mai mulți printre care și IANVARIVS II; linie despărțitoare segmentată cu rozetă cu 7 petale (Ri-Fi O 51) — IANV(ARIVS) II; pt. stil cf. Karnitsch, *Ovilava* 95/5; verniu deschis mat.

Rheinzabern, stilul lui IANVARIVS II. Antoninus Pius—Marcus Aurelius.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 29/1958.

38. Drag. 37. Războinic în genunchi (Ri-Fi M 211), asemănător cu Osw. 224 = D 129 de la Lezoux; verniu deschis lucios.

Rheinzabern. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 30/1958.

39. Drag. 37. Femeie drapată șezînd (Ri-Fi M 257 = Osw. 944) — COBNERTVS III, MAMMILIANVS; verniu deschis lucios.

Rheinzabern. Antonini—Severi.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 31/1958.

Terra sigillata fără decor

40. Lu Tg (Oswald-Pryce LX/1, 3, LXVIII/6); verniu închis.

Lezoux, Rheinzabern. Hadrian-Antonini.

MIT Cluj-Napoca, inv. II 925. Săpături 1909 în oraș.

41. Frg. de fund (Drag. 33, 46?). Pe fund ștampila CARANTINIM (Oswald, *Stamps* 60; CGP, p. 229; Hofmann XI/39.1); verniu închis lucios.

Lezoux, CARANTINVS. Antonini.

MIAZ, col. WT. Inv. C.C. 297, 32/1958.

42. Frg. de fund (formă indeterminabilă). Pe fund ștampila LVP..., probabil LVP[PA] sau LVP[PAF],, foarte slab imprimată și ștearsă; Oswald, *Stamps* 171 (pe vase Drag. 18, 18/31, 27, 32, 33); Hofmann, 1, 244 și XV/244.1—244.7; verniu deschis lucios, șters. Lezoux, LVPPA. Traian-Antoninus Pius. *MIAZ*, col. WT. Inv. C.C. 297, 33/1958.

43. Frg. de fund (formă indeterminabilă). Pe fund ștampila SENNIVSF (Oswald, *Stamps* 293; *CGP* 166/4; B. Hartley, în *Antiquaries Journal*, XLVI, p. 102; Rogers B 182; cf. și Isac, *Buciumi*, p. 163, nr. 18); verniu deschis lucios. Lezoux, SENNIVS. Antonini. *MIAZ*, col. WT. Inv. C.C. 297, 34/1958.

Terra sigillata locală

44. Tipar fragmentar. Pastă gălbuie nisipoasă; folosea la confecționarea vaselor Drag. 37. Gladiator spre stînga și spre dreapta (asemănători cu Osw. 1016—1017, 1027, 1038—1039), cîini spre dreapta.

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1959 la terasa sanctuarelor (secțiunea I).

45. Drag. 37 ?). Pastă fină portocalie, angobă roșie foarte ștearsă; cîine spre stînga, felină (?) spre stînga, picioarele a două animale, baston torsionat (toate elementele de desen foarte prost imprimate)

MIT Cluj-Napoca, f.i. Săpături 1943 la castrul de pe Pomet.

Abrevieri

Butzbach	G. Müller, <i>Das Lagerdorf des Kastells Butzbach. Die reliefverzierte Terra Sigillata. Limesforschungen</i> 5, 1968.
CGP	J. A. Stanfield-G. Simpson, <i>Central Gaulish Pottery</i> , London, 1958.
D	J. Déchelette, <i>Les vases ornés de la Gaule romaine</i> , I—II, Paris, 1904.
Drag.	H. Dragendorff, <i>Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik</i> , Bonn, 1895.
Hermet	F. Hermet, <i>La Graufesenque</i> , Paris, 1934.
Hofmann	B. Hofmann, <i>Catalogue des estampilles sur vaisselle sigillée</i> , 1—2 (Groupe d'archéologie antique du Touring Club de France).
Huld-Zetsche	Ingeborg Huld-Zetsche, <i>Trierer Reliefsigillata. Werkstatt I</i> , Bonn, 1972.
Isac, <i>Buciumi</i>	D. Isac, <i>Terra sigillata din castrul roman de la Buciumi</i> , în <i>ActaMP</i> , I, 1977, p. 155—172.
Juhász, <i>Brigetio</i>	G. Juhász, <i>Die Sigillaten von Brigetio. DissPann</i> , 2.3, 1936.
Karnitsch, <i>Ovilava</i>	P. Karnitsch, <i>Die Reliefsigillata von Ovilava (Wels, Oberösterreich)</i> , Linz, 1959.
Osw.	F. Oswald, <i>Index of Figure Types on Terra Sigillata „Samian Ware“</i> , Liverpool, 1936—1937.
Oswald, <i>Stamps</i>	F. Oswald, <i>Index of Pottery Stamps on Terra Sigillata „Samian Ware“</i> , Margidunum, 1931.
Oswald-Pryce	F. Oswald-T. D. Pryce, <i>An Introduction to the Study of Terra Sigillata</i> , London, 1920 (1966).
Popilian, <i>Oltenia</i>	G. Popilian, <i>Ceramica romană din Oltenia</i> , Craiova, 1976.
Ri-Fi	H. Ricken-Ch. Fisher, <i>Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern</i> , Bonn, 1963.
Rogers	G. B. Rogers, <i>Poteries sigillées de la Gaule centrale. I. Les motifs non figures, XXVIII suppl. à Gallia</i> , Paris, 1974.
RCRF Acta	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta.

DAN ISAC — NICOLAE GUDEA

DIE TERRA SIGILLATA VON POROLISSUM (I)

(Zusammenfassung)

Es wird eine Anzahl von 45 Terra Sigillata — Gefäßbruchstücken veröffentlicht, die im Römerlager auf der Pomet — Anhöhe in Porolissum (Dorf Moigrad; Kreis Săla) sowie in der antiken Stadt bei den Ausgrabungen der Jahre 1908—1914, 1943, 1958—1959 und bei anderen Gelegenheiten gefunden wurden. Das gesamte Sigillata Material von Porolissum, welches aus alten Funden stammt, beläuft sich auf 120, zum größten Teil kleine und schlecht erhaltene Bruchstücke, was ihre gänzliche Auswertung nicht gestattete.

Das Sigillata Importmaterial aus Porolissum stammt aus dem südlichen Gallien (1 Bruchstück), dem mittleren Gallien (34 Bruchstücke), aus dem östlichen Gallien und Rheinzabern (7 Bruchstücke). An diesem Material bemerken die Verfasser insbesondere das Vorherrschen der Erzeugnisse von Lezoux und derjenigen von Rheinzabern aus dem Antoninischen Zeitalter, ein Phänomen, das auf die wirtschaftliche Blüte der Provinz Dakien in dieser Periode zurückzuführen ist. Während die massiven Importe des antoninischen Zeitalters aus Lezoux hervorgehoben werden, wird auf das gleichzeitig Fehlen, bzw. die Seltenheit der Keramik aus Westendorf in Porolissum und im allgemeinen, in den verschiedenen Ortschaften der Dacia Porolissensis hingewiesen. Die Verfasser stellen die, gewiss provisorische Hypothese, des Vorhandenseins einer abfallenden Importkurve aus Westendorf auf, und zwar im Verhältnis der Entfernung von der Donau, dem Hauptzufuhrweg der Importkeramik nach Dakien. Dieses, auch für die Importe nach Buciumi, Napoca und anderen Zentren des nördlichsten Dakien gültige Phänomen könnte, zum Teil, den späten Erzeugnissen von Rheinzabern, vor allem aber der lokalen Nachahmung von Terra Sigillata und Stempelkeramik in Dakien zuzuschreiben sein, für die Porolissum einer der größten Produktionszentren in ganz Dakien war.

TAFELN UND ABBILDUNGEN

Taf. I Terra sigillata aus Südgallien (1 a—b) und Mittelgallien (2—7)

Taf. II Terra sigillata aus Mittelgallien

Taf. III Terra sigillata aus Mittelgallien

Taf. IV Terra sigillata aus Mittelgallien

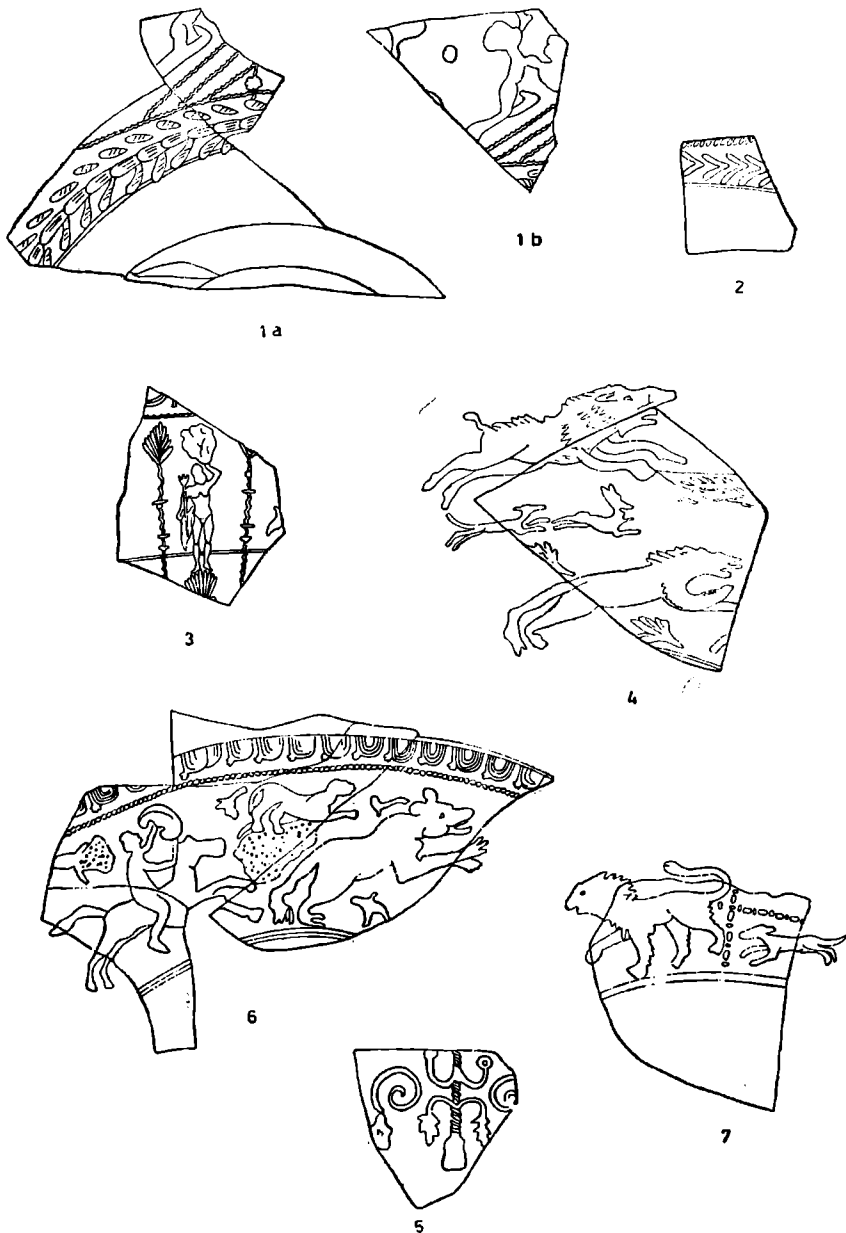
Taf. V Terra sigillata aus Mittelgallien (27 a—b 32) und aus Ostgallien (33)

Taf. VI Terra sigillata aus Ostgallien und Rheinzabern (34—39); terra sigillata östlicher Nachahmung (45)

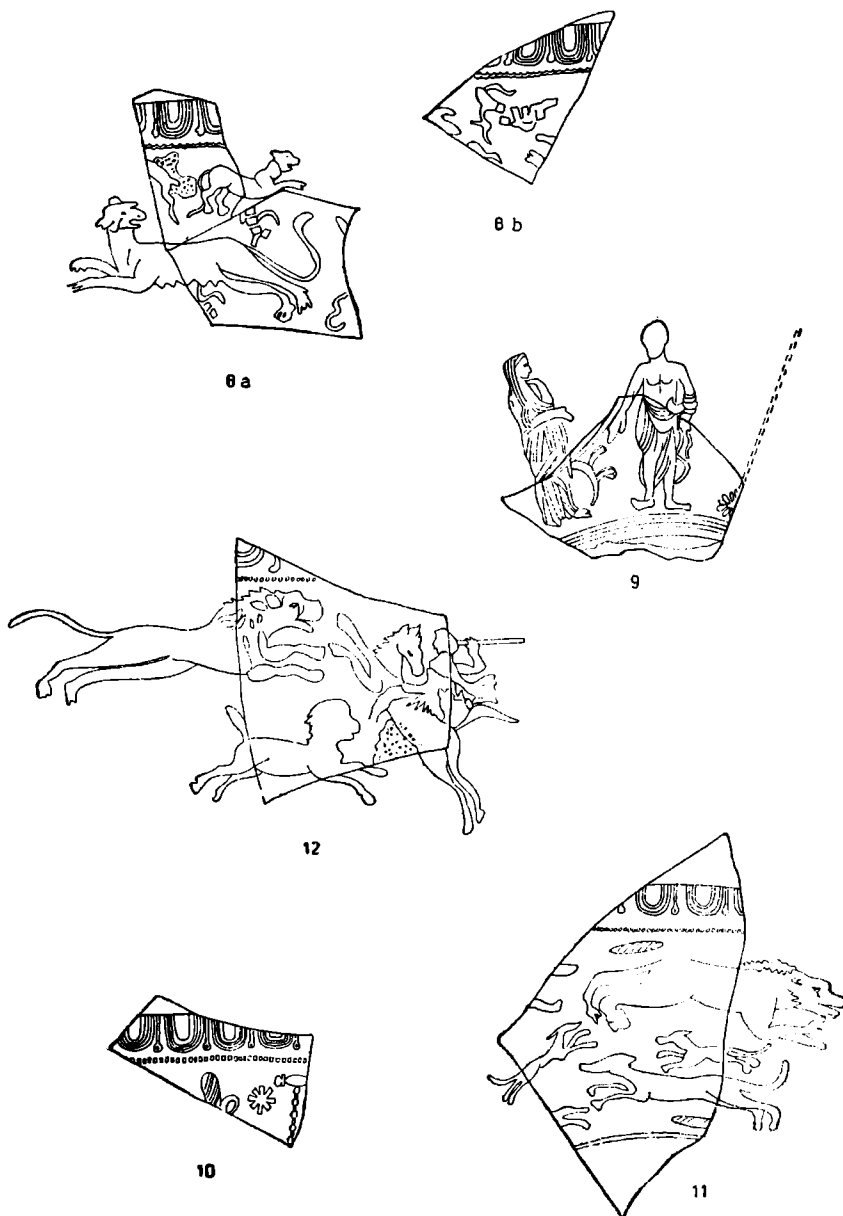
Abb. 1 Terra sigillata-Gefäß ohne Verzierung (40)

Abb. 2 Einige Bodenstempel (41—43) und ein Stempel für innere Verzierung (26). Massstab 1/2

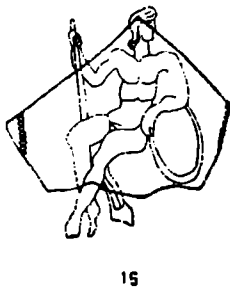
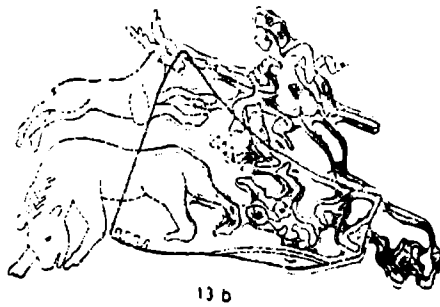
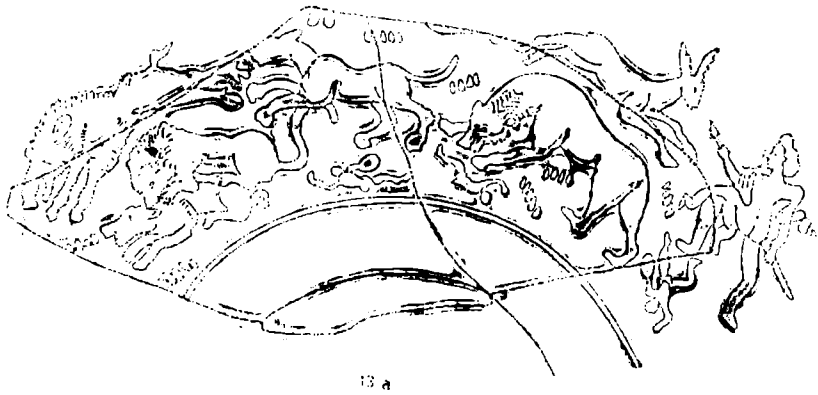
Abb. 3 Terra sigillata-Patrone aus Porolissum (44) Massstab 1/2

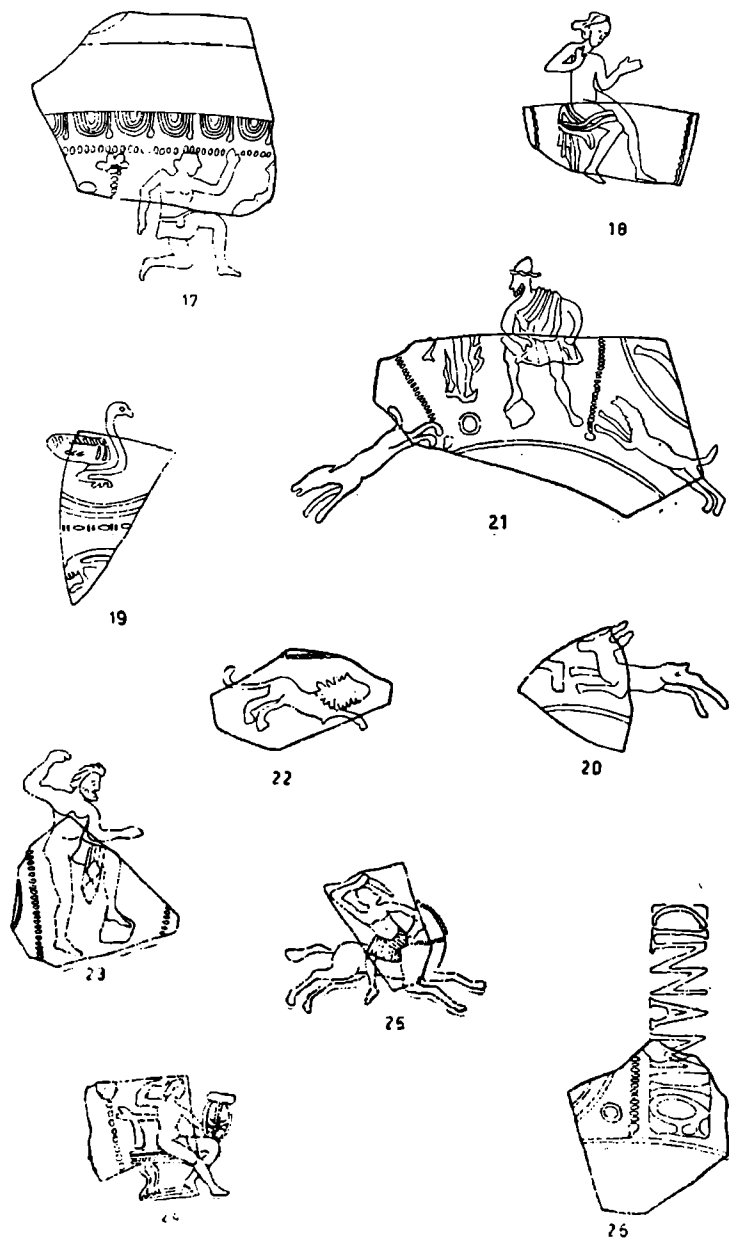
Pl. I *Terra sigillata* din Gallia sudică (1a–b) și Gallia centrală (2–7)

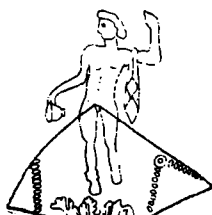

Pl. II *Terra sigillata* din Gallia centrală.

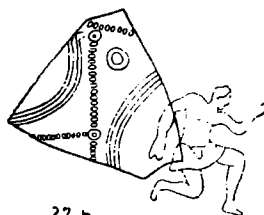

Pl. III *Terra sigillata* din Gallia centrală.

Pl. IV *Terra sigillata* din Gallia centrală.

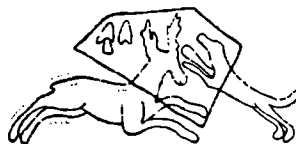
27 a

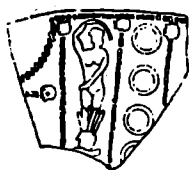
27 b

29

28 a

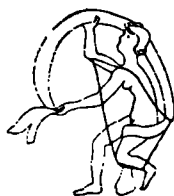
32

31

28 b

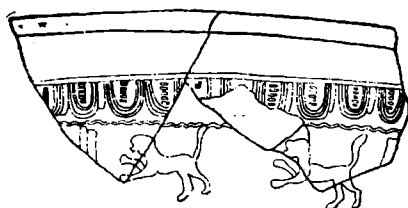

33

30

Pl. V *Terra sigillata* din Gallia centrală (27 a. b—32) și din Gallia răsăriteană (33).

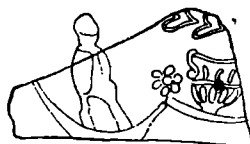
34

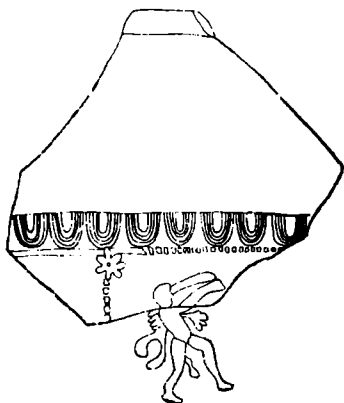
38

35

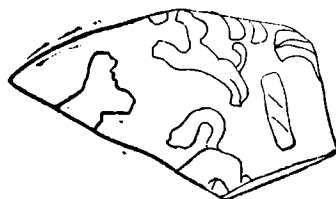
36

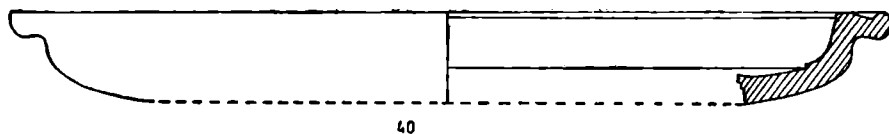
37

39

Pl. VI *Terra sigillata* din Gallia răsăriteană și Rheinzabern (34–39) ; *terra sigillata* de imitație locală (45).

Fig. 1 Vas *terra sigillata* fără decor (40).Fig. 2 Ștampile de fund (41—43) și ștampilă intradecorativă (26).
Scara 1/2.Fig. 3. Tipar de *terra sigillata* de la Porolissum (44). Scara 1/2.

PROPUNERI PENTRU O RECONSTITUIRE GRAFICĂ A CASTRULUI ROMAN DE LA BUCIUMI (II. Clădirea comandamentului)

Continuăm cu acest articol încercarea de reconstituire grafică a castrului de cohortă de la Buciumi¹; de data aceasta vom aborda cea mai importantă și reprezentativă construcție a castrului: clădirea comandamentului (*principia*)². Această construcție are cele mai multe șanse de a exprima, dincolo de rolul ei utilitar, capacitatea creatoare a constructorilor ei. Scopul nostru rămâne acela de a-i regăsi înfățișarea originală, de a-i surprinde elementele specifice, singulare, cu speranța de a înțelege mai bine spiritul celor care l-au construit și locuit.

1. *Amplasare și poziție.* Castrul de la Buciumi este așezat pe un teren în pantă nu mai mare de 10%, orientată de la NV spre SE, iar clădirea comandamentului urmărește și preia această pantă, ba chiar o valorifică cu o abilitate care trădează rețeta. În mod cert, romanii agreau spațiile decalate succesiv pe verticală. Analogii în acest sens se constată nu numai la construcții similare cu cea în discuție, cum ar fi *principia* castrului de legiune de la Lambaesis³ sau a celui de la Porolissum⁴, dar și la un număr mare de locuințe luxoase⁵ sau la o clădire care, deși cu altă funcțiune, posedă un plan care seamănă pînă la identitate cu cel de *principia*, Aedes Augustalium de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁶. Față de planul castrului, *principia* de la Buciumi este așezată în a doua treime, intersecția diagonalelor castrului coincidînd practic cu cea a diagonalelor construcției. Fig. 1. Deși nu respectă întocmai prescripțiile cunoscute de la Hyginus privitoare la modul de alcătuire al castrului⁷ (raportul de 2/3 al latu-

¹ Toate informațiile privitoare la castrul de la Buciumi provin din lucrarea E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cunoașterea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1972. Pentru întregirea acestor date am reconsultat documentele de săpătură și jurnalul.

² Referitor la teoriile în legătură cu *principia* = clădirea comandamentului vezi R. Fellmann, *Die Principia des Legionslagers Vindonissa und das Zentralgebäude der römischen Lager und Kastele*, Brugg, 1958, p. 75; H. von Petrikovits, *Die Spezialgebäude römischer Legionslager*, în *Legio VII Gemina*, Leon, 1970, p. 229—252.

³ H. G. Kolbe, în *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Roemischer Abteilung*, Mainz, 81, 1974, p. 294. Curtea prezintă o înălțare în ultima porțiune, preluată cu abilitate prin pachete de trepte laterale care ajung la nivelul peristilului, aflat la o cotă mai ridicată.

⁴ Constatări pe teren și documentația săpăturilor recente.

⁵ R. Patrușiu, *Locuința în timp și spațiu*, București, 1975, p. 66, vila Diomede în Pompei, casa Championnet, etc.

⁶ C. și H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, București.

⁷ Hyginus, *De metatione castrorum*, 21 (ed. A. Grillone), Leipzig, 1977.

rilor, amplasarea intrării în *principia* pe linia primei treimi, etc.) includem castrul de la Buciumi în tipul de *castra terțiata*. Devierea de la prescripții prezentată de castrul de la Buciumi este întâlnită aproximativ cu aceleași valori și la alte câteva caste din Dacia⁸ sau din alte provincii⁹, fapt care ne face să presupunem că nu e vorba de o eroare și că de la Hyginus pînă la data construirii acestora a survenit o modificare a normelor. Demn de remarcat este faptul că, cel puțin pentru ceea ce cunoaștem în Dacia, castele care prezintă această modificare sînt tocmai cele care posedă *principia* cu structură planimetrică asemănătoare. Fig. 2.

Izvoarele literare afirmă că un castru era astfel conceput încît să constituie o reprezentare a Romei¹⁰, a patriei absente.

Este de așteptat în acest caz ca elementele castrului să reprezinte construcții specifice orașului. Asemănarea principiei cu *forum*-ul orașului nu este doar simbolică¹¹. La ambele întîlnim în primul rînd o mare curte înconjurată de portice. Alăturat acestei curți apare *basilica*, spațiu acoperit și închis, dar cu aceeași funcțiune publică. Și, în sfîrșit, avem încăperea sacră, amplasată în axul intrării și care poate fi templul în cazul *forum*-ului sau doar o simplă încăpere marcată eventual printr-un artificiu constructiv, în cazul principiei. Această asemănare de structură nu s-a tradus însă printr-o identitate de forme. *Forum*-ul și *principia* au evoluat în paralel, nu unul din celălalt, s-au completat fiecare la rîndul său cu funcțiuni noi, depărtîndu-se tot mai mult de înfățișarea inițială. O interesantă demonstrație a acestei evoluții o prezintă *principia* castrului de la Valkenburg (Germania Inferior) care ajunge la un plan foarte asemănător cu cel de la Buciumi, spre anul 200, după ce a eliminat treptat funcțiunea de locuință a comandantului¹².

2. *Descrierea planului*¹³. Fig. 3—4. *Principia* castrului de la Buciumi este alcătuită din trei unități spațiale¹⁴. a. O curte aproape patrată (16,20 × 15,50 m) pavată cu lespezi mari de piatră; pavajul se oprește la 1,50 m de zidurile încăperilor laterale în timp ce pe latura nordică ajunge pînă la zidul care despărțea curtea de spațiul acoperit. Lateral este flancată de încăperi. În partea dreaptă a curții se află o fîntînă sau un bazin, întîlnit dealtfel la majoritatea clădirilor de acest tip din Imperiu¹⁵. Săpăturile arheologice nu au relevat existența unor coloane aparținînd porticelor care dublau încăperile late-

⁸ Drobeta și Cîmpulung Muscel (D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1978, p. 274—277, nr. 14; p. 281, nr. 23); Căței (Em. Panaitescu, în *BSH*, 15, 1929, p. 77—82); Vărădia (Gr. Florescu, în *Istros*, 1, 1934, p. 60—72).

⁹ *ORL*, nr. 2 a (Niederberg); nr. 5 (Hunzel); nr. 9 (Heftrich); nr. 16 (Arnsburg).

¹⁰ Tacitus, *Istorie*, II, LXXX; T. Livius, XLIV, Polybius, *Istorie*, București, 1966, VI, 31; „astfel stînd lucrurile forma întreagă a taberei... și orînduirea în general au o întocmire asemănătoare unui oraș”.

¹¹ R. Fellmann, *op. cit.*, p. 164. A. Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine*, Paris, 1598, p. 350.

¹² A. E. von Giffen, în *Limes 5* Zagreb, 1961, p. 140—141, fig. 12.

¹³ Descrierea se face pornind de la intrare.

¹⁴ N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 24—26.

¹⁵ *ORL*, nr. 16 (Arnsburg) și nr. 34 (Niederberg); Chesterholm (E. Birley, *Research on Hadrian's Wall*, Kendall, 1961, fig. 33); Carpow (A. Birley, în *Limes 6*, Stuttgart, 1964, p. 2, fig. 1).

rale. b. În continuarea acestei curți spre NV și la o diferență de nivel de 0,50 m se găsește un spațiu acoperit dar deschis ($24 \times 8,25$ m) a cărui funcțiune corespunde basilicii, dar care, din punct de vedere constructiv nu este altceva decât un portic adânc, motiv pentru care a fost numit și *perystilum*¹⁶. Acest spațiu acoperit era despărțit de curte printr-un zid care nu depășea nivelul de călcare al acesteia. În partea de SV a zidului, lângă încăperea F, au fost identificate, așezate pe zid, un postament și două blocuri de piatră cioplită, îmbinate cu grijă. Amplasarea, forma și modul de așezare al celor două blocuri ne îndreptășesc să credem că ele alcătuiau o balustradă. Postamentul se afla la capătul dinspre interior. În mod cert mai exista cel puțin unul într-o poziție similară, de cealaltă parte a intrării în spațiul acoperit. Ambele purtau coloanele ce sprijineau acoperișul. Postamentul al doilea nu a fost găsit în săpătură, dar urma zidului pe care a fost așezat a fost identificată în secțiunea transversală peste clădire. Fața postamentului găsit, deteriorată, nu ne permite să aflăm dacă cele două coloane erau din piatră sau din lemn. Presupunem că erau din piatră, date fiind pe de-o parte deschiderea mare dintre ele (cca 10 m), iar pe de altă parte modul de rezolvare constructivă a celorlalte elemente (balustradă din piatră, ziduri, etc.). În orice caz coloneta descoperită în zona turnului din colțul de S avea un diametru prea mic¹⁷ pentru a susține o deschidere mare și era prea scundă pentru a face parte dintr-un portic ce se voia reprezentativ. În spațiul acoperit, în stînga, un zid de factură mult mai slabă și în orice caz ulterior construcției inițiale, delimitează un spațiu numit încăperea J ($3,85 \times 3,20$ m) avînd nivelul din interior sub cel al spațiului acoperit. Poziția încăperii corespunde cu cea cunoscută din literatură¹⁸ și analogii¹⁹ ca *tribunal*, funcțiune care se exercita teoretic nu într-un spațiu închis, ci pe o estradă²⁰. În acest caz putem presupune că zidul menționat nu urca pînă sus ci constituia doar sprijinul pentru o podea de lemn, aflată la nivelul celei din încăperea A. Existența a două trepte alături de zid confirmă această presupunere. Din interiorul încăperii s-a scos o cantitate relativ mare de material arheologic (fragmente ceramice de la material de construcție și de la vase, o fibulă, monete) a căror prezență nu infirmă ipoteza prezentată. c. latura din spate este ocupată de un șir de cinci încăperi. Într-o primă fază au fost doar trei, dintre care cele două laterale au fost împărțite ulterior printr-un zid de grosime redusă, lipsit de fundație. O situație identică am întâlnit la Rîșnov²¹ și constituie desigur o modificare de funcțiune care nu este exclus să fi coincis cu momentul introducerii instalației de încălzire. Încăperea

¹⁶ În general în arheologia noastră s-a încetățenit acest termen, deși el se referă la portice care înconjoară o curte pe cel puțin trei laturi (D. Tudor, *Oltenia Romană*, p. 289). Se mai folosește și termenul de curte sacră, mai puțin adecvat, deoarece este vorba de un spațiu acoperit (M. Macrea, *op. cit.*, p. 227; D. Tudor, *op. cit.*, p. 306).

¹⁷ A. Landes, în *Acta MP*, 3, 1978, p. 419, în cazul că presupunem fragmentul de coloană ca provenind din *principia*.

¹⁸ Hyginus. 11, „in parte ima praetorii”.

¹⁹ V. E. Nash-Williams, *The Roman Frontier in Wales*, Cardiff, 1969, p. 158—159.

²⁰ *Tribunal*, în *DA*, V, 1, 1911, p. 417—418; F. Lammert, *tribunal*, în *RE*, A2, 1937, col. 2428—2432.

²¹ N. Gudea, I. Pop, în *SMMIM*, 7—8, 1974—1975, p. 55—78, fig. 2.

din mijloc, avînd în centru un postament pe care era așezat un trofeu, constituia sanctuarul. Datorită funcțiunii sale nu era dotată cu instalație de încălzire, dar avea probabil un padiment de cărămidă.

Principia castrului de la Buciumi reprezintă un tip pe care îl putem urmări pe o largă arie în Imperiu. În Dacia întîlnim planuri foarte apropiate la Cîmpulung Muscel, Cășei și probabil Vărădia²², adică tocmai la caestre la care întreaga alcătuire este ca la Buciumi. Pe limesul Germaniei Inferioare găsim același tip de *principia* la Arnsburg și Niederberg²³, în timp ce variante ale tipului întîlnim în Britannia la Chesterholm și Carpow²⁴. Toate datează sau sînt refaceri de la sfîrșitul secolului II și începutul secolului III e.n.

În ce privește destinația acestor unități spațiale ale principiei și ale subîmpărțirilor lor problema este destul de complicată. Urmărim aici cîteva păreri pentru a încerca să clarificăm această problemă pentru arheologia noastră. V. Christescu, primul care s-a ocupat de probleme generale ale sistemului defensiv, a prezentat păreri și o descriere primitivă a construcției²⁵. M. Macrea vorbește de: *atrium* — curte sacră și încăperile (*oecus*)²⁶. Despre încăperile care flancau *atrium*-ul afirmă că sînt *armamentaria*, iar încăperea centrală este denumită *capela sacră*. D. Tudor²⁷, vorbind despre comandanțele castrilor de la Drobeta, Cîmpulung Muscel, Racovița și Slăveni menționează următoarele părți: a. curte = *atrium*; b. sala sacră = *peristil*; c. încăperile = *oecus* cu *capela* = *sacellum* și cu tezaur sub capelă. Deși nu unitară, aceasta este terminologia care s-a impus la noi și este în uz. Nici în literatura de specialitate din străinătate nu există o unanimitate de formulări în ce privește numele și destinația părților și încăperilor principiei deși cam toți recunosc aceleași părți mari. Arheologii germani²⁸ vorbesc despre patru părți: a. *Vorballe* = pavilionul acoperit aflat în fața intrării pe *via principalis*. b. *Hof* = curtea neacoperită cu încăperile laterale (*armamentaria*). c. *Querhalle* = curtea acoperită. d. din șirul de încăperi de pe latura din spate nu este numită decît încăperea centrală „*Fabnenheiligtum*“. Nici arheologii englezi nu prea folosesc termenii latini²⁹. Ei numesc *courtyard* curtea neacoperită; *cross-hall* = spațiul acoperit închis (uneori întîlnim și denumirea de *basilica*). Pentru încăperile de pe latura din spate, folosesc denumiri diferite pentru fiecare încăpere: *sacellum*, casa de bani = *safe*, *aedes*, etc. R. Fellmann se oprește asupra următoarelor formulări: *grosser Hof-Kammerreihe* — *Fabnenheiligtum* — *kleinerer Hof* — *hinterer Vorbau*.

Izvoarele literare sînt foarte sărace în această privință; mai precis nu pomenesc decît clădirea în general și cîteva puncte ale ei cu destinația lor (*auguratorium*, *tribunal* etc.)³⁰. S-a admis însă că *principia* era o construcție

²² Vezi nota 8.

^{23—24} Vezi nota 15.

²⁵ V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937, p. 129.

²⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 227.

²⁷ D. Tudor, *Oltenia Romană*, l. cit.

²⁸ H. Schönberger, *Kastell Künzing* — Quintana, Berlin, 1975, p. 38—47; D. Baatz, *Kastell Hesselbach*, Berlin, 1973, p. 47—49.

²⁹ G. C. Boon, *The roman legionary fortress at Caerleon, Cardiff* 1972, p. 71.

³⁰ Hyginus, 11 (*tribunal*, *auguratorium*).

cu caracter multiplu³¹: administrativ (arhivă, depozit pentru economiile soldaților, fondul de plată, sediul *cornicularius*-ului, etc.), religios, depozit pentru arme, loc de muncă. Acest lucru ne determină să încercăm să precizăm părțile principiei și destinația încăperilor și pentru castrul roman de la Buciumi:

a. Considerăm posibil ca cele două postamente din piatră cioplită găsite la colțurile dinspre *via praetoria* ale barăcilor nr. 1 și nr. 4 să fi servit ca baze pentru coloanele care alcătuiau un pavilion de intrare în clădire ce acoperea *via principalis*.

b. Curtea deschisă, pavată cu dale mari de piatră și mărginită de portice, formează piesa principală a construcției. Încăperile ce o flanchează lateral puteau fi depozite de arme, dar puteau folosi și pentru alte scopuri. Judecând după materialul arheologic presupunem că încăperea F, de pildă, ar fi putut avea funcțiunea de tezaur.

Nu putem preciza dacă în curte se afla o fântână sau un bazin, dar este cert că adăpostirea rezervei de apă constituia una din funcțiunile acestui spațiu.

c. Curtea acoperită are lățimea egală cu cea a întregii construcții. Este despărțită de curtea deschisă printr-o colonadă, în cazul Buciumi, sau printr-un zid strapuns de deschideri arcate³². Termenul pe care îl propunem este acela de *basilica*, chiar și în cazul că avea o singură navă. Considerăm că acest termen corespunde, în primul rînd funcțiunii, dar în același timp permite și o apropiere de forma constructivă.

În acest spațiu, în partea stîngă (în poziția cu fața spre deschidere) era situat *tribunalul*, constituit dintr-o platformă ușor înălțată.

Basilica adăpostea postamente pentru inscripții, statui, etc.

d. Pe latura din spate se află un șir de încăperi. Termenul *oecus* (încăperi) folosit la noi nu este semnificativ. Încăperile aveau funcțiuni diferite, astfel încît denumirea lor poate fi stabilită doar în cazul că materialul arheologic ar fi suficient de bogat pentru a preciza destinația fiecăreia în parte.

Încăperea din mijloc constituia sanctuarul, locul unde se păstrau trofeele, steagurile etc. Vom folosi termenul de *sanctuar al drapelelor*, corespunzător termenului german *Fahnenheiligtum*.

Destinația celorlalte încăperi este mai greu de precizat. În orice caz, faptul că acestea dispuneau de instalație de încălzire face improbabilă ipoteza că ele puteau servi ca depozite sau chiar arhive.

Se crede că încăperile situate spre latura unde era amplasat tribunalul adăposteau birourile *cornicularius*-ului, în timp ce spre latura opusă se aflau cele folosite de *signiferi*, care răspundeau în același timp și de economiile soldaților. Poziția încăperii F, presupusă tezaur, pe această latură, confirmă ipoteza.

³¹ J. K. Haalebos, *Zwammerdamm- Nigrum Pullum*, Amsterdam, 1977, p. 36—38; D. Breeze, B. Dobson, *Hadrian's Wall*, London, 1978, p. 160—162; V. E. Nash — Williams, *op. cit.*, p. 157—160.

³² M. Kandler, Burnum. *Erster Bericht über die Kleinfunde der Grabungen 1973 und 1974 auf dem Forum*, Wien, 1979, ilustrația copertei.

3. *Propunerea de reconstituire* (Fig. 5, 6, 7). *Izvoare.* Se cunosc foarte puține și fragmentate imagini ale unor astfel de clădiri. Comandamentul castrului de legiune de la Lambaesis reprezintă o construcție cu ordin corintic de proporții clasice³³. O gravură reprezentând zidul despărțitor dintre cele două curți ale clădirii, similare cu cele din castrul de la Buciumi, îl înfățișează străpuns de arce în plin cintru realizate cu bolțari frumos prelucrați. Spațiile erau uneori închise cu arce și acoperite cu bolți de piatră. Ceea ce s-a păstrat din principia de la Al Mundir în Rusafe (Sergiopolis)³⁴, ne dă măsura artei constructive la clădiri de tipul celei discutate de noi.

Analogii de reconstituire. Încercările de reconstituire a unor *principia* sînt puține și schematice, ele referindu-se în special la modul de acoperire a spațiilor. Toate prezintă acoperișuri în două ape, eventual cu o singură apă îndreptată spre interior, la porticele ce încadrează curtea. Este tipul de acoperire utilizat de romani, așa cum se cunoaște la toate construcțiile care s-au păstrat, indiferent de funcțiunea lor. Deosebiri apar în special la ultimele două segmente ale construcției.

D. Baatz³⁵ reconstituie marea încăpere transversală (Querhalle) cu o supraînălțare pentru a primi lumina deasupra încăperilor de pe latura din spate.

La Nijmegen, unde încăperea are un plan basilical ușor de perceput, cu nava mediană mai largă, supraînălțarea este propusă numai pentru zona centrală a sălii³⁶.

În toate cazurile, mai puțin la Intercisa³⁷, unde încăperile din spate nu sînt diferențiate în plan, sanctuarul este marcat printr-o alcătuire diferită a acoperișului. Chiar și la Vindonissa, unde planul nu denotă diferențe constructive, s-a propus înălțarea și accentuarea încăperii din mijloc³⁸.

Reconstituirea propusă. *Principia* castrului de la Buciumi nu avea închideri boltite. Țiglele acoperișului prăbușit au fost găsite de-a dreptul peste padiment, astfel că presupunerea cea mai firească este că tavanul încăperilor era construit din grinzii de lemn, probabil tencuite.

Zidul exterior, din piatră așezată în *opus incertum*, era probabil tencuit. Înălțimea lui, condiționată pe cele două laturi de panta acoperișului de la încăperile laterale, se înscrie sub cornișa *basilicii*. Zidul avea probabil înălțimea de 5,00 m, pentru o înălțime teoretică a *porticus*-ului de 3,00 m³⁹. Presupunem că el păstra aceeași înălțime și pe latura dinspre *via principalis* unde nu avea încăperi adosate.

a. Intrarea în clădire trebuie să fi avut cel puțin un ancadrament de piatră preucrată, dacă datele arheologice nu ne permit să prezentăm o so-

³³ H. G. Kolbe, *op. cit.*, pl. 152.

³⁴ J. Wagner, în *Limes 11 Szekesfehervár*, 1976, p. 669—704, fig. 15.

³⁵ D. Baatz, *Der römische Limes*, Berlin, 1974, p. 26, fig. 8.

³⁶ H. Brunsting, în *Limes 10 Xanten*, 1974, p. 115; A. V. M. Hubrecht, *La fortification lungo la frontiera romana nei Paesi Bassi*, Medelingen, 1976, fig. 3.

³⁷ Zs. Visy, *Intercisa*, Kecskemet, 1977, p. 17, fig. VI.

³⁸ R. Fellman, *op. cit.*, fig. 3).

³⁹ Cf. A. E. von Giffen, în *Limes 5 Zagreb*, 1961, fig. 3 b.

luție monumentală. Este locul să amintim aici că analogii din Africa⁴⁰ precum și unele, diferite ca plan, dar cu aceeași funcțiune, din Germania Superior⁴¹ și Panonia Inferior⁴² ar sugera existența unui pavilion care să acopere intersecția dintre *via principalis* și *via praetoria*.

Acoperirea acestui pavilion putea să se sprijine pe coloane așezate pe soclurile existente în colțurile celor două băraci. (Fig. 7). Verificarea acestei ipoteze, pentru argumentarea căreia datele arheologice de care dispunem sînt încă insuficiente, ar aduce elemente deosebit de interesante în legătură cu existența efectivă, exprimată constructiv, a *gromei*, considerată în general o abstracție geometrică⁴³.

b. Curtea deschisă era flancată de încăperile laterale F—G și I—H, în care se putea intra prin intermediul unor uși pe care le presupunem cu ancadrame de piatră sau în orice caz închise în partea superioară cu lîntouri de piatră. Este greu de sugerat modul de iluminare al acestor încăperi care, datorită funcțiunii lor de depozitare, nu puteau avea deschideri spre exteriorul clădirii. Probabil primeau lumina fie prin uși, fie printr-un gol situat deasupra ușii. Nu avem indicații de pardoseală în aceste încăperi, dar urmele de mortar și cărbune indică un tavan de lemn, tencuit. Acoperirea acestor încăperi se făcea, credem, cu o singură pantă avînd scurgerea spre curte, pantă care acoperea atît încăperea cît și porticul din fața ei.

Porticul, a cărui pardoseală nu s-a păstrat, avea o lățime de 1,50 m și un nivel de călcare mai ridicat cu minimum o treaptă față de cel al pavajului curții. Nu s-au găsit urme ale colonadei (baze de coloane, zid de sprijin etc.), ceea ce impune presupunerea că acoperișul său era sprijinit pe stâlpi de lemn.

Este posibil ca apa rezultată din ploii să fi fost colectată în bazinul din curte.

c. *Basilica* avea fațada dinspre curte constituită din coloane și balustrada care închidea golurile laterale. Fiind amplasată la un nivel mai ridicat, era necesar să se asigure accesul prin cîteva trepte de lărgimea traveei mediane.

Deși ordinul corintic apare în Dacia cu frecvența cea mai mare⁴⁴, ipoteza că cele două coloane erau corintice este greu de susținut. Pentru cel mai simplu interax, conform prescripțiilor ordinelor clasice⁴⁵, înălțimea coloanelor ar trebui să ajungă la 18,00 m, iar diametrul coloanei la 2,00 m, ceea ce evident nu e posibil: construcția noastră avea proporții mult mai modeste, iar postamentul găsit nu ar putea primi o astfel de coloană.

⁴⁰ Vezi nota 33.

⁴¹ Vezi D. Baatz, *Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes*, Berlin, 1973.

⁴² Zs. Visy, *op. cit.*

⁴³ *groma* în RE, VII, 2, 1912, col. 1881—1886 (Schulten).

⁴⁴ Cf. M. Bărbulescu, în *Sargetia*, 13, 1977, unde sînt analizate cea mai mare parte a capitulelor din Dacia.

⁴⁵ Vitruvius, *De architectura libri X*, București, 1964, III, 3, (ediția românească). Pentru areostil, H=8 D, I=4 1/2 D; pentru construcții civile H=9 1/3 D, I=5 D.

În ipoteza că este vorba de o ordonanță dorică⁴⁶, impune o înălțime a coloanei de 14,00 m la un diametru de 2,00 m.

În realitate s-a folosit probabil o variantă locală a ordinului doric, asemănătoare cu varianta toscană descrisă de Vitruviu⁴⁷, dar cu plinta tratată. Chiar și în această ipoteză trebuie să contăm pe o modificare a proporțiilor prescrise, astfel încât coloana să nu depășească diametrul de 0,75 m, corespunzător postamentului găsit. Aceasta ne conduce la o înălțime a coloanei de 6,00 m, dimensiune care ni se pare plauzibilă.

Nu credem că modificarea rapoartelor ordinelor clasice reprezintă o necunoaștere a acestora. Dimpotrivă, este posibil ca aici să se fi dezvoltat un stil local, cu proporții mai svelte și deschideri mai mari, favorizate de utilizarea lemnului la antablamente și structura acoperișului. Pledează pentru un doric local și faptul că la Porolissum exista un centru de pietrărie⁴⁸ care promova un doric cu o ornamentație originală, ale cărui produse, găsite la Moigrad în număr mare (9 exemplare) ajungeau și la alte construcții din zonă.

Ipoteza că aceste coloane ar fi fost corintice poate fi reținută numai dacă admitem că spațiul era închis de o colonadă cu cinci deschideri, respectiv că, înafară de postamentul găsit, ar mai fi existat încă trei, situate la interaxe de cca 3,50 m. În acest fel, coloanele ar avea o înălțime de 6,20 m, iar diametrul lor inferior ar fi de 0,75 m, dimensiuni destul de apropiate de cele rezultate în prima soluție prezentată.

Deasupra antablamentului, care ridică înălțimea totală a construcției la 7,50—8,00 m, erau așezate grinzi de lemn transversale. Acestea ieșeau din planul zidului, alcătuind o streșină a cărei adâncime, conform prescripțiilor⁴⁹ ar fi trebuit să corespundă cu 1/4 din înălțimea coloanelor, respectiv 1,50—1,70 m.

Basilica avea un acoperiș în două ape cu învelitoare de țigle și olane, montată pe ferme de lemn. Deși lățimea construcției depășește 20 de picioare, se pare că nu exista sprijin intermediar. Încăperea nu era tavănită.

Nu s-au păstrat urme de pardoseală, dar este greu de imaginat că aceasta ar fi lipsit. *Basilica* era un spațiu reprezentativ, care necesita finisaje deosebite. Ea adăpostea două socluri de piatră frumos cioplită care purtau inscripții și probabil cel puțin o statuie a împăratului Caracalla, menționată în una din inscripții⁵⁰.

d. Este evident că încăperile de pe latura din spate nu puteau ajunge la înălțimea basilicii, chiar luând în considerare faptul că pardoseala lor se afla la 1,50 m deasupra nivelului acesteia (0,50 m diferența de nivel + cca 1,00 pentru *hypocaustum*).

⁴⁶ Idem, IV, 3, pentru ordonanță diastilă, la travee centrală H=14 M, I=10 M.

⁴⁷ Idem, IV, 7, pentru ordin toscan, travee centrală H=14 M, I=16 M.

⁴⁸ M. Bărbulescu, *op. cit.*, p. 240.

⁴⁹ Vitruviu, IV, 8.

⁵⁰ I. I. Russu, în *SCIV*, 10, 1959, p. 311, fig. 3 și 4; N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău, 1975, nr. 38, p. 23.

Singura încăpăre cu înălțime mare rămânea sanctuarul, lipsit de instalație de încălzire și cu o funcțiune deosebită. Este probabil ca poziția sanctuarului să fi fost exprimată și în structura acoperișului.

În spațiul dintre acoperișul încăperilor din spate și cel al basilicii ar fi putut fi practicate ferestre pentru iluminarea celei din urmă, dar nu erau necesare de vreme ce, așa cum am văzut, încăperea era deschisă.

Accesul la nivelul ridicat al acestor încăperi se făcea prin trepte de piatră, asemănătoare celor găsite lângă încăperea J. Este posibil ca încăperile B și D să nu fi avut acces direct la biserică, ci prin intermediul încăperilor laterale A și E.

Încăperea centrală C avea însă comunicare directă cu basilica, datorită funcțiunii sale. Dealtfel, la aceasta diferența de nivel nu reprezenta mai mult de trei trepte (0,50 m), încăperea neavând instalație de încălzire.

Șirul de încăperi de pe latura din spate, cu deschidere mică (4,80 m) erau acoperite cu o singură pantă, având scurgerea orientată spre exteriorul clădirii. Apele de ploaie erau preluate de rigole care înconjurau clădirea și canalizate în josul pantei.

Iluminarea acestor încăperi, exceptând sanctuarul, care probabil rămânea neluminat, se putea face numai prin ferestre practicate în zidul posterior al clădirii. Forma și mărimea acestora este greu de stabilit, dar le presupunem de dimensiuni reduse, nedepășind 1,00 m înălțime. Este posibil ca plăcile de sticlă găsite în număr mare în săpătură, să reprezinte fragmente din geamurile acestor ferestre.

Aceste încăperi, cu excepția sanctuarului, nu aveau înălțimea liberă mai mare de 3,00 m.

Fiind dotate cu *hypocaustum*, aveau pardoseli de cărămidă și tavanul și pereții tencuiți.

Despre decorația interioară a încăperilor, dacă aceasta a existat, nu s-au păstrat urme.

Totuși, datele de care dispunem, chiar puține, ne îngăduie să afirmăm că *principia* de la Buciumi, deși o construcție modestă în contextul monumentelor de arhitectură romană cunoscute, era realizată cu o știință a construcției care denotă prezența în castru a unor cadre calificate, trădând norme și tradiții de arhitectură bine stăpânite și posedând un sens al proporțiilor și al efectelor spațiale de bună calitate.

AMALIA LANDES — NICOLAE GUDEA

VORSCHLAG FÜR EINE GRAPHISCHE REKONSTRUKTION DES ROMERLAGERS VON BUCIUMI. II. DIE KOMMANDATURSGEBAUDE (PRINCIPIA)

(Zusammenfassung)

Ausgehend von den Ergebnissen der am Römerlager von Buciumi (Abb. 1) durchgeführten archäologischen Forschungen, nahmen sich die Verfasser den Versuch vor, diese Befestigung auf Grund der Ausgrabungsbelege und der Reste des Lagerbaus, graphisch wiederzugeben. Nach der ersten Etappe (Acta Musei Porolissensis, 3, 1979, S. 411—427) wo sie sich

mit den Elementen der Steinernen Umfassungsmauer beschäftigten (die eigentliche Mauer, die Ecktürme und Tore des Lagers) befassen sie sich hier mit dem Gebäude der Kommandatur (Principia).

Ausgehend vom Plan dieses Gebäudes (*Abb. 2*), seiner Lage in Terrain, der Organisation und Bestimmung seiner Räume, ordneten die Verfasser dieses Gebäude in den Typ Fellmann: III-te Variante ein. Um die Wiedergabe zu ermöglichen, verwerteten die Verfasser vorerst die Reste von Gebäuden derselben Bestimmung, wie die Principia der Lager von Lambesis, Burnum, Sergiopolis, Palmyre; darauf wurden andere Versuche von Wiedergaben in der Fachliteratur studiert (Valkenburg, Hesselbach, Vindonissa, Intercissa); schliesslich, auf Grund der Analyse der archäologischen Belege, der Baureste wird die graphische Wiedergabe des Kommandaturgebäudes von Bucium vorgelegt (*Abb. 5—7*).

LISTE DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Das Römerlager von Buciumi (Plan)
- Abb. 2. Pläne von *tertiata* Lagern
- Abb. 3. Das Römerlager von Buciumi: principia (Plan)
- Abb. 4. Das Römerlager von Buciumi: principia (Schnitt)
- Abb. 5. Die Principia des Römerlagers von Buciumi. Graphische Wiedergabe
- Abb. 6. Die Principia des Römerlagers von Buciumi. Graphische Rekonstruktion; charakteristischer Schnitt und Querschnitt
- Abb. 7. Die Principia des Römerlagers von Buciumi. Variante der graphischen Wiedergabe

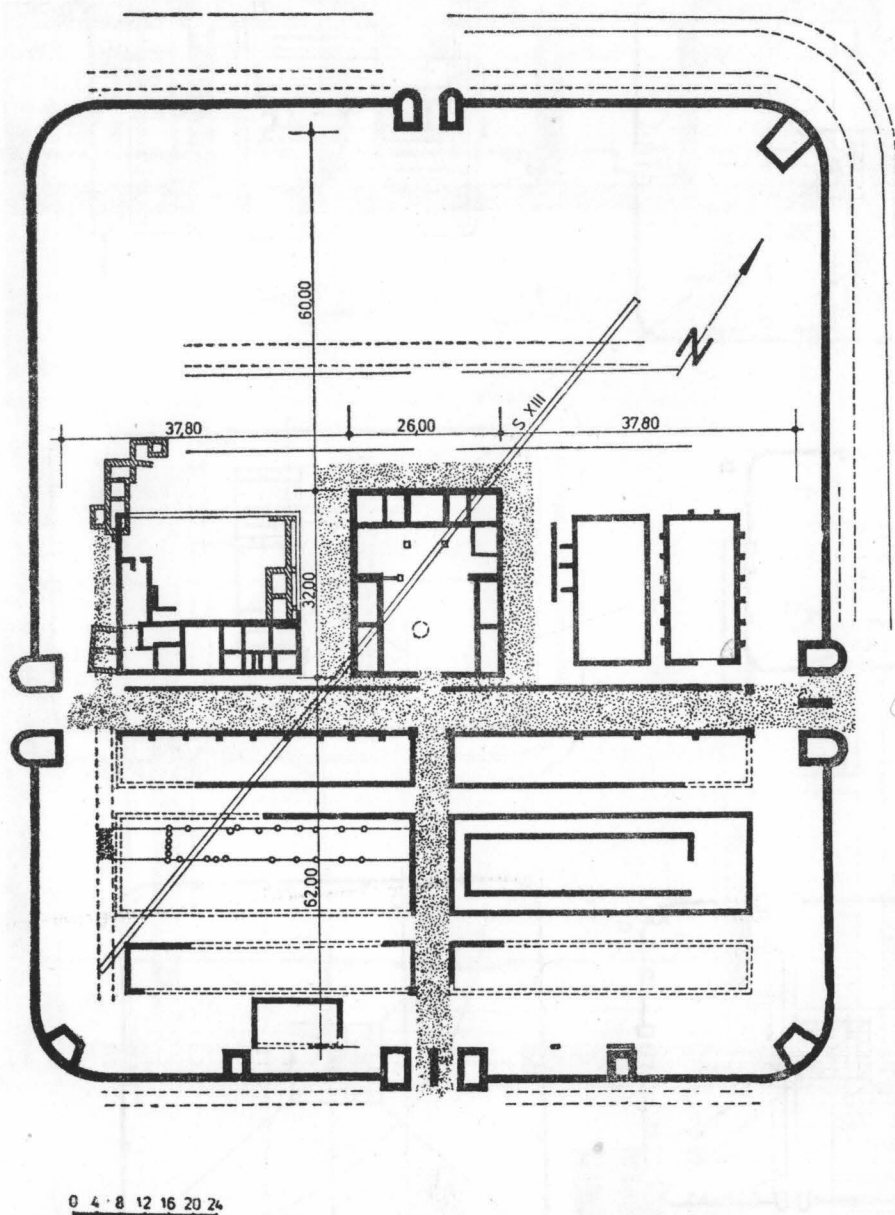

Fig. 1. Castrul roman de la Buciumi. Plan de ansamblu.

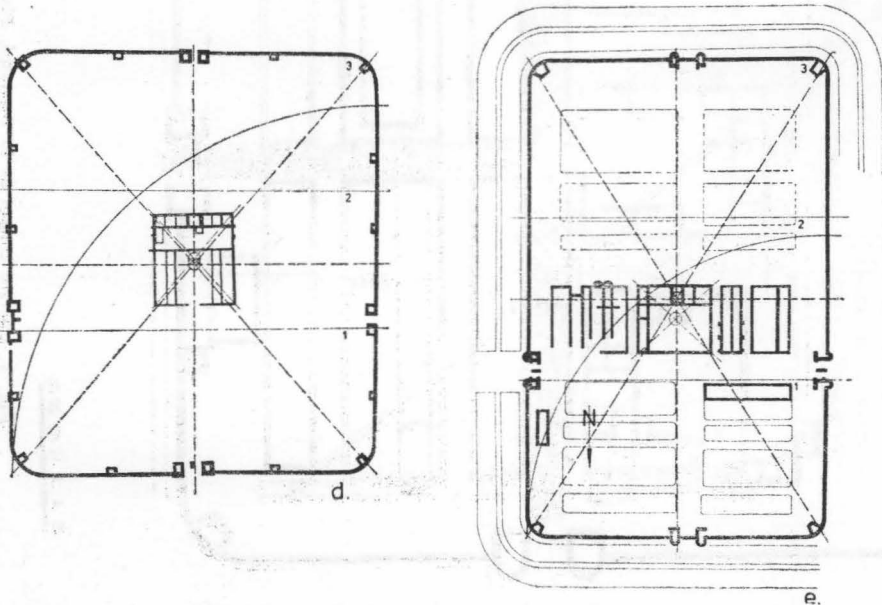

Fig. 2. Planuri de castra tertiată a) Buciumi. b) Cîmpulung Muscel. c) Vărădia. d) Cășei. e) Bologa f) planul unui castru

Fig. 4. Secțiune arheologică NV—SE.

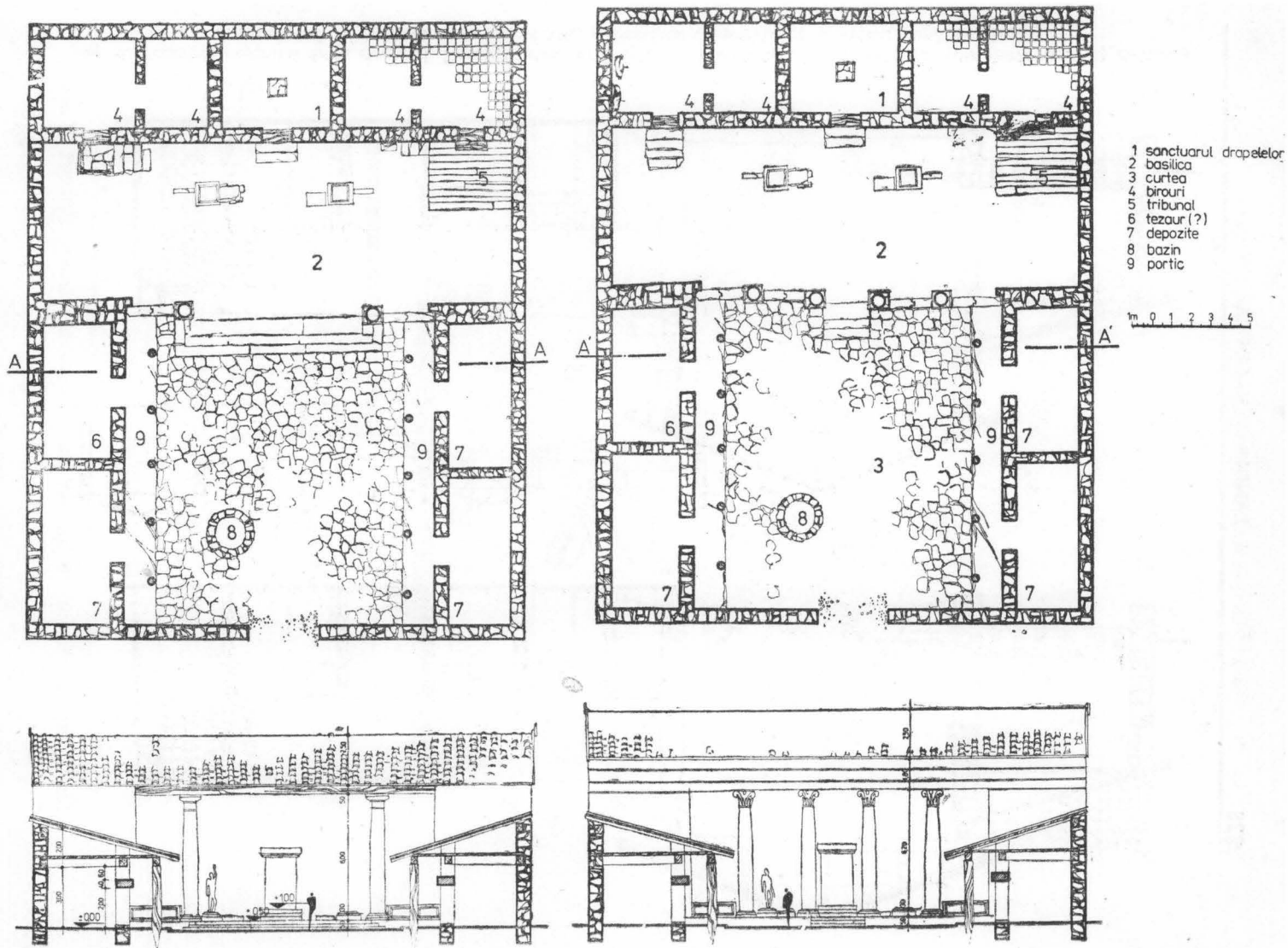

Fig. 5. Principia castrului de la Buciumi. Variante de reconstituire. Plan și secțiune transversală.

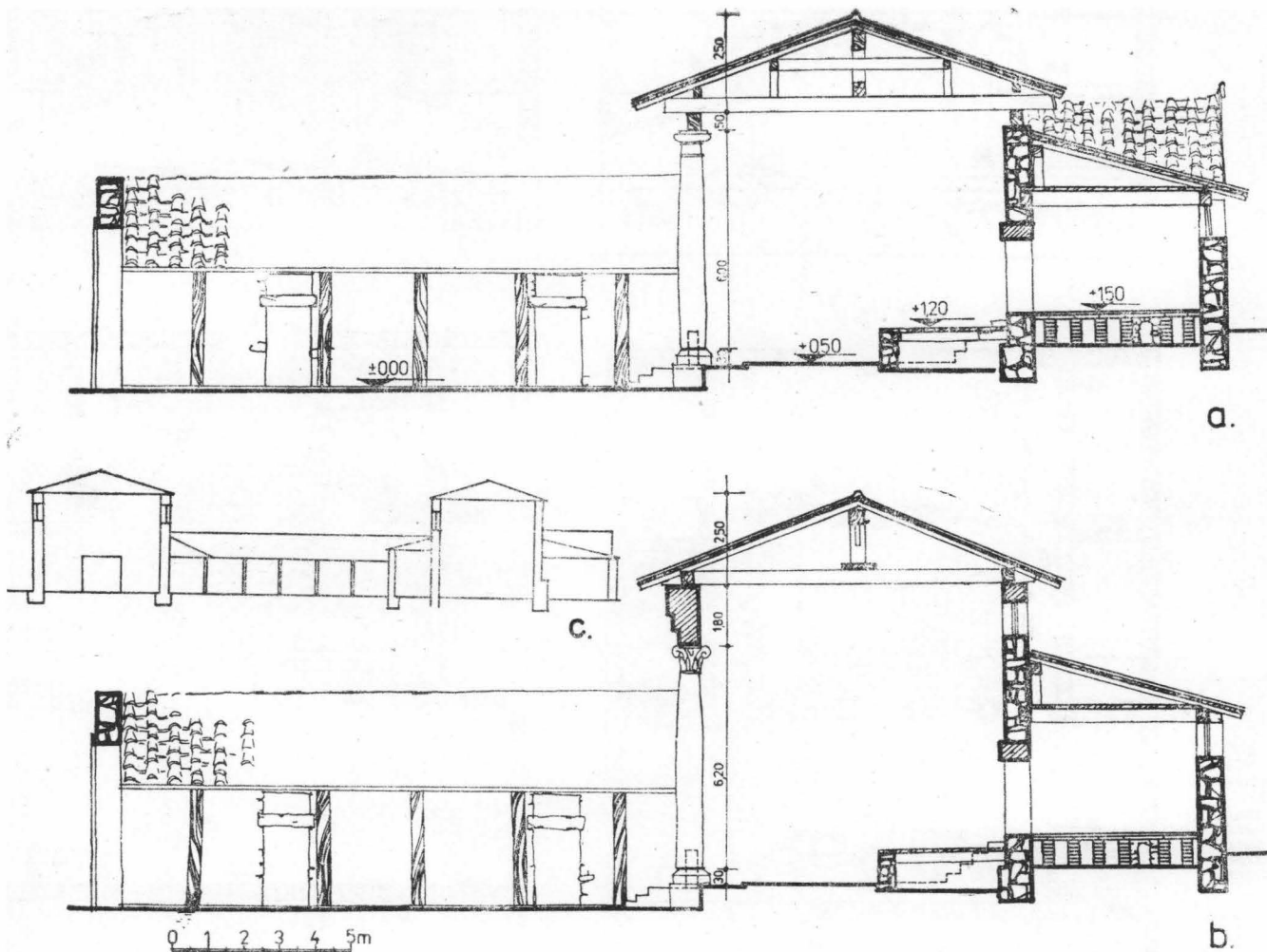

Fig. 6. Principia castrului de la Buciumi. Reconstituire. a) Secțiune caracteristică în varianta cu ordin doric local. b) Secțiune caracteristică în varianta cu ordin corintic. c) Secțiune caracteristică teoretică după D. Baatz,

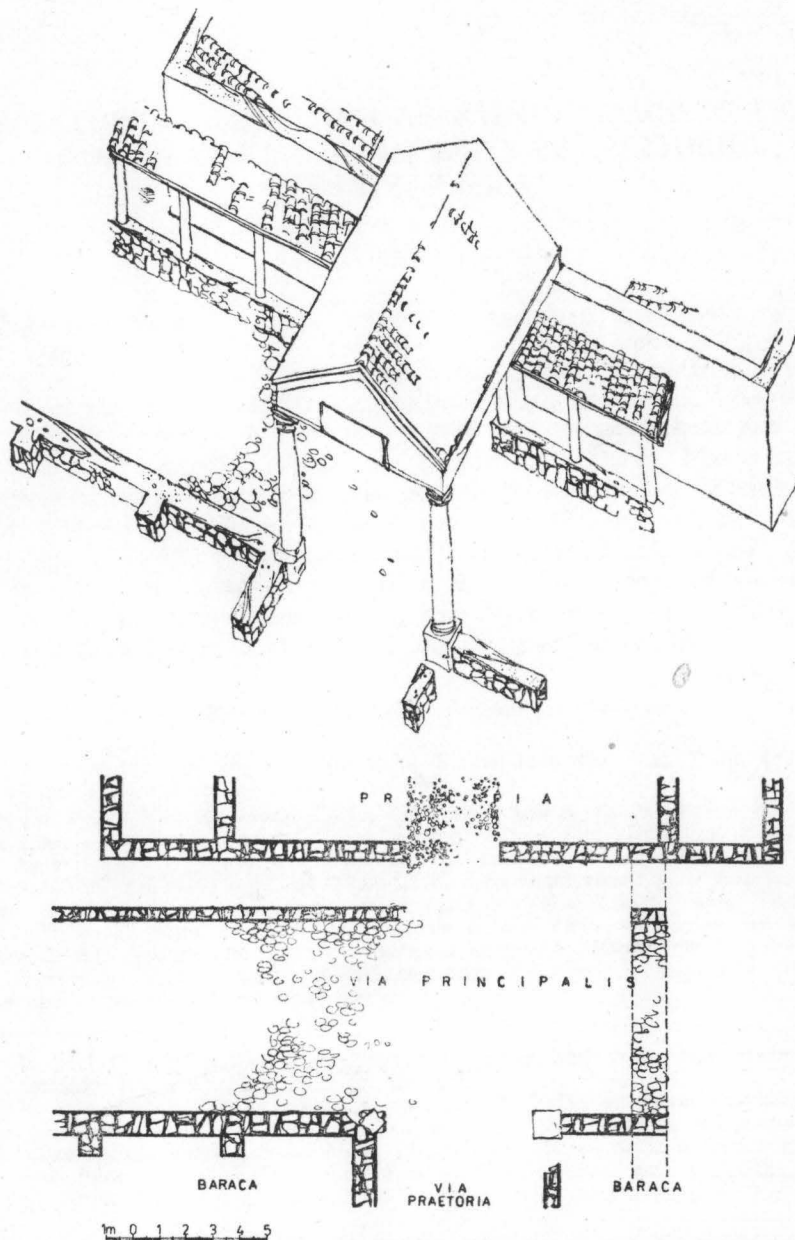

Fig. 7. Principia castrului de la Buciumi. Variantă de reconstituire (cu groma)

REPERTORIUL AȘEZĂRILOR APARTINÂND DACILOR LIBERI (SEC. II—IV E.N.) DESCOPERITE PE TERITORIUL JUDEȚULUI SĂLAJ

După războaiele dacice din timpul lui Traian și după constituirea provinciei Dacia, în limitele ei cunoscute, o parte din semințiile și triburile dacice rămân în afara granițelor imperiului roman. Cercetările arheologice efectuate în partea de Nord-Vest a județului Sălaj, la Vest de *limes*-ul roman de pe muntele Meseș, au dus la descoperirea unor puncte arheologice (așezări) care aparțin unei epoci contemporane cu provincia Dacia. Marea majoritate a punctelor au fost descoperite prin periegeze arheologice; în câteva dintre ele efectuându-se cercetări arheologice sistematice (Zalău — B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106) și sondaje de verificare (Mirșid „Pe Luncă” și Badon „La Nove”). Prezentarea descoperirilor se va face adoptînd sistemul geografic pe direcția dinspre Est (Meseș) spre Vest, în raport cu distanța, față de *limes*-ul de pe Meseș, la care se află amplasate aceste așezări.

1. ZALAU. B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106

a) În anul 1935 în grădina locuitorului Kosma Ioan din satul Panic a fost descoperită o monedă romană de bronz de la Commodus¹.

b) La 7 km Vest de orașul Zalău, în dreapta șoselei Zalău—Șimleu la limita spre Vest a zonei aparținătoare orașului Zalău în anul 1973 a fost identificată o așezare aparținînd dacilor liberi². Așezarea este amplasată pe lunca Văii Zalăului pe o suprafață de cca 400×300 m, mai ridicată cu cca 0,75—1,5 m decît restul zonei. Spre Vest această suprafață este mărginită de Valea Panicului ce se varsă în Valea Zalăului, spre Nord de calea ferată Zalău — Sărmășag — Carei, spre Sud de șoseaua Zalău — Șimleu, iar spre Est de un drum de care ce duce spre stația de epurare a apei Văii Zalăului aflată dincolo de calea ferată. Peste cca 1/3 din așezare se află construite trei case ale angajaților fermei nr. 2 Panic situată la cca 500 m Vest de așezare³.

¹ În anul 1935 în grădina lui Kosma Ioan s-a descoperit o monedă romană imperială de la Commodus (183 e.n.). Muz. Zalău nr. inv. 659.

² În vara anului 1973 în colecțiile muzeului din Zalău au intrat fragmente ceramice romane ornamentate cu motive stampate. Fragmentele au fost culese cu ocazia muncilor agricole de către Petruța Viorica, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104 — de la suprafața terenului din spatele casei folosit ca lot ajutător. Ulterior zona a fost cercetată prin periegeze arheologice de către colectivul muzeului din Zalău, aici efectuându-se în anul 1975 și o secțiune de verificare.

³ Terenul pe care se află așezarea aparține orașului Zalău, al cărui teritoriu spre Vest are ca limită tocmai Valea Panicului. Suprafața așezării este folosită ca teren agricol pentru cultivat furaje fiind proprietatea fermei nr. 2 Panic, aparținătoare I.A.S.-ului Zalău.

Așezarea se află amplasată la Vest de *limes*-ul roman de pe Meseș, la cca 14 km de linia de turnuri ce formează granița provinciei Dacia și la cca 12 km Vest Sud-Vest în linie dreaptă de orașul roman Porolissum, în afara Daciei romane. Fiind o zonă de vale (luncă) terenul pe care se întinde așezarea a fost intens lucrat de-a lungul anilor, arăturile adânci deranjând mult stratul arheologic. Începând cu anul 1976 această așezare a fost cercetată prin săpături organizate în fiecare an⁴.

Săpăturile arheologice au stabilit că zona a fost locuită în epoca preistorică (hallstattiană)⁵, epoca romană și prefeudală (sec. VII—VIII)⁶.

Așezarea de epocă romană a fost identificată pe baza materialelor arheologice romane: ceramică provincială romană, ceramică stampată (*Pl. I*), fibule romane, piese romane de bronz (ogîndă de plumb, postament de bronz pentru opai, etc.; planșa nr. VIII—IX). Stabilirea etnicului locuitorilor este asigurat de materialul ceramic lucrat cu mîna, vase borcan ornamentate cu briu alveolar și cu buza oblică ușor evazată care formează ceramica dacică de epocă romană lucrată cu mîna (*Pl. II*, V—VI), analogii foarte apropiate găsindu-se la ceramica dacică din castrul roman de la Buciumi⁷. O analiză atentă a întregului material ceramic lucrat cu roata scoate în evidență și prezența unor forme de vase autohtone (dacice) care se păstrează pînă acum⁸.

Cercetările arheologice au stabilit existența unui strat de locuire aparținînd epocii romane căruia îi corespund cele 6 locuințe identificate pînă în prezent. Locuințele rectangulare de dimensiuni mijlocii cca 4×4,50 m sînt locuințe de suprafață cu pereții lucrați din chirpic. În colțul vestic al fiecărei locuințe a fost identificată vatra pietrar lucrată din piatră de dimensiuni mici și lut bine făuit. Din locuințe au fost culese fragmente ceramice romane stampate, ceramică cenușie lucrată cu roata precum și ceramică zgronțuroasă mai fină și mai dură de culoare cenușiu-negricioasă lucrată cu mîna. Fragmentele ceramice stampate provin de la vase mici și mijlocii — castroane semiadînci cu fundul inelar — lucrate dintr-o pastă fină cenușie cu diverse ornamente: circulare, punctate, rozete, ornamente în formă de S, etc., stampate în pasta crudă apoi date cu un firnis fin cenușiu. Majoritatea acestor fragmente provin din atelierele orașului Porolissum care produc acest tip de ceramică specifică centrului economic Porolissum⁹. Potrivit tipului de vase stampate și ornamentația folosită, nu putem face deocamdată delimitarea clară a produselor ce provin din atelierele de la Porolissum și cele care au fost produse pe loc în așezare. De pe suprafața așezării a fost descoperit un fragment ceramic cenușiu fără firnis, care are stampat un ornament în formă de palmetă dispusă, potrivit profilului fragmentului respectiv, în interiorul vasului (*Pl. IX*, 3). Fragmentul este torsionat (strîmbat) el fiind un rebut rezultat de la arderea defectuoasă în cuptor. Prezența acestui fragment face dovada clară a prelucrării și acestui tip de vas în așezare. Chiar în tipul de vase stampate se poate observa o anumită diferențiere calitativă între vasele tipice romane lucrate la Porolissum și vase tot stampate, dar care prin ornamentația relativ diferită și modul de execuție, unele fără firnis, trădează o execuție locală. Același lucru se poate spune și despre unele forme de vase mijlocii lucrate la roată dintr-o pastă cenușiu-cafenie cu aspect săpunos mult evoluată care se deosebesc de formele tradiționale ale ceramicii provinciale romane și aparțin vechilor forme indigene dacice din perioada clasică a civilizației dacice¹⁰.

Fragmentele de vase lucrate cu mîna sînt de două categorii: vase de tip borcan dintr-o pastă mai fină cenușiu-negricioasă observîndu-se o evoluție spre oală — vasul de tip clasic pentru fiert precum și vase mijlocii (oale) cu buza oblică puțin evazată lucrată dintr-o pastă

⁴ S-a lucrat cu fond de 5000 lei exceptînd anul 1979 cînd s-a lucrat cu 15.000 lei.

⁵ S-a surprins un nivel preistoric, cu urmele unei locuințe de suprafață cu pereții de chirpic. Din zonă a fost cules un celt de bronz de dimensiuni mici aparținînd hallstattului timpuriu. Piesa fost dataată de colegul Tudor Soroceanu de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca căruia îi mulțumesc și cu această ocazie.

⁶ Al. V. Matei în *Acta MP*, 3, 1979, p. 487 s.v. Zalău (b).

⁷ N. Gudea, în *SCIV*, 21, 2, 1970, p. 299—311.

⁸ La încheierea cercetărilor va fi publicat un studiu tipologic comparativ al tuturor formelor de vase descoperite în așezare.

⁹ N. Gudea, *Vasele ceramice șampilate de la Porolissum*, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 105 sqq.

¹⁰ Vezi nota nr. 8.

zgronțuroasă ce conține ca degresant nisip și pietricele, vase care prezintă ca element decorativ briul alveolar. Tot din tipul vaselor lucrate cu mîna aparțin fragmentele unui vas mare — chiup — cu buza oblică neevazată ornamentat cu motive incizate: brădulețul și cu un registru de linii incizate în rețea (Pl. IV). Din așezare provine fragmentul unei cești dacice lucrate cu mîna dintr-o pastă neagră zgronțuroasă avînd o formă mult evoluată neornamentată. Din necropola așezării, identificată la cca. 250 m Sud de așezare pe botul de deal al unei exploatare de nisip, dintr-o groapă de mormînt provin fragmente ceramice de la vase lucrate cu mîna de același tip ca și cele descoperite în locuință, (Pl. VII) precum și fragmentul unei cești dacice (Pl. VII).

Săpăturile arheologice în această importantă așezare au cercetat doar cca. 1/6 din suprafața pe care se întinde așezarea, surprinzîndu-se unele diferențieri stratigrafice a mai multor nivele de locuire. Datarea acestor nivele nu se poate face cu precizie deocamdată. Potrivit materialului arheologic (ceramică) descoperit în cele trei locuințe asupra cărora am făcut referire, datarea este asigurată pentru epoca romană de materialele ceramice stampate și formele de vase sigur romane provinciale provenind de la Porolissum precum și de fibula romană din locuința nr. 4 (Pl. VIII, 7) care se datează în sec. III e.n. În așezare au fost descoperite și forme de vase care se pot data în sec. IV e.n., precizările în legătură cu aceste materiale se vor putea face odată cu cercetarea exhaustivă a așezării.

Proportional cca. 70% din materialul ceramic, descoperit cu ocazia săpăturilor arheologice efectuate pînă în prezent, provine de la vase lucrate cu roata: ceramică romană provincială, vase stampate și vase locale. Restul de 30% îl formează fragmentele ceramice de la vase dacice lucrate cu mîna dintr-o pastă zgronțuroasă cenușiu-negricioasă cu buza oblică ușor evazată, unele prezentînd briul alveolar aplicat ca ornament. Etnicul populației căreia îi aparține această așezare este asigurat mai ales de materialul ceramic lucrat cu mîna — ceștile dacice și vasele cu profilul mult evoluat, buza oblică ușor evazată, unele ornamentate cu briu alveolar specific civilizației dacice.

Inclinăm să credem că ocupația de bază a locuitorilor acestei așezări o forma creșterea animalelor¹¹. Descoperirea urmelor unor garduri, dublate pe unele porțiuni, care închid suprafețe de cca. 40×25 m. în spatele unor locuințe (nr. 3 și 4) le interpretăm ca aparținînd unor ocoale (îngrădiri) pentru animale. Din locuința nr. 4, în vatra căreia au fost descoperite multe fragmente de la vase mari (de fier), lucrate cu mîna dintr-o pastă dură zgronțuroasă, (Pl. V) a fost descoperit un clopot fragmentar pentru animale lucrat dintr-un aliaj de fier cu bronz (Pl. VIII, 1—2). În așezare a fost descoperit un pînten de fier¹² (Pl. X, 1) precum și un vîrf de sulită din fier (Pl. VIII, 5).

Cercetarea în întregime a acestei așezări, va permite stabilirea unor repere cronologice mai precise pentru datarea materialelor arheologice descoperite, a întregii așezări precum și stabilirea unor tipuri de vase, lucrate cu roata și cu mîna, aparținînd dacilor de epocă romană ce locuiau în afara provinciei Dacia romană.

2. ZALAU, Strada Horea, Bl. T. 159

Cu ocazia săpării fundațiilor pentru construcția unor blocuri pe strada Horea — Bl. T. 159 — din zona centrală a orașului în spațiul delimitat de Fabrica de scaune „Steaua Roșie” — Casa de cultură a sindicatelor și Valea Zalăului, au apărut mai multe fragmente ceramice lucrate cu roata și cu mîna. Majoritatea acestor fragmente aparțin unor

¹¹ În așezare nu au fost descoperite deocamdată gropi de provizii și nici rîșnițe; peste tot în așezare apărînd relativ numeroase resturi de oase de animale; Al. V. Matei, *Așezarea dacilor liberi de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul 104—106*, comunicare susținută în cadrul sesiunii de comunicări: „2050 de ani de la înființarea primului stat dac centralizat și independent sub conducerea lui Burebista”, Zalău, 21—22 decembrie, 1979.

¹² Piesa are analogii foarte apropiate cu pîntenul roman de bronz (Pl. X, 2) descoperit la Porolissum din zona necropolei de pe Ursoies, precum și cu pîntenul de fier descoperit în așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit: S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu-Mare, 1967, p. 41, pl. XVII, 4. Toate aceste piese aparțin aceluiași tip de pînten folosit în sec. II—IV e.n. fiind o piesă caracteristică epocii, fără a o putea atribui cu precizie unei etnii anume. Avînd analogii care merg pînă la identitate cu piesa de la Porolissum probabil că originea acestui tip de piesă este romană.

vase mijlocii cu fundul inelar și plat, lucrate cu roata dintr-o pastă cenușiu deschisă cu aspect săpunos: funduri de vase mai mari, buze de la vase mijlocii — castroane (Pl. XI) torți de la vase înalte. Un mic fragment cenușiu lucrat cu roata păstrează urmele unei rozete stampate (Pl. XII). Dintre fragmentele lucrate cu mâna apar câteva provenind de la funduri plate și buze puțin evazate ca și cel al vaselor lucrate cu mâna din așezarea de la B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106. Pasta vaselor lucrate cu mâna conține nisip fin și pietricele. În profilele șanțurilor pentru fundația blocului T. 159 s-au putut observa urmele unui nivel de locuire cu grosimea de 0,20—0,35 m, într-un perete observându-se urma unei vetre foarte distruse¹.

Descoperirea fragmentelor ceramice în această zonă precum și prezența unui strat arheologic sesizat în profilele șanțurilor pentru fundații, indică existența în acest spațiu a unei așezări, care pe baza materialelor arheologice descoperite ce au analogii pînă la identitate cu materialele din așezările de la Mirșid, Badon, Marca, Cosniciu, se datează în limitele sec. III—IV e.n.² ea aparținând dacilor liberi.

Așezarea identificată în zona străzii Horea din centrul orașului Zalău se află la cca. 6 km Vest în afara *limes*-ului roman de le Meseș.

2 ZALAU, Valea Mîții

În vara anului 1977, a fost efectuată o săpătură de salvare la Sud de Laminorul de țevi ce se construiește pe noua platformă industrială de pe lunca „Văii Mîții”. Lucrările de excavare a primei terase a văii au dus la distrugerea unui strat antic de locuire a zonei. Săpătura de salvare efectuată în acest punct a scos la lumină vestigii arheologice aparținînd mai multor epoci: neolitic, epoca bronzului, epoca Latène¹, sec. II—III și sec. IV e.n., precum și urmele unor bordeie aparținînd feudalismului timpuriu (sec. XI—XII).

Locuirea datată în sec. II—III e.n., este atestată prin prezența unor gropi circulare cu adîncimea variind între 0,80—1,20 m. al căror inventar cuprindea materiale ceramice, fibule, piese de bronz care se datează în limita acestor secole. Din fiecare groapă au apărut puține fragmente ceramice de la vase lucrate cu roata dintr-o pastă cenușie cu aspect săpunos și unele fragmente lucrate cu mâna. Merită semnalată sărăcia în materiale arheologice și a acestor gropi pe care le considerăm gropi de morminte de tipul celor de pe Măgura Moigradului². Materialele ceramice cu aspect săpunos și unele forme de vase cenușii de tip provincial roman, fibula romană din groapa nr. 3 (Pl. XIII—XIV) asigură datarea acestor gropi în sec. II—III e.n. Din groapa nr. 4 pe lângă fragmentele ceramice a apărut și fragmentul unei rîșnite de tip roman mult aplatizată.

În zona cercetată prin săpături arheologice au apărut și două gropi rituale; într-o astfel de groapă a fost depus cadavrul unui porc așezat culcat spre dreapta, iar pe fundul celeilalte gropi au fost așezate ritual cadavrele a trei iepuri. Aceste gropi nu conțineau nici un alt material arheologic (lîngă cadavrul porcului a apărut o cute de piatră). Merită semnalat că locuința rectangulară, descoperită aici și datată pe baza materialelor arheologice în sec. IV e.n., are colțul vestic așezat peste groapă în care au apărut depuse cadavrele celor trei iepuri. Analogiile acestor gropi rituale cu depuneri de animale în gropi se întîlnesc des în mediul dacilor liberi din Moldova — cultura carpică³. Locuirea propriu-zisă (așezarea) datată pe baza acestor materiale în limitele sec. II—III e.n. se afla undeva la Vest de această zonă. Oricum în zona primei terase a Văii Mîții s-a surprins o locuire băștinașă dacică începînd din sec. V—IV î.e.n. sec. III și II î.e.n. — I e.n.⁴ continuînd în epoca romană sec.

¹ Așezare inedită descoperită de colectivul muzeului de istorie din Zalău cu ocazia participării la munca în construcții (săparea șanțurilor pentru fundația blocului respectiv)

² Fragmentele descoperite aparțin unor tipuri de vase cenușii mai evolute a căror datare duce mai mult spre sec. IV e.n.

³ Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 22.

⁴ M. Macrea și colab., în *Materialie*, 7, 1961 p. 361 sq. și *Materialie*, 8, 1962, p. 485—492.

⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București 1973, p. 137—142, cu toată bibliografia citată acolo referitoare la aceste manifestări cu caracter cultico-magic.

⁶ Vezi nota nr. 1.

II—III și apoi în sec. IV e.n.⁵ cu descoperirile de gropi și locuințe ce vor fi prezentate mai jos.

La cca. 60 m. Sud-Vest de zona gropilor prezentate mai sus, într-o zonă unde buldozerele nivelau o porțiune de teren, au fost identificate alte două gropi clar conturate în lutul galben steril. Gropile au fost distruse din ele rămânând doar cca. 0,30 m. Din aceste două resturi de gropi circulare, au fost culese fragmente ceramice de la vase lucrate cu roata dintr-o pastă fină cenușie ornamentate cu benzi de linii în val și fragmente ceramice lucrate cu mîna ce aparțin unor vase lucrate dintr-o pastă relativ dură care conține foarte multe pietricele (planșa nr. XVII).

Cu ocazia săpăturilor de salvare din vara anului 1977 în colțul vestic al casei nr. 3 a apărut o groapă (G. 56) de formă circulară, cu diametrul de 1,10 m. iar adîncimea de 1,45 m. Spre fund groapa avea pe margini un strat subțire de cărbune de la o arsură secundară efectuată probabil cu paie (?), stratul de cărbune era foarte fin și subțire. Pe fundul gropii au fost descoperite două vase întregi lucrate cu mîna: o ceașcă fără toartă și un vas mic cu buza dreaptă puțin evazată și cu doi butoni ornamentali situați pe umerii vasului.

Ceașca are dimensiunile de: dg = 13,5 cm., df = 8 cm., iar I = 7,5 cm. și este lucrată cu mîna, fiind ornamentată cu mici alveole situate spre fundul vasului, alveole obținute prin apăsarea cu degetul a pastei încă crude (Pl. XV, 2).

Vasul al doilea este de dimensiuni mici: dg = 7 cm., df = 4 cm.; I = 10 cm. și este lucrat cu mîna dintr-o pastă dură care conține multe pietricele (Pl. XV, 1). Tipul de pastă, culoarea ei este identică cu cea a vaselor lucrate cu mîna din gropile distruse de buldozer. Pe baza acestor analogii cele două vase se datează în sec. IV e.n. Ceașca are bune analogii în descoperirile de la Cipău — Gîrlă⁶.

În capătul nordic al casei nr. 4 a fost surprinsă o locuință de suprafață rectangulară cu dimensiunile de cca. 3,50×4,15 m. Aproximativ în centrul locuinței a fost identificată urma unui par central de susținere a acoperișului. Parul are o secțiune dreptunghiulară cu dimensiunile de cca. 0,30×0,45 m. Pe laturile de Sud și Est a locuinței au fost surprinse urmele a cîte unui par de susținere a acoperișului, care aveau secțiunea circulară și diametrul de 0,35 m. În colțul de Vest locuința avea un cuptor — pietrar cu vatra lucrată din lut ars și pietre cu diametrul de 1—1,15 m. Din locuințe au fost culese resturi menajere: oase de bovidee, porcine precum și fragmente ceramice, de la vase borcan lucrate cu mîna dintr-o pastă relativ dură ce conține multe pietricele. Trebuie menționat că această locuință intersectează și acoperă unele gropi (groapa rituală ce conține schelete de iepuri) ce se datează în sec. III e.n. Pe baza materialului ceramic relativ sărac și a poziției stratigrafice această locuință se poate data la sfîrșitul sec. III—IV e.n. Descoperirea acestei locuințe pe prima terasă a Văii Mîții, un loc foarte prielnic pentru locuit, indică prezența probabilă a unei așezări datate în sec. III—IV e.n. căreia îi aparțin probabil și gropile amintite mai sus.

3 FETINDIA, com. Agluș

Din hotarul satului Fetindia au intrat în colecțiile Muzeului de istorie din Zalău mai multe fragmente ceramice descoperite cu ocazia săpării unui șanț de drenare pe pășunea satului aflată la Nord de sat, pe versantul nordic al dealului spre hotarul orașului Zalău. Așezarea se află la cca. 3—4 km Vest de *limes*-ul roman aflat pe muntele Meseș.

Cele cîteva fragmente ceramice descoperite provin de la vase cenușii lucrate la roată, o toartă de vas, fragmente de la buza unei străchini precum și un fragment ornamentat cu briu alveolar. După tipul de ceramică, pastă și profilele mult evaluate materialul ceramic corespunde epocii romane, perioadei sec. II—III e.n., aparținînd unei așezări de daci liberi. Așezarea se află amplasată la cca. 3—4 km. Vest de linia de turnuri a *limes*-ului roman de pe Meseș aproximativ în fața valului roman din zona „Coasta Ciungii” de la Treznea.

⁵ Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 486—488.

⁶ N. Vlăssă, în *SCIV*, 16, 1965, p. 501—516.

¹ Din hotarul satului Fetindia provine un denar de la împăratul Traian, care se păstrează în colecțiile muzeului din Zalău.

♣ BADON, com. Herecleian

Pe prima terasă a Văii Zalăului în stînga șoselei Zalău — Herecleian — Bocșa — Sărmășag se află amplasat satul Bardon. La intrarea în sat pe partea dreaptă, la Nord-Vest de drum, se află punctul numit „La Nove”. Acest punct este mărginit la Sud-Vest de gardul casei cu nr. 110, iar spre Nord-Est de buza terasei care apoi coboară cca. 20—25 m. pînă în șosea. De pe această suprafață plană, proaspăt arată au fost culese¹ mai multe fragmente ceramice și bucăți de chirpici. Fragmentele ceramice culese de la suprafață aparțin mai multor epoci istorice, dovedind locuirea intensă a acestei zone foarte prielnică pentru înfiriparea de așezări omenești.

Pentru a putea stabili unele elemente de stratigrafie ale zonei, în toamna anului 1976 au fost efectuate în acest punct: o secțiune de verificare cu orientare aproximativă ESE—VNV, cu lungimea de 25 m. și o casetă cu dimensiunile de 4×4 m. deschisă în pereții de Sud al secțiunii. Secțiunea și caseta au surprins trei straturi de locuire a zonei: preistoric — cultura Otomani, așezare de daci liberi și un strat prefeudal (sec. VII—VIII) căruia îi aparțineau mai multe oase de animale (bovine) și fragmente ceramice².

Nivelul așezării de epocă romană era parțial deranjat de locuirea prefeudală. Acestui nivel îi aparțineau fragmentele lucrate cu roata și cu mîna. Fragmentele ceramice lucrate cu roata aparțin ceramicii provinciale romane unele prezentînd și firnis cenușiu și ornamente cu motive stampate (*Pl. XIX*) precum și fragmente ceramice de la vase cenușii. Fragmentele ceramice lucrate cu mîna aparțin unor vase lucrate dintr-o pastă zgronțuroasă de culoare cenușiu-roșcată care are în compoziție și pietricele. Profilul oblic cu buza puțin evazată al acestor vase are analogii perfecte în ceramica lucrată cu mîna în așezările de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul nr. 104—106, Mirșid, etc.

Din zona decopertată de casetă au fost descoperite fragmentele unei buze de chiup lucrat la roată de dimensiuni mari, cu diametrul interior al gurii vasului de 35 cm. (*Pl. XIX*), iar grosimea pereților de 1—1,2 cm. Vasul a fost lucrat dintr-o pastă relativ fină de culoare cafenie care în urma arderii la exteriorul și în interiorul vasului are o culoare cenușiu-negricioasă (slip negru). Buza vasului este puternic îngroșată avînd grosimea de 2—2,2 cm. și puțin profilată spre exterior. Vasul a fost decorat sub buză cu două benzi de cinci linii simple incizate care încadrează un ornament de linii ondulate incizate în val, executate cu piaptă-nul în pasta crudă. Tipul de vas și ornamentația își găsesc analogii în piesele descoperite în așezările dacilor liberi de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106, Cosniciul de Jos, Medieșul Aurit, Ghirișul de Criș³ și altele.

Pe baza materialelor ceramice descoperite: ceramica lucrată cu mîna, chiupul lucrat la roată, piese cu analogii apropiate în așezările dacilor liberi din zonă (Zalău, Mirșid, Cosniciul de Jos și altele) atribuim această așezare dacilor liberi. Avînd în vedere prezența masivă a ceramicii provinciale romane, așezarea dacilor liberi de la Badon se datează în limitele sec. III—IV e.n. Așezarea se află amplasată pe Valea Zalăului la cca. 3 km. Vest de așezarea dacilor liberi de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul nr. 104—106 și la cca. 16 km. Vest de linia de turnuri romane de pe Meseș.

♣ MIRȘID, com. Mirșid

În partea de Nord-Est a satului Mirșid în fața cantonului CFR — Firminiș în dreapta șoselei Zalău — Mirșid — Popeni — Jibou au fost descoperite mai multe fragmente ceramice lucrate cu roata și cu mîna¹. Fragmentele ceramice au fost descoperite cu ocazia săpării șan-

¹ Punct inedit, periegeze și sondaj de verificare Al. V. Matei.

² Al. V. Matei, în *Acta MP* 3, 1979, p. 475 s.v. Badon pentru locuirea prefeudală descoperită aici.

³ S. Dumitrașcu — T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu-Mare, 1967, p. 33—35 pl. IV—VII; idem, în *Lucrări științifice* 2, 1968, Oradea, p. 252—255, cu toată bibliografia citată acolo.

¹ Punct inedit, periegează Al. V. Matei, Eva Lakó și Ștefan Bajusz.

tului necesar introducerii tuburilor pentru conducta de apă industrială adusă de la Jibou la Zalău. Traseul conductei a secționat o suprafață de teren aflată în dreapta luncii pîrîului Mirșidului — suprafață cu dimensiunile de cca. 500×300 m, aflată în hotarul numit „Pe luncă”, punctul „Fîntîna albă”. Spre Est Sud-Est zona este delimitată de pădurea „Goroniște” și „Făgetel”, spre Nord—Nord-Vest de șoseaua și calea ferată Zalău — Mirșid — Jibou.

În profilul șanțului săpat s-a putut observa un strat de locuire format dintr-un pămînt de culoare castaniu-negricios pigmentat cu fragmente de chirpic, fragmente ceramice, cărbune și resturi osteologice. Din pămîntul scos din șanț au fost culese numeroase fragmente ceramice și vase întregibile. Au fost întregite două vase lucrate cu roata care aparțin ceramicii provinciale romane. Un vas ovoidal neornamentat cu fundul plat lucrat dintr-o pastă fină cărămizie și un vas (cană) cu două torți (Pl. XX; vasului îi lipsește o toartă) cu fundul inelar lucrat dintr-o pastă fină cenușie cu firnis cenușiu negricios. Buza vasului neevazată prezintă o mică șanțuire circulară. Vasul are bune analogii în ceramica provincială romană de la Porolissum. Pe lîngă aceste vase au fost descoperite numeroase fragmente de la vase mijlocii — castroane — cu fundul inelar ornamentate cu motive stampate provenind de la Porolissum, buze de la vase înalte toate aparținînd ceramicii provinciale romane.

Ceramica lucrată la roată se poate împărți în două categorii: ceramica fină provincială romană și ceramica cenușie-roșiatică locală (amintim fragmentul cenușiu al unui picior de fructieră) lucrată dintr-o pastă zgronturoasă cu pietricele. Fragmentele ceramice lucrate cu mîna provin de la vase mari tip borcan, cu buza puțin evazată lucrate dintr-o pastă relativ fină de culoare cenușiu-închisă, ornamentate cu benzi de briuri alveolare (Pl. XXI—XXII). Ceramica lucrată cu mîna, vasele întregite parțial, fragmentele buzelor de vase descoperite, au analogii identice în ceramica lucrată cu mîna din așezările de la Zalău și Badon.

Pe baza materialelor ceramice lucrate cu mîna și ornamentate cu briu alveolar atribuim așezarea de la Mirșid „Pe luncă” — „Fîntîna albă” dacilor liberi. Datarea așezării pe baza materialelor ceramice romane — fragmente stampate etc. și pe baza ceramicii locale se face în limita sec. III e.n. eventual începutul sec. IV e.n. Așezarea dacilor liberi de la Mirșid este situată la mică distanță spre Vest (cca. 2 km.) de fortificațiile *limes*-ului roman din fața Porolissum-ului — linia de turnuri de pe Măgurița, Poguior, Dealul Mare, Comoriște aflate în zona hotarelor satelor Mirșid — Brebi. Față de fortificațiile imediate ale orașului Porolissum valul orașului, valul dublu, valul cu *burgus*-urile de la Brebi așezarea este situată la cca. 4,5 km., blocînd gura unui mic pîrîu care forma o cale de acces ce străpunge linia de turnuri romane situate pe dealurile Poguior, Dealul Mare și Comoriște și apoi direct spre Porolissum.

♣ CUCEU, oraș Jibou

În hotarul satului Cuceu au fost descoperite mai multe puncte arheologice de unde au fost culese fragmente ceramice aparținînd epocilor preistorice¹ (cultura Suciu de Sus) epocii romane și prefeudale².

Cu ocazia unor periegeze efectuate în anul 1979 în hotarul satului Cuceu au fost culese de pe suprafața proaspăt arată a punctului „Pe lab” din zona hotarului numit „În fînațe” mai multe fragmente ceramice aparținînd epocii bronzului final, epocii romane și prefeudale sec. VII—VIII³. Punctul numit „Pe lab” este amplasat în stînga văii Fînațelor la cca. 4 km. Sud-Vest de satul Cuceu. Fragmentele ceramice au fost culese de pe terasa văii Fînațelor de pe o suprafață de cca. 400×150 m. care coboară lin spre vale avînd expunerea spre Est. Suprafața este limitată spre Nord și Vest de pădurea Dobrinului, iar spre Est de valea Fînațelor.

¹ Așezările din punctele „Cuceul Sec” și „În fînațe pe lab”, descoperite în toamna anului 1979; materialele se păstrează în colecțiile Muzeului de istorie din Zalău.

² Așezarea prefeudală din punctul „Pe Pogor” și „Valea Bochi”; Al. V. Matei, *Rezultatele sondajului de verificare de la Cuceu — „Pe Pogor”*, comunicare susținută la Sesiunea anuală de rapoarte și comunicări arheologice, Oradea 1979.

³ În punctul „În fînațe — Pe lab” a fost identificată o altă așezare prefeudală inedită (sec. VII—VIII); periegează Al. V. Matei.

Fragmentele ceramice aparținând perioadei romane sînt lucrate cu roata și cu mîna (Pl. XXIII). Între fragmentele lucrate cu roata dintr-o pastă fină cenușie se deosebesc forme ale ceramicii provinciale romane printre care o buză de castron cenușiu ornamentat cu motive stampate (Pl. XXIII). Fragmentele lucrate cu mîna dintr-o pastă zgronțuroasă ce conține în compoziție și pietricele, aparțin unor vase cu buza oblică puțin evazată, cu analogii bune în ceramica lucrată cu mîna în așezările de la Zalău și Mirșid. Pe baza acestor materiale atribuim așezarea din punctul „În fînațe — Pe lab” dacilor liberi (sec. III e.n.). Această așezare este amplasată lateral pe vechea cale de comunicație încă folosită ce face legătura între Valea Sălajului pe Valea Fînațelor, spre zona Văii Sărata din zona Mirșid — Popeni — Cuceu — Jibou și apoi spre Valea Someșului. Așezarea dacilor liberi de la Cuceu este amplasată la cca. 6—7 km. în linie dreaptă față de *limes*-ul roman (turnurile) situate pe dealurile Comoriște — Mănăstirea — Dealul Mare — Dumbrava și dealul Gicleanului, dealuri ce despart zona Văii Ortelecului (Moigrad, Brebi, Creaca, Giclean, Prodănești, Jibou) de zona Văii Sărata (Mirșid, Popeni, Cuceu, Jibou).

† SINCRAIU SILVANIEI, com. Dobrin

a). În partea de hotar „Laz” s-au găsit monede de argint de la Antoninus Pius împreună cu fragmente ceramice de la o urnă funerară¹ (?).

b). Cu ocazia unor periegeze arheologice efectuate în hotarul „Laz” al satului Sincraiu Silvaniei au fost culese fragmente ceramice aparținând epocii romane și prefeudale². Punctul numit „Laz” se află amplasat la Est Nord-Est de sat la cca. 1 km. în dreapta Văii Sălajului. Suprafața de cca. 250×200 m. de pe care au fost culese fragmentele ceramice este mărginită spre Sud și Nord de două mici pîrîiașe care se unesc la capătul vestic al zonei vîrsîndu-se apoi în Valea Sălajului; înspre Est suprafața este limitată de pădurea Dobrinului, așezarea fiind bine ascunsă în spatele unor dealuri cu orientarea Est-Vest care flanchează lateral întreaga suprafață locuită în antichitate.

Fragmentele ceramice aparținând epocii romane sînt lucrate cu roata și cu mîna. Între fragmentele ceramice lucrate la roată apar fragmente ceramice provinciale romane — ceramică cu firnis roșu, ceramică cenușie (o buză canelată de la un castron roman), etc. Între fragmentele ceramice lucrate cu mîna apar buze de la vase (castroane) puțin adînci (Pl. XXIV) și fragmente de funduri de vase lucrate dintr-o pastă cenușiu negricioasă. Materialele provinciale romane precum și monedele imperiale romane descoperite aici în secolul trecut asigură datarea așezării în sec. II—III e.n. Pe baza materialelor lucrate cu mîna atribuim această așezare dacilor liberi.

Așezarea se află amplasată în continuarea vechiului drum ce leagă Valea Someșului pe la Cuceu — Dobrin de Valea Sălajului, fiind situată la cca. 3,5 km. Nord de așezarea dacilor liberi de la Cuceu punctul „În fînațe — Pe lab”.

‡ BULGARI, com. Sălăjiș

Cu ocazia unor periegeze efectuate la cca. 1 km. Vest de sat punctul „La izvoare” din hotarul satului Bulgari, au fost culese mai multe fragmente ceramice aparținând epocii preistorice și epocii romane¹.

Suprafața, de pe care au fost culese fragmentele ceramice, cu dimensiunile de cca. 300×200 m. are înclinația pantei spre Sud spre Valea Sălajului. Spre Sud suprafața este mărginită de lunca văii Sălajului, iar spre Est de drumul care duce în satul Bulgari. Limita spre Vest a terasei văii Sălajului pe care este amplasată așezarea, este delimitată de un mic

¹ P. Mór, *Szilágy Vármegye monographiája*, I, Budapest 1901, p. 44.

² Așezare inedită, periegeză Al. V. Matei și Cornel Grad; materialele se află în colecțiile Muzeului de istorie din Zalău. Materialele prefeudale aparțin sec. VII—VIII (fragmente de tăviță și fragmente ornamentate cu benzi de linii incizate alternînd cu benzi de linii incizate în val.

¹ Așezarea inedită, periegeză Al. V. Matei și Cornel Grad; materialele se păstrează în colecțiile Muzeului de istorie din Zalău.

pîrîiaș care își are sursa într-un izvor folosit și astăzi, care a dat numele întregii zone „La izvoarăș”.

Fragmentele ceramice de epocă romană aparțin unor vase lucrate cu roata și câteva lucrate cu mîna. Fragmentele lucrate cu roata aparțin unor vase lucrate dintr-o pastă fină de culoare cenușie cu fundul inelar (Pl. XXV), printre fragmente amintim un fragment de buză canelată de la un castron roman lucrat dintr-o pastă fină cărămizie. Fragmentele ceramice au bune analogii cu materialele descoperite în așezările de la Zalău și Mîrșid. Atribuim așezarea descoperită în punctul „La izvoarăș” dacilor liberi (sec. III—IV e.n.).

Așezarea este situată pe valea Sălajului la cca. 6 km. Nord de așezarea dacilor liberi de la Sîncraiu Silvaniei punctul „Laz”, în continuarea vechii căi de legătură între Valea Someșului prin Cuceu — Dobrin — Sîncrai pe Valea Sălajului spre Cehu-Silvaniei, cu ramificațiile ulterioare spre Maramureș și Cîmpia Someșeană.

9 DOH, com Măieriște

Lucrările de terasare a pantei dealului „La izvoare” necesare amenajării unei plantații pentru vie, efectuate în anul 1979 în hotarul satului Doh, au deranjat un strat arheologic, scoțind la suprafață multe fragmente ceramice, oase, chirpici.

Partea de hotar numită „La izvoare” este situată în partea de Sud-Vest a satului, la capătul grădinilor de pe strada Strențului. Stratul de cultură deranjat se întinde pe lunca văii pîrîiașului Fundul Dohului și pe primele terase de o parte și de alta a pîrîiului. Pentru a se putea stabili grosimea stratului deranjat și unele repere stratigrafice, în acest punct în vara anului 1979 au fost efectuate câteva secțiuni de verificare¹, care au identificat un nivel preistoric de locuire a zonei și un nivel aparținînd epocii romane.

Materialul arheologic aparținînd așezării de epocă romană a fost în mare majoritate cules de pe suprafața răscolită de săpăturile adînci ale noilor terasări. În secțiunile trasate nu s-au putut stabili repere stratigrafice precise, cele două nivele de locuire fiind practic distruse de arăturile adînci. Cercetările au stabilit că așezarea se întindea pe o suprafață cu lungimea de 320 m.

Majoritatea materialului ceramic aparținînd epocii romane recoltate de la suprafață, constă în fragmente ceramice lucrate cu roata dintr-o pastă fină cenușie, unele avînd ornamente circulare, rozete, palmete, etc. realizate prin stampare (Pl. XXVI—XXVII) ce aparțin ceramicii provinciale romane de la Porolissum. De pe suprafața așezării a fost cules un vas întreg (Pl. XXVI, 1). Vasul (castron) de dimensiuni mici cu diametrul gurii de 10,3 cm., diametrul fundului inelar de 5,6 cm. și înălțimea de 6,5 cm. este lucrat cu roata dintr-o pastă relativ fină care conține unele impurități (pietricele). Corpul vasului este ornamentat cu motive punctate ce formează ornamente oblice dispuse paralel, realizate prin stampare în pasta crudă. Merită semnalat un ornament (palmetă alungită) realizat tot prin stampare situat perpendicular între două ornamente oblice. Acest ornament singular îl considerăm ca fiind o „marcă” de olar. Deși acest tip de vas aparține tipului de ceramică provincială romană; după pastă și calitatea execuției cît și prezența „mărcii de olar” credem că el a fost lucrat pe loc în așezare.

De pe suprafața așezării a fost descoperită o fibulă de bronz (L = 3,5 cm.) de tipul fibulei în formă de T (T — Fibelen mit Spiralkonstruktion) aparținînd variantei cu buton la cap (Pl. VI, 3), piesă cu analogii apropiate în fibulele romane din colecțiile Muzeului de istorie și artă din Zalău². Tot de pe suprafața așezării a fost descoperită o cheie de bronz fragmentară (Pl. XXVI, 2).

Majoritatea materialelor ceramice culese de la suprafață provin de la vase lucrate la roată dintr-o pastă fină cenușie cu analogii foarte apropiate cu materialele ceramice desco-

¹ Întreaga zonă a fost cercetată prin periegeze arheologice de către Eva Lakó, muzeograf principal la Muzeul de istorie și artă din Zalău, care a efectuat și cele 5 secțiuni de verificare — vezi: E. Lakó, în *Acta MP*, 4, 1980, p. 32—34. Observațiile și materialele arheologice privind locuirea de sec. III—IV e.n. identificată aici, mi-au fost puse la îndemînă prin bunăvoința colegei E. Lakó căreia îi mulțumesc și cu această ocazie.

² N. Gudea, — V. Lucăcel, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 327, pl. IV/34.

perite în așezările de la Zalău și Mirșid. Datarea așezării de la Doh pe baza fibulei descoperite cit și pe baza materialului stampat descoperit aici se face în sec. III e.n. și începutul sec. IV e.n.

Așezarea dacilor liberi de la Doh este amplasată în zona Văii Crasnei la cca. 15 km. în linie dreaptă (spre Nord-Vest) de masivul deal Măgura Șimleului.

10 BOGHIȘ, com Nușfalău

Cu ocazia lucrărilor de canalizare efectuate în perimetrul stațiunii balneare de la Boghiș au fost descoperite mai multe fragmente ceramice¹ care provin de la un vas mare de provizie de tip *dolium* (Krausengefäß). Vasul a fost lucrat la roată dintr-o pastă cenușie ce conține în compoziție și pietricele. La exterior și interior vasul prezintă un slip de culoare cenușie-negricioasă. Buza vasului puternic profilată are lățimea de 6,5 cm., iar pereții vasului au grosimea de 1,5—2 cm. (Pl. XXVI, 4).

Prezența vasului și a stratului de cultură observat în profilul șanțului săpat, atestă existența în acest loc a unei așezări de daci liberi, datată pe baza vasului descoperit, în sec. III—IV e.n.²

11 NUȘFALAU, com Nușfalău

La cca. 2—3 km. Nord — Nord — Vest de centrul comunei Nușfalău, din malurile nou săpate ale râului Beretău, cu ocazia unor periegeze arheologice au fost culese mai multe fragmente ceramice¹. Punctul este cunoscut sub numele de „Tigoiul lui Benedek” și face parte din hotarul mai mare numit „Rîul Mare”. În malurile canalului săpat în anul 1973 se pot observa urmele unui strat antic de locuire a zonei. Materiale arheologice (ceramica) descoperite aici aparțin epocii romane și prefeudale². Cu ocazia sondajului de verificare efectuat în acest punct în vara anului 1978 pe lângă materialele prefeudale au fost descoperite și fragmente ceramice cenușii lucrate cu roata, un fragment ceramic stampat care atestă existența în acest punct a unei așezări de daci liberi. Din această zonă a fost descoperită întâmplător o ceașcă dacică³ (Pl. XXIX, 9) care aparține nivelului de epocă romană. Pe baza materialelor ceramice descoperite aici așezarea se datează în sec. III—IV e.n.

12 COSNICIUL DE JOS, com. Ip

Cu ocazia amenajării cursului Văii Cerăsei la Sud de satul Cosniciul de Jos au fost descoperite mai multe fragmente ceramice¹. Fragmentele provin de la vase lucrate cu roata și câteva mici fragmente de la vase lucrate cu mîna. Fragmentele sînt lucrate cu mîna dintr-o pastă fină cenușie; câteva provin de la vase mari (chipuri) avînd grosimea de 1,5—2 cm și ornamentate cu benzi de linii alternînd cu benzi de linii în val (Pl. XXX). Analogii foarte apropiate ale buzei de vas mare (chiup) și a ornamentului se găsesc în descoperirile similare din locuința nr. 3 din așezarea de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106 (Pl. IV) și Badon (Pl. XIX). Pe baza acestor materiale așezarea dacilor liberi identificată la marginea sudică a satului Cosniciul de Jos se datează în limitele sec. III—IV e.n.

¹ Fragmentele au fost culese de pe marginea șanțului de către Kovács Miklos pe atunci profesor de istorie la Școala generală din Zăuani, comuna Ip; piesele se păstrează la colțul muzeistic al Școlii generale din Zăuani.

² Aceste materiale sînt prezentate ca descoperite la Nușfalău, vezi: S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1977, p. 70, nota. 60. idem, în: *St Com Satu Mare*, 1975 p. 55.

³ Așezare inedită, periegează Al. V. Matei.

² Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3 m, 1979, p. 481. s.q.

³ Piesa a fost descoperită de către Bede Ioșif din Șimleu-Silvaniei care o păstrează în colecția sa istorică.

¹ Materialele ceramice au fost culese de către profesorul Pop Nicolae și se păstrează în colecția Școlii Generale din Cosniciul de Jos.

13 MARCA, com. Marca

În anul 1976 în colecțiile Muzeului de Istorie și Artă din Zalău au intrat mai multe fragmente ceramice¹ lucrate la roată dintr-o pastă fină cenușie, funduri inelare, buze de la vase mijlocii (castroane) precum și două buze de la vase lucrate cu mâna dintr-o pastă cenușiu-negricioasă, buze cu un profil oblic puțin evazate cu analogii apropiate în ceramica lucrată cu mâna din așezările dacilor de la Zalău și Mirșid. Materialele arheologice au fost descoperite la cca 3 km Nord-Vest de cetatea dacică din punctul „Cetate” de la Marca.

14 PORȚI, com. Marca

În anul 1976 în colecțiile Muzeului de Istorie și Artă din Zalău au intrat fragmente ceramice¹ lucrate cu roata dintr-o pastă fină cenușie; fragmente de buză de la vase mijlocii (castroane) și un fragment de fund inelar (Pl. XXXI). Între fragmentele lucrate cu mâna amintim un fund de vas și obuză oblică puțin evazată lucrată dintr-o pastă zgronturoasă cenușiu-negricioasă. Materialele prezintă bune analogii cu materialele descoperite la Marca, Zalău, Mirșid etc.

Materialele arheologice au fost culese dintr-o zonă aflată la Vest de sat la limita hotarului județului Sălaj spre hotarul comunei Suplacul de Barcău, jud. Bihor².

Organizarea provinciei Dacia romană, a *limes*-ului pe Meseș¹, în partea de Nord-Vest a provinciei, a dus la împărțirea în două părți a teritoriului actual al județului Sălaj. Partea situată la Est Sud-Est de muntele Meseș, zona văilor Someș, Agrij, Almaș spre Cluj-Napoca aparținea provinciei Dacia romană, iar partea situată la Vest Nord-Vest de muntele Meseș, zona văilor Crasnei, Beretăului, Zalăului și Sălajului (Depresiunea Șimleului), aparținea teritoriilor rămase libere neocupate efectiv de romani. În acest spațiu al Depresiunii Șimleului au fost descoperite 15 așezări, care pe baza materialelor arheologice găsite, sînt contemporane cu provincia Dacia și aparțin dacilor liberi. Pe baza materialelor ceramice descoperite în aceste așezări: ceramică provincială romană, ceramica fină cenușie lucrată la roată, aceste așezări se datează în sec. II—III e.n. Avînd în vedere prezența masivă a ceramicii cenușii stampate de la Porolissum, descoperită în majoritatea acestor așezări, precum și apariția doar sporadică a ceramicii roșii romane, datarea în sec. III e.n. a unor așezări, ni se pare mai apropiată de adevăr. Oricum datarea ceramicii provinciale uzuale din Dacia nu se poate face deocamdată în limite mai strînse. Datarea în sec. III e.n. este sprijinită și de prezența fibulelor de bronz descoperite în așezările de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106, Zalău — Valea Mîții și Doh. Pentru stabilirea limitei

1. Nr. inv. 41/1976

1. Muz. Zalău, nr. inv. 40/1976.

2. Materiale arheologice printre care și ceramică stampată descoperită în această așezare, se păstrează în colecțiile Muzeului „Țării Crișurilor” de la Oradea; cf. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1977, p. 70, nota 60; idem, în *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1975, p. 50.

¹ C. Daicovicu, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 255—304; idem: *Dacia*, Cluj, 1970, p. 249; M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1—4, 1957, p. 215—253; idem, *Viața în Dacia romană*, București, 1968, p. 29—94; idem, în *Acta MN*, 3, 1966, p. 121—150; Șt. Ferenczi, în *Apulum*, 11, 1973, p. 191—215; N. Gudea, în *Acta MP*, 1, 1977, p. 97—113, cu toată bibliografia citată acolo.

(sfîrșitului) acestor așezări deocamdată avem ca reper unele forme ceramice care se pot data în sec. IV e.n. (castroane, buze de chiupuri), precum și fibula cu picior întors pe dedesupt² (Fibel mit umgeschlagenem Fuss) din așezarea de la Zalău B-dul Mihai Viteazul. Avînd în vedere lipsa unor cercetări arheologice sistematice de durată în mai multe așezări de acest tip, concluziile deocamdată se limitează la rezultatele pe care ni le furnizează cercetarea doar a așezării de la Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106.

Cantitativ ceramica lucrată la roată reprezintă cca 75% din întreg materialul descoperit în așezarea de la Zalău. Formele de vase lucrate cu mîna aparțin unor tipuri de vase borcan cu buza oblică puțin evazată care prezintă ca ornament brîul alveolar. Din așezările de la: Zalău B-dul Mihai Viteazul, Zalău Valea Mîții și Nușfalău au fost descoperite cîteva cești dacice datate în sec. III—IV e.n.³ Atribuirea etnică a acestor așezări pe baza materialelor lucrate cu mîna (vase cu brîu alveolar, cești dacice) se face cu ușurință ele aparținînd populației dacice ce trăia liberă în afara granițelor provinciei Dacia, aflată sub influența puternică a civilizației romane.

Amplasarea unor așezări la mici distanțe (cca 5—15 km) spre Vest de *limes*-ul roman de pe Meseș, aduce date noi despre raportul dintre romani și populațiile dacice libere din teritoriile neocupate. Amplasarea așezărilor pe văile care duc spre *limes* blocînd practic zonele de acces spre Porolissum; așezările de la Zalău B-dul Mihai Viteazul și Valea Mîții blochează zona de intrare dinspre Vest pe Valea Zalăului și apoi pe Valea Ortelecului spre prima linie romană de apărare situată în Porțile Meseșului — zona „La Strîmtură” unde este amplasat *burgus*-ul și zidul de apărare din punctul „Fîntîna Sușigului”⁴. Așezarea de la Fetindia este situată pe lunca unei mici văi la poalele muntelui Meseș în fața zonei unde pe culmea muntelui Meseș este amplasat șanțul cu valul de pămînt⁵ din zona „Coasta Ciungii” de la Treznea. Prezența în această zonă a *limes*-ului, a unui val de apărare cu șanțul spre Vest, arată că prin acest punct exista o cale de trecere peste *limes* (Meseș) mai accesibilă, care a necesitat construirea valului aici. Faptul că așezarea dacilor liberi este amplasată chiar în fața valului spre Vest la cca 2—3 km, ca „tampon” pentru blocarea acestei căi de penetrație peste *limes* — implică anumite raporturi de alianță (subordonare — control) a populației acestei așezări față de oficialitățile romane de la Porolissum. Același lucru îl putem spune și despre așezarea de la Mirșid „Pe Luncă — Fîntîna Albă” care blochează accesul pe vale spre linia de turnuri a *limes*-ului față de care este amplasată la cca 2 km și la cca 6 km de orașul Porolissum.

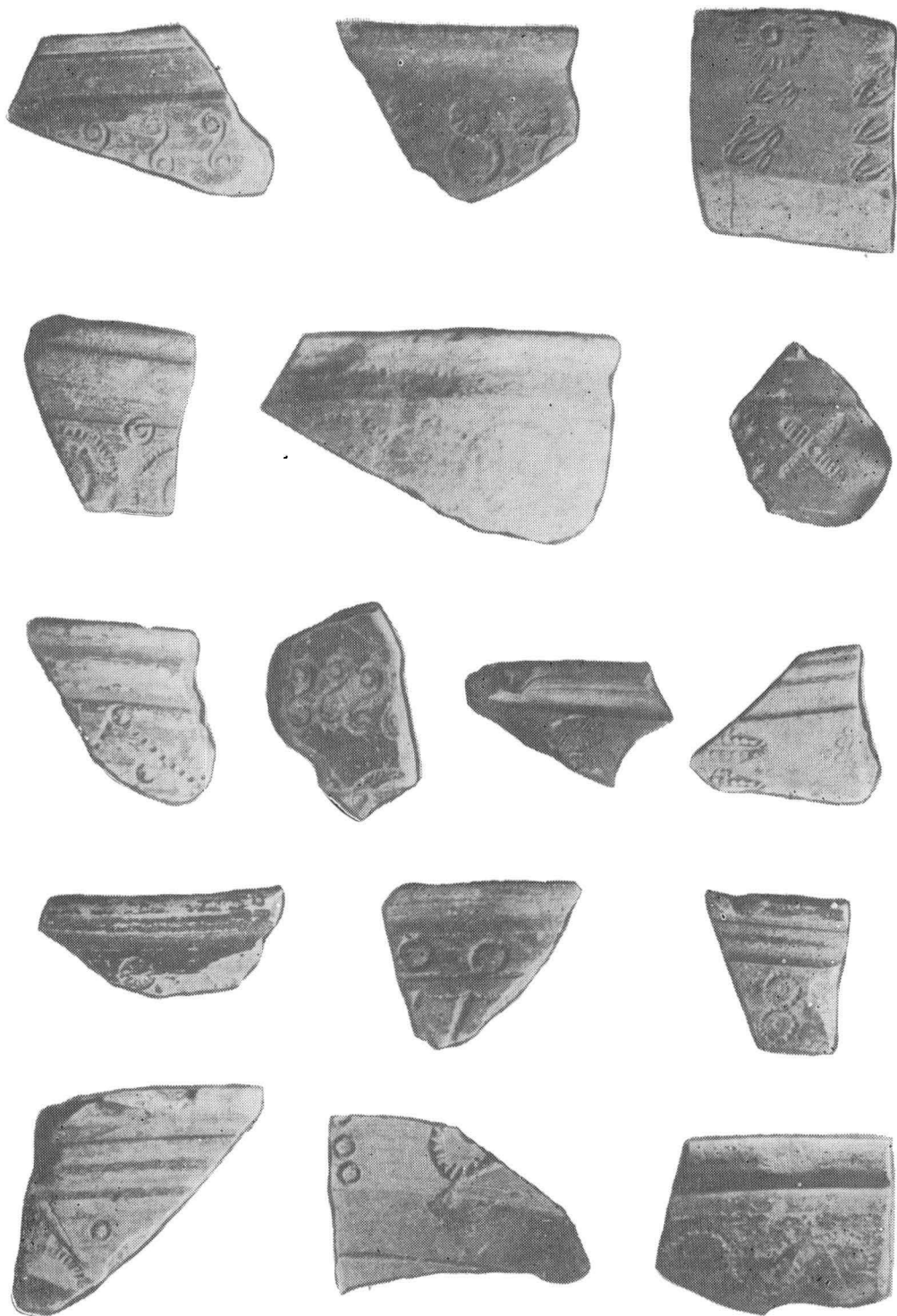
Disponerea așezărilor de la Cuceu, Sîncraiu-Silvaniei, Bulgari, de-a lungul căii de legătură între Valea Someșului spre Valea Sălajului prin zona Cuceu — au același rol de a bloca accesul dinspre Vest spre Valea Sălajului spre *limes*-ul din zona Mirșid — Dealul Mare și Ciglean — Dumbrava — Dealul

² Analogie identică, N. Gudea, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 337, nr. 147, pl. XIII/147.

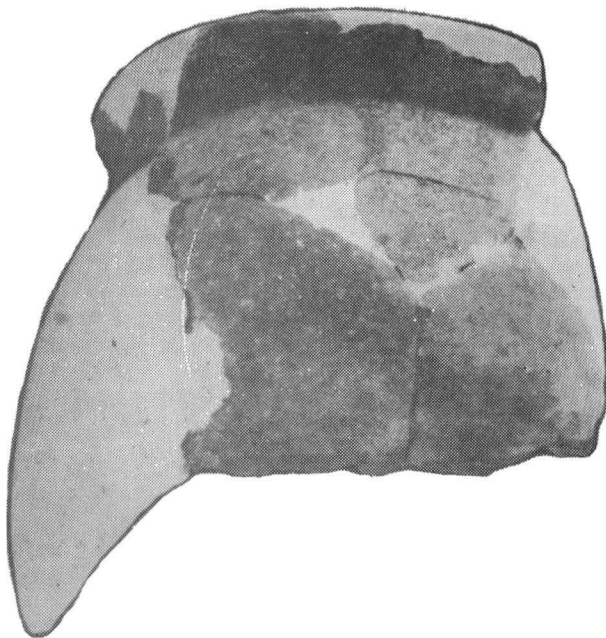
³ Al. V. Matei, în *Acta MP*, 3, 1979, sv Zalău, pl. I.

⁴ Al. V. Matei, É. Lakó, în *Acta MP*, 3, 1979, sv. Ortelec.

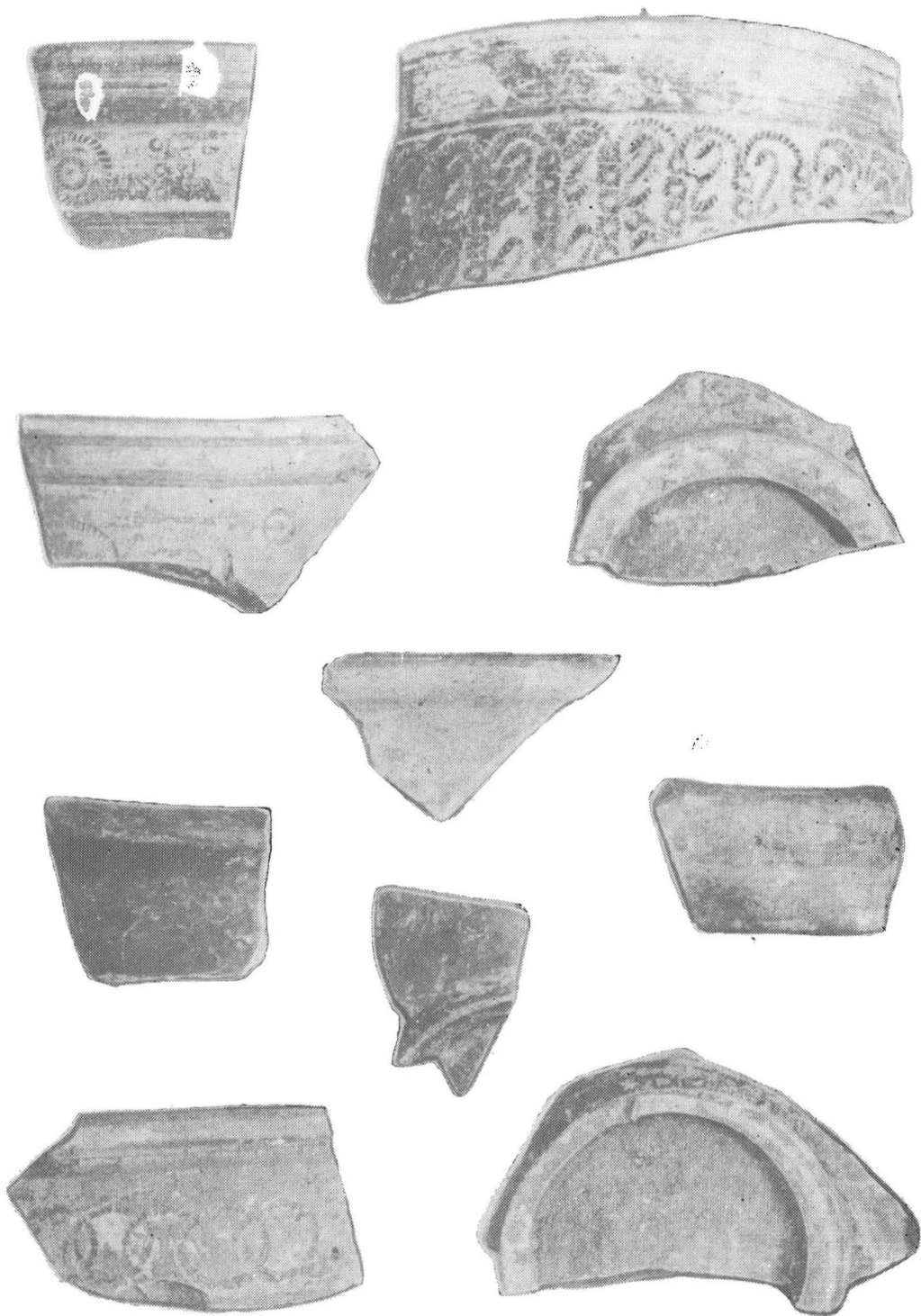
⁵ St. Ferenczi, în *Dacia NS*, 18, 1974, p. 129—137.

Planşa I — Zalău — B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106. Fragmente ceramice stampate descoperite pe suprafaţa aşezării.

Planșa II — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106.
Ceramică (oale) lucrată cu mîna.

Planşa III — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104-106. Ceramică lucrată cu roata din locuinţa nr. 3. www.muzeuzalau.ro, www.cimec.ro

Planşa IV — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106. Ceramică lucrată cu mîna (cliup)
www.muzeuzalau.ro/ www.cimec.ro
 din locuinţa nr. 8.

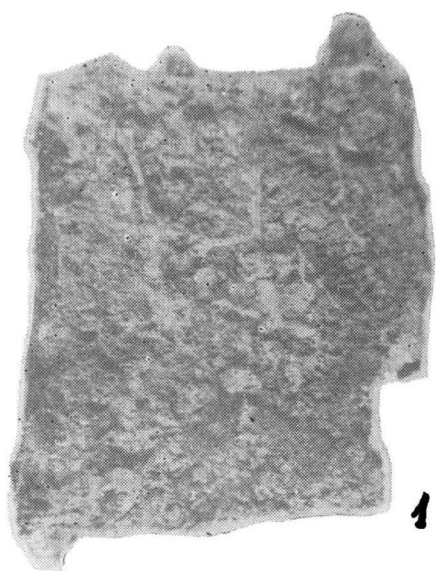
Planșa V Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104 — 106. Ceramică lucrată cu mîna (oale) din
www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro
 locuința nr. 4.

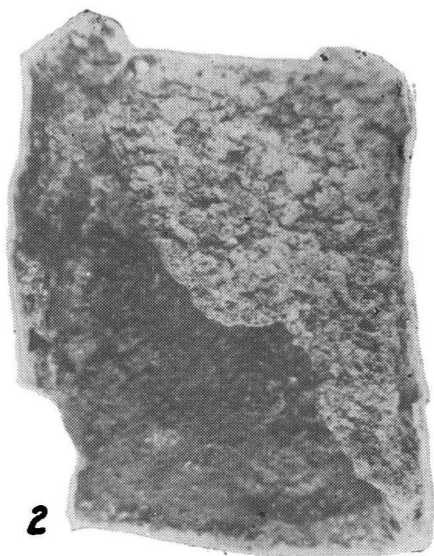
Planșa VI — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106. Ceramică lucrată cu mîna (oale)

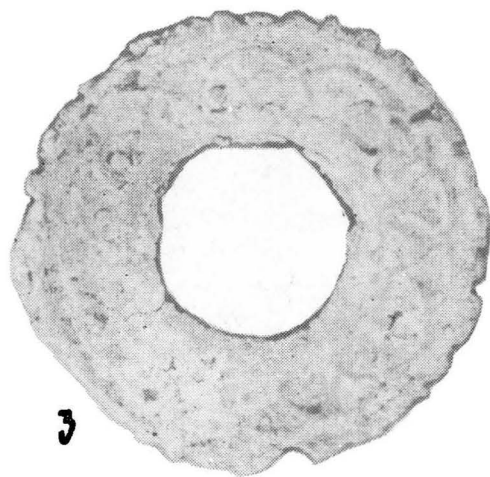
Planșa VII — Zalău, B-dul **Maihai Viteazul**, nr. 104—106. Necropolă, ceramică lucrată cu
www.muzeuzalau.ro/ www.cimec.ro
 mna din M. 1.

1

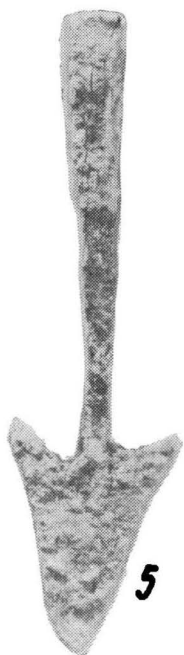
2

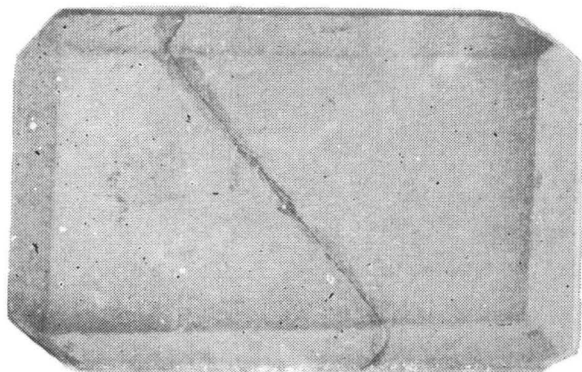
3

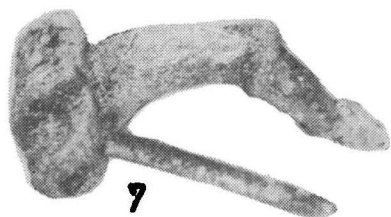
4

5

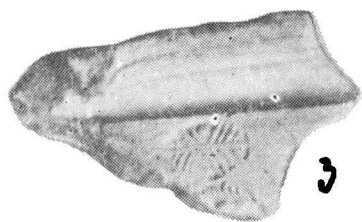
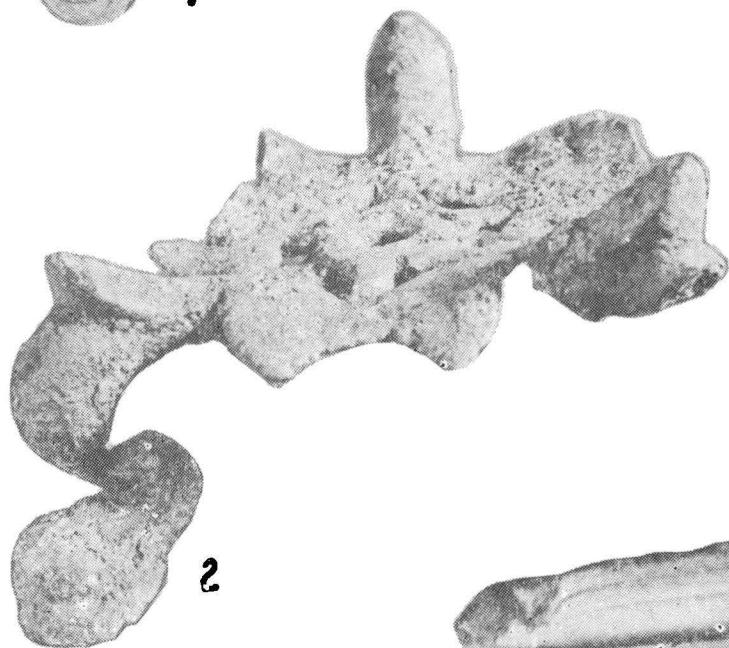
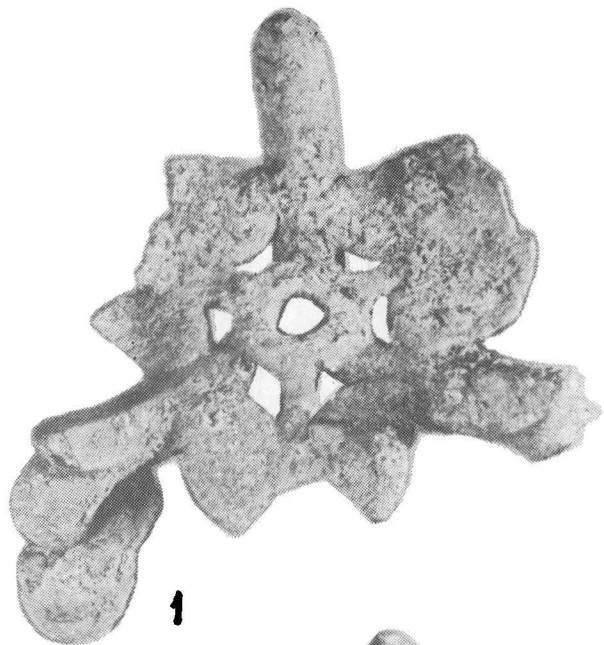

6

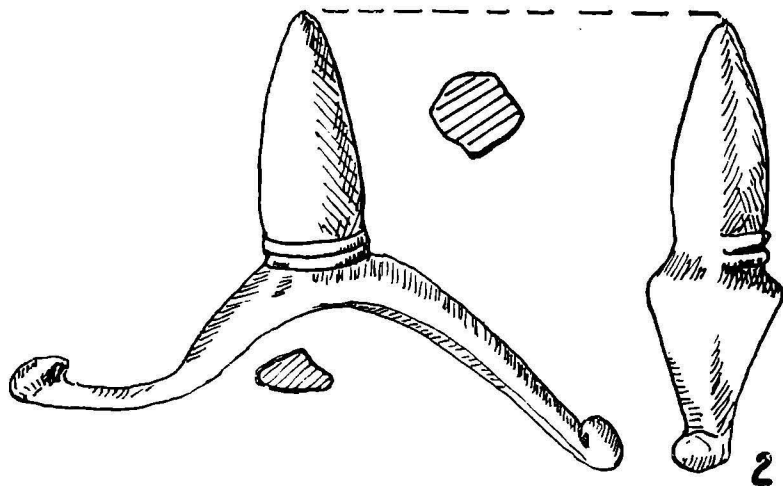

7

Planșa VIII — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106. 1—2 clopot de fier și bronz, 3. oglindă de plumb, 4. fibulă cu piciorul întors pe dedesupt, 5. vîrf de suliță, 6. placă pentru

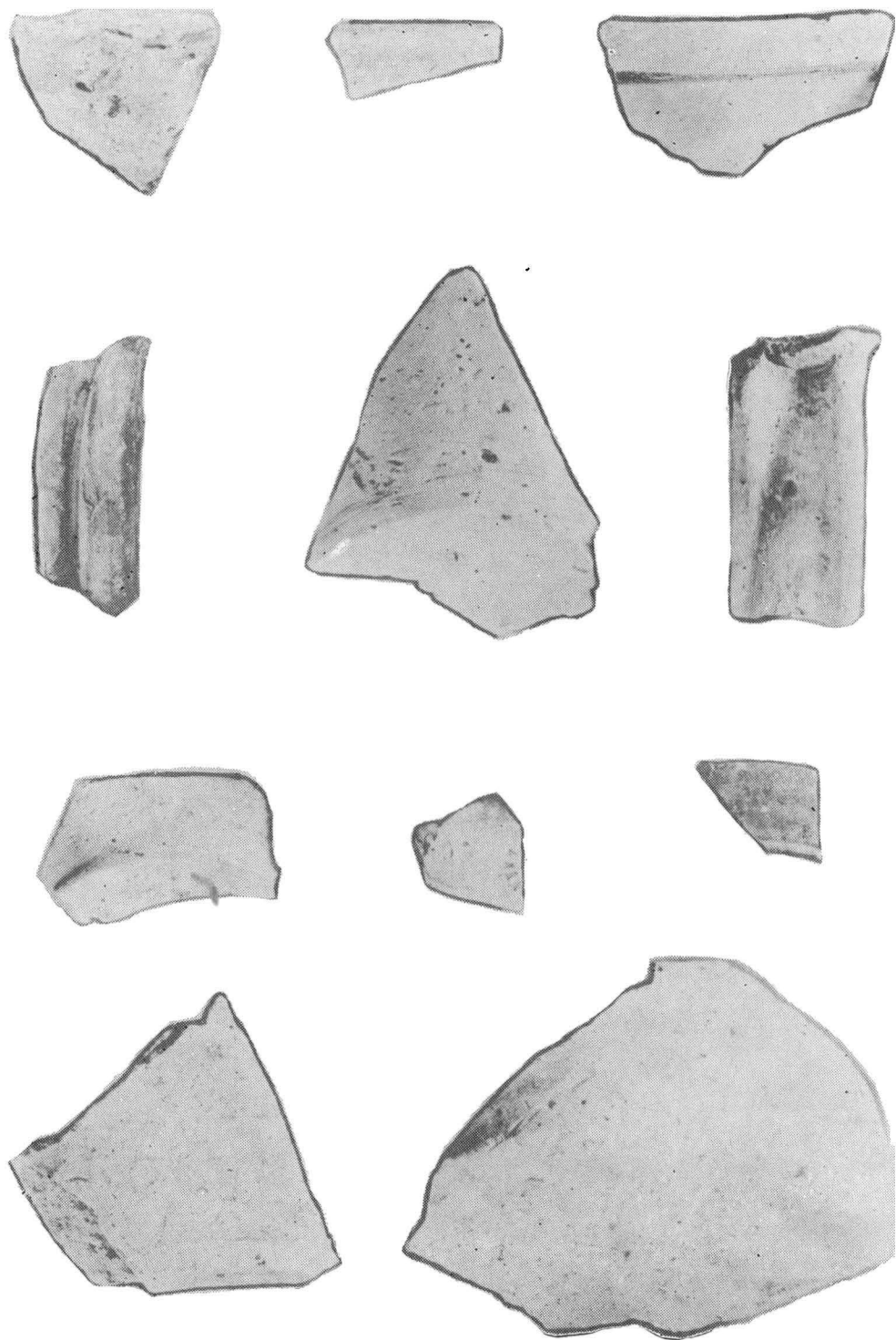
Planşa IX — Zalău, B-dul Mihai Viteazul, nr. 104—106, 1—2. suport de bronz. 3. rebut ceramic stampat.

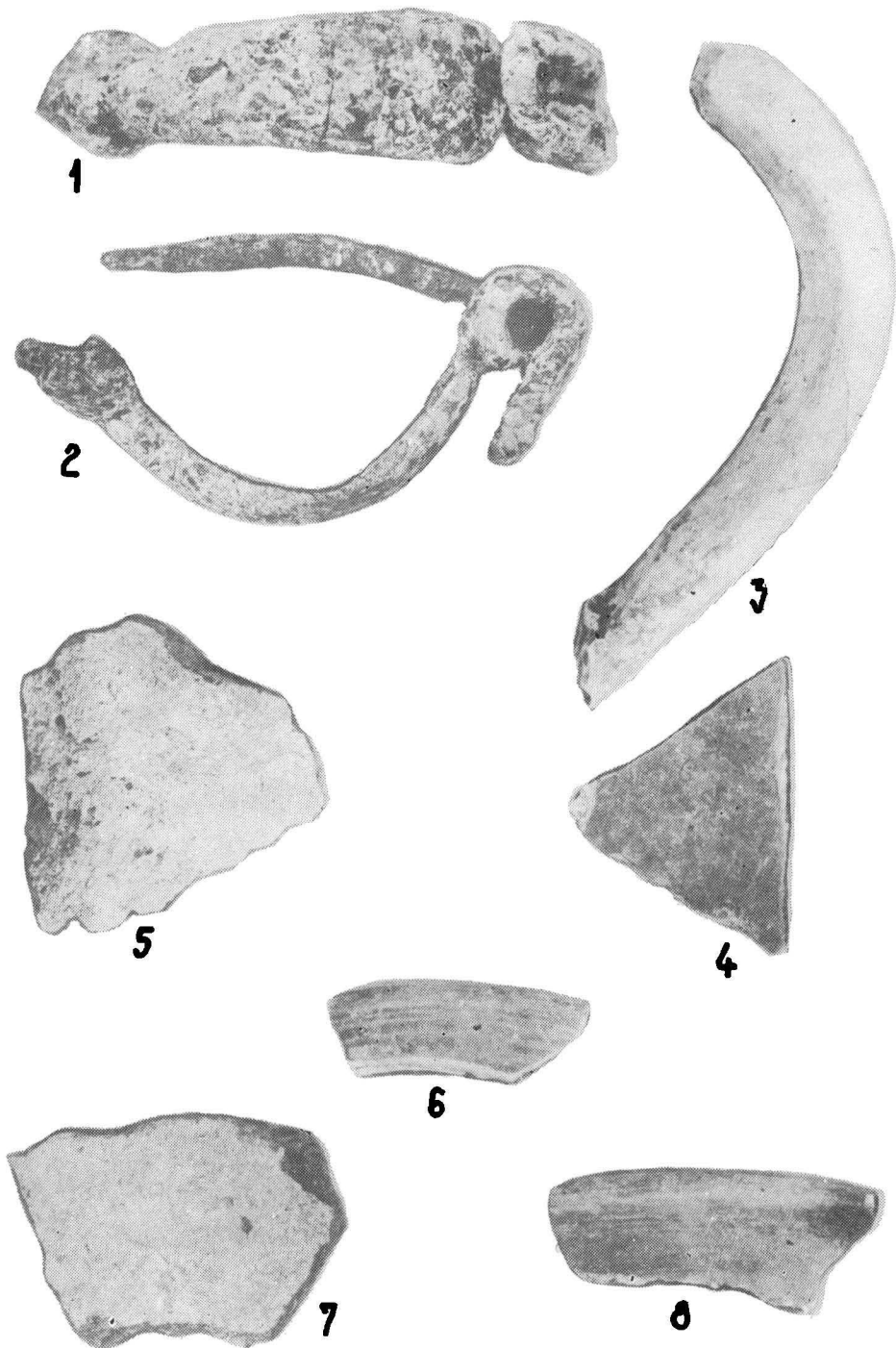

Planșa X — Zalău, B-dul, Mihai Viteazul, nr. 104—106. 1. pinten de fier din așezare, 2. pinten de bronz descoperit la Porolissum „Ursoieș”.

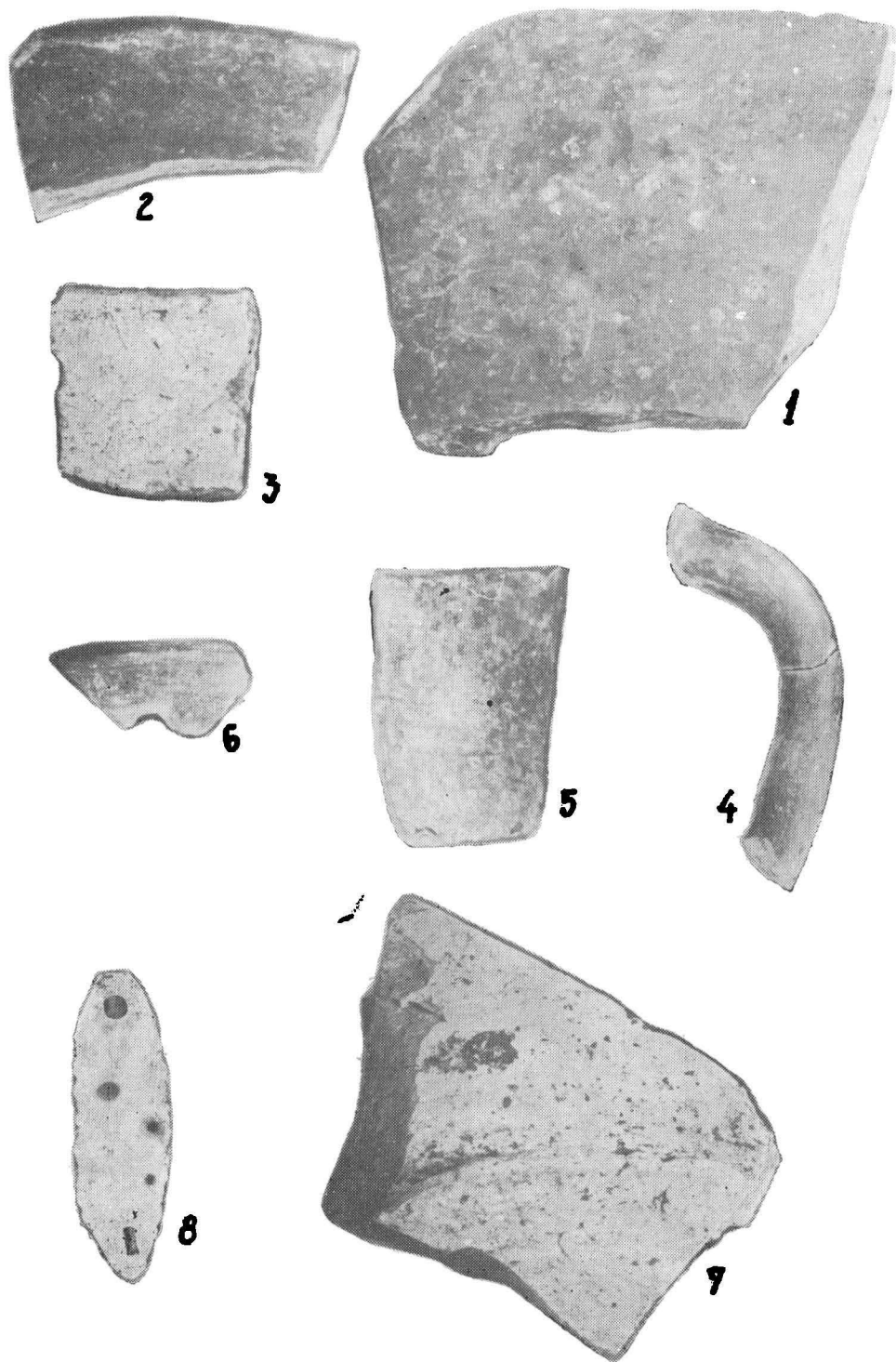

Planșa XI — Zalău, Bloc T 159. Castron lucrat la roată.

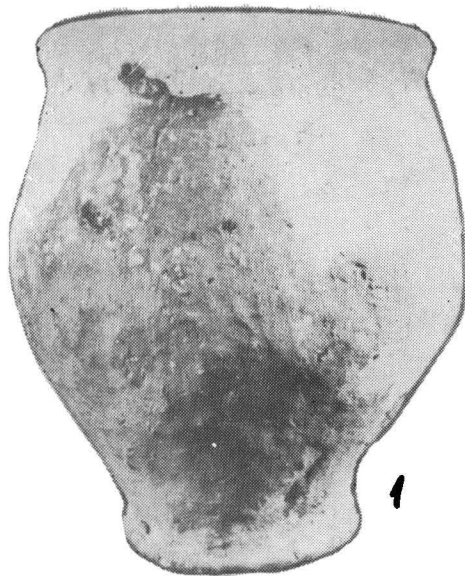

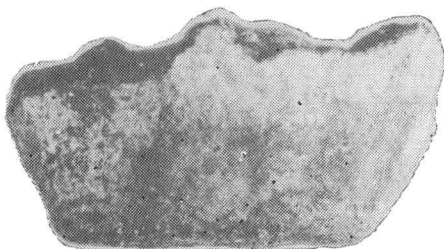
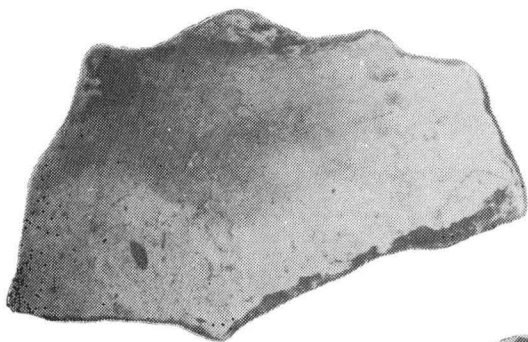
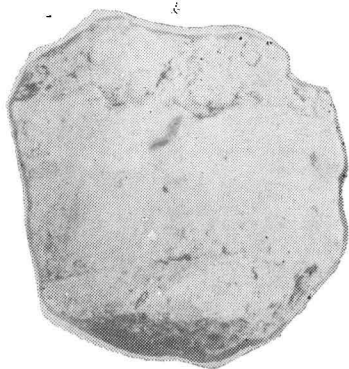
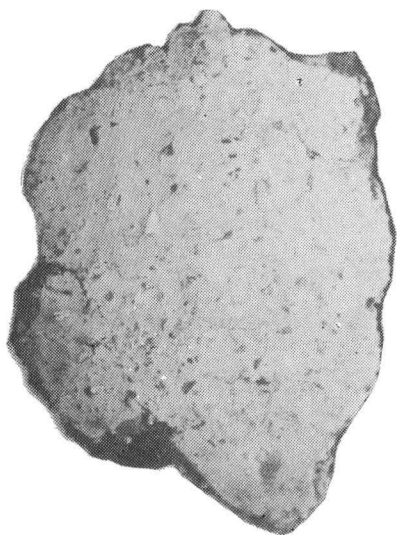
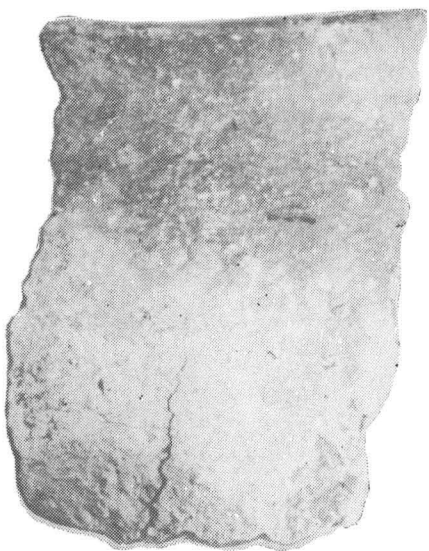
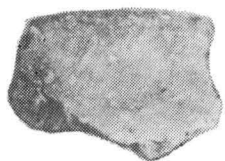
Planşa XIII — Zalău, Valea Mişii. 1 2. fibulă romană, 3 8. ceramică lucrată cu roata,
www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

Planșa XIV — Zalău, Valea Miții. 1—4, 6—7 ceramică lucrată cu roata. 5. piesă de bronz, 8. pendentiv (?) de bronz.

Planșa XV — Zalău, Valea Miții. 1. vas mic lucrat cu mîna. 2. ceașcă dacică,

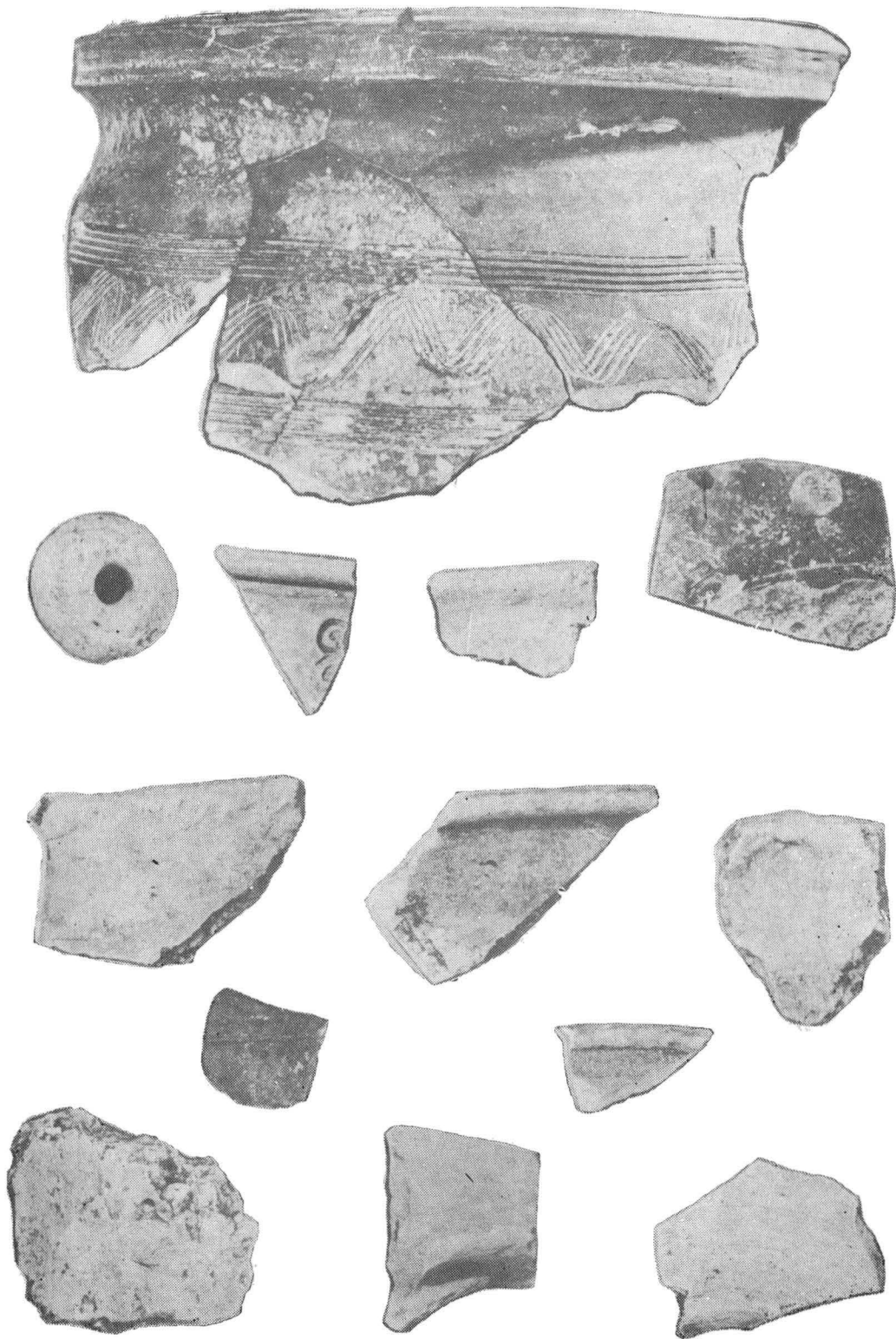

Planșa XVII — Zalău, Valea Miții. Ceramică lucrată cu mîna și cu roata.

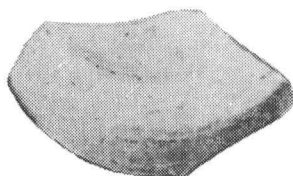
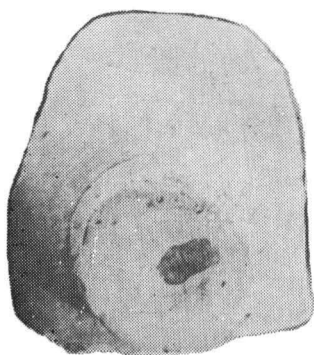
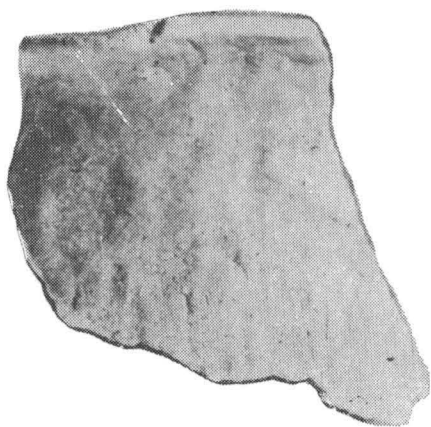
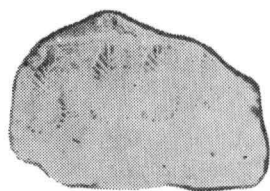
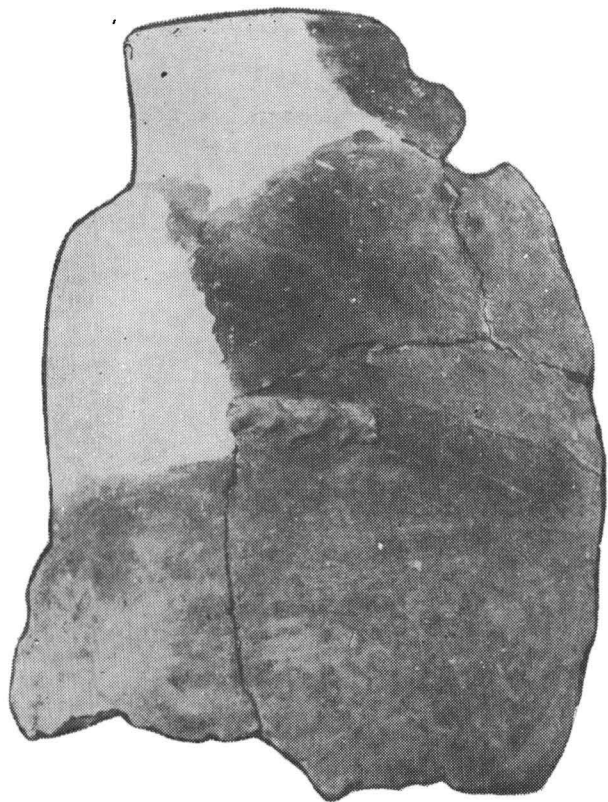
Planşa XVIII — Petrușeni. Ceramica lucrată cu mina și cu roata.

Planşa XIX — www.muzeulgalic.ro / www.mnec.ro
 Muzeul Național de Istorie a României — București

Planșa XX — Mirșid. Vas roman cu firnis cenușiu.

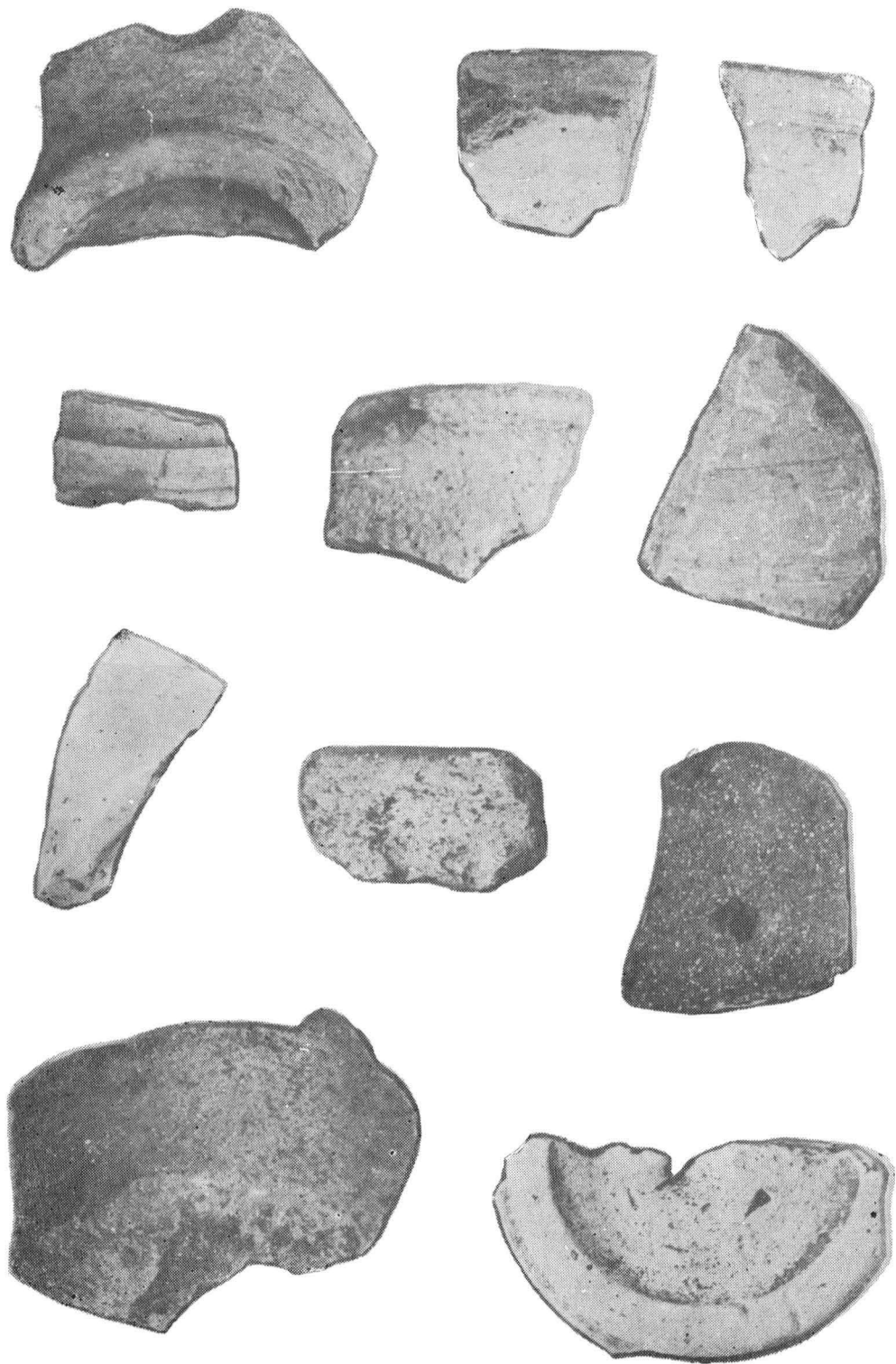

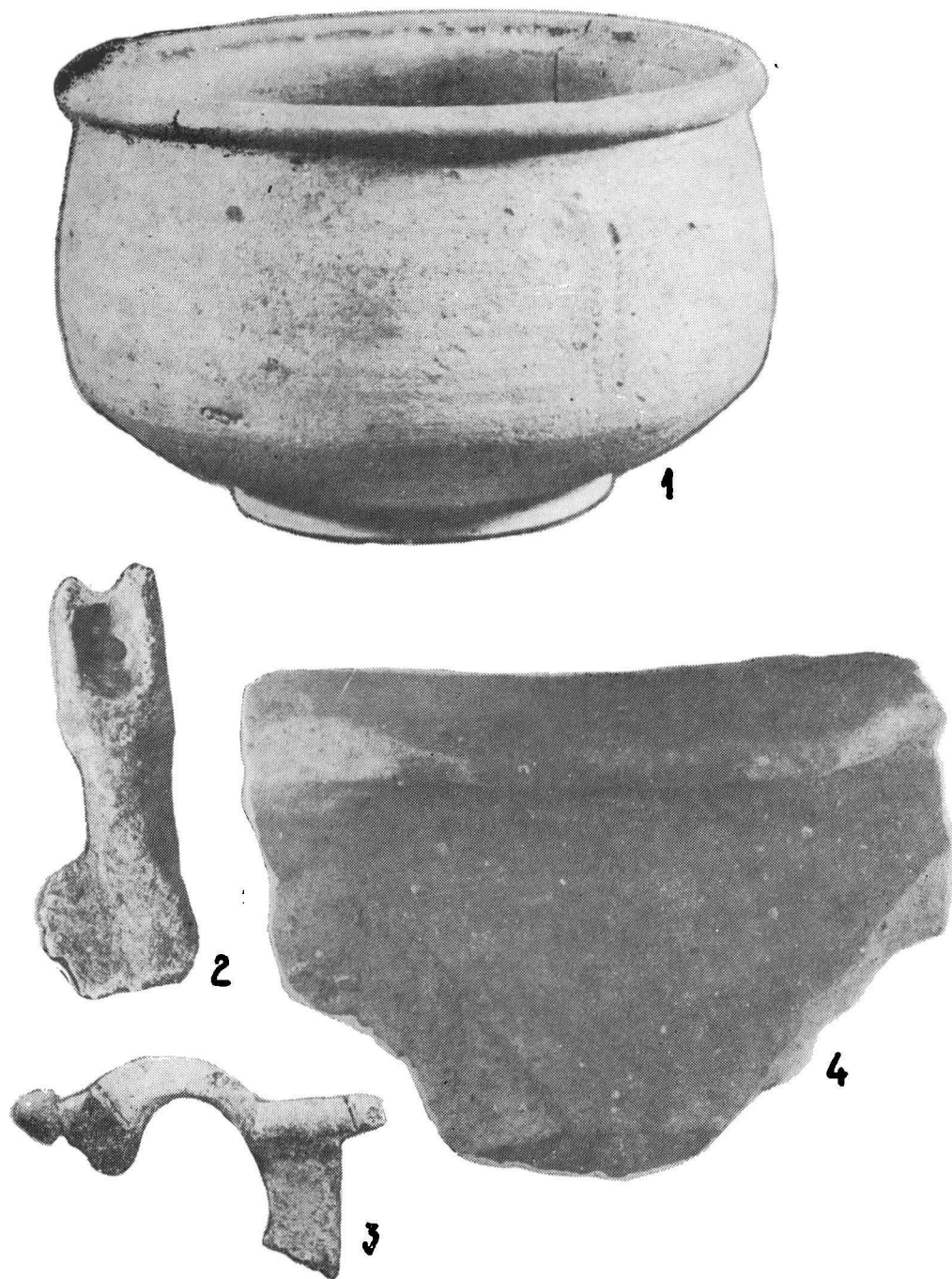
Planşa XXIII. www.quezalparanivam.com. roata și cu mina.

Planşa XXIV — Sîncraiu-Silvaniei. Ceramică lucrată cu roata şi cu mîna

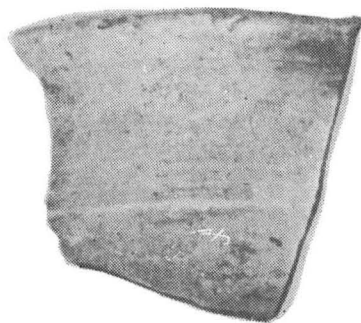
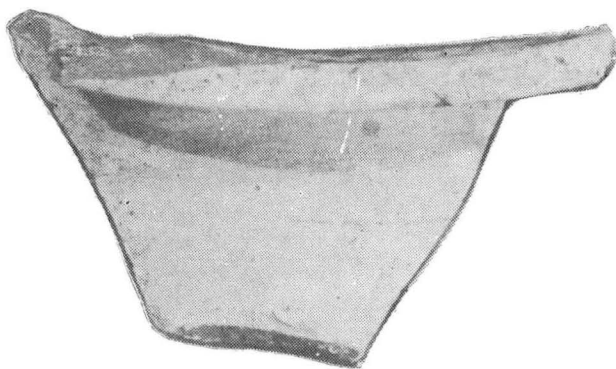
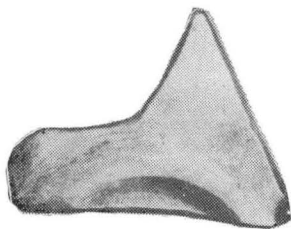
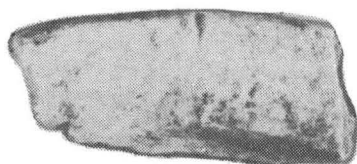
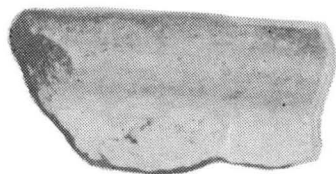
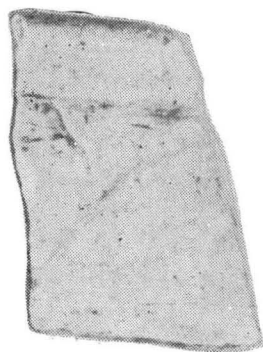

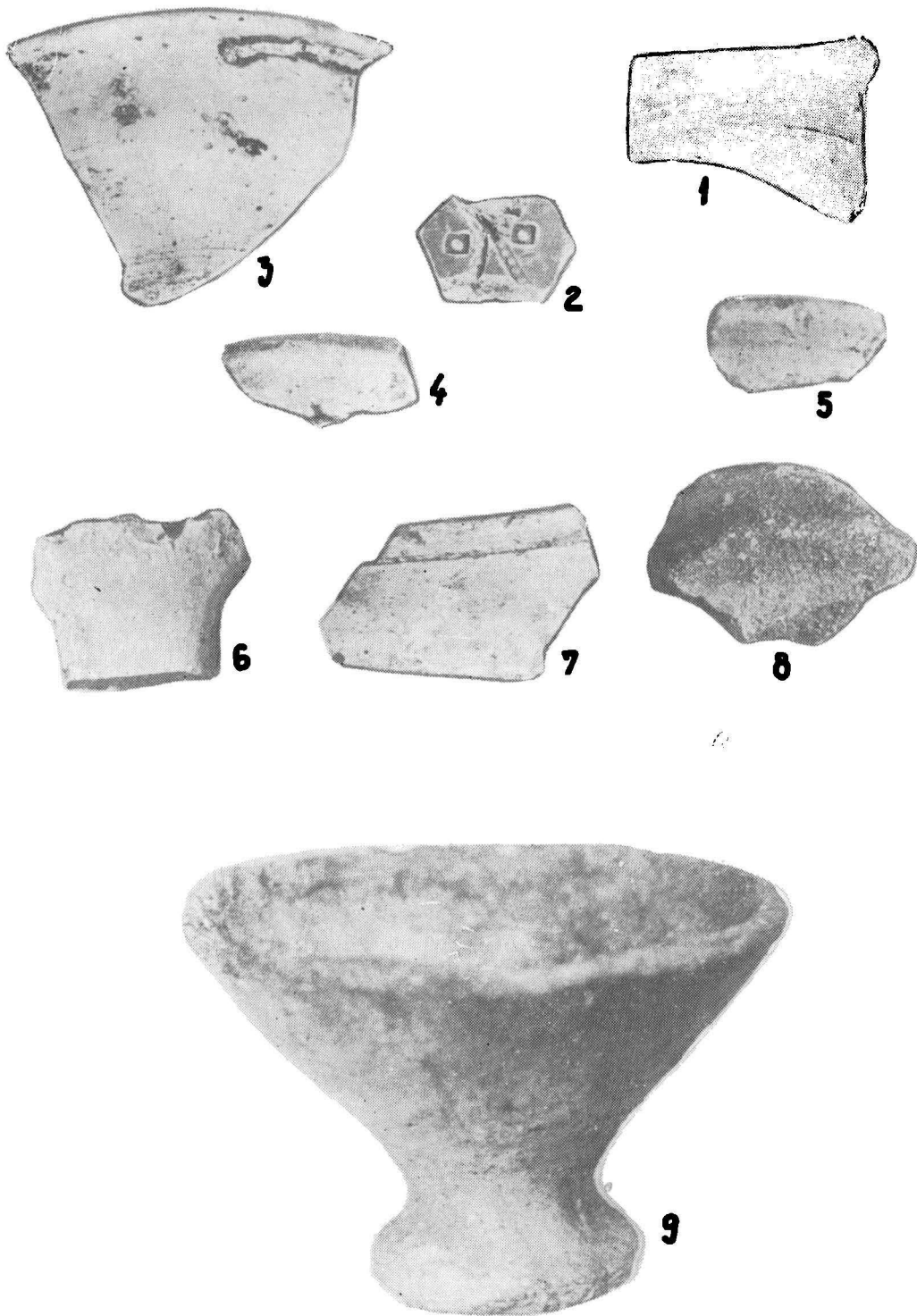
Planşa XXV — www.muzeuzaleu.ro / www.cimec.ro
 Bulgari. Ceramice lucrate cu roata și cu mâna.

Planșa XXVI — Doh. 1. castron. 2. cheie de bronz. 3. fibulă romană. 4. Boghiș — buză de chiup lucrată cu roata.

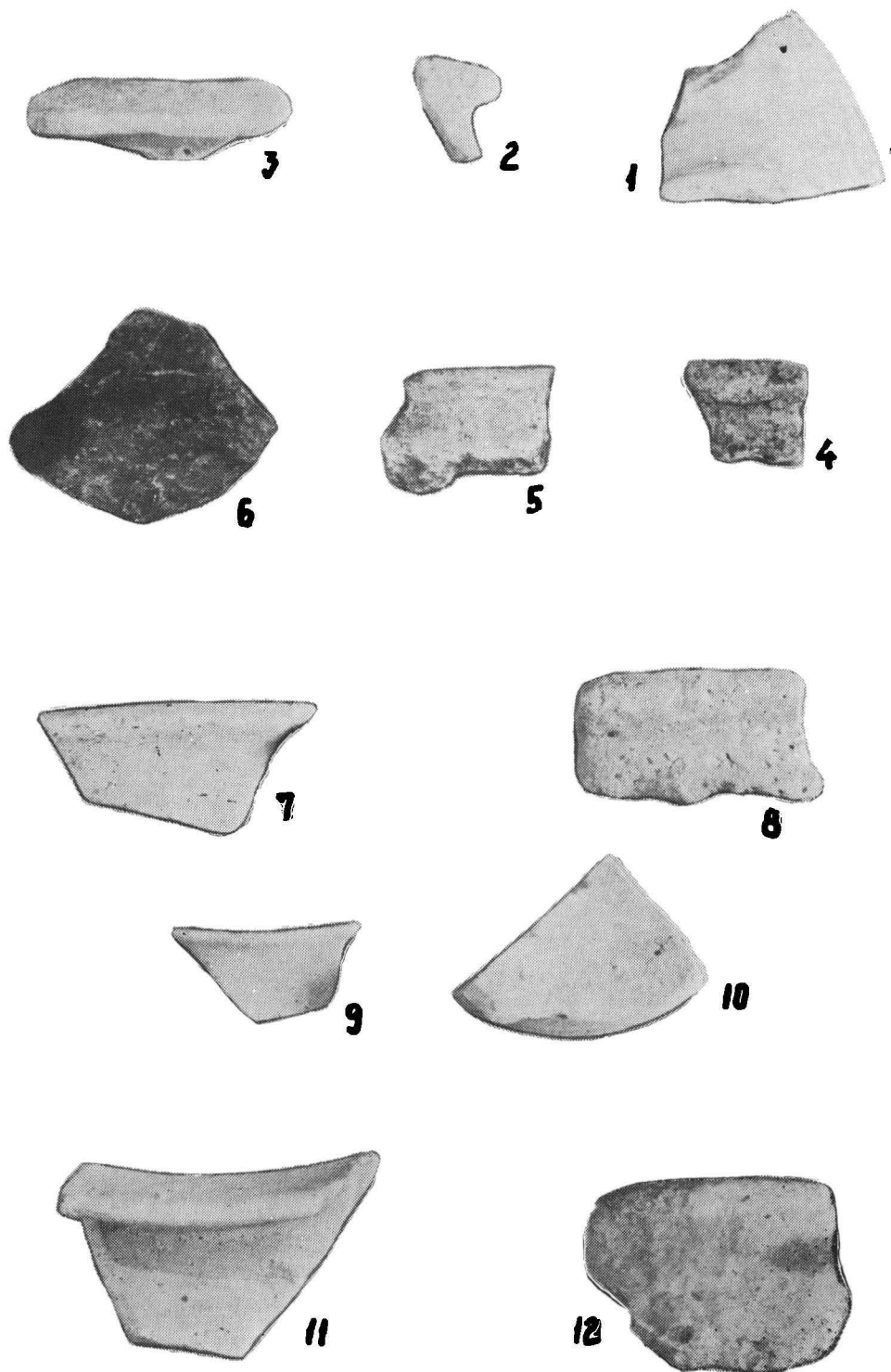

Planşa XXIX — Nufărâu. 1—8, ceramică lucrată la roată. 9. ceașcă dacică.

Planșa XXX — Cosniștea. Fragmente de ceramici puri lucrate la roată.

Planşa XXXI — Porţi. 1—6. ceramică lucrată cu roata şi cu mina. — Marca. 7—12. ceramică
lucrată cu roata şi cu mina.

Cigleeanului⁶. Același rol de blocare și eventualul control al zonei de legătură spre Porolissum — îl aveau așezările amplasate de-a lungul Văii Zalăului: Badon, Zalău, B-dul Mihai Viteazul, Zalău Valea Mîții și Zalău Bloc T 159 situate la Vest chiar în fața primei linii de apărare romană din Poarta Meseșană zona „La Strîmtură”, față de care se afla la cca 12, 10, 6 și respectiv 4 km distanță. Aceste așezări mărgineau probabil drumul spre Vest care ieșea de la Porolissum prin Porțile Meseșului punctul „La Strîmtură” și avea apoi traseul pe Valea Zalăului spre Vest spre Șimleu trecînd pe Valea Crasnei și Beretău, apoi spre Vest spre Aquincum⁷.

Din dispunerea topografică a acestor așezări în imediata apropiere a *limes*-ului de pe Meseș, ele blocînd practic văile ușor accesibile spre fortificațiile municipiului Porolissum, înclinăm să credem că raporturile pe care populația acestor așezări le aveau cu oficialitățile romane erau de natură pașnică, poate relații clientelare. Arătînd că împăratul Commodus în condițiile păcii pe care o încheie cu burii și ceilalți „barbari” (dacii liberi) stabilește „că (ei) nu vor locui niciodată și nu vor paște vitele pe un teritoriu de 40 stadii (7,5 km) din țara lor și în vecinătatea granițelor Daciei”⁸; observăm că în amplasarea așezărilor sus amintite această prevedere este încălcată. Mai amintim apoi faptul că Dio Cassius relatează în legătură cu campaniile războinice duse la începutul domniei lui Commodus de guvernatorul Daciei la anul 180 e.n. „C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes — a dus sub ascultarea sa douăsprezece mii de daci din vecinătate (mărginași), promițînd că le va da pămînt în Dacia”⁹.

Disponerea clar strategică a acestor așezări la Vest de *limes*-ul de pe Meseș, trebuie pusă credem noi în legătură directă cu privire la concepția sistemului defensiv roman din fața orașului Porolissum. Sigur dacii liberi din așezările amintite mai sus erau subordonați politic și militar oficialităților de la Porolissum, rolul lor fiind de-a stopa (bloca), încetini înaintarea dușmanilor dinspre Vest spre *limes*. Prezența vîrfurilor de sulițe, a pintenului roman de fier, denotă nu numai ocupații legate de vînătoare, ci și prezența unor mici forțe armate locale aflate sigur în relații de strictă dependență față de oficialitățile romane de la Porolissum.

Avînd în vedere că împăratul Caracalla, cu ocazia vizitei sale în Dacia la Porolissum în anul 214 e.n., în cadrul acțiunilor sale de intimidare a dușmanilor „barbarilor” din Vest, ia ostateci și de la dacii liberi, care ostateci vor fi restituiți abia pe timpul lui Macrinus (217—218 e.n.) cînd ei (dacii) atacă Dacia, amenințînd cu prelungirea ostilităților dacă nu vor primi satisfacție¹⁰, ne putem închipui că forța militară a dacilor liberi era încă destul de mare

⁶ *Ibidem*; N. Gudea, *op. cit.*

⁷ S. Dumitrașcu, în *Lucrări Științifice*, seria B, Oradea, 1974, p. 5—8.

⁸ Dio Cassius, LXXII, 3; cf., St. Ferenczi, în *StCom Satu-Mare*, 1979, p. 107—sq. nota 38.

⁹ Dio Cassius, LXXII, 3, 3 c.f. M. Macrea, în *Apulum*, 7/1, 1968, p. 184 sq.

¹⁰ M. Macrea, în *SCIV*, 8, 1957, p. 240 sqq., c.f. M. Macrea în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 185.

și că erau în stare la acea dată să facă unele greutăți în apărarea *limes*-ului în această zonă de Nord-Vest a Daciei. Care a fost rolul dacilor liberi din Sălaj în cadrul acestor evenimente este greu de spus. Datarea începuturilor acestor așezări nu se poate face încă cu precizie. Înclinăm să credem că așezările din imediata apropiere a *limes*-ului se datorează unei „alianțe”, sau în orice caz unei înțelegeri survenite între daci și romani, sub direct control roman, altfel nu se explică prezența lor atât de aproape de *limes*-ul de pe Meseș. Așezările situate mai spre Vest, Cosniciul de Jos, Nușfalău, Boghiș, Doh, Marca, Porți se grupează aproximativ în imediata apropiere a vechilor locuri și cetăți dacice clasice, Șimleu-Silvaniei, Sărmășag și Marca.

Distrugerea vechilor cetăți dacice¹¹ și mutarea populației în zona de vale ușor de supravegheat este pe deplin atestată de amplasarea așezărilor de la Doh, Boghiș, Nușfalău în apropierea Măgurii Șimleului și a așezărilor de la Cosniciu de Jos, Marca și Porți în imediata apropiere a cetății dacice de la Marca¹². Descoperirile monetare¹³ în zona locuită de dacii liberi arată că moneda romană circula neîntrerupt în această perioadă. Descoperirea la Șimleu-Silvaniei¹⁴ și în zona Deleni¹⁵-Mineu a unor piese romane: cărămizi octogonale romane de paviment, un opaiț de bronz, fibule și alte piese (linguriță ? cu inscripție latină), implică credem, prezența efectivă a trupelor romane în zona respectivă la Șimleu și Deleni menținând sub observație drumul spre Vest de pe valea Crasnei și respectiv drumul spre Nord-Vest de pe valea Sălajului¹⁶.

Cercetarea arheologică sistematică a acestor așezări va aduce date deosebit de importante despre viața populației dacice libere aflată în directă

¹¹ S. Dumitrașcu, V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca*, Zalău, 1975, p. 30.

¹² Ar fi interesant de urmărit aspectele cronologice comparative ale datării așezărilor din zona *limes*-ului și cele din zona îndepărtată putându-se urmări tipologic aspectele culturii materiale pentru datări mult mai stricte ale materialelor ceramice.

¹³ Descoperiri de monede imperiale aflate în colecțiile muzeului din Zalău: 1. Fendindia — denar Traian; 2. Crișeni — denar Traian; 3. Panic — denar Commodus; 4. Crasna — denar Caracalla; 5. Șimleu-Silvaniei — denar Marcus Aurelius (provine probabil dintr-un tezaur descoperit pe Măgura Șimleului); 6. Ip — 2 monede imperiale (Colecția Entersz); 7. Sîncraiu-Silvaniei — monede de la Antoninus Pius vezi s.v. Sîncraiu-Silvaniei.

¹⁴ I. R. Fetzter, *ArchErt*, 19, 1899, p. 263 „Sub dealul Orhegy — s-au găsit cărămizi romane octogonale de paviment, un opaiț de bronz, câteva fibule și alte obiecte mărunte din bronz”. Pentru fibule vezi I. H. Crișan, în *Acta MP.*, 3, 1979, p. 277, pl. XV/10 și pl. XVIII, 2.

¹⁵ *CIL*, III, 1639, 2; D. Tudor, *Orașe, tirguri, sate în Dacia romană*, București, 1969, p. 256, nota 2. În această zonă la Mineu, repertoriile vechi amintesc despre urmele unei fortificații de pământ „unde se găsesc și azi bani romani” c.f. Victor Russu, *Dacia Porolissense*, București, 1890 s.v. Mineu; iar în vecinătate la Chilioara este amintit ca descoperit în anul 1844 un tezaur de monede romane; Goos, *Chronik* și V. Russu, *op. cit.*, s.v. Chilioara.

¹⁶ Drumul pe această vale are traseul spre Nord-Vest, traseu ce duce spre zona văii Crasnei apoi spre valea Someșului spre așezările dacilor liberi din Cîmpia Someșului: Culciu Mic, Medieșul Aurit, Berveni, Berea, Ghiriș, Săcășeni, c.f. S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 7, 1977, p. 65—76. Traseul acestui drum este punctat cu descoperirile de ceramică romană (terra sigillata) de la Corund, Berveni, Culciu Mic, Medieșul Aurit, c.f. Tiberiu Bader, în *Sargeția*, 11—12, 1974—1975, p. 269—276.

și sub puternică influență a civilizației spirituale și a culturii materiale romane, care iradiază din cel mai important centru economic al Daciei Porolissensis situat în nord-vestul provinciei — municipiul roman Porolissum.

ALEXANDRU V. MATEI

VERZEICHNIS DER IM KREISE SALAJ ENTDECKTEN SIEDLUNGEN DER FREIEN DAKER (2.—4. Jhdts u.Z.)

(Zusammenfassung)

Die im Nordwesten des Kreises Sălaj, im Gebiet der Täler von Sălaj, Zalău, Crasna und Beretău (Simleu-Senke), westlich des römischen Limes am Meseș-Massiv durchgeführten archäologischen Forschungen, hatten die Entdeckung von 15 unbekannten Ansiedlungen zur Folge, welche — dem archäologischen Fundmaterial gemäss — dem römischen Dakien zeitgleich sind und dem freien Dakern angehören. Auf Grund des in diesen Ansiedlungen entdeckten keramischen Materials- und zwar handgearbeitete dakische Tonware, insbesondere römische Provinzkeramik und feine, graue, scheibengedrehte Keramik, werden diese Siedlungen ins 2.—4. Jhd. u.Z. datiert.

In der Mehrzahl diese Siedlungen wurde römische Stempelkeramik entdeckt, die aus dem Werkstätten der Stadt Porolissum stammt. Die ethnische Zurechnung dieser Ansiedlungen auf Grund des handgearbeiteten Materials (Gefässe mit Tuffengürtel, dakische Schalen), erfolgt ohne Schwierigkeit, dass sie der dakischen Bevölkerung angehören, die frei ausserhalb der Grenzen der Provinz Dakien lebte und sich unter dem mächtigen Einfluss der römischen Zivilisation befand. Die Lage der Ansiedlungen von Zalău, Fetindia, Badon, Mersid, Cuceu, etwa 5—15 km. westlich des römischen Limes, am Meseș, erbringt neue Daten über die Beziehungen zwischen den Römern und der dakischen Bevölkerung in den unbesetzten Gebieten. Mit Hinblick auf die topographische Anordnung dieser Siedlungen in unmittelbarer Nähe des Limes am Meseș, wo sie praktisch die leichten Zugangswege zu den Befestigungen der Stadt Porolissum absperren, sind wir geneigt anzunehmen dass die Beziehungen der Bevölkerung dieser Siedlungen mit den römischen Behörden friedlichen Natur, vielleicht des Klientenverhältnisses, waren. Die Anordnung klar strategischen Charakters dieser Ansiedlungen westlich des Limes am Meseș, muss — glauben wir — in direkte Beziehung zum Konzept des römischen Verteidigungssystem vor der Stadt Porolissum gebracht werden.

Gewiss waren die freien Daker in den oben erwähnten Siedlungen politisch und militärisch den Behörden von Porolissum untergeordnet, mit der Aufgabe, dass Vordringen der Feinde von Westen gegen den Limes aufzuhalten, bzw. zu verlangsamen.

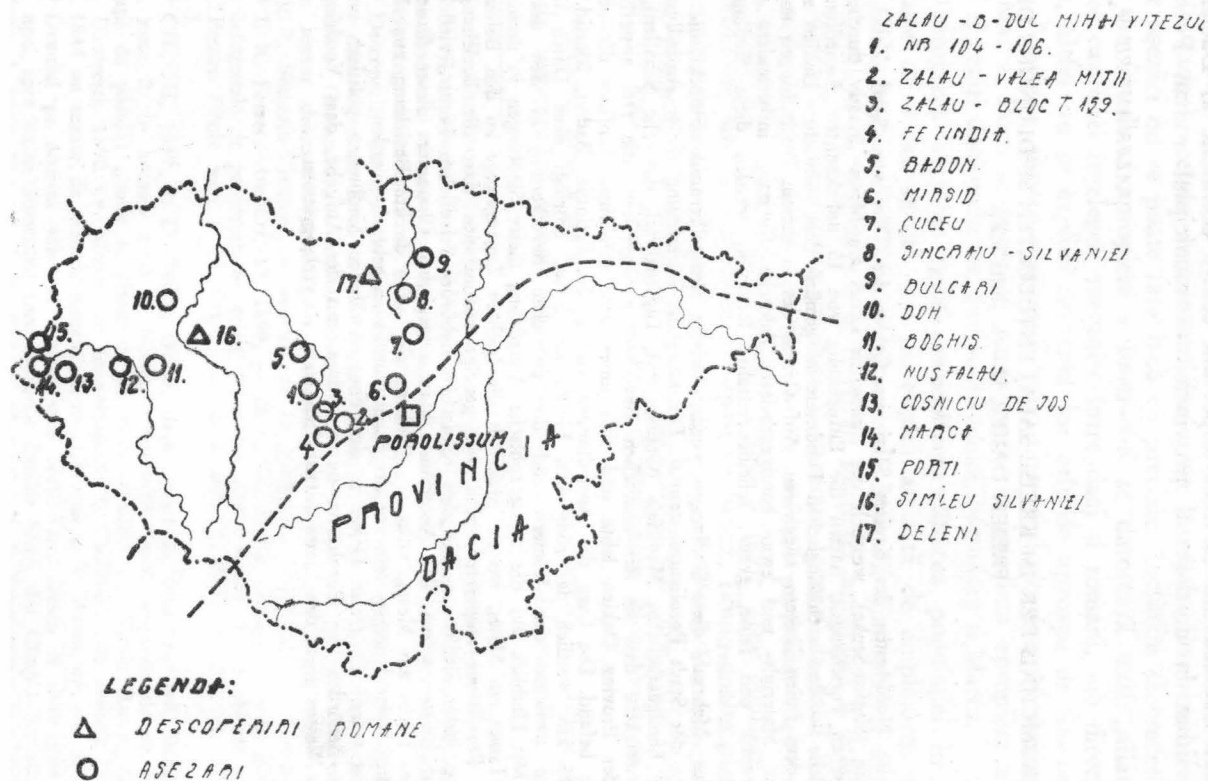

Fig. 1 — Harta județului Sălaj cu răspândirea așezărilor aparținând dacilor liberi.

DESCOPERIRI MONETARE ANTICE ȘI BIZANTINE LA GHERLA (II)

Din locul „Sub Coastă“ situat aproximativ la 2 km spre Nord de centrul orașului Gherla, de-a-lungul fostului drum roman, a fost recuperat un nou lot de monete, păstrate în Muzeul de Istorie din Gherla.

Lista lor este următoarea¹:

1. As din prima jumătate a secolului I e.n.; foarte rău păstrat.
2. Caligula. As, foarte rău păstrat.
3. Titus. Denar, Roma, 80 e.n. BMC, II, p. 233, nr. 63.
4. Traianus. Denar, Roma, 103—111 e.n. BMC, III, p. 63, nr. 251.
5. Traianus. As, Roma, 104—111 e.n. cf. BMC, III, p. 171, nr. 806 dar sestertius.
6. Traianus. Dupondius, Roma, 104—111 e.n. BMC, III, p. 195, nr. 921.
7. Traianus. Dupondius, foarte rău păstrat.
8. Traianus. Dupondius rău păstrat.
9. Traianus. As, rău păstrat.
10. Hadrianus. Denar, Roma, 118 e.n. BMC, III, p. 249, nr. 74.
11. Hadrianus. Denar, Roma, 125—138 e.n. BMC, III, p. 284, nr. 348.
12. Hadrianus. Denar, Roma, 125—128 e.n. BMC, III, p. 287, nr. 374.
13. Hadrianus. Denar, Roma, 134—138 e.n. BMC, III, p. 321, nr. 639.
14. Hadrianus. As. Roma, 119—138 e.n. BMC, III, p. 440, nr. 1348.
15. Hadrianus. Dupondius, Roma, 119—138 e.n. BMC, III, p. 447, nr. 1378.
16. Hadrianus. Sestertius foarte rău păstrat.
17. Hadrianus. As foarte rău păstrat.
18. Antoninus Pius. Denar, Roma, 149—150 e.n. BMC, IV, p. 110, nr. 729.
19. Antoninus Pius. Denar, Roma, 152—153 e.n. BMC, IV, p. 114, nr. 782.
20. Antoninus Pius. Denar, Roma, 153—154 e.n. BMC, IV, p. 118, nr. 810.
21. Antoninus Pius. Dupondius rău păstrat.
22. Antoninus Pius. As, Roma, 148—149 e.n. BMC, IV, p. 301, nr. 1840.
23. Marcus Aurelius. As foarte rău păstrat.
24. Lucius Verus. Dupondius, Roma, 161—162 e.n. BMC, IV, p. 549, nr. 1031.
25. Lucius Verus. Dupondius, Roma, 168—169 e.n. BMC, IV, p. 608, nr. +.
26. Commodus. Denar, Roma, 175—176 e.n. BMC, IV, p. 478, nr. 643.
27. Commodus. Bronz colonial, foarte rău păstrat.

¹ În articolul de față folosim următoarele abreviațiuni:

BMC = Coins of the Roman Empire in the British Museum (by H. Mattingly, II—III, London, 1966; IV, London, 1968; V, London, 1975; by R. A. G. Carson, VI, London, 1976)

RIC = The Roman Imperial Coinage (H. Mattingly — E. A. Sydenham — C. V. Sutherland, IV, part 3, London, 1968; P. H. Webb, V, part 2, London, 1968)

Pick = B. Pick, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1898

L II = R. A. G. Carson — J. P. C. Kent, *Late Roman Bronze Coinage*, II, London, 1965

DMHB = E. Chirilă — N. Gudea — I. Stratan, *Drei Münzhorte des 4. Jahrhunderts aus dem Banat*, Timișoara, 1974

28. Septimius Severus. Denar, Roma, 209 e.n. BMC, V, p. 536, nr. 1.
 29. Septimius Severus. Denar, monetărie din Est, 196—197 e.n. BMC, V, p. 114, nr. 452.
 30. Iulia Domna. Denar suberat, Roma, 198—209 e.n. BMC, V, p. 160, nr. 24.
 31. Iulia Domna. Denar fragmentar, rău păstrat.
 32. Caracalla. Denar suberat, 199—200 e.n. Pentru original cf. BMC, V, p. 188 — a.
 33. Caracalla. Denar, Roma, 200 e.n. BMC, V, p. 190, nr. 179.
 34. Caracalla. Denar, Roma, 213 e.n. BMC, V, p. 439, nr. 52.
 35. Plautilla. Denar, Roma, 202—205 e.n. BMC, V, p. 238, nr. 429.
 36. Severus Alexander. Denar, Roma, 227 e.n. BMC, VI, p. 154, nr. 423.
 37. Severus Alexander. Denar, Roma, 228 e.n. BMC, VI, p. 158, nr. 463.
 38. Elagabalus. Denar, Roma, 218—219 e.n. BMC, V, p. 533, nr. 21.
 39. Iulia Mamaea. Denar, Roma, 232 e.n. BMC, VI, p. 204, nr. 917.
 40. Gordianus III. Antoninian, Roma, 243—244 e.n. RIC, IV, 3, p. 31, nr. 154.
 41. Gordianus III. Antoninian, Antiochia, 242—244 e.n. RIC, IV, 3, p. 37.
 42. Philippus Arabs. Antoninian, Roma, 244—247 e.n. RIC, IV, 3, p. 74, nr. 49 a.
 43. Otacilia Severa. Sestertius cu Provincia Dacia. An I, 246 e.n. Pick, I, 1, p. 12, nr. 7.
 44. Carinus. Antoninian, Roma, 283—284 e.n. RIC, V, 2, p. 195, nr. 409.
 45. Constantius II. AE 3, Aquileia, 355—360. Cf. L II, 943, dar AQS.
 46. Valentinianus sau Valens. AE 3, Arelate, 367—375 e.n. Cf. L II, 508—510.
 47. Constans. AE 3, Siscia, 346—350 e.n. Cf. L II, 1124, dar BSIS.
 48. Valentinianus. AE 3 Siscia, 364—367 e.n. Cf. L II, 1269.
 49. Gratianus. AE 3, Siscia, 367—375 e.n. L II, 1310.
 50. Constantius II. AE 2, Constantinopolis, 351—354 e.n. pentru tipul reversului (FH 3) vezi DMH, p. 63, nr. 28, cu pl. XXII, nr. 28; pentru datare L II, 2028.
 51. Arcadius. AE 4, Nicomedia, 383—392 e.n. L II, 2408.
 52. Theodosius. AE 4, Cyzicus, 383 e.n. Cf. L II, 2557, dar γ (gamma).
 53. Mauricius Tiberius. Jumătate de follis, Constantinopolis, 588—589 e.n. cf. A. Beltinger, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, Washington, 1966, p. 313, nr. 52 c.

Pieseile prezentate în articolul de față atestă încă o dată importanța zonei arheologice de lângă Gherla, recent identificate² și confirmă valoarea documentară a materialului arheologic și numismatic provenit din împrejurimile orașului³.

EUGEN CHIRILĂ — IOAN CHIFOR

SOME ANCIENT AND BYZANTINE COINS DISCOVERED AT GHERLA (II)

(Summary)

The paper deals with 52 roman imperial coins and a byzantine one, discovered in the recently identified archaeological area near Gherla (see foot note 2). In connection with the coins and their significance see also footnote 3. For abbreviations see footnote 1.

² E. Chirilă — I. Chifor, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 141—143.

³ În legătură cu materialul monetar descoperit la Gherla vezi E. Chirilă — I. Chifor, *op. cit.*, notele 2—4 precum și E. Chirilă — N. Gudea — I. Chifor, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 525—533.

DESCOPERIRI ROMANE INEDITE ÎN JUDEȚUL MUREȘ

Zonele de piemont ale Munților Călimani și Gurghiului au fost pînă nu demult mai puțin cunoscute și cercetate arheologic, lipsind investigațiile sistematice de teren. În acest sens, pentru îmbogățirea informațiilor de specialitate din acest domeniu, cît și pentru depistarea unor noi puncte de interes arheologic în zona menționată, Muzeul județean Mureș din Tîrgu Mureș împreună cu Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, reprezentat prin cercetătorul dr. Ștefan Ferenczi, a întreprins în luna iunie 1979, o vastă perieghză arheologică în partea nord-estică a județului Mureș¹.

Referitor la epoca romană, s-a putut urmări linia exterioară de apărare a limesului Daciei cu turnurile de veghe și semnalizare între castrerele romane de la Brîncovenesti și Călugăreni, respectiv între Călugăreni și Sărățeni, linie cuprinzînd nouă puncte topografice.

Ne propunem, în *nota* de față, să prezentăm unul dintre aceste puncte topografice identificat pe valea Gurghiului, în localitatea Ibănești — punctul toponimic numit „Cetățuia mică”, loc, unde ulterior în luna octombrie, muzeul mureșean a efectuat un sondaj de verificare (Pl. I).

Primele cercetări de suprafață pe valea Gurghiului le face încă în anul 1847, Neigebaur², pentru ca mai tîrziu, în 1942, pe urmele lui să calce un alt arheolog, Paulovics³. Amîndoi aveau în esență același scop — urmărirea sistemului defensiv în partea estică a Daciei romane, pe linia „drumului lui Traian”⁴.

Situată pe o culme, la cca 2 km Sud de vatra satului, lîngă o „Cetățuie mare”, cu o excelentă vizibilitate spre valea Gurghiului, „Cetățuia mică”, se prezintă sub forma unei fortificații cu plan patrulater, de 25×17 m, care are pe toate laturile sale un val de pămînt consolidat cu piatră, mărginit pe latura de Vest și Sud de șanțuri puțin adînci (Pl. II). Pe laturile de Nord și Est nu s-a identificat vreo urmă de șanț, fapt explicabil prin conformația geologică a terenului — pantă abruptă ce pornește chiar de la nivelul cetățuii, aceste șanțuri nemaiavîndu-și deci utilitatea.

¹ Raport preliminar din 25 iunie 1979, aflat la Muzeul județean Mureș din Tîrgu Mureș.

² J. F. Neigebaur, *Dacien aus den Uberresten des Klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen*, Kronstadt, 1851.

³ I. Paulovics, *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkeincsek kérdése*, Kolozsvár, 1944.

⁴ Idem, cf. nota 36, A. Borbély și C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dacien*, în *AEM*, 9, 1885, 222 kk. U.o. 224.

Sondajul a constatat dintr-o secțiune — A, de $23 \times 0,80$ m, deschisă pe axa lungă a cetății, în direcția Nord-Sud, ce a trecut prin centrul obiectivului, secționând șanțul de apărare și valul. Încă de la primul rând de hârleț, în stratul vegetal, au apărut fragmente ceramice și de chirpici mărunți. Între carourile 4—6, la Sud și 20—22, la Nord, a fost surprins valul de apărare al cetății. Acesta a fost construit din blocuri nefasonate de piatră, scoase la fața locului, așezate unele peste altele și consolidate cu pământ. Nu s-au descoperit urme de mortar. În interiorul valului pietrele sînt de dimensiuni mai mici, avînd forme neregulate.

Grosimea zidului nu este uniformă, ea variînd de la 2,00 m pe latura sudică pînă la cca 1,45 m în partea nordică. Pentru urmărirea zidului în partea sudică s-a deschis o micro-casetă A₁, spre Est, de 3×3 m. Astfel, s-au descoperit în continuare bolovanii și blocurile de piatră din zid. Între 0,60—0,80 m înregistrăm de asemenea fragmente ceramice și chirpici mărunți.

Tipologic ceramica aparține unor vase-borcan, căni, ulcioare, un capac, torți de vase, etc. Ea e de două culori: cărămizie-roșcată (Pl. III) și brun-negricioasă (Pl. IV—V). Pasta conține multe pietricele pisate, fiind uneori foarte friabilă.

Pe baza materialelor descoperite pînă în prezent și a observațiilor de teren făcute, putem considera întregul complex de factură romană provincială. Putem constata astfel pe „Cetățuia mică” existența unui *burgus* roman din secolele II—III e.n., avanpost în zona graniței provinciei Dacia.

Acesta făcea parte din sistemul defensiv al Daciei romane în partea Munților Gurghiu, cu rolul de a păzi accesul în această vale dinspre Depresiunea Giurgeului spre castelele romane de la Brîncovenesti la Nord și Călugăreni la Sud. Totodată avea și o funcție de legătură între castelele menționate.

Viitoarele săpături arheologice programate a avea loc la Ibănești, vor contribui, desigur, la elucidarea cît mai completă a acestei importante descoperiri, la obținerea unor noi informații și elemente culturale.

MIHAI PETICA

NEUE RÖMERE ENTDECKUNGEN IN BEZIRK MUREȘ

(Zusammenfassung)

Der Autor stellt in dieser kurzen Note die Resultate erster Kampagne von archäologischen Ausgrabungen dar, die in Ortschaft Ibănești — toponimischem Punkt „Cetățuia mică” (Kleinburg) stattfanden.

Anlässlich dieser Ausgrabungen wurde eine Festung quadratischer Form entdeckt, u.z. mit Schutzwälle und Grabung, die ein *burgus* aus dem Römischen Zeitalter in Provinz Dacia bildete. Dieses *burgus* gehörte zum Abwährsystem des Provinzes, im Tal von Gurghiu und war in strengster Verbindung mit den Römern Castren von Brîncovenesti und Călugăreni, befindlich auch in Bezirk Mureș.

Aufgrund des entdeckten keramischen Material ist festgestellt, dass das *burgus* von Ibănești setzt seine Existenz fort, auch nach dem Rückzug von Römern, jedoch unter anderen Formen und Bestimmungen, bis etwa IV. Jahrhundert u.Z.

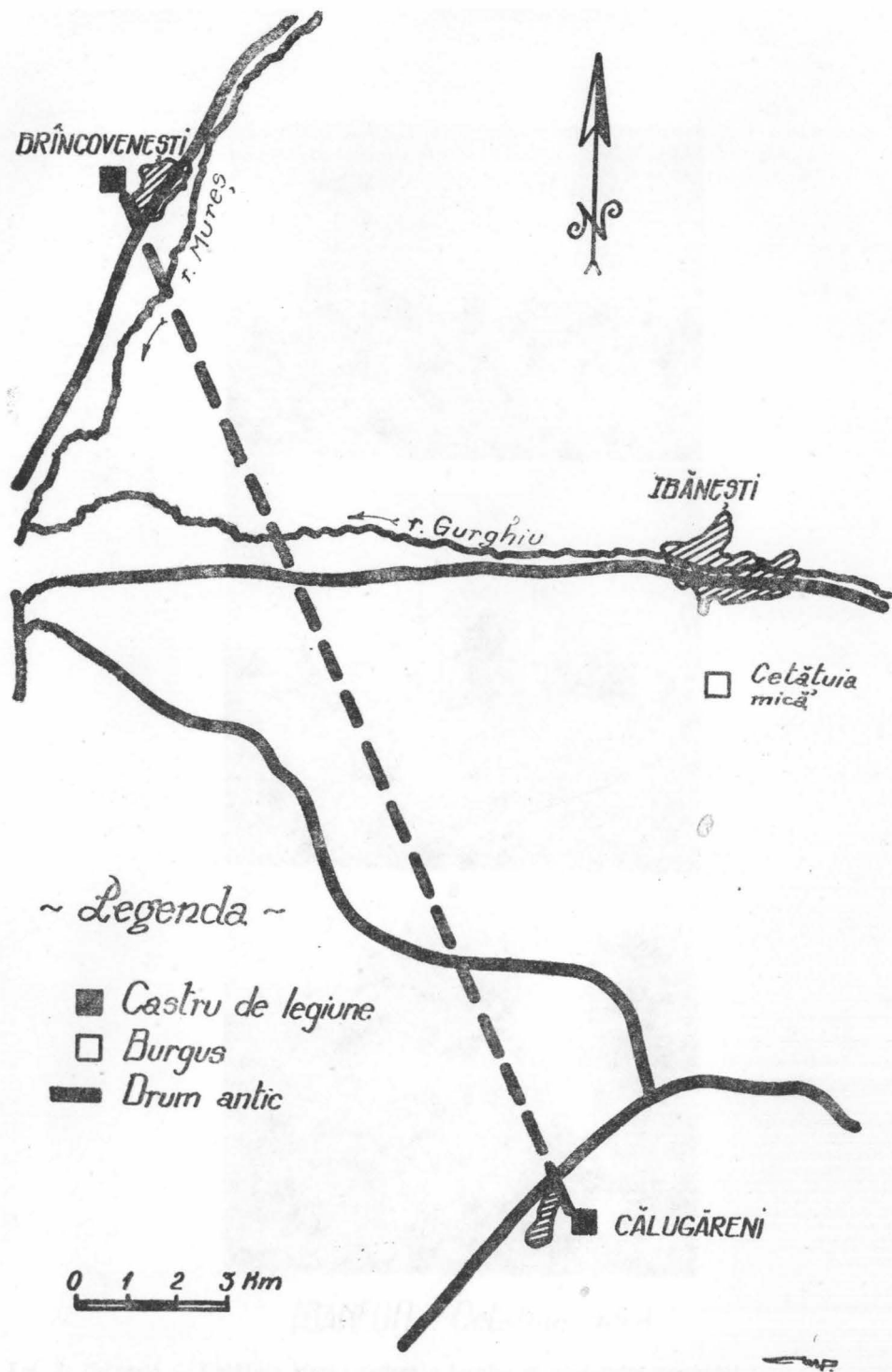
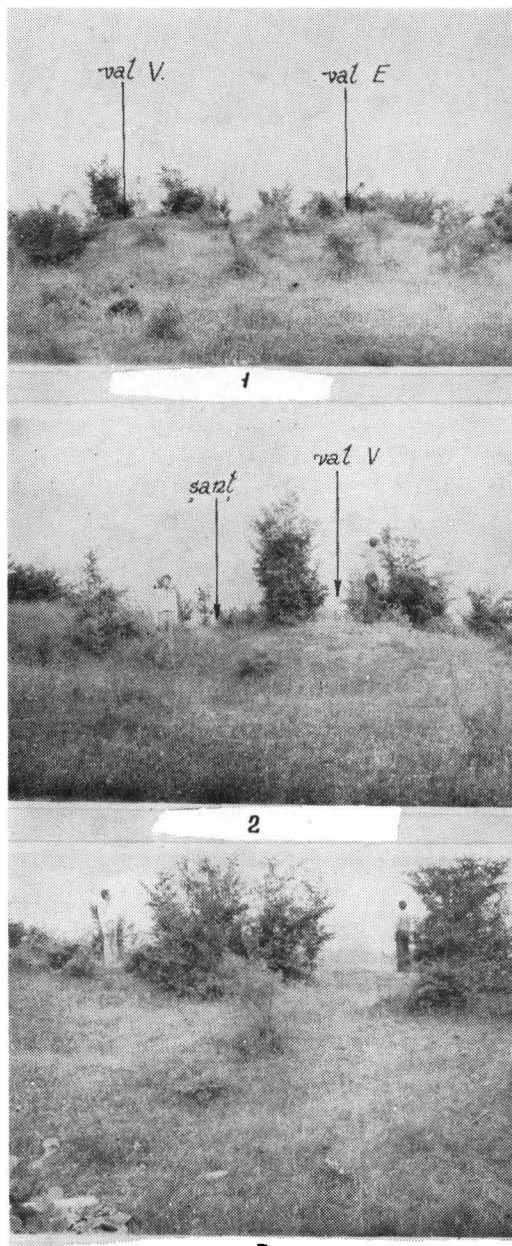

Fig. 1. Hartă a sectorului de limes între Brîncovenesti și Călugăreni, precizînd poziția
www.muzeuzalau.ro/ www.cimec.ro
 Burgusul de la Ibănești

IBĂNEȘTI - ³Cetățuia mică

Fig. 2. Ibănești — Cetățuia Mică ; vedere a locului și aspectului terenului

Fig. 3. Fragmente ceramice recoltate din interiorul búrgus-ului

Fig. 4. Fragmente ceramice recoltate din interiorul fortificației

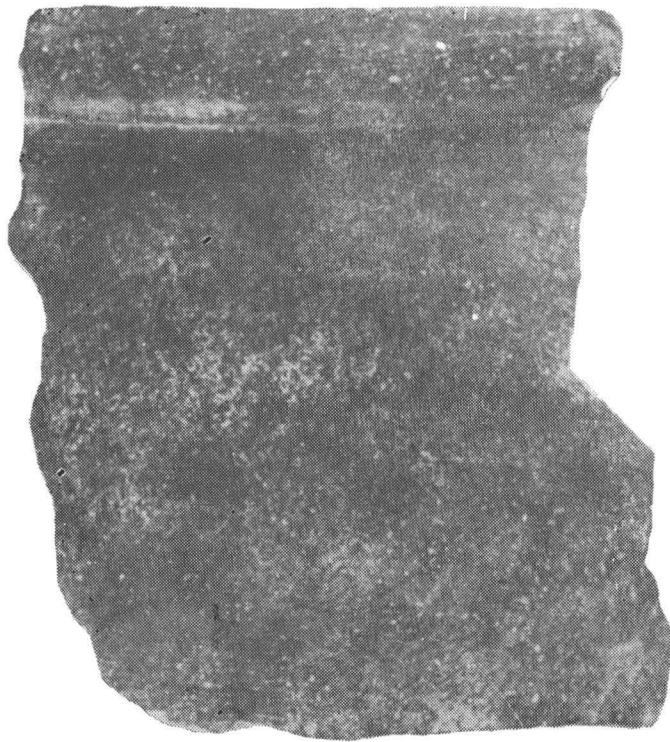

Fig. 5. Buză și fund de vas din interiorul burgus-ului

CULTUL LUI AESCULAPIUS ȘI AL HYGIEI LA ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA*

Reluarea, în anul 1973 a săpăturilor de specialitate în capitala Daciei romane, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, au permis să se studieze mai temeinic și viața religioasă ce a pulsat în această metropolă.

Unul dintre cele mai importante culte a fost cel închinat zeităților vindecătoare Aesculapius și Hygia. Încă din anul 1884, pe baza unor inscripții fragmentare¹, arheologul Téglás G. a reușit să identifice o zonă, situată undeva la Nord-Est de amfiteatru, în care presupunea că ar exista un lăcaș de cult ce stă în strânsă legătură cu venerarea acestor divinități². Prezumția cercetătorului nu este departe de adevăr, deoarece amintitele săpături au depistat un impresionant complex de sanctuare dedicate tocmai zeilor în cauză, complex situat pe teren în porțiunea aproximativ³ respectivă, sesizată de Téglás G., la Nord de incinta orașului antic.

Asupra acestui complex de cult nu voi stărui, deoarece rezultatele investigațiilor au văzut deja lumina tiparului⁴, dar voi aminti doar faptul că el este delimitat de o incintă spațioasă, avînd laturile, cea de Nord de 57 m, cea sudică de 41 m, cele de Vest și Est de 61,5 m, și, respectiv, de 70 m. Aici, au fost scoase la iveală cinci sanctuare de tip *fanum*, fiecare cu mai multe faze de construcție și adăugiri, datate între secolul al II-lea e.n. și pînă la sfîrșitul veacului următor, un atelier de sculptură⁵, — este drept destul de modest, dar mărturie deosebit de importantă, constituind prima atestare arheologică a unei *officina* de lapicizi la Ulpia Traiana —, care satisfăcea nevoile

* Comunicare ținută la sesiunea științifică închinată celor „2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent sub conducerea lui Burebista” și organizată de Muzeul de Istorie și Artă din Zalău (20—21 decembrie 1979).

¹ CIL, III, 7897—7898.

² G. Téglás, în *Hunyadvármegye története*, I, Budapesta, 1902, p. 62, 68; C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 230.

³ Suprafața acestui complex de cult este întinsă și din acest motiv se presupune că piesele depistate de Téglás G. să provină din partea lui nordică sau din zona unor clădiri la Nord-Est de amfiteatru și în apropiere la Nord de complexul dezvelit începînd cu anul 1973. Se crede că aici ar putea exista o clădire sau un grup de clădiri (poate un spital), care să fie pus în legătură tot cu cultul zeităților vindecătoare. Săpăturile viitoare vor elucida problema (cf. D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figured monuments from Sarmizegetusa*, BAR International Series 55, Oxford, 1979, p. 12. Pentru această publicație folosesc în continuare prescurtarea de *Monuments*).

⁴ H. Daicoviciu și colab., în *Sargeția*, 11—12, 1974—1975, p. 225—228; D. Alicu, în *Acta MN*, 13, 1976, p. 150—151 etc.

⁵ D. Alicu, C. Pop, V. Cățănaș, în *Acta MN*, 13, 1976, p. 125—126.

immediate ale complexului, apoi două fântâni (una patrulateră, cealaltă circulară) astupate, probabil, ritual de creștini la sfârșitul secolului al III-lea e.n., și, în sfârșit, o cantitate uriașă de materiale, printre care remarc numeroase fragmente ceramice, opaite (unele inedite ca tip în Dacia⁶), resturi de monumente epigrafice și artistice⁷, o splendidă mască de bronz aurit a Medusei-Gorgona⁸ ș.a.

Impozantul complex de cult de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa dedicat lui Aesculapius și Hygia are o bună analogie în provincia nord-dunăreană cu *Asklepion*-ul de la Apulum⁹.

În ceea ce privește reprezentările sculpturale de la Sarmizegetusa închinat zeităților medicinei, ele ocupă locul al doilea după cele ce fac referință la celebrarea lui Liber Pater. Strict statistic ele însumează 17 piese figurate, numărul total de monumente (deci, și inscripții) fiind de 42¹⁰.

Și despre piesele artistice nu mă voi ocupa prea mult, ele împreună cu majoritatea figurațiilor provenite din capitala Daciei romane, făcând obiectul unui interesant *corpus*¹¹.

Cele 17 sculpturi¹² sînt confecționate din piatră (calcar sau marmură). Privitor la iconografia ce se mai păstrează, se disting următoarele categorii: Aesculapius și Hygia 2 exemplare¹³, Aesculapius, Hygia și Eros 1 piesă¹⁴, Aesculapius și Telesphorus 1 monument¹⁵, Aesculapius singur 4 reprezentări¹⁶, Hygia neînsoțită 4 exemplare¹⁷, Hygia și Telesphorus 1 fragment¹⁸, Hygia și geniul euforiei (Akesis-Euamerion) 1 monument¹⁹, Telesphorus singur 1 piesă²⁰ și 2 reprezentări cu scene neidentificabile, datorită stării lor de degradare accentuată, dar încadrate categoric acestui cult după inscripții²¹.

Unele monumente (6 bucați) au o datare largă (secolele II—III²²), altele permit o încadrare cronologică mai precisă. Din cele 17 reprezentări artistice, majoritatea, 10 exemplare, au ieșit la iveală în timpul săpăturilor efec-

⁶ D. Alicu, E. Nemeș, *Roman lamps from Sarmizegetusa*, BAR Supplementary Series 18, Oxford, 1977, *varia*.

⁷ Publicate în numeroase lucrări, printre care citez: B. Jánó, în *ArchÉrt*, 32, 1912, p. 407; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 253; I. Piso, în *Sargeția*, 11—12, 1974—1975, p. 58—63; A. Rusu, în *Apulum*, 13, 1976, p. 698—703; H. Daicoviciu, în *Pontica*, 9, 1976, p. 63; *Monuments*, p. 67—71 ș.a.

⁸ D. Alicu, A. Rusu, în *Acta MN*, 11, 1974, p. 94—97, fig. 4 (= *Monuments*, nr. 284, p. 124).

⁹ I. H. Crișan, în *Apulum*, 9, 1971, p. 341—346.

¹⁰ Cf. *Monuments*, p. 12.

¹¹ Vezi titlul prescurtării *Monuments* (nota 3).

¹² *Monuments*, nr. 1—17, p. 67—71, cu bibliografia.

¹³ *Monuments*, nr. 2—3, p. 67—68.

¹⁴ *Monuments*, nr. 1, p. 67.

¹⁵ *Monuments*, nr. 5, p. 68.

¹⁶ *Monuments*, nr. 8—11, p. 69.

¹⁷ *Monuments*, nr. 7, p. 68—69, nr. 12, 14—15, p. 70.

¹⁸ *Monuments*, nr. 13, p. 70.

¹⁹ *Monuments*, nr. 17, p. 71.

²⁰ *Monuments*, nr. 16, p. 70—71.

²¹ *Monuments*, nr. 4, 6, p. 68.

²² *Monuments*, nr. 4—5, 14—17.

tuate în incinta sanctualelor²³, trei dintre ele fiind descoperite într-o fântână astupată, probabil, ritual de către creștini la sfârșitul secolului al III-lea e.n.²⁴, deci, ele aparțin acestui veac; două piese, cele mai timpurii, sînt datate în prima jumătate a secolului al II-lea e.n., pe baza gentilicului dedicanților, unul *Ulpus Avillius Florentinus*²⁵, celălalt *Claudius Gaian[us]*²⁶. În sfârșit, tot acestui veac i se adaugă alte șase figurații²⁷, dintre care una la sfârșitul lui²⁸.

Portretistica celor 17 reprezentări este cea obișnuită, cunoscută unor astfel de scene în arta provincială a Imperiului. Zeul principal apare bărbos, seminud, înveșmîntat parțial cu *himation* și sandale, avînd ca atribute *patera*, bîta și șarpele încolăcit; *Hygia* este îmbrăcată în *chiton* dublu și sandale, hrănește șarpele sau ține sulul de papirus. *Telesphorus* figurează cu caracteristica-i pelerină cu glugă, avînd în mîini *volumen*-ul sau o casetă.

Continuarea dezvelirii exhaustive în anii viitori a complexului de cult închinat lui Aesculapius și Hygia la Ulpia Traiana Sarmizegetusa va aduce noi mărturii privind marea popularitate de care se bucura venerarea zeităților vindecătoare în capitala romană din inima Țării Hațegului.

CONSTANTIN POP

LE CULTE D'AESCVLAPIVS ET DE HYGÉE A ULPIA TRAIANA SARMIZEGETUSA

(Résumé)

On passe en revue les vestiges découverts dans la capitale de Dacie romaine, Ulpia Traiana Sarmizegetusa, vestiges liés de célébration du culte des divinités de la médecine, Aesculapius et Hygie.

²³ *Monuments*, nr. 1—2, 6, 8—12, 14—15.

²⁴ *Monuments*, nr. 1, 8, 12.

²⁵ *Monuments*, nr. 3.

²⁶ *Monuments*, nr. 6.

²⁷ *Monuments*, nr. 2, 7, 9—11, 13.

²⁸ *Monuments*, nr. 2.

CASTRUL ROMAN DE LA BREȚCU

(încercare de monografie)

Cuprins

I. Introducere

- a) Modul cum se abordează problema
- b) Metodele și mijloacele de lucru
- c) Istoricul cercetărilor
- d) Bibliografia referitoare la castru

II. Locul și rolul castrului în cadrul limesului

- a) Așezarea castrului în cadrul limesului
- b) Așezarea castrului în teritoriul actualei localități: toponimie și acces

III. Orientarea, fazele de construcție și dimensiunile castrului

- a) Castrul cu val de pământ
- b) Castrul cu zid de piatră

IV. Baia castrului și așezarea civilă

V. Unitățile militare atestate în castru

- a) Cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata
- b) Cohors I Bracaraugustanorum
- c) Alte unități militare

VI. Considerații generale privind castrul

- a) Datarea fazelor de construcție a castrului și durata lui
- b) Observații asupra materialului arheologic

VII. Repertoriul materialului arheologic din castru și de la baie

- I. Ceramica: vase ceramice; materiale ceramice
- II. Obiecte și materiale din fier: arme, unelte, materiale de construcție
- III. Obiecte și ustensile din bronz, plumb, sticlă și piatră

Anexa I: Lista castrelor din sistemul defensiv al Daciei

Anexa II: Diploma militară de la Brețcu

Anexa III: Jurnalul săpăturilor din anul 1950 (M. Macrea)

I. INTRODUCERE

a) Singura cale pentru cunoașterea și dovedirea calității și intensității romanității din Dacia rămâne cercetarea cât mai amănunțită a vieții ei economice, social-politice și militare, fapt ce se poate realiza doar prin cercetarea arheologică și apoi prezentarea monografică a tuturor categoriilor de așezări (orașe, sate, ferme, castre și așezările lor civile, etc.) cu toate componentele pe care viața în forme romane le-a avut mai caracteristice pentru fiecare în parte.

Cercetarea și apoi prezentarea monografică a castrelor reprezintă o parte importantă a acestei activități, cu o contribuție serioasă datorită caracterului militar accentuat pe care l-a avut provincia Dacia însăși, prin poziția și rolul ei în sistemul defensiv al imperiului, precum și ținând seama de rolul fiecărui castru în parte nu numai ca punct militar ci și ca centru economic, social și cultural¹. Rolul castrului ca centru de producție, a fost foarte puțin studiat și subliniat în literatura noastră de specialitate. Cercetările efectuate de mai mulți ani la o serie de castre din diferite puncte ale limesului Daciei ne-au impus acest punct nou de vedere pe care încercăm să-l punem în valoare deocamdată la Brețcu, dar care este mai vizibil la castre cercetate mai intens și conform cu cerințele mai moderne (Buciumi, Bologna, Rîșnov, etc.).

Colțul de SE al Transilvaniei, unde se află castrul roman de la Brețcu a fost și rămâne încă foarte puțin cercetat și, deci, puțin cunoscut în ce privește epoca romană². Nu se cunosc aici așezări urbane, sînt presupuse doar cîteva așezări romane cu caracter rural, mai ales pe baza unor observații de suprafață. Castrele sînt singurele așezări romane care s-au bucurat de atenție³. Aproape toate au fost identificate cu excepția celor presupuse de la Hălmeag, Cîncșor și Boița. Cercetările care s-au efectuat la Brețcu, Boroșneul

¹ Prima prezentare mai detaliată a unui castru, ce depășea cadrul unui raport de săpătură a realizat-o Székely Zoltán, *A komolói erődített római tábor*, Cluj, 1943; urmează N. Gudea — I. Pop, *Castrul roman de la Rîșnov — Cumidava. Contribuții la cunoașterea limesului*, Brașov, 1971 (cf. *Das Römerlager von Rosenau-Cumidava*, Brașov, 1971, varianta germană a acestei monografii); E. Chirilă — N. Gudea — V. Lucăcel — C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cunoașterea limesului Daciei Porolissensis*, Cluj, 1973 (cf. *Das Römerlager von Buciumi*, Cluj, 1973 varianta germană). Fiecare din aceste monografii arată cât de complexă este o așezare romană de acest tip.

² *Legio*, în *RE* XII 1924, col. 1719—1720 (E. Ritterling); C. Daicoviciu, în *AISC*, 2, 1933—1936, p. 249—253; *idem*, în *Dacia*, 7—8, 1937—1940, p. 315—316; *Idem*, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 95, nota 1, sînt de părere că zona de SE a Transilvaniei aparținea de Dacia Inferior, spre deosebire de D. Tudor, *Revista Istorică Română*, 14, 1944, p. 157—165 care crede că aparține de Dacia Superior. O discuție mai recentă în legătură cu această problemă I. Cătănciu, în *ActaMN*, 6, 1969, p. 478—481. Observații generale asupra problemei se mai întîlnesc la M. Macrea, în *ActaMN*, 3, 1966, p. 121, 150; *Idem*, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 37, 60, 67; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, București, 1975, I, p. 14—22.

³ *T.I.R.* L 35, p. 23 (Angustia = Brețcu); p. 28 (Boroșneul Mare); p. 34 (Cumidava = Rîșnov); p. 46 (Hoghiz); p. 55 (Olteni).

Mare, Comalău, Hoghiz, Olteni au avut însă caracter restrâns. Cercetări mai ample, programate pe o perioadă mai lungă de timp s-au efectuat și sînt în curs la castrul de la Rîșnov⁴. În afară de castelele amintite și cele cîteva presupuse așezări nu se cunosc alte urme din epoca romană. Săpăturile arheologice efectuate pînă acum la castele nu au depășit stadiul unor cercetări preliminare decît poate în cazul castelelor de la Rîșnov și Feldioara. Lipsește mai ales publicarea sistematică a materialului arheologic provenit din săpături.

Situația expusă mai sus a generat o stare de incertitudine care se reflectă în discuții și chiar dispute în arheologia și istoria noastră veche în legătură cu apartenența acestei părți de țară la una sau alta din provinciile în care a fost împărțită Dacia, la durata și caracterul stăpînirii romane și la intensitatea vieții romane aici⁵.

Pe linia cercetării istoriei militare a provinciei, paralel cu studierea și valorificarea unor săpături arheologice curente (Rîșnov, Buciumi, Bologa, Pojejena, Feldioara) am găsit de cuviință să începem studierea și publicarea unor cercetări arheologice mai vechi de la castele de la care se păstrează fie materiale arheologice, fie documentația scriptică și care, lăsate acum deoparte, ar fi poate pentru totdeauna pierdute. Am prevăzut astfel studierea succesiv a materialelor arheologice de la Inlăceni, Brețcu, Moigrad, etc.).

Materialul arheologic inedit provenind de la Brețcu și documentația scriptică păstrată parțial ne-au îndemnat să încercăm a prezenta monografic acest castru cu scopul de a îmbunătăți cunoștințele generale despre istoria militară a Daciei romane.

Am conceput scrierea monografiei despre castrul de la Brețcu din două motive: în primul rînd din dorința de a aduce o completare la cunoașterea și cercetarea sistemului defensiv al Daciei romane, încă puțin cunoscut; al doilea motiv a fost acela de a nu lăsa să se piardă informații atît de importante despre un castru roman situat într-un punct de mare importanță atît militară cît și comercială. Monografia noastră se integrează dealtfel în timp cu tendința mai recentă de înregistrare și de valorificare a patrimoniului nostru arheologic, tendință care implică și publicarea cercetărilor din trecut.

Lucrarea s-a bucurat de sprijin și îndemn din partea conducerii Institutului de Istorie și Arheologie a Universității din Cluj-Napoca care a inclus în planul său de cercetare și publicare tema limesului Daciei romane în cadrul unui program mai amplu însoțit de Academia de Științe Sociale și Politice și intitulat: Limesul roman în România.

Aducem aici mulțumiri tuturor acelorora care ne-au permis și ne-au sprijinit la alcătuirea acestei monografii și în primul rînd lui Zoltán Székely, directorul Muzeului Județean din Sfîntul Gheorghe, colaborator al regretatului profesor M. Macrea, care ne-a dat toate informațiile și ajutorul cerut, precum și conducerii Muzeului de Istorie a Transilvaniei pentru posibilitatea de a prelucra materialul de la Brețcu aflat în depozitele acestui muzeu.

⁴ N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*

⁵ Ioana Cătănciu, *op. cit.*, p. 478 sq. discută toate ipotezele și încearcă o sintetizare personală, care însă nu este mai convingătoare.

Am dori ca lucrarea să fie considerată un omagiu adus regretaților profesori Emilian Panaitescu și Mihai Macrea care au efectuat cercetări la Brețcu acum 55 de ani, respectiv acum 30 de ani și datorită muncii cărora a putut fi alcătuită acum prezenta monografie.

b) Săpăturile arheologice executate la Brețcu în anii 1925 și 1950 nu sînt singurele investigații arheologice din România care au fost efectuate de mai mult timp și au rămas în cea mai mare parte a lor nepublicate. Din păcate sînt încă multe, prea multe chiar, astfel de săpături ale cărora rezultate materiale „zac” în depozitele muzeelor și institutelor de arheologie⁶. Autorii lor fie că nu mai sînt demult în viață, cum este cazul și la Brețcu, fie ezită a le publica, în ambele cazuri fiind pus în pericol material arheologic și documentație scriptică ce pot ascunde informații care nu se mai repetă niciodată. În astfel de situații se află materialul arheologic din cele mai importante așezări ale Daciei romane (Drobeta, Romula, Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Porolissum, etc.) ceea ce ne scutește, credem, de a mai lărgi discutarea problemei.

În general alcătuirea unei monografii exclusiv pe baza unor cercetări arheologice nu este deloc ușoară ea putîndu-se realiza numai după o anumită fază, într-un stadiu avansat al cercetărilor sau după încheierea lor definitivă. Aceasta implică în primul rînd investigații sistematice și cu obiectiv precis, studierea unor cantități mari de material arheologic precum și valorificarea tuturor observațiilor din săpătură. La acestea se adaugă confruntarea metodică cu rezultatele obținute la alte așezări fie din Dacia, fie din alte provincii. Nu mai astfel pot fi puse mai mult în valoare gradul de dezvoltare și caracteristicile fiecărei așezări monografiate.

Săpăturile arheologice efectuate la castrul roman de la Brețcu în 1925 și 1950 de către Em. Panaitescu și respectiv M. Macrea au atins din mai multe puncte de vedere nivelul strict necesar unei faze avansate de cercetare (vezi mai jos la istoricul cercetărilor), deși față de cerințele actuale ale studiului acestui tip de așezare, ele rămîn la un caracter de cercetări preliminare. De la săpăturile din 1925 se păstrează doar un plan în două variante al castrului și cea mai mare parte din materialul arheologic pe care l-am identificat în Muzeul de Istorie al Transilvaniei pe baza unor fotografii păstrate de la Em. Panaitescu. Întreaga documentație tehnică (jurnalul de săpătură, desenele, schițele și profilele) se consideră pierdută. Doar cîteva fotografii luate în timpul săpăturilor și o parte din materialul arheologic s-au mai păstrat și vor fi folosite în lucrarea de față exact așa cum s-au păstrat. Clișeele filmelor nu se mai găsesc. Credem deasemenea că o parte din materialul arheologic nu a putut fi identificat. De la săpăturile arheologice efectuate în 1950 se păstrează o parte din documentația tehnică (jurnalul de săpătură, profile, clișeele unor filme și fotografii) și aproape în întregime materialul

⁶ Este deajuns, cred, să amintesc că nu avem prezentări arheologice pentru nici unul din orașele Daciei (Ulpia Traiana, Apulum, Napoca, Porolissum) în ciuda unor ani de cercetări sau a unor descoperiri izolate; sînt deasemenea numeroase castre cercetate la care s-au dat numai succinte rapoarte de săpătură (Porolissum, Vețel, Jupa, Gherla, etc.). Materialul arheologic nu a fost studiat decît într-o măsură foarte mică.

arheologic, care este însă mai puțin numeros și mai puțin caracteristic decât cel din 1925. Materialul arheologic rămas de la cele două campanii de săpături se păstrează în cea mai mare parte a lui în Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj. Descoperiri izolate provenind de la Brețcu se află însă și în Muzeul Județean Sf. Gheorghe, Muzeul Județean din Brașov, Muzeul Brukental din Sibiu, Muzeul Sighișoara și Muzeul Deva. Materialele aflate în Muzeele din Sibiu, Sighișoara și Deva au fost strânse de colecționarii din secolul trecut încă.

Pe baza acestui fond și a unor informații mai succinte apărute în diferite lucrări ce se referă la Brețcu încercăm acum să reconstituim istoria castrului în măsura în care acest stadiu al cercetărilor ne-o permite. Am considerat necesar să elaborăm această monografie acum când unii dintre participanții la săpăturile din 1950 mai sînt în viață tocmai pentru a beneficia de ajutorul lor.

Am crezut de cuviință să nu mai efectuăm alte săpături de control la Brețcu în ciuda unor dubii care mai persistă, pentru că în mod necesar aceste săpături de control s-ar extinde de-a-lungul a mai mulți ani și ar fi necesitat fonduri mari.

Elaborarea unei monografii în astfel de condiții presupune o analiză prudentă a informațiilor scriptice rămase de la cei doi autori și a materialului arheologic păstrat. Cercetarea minuțioasă a documentației rămase ne-a dus în unele cazuri la concluzii diferite de cele ale autorilor săpăturilor din 1925 și 1950. În general puținătatea documentației luată în întregime ne face să ridicăm rezerve față de unele concluzii anterioare. Stadiul mai avansat pe care l-a atins cercetarea fortificațiilor romane în general și a celor din Dacia în special ne-a ajutat la precizarea anumitor observații mai ales în legătură cu datarea fazelor de construcție a castrului.

Documentația scriptică păstrată va fi folosită așa cum s-a păstrat ea, cu valoare de document, interpretarea observațiilor pe care le conține va fi însă conform cunoștințelor de astăzi. Ilustrația pe care o anexăm este influențată în parte de modul de a vedea lucrurile în anul 1975. Planurile și schițele vor fi folosite așa cum s-au păstrat, modificînd numai sistemul de prezentare. Fotografiiile păstrate sînt unicate deoarece clișeele lor s-au pierdut. Am încercat să prezentăm și să analizăm cele mai caracteristice categorii ale materialului arheologic într-o cantitate mai mare pentru a putea releva caracteristicile acestui material. O îndelungată observare și cercetare a materialului arheologic din diferite castre ne arată că el prezintă anumite caracteristice specifice fiecăruia în parte, ceea ce este în mod evident în legătură cu faptul că acest material este produs în castrul respectiv. Desigur nu am putut prezenta întreg materialul arheologic păstrat, ci am exclus de aici materialul prea fragmentar sau amorf. La descrierea materialului arheologic vom specifica de fiecare dată anul descoperirii și eventual numărul de inventar acolo unde este cazul. Materialul arheologic provenit din săpăturile din 1925 poartă indicele de inventar „B” fără nici o altă specificare; cele din anul 1950 au fost inventariate sub indicele „IN”. Piese arheologice provenite din săpăturile din 1950 și neinventariate vor purta numai specificarea anului.

Nici un obiect descoperit în anul 1925 nu are loc de descoperire precizat în cadrul castrului; bănuim doar că unele obiecte provin de la baie. Din materialul descoperit în anul 1950 cea mai mare parte are menționat locul de descoperire în castru, dar fără precizări stratigrafice.

Planurile și profilele au fost modificate numai în sensul că semnele convenționale folosite de autori au fost înlocuite cu cele pe care le folosim astăzi.

Sperăm că vom realiza astfel o prezentare suficient de temeinică a acestui castru care să justifice lucrarea de față și să sporească datele referitoare la viața militară a Daciei romane.

c. Castrul roman de la Brețcu a fost semnalat mai demult în literatura istorică. Se pare că prima mențiune datează din secolul XVI și este cuprinsă în scrisoarea pe care Verancics Antal o trimite lui Johanes Honterus (14 ianuarie 1547) în legătură cu descoperirea diplomei militare (*CIL*, XVI, 37; vezi anexa 2)⁷. Într-o altă scrisoare din același an (15 decembrie 1547) el menționează: *quod apud Seculos in sede Kyzdi extarent vestigia urbis cuiusdam pervetustae ... adiecerunt insuper tabulam aeneam ibidem esse inventam*...⁸. Castrul propriu-zis este descris pentru prima dată de Marsigli, la începutul secolului XVIII. Autorul prezintă castrul ca pe o fortificație de pământ și piatră⁹. Planul castrului rămas de la Marsigli (*Fig. 4*) este extrem de sumar, dar orientarea laturilor lungi și așezarea deschiderii pe latura de S arată că autorul a văzut bine situația pe teren. Dealtfel se pare că Marsigli a vizitat personal castrul de la Brețcu, pentru că acesta este al doilea castru desenat de el în Dacia intracarpatică alături de castrul de la Călugăreni. Până în a doua jumătate a secolului XIX-lea știrile despre castru lipsesc.

În lucrarea sa despre Dacia, J. F. Neigebaur nu menționează nici castrul și nici diploma militară găsită la Brețcu, deși, vorbind despre pasul Oituz și de localitatea Brețcu amintește câteva descoperiri mărunte¹⁰. M. J. Ackner în schimb descrie destul de detaliat șanțurile și valurile „vechi” de la Brețcu și menționează descoperirea unor cărămizi șampilate fără a menționa textul ștampilelor și fără a preciza de unde a luat informațiile¹¹. A. Ipolyi¹² și mai apoi I. Vass¹³ îl copiază aproape pe M. J. Ackner și nu aduc nimic nou. În

⁷ *Monumenta Hungariae Historica*, II, IX, 1860, VI, p. 288, C XXII

⁸ *Ibidem*, p. 316, CXXXIII. cf. Paulovics, *Dacia*, p. 76, nota 224

⁹ *Marsigli*, II, p. 59, fig. XXVI. Probabil că autorul a fost impresionat de aspectul exterior al castrului și starea lui bună de conservare, ceea ce l-a determinat să-i facă o schiță. Iată descrierea lui: „fortalitium ex terra interjectis lapidibus constructum, figurae quadratae, longitudine sua 70, latitudine sua 60 orgyis aequans. Conspicitur in planitie vallis, in qua transitus e Transilvania in Moldaviam fortalitium a Romanis communis fuisse a nobis creditur”. Numele pe care îl notează autorul pentru localitate este „Brez”. Probabil încă pe vremea aceea zidurile nu se mai vedeau, pentru că nu le menționează, ceea ce înseamnă că erau deja dărâmate la nivelul valului.

¹⁰ J. F. Neigebaur, *Dacien*, p. 281.

¹¹ M. J. Ackner, *Die römische Alterthümer*, 1857, p. 44; aici autorul discută localizarea fortificației. De remarcat că în *JCC*, 1856, p. 33 autorul pare a nu mai crede în existența unui castru aici.

¹² A. Ipolyi, în *ArchKözl*, 11, 1861, p. 251

¹³ I. Vass, *Erdély a rómaiak alatt*, Kolossvár, 1863, p. 118.

lucrarea sa despre istoria Transilvaniei Kővári amintește castrul dînd și cîteva amănunte nesemnificative¹⁴: el a descris o fortificație patrulateră avînd lungimea laturilor de 200 pași; șanțurile de apărare erau adînci. Forma fortificației și sistemul de construcție îl determină să considere fortificația un castru roman. Cele mai ample observații de suprafață le datorăm lui Orbán Balázs¹⁵. El a descris mai întîi poziția castrului: pe un platou înalt în pantă; apoi a prezentat amănunțit castrul propriu-zis: cu plan patrulater, laturile lungi de E și de V măsoară 240 de pași; cele de N și de S măsoară 185 de pași; valul de apărare este înalt de 4 stînjani (cca 6 m) și lat de 5 stînjani (cca 7,5 m); în anumite locuri a văzut urmele unor ziduri din piatră, cărămizi și mortar. O. Balázs a precizat că intrarea se afla pe latura de S unde valul era înalt de 6—7 stînjani (cca 10 m). El afirmă că nu se văd urmele unor bastioane de colț. O. Balázs constata și prezența ruinelor de la V de castru presupunînd că ele puteau reprezenta resturile unei băi sau ale unui templu. El amintește țigle șampilate COH HIS (cf. *CIL*, III, 8074, 17) și COH I BRAC (cf. *CIL*, III, 8074, 9) pe care le-a văzut personal. Observațiile lui O. Balázs se dovedesc deosebit de precise și sînt importante. Ele nu au fost luate în seamă și exploatate așa cum ar fi trebuit în perioada ulterioară. După O. Balázs menționează castrul de la Brețcu și diploma militară C. Goos, care dă scurte informații și despre săpăturile efectuate la castru din porunca Emiliei Cserey, o colecționară de origină nobilă din Imeni (jud. Covasna); săpăturile au fost executate prin anul 1877¹⁶. Relatările despre aceste săpături i-au fost transmise lui C. Goos în scris de către Gyula Vasady, profesorul de casă al tenei Emiliei Cserey. Din ceea ce relatează C. Goos, reiese că săpăturile au fost de proporții destul de ample și dirijate după un anumit sistem de vreme ce s-a putut stabili că fortificația avea patru porți, turnuri de colț și via principalis pietruită. C. Goos a descris și el valurile castrului avînd lățimea de 10 m și înălțimea de 8 m; pentru el ruinele construcției situate la V de castru erau urmele unei băi. El menționează și cărămizi șampilate; sînt probabil cele care se aflau în colecția Muzeului Orășenesc Sighișoara. Și Grigore Tocilescu a vizitat castrul de la Brețcu (mss.): dimensiunile castrului date de el sînt 240×184 pași; valul era înalt de 8 m și lat de 10 m; spre V de castru se aflau ruinele băii castrului; amintește de cărămizi cu stampila cohortei I Hispanorum. B. Milleker menționează și el cărămizi șampilate la Brețcu, probabil cu ocazia unei vizite acolo¹⁷. Spre sfîrșitul secolului

¹⁴ L. Kővári, *Erdély építészeti emlékei*, Kolozsvár, 1866, p. 49; cf. G. Forster — P. Gerecse, *Magyarország műemlekei*, II, Budapest, 1906, p. 358; L. Könyöki — G. Nagy, *A középkori várak különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905, p. 232.

¹⁵ O. Balázs, *Szekelyföld*, III, 1869, p. 124 sq.

¹⁶ C. Goos, în *Programm Schässburg*, 1874, p. 7 discută despre castru în legătură cu drumul comercial prin pasul Brețcu; *Idem*, *Chronik*, p. 266; *idem*, în *AEM*, 1, 1877, p. 33 și 113. V. Wollmann cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie al Universității din Cluj urmează să publice corespondența dintre Gyula Vassady și H. Kraus (Tg. Secuiesc) cu C. Goos unde sînt date amănunte în legătură cu aceste săpături. S-au efectuat două campanii în același an: prima de mai mică amploare, cea de a doua mai amplă. Aceste amănunte nu schimbă cu nimic cele afirmate de noi. Găsim aici prilejul să mulțumesc colegului V. Wollmann pentru informații.

¹⁷ B. Milleker, în *TRET*, III, 1877, p. 175.

XIX vorbește despre importanța trecătorii și a castrului de la Brețcu și Kiraly Pál în lucrarea sa despre Dacia¹⁸. El sugera posibilitatea că pe crestele munților puteau exista turnuri de pază în legătură cu castrul. La începutul secolului nostru pomeneste castrul de la Brețcu A. Buday, dar numai pe baza informațiilor lui C. Goos¹⁹. Cam tot acum Al. Ferenczi efectuând cercetări în hotarul localității, menționează că în jurul castrului a găsit și urme din epoca feudală²⁰.

Cercetări sistematice și organizate efectuează în anul 1925 Em. Panaitescu. Cum arătam însă mai sus documentația s-a pierdut așa încât reconstituirea proporțiilor și locului săpăturilor efectuate de el am făcut-o pe baza celor două planuri păstrate sau publicate de el. Dacă săpăturile efectuate din porunca contesei Cserey nu au putut fi precizate, noi considerăm că începuturile cercetării sistematice a castrului se datorează lui Em. Panaitescu și le-am notat ca punct de pornire în cercetarea castrului. Prezentăm mai jos aceste săpături în ordinea numerotării date de autor, la care am adăugat toate lucrările efectuate de el, dar nenumerate sau marcate. (Fig. 5)

(I) Secțiune peste latura de N, lângă turnul de NE care a traversat elementele de fortificație.

(II) Secțiune peste elementele de fortificație de pe latura de N, lângă poartă

(III) Secțiune peste latura de N, lângă turnul de NV peste elementele de fortificație

(IV) Secțiune peste latura de V, lângă turnul de NV peste elementele de fortificație

(V) Secțiune peste latura de V, lângă poartă, peste elementele de fortificație

(VI) Secțiune peste latura de V, lângă turnul de SV, peste elementele de fortificație

(VII) Secțiune peste latura de E, lângă turnul de NE, peste elementele de fortificație

(VIII) Secțiune peste latura de E, la N de poartă

(IX) Secțiune peste latura de E, lângă turnul de SE

(X) Secțiune peste latura de S, lângă turnul de SE

(XI) Secțiune peste latura de S, lângă poartă

(XII) Secțiune peste latura de S, lângă turnul de SV

(XIII) Secțiune diagonală peste castru de la turnul de SV la cel de NE

(XIV) Secțiune diagonală peste castru de la colțul de NV la cel de SE

(XV) Secțiune peste bastionul de E al porții de pe latura de N

(XVI) Secțiune peste bastionul de E al porții de pe latura de S

(XVII) Secțiune peste poarta de pe latura de E

(XVIII) Secțiune peste poarta de pe latura de V

(XIX) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de NE

(XX) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de NV

(XXI) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de SE (Fig. 7)

(XXII) Secțiune pentru dezvelirea turnului din colțul de SV

(XXIII) Secțiune peste clădirea băii; extinsă într-o casetă prin care s-au dezvelit câteva încăperi ale acestei construcții (Fig. 8)

Dimensiunile și scopul secțiunilor executate de Em. Panaitescu au fost precizate de noi după poziția lor pe planul rămas de la autor (cf. BSH, 15, 1929, pl. I/1). Urmele secțiunilor efectuate de Em. Panaitescu se recunosc și

¹⁸ P. Király, *Dacia Provincia Augusti*, Nagybecskerek, 1893, I, p. 426; II, 1894, p. 129. Aceași idee este reluată mai târziu de A. Radnóti, în *ArchErt*, 1944—1945, p. 140 dar nici el nu a reușit să le identifice în mod cert.

¹⁹ A. Buday, în *DolgoCluj*, 7, 1916, p. 33; pe baza dimensiunilor castrului (180×137 m) el bănuiește că garnizoana lui trebuia să fie o cohortă.

²⁰ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, 1, 1926—1929, p. 243.

astăzi pe teren pentru că ele nu au fost astupate. Le-au observat dealtfel și I. Paulovics și mai târziu M. Macrea. Fotografiiile păstrate de la autor arată câteva detalii importante de săpătură. Ni se pare curios faptul că, deși foarte ample, aceste săpături nu au putut stabili dimensiunile castrului decât foarte aproximativ și neprecis ($171,90 \times 137,20$; 180×160) și mai ales că nu s-au obținut detalii în legătură cu organizarea interioară a castrului²¹. Se pare că a fost identificat un zid în interior, dar nu s-a precizat poziția lui. În orice caz sistemul de săpătură practicat de Em. Panaitescu indică cunoașterea metodologiei de atunci în legătură cu cercetarea unui castru. Dacă s-ar fi păstrat documentația săpăturilor lui Em. Panaitescu sîntem siguri că stadiul de cunoaștere al castrului de la Brețcu ar fi mult mai avansat. Multe din observațiile autorului indică cunoașterea unor detalii importante pe care însă nu le-a publicat detaliat. O descoperire interesantă și, pe atunci, foarte însemnată a fost prezența ceramicii dacice în castru. Concluziile în legătură cu această descoperire au rămas însă nevalorificate. Em. Panaitescu nu și-a dat seama de importanța lor. Dealtfel și detaliile tehnice în legătură cu castrul (orientare, împărțire) nu au fost bine observate.

Prin anul 1942 I. Paulovics efectuînd o cercetare amplă a graniței de E a Daciei romane s-a oprit și la Brețcu²². El a făcut o descriere detaliată a castrului și a emis o serie de ipoteze bazate mai ales pe observațiile de suprafață efectuate de el, dar și pe baza cercetărilor lui Em. Panaitescu. Foarte util este istoricul cercetărilor întocmit de el, pe care l-am folosit și noi. I. Paulovics credea că în jurul castrului exista un șanț dublu, ipoteză la care astăzi ne raliem și noi. Desigur numai cercetările viitoare vor lămuri definitiv această problemă. Nu sîntem însă de acord cu părerea lui că în interiorul castrului nu trebuiau să fi fost și nu puteau fi construcții de piatră sau cu aceea că ruinele situate la V de castru proveneau de la o locuință sau de la o villa (?). Altfel el a făcut observații interesante în legătură cu felul cum trebuie încheiată o săpătură, ridicînd serioase obiecții în legătură cu faptul că Em. Panaitescu a lăsat secțiunile deschise la încheierea cercetărilor.

Prin anul 1930 a efectuat periegeze și sondaje la castru brașoveanul E. Antoni. Materialele aduse de el de la Brețcu sînt înregistrate în inventarul Muzeului Săsesc din Brașov (azi în întregime în Muzeul Județean din Brașov). Nu se cunosc date în legătură cu organizatorul acestor săpături.

Problemele tehnice în legătură cu castrul și importanța descoperirilor de la Brețcu privind continuitatea populației dace (semnalată de C. Daicovi-

²¹ Em. Panaitescu, în *BSH*, 15, 1929, p. 76—77 (extras p. 10—11); cf. V. Pîrvan, în *Analele Academiei Române*, 46, 1925—1926, p. 15; Em. Panaitescu, în *Bericht über die Hundertjahrfeier des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin, 1930, p. 300—302. La săpăturile conduse de Em. Panaitescu a participat și Alexandru Doboși asistent la Institutul de Studii Clasice al Universității din Cluj. Dimensiunile pe care le dă Em. Panaitescu pentru castru: 180×160 m în text și 171×137 m pe plan (vezi *BSH*, 15, pl. I/1), diferă probabil dintr-o eroare. Ceilalți autori mai vechi dau următoarele dimensiuni pentru castru: P. Király, *op. cit.*, I, p. 422; II, p. 15; $180 \times 138,75$; A. Buday, *op. cit.*, p. 33: 180×137 . Dealtfel și orientarea castrului apare greșită în planul din *BSH*, 15, 1929, pl. I/1.

²² I. Paulovics, *Dacia*, p. 75—81. La un moment dat (p. 77, nota 231) autorul afirmă că după săpăturile lui Em. Panaitescu nu se poate preciza dacă există sau nu zid de piatră, ceea ce este în chip vădit o exagerare.

ciu, în *AISC*, 3, 1936—1940, p. 200—270) au determinat includerea în planul Academiei R. S. România a unor noi cercetări la Brețcu. Ele au fost reluate în anul 1950 de către un colectiv sub conducerea lui M. Macrea²³. Cercetarea castrului de la Brețcu s-a efectuat într-un context mai larg incluzând întregul colț de SE al Transilvaniei. Scopul săpăturilor a fost acela de a stabili cu precizie forma, dimensiunile castrului, elementele lui de construcție, etc. M. Macrea a executat mai multe secțiuni numerotate după literele alfabetului (*Fig. 9*). Noi am numerotat secțiunile executate de M. Macrea în continuarea celor executate de Em. Panaitescu pentru a realiza o concepție unitară a cercetării.

- (XXIV) Secțiunea A ($22 \times 0,80$ m) pe latura de S, la 36 m de colțul de SV
- (XXV) Secțiunea B ($18 \times 0,80$ m) pe latura de V, la 27,50 m de colțul de NV
- (XXVI) Secțiunea C (12×1 m) pe latura de N, la 10 m de bastionul de V al porții
- (XXVII) Secțiunea D (7×1 m) pe latura de E, la 27,50 m de turnul de NE
- (XXVIII) Secțiunea E (20×1 m) pe latura de E, la 25 m de colțul de SE (*Fig. 11*)
- (XXIX) Secțiunea F (18×1 m) pe latura de N, la 22,50 m de colțul de NE
- (XXX) Secțiunea G ($12,50 \times 1$ m) pe latura de V, la 24 m de colțul de SV
- (XXXI) Secțiunea H (50×1 m) în interiorul castrului peste zona centrală; orientată N—S
- (XXXII) Secțiunea I ($10,80 \times 1$ m) în interior, peste *latus dextrum*
- (XXXIII) Secțiunea K (10×1 m) pe latura de E, la 9 m de bastionul de N al porții
- (XXXIV) Secțiunea L (10×1 m) peste latura de E, la 16,50 m de bastionul de N al porții
- (XXXV) Secțiunea M (30×1 m) în interior peste zona centrală
- (XXXVI) Secțiunea N de urmărire pe exterior a zidurilor la bastionul de N al porții de pe latura de E (*Fig. 13/1—2*)
- (XXXVII) Secțiunea O de urmărire a conturului la turnul din colțul de SE
- (XXXVIII) Secțiunea P de urmărire a zidurilor bastionului de E al porții de pe latura de S; controlul zidului interior la bastionul de V (*Fig. 14*)
- (XXXIX) Secțiunea R de urmărire a conturului la turnul din colțul de SV (*Fig. 12/1*)
- (XL) Secțiunea S de urmărire a zidurilor bastioanelor la poarta de pe latura de V (*Fig. 12/2*)
- (XLI) Secțiunea T de urmărire a conturului la turnul din colțul de NV.
- (XLII) Secțiunea U de urmărire a zidurilor la bastionul de V al porții de pe latura de N
- (XLIII) Secțiunea V de urmărire a conturului la turnul din colțul de NE
- (XLIV) Secțiune de control peste una din încăperile băii

Modul de cercetare aplicat în anul 1950 se încadrează și el într-un sistem modern de cercetare, deși nu au existat posibilități de a fi extins și în interior din cauza că terenul era cultivat. S-au efectuat secțiuni în interior în funcție de locul liber (necultivat) pe teren sau pe măsură ce acesta se elibera. Săpăturile efectuate au stabilit definitiv dimensiunile castrului, au rezolvat o serie de dubii rămase în urma cercetărilor lui Em. Panaitescu, au stabilit orientarea

²³ M. Macrea a fost însoțit de un colectiv mai numeros de cercetare, care avea drept scop investigarea întregului colț de SE al Transilvaniei: I. I. Russu, K. Horedt, Székely Zoltán, E. Chirilă, L. Buzdugan, I. Vasii și studenții Iudita Winkler, I. Popescu și Géza Ferenczi. Rezultatele cercetărilor de la Brețcu au fost prezentate succint în *SCIV*, 2, 1951, p. 265—296 în cadrul unui raport mai mare asupra șantierului Sf. Gheorghe—Brețcu. M. Macrea susține (p. 283) că săpăturile lui Em. Panaitescu nu au afectat incinta, fapt infirmat de datele din planul acestuia.

castrului. Raportul, prea succint, publicat în anul 1951, amintește mai puțin detaliile tehnice în legătură cu castrul și fazele lui, ocupându-se îndeosebi de problema ceramicii dacice a cărei prezență a fost considerată atunci deosebit de importantă. M. Macrea nu a avut nici el la îndemână documentația lui Em. Panaitescu, ceea ce reiese din expunerea scopului cercetărilor și din faptul că anumite secțiuni au repetat pe cele ale lui Em. Panaitescu. Nici M. Macrea nu a publicat materialul arheologic obținut prin săpături. Este adevărat că datorită caracterului săpăturilor din anul 1950, acest material era mult mai puțin numeros decât cel obținut în anul 1925. Numai despre olăria dacică din castru sînt informații mai bogate.

Nu avem pretenția că am putut reconstitui în întregime evoluția cercetărilor arheologice de la castru din anii 1925 și 1950. Am încercat însă să le prezentăm detaliat și cea mai mare parte a lor a fost sigur înregistrată. Au fost efectuate poate lucrări mai mici, pe care nici planurile, nici jurnalul nu le amintesc și deci nu le-am putut înscrie în seria săpăturilor.

Au rămas și după săpăturile din anul 1950 o serie de probleme nerezolvate sau în suspensie, în ciuda crezului lui M. Macrea că la castrul roman de la Brețcu au fost rezolvate toate problemele. Este vorba mai ales de elementele incintei și raportul în timp între ele, zidul interior și mai ales cercetarea organizării interioare a castrului. Deasemenea rămîne un scop în sine cercetarea și cunoașterea unei cantități mai mari de material arheologic care să verifice ipotezele actuale. Toate acestea urmează să le rezolve desigur cercetările viitoare, ce vor fi duse cu mijloace tehnice mai avansate, o experiență arheologică și o practică mai bună.

După anul 1950 castrul de la Brețcu a ieșit din atenția arheologilor²⁴. Faptul că nu s-au mai făcut aici descoperiri interesante, care să atragă atenția, a contribuit în mare măsură la această situație. O serie de probleme generale s-au clarificat aici, paralel cu cercetările efectuate la alte castre din Dacia.

Numele antic al castrului și, probabil, al localității romane de la Brețcu a fost *ANGVSTIA* (cf. Ptolemeu, *Geographia*, III, 8, 4). Primul care a presupus această identitate a fost C. Goos²⁵. Ipoteza lui a fost acceptată de Kiepert²⁶ și s-a impus după demonstrația elegantă făcută de Radu Vulpe în 1931²⁷ cînd, analizînd în amănunțime izvoarele geografice și îndeosebi pe Ptolemeu a confirmat ipoteza lui C. Goos. Numele antic al localității Brețcu

²⁴ M. Macrea, *op. cit.*, p. 286 credea că rezultatele săpăturilor din 1950 de la castru se pot considera definitive și satisfăcătoare, afirmație care rămîne valabilă doar pentru perioada imediată datei.

²⁵ C. Goos, în *Programm Schüssburg*, 1874, p. 50.

²⁶ H. Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, 1894—1910 (XVII).

²⁷ R. Vulpe, în *Viața Românească*, XXIII, 1931, nr. 5, p. 162—165, nota 1; *Idem*, în *Révue Archéologique*, 34, Paris, 1931, p. 260 nota 1; *Idem*, *Angustia*, în volumul „În amintirea lui C. Giurescu”, București, 1944, p. 551—559.

a fost apoi acceptat de C. Patsch²⁸, C. Daicoviciu²⁹, M. Macrea³⁰ și mai recent de autorii T.I.R. L 35 (București, 1969)³¹. Acest nume (Angustia) este fără îndoială în legătură cu așezarea castrului la intrarea în pasul Oituz.

d. Bibliografia referitoare la castru

- L. F. de Marsigli Danubius Pannonico-Mysicus, Amsterdam—Haga, 1726, II, p. 59—60
- D. G. Scheint Das Land und Volk der Szekler, Pest, 1833, p. 116
- M. J. Ackner în JCC, I, 1856, p. 11, 33
- J. F. Neigeaur Dacien aus der Überresten der klassischen Altertums, Kronstadt, 1851
- L. Kővári Erdély régiségei, Pest, 1852, p. 49 (ed. II, Kolossvár, 1892)
- M. J. Ackner Römische Alterthümer, Wien, 1857, p. 44
- Szalay L., Monumenta Hungariae Historica, Pesta, 1860, IX, p. 288, nr. CXXII, p. 316, nr. CXXXIII
- A. Ipolyi în Arch Kőzl, 2, 1861, p. 251
- Vass I., Erdély a rómaiak alatt, Cluj, 1863, p. 118
- M. J. Ackner — P. Müller Die römischen Inschriften in Dacien, Wien, 1865, p. 182—183
- L. Kővári Erdély építészeti emlékei, Cluj, 1866, p. 49
- Orbán Baláz Székelyföld leírása, Budapest, III, p. 124—125
- C. Goos în AVSL, 13, 1876, p. 203, 338 (= Chronik)
- C. Goos în AEM, 1, 1877, p. 33, 113, 175
- C. Goos în Programm Schässburg, 1877—1878, p. 87
- G. Téglás — P. König în AEM, 8, 1884, p. 54
- G. Téglás în A Hunyadmezei történelmi és Régészeti társulat évkönyve, Deva, 6, 1889—1890, p. 110
- Tocilescu Gr., Manuscrise inedite păstrate la Academia R. S. Romania; dosar 5137, fila 357
- P. Polonic Manuscrise inedite păstrate la Academia R. S. Romania sub numărul provizoriu 22/940, vol. I, caet 15, fila 1
- G. Nagy A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, 1, 1890, p. 58
- P. Király Dacia Provincia Augusti, Becicherecul Mare, I, 1892, p. 422; II, p. 15, 30
- P. Király în Apulum, Cluj, 1892, p. 223, 239
- J. Jung Fasten der Provinz Dacien, Innsbruck, 1894, p. 139, 155, 166 și nota 6
- *** Háromszékvármegye Emlékhönye, Sf. Gheorghe, 1896, p. 180; 1899, p. 101, 256, 268
- *** EMKE úti kalauz, Budapest, 1899, p. 281
- G. Téglás în ArchKőzl, 22, 1890, p. 398—399

²⁸ C. Patsch. Beiträge, V/2, p. 145—147.

²⁹ C. Daicoviciu, în AISC, 3, 1936—1940, p. 13, nota 1.

³⁰ M. Macrea, în AISC, 4, 1941—1943, p. 250 nota 54; Idem, în Zbornik Kazarov, Sofia, 1950, p. 66.

³¹ Castrul apare cu acest nume deja acceptat la: V. Christescu, Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 126; C. Daicoviciu, La Transylvanie dans l'antiquité, Bucarest, 1945, p. 103; M. Macrea, Istoria României, I, București, 1960, p. 349, 351; D. Tudor, Oltenia romană, București, 1968, p. 165, 171, 345, 348; Idem, Orașe, târguri și sate în Dacia romană, București, 1969, p. 268, 279; M. Macrea, Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 225, 227, 232; D. Protase, Problema continuității în lumina arheologiei și numismatice, București, 1966, p. 19—20, 38, 68, 93, 97 cf. T.I.R., L 34, p. 23. Numai Thomaschek susținea că Angustia se afla la Turnul Roșu (cf. I. Paulovics, Dacia, p. 76, nota 22).

- G. Téglás
G. Téglás
G. Téglás
J. Könyöki — G. Nagy
Forster G. — P. Gerecze
G. Téglás
A. Caliani
A. Buday
I. Marțian
V. Pîrvan
Al. Ferenczi
V. Pîrvan
Em. Panaitescu
Em. Panaitescu
Em. Panaitescu
C. Daicoviciu
V. Christescu
R. Vulpe
R. Vulpe
R. Vulpe
O. Floca
C. Patsch
V. Christescu
W. Wagner
O. G. Lecca
C. Daicoviciu
C. Daicoviciu
C. Daicoviciu
M. Macrea
D. Tudor
I. Paulovics
R. Vulpe
A. Radnóti
M. Macrea
M. Macrea
Székely Z.,
Z. Székely
J. Szilágyi
I. H. Crișan
R. Vulpe
M. Macrea
- în *Akadémiai Értesítő*, Budapesta, 2, 1900, p. 74
în *Erd Múz*, 19, 1902, p. 450
În *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Budapest, 19, 1904, p. 7
A középkori várak különös tekintettel Magyarországra, Budapest, 1905, p. 232, 284
Magyarország műemlékei, Budapest, 1906, II, p. 358
în *Klio*, XI, 1911, p. 499
Urmele domniei romane în Ardeal, Blaj, 1915, p. 32
în *Dolg Cluj*, 7, 1916, p. 13—16
Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1920, p. 11, nr. 102
Analele Academiei Române, 46, 1925—1926, p. 15
în *ACMIT*, 1, 1926—1928, p. 243
Getica, o protoistorie a Daciei, București, 1926 p. 259
în *Bericht über die Hundertjahrfeier des Deutschen Archäologischen Instituts*, 21—25 April 1929, Berlin, 1930, p. 300—302
Le limes dacique. Nouvelles fouilles et nouveaux résultats, în *BSH*, 15, 1929, p. 76—82
Castra Daciae. Extras din Acti del 2° Congresso Nazionale di studi Romani, Roma, 1931
Cronica Transilvaniei, 1919—1929, p. 315
Viața economică a Daciei romane, Pitești, 1929, p. 101, 103
în *Viața Românească*, 22, 1930, p. 297; XXIII, 1931, p. 162, 239
Piroboridava, București, 1931, p. 20, nota 1
Angustia, în *Révue Archéologique*, Paris, 11, 1931, p. 260, nota 1
în *Rassegna Numismatica*, Roma, 1933, p. 178
Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2: Der Kampf um den Domauraum unter Domitian und Trajan in Sitzungsberichte der Akademie, 217, 1, Wien, 1937, p. 145
Istoria militară a Daciei romane, București, 1937, p. 35, 38—39, 60—61, 109, 121, 216, 111, 183, 188
Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Diokletianus, Berlin, 1938; p. 99, 155
Dictionar istoric, arheologic și geografic al României, București, 1937, p. 90
La Transylvanie dans l'antiquité, București, 1938, p. 46 nota 1; ed. II, București, 1945, p. 95, 122 nota 3, 108—110
în *AISC* 3, 1936—1940, p. 231
în *Revue de la Transylvanie*, 6, 1940, p. 30
în *AISC*, 4, 1941—1943, p. 250, nota 54
Oltenia Romană, București, 1940, p. 165, 345—348
Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák” ezüstkincsek kérdése, Cluj, 1944, p. 75—81
Angustia, în „*In amintirea lui C. Giurescu*”, București, 1944, p. 551—559
în *Arch Ért*, Budapesta, 1944—1945, p. 140
în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 267—296
în *Dacia*, N. S., 1, 1957, p. 206
A Komolói római erődített tábor, Cluj, 1943, p. 27.
în *Jegyzetek Dacia történetéhez*, Sf. Gheorghe, 1946, p. 28
în *Diss Pann*, II, 21, Budapesta, 1946 p. 18—19
în *Studii și Cercetări Științifice*, VI, Cluj, 1955, p. 217
în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 522
în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 377—381

- C. Daicoviciu — D. Protase
D. Protase
N. Gostar
D. Tudor
N. Gostar
I. H. Crișan
M. Macrea
D. Tudor

Z. Székely
C. Daicoviciu
Ioana Cătănăciu
C. Petolescu
N. Gudea
- în *Acta MN*, 1, 1964, p. 178
Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii, București, 1966, p. 19—20, 38, 68, 93
în *Analele Universității Alexandru I. Cuza, Iași*, 11, 1965, p. 3
în *SCIV*, 16, 1965, p. 185—186
în *ArhMold*, 4, 1966, p. 180
Ceramica daco-getică, București, 1969, p. 256
Viața în Dacia romană, București, 1969, p. 225, 227, 232, 260
Orașe, ȋrguri și sate în Dacia romană, București, 1969, p. 268, 279—280
TIR, L 35, București, 1969, p. 23
în *Cumidava*, 4, 1971, p. 53
Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc, Cluj, 1970, p. 486, 356
în *Acta MN*, 6, 1969, p. 478—479
în *SCIV*, 22, 1971, p. 413—414
în *Saalburg Jahrbuch*, XXIV, 1974, p. 46

II. LOCUL ȘI ROLUL CASTRULUI ÎN CADRUL LIMESULUI

a. Castrul roman de la Brețcu este așezat în extremitatea estică a platoului înalt din colțul de SE al Transilvaniei, în fața pasului Oituz. Această trecătoare este cea mai importantă din Carpații Răsăriteni și a fost intens folosită încă din cele mai timpurii epoci ale istoriei³². Se crede că în epoca romană prin acest pas trecea o importantă cale comercială care, venind din Pannonia, lega Imperiul cu regiunile Pontului Euxin³³. Se presupune deasemenea că pe acest drum li s-a permis Sarmatilor Roxolani să țină legătura cu Sarmatii Iazigi din Cîmpia Pannonică³⁴. Nu s-a păstrat, sau mai bine zis nu a fost identificat arheologic acest drum, dar existența lui este postulată. Dealtfel și celelalte caestre din acest colț al provinciei erau așezate lângă drumuri care ieșeau din podișul transilvan (*Fig. 2*): Boroșneul Mare în fața pasului de la Sita Buzăului, Olteni pe drumul care ducea spre pasul Ghimeș-Palanca, Rîșnov în fața pasului de la Bran. În comparație cu ele castrul de la Brețcu pare a fi mai important deoarece calea de trecere prin Oituz reprezenta un drum de importanță majoră³⁵.

³² M. Roska, *Erdély óskora*, în *A Történeti Erdélyböl*, 1906, p. 52.

³³ M. J. Ackner, în *JCC*, 1856, p. 33; C. Goos, *Chronik*, p. 47; J. Jung, *Fasten der Provinz Dacien*, Innsbruck, 1894, p. 139; K. Schuchardt, în *ÄEM*, 9, 1885, p. 202; A. Buday, *op. cit.*, p. 230; Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, p. 11; V. Christescu, *op. cit.*, p. 109, 121; *Idem*, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 100, 103, 109; A. Radnóti, *op. cit.*, p. 140; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 108—109; M. Macrea, *op. cit.*, p. 232; Paulovics, *Dacia*, p. 74.

³⁴ C. Goos, *op. cit.*, p. 47.

³⁵ *Ibidem*. Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1901, p. 118 și harta; Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11. Ne gândim mai ales în comparație cu celelalte trecători din SE Transilvaniei.

Așezarea castrului de la Brețcu ca și așezarea celorlalte caestre amintite a fost determinată de aceleași rațiuni care au stat la baza plasării celor mai multe caestre ale sistemului defensiv al Daciei: în fața unui pas montan sau de-a-lungul unui curs de apă ce formează o trecătoare. Acesta este de altfel principiul defensiv pe baza căruia a fost organizată apărarea Daciei intracarpatică³⁶.

Pe harta sistemului defensiv al provinciilor dacice, întocmită de noi, castrul poartă numărul 39 (Fig. 1)³⁷. Un sistem de drumuri lega probabil castrul de cele imediat învecinate. De-a-lungul Rîului Negru se ajungea la Borosneul Mare (nr. 40) și apoi la Comalău (nr. 41) de unde drumul se bifurca spre N, spre Olteni (nr. 38) și spre SV spre Rîșnov (nr. 42); drumul continua desigur de-a-lungul Oltului spre caestrele de la Hoghiz (nr. 43), Cincșor (nr. 44) și Felsőara (nr. 45) (Fig. 2). Existența acestor drumuri era strict necesară conform cu principiul strategic după care era organizat limesul în general, acela de a asigura prin drumuri de rocadă între caestre o posibilitate de manevră rapidă permițând concentrarea trupelor în oricare punct amenințat. Și din acest punct de vedere castrul de la Brețcu ocupă un loc important în sistemul de apărare al Daciei, blocînd o trecătoare spre o zonă din care se puteau ivi grave amenințări pentru provincie. Rolul său era acela de a semnaliza apropierea inamică, de a opri primul șoc, dacă era cazul, pînă la concentrarea armatei în zonă.

b. La Brețcu se află capătul cel mai estic al platoului înalt străbătut de cursurile Oltului, Rîului Negru și Bîrsei, platou caracterizat și prin faptul că nu există o tranziție lentă între el și munți. De la marginea platoului se ridică direct munții la înălțimi care depășesc în medie 800 m.

Satul Brețcu se întinde de-a-lungul pîrîului cu același nume la E de vărsarea lui în Rîul Negru³⁸. Axa principală a satului, marcată de șoseaua națională, se întinde de-a-lungul acestui pîrîu spre intrarea în pasul Oituz. Din centrul satului, de la grupul de clădiri format din magazinul sătesc, biserica romano-catolică și Consiliul Popular Comunal șoseaua face o curbă largă spre S după care ia direcția E, intrînd în trecătoare (Fig. 3/1—2). Imediat după curbă panglica șoselei traversează pîrîul Brețcu, care curge spre V, la S de șosea acum. Dincolo de podul peste pîrîu, se coboară din șosea spre valea lui; se traversează apa pîrîului și apoi de-a-lungul unei străzi formate de ultimele case din sat, pe dreapta apei, se înaintează spre E. Strada este nepietruită, impracticabilă pentru autoturisme. Dincolo de ultimele case drumul se bifurcă: o ramură continuă spre E, cealaltă cotește spre N în pantă. Între aceste bifurcații se află ruinele castrului roman.

Castrul roman este așezat pe un platou mai înalt, înclinat de la N spre S; platoul ține de dealul Csere (Stejar) (Fig. 6;10). Panta terenului este destul de accentuată, terminîndu-se brusc printr-o rîpă deasupra luncii pîrîului Brețcu.

³⁶ A. von Domaszewski, *Zur Geschichte der römischen Provinzialverwaltung*, în *Rheinisches Museum für Philologie*, N. F. 48, 1893, p. 240—242; *Idem*, în *Westdeutsche Zeitschrift*, 21, 1902, p. 191.

³⁷ N. Gudea, în *Saalburg Jahrbuch*, 24, 1974, p. 41—49.

³⁸ Vezi discuția la I. Paulovics, *Dacia*, p. 76, nota 223. Starea bună de conservare a castrului a remarcat-o deja Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11.

Panta, deci și castrul au o poziție dominantă în zona de intrare în defileu și pot fi bine observate din orice punct al acestuia. Spre E lunca pîrîului Brețcu se îngustează tot mai mult pe măsură ce se apropie de trecătoare. De-a-lungul pantei pe care se află castrul curg dinspre N cîteva piraie, ce ocolind castrul, prin partea de E și V se îndreaptă spre pîrîul Brețcu. În partea de E pîrîul curge printr-un șanț mare paralel cu castrul, iar în partea de V pe lîngă ruinele băii castrului.

Castrul se profilează bine pe teren, putînd fi observat mai ales datorită urmelor foarte înalte ale valului de pămînt, care formează un dreptunghi. Privită din interiorul castrului înălțimea urmelor valului de pămînt nu este prea mare: cam 1,50 m în medie (*Fig. 6/1—2; 10/1—2*). Privite din exterior din imediata apropiere urmele valului de pămînt apar foarte înalte. Laturile dreptunghiului format de urmele valului sînt orientate pe direcția punctelor cardinale principale. Pe latura de N lățimea urmelor valului apare cam de 10 m, ele sînt cam cu 2 m mai înalte decît terenul din interior și cam cu 3 m față de terenul din exterior. În această parte, nu s-a păstrat spre exterior urma șanțului de apărare, datorită faptului că depunerile repetate aduse de torenți de pe pantă au umplut și nivelat terenul aici. De acea și urmele valului par mai puțin înalte. Pe latura de E urmele valului au cam aceeași lățime (10 m); înălțimea lor față de terenul din interior este cam 1,5 m. Spre exterior se află un șanț adînc paralel cu valul. De la partea inferioară a acestui șanț valul apare înalt de peste 6 m. Față de terenul aflat la E de șanț înălțimea valului este cam 4 m. Pe latura de V lățimea urmelor valului pare mai mare cca. 10—12 m. Înălțimea lor față de terenul din interior pare a fi cam 2 m. În exterior paralel cu valul se află un șanț adînc și destul de larg, prin care azi urcă drumul spre deal. Față de partea de jos a șanțului înălțimea valului este de 6—7 m. Spre E de acest prim șanț, la distanța de 10 m de el se află un al doilea șanț larg de 4—5 m, paralel cu valul. Adîncimea lui este de 1—1,50 m. Dincolo de acest șanț, spre V curge pîrîul ce desparte ruinele băii de zona castrului și a șanțurilor. Pe latura de S lățimea urmelor valului este de 10 m; spre colțul de V valul pare că se lățește. Înălțimea acestor urme față de suprafața din interior este de cca. 2 m; față de terenul din afară este mai mare. Calculînd înălțimea valului la 10 m distanță de el spre S, ea apare cam de 3—4 m.

Ruinele construcțiilor de piatră ale incintei se păstrează bine. Acest lucru se poate constata și astăzi, mai ales în locurile unde a săpat Em. Panaitescu în anul 1925, locuri unde pot fi văzute urmele zidurilor de piatră prînsă cu mortar (turnul din colțul de NV, porta decumana). Piatra nu a fost cărată, distrugerile se datoresc mai ales ploilor și înghețurilor.

În interiorul cuprins de urmele valului, terenul, deși în pantă, este neted, fără denivelări accentuate. Aceasta se datorește probabil cultivării intense în decursul timpului. Jumătatea din N pare mai ridicată decît jumătatea de S. S-ar putea ca acest lucru să se datoreze construcțiilor de piatră care au existat în zona centrală a castrului, la N de via principalis. Interiorul castrului a fost cultivat din timpuri vechi. Astăzi este numai parțial teren pentru culturi. Numai în jumătatea de N există cîteva loturi. Restul interiorului

ca și urmele ridicate ale valului sînt terenuri de fînaț. În partea de S a castrului, în interior, în perioadele de ploi sau dezgheț se adună toată apa care nu este absorbită de pămînt. O parte din ea se scurge spre exterior prin deschizătura formată de poartă.

În părțile unde au fost efectuate săpături de către Em. Panaitescu, secțiunile nefiind astupate la încheierea cercetărilor, urmele lor se disting foarte bine de toamna și pînă primăvara. În perioadele de vegetație în aceste locuri cresc arbuști și tufe. Acest lucru se constată la urmele porților de pe laturile de N și S, la colțurile de NE și NV. Pereții prăbușiți ai secțiunilor acoperă parțial și protejează zidurile descoperite. Valul se păstrează bine datorită stratului de iarbă crescut pe el. Șanțul mare exterior din partea de V a fost lărgit datorită eroziunii de către torenții și de căruțele care urcă sau coboară. Pe latura de S și de E terenul nu pare să fi suferit modificări.

Spre S de castru la cca 500 m curge pîrîul Brețcu. Lunca lui este largă, în dreptul castrului, de 200 m. Terasa înclinată pe care se află castrul se termină abrupt deasupra luncii, la aproximativ 30—40 m distanță de latura de S a castrului. Probabil că în antichitate pîrîul Brețcu curgea mult mai aproape de terasa pe care se află castrul, ceea ce a făcut ca pe latura lui de S să nu fie nevoie de șanțuri de apărare așa cum s-au executat pe celelalte laturi.

Locul castrului este numit și astăzi de locuitori „Veneturné vár” sau „Veneturné vára” (Cetatea doamnei Venetur) denumire probabil străveche. În legătură cu originea acestui toponim s-au exprimat păreri diverse (vezi I. Paulovics, *Dacia*, p. 76)³⁹. Unii cercetători au căutat originea acestui nume într-o formă de latină medievală: *ara domini Benedicti*, ipoteză care ni se pare cel puțin dubioasă și forțată. Mai probabil este că numele a rămas prin tradiție de la o fostă proprietăreașă a terenului, sau de la o legendă a cărei origine este acum greu de stabilit.

Ruinele băii castrului se află situate la V de aceasta, peste șanțurile aminate mai sus, la distanța de 150 — 200 m. Aici se disting bine datorită săpăturilor lui Em. Panaitescu urme de ziduri, încăperi, cărămizi și pietre cu mortar. Ele sînt acoperite de o vegetație deasă: arbuști și tufișuri. Ruinele băii sînt cunoscute sub numele de „Pincze” (Pivniță = beci) probabil datorită urmelor de construcții subterane pe care resturile instalației de hypocaustum le păstrează.

Spre V de ruinele băii, aproape paralel cu valea pîrîului Brețcu se întinde o terasă lungă, cu suprafața relativ netedă, care ajunge spre lunca Rîului Negru (Fekete Úgy) un afluent mai mare, pe stînga, al Oltului; pîrîul Brețcu se varsă în Rîul Negru ceva la V de sat. Terasa are un capăt mai înalt care se numește Farkas Vár (Cetatea Lupului). Pe o mare suprafață cuprinsă între Farkas Vár și castru, cam 1,5 km și pe o lățime de cîteva sute de m se găsesc la suprafață fragmente ceramice și cărămizi care sînt indiciile cele mai sigure ale prezenței unei așezări civile (*canabae*). Această ipoteză este confirmată de faptul că astfel de urme nu mai apar în alte direcții. Nu s-au făcut aici nici un fel de cercetări, iar la suprafață nu pot fi identificate urmele

³⁹ I. Paulovics, *Dacia*, p. 76 cf. Scheint, *Das Land und Volk der Szekler*, 1833, p. 116.

unor construcții. Poate că cu ajutorul unor fotografii aeriene s-ar putea identifica cu precizie limitele și dispunerea clădirilor așezării civile. Probabil că de aici provin cele câteva monede romane despre care se crede că au fost descoperite la Brețcu⁴⁰.

Spre E de castru terenul, în pantă, este neted și nu s-au descoperit pînă acum urme arheologice dincolo de limitele șanțului mare situate în fața valului.

Castrul este dominat de câteva dealuri înalte situate în jurul lui. La N de castru, la distanța de aproximativ 2 km, se află vîrfurile dealului Csere (Stejar) înalt de 890 m, acoperit de pădure; spre NE se află Magas Hegy (Dealul Mare) înalt de 895 m. Spre S, peste valea pîrîului Brețcu, dincolo de șosea se ridică câteva vîrfuri: Leány Vár (Cetatea Fetei) de 769 m și Oldal Bükk (Coasta Făgetului) de 731 m. Spre E, se înalță în trecătoare vîrfurile înalte ale munților Vrancei și Lipșei. Spre V terenul se deschide, coborînd spre lunca Rîului Negru. De pe toate vîrfurile situate la N, NE și la S de castru se putea observa foarte bine interiorul lui.

III. ORIENTAREA, FAZELE DE CONSTRUCȚIE ȘI DIMENSIUNILE CASTRULUI

Săpăturile arheologice efectuate pînă în prezent și observațiile pe teren au permis totuși rezolvarea unor probleme importante în legătură cu castrul de la Brețcu. Așa cum aminteam mai sus dreptunghiul format de val, ce delimitează suprafața interioară a castrului, are laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale, laturile lungi fiind orientate N—S. Dimensiunile măsurate pe culmea valului sînt 170×135 m.

Așezarea pe o pantă a castrului, ne permite să plasăm ipotetic porta decumana pe latura din susul pantei și firește, porta praetoria pe latura din josul pantei. La această presupunere sîntem îndemnați de pasajul din Hyginus⁴¹ care cuprinde indicația clară că așezarea unui castru trebuie astfel aleasă încît *porta decumana* să fie plasată în cel mai înalt punct, ca să se poată observa de pe ea întreg teritoriul castrului în interior. Aceasta este o indicație de ordin general care urmează să fie verificată arheologic. Dealtfel tot la Hyginus există o indicație privind *porta praetoria*⁴². Aceasta trebuie să fie așezată în partea care este spre dușman. Și această indicație pare a corespunde la Brețcu cu realitatea. Pe baza acestor indicații teoretice se poate aprecia că poarta de pe latura de S era porta praetoria, iar cea de pe latura de N era

⁴⁰ G. Téglás, în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 150.

⁴¹ Hyginus, 56: nam quod attinet ad soli electionem in statuanda metatione primum locum habent quae ex campo in eminentiam leniter attoluntur in qua positione porta decumana eminentissimo loco constituitur.

⁴² Hyginus, 56, 5.

porta decumana. Dintre castrele din Dacia, mai bine cunoscute, așezate pe o pantă am menționa pe cele de la Buciumi⁴³ (nr. 22), Porolissum-Pomăt (nr. 25)⁴⁴, Sărățeni (nr. 34)⁴⁵ și Inlăceni (nr. 35)⁴⁶. La toate acestea poziția porților pare să coincidă cu indicațiile lui Hyginus. Analogiile amintite mai sus încadrează castrul de la Brețcu într-o categorie mai mare a castrelor din Dacia. Pentru că la Brețcu nu a fost identificată construcția ce reprezintă clădirea comandamentului (principia), care să confirme practic pe teren teoria lui Hyginus, cercetarea acestei construcții ar trebui să aibă prioritate în cazul unor săpături arheologice viitoare.

Mai există încă un indiciu care susține orientarea castrului în acest fel: distanța dintre axul porților de pe laturile de E și V este mai mare față de latura de N (100 m), decât față de latura de S (70 m) ceea ce pledează pentru orientarea tipică castrelor la care porta praetoria se află în zona cuprinsă de porțiunea scurtă a laturilor respective. Argumentele amintite mai sus deși nu sînt decisive, sînt suficiente pentru determinarea orientării castrului. Construcțiile identificate la N de via principalis confirmă această argumentație. Porțile de pe laturile de E și V sînt portae principales: sinistra pe latura de E și dextra pe latura de V. Em. Panaitescu⁴⁷ ca și M. Macrea⁴⁸ a intuit în parte acest lucru. Faptul că singurul drum care nu trecea peste șanțuri ieșea prin porta praetoria și se îndrepta spre V de-a-lungul pîrîului Brețcu ne determină să presupunem că acesta era cel mai important drum de acces în castru. Probabil însă că și porțile laterale corespundeau unor drumuri ce ieșeau din castru.

Săpăturile arheologice au stabilit două faze principale de construcție la incinta castrului; probabil că în interiorul lui vor fi identificate mai multe faze de completări și reparații. Prima fază a castrului de la Brețcu a fost un castru apărat de un val de pămînt cu șanț de apărare; peste valul de pămînt s-a construit ulterior un zid de piatră care constituie cea de a doua fază a incintei. Într-o fază și mai timprie incinta a fost întărită cu un zid dublu, al cărui rost a rămas parțial nedeslușit.

a. *Castrul cu val de pămînt.* La început romanii au ridicat la Brețcu un castru a cărui incintă consta dintr-un val de pămînt; în fața lui se afla un șanț de apărare. Probabil că pe val se afla și o palisadă de pari, dar urmele acestora nu au fost identificate. Castrul cu val de pămînt avea laturile lungi

⁴³ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, p. 145: aici se respectă indicația privind înclinarea terenului și poziția porții decumana. Dar porta praetoria nu este orientată spre dușman.

⁴⁴ M. Moga, în *SCIV*, 1, 1950, p. 130—135; M. Macrea și colab., în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374.

⁴⁵ Z. Székely, în *Materiale*, 7, 1961, p. 334—336.

⁴⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2, 1, 1951, p. 304—306; I. I. Russu, în *Acta MN*, 1, 1964, p. 185—186.

⁴⁷ Em. Panaitescu, în *BSH*, 15, 1929, pl. I/1; numele porților este greșit indicat pe desen.

⁴⁸ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 291.

orientate N—S, iar cele scurte E—V. Această orientare a laturilor a rămas definitivă. Urmele înalte de val care indică și azi conturul castrului, provin totmai de la acest prim val de pământ. Dimensiunile castrului cu val de pământ se pot stabili și la suprafață, măsurînd distanțele dintre culmea lui pe laturile opuse. Aceste distanțe corespund cu cele obținute prin calculul făcut pe baza profilelor secțiunilor de pe laturile opuse. Dimensiunile castrului cu val de pământ se stabilesc aici în raport cu cele ale castrului cu zid de piatră pe baza diferenței dintre zidul de incintă și culmea agger-ului. Ambele măsurători dau aceleași dimensiuni pentru castrul cu val de pământ: 170×135 m. Suprafața de teren locuită din interiorul acestui cadru era de 150×100 m ceea ce dă o suprafață de 1,5 ha (15.000 mp).

Singurul element de apărare al castrului cu val de pământ, pe care îl cunoaștem cu precizie este valul. Despre alte elemente (șanț, palisadă) nu se poate preciza deocamdată nimic. Foarte probabil porțile castrului de pământ au fost simple deschideri în val prevăzute cu uși masive de lemn. Peste aceste porți s-au construit mai târziu porțile castrului cu zid de piatră și în acest caz șansele de a le identifica pe cele din prima fază sînt foarte reduse. S-ar putea însă deasemenea ca săpăturile efectuate pînă acum să nu fi relevat anumite elemente care puteau data din perioada de pământ a castrului. Dealtfel urme ale acestei prime faze nu au fost identificate nici în interior. Cu mare probabilitate se poate presupune că drumurile din castru via principalis și via praetoria, datează din prima fază.

Valul primului castru a fost construit dintr-un pământ lutos de culoare brună-cenușie mai închisă. Documentația păstrată îl prezintă ca fiind foarte compact, avînd puține materiale străine încorporate într-însul. În profilul secțiunilor apare în formă de semicerc, ușor aplatizat în partea superioară. În structura lui apar dungii orizontale sau ușor înclinate de culoare roșiatică mai deschisă dar și straturi de lut galben deschis, care reprezintă probabil straturile de pământ aruncate succesiv la construirea lui. Diferitele straturi succesive par dealtfel să corespundă invers cu stratigrafia originară a terenului din jur, a șanțurilor de unde s-a luat pămîntul. Valul a fost așezat pe un strat de humus antic (secțiunea XXIV = A), care apare în profil ca o dungă foarte subțire negricioasă. Lățimea valului de pământ este în medie de 5—6 m dimensiune variînd după secțiuni: 4 m pe latura de V (secțiunile XXV = B, XXX = G), 6 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 13,50 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E), dar și 5 m (secțiunea XXXIV = L); 9 m pe latura de S (secțiunile XXIV = A). Am considerat ca lățime a valului de pământ distanțele între marginile extreme ale valului la bază în profilele secțiunilor. Înălțimea reală a valului de pământ, socotită de la nivelul humusului antic pînă la punctul său cel mai înalt diferă și ea de la o latură la alta: ea este de 2,40 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 2 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 2 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E) și 1,60 m pe latura de S (Secțiunea XXIV = A). În comparație cu lățimea valului de pământ de la alte castre, cea a castrului de la Brețcu apare foarte

redușă⁴⁹. Deocamdată nu am găsit o explicație rațională a acestei situații. În orice caz pe teren lățimea valului apare foarte mare probabil datorită astupării șanțului mic și a aplatizării. Numai cercetările viitoare vor putea probabil explica în chip satisfăcător această problemă ce are deocamdată mai mult caracter tehnic.

Șanțul castrului cu val de pământ nu a fost identificat cu certitudine prin cercetări arheologice. În fața zidului de piatră a fost identificat un șanț de apărare îngust și foarte puțin adânc față de proporțiile considerabile ale valului de pământ, construit de obicei din material scos din șanț sau din șanțuri. În fața acestui șanț îngust se află pe ambele laturi de E și V câte un șanț mai larg și foarte adânc. El a fost considerat adesea ca un șanț natural. Se pare însă că el reprezintă șanțul principal de apărare, iar proporțiile lui sînt în concordanță cu masivitatea valului (agger-ului) în sensul că de aici s-a scos cantitatea cea mai mare de pământ necesar valului.

Deasupra, pe culmea valului de pământ, secțiunile XXIV = A și XXIX = F au identificat un strat de pietriș și nisip. Grosimea lui era de 10—15 cm. Pe latura de S lățimea lui era de 2,90 m și ocupa întreg spațiul dintre zidul de incintă și zidul interior; pe latura de N era mai îngust. Detaliile în legătură cu acest strat nu au fost urmărite în chip special în cursul cercetărilor, de aceea lipsesc date care să poată alcătui o bază sigură pentru stabilirea rostului lui. Probabil că acest strat reprezintă un drum de rond amenajat pe culmea valului. El a putut fi construit în prima fază și refolosit prin reamenajare în faza cu zid de piatră.

În legătură cu existența unui castru cu val de pământ la Brețcu au existat păreri diferite. Acestea se datoresc în mare parte caracterului lacunar al cercetărilor arheologice precum și prezentării sumare a rezultatelor acestor cercetări. Em. Panaitescu se pronunța încă în 1929 pentru existența unei faze cu val de pământ a castrului fără însă a prezenta elementele pe care își baza afirmația⁵⁰. Poate că nu a găsit necesar, sau nu a sesizat importanța acestui fapt. Ulterior C. Daicovicu⁵¹ și I. Paulovics⁵² au presupus și ei existența unui castru de pământ la Brețcu, observațiile lor fiind simple presupuneri logice sau ipoteze care nu se bazau pe observații arheologice. Existența castrului cu val de pământ a fost pusă încă sub semnul îndoielii chiar și după săpăturile arheologice din anul 1950. Motivele ne rămîn cu totul necunoscute. În chip

⁴⁹ Pentru comparație vom da cîteva date în legătură cu valul de la alte castre: Buciumi lățimea la baza valului 10—11 m cf. *Castrul roman de la Buciumi*, p. 13; Rîșnov lățimea valului la bază 10—12 m cf. *Castrul roman de la Rîșnov*, p. 13—14; Bologa lățimea valului la bază 10—12 m (N. Gudea). Am considerat lățimea valului așa cum se prezintă ea astăzi în profilele secțiunilor. Probabil că în antichitate, mai ales imediat după construire el era mai îngust, iar pereții săi mai drepți. În orice caz la data cînd a fost ridicat zidul de piatră valul de pământ era deja aplatizat destul pentru ca să poată constitui o bază solidă în care să fie plantat zidul.

⁵⁰ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2/3 pare a sugera aceeași ipoteză.

⁵¹ C. Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1938, p. 46, nota 1; *idem*, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 110, nota 2; V. Christescu, *op. cit.*, p. 35.

⁵² I. Paulovics, *Dacia*, p. 78.

curios, raportul, foarte succint, în legătură cu aceste săpături⁵³ abordează rezultatele săpăturilor de la castru prea puțin tehnic și rămîne neprecis în privința fazei de pămînt, sugerînd pare-se că fortificația nu are o astfel de fază. S-ar putea însă ca o afirmație de acest fel să se datoreze unor modificări ulterioare în textul articolului inițial, modificări care nu se datorau autorului, căci ea vine în contradicție cu profilul publicat în același articol și cu unele observații din jurnalul de săpătură. Analiza atentă a profilelor și observațiilor stratigrafice la elementele incintei arată clar că există un castru cu val de pămînt la Brețcu. Într-o lucrare recentă⁵⁴ pe baza analizei tuturor informațiilor în legătură cu prima fază a castrelor din sistemul defensiv al Daciei am încercat să precizăm cîteva trăsături comune ale castrelor care prezintă o primă fază cu val de pămînt. Dintre acestea menționăm aici faptul că agger-ul se recunoaște bine la suprafață dacă nu a fost în chip sistematic nivelat de locuitori sau distrus de timp și că se poate stabili un raport precis de succesiune între valul de pămînt și zidul de incintă din piatră în funcție de așezarea lor: se vede bine cum zidul de piatră se înfige în valul de pămînt al fazei mai vechi. Profilele executate în anul 1950 (Fig. 18—21) arată clar existența unui val de pămînt anterior zidului de incintă din piatră. Notițele din jurnal confirmă această constatare. Unul din cele mai clare profile este acela al secțiunii XXVIII = E executată pe latura de E; ea nu a tăiat toate elementele incintei. În profilul secțiunii se distinge clar valul de pămînt lat la bază de 13,50 m, așezat direct pe lutul virgin. Lipsa humusului antic se poate datora acțiunii acide a unor compuși din lut. Lățimea mare a valului de pămînt la bază se poate datora și aplatizării terenului. Valul, a cărui înălțime maximă este de 2,40 m de la nivelul solului virgin, constă dintr-un pămînt lutos de culoare cenușie închisă, bine bătut și uniform. În el s-a găsit un fragment de vas dacic. În partea dinspre E, în panta spre exterior a valului a fost săpat șanțul pentru temelia zidului. Acesta este înfipt în valul de pămînt care îl sprijină din față și din spate. Temelia zidului pătrunde apoi 10 cm și în pămîntul virgin. Porțiunea de val rămasă în afara zidului, spre exterior, continuă în pantă și deasupra ei se află dărîmături și mai ales pietre căzute din zid. Această porțiune nu a fost amenajată. În spatele zidului de incintă, la 6 m de la față sa exterioară, panta dinspre interior a valului a fost tăiată în chip de treaptă de 0,60 m, și lată de 2 m. Aici au căzut pietre pe care M. Macrea le-a considerat ca făcînd parte dintr-un zid. Faptele nu confirmă aici această ipoteză. Mai departe, spre interior, capătul valului este tăiat de șanțul interior, destinat probabil scurgerii apei de pe val.

Raportul acesta de succesiune între valul de pămînt și zid se constată și la turnurile de colț. În general zidul de incintă din piatră este înfipt în val și este susținut de acesta și mai puțin se bazează pe solul virgin, ceea ce înseamnă că valul a fost puternic tasat și așezat spre a oferi suficient sprijin. Este de asemenea valabilă constatarea că în general construirea zidului de incintă din

⁵³ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 286 deși vorbește despre un val de pămînt lat de 4 m! nu amintește nimic despre o fază de pămînt. Profilul publicat în același articol (p. 290, fig. 2) arată clar valul de pămînt lat de 11 m aproximativ.

⁵⁴ N. Gudea, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—88.

piatră a modificat profilul inițial al valului de pământ. Casetele executate peste bastioanele porților arată că zidurile acestora au fost înfipite numai în val (Fig. 2). Aspectul mai puțin îngrijit al feței interioare a zidului de incintă constatat și la turnurile de colț și faptul că temelia zidului nu are pietrele prinse cu mortar, completează șirul observațiilor pe care le folosim în sprijinul părerii noastre, anume că faza de piatră a castrului succede unei faze cu val de pământ. Detalii în legătură cu modul de construire al valului nu se cunosc.

b. *Castrul cu zid de piatră*. Cea de a doua fază de construcție a castrului are ca element principal al incintei un zid de piatră. La Brețcu, ca și la majoritatea castrilor la care faza cu zid de piatră succede fazei cu val de pământ, orientarea laturilor rămâne aceeași precum și forma castrului (vezi mai sus). Forma castrului rămâne dreptunghiulară cu laturile lungi orientate N—S. Dimensiunile castrului, măsurate de la fața exterioară a zidului de piatră sînt 178×142 m (cf. SCIV, 2/1, 1951, p. 288; dimensiunile pe care le dă BSH, 15, 1929, fig. 4 trebuie să le acceptăm cu rezervă: $175,90 \times 137,20$ m). Așa cum am stabilit, porta praetoria se află pe latura de S.

Prezentarea castrului cu zid de piatră va parcurge următoarea ordine: elementele principale ale incintei: zidul de piatră cu porți și turnuri de colț, agger-ul, șanțurile de apărare și apoi elementele secundare ale incintei: via sagularis, bermă?, șanțul interior, zidul interior.

Zidul de piatră este elementul determinant pentru această fază care urmează celei cu val de pământ. Constatarea principală rezultată din analiza profilurilor secțiunilor peste incintă este aceea că zidul de piatră este ulterior valului de pământ. La trei dintre secțiuni (secțiunea XXIX = F: Fig. 18; secțiunea XXIV = A: Fig. 19; secțiunea XXV = Fig. 21) el apare înfipit puțin și în pământul virgin, însă în general porțiunea care pătrunde în solul virgin nu depășește 10—15 cm. Constructorii s-au bazat deci pe soliditatea valului de pământ care asigura stabilitatea zidului de piatră.

Zidul de incintă propriu zis (partea deasupra temeliei) a fost construit din piatră de carieră prinsă cu mortar. Fața sa externă era îngrijit lucrată, spre deosebire de fața lui internă, neregulată. Ne referim desigur la porțiunea din valul de pământ, căci cea care îl depășea în înălțime trebuia să fie, desigur, lucrată mai îngrijit. Fața externă a zidului era desigur tencuită. Pentru construirea zidului s-a întrebuințat piatră nisipoasă de carieră, care se sfărîmă ușor. Este o piatră locală, nu prea rezistentă, care se extrage și astăzi din carierele de la poalele dealului numit „Leány Vár” (Cetatea Fetei) sau „Oldal Bükk” (Coasta Făgetului). Aceste cariere se află așezate relativ aproape de castru și nu este imposibil ca ele să fi fost exploatare în epoca romană. Transportul pietrei ar fi fost astfel ușor. Pietrele folosite la construirea zidului sînt de mărime mijlocie, fasonate. Mortarul nu este de calitate prea bună. Zidul se păstrează în general bine, ajungînd pînă aproape de suprafață în aproape toate punctele cercetate. Sînt însă locuri unde a fost scos ori s-a desfăcut (secțiunea XXV = B). Tehnica de lucru la construirea zidului trebuie să fi fost relativ simplă: s-a săpat groapa pentru temelie în care s-au așezat pietrele de la bază, nelegate cu mortar; spre fața exterioară pietrele au fost dispuse cu

oarecare grijă, care lipsește în ce privește fața interioară a zidului. Nici un detaliu sau observație de săpătură nu permite alte presupuneri.

Zidul de piatră nu are aceeași grosime pe toate laturile și în toate punctele cercetate. Pe latura de V grosimea lui este de 1,20 m (secțiunea XXX = G), pe latura de N are 1,10 m (secțiunea XXVI) și 1,20 m (secțiunea XXIX); pe latura de E grosimea lui este de 1 m (secțiunea XXVIII = E), 1,60 m (secțiunea XXXIII = K) și 1,20 m (secțiunea XXXIV = L); pe latura de S grosimea zidului este 1 m (secțiunea XXIV = A). Pe latura de N zidul de incintă este înclinat spre interior, spre S. Nu s-a putut preciza dacă această înclinare se datorește constructorilor pentru a preveni o eventuală înclinare a lui spre exterior, sau se datorește unei alunecări a valului spre S, alunecare care a antrenat și zidul de piatră. A doua posibilitate ni se pare mai acceptabilă.

Temelia zidului este în general mai groasă decât zidul propriu-zis. Diferența de grosime este în medie 20 cm, dar sînt locuri unde această diferență este variabilă. Între temelie și zidul propriu zis se poate delimita un ieșind (soclu) care desparte cele două părți ale zidului. Temelia este adîncită în pămînt în medie cu 0,50 m (secțiunea XXV = B : 0,40 m; secțiunea XXIX = F : 0,40 m; secțiunea XXVI = C : 0,60 m; secțiunea XXIV = A : 0,70 m). Am calculat această înălțime în partea exterioară a temeliei. În general ea străpunge pămîntul valului în întregime sau numai în parte, dar în unele cazuri pătrunde puțin și în solul virgin. Pe latura de S (secțiunea XXIV = A) temelia străpunge suprafața humusului antic. Pietrele temeliei nu erau prinse cu mortar. Acest lucru este valabil și pentru alte castre din Dacia⁵⁵.

Înălțimea păstrată a zidului propriu zis diferă și în general nu depășește nivelul humusului actual. Media acestei înălțimi este de 1,50 m (secțiunea XXV = B : 1,30 m; secțiunea XXIV = A : 1,60 m; colțul de NE : 1,50—2 m). Nu cunoaștem înălțimea originală a zidului de piatră și lipsesc deocamdată elementele strict necesare unui calcul provizoriu. Considerînd însă că drumul de rond de pe val constituia în același timp o platformă de luptă și un loc de observație, înălțimea zidului de la nivelul soclului temeliei trebuia să fie de cel puțin 3,50 m. Probabil că în partea superioară zidul avea creneluri. În secțiunea B printre pietrele de dărîmătură cazute în șanțul de apărare al castrului de piatră (cel mic) au fost găsite trei blocuri de piatră de formă paralelipipedică, îngrijit cioplite cu dalta. Dimensiunile fiecăruia sînt $215 \times 55 \times 35$ cm; alte trei pietre găsite aici sînt de formă prismatică cu un ciubuc pe una din laturi, spre partea de sus. Probabil că ultimele trei provin de la un element arhitectonic cum ar fi de exemplu o cheie de boltă. Astfel de chei de boltă puteau acoperi crenelurile formate pe zidul de incintă în partea lui superioară. Pietrele paralelipipedice, dacă nu cumva provin tot de la astfel de elemente de construcție, puteau fi chiar din zid ceea ce ar pleda pentru un zid cu fața exterioară extrem de îngrijit lucrată. În cazul

⁵⁵ La marea majoritate a castrelor temelia zidului de incintă nu are pietrele prinse cu mortar: vezi Buciumi, Bologa, Rîșnov, Feldioara, etc.

că pietrele prismatice vor mai apare în urma unor cercetări ulterioare se va putea demonstra că zidul de incintă avea în partea superioară creneluri cu bolte care alcătuiau un fel de ferestre. Cantitatea mare de țigle și olane scurse în șanțul mic de apărare ar putea proveni tot de la zidul de incintă unde probabil alcătuiau un fel de acoperiș, protejându-l contra intemperiilor. Acest ultim fapt rămîne deasemenea de dovedit, pentru că nu se cunosc în general detalii de acest fel la castrarele romane.

Agger-ul care sprijinea în această fază zidul dinspre interior, este alcătuit din porțiunea de val de pământ al primei faze, rămas în spatele zidului de incintă. Partea de val de la exteriorul zidului de piatră fie a fost nivelată la nivelul soclului temeliei, fie a fost înlăturată (cum pare să fie în secțiunea XXIV = A), fie panta nu s-a modificat (Secțiunea XXIX = F) (vezi discuția la bermă). Lățimea agger-ului rămas în spatele zidului de piatră diferă de la o latură la alta: 4 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 6 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 4—4,40 m pe latura de E (secțiunile XXVII = E, XXXIII = K, XXXIV = L) și 4 m pe latura de S (secțiunea XXIX = A). Aceste distanțe au fost măsurate între fața interioară a zidului de incintă și marginea spre interior a valului de pământ. Din punct de vedere al structurii, agger-ul nu se modifică. Cum am amintit mai sus pe culmea agger-ului, în spatele zidului de incintă exista un drum de rond constînd din nisip și pietriș. Acest drum nu a fost identificat decît pe laturile de N și S. Probabil el a existat și pe celelalte laturi, dar materialul care-l alcătuia s-a scurs în decursul timpurilor sau a fost îndepărtat din anumite motive. S-ar putea ca acest drum să fie construit din prima fază. El exista sigur însă în cea de a doua. Probabil acum drumul a fost reamenajat, stratul de nisip și pietriș devenind mai gros; drumul putea fi deasemenea lărgit.

Șanțul de apărare. Admițînd ipoteza noastră în legătură cu șanțul de apărare al castrului cu val de pământ, trebuie să admitem deasemenea că în faza cu zid de piatră acest șanț s-a păstrat deschis folosind ca atare. Săpăturile arheologice au identificat pe trei dintre laturi (N, V și E) un șanț de apărare foarte mic. Șanțul are o formă de ic, putînd fi încadrat între cele pe care Hyginus le numește *fossa fastigata*⁵⁶. Pe latura de V adîncimea maximă a șanțului se află la 4,80 m de fața exterioară a zidului de incintă (secțiunea XXX = G), dar tot pe aceeași latură (secțiunea XXV = B) ea se află la 5,30 m de fața zidului. Acest ultim fapt pare a arăta că șanțul nu era perfect paralel cu zidul pe această latură. Pe latura de N distanța între fața zidului și adîncimea maximă a șanțului era de 4,50 m, iar pe latura de E (secțiunea XXVIII = E) măsura 5 m. Adîncimea acestui șanț de apărare, socotită de la nivelul pământului virgin sau al părții superioare a soclului (ieșindul temeliei) pînă în vîrfurile icului, partea cea mai adîncă a șanțului diferă puțin: ea este de 1,80 m pe latura de V (secțiunea XXV = B), 1,50 m pe latura de N (secțiunea XXIX = F), 2 m pe latura de E (secțiunea XXVIII = E). Lățimea șanțului este de 4,40 m pe latura de V (secțiunea XXV), 4—4,50 m pe latura de E (secțiunile XXVIII și XXXIII). Lățimea

⁵⁶ Hyginus, 49.

lui nu a fost precizată pe latura de N pentru că secțiunea nu a fost destul de lungă spre exterior. Șanțul a fost astupat în cursul timpului mai ales cu dărîmături ce par a ține de faza cu zid de piatră a castrului, astfel că astăzi nu este vizibil la suprafață.

Pe latura de S nu exista un șanț de apărare. Acest fapt nu constituie o noutate. Din punct de vedere tehnic lipsa lui își găsește o explicație. Foarte probabil șanțul nu era aici necesar datorită faptului că panta înclinată pe care se află castrul are o cădere bruscă la numai 20—30 m în fața zidului de incintă (deci și a valului de pămînt). Această pantă care este apoi urmată de lunca pîrîului Brețcu făcea superflua existența unui șanț de apărare. Faptul că între partea abruptă a pantei și zidul de incintă se intercala și drumul, care ieșind pe porta praetoria cotea spre V prin fața castrului, contribuie și mai mult la înțelegerea acestei situații.

Nu s-au executat săpături la o distanță mai mare de incinta castrului peste șanțurile pe care I. Paulovics le presupune a fi și ele elemente de apărare ale castrului⁵⁷. Părerile lui M. Macrea era că aceste șanțuri sînt făgașe săpate de circulația carelor, lărgite de torenți și că nu au legătură cu sistemul de apărare al castrului⁵⁸. El se baza pe faptul că a găsit în secțiunile executate șanțul de apărare umplut cu pămînt negru și dărîmături încă din antichitate, dar de fapt acest șanț aparținea se pare numai fazei cu zid de piatră a castrului pentru că, așa cum s-a spus mai sus, el este prea mic pentru a fi asigurat cantitatea mare de pămînt cerută de construirea valului fazei mai vechi. În schimb asemenea șanțuri înguste apar și în fața zidului castrului de la Buciumi⁵⁹.

Șanțul mare, vizibil pe teren, nu este făgaș săpat de care, ci el aparține fazei de pămînt. El a asigurat cantitatea de pămînt necesară valului și a fost folosit în continuare ca element de apărare și în faza cu zid de piatră. În favoarea acestei afirmații pledează faptul că el era vizibil și acum 100 de ani cînd l-a descris Orbán B. Este puțin probabil ca la data aceea el să fi reprezentat un făgaș datorat circulației carelor.

Zidul interior. La o dată care nu se poate încă preciza, dar care este sigur ulterioară atît construirii valului de pămînt cît și zidului de incintă din piatră, în panta interioară a agger-ului a fost construit pe toate laturile, paralel cu zidu. de incintă în spatele lui un al doilea zid. Traseul lui ducea de la zidurile interioare ale bastioanelor de la porți, pînă la partea interioară a turnurilor de colț. Existența acestui zid a fost remarcată încă de Em. Panaitescu⁶⁰, dar secțiunile trasate de el în 1925 nu i-au permis să dea explicații în legătură cu el. În săpăturile din anul 1950 s-au obținut despre el detalii mai numeroase. Personal credem că existența acestui zid și semnificația lui trebuie să fie unul din primele scopuri ale cercetărilor viitoare

⁵⁷ I. Paulovics, *Dacia*, p. 79.

⁵⁸ M. Macrea, *op. cit.*, p. 291.

⁵⁹ N. Gudea, în *Castrul roman de la Bucium*, p. 14—15; N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 16—17; pentru Bologa datele încă nu au fost publicate.

⁶⁰ Pe planul publicat de Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, pl. I/1 apare acest zid dublu deși în text autorul nu-l menționează. M. Macrea, *op. cit.*, p. 288 afirmă în chip eronat că Em. Panaitescu nu a identificat zidul dublu.

de la Brețcu. Până atunci trebuie să acceptăm și în această privință rezultatele și concluziile lui M. Macrea⁶¹.

Zidul interior a fost construit din piatră de carieră, de aceeași proveniență cu cea din zidul de incintă; era prinsă cu mortar. El este în general bine păstrat cu excepția laturii de V (secțiunea G) unde este cu totul distrus și a laturii de S (secțiunea XXIV=A) unde pietrele lui s-au scurs spre șanțul interior. Baza zidului se adâncește în val pînă aproape de pămîntul virgin pe latura de N (secțiunea XXIX=F), în timp ce pe laturile de V, S și E pătrunde numai în valul de pămînt. Partea sa inferioară, temelia, nu este mai groasă decît zidul propriu-zis, iar pietrele ei sînt prinse cu mortar. Urmele zidului interior din secțiunile de pe laturile de S și E (Fig. 19, 20) nu sînt suficient de clare și nici nu ar permite interpretarea sa ca zid interior de dublare — vezi M. Macrea — dacă prezența lui nu ar fi temeinic confirmată în alte secțiuni. Distanța dintre zidul interior și zidul de incintă diferă de la o latură la alta. Pe latura de V această distanță măsoară 4,32 m (secțiunea XXX=G) și 5 m (secțiunea XXV=B); pe latura de N distanța măsoară 6 m (secțiunea XXIX=F); pe latura de E ea este de 6 m (secțiunea XXVIII=E), iar pe latura de S măsoară, 3,80 m (secțiunea XXIV=A). Zidul interior nu se îmbină organic nici cu bastioanele porților, nici cu turnurile de colț. El numai aderă, se lipește, de acestea. La turnul din colțul de NE faptul a fost constatat mai bine ca în oricare alt punct. Toate acestea arată că zidul interior este mai tîrziu decît zidul de incintă, dar din păcate nu se poate preciza în timp distanța între aceste două elemente ale incintei.

Grosimea zidului interior diferă de la o latură la alta. Ea măsoară 0,80 m pe latura de V (secțiunea XXV=B), 0,85 m pe latura de S (secțiunea XXIV=A); pe latura de E este gros de 1 m (secțiunea XXVIII=E), iar pe latura de N are aproape 0,90 m (secțiunea XXIX=F). Marginea spre interior a valului de pămînt depășește linia acestui zid. După construirea zidului interior în partea dinspre înăuntru a castrului s-a procedat în unele zone la o nivelare a valului de pămînt (secțiunea XXIV: Fig. 19; secțiunea XXIX: Fig. 18).

La porțile principale sinistra și dextra zidul interior avea o construcție specială. Faptul a fost constatat pe latura de E la porta principalis sinistra și s-a considerat că trebuie să fie analoagă la bastioanele ambelor porți principalis. De la o distanță cu 9—10 m spre S și spre N de bastioanele celor două porți, distanța dintre zidul de incintă și zidul interior crește la 7 m, înglobînd toată porțiunea spre interior a valului de pămînt. Cazul acesta constituie un unicum la castelele Daciei și dacă se va confirma de cercetările ulterioare ar putea constitui dovada unei concepții de construcție aparte. M. Macrea a interpretat acest sector ca element de susținere pentru o platformă de luptă⁶². Lungimea acestei platforme este de 8,90 m spre N la porta principalis sinistra; spre S lungimea ei nu a fost stabilită, dar pe baza principiului simetriei de construcție s-a apreciat că ar putea fi egală cu por-

⁶¹ M. Macrea, *op. cit.*, p. 285—296.

⁶² *Idem*, p. 291.

țiunea dinspre N. La porta principalis dextra s-au dat aceleași dimensiuni ca și la poarta opusă (sinistra).

Probabil că zidul interior avea menirea de a susține agger-ul. Așa credea M. Macrea în 1950 și explica buna conservare a valului de pământ datorită acestui zid. Dacă atunci această părere se putea impune mai ușor, astăzi ea poate fi discutată. Cunoaștem castre la care valul se păstrează tot atât de bine, sau chiar mai bine ca la Brețcu, fără a avea un zid interior de sprijin. Cel mai bun exemplu este castrul de la Bologa. În ce ne privește nu ne pronunțăm în legătură cu rostul acestui zid interior.

Studierea unor planuri de castre din alte provincii ca Britania⁶³ sau Germania⁶⁴ nu oferă nici o analogie. Singura analogie pe care o cunoaștem este castrul de la Hoghiz din Dacia⁶⁵. Acolo însă se pare că acest zid interior a fost construit într-o bucată cu zidul de incintă și pătrunde în pământul virgin întocmai ca acela. Nu încapă nici un dubiu în legătură cu rostul lui.

S-ar putea ca zidul interior să nu fie la Brețcu continuu, ci să reprezinte laturile unor construcții care au fost construite și pe agger într-o epocă mai târzie, așa cum e cazul unor clădiri din castrele de la Buciumi și Bologa⁶⁶. Aceste clădiri datează de după începutul secolului III când există se pare tendința de a folosi la maximum spațiul liber din castru. Până la noi cercetări trebuie să luăm ca atare rezultatele de care dispunem.

Via sagularis a fost identificată doar pe latura de N a castrului (secțiunea XXIX=F). Ea se află în imediata apropiere a zidului interior și constă dintr-un strat de nisip și prundiș de rîu cu grosimea de 15—20 cm. *Via sagularis* este mai veche decît zidul interior. Constatarea aceasta rezultă din observarea atentă a stratigrafiei din secțiunea XXIX=F unde și de cealaltă parte a zidului interior, spre N, se poate observa o fișie de pietriș cu același aspect. Porțiunea mai lată a drumului se află bineînțeles pe latura interioară a zidului interior, ceea ce justifică părerea că acesta a despărțit în două pe lungime *via sagularis* mai veche.

Pe latura de S (secțiunea XXIV=A) a fost deasemenea identificat între zidul interior și șanțul interior un strat subțire de nisip și pietriș care ajungea pînă la marginea șanțului interior. Nu se poate afirma că acest strat reprezintă un drum. El ar putea reprezenta și padimentul unei construcții, ridicată în spatele zidului interior.

Pe laturile de V și E secțiunile lungi (XXV și XXVIII) nu au identificat *via sagularis*. Lipsa ei aici nu reprezintă un caz special. În Dacia am mai întîlnit acest lucru la o serie de castre la care fie că *via sagularis* lipsește cu totul (Rîșnov = Comidava), fie lipsește numai pe o latură (Bologa). De-

⁶³ J. Collingwood-Bruce, *Handbook to the roman wall*, Newcastle upon Tyne, 1966, ed. XII, p. 40 sq.

⁶⁴ *ÖRL*, fasc. B.

⁶⁵ M. Macrea, *op. cit.*, p. 289, nota 4. Recent, în anul 1975 D. Protase a executat o secțiune de control la Hoghiz, ale cărei rezultate confirmă observațiile cercetărilor anterioare în legătură cu zidul dublu. D. Protase, *op. cit.*

⁶⁶ N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi*, p. 36—31; M. Macrea, în *ACMIT*, 4, 1939, p. 197—223.

altfel sîntem convinși că numeroasele castre de pe limes nu respectau absolut toate principiile teoretice de construcție a unei fortificații.

Șanțul interior. Secțiunile lungi trasate peste fiecare din cele patru laturi au identificat pe trei dintre ele (E, V și S) existența unui șanț interior care mergea paralel cu zidul de incintă la marginea interioară a valului de pămînt, dincolo de via sagularis (vezi secțiunea A=XXIV). Dat fiindcă el se află în imediata apropiere a incintei fortificate l-am considerat element al ei. Pe latura de S șanțul interior se afla la 1,75 m de zidul interior; pe latura de V el se afla la 2,90 m de zidul interior, iar pe latura de E la 3,50 m de același zid. Lărgimea șanțului nu este constantă. Pe latura de S măsoară 0,90 m (secțiunea XXIV=A), pe latura de V 0,90—1 m (secțiunea XXV=B), iar pe latura de E aproximativ 1,50 m (secțiunea XXVIII=E). Pe toate laturile el pătrunde în pămîntul virgin, marcînd marginea spre interior a valului de pămînt. Cu timpul șanțul interior s-a umplut cu pămînt negru și cu resturi arheologice.

Destinația acestui șanț era fără îndoială aceea de a colecta și evacua apele provenite din ploii sau topirea zăpezii de pe pantele valului, precum și de pe suprafața din interior a castrului, în afara castrului. Probabil evacuarea apei se făcea prin porta praetoria, dacă nu cumva pe latura de S în vre-un loc valul avea o deschizătură pentru scurgerea apei. Porta praetoria aflîndu-se în josul pantei justifică această ipoteză. Pe latura de N nu a fost identificat un șanț interior. Acest șanț era mai important pe latura de S unde el colecta toată cantitatea de apă ce se scurgea de pe suprafața interioară a castrului. Prezența acestor șanțuri este destul de obișnuită. Le-am identificat și la incinta castrelor de la Buciumi și Bologa⁶⁷.

Berma. Spațiul dintre zidul de incintă și marginea șanțului exterior de apărare este cunoscut în general în arheologia noastră sub numele de bermă și se crede că servea ca drum pentru rondul exterior de control; se mai afirmă deasemenea că se folosea pentru reparații la zid, etc. Denumirea este modernă. Nu se cunoaște un termen antic pentru acest element al incintei, iar lucrările de castrametație antică nu îl menționează. Pe latura de S a castrului distanța aceasta măsoară 2 m (este vorba aici de distanța dintre fața externă a zidului și drumul care ieșea din castru) și nu apare ca o amenajare specială; pe latura de V între zid și șanț este o distanță de 1,70—2 m suprafața fiind netedă. Pe latura de N distanța măsoară 1,30 m și suprafața nu este nivelată; pe latura de E spațiul dintre zid și șanț măsoară 2 m și nu este nivelat. Spațiul numit bermă este indicat de obicei la înălțimea soclului temeliei, adică la nivelul la care începe zidul propriu-zis. Dar la nici un castru cercetat sistematic de noi în ultimii ani (Buciumi, Bologa, Rîșnov, Feldioara, Pojejena) n-am constatat o nivelare a părții de val rămase în afara zidului de incintă sau o amenajare a ei în vederea folosirii ca drum de rond. Dealtfel nici în profilele săpăturilor arheologice mai vechi la castre (Porolissum, Micia, Hoghiz) nu s-a constatat stratigrafic acest lucru. Deci rămîne un mare semn de întrebare existența acestei porțiuni ame-

⁶⁷ N. Gudea, *op. cit.*, p. 15, fig. 7.

najate și la Brețcu și la alte castre (în afară de cele amintite mai sus) și ea necesită un studiu atent pentru toate săpăturile de acum înainte. Ne întrebăm dacă nu cumva avem de a face cu unul din numeroasele cazuri de tradiție acceptată și transmisă mai departe exclusiv pe bază de autoritate științifică. Căci atît în cazul castrului de la Brețcu, cît și a altor castre ne întrebăm ce rost ar fi avut un asemenea drum, cînd exista deja unul sus pe agger, care avea avantajul de a oferi și adăpost rondului, precum și un cîmp mai bun de observare.

După ce am trecut în revistă elementele incintei urmează să descriem punctele întărite ale zidului de incintă de piatră: porțile de pe cele patru laturi cu bastioanele lor și turnurile din cele patru colțuri. Se pare că la Brețcu nu au existat turnuri de curtină. Colțurile castrului sînt rotunjite; raza arcului de cerc care formează colțul măsoară teoretic aproximativ 10 m.

Porta praetoria se află, așa cum am mai arătat, pe latura de S, la distanțe egale de laturile de E și V. Această distanță este de 70,50 m și este măsurată între axa porții și fața exterioară a zidului de incintă de pe ambele laturi. Poarta este deci perfect simetric așezată față de laturi. Bastionul de E a fost dezvelit în anul 1925, tot atunci a fost identificat și cel de V. Ambele au fost dezvelite în anul 1950, dar numai cel de V a fost golit (Fig. 15, 1).

Poarta este largă de 4,80 m, acesta constituind spațiul de circulație între bastioane. În acest spațiu, la 1,70 m spre interior de fața externă a bastioanelor se afla un prag de piatră prinsă cu mortar. Lățimea lui era de 1,10 m și era așezat la nivelul stratului de nisip și pietriș care constituia drumul, alcătuiind baza pe care se fixau axele de lemn ale porții propriu-zise. Pe acest zid se învîrtea ușa pentru a se deschide și a se închide. Zidul ce reprezenta pragul a fost descoperit în 1925; lăsat descoperit el s-a desfăcut și s-a distrus.

Ambele bastioane au plan dreptunghiular. Zidul de incintă constituie în același timp și zidul spre exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,30 m la ambele. Așa cel puțin a fost determinat la bastionul de V și nu avem motive să credem că la cel de E era altfel. Bastionul de V măsoară $5 \times 5,40$ m în partea exterioară; dimensiunile încăperii din interior sînt $3 \times 3,10$ m. Grosimea zidurilor interioare a bastionului este de 1 m. Dimensiunile bastionului de E sînt $5 \times 5,50$ m în partea exterioară. Dimensiunile încăperii bastionului nu au fost determinate, dar probabil sînt de 3×3 m. Zidurile din spate ale bastioanelor se află la 4,30 m de zidul de incintă, distanța fiind măsurată de la punctul de joncțiune dintre zidul de incintă și bastion și fața exterioară a zidului din spate. Zidurile bastioanelor se păstrează în general bine, avînd însă și porțiuni distruse.

Interiorul bastionului de V pare să nu fi fost locuit: nu a fost identificat un nivel de locuire. Materialul arheologic este foarte puțin și fragmentar. Se pare că interiorul bastioanelor a fost umplut cu pămînt sau probabil valul de pămînt a rămas nemodificat în interiorul bastionului, umplîndu-l pînă la un anumit nivel.

Porta decumana se afla pe latura de N simetric așezată față de laturile de E și V. Distanța între linia mediană a porții și laturile de

E și V este de 70,50 m, la fel ca la porta praetoria. Construcția porții se deosebește însă de aceea a porții de pe latura de S. Bastioanele porții au fost identificate în 1925, dar nu au fost dezvelite. În 1950 a fost dezvelit bastionul de V și verificate dimensiunile la cel de E (Fig. 15/2).

Spațiul porții este larg de 4 m. Nu s-au identificat urmele unui drum amenajat. În schimb planul castrului dat de M. Macrea (Fig. 9/1) menționează prezența unui „prag” similar și probabil construit în aceleași scopuri ca și pragul de la porta praetoria. Notițele de jurnal nu menționează în mod expres existența lui. Pe planul porții se poate calcula teoretic poziția lui: la 1,50 m de fața exterioară a zidului bastioanelor și la 4,50 m de zidul din spate. Grosimea zidului ce alcătuia pragul este de 1,10 m.

Zidul de incintă formează zidul dinspre exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,10 m. Bastioanele nu au plan rectangular ci trapezoidal cu bazele mari spre E și V. Dimensiunile bastionului de V în partea exterioară sînt de $11,70 \times 7,20 \times 7,70$ m. Grosimea zidurilor interioare este de 1—1,10 m. Dimensiunile încăperii bastionului sînt de $9,70 \times 5 \times 5,50$ m. Bastioanele se lărgesc așa încît unghiurile obtuze ale trapezului se află în colțurile de NE și SV ale bastionului. Zidul care închide spre V bastionul nu se îmbina organic cu zidul de incintă; el se apropie numai mult astfel că rămîne totuși un mic spațiu între ele. Faptul acesta reprezintă mai mult o constatare de ordin tehnic. În interiorul bastionului nu există urme de locuire intensă.

Bastionul de E a fost numai identificat prin urmărirea pe partea exterioară a zidurilor lui. Dimensiunile sale și forma sînt identice cu cele ale opusului său, sau în orice caz foarte apropiate și pentru încăperea lui interioară.

Am remarca în cazul acestei porți modul interesant în care zidul interior, de dublare al incintei se îmbină, la bastionul de E cu zidul din spate al acestuia. Zidul din spate al bastionului se află la 6,50 m de zidul de incintă; zidul interior de dublare se află pe această latură la 7 m de zidul de incintă. Din această cauză constructorii au făcut un racord, înclinînd puțin direcția zidului interior, care nu mai este perfect paralel cu zidul de incintă (vezi Fig. 15/2).

Porta principalis dextra este așezată pe latura de V. Axa mediană a porții se află la distanța de 77,10 m de fața exterioară a zidului de incintă de pe latura de S și la 101,90 m de fața similară a zidului de pe latura de N. În anul 1925 a fost determinat locul porții; în anul 1950 a fost cercetat în întregime bastionul de S, iar cel de N a fost doar identificat pentru măsurători (Fig. 16/2).

Spațiul porții este larg de 5 m. În acest spațiu la distanța de 1,70 m de zidul exterior al bastioanelor se află un prag construit din piatră prinsă cu mortar. Lățimea pragului este de 1,10 m. Pragul se află la distanța de 2,80 m de zidul din spate al bastioanelor. Lipsesc detalii despre poziția lui stratigrafică.

Zidul de incintă, avînd grosimea de 1,20 m, constituie zidul din față al bastioanelor. Bastionul de S are plan dreptunghiular. Laturile lui măsoară

5,30×5,10 m în partea exterioară. Grosimea zidurilor bastionului diferă de la o latură la alta: cele de S și E au grosimea de 1,10 m, iar cea de N, spre spațiul porții, are 1 m grosime. Dimensiunile încăperii bastionului sînt de 3×3 m. Zidul se păstrează bine cu excepția unor mici porțiuni unde a fost distrus. Temelia zidului este mai groasă, între ea și zidul propriu-zis existînd un soclu cu lărgimea medie de 0,15 m. Distanța între punctul de joncțiune cu zidul de incintă și zidul din spate al bastionului este de 4,10 m.

Bastionul de S pare să aibă aceleași dimensiuni. Cel puțin așa indică latura dinspre spațiul porții care are lungimea de 5,10 m, ca și latura interioară opusă.

În interiorul bastionului de N nu se păstrează urmele unui strat de locuire intens (Fig. 22).

Legătura dintre zidul interior, care dublează incinta și zidul din spate al bastioanelor porții se realizează astfel: deoarece distanța dintre zidul de incintă și zidul interior este mai mare în zona porții depășind dimensiunile bastionului, constructorii au făcut un racord în unghi drept (vezi Fig. 16/2); zidul interior vine pînă în dreptul bastioanelor și acolo face un cot în unghi drept. Lungimea acestei porțiuni de racord este de 2,90 m; grosimea zidului de racord este 0,80 m.

Porta principalis sinistra se află pe latura de E. Axa mediană se află la distanța de 77 m de fața exterioară a zidului de incintă de pe latura de S și la 101 m față de aceeași parte a zidului de incintă de pe latura de N. În anul 1925 a fost identificat spațiul porții; în anul 1950 a fost dezvelit bastionul de N, iar cel de S a fost numai identificat pentru măsurători (Fig. 13/1—2; 16/1).

Spațiul porții este larg de 4,40 m în partea dinspre exterior și de 5 m la capătul interior. Este singurul caz cînd zidurile bastioanelor ce încadrează poarta nu sînt paralele. Acest lucru se datorează formei bastioanelor care nu este perfect rectangulară. În spațiul porții a fost identificat un prag lat de 1,10 m din zid de piatră. El se află la 1,70 m spre interior de la fața externă a zidurilor bastioanelor și la 2,50 m de zidul din spate al acestora.

Zidul de incintă constituie zidul exterior al bastioanelor. Grosimea lui este de 1,30 m. Bastionul de N are forma unui patrulater neregulat; dimensiunile lui în partea exterioară sînt de 5,30×5,10 m. Grosimea zidurilor diferă: pe latura de N zidul are 1,10 m ca și pe latura de V, iar pe latura de S, spre spațiul porții, grosimea zidului este de 1,10 m scăzînd spre V la 0,90 m. Dimensiunile încăperii bastionului sînt 3,10×3,10 m. Temelia zidurilor este mai groasă; săpăturile au scos în relief soclul care desparte temelia de zidul propriu-zis, soclu care avea lățimea medie de 0,20 m pe toate laturile bastionului inclusiv la zidul de incintă.

Bastionul de N nu prezintă în interior urmele unui nivel de locuire. Se pare că a fost umplut cu pămînt fără urme arheologice provenit fie din castru, fie din șanțuri.

Dimensiunile bastionului de S sînt foarte probabil aceleași. Cel puțin așa par a indica datele obținute în legătură cu latura de N și cea interioară. Probabil că și aici să fie mici diferențe la încăperea bastionului, datorate gro-

simii neconstante a zidului. În ambele cazuri grosimea zidului spre spațiul porții scade dinspre exterior spre interior, ceea ce a modificat, așa cum am văzut, lărgimea spațiului porții.

Legătura dintre zidurile bastioanelor și zidul interior se realizează ca și la porta principalis dextra. Zidul interior se află la 6,50 m de zidul de incintă, pe cînd latura din spate a bastioanelor se află la numai 4 m de acesta. De aceea la nivelul bastionului, zidul interior face un racord în unghi drept unindu-se cu acesta. Lungimea porțiunii de zid care încheie racordul este de 3 m, el se unește cu zidul bastioanelor fără însă a se îmbina organic.

Turnul din colțul de NE. A fost cercetat parțial de Em. Pa-naiteșcu în 1925; în anul 1950 a fost dezvelit integral (Fig. 17/2).

Turnul este circular. Curbura colțului castrului reprezintă partea exterioară a turnului, raza arcului de cerc care formează colțul este de 10 m. Partea interioară a turnului se îmbină organic cu zidul de incintă, ceea ce este un indiciu sigur în legătură cu data construirii lui. Zidul turnului este bine conservat, mai ales spre exterior și zona unde se îmbină cu zidul de incintă. Înălțimea păstrată a lui este de 1,20—2 m. Temelia zidului se adîncește în medie cu 0,70 m în valul de pămînt. Pe cele două părți laterale ale turnului (spre E și spre V) se putea distinge bine conturul valului de pămînt în care era îngropată temelia turnului. Spre partea exterioară și interioară, părți în care valul de pămînt este mai coborît, zidul turnului se păstra și deasupra temeliei. În aceste părți, mai ales spre exterior se poate constata și prezența soclului temeliei. La joncțiunea cu zidul interior de dublare a incintei se constată că acesta se lipește și nu se îmbină cu zidul turnului. Porțiunea de zid din afară este mai îngrijit lucrată decît porțiunea care era îngropată în val și care avea un aspect neîngrijit, grosolan. Zidul turnului avea grosimea de 1,10—1,20 m. Spre punctele de joncțiune cu zidul de incintă grosimea zidului crește progresiv ajungînd la 2,70 m; dar în mijlocul sectorului de cerc care formează curbura, grosimea zidului este de 1,80 m. Diametrul exterior al turnului este 7,40 m, cel interior este de 5 m. Măsurat pe bisectoarea unghiului format de cele două laturi de N și E diametrul turnului este cu ceva mai mare.

Nu a fost identificat un nivel de locuire în interiorul turnului. Pămîntul de umplutură se ridică pînă la un nivel care corespunde celui antic de afară sau chiar mai ridicat cu 30 cm. Pămîntul care umple turnul este asemănător cu cel care alcătuieste valul de pămînt, dar pare mai puțin omogen. El conține pietre, fragmente ceramice lucrate la roată sau la mînă. Probabil pămîntul a fost adus de undeva din interiorul castrului. Cantitatea relativ mare de material arheologic găsit aici nu a fost înregistrată cu loc precis de descoperire și deci nu se poate explica decît dacă pămîntul provine din castru. Fragmentele de vas halstattian (nr. I/A la Repertoriul materialului arheologic) au fost găsite în val, lîngă temelia zidului bastionului.

Nu s-a putut constata cu prilejul cercetărilor nici o urmă de intrare, deși zidul propriu-zis se păstrează bine, cel mai coborît nivel al său fiind de 20—30 cm deasupra soclului temeliei. Probabil că intrarea era situată mult mai sus, sau era numai la nivelul platformei superioare a turnului (în cazul

cînd exista așa ceva) accesul făcîndu-se cu o scară. Faptul că în interiorul turnului nu apar urmele unui nivel de locuire sprijină într-un fel această ipoteză.

Turnul din colțul de NV. A fost cercetat exhaustiv în anul 1925; în anul 1950 s-au verificat din nou forma și dimensiunile lui (Fig. 17/1).

Planul turnului se deosebește net de cel al turnului anterior descris și în general de planul celorlalte turnuri de colț de la Brețcu. Zidul de incintă nu descrie aici o curbă obișnuită. Spre punctul de curbă maximă a incintei turnul circular formează un ieșind în formă de sector de cerc. Diametrul exterior al turnului este 8 m, cel interior este 5,50 m. Grosimea zidului este 1,10 m păstrîndu-se constantă. Sectorul de cerc care depășește spre exterior linia teoretică a curburii incintei are înălțimea de 1,25 m.

Interiorul turnului nu a fost locuit.

Em. Panaitescu urmărind conturul turnului a distrus parțial capetele zidului interior de incintă care se lipeau de zid. El nu a înțeles rostul acestui zid. Cu ocazia săpăturilor de control din anul 1950 secțiunea din jurul turnului a fost lărgită și adîncită observîndu-se capetele zidului interior și modul de legătură dintre acestea și turn. Sistemul de construcție al acestui turn este cel mai bun exemplu pentru contemporaneitatea dintre zidul de incintă și elementele lui fortificate. Nu cunoaștem în Dacia analogii pentru acest mod de construcție.

Turnul din colțul de SE. Lucrările anterioare și jurnalul de săpătură din anul 1950 nu fac mențiuni despre acest turn. S-a păstrat un plan al său și secțiunile de urmărire a conturului care ne dau indicii despre el (Fig. 17/3). Raza arcului de cerc care formează curbura în acest colț este de 10,50 m. Turnul nu este perfect circular; el este oarecum oval. Diametrul maxim este de 6 m; diametrul minim este de 4,50 m. Ambele dimensiuni au fost măsurate în partea interioară. Grosimea zidului turnului spre interiorul castrului este de 1 m. Lipsesc mențiuni despre situația din interiorul lui. Nu există material arheologic indicat ca provenind de aici.

Turnul din colțul de SV. Ca și la turnul anterior nu se păstrează nici un detaliu scris referitor la turn și nici observații stratigrafice. S-a păstrat un desen care dă indicații în legătură cu planul și modul în care s-a efectuat cercetarea turnului. (Fig. 17/4). O frază din jurnalul de săpătură precizează că este identic cu turnul din colțul de SE. Curbura zidului de incintă este și aici un arc de cerc cu raza de aproximativ 10,50 m. Forma turnului nu este perfect circulară, ci ovală. Diametrul maxim este 6 m, cel minim 4,50 m. Aceste dimensiuni au fost măsurate în partea interioară. Grosimea zidului turnului este de 1 m. Lipsesc mențiuni în legătură cu situația din interiorul lui.

Interiorul castrului

După cum rezultă din lista secțiunilor din cei doi ani de săpături arheologice și din bibliografia mai veche, interiorul castrului a fost cercetat. În anul 1877 a fost identificată *via principalis*. Em. Panaitescu a cercetat interiorul castrului prin două secțiuni (XXI, XXII) care străbăteau în diagonală

castrul de la colțul de NE la cel de SV, respectiv de la colțul de NV la cel de SE. M. Macrea a executat și el trei secțiuni (H, I, M) toate în retentura cu intenția de a descoperi clădirea comandamentului (Fig. 23).

Din păcate lipsesc informații în legătură cu rezultatul secțiunilor trasate în anul 1925. M. Macrea scria în jurnalul său de săpătură că a fost identificat un zid care nu a fost urmărit mai departe. Doar faptul că materialul arheologic obținut în aceste săpături este mult mai numeros decât cel din 1950 ne îndeamnă să credem că secțiunile au străbătut zona intens locuită a castrului. Secțiunile executate de M. Macrea în anul 1950 nu și-au atins scopul (Fig. 9). Probabil că zidurile clădirii comandamentului au fost scoase și stratigrafia nu a putut fi urmărită. Probabil, cum e cazul la castrul de la Rîșnov, dar și la alte castre, zidurile au fost scoase în întregime și planul poate fi stabilit numai de o săpătură extrem de atentă urmărind ce va mai fi putut rămîne pe locul zidurilor, numai astfel s-ar putea obține concluzii în legătură cu această clădire.

În schimb secțiunea XXXII—I a identificat în partea de V a zonei centrale (*latus dextrum*) zidul de N și urmele a două ziduri orientate N—S. Grosimea zidurilor era 0,70 m. Latura de N a clădirii formate de ziduri măsoară 11,60 m. Zidul este construit din același fel de piatră ca și zidul de incintă. Calculînd teoretic că lungimea clădirii nu putea depăși linia drumului numit *via principalis*, lungimea clădirii era de 22 m. Clădirea se afla la 32,50 m de zidul de V. Deocamdată datele referitoare la această clădire rămîn sub semnul întrebării. În interiorul ei au apărut în secțiune fragmente de țigle și olane sub care se afla un strat de tencuială, urmat de un strat cu mult cărbune. Acesta se afla deasupra pămîntului neumblat și ar putea reprezenta nivelul de locuire.

Secțiunile H și M au surprins în capătul lor de S stratul de prundiș și nisip care alcătuiă *via principalis*. În spatele clădirii, pe care noi am numit-o clădirea A, secțiunea H a identificat un nivel de locuire care justifică presupunerea că aici se aflau barăci cu pereți din chirpic. Din loc în loc se găsesc șiruri (?) de pietre neprinse cu mortar. Ele pot indica bazele pe care au fost ridicați pereții de chirpic ai barăcilor. Acestea erau se pare acoperite cu țigle după cum dovedesc numeroasele fragmente aflate în secțiuni. Stratul de locuire are grosimea de 30—40 cm și are o culoare roșiatică cu mult cărbune. În partea lui superioară se află un strat gros de țigle. Orientarea și dimensiunile barăcilor nu au fost precizate. Nivelul de locuire din interiorul lor este bogat în material arheologic (ceramică, piese de metal, etc.) așa cum se întîmplă dealtfel în toate castrele.

Via principalis care unea cele două porți *principalis sinistra* și *dextra*, de la care își primește numele (*Hyginus*, 14) a fost identificată atît în secțiunile H și M cît și în spațiul porților. Alte detalii lipsesc. Mai știm doar că era construită dintr-un strat de prundiș și nisip. Lățimea ei era probabil peste tot cu cea a spațiului porților respective (vezi planul castrului).

Via praetoria o cunoaștem și mai puțin datorită lipsei informațiilor din cercetări. Urmele ei apărute la porta *praetoria* și în fața castrului pe latura de S ne permit reconstituirea traseului ei. Drumul acesta ieșea pe porta *prae-*

torie și cotea spre V, mergînd paralel cu zidul de incintă și la 2 m de acesta (Fig. 19). Lățimea lui era de 7 m, iar grosimea la mijloc era de 0,25 m; spre margini ajungea la 0,10 m. Drumul constă dintr-un strat de pietriș și nisip (secțiunea XXIV = A) așa cum probabil erau și celelalte două căi principale de circulație din interior *via principalis* și *via praetoria*. Drumul din exterior se afla la nivelul părții de sus a temeliei zidului de incintă.

În secțiunea XXV = B a fost identificat mai spre interior de zidul de dublare al incintei un strat de culoare roșie care se întinde pe o lățime de 1,60 m oprindu-se la nivelul șanțului interior. Stratul este alcătuit din pământ cu cărămizi fragmentare, cărbune și cenușă, iar printre acestea se află materiale arheologice mărunte. Aspectul părții superioare arată că el ar putea proveni din arderea unui material lemnos. Deasupra stratului de arsură se află un strat subțire de pământ cu cenușă. Grosimea întregului strat este de 0,45 m lîngă zid, scăzînd progresiv spre interior. Este greu de precizat proveniența lui. El putea reprezenta resturile unei locuințe cu pereți de chirpic lipită de zidul din interior. Construcția a fost ridicată deci într-o epocă mai tîrzie și a ars la un moment dat. Ipoteza incendiului ar putea fi susținută de prezența numeroaselor fragmente de metal topit (bronz, plumb). În cazul acesta ceea mai mare parte a stratului este rezultatul prăbușirii pereților de chirpic ai locuinței. Deschiderea acesteia era în mod sigur spre interior. Ea pare să fi avut acoperiș cu țigle susținut cu șarpantă. Mai puțin probabil ni se pare ca această clădire să reprezinte resturile unui atelier de fierărie, așa cum credea M. Macrea.

Așa cum spuneam mai sus clădirea de pe *latus dextrum* am numit-o A. Destinația ei nu poate fi precizată, dar pe baza planului și a așezării putem bănuî că face parte din categoria magaziiilor pentru provizii (*horreum*). Foarte probabil că zidul de N al acestei clădiri marca linia din spate a întregului lanț de construcții din zona centrală a castrului. În spatele clădirii pe o distanță de 4—5 m se păstrează un nivel de dărîmare cu multe țigle, mortar și cărbune.

IV. BAIĂ CASTRULUI ȘI AȘEZAREA CIVILĂ

Așa cum am mai arătat așezarea civilă a castrului se întindea la V de acesta pe un platou numit „Farkas Vár” (Cetatea Lupului). Nu s-au făcut cercetări arheologice aici, deci nu se pot preciza limitele ei și dispunerea clădirilor. Suprafața acoperită de material roman este destul de întinsă. Probabil că de aici provin cele cîteva descoperiri de material arheologic provenind de la „Brețcu” și cele trei monete cu locul de descoperire menționat aici⁶⁸: un denar republican, un denar de la Vespasianus și un denar de la Traianus.

⁶⁸ G. Téglás, în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 150; D. Protase, *Problema continuității în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1966, p. 93.

Construcția de la locul numit „Pincze” (Pivniță) a fost cercetată amănunțit de Em. Panaitescu și reprezintă baia castrului. Ea este așezată pe o terasă înclinată de la N la S, în marginea de E, spre castru unde există o denivelare spre șanțurile castrului. Din păcate lipsește un plan detaliat al ei precum și informații în legătură cu mersul cercetărilor și stratigrafia. În anul 1950 a fost executată o singură secțiune printr-una din încăperi, numită atunci încăperea nr. 3, pe care nu am reușit să o identificăm. Secțiunea executată avea direcția N—S. În încăperea circulară (nr. 9) s-a trasat o altă secțiune mai mică. Așa cum s-a presupus de la bun început construcția este o baie⁶⁹.

Planul clădirii, rămas de la Em. Panaitescu, este evident incomplet așa încât nu permite să stabilim analogii cu băile castrelor pe care le cunoaștem⁷⁰ din Dacia sau din restul Imperiului. Deasemenea nu se poate stabili apartenența la un anumit tip de baie militară. Construcția este foarte solidă. Din două fotografii păstrate de la Em. Panaitescu (Fig. 8/1—2) se pot distinge zidurile masive și existența unei mari instalații de încălzire: gurile canalelor pentru aerul cald. De la baie se păstrează o cantitate mare de material tegular, piese care încearcă să imite mozaicul (Fig. 45—50), tuburi de apaduct, stâlpi de hypocaust. Tot de aici provin bucățile de tencuială frumos colorate în roșu deschis, albastru etc. Ele ne dau indicații în legătură cu aspectul interiorului la o astfel de construcție. Întrucât nu putem preciza dimensiunile construcției în sine, vom da măsurătorile pentru fiecare încăpere în parte în ordinea numerotării de pe plan.

Încăperea 1 (10×9,5 m), 2 (6×6 m), 3 (6,5×6 m), 4 (6,5×4 m); 5 (6,5×3 m); 6 (6,5×6,5 m); 7 (6,5×3,25 m); 8 (11×11 m); 9 (d=3,50 m). Din planul păstrat se pot constata câteva lucruri: pe axa centrală construcția are câteva încăperi cu aceeași lățime, dar cu lungimi diferite (2—7 m); încăperea nr. 1 pare a fi intrarea în clădire; construcția continuă încă spre N și spre E. Chiar și acest plan provizoriu permite enunțarea unei ipoteze în legătură cu destinația unor încăperi. Încăperea nr. 1 ar putea fi vestiarul (apodyterium), dacă admitem că se intra prin această parte a clădirii. Încăperea nr. 2, ce ar putea fi și mai absidală, ar fi un frigidarium; încăperea nr. 3 ar putea fi cuptorul de încălzire; încăperea nr. 9 putea fi un basin. Destinația celorlalte încăperi nu se poate nici măcar presupune.

Detalii stratigrafice cunoaștem numai din sondajul din anul 1950 care arată că încăperea, neidentificată de noi pe plan, avea un padiment din cociopesto cu grosimea de 0,30 m. Câteva bucăți din astfel de material se păstrează în MIT Cluj-Napoca. La bază era un strat de piatră prinsă cu mortar, peste care urma un rând de cărămizi. Stratul de cociopesto era chiar deasupra. Nivelul încăperii era mult mai jos decât al celorlalte încăperi din construcție. Nu avea instalație de încălzire.

⁶⁹ Orbán B., *Szekelyföld*, III, p. 125 credea că este o biserică sau o baie; Goos, *Chronik*, p. 66 și *AEM*, 1, 1877, p. 113 crede că e o mică întăritură; A. Bielz, în *JKSV*, 18, 1898, p. 86 o numește baie; Tocilescu în manuscrisele sale o numește tot baie. Numai I. Paulovics, *Dacia*, p. 76 crede că este o villa.

⁷⁰ J. Collingwood-Bruce, *op. cit.*, p. 54 castrul Benwell; p. 71 castrul Haltonchesters; p. 92 castrul Chesters; p. 102 castrul Carrawburgh; p. 147 castrul Sesica. Avem cazuri similare și în Dacia la Bologa și Romita.

În general datorită faptului că zidurile dezvelite în anul 1925 au fost lăsate neprotejate ele au avut mult de suferit. Construcția ar trebui să intre cât mai urgent în atenția oficialităților Patrimoniului Național-Cultural.

V. UNITĂȚILE MILITARE ATESTATE ÎN CASTRU

Informațiile sigure care se cunosc în legătură cu garnizoana castrului provin numai din descoperirile tegulare. Cărămizile și țiglele cu stampilă atestă prezența în castru a două unități auxiliare de infanterie: cohors I Hispanorum și cohors I Bracarangustanorum. Au mai fost descoperite și stampilele altor unități, dar prezența acestora nu poate fi legată de o staționare îndelungată (vezi mai jos).

Cea mai mare parte a materialului tegular studiat de noi se află în Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca; majoritatea pieselor provin din campania din anul 1925. În anul 1950 au fost găsite numai două țigle stampilate, câte una pentru fiecare unitate. O altă parte a materialului tegular se află în Muzeul Județean din Sf. Gheorghe. Alte țigle stampilate se află în Muz. Sighișoara (probabil cele duse de C. Goos), în Muzeul Deva, Muzeul Județean din Brașov, Muzeul Național al R.S.R. și Muzeul Militar Central.

a) *Cohors I Hispanorum* = cohors I Hispanorum veterana quingenaria equitata⁷¹. Primele descoperiri tegulare care atestă prezența ei aici datează de după jumătatea secolului al XIX-lea⁷². Un număr de 27 țigle stampilate se află în MIT Cluj-Napoca⁷³, 23 țigle stampilate de același tip se află în Muzeul din Sf. Gheorghe. Stampilele unității sînt toate de același tip COH(ors) HIS(panorum) (Fig. 44/1—3), dar din punct de vedere al dimensiunilor cartușului și literelor, stampilele se împart în două variante. În cazul primei variante dimensiunile cartușului sînt 88×25 mm, literele fiind înalte de 12 mm. La cea de a doua variantă dimensiunile cartușului nu pot fi precizate; doar lățimea este de 23 mm. Literele sînt înalte de 8 mm. Din această variantă cunoaștem doar un exemplar. Toate stampilele au cartușul simplu, adîncit, de formă dreptunghiulară, iar literele sînt în relief. Stampilele co-

⁷¹ *Cohors*, în *RE*, IV/1 1900 col. 297 (K. Cichorius); Em. Panaitescu în *BSH*, 15, 1929, p. 10—11 (extras); C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 252; V. Christescu, *op. cit.*, p. 188; Wagner, *Dislokation*, p. 148; M. Macrea, *op. cit.*, p. 292; I. I. Russu, în *SCIV*, 23, 1972, p. 72; D. Tudor, în *Oltenia Romană*, p. 347—348; *idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 185—186: unde afirmă că o vexilație din cohors I Hispanorum și probabil alte trupe au construit „castelul militar” de la Bîrsești. Nu sîntem convinși de valabilitatea acestei afirmații ca și de faptul că prezența tăbliței cu inscripție (*CIL*, III, 12602) dovedește o staționare a trupeii.

⁷² C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 113; *CIL*, III, 8074, 17.

⁷³ Em. Panaitescu, *op. cit.*

hortei de Hispani par a fi mai numeroase decât cele ale cohortei I Bracar-augustanorum.

Unitatea de Hispani este atestată în diplomele militare din Moesia Inferior în anul 99 (*CIL*, XVI, 44) purtând numele de cohors I Veterana. Se presupune că staționa împreună cu cohortele II Gallorum și II Flavia Brittonum în castrul legiunii de la Durostorum⁷⁴, toate trei fiind în subordinea legatului legiunii XI Claudia⁷⁵. W. Wagner crede că unitatea de Hispani vine la Brețcu după 129 înlocuind pe cohors I Bracar-augustanorum⁷⁶. Așa credea și A. Buday⁷⁷. Probabil însă că unitatea I Hispanorum a venit prima la Brețcu, înaintea cohortei I Bracar-augustanorum, pe drumul de-alungul Oltului, încă în primii ani după cucerire. Numai astfel se poate explica prezența unor urme ale ei în castrul de la Bivolari (= Arutela). Este vorba de o tăbliță de argint cu textul: Valerius Valerianus eq(ues) lib(rarius) c(o)hor(tis) I Hispanorum⁷⁸. Pe baza ei D. Tudor presupunea staționarea cohortei la Bivolari⁷⁹. Nici tăblița și nici dimensiunile fortificației de la Bivolari nu justifică această supoziție⁸⁰, dar se poate presupune că unitatea a trecut pe aici.

În cazul că cohors I Hispanorum de la Brețcu este identică cu cea menționată în papyrus-ul Hunt⁸¹ este sigur că această cohortă este cea care a staționat prima în castrul de la Brețcu fiind urmată de cohors I Bracar-augustanorum. W. Wagner deși remarcase identitatea dintre cohorta de la Brețcu și cea din papyrus-ul Hunt nu a tras concluzia cuvenită. Sosirea cohortei de Hispani la Brețcu de timpuriu ar coincide atunci cu perioada în care, în general, se clădesc castele de pământ din Dacia (106—210) și se poate presupune că ea a ridicat castrul cu val de pământ de la Brețcu. În chip logic trebuie să admitem că o trecătoare atât de importantă ca pasul Oituz nu putea rămâne mult timp neapărată de un castru.

Ștampilele unității de Hispani nu au fost găsite în alte caste din provincia Dacia. Numai la Comalău a fost găsit un exemplar⁸², fapt care se explică prin vecinătatea celor două caste. Recent, într-o discuție în legătură cu cohortele din Dacia care poartă numele de cohors I Hispanorum, cercetătoarea engleză Margret M. Roxan avansează ipoteza că unitatea de la

⁷⁴ Wagner, *Dislokation*, p. 148.

⁷⁵ *Legio*, în *RE*, XII, 1924, col. 1698 (Ritterling).

⁷⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 150.

⁷⁷ A. Buday, în *DolgCluj*, 7, 1916, p. 135.

⁷⁸ *CIL*, III, 12602 cf. D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968, p. 348.

⁷⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 270; *idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 348; C. Petolescu, în *SCIV*, 22, 1971, p. 414. Urmele acestea sînt puține și nu fac parte din categoria materialelor care dau o determinare sigură a locului de staționare al unei trupe.

⁸⁰ Wagner, *Dislokation*, p. 99; V. Christescu, *op. cit.*, p. 48; D. Tudor, *op. cit.*, p. 348. Spre deosebire de aceștia R. Syme, în *JRS*, 49, 1959, p. 293 emite ipoteza că unitatea de Hispani nu este identică cu cea din pridianum, ci este o altă unitate din Egipt (*CIL*, III, 14147 = *ILS*, 8907). El presupune că ar putea fi vorba de cohorta cu același indicativ din Moesia Superior. cf. și J. F. Gillam, în *Hommages à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, p. 751.

⁸² Z. Székely, *A Komolói erődített római tábor*, Cluj, 1943, p. 27; țigla cu stampilă a fost găsită în turnul din colțul de SE.

Brețcu este mutată la sfârșitul secolului II e.n. în Dacia Porolissensis. Această ipoteză nu are nici un temei și se bazează doar pe analiza superficială a diplomelor militare ale provinciei Porolissensis și pe numărul mic al diplomelor provinciei Inferior (cf. N. Gudea, în *SCIV*, 26, 1975, p. 382).

b. *Cohors I Bracaraugustanorum*⁸³. Primele descoperiri de țigle stampilate ale cohortei datează tot din secolul trecut⁸⁴. A. Buday remarca chiar faptul că ștampilele cohortei sînt de două tipuri⁸⁵. În Muzeul de Istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca se află 17 țigle cu ștampila unității: 16 au fost găsite în anul 1925, una în anul 1950. În Muzeul din Sf. Gheorghe se află 8 țigle ștampilate. Altele se află la Deva, Brașov, Caransebeș, Sighișoara în muzee, toate colecționate în cursul secolului trecut. Ștampilele studiate de noi (Fig. 44/4—7) prezintă două tipuri la care se păstrează integral literele, dar cartușul e fragmentar. Primul tip are ștampila în cartuș dreptunghiular, simplu, adîncit cu dimensiunile 100×20 mm; literele în relief sînt înalte de 16 mm. Cel de al doilea tip are ștampila într-o tabula ansata lată de 18 mm; aceasta este închisă într-un cartuș dreptunghiular mai lat; în ambele cazuri lungimea nu se poate preciza. Literele, în relief, înalte de 10 mm, sînt scrise de la dreapta spre stînga. Se cunosc numai trei ștampile aparținînd celui de al doilea tip. Restul din cîte cunoaștem aparțin toate primului tip. Castrul de la Brețcu este singurul castru din Dacia unde apar ștampilele acestei unități. Foarte recent o țiglă cu ștampila cohortei a fost găsită în castrul de la Boroșneul mare (informație Z. Székely) dar și aceasta se explică prin vecinătatea celor două castre.

În epoca imperială timpurie cohorta a staționat în Dalmația, castrul ei fiind situat undeva între Naronă și Novae⁸⁶. Unitatea este tot de origine spaniolă. Se pare că ea a fost transferată în Moesia Inferior în anul 86 odată cu înființarea provinciei⁸⁷. Diplomele Moesiei Inferioare din anii 99 (*CIL*, XVI, 44), 114 (*CIL*, XVI, 58) și 134 (*CIL*, XVI, 78) o menționează aici. În anul 140 este atestată în Dacia Inferior⁸⁸. D. Tudor presupunea la un moment dat că unitatea a staționat în castrul de la Slăveni, această presu-

⁸³ *Cohors*, în *RE* IV/1 1900 col. 265 (K. Cichorius). Încercarea lui B. Gerov (*Klio*, 37, 1959, p. 204) de a crede în existența a două cohorte: I Bracurum și I Bracaraugustanorum este o soluție de a rezolva problema, dar deocamdată nu are un suport satisfăcător.

⁸⁴ C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114; *CIL*, III, 8074, 9.

⁸⁵ C. Goos, *op. cit.*, p. 113—114 amintește existența a două tipuri de ștampilă ale cohortei: COH I BR și COH I BRAC vezi în acest sens și A. Buday, *op. cit.*, p. 13—16. Între piesele care le-am văzut nu avem tipul COH I BR; probabil a fost a ștampilă fragmentară, deși nu excludem existența unui tip în plus. Vezi Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10—11; C. Daicoviciu, în *AISC*, 2, 1933—1935, p. 252.

⁸⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 97—98; G. Alföldi, în *ActArch*, 14, 1962, p. 267, 284, 288. Ambii cred că unitatea a fost creată încă sub Augustus. Lagărul ei în Dalmația a fost la Bigeste.

⁸⁷ Wagner, *Dislokation*, p. 97—98; presupune că a fost adusă în Moesia Superior odată cu legiunea IIII Flavia (cf. *Legio*, *RE* XII 1924 col. 1540—1548); după aceea pe la mijlocul secolului II, cohorta era în Moesia Inferior și staționa la Chersones unde e atestată de o inscripție funerară pusă unui soldat al ei. Inscriptia funerară nu constituie un element determinant pentru stabilirea locului de staționare a unei unități.

⁸⁸ B. Gerov, în *Klio*, 37, 1959, p. 196—216; *AE*, 1962, nr. 264.

punere însă nu e mai mult decât o ipoteză⁸⁹. Se pare dealtfel că unitatea reapare după 140 în diplomele Moesiei Inferior⁹⁰. Acestea fiind mișcările cohortei I Bracarangustanorum ipoteza lui Wagner nu ni se pare justificată. S-ar putea ca numai între anii 99—134 când ea este atestată în Moesia Inferior și 140 când apare din nou în această provincie unitatea să fi fost transferată în Dacia Inferior. Deplasarea ei în Dacia Inferior ar corespunde atunci de fapt cu organizarea graniței de SE care pare să fi avut loc după 129⁹¹.

c. Alte unități militare

*Cohors IIII Hispanorum*⁹². Încă G. Téglás amintea descoperirea la Brețcu a unei țigle cu ștampila acestei unități⁹³. Cercetările ulterioare și descoperirile nu au confirmat această primă descoperire. Prezența însă a unei astfel de ștampile la Brețcu este posibilă, dată fiind apropierea castrului de la Sărățeni a cărei garnizoană o forma.

[*Legio*] *IIII* [*flavia felix*]? Bibliografia mai veche menționează descoperirea la Brețcu a unei ștampile care a fost citită leg(io) *IIII Flavia*⁹⁴. În Muzeul din Sf. Gheorghe se află într-adevăr o cărămidă cu indicația că provine de la Brețcu, dar al cărei text se poate citi altfel: se disting numai patru haste verticale; semnele așezate lateral de aceste haste fiind neclare. Dacă ștampila a fost cândva mai clară și a permis lectura mai sus amintită, de care însă ne îndoim⁹⁵, atunci se pot face o serie întreagă de afirmații. Până atunci însă este vorba de o singură descoperire de acest fel, nerepetată a cărei lectură este incertă. Îndinăm să credem că este o ștampilă a cohortei *IIII Bactasiorum* de la Olteni.

⁸⁹ D. Tudor, *op. cit.*, p. 306—311, 345—346; *Idem*, în *SCIV*, 16, 1965, p. 359; N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, 4, 1960, p. 180, nota 35; C. Petolescu, în *SCIV*, 22, 1971, p. 413. Nu sîntem convinși că lectura ștampilelor de tip CIB este c(ohors) I B(racarangustanorum).

⁹⁰ I. Venedikov, în *Izvestia na arheologiceskovo drujestvo v gr. Stalin*, 9, 1953, p. 61—68.

⁹¹ D. Tudor, *Oltenia Romană*, București, 1968, p. 258 crede că limesul de pe Olt a fost organizat încă sub Traianus, ceea ce nu e posibil dacă acceptăm actualele ipoteze privind organizarea Daciei și Moesiei Inferior. Arheologic și epigrafic se constată ridicarea fortificațiilor de piatră din această zonă în timpul lui Hadrianus: Rădăcinești (*CIL*, III, 12601), Bivolari = Arutela (*CIL*, III, 12604—12605), Copăceni (*CIL*, III, 13795 = *ILS*, 8909; 13796 = *ILS*, 9810). Cum toate fortificațiile au același aspect în ce privește sistemul de construcție, s-ar putea ca toate să dateze din această perioadă. Mai mult, la nici unul din aceste forturi nu s-a semnalat existența unei faze inițiale cu val de pământ.

⁹² *Cohors*, în *RE* IV 1 1900 col. 302 (K. Cichorius); Wagner, *Dislokation*, p. 155; I. I. Russu, *op. cit.*, p. 72.

⁹³ G. Téglás — P. König, în *AEM*, 8, 1884, p. 54; G. Téglás, în *ArchKözl*, XXII, 1899, p. 398—399; *Idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 499; C. Daicovicu, în *AISC*, II, 1933—1935, p. 252 se îndoia de posibilitatea aceasta. J. Szilagyi, în *Dissertationes Pannonicae*, II, 21, 1946, p. 18—19 crede că este posibilă o astfel de descoperire.

⁹⁴ *Legio*, în *RE*, XII 1924 col. 1544 nu amintește nimic; G. Téglás — P. König, în *AEM*, 13, 1884, p. 54; G. Téglás, în *ArchKözl*, 22, 1899, p. 101; Téglás G., în *ErdMúz*, 19, 1912, p. 38, nr. 94; *Idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 155; J. Szilagyi, *op. cit.*, p. 18—19 cred în prezența legiunii aici. N. Gostar, în *Analele Universității A. I. Cuza Iași*, 1, 1965, p. 3 presupune că ar putea fi vorba de legio I Italica. I. Glodariu, în *Acta MN*, 3, 1966, p. 432; D. Protase, *Acta MN*, 4, 1967, p. 63 nota 57 se îndoiesc de siguranța descoperirii.

⁹⁵ R. Vulpe, *Angustia*, p. 518, nota 9.

VI. CONSIDERAȚII GENERALE PRIVIND CASTRUL

Cercetările arheologice efectuate la castru, folosirea datelor și materialului arheologic rezultat din ele permit câteva precizări în legătură cu castrul, fazele lui de construcție și cu rolul castrului ca centru de difuzare a culturii materiale romane.

a) Între concluziile deosebit de importante este constatarea sigură a celor două faze de construcție ale castrului: una cu val de pământ, alta cu zid de piatră. Profilele secțiunilor, jurnalul de săpături, precum și aspectul exterior al castrului nu lasă nici un dubiu în această chestiune⁹⁶. Este iarăși adevărat că existența castrului de pământ a fost presupusă de V. Christescu, C. Daicoviciu și I. Paulovics; ultimul mai ales își baza afirmațiile pe descrierile făcute de O. Balász⁹⁷. Problema importantă însă rămâne aceea a datării castrului cu val de pământ. Cercetările efectuate la castru nu au scos la iveală elemente care să permită o datare sigură. Datarea mai veche a ridicării castrului de pământ în perioada războaielor cu dacii⁹⁸ sau în timpul lui Traian—Hadrianus⁹⁹ a fost propusă mai mult pe bază de intuiție, decât pe baza unor analize bazate pe realitatea istorică și arheologică de la castru. Singurele indicii pentru datarea fazei cu val de pământ le oferă datele în legătură cu unitatea militară care va fi staționat prima în castru. În cazul că am acceptat ipoteza în legătură cu cohors I Hispanorum (vezi mai sus) atunci, ea fiind prezentă la Brețcu încă de la sfârșitul războaielor cu dacii, a putut ridica castrul cu val de pământ încă în primii ani după cucerire, probabil în epoca 106—110 e.n. Această datare s-ar încadra în datarea mai generală propusă pentru construirea castrelor cu val de pământ din Dacia¹⁰⁰.

Castrul cu zid de piatră reprezintă un progres în fortificarea castrului cu val de pământ, care nu își schimbă în chip esențial dimensiunile. În afară de înlocuirea valului de pământ și a palisadei prin zidul de piatră, nici unul din celelalte elemente ale incintei nu-și schimbă rolul esențial, iar suprafața locuită din interior nu crește. Raportul dintre cele două porțiuni importante din castru (praetentura și retentura), determinat de poziția porților, este aproape 2 : 3 (77,10—101,90 m; 77—101 m). Porțile sînt simetric așezate, iar portae principales sînt mai apropiate de latura de S, cu porta praetoria. Diferența mică între așezarea porții principalis sinistra față de cea dextra în raport cu latura de N sau de S se poate datora unei greșeli de construcție în antichitate sau greșeli de măsurare a cercetătorilor și nu este esențială. Lipsa șanțului de apărare pe latura de S nu constituie o excepție și poate

⁹⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 282 sq nu amintește nimic în legătură cu această fază de construcție deși în jurnalul de săpături dă indicații precise în acest sens.

⁹⁷ I. Paulovics, *Dacia*, p. 78.

⁹⁸ C. Daicoviciu, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1938, p. 46, nota 1; V. Christescu, *op. cit.*, p. 109.

⁹⁹ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2—3; Wagner, *Dislokation*, p. 155.

¹⁰⁰ N. Gudea, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—87.

fi ușor explicată prin rațiunile legate de relieful terenului. Dealtfel avem și alte cazuri în Dacia, când în situații similare, nu există șanț de apărare¹⁰¹. Problema șanțurilor de apărare rămâne nerezolvată la Brețcu. Șanțurile identificate de secțiuni sînt foarte înguste și puțin adînci în raport cu zidul de incintă și sînt mult mai aproape de acesta. De aceea credem că ar fi putut aparține celei de a doua faze avînd un rol secundar, acum când incinta era de zid. S-ar putea deci ca I. Paulovics să fi fost bine inspirat cînd a sugerat ca șanțul mare exterior paralel cu incinta pe laturile de E și V trebuie să fi aparținut castrului și anume fazei lui de pămînt¹⁰². Acest lucru se cere însă verificat arheologic. Am discutat mai sus raportul dintre cele două șanțuri și faza cu val de pămînt și cea cu zid de piatră. Ținem doar să adăugăm aici că rezultatele obținute de școala arheologică din Anglia¹⁰³ susțin cele afirmate de noi în legătură cu construirea valului de pămînt.

Porțile castrului de la Brețcu sînt de dimensiuni reduse, avînd bastioane cu perimetru mic. Excepție face porta decumana ale cărei bastioane sînt deosebit de încăpătoare și de formă neobișnuită. Nici unul din bastioanele porților nu a fost locuit, de unde se pare că elementul lor cel mai important era platforma superioară folosită pentru pază sau pentru mașini. Analogii în acest sens oferă într-o oarecare măsură castrul de la Bologa la care bastioanele porților principalis sinistra și praetoria nu au fost locuite și la care se pare că accesul în turn se făcea printr-o deschidere în platformă¹⁰⁴. Planul bastioanelor la porțile praetoria și principalis sinistra și dextra sînt patrute, fără ieșind spre exterior. Ele prezintă analogii pînă la identitate cu bastioanele unor caste de pe limesul lui Hadrianus din Britannia¹⁰⁵, sau de pe limesul din Germania¹⁰⁶. În Dacia asemenea caracteristici prezintă numai castele construite pe Olt datînd tot din timpul lui Hadrianus¹⁰⁷. Pentru porta decumana nu cunoaștem analogii. Prin comparație deci, dar fără ca aceasta să fie determinantă, data construirii castrului cu zid de piatră s-ar putea restrînge deocamdată la prima jumătate a secolului II, mai precis în timpul împăratului Hadrianus.

Forma turnurilor de colț este întrucîtva neobișnuită. Singura analogie pe care o cunoaștem este castrul legiunii II Parthica de la Albanum (Roma) (cf. *Ausonia*, 9, 1919, p. 226—227). Acest sistem de construcție aparține al

¹⁰¹ Porolissum-Pomet pe latura de S: M. Macrea, în *Materiale*, 7, 1961, p. 371—374; Pojejena pe latura de S spre Dunăre.

¹⁰² I. Paulovics, *Dacia*, p. 79.

¹⁰³ B. Hobley, în *Limes 8 Tel Aviv*, 1968 (1971), p. 21—32.

¹⁰⁴ N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 127—135.

¹⁰⁵ Porți cu plan similar se află la castelele de pe limesul construit de Hadrianus în Britannia: Wallsend, Benwell, Rudchester, Halton, Chester, Housesteads, Greatchester, Birdoswald cf. J. Colongwood-Bruce *Handbook to the Roman Wall*, p. 41, 52, 62, 70, 85. Planuri diferite de porți la același castru se cunosc din Germania: cf. ORL, B, nr. 35, pl. III (Oberburg); În Dacia Porolissensis avem un caz asemănător la Buciumi cf. N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 16 sq.

¹⁰⁶ În Germania romană avem aceleași porți la castele datînd tot din epoca lui Hadrianus — Antoninus Pius: ORL B nr. 1 (Heddersdorf), nr. 5 (Hunzel), nr. 9 (Heftrich) nr. 10 (Feldberg).

¹⁰⁷ Vezi nota 91.

turnurilor de colț nu trebuie însă privit ca ceva ieșit din comun într-un tip de construcții care era în același timp și standardizat, dar oferea și suficientă libertate de inițiativă constructorilor. Se mai cunosc castre care prezintă aspecte specifice și trăsături care se abat de la normele comune de construcție a castrurilor¹⁰⁸. Dacă totuși turnurile din colțurile de SV și SE ar putea fi interpretate ca forme derivând din turnuri cu plan trapezoidal, cele din colțurile de NE și NV, și mai ales ultimul, sînt cu totul neobișnuite. Nici turnurile de colț nu au fost locuite, iar materialul ce ar putea rezulta din săpături nu poate fi prea concludent. Analogii în acest sens avem tot la Bologa unde în turnurile de colț nu există un nivel de locuire. Interiorul turnurilor nu prezintă urme de refacere; ele se datează ca și castrul pe timpul lui Hadrianus.

Șanțul interior existent pe trei dintre laturi are analogii și la Bologa¹⁰⁹ și Buciumi. Și acolo ne exprimăm părerea că rostul lui era de a colecta apa ce se scurgea de pe pantele valului și de a o evacua afară din castru. La Brețcu acest rol este mai clar tocmai datorită pantei accentuate pe care se află castrul, și pe care apa se scurgea oricum spre S. Presupunem că apa era evacuată printr-o deschizătură pe latura de S, poate chiar prin poartă.

O trăsătură aparte a castrului de la Brețcu este existența zidului interior care dublează incinta. Nu cunoaștem pînă acum analogii de nicaieri cu excepția castrului de la Hoghiz¹¹⁰. Problema poate fi lămurită atît la Brețcu cît și la Hoghiz prin cercetări de proporții mai mari. În ipoteza că acest al doilea zid a existat cu adevărat se poate pune întrebarea ce nevoi au determinat ridicarea lui? de ce au fost necesare platformele lîngă bastioanele porților principalis sinistra și dextra. La aceste întrebări nu se poate da răspuns. Numai faptul că și Em. Panaitescu a surprins prezența zidului interior în anumite porțiuni, ne face să nu ne îndoim de rezultatele obținute de M. Macrea ale cărui profile nu par să confirme în toate cazurile supozițiile în legătură cu zidul interior (Fig. 19, 20). Prezența acestui zid interior, construit ultimul, după zidul de incintă, pare să fi fost necesară într-un moment cînd incinta avea nevoie de o întărire suplimentară sau datorită unor mișcări ale terenului (așa cum pare a sugera profilul secțiunii de pe latura de N (Fig. 18). S-ar putea însă ca zidul interior să nu fie continuu ci să reprezinte zidurile unor construcții care din lipsă de spațiu au fost construite pe val și peste via sagularis. Ridicarea unor astfel de construcții

¹⁰⁸ Turnuri de colț care au planuri neobișnuite în raport cu cele de obicei dreptunghiulare sau trapezoidale mai sînt semnalate în Dacia cf. M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 225 (rotunde). În Germania romană avem cazuri de excepție la Stockstadt (ORL B nr. 33) Holzhausen (ORL B nr. 6), Wiesbaden (ORL B nr. 31). E. Fabricius (*Limes*, în RE, XIII 1926 col. 576) afirmă că forma castrurilor din Dacia este mai arhaică și corespunde castrului descris de Polybius. Această părere desigur nu mai este valabilă azi cînd cunoaștem mai multe planuri de castre din Dacia și putem opera cu ele.

¹⁰⁹ E. Chirilă — N. Gudea, în *Materiale*, 10, 1973, p. 115 sq; N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 123—124 fig. 2; prezența lui s-a confirmat și în săpăturile din anii următori, încă nepublicate.

¹¹⁰ M. Macrea, în SCIV, 2/1, 1951, p. 289, nota 4 vezi și K. Horedt, SCIV, 2/1, 1951, p. 124—125.

este generală în secolul III și o mai întâlnim în Dacia¹¹¹. Urmează ca cercetările viitoare să precizeze definitiv identitatea și rolul acestui zid.

O problemă pentru care nu vedem încă o rezolvare rezonabilă deocamdată este aceea a așa-numitelor „praguri” transversale pe care M. Macrea le-a identificat la toate cele patru porți. Nu cunoaștem existența unor astfel de elemente de construcție la porțile castrului. În Dacia nu avem nici o analogie. Ca ipoteză de lucru s-ar putea accepta ideea ca aceste zise praguri să reprezinte ziduri care blocau intrările la cel puțin 2—3 din porțile castrului. Ipoteza poate fi susținută într-un fel de faptul că toți autorii mai vechi au văzut o singură intrare în castru, cea de pe latura de S, probabil tocmai din cauză că celelalte au fost blocate, iar în spatele zidurilor a fost completat valul. Prezența a ceea ce credem și noi că sînt urmele unor șanțuri în fața porților de pe laturile de E și V ar fi în favoarea acestei ipoteze. Sigur că în afara acestei ipoteze se mai pot enunța și altele. La castrul de la Bologa se știe în mod precis că porta praetoria și porta decumana au fost blocate cu zid¹¹².

Pe locul unde se află castrul de la Brețcu nu sînt dovezi că ar fi existat mai înainte un strat de locuire. Fragmentele de vase din epoca halstattiană au fost desigur aduse de torenți sau odată cu pămîntul pentru val. În împrejurimile castrului s-au identificat în mai multe puncte așezări din epocile comunei primitive¹¹³.

Castrul respectă unele din principiile teoretice de castramentatie romană. Vezi în acest sens Hyginus, 56: „*Primum locum habent quae ex campo in eminentiam leniter attoluntur, in qua positione porta decumana eminentissimo loco constituitur, ut regiones castris subiacent*”. Același lucru este valabil și pentru porta praetoria orientată spre trecătoarea de unde putea apare dușmanul potențial, Hyginus, 56: „*porta praetoria semper hostem spectare debet*”.

Datarea construirii castrului cu zid de piatră a fost și rămîne încă deosebit de dificilă și în legătură cu ea s-au exprimat ipoteze diferite. Em. Panaitescu credea că a fost construit sub Traianus sau Hadrianus¹¹⁴; C. Daicoviciu afirma că datează „într-o epocă ulterioară lui Traian”¹¹⁵, iar V. Christescu opinează pentru o datare tîrzie, la sfîrșitul secolului II sau începutul secolului III bazat pe forma castrului¹¹⁶. Lipsind inscripții, monete sau observații stratigrafice precum și material arheologic care să reprezinte o bază sigură pentru datare, singurele elemente de datare sînt analogiile menționate mai sus precum și datele în legătură cu unitățile staționate aici, ce par a in-

¹¹¹ N. Gudea, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 122.

¹¹² N. Gudea, în *Apulum*, 10, 1972, p. 127 sq.

¹¹³ C. Goos, în *AVSL*, 13, 1876, p. 213, 238; I. Marțian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, nr. 102, p. 11; M. Macrea, *op. cit.*, p. 296—299.

¹¹⁴ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 11: „un indicazioni questo per stabilire che li torri de tal forma non sono anteriori al II secolo d.Chr. e quindi che il castrò di tal forma e del periodo fra Traiano e Hadriano”. Spre această datare înclină și D. Protase, *op. cit.*

¹¹⁵ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 110, nota 2.

¹¹⁶ V. Christescu, *op. cit.*, p. 48—51 tot aici el sugerează că construirea valului din sudul Basarabiei s-a făcut odată cu castrul de la Brețcu.

dica drept dată pentru construirea castrului cu zid de piatră mijlocul secolului al II-lea. Este adevărat că analogiile pentru turnurile de colț sînt mai tîrzii, dar acestea fiind forme atît de rare nu pot constitui, credem, o bază mai sigură de datare.

Nu avem nici un fel de date în legătură cu durata vieții castrului. Întrucît nu dispunem nici de stratigrafia din interior, nici de material arheologic concludent pentru datare sîntem împiedecați să putem preciza durata lui de existență. Deocamdată singura dovadă, indirectă dealtfel, care pare a sugera existența castrului și în secolul III este tezaurul de la Poiana, în pasul Oituz, la foarte mică distanță de castru¹¹⁷. Nu avem însă nici un motiv să presupunem o părăsire a castrului mai devreme de data retragerii oficiale a armatei romane din Dacia pentru că lipsesc date. Situația graniței în general și mai ales a celorlalte castre din acest sector nu permit decît această părere.

Indicii relativ mai clare ne dau în acest sens trecerea în revistă a contextului administrativ și organizatoric în care se încadrează castrul. În legătură cu situația teritoriilor din SE Transilvaniei, situate între Olt și munți, sînt date puține. Apartenența acestui teritoriu la una sau alta din provinciile dacice este discutată. Una din ipoteze susține că teritoriul de SE al Transilvaniei a aparținut Daciei așa cum a fost ea organizată de Traianus și deci granițele ei de E și S ar fi fost Carpații¹¹⁸. Castrele ridicate în această primă fază aveau toate rostul de a apăra provincia din aceste direcții. O altă ipoteză susține că Dacia lui Traianus se întindea spre S numai pînă la Oltul transilvan și că teritoriile aflate la S de acesta au aparținut Moesiei Inferior¹¹⁹. Castrul de la Brețcu avea în ambele situații același rol, de a apăra intrarea în provincie prin pasul Oituz. Situația celorlalte castre însă, cele situate de-alungul Oltului și cel de la Rîșnov, se cere însă analizată temeinic căci am avea de a face cu unul din rarele cazuri cînd la hotarul dintre două provincii romane staționau trupe¹²⁰. Căci după organizarea Daciei Inferior se pare că teritoriul acesta a intrat sub administrația procuratorului ei¹²¹. Deci castrul de la Brețcu a aparținut în prima perioadă 106—120 provinciei Dacia sau Moesia Inferior. După 120 castrul aparține Daciei Inferior căci unitatea care a staționat aici, cohors I Hispanorum, apare în diplomele acestei provincii. Dealtfel și cohors I Bracaraugustanorum apare tot în diplomele Daciei Inferior. Faptul că istoria acestei provincii nu cunoaște eveni-

¹¹⁷ C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 125: tezaurul avea inițial cca 8 kg. Loturi din acest tezaur au fost vindute în orașele din Transilvania (Tg. Secuiesc, Brașov, Sibiu, Cluj) și chiar la București. Lotul vindut la Tg. Secuiesc cuprindea 366 piese pe care Goos le-a identificat în felul următor: 2 Nero, 1 Vitellius, 48 Vespasianus, 12 Domitianus, 37 Traianus, 71 Hadrianus, 3 Sabina, 5 Aelius Caesar, 45 Antoninus Pius, 5 Faustina, 32 M. Aurelius, 10 Faustina Iunior, 2 Lucius Verus, 1 Lucilla Veri, 9 Commodus.

¹¹⁸ C. Daicoviciu, în *Dacica*, Cluj, 1970, p. 238.

¹¹⁹ B. Gerov, *op. cit.*, p. 196—210; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 37; I. Glodariu, *op. cit.*, p. 434.

¹²⁰ Aceasta pare a fi situația pe granița de Nord a Moesiei Superioare unde, după ocuparea Daciei, continuă să staționeze trupe care constituiau o rezervă strategică: cf. *CIL*, XVI, 111; *Chiron*, 2, 1972, p. 450 sq.

¹²¹ V. Christescu, *op. cit.*, p. 60—61.

mente politice deosebite care să-i fi afectat integritatea teritorială ne face să credem că fortificația de la Brețcu a funcționat în liniște pînă la capăt.

Sistemul de organizare al apărării în această zonă se baza pe castrul înaintat de la Brețcu, ce apăra o trecătoare importantă și pe cel de la Borșneul Mare ce apăra o trecătoare secundară. În spatele lor la întretărirea drumurilor a fost construit un castru la Comalău. Această dispunere asigura posibilități rapide de manevră în cazul cînd era necesar.

În legătură cu unitățile militare care au staționat în castrul de la Brețcu propunem o ordine următoare. Este cert că unitatea de Hispani cohors I Hispanorum quingenaria equitata a fost cea care a sosit prima la Brețcu și a staționat permanent aici. Nu avem nici un motiv să credem că prezența unei ștampile pe cărămidă, găsită în castrul de la Comalău a însemnat și staționarea cohortei aici¹²². Mai greu de precizat este semnificația prezenței ștampilelor cohortei I Bracaraugustanorum. A staționat această unitate un timp cu întreg efectivul la Brețcu? Cînd s-a întîmplat acest lucru și cît a durat? În primul caz se pune întrebarea dacă într-un castru de această mărime puteau staționa două unități auxiliare (fie chiar și quingenaria). În comparație cu alte caestre unde se știe că au staționat două unități (Vețel, Bologa, Moigrad) castrul de la Brețcu este mult mai mic. Dacă ambele unități ar fi fost quingenaria, fapt care nu se cunoaște despre cohors I Bracaraugustanorum, poate că s-ar putea admite că au staționat împreună. Motivul prezenței aici a celei de a doua unități poate fi numai presupus, ca și perioada de prezență. Ar putea să fi fost vorba de o amenințare a hotărului în această parte, eveniment care nu este înregistrat de izvoare în perioada în care cohors I Bracaraugustanorum lipsește din diplomele Moesiei Inferioare și este prezentă în cea din Dacia Inferior.

b. Materialul arheologic recoltat în cele două campanii de săpături nu oferă nici un element sigur de datare. În primul rînd pentru cea mai mare parte a lui lipsesc indicațiile stratigrafice. În al doilea rînd pentru că el nu reprezintă elementul cel mai susceptibil să ofere o datare mai nuanțată: terra sigilata, inscripții, monete, obiecte de metal etc. Ceea ce oferă el este de caracter general: și anume se încadrează în timp între cucerirea Daciei și părăsirea ei. El constituie totuși o bază pentru analogii pentru toate cercetările efectuate în zonă, căci el reușește să prezinte trăsăturile generale culturii materiale provinciale din această zonă și permite să desprindem cîteva aspecte specifice acestora.

Cele cîteva fragmente de terra sigillata pot fi datate între sfîrșitul secolului I și mijlocul secolului al II-lea și reprezintă importuri din Gallia, din atelierele de la Graufesenque și Lezou. Importantă ni se pare observația lui Em. Panaitescu în legătură cu descoperirea lor, în același context stratigrafic cu celelalte fragmente ceramice, unele de factură autohtonă¹²³.

Sînt de remarcat cîteva lucruri în legătură cu materialul arheologic. Cel provenit din săpăturile din anul 1925 nu are locul de descoperire precizat,

¹²² I. Paulovics, *Dacia*, p. 80; vezi și Székely Z., *A komolói erődített római tábor*, p. 27, fig. 10.

¹²³ Em. Panaitescu, *Castra Daciae*, p. 2.

în afară de câteva piese ce provin de la clădirea băii. Presupunem însă că mare parte din acest material trebuie să provină din interiorul castrului din cele două secțiuni mari diagonale care au secționat barăcile. Faptul că M. Macrea în 1950 a recoltat atât de puțin material în general și mai ales de la secțiunile peste incintă susține această presupunere.

Cele câteva fragmente ceramice datînd din prima epocă a fierului au fost găsite toate la turnul din colțul de NE. Prezența lor nu poate fi explicată suficient de clar pentru că nu a fost identificat un nivel de locuire corespunzător.

Alături de terra sigillata care este relativ redusă la număr, dar a cărei prezență este semnificativă, mai există câteva fragmente de vase din pastă foarte fină, relativ puține, motiv pentru care le-am considerat și pe ele produse de import.

În categoria produselor de import un loc important ocupă amforele care apar la Brețcu într-un număr impresionant, necunoscut pînă acum la nici unul din castele din interiorul arcului carpatic. Nu avem detalii stratigrafice în legătură cu descoperirea lor. În orice caz prezența unei asemenea cantități de fragmente de amfore poate fi pusă numai în legătură cu așezarea pe drumul comercial care intra pe aici în provincie. Existența acestui drum comercial foarte important se confirmă în acest chip pentru prima oară, mai mult decît concludent. Aproximarea castrului de o zonă unde se produceau amfore, orașele de la M. Neagră, precum și posibilitățile ușoare de transport urmînd această rută, reprezintă un indiciu în legătură cu orientarea drumului comercial. Faptul că amforele sînt fragmentare nu a permis deocamdată precizarea atelierelor de fabricare a acestor amfore și deci datarea lor.

Ceramica provincială, termen care corespunde ceramicii de uz comun, deși este în cea mai mare parte fragmentară permite câteva observații demne de consemnat. În legătură cu terminologia folosită aici vezi capitolele despre ceramica provincială din castele de la Rîșnov și Buciumi.

Se poate remarca astfel numărul relativ redus al vaselor din pastă mai fină, care se reduc la câteva fragmente de străchini cu fund inelar de obicei din pastă de culoare roșie. Nu se cunosc vase din pastă fină cu decor imprimat sau alte forme de vase caracteristice din pastă de această calitate. Ceramica cu firnis este foarte rar întîlnită. La fel se întîmplă și la alte caste din SE Transilvaniei cercetate pînă acum (Rîșnov și Comalău)¹²⁴. Pînă la noi cercetări constatarea rămîne valabilă și poate reprezenta o concluzie privind întreaga zonă de SE a Transilvaniei.

Vasele ceramice cele mai numeroase sînt cele dintr-o pastă relativ fină, nisipoasă. Apar formele cunoscute și din alte caste din Dacia: oale, străchini, farfurii, ulcioare, căni și fructiere. Cantitatea relativ redusă a materialului arheologic, nu permite aici discuții în legătură cu proporția fiecărei forme de vas în ansamblul materialului arheologic. Am remarca doar că, la fel ca peste tot, oalele reprezintă materialul cel mai numeros. Din această formă de vas se distinge tipul oalelor caracteristice cu două torți din pastă

¹²⁴ Z. Székely, *op. cit.*, p. 20 sq; N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 49 sq.

de culoare roșie, formă care, se pare, este specifică acestui colț din Dacia, pentru că le-am întâlnit des la castele de la Rîșnov, Comalău și Hoghiz.

Celelalte forme de vase sînt reprezentate printr-un număr redus de fragmente, suficiente doar pentru a sugera că există o mare varietate de forme din pastă de culori foarte diferite.

Dintre piesele ceramice am remarca doar opaițele. După cum rezultă din fotografiile rămase de la Em. Panaitescu (Fig. 37, 40) cît și din piesele ca atare provenite din săpăturile din anul 1950, ele sînt identice cu tipurile descoperite în castrul de la Rîșnov¹²⁵. Toate reprezintă tipuri locale și provin probabil din același atelier, care trebuie să se afle undeva în zonă, dacă nu cumva reprezintă și ele piese de import.

Ceramica, material de construcție este oarecum specifică. Cea mai mare parte este reprezentată de fragmente de țigle, olane, tuburi de apeduct. Am remarca doar bogata și variata ornamentație a celor provenind de la baie pe care s-a încercat în felurite forme imitarea mozaicului (Fig. 45—49).

Unul din cele mai importante rezultate ale campaniilor de săpături de la Brețcu a fost identificarea ceramicii autohtone dacice. Remarcată încă din 1925 de către Em. Panaitescu, care nu a înțeles atunci pe deplin semnificația descoperirii sale¹²⁶ prezența ceramicii dacice a fost excelent comentată și interpretată de C. Daicoviciu¹²⁷. Importanța descoperirii ei a fost cu atît mai mare cu cît pentru prima oară în Dacia se găsea ceramică autohtonă, în același context stratigrafic cu cea romană. Descoperirile acestea au fost confirmate de săpăturile lui M. Macrea¹²⁸ care a dat și informații stratigrafice în legătură cu ceramica dacică. Ulterior D. Protase¹²⁹ și I. H. Crișan¹³⁰ au comentat și analizat această ceramică, iar mai recent am inclus-o într-un studiu privind semnificația prezenței ei numai în castele romane¹³¹.

Ceramica autohtonă dacică descoperită la Brețcu este identică prin factură, forme de vase și elemente de decor cu ceramica dacică din perioada dinaintea cuceririi. Toate vasele sînt dintr-o pastă cu nisip și pietricele, lucrată grosolan cu mîna și arsă insuficient. Culoarea pastei este în general brun-roșcată, culoare care s-a modificat datorită repetatelor arderi secundare și a afumării. Formele de vase sînt tipice (ceașca opaiț, oala sac) ca și elementele de decor (briu în relief, briu cu alveole). Cea mai mare parte a materialului dacic apărut în anul 1950, a fost găsit în apropiere de valul de

¹²⁵ N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 54, fig. 56, pl. XLIV.

¹²⁶ Em. Panaitescu, *op. cit.*

¹²⁷ C. Daicoviciu, în *AIȘC*, 3, 1936—1940, p. 231, pl. L, fig. 2 și 5; *Idem*, în *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 122.

¹²⁸ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 295; *Idem*, în *Dacia*, N.S., 1, 1957, p. 206; *Idem*, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 260; Z. Székely, în *Cumidava*, 4, 1971, p. 53.

¹²⁹ D. Protase, *op. cit.*, p. 19—20 menționează între descoperirile cu caracter autohton ceștile și chiupurile din castru.

¹³⁰ I. H. Crișan, *Ceașca dacică*, în *Studii și Cercetări Științifice Cluj*, 6, 1955, p. 139; *Idem*, *Ceramica daco-getică*, București, 1969, p. 256. Autorul datează ceramica din castru în faza a IV (= epoca romană) identificînd vase borcan cu briu în relief, cu alveole și cu butoni.

¹³¹ N. Gudea, în *SCIV*, 21, 1970, p. 299—311; *Idem*, în *Limes 11 Xanten*, 1974 (1978), p. 313—

pămînt, fapt normal dacă ne gîndim că toate secţiunile au fost executate numai în această zonă. Locul de descoperire al materialului dacic găsit în anul 1925 nu este precizat.

În lumina noilor cercetări din castele romane din Dacia prezenţa materialului dacic de la Breţcu cîştigă acum o importanţă deosebită. Ceramica de factură dacică a fost găsită în castele de la Comalău¹³², Rîşnov¹³³ şi Olteni¹³⁴ precum şi la Micia, Bologa, Buciumi, Moigrad¹³⁵ fapt care face ca observaţiile în legătură cu ea, reduse pînă nu demult la cîteva cazuri, să poată fi extinse. Interpretarea prezenţei ceramicii, dacice în castele a încetat să mai fie o problemă în sine. Nu se mai îndoieşte nimeni că ea atestă o populaţie dacică numeroasă, care locuia în zona castrelor, în strînsă legătură cu acestea. Chiar dacă populaţia dacică a fost mutată anume în apropierea castrelor, ea s-a integrat progresiv în noile forme de viaţă. Lipsa unor aşezări dacice anterioare cuceririi în apropierea imediată a castrului aşa cum se constată şi la Veţel, Bologa, Buciumi etc., sugerează această măsură a autorităţilor. Nu este exclus ca foarte de timpuriu populaţia dacică să fi fost atrasă spre aceste centre economice pe care le reprezentau castelele pe lîngă faptul că de la bun început garnizoana şi-a putut completa efectivele cu autohtoni. Numai astfel se poate explica mai bine prezenţa ceramicii în castele. Ceramica dacică nu apare izolat nici la Breţcu, nici în celelalte castele. Ea este numeroasă. Prezenţa ei la mult timp după cucerire poate fi aici mai uşor explicată. Probabil că prezenţa ceramicii dacice este deosebit de viguroasă în zona limesului, pentru că oraşele sînt mai departe, iar producţia locală de ceramică la roată nu satisfacea integral necesităţile autohtonilor. Este de asemenea foarte probabil că ceramica de tradiţie dacică produsă în atelierele mărunte ale comunităţilor dacice, dacă nu cumva chiar la nivel de familie, trebuie să fi fost mult mai ieftină. Se poate afirma cu rezonabilă certitudine că ceramica de tip provincial roman, chiar dacă nu ne referim la cea de import, a fost mai puţin folosită la început pentru că era mai scumpă fiind deci la nivelul autohtonilor un articol mai greu de procurat. Dacă în castelele care sînt şi centre de producţie ceramică, cantitatea de fragmente de vase de tradiţie dacică şi cele la roată este mult diferită, mai numeroasă fiind cea de a doua categorie, ar fi interesant de văzut cum arată acest raport într-o aşezare.

Foarte probabil că acest raport poate fi variabil şi condiţionat de factori diverşi: dacă o aşezare este mixtă sau numai de autohtoni. Din păcate informaţiile asupra densităţii populaţiei, a raportului numeric dintre colonişti şi autohtoni şi asupra repartizării coloniştilor şi autohtonilor în aşezări lipsesc cu totul. Acestea ar fi aspectele problemei care este în fond deosebit de complexă. În orice caz prezenţa masivă de material caracteristic dacic permite să recunoaştem populaţia dacică în cadrul populaţiei provinciei, să

¹³² Z. Székely, *A Komolói erődített római tábor*, p. 20, pl. XII/14—16; pl. XII/10.

¹³³ N. Gudea, în *Cumidava*, 6, 1975, p. 23—37.

¹³⁴ Informaţie Z. Székely.

¹³⁵ N. Gudea, în *SCIV*, 20, 1971, p. 299—311.

constatăm prezența ei viguroasă, lucru care până astăzi nu s-ar fi putut recunoaște prin alte mijloace ale arheologiei sau istoriei vechi.

Chiupurile care sînt la Brețcu destul de numeroase, așa cum sînt la Comalău, Rîșnov și Hoghiz, sugerează deasemenea legături strînse între castru și populația dacică. Această formă de vas apare la castelele din sud-estul Transilvaniei în număr mai mare decît în alte castele din provincia Dacia, fapt pe care trebuie să-l punem în legătură cu un specific al producției ceramice a zonei¹³⁶.

Prezența numeroaselor materiale din fier folosite la construcții (piroane de diferite mărimi și tipuri, scoabe, bare de fier, etc.) descoperite mai ales în cursul săpăturilor din anul 1925 în secțiunile din interiorul castrului, ne dau unele indicii în legătură cu tipul construcțiilor din castru. Ele provin mai ales de la șarpanta de lemn a acoperișului unor construcții mari, cu zid de piatră (așa cum e clădirea A) sau poate cu pereți de chirpic.

Unele descoperite sînt puține (teslă?, mîner de vas?). Multe din piesele din fier nu au destinația precizată. Prezența teslei sugerează lucrări de tîmplărie.

Armele descoperite sînt puține și nu dau indicații cronologice prea sigure. Vîrful de suliță cu profil conic ar putea sugera o datare mai tîrzie, dar datarea oferită de lucrarea lui Couissin pentru acest tip de armă nu este destul de convingătoare¹³⁷.

Piesele de bronz sînt puține și nesemnificative. Doar piesa de zar are identitatea precizată. Ele se înscriu în seria descoperirilor obișnuite la castele. Țeava de plumb descoperită la baie aparține unei construcții foarte solide și complexe. Bucățile de plumb topit fără formă, găsite în castru provin fie de la o activitate de prelucrare metalurgică, fie sînt resturile unor piese distruse prin incendiu.

Fragmentele de sticlă provin de la mai multe tipuri de vase¹³⁸ și se încadrează, ca și mîrgica de altfel¹³⁹, în descoperiri uzuale din castelele din Dacia.

O semnificație și importanță deosebită prezintă diploma militară. Locul ei de descoperire imediat nu are o importanță atît de mare ca prezența ei. Este un semn al colonizării romane și în această parte a provinciei. Dacă posesorul diplomei a ajuns aici în urma colonizării efectuate de Traianus sau mai tîrziu nu se poate preciza acum. Data timpurie a diplomei ar putea sugera o prezență a posesorului foarte devreme în noua provincie. Ceea ce apare semnificativ este proveniența din armată a colonistului (clasis Flavia) ceea ce confirmă încă odată rolul mare al elementului militar în colonizare.

Așadar se poate aprecia că fortificația romană de la Brețcu se înscrie în tipul și cadrul general al castrelor din Dacia atît prin așezare cît și prin

¹³⁶ M. Macrea, în *SCIV*, 2/1, 1951, p. 293, nota 10: afirmă că vasele dacice de tradiție locală (chiupurile) devin foarte frecvente în mediul roman; pentru această ipoteză vezi și D. Protase, *op. cit.*, p. 68. Pentru problemele aspectului zonal al ceramicii de acest fel: N. Gudea — I. Pop, *op. cit.*, p. 46.

¹³⁷ P. Couissin, *Les armes romaines*, Paris, 1926, p. 480 sq.

¹³⁸ N. Gudea — V. Lucăcel, în *Castrul roman de la Buciumi*, p. 109 sq.

¹³⁹ *Ibidem*

plan, sistem de construcție și principalele aspecte ale vieții romane provinciale. Castrul prezintă trăsături specifice de construcție impuse probabil de situație, iar materialul arheologic recoltat din castru prezintă caracteristicile generale ale materialului provincial, dar cu nuanță specifică datorată fie producției locale, fie celei zonale. Aceste aspecte specifice locale sînt deosebit de importante și vor trebui mai bine și mai precis delimitate pentru stabilirea importanței castrului ca centru de producție care și-a difuzat marfa pe o zonă limitată în jurul lui. Cele cîteva aspecte specifice comune materialului arheologic din castele din SE Transilvaniei care îl deosebesc net de materialul provenind din castele situate în alte zone (Moigrad—Bologa de exemplu) susțin odată în plus ipoteza că aspectul culturii materiale a provinciei Dacia diferă în funcție de condiții economice, geografice, de demografie care au determinat și asimilarea civilizației romane. De o importanță deosebită este atestarea conviețuirii daco-romane precum și a prezenței militarilor de origine dacică în garnizoana castrului. Faptul, atestat deocamdată numai pe baza ceramicii, își găsește perfecte și concludente analogii în celelalte castele din Dacia, așa cum prezența autohtonilor este atestată și în alte castele din imperiu și reprezintă o contribuție de seamă la stabilirea aspectelor conviețuirii daco-romane și a procesului de formare a romanității în Dacia.

VII. REPERTORIUL MATERIALULUI ARHEOLOGIC DIN CASTRU ȘI DE LA BAIE

Vom prezenta în cele ce urmează materialul arheologic apărut în cursul celor două campanii de săpături arheologice la castrul roman. Materialul arheologic nu va fi descris în întregime pentru că o parte a lui nu prezintă elementele strict necesare unei determinări. Lista va cuprinde numai cele mai caracteristice piese și categorii ale acestui material în proporțiile în care el există. În schimb ilustrațiile vor cuprinde și piese care nu au fost descrise fie pentru că s-au pierdut, fie între timp s-au deteriorat (cf. *pl.* 33—36, 39). Proporția fiecărei categorii de material arheologic a fost determinată de locul unde s-au executat săpăturile.

Prezentarea materialului arheologic va decurge în următoarea ordine: I Ceramică: A. ceramică din epoca comunei primitive; B. ceramică romană de import; C. ceramică provincială de uz comun; D. materiale ceramice. II. Materiale arheologice din fier (arme, unelte, piese folosind la construcție). III. Obiecte și ustensile din bronz, plumb, sticlă și piatră.

Pentru fiecare piesă vom menționa în afara datelor strict tehnice: anul descoperirii, locul unde se păstrează și numărul de inventar sub care se află înregistrat (acolo unde e cazul).

I. C E R A M I C A

A. *Ceramica din epoca comunei primitive*

1. Vas mare, fragmentar: parte din fundul vasului și numeroase fragmente din pereții laterali; probabil pentru provizii; din pastă fină de culoare roșcată în partea interioară și neagră, lustruită în partea exterioară. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6651 = V 1443. Fig. 24/2

2. Fragment dintr-un vas din pastă zgrunțuroasă, de culoare neagră în partea exterioară și roșcată în partea interioară. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6656 = V 1466. Fig. 24/1

3. Fragment din peretele unui vas mare de provizii, din pastă fină de culoare roșcată, la exterior neagră, lustruită, decorată cu nervuri și caneluri orizontale. Secțiunea C. 1950. MIT. IN 6687. Fig. 24/3

4. Vas mare de provizii, fragmentar: se păstrează mai multe fragmente, din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămizie brună; la exterior neagră lustruită. Pe corpul vasului se distinge o nervură în relief, iar sub ea sînt caneluri orizontale. Turnul din colțul de NE. 1950. MIT. IN 6672. Fig. 24/4

*B. Ceramică de import romană:
terra sigillata*

1. Fragment din peretele unui bol de tip Dragendorf, 30. Se păstrează partea superioară cu decorul în formă de „U” despărțit cu „sulițe” cu vârful în jos. Probabil Lezou. 1925. B 2. MIT. Fig. 25/1

2. Fragment din peretele unui bol de tip Dragendorf, 37. În partea superioară se distinge linia în șnur care forma cadrul; în interiorul acestuia, se distinge o pasăre deasupra unui cerc; conturul cadrului nu se poate preciza. În cîmpul lui se mai văd: o floare, un con și o frunză de vișă. 1925. B 1. MIT. Fig. 25/2 cf. *Dechelette*, II, p. 164, nr. 1167 sau 1168; P. Karnitsch, *Die Reliefsigillaten von Ovilava*, Wien, 1968, p. 170—188. Produs de la Lezou în atelierele lui Cinamus sau Paternus în perioada A. Pius — M. Aurelius.

3. Fragment dintr-un bol de tip Dragendorf, 37. Se mai păstrează porțiunea neatinsă a peretelui, o parte dintr-un cadru, o coloană și laba unui picior. 1925. B. MIT. Fig. 25/3. cf. Karnitsch P. *op. cit.*, p. 108, fig. 2. Produs la Graufesenque în perioada Titus — Domitianus.

4. Fragment dintr-o strachină cu fund inelar. Se păstrează o parte din corpul vasului și din buză. Pe buză se văd o parte din vrejul și frunzele viței. dg=9 cm. 1950. Turnul din colțul de NV. MIT. IN 6673. Fig. 25/4

5. Fragment din peretele unui vas. Nedeterminabil. 1950. MIT. Secțiunea C

6. Fragment din buza unei strachine. Se disting urmele vrejului de vișă cu care e decorată buza. 1950. Secțiunea C. MIT. IN 6687

7. Fragment din partea inferioară a unui bol. Elementele de decor nu se disting, fiind foarte șterse. MSG. 13717

8. Fragment din buza unui bol; sub ea se distinge o canelură. Nedeterminabil. MSG. 13718

9. Fragment din fundul unui bol. df=4,5 cm. MSG. 13719

Ceramică foarte fină

1. Fragment din buza unei strachine înalte. Dimensiuni nedeterminabile. Pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. La exterior firnis roșu. Pe partea exterioară se distinge o porțiune din decorul aplicat ce reprezenta probabil un motiv vegetal. 1925. B 160. MIT. Fig. 25/5=37/2

2. Strachină; fragment din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la exterior cu firnis roșu. dg=20 cm. 1925. B 161. MIT. Fig. 25/6=37/10

3. Strachină, fragment din pastă de culoare cărămizie, la exterior cu firnis roșu. dg=20 cm. 1925. B 162. MIT. Fig. 37/8

4. Strachină, fragment din pastă foarte fină de culoare cărămizie. MSG 3259 a

5. Vas, fragmentar din pastă foarte fină albă, în exterior dungi și motiv floral imprimat. MSG. 13715

Amfore

1. Amforă, fragment din gură, cu toarte. dg=14,5 cm; ht=11 cm. pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă. 1925. B 174. MIT. Fig. 38/2

2. Amforă; fragment din gură; pastă foarte fină de culoare cărămizie. dg=13 cm; ht=8 cm. 1925. B 175. MIT. Fig. 38/1

3. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la exterior albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 182. MIT. Fig. 37/1
4. Amforă din pastă foarte fină cărămizie; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 181. MIT. Fig. 37/2
5. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând o parte din gura vasului; dg=16 cm. 1925. B 200. MIT. Fig. 33/6, 7
6. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment reprezentând o parte din gura vasului. dg=9 cm. 1925. B 190. MIT. Fig. 33/24
7. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=8 cm. 1925. B 199. MIT. Fig. 33/1
8. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=14,5 cm. 1925. B. MIT. Fig. 33/26
9. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului. dg=12 cm. 1925. MIT.
10. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând gura vasului și o toartă. dg=10 cm. 1925. MIT.
11. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând gura vasului și o toartă. dg=16 cm. 1925. B 203. MIT.
12. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din gura vasului. dg=18 cm. 1925. MIT
13. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment reprezentând gura vasului cu începutul a două toarte. dg=8,5 cm. MSG. 13702
14. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie; fragment din gîtul vasului. MSG. 13702
15. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din gura vasului. MSG. 13703
16. Amforă din pastă foarte fină cărămizie, la suprafață albă; fragment din gura vasului. dg=13 cm. MSG. 13710
17. Amforă din pastă nisipoasă de culoare roșie; fragment din buza gurii. MSG. 13713
18. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment reprezentând fundul foarte ascuțit al vasului. 1925. B 264. MIT
19. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. dg=6 cm. 1925. B 236. MIT. Fig. 35/6
20. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului în formă de cilindru, terminat drept. d=4 cm. 1925. B 237. MIT. Fig. 39/1
21. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă, la exterior albă; fragment reprezentând fundul vasului în formă de cilindru terminat drept. d=4,5 cm. 1925. B 238. MIT.
22. Amforă din pastă nisipoasă de culoare cărămizie; fragment din fundul vasului cu capăt cilindric rotunjit. 1925. B 239. MIT.
23. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie, la suprafață albă; fragment din fundul vasului cu capăt cilindric rotunjit. 1925. B 240. MIT.
24. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albicioasă; fragment din fundul vasului în formă de cilindru terminat drept. d=5 cm. 1925. B 243. MIT. Fig. 35/2
25. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. B 234. MIT.
26. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie la exterior albă; fragment din fundul vasului. 1925. B 262. MIT. Fig. 34/6
27. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului de formă conică. 1925. B 265. MIT. Fig. 38/3
28. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6657
29. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
30. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie închisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
31. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămizie deschisă; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.

32. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, la suprafață albă; fragment din fundul în formă de con. 1925. MIT.
33. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie-cenușie; fragment din fundul vasului. 1925. MIT.
34. Amforă din pastă zgrunțuroasă de culoare roșie; fragment din fundul tubular. L=9,5 cm; d=4,5 cm. MSG. 2179
35. Amforă din pastă zgrunțuroasă de culoare roșie; fragment din fundul în formă de con. L=16 cm. MSG. 13708
36. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie deschisă; fragment din toartă. 1925. B 202. MIT. L=18 cm. Fig. 36/16
37. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=17 cm. 1925. B 204. MIT. Fig. 36/18
38. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=16 cm. 1925. B 205. MIT. Fig. 36/21
39. Amforă din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie, la exterior albă; fragment din toartă. L=18 cm. 1925. B 206. MIT.
40. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie închisă; fragment din toartă. L=14 cm. 1925. B 208. MIT. Fig. 36/12
41. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie închisă; fragment din toartă. L=16 cm. 1925. B 209. MIT. Fig. 36/11
42. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. L=12,5 cm. 1925. B 216. MIT.
43. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie-cenușie arsă secundar; fragment din toarta vasului. L=19 cm; l=5,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/23
44. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=10 cm; l=3,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/3
45. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; fragment din toartă. L=9 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT
46. Amforă din pastă foarte fină cărămidie; fragment din toartă. L=9 cm; d=2,5 cm. 1925. MIT.
47. Amforă din pastă nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=8 cm; l=3,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/17
48. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie deschisă; fragment din toartă. L=6 cm; d=2,5 cm. 1925. MIT
49. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, la exterior albă-albastră strălucitor; fragment din toartă. L=6 cm; d=3 cm. 1925. MIT. Fig. 36/7
50. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie deschisă; fragment de toartă. L=11 cm. 1925. MIT. Fig. 36/15
51. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=7,5 cm; l=5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/5
52. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=7 cm; l=4,2 cm. 1925. MIT. Fig. 36/9
53. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=16 cm; l=5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/5
54. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=16 cm; l=3,5 cm. MIT. 1925. Fig. 36/19
55. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=12 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/22
56. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=12 cm; l=4 cm. 1925. MIT
57. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=8 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 39/2
58. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=16,2 cm; l=3,6 cm. 1925. MIT.
59. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment din toartă. L=6,5 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT. Fig. 36/6
60. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=6 cm; l=5,1 cm. 1925. MIT.

61. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=4 cm; l=4,6 cm. 1925. MIT. Fig. 36/23
62. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. L=6 cm; l=4,6 cm. 1925. MIT. Fig. 36/3
63. Amforă din pastă nisipoasă de culoare albă-roz; fragment din toartă. L=9 cm; l=4,5 cm. 1925. MIT
64. Amforă din pastă foarte fină de culoare roșie, la suprafață vopsea albă; fragment din toartă. L=10 cm. MSG 13703
65. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie; fragment din toartă. L=17 cm. MSG 13704
66. Amforă din pastă fină de culoare cărămidie deschisă, la suprafață albă; fragment din toartă. MSG 13705
67. Amforă din pastă foarte fină de culoare cărămidie, la suprafață albă; fragment de toartă. L=10 cm; d=3 cm. MSG 13707

C. Ceramica provincială

Oale cu toarte

1. Oală; fragment din gura vasului; din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămidie. dg=14 cm. 1925. B 192. MIT. Fig. 26/4
2. Oală din pastă fină de culoare cărămidie închisă; fragment din gura vasului. dg=14,2 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6650. Fig. 26/5
3. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămidie deschisă; fragment din gura vasului. dg=13,5 cm. 1925. B 210. MIT. Fig. 26/6
4. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie închisă; fragment din gura vasului. dg=17,5 cm. 1925. B 211. MIT. Fig. 26/7
5. Oală de dimensiuni mici din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, la suprafață cu firnis roșu. dg=9 cm; 1925. MIT. B 212. Fig. 31/1
6. Oală din pastă foarte fină de culoare cărămidie închisă, la exterior cu firnis; vasul are gât înalt. dg=9,5 cm; l=11 cm; df=4,7 cm. 1925. B 171. MIT. Fig. 31/4

Oale înalte cu buza răsfrântă și rotunjită

1. Oală din pastă cenușie zgrunțuroasă; fragment din gura vasului; dg=12 cm. 1950. MIT. IN 6728. Fig. 26/1
2. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din gura vasului. dg=12,4 cm. 1950. MIT. Fig. 26/8
3. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din gura vasului. dg=12,2 cm. 1950. MIT. Fig. 26/9
4. Oală din pastă zgrunțuroasă de culoare brună-roșcată, la exterior afumată sau arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1925. B 268. MIT. Fig. 26/10
5. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din gura vasului. dg=15 cm. 1925. B 184. MIT. Fig. 26/11

Oale înalte cu buza răsfrântă orizontal

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie-cenușie; fragment din gura vasului. dg=19 cm. 1950. MIT. IN 6714. Fig. 26/2
2. Oală din pastă fină de culoare cenușie cărămidie; fragment din buza vasului. dg=21 cm. 1950. MIT. Fig. 26/3

Oale cu buza profilată și canelată

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din gura vasului. dg=11,5 cm. 1950. MIT. Fig. 26/12
2. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie, la exterior arsă secundar; fragment din buza vasului. dg=12,8 cm. 1950. MIT. IN. 6649. Turnul de NE. Fig. 26/13
3. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie; fragment din gura vasului. dg=13 cm. 1950. Turnul din colțul de NV. MIT. IN. 6631. Fig. 26/14
4. Oală din pastă fină de culoare cărămidie deschisă, arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=14,5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6648

5. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămie deschisă, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=13,2 cm. 1950. Secțiunea A. MIT. IN 6723. Fig. 26/16

Oale cu gura largă

1. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare brună-roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6668. Fig. 27/1

2. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=17,2 cm. 1925. B 269. MIT. Fig. 27/2

3. Oală din pastă fină de culoare cărămie, la exterior cu firnis; fragment din gura vasului. dg=18,8 cm. 1925. B 162. MIT. Fig. 27/3

4. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului; dg=20 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6706. Fig. 27/4

5. Oală din pastă fină nisipoasă de culoare cărămie închisă; fragment din gura vasului. dg=25 cm. 1950. MIT. Fig. 27/5

6. Oală din pastă nisipoasă de culoare cărămie; fragment din gura vasului. dg=23,5 cm. 1950. MIT. Fig. 27/6

7. Oală din pastă fină cărămie, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=22 cm. 1925. B 187. MIT.

Oale înalte

1. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din gura vasului. dg=12,2 cm. 1950. Secțiunea B. MIT. IN. 6719. Fig. 30/6

Oala înaltă cu gît lung

1. Oală din pastă fină de culoare cărămie deschisă; fragment din gura vasului. dg=10,2 cm; hg=3 cm. 1925. B 183. MIT. Fig. 30/10

Străchinile prezintă și ele mai multe tipuri de vase:

Străchini cu fund inelar

1. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie cu firnis gălbui la exterior; fragment din gura vasului. dg=26,2 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6697. Fig. 28/8

2. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie cu firnis roșu la exterior; fragment din gura vasului. dg=20 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6698. Fig. 28/6

3. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, cu firnis roșu la exterior; fragment din gura vasului. dg=26,5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6640. Fig. 28/5

4. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, cu firnis de culoare brună la exterior; fragment din gura vasului. dg=13,8 cm. 1925. B 193. MIT. Fig. 28/2

5. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămie, la exterior cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=15 cm. 1925. B 198. MIT.

6. Strachină din pastă fină de culoare cărămie; fragment din gura vasului. dg=16,2 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6701. Fig. 28/1

7. Strachină cu minier, din pastă fină de culoare cărămie, afumată în partea exterioară; fragment din gura vasului. dg=16,6 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6721. Fig. 28/7

8. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, la exterior mai închisă; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6639. Fig. 28/4

9. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, în partea exterioară mai închisă; fragment din gura vasului. dg=12,4 cm. 1950. Porta principalis dextra. MIT. IN. 6678. Fig. 28/3

10. Strachină din pastă fină de culoare cenușie deschisă, în partea exterioară mai închisă; fragment din gura vasului. dg=16 cm. 1925. B 229. MIT.

11. Strachină din pastă fină de culoare cenușie, în partea exterioară lustruită. df=3,5 cm. MSG 13716.

Străchini scunde cu fundul plat

1. Strachină din pastă fină de culoare cărămie, în partea exterioară arsă secundar; fragment din gura vasului. dg=19,3 cm; h=3,4 cm. 1950. MIT. Fig. 29/1

2. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă cu firnis în partea exterioară; fragment din gura vasului. dg=21,2 cm; h=3,5 cm. 1950. MIT. Fig. 29/2
3. Strachină din pastă fină de culoare cărămidie deschisă, cu firnis roșu în partea exterioară; fragment din gura vasului. dg=18 cm; h=4 cm. 1950. MIT. Fig. 29/3
4. Strachină din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie, în partea exterioară cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=26,5 cm; h=4 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6647. Fig. 29/4
5. Strachină din pastă fină de culoare cărămidie, în partea exterioară mai închisă; fragment din gura vasului. dg=18 cm; h=4 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6639. Fig. 29/5
6. Strachină, fragment din pastă zgrunțuroasă de culoare cărămidie, reprezentând gura vasului. dg=22 cm; h=5 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6699. Fig. 29/6
7. Strachină fragmentară din pastă fină de culoare cărămidie; buza lătită și canelată. dg=14 cm; h=3 cm. MSG 13714

Străchini mici cu fundul inelar și buza oblică

1. Strachină din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă. dg=11 cm; df=5,7 cm; h=4,5 cm. 1925. B 253. MIT. Fig. 31/1=35/3

Farfurii

1. Farfurie din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă; pe buza fragmentului păstrat se disting linii incizate pe trei șiruri paralele. dg=22 cm. 1925 B 201. MIT.
2. Farfurie din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, în partea exterioară cu firnis; fragment din gura vasului. dg=20 cm. 1925. B 198. MIT

Ulcioare

1. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, cu firnis roșu în partea exterioară; fragment din partea superioară a vasului. dg=5,1 cm. 1925. B 159. MIT. Fig. 30/3
2. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; fragment reprezentând partea superioară a vasului cu o parte din corp. dg=3,4 cm. 1925. B 173. MIT. Fig. 30/4
3. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cenușie roșcată cu firnis brun la suprafață; fragment din gura vasului. dg=3,8 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6714. Fig. 30/5
4. Ulcior din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă; fragment reprezentând corpul vasului fără gît. dm=7,8 cm; df=3,8 cm. 1925. B 172. MIT. Fig. 30/7
5. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie cu firnis brun la suprafață; fragment din gura vasului. dg=5 cm. 1925. B 189. MIT.
6. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie cu firnis brun în partea exterioară; fragment din gura vasului. dg=4 cm. 1925. B 186. MIT.
7. Ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie, cu firnis brun în partea exterioară; fragment din gura vasului și o toartă. dg=4,7 cm. 1925. B 214. MIT.

Căni

1. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie gălbuie; fragment din gura vasului. dg=13,8 cm. 1925. B 185. MIT. Fig. 30/8
2. Cană din pastă foarte fină de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului. dg=11,2 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6637. Fig. 30/9
3. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă, în partea exterioară cu firnis roșu; fragment din gura vasului. dg=12 cm. 1925. B 164. Fig. 30/11
4. Cană din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă; fragment din gura vasului. dg=10 cm. 1950. MIT. Fig. 30/12

Fructiere

1. Fructieră din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie deschisă. dg=21,7 cm; h=7,5 cm, h picior=14 cm. 1925. B 169. MIT. Fig. 31/2

Căni-ulcioare

1. Cană-ulcior din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă. dg=8 cm; df=14 cm; h=14 cm. 1925. B 170. MIT. Fig. 31/3

Chiupuri

1. Chiup din pastă fină de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului; pe buză, în partea superioară, sînt linii incizate paralel în val. dg=35 cm. 1925. B 176. MIT. Fig. 33/16

2. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie deschisă; fragment din gura vasului; dg=32 cm. 1925. B 178. MIT. Fig. 33/35

3. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie deschisă; fragment din peretele vasului decorat cu benzi de linii paralele incizate, despărțite de bandă de linii incizate în val. 1925. B 232. MIT. Fig. 35/21

4. Chiup din pastă zgrunțuroasă de culoare cenușie roscată; fragment din buza vasului decorată în partea superioară și sub ea (buză) cu linii incizate în val. 1925. B 177. MIT. Fig. 35/26

5. Chiup din pastă fină de culoare cărămidie; fragment din peretele vasului decorat cu linii paralele incizate. 1925. B 212. MIT. Fig. 35/36

6. Chiup din pastă foarte fină de culoare cenușie, la suprafață lustruit și decorat cu linii lustruite; fragment din gura vasului. dg=26 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6633.

Vase de provizii

1. Vas mare din pastă fină de culoare cenușie; fragment din gura vasului. dg=24,5 cm. 1925. B 180. MIT.

Capace

1. Capac din pastă nisipoasă de culoare cărămidie, afumat la gură și în partea exterioară. dc=3,5 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN 6712. Fig. 40/1

2. Capac din pastă nisipoasă de culoare cărămidie; fragment reprezentînd mînerul și partea superioară. dc=4 cm. 1950. Secțiunea G. MIT. IN. 6707. Fig. 40/2

3. Capac din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie închisă; fragment reprezentînd cam jumătate din piesă. dc=4,5 cm; h=5 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6660. Fig. 40/3

4. Capac din pastă foarte fină de culoare cărămidie deschisă. dg=8,5 cm; dc=3 cm; h=2,5 cm. 1925. B 167. MIT. Fig. 40/4=35/32

5. Capac din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie închisă; fragment reprezentînd cam jumătate din piesă. d=14 cm; dc=3,6 cm; h=5 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6718. Fig. 40/5

6. Capac din pastă zgrunțuroasă de culoare brună roscată, în partea exterioară mai deschisă spre cărămidu; fragment reprezentînd porțiunea de sus a vasului. dc=6 cm. 1950. MIT. Fig. 40/6

Opaite

1. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 39/5

2. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 39/6

3. Opaît. Piesa este pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 39/7

4. Opaît din pastă foarte fină, nisipoasă, de culoare cărămidie. L=8,8 cm; d=6,8 cm; h=2,7 cm. 1950. Secțiunea B. MIT. IN 6684. Fig. 40/7

5. Opaît din pastă fină nisipoasă de culoare cărămidie; fragment reprezentînd jumătate din piesă. d=6,5 cm; df=3,5 cm. 1950. Secțiunea C. MIT. IN 6689. Fig. 40/8

Vase provinciale lucrate cu mina

1. Oală sac; piesă pierdută; se păstrează numai o fotografie a ei din anul 1925. Fig. 32/3

2. Oală sac din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată. Sub buză are linii incizate în val; pe corpul vasului brîu alveolar. dg=12,5 cm; df=5,5 cm; h=6,5 cm. 1925. B 281. MIT. Fig. 41/1

3. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, la exterior afumată; fragment din gura vasului. dg=11,2 cm. 1950. MIT. Fig. 41/2

4. Oală din pastă nisipoasă de culoare brună roșcată, puternic afumată; fragment reprezentînd partea superioară a vasului; pe corp are un decor alcătuit dintr-un brîu de alveole. dg=10,2 cm. 1950. Secțiunea E. MIT. IN 6689. Fig. 41/5

5. Oală din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată, afumată în partea exterioară; fragment reprezentînd partea inferioară a vasului decorată cu linii curbe paralele, incizate. 1925. B 285. MIT. Fig. 41/6=35/22

6. Ceașcă dădică din pastă dură cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată. dg=12,5 cm; df=5,5 cm; h=6,5 cm. 1950. Secțiunea F. MIT. IN 6704. Fig. 41/3

7. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată. dg=14,2 cm; df=6,5 cm; h=8 cm. 1950. Secțiunea F în partea interioară. MIT. IN 6694. Fig. 41/4

8. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată nuanță mai deschisă; fragment din perete și toartă. dg=13 cm; h=8 cm. 1950. MIT. IN 6728

9. Ceașcă din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată, puternic afumată în partea exterioară; fragment din perete și toartă. dg=12 cm. 1950. BIT. IN 6335. Turnul din colțul de NE.

10. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată, afumată în partea exterioară; fragment din buza vasului. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6708. Fig. 42/1

11. Oală din pastă de culoare brună roșcată, cu nisip și pietricele; fragment din peretele vasului decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. MIT. IN 6724. Fig. 42/2

12. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună-roșcată; fragment din gura vasului. dg=12 cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6645. Fig. 42/3

13. Oală din pastă fină de culoare roșcată cu suprafața lustruită; fragment din gura vasului. dg=14 cm. 1950. MIT. IN 6730. Fig. 42/4

14. Parte din peretele unui vas din pastă relativ fină, de culoare cărămie, decorat cu linii paralele incizate. 1950. MIT. Fig. 42/5

15. Oală din pastă nisipoasă fină de culoare cărămie; fragment din partea interioară a vasului; decorat în interior cu alveole așezate în șiruri. df=8,5 cm. 1950. MIT. IN 6715. Fig. 42/6

16. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu alveolar. 1950. MIT. IN 6734. Fig. 42/7

17. Oală din pastă cu nisip și pietricele de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu două șiruri paralele de alveole. 1950. Secțiunea G; adîncimea 1,10 m. MIT. IN 6700. Fig. 42/8

18. Oală din pastă cu nisip și pietricele, de culoare cărămie brună, afumată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN 6659. Fig. 42/9

19. Oală de mari dimensiuni din pastă cu nisip și pietricele, afumată, de culoare brună roșcată; fragment din peretele vasului decorat cu brîu alveolar. 1950. Secțiunea E, în val. MIT. IN 6690. Fig. 42/10

20. Parte din peretele unui vas din pastă cu nisip și pietricele de culoare cărămie deschisă; fragmentul are un „umăr” care probabil împărțea vasul în două părți. 1950. MIT. IN 6732. Fig. 42/11

21. Oală din pastă cu nisip și pietricele; culoare cărămie brună; fragment din peretele decorat cu brîu în relief cu alveole. 1950. Secțiunea E; în valul de pământ spre interior. MIT. IN 6688. Fig. 42/12

22. Oală; fragment din perete decorat cu brîu alveolar. Se păstrează numai fotografia vasului. Fig. 35/23. 1925

23. Oală; fragment din perete decorat cu brîu alveolar. Se păstrează numai o fotografie din anul 1925. Fig. 35/25

24. Perete de vas decorat cu linii în val. Se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 35/30

25. Oală; fragment din peretele vasului decorat cu alveole așezate vertical. Se păstrează numai o fotografie din anul 1925. Fig. 35/36

26. Oală; fragment din buza și peretele vasului; pastă zgrunțuroasă de culoare brună roșcată, afumată. MSG 13709

D. Material tegular

Căramizi și țigle cu ștampila: Cohors I Hispanorum

Materialul va fi expus în ordinea în care a fost înregistrat în regularul din MIT unde se află cea mai mare parte a lui.

1. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 13×11×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar Lp=9 cm; l=2,5 cm: COH(ors) [his(panorum)]; foarte slab imprimat MIT. T. Br. 1

2. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 12×10×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: Lp=2 cm; l=2 cm; hl=1,5 cm: C[oh(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 2

3. Țiglă fragmentară; dimensiuni 14×15×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: Lp=5 cm; l=2,5 cm; hl=1,5 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 3

4. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 14×8×3,3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit, fragmentar: Lp=4,5 cm; l=1,9 cm; hl=1,2—1,4 cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 4

5. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 15×9×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: Lp=2,5 cm; l=2,3 cm; hl=1,5 cm: [coh(ors) hi] S(panorum). MIT. T. Br. 5

6. Fragment de țiglă; dimensiuni: 9×6×3,2 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar: Lp=4 cm; l=2,5 cm; hl=1,2—1,4 cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 6

7. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 10,5×8×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. Lp=8 cm; l=2,3 cm; hl=1,2—1,4 cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 7. Fig. 43/1=44/1

8. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 7,5×11×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu, adâncit, fragmentar. Lp=3 cm; l=2,2 cm; hl=1,3 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 8

9. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 9×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. Lp=4 cm; l=2,5 cm; hl=1,3 cm: [coh(ors) hi] S(panorum). MIT. T. Br. 9

10. Țiglă fragmentară, dimensiuni: 6×3×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular, simplu, adâncit, fragmentar. Lp=5 cm; l=2,3 cm; hl=1,2—1,9 cm: COH(ors) [his(panorum)]. MIT. T. Br. 10

11. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 25×18,5×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit, fragmentar, Lp=9 cm; l=2,5 cm; hl=1,1—1,2 cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 11

12. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 20×8×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit fragmentar. Lp=9 cm; l=2,5 cm; hl=0,9—1,3 cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 12

13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 20×10×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=5 cm; l=1,6 cm; hl=1,5 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 13

14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 18×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=5,5 cm; l=2,3 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 14

15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 10×11×3,2 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=5,5 cm; l=2,2 cm; hl=1,2—1,9 cm: COH(ors) H[is(panorum)]. MIT. T. Br. 15

16. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $15 \times 15 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=6$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,2-1,4$ cm: COH(ors) H[is(panorum)]. MIT. T. Br. 16

17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 11 \times 3,8$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=9$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2-1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 17

18. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10 \times 10 \times 3,2$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2-2$ cm: [co]H(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 18

19. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 12,5 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit. $L=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,2-1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 19

20. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $17 \times 15 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit, ușor fracturat în partea stângă sus. $L=8,6$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,5-1,8$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 20. Fig. 42/3

21. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 10 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5,2$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,2-1,5$ cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MIT. T. Br. 21

22. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 18,5 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,2-1,9$ cm: CO[h(ors) his(panorum)]. MIT. T. Br. 22

23. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $20 \times 8 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=3,8$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,3$ cm: [coh(ors) hi]S(panorum). MIT. T. Br. 23

24. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $14 \times 16,5 \times 4,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=3,8$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,3$ cm: [coh(ors) hi]S(panorum). MIT. T. Br. 24

25. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $17 \times 15 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7,5$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,7-1,2$ cm. MIT. T. Br. 25

26. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $18 \times 18 \times 6$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L=9$ cm; lățimea nu se poate preciza; $hl=1,6$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MIT. T. Br. 26

27. Ștampilă tegulară găsită la Brețcu: COH(ors) HIS(panorum) cf. *CIL*, III, 8074, 17. Dusă de C. Goos în colecția Gymnasilui Săsesc din Sighișoara.

28. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $22 \times 21,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit: $9 \times 2,5$ cm; $hl=1,5$ cm. COH(ors) His(panorum). Muzeul Național al R. S. România. Inv. 2834

29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $27 \times 19 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=6,5$ cm; $l=2$ cm; text foarte șters. MSG. fără număr de inventar.

Menționăm că între ștampilele din Muzeul din Sf. Gheorghe ce urmează mai jos trei sînt menționate de I. Paulovics, *Dacia*, p. 80, nota 25. Nu se precizează care.

30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $15 \times 11 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=2$ cm: COH(ors) [his(panorum)]. MSG. fără număr de inventar.

31. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 22 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit. $L=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=2$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1340

32. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $60 \times 18 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7,5$ cm; $l=2,3$ cm; $hl=1,8$ cm: [co]H(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1341

33. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $54 \times 30 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=9$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=2$ cm: COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1342

34. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $30 \times 21 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=8$ cm; $l=2,5$ cm; $hl=1,5$ cm: [c]OH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 1526

35. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $9 \times 9 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Se distinge numai litera C. MSG. Inv. 1528.

36. Țiglă fragmentară; dimensiuni 7,5×12×4 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6 cm; lp=2,5 cm; hl=1,2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 4187
37. Țiglă fragmentară; dimensiuni 16×13×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit fragmentar. Lp=8 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 6446
38. Țiglă fragmentară; dimensiuni 13×22×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=5,7 cm; l=2,2 cm; hl=1,9 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 9875
39. Țiglă fragmentară; dimensiuni 21×17×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5; l=2 cm; hl=1,2 cm COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13692
40. Țiglă fragmentară; dimensiuni 13×11×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; L=8,6 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13693
41. Țiglă fragmentară; dimensiuni 15,5×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,8 cm. COH(ors) HI[s(panorum)]. MSG. Inv. 13694
42. Țiglă fragmentară; dimensiuni 10,5×10×3 cm; Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=8,5 cm; l=2,5 cm; hl=2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13695
43. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=9 cm; l=2,5 cm; hl=1,5—1,8 cm. COH(ors) HIS(panorum). MIT. 13696
44. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×10,5×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13697
45. Țiglă fragmentară; dimensiuni 16×17×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=9 cm; l=2,5 cm; hl=1,2—2 cm. COH(ors) HIS(panorum). MSG. Inv. 13698
46. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm; l=2,5 cm; hl=1,5 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13699
47. Țiglă fragmentară; dimensiuni 21×14×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; Lp=6 cm; l=2,7 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors)] HIS(panorum). MSG. Inv. 13700

Cohors I Bracaraugustanorum

1. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 14×12×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6 cm; l=2,5 cm; hl=1,2—1,3 cm: [coh(ors)] I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 100
2. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 18×15×3 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar: Lp=7 cm; l=4,4 cm; ce încadrează o tabula ansată; fragmentară. Lp=5 cm; l=1,8 cm; hl=1,1 cm: text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRA[c(ar-augustanorum)]. MIT. T. Br. 101. Fig. 43/4=44/3
3. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 19×9×2,8 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=6,5 cm; l=2 cm; hl=1,4 cm: [coh(ors)] I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 103. Fig. 43/7=44/6
5. Țiglă fragmentară; dimensiuni 18×18×3,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. L=10 cm; l=2 cm; hl=1,2 cm. COH(ors) I BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 104. Fig. 44/5
6. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 14×12,5×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4 cm; l=2,1 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors) I b] RAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 104a
7. Țiglă fragmentară; dimensiuni: 9×11×2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. Lp=4,5 cm. l=2 cm; hl=1,2 cm: [coh(ors) I] BRAC(ar-augustanorum). MIT. T. Br. 105

8. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 6,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm. Între cifre și litere se află semne despărțitoare în formă de punct: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 106. Tigla arată ca și cum ar fi fost încastrată într-un zid.

9. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $10,5 \times 8,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; ulor fracturat în partea stîngă $L_p=9$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,4$ cm: [c]OH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 107

10. Țiglă fragmentară; dimensiuni $16,5 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,4$ cm: COH(ors) I [brac(araugustanorum)]. MIT. T. Br. 108

11. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $9,5 \times 7,4 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar: $L_p=7,5$ cm; $l=1,9$ cm; $hl=1,4$ cm: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 109

12. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 10 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=4,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,4$ cm: [coh(ors) I] BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 110

13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 10 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=9,7$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 111

14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11,5 \times 6 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=6$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: [c]OH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 112

15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $13 \times 13,5 \times 3,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=8$ cm; $l=2,8$ cm; încadrînd o tabula ansata cu $L_p=7,3$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,1$ cm. Text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 113

16. Țiglă fragmentară; dimensiuni $12 \times 9 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular dublu; fragmentar; în exterior $L_p=6,5$ cm; $l=2,5$ cm în interior tabula ansata cu $L_p=5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,1$ cm. Text de la dreapta spre stînga: [co]H(ors) I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 114

17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $8 \times 7 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular dublu; fragmentar; în exterior $L_p=6,5$ cm; $l=2,5$ cm; în interior tabula ansata cu $L_p=5$ cm; $l=1,8$ cm. Text de la dreapta spre stînga, cu litere în relief; înalte de 1,2 cm: [coh(ors)] I BRAC(araugustanorum). MIT. T. Br. 115

18. Fragment de țiglă; dimensiuni: $15 \times 13 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=10$ cm; $hl=1,4$ cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Între indicativul cohors și cifră se află o bară orizontală despărțitoare. Muz. Caransebeș. Inv. 244. cf. C. Daicoviciu în *ACMIT*, 2, 1929, p. 315

19. Țiglă fragmentară; dimensiuni $16 \times 15 \times 2,5$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit. $L=10$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,8$ cm. COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Muz. Deva. Probabil aici se află mai multe exemplare de acest tip în depozitul încă neorganizat al Muzeului. Informație amabilă I. Piso.

20. Țiglă ștampilată: COH(ors) I BRAC(araugustanorum) cf. C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114=*CIL*, III, 8074,9=*DissPann*, II, 21, p. XVII, nr. 255, 256. Probabil este vorba de cele duse la Sighișoara de C. Goos.

21. Țiglă ștampilată: COH(ors) BRAC(araugustanorum). cf. C. Goos, în *AEM*, 1, 1877, p. 114=*CIL*, III, 8074, 9 b. Acest tip nu este cunoscut între ștampilele pe care le-am consultat noi. Locul de păstrare nu se cunoaște.

22. Țiglă ștampilată: COH(ors) BR(acarugustanorum) cf. A. Buday, în *DolgCluj*, 7, 1916, p. 16, fig. c. Nu se cunoaște acest tip de ștampilă între cele consultate de noi. Locul de păstrare nu se cunoaște nici el. S-ar putea ca să fie ștampilă fragmentară de tip obișnuit.

23. Țiglă fragmentară; dimensiuni $12 \times 11,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L=10$ cm; $lp=1,5$ cm. Litere în relief înalte de 1 cm: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). Muz. Brașov. Inv. 4797

24. Țiglă fragmentară cu ștampila COH I BRAC descoperită în cursul săpăturilor arheologice din anul 1975 la castrul de la Boroșneul Mare. Informație amabilă Z. Székely.

25. Țiglă fragmentară; dimensiunile: $12 \times 17 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=10$ cm; $l=2$ cm; $hl=2$ cm. COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MSG. A 1354

26. Țiglă fragmentară; dimensiunile $23 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=5,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,7$ cm [coh(ors) I b] RAC(araugustanorum). MSG. A 1355

27. Țiglă fragmentară; dimensiuni $20 \times 8 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L_p=3,5$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,2$ cm: [coh(ors) I br] AC(araugustanorum). MSG. A 1356

28. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 10 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=7$ cm; lăţimea nu se poate stabili. La interior tabula ansata $L_p=7$ cm. Text de la dreapta spre stînga: COH(ors) I BRAC(araugustanorum). MSG. A 1357

29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 14,5 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar. $L_p=4,5$ cm; $l=1,8$ cm; $hl=1,3$ cm: COH(ors) [I brac(araugustanorum)]. MSG. Inv. 3883

30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $19 \times 10 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş dreptunghiular simplu adâncit; fragmentar; $L_p=8$ cm; $l=2$ cm; $hl=1,5$ cm. COH(ors) I BR[ac(araugustanorum)]. MSG. Inv. 3884

Cohors IIII Hispanorum

1. Țiglă cu ștampila: COH(ors) IIII HISP(anorum). cf. G. Téglás, în *Klio*, 11, 1911, p. 499, 2. Se păstra în Muzeul din Sf. Gheorghe. *DissPann* II, 21, p. 19 preia această informație. Ștampile de acest tip nu au mai apărut la Brețcu.

Legio IIII Flavia (?) (= [coh(ors)] IIII [Bet(asiorum)])

1. Țiglă mare de acoperiş; dimensiuni $14 \times 14 \times 3$ cm. Ștampilă în cartuş simplu dreptunghiular adâncit; fragmentar $L_p=9,5$ cm; $lp=2,5$ cm. Litere în relief înalte de 2 cm. Se disting de la stînga spre dreapta: o literă ce pare G; patru haste verticale paralele și capetele de sus ale altor două litere. MSG. Inv. 153637. G. Téglás în *ErdMüz* XIX, 1902, p. 398, nr. 94; *idem*, în *Klio*, 11, 1911, p. 499, 2 b; *DissPann* II, 21, p. 19 consideră că lectura acestei inscripții este legio IIII Pia Fidelis, considerînd că prezența legiunii la Brețcu poate fi pusă în legătură cu războaiele marcomanice (!). Ștampile de acest tip nu au mai apărut la Brețcu. Examinarea ștampilei ne-a permis să facem precizarea că aparține cohortei IIII Betasiorum.

Materiale de construcție din ceramică (cărămizi, țigle, olane)

1. Căramidă fragmentară; dimensiuni $18 \times 14 \times 5$ cm. Decorată cu linii paralele incizate în val cu degetul. 1925. B 38. MIT. Fig. 45/1

2. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $18 \times 19 \times 6$ cm. Decorată cu linii paralele incizate în val. 1925. B 38. MIT. Fig. 45/2

3. Căramidă; dimensiuni $19 \times 19 \times 6$ cm. Decor din linie incizată în val. 1925. B 36. MIT. Fig. 45/3

4. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $30 \times 27 \times 6$ cm. Decor din linii paralele incizate în val. 1925. B 37. MIT. Fig. 45/4

5. Căramidă fragmentară; dimensiuni $11 \times 8,5 \times 3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 40. MIT. Fig. 46/1

6. Căramidă fragmentară; dimensiuni $25 \times 22 \times 3$ cm. Decor din cercuri concentrice înscrise. 1925. B 41. MIT. Fig. 46/2

7. Căramidă fragmentară; dimensiuni $11 \times 8 \times 4,3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 43. MIT. Fig. 46/3

8. Căramidă fragmentară; dimensiuni $37 \times 30 \times 3$ cm. Decor din cercuri înscrise. 1925. B 42. MIT. Fig. 46/4

9. Căramidă fragmentară; dimensiuni: $25 \times 19 \times 4$ cm. Decor din cercuri înscrise concentrice. 1925. B 44. MIT. Fig. 46/5

10. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $14 \times 11 \times 3$ cm. Decor din linii paralele incizate. 1925. B 49. MIT. Fig. 47/1
 11. Cărămidă fragmentară; dimensiuni $12 \times 9,5 \times 2,5$ cm. Decor din linii incizate. 1925. B 48. MIT. Fig. 47/2
 12. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 10 \times 3$ cm. Decor din linii incizate întredându-se în formă de mozaic rombic. 1925. B 305. MIT. Fig. 47/3
 13. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $12 \times 8,5 \times 3$ cm. Decor din linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 18. MIT. Fig. 47/4
 14. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $13 \times 10 \times 3$ cm. decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 34. MIT. Fig. 47/5
 15. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 3 \times 2,5$ cm; decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 19. MIT. Fig. 47/6
 16. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 3 \times 2,5$ cm; decor din linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 23. MIT. Fig. 47/7
 17. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $26 \times 20 \times 2,5$ cm. Decorată cu linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 21. MIT. Fig. 47/8
 18. Cărămidă; dimensiuni: $35 \times 31 \times 4,5$ cm. Toată suprafața mai fină e acoperită de linii incizate în formă de mozaic rombic. 1925. B 22. MIT. Fig. 49/3
 19. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 26. MIT. Fig. 48/1
 20. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 27. MIT. Fig. 48/2
 21. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 28. MIT. Fig. 48/3
 22. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 29. MIT. Fig. 48/4
 23. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 30. MIT. Fig. 48/5
 24. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 31. MIT. Fig. 48/6
 25. Stîlp de hypocaust tubular; fragment. 1925. B 32. MIT. Fig. 48/7
 26. Stîlp de hypocaust, tubular; fragment. 1925. B 33. MIT. Fig. 48/8
 27. Olan fragmentar; dimensiuni: $38 \times 17 \times 2$ cm. 1925. B 50. MIT. Fig. 49/1
 28. Olan fragmentar; dimensiuni: $12 \times 10 \times 1,8$ cm. 1925. B 51. MIT. Fig. 49/2
 29. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $24 \times 22 \times 3,5$ cm; pe suprafața ei este imprimată o labă de cîine. 1925. B 47. MIT. Fig. 50/1
 30. Țiglă fragmentară; dimensiuni: $16 \times 13 \times 3$ cm; pe fața fină urma imprimată a unei labe de cîine. 1925. B 46. MIT. Fig. 50/2
 31. Cărămidă fragmentară; dimensiuni: $11 \times 8 \times 3$ cm; pe fața fină urme de labă de cîine. 1925. B 45. MIT. Fig. 50/3
 32. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile $19 \times 18 \times 5$ cm. 1925. B 54. MIT. Fig. 50/4
 33. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile $18 \times 15 \times 3,5$ cm; 1925. B 53. MIT. Fig. 50/5
 34. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de $24 \times 12 \times 4$ cm. 1925. B 55. MIT. Fig. 50/6
 35. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de $15 \times 13 \times 3$ cm. 1925. B 52. MIT. Fig. 50/7
 36. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile de 18×16 cm. 1925. B 56. MIT.
 37. Tub de apaduct; fragment cu dimensiunile 11×15 cm. 1925. B 57. MIT.
- În MSG se află încă numeroase cărămizi și țigle (Inv A 1340, 1343, 1344, 1345—1353, 1327, 3259, 13701), tuburi de apaduct (6447), piese de mozaic (A 1331) și fragmente de ten-cuială de perete de culoare albă dată cu vopsea roșie (13712) care provin tot de la Brețcu.

Proiectile din ceramică (glantes) și piatră

1. Piesă din lut (glans) din pastă nisipoasă bine arsă de culoare cărămizie. $d=4$ cm; $gr=52$. 1925. B 271. MIT. Fig. 51/4
2. Piesă din lut (glans) din pastă nisipoasă de culoare cărămizie bine arsă. $d=5,1$ cm; $gr=100$. 1925. B 272. MIT. Fig. 51/5
3. Piesă din piatră (glans) $d=5$ cm; $h=1,8$ cm; $gr=80$. 1925. B 278. MIT. Fig. 51/1
4. Piesă din piatră (glans); $d=7$ cm; $h=2,5$ cm; $gr=196$. 1925. B 276. MIT. Fig. 51/2
5. Piesă din piatră (glans); $d=7$ cm; $h=2,5$ cm; $gr=196$. 1925. B 277. MIT. Fig. 51/3

6. Piesă din piatră (glans); d=12 cm; h=4 cm; gr=1090. 1925. B 274. MIT. Fig. 51/6
7. Piesă din piatră (glans); d=10 cm; h=2,5 cm; gr=460. 1925. B 273. MIT. Fig. 51/7
8. Piesă din piatră (glans); d=8 cm; h=2,5 cm; gr=295. 1925. B 275. MIT. Fig. 51/8

II. MATERIALE ȘI OBIECTE DIN FIER

Arme

1. Lance; fragment din lamă; Lp=32,5 cm; l=5 cm. 1950. Secțiunea I. MIT. IN 6713. Fig. 52/5
2. Vîrf de suliță cu profil piramidal. L=7 cm; dg=1,2 cm. 1950. Poarta de E (principalis sinistra). MIT. IN 6664. Fig. 52/6
3. Vîrf de suliță cu profil piramidal. L=13 cm. Piesa este azi pierdută. Se păstrează numai într-o fotografie din 1925. Fig. 54/27

Unelte și instrumente

1. Bară de fier cu profil patrat; îndoită. L=18,5 cm; 1950. Porta principalis sinistra. MIT. Fig. 52/1
2. Elemente mobile (două) de la o țițînă. L=8,5 cm; 5 cm. Capetele cuielor sînt desfăcute. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN 6662. Fig. 52/2
3. Piesă în formă de cîrlig. L=8 cm. 1950. Secțiunea G, între cele două ziduri. MIT. IN 6705. Fig. 52/4
4. Piron. L=9,5 cm; dc=2,1 cm. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN 6663. Fig. 52/3
5. Mîner de vas; fragment reprezentînd jumătate din piesă. Lp=6,5 cm; gr=0,5 cm. 1925. MIT. Fig. 52/7
6. Piesă din fier; destinația neprecizabilă. L=9,7 cm. 1925. MIT. Fig. 52/8
7. Verigă din fier; piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din 1925. Fig. 54/21
8. Elemente mobile de la o piesă cu destinație neprecizată; piesa pierdută. 1925. MIT. Fig. 54/22
9. Elemente mobile (două) de la o țițînă; piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 54/23
10. Pinten (?). Piesa este pierdută ?. Fig. 54/24
11. Lamă de cuțit cu vîrfurile rupte. Lp=10,5 cm; l=1,3 cm. 1925. B 145. MIT. Fig. 52/11=54/31
12. Lamă de cuțit; fragment fără cuiul de fixare. Lp=12 cm; l=1 cm. 1925. B 146. MIT. Fig. 52/10=54/34
13. Lamă din fier. L=6,5 cm; l=1,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/35
14. Ac; piesa este pierdută. L=13 cm; d=0,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/36
15. Placă. L=9,5 cm; l=2,3 cm. Spre un capăt are un orificiu dreptunghiular probabil pentru fixare. 1925. B 150. MIT. Fig. 54/37=52/9
16. Piesă cu utilizare neprecizată; unul din capete a fost lătit prin lovire și găurit. L=13,5 cm; d=0,7 cm. 1925. MIT. Fig. 54/38
17. Piesă cu utilizare neprecizată; unul din capete este lătit. L=45 cm; d=0,8 cm; lc=2,5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/39

Materiale de construcție

Piroanele, care constituie majoritatea covîrșitoare a ceea ce numim materiale de construcție, provin în totalitate din săpăturile din anul 1925. Ca să evităm aici o descriere a fiecărei piese în parte, și mai ales pentru că nu avem locul lor de descoperire exact, vom descrie aceste piese pe patru grupe în care le-am împărțit după lungimea lor. Este sigur că utilizarea lor după mărime se răcea și în funcție de anumite necesități de construcție. Faptul că mare parte din ele au vîrfurile îndoit arată că ele au fost folosite la fixarea unor grinzi de lemn.

În prima grupă am înscris piroanele lungi cu floare, a căror lungime minimă este între 20—25 cm. Fig. 53/1, 3—7, 10, 12—13, 15, 31, 29, 38; fig. 54, 6, 8, 12

Din a doua grupă fac parte piroanele de mărime mijlocie cu floare; lungimea lor minimă este cuprinsă între 12—15 cm. Fig. 53/2, 8, 9, 11, 14, 16—21, 23—25, 28, 30, 39—41, 43—48, 50; fig. 54/1, 3, 4, 16—20

Din a treia grupă fac parte piroanele mici cu floare; lungimea maximă a lor este 10 cm. Fig. 53/20, 22, 24, 26—27, 32, 34—37, 42, 45, 49; fig. 54/2, 4, 5, 7, 9—11, 13—15, 17—19

În cea de a patra grupă intră piroane mici al căror „cap” este realizat prin refularea barei inițiale în două părți. Lungimea lor medie este 16 cm. Fig. 54/25, 27, 30, 33

Desigur împărțirea în aceste patru grupe a fost făcută doar pentru o mai bună categorisire a pieselor; ea nu are pretenția de a fi definitivă.

Tot între piesele de fier servind la construcții am mai aminti două scoabe:

1. Piesă cu lungimea de 5 cm. 1925. MIT. Fig. 54/32

2. Piesă cu $L=21$ cm. 1925. MIT. Fig. 53/33

III. OBIECTE ȘI USTENSILE DIN BRONZ, PLUMB, STICLĂ ȘI PIATRA

1. Plăcuță dreptunghiulară din bronz; dimensiuni $4,3 \times 2,8$ cm; probabil de la o lorica. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. Fig. 55/1

2. Tablă de bronz îndoită și grav deformată; probabil de la un recipient; dimensiuni: $9,3 \times 3 \times 0,1$ cm. 1950. Secțiunea B, în interior deasupra straturilor de arsură. MIT. IN. 6685. Fig. 55/2

3. Sîrmă din bronz; îndoită. $L=19,5$ cm; $d=0,3$ cm. 1950. Porta principalis sinistra. MIT. IN. 6696. Fig. 55/3

4. Fragment dintr-o verigă. $d=2,6$ cm. $h=0,35$ cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6702. Fig. 55/4

5. Piesă de la o broască de ușă sau lacăt. $L=5,5$ cm; $l=1,6$ cm. Partea lată are 9 găuri circulare, așezate simetric pe două rînduri (cîte patru pe fiecare rînd). 1950. Secțiunea B, lîngă zidul interior; adîncimea $1,10$ m. MIT. IN. 6639. Fig. 55/5

6. Țeavă din plumb de la conducta de apă a băii. $L=72$ cm; $d=9$ cm; grosimea $=1,2$ cm. 1925. 1925. Baia castrului. MIT. Fig. 57/1—2. B 154

7. Bucată de plumb topită. 1925. B 290. MIT.

8. Bucată de plumb topită. 1925. B 289. MIT.

9. Buză de la un vas mic de sticlă din pastă verzuie. $d_g=7$ cm. 1950. MIT. Fig. 56/1

10. Fragment din peretele unui vas de sticlă din pastă mată de culoare argintie; decor din linii paralele incizate. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6674. Fig. 56/2

11. Fragment din peretele unui vas de sticlă, din pastă verzuie-albă. 1950. MIT.

12. Fragment dintr-o placă de sticlă din pastă verzuie. 1950. Secțiunea F. MIT.

13. Mărgică din pastă sticloasă, mată, albăstrie; fragment reprezentînd jumătate din piesă. $d=1,8$ cm; $h=1,8$ cm. 1950. Turnul din colțul de NE. MIT. IN. 6664. Fig. 56/3

14. Rîșniță (catillus); fragment reprezentînd jumătate din piesă. $d=40$ cm; $h=10$ cm. 1925. MIT. Fig. 51/10

15. Fragment dintr-un monument sculptural. Piesa este pierdută; se păstrează numai într-o fotografie din anul 1925. Fig. 51/9

În MIT se mai află, fără nici o indicație topografică, o mare cantitate de bucăți de perete (tencuială) provenind probabil de la baia castrului de la Brețcu. Multe din bucățile de perete poartă pe fondul alb-roșcat urme de vopsea colorată, sub formă de linii albastre sau brun-roșcate.

Tot între materialele de la Brețcu (secțiunea G) avem cîteva bucățele de cărbune provenind de la lemn de brad și 72 boabe de griu (triticum cariopse) carbonizate (determinările au fost efectuate de dr. Iustinian Petrescu de la Catedra de Geologie).

NICOLAE GUDEA

ANEXE

I. Lista fortificațiilor din sistemul defensiv al Daciei romane

A. Limesul. Apărarea Daciei de SV

Sectorul I

1. Bulci
2. Aradul Nou
3. Sînicolaul Mare
4. Cenad
5. Szeged (Partiscum)

Sectorul II

Sectorul III

6. Banatska Palanka
7. Duplijaja
8. Grebenac
9. Vărădia (Arcidava)
10. Vrșac
11. Surduc (Centum Putei)
12. Berzovia (Bersobis)
13. Fîrlug (Aizizis)
- 13a Valea Boului (Caput Bubali)

Sectorul IV

14. Orșova (Dierna)
15. Mehadia (Praetorium)
16. Teregovă
17. Jupa (Tibiscum)
18. Zăvoi (Agnaviae)
- 18a Voislova

B. Sectorul platoului transilvan

Sectorul V

19. Veșel (Micia)
20. Abrud
21. Bologa (Resculum)
22. Buciumi
23. Românaș (Largiana)
24. Romita (Certie)
25. Moigrad-Citera (Porolissum)
26. Moigrad-Pomet (Porolissum)
- 26a Brebi 1
- 26b Brebi 2

Sectorul VI

27. Tihău
28. Cășeu (Samum)
29. Ilișua
30. Levezile
31. Orheiul Bistriței

Sectorul VII

32. Brîncovenеști
33. Călugăreni
34. Sărășeni
35. Inlăceni
36. Odorheiul Secuiesc
- 36a Băile Homorod
- 36b Băile Homorod
37. Păuleni
38. Olteni

Sectorul VIII

39. Brețcu (Angustia)
40. Boroșneu Mare
41. Comalău
42. Rîșnov (Cumidava)
43. Hoghiz
44. Cincșor
45. Feldioara
46. Boița

C. Apărarea cîmpiei dinspre E

Sectorul IX

47. Drajna de Sus
48. Mălaiești
49. Pietroasele
50. Tîrșor
- 50a Filipeștii de Pădure
- 50b Gherghița
- 50c Răzvanu
- 50d Rădulești
- 50e Ciolanu
- 50f Năieni

Sectorul X

51. Flămînda
- 51a Valea Totiței
52. Putineiu
53. Băneasa 1
54. Băneasa 2
55. Roșiori de Vede
- 55a Valea Urluii
56. Gresia
57. Ghioca
58. Urluieni 1
59. Urluieni 2
60. Filfani-Izboești
61. Săpata de Jos 1
62. Săpata de Jos 2
63. Albota

- 64. Purcăreni
- 64a Voinești
- 65. Cîmpulung Muscel 1
- 65a Cîmpulung Muscel 2
- 65b Rucăr

Sectorul XI

- 66. Islaz-Racovița
- 66a Islaz-Verdea
- 67. Tia Mare
- 68. Slăveni
- 68a Reșca (Romula)
- 69. Enoșești (Acidava)
- 70. Momeștești (Rusidava)
- 71. Ionești Govorii
- 72. Stolniceni (Buridava)
- 73. Sîmbotin (Castra Traiana)
- 74. Jiblea
- 75. Rădăcinești
- 76. Bivolari (Arutela)
- 77. Perişani-Pripoarele
- 78. Copăceni
- 79. Titești
- 80. Racovița (Praetorium)
- 81. Ciîneni (Pons Vetus)
- 82. Rîul Vadului

Sectorul XII

- 83. Lișteava
- 83a Căciulătești

- 83b Castranova
- 84. Craiova-Mofleni
- 84a Răcari
- 84b Butoiești
- 85. Cătunele
- 85a Pinoasa
- 85b Virțu
- 85c Glodeni
- 85d Săcelu
- 86. Bumbestei
- 86a Vîrtop
- 86b Porcești

D. Dispozitivul central de apărare

- 87. Alba Iulia (Apulum)
- 87a Ighiu
- 88. Turda (Potaissa)

C. Linia intermediară de castre

- 89. Cigmău
- 90. Gilău
- 91. Sutor (Optatiana)
- 92. Gherla
- 93. Cristești
- 94. Sighișoara
- 95. Orăștioara de Sus
- 96. Războieni

II. *Diploma militară* eliberată la 14 iunie 92 unui marinar din flota dunăreană (Classis Flavia Moesica). A fost descoperită prin anul 1547 la Brețcu. Textul și informațiile despre diplomă se cunosc azi numai dintr-o scrisoare trimisă lui Johannes Honterus de chiriarhul Antonius Verancius la 15 decembrie 1547 (cf. *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii*, 1600, p. 628) și după copia primită de Bongarsius din partea unui medic brașovean P. Kertz (manuscris aflat la Berna). Textul a fost luat din aceste izvoare și reprodus în repertoriile de diplome militare romane: Neugebauer, *Dacien*, 1851, p. 296; *CIL*, III, p. 858 (cf. p. 1966); *CIL*, XVI, 37; I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975, nr. XXV (cu toate detaliile și bibliografia).

Tăblița I — fața internă —

IMP(erator) CAESAR DIVI VESPASIANI F(ilius) DOMITIANUS
 AVGUSTVS GERMANICVS PONTIFEX MAXIMVS
 TRIBVNIC(ia) POTESTAT(e) XI IMPERATOR XXI
 CENSOR PERPETVVS CONSVL XVI P(ater) P(atriciae)
 5 IIS QVI MILITANT IN CLASSE FLAVIA MOESICA
 QVAE EST SVB SEX(to) OCTAVIO FRONTONE
 QVI SENA VICENA PLVRAE STIPENDIA MERERVNT
 ITEM DIMISSIS HONESTA MISSIONE QVORUM
 NOMINA SVBSRIPTA SVNT IPSIS LIBERIS
 10 POSTERISQVE EORVM CIVITATEM DEDIT ET
 CONVIVM CVM VXORIBVS QVAS TVNC HABVissent
 CVM EST CIVITATIS IIS DATA AVT SI COELIBES
 ESSENT CVM IIS QVA POSTEA DVXissent
 DVNTAXAT SINGVLI SINGVLAS

Tăblița II — fața internă —

[A(nte)] D(iem) XVIII K(alendas) IVLIAS
 [Ti(berio) Ivlio] CELSO POLEM(a)E[a]NO
 [L(ucio) Stretin] IO AVITO CO(n)S(ulibus)
 [descriptu] M ET RECOGNITVM
 [ex tabula] AENEA QV[ae fixa est Romae]
 [in muro post templum dixi Aug(usu) ad Minervam]

Tăblița II — fața externă —

A LAPPI
 C IVLLI
 M CALLI
 GN MATICI
 Q ORFICI
 L PVLLI
 L BVLLI

Traducere: Împăratul Caesar, fiul preafericitului Vespasianus, Domitianus Augustus, biruitorul Germanilor, mare preot, în al XI-lea an al puterii de tribun, aclamat imperator a XXI-oară, censor pe viață, consul a XVI-a oară, părinte al patriei, celor care au servit în flota Flavia Moesica comandată de Sextus Octavius Fronto, și care au îndeplinit 26 de ani sau mai mult de serviciu militar și au fost eliberați cu cinste și ale căror nume sînt scrise mai jos, lor, copiilor și urmașilor lor, le-a dat cetățenia romană și dreptul de căsătorie legitimă cu soțiile pe care le-au avut atunci cînd li s-a dat cetățenia (romană) sau pe cele care le vor fi luat după aceea, dar numai pentru cîte una fiecăruia.

La 14 iunie sub consulatul lui Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus și Lucius Stertinius Avitus (anul 92). Acest act este copia controlată după tabla de bronz pusă la Roma pe zidul dinapoia templului preafericitului Augustus, lîngă templul Minervei.

Martori (ștampila în ceară a): A. Lappius, C. Iulius, M. Callius, Gn. Maticius, Q. Orficius, L. Pullus, L. Bullus.

Comentariu: din textul diplomei este cunoscută numai fața internă a tăbliței I (întus) care are un text mult mai prescurtat de obicei în raport cu textul din partea exterioară (pierzut). Acesta din urmă conținea de fapt lista unităților militare la care se referea diploma. De remarcat forma „duntaxat” în loc de „dumtaxat”. Diploma a fost dată unui marinăr din flotă, iar prezența ei la Brețcu poate fi interpretată în sensul că veteranul sau vre-un urmaș al lui a fost colonizat sau s-a stabilit de bună voie în Dacia. Numele veteranului a rămas necunoscut. Data diplomei pare a sugera pe de-o parte o prezență timpurie a veteranului în Dacia, iar pe de altă parte ne arată și proveniența coloniștilor din diferitele părți ale provinciei.

III. Șantierul arheologic Sf. Gheorghe—Brețcu 1950. (27.VI.—22.VII.1950). Jurnal de săpături

25.VI.1950 — M. Macrea, responsabilul șantierului, pleacă din Cluj la Sf. Gheorghe unde ajunge în aceeași zi seara.

26.VI.1950. La Sf. Gheorghe împreună cu Székely Zoltán (directorul Muzeului) luăm contact cu autoritățile locale: secretarul județean al P.C.R., Sfatul Popular Județean, secretarul județean al Sindicatelor. Se fac unele cumpărături de alimente, rechizite. Se iau informații din O. Balász, I. Paulovics, Em. Panaitescu despre castrul de la Brețcu și regiunea Brețcu.

27.VII.1950. Plecăm la Brețcu. Ne ocupăm de încartuire; luăm contact cu autoritățile locale. Facem o recunoaștere la castru, care se află aproape de sat la locul numit Veneturné var. Impresionează prin faptul că se detașează foarte pronunțat de restul teritoriului; valul e înalt și detașat mai ales în colțul de SV și pe latura de V. Aici, pe lîngă val, pe locul pe unde ar veni șanțul (de apărare) merge un drum de care. Urmează o limbă de pămînt

mai înaltă și paralelă cu șanțul, apoi un nou șanț paralel cu primul. Acest al doilea șanț reprezintă un fir de scurgere al apelor, care începe mult mai sus de castru, pe culmile dealurilor care se întind la Nord. Acest ultim șanț nu are nimic de a face cu castrul. Spre E iarăși merge un drum de care probabil tot pe locul șanțului castrului. În schimb pe laturile de V și E nu se vede nici o urmă de șanț. Cu toate acestea valul de pământ e destul de înalt și de pronunțat și pe aceste laturi. Astfel valul de pământ de pe latura de N este lat de 18 m și înalt de 2 m atît față de interiorul castrului, cît și față de terenul din afară. Pe latura de Est valul este larg tot de 18 m și înalt de 1,5—2 m față de interior. În schimb în afară drumul de care paralel cu șanțul și imediat lîngă acesta este cu 6 m mai jos decît partea de sus a valului. Aceasta este situația aproape de colțul de NE al castrului. Pe aceeași latură, aproape de colțul de SE, lățimea valului e numai de 15 m, înălțimea de 1,5 m față de interior și 3 m față de exterior și 3 m față de exterior. Pe latura de S, între poarta praetoria și colțul de SE, valul e lat de 15 m, și mai puțin înalt; 1 m față de interior, 2 m față de terenul din afară care coboară (în pantă) lin spre S, spre pîrîul Brețcului. Pe această latură între poartă și colțul de SV valul se lățește pînă la 18 m, înălțimea față de interior este de 1 m, față de exterior de 2 m și chiar mai mult în spre colț. Pe latura de V valul este foarte înalt și pronunțat. Astfel pe curtea dintre poartă și colțul de SV valul e lat de 21 m (pînă la drumul de care) și înalt de 2 m față de interior și 8 m față de (exterior) fundul drumului de care de la picioarele valului. Cam aceeași este situația și pe curtea dintre poartă și colțul de NV. În interior acestui patru-later terenul este bine nivelat, dar ușor înclinat spre S. În orice caz jumătatea dinspre Nord a acestui patru-later este mai ridicat, adică tocmai acea parte care ar corespunde pretoriului și rețenturei.

Urmele săpăturii executate în 1925 de prof. Em. Panaitescu sînt vizibile, întrucît nimic nu a fost acoperit. Din această [cauză], pe bună dreptate Paulovics îi face critică afirmînd că sau trebuia astupat cu pământ sau ruinele trebuiau conservate. Dar, exagerează cînd afirmă că totul a fost nimicit și că țărani ar fi scos peste tot pietrele din ziduri pînă la temelie. De pildă la poarta decumana se văd destul de bine zidurile celor două laturi patru-later, tot așa se recunoaște forma bastioanelor rotunde din colțurile de NV și SE. În genere însă ruinele fac o impresie sălbatică datorită faptului că pe ele au crescut buruieni, iar în șanțuri (fostele secțiuni de cercetare) tufe și chiar copaci (arbuști). După cît se pare însă nimeni nu a cărat piatră din ruine. Distrugerile sînt urmarea ploilor și înghețurilor.

Castrul este situat pe o terasă care se ridică imediat deasupra luncii pîrîului Brețcului, spre N de șoseaua care duce în pasul Oituzului. Terasa e legată de dealul „Csere”, de unde coboară, pe direcția N—S, mai multe fire de apă spre lunca pîrîului Brețcu. Spre E valea largă se strîmtează și începe pasul Oituzului. Castrul se găsește chiar în față și are în spate, spre V, o cîmpie largă care se întinde spre satul Lemnia și mai departe. Spre V de castru la cca 100 m în dreptul porții principalei sinistra se află ruinele dezgropate și căzute în paragină ale unei construcții cu mai multe încăperi care a fost săpată în 1925 de prof. Panaitescu. Ea e situată pe un loc mai ridicat, pe marginea unei terase flancate (mărginită) spre E de o rîpă sau un fir de apă care coboară de pe înălțimea de la Nord. Mai spre E se întinde o terasă mai mare care continuă în lunca largă a pîrîului Negru (Fekete ügy), un afluent pe stînga al Oltului. Locul acesta poartă numele de „Farkes-vár”. Pe o mare suprafață, aproximativ 1/2 km (la) V de amintita construcție, se văd slabe urme de ceramică și cărămizi. Aici era fără îndoială mica așezare civilă, canabaele dezvoltate în apropierea castrului. Așezarea civilă acoperind o suprafață de aproximativ 2—3 km nu era prea întinsă și nu pare să fi avut construcții prea impozante. Probabil erau mai mult case din lut și din lemn. În ceea ce privește construcția de la V de castru după așezarea ei, ca și după plan, pare să fie mai degrabă o baie, cum afirmă prof. Em. Panaitescu, decît o vilă, cum opinează fără nici un motiv Paulovics. În afară de cunoscuta conductă de plumb, țărani care au lucrat acolo în (anul) 1925 afirmă că încăperile erau pardosite cu cărămizi mari de 60 cm o latură, deci sexipedale, așa cum se obișnuiește la băi. Dealtfel și noi am putut constata printre ruinele bucăți mari de cocciopesto, atît de obișnuite la *balnea*.

Față de constatările la fața locului și ținînd seama de cele publicate în legătură cu rezultatele săpăturilor din 1925, ne propunem să verificăm rezultatele obținute atunci, a le întregi prin noi constatări și a face posibilă valorificarea materialului rezultat din săpăturile anterioare, care se află în Muzeul din Cluj. În primul rînd ne propunem a verifica sistemul de apărare al castrului, adică incinta fortificată cu lucrările exterioare. Deasemenea ne pro-

punem să verificăm forma unui bastion de colț și (planul) a unei porți. O problemă care va trebui lămurită este aceea a zidului dublu care pornește de la bastionul din colțul de NV, spre S după cum rezultă din plan și a vedea în continuare dacă un asemenea zid nu se poate constata și pe celelalte curține (laterali). În interior va fi greu de făcut cercetări din cauza culturilor foarte variate (cartofi, orz, mazărice, iarbă, fasole, trifoi) și în loturi mici. Cu prilejul săpăturilor din anul 1925 s-au trasat două șanțuri în diagonală unind cele patru colțuri, fără să fi dat peste pretorii sau alte construcții de piatră. Totuși într-un singur loc s-a semnalat un fragment de zid care nu a fost urmărit mai departe. Cu toate acestea sîntem de părerea lui Paulovics că în interior nici nu e de așteptat să se afle construcții de piatră, cele mai multe construcții fiind de lemn și mai ales în apropiere de zidul de incintă. Pe teren se vede că jumătatea de Nord a castrului este mai ridicată, decît praetentura. Ar fi putut deci să existe construcții de piatră în jumătatea de N. Nivelarea terenului se datorește faptului că pămîntul este cultivat.

29.VI.1950. Fiind sărbătoare religioasă nu aflăm muncitori. Vizităm castrul, cu planul în mînă, ne orientăm bine în teren și fixăm punctele care vor fi cercetate.

30.VI.1950. Începem un șanț perpendicular pe latura de S a castrului, la cca 36 m de-păr-tare de cur-tina de V. Lărgimea secțiunii A e de 80 cm. Stratul de humus recent este relativ subțire. Se lucrează numai cu doi băieți.

1.VII.1950. Se continuă săparea secțiunii, care se prelungește pe toată lățimea valului de pămînt, atît în exterior cît și în interior pînă la semănături. Se dă peste zidul de incintă care este construit din piatră de carieră, locală, nu prea rezistentă. Astfel de piatră se exploatează astăzi în cariera de la poalele dealului numit Cetatea Ferii (Leány Vár) prin urmare foarte aproape de locul castrului. Sînt bucăți (de piatră) sparte neregulat, de mă-rime potrivită; blocuri mai mari nu sînt. Fața externă a zidului este mai regulată, în timp ce fața internă este destul de neregulată. Înseamnă că valul de pămînt din interior era deja ridicat cînd s-a construit zidul de incintă. Atît în secțiunea A₁ (din interior) cît și în secțiunea A₂ (din afară) s-au găsit foarte puține fragmente de țigle, cu totul neînsemnate. Nici alte obiecte sau produse nu s-au aflat. Numai la capătul secțiunii A₁ începînd de pe la 1,5 m adîncime de la suprafața exterioară s-a dat peste un pămînt mai negru, plin cu urme de lemn ars, s-au aflat și cîteva fragmente de vase romane, de culoare roșie sau sură. Valul de pămînt este destul de uniform, format din lut de culoare închisă. Pietre din zid au fost aflate atît în secțiunea A₂ cît și în A₁, la o oarecare depărtare de zidul de incintă.

Luni 3 iulie 1950. Se continuă și se termină secțiunea A. Lungimea totală a secțiunii e de 22 m (19 m). Rezultatele obținute sînt următoarele: Zidul de incintă e construit din piatră de carieră, scoasă din dealurile din apropiere. E o piatră nisipoasă, puțin rezistentă, care se sfărîmă ușor. Grosimea zidului este de 1 m. Fața externă e mai regulată, pe cînd fața internă e mai neregulată. Zidul e construit cu mortar, de nu prea bună calitate. El se înfige cu fundamentul în pămîntul virgin pe o adîncime de cca 70 cm. Această parte a zidului, adică fundamentul, e mai lată cu 20 cm decît partea superioară, în afară zidul prezentînd o ieșitură, adică un soclu de 20 cm lățime. Înălțimea totală a zidului este în starea actuală de 1,65 m. Înălțimea păstrată deasupra soclului, deci fără fundament, este de 1 m.

Valul de pămînt: În interior în spatele zidului, se află valul de pămînt compus din pămînt de culoare brună-cenușie destul de uniformă. Înălțimea valului de pămînt este de 1,60 m, deasupra humusului antic. Lățimea lui, socotită de la fața interioară a zidului de incintă pînă la mijlocul șanțului este de 6,75 m. Deasupra valului, în linie dreaptă pe o lungime de 2,90 m se află un strat orizontal de pietriș, gros de 10 cm. De la zidul de incintă spre interior la cca 4 m se află urmele unui alt zid aproape cu totul distrus, care merge paralel cu zidul de incintă. Acesta e înfipit în valul de pămînt baza lui neajungînd la pămîntul virgin, ci rămînînd cu 0,50 m deasupra liniei bermei. Dărîmăturile din acest zid au căzut spre interior și se văd bine în secțiune.

Șanțul interior: La capătul (marginea) valului interior se află o adîncitură în formă de șanț, lat de cca 0,95 m, adînc de cca 0,50 m. Acest șanț atinge pămîntul virgin sau mai bine zis, humusul antic. Cu timpul el s-a umplut cu pămînt negru, în care s-au aflat fragmente de vase romane destul de numeroase, precum și cărbune de la zidul al doilea. Spre interior se distinge deasupra pămîntului din val un strat subțire, care se vede pe o

lungime de 1 m compus din pământ cu pietriș, poate și cărămidă pisată, de culoare roșu-brun. Urmele lui se cunosc și mai jos de-a-lungul șanțului. Deasupra acestui strat urmează pământ de culoare mai închisă, cu pietricele și slabe urme de cărbune. Acest strat ar reprezenta poate padimentul din spatele zidului de susținere a valului, poate padimentul vreunei barăci lipite de zid și de val. Urmele lui s-au scurs cu timpul în șanț. Mai sus urmează stratul de dărîmături ale zidului interior. Rostul șanțului interior era probabil de a colecta apele de ploaie, în această parte mai joasă a castrului și de a conduce apa fie prin poartă praetoria fie pe la colțul de SE, cu toate că un canal de scurgere nu a fost constatat nici în cursul săpăturilor din 1925. Concluzia care se impune este că al doilea zid este ulterior construirii castrului de piatră de vreme ce el se ridică pe vechiul val care inițial era mai prelung, în pantă ușoară pînă la șanțul interior. Cînd s-a construit al doilea zid, linia valului de pământ s-a întrerupt și în spatele acestui zid, spre interior, s-a produs o nivelare, constatată nu pe humusul antic, ci pe valul de pământ care rămîne la bază.

În exterior nu s-a putut constata existența șanțului obișnuit la castrul roman. În locul lui a existat un drum, marcat printr-un strat de prundiș de râu, adus, gros de 15 m și lat de cca 9 m. Acest drum este la nivelul soclului zidului de incintă. Dacă scădem lățimea bermei, socotită la 2 m, urmează ca drumul care mergea prin fața porții era de 7 m. El era foarte ușor înclinat spre S. Lipsa șanțului se explică poate prin faptul că pe această latură, cea principală în fața castrului, se întinde o terasă mică, lată de 30—40 m, după care urmează o cădere bruscă a terenului la lunca joasă a pîrîului Brețcului, care astăzi curge mult mai spre S, la cca 300 m, aproape de drumul actual de țară care duce în Pasul Oituzului. Se poate presupune că în epoca romană pîrîul Brețcului curgea mult mai aproape de castru ceea ce i-ar fi scutit pe romani să mai sape un șanț artificial pe această latură. Apărarea putea fi asigurată de albia pîrîului Brețcu. *N.B.* În toată secțiunea nu s-au aflat decît cîteva fragmente mici de țigle.

Marți, 4 iulie 1950. Se termină secțiunea A. Se începe săparea secțiunii B, pe latura de V a castrului, aproape de colțul de NV, perpendicular pe valul de incintă, într-un loc unde valul de pământ este foarte înalt, deci bine păstrat. Se începe această secțiune pe o lungime de 18 m, cu o lățime de 0,80 m. Se ajunge la zidul de incintă nu prea bine păstrat. Se dă peste el la o adîncime de peste 1 m de la suprafața actuală. De la început ies numeroase fragmente de țiglă, mai ales pe panta interioară a valului. Dar și în afară se găsesc fragmente de țigle precum și o cărămidă întreagă avînd dimensiunile $40 \times 26 \times 7$ cm. Cătreierînd castrul în exterior se află două țigle cu ștampilele: 1. COHHIS (foarte ștearsă) și ... RAC (cu litere foarte distincte).

Miercuri 5 iulie 1950. Se continuă săparea secțiunii B. Se începe săparea unor mici secțiuni pe laturile de N și E, față în față cu secțiunile A și B, pentru a putea măsura cît mai precis lungimea și lățimea castrului. După aflarea feței externe a zidului de incintă se obțin următoarele măsuri: lățimea (de la secțiunea B la D) 142 m și lungimea (de la secțiunea A la C) 179 m. Grosimea zidului de incintă în secțiunea C este de 1,10 m și aceeași în secțiunea D. Obiecte mărunte în secțiunea D nu ies de loc. În secțiunea C cîteva fragmente de ceramică.

Joi 6 iulie 1950. Se continuă săparea secțiunii B. Rezultatele se văd pe profil. Grosimea zidului exterior este de 1,20 m. Fața externă e destul de regulată. Baza zidului este înfiptă vreo 40 cm în pământ (virgin). Fundamentul e mai lat decît partea superioară a zidului cu 20 cm = soclul. Linia bermei se află cam la nivelul acestui soclu. Berma e marcată de un strat de mortar, deus chiar cu ocazia construirii zidului de incintă sau a tencuirii lui. Lățimea bermei: 1,70 m (stratul de mortar) — 2,10 m (începe panta șanțului). Șanțul se profilează destul de clar. Mijlocul lui se află la distanța de 5,30 m de zidul de incintă. Dărîmăturile sînt numeroase. Pe linia bermei se vede un strat de pământ cu cărbune și pietriș de vreo 30 cm, deus pe încetul. Pe urmă vin numeroase fragmente de țiglă și abia după aceea încep dărîmăturile din zid, pietre mari cu mortar. În șanț este mai întîi o depunere lentă de pământ mai negru, apoi pietriș mai mărunț de apă desigur adus. Poate și pe bermă va fi fost astfel de pietriș dar el s-a scurs jos în șanț. Urmează apoi dărîmăturile printre care s-au aflat și trei blocuri mari de piatră, paralelipedice, lucrate numai cu dalta, de mărimea $1,35 \times 55 \times 35$ cm. Ce rost aveau în zidul castrului aceste blocuri, de unde sigur că au căzut, nu se poate ști. Au mai fost aflate și trei blocuri de piatră mai mici de asemenea lucrate cu dalta de formă prismatică cu un ciubuc pe una din laturi în partea de sus.

Pare că sînt chei de boltă sau material folosit la construirea unei bolte. Dincolo de șanț urmează o adîncitură actuală formată de un drum de care.

Valul de pămînt dintre cele două valuri (citește ziduri) este destul de omogen. Se recunoaște jos linia de despărțire între pămîntul virgin și pămîntul adus. Totuși în pămîntul valului se recunosc dungi de culoare discret roșiatică (oxid de fier) precum și straturi mai deschis, înclinate, oblice. Sus, stratul de nisip orizontal ar reprezenta nivelul original al drumului de rond. Deasupra pămîntul nu mai e așa de curat el conținînd pietre și fragmente de cărămidă sau țiglă.

Zidul interior are grosimea de 1 m și se adîncește ca și zidul extern. Depărtarea între cele două ziduri este de 4 m.

Stratul roșu se întinde de la fața externă a zidului spre interior pe o distanță de 1,60 m. Urme se văd și mai spre E pînă la șanțul interior. Acest strat roșu este alcătuit din pămînt în care s-a pisat cărămidă. Nivelul stratului corespunde cu linia care desparte partea superioară a zidului de piatră de fundamentul acestui zid, de unde mai sus fața zidului începe să fie mai regulată. Stratul roșu pare că se băga chiar în zid, impresie produsă pe urma faptului că zidul sub presiunea valului s-a aplecat și s-a deplasat puțin spre interiorul castrului. Deasupra stratului roșu urmează cărbune și pămînt mai înegrit, cenușiu; apoi pămînt depus (șanțul umplut?) cu pietre mici, bucăți de țigle și cărbune. La nivelul superior al acestui strat urmează iarăși cărbune de lemn mai abundent. Grosimea totală a acestui strat e de 45 cm lîngă zid, iar aproape de șanț el se subțiază și se pierde în ic.

Explicația: stratul roșu constituie padimentul în chip de cocciopesto al unei încăperi lipite pe zidul interior. După ce castrul a fost părăsit pe acest padiment s-a depus pămînt și pereții, ca și acoperișul de lemn al construcției au ars. Abia după aceea a început prăbușirea lentă a zidului interior. Bănuim că e vorba de un atelier, căci pe stratul roșu s-au găsit mici fragmente de lame din bronz. Atelierul era lipit de zidul de piatră dar avea probabil pereții laterali din lemn sau lut și sigur avea acoperiș. Spre E el putea fi deschis sau închis cu uși simple de scîndură.

Șanțul interior începe îndată după stratul roșu. El se profilează destul de clar în secțiune și pe profilul amănunțit întocmit de Kurt Horedt. Dărîmăturile continuă și spre E de șanț. Nu știm dacă urma via sagularis, întrucît n-au putut extinde secțiunea mai departe din cauza culturilor.

Vineri 7 iulie 1950. Se termină și se ajustează secțiunea B. Începe degajarea bastionului din colțul de NE al castrului, care în 1925 a fost săpat numai parțial: șanțul pare adînc pe laturile externe ale bastionului circular. Se constată că e bine păstrat și poate fi dezvelit în întregime.

Sîmbătă 8 iulie 1950. Se continuă sistematic dezgroparea bastionului circular din colțul de NE. Pe partea de SV sub linia soclului (ieșitura zidului care marchează începutul fundamentului) se găsesc fragmentele unui vas halstattian lustruit în afară în culoare neagră și ornamentat cu caneluri paralele.

Se lucrează și la dezvelirea colțurilor bastioanelor de la poarta de N pentru a i se putea lua dimensiunile. Linia zidurilor e clar vizibilă, cu toate că pe ziduri au crescut iarbă și bălării. Tov. Székely Zoltán este trimis pentru recunoașteri la Sf. Gheorghe și Bedeháza (8—9 iulie).

Duminică 9 iulie 1950. Se cercetează încă odată Cetatea Fetii (Leány vár). Vezi jurnalul de cercetări, planul și profilul întocmite.

Luni 10 iulie 1950. Se continuă dezgroparea bastionului de NE. Se concentrează aici toți muncitorii. Bastionul are formă circulară atît în exterior cît și în interior. Curbura exterioară a bastionului constituie în același timp și curbura externă a zidului de incintă. De altfel zidul de incintă se îmbină organic cu zidul bastionului. Zidul bastionului e păstrat pînă la înălțimea de 1,20—2 m. Cel mai înalt e în partea de V, unde zidul bastionului se îmbină cu cortina de N. Fundamentul bastionului se adîncește 70 cm în pămînt. Pe latura de E și de V zidul bastionului era îmbrăcat pînă la o anumită înălțime de valul de pămînt, pînă la capetele celor două ziduri interioare, de pe laturile de E și N. Numai între aceste două ziduri pe o lungime de 5,20 m (în arc) zidul bastionului era liber deasupra celor 70 cm de fundament. Pe această porțiune, la 70 cm de la bază se profilează o retragere (soclu) a zidului de 10—15 cm. Acesta e nivelul antic în fața bastionului, spre interiorul castrului. Aici fața zidului este mai regulată, decît pe cele două laturi, îmbrăcate în valul de pămînt. Cele două ziduri interioare care se lipeau de zidul bastionului au fost

tăiate cu prilejul executării unui șanț exterior în jurul zidului acestui bastion, dar ele se recunosc în secțiune. Grosimea zidului variază între 1,10—1,20 m, dar el se îngroașe până la 2,70 m acolo unde zidul bastionului se îmbină cu zidul de incintă, apoi iarăși se subțiază până la 1,80 m. Diametrul interior al bastionului este de 5 m. În interior bastionul era umplut cel puțin până la un nivel care corespunde cu + 30 cm deasupra nivelului antic din afară. Dar întrucât nu se vede nici o urmă de intrare, cu toate că zidul e păstrat cca 20—30 cm deasupra acestui nivel, turnul putea fi umplut chiar și mai sus. Pământul de umplutură din interiorul turnului e întrucâtva asemănător celui din val, dar mai puțin omogen, el conținând și pietre, precum și numeroase fragmente ceramice romane și de factură dacică, care au ajuns aici odată cu pământul de umplutură.

Marți 11 iulie 1950. Se termină curățirea bastionului NE. Se termină lucrările la bastionul de V al porții de N. Se precizează dimensiunile și se constată că latura de V care încheia bastionul nu se îmbină cu zidul de incintă. Tot aici se constată „zidul al doilea” care se leagă de colțul bastionului (porții). El a fost în parte distrus de săpăturile din 1925 totuși i se poate trasa poziția pe plan. Tov. K. Horedt și Székely Z. încep lucrările la „Cetatea lui Ciuchian” de la Lemnia.

Miercuri 12 iulie 1950. Se începe secțiunea E pe latura de E între poarta de E și colțuri de SE. Deasemenea se începe o secțiune H în interiorul castrului în retentura pe direcția N—S, lungă de 10,80 m. Se dă peste un zid de piatră, gros de 0,70 m care mergea în direcția E—V.

Joi 13 iulie 1950. Se încheie lucrările la „Cetatea” de la Lemnia care e o așezare întărită din epoca bronzului. Planul este ovoidal și așezarea e fortificată cu un zid, de pietre nelegate între ele, lat la bază de 4 m. Aici s-au găsit cioburi de vase ornamentate cu dinți de lup, alveole sau linii în zig-zag care datează întreaga fortificație. Pe latura de N este și un șanț cu val de pământ.

Se termină secțiunea E. Grosimea zidului de incintă este de 1 m. Fundamentul are însă grosimea de 1,10 m. Berma nu se recunoaște bine, dar ea are lățimea de aproximativ 2 m, de unde începe panta șanțului. Șanțul e bine conturat și el se termină acolo unde începe drumul actual de care. Pe bermă am aflat fragmente de ceramică de factură dacică. Valul în interior nu prezintă nimic deosebit. Zidul al doilea din interior, e rău păstrat, totuși locul zidului se recunoaște destul de bine în ambii pereți ai secțiunii. Lățimea lui e de cca 1 m. Depărtarea între cele două ziduri e de 6 m. Aproape sub fundamentul zidului din interior, care e înfipt în val au fost aflate în pământul de umplutură fragmente dintr-un vas de factură dacică. Alte fragmente de vase se văd în valul de pământ din pereții secțiunii. Se pare că a existat și pe această latură un șanț în interior dar nu e prea bine sesizabil. În interior s-a găsit zgură de fier.

Vineri 14 iulie 1950. Se începe secțiunea F pe latura de N, între bastionul din colțul de NE și poarta decumana. Se începe dezgroparea porții de V.

Sîmbătă 15 iulie 1950. Continuă dezgroparea porții de V și anume numai la bastionul de S.

Se termină secțiunea F. Grosimea zidului exterior este de 1,20 m și este sensibil înclinat spre S, adică spre interiorul castrului. Soclul este lat de 20 cm. Berma este egală cu 1,30 m. Șanțul exterior există. El n-a fost săpat în întregime numai panta dinspre incintă, din cauza culturilor.

Al doilea zid e destul de bine păstrat. Grosimea lui e abia 80—90 cm. Baza lui stă pe solul virgin. Distanța între cele două ziduri este de 6 m. Spre interior un strat gros de pietriș de 10—15 cm lățime, lung de 3,30 m indică via sagularis, pornind chiar de lângă zidul al doilea. Același strat (?), de pietriș, cel mai subțire de cca 5 cm, se constată și la N de zidul al doilea. Explicația: inițial via sagularis era mai lungă, iar valul cobora în pantă mai lungă. Când s-a construit zidul al doilea via sagularis a fost scurtată, valul de pământ a fost scurtat și între ziduri valul a fost completat prin umplere.

Duminică 16 iulie 1950. Asistăm la o adunare populară în localul școlii, iar tov. Z. Székely ia cuvîntul în limba maghiară explicînd țăranilor adevărul despre cetatea „Vene-turne”, explică rostul cercetărilor arheologice combătînd superstițiile și arată avantajile muncii în colectiv. O parte a colectivului pleacă la Mărtinuș pentru a verifica informația privitoare la descoperirea unor fragmente de chiupuri dacice, aflătoare în Muzeul Sf. Gheorghe. Nimeni nu cunoaște această descoperire, nici chiar locuitorul în intravilanul căruia s-ar fi aflat vasele

în 1914. Probabil în inventarul Muzeului Secuiesc s-a făcut o confuzie cu Firtos Mărtinuş din jud. Odorhei.

Luni 17 iulie 1950. Se continuă dezgroparea porţii de V. Partea dezgropată se vede pe planul de detaliu. Pragul de piatră din interiorul porţii arată nivelul antic al acestei porţi. Nici în 1925 nu s-a dezvelit bastionul de N.

Marţi 18 iulie 1950. Se începe dezgroparea porţii de S. Lărgimea porţii nu se poate stabili decât cu oarecare aproximaţie din cauză că zidurile dinspre interior sînt foarte distruse de pe urma săpăturilor din 1925. Se dezgropă bastionul de V care nu a fost atins în 1925. Dimensiunile sînt arătate pe planul de detaliu. În interior era umplut cu pămînt. Pragul s-a putut stabili numai cu aproximaţie întrucît tot interiorul acestei porţi a fost săpat în 1925 şi lăsat descoperit. Legătura cu zidul al doilea nu poate fi sesizată.

Se începe dezgroparea porţii de E. În 1925 s-a săpat numai deschiderea porţii. Se urmăreşte dezgroparea bastionului de N.

Se execută o secţiune G pe latura de V la 24 m de latura de S. Se caută numai faţa exterioară a zidului de incintă care se găseşte repede şi se constată că e foarte regulată. Se caută apoi zidul interior care e aproape cu totul distrus, totuşi în secţiune locul lui se poate recunoaşte. Distanţa între cele două ziduri e de 5 m. Zidul interior e înfipt în valul de pămînt. Spre interior s-au aflat cam la nivelul bazei zidului interior multe fragmente ceramice romane şi dacice, apoi fragmente de țigle, zgură de fier, şi un inel de bronz.

Se începe îngroparea secţiunilor C—D şi A.

Miercuri 19 iulie 1950. Se continuă dezgroparea porţii de E. Se procedează la săparea pe toate laturile şi în interior a bastionului de N care se arată a fi foarte bine păstrat în afară de peretele dinspre S (spre poartă).

Se începe secţiunea H în interiorul castrului, în partea corespunzătoare retenturei.

Joi 20 iulie 1950. Se termină dezgroparea porţii de Est. Dimensiunile se dau pe planul de detaliu. Bastionul e umplut în interior cu pămînt ca şi celelalte. Zidul al doilea e bine păstrat, spre bastion unde are liber, are un aspect foarte regulat. El se lipeşte de bastionul de poartă nu se îmbină.

Se prelungeşte secţiunea H în total e lungă de 52,80 m. Din loc în loc se găsesc pietre îngrămădite fără mortar între ele. Ele par să indice totuşi bazele pe care se ridicau pereţii de lemn şi de lut ai barăcilor care erau acoperite cu țigle, după cum dovedesc numeroasele fragmente aflate în această secţiune. Un perete al acestor barăci ar corespunde zidului de piatră, gros de 0,20 m din secţiunea J (vezi planul de detaliu). Fragmente de vase s-au aflat puţine amestecate cu fragmente de țigle. Țiglele apar la 15 cm sub nivelul actual şi ţin pînă la 30—40 cm adîncime unde începe pămîntul neumblat. Cărbune se găseşte puţin, imediat sub stratul de țigle şi numai din loc în loc. E greu de precizat de ce în locul unde ar trebui să fie pretoriul sînt numai urme de construcţii de lemn şi pămînt. Ce reprezintă zidul din secţiunea I căci el se află nu în mijlocul castrului ci pe laturi? Zidul e bine construit din aceeaşi piatră de carieră (ca şi zidul de incintă). Zidul continuă spre V dar nu-l putem urmări din cauză că intră într-un lan de cartofi. În orice caz acest zid marchează linia de fund a pretoriului. În spatele acestui zid pe o distanţă de 4—5 m nu se văd urme de țigle sau cărămidă. În schimb spre S sînt foarte numeroase fragmentele de țigle, iar în jumătatea dinspre V se vede un strat gros de tencuială, adică var, iar sub acestea pe pămîntul galben, strat puternic de cărbune.

Vineri 21 iulie 1950. Se procedează la astupare: poarta de V, secţiunea H şi poarta de S. Se fac fotografii.

Simbătă 22 iulie 1950. Se lucrează la astupare. La baie o probă făcută în încăperea a 3-a pornind de la N la S arată că ea era podită cu coccipesto foarte puternic, gros de cca 20 cm. În 1925 s-a mers sub această podea chiar în pămîntul neumblat afară de un colţ a încăperii. S-a făcut apoi o probă la construcţia circulară aflată spre E. Zidul de piatră avea faţă regulată spre interior. Padimentul era compus dintr-un strat de pietre cu mortar apoi un strat de mortar şi totul căptuşit cu cărămizi. Deci se pare că era un bazin al cărui nivel era mai jos decât al restului încăperilor. Nefiind încălzit pe dedesupt probabil că era vorba de un bazin cu apă rece. În celelalte încăperi am avut impresia că s-a săpat pînă sub padiment. Zidurile foarte dărăpănate erau construite cu mortar de bună calitate, nu ca la castru. Cu aceasta se încheie lucrările la castrul de la Brețcu.

27 iulie 1950. Colectivul pleacă la Sf. Gheorghe.

17—22 septembrie 1950. Se revine la Brețcu pentru o săptămână pentru lămurirea definitivă a problemelor rămase neelucidate la castrul roman și anume a zidului de susținere a valului de pământ și a pretoriului. Între terenul din interiorul castrului e acum liber și se pot face pretutindeni sondagii, atât la zidul de incintă cât și în interior.

(MIHAIL MACREA)

DAS RÖMERLAGER VON BREȚCU (ANGUSTIA) VERSUCH EINER MONOGRAPHIE

(Zusammenfassung)

Der Verfasser hat versucht auf Grund der im Jahre 1925 von Em. Panaitescu und im Jahre 1950 von M. Macrea durchgeführten Ausgrabungen, eine Monographie des Römerlagers von Brețcu zusammenzustellen; den erzielten Daten fügt er eine Darstellung und Bearbeitung des gesamten, sowohl durch die oberwähnten Ausgrabungen als auch durch Einzelfunde erzielten archäologischen Materials hinzu. Zweck des Verfassers war es, den Forschern der römischen Militärgeschichte noch ein Lager aus Dakien vorzulegen, wofür es nur sehr beschränkte Daten und Kenntnisse gab.

Die Arbeit hat folgenden Aufbau:

- I. Einleitung. a. Die [Art und] Behandlung des Problems
b. Die Methoden und Mittel der Arbeit
c. Der Verlauf der Forschungen und der Literaturnachweis für das Lager
- II. Der Platz und die Rolle des Lagers von Brețcu innerhalb des Limes der Provinz
a. Die Position des Lagers innerhalb des Limes
b. Seine Stelle im Gebiet; Toponymie; der Zugang zum Lager
- III. Die Orientierung, die Bauphasen und Masse des Lagers
a. Das Lager mit Erdwall
b. Das Lager mit Steinmauer
- IV. Das Lagerbad und die Zivilsiedlung
- V. Die im Lager stationierten Militäreinheiten
a. Cohors I Hispanorum Veterana quingenaria equitata
b. Cohors I Bracaraugustanorum
c. Andere Militäreinheiten
- VI. Allgemeines über das Lager
a. Die Datierung der Bauphasen und seine Bestandsdauer
b. Bemerkungen über das archäologische Material
- VII. Das Verzeichnis des archäologischen Materials
A. Die Tonware; die Tongefässe; Tonmateriale
B. Eiserner Gegenstände und Materiale: Waffen, Werkzeuge, Baumaterialie
C. Gegenstände und Geräte aus Bronze, Blei, Glas und Stein
- Beilagen: I. Liste der Militärlager im Verteidigungssystem des römischen Dakien
II. Das Militärdiplom von Brețcu (Angustia)
III. Das Journal des Grabungen (Grabungsprotokoll) des Jahres 1950 (M. Macrea)

Das Römerlager von Brețcu (Angustia) hatte einen wichtigen Platz im innerkarpatischen Ostabschnitt des Limes Dakiens, weil es den wichtigsten Engpass nach Osten, den Oituzpass, beherrschte. Abb. 1. Trotz dieser Wichtigkeit wurden hier keine sensationellen Entdeckungen gemacht und die Ergebnisse der Ausgrabungen von Em. Panaitescu (Abb. 5—8) und später M. Macrea (Abb. 9/1; 10—14) wurden nur teilweise und sehr kurzgefasst veröffentlicht.

Das Lager befindet sich am Nordost-Rand des Dorfes Brețcu (Kreis Covasna); durch die auch Heute im Verhältnis zur inneren Oberfläche des Lagers über 2 m, und im Verhältnis

zum äusseren Terrain über 3—4 hohen Wälle sind seine Spuren sehr deutlich zu erkennen (Abb. 2—3).

Durch die in den zwei Etappen durchgeführten Ausgrabungen wurden zwei Bauphasen des Lagers festgestellt (Abb. 18—21). In der ersten Phase wurde ein Lager mit Erdwall als Umfassung errichtet. Ausser diesem — an mehreren Stellen sektionierten Wall — sind keine weiteren Daten über diese Phase bekannt. In der zweiten Phase kam als neues Element der Umfassung eine Steinmauer dazu. Die befestigten Teile dieser Mauer zeigen einige charakteristische Merkmale, die zur Einordnung und Datierung dienen können. Die Tore haben viereckige Türme (Abb. 15—16) mit Vorsprung gegen die Umfassungsmauer; die Ecktürme zeigen ungewöhnliche Pläne (Abb. 17) und unterscheiden sich untereinander nicht nur im Plan, sondern auch in der Bauart. Im Inneren des Lagers wurden mit Sicherheit nur die Wege aus Schotter und Sand identifiziert. Die wenigen identifizierten einzelnen Mauern gestatten jetzt keine Wiederherstellung der inneren Organisation des Lagers (Abb. 9/2). Das Erdlager wurde gleich nach Eroberung und Organisierung der Provinz errichtet. Das Datum der Errichtung des mit Steinmauer umfassten Lagers ist schwer festzustellen. Die Pläne der Tortürme lassen das Zeitalter des Hadrianus—Antoninus Pius erkennen; der Plan der Ecktürme ist ungewöhnlich und nicht zur Datierung dienlich. Da die Festung von Brețcu nach 119 zur Provinz Dacia Inferior gehörte wo die Mehrzahl der Befestigungen am Ende der Herrschaft des Hadrianus oder Antoninus Pius in Stein errichtet oder verstärkt wurden, konnte man diese Periode als Datum der Errichtung der Steinmauer in Brețcu annehmen. Der Verfasser legt das in Brețcu gefundene Ziegelmateriale vor (Abb. 43—44) und analysiert auf seiner Grundlage jede der hier stationierten Militäreinheiten. Nach der Steinmauer-Phase wurde noch eine Verstärkung der Umfassungsmauer durch Errichtung einer inneren Doppelmauer durchgeführt. Die archäologischen Bedingungen und folglich eine genauere Datierung der Errichtung dieser Mauer konnten nicht festgestellt werden.

Das archäologische Material ist gering, da die Ausgrabungen mehr das Gebiet der Umfassung (-Wall, -Mauer) betrafen. Seine wenigen Kategorien und deren Unterabteilungen bieten keine Elemente zur Datierung. Hingegen die Tonware (die Tongefässe: Abb. 25—42), die Tonmateriale (Abb. 45—50), die Gegenstände aus Eisen (Abb. 52—54) Bronze (Abb. 55), Glas (Abb. 56) und Blei (Abb. 57) vermitteln allgemeine Begriffe über den Aspekt und die Merkmale der dortigen provinzial-römischen materiellen Kultur. Erwähnenswert ist das Vorhandensein der Gefässe dakischer Machart, wodurch die Anwesenheit der mit dem Lager verbundenen einheimischen Bevölkerung erwiesen ist. Der Verfasser vermerkt das Vorkommen von Zahlreichen Amphoren und anderen Importgefässen, das auf eine Verbindung beweist zwischen den Lager und dem wichtigen Weg der Dakien mit Moesia Inferior (den pontischen Städten) verband.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1 Karte des Verteidigungssystem der römischen Dakien
- Abb. 2. Die Position des Lagers innerhalb des Limes und seine Verbindungen mit den anderen Lagern
- Abb. 3. Die Lage des Lagers am Rande des Dorfes (nach I. Paulovics); Die Lage des Lagers (nach einer neueren Karte)
- Abb. 4. Der Plan des Lagers (nach Marsigli)
- Abb. 5. Der Plan des Lagers (nach Em. Panaitescu)
- Abb. 6. 1—2. Ansicht von den Ausgrabungen des Lagers 1925
- Abb. 7. Ansicht von den Ausgrabungen des Jahres 1925
- Abb. 8. 1—2. Ansicht von der Ausgrabung des Lagerbades
- Abb. 8a. Ansicht der Ruinen der Bäder im Jahre 1925
- Abb. 9. 1. Plan des Lagers fertiggestellt von M. Macrea
2. Plan des Lagers fertiggestellt nach modernen Regeln
- Abb. 10. Ansicht des Lagers
- Abb. 11. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950. (Sektion E)
- Abb. 12. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950: 1. Der Turm der Nordostecke; 2. Porta principalis dextra

- Abb. 13. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950: die Tortürme der porta principalis dextra und sinistra
- Abb. 14. Ansicht von den Grabungen des Jahres 1950; die Tortürme der portae principales
- Abb. 14. 1. Zeichnungen der von der Mauer gefallen Steine
- Abb. 15. 1. Der Plan des Tores der Südseite (praetoria); 2. der Plan des Tores der Nordseite (decumana)
- Abb. 16. 1. Der Plan der Porta principalis dextra; 2. Der Plan der porta principalis sinistra
- Abb. 17. Die Pläne der Ecktürme; 1. von Nordost; 2. von Nordwest; 3. von Südost; 4. von Südwest
- Abb. 18. Das Profil des Schnittes über die Nordseite (Sektion F)
- Abb. 19. Das Profil des Schnittes über die Südseite (Sektion A)
- Abb. 20. Das Profil des Schnittes über die Ostseite (Sektion E)
- Abb. 21. Das Profil des Schnittes über die Westseite (Sektion B)
- Abb. 22. Das Profil durch den Süd-Turm der porta principalis dextra
- Abb. 23. Das detaillierte Schema der in Inneren ausgeführten Schnitte
- Abb. 24. Hallstatt-Tonware im Lager gefunden
- Abb. 25. Import-Tonware im Lager gefunden
- Abb. 26. Provinzielle Tongefäße: Töpfe mit Henkel und einfache Töpfe
- Abb. 27. Provinzielle Tongefäße: niedrige Töpfe
- Abb. 28. Provinzielle Tongefäße: Schüsseln mit flachem Boden
- Abb. 29. Provinzielle Tongefäße: Schüsseln mit Ringboden
- Abb. 30. Provinzielle Tongefäße: Gefäße verschiedener Form
- Abb. 31. Provinzielle Tongefäße: Gefäße verschiedener Form
- Abb. 32. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 33. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 34. Archäologisches Material aus den Grabungen vom Em. Panaitescu
- Abb. 35. Archäologisches Material aus den Grabungen von Em. Panaitescu
- Abb. 36. Provinzielle Tongefäße aus dem Lager: Henkel von Gefäßen
- Abb. 37. Import-Tongefäße (Amphoren) und Provinzielle-Tongefäße (Henkel von Gefäßen)
- Abb. 38. Import-Tongefäße (Amphoren)
- Abb. 39. Import-Tongefäße (Amphoren) und Provinzielle-Tongefäße (Öllämpchen)
- Abb. 40. Gegenstände aus Ton: Deckel und Öllämpchen
- Abb. 41. Provinzielle handgearbeitete Tonware
- Abb. 42. Provinzielle handgearbeitete Tonware: Verzierungen
- Abb. 43. Gestempelte Ziegel und Dachziegel
- Abb. 44. Gestempelte Ziegel und Dachziegel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 45. Ziegelmateriel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 46. Ziegel material aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 47. Ziegelmateriel aus dem Lager und vom Bad
- Abb. 48. Nachahmungen von Mozaik, wahrscheinlich vom Bad
- Abb. 49. Ziegelmateriel: Ziegel und Hohlziegel
- Abb. 50. Ziegelmateriel: Dachziegel und Leitungsrohre
- Abb. 51. Schleuderprojekte (glandes)
- Abb. 52. Eisernes Baumaterial: Stifte und Nagel
- Abb. 53. Eisernes Baumaterial: Stifte und Nagel
- Abb. 54. Eisernes Baumaterial und andere Stücke aus Eisen
- Abb. 55. Bronzestücke aus dem Lager
- Abb. 56. Glasgegenstände
- Abb. 57. Bleirohr aus dem Lagerbad

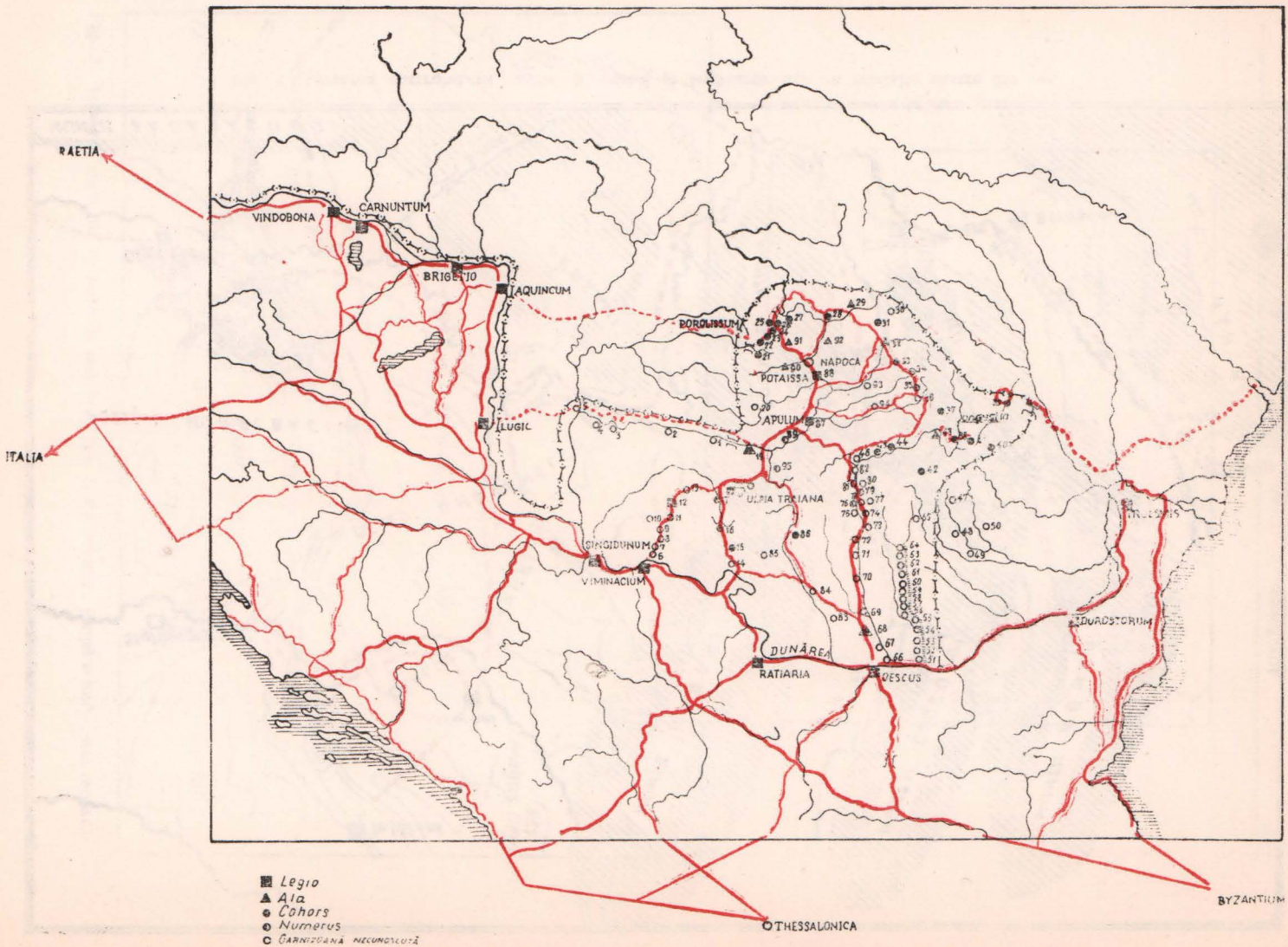

Fig. 1. Harta sistemului defensiv al Daciei romane

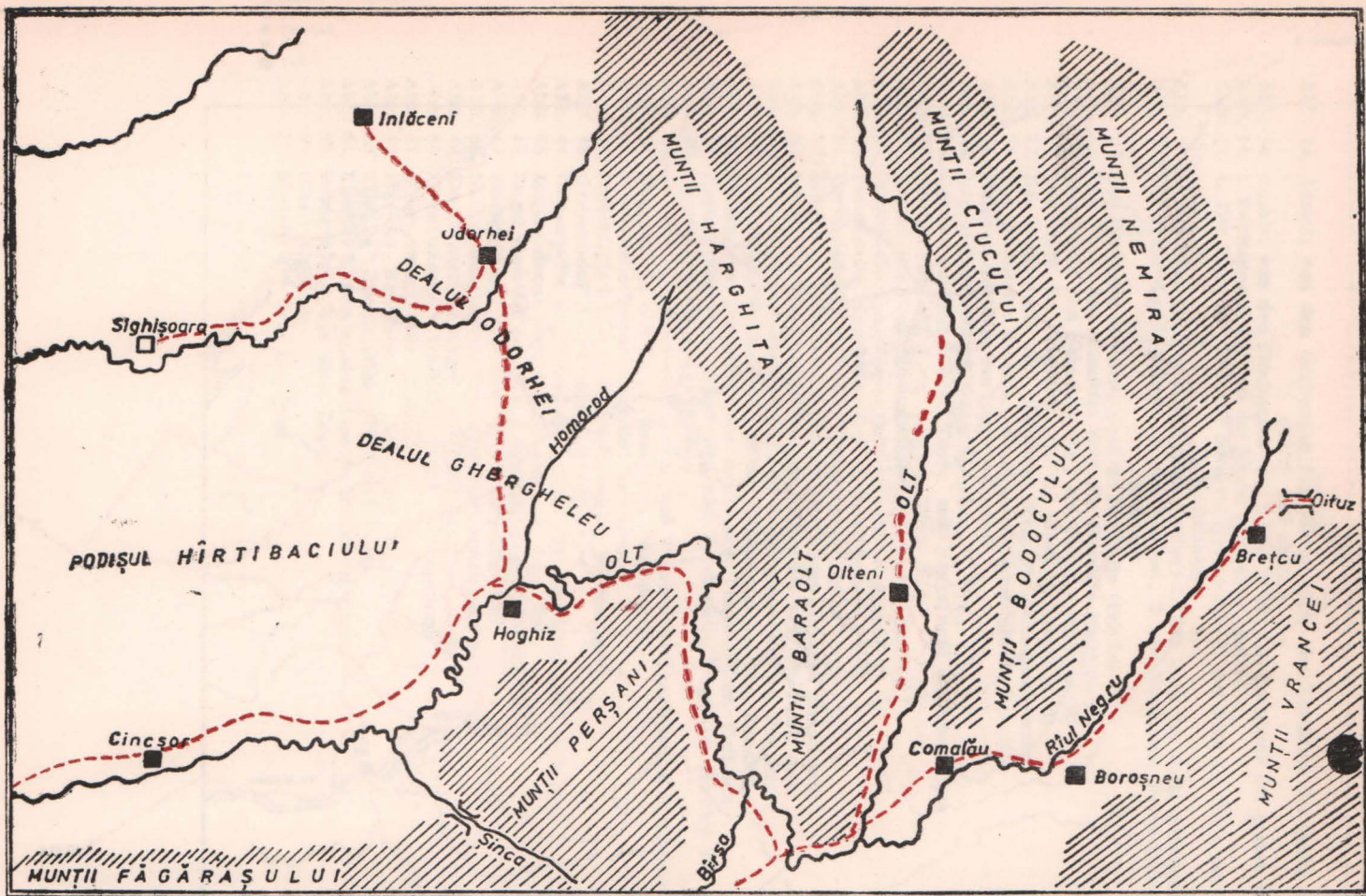

Fig. 2. Așezarea castrului în cadrul limesului și legăturile sale cu celelalte caestre din jur.

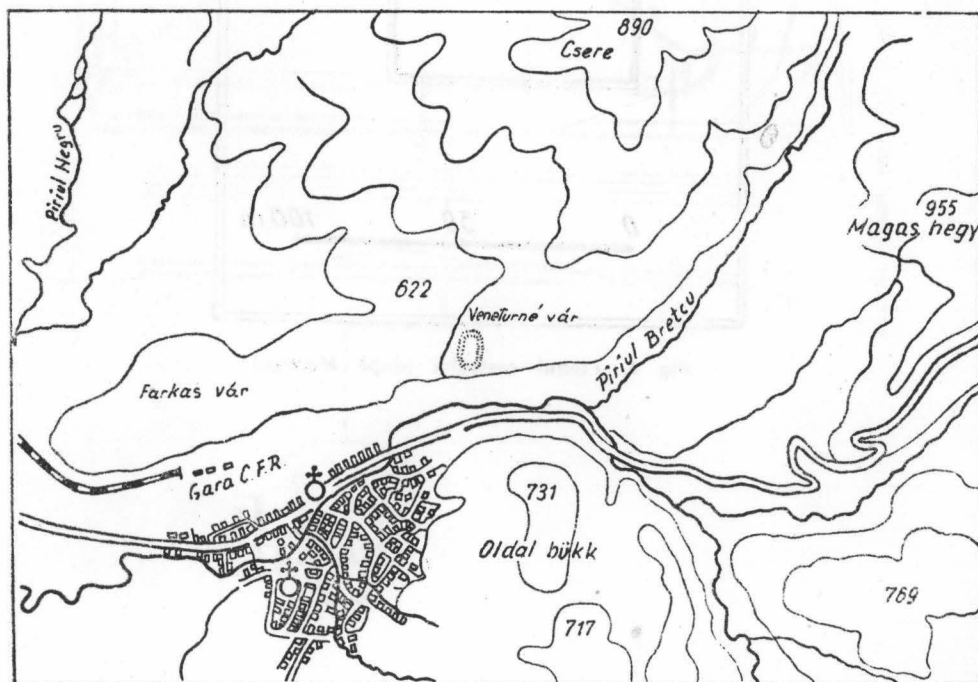
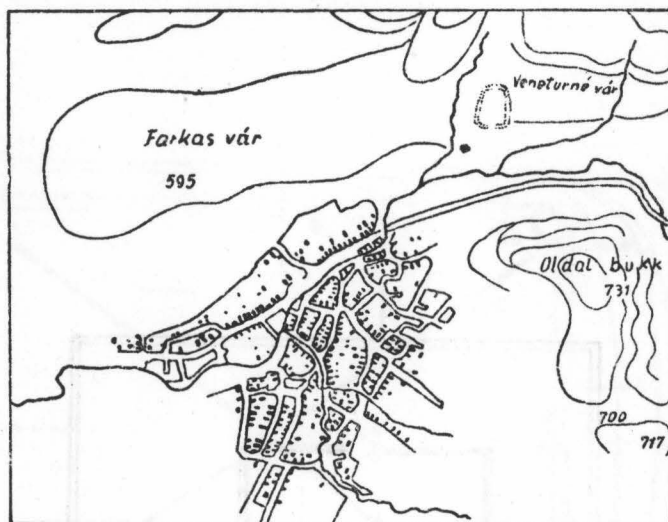

Fig. 3. Așezarea castrului în hotarul satului (după I. Paulovics) ; (după o hartă mai recentă).

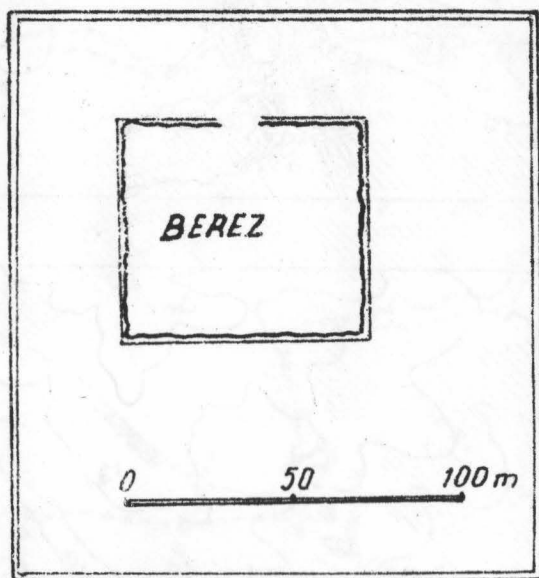

Fig. 4. Planul castrului (după Marsigli)

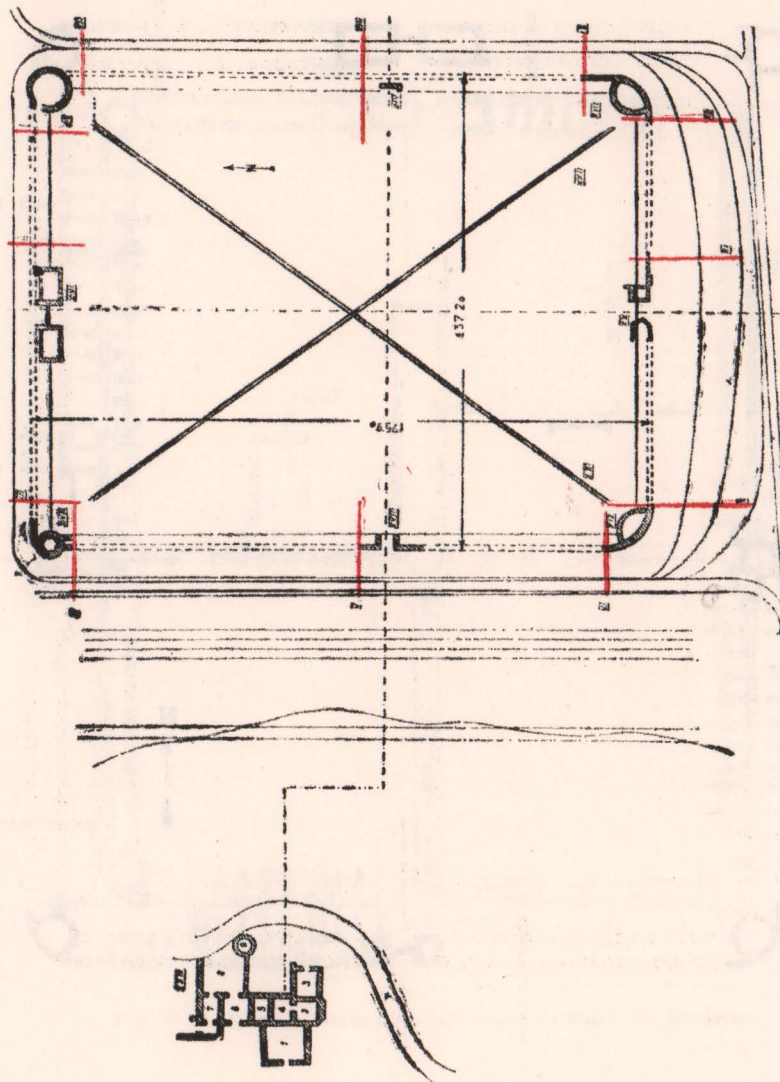

Fig. 5. Planul castrului (după Em. Panaiteșcu)

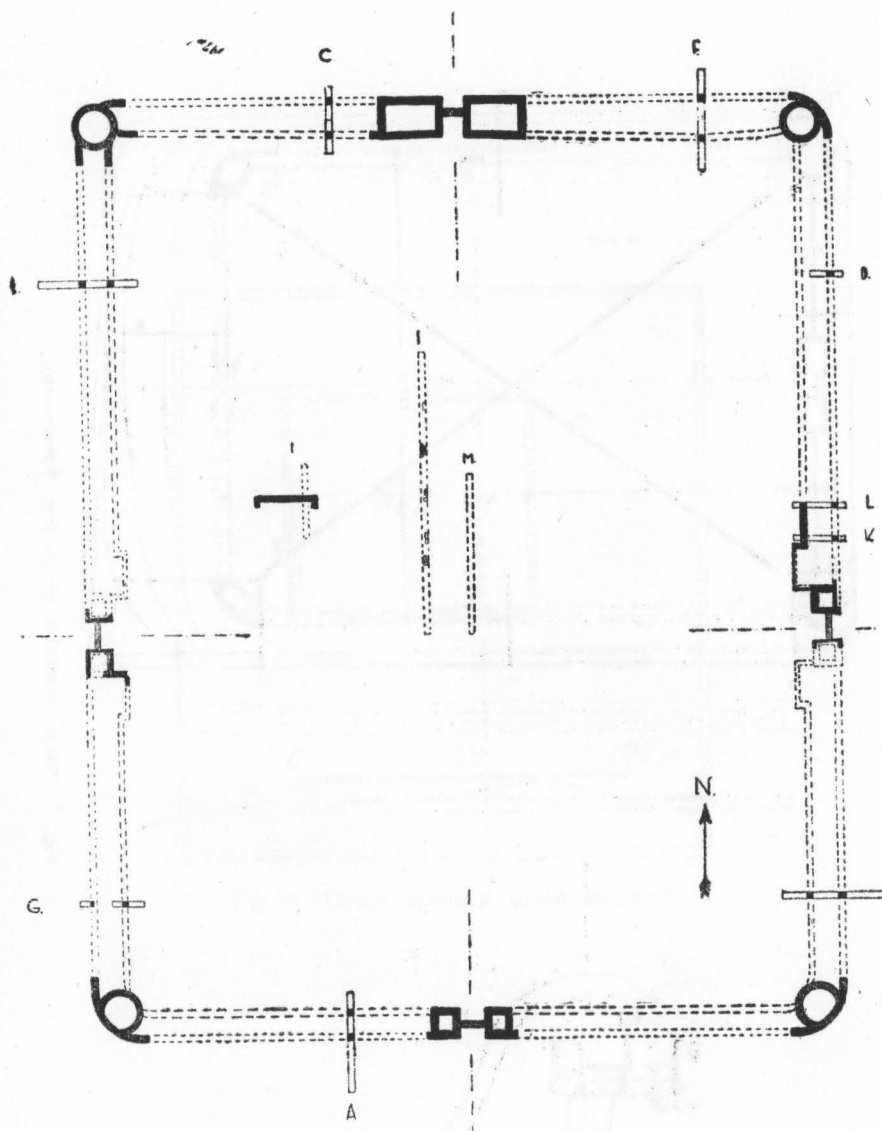

Fig. 9. 1. Planul castrului întocmit de M. Macrea ;

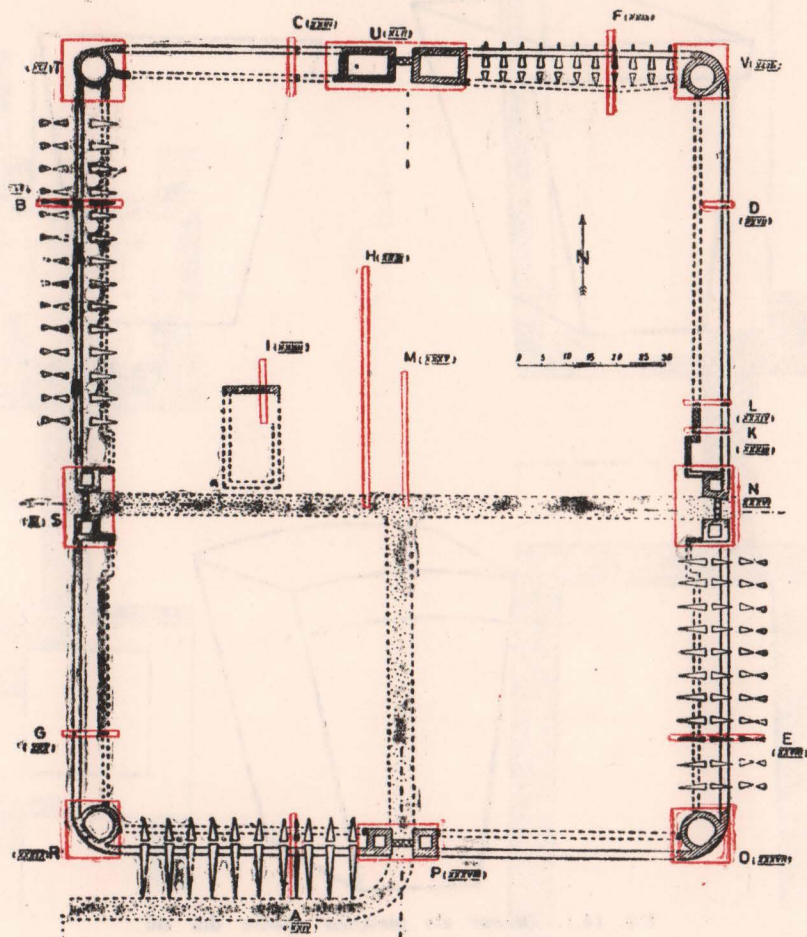

Fig. 9. 2. Planul castrului realizat conform normelor moderne.

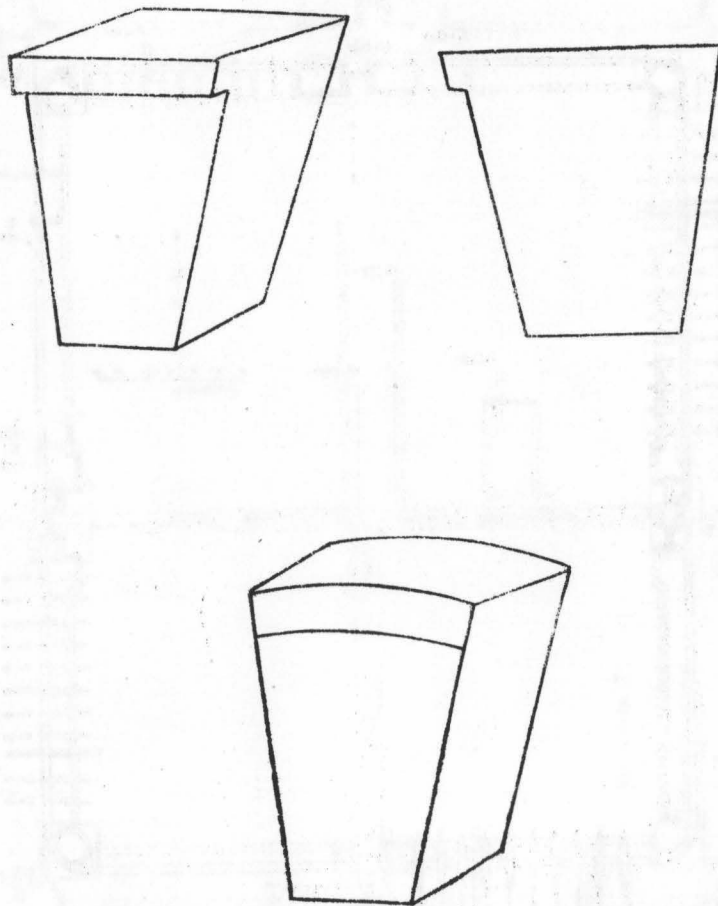

Fig. 14.1. Desene ale pietrelor căzute din zid

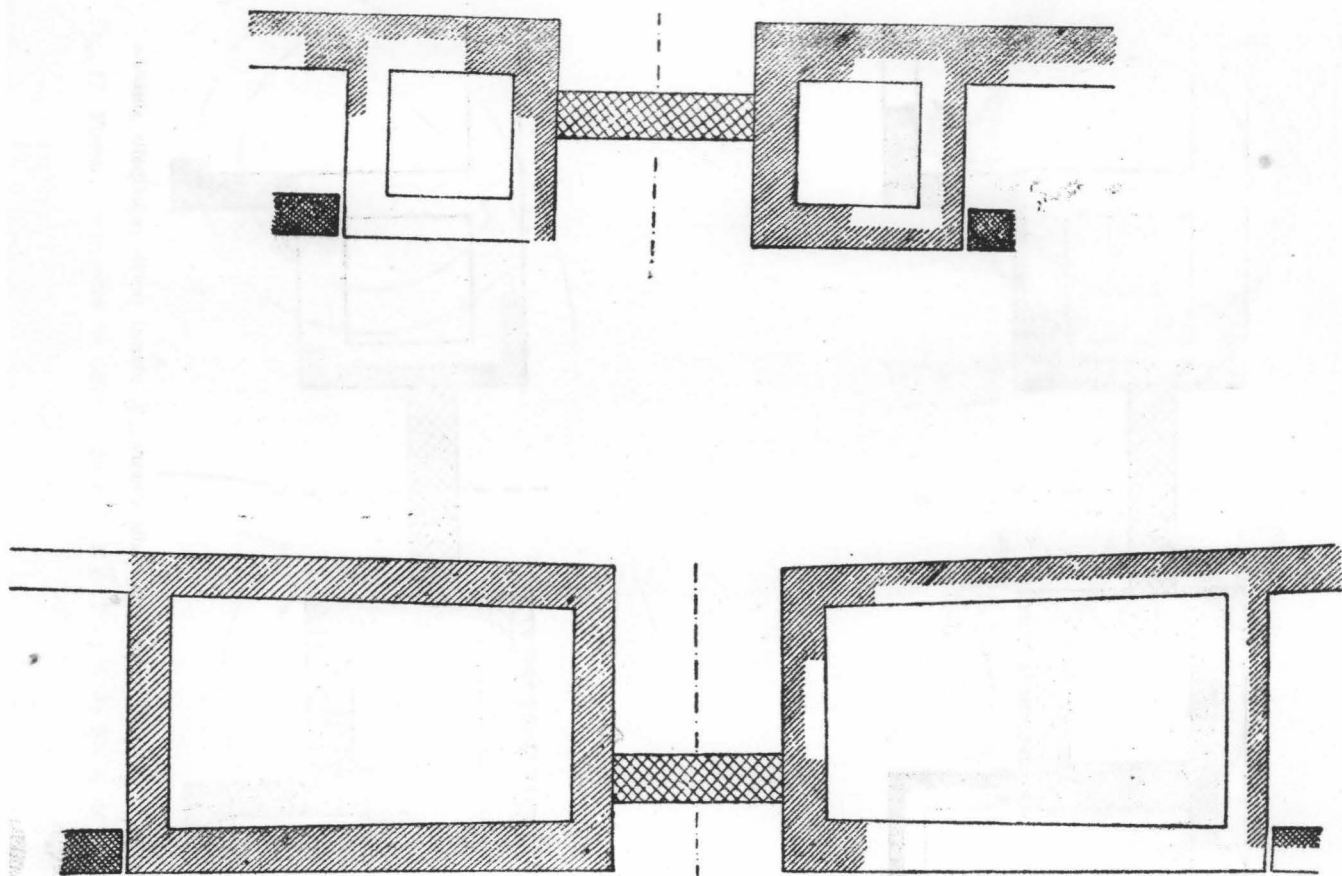

Fig. 15. 1. Planul porții de pe latura de S ; 2. planul porții de pe latura de N (decumana)

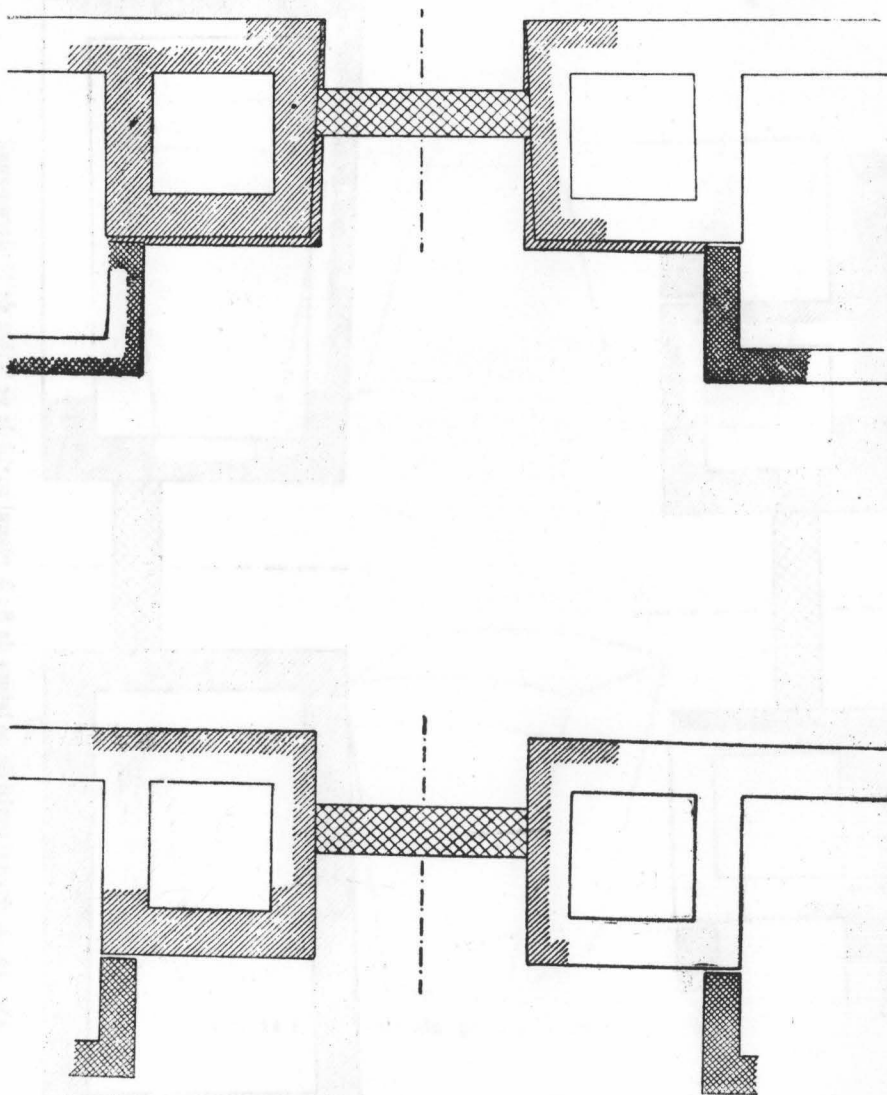

Fig. 16. 1. Planul porții principalis dextra; 2. planul porții principalis sinistra

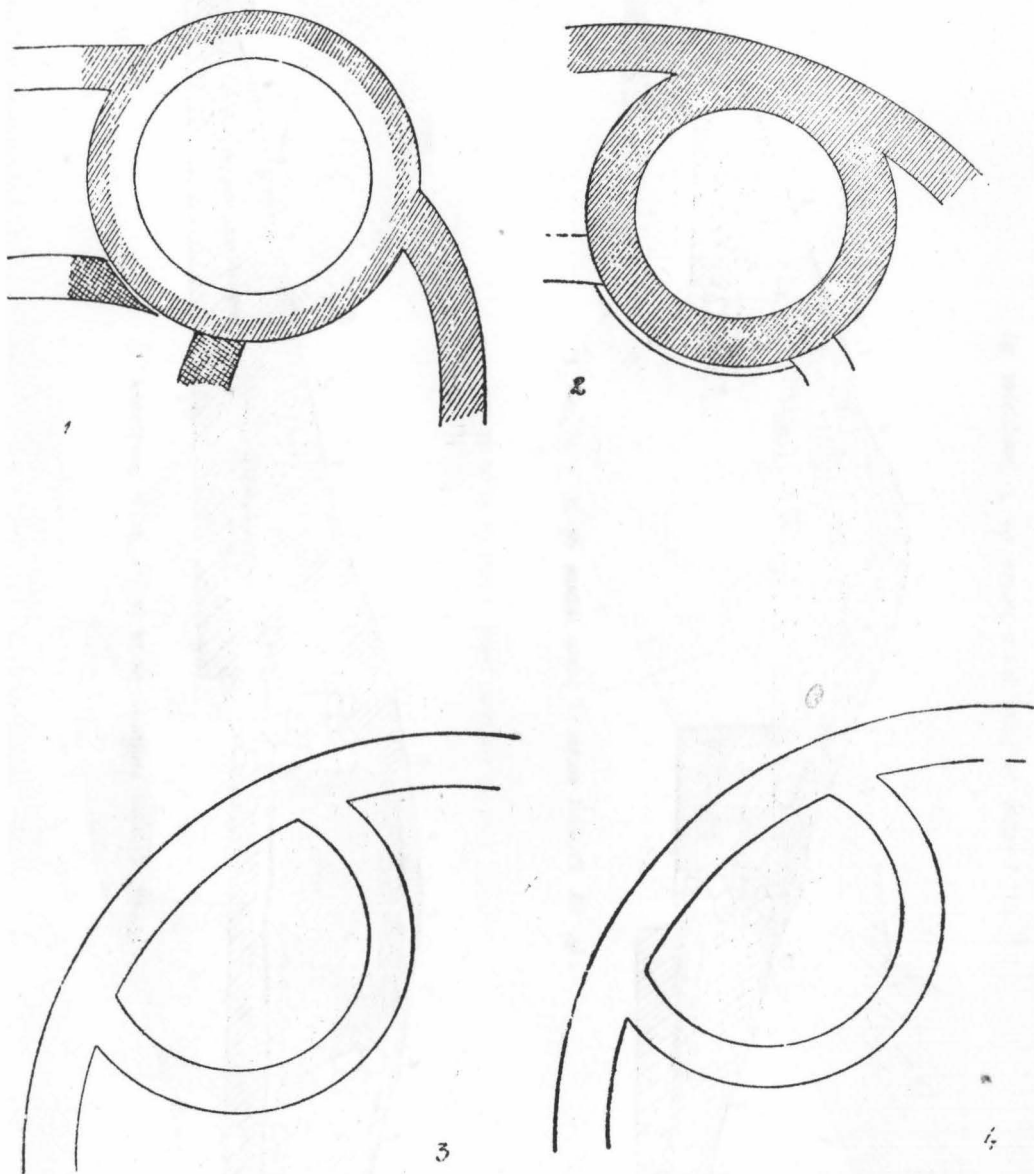

Fig. 17. Planurile turnurilor de colț: 1. de NE; 2. de NV; 3. de SE 4. de SV.

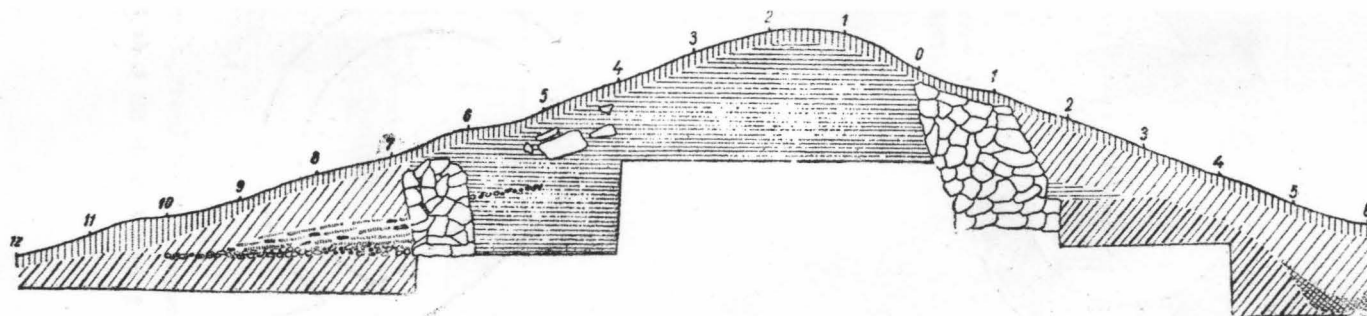

Fig. 18. Profilul secțiunii peste latura de N (secțiunea F)

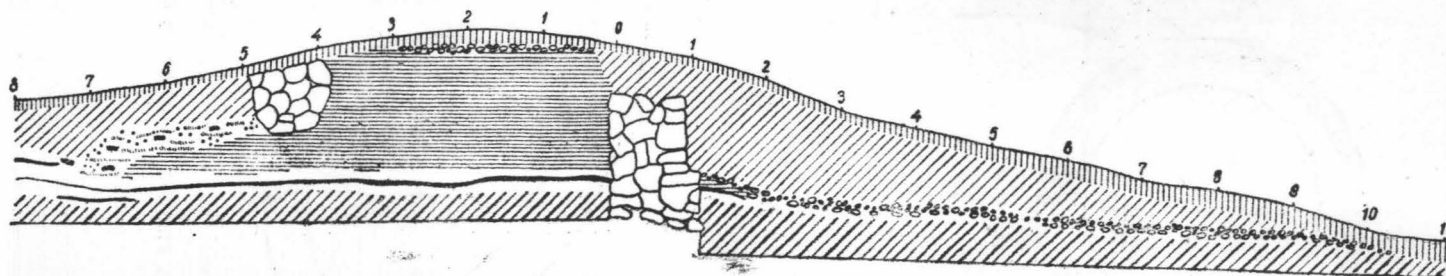

Fig. 19. Profilul secțiunii peste latura de S (secțiunea A)

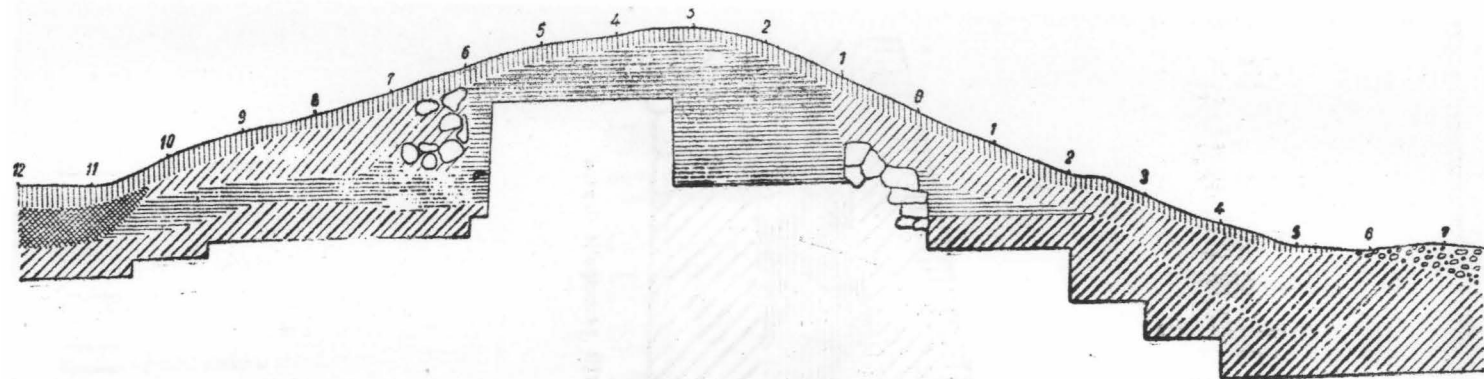

Fig. 20. Profilul secțiunii peste latura de E (secțiunea E)

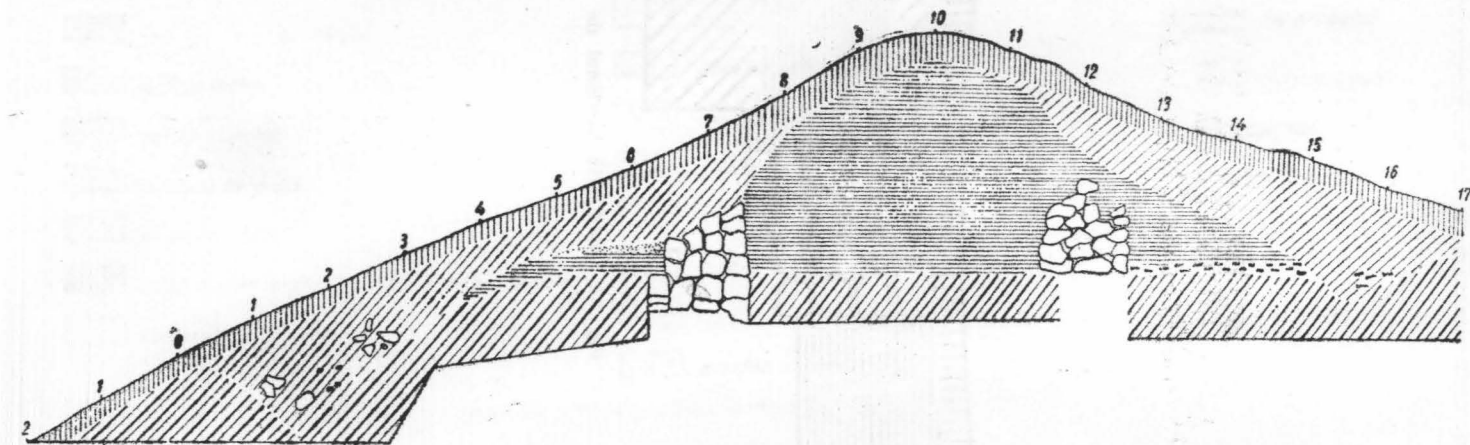

Fig. 21. Profilul secțiunii peste latura de V (secțiunea B)

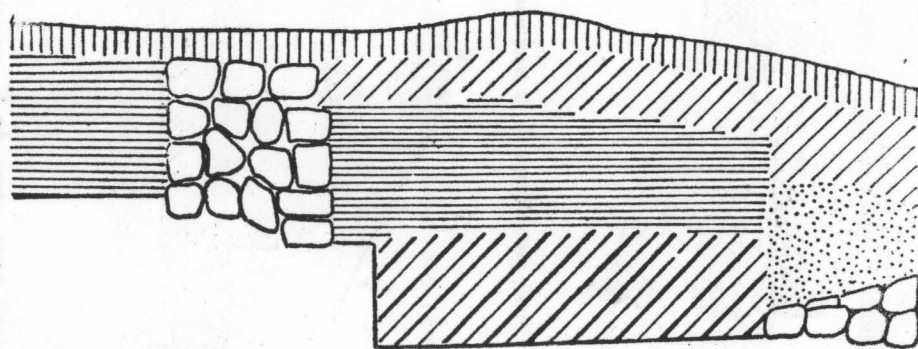
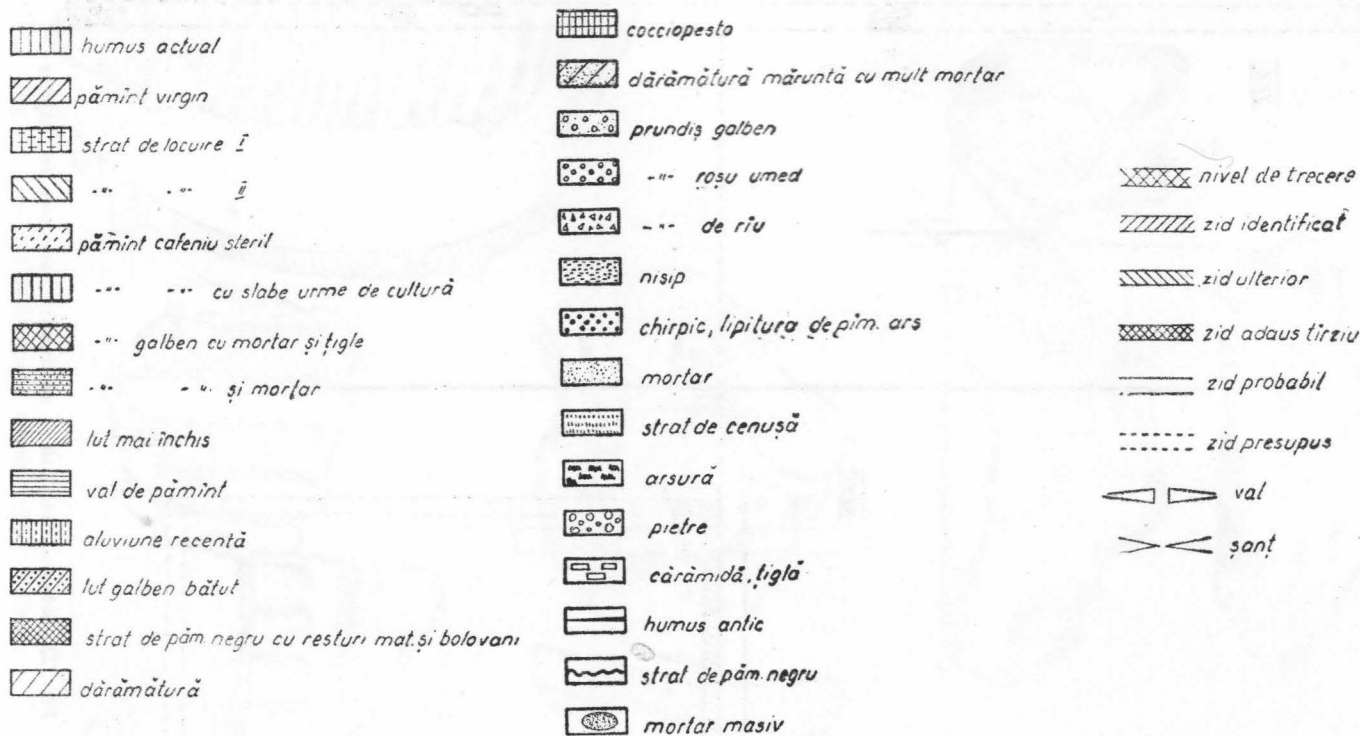

Fig. 22. Profil prin bastionul de S al porții principalis dextra

Legendă pentru profilele secțiunilor din fig. 19—22.

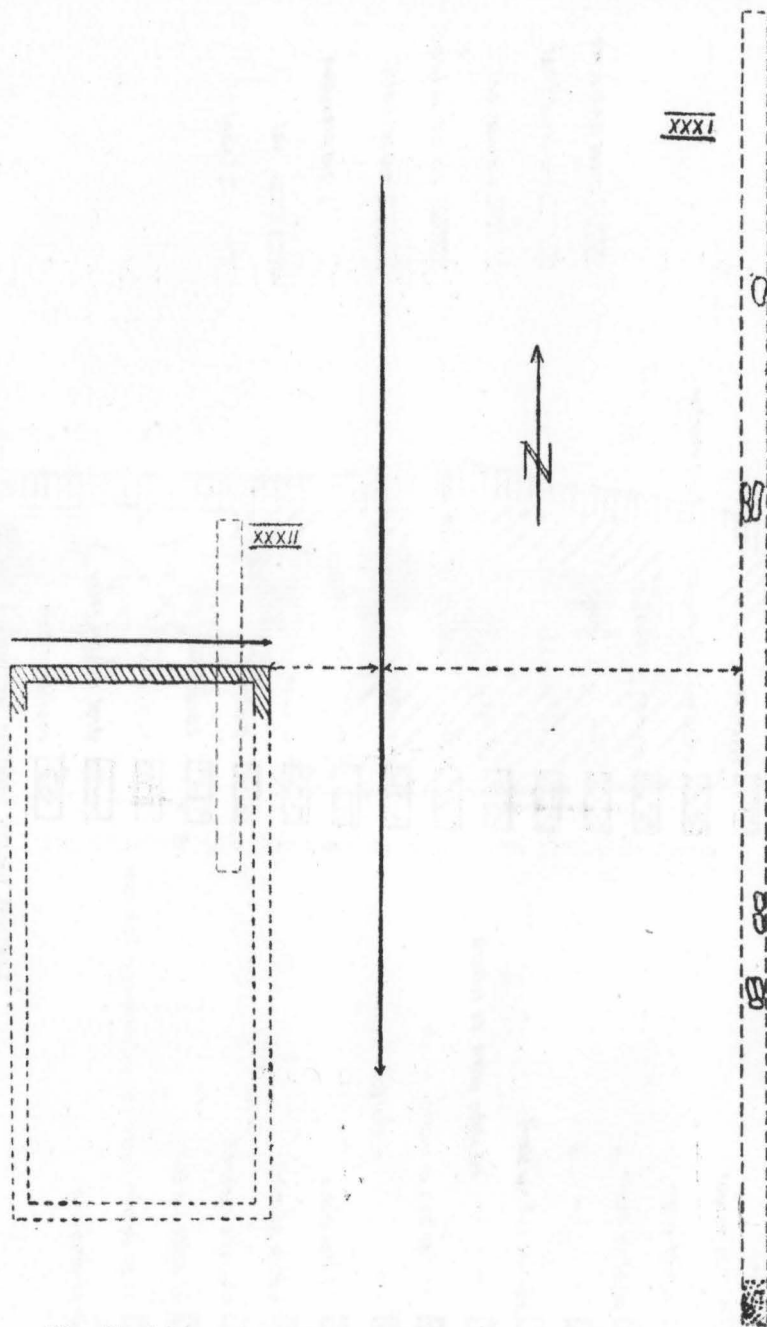

Fig. 23. Schema detaliată a secțiunilor executate în interior

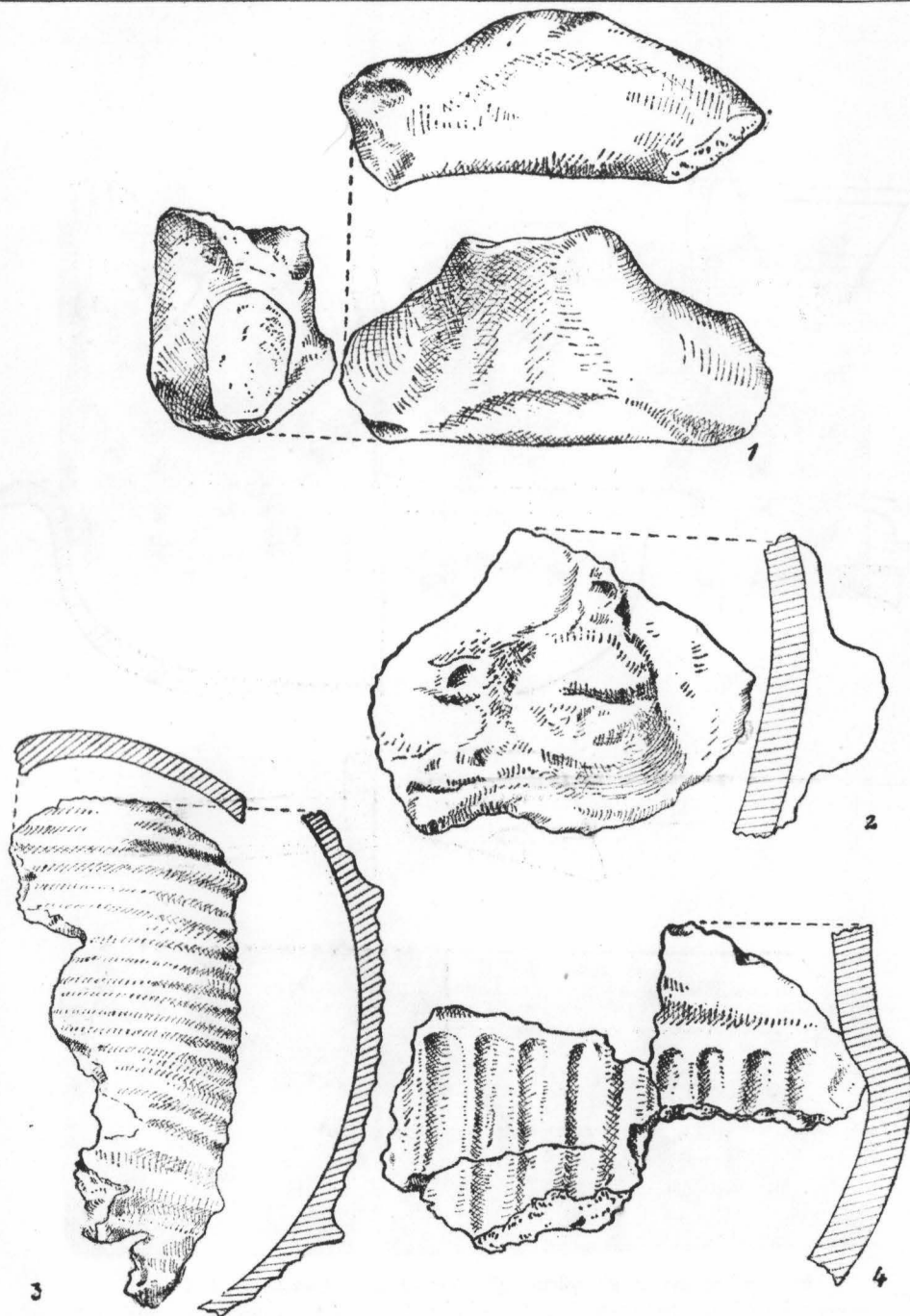

Fig. 24. Ceramica hallstatiană descoperită în castru

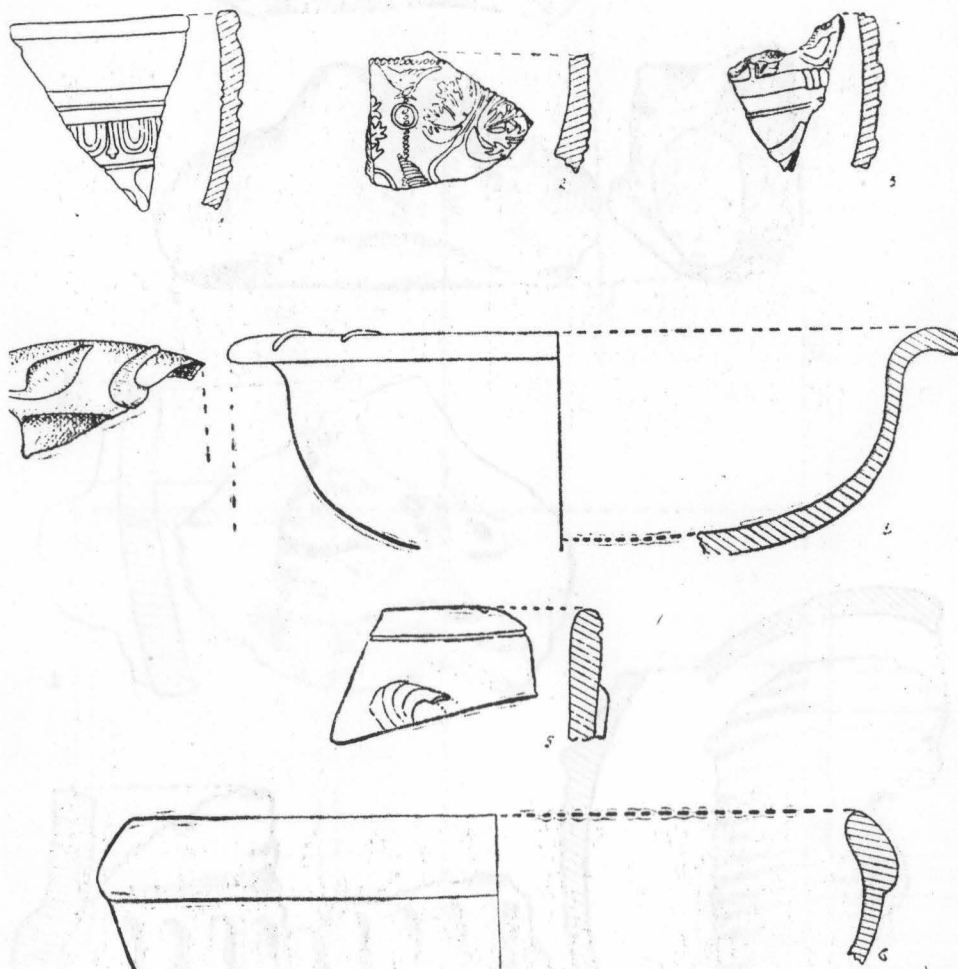

Fig. 25. Ceramică de import descoperită în castru

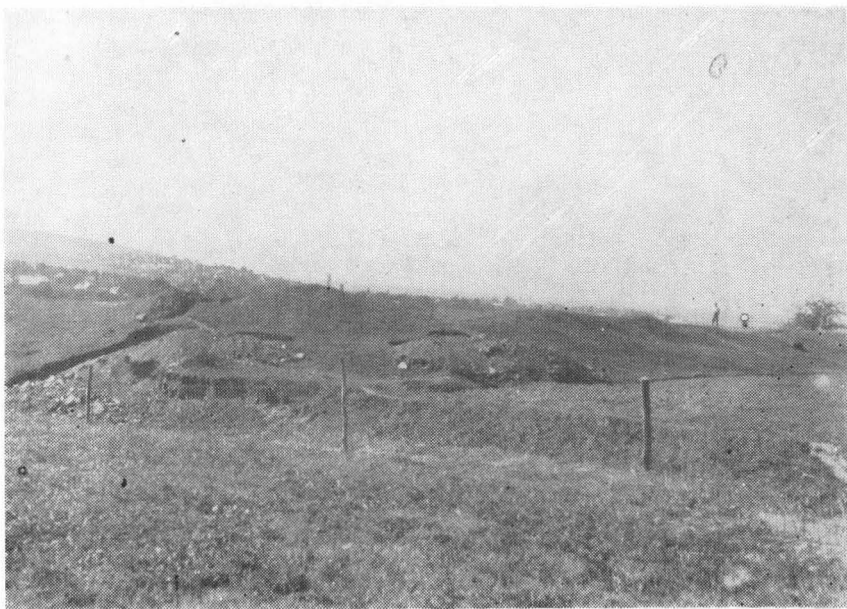
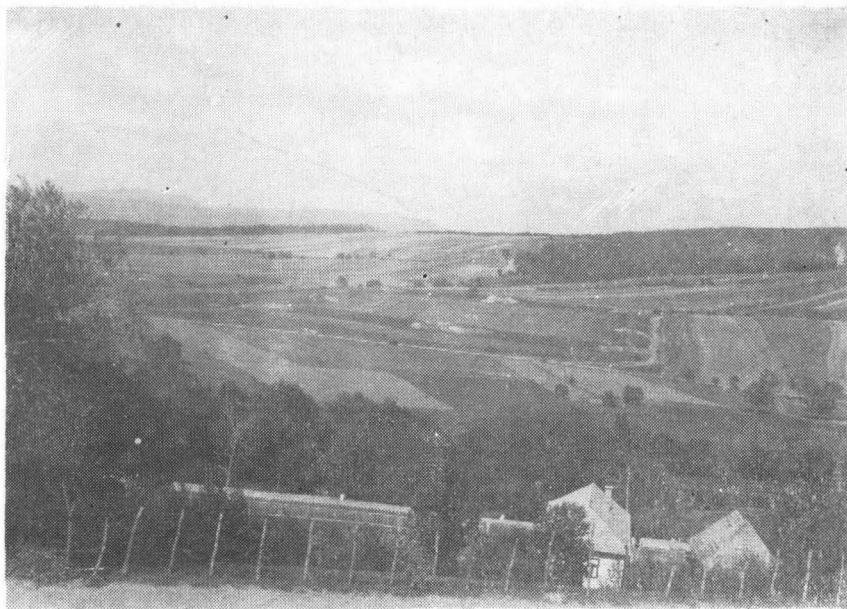

Fig. 6. 1—2. Aspecte din timpul săpăturilor de la castru în 1925

Fig. 7. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1925

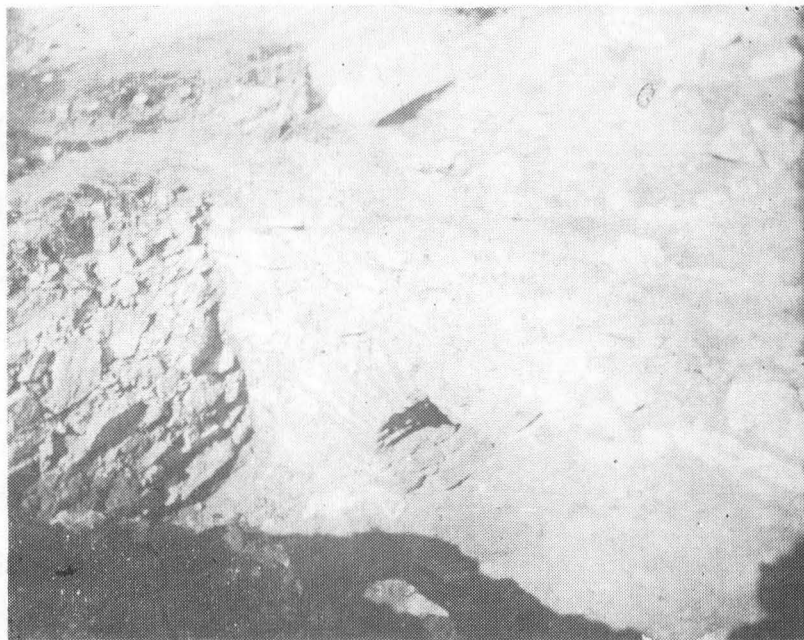

Fig. 8. 1-2. Aspecte din timpul săpăturilor de la baia castrului

Fig. 8 a. Aspectul ruinelor băilor în anul 1925

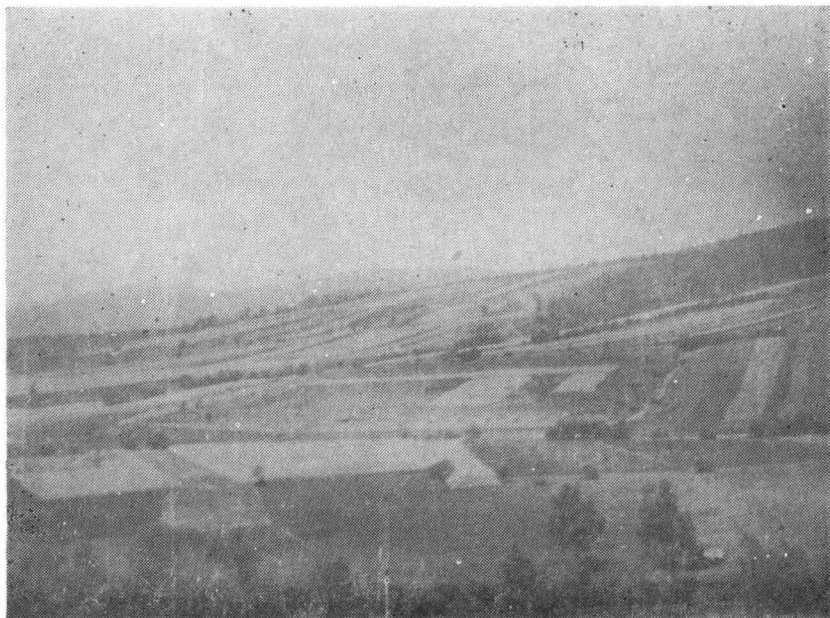

Fig. 10. Vedere a castrului

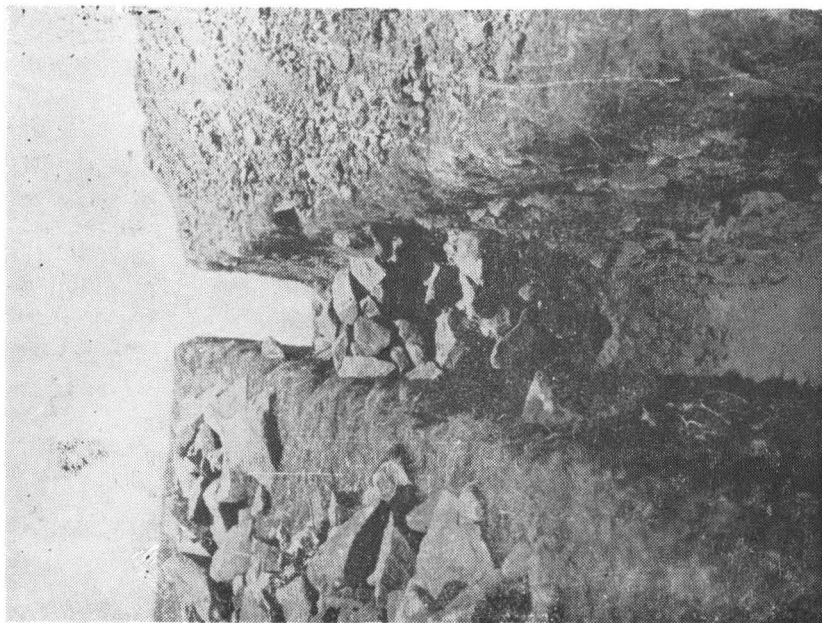
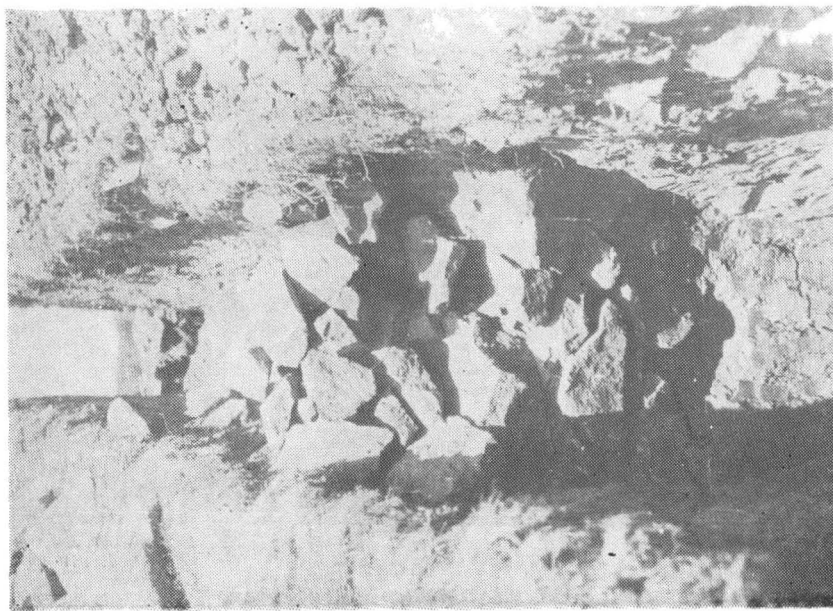

Fig. 11. Aspecte din timpul săpăturilor din 1950 (secțiunea E)

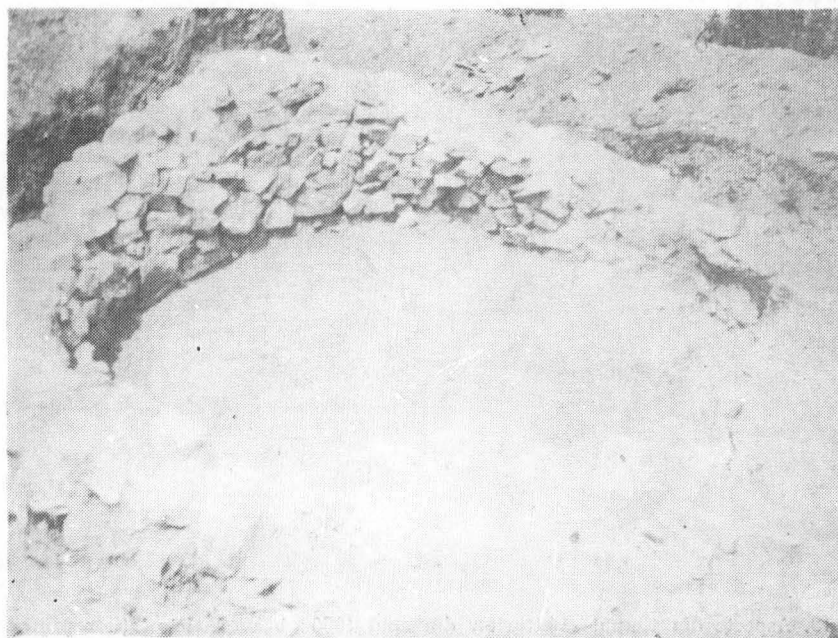
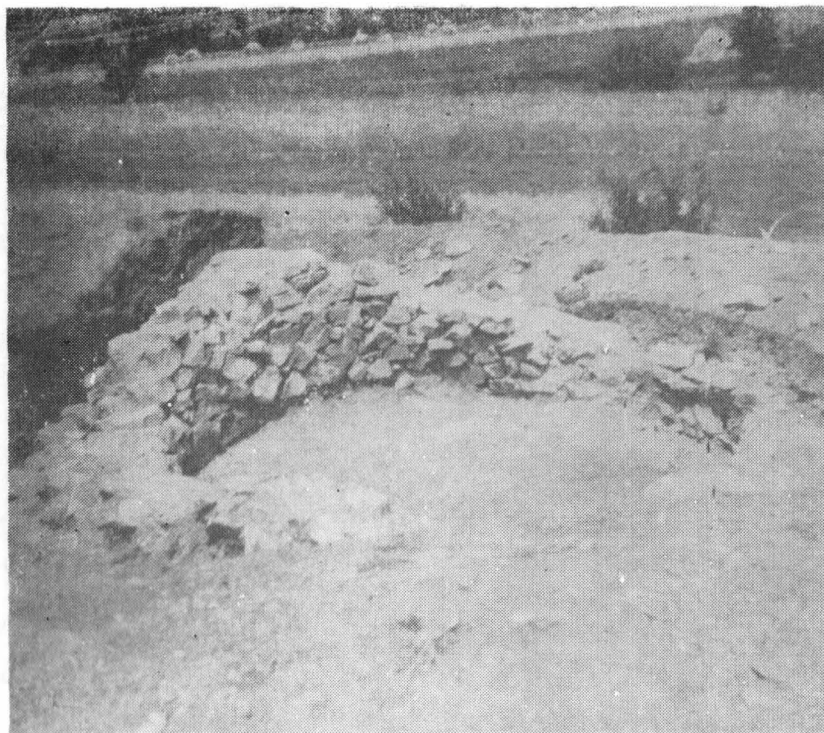

Fig. 12. Aspecte din timpul săpăturilor din 1950 : 1. Turnul din colțul de NE; 2. porta princii-

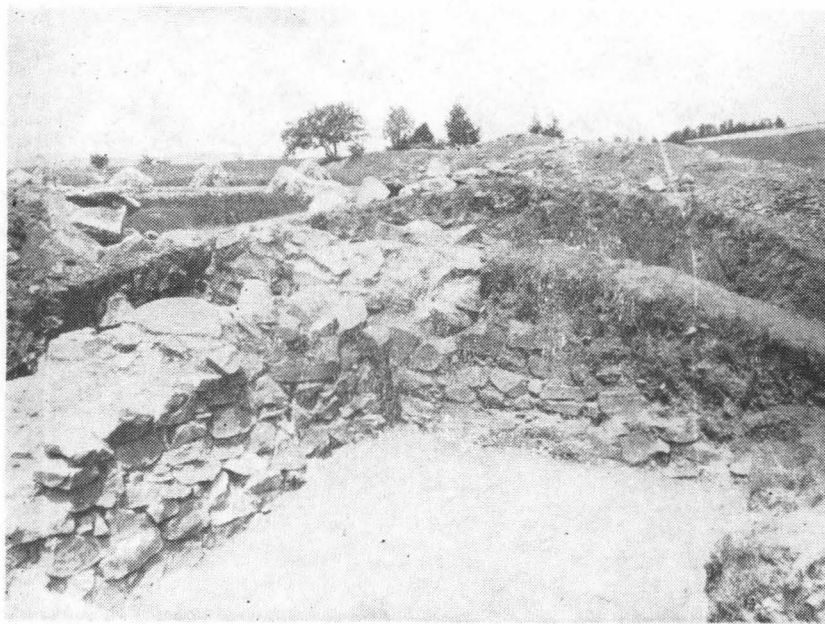
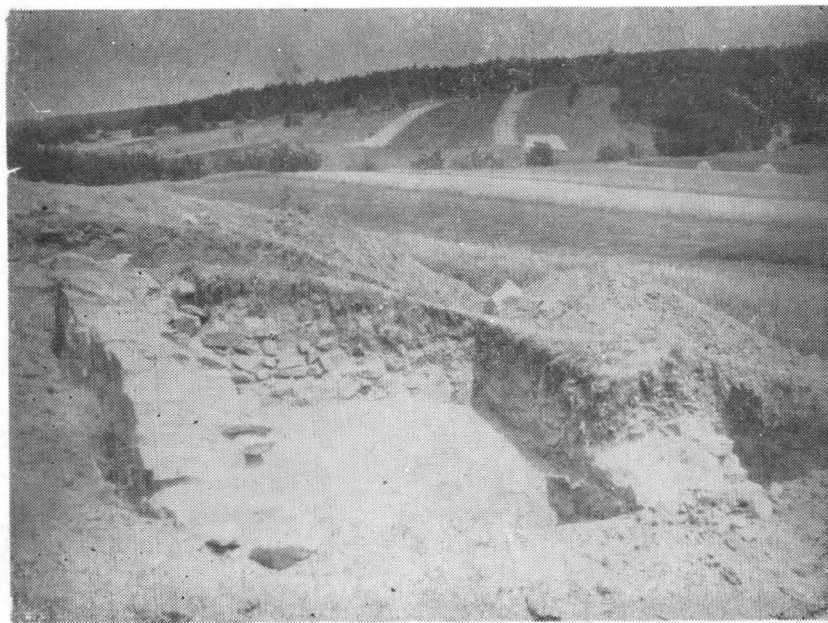

Fig. 13. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1950 : bastioanele porților principale

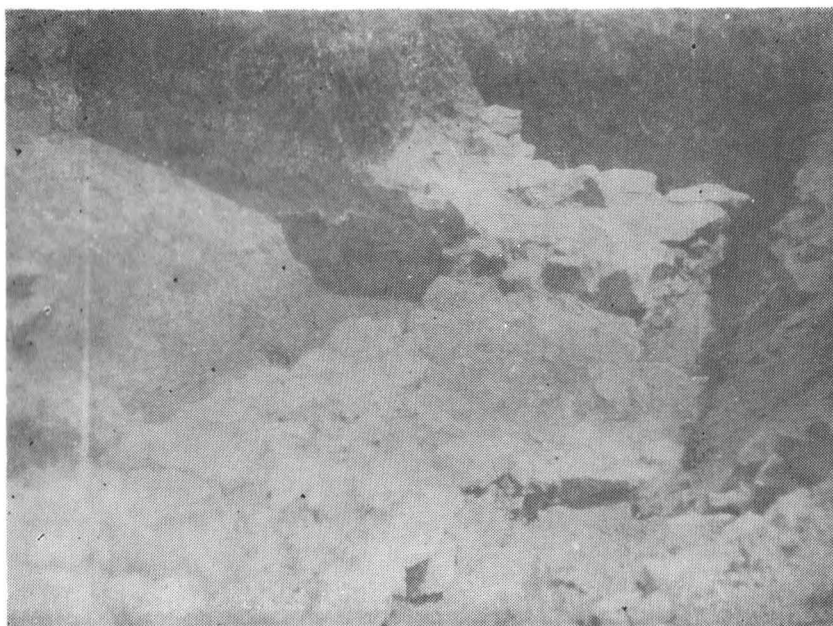

Fig. 14. Aspecte din timpul săpăturilor din anul 1950 : bastionul de Nord
al porții principalis dextra

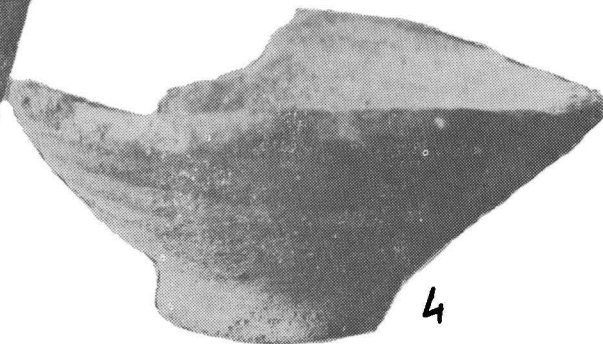
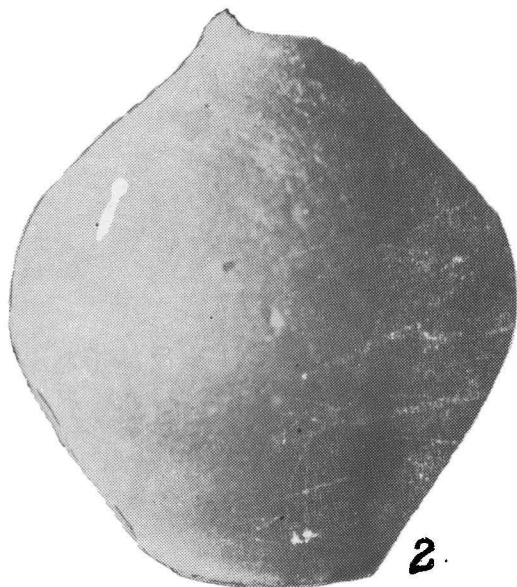
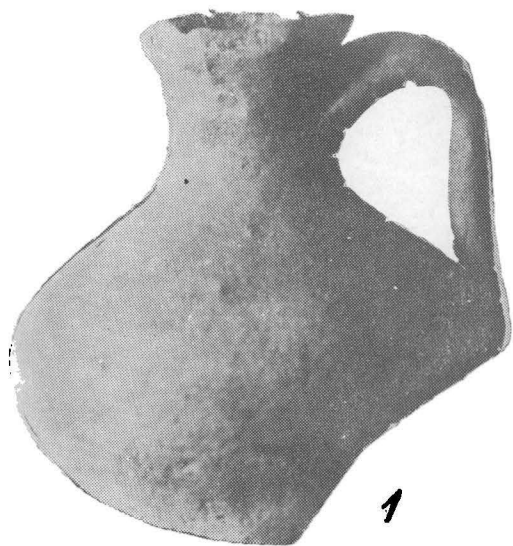

Fig. 32. Material arheologic din săpăturile lui Țm. Panaitescu
www.muzeuzalau.ro / www.cimec.ro

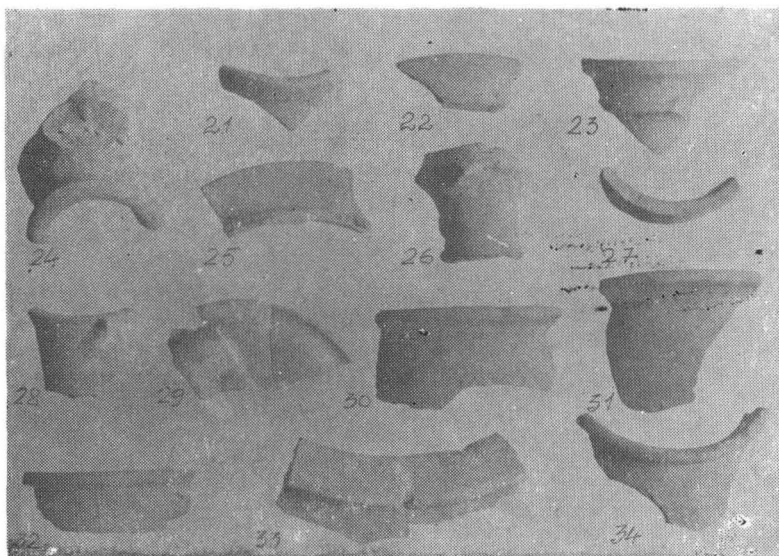
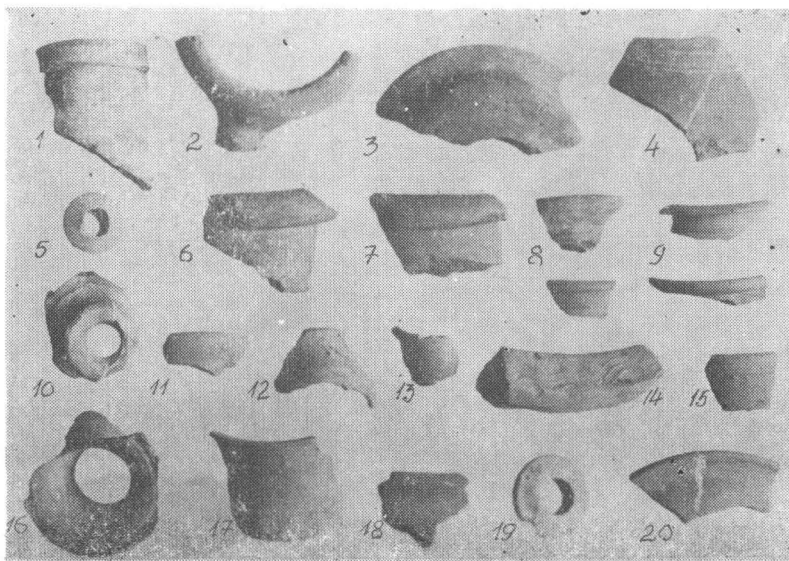

Fig. 33. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaiteșcu

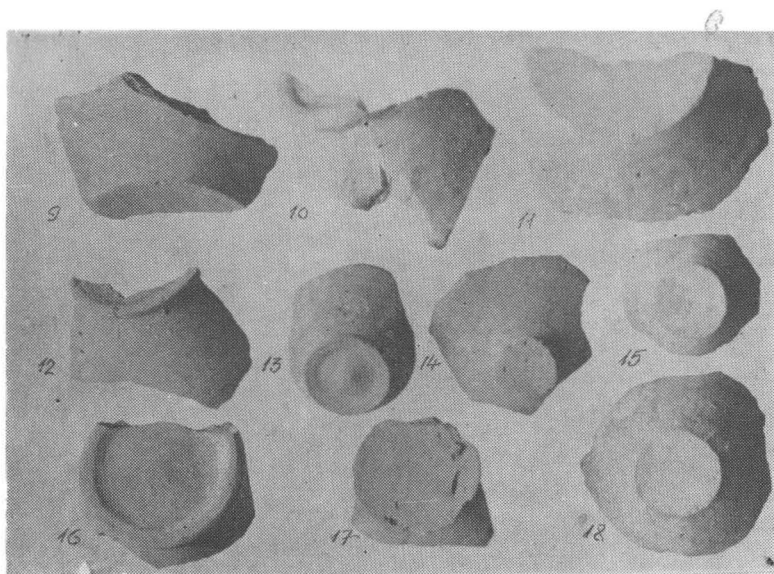
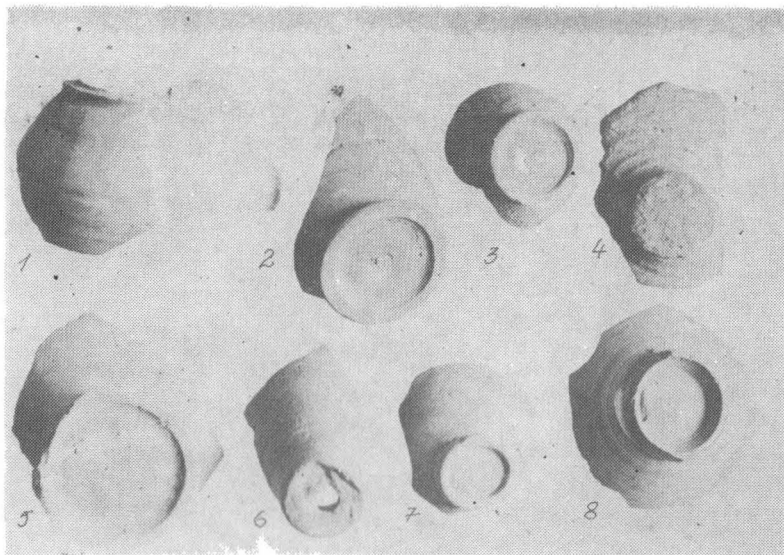

Fig. 34. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaiteșcu

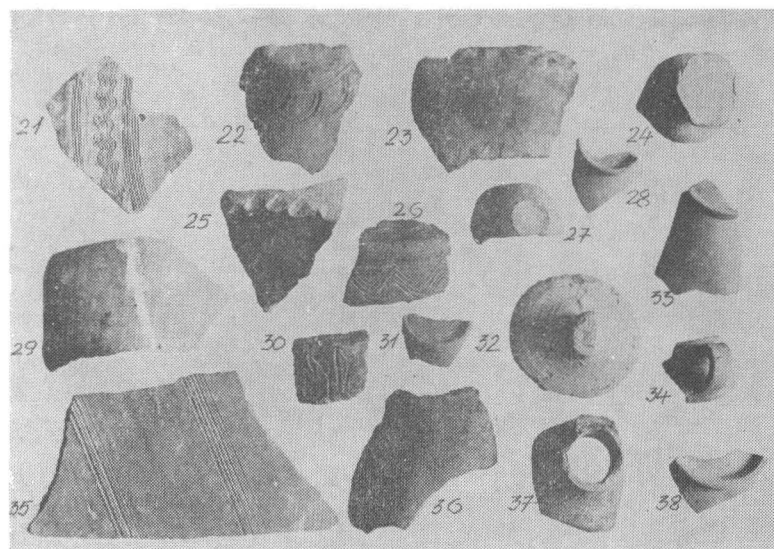
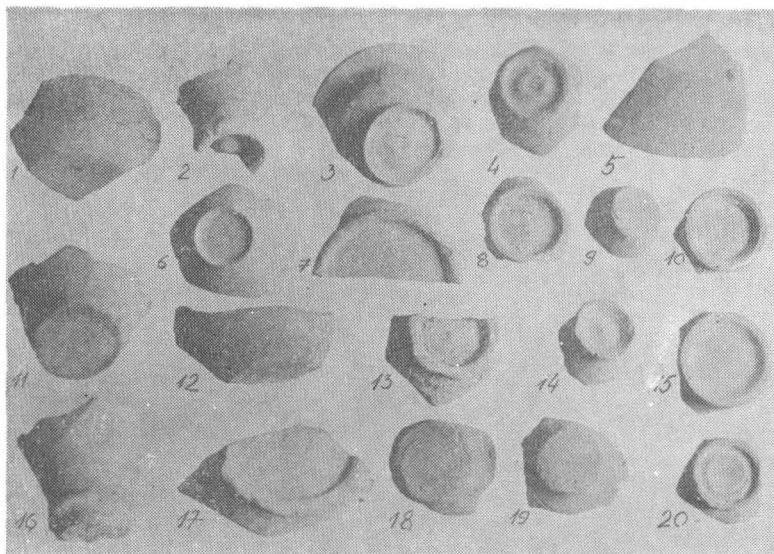

Fig. 35. Material arheologic din săpăturile lui Em. Panaitescu

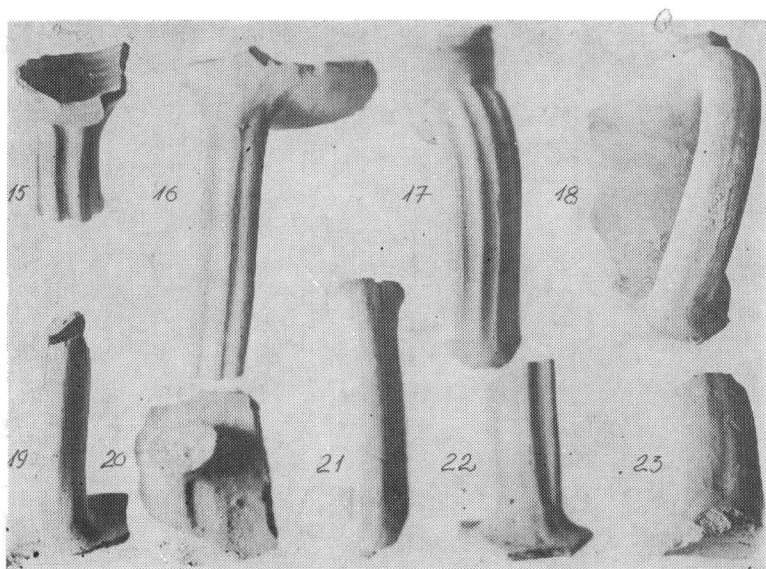
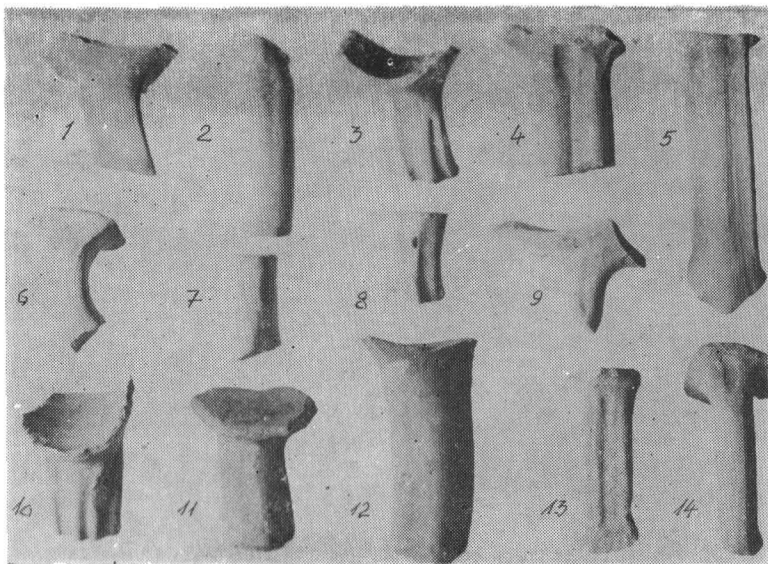

Fig. 36. Ceramică provincială din castru : torți de vase

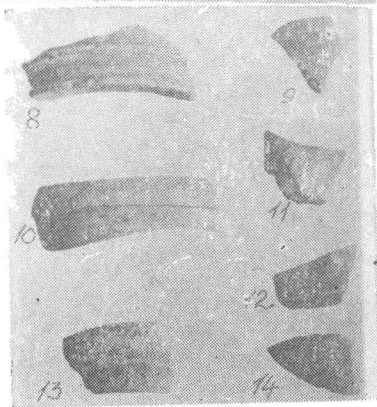
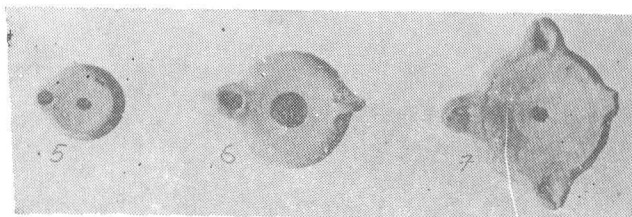
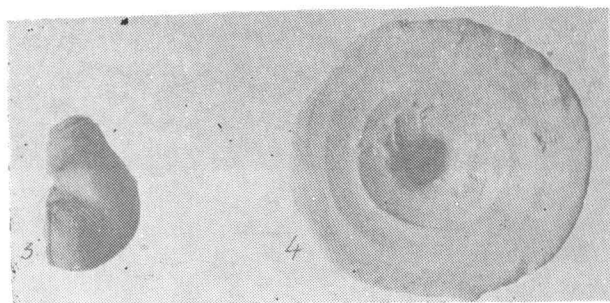
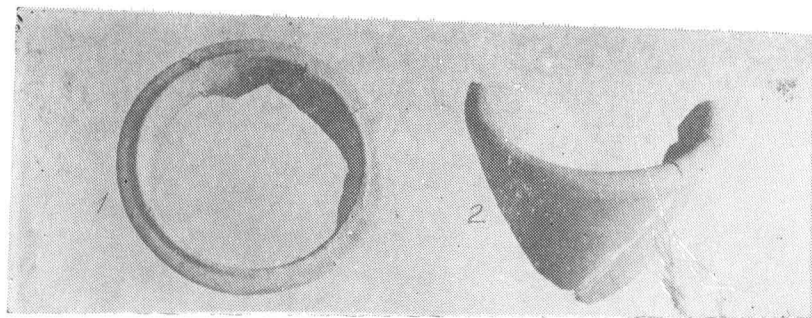

Fig. 37. Ceramică de import (amfore) și provincială (opaițe)

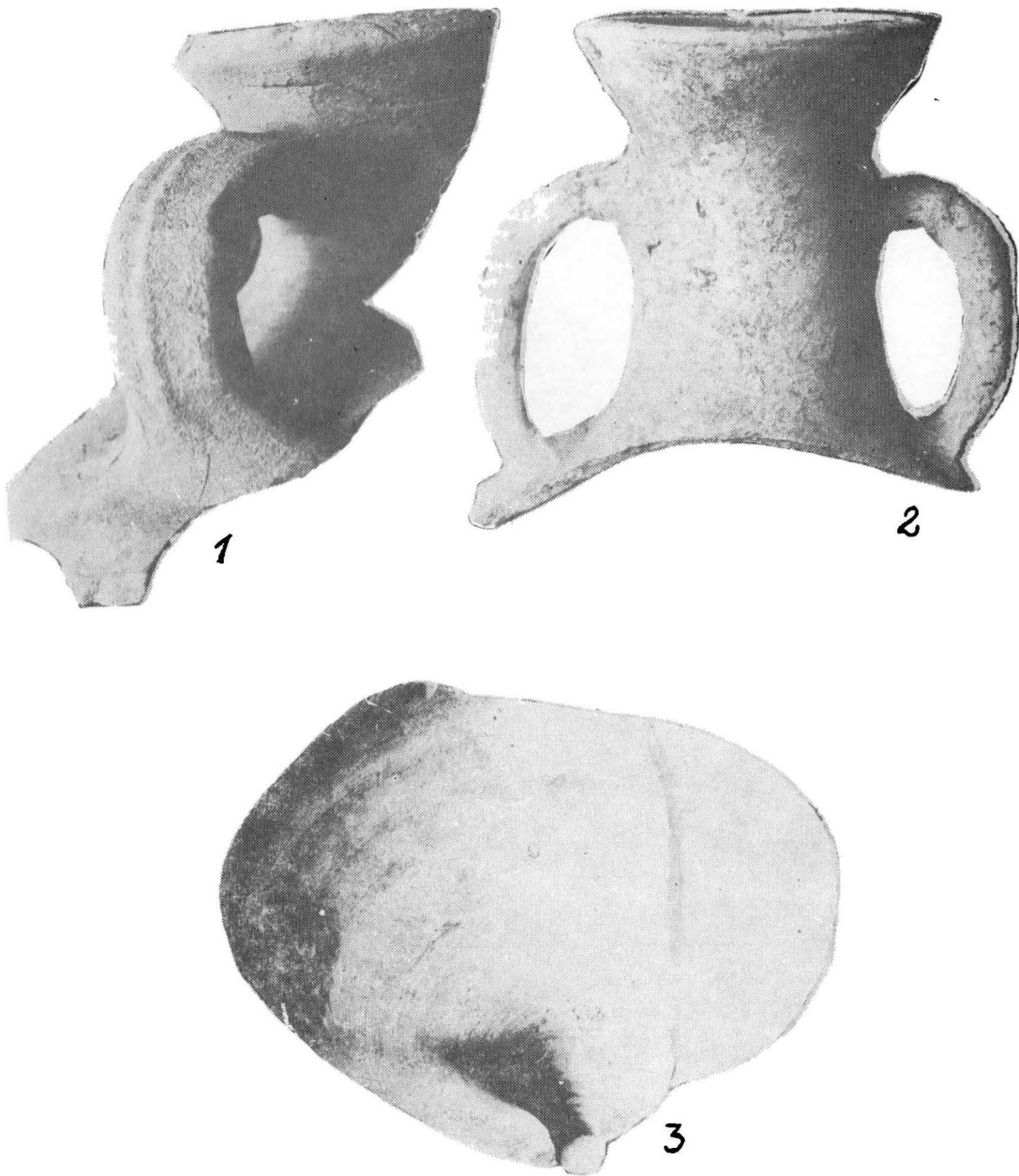

Fig. 38. Ceramică de import: amfore

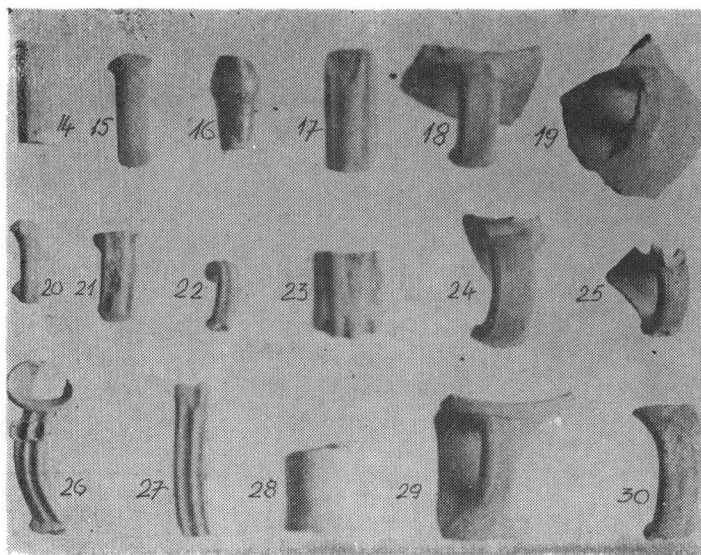
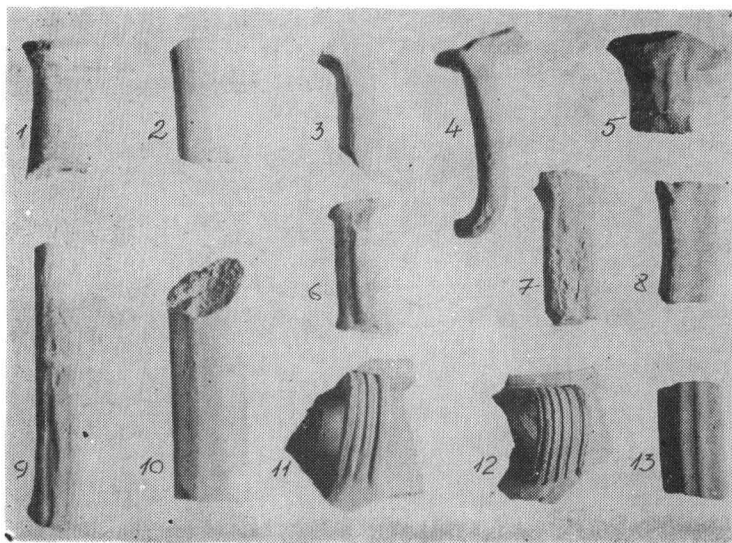

Fig. 39. Ceramică de import (amfore) și provincială (torți de vase)

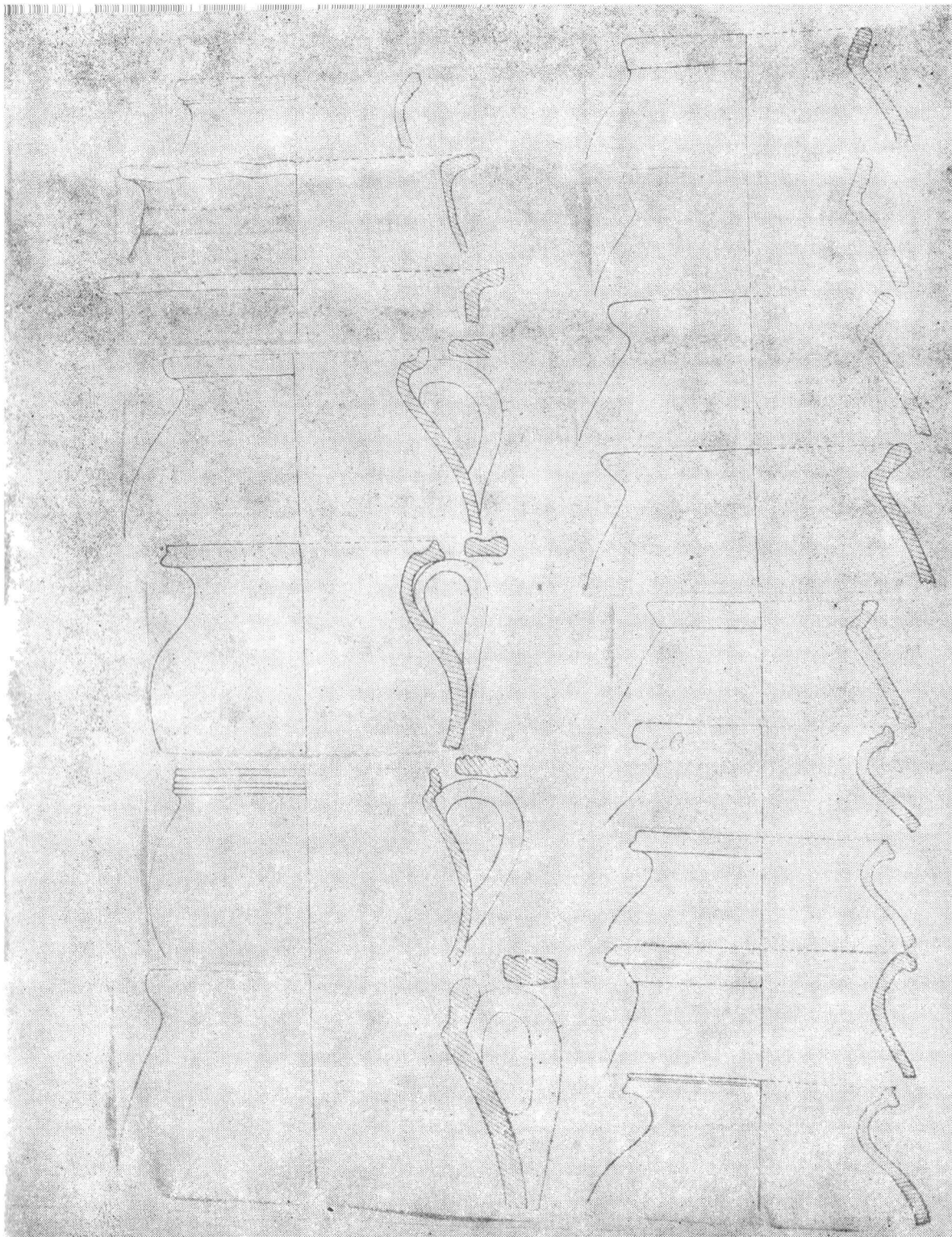

Fig. 26. Ceramică provincială: oale cu toartă și oale simple

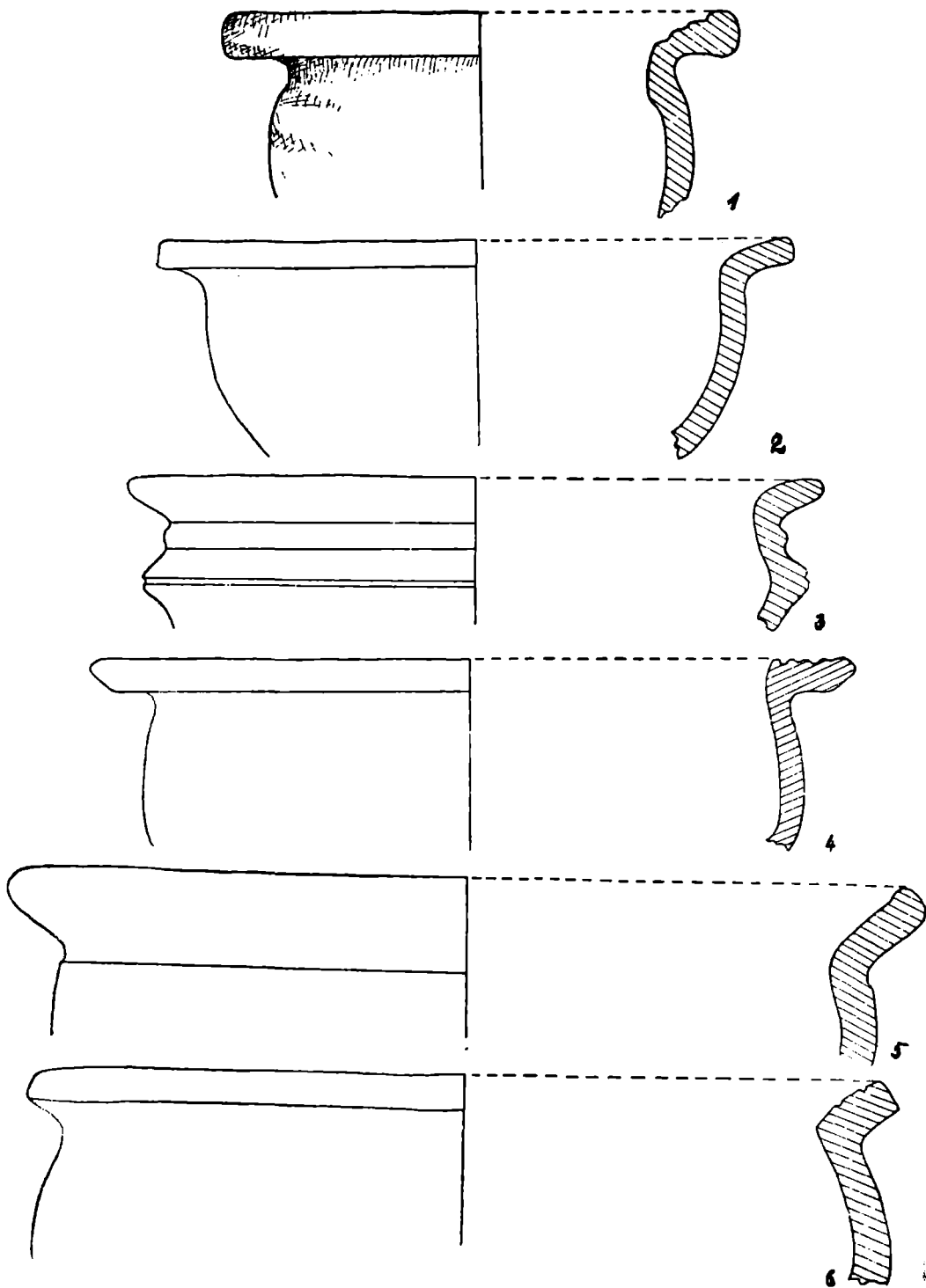

Fig. 27. Ceramice provinciale. Cale scunde

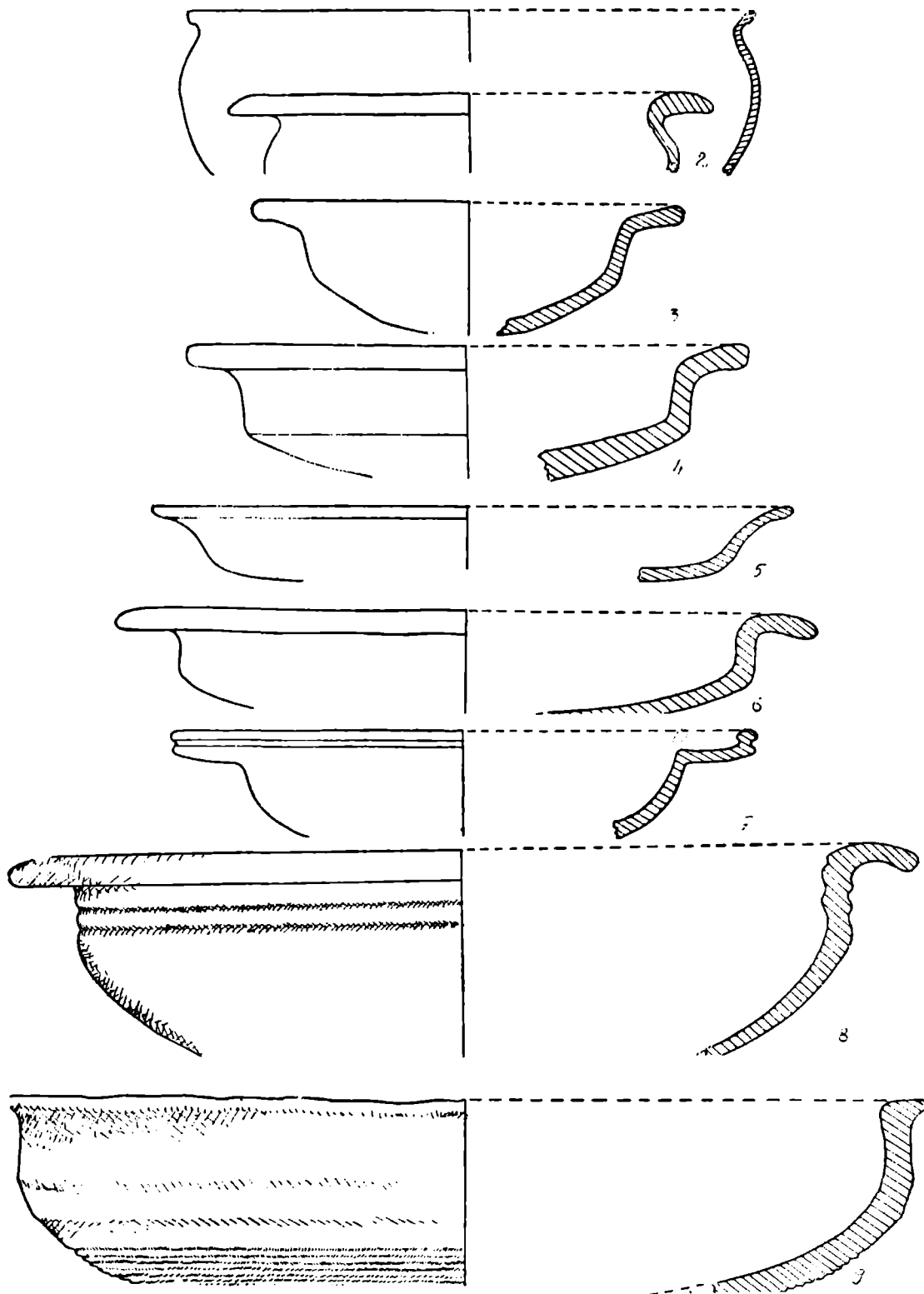

Fig. 28. Ceramic provincial Vukichin on fund inelar

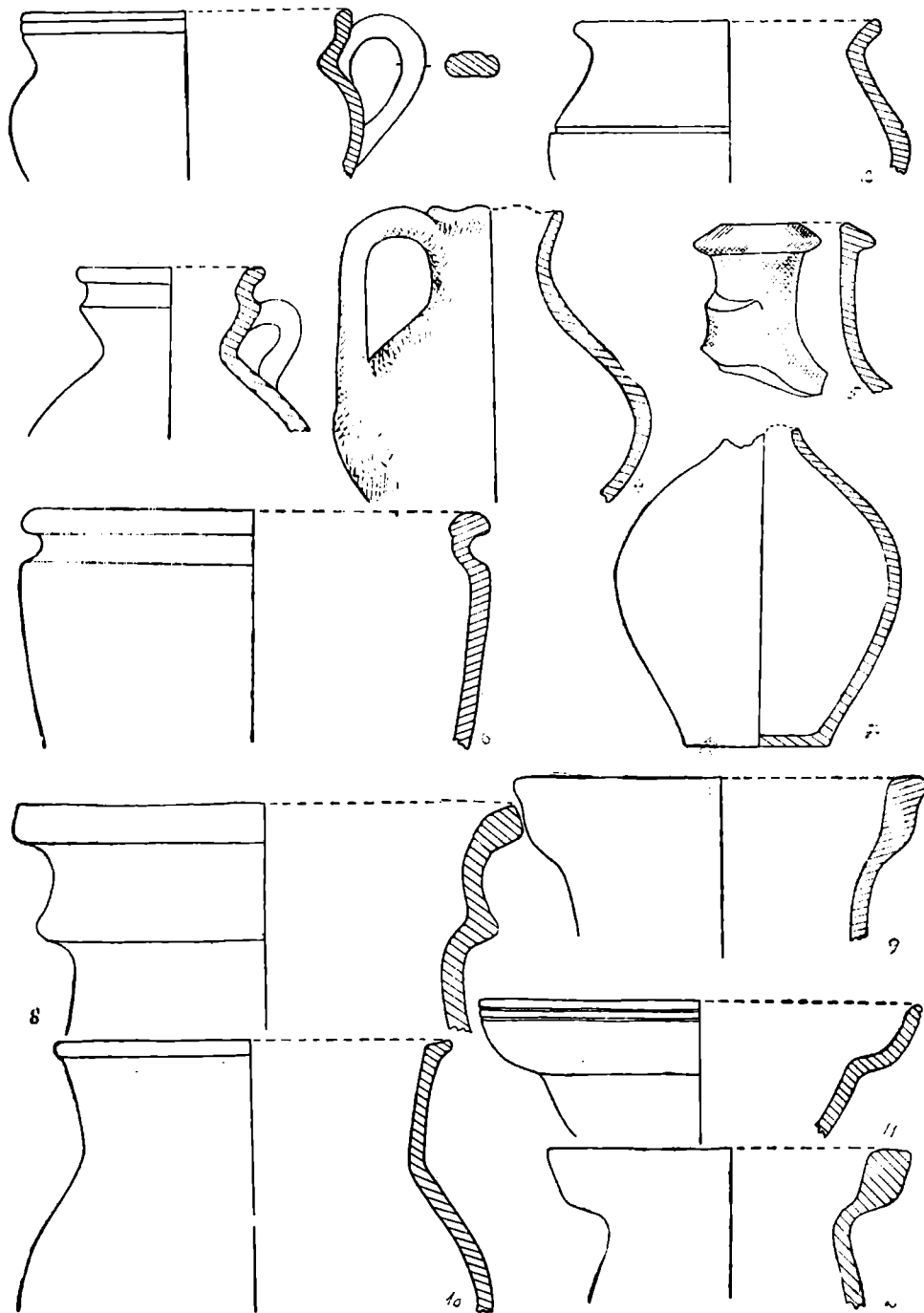

Fig. 30. Ceramică provincială: diferite forme de vase

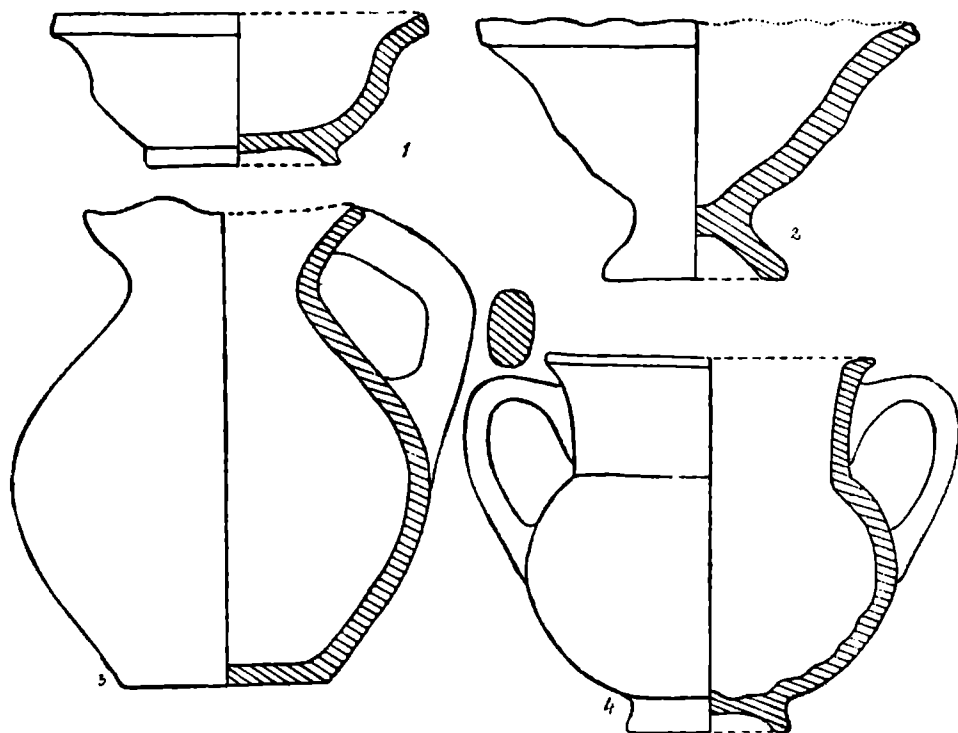

Fig. 31. Ceramică provincială: diferite forme de vase

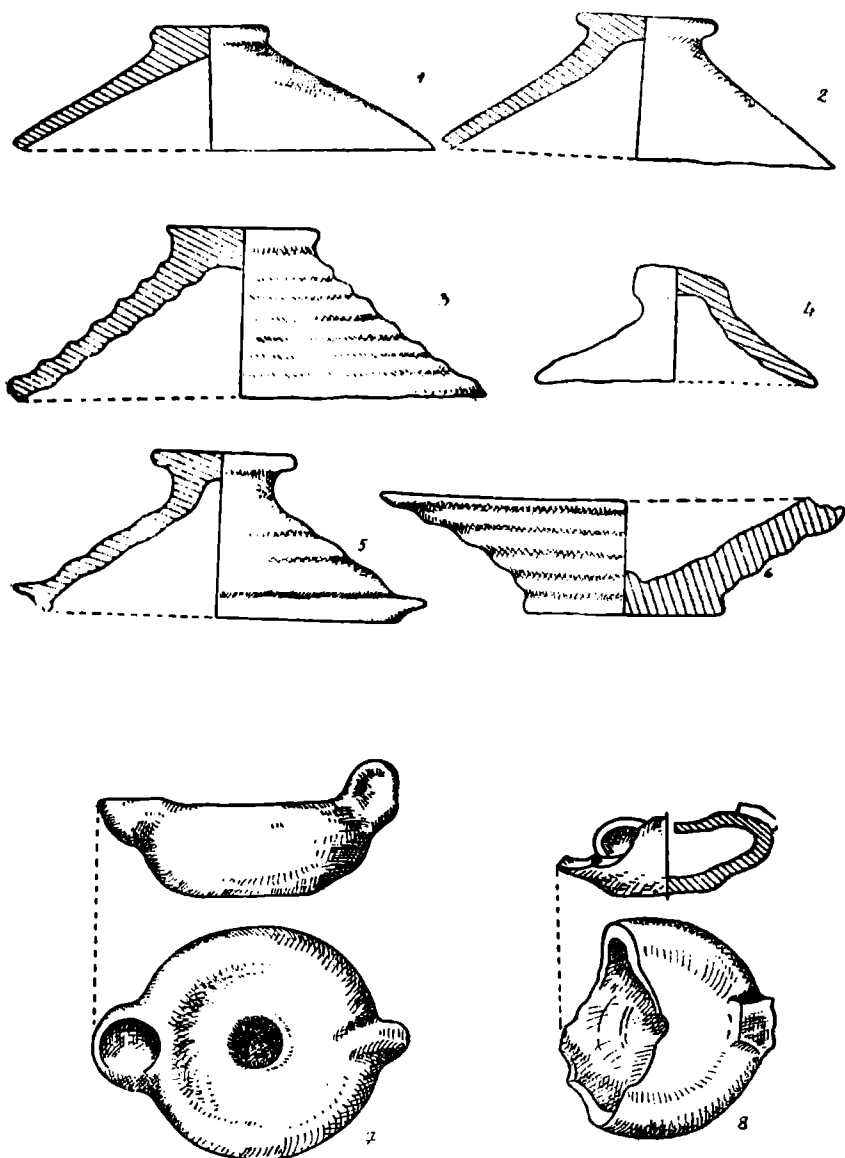

Fig. 40. Piese ceramice: capace și opaițe

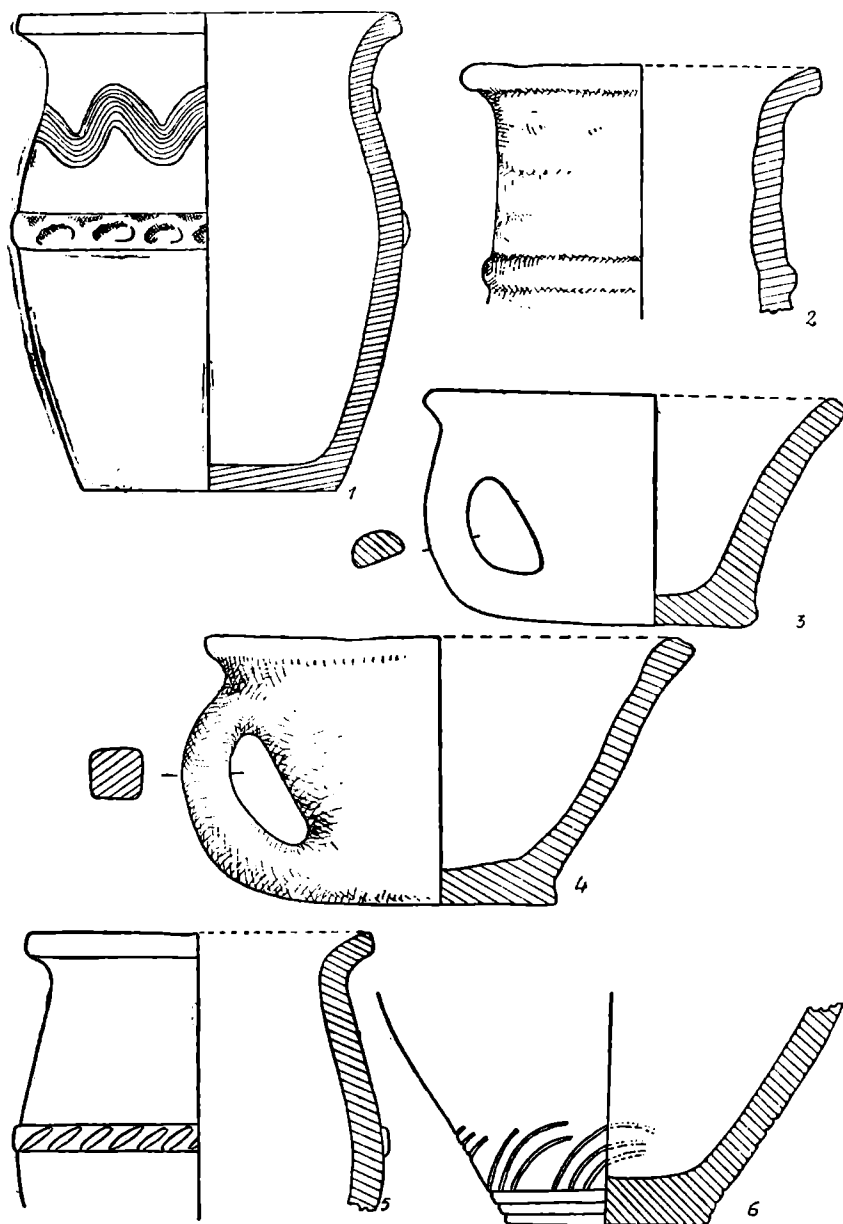

Fig. 41. Ceramică provincială lucrată cu mîna

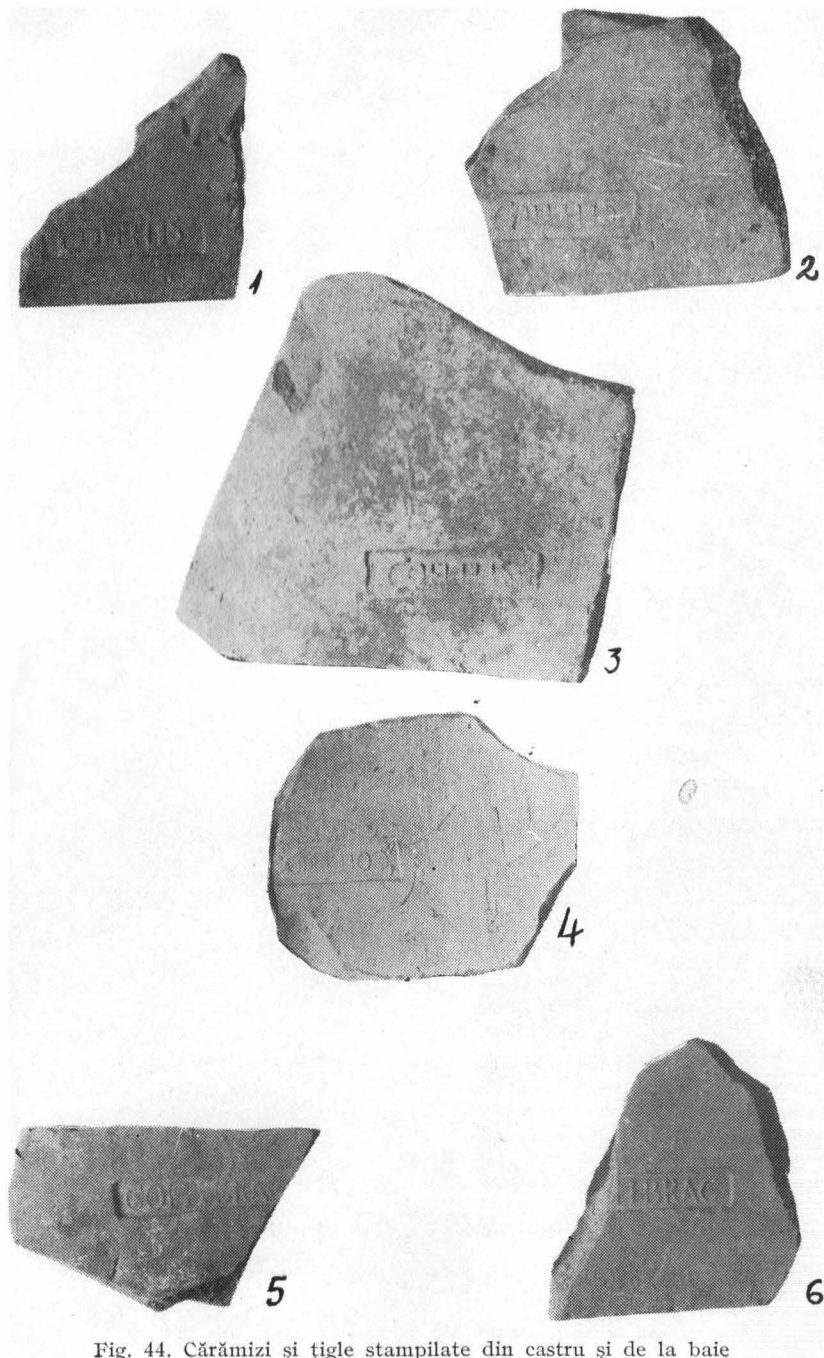

Fig. 44. Căramizi și țigle stampilate din castru și de la baie

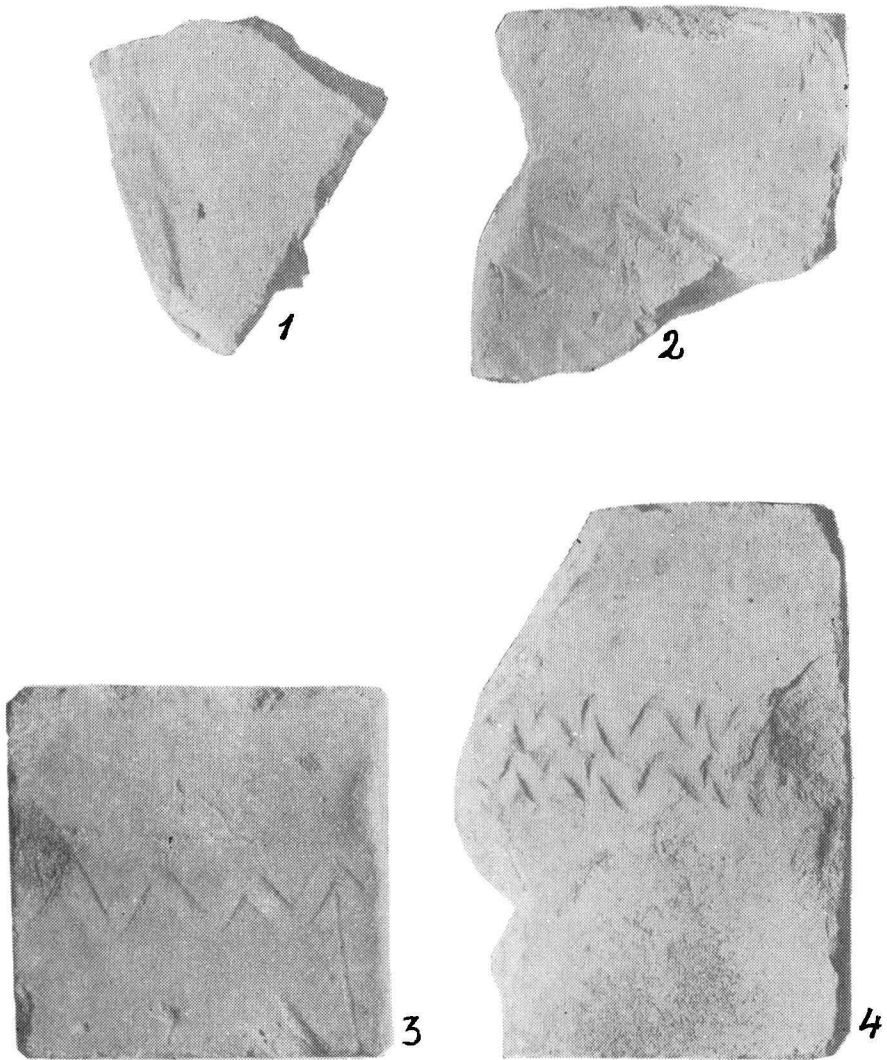

Fig. 45. Material tegular din castru și de la baie

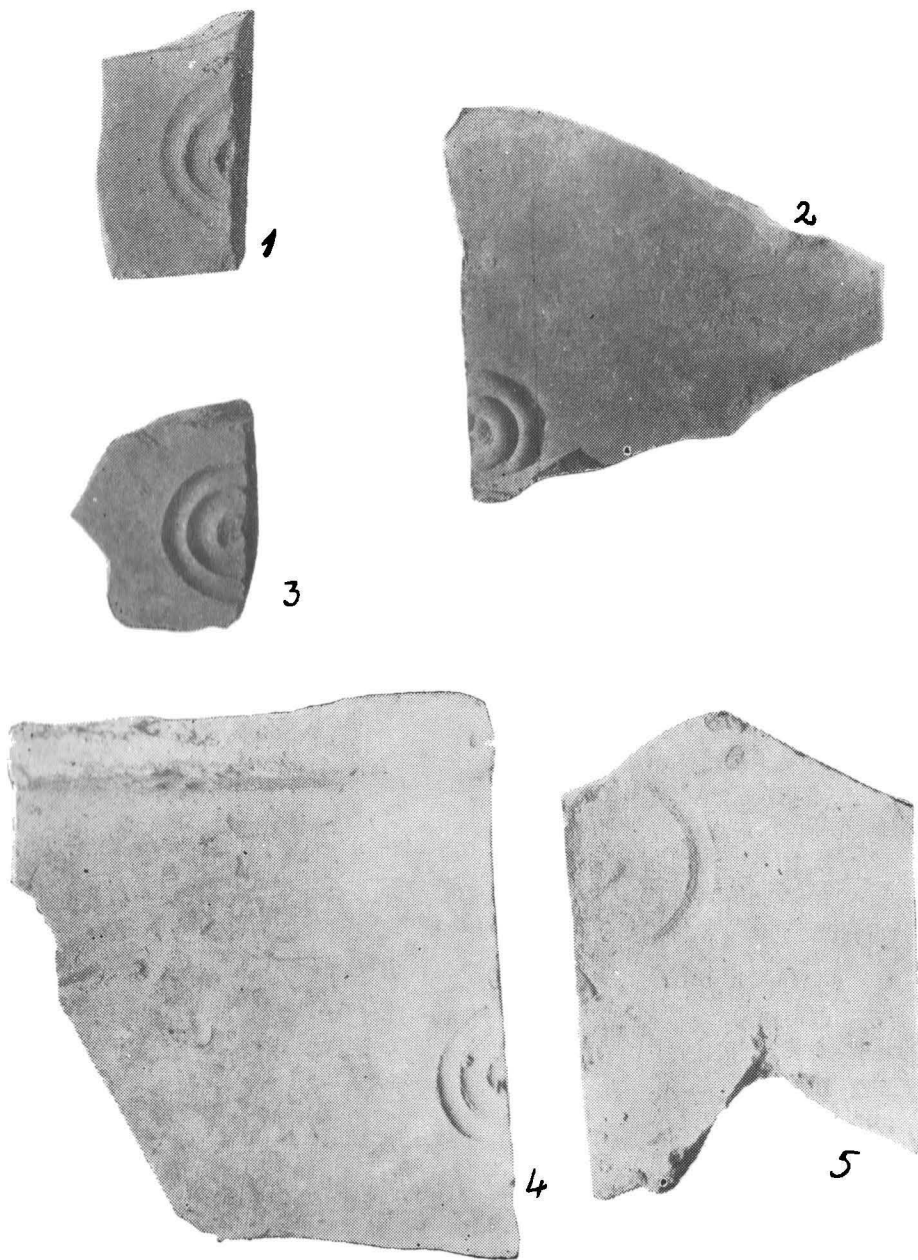

Fig. 46. Material tegular din castru și de la baie

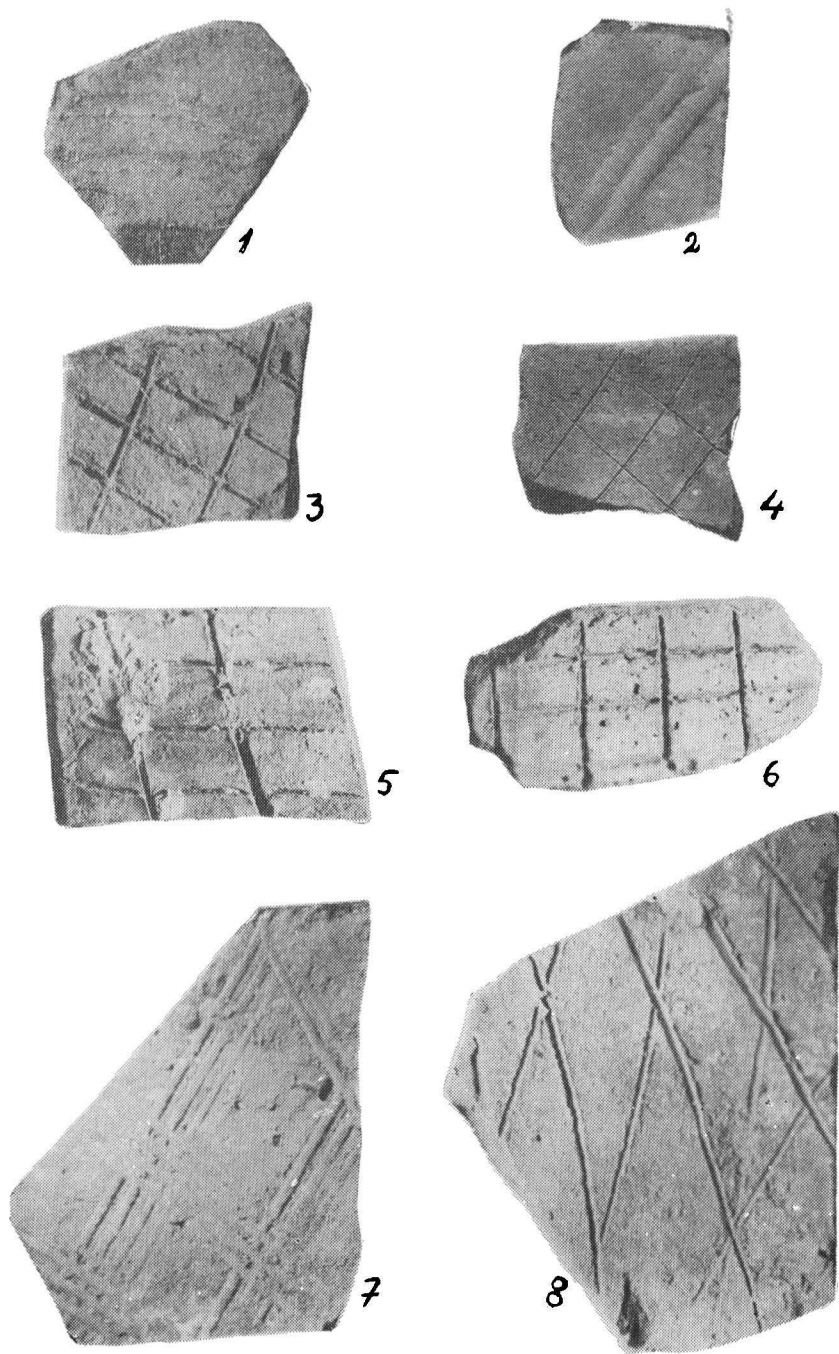

Fig. 47. Material tegular din castru și de la baie

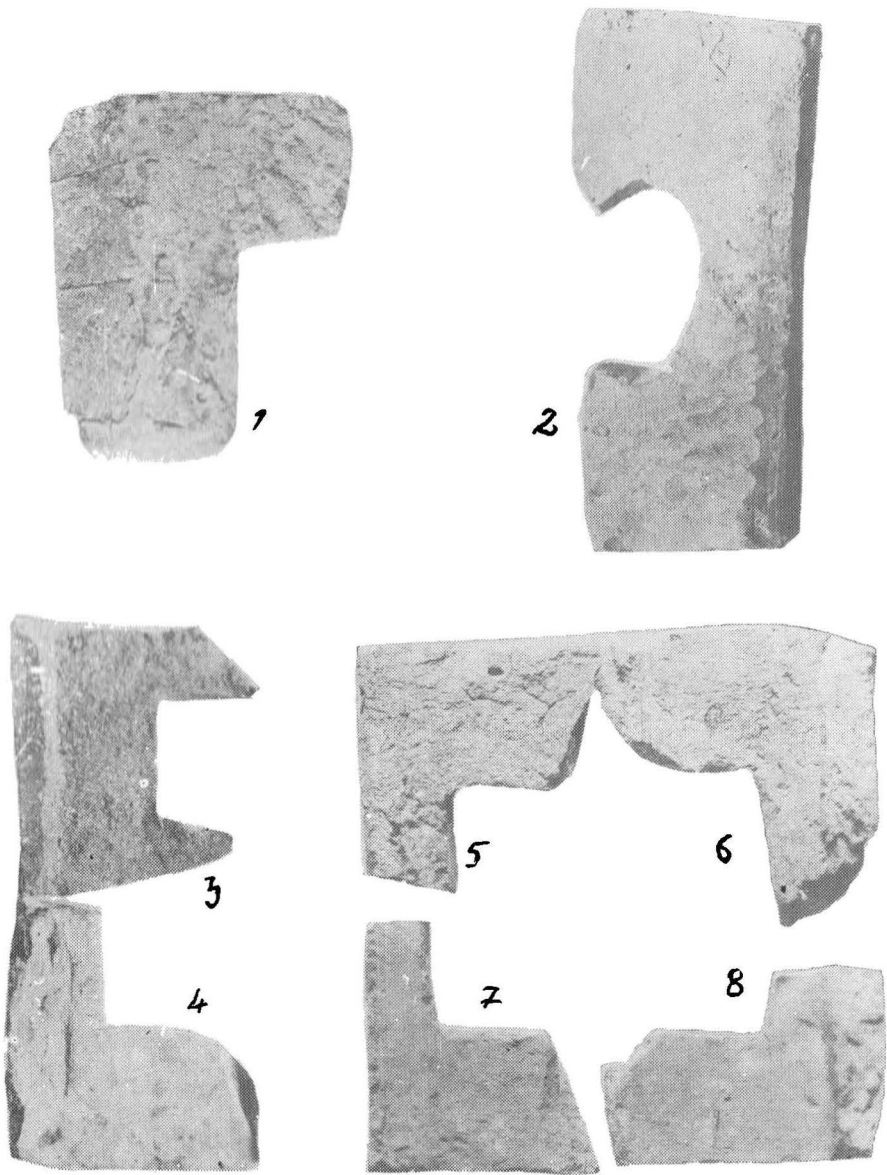

Fig. 48. Imitații de mozaic probabil de la baie

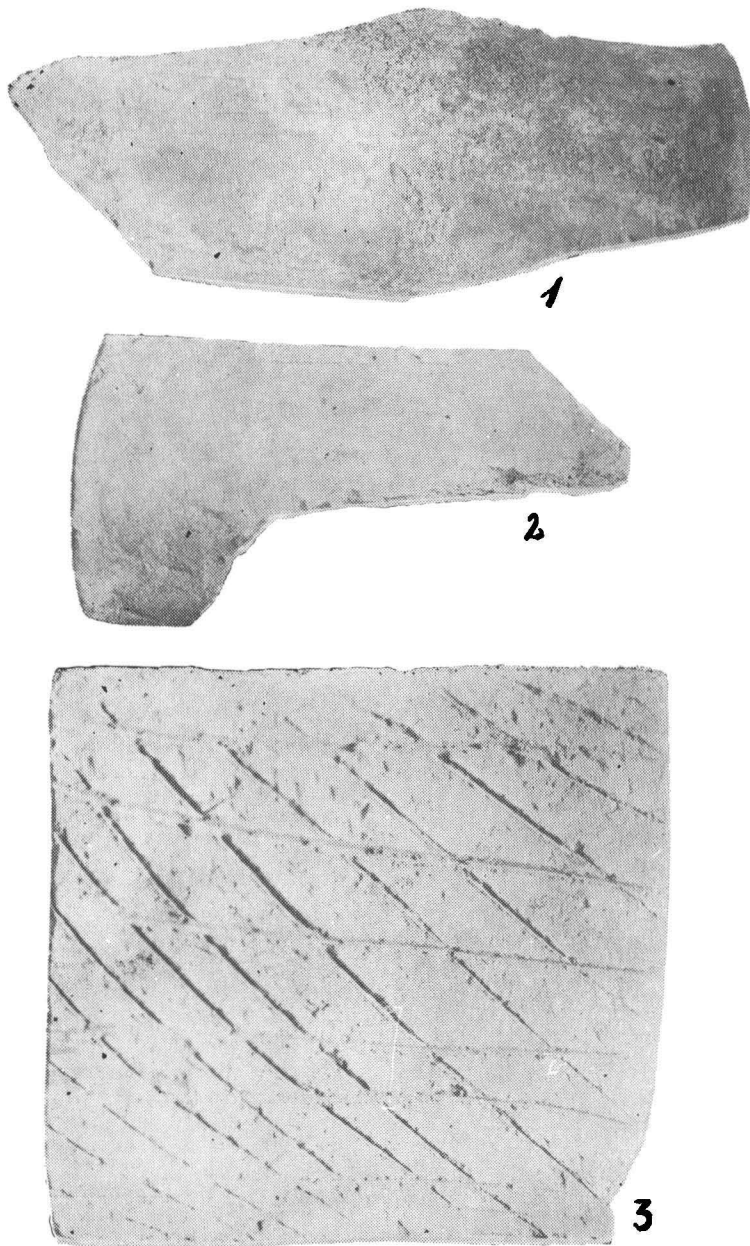

Fig. 49. Material tegular : cărămidă și olane

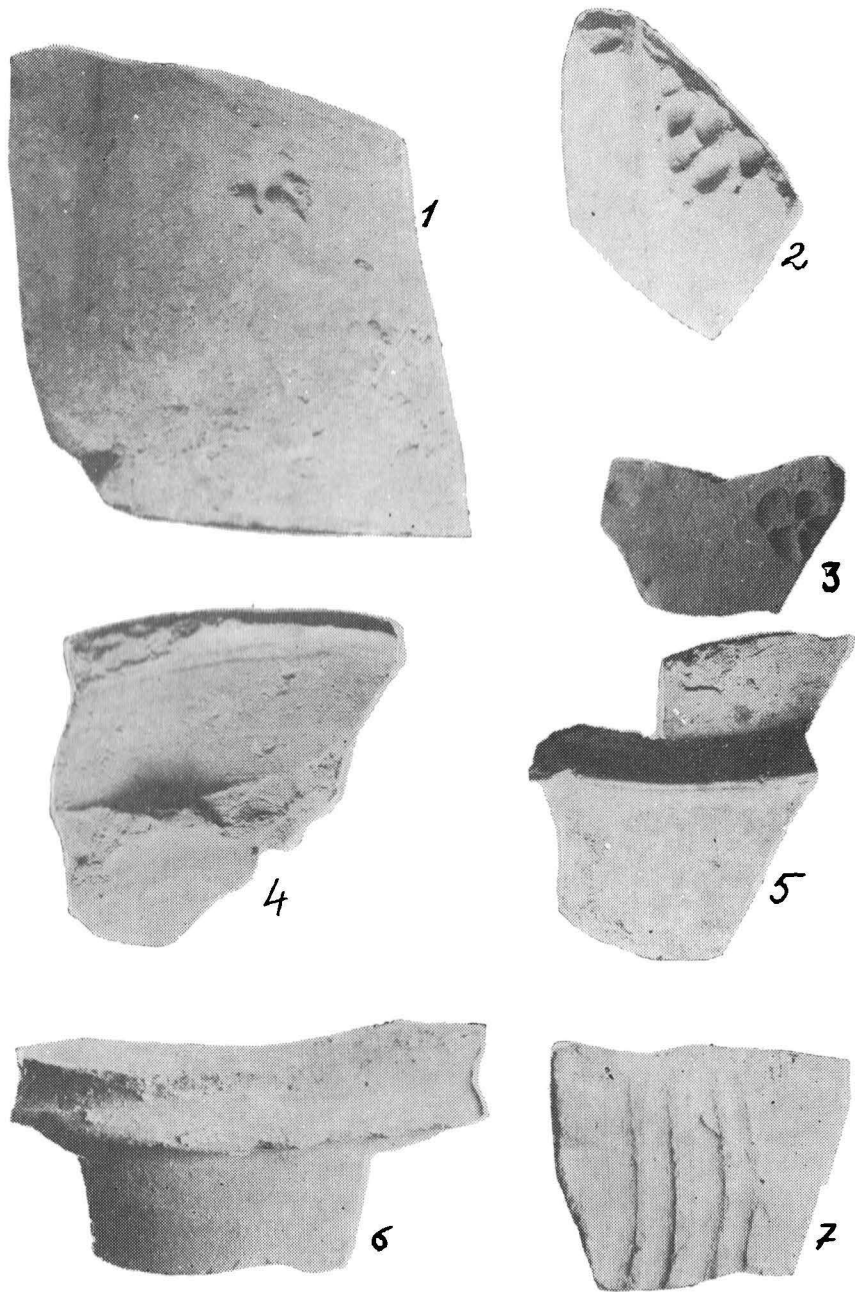

Fig. 50. Material tegular: țigle și tuburi de conductă

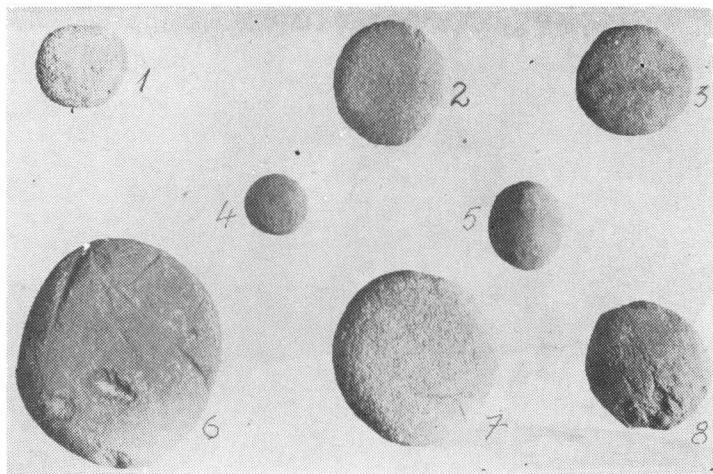

Fig. 51. Proiectile de praştie (glandes)

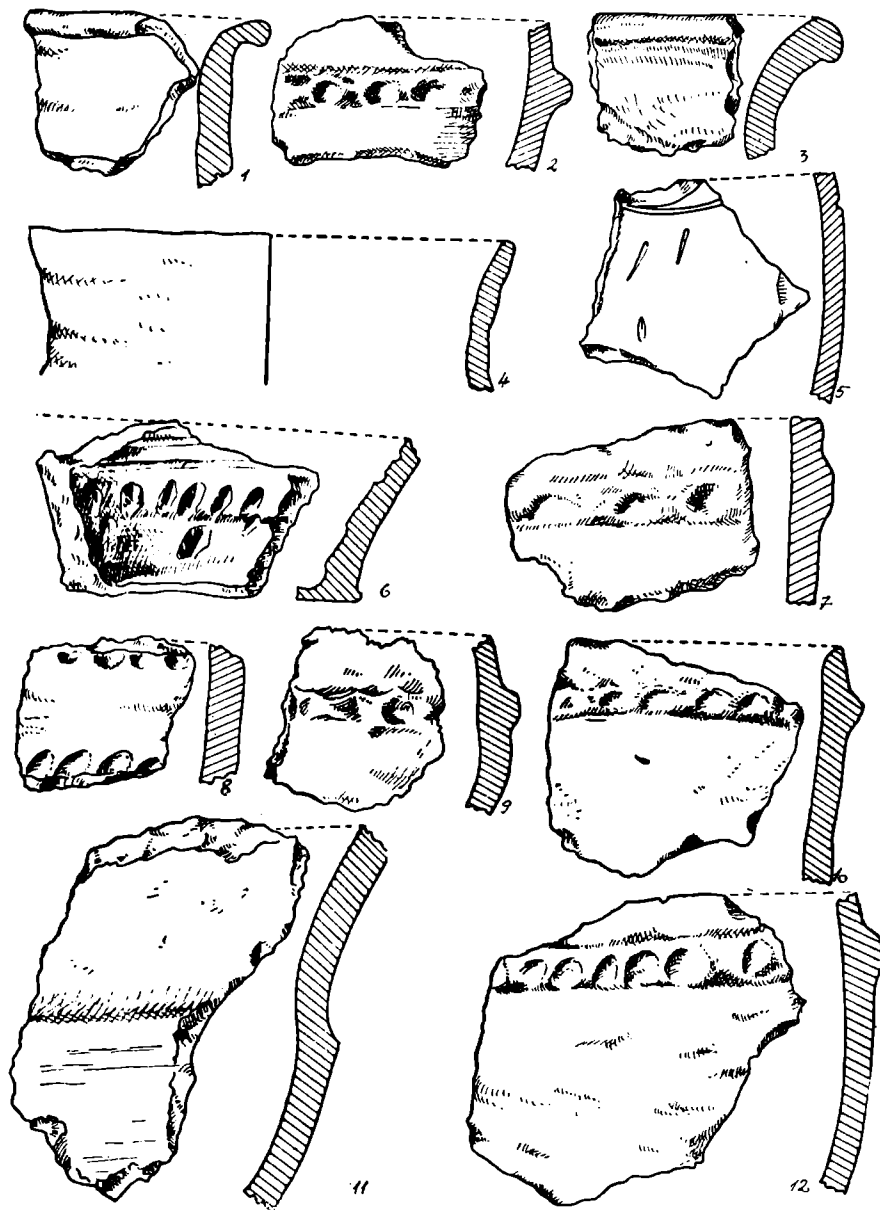

Fig. 42. Ceramică provincială lucrată cu mîna: elemente de decor

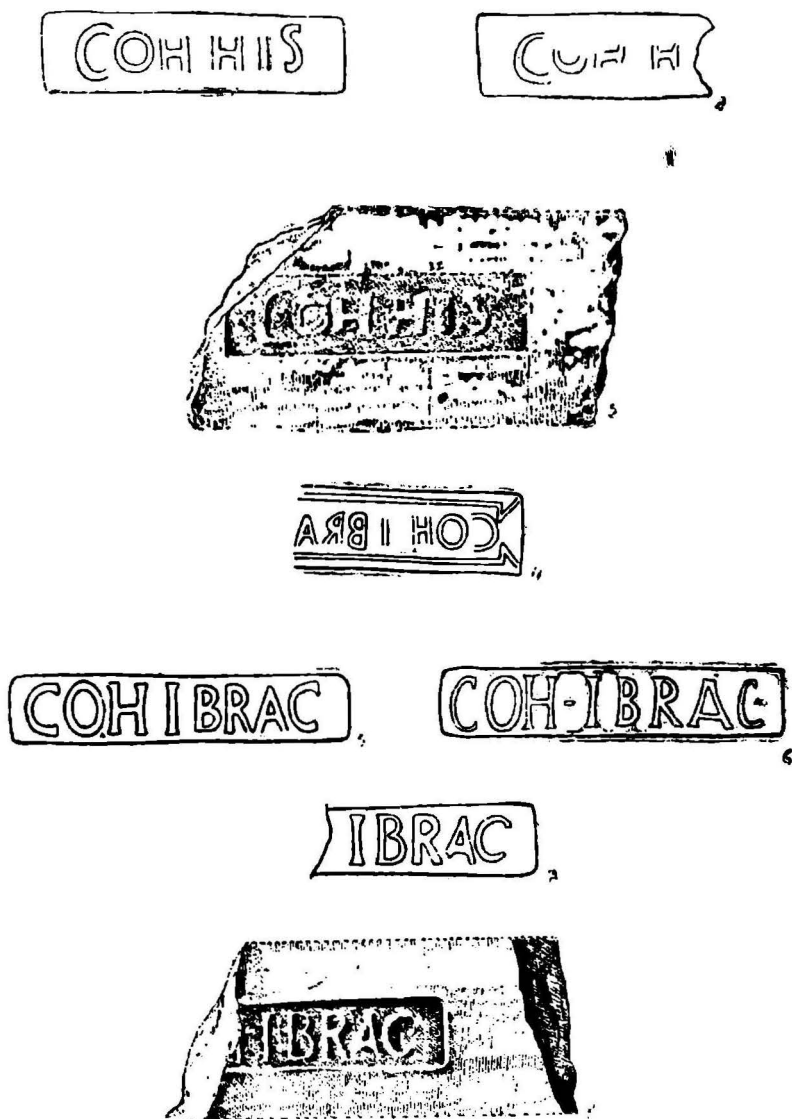

Fig. 43. Cărămizi și țigle stampilate

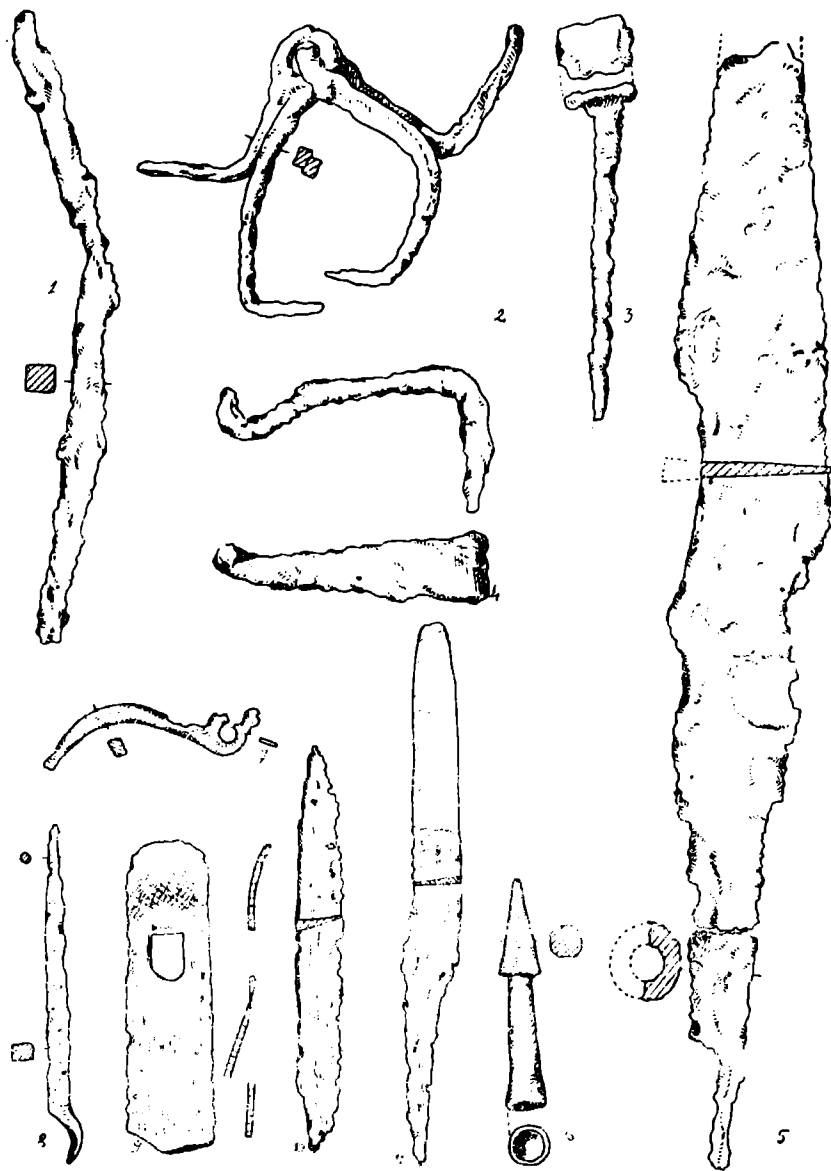
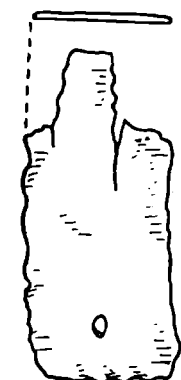
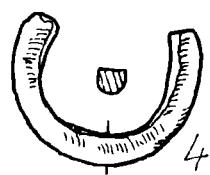

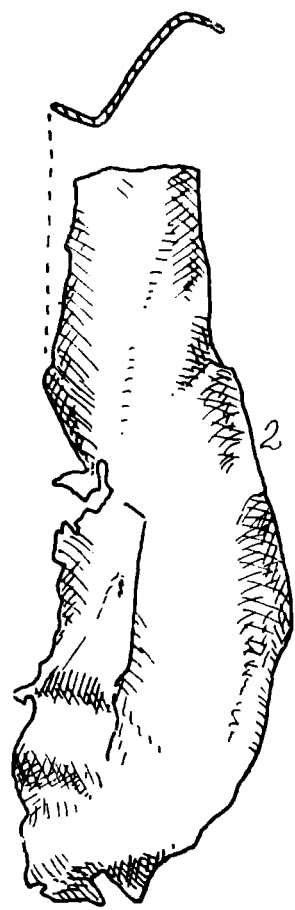
Fig. 52. Materiale din fier folosind la construcție: piroane, cule

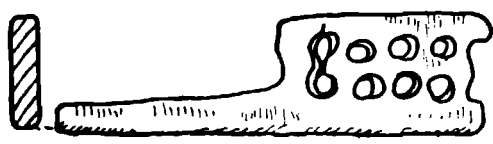
1

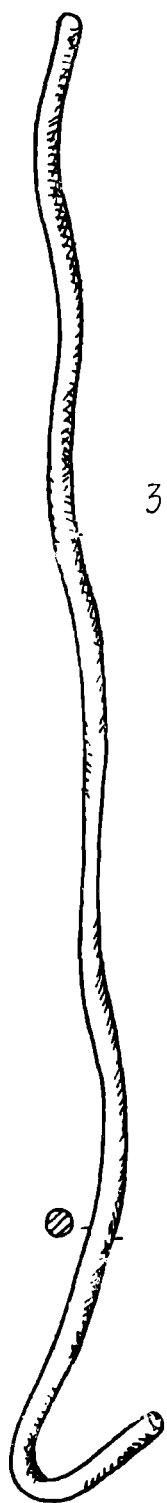
4

2

5

3

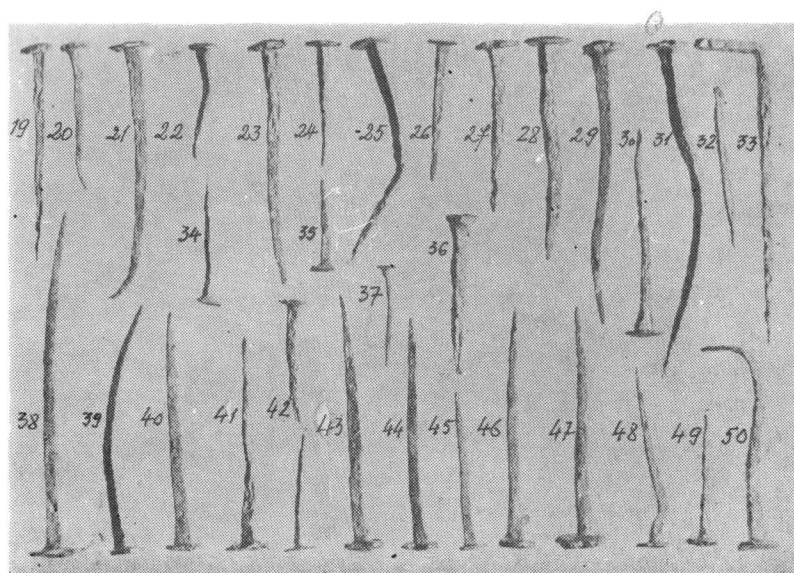
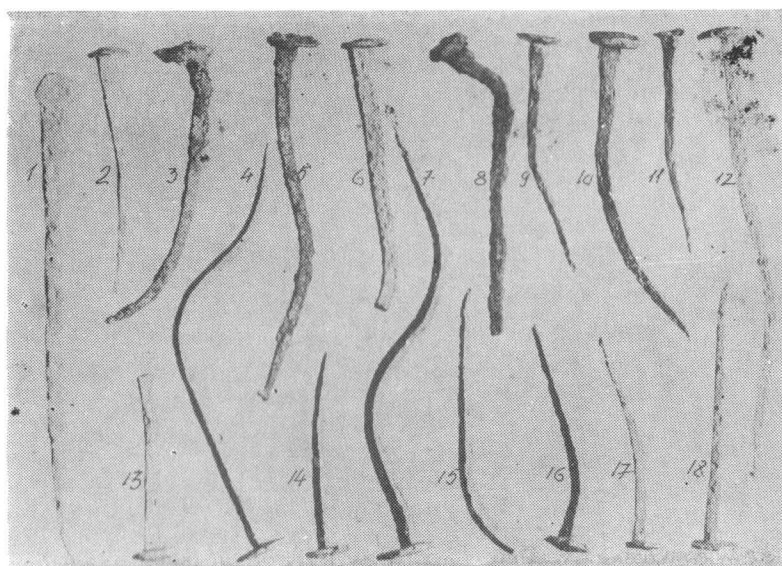

Fig. 53. Materiale din fier folosind la construcții: piroane, cuie

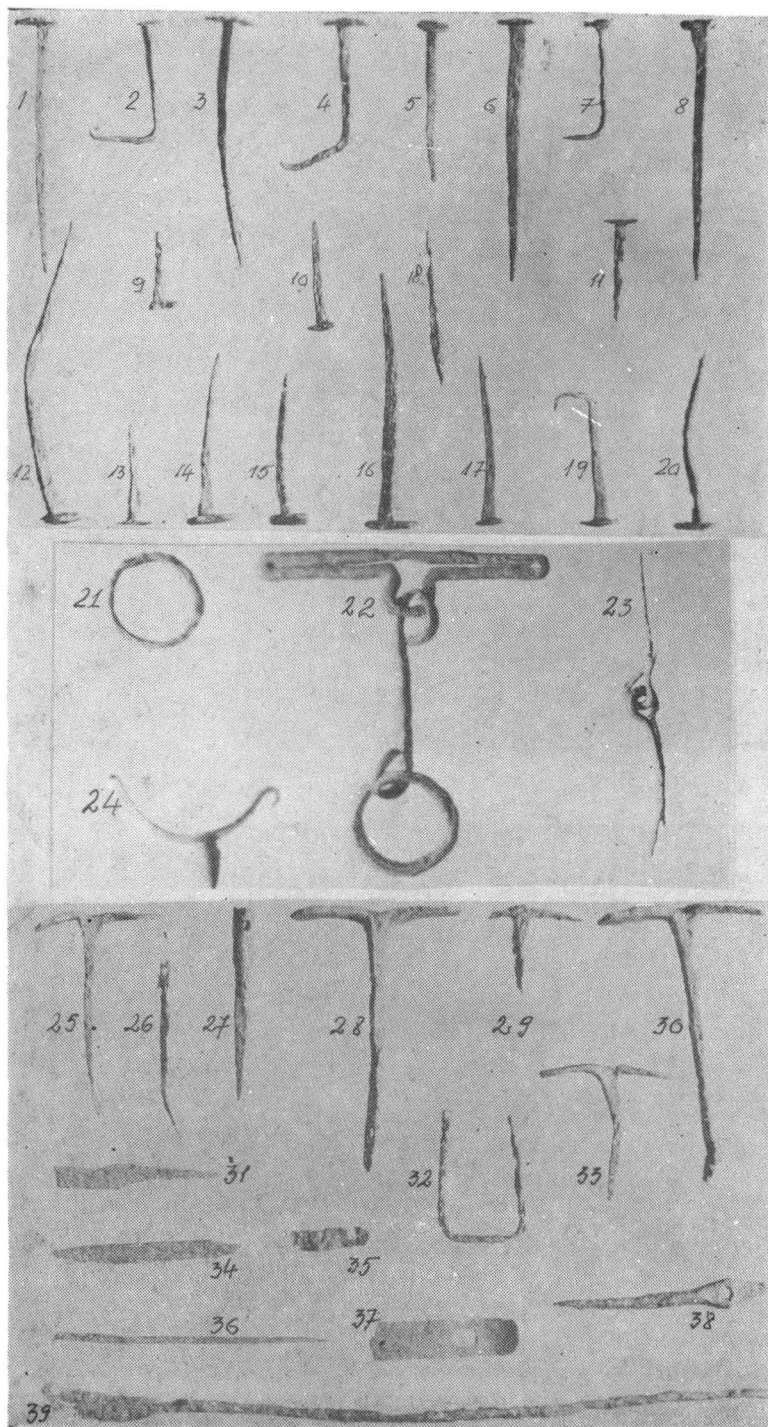

Fig. 54. Materiale din fier folosit la www.cimep.ro alte piese din fier

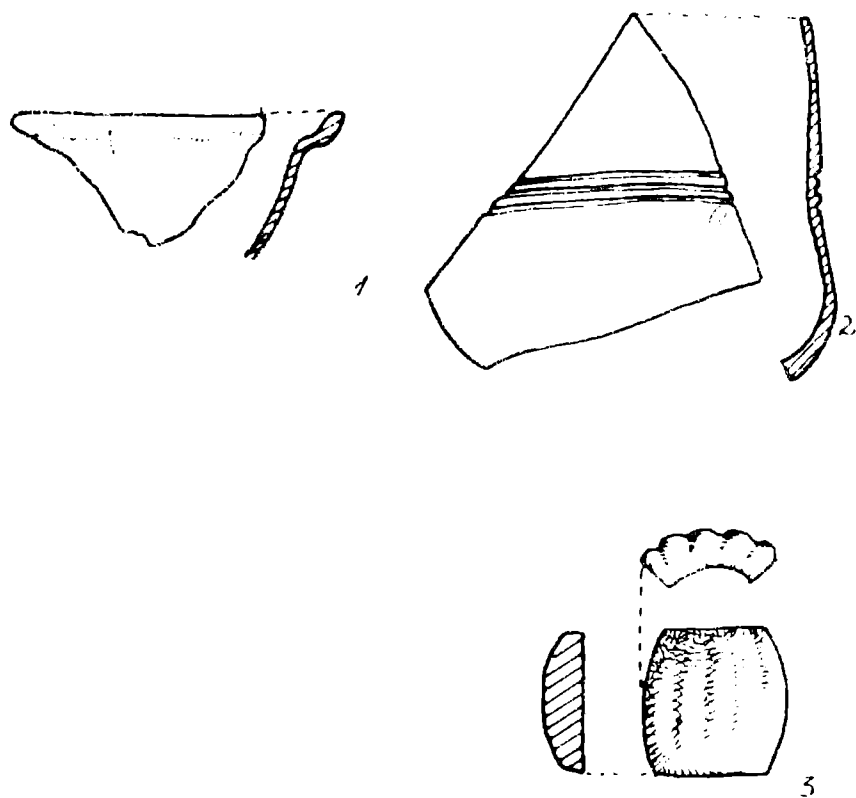

Fig. 56. Obiecte din sticlă

Fig. 57. Țeava de plumb de la baia castrului.

COLECȚIA DE ANTICHITĂȚI A LUI TÉGLÁS ISTVÁN DIN TURDA

Colecționarea de antichități nu era un fenomen rar în țara noastră. Mai ales în secolul al XIX-lea, când interesul față de istoria antică crește vertiginos, s-au format mari colecții particulare. Unele au luat proporții vaste, formînd baza unor muzee actuale. Altele, cum s-au format, așa au și dispărut, existînd doar vagi informații asupra lor.

În această perioadă la Turda se cunosc mai multe colecții particulare¹, printre care cea mai renumită era colecția revizorului școlar Téglás István². „Eminent autodidact, — scrie I. I. Russu — el se numără printre acei puțini slujitori din trecut ai arheologiei și istoriei pasionați colecționari și erudiți — amatori, care au adus servicii valoroase cercetării pe teren și științei noastre”³.

I. Téglás a început colecționarea — conform însemnării dintr-unul din registrele de inventar — în 1873. Ca învățător, apoi ca inspector școlar adjunct el profesează în diferite regiuni a Transilvaniei: Făgăraș, Brașov, Petroșani, Sibiu, Rupea, Sighișoara, ca în 1894 să se stabilească definitiv la Turda, ca inspector școlar al comitatului Turda-Arieș. Indiferent însă unde era transferat își continua excursiile prin zonă, notînd, desenînd și publicînd tot ceea ce i se părea mai interesant. Colecția de etnografie, albumele de port și ornamente populare reflectau aria vastă pe care activa. Ucenicia în cercetarea istorică și arheologică și-a făcut-o lîngă fratele său, Téglás Gábor, cercetător cunoscut al Daciei romane. Ani în șir a participat la periegezele acestuia, la săpăturile de la Ulpia Traiana.

Perioada rodnică a activității sale însă a început abia după 1894, când s-a stabilit la Turda. Din acest moment timpul său liber a fost sacrificat pentru cercetarea istoriei acestui oraș și a împrejurimilor. Timp de două decenii — pînă la moartea sa din 1915 — a urmărit sistematic toate descoperirile din zonă, achiziționînd tot ce era cu putință sau le nota și desena în caietele sale de schițe. Vizitele la școlile comitatului s-au soldat și ele cu nenumărate schițe și note privind date arheologice, etnografice etc. Multe

¹ Informații asupra colecțiilor din Turda la sfîrșitul secolului al XIX-lea vezi la O. Balázs: *Torda és környéke*, Budapest, 1889, p. 54; R. Ardevan — A. A. Rusu, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 388—396; mai vezi și I. I. Russu, în *Din activitatea muzeelor noastre*, Cluj, 1955, p. 100.

² Pentru date biografice vezi: Orosz E., *Téglás István emlékezete*, în *Erdély*, 7, 12, 1915, extras.

³ I. I. Russu, în *ProblMuz*, [1964], p. 15—16, nota 1.

descoperiri au fost semnalate de Téglás în publicațiile sale⁴ ca urmare a celor constatate pe teren. Ca bun cunoscător al poporului s-a dedicat și etnografiei, adunînd un număr mare de piese, notînd credințe, obiceiuri etc. Din acest domeniu este de remarcat colecția de icoane din Munții Apuseni, zonă cu ale cărei biserici de lemn s-a ocupat de mai aproape în mai multe articole⁵.

Ni s-au păstrat 3 registre de inventar ale colecției: din 1906, 1907 și unul nedat⁶. Cel din 1906 este cel mai complet, cuprinde toate domeniile colecției, pe cînd celelalte două sînt întocmite cu ocazia reorganizării colecției, dar au rămas neterminate. Deosebiri mari între inventare nu sînt, doar ordinea pieselor diferă cîteodată, încercîndu-se o grupare tipologică a lor. Ultimele două registre nefiind terminate, la publicarea colecției ne vom baza pe cel din 1906.

Pentru a ne da seama de ceea ce cuprindea colecția dăm mai jos titlurile capitolelor din inventar în ordinea în care se găsesc în registrul din 1906:

- Documente vechi, imprimate mai mici (cu mențiunea că provin din fosta colecție a contelui Kemény József) nr. 1—260
- Diferite documente și imprimate vechi, nr. 1—351
- Piese medievale (aici sînt incluse și obiecte bisericești, picturi vechi, textile etc.), nr. 1—265
- Colecția etnografică (figurînd și piese medievale, desene, fotografii), nr. 1—824
- Colecție paleontologică, nr. 1—92
- Piese preistorice, nr. 1—249
- Piese romane din Turda și împrejurimi, nr. 1—1070
- Cărți vechi, nr. 1—153
- Monede romane din Turda, nr. 1—330
- Monede romane din împrejurimi sau din Transilvania, nr. 1—204
- Monede medievale, moderne, nr. 1—235

Colecția cuprinde deci peste 4 000 de piese. Un calcul exact este imposibil, nu numai fiindcă multe piese asemănătoare sînt incluse sub același număr, dar și ceramica provenită din același loc de multe ori este înregistrată sub un singur număr, cu mențiunea că este o „colecție” de ceramică. Găsim incluse în inventar și fotografii, desene, schițe — care urmau să devină cu timpul documente istorice. Nu dorim să facem o prezentare amănunțită a colecției, ci în loc de comentariu considerăm că este mai utilă publicarea inventarului. Prin acesta cercetătorii vor primi în mîină — sperăm — un instrument de lucru, permițînd completarea datelor arheologice, îmbogățirea repertoriului arheologic pentru Turda și împrejurimi. Unele descoperiri au

⁴ Lista bibliografică a publicațiilor lui Téglás István vezi la Orosz E., *op. cit.*, p. 15—18.

⁵ Vezi Orosz E., *op. cit.*

⁶ Registrele de inventar se află în proprietatea fiicei colecționarului, doamna Visky Anna din Turda, care ne-a pus la dispoziție inventarele. Îi aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

fost publicate încă de Téglás în revistele de specialitate ale vremii, majoritatea însă au rămas necunoscute specialiștilor.

Imensa colecție constituită cu trudă timp de mai multe decenii a continuat să existe pînă în anii 1930, fiind pusă — de către urmași — la dispoziția celor interesați. Ultima însemnare în cartea de vizită datează din 1931⁷. În ciuda eforturilor făcute de urmași colecția n-a putut fi păstrată. Greutățile financiare a familiei au dus la vinderea multor piese valoroase unor anticari. Cîteva piese frumoase de bronz (statuete în special) au fost duse de fiul colecționarului la Budapesta, unde au pierit în casa bombardată în al II-lea război mondial. Multe din piesele rămase la Turda au avut aceeași soartă. Rămășițele valoroasei colecții au fost donate mai târziu Muzeului de Istorie din Turda⁸.

Pentru început ne vom limita la publicarea inventarului pieselor romane a colecției, care cuprindea peste 1070 de piese, în afară de monede⁹. Redăm inventarul după registrul din 1906. În registru figurează 5 rubrici: număr de ordine, bucăți, denumirea piesei, locul de descoperire și observații. Publicăm obiectele după ordinea din inventar, iar acolo unde la observații figurează vre-o notă o redăm după prescurtarea Obs[ervații]. În multe locuri pe lângă descrierea piesei figurează și o schiță a ei. Aceasta o vom indica cu: (D.). Capitolul poartă titlul: Piese romane din Turda, dar în listă sînt intercalate și obiecte provenite din împrejurimi.

În continuare dăm textul inventarului:

PIESE ROMANE DIN TURDA

- 1) Partea superioară a unei aedicule. Piatră mare dreptunghiulară, cu frunze de acant și urme de vopsea roșie. Culmea văii Sindului¹⁰
- 2) Tors al unei mici statuete de marmură, poate a Venerei. Furdulășeni¹¹
- 3) Capul mare al unei statui, cu păr bogat. Statuia a fost probabil pe poarta castrului. Pallas Athena. Obs. Publicat în „*Aranyos Vidék*” din 17 februarie 1906
- 4) Mina dreaptă a unei statui uriașe. Furdulășeni
- 5) Cap de statuie, gresie. Probabil capul lui Priap. Dealul Cetății¹²
- 6) Capul unei statui feminine, puțin ciuntit. Poate Iunona. Dealul Cetății
- 7) Fragmentul unei stele funerare cu un personaj în relief. Dealul Cetății
- 8) Fragmentul unei stele funerare cu trei personaje și literele: D. M. Dealul Cetății, panta spre valea Sindului¹³
- 9) Fragment dintr-un relief (se observă laba unui cîine alergînd)¹⁴. Dealul Cetății. Obs. Publicat în *ArchErt*, 1905

⁷ Cartea de vizită se păstrează de către fiica colecționarului.

⁸ Informații verbale de la d-na Visky Anna.

⁹ Pentru colecția de monede vezi I. Winkler — A. Hopârtean, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 43—71.

¹⁰ Szindivölgyterő. Cînd piesele sînt găsite în Turda sau în apropiere, nu mai menționăm numele orașului, doar a hotarului unde s-au descoperit.

¹¹ Forduló.

¹² Várhegy.

¹³ Szindivölgy.

¹⁴ În registrul din 1907 în completare: se observă piciorul calului și pieptul unui cîine alergînd. Poate să fi fost ridicată în cinstea unei zeițe tracice. Vezi poza în *ArchErt*.

- 10) Pietre fasonate din zidul castrului
- 11) Jumătatea unei pietre funerare, reprezentînd banchetul funerar. Se văd persoanele care stau la masă. Str. Jósika
- 12) Fragmentul unei stele funerare cu inscripție. Str. Jósika
- 13) Baza unei coloane mai mari. Estul castrului, via lui Bölöni István
- 14) Fragment dintr-o coloană de gresie, pe care se vede adîncitura pentru balustradă. Același loc
- 15) Fragment frumos de capitel corintic. Str. Jósika, curtea Czako
- 16) Un frumos capitel corintic. Furdulășeni
- 17) Piatră patrulateră cu silueta unui om, poate Silvanus. Furdulășeni
- 18) Statuia unui personaj călare. Dealul Cetății — Culmea văii Sîndului. Obs. Publicat în *ArchErt* din febr. 1905
- 19) Fragment dintr-o placă de marmoră cu inscripția: MANVS VIXIT. Curtea castelului princiar
- 20) Un mic altar frumos dedicat poate lui Mithras, cu literele: S I M. Dealul Cetății
- 21) Fragment mic dintr-o inscripție (XIII). Castru, bastionul spre Furdulășeni
- 22) Fragment cu litere dintr-o stelă funerară distrusă de umiditate¹⁵. Valea Sîndului. Obs. Poate piatra funerară al unui medic
- 23) Fragment dintr-un bazin de apă, reprezentînd o figură umană, gresie. Dealul Cetății, panta spre Valea Sîndului
- 24) Mic fragment dintr-o piatră sculptată. Dealul Cetății — Furdulășeni. (D.)
- 25) Fragment din colțul unei cornișe. Furdulășeni
- 26) Colțul unei inscripții cu literele: A P. Furdulășeni
- 27) Fragmentul unei coloane mai mici, cu literele: ITAEL. Furdulășeni
- 28) Altar cu inscripția: I.O.M. D I V S etc. Din clădirea găsită în colțul de S—E al Pieții Kossuth
- 29) Piatră ornamentată cu frunze. Același loc
- 30) Altar cu inscripția: I.O.M. VLP. LVCANVS etc. Panta de E a dealului Cetății
- 31) Altar din gresie cu inscripția: I.O.M. AEL. ANTON etc.¹⁶. Str. Jósika. Obs. Înainte probabil avea o altă inscripție
- 32) Altar cu inscripția: I.O.M. EL. Dealul Cetății — Valea Sîndului. Obs. 65 cm.
- 33) Altar ridicat de un signifer. Dealul Cetății
- 34) Bloc de gresie în mijloc cu o gaură de 40 cm diametru. Dealul Cetății — Culmea văii Sîndului. (D.)
- 35) Altar mic cu ornamentație frontală, inscripția în mare parte tocită. Furdulășeni
- 36) Partea de jos a unei statui de gresie, pe o parte a trupului are o sabie, pe cealaltă o mînă cu 6 degete. Valea Sîndului
- 37) Altar mai mic cu inscripție, dedicat lui Silvanus. Panta de E a dealului Cetății
- 38) Fragment dintr-un capitel de gresie (volută). Culmea Văii Sîndului (D.)
- 39) Parte de jos a unei inscripții cu literele S I M. Furdulășeni
- 40) Fragment de inscripție cu literele V.L. Furdulășeni
- 41) Fragment dintr-o cornișă. Furdulășeni
- 42) Fragment de piatră cu ornamentație din frunză de acant. Furdulășeni
- 43) Cap de statuie, lucrat frumos, din gresie. Furdulășeni. Obs. 14 cm.
- 44) Picior de pat sau de masă din gresie. Castru
- 45) Picior de pat sau de masă din gresie. Panta de S—E a dealului Cetății
- 46) Coloană mică de piatră, ruptă în două, cu puțină ornamentație. Furdulășeni. Obs. 87 cm.
- 47) Tavă adîncă de piatră cu două torți, cioc rupt. Dealul Cetății, lîngă castru
- 48) Fragment din marginea unei tăvi mai mari de piatră. Dealul Cetății, lîngă castru
- 49) Două torți și fund dintr-o tavă de marmoră. Culmea văii Sîndului
- 50) Toarta unei tăvi de marmoră. Culmea văii Sîndului
- 51) Fragment de cornișă din gips. Valea Sîndului
- 52) Fragment chenar ușă, gips. Valea Sîndului

¹⁵ În registrul din 1907: La Obs. literele au fost vopsite cu roșu. În apropierea pietrei s-au găsit instrumente medicale.

¹⁶ În registrul din 1907: IOM D M AEL ANTON DEC COL AN LVR.

- 53) Altar din gips cu figura unui mistreț. Culmea văii Sîndului
- 54) Piatră de rîșniță. P-ța Kossuth, grădina dr. Harmath
- 55) Fragment de rîșniță din tracic. Furdulășeni
- 56) Fragment de rîșniță din tracic. Panta de E a dealului Cetății
- 57) Fragment placă ciment de pe fundul canalului de apă. Str. Jósika, curtea Téglás
- 58) Mic fragment dintr-o tavă de marmoră de Valea Ierii. De lîngă zidul castrului
- 59) Cap de leu din gresie, din mormintele de pe Pordei
- 60) Fragment pernă de gips din sarcofagul de piatră de pe parcela lui Bardócz, Str. Trandafirului¹⁷
- 61) Modelul de ceramică al unei construcții romane. Culmea văii Sîndului. Obs. Publicat în *ArchErt.* dec. 1908 (D.)
- 62) Fragment de cărămidă cu incizie circulară. Furdulășeni
- 63) Fragment bază de coloană, ornamentată, din gresie. Culmea văii Sîndului
- 64) Fragment dintr-un relief mai mare din gresie, cu figura lui Apollo. Castelul princiar. Asemănătoare a fost dusă din Turda la Moldovenești
- 65) Cărămidă mare din fundul sarcofagului de cărămidă găsit în Str. Jósika
- 66) 5 cărămizi lunguiețe din latura aceluiași sarcofag
- 67) Tegulae mammatæ din interiorul clădirii găsită pe Furdulășeni
- 68) Tegulae mammatæ fragmentară din interiorul castrului
- 69) Două cărămizi mai mici din elementele de susținere a podelei. Culmea văii Sîndului
- 70) Fragment de cărămidă cu urma unei sandale și ștampila legiunii. Castru
- 71) Două țigle întregi. Culmea văii Sîndului
- 72) Țiglă mai mică. Dealul Cetății
- 73) Două olane. Furdulășeni
- 74) Cărămidă mare din clădirea de pe Furdulășeni
- 75) Cărămidă mare din clădirea descoperită pe panta de E. a dealului Cetății
- 76) Țevi mai mici din conducta de apă din Valea Pordei
- 77) Capătul subțiat al unei conducte de apă. Furdulășeni
- 78) Conductă mai mare de apă. Furdulășeni
- 79) Conductă de apă de mărime mijlocie. Panta de E a dealului Cetății
- 80) Conductă de apă, mai mare, din apropierea zidului de S al castrului
- 81) Mozaic paviment în formă de pișcot. Dealul Cetății
- 82) Mozaic paviment în formă de pișcot, mărime mijlocie. Str. Jósika, parcela lui Váradi
- 83) 3 buc. mozaic paviment foarte mari. Str. Mică¹⁸
- 84) 10 buc. mozaic paviment hexagonale. Str. Jósika, parcela lui Mezey
- 85) 10 buc. mozaic paviment dreptunghiulare. Dealul Cetății (D.)
- 86) 10 buc. mozaic paviment dreptunghiulare. Castru
- 87) Cărămizi. Turda
- 88) Ulcior mic, ceramică roșie. Din mormîntul de pe culmea văii Sîndului (poate mormîntul unui medic)
- 89) Ulcior mijlociu, formă frumoasă, pastă cenușie. Din mormîntul găsit în via lui Miklós S. din Valea Sîndului
- 90) Vas mic cu două torți, pastă cenușie. Via lui Dániel M. Valea Sîndului
- 91) Ulcior mic, pastă fină, roșie. Panta de E a dealului Cetății
- 92) Farfurie mică din ruinele de pe dealul Zînelor
- 93) Farfurie mică, făcută din fundul inelar al unui vas. Dealul Zînei¹⁹
- 94) Cană de lut cu o toartă lipsă. Dealul Cetății, locul „Aranyosmál”
- 95) Jumătatea unei tăvi mai mici, pastă roșie. Valea Sîndului
- 96) Cană mică, pastă neagră. Valea Sîndului. Obs. 5,6 cm.
- 97) Vas frumos de lut, 21 cm. înalt. Valea Sîndului
- 98) Cană frumoasă, știrbită. Valea Sîndului
- 99) Ulcior cu toarta lipsă. Valea Sîndului

¹⁷ Rózsa utca.¹⁸ Kis utca.¹⁹ Tündér heggy.

- 100) Ulcioraş frumos cu gîtul incomplet. Culmea văii Sîndului
- 101) Ulcioraş, pastă închisă. Culmea văii Sîndului. Obs. 12,5 cm
- 102) Ulcioraş, pastă roşie. Dealul Cetăţii. Obs. 11 cm.
- 103) Ulcioraş, pastă roşie. Dealul Cetăţii. Obs. 11 cm.
- 104) Creuzet mic de lut. Culmea văii Sîndului
- 105) Farfurie ştirbă. Culmea văii Sîndului. Obs. 10 cm.
- 106) Cană mică de lut, ştirbită la buză. Obs. 12,5 cm.
- 107) Partea inferioară dintr-un vas mare (lipit). Valea Sîndului. Obs. 33 mm.
- 108) Fragment de 46 cm din marginea unei tăvi mari de lut. Dealul Cetăţii
- 109) Vas mic de lut cu 3 torţi din mormîntul de pe Pordei²⁰
- 110) Ulcioraş dintr-un mormînt de pe Pordei
- 111) Vas mic, pastă închisă, dintr-un mormînt de pe Pordei
- 112) Ulcior, pastă cenuşie (cu gît spart). Culmea văii Sîndului. Obs. 19,3 cm.
- 113) Cană fără toartă. Valea Sîndului. Obs. 11,3 cm. (D.)
- 114) Fragmente lipite dintr-un ulcioraş găsit într-un mormînt de pe Pordei
- 115) Terra sigillata cu inscripţie zgîriată şi ornamente în relief. Valea Sîndului
- 116) Fragment dintr-un vas mic, ornamentat cu o mină de om. Valea Sîndului
- 117) Fragment dintr-un vas ornamentat cu un bou păscînd. Valea Sîndului
- 118) Colţul unei tăvi din pastă roşie cu ornamente în relief. Castru
- 119) Fragment ornamentat dintr-un vas de culoare închisă. Culmea văii Sîndului
- 120) Opaî de lut cu 5 arzătoare, ornamentat în relief, puţin spart. Valea Sîndului.
- Obs. Piesă frumoasă, 9,2 cm.
- 121) Opaî de lut cu două găuri pentru alimentare dintr-un mormînt de pe Pordei
- 122) Fragment de opaî cu ştampila FORTIS. Panta de S a dealului Cetăţii
- 123) Un frumos opaî de lut. Culmea văii Sîndului
- 124) Fragment dintr-un opaî de lut cu 4 arzătoare. Castru
- 125) Opaî de lut cu 3 flăcări, ornamentat cu acvilă. Culmea văii Sîndului. Obs.
- Piesă frumoasă
- 126) Opaî mai mare de lut. Culmea văii Sîndului
- 127) Opaî de lut, spart, din mormîntul găsit pe culmea văii Sîndului
- 128) Un frumos opaî de lut. Valea Sîndului. Obs. 72 mm.
- 129) Un frumos opaî de lut din via lui Nagy Mihály. Valea Sîndului
- 130) Un opaî de lut cu lipsuri, din locuinţa găsită pe Furdulăşeni
- 131) Fragment de opaî de lut din albia pîrîului Sîndului²¹
- 132) Un opaî simplu. Albia pîrîului Sîndului
- 133) Un frumos opaî de lut din castru
- 134) Opaî de lut, rotund. Mormîntul găsit în via lui Miklós S. Valea Sîndului
- 135) Fragment de opaî cu două arzătoare. Valea Sîndului
- 136) Statuetă de teracotă a Venerei. Capul lipsă. Clădirea găsită în via lui Miklós S.
- 137) Statuetă de teracotă, capul lipsă. Poate îl reprezintă pe Marte. Furdulăşeni
- 138) Fragment de stecurătoare din lut, ornamentat cu cap de Medusă. Valea Sîndului
- 139) Statueta fără cap a Venerei, teracotă. Dealul Zînei
- 140) Statueta fără cap a Venerei. Culmea văii Sîndului
- 141) Fragment dintr-un vas reprezentînd un cap rizînd. Culmea văii Sîndului. Obs.
- Lucrat frumos
- 142) Mici discuri de ceramică, poate piese din car de jucărie. Valea Sîndului
- 143) Fragment antifex cu incizii. Clădirea descoperită pe Pordei
- 144) Mosor de lut. Furdulăşeni
- 145) Cheie de bronz. Castru
- 146) Instrument medical din bronz dintr-un mormînt descoperit pe culmea văii Sîndului
- dului
- 147) Mici piese de bronz din acelaşi mormînt (3 buc.)
- 148) Piesă de bronz, poate cataramă. Via lui Miklós S.; culmea văii Sîndului
- 149) Inel de bronz, sau verigă, cu proeminenţă. Via lui Dániel Kéres; Valea Sîndului
- 150) Fibulă de bronz. Valea Sîndului

²⁰ Pardé.

²¹ Szindipatak.

- 151) Mîner de pumnal, bronz. Castru
 152) Fibulă de bronz (acul lipsă). Castru
 153) Fibulă mai simplă de bronz, acul lipsă. Castru
 154) Fragment dintr-o fibulă frumoasă. Castru
 155) Partea superioară a unei chei. Dealul Cetății, Castru
 156) Un opaiț de bronz cu ornamente stilizate. Castru. Obs.: Piesă de rară frumusețe (D.)
- 157) Fibulă de bronz din castru, parcela lui Bakucs
 158) Fragment de inel de bronz. Același loc
 159) Fibulă de bronz fără ac. Furdulășeni
 160) Fragment de inel de bronz cu urme de aurire. Furdulășeni
 161) Inel de bronz cu piatră gravată. Furdulășeni
 162) 3 verigi de bronz. Furdulășeni
 163) Fragment de mîner de pumnal, bronz. Parcela lui Nyitrai pe Furdulășeni
 164) Mic obiect de bronz de la curea (D.)
 165) Fibulă de bronz, fără ac. De lângă zidul castrului
 166) Fragment din colțul unui obiect (poate ladă). Dealul Cetății
 167) Fragment de fibulă de bronz. Castru
 168) Cataramă de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs.: 53 mm
 169) Fibulă de bronz în formă de roată dințată. Culmea văii Sîndului, spre Castru
 170) Fibulă de bronz ornamentată, fără ac. Via lui Nagy M., Valea Sîndului
 171) Fragment dintr-o piesă de bronz, poate cataramă. Valea Sîndului. (D.)
 172) Fragment dintr-o piesă de bronz, imitînd o floare. Valea Sîndului. Obs.: 75 mm.
- (D.)
- 173) Cheie de bronz. Culmea văii Sîndului
 174) Verigă dublă din tablă de bronz, poate de la o platoșă de piele
 175) Plăcuță triunghiulară de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs.: 33 mm. (D.)
 176) Fragment dintr-o piesă de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs.: 5 cm. (D.)
 177) Fragment de fibulă, bronz. Valea Sîndului. Obs.: 54 mm. (D.)
 178) Mici verigi de bronz (3 buc.) folosite probabil la platoșă. Culmea văii Sîndului
 179) Fragment de arc din sîrmă de bronz. Culmea văii Sîndului
 180) Fragment dintr-o frumoasă fibulă de bronz. Furdulășeni. (D.)
 181) Plăcuță mică, rotundă, de bronz, cu ținte. Furdulășeni
 182) Fragment de fibulă, bronz. Culmea văii Sîndului. Obs.: 53 mm. (D.)
 183) Stilus de bronz. Culmea văii Sîndului (D.)
 184) Piesă de bronz traforată, poate fragment de cataramă sau ornament de îmbrăcă minte, avînd în 3 colțuri câte o țintă. Culmea văii Sîndului
 185) Fragment de zar cu gaura cheii. Panta de S a dealului Cetății
 186) Fragment de cataramă de bronz în formă de inimă din clădirea descoperită pe culmea văii Sîndului. Obs.: 46 mm. (D.)
 187) Piesă de bronz, poate pensetă. Culmea văii Sîndului
 188) Fragment de fibulă, bronz. Dealul Cetății, spre valea Sîndului. Obs.: 53 mm. (D.)
 189) Fragment de fibulă, bronz cu patină albăstrui. Panta de S a dealului Cetății. Obs. 59 mm. (D.)
- 190) Fragment de țevă subțire din bronz. Culmea văii Sîndului. Obs.: 53 mm.
 191) Cheie de bronz. Dealul Cetății. Obs. 68 mm.
 192) Statuetă de bronz cu un picior lipsă. Într-o mînă ține un șarpe. Culmea văii Sîndului. Obs.: 12 cm.
 193) Cap de leu din bronz, poate capăt de bară. Valea Sîndului
 194) Mică linguriță de bronz (model egiptean). Culmea văii Sîndului. Obs.: 118 mm.
- (D.)
- 195) Oglindă de bronz ornamentată cu relief, aurit. Din clădirea de pe culmea văii Sîndului. Obs.: Lucrare foarte fină
 196) Statuetă mică a unui egiptean îngenuncheat, bronz. Din clădirea descoperită pe culmea văii Sîndului. Obs.: Foarte frumoasă
 197) 4 ace de păr din bronz. Culmea văii Sîndului
 198) Fragment dintr-o piesă de bronz. Dealul Cetății (D.)
 199) Cuțitaș de bronz. Valea Sîndului. Obs. 10 cm.

- 200) Fragment dintr-o piesă de bronz. Valea Sîndului. (D.)
 201) Piesă rotundă de bronz, cu ornament prin traforare. Valea Sîndului
 202) Piesă frumoasă de bronz. Dealul Cetății. Obs. 98 cm. (D. — *pare să fie toartă* — *n.n.*)
 203) Piesă de bronz. Valea Sîndului. Obs. 125 mm. (D.)
 204) Fragment din mînerul unui pumnal, bronz. (D.)
 205) Vas mic de bronz, poate pentru alifii. Furdulășeni. Obs. 33 mm. (D.)
 206) Piesă de bronz, poate fragment dintr-un stilus. Dealul Cetății, locul numit „Aranyosmál”. Obs. 72 mm. (D.)
 207) Statueta de bronz a Venerei cu cadă. Furdulășeni. Obs. Piesă rară
 208) Fibule de bronz lipite de zgură. Dealul Zînei. Obs. 42 mm. (D.)
 209) Fragment de cataramă, bronz. Dealul Zînei. Obs. 58 mm. (D.)
 210) Piesă de bronz: delfini țin o scoică (*toartă* — *n.n.*). Str. Nagymalom, parcela lui Szilágyi. Obs. 143 mm.
 211) Disc de staniu reprezentînd silueta unei femei în relief. Castru. Obs. 57 mm.
 212) Medalion mic cu 4 urechi cu figura lui Diocletian. Castru. Obs. Reversul plat
 213) Mic inel de bronz cu cap îngust. Castru
 214) Mic inel de aur cu cap reprezentînd două frunze. Din mormîntul unei femei de pe panta de S. a dealului Cetății
 215) Plăcuță de aramă găsită în curtea Casinoului²² cu ocazia săpării unei fîntîni
 216) Inel de staniu cu ornamentație incizată. Castru
 217) Cuie de fier (10 buc.) din clădirea descoperită pe Furdulășeni
 218) Cuie de fier (8 buc.). Valea Sîndului
 219) Fragment de sticlă dintr-o clădire descoperită în valea Sîndului
 220) Toartă dublă a unui vas de sticlă (culoare verzuie). Culmea văii Sîndului
 221) Vas mic de sticlă pentru mirodenii. Valea Sîndului
 222) Vas mic de sticlă, culoare cenușiu-albăstrui. Valea Sîndului (D.)
 223) Fundul rotund al unui vas de sticlă. Furdulășeni
 224) Piesă asemănătoare. Valea Sîndului
 225) Piesă asemănătoare. Valea Sîndului
 227) Plăcuță de os pentru vot sau „bilet” de intrare cu incizie mai nouă. Valea Sîndului
 228) Fragment dintr-o piesă de os, poate de la închizătoare. Valea Sîndului
 229) Fragment dintr-o lingură de os. Dintr-un mormînt din valea Sîndului
 230) Ac cu cap ornamentat. Pordei
 231) Fluier din os (Tibia). (D.)
 232) Piesă sculptată din os, avînd pe o parte incizii
 233) Ac de păr din os avînd capătul în formă de con de pin
 234) Minerul unui obiect, os
 235) Ace de păr (11 buc.)
 236) Ace de os (3 buc.). Furdulășeni
 237) O mărgea de sticlă, verzuie. Dealul Cetății
 238) Un mic cub. Valea Sîndului
 239) Cuie de bronz. Culmea văii Sîndului
 240) Cui de bronz cu cap mare — pentru nituire. Valea Sîndului
 241) O colecție de fragmente de vase romane. Castru
 242) Fragmente de vase romane. Furdulășeni
 243) Fragmente din vase romane. Valea Sîndului
 244) Fragmente de vase romane. Hotarul Turzii, Fîntîna Sf. Ioan
 245) Fragmente de vase din oraș
 246) Fragmente de tegule cu ștampila L V M (4 buc.). Castru
 247) Fragmente de tegule cu ștampila L V M, avînd 2 litere întoarse
 248) Fragmente de tegule ștampilate cu LEG V M, avînd cîteva litere întoarse
 249) Tegule romane (fragmente) cu ștampila LEG V M
 250) Tegule romane
 251) Cărămidă cu ștampila EX D P. Castru

²² Vigadó.

- 252) Mortarium de piatră, spart, pentru zdrobit aur. Din ruinele de pe Dealul Zinei
 253) O pereche de cercei de aur din mormîntul găsit pe parcela lui Bardocz din str.
 Rózsa (D.)
 254) Ac de os din același mormînt
 255) Fragment dintr-o reacă de bronz pentru pumnal. Valea Sîndului
 256) Fragment dintr-o cutie de bronz (poate pentru vopsele). Valea Sîndului. Obs.
 53 mm.
 257) Virf de lance din fier foarte ruginit. Valea Sîndului
 258) Fragment de celt din fier. Valea Sîndului (D.)
 259) Craniu uman dintr-un mormînt roman. Pordei
 260) Două pietricele, parțial șlefuite dintr-un mormînt de pe Pordei
 261) Virf de săgeată din fier. Dintr-un mormînt de pe Pordei (D.)
 262) O verigă și fragment de cataramă din fier. Valea Sîndului (D.)
 263) Mic inel de bronz (asemănătoare inelelor țigănești). Valea Sîndului
 264) Fragment de verigă de bronz. (D.)
 265) Două fragmente dintr-o piatră ornamentată cu struguri și frunze sculptate. Valea Sîndului
 266) Lance de fier. Dealul Zinei. Obs. 18 cm.
 267) Cheie de fier. Dealul Zinei. Obs. 8 cm.
 268) Cui de fier. Dealul Zinei. Obs. Piese de la numerele 265—268 au fost publicate în *ArchÉrt* din aprilie 1910
 269) O mică statueta de bronz cu capul lipsă (poate Abundența). Dealul Zinei
 270) Mînerul unei strecurătoare din ceramică. Turda (D.)
 271) Fragment dintr-un vas de lut în formă de cap de animal. Dealul Zinei
 272) Statuetă de Satyr din bronz. Culmea văii Sîndului. Obs. Lucrare foarte frumoasă. 107 mm.
 273) Creuzet mic din ceramică roșie. Panta de S a dealului Zinei
 274) Creuzet mic de ceramică cu urme de aur. Poalele dealului Zinei (D.)
 275) Cornișă de gips cu ornamentație dintr-o clădire găsită în Piața de lemne²³
 276) Fragment dintr-o cornișă ornamentată de gips. Din ruinele clădirii descoperită în Piața de lemne în 1908
 277) Fragment dintr-o placă de marmoră cu inscripție: I B O / I A N ... Din colecția Füzy S. din Turda. Obs. I=45 cm.
 278) Piatră de rișniță. Valea Sîndului
 279) Piatră de altar cu inscripția I O M PETRON etc. Dealul Zinei. Primită de la Gergely Arpád. Obs. Înălțimea 75 cm.
 280) Fragment de bază de coloană cu ove. Obs. Asemănătoare nr. 63
 281) Opaț de ceramică roșie. Din grădina de la intersecția străzilor „Szőlő” și „Kis”
 282) Pan cu fluier. Fragment dintr-o statuie din marmoră. Valea Sîndului
 283) Antefix în formă de mască umană. „Alsómál”
 284) Ulcior de lut relipit. Piața de lemne
 285) Greutate din plumb. 5,8 livre. Găsită la Sud de castru. Obs. 1,905 kg.
 286) Cească de lut. Dealul Zinei (D.)
 287) Tăviță de ceramică cu două torți. Obs. 9 cm
 288) Fragment de placă de marmoră cu inscripția: BASSINVS etc. Furdulășeni, via lui Fenyő Biri. Obs. I=10 cm
 289) Piesă sculptată de piatră, fragment. Poate picior de statuie sau pisătoare. Din zidurile găsite în Piața de lemne. Obs. 8 cm. (D.)
 290) Piesă de bronz (cu creion trecut *systrum*, dar după schiță pare pinten — n.n.). Grădina din Str. Mică
 291) Fragment terra sigillata cu ornamentație în formă de lanț. De la clădirea găsită în Piața de lemne
 292) Ac de bronz. Dealul Zinei
 293) 4 ace de păr. Din ruinele găsite în Piața de lemne în anul 1908
 294) Fragment ornamentat dintr-un vas de lut. Piața de lemne
 295) Opaț plat, ceramică cenușie. Piața de lemne

²³ Fapiac.

- 296) Linguriță de bronz. Str. Fabricii de bere²⁴
 297) Fragment de fibulă de bronz. Dealul Zinei
 298) Fragment de fibulă de bronz. Piața de lemne
 299) Piesă rotundă din bronz, poate capac de cutie. Turda
 300) Cheie de bronz. Dealul Zinei
 301) Fragment dintr-o piesă de bronz. Dealul Cetății
 302) Opaiț de lut cu toartă mică. Dealul Cetății
 303) Opaiț mai mic de lut. Panta de S a dealului Zinei
 304) Fragment fund terra sigillata. Dealul Zinei. Obs. la nr. 303 și 304: ArchErt,
 aprilie 1910
 305) Fragment din modelul de lut a unei clădiri romane. Valea Sîndului
 306) Fragment din modelul de lut a unei clădiri romane cu brîu în zig-zag. Valea
 Sîndului
 307) Fragment din fundul unei tăvi de piatră. Culmea văii Sîndului
 308) Fragment cu cornișă din modelul de lut a unei clădiri
 309) Fragment din statuia de piatră a lui Hercule, găsită de meșterul sitar Balogh pe
 dealul Cetății. (Restul: capul, picioarele și miinile s-au pierdut la Balogh)
 310) Placă de gresie cu cîteva incizii. Hotarul Turzii, în apropierea Fîntînii Sf. Ioan.
 Obs. 11 cm
 311) Altar cu inscripție, din care a rămas doar: I O M. Dealul Zinei
 312) Inel de bronz cu cheie. Dealul Zinei. Obs. I=4 cm. (D.)
 313) Inel de bronz cu cheie. Valea Sîndului
 314) Inel de bronz cu cheie. Panta de E. a dealului Zinei
 315) Inel de bronz cu cheie. Dealul Cetății, „Fordulómál”. Obs. 20 mm. (D.)
 316) Fibulă de bronz. Dealul Cetății — Furdulășeni. Obs. 45 mm. (D.)
 317) Lance de fier, mîncată de rugină. Culmea dealului Zinei
 318) Inel din pastă neagră. Culmea dealului Zinei
 319) Fragment de fibulă de bronz. Culmea dealului Zinei. (D.)
 320) Fragment piesă de bronz. Culmea dealului Zinei. (D.)
 321) Fragment piesă de fier. Culmea dealului Zinei. (D.). Obs. la nr. 317—321:
 ArchErt din aprilie 1910
 322) Fragment de lingură de os. Partea de V a castrului
 323) Ac din os cu două găuri. Dealul Cetății, „Fordulómál”
 324) Fragmente de ace din os. Dealul Cetății, „Fordulómál”
 325) Cuie de bronz din zidurile clădirii găsite în fața Fabricii de bere
 326) Miner de bronz (poate de pumnal). Din ruinele găsite în fața Fabricii de bere
 327) Fragment din capul unei statuete de ceramică. „Fordulómál”. Obs. 55 mm
 328) 3 ace din os din clădirea găsită în Piața de lemne în anul 1909
 329) Bucăți de plumb și staniu. Dealul Zinei
 330) Fragment de sîrmă sau ac de bronz. Panta de E a dealului Zinei. Obs. ArchErt
 din aprilie 1910
 331) Fragmente de cărămizi din colonia de lingă Copăceni. Un fragment de ștampilă:
 ... V M. (D.)
 332) Fragment de țevă de ceramică din conducta de apă de la Copăceni, panta spre
 izvoare
 333) Conductă de ceramică, mai mare, din conducta de apă de la Copăceni, panta
 spre izvoare
 334) O colecție de ceramică romană. Copăceni
 335) Fragment de cărămidă cu ștampilă. Copăceni
 336) Fragment de coloană. Copăceni
 337) Piesă de bronz (poate fibulă), fragment. Copăceni, hotarul numit Salca. (D.)
 338) Cărămidă cu ștampilă. Ceanu Mic
 339) Fragment de cărămidă cu ștampilă. Ceanu Mic
 340) Fragmente de cărămizi. Hotarul dintre Mărtinești și Rediu, așezare romană. Obs.
 De la poalele dealului Biserica sînt și cu ștampilă
 341) Fragmente ceramice. Hotarul satului Rediu

²⁴ Sörház utca.

- 342) Relief de gresie reprezentând un frizer. Din așezarea romană din hotarul satului Rediu
- 343) Cărămizi și fragmente ceramice. Poalele dealului Bisericoi de la Mărtinești. Obs. la nr. 340—343: *ArchErt*, oct. 1906
- 344) Fragmente de cărămizi, una cu șampilă. Vîlcele, hotarul Bisericoi
- 345) Fragment de cornișă din gresie. Vîlcele, Bisericoi
- 346) Fragmente ceramice. Vîlcele, Bisericoi
- 347) Cărămidă mare, pătrată cu șampilă și ornamente. Din așezarea din hotarul „La cărămide”, Micești
- 348) Cărămizi cu șampilă. Din ruinele romane de la Micești
- 349) Fragment de piatră sculptată (poate capitel). Ruinele de la Micești
- 350) Fragment mic dintr-o placă de marmoră. Ruinele de la Micești
- 351) Fragmente ceramice din ruinele de la Micești
- 352) Cuie din lada de lemn găsită în argilă la ruinele de la Micești. Obs. la nr. 347—352: *ArchErt*, febr. 1902 și iunie 1903
- 353) Tegulăe mammatae, fragmente, din clădirea romană găsită cu ocazia săpării fundației școlii din Pruniș
- 354) Fragmente ceramice. Pruniș.
- 355) Fragment de cărămidă. Pruniș
- 356) 2 cărămizi pătrate pentru colonadă. Petreștii de sus
- 357) Fragmente ceramice. Hotarul satului Petreștii de sus
- 358) Fragmente ceramice. Borzești
- 359) Fragmente de cărămizi. Hotarul satului Borzești
- 360) Fragment de piesă de bronz. Borzești (D.)
- 361) Fragmente de tegule romane. Viișoara, valea „Szakállas”
- 362) Altar cu inscripția I.O.M.F. Viișoara, fântina „Szakállas”, de pe deal²⁵
- 363) O colecție de ceramică romană. Viișoara, valea „Szakállas”. Obs. la nr. 360—363: *ArchErt*, aprilie 1909
- 364) Cheie de fier. Mărtinești, dealul Bisericoi
- 365) Fragment de piesă de bronz. Mărtinești dealul Bisericoi
- 366) Mărgea sau fusaiolă din lut. Mărtinești, dealul Bisericoi, Obs. la nr. 364—366; *ArchErt*, oct. 1906
- 367) Fragmente de cărămizi. Viișoara, hotarul „Bolduc”
- 368) Relief din piatră. (Zeu trac). Viișoara, „Bolduc”
- 369) Fragmente de tegule romane. Viișoara, hotarul numit „Teglás far”. Obs. la nr. 367—369: *ArchErt*, aprilie 1909
- 370) Fragmente de cărămizi și țigle. De la piatra kilometrică 11, de lângă drumul spre Ceanu Mare
- 371) Fragmente de cărămizi. Trittenii de sus, Colonia Tezauriatului²⁶
- 372) Fragmente ceramice. Trittenii de sus, Colonia Tezauriatului
- 373) Fragment de piesă de bronz. Trittenii de sus, Colonia Tezauriatului. Obs. la nr. 371—373: *ArchErt*, iunie 1910
- 374) Fragmente ceramice. Cooc, hotarul „Clapa”
- 375) Fragmente de cărămizi. Cooc, „Clapa”
- 376) Opaiț de lut. Cooc, „Clapa”
- 377) Fund de opaiț de lut. Cooc, „Clapa”
- 378) Fragmente de ceramică pictată. Cooc, „Clapa”. Obs. la nr. 374—378; *ArchErt* din iunie 1910
- 379) Fragmente ceramice. Tăureni, „Káposztás”
- 380) Fragmente ceramice. Tăureni, „Káposztás”
- 381) Fragmente de tegule. Tăureni, „Káposztás”
- 382) Cărămidă dreptunghiulară de mozaic. Tăureni, „Káposztás”. (D.)
- 383) Inel de bronz cu ornamentație incizată, asemănătoare inelelor țigănești. Tăureni, „Káposztás”
- 384) Piesă de os cu găurele la margină, Tăureni, „Káposztás”. (D.)

²⁵ Egerbegyőről, a Szakállas kuttól a Dombból.

²⁶ Kincstári telep.

- 385) Fragmente de strecurătoare de lut. Tăureni, „Káposztás”. Obs. la nr. 380—385: aici s-au descoperit și piese preistorice, *ArchÉrt* din octombrie 1910
- 386) Fragmente ceramice. Săcal, hotarul „Cseresznyés”
- 387) Fragmente de cărămizi. Săcal, „Cseresznyés”
- 388) Fragmente de cărămizi și țigle. Sînmărghita. Obs. la nr. 386—388: *ArchÉrt* din februarie 1911.
- 389) Fragmente ceramice. Bogata de Mureș
- 390) Fragment de stelă funerară cu relief. Bogata de Mureș
- 391) Fragmente de cărămizi. Bogata de Mureș
- 392) Fragmente ceramice. Copandul de Mureș
- 393) Fragmente de cărămizi. De la locul numit „Halom” dintre Hădăreni și Gligorești
- 394) Fragmente ceramice. „Halom”
- 395) Cărămidă cu ștampilă: LEG V MAC. Gligorești
- 396) Cărămidă romană cu un cerb și un ciine incizat. Gligorești
- 397) Piatră funerară cu relief pe ambele părți. Gligorești
- 398) Cheie de fier. Gligorești
- 399) Tîrnăcop de fier. Gligorești
- 400) Opaț de lut. Gligorești
- 401) Cărămidă mai mică (pătrată) cu ștampilă: L V M. Gligorești. Obs. la nr. 393—401: *ArchÉrt* din decembrie 1895
- 402) Tavă de ceramică roșie, aproape întreagă. Feldioara
- 403) Pahar de lut, ceramică dură. Feldioara
- 404) Fragmente ceramice cu ornamentație ștampilată. Feldioara
- 405) Tub de apeduct de lut. Feldioara
- 406) Cap de leu, piatră. Feldioara
- 407) Opaț de lut. Feldioara
- 408) O toartă foarte mare de lut. Feldioara
- 409) Opaț de lut spart. Feldioara
- 410) Fragment de fibulă de bronz. Feldioara
- 411) Fragmente ceramice. Feldioara
- 412) Fragmente de cărămizi. Luncani, de la Izvoare²⁷
- 413) Fragmente ceramice. Luncani, de la Izvoare
- 414) Inel de bronz cu ornamentație asemănătoare inelelor țigănești. Luncani, de la Izvoare
- 415) Cărămidă cu ștampilă. Din mormîntul roman găsit în hotarul satului Bădeni
- 416) Fragmente ceramice. Unirea, de pe „Pestes”
- 417) Fragmente de cărămizi. Unirea, „Pestes”
- 418) Inel de fusaiolă, lut. Unirea, „Pestes”
- 419) Disc de bronz cu ornamentație traforată (poate ornament de piept). Unirea, „Pestes”
- 420) Ulcior de ceramică, pastă închisă. Unirea, „Pestes” — din mormînt dacic. Obs. la nr. 416—420: *ArchÉrt* din aprilie 1899
- 421) Fragmente de cărămizi. Hotarul satului Ciugudiul de Sus
- 422) Fragmente ceramice. Ciugudiul de Sus.
- 423) Lance de fier. Ciugudiul de Sus
- 424) Capitel de coloană cu frunze de acant. Ciugudiul de Jos
- 425) Fragmente ceramice. Urmeniș, „La Cărmide”
- 426) Fragmente de cărămizi. Urmeniș, „La Cărmide”
- 427) Fragment de piesă din fier. Urmeniș, „La Cărmide”
- 428) Cui de bronz. Urmeniș, „La Cărmide”
- 429) Fragment de fibulă de bronz. Urmeniș, „La Cărmide”. Obs. la nr. 425—429: *ArchÉrt* din octombrie 1911
- 430) Fragmente ceramice. Hotarul satului Cicău
- 431) Fragmente de cărămizi. Cicău
- 432) Fragmente ceramice. Pietroasa
- 433) Fragment de inscripție: M V C I A N V S. Pietroasa

²⁷ Gerendről a forrásoktól.

- 434) Inel de fier cu camee. Hotarul spre Moldovenești a satului Pietroasa
- 435) Fragmente de cărămizi. Moldovenești, castru
- 436) Fragmente ceramice. Moldovenești. Castru
- 437) Opaț de lut. Moldovenești, dealul Cetății
- 438) Vîrf de săgeată din fier. Moldovenești, castru
- 439) Fibulă de bronz. Moldovenești, din apropierea Castrului
- 440) Cui de bronz. Moldovenești, Castru
- 441) Cheie de fier. Moldovenești, Castru (D.)
- 442) Mărgea de sticlă. Moldovenești, Castru
- 443) Cheie de bronz. Moldovenești, Castru
- 444) Vîrf de lance de fier. Moldovenești, Castru
- 445) Vîrf de lance de fier. Moldovenești, Castru
- 446) Cărămizi mici, dreptunghiulare de pardoseală. Moldovenești
- 447) Piatră naturală în formă de phallus. Moldovenești, Castru
- 448) Cap de leu, piatră. Moldovenești, Castru. Obs. lucrat frumos
- 449) Clopoțel de bronz. Moldovenești, Castru
- 450) Fragmente ceramice. Cheia, hotarul numit „Atol”
- 451) Fragmente de cărămizi, Cheia, „Atol”
- 452) Frunze de fag cu șarpe, bronz. Cheia, „Atol”
- 453) Inel-cheie, bronz. Cheia, „Atol”
- 454) Piatră spartă de rîșniță din tracic (poate dacic). Cheia
- 455) Rîșniță din tracic (poate dacic). Stejeriș
- 456) Rîșniță din bazalt (poate dacic). Stejeriș
- 457) Mărgea de lut. Pietroasa
- 458) Mîner de pumnal din bronz. Pietroasa
- 459) Mărgea sau verigă de culoare neagră. „Piatra Tăiată”²⁸
- 460) Fragmente ceramice. „Piatra Tăiată”
- 461) Fragmente de cărămizi. „Piatra Tăiată”
- 462) Opaț cu trei arzătoare din lut. „Piatra Tăiată”
- 463) Inel cheie din bronz. „Piatra Tăiată”
- 464) Fragment de fibulă de bronz. „Piatra Tăiată”. Obs. la nr. 459—464: se găsesc și piese preistorice
- 465) Fragmente ceramice. Hotarul satului Sindulești, de pe Pordei
- 466) Fragmente de cărămizi. Sindulești, Pordei
- 467) Sabie de fier, romană sau celtică. Hotarul satului Sindulești, din cariera de piatră, locul numit „Domos”
- 468) Cuțitaș de bronz. Sindulești, „Domos”
- 469) Fragmente de cărămizi. Mihai Viteazul (de sus)²⁹, dealul „Szentlélek”
- 470) Fragmente ceramice. Mihai Viteazul (de sus), dealul „Szentlélek”
- 471) Fragmente ceramice. Mihai Viteazul (de sus), hotarul „Lejáró”
- 472) Fragmente de cărămizi. Mihai Viteazul (de sus), „Lejáró”
- 473) Piesă de bronz, poate fragment de cataramă, Mihai Viteazul (de sus), „Lejáró”
- 474) Fragment de opaț din lut. Mihai Viteazul (de jos)³⁰, cimitirul roman
- 475) Craniu. Mihai Viteazul (de jos), dintr-un sarcofag
- 476) Ornament de bronz. Mihai Viteazul (de jos), dintr-un sarcofag
- 477) Cataramă de bronz. Mihai Viteazul (de jos), dintr-un sarcofag
- 478) Piatră de rîșniță, fragment. Mihai Viteazul (de jos), din apropierea locului numit „Sajkut”
- 479) Fragmente de cărămizi. Mihai Viteazul (de jos), de pe domeniul lui Wolff, din apropierea locului numit „Sajkut”
- 480) Fragmente ceramice. Mihai Viteazul (de jos), din apropierea locului numit „Sajkut”
- 481) Fragmente de cărămizi. Hotarul numit „Iara de Sus” a satului Iara, din spălătoriile de aur romane
- 482) Fragment de țigle. Iara, hotarul „Iara de Sus”

²⁸ Vágottkő.²⁹ Felsőszentmihály.³⁰ Alsószentmihály.

- 483) Tîrnăcop mare de fier, hotarul satului Băișoara
 484) Fier de plug din spălătoriile de aur dintre Vidolm și Lunca
 485) Tîrnăcop de fier din spălătoriile de aur romane din hotarul satului Vidolm
 486) Fragmente de cărămizi. Lunca, poalele Jidovinei
 487) Fragmente ceramice. Lunca, poalele Jidovinei
 488) Fragment de opaiț din lut din spălăturile de aur. Lupșa
 489) Mârgea de sticlă din spălăturile de aur. Lupșa
 490) Fragmente ceramice din spălăturile de aur. Lupșa
 491) Fragmente ceramice din spălăturile de aur. Bistra
 492) Fragmente ceramice. Hotarul numit „Săliște” a satului Plaiuri
 493) Olane. Cheile Turzii
 494) Fragmente ceramice. Cheile Turzii, peștera „Ungurească”³¹
 495) Fragment de fier. Lunca, poalele Jidovinei
 496) Fragmente ceramice, piese de fier ruginite și monedă romană din spălătoriile de aur. Lunceștii de Jos
 497) Fragment de cărămidă ștampilată. Sarmizegetusa, Comitatul Hunedoara
 498) Fragment de cărămidă ștampilată, Alba-Iulia
 499) Phallus din piatră. Orhei, zona Bistrița
 500) Fragment de cărămidă. Orhei, zona Bistrița
 501) Rișniță din bazalt (poate dacic). Bileag, zona Bistriței
 502) Vîrf de săgeată din fier. „Piatra Tăiată”
 503) Țiglă din via lui dr. Horváth M., din hotarul satului Bădeni, în apropiere de Călărași
 504) Cui de bronz lung de 1 cm avînd cap plat cu diametrul de 22 mm, Cooc.
 505) Două cuie de fier de 6, respectiv 8 cm. Cooc
 506) Ac de os în trei fragmente avînd lungimea totală de 11 cm. Cooc
 507) Fragmente de piese din bronz. Cooc. Obs. la nr. 504—507: provin din Valea Clapa. Publicate în *ArchErt* din iunie 1910
 508) Fragmente ceramice preistorice cu ornamentație incizată. Sînmărghita, poalele dealului Bisericii³²
 509) Fragmente ceramice romane. Sînmărghita, poalele dealului Bisericii
 510) Fragmente de cărămizi. Sînmărghita, poalele dealului Bisericii
 511) Inel sau verigă din sîrmă de argint răsucită. „Piatra Tăiată”, capul văii Pordei
 512) Vîrf de săgeată din fier. Moldovenești, castru, (D.)
 513) Cercele de bronz în formă de frunză. Turda, panta de Est a dealului Cetății, „Alsómál”. Obs. perechea i s-a rupt
 514) Opaiț de lut cu trei arzătoare. Turda, dealul Cetății, strada Szindipatak
 515) Fibulă de bronz. Turda, găsită în 1910 în fața porții de Est a castrului. Obs. 4 cm
 516) Ac de bronz cu cap. Dealul Cetății, din apropierea porții de Est a castrului. Obs. 10 cm. (D.)
 517) Fragment de tegulă în formă de frunză, poate antefix. Dealul Cetății, din apropierea porții de Est a castrului
 518) Fragment de statueta din ceramică, poate Apollo. Dealul Cetății, din apropierea porții de Est a castrului (D.)
 519) Fragmente de ace din bronz. Panta de Est a dealului Cetății (D.)
 520) Fragment de plumb. „Fordulómál”
 521) Inel de bronz. Dealul Zîna Mică
 522) Inel de bronz cu cap ornamentat, asemănătoare inelelor țigănești. Turda, din fața Fabricii de bere
 523) Fibulă de bronz. Dealul Zînei
 524) Pahar de lut. Dealul Zînei
 525) Fragment de creuzet din lut. Valea Sîndului
 526) Creuzetă din lut. Valea Sîndului
 527) Fragment de cociopesto. Panta de Est a dealului Cetății
 528) Inel de bronz, piatra lipsă. Castru. Obs. pentru mîină de bărbat (D.)

³¹ Kecske barlang.³² Templom domb.

- 529) Inel-cheie pentru mână de femeie. Panta de Est a dealului Zinei
 530) Fragment de cărămidă cu incizii. Panta de Est a dealului Zinei
 531) Fragment de capitel ornamentat cu frunze de acant. Găsit în 1910 în centrul orașului cu ocazia construirii casei lui Balla. Obs. I=20 cm (D.)
 532) Cheie de bronz. Grădina lui Péter Antal din strada Jósika
 533) Opaț de lut cu ștampila OCTAVI. Castru. Obs. primit de la Péter Antal.
 534) Pisătoare din lut. Dealul Cetății
 535) Ușiță sau capac din bronz, dar poate să fie și fragment de fibulă sau aplică. Valea Sîndului. (D.)
 536) Mîner de pumnal din bronz. Poalele dealului Cetății. Obs. 68 cm
 537) Piatră funerară în două bucăți cu relief și fragment de inscripție. Strada Jósika. Obs. primit de la Székely János.
 538) Fragment dintr-un relief cu cîteva litere, piatră. Strada Jósika. Obs. primit de la Székely János
 539) Piatră sculptată cu fragment de relief. Strada Jósika. Obs. primit de la Székely János.
 540) Vas mic de lut, crăpat. Cheile Turzii. Obs. primit de la Péter Antal.
 541) Fragment de altar cu inscripția: LIBERO PATER. Turda, de pe dealurile spre Băile Sărate. Obs. I=27 cm
 542) Antefix. Dealul Cetății, grădina lui Nagy Eszter
 543) Piatră sculptată cu ornamentație în dungă. Din zidul castrului. (D.)
 544) Mîner de bronz. Tăureni. (D.)
 545) Fragmente ceramice și de tegule de pe culmea la Nord-Vest de „Sajkut”
 546) Fragmente de ceramică și de tegule de pe culmea spre Nord-Vest de „Sajkut”
 547) Fragmente de ceramică și de tegule de la fîntîna „Liska”
 548) Piese de fier din clădiri romane. Valea Sîndului
 549) Piese de fier găsite cu alte obiecte romane în strada Viei³³ de Kiss Ferencz (D.)
 550) Fusaiole de lut de pe dealul și valea Sîndului. Obs. vezi și nr. 165, 176 din inv. pieselor preistorice³⁴
 551) Căniță de lut cu o toartă, ciuntit. Din mormintele romane găsite în 1910 pe panta spre Turda Nouă a dealului Cetății. Obs. I=9 cm
 552) Căniță de lut cu o toartă, pastă neagră. Același loc. Obs. I=12 cm
 553) Ulcioraș de lut cu gîtul și toarta lipsă. Același loc. Obs. I=9 cm
 554) Ulcioraș de lut cu gîtul și toarta lipsă. Același loc. Obs. I=9 cm
 555) Ulcioraș de lut cu o toartă. Același loc. Obs. I=11 cm
 556) Ulcior de lut, mărime mijlocie, pastă cenușie, puțin ciuntit. Același loc. Obs. I=20,5 cm
 557) Căniță de lut cu o toartă. Același loc. Obs. I=10 cm.
 558) Carneol dintr-un inel (inelul, fiind din plumb, a fost topit). Obs. 12 mm
 559) Toarta ornamentată a unui vas de lut
 560) Mîner de bronz. Panta de Est a dealului Cetății
 561) Lance de fier. Dealul Cetății. Obs. 21 cm. (D.)
 562) Piesă de fier. Dealul Cetății. (D.)
 563) Cheie de fier și fragment de zar. Culmea văii Sîndului
 564) Cheie de fier din castru
 565) Fragment de tîrnăcop din fier. Turda
 566) Două chei de fier. Turda
 567) Cuie de fier cu cap mare. Turda
 568) Fragment dintr-o fibulă de fier. Dealul Cetății
 569) Fusul piciorului unei fructiere ornamentat cu puncte. Panta de Est a dealului Cetății, din via lui Nagy Eszter. Obs. 10 cm. (D.)
 570) Fragmente de pictură murală. Din clădirea romană descoperită pe Furdulășeni

³³ Szőlő utca.

³⁴ În inventarul pieselor preistorice la nr. 165: Fusaiolă de lut din hotarul Turzii, locul numit „Bagolymál”, adusă de Fodor Domokos. (Vezi și nr. 550 la piesele romane). La nr. 176 din inventarul pieselor preistorice: Fusaiolă de lut din Valea Sîndului. (Vezi și nr. 550 la piesele romane).

- 571) Coarne de cerb și bovine din oasele găsite într-o clădire romană. Panta de Est a dealului Zînei
- 572) Două scoici de mare din clădirea romană de pe dealul Cetății
- 573) Fragment ornamentat (ciocul) a unei tăvi de lut
- 574) Piesă de bronz. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 95 mm. (D)
- 575) Piesă de bronz. Dealul Cetății, locul numit „Középmál”. Obs. 63 mm
- 576) Vas de sticlă, culoare neagră. Panta dealului Cetății. Obs. I=6 cm
- 577) Fragmente din vase de sticlă. Panta de Est a dealului Cetății
- 578) Piesă de bronz în formă de frunză. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 55 mm. (D.)
- 579) Opaț de lut. Panta de Est a dealului Cetății.
- 580) Vîrf de lance sau de săgeată din fier. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 8 cm. (D.)
- 581) Ornament de îmbrăcăminte în formă de A. Panta de Est a dealului Cetății, „Középmál”. Obs. I=4 cm. (D.)
- 582) Altar ridicat de Signifer cu inscripția: MENLANEI. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. I=69 cm
- 583) Fragment din piatră cu signum. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 584) Oase de animale din casa unui signifer. Panta de Est a dealului Cetății
- 585) Ac de păr din bronz. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 155 mm. (D.)
- 586) Fragment de tavă de piatră. Panta de Est a dealului Cetății
- 587) Copcă de bronz. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 588) Plăcuță de vot sau bilet de intrare, os. Panta de Est a dealului Cetății
- 589) Ornament de îmbrăcăminte din bronz. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 31 mm. (D.)
- 590) Linguriță de os cu mînerul rupt. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. L=65 mm
- 591) Ace de os cu capete ornamentate. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 592) Fragment de piesă de os. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. L=65 mm. (D.)
- 593) Capac mai mare din lut. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 594) Corn de cerb din ruinele unei clădiri romane. Turda
- 595) Fragment de craniu de cerb cu coarnele tăiate. Din ruinele unei clădiri romane găsite pe panta de Est a dealului Cetății
- 596) Brățară sau verigă de bronz. Sînmarghita. (D.)
- 597) Fragment de opaț de lut. Hotarul satului Micești
- 598) Fragmente de opaț. Hotarul satului Borzești
- 599) Mîner de bronz. Gligorești. (D.)
- 600) Cui și verigă din bronz. Gligorești
- 601) Fragmente ceramice. Gligorești
- 602) Cataramă de bronz, fragment. Din ruinele romane din hotarul satului Micești. (D.)
- 603) Verigă de bronz. Din ruinele romane de la Micești
- 604) Fragmente ceramice. Budiul de Cimpie
- 605) Fragmente de vase de sticlă. Locul numit „Halom”, Gligorești
- 606) Capac de vas din lut. Gligorești, „După Sat”
- 607) Fragment de fibulă și o plăcuță de bronz. Ciugudiul de Sus
- 608) Fragment de opaț de lut. Decea
- 609) Fragmente ceramice. Pe una din ele VIVL incizat. Decea
- 610) Piesă mică de bronz, poate fibulă. Decea. Obs. 3 cm. (D.)
- 611) Fragment de ac de os. Decea. Obs. 75 mm. (D.)
- 612) Piesă de fier, poate fier de plug. Decea
- 613) Verigi de bronz. Moldovenești, castru
- 614) Piesă de bronz, poate mîner. Moldovenești, castru
- 615) Fragment de vas de sticlă. Moldovenești, panta de Sud-Est a castrului
- 616) Fragment de sîrmă de bronz, poate brățară. Moldovenești, panta de Sud-Est a castrului
- 617) Ac de păr din os cu capăt în formă de con de pin. Moldovenești, panta de Sud-Est a castrului
- 618) Fibulă de bronz cu capete de ceapă, unul din ele lipsă. Ornamentată cu motive incizate. Moldovenești. Obs. primită de la Tégylás József

- 619) Ac cu cap din bronz. Moldovenești. Obs. primit de la Teglás József
- 620) Buton sau minier de bronz. A doua piesă de acest gen din castrul de la Moldovenești. (D.)
- 621) Cheie de fier. Moldovenești, dealul Cetății
- 622) Jumătatea unui opaiț de lut. Ciugudiul de Sus.
- 623) Fragment de fibulă de bronz, ornamentată. Hotarul satului Cheia. (D.)
- 624) Un ac de păr și un ac de cusut din os. Hotarul satului Cheia
- 625) Apărător de piept din aramă. Zona Orăștiei, comitatul Hunedoara. Obs. I=41 cm
- 626) Piesă în formă de lanț din aramă. Două fragmente. Zona Orăștiei, comitatul Hunedoara. Obs. L=47 cm. *Peste nr. 625, 626 tăiat*
- 627) Fragment de tirnăcop de fier. Unealtă de minerit. Turda, „Piatra Tăiată”. Obs. 12 cm. (D.)
- 628) Daltă de fier. Unealtă pentru exploatarea pietrei. „Piatra Tăiată”. Obs. 13 cm. (D.)
- 629) Cornișă din gips cu ornamentație vegetală stilizată. Din clădirea găsită în Valea Sîndului
- 630) Cornișă de gips cu ornamentație vegetală și ove. Același loc
- 631) Cornișă arcuită din gips cu ornamentație în relief. Același loc
- 632) Fragment de capitel de coloană din gips cu ornamentație vegetală. Același loc
- 633) Două baze de coloane din gips cu ornamentație tocită. Același loc
- 634) Fragment de bază de coloană din gips cu urma fusului. Același loc
- 635) Fragment de chenar din gips cu caneluri. Același loc
- 636) Piesă asemănătoare cu urme de vopsea verde într-una din caneluri. Același loc
- 637) Fragmente de gips cu urme de vopsea roșie. Același loc
- 638) Piesă de bronz, poate capăt de bară. Găsită la Sud de castru pe culmea văii Sîndului. (D.)
- 639) Obol și plăcuță de bronz din mormîntul de cărămidă găsit la Sud de castru pe culmea Văii Sîndului
- 640) Statuetă de bronz a Minervei. Poalele de Est a dealului Cetății
- 641) Fragment de vas de bronz, ars. Culmea Văii Sîndului
- 642) Piesă de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs. L=71 mm. (D.)
- 643) Fragment de capitel de coloană, stil ionic. Culmea Văii Sîndului. Obs. I=60 cm
- 644) Lingură de os. Culmea văii Sîndului. Obs. L=65 mm
- 645) Fragment de vas de sticlă, opalizată. Culmea văii Sîndului. Obs. 95 mm
- 646) Bară din sticlă, răsucită. Culmea văii Sîndului. Obs. 10 cm
- 647) Fragment de ulcior din lut cu ornamentație în relief. Culmea văii Sîndului. Obs. I=6 cm
- 648) Fibulă de bronz cu acul lipsă. Culmea văii Sîndului. Obs. 5 cm
- 649) Piesă de bronz — bumb. Culmea văii Sîndului. Obs. 22 mm
- 650) Greutate de măsurat din plumb 4 1/6 libre=136 dkgm. Culmea văii Sîndului
- 651) Greutate de cîntărit din bronz, Septunx, 7 uncii = 190 g. Culmea văii Sîndului. Obs. 55 mm. (D.)
- 652) Farfurioară de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs. D=62 mm
- 653) Verigă groasă de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs. 51 mm
- 654) Coarne de cerb, poate tibii din clădirea romană de pe culmea văii Sîndului. Obs. piesa mai mare are lungimea 22 cm
- 655) Placă de bronz cu urme de argintare, probabil oglindă. Culmea văii Sîndului. Obs. 75/69 mm
- 656) Castaramă de bronz argintată. Castru
- 657) Talpă de sandală din bronz, poate de la o statuie. Culmea văii Sîndului. Obs. 105 mm
- 658) Un cercl de aur. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 27 mm., cu piatră de calcedon. (D.)
- 659) Vas de sticlă, opalizată. Culmea Văii Sîndului. Obs. I=8 cm. (D.)
- 660) Piese de bronz, poate apărătoare de mîină de la sabie. Culmea văii Sîndului. (D.)
- 661) Fragmente de vase de sticlă. Culmea văii Sîndului
- 662) Capul și trupul Venerei. Statuetă de lut, fragment. Culmea văii Sîndului
- 663) Plăcuță de bronz, poate ornament de îmbrăcăminte. Culmea văii Sîndului. Obs. L=35 mm. (D.)

- 664) Piesă mică de bronz. Culmea văii Sîndului. Obs. 21 mm. (D.)
- 665) Opaîț de lut ornamentat, cu trei arzătoare, toarta lipsă. Pe fund: M. Panta de Est a dealului Cetății
- 666) Opaîț de lut de formă egipteană. Puțin spart. Valea Sîndului
- 667) Partea de sus dintr-un opaîț de lut cu toartă inelară, înălțată. Valea Sîndului. (D.)
- 668) Talpa cu picior a unui vas mare de lut. Vas dacic. Valea Sîndului. Obs. 14 cm. (D.)
- 669) Fragment ornamentat dintr-un ulcioraș. Valea Sîndului
- 670) Cărbune dintr-o bucătărie romană. Valea Sîndului
- 671) Tencuială de gips cu urme de vopsea roșie din clădirea romană găsită în iunie 1911 în Valea Sîndului
- 672) Mărgea de lut, culoare cenușie. Valea Sîndului
- 673) Cuie mari de fier. Valea Sîndului
- 674) Disc de ceramică. Din bucătăria romană a clădirii găsită pe dealul Zînei. Obs. 28 mm. (D.)
- 675) Fragment de piesă ceramică dintr-o bucătărie romană găsită pe dealul Zîna Mică. (D.)
- 676) Fusaiolă de lut, pastă cenușie. Dintr-o bucătărie romană de pe dealul Zîna Mică. Obs. 4 cm
- 677) Opaîț de lut cu ștampila: OCTAVI. Dealul Zîna Mică. Obs. 78 mm
- 678) Fragment de opaîț de lut pe fund cu ștampila OEL... Dealul Zîna Mică
- 679) Piesă din corn de cerb. Dealul Zîna Mică. Obs. Una asemănătoare a fost găsită la Tăureni
- 680) Vas mare de lut cu talpă ornamentată din bucătăria unei clădiri romane găsită pe dealul Zîna Mică. Obs. I=10 cm
- 681) Vas mic de lut. Valea Sîndului. Obs. 9 cm. (D.)
- 682) Piatră de rîșniță spartă în patru din tracic. Din turnul roman din apropierea locului „Ördögös gödre”
- 683) Piatră de rîșniță din tracic. Valea Sîndului
- 684) Cană de lut cu două torți, lipită Obs. 20,5 cm
- 685) Statuia lui Priap, piatră. Capul și picioarele lipsă. Dealul Zîna Mică. Obs. 105 cm
- 686) Fragmente din statuia însoțitorului lui Priap. Grădina lui Ince L. De pe dealul Zîna Mică. Obs. 115 cm
- 687) Fragment de piatră funerară cu capul unei femei și ornamentație vegetală. Turda, str. Pap
- 688) Antefix, reprezentînd cap de om cu păr cîrlionțat. Panta de Est a dealului Cetății
- 689) Cană de lut, o toartă lipsă. Valea Sîndului. Obs. I=13 cm
- 690) Unealtă (piesă) folosită la războiul de țesut³⁵. Gura văii Sîndului. Obs. I=6 cm
- 691) Rotiță de lut, poate de la un cărucior jucărie. Gura văii Sîndului. Obs. 65 mm
- 692) Ulcioraș de lut cu gura și toarta lipsă. Gura văii Sîndului. Obs. 45 mm
- 693) Cap de porumbel din lut, găurit la cioc, cu cîteva litere pe gît. Gura Văii Sîndului. Obs. 45 mm
- 694) Opaîț mic de lut, spart. Grădina lui Gegesi Árpád, gura văii Sîndului. Obs. 75 mm
- 695) Opaîț mic de lut, spart. Grădina lui Gegesi Árpád, gura văii Sîndului. Obs. 72 mm
- 696) Tavă de lut, spartă, pastă cenușie. Grădina lui Gegesi Árpád, gura văii Sîndului. Obs. I=82 mm
- 697) Vas de lut cu trei torți, spart, pastă roșie. O toartă lipsă. Grădina lui Gegesi Árpád, gura văii Sîndului. Obs. I=16 cm
- 698) Rotiță de lut, poate de la cărucior — jucărie. Grădina lui Gegesi Árpád. Gura văii Sîndului, în mai 1911. Obs. D=95 mm
- 699) Fragment de tavă din lut cu ornamentație în relief (palmete). Grădina lui Gegesi Árpád. Gura văii Sîndului. Obs. 13 cm
- 700) Picior de piatră (cuart). Grădina Gegesi Árpád. Gura văii Sîndului. (D.)
- 701) Două fragmente (una cu toartă) dintr-o tavă de piatră din marmură de Iara. Grădina lui Gegesi Árpád. Gura Văii Sîndului
- 702) Fragment din statuia unui leu funerar, piatră. Grădina lui Gegesi Árpád. Gura văii Sîndului

³⁵ Sikkantyú karika. Római takács szerszám.

- 703) Talpa ornamentată a unui vas de lut. Grădina lui Gegesi Árpád. Gura văii Sîndului. Obs. 9 cm
- 704) Ceașcă de lut, folosită poate pentru jocuri cu zar. Tîrgul de vite
- 705) Picior din gresie. Grădina lui Gegesi Árpád. (D.)
- 706) Două discuri dintr-un buton de bronz. Grădina Gegesi Árpád. (D.)
- 707) Fragment de țevă din bronz. Din ruinele unei clădiri romane, grădina Gegesi Árpád. (D.)
- 708) Cap de leu din sticlă și alte fragmente de sticlă. Grădina Gegesi Árpád
- 709) Capul statuetei de lut a Venerii. Grădina lui Gegesi Árpád
- 710) Fragmente dintr-o tavă terra sigillata. Grădina Gegesi Árpád
- 711) Piatră (cute) pentru ascuțit, fragment. Grădina Gegesi Árpád. Obs. 12 cm
- 712) Fragmente de conducte de apă din lut. Tîrgul de vite
- 713) Căniță de lut fără toartă. Tîrgul de vite. Obs. I=14 cm
- 714) Fragmente terra sigillata, producție locală. Tîrgul de vite. (D.)
- 715) Fragmente de vase de sticlă. Grădina Gegesi Árpád
- 716) Tibie — fluier din corn de cerb. Tîrgul de vite. (D.)
- 717) Mărgea din pastă galbenă cu cerculețe albe și albastre. Tîrgul de vite
- 718) Umărul unei statui din gresie. „Fordulómál”
- 719) Fragment de capitel de coloană din gresie. „Fordulómál”
- 720) Fragmente ceramice din clădirea rotundă săpată în 1911 în apropierea locului numit „Ördögös gödre”
- 721) Fragmente ceramice găsite în clădirea romană din hotarul Turzii, valea „Járdován”, locul numit „Sóhegy”
- 722) Fragment dintr-un vas mare de lut cu două torți. Gura văii Sîndului. (D.)
- 723) Fragment dintr-un pahar de lut cu ornamente adîncite. Tîrgul de vite. (D.)
- 724) Fragment ceramic cu literele ANTON incizate. Tîrgul de vite
- 725) Bază de coloană. Tîrgul de vite. Obs. I=20 cm., D=39 cm, d=28 cm. (D.)
- 726) Rotiță de lut, probabil de la cărucior — jucărie. Tîrgul de vite. Obs. 9 cm. (D.)
- 727) Statueta de bronz a unui amoraș. Panta „Jeges” a dealului Cetății. (D.)
- 728) Piatră de rîșniță din tracic. Tîrgul de vite. Obs. 40 cm. (D.)
- 729) Fragment de tavă din lut ornamentată cu palmete. Tîrgul de vite. Obs. 17 cm
- 730) Fragmente dintr-un ulcior sau oală mai mare cu ornamentație în formă de brad, incizate. Tîrgul de vite
- 731) Fragment tavă terra sigillata, producție locală. Tîrgul de vite
- 732) Opaț de lut cu ștampila FORTIS. Tîrgul de vite
- 733) Fragment de tub din os. Turda. Obs. I=4 cm. (D.)
- 734) Cuie de bronz din clădirea găsită în grădina Gegesi Árpád, gura văii Sîndului. (D.)
- 735) Brătară de bronz. Turda. (D.)
- 736) Discuri din os pentru jocuri de noroc. Gura văii Sîndului.
- 737) Fragmente de vase din sticlă. Tîrgul de vite. (D.)
- 738) Lance de fier. Turda. (D.)
- 739) Piese de fier. Tîrgul de vite. Obs. D=17 cm. (D.)
- 740) Zăvor de fier. Culmea văii Sîndului. Obs. L=13 cm. (D.)
- 741) Lance de fier. Culmea văii Sîndului. (D.). Obs. L=13 cm
- 742) Piesă de zar de fier. Turda. (D.)
- 743) Fragmente ceramice ornamentate. Tîrgul de vite. (D.)
- 744) Ac de os găsit în clădirea mai mare descoperită pe strada romană săpată în 1911. Obs. 15 cm. Gura văii Sîndului.
- 745) Ace de os din clădirile străzii romane săpate în 1911, în gura văii Sîndului
- 746) Ornament cu țințe pentru brâu, bronz. Dintr-un mormînt de cărămizi, panta dreaptă a văii Sîndului.
- 747) Discuri de joc sau de vot din ceramică (3 buc.). Din strada romană descoperită în gura văii Sîndului. (D.)
- 748) Vas de sticlă cu gîtul spart, pentru alifii. Dintr-un mormînt de copil descoperit la 7 iulie 1911 în Tîrgul de vite. (D.)
- 749) Os cu urme de oxid de bronz (înverzit). Panta de Est a dealului Cetății
- 750) Fragment de opaț din fier. Panta de Est a dealului Cetății (D.)
- 751) Cană de lut. Tîrgul de vite. Obs. I=9 cm

- 752) Farfurioară de lut. Tîrgul de vite. Obs. 10 cm
 753) Conductă de apă din lut. Tîrgul de vite
 754) Fragment de amforă (fund). Tîrgul de vite. Obs. 10 cm. (D.)
 755) Căniță de lut, pastă roșiatică. I=6 cm. Tîrgul de vite
 756) Căniță de lut, pastă gălbuie. Tîrgul de vite. Obs. 7 cm
 757) Căniță de lut cu capac. Tîrgul de vite. Obs. I=54 mm
 758) Pahar mic de lut cu talpă, ornamentat. Dacic. Tîrgul de vite
 759) Farfurie de lut. D=11 cm., d=4,8 cm. Panta dealului „Suja”
 760) Cană de lut, mărime mijlocie, pastă roșie. Tîrgul de vite
 761) Fibulă de bronz. Tîrgul de vite
 762) Fragment de tavă din bazalt. Tîrgul de vite. (D.)
 763) Tavă mare, ciuntită, din bazalt. Tîrgul de vite
 764) 3 fragmente dintr-o inscripție. Panta de Est a dealului Cetății
 765) Banchet funerar. Relief de piatră. Parcela lui Molnár, panta de Est a dealului Cetății
- Cetății
- 766) Ac de os, L=115 mm. Tîrgul de vite. (D.)
 767) Piatră gravată (calcedon). Minerva. Malul drept al pîrîului Sîndulești
 768) Piesă de bronz de la centură. Castru. Obs. 3 cm. (D.)
 769) Opaț de lut cu ștampila FORTIS. Castru. Obs. L=9 cm
 770) Fibulă de bronz. Malul drept a gurii văii Sîndului. (D.)
 771) Cheie-inel. Dreapta gurii văii Sîndului. (D.)
 772) Sferă de staniu. Dreapta gurii văii Sîndului. (D.)
 773) Fragment mare dintr-un vas dacic. Tîrgul de vite. (D.)
 774) Fragmente ceramice preistorice din ruina rotundă, dealul „Suja”
 775) Fragmente din statuete (duble) de lut. Panta de Sud a dealului Cetății
 776) Ceașcă de bronz. Panta de Sud a dealului Cetății. (D.)
 777) Piesă de os. Panta de Sud a dealului Cetății. (D.)
 778) Toartă (miner) de bronz reprezentînd 2 delfini ținînd ceva în gură. Panta de Sud a dealului Cetății (D.)
 779) Plăcuță de piatră șlefuită și fragmente de sticlă, găsite împreună. Poate a fost oglindă. Panta de Sud a dealului Cetății
 780) Fragment dintr-un coif de bronz. Panta de Sud a dealului Cetății. (D.)
 781) Fragment de bandă de bronz, poate de la un coif. Panta de Sud a dealului Cetății. Obs. 142 mm. (D.)
 782) Piesă de fier, poate de la car. Furdulășeni. (D.)
 783) Rotiță de lut, poate piesă de cult. Culmea văii Sîndului.
 784) Jumătatea unei rotițe de lut, poate piesă de cult. Furdulășeni
 785) Lingură de bronz. Panta de Sud a dealului Cetății. (D.)
 786) Cap de lebădă sau de șarpe. „Fordulómál”. (D.)
 787) Opaț de bronz cu toarta ornamentată cu flori. Pordei
 788) Cuie de bronz. Furdulășeni. (D.)
 789) Țintă de bronz. Gura văii Sîndului. (D.)
 790) Plăcuță de os cu linii incizate. Tîrgul de vite. Obs. 35 mm
 791) 3 fragmente dintr-o piesă de bronz. Furdulășeni. (D.)
 792) Pieptul și antebrațul unei statuete de ceramică. Culmea văii Sîndului
 793) Cui mare de fier L=16 cm. Culmea văii Sîndului, Furdulășeni
 794) 3 fragmente dintr-o piesă de fier. Furdulășeni
 795) Două discuri de ceramică făcute din fund de vas. Culmea văii Sîndului, spre dealul Cetății (D.)
 796) Disc de ceramică, poate folosită pentru vot. Furdulășeni
 797) Fragmente dintr-o piesă de bronz. Culmea văii Sîndului. (D.)
 798) Verigi de bronz. Furdulășeni
 799) Corn pentru tibie. Din ruinele clădirii romane găsite la gura văii Sîndului
 800) Piesă de bronz. Valea Sîndului. (D.)
 801) Piesă de bronz. Valea Sîndului. Obs. 12 cm. (D.)
 802) Piesă de bronz, poate taler de balanță (1902). Valea Sîndului. Obs. 68 mm
 803) Piesă de bronz. Valea Sîndului. Obs. 32 mm. (D.)
 804) Piesă de bronz. Valea Sîndului. Obs. 32 mm. (D.)

- 805) Vas de piatră, poate de ofrandă. Valea Sîndului. Obs. I=12 cm. (D.)
- 806) Fragment de pervaz din piatră, sculptat. Valea Sîndului. (D.)
- 807) Piesă de os tubulară cu o verigă din os. 1912. Valea Sîndului
- 808) Opaț de lut cu 3 arzătoare. Din săpăturile din anul 1912 de pe panta de Sud a dealului Cetății
- 809) Piesă de bronz pentru scobit în urechi. Valea Sîndului
- 810) Măsele umane din morminte romane de pe culmea dealului „Suja”
- 811) Fragmente ceramice ornamentate. Dealul Cetății
- 812) Fragmente ceramice ornamentate cu șablon. Dealul Cetății
- 813) Funduri de vase cu diferite semne. Dealul Cetății
- 814) Fragmente ceramice ornamentate. Dealul Cetății
- 815) Piesă de lut, poate toartă. Dealul Zîna Mică
- 816) Piesă de lut, poate mină de statueta sau toartă de vas. Dealul Zîna Mică
- 817) Capac de vas din lut crăpat și știrbit. Dealul Zîna Mică
- 818) Fragment de ceramică: ochiul stîng al unui cap uman. Poate fragment de statuie. Panta de Est a dealului Cetății
- 819) Antefix. Dealul Zîna Mică
- 820) Pasăre sculptată din gresie. Turda. Dealul Sărat, locul numit „Kukuk” (din acest loc provine un altar dedicat lui Liber și Libera). (D.)
- 821) Altar fără inscripție, marginea de sus ornamentată. Valea Sîndului. Obs. I=39 cm, L=17 cm
- 822) Partea de jos a unui altar cu inscripția: II VIR COLL POT. Valea Sîndului. Obs. I=21 cm
- 823) Fibulă de argint, acul lipsă. Panta de Est a dealului Cetății
- 824) Obiect (piesă) folosit la războiul de țesut, lut. „Kistündérimál”
- 825) Fragment de antefix. „Kistündérimál”
- 826) Cuțit ruginit de fier. Poalele dealului „Suja”
- 827) Brăzdar de plug din fier. Poalele dealului „Suja”
- 828) Fragment dintr-o inscripție. Vișoara, dealul Straja
- 829) Ace de fier. Lunca, Muntele Jidovina. Obs. L=7 cm
- 830) Fragment de placă de sticlă. Unirea, locul numit „Pestes”. Obs. L=52 mm
- 831) Verigă de bronz. Unirea, „Pestes”. Obs. 3 cm
- 832) Obol și alte monede romane tocite. Unirea, „Pestes”
- 833) Fragmente de fier și cuie. Așezarea romană de la Unirea, „Pestes”
- 834) Fragmente ceramice. Hoghiz (Comitatul Tîrnava Mare), castru
- 835) 8 monede romane de bronz, tocite, din fosta colecție a lui Bányai Mózes. Decea
- 836) Fragment de cărămidă cu ștampilă, avînd literele întoarse, poate: Pia fidelis. Hotarul satului Unirea, izvorul Liki. (D.)
- 837) Fragment de bronz, poate cataramă. Poalele dealului Bisericoi, Mărtinești. (D.)
- 838) Cheie — inel, din pană este rupt. Feldioara
- 839) Buton de bronz. Feldioara
- 840) Fragmente ceramice dintr-un mormînt vechi. Moldovenești
- 841—845) Fragmente de bronz din morminte aparținînd epocii migrațiilor. Moldovenești
- 846) Verigă de bronz din sîrmă subțire. Moldovenești, castru
- 847) Fragment de ac de bronz. Moldovenești, castru
- 848) Cui de bronz. Moldovenești, castru
- 849) Fragment de fier, poate dintr-o sabie lată. Moldovenești, castru. Obs. 6 cm
- 850) Piesă de fier în formă de sapă. Din spălăturile romane de aur de la Mihai Viteazul (de jos). Obs. 27 cm
- 851) Tablă de alamă. „Piatra Tăiată”. Obs. L=8 cm
- 852) Fragment de cărămidă cu ștampilă: LVM. Hotarul satului Luncani, izvoarele „Tyukeria”. (D.)
- 853) Cap de statuie din gresie. „Piatra Tăiată”
- 854) (lipsă — n.n.)
- 855) Fier de plug, foarte ruginit, găsit împreună cu fragmente ceramice ornamentate cu valuri. Hotarul Cîmpiei Turzii
- 856) Opaț de lut, toarta lipsă. În apropierea Băii de Arieș

- 857) Ac de bronz și ac de os, fragmentare. În apropierea Băii de Arieș
 858) Fragmente ceramice. În apropierea Băii de Arieș. Obs. tot de aici și două monede mici de argint
 859) Fragmente de țigle cu ștampile șterse. Feldioara
 860) Fragment de altar cu inscripția: D.REB/IAS M/LEG I ITA. După Mommsen se datează din 195 și este cea mai veche inscripție din Potaissa
 861) Altar cu inscripția: INVICTO/AVR MONI/TANVS/MIL/LEG V MACE/LP
 862) Altar cu inscripția: I.O.M. AVR LV/CIFER/V L P
 863) Altar cu inscripția: HERCVLI/INVICTO/PROSAL.N. etc.
 864) Fragment de inscripție: LEIA/OVIX ANN III M/T VAL. DECN NV etc.
 865) Fragment de inscripție: VIX AN XXXX/MAXIMA C/ONIVX.B M. Obs. la nr. 860—865: aceste piese au aparținut fostei colecții a lui Nagy Miklós. Am cumpărat piesele de la văduva lui Nagy Oliver în anul 1909, când văduva a vândut și parcela și casa
 866) Fragment ornamentat dintr-o tavă de lut. „Kistündérimál”. (D.)
 867) Fragment ornamentat dintr-o tavă de lut. Același loc. (D.)
 868) Fragment de cărămidă cu ștampila: LEG V MC. Panta de Est a dealului Zîna Mică
 869) Fragment de țiglă cu ștampila: LEG XIII GE. (primit de la Pétér Antal). Dealul Zînei
 870) Cărămidă pătrată, cu laturi de 20 cm., cu ștampila: LE XIII.G. Dealul Zînei
 871) Cărămidă dreptunghiulară cu ștampilă în două rinduri: LEG XIII GEM. Dealul Zînei
 872) Fragment de cărămidă cu ștampila LVM. Panta de Est a dealului Zînei, de pe dealul Zîna Mică
 873) Țiglă (fragment) cu ștampila legiunii a V-a Macedonica. Panta de Est „Kis Tündérmál”, Piața de lemne. (D.)
 874) Fragment de țiglă cu ștampila LEG XIII G. Culmea dealului Zînei
 875) Pastă sticloasă găsită între arsuri într-o clădire romană de pe panta de Est „Kis Tündérmál”
 876) Plăcuță de marmură albă. Dealul Zîna Mică. Obs. 9 cm. (D.)
 877) Disc de bronz, poate capac de cutie. Dealul Zîna Mică. Obs. 45 mm. (D.)
 878) Cheie frumoasă de bronz. L=8 cm. Dealul Zîna Mică. (D.)
 879) Fragment dintr-o sabie scurtă de fier. Panta dealului Zîna Mică. Obs. 18 cm. (D.)
 880) Fragment de cuțit de fier. Dealul Zîna Mică. (D.)
 881) Piesă de fier, poate de la greutate de cântar. Dealul Zîna Mică. Obs. 40 cm. (D.)
 882) Greutate din piatră, fasonată. 10 dodrans. Dealul Zîna Mică (D.)
 883) Ulcior de lut cu două torți. Dealul Zîna Mică. (D.)
 884) Farfurioară de lut. Dealul Zîna Mică
 885) Tavă de lut. Dealul Zîna Mică. Obs. D=23 cm
 886) Căniță de lut cu o toartă, toarta lipsă. Dealul Zîna Mică. Obs. I=12 cm
 887) Opaț de lut cu 7 arzătoare, piesă rară. Dealul Zîna Mică. (D.)
 888) Fragment de statuie de piatră (pieptul). Culmea Pordeului. Obs. I=19 cm
 889) Fragmente dintr-un vas de sticlă cu gât lung. Dealul Zîna Mică
 890) Vîrf de pilum din fier. Poalele dealului Suja. Obs. L=113 mm. (D.)
 891) Fragment dintr-o oglindă rotundă de bronz. Dealul Zîna Mică. Obs. 78 mm
 892) Fragment de cataramă din bronz cu ținte. Dealul Zîna Mică
 893) Piesă de bronz, poate instrument medical. Dealul Zîna Mică. (D.)
 894) Piesă de bronz din sîrmă răsucită. (poate era ac de păr). Dealul Zîna Mică
 895) Ștampilă pentru ornamentat ceramică. Dealul Zîna Mică
 896) Ac de păr din os cu capul în formă de con de pin. Dealul Zîna Mică. Obs. 143 cm
 897) Piesă de bronz, poate balama. Dealul Zîna Mică. Obs. 55 mm. (D.)
 898) Ulcior din lut, gîtul și toarta lipsă, fundul găurit. Dealul Zîna Mică. Obs. 12 cm
 899) Fragment de cărămidă cu ștampila: LEG V MAC³⁰. Castru
 900) Fragment de țiglă cu ștampila: LEG A W. (Litere dezordonate) L=10 cm. Dealul Cetății. Asemănătoare s-a găsit și în Piața de lemne. (D.)

³⁰ Pentru ștampilele pe tegule de la nr. 899—966 vezi planșele nr. 7 și 8.

- 901) Fragment de țiglă cu ștampila neregulată a legiunii V-a Macedonica. Gura văii Sîndului. (D.)
- 902) Fragment de țiglă cu ștampila: L V M PF. Gura văii Sîndului. Obs. Pia Fidelis. (D.)
- 903) Fragment de țiglă cu ștampila (în cartuș): L V M P. 53/23 mm. Valea Sîndului. (D.)
- 904) Fragment de țiglă cu ștampilă, avînd literele neregulate: LVMPF. Dealul Cetății, „Alsómal”. Obs. Pia Fidelis. (D.)
- 905) Fragment de țiglă cu ștampila: LVMD. Dealul Cetății, „Alsómal”. (D.)
- 906) Fragment de țiglă cu ștampila: LVMT. Dealul Cetății. (D.)
- 907) Fragment de țiglă cu ștampila: VM, avînd la capăt ornament în formă de K. Dealul Cetății, Alsómal”. (D.)
- 908) Fragment de cărămidă cu ștampila: M V. Literele sînt subțiri. Dealul Cetății, „Alsómal”. (D.)
- 909) Fragment de țiglă cu ștampila: LVM. Litere mari și subțiri. (În cartuș de 110/38 mm). Castru. (D.)
- 910) Ștampilă cu litere întoarse: LEGVM. Castru. (D.)
- 911) Fragment de țiglă cu ștampila în cartuș, neregulată: LEG V MA. Castru. (D.)
- 912) Ștampilă frecvent întîlnită pe țigle (12/4 cm.): L V M, Castru și dealul Cetății. (D.)
- 913) Ștampilă pe țiglă: L V M. (Se deosebește de cel precedent prin piciorul literei M și prin faptul că este în cartuș). Castru și dealul Cetății. (D.)
- 914) Ștampilă de cărămidă: LVMANT. Dealul Cetății. (D.)
- 915) Ștampilă pe țiglă cu litere dezordonate și cartuș frumos: LVM. (11/4,2 cm). Dealul Cetății. (D.)
- 916) Ștampilă pe cărămidă pentru colonadă cu litere dezordonate: LVM. (83/38 mm). Furdulășeni. (D.)
- 917) Ștampilă pe țiglă cu litere dezordonate: LVM. (92/40 mm). Furdulășeni. (D.)
- 918) Ștampilă fără cartuș, cu litera M neregulată: LVM. (95/30 mm). Furdulășeni. (D.)
- 919) Ștampilă pe cărămidă lunguiață: LEGNA. (10/4 cm). Furdulășeni. (D.)
- 920) Ștampilă pe țiglă în cartuș: LVMP. (70/34 mm). Dealul Cetății. (D.)
- 921) Ștampilă frecventă pe cărămizi și țigle; asemănătoare cu nr. 912: LVM. (În cartuș. 115/37 mm). Dealul Cetății și castru. (D.)
- 922) Ștampilă pe olan cu litere dezordonate și cartuș cu marginea franjurată: LVM. (78/30 mm). „Alsómal”. (D.)
- 923) Ștampilă pe olan, fără cartuș: LVM. L=8 cm. Dealul Cetății. (D.)
- 924) Ștampilă pe olan cu litere foarte subțiri, în cartuș rotunjit: MVbIE. l=18 mm. Dealul Cetății. (D.)
- 925) Fragment de țiglă cu ștampilă în cartuș și cu litere întoarse: MVJ (92/35 mm). Dealul Cetății. (D.)
- 926) Ștampilă aplicată întors: MV... Literele se ating de chenarul cartușului. (l=35 mm). Dealul Cetății și castru. (D.)
- 927) Ștampilă cu litere în relief aplicată întoarsă: MVJ, pe cărămidă pătrată. 104/35 mm. Furdulășeni. (D.)
- 928) Ștampilă aplicată întoarsă pe țiglă, litere în relief și dezordonate: MV. Castru. (D.)
- 929) Ștampilă mai mică pe țiglă cu litere întoarse: V M. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 930) Ștampilă pe țiglă: LΛW, litere frumoase, atingînd chenarul cartușului. (D.)
- 931) Ștampilă aplicată întoarsă: MV. 80/35 mm. Frecvent la gura văii Sîndului. (D.)
- 932) Ștampilă pe olan: MPF. l=28 mm. Dealul Cetății, „Alsómal”. Asemănătoare sînt și de la „Aranyosmál” de dimensiuni 85/32 mm. (Pia Fidelis). Fragment din castru, l=37 mm, MPF în cartuș. (D.)
- 933) Țiglă cu ștampila fragmentară... MVJ, Castru. (D.)
- 934) Ștampilă pe țiglă aplicată întoarsă, care în afară de literele obișnuite are și altele, dar tocite: MVJ. 75/32 mm. Gura văii Sîndului. (D.)
- 935) Ștampilă aplicată întoarsă cu litere proeminente: MVJ. (73/24 mm). Valea Sîndului. (D.)

- 936) Ștampilă, cifră V avînd picioare duble, iar litera P este inclusă în chenarul cartușului: LVMP. 1=3 cm. Literale atîng chenarul cartușului. Valea Sîndului. (D.)
- 937) Ștampilă pe țiglă, 9/3 cm: LVM. Castru. (D.)
- 938) Ștampilă pe țiglă, litera L avînd formă ciudată: LVM. 100/35 mm. Dealul Zîna Mică. (D.)
- 939) Ștampilă regulată în cartuș pe țiglă: LVM. 85/25 mm. Castru și Furdulășeni. (D.)
- 940) Ștampilă pe țiglă 100/35 mm: LVM. Dealul Zîna Mică (D.)
- 941) Ștampilă pe cărămidă de pardoseală cu litere de formă interesantă: LEVM (litera V este întoarsă). 82/39 mm. Furdulășeni. (D.)
- 942) Ștampilă mai mică, literele atîng chenarul cartușului: LVM. 60/21 mm. Dealul Cetății, „Alsómál”. (D.)
- 943) Ștampilă mai mică, literele atîng chenarul cartușului: LVM. 72/28 mm. Furdulășeni. (D.)
- 944) O cărămidă romană cu linii, folosită poate la jocuri de noroc. Culmea văii Sîndului
- 945) Fragmente de coarne și oase animaliere din clădirea romană găsită pe dealul Zîna Mică
- 946) Obiect de ceramică reprezentînd un cap de animal. Panta de Est a dealului Cetății. (D.)
- 947) Piesă de bronz goală pe dinăuntru. Dealul Cetății, „Fordulómál”. (D.)
- 948) Ștampilă lungă și îngustă, în chenar, aplicată întoarsă: MVJ. Literale atîng chenarul. „Alsómál”. (D.)
- 949) Ștampilă mai mare pe țiglă, aplicată întoarsă: MV . 90/39 mm. Furdulășeni. (D.)
- 950) Ștampilă în cartuș: LVM. 98/40 mm. Castru. (D.)
- 951) Fragment de ștampilă: ...M. Litera sa deosebește de cele obișnuite. (l=42 mm). Castru. (D.)
- 952) Ștampilă mai mică în cartuș: LVMP. 55/25 mm. „Alsómál”. (D.)
- 953) Ștampilă tocită aplicată întoarsă, fără cartuș: MVJ 75/21 mm. Dealul Cetății, „Középmál”. (D.)
- 954) Ștampilă îngustă, la ambele capete cîte o frunză ornamentată, litere proeminente: L.V.M. (L=8 cm). Castru. (D.)
- 955) Ștampilă în cartuș cu litera M înclinată spre stînga: LVM. 80/35 mm. Castru. (D.)
- 956) Ștampilă LVM aplicată de două ori în cruce. Castru. (D.)
- 957) Fragment de ștampilă cu litera P (Pia) în față: PLVM. Estul castrului. (D.)
- 958) Două capace de lut. Sudul dealului Cetății
- 959) Cap de statueta din gresie. Interiorul castrului
- 960) Fragment de inscripție, probabil piatră funerară: SVRVS, etc. litere frumoase. Turda. Curtea lui Herbst M.
- 961) Plăcuță de bronz. Castru. Obs. 18 cm
- 962) Relief de gresie reprezentînd Lupoica cu Romulus și Remus. Panta de Sud a dealului Cetății. Obs. 26 cm
- 963) Verigă de bronz (groasă). Gura văii Sîndului
- 964) Piesă din tablă de bronz, poate teacă de pumnal, în stare de conservare foarte proastă. Valea Sîndului
- 965) Ștampilă fără chenar cu litere întoarse și în ordine încîlcită, se îngustează de la 30 mm la 24 mm: LVM. Dealul Cetății, „Alsómál”. (D.)
- 966) Ștampilă în cartuș cu litere în ordine inversată, litera I cu capul în jos: LVM. l=34 mm. Pe țiglă. Un alt exemplar are L=80 mm. (D.). Furdulășeni
- 967) Ștampilă în cartuș, aplicată întoarsă pe țiglă, spartă în două: MVJ. 40/72 mm. Estul castrului. (D.)
- 968) Ștampilă lungă și îngustă aplicată întoarsă, terminîndu-se cu III. l=18 mm: MVJ III. Dealul Cetății, „Aranyosmál”. (D.)
- 969) Ștampilă în cartuș: LVM, V și M în ligatură. 10/5 cm. Poalele dealului Cetății, Piața de lemne. (D.)
- 970) Ștampilă în cartuș: LVM. 88/32 mm. Castru. (D.)
- 971) Ștampilă mai mică, avînd la capete cîte o frunză, cu partea de sus a cartușului ondulat: LVM. l=24 mm (fragment). Castru. (D.)

- 972) Ștampilă mai mică în cartuș, avînd o margine strîmbă: LVM. 60/38 mm. Castru. (D.)
- 973) Ștampilă lunguiată în chenar, avînd la capete ornament în formă de O: LVM. 110/27 mm. (cărămida are dimensiunea de 42/28 cm). Castru. (D.)
- 974) Ștampilă pe țiglă (asemănătoare nr. 932, dar mai mare): LVMPF. 77/33 mm. Panta dealului Zîna Mică. (D.)
- 975) Ștampilă mai mare pe fragment de țiglă: LVM (4/11 cm). Castru. (D.)
- 976) Ștampilă lunguiată, îngustă (19 mm) pe fragment de țiglă, literele ating marginile, cifra V este întoarsă: ...VM. Dealul Cetății, „Alsómal” (D.)
- 977) Două verigi și o bucăciță de bronz, poate fragment de monedă, din mormîntul fără sarcofag găsit pe culmea Pordeiului
- 978) Desenul sarcofagului de cărămidă găsită la 7 iulie 1911 în Tîrgul de vite, pe malul drept a pîrîului Sîndulești, cu piesa de fier și obolul din inventarul ei. (sticlucă vezi la nr. 748, catarama la nr. 746)
- 979) Desenul sarcofagului din țigle găsit în anul 1911 pe Dealul „Suja” cu inventarul ei: obol, lance de fier fragmentară și fragment de cataramă din fier
- 980) Opaț de lut cu ștampilă. Strada Nagymalom, nr. 10, în grădină. (D.)
- 981) Obiect de lut, folosit poate la țesut. În centru este găurit. Sudul dealului Zîna Mare. Obs. I=37 mm. (D.)
- 982) Verigă de staniu și bucată de fier (poate cui), găsite împreună. Culmea dealului Zîna Mare. Obs. 5 cm. (D.)
- 983) Fragmente mici dintr-o piesă de bronz. Panta de Est a dealului Cetății.
- 984) Piesă de bronz în formă de pîlnie, poate fluier. Poalele de Est a dealului Cetății. Obs. 12 cm. (D.)
- 985) Două fragmente de bronz. Poalele de Est a dealului Cetății. (D.)
- 986) Fragmente de plăcuțe de bronz și un obol dintr-un mormînt roman. Poalele de Est a dealului Cetății.
- 987) Obol, fund de vas de sticlă, fragment de lance de fier, fund de vas de lut, fragment de idol dintr-o pastă rășinoasă. Dealul „Suja”
- 988) Obol (Antoninus), ac de os, inel răsucit din sîrmă de alamă, fund de vas de lut dintr-un mormînt de cărămidă. Malul drept al pîrîului Sîndulești
- 989) Fragment de statueta din ceramică (poate signifer). Culmea vîii Sîndului.
- 990) Piesă de bronz (cilindrică). Turda. (D.)
- 991) Fragment de placă din piatră, o parte concavă. (Asemănătoare a fost găsită și în 1911). Turda. Obs. L=97 cm.
- 992) Opaț de lut mai mare. Arzătorul rupt. Gaura de alimentare în formă de floare. Strada Szindipatak. Obs. 10 cm
- 993) Rotiță de lut. Strada Szindivölgy. Obs. 7 cm, (D.)
- 993) Mina dreaptă a unei statuete de bronz (poate a Venelei). Furdulășeni. Obs. 44 mm
- 994) Vas frumos de lut, I=161 mm. Valea Sîndului. (D.)
- 995) Inventarul unui sarcofag de cărămidă: obol, ac de os, fragment de fier, fragmente de bronz. Turda, incinta orașului
- 996) Fusaiolă de lut. Culmea vîii Sîndului
- 997) Ulcior cu două torți din lut, o toartă ruptă. Valea Sîndului. Obs. 212 mm. (D.)
- 998) Vas de lut cu gura și cele două torți rupte. Valea Sîndului. Obs. 16 cm. (D.)
- 999) Fragment de piatră sculptată. Probabil piesă romană. Fîntîna „Liska”
- 1000) Fragmente ceramice adunate în vara anului 1884 la Sarmizegetusa (Ulpia Traiana — n.n.)
- 1001) Fragment de cărămidă cu linii incizate. Mihai Viteazul (de sus), „Lejárdó”. Obs. 13 cm. (D.)
- 1002) Placă de marmură — Kabyr. Castrul de la Hoghiz (Comitatul Tîrnava Mare)
- 1003) Cărămidă cu gaură și 5 puncte adîncite. „Vágortkő”. Obs. 11 cm
- 1004) Cărămidă cu 7 adîncituri. Cheia, „Atol”. Obs. 11 cm
- 1005) Ornament de îmbrăcăminte din bronz. Sînmărtinul Sărat, „După Sat”
- 1006) *necomplectat* — n.n.
- 1007) Fragmente de vase de sticlă din mormintele găsite în hotarul satului Mihai Viteazul (de jos), lîngă linia îngustă CFR în 1912

- 1008) Două buc. de fier de plug, găsite în hotarul satului Petreștii de Jos cu ocazia săpării unei fântini, împreună cu cărămizi și ceramică romană.
- 1009) Două tîrnăcoape de fier găsite în hotarul satului Petreștii de Jos (spre Micești), cu ocazia săpării unei fântini, împreună cu cărămizi și ceramică romană în 1914
- 1010) Fragmente ceramice romane și dacice. Hotarul Sighișoarei, de pe Burgstadel. Obs. vezi nr. 152 la inv. pieselor preistorice și nr. 189—192 inventarul monedelor romane³⁷
- 1011) Mic opaiț de bronz, suspendabil. Dunapentele (localitate în R. P. Ungară — n.n.). Obs. adusă de Téglás József
- 1012) Opaț de lut cu ștampila: POETVS. Dunapentele. Obs. adus de Téglás József
- 1013) Minereu de fier (fontă), în greutate de 1150 g. 80/35 mm. Lunca Arieșului, de pe Jidovina
- 1014) Fragment de căniță mică de lut, ornamentată. I=67 mm. Lunca Arieșului, poalele Jidovinei
- 1015) Țigle și olane din hotarul „Vontató”, satul Moldovenești. Și în 1913 am primit piese de aici
- 1016) 2 buc. mozaic paviment (pișcot). Moldovenești, dealul Cetății
- 1017) 2 buc. mozaic paviment (hexagonale). Moldovenești, dealul Cetății
- 1018) *necomplectat* — n.n.
- 1019) Opaț de lut cu ștampila FORTIS, lângă ștampilă floare. Partea superioară lipsă. Dunapentele. Obs. adus de către Téglás József
- 1020) Fragmente ceramice din hotarul satului Podeni, spre Pietroasa. (Tot de aici provin și 5 monede romane)
- 1021) *necomplectat* — n.n.
- 1022) *necomplectat* — n.n.
- 1023) Desen de pe mormintele găsite în hotarul Turzii, pe valea „Pétenlaka”, și un obul de aramă (poate monedă de la Caracalla)
- 1924) Desen de pe o parte a pieselor descoperite la Gligorești
- 1025) Desen de pe o parte a obiectelor romane văzute de mine în 1887 la Roșia Montană
- 1026) Desen de pe linia limesului numit „Rapsonné utja” și de pe piesele găsite în Valea „Juhod”, 1887
- 1027) Desen de pe castrul de la Michaza și obiectele găsite în anii 1886—1887
- 1028) Desene de pe castrul de la Hoghiz din 1886 și 1888
- 1029) Desene de pe monede și obiecte romane găsite în castrul de la Hoghiz și Ungra, desene colecționate în anul 1886 și 1887
- 1030) Desen de pe piesele romane văzute de mine în anul 1887 la Roșia Montana
- 1031) Desene de pe obiectele romane văzute de mine în anul 1887 la Cristuru pe Mureș
- 1032) Piatră sculptată în formă de con de pin de pe un mormînt roman. Dealul „Suja”, 1913. Obs. Spartă, dar lipită. I=33 cm
- 1033) Fragment de con de pin din lut. Panta dealului Zîna Mică. Obs. 11 cm
- 1034) Tavă — farfurie. Tava spartă, dar farfuria s-a păstrat, pe fundul tăvii. Strada „Szindipatak”. Obs. D=95 mm
- 1035) Fragment de vas cu două torți ornamentate. Turda
- 1036) Fragment de vas mare: gîtul și cele două torți. Turda
- 1037) Fragment mare dintr-un vas fără toartă, pastă cenușie închisă. Turda
- 1038) Cană de lut, pastă cenușie închisă, cu o toartă. Turda

³⁷ În inventarul pieselor preistorice la nr. 152: Fragmente ceramice cu incizii și urme de var, ca ornament. Sighișoara, Wench. În inventarul monedelor romane la nr. 189: Monedă mică, tocită de aramă. Av. poate figura lui Sept. Sever ... PIVS AVG. Rev. două persoane așezate sub o armură MTPP VIII PART MAX A. d= 19 mm. Sighișoara, Burgstadel. Nr. 190: Monedă mică de aramă. Av.: capul cu coroană a lui Antoninus ... ONINVS AVG IM... Rev.: Personaj în picioare, S. C., TRP: DT XIX. d=26 mm. Sighișoara, Burgstadel. Nr. 191: Monedă mică, foarte tocită din argint. Av.: poate capul Iuliei Maesa, ... AESA AVG. Rev.: divinitate feminină ținînd o lance. Sighișoara, Burgstadel. Nr. 192: Monedă mică, tocită din argint. Av.: poate capul lui Alexander Severus. Rev.: personaj în picioare AEGI ... VG. Sighișoara, Burgstadel.

ROMAI RÉGISÉGEK

ΤΟ ΕΡΑΖΟ

Reynolds

- [illegible]

Planşa I. Prima foaie a inventarului pieselor romane a colecţiei de antichităţi a lui Téglás I.
din Turda

Sor. szám	POTAISSAI	ROMAI RÉGISÉGEK.	Fotó
199		És bronz és a fűrésztől	10 centim.
200		Bronz tárgy, bronz és a fűrésztől	
201		És bronz tárgy, attól délnél	
202		Ötönges bronz tárgy a Várhegyről	28 centim.
203		Ötönges, de látszik bronz tárgy a fűrésztől	125 centim.
204		És fűrésztől bronz seklata	
205		És bronz edény, talán Rómában készült.	33 centim.
206		Bronz tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	Római
207		Várhelyi bronz, talán, stílus nyíl tövéhez	Római
208		És bronz tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	42 centim.
209		Bronz csatlakozás	58 centim.
210		Bronz tárgy, 2. részén egy kagylóval	143 centim.
211		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	186 mm.
212		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	94 centim.
213		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
214		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
215		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
216		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
217		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
218		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
219		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
220		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
221		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
222		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
223		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
224		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
225		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
226		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
227		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
228		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
229		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
230		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	
231		Ötönges tárgy, talán, stílus nyíl tövéhez	

Planşa II. Foaie din inventarul pieselor romane a colecţiei de antichităţi a lui Téglás I. din Turda

Nr. cristian	ROMAI REGISEGER. POTAISSABOL.	Jegget
563	Jordai romai vaszlatok a talai, az arad a Vashegyi földrajzi gyűjteményben.	
564	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
565	Vashegyi találtak. Jordai	
566	Mit dőb romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
567	Vashegyi vaszlatok. Jordai	
568	Vashegyi találtak. Jordai vashegyi stl.	
569	Vashegyi találtak. Jordai vashegyi stl.	
570	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
571	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
572	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
573	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
574	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
575	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
576	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
577	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
578	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
579	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
580	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
581	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
582	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
583	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
584	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
585	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
586	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
587	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
588	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
589	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
590	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
591	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
592	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
593	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
594	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	
595	Jordai romai vaszlatok a Erdőbényi helyen találtak.	

Planşa III. Foaie din inventarul pieselor romane a colecţiei de antichităţi a lui Téglás I. din Turda

	ROMAI REGISEGER TORTAROL POTAISSABOL	Légyzet.
639	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	31,32
640	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
641	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
642	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	31,32
643	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
644	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	67
645	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
646	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
647	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
648	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	
649	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	71 centiméter
650	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	60 centiméter
651	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	65 centiméter
652	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	95 centiméter
653	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	10 centiméter
654	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	6 centiméter
655	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
656	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
657	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
658	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
659	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
660	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
661	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285
662	Korcsa egy, gipsz, a teteje és az oldalai kerek, a közepén egy kis lyuk van, a tetején egy kis kerek lyuk van, a közepén egy kis kerek lyuk van.	285

Planşa IV. Foaié din inventarul pieselor romane a colecţiei de antichităţi a lui Téglás I. din Turda

Romai régiségek Fordiról		xögyzet
760	Romai régiségek Fordiról	
761	Romai régiségek Fordiról	
762	Romai régiségek Fordiról	
763	Romai régiségek Fordiról	
764	Romai régiségek Fordiról	
765	Romai régiségek Fordiról	
766	Romai régiségek Fordiról	
767	Romai régiségek Fordiról	
768	Romai régiségek Fordiról	
769	Romai régiségek Fordiról	
770	Romai régiségek Fordiról	
771	Romai régiségek Fordiról	
772	Romai régiségek Fordiról	
773	Romai régiségek Fordiról	
774	Romai régiségek Fordiról	
775	Romai régiségek Fordiról	
776	Romai régiségek Fordiról	
777	Romai régiségek Fordiról	
778	Romai régiségek Fordiról	
779	Romai régiségek Fordiról	
780	Romai régiségek Fordiról	
781	Romai régiségek Fordiról	
782	Romai régiségek Fordiról	
783	Romai régiségek Fordiról	
784	Romai régiségek Fordiról	
785	Romai régiségek Fordiról	
786	Romai régiségek Fordiról	
787	Romai régiségek Fordiról	
788	Romai régiségek Fordiról	
789	Romai régiségek Fordiról	
790	Romai régiségek Fordiról	
791	Romai régiségek Fordiról	
792	Romai régiségek Fordiról	
793	Romai régiségek Fordiról	
794	Romai régiségek Fordiról	

Planşa V. Foaię din inventarul pieselor romane a colecţiei de antichităţi a lui Téglás I. din Turda

TORDAI ROMAI RÉGISÉGEK		1912. évi leltár	
A tárgy az előfeltevése			Leírás
866	Római díszítő... nagy tal. töredék		10 1/2, 1/2
867	Római díszítő... nagy tal. töredék		
868	Római díszítő... nagy tal. töredék		
869	Római díszítő... nagy tal. töredék		
870	Római díszítő... nagy tal. töredék		
871	Római díszítő... nagy tal. töredék		
872	Római díszítő... nagy tal. töredék		
873	Római díszítő... nagy tal. töredék		
874	Római díszítő... nagy tal. töredék		
875	Római díszítő... nagy tal. töredék		
876	Római díszítő... nagy tal. töredék		
877	Római díszítő... nagy tal. töredék		
878	Római díszítő... nagy tal. töredék		
879	Római díszítő... nagy tal. töredék		
880	Római díszítő... nagy tal. töredék		
881	Római díszítő... nagy tal. töredék		
882	Római díszítő... nagy tal. töredék		
883	Római díszítő... nagy tal. töredék		
884	Római díszítő... nagy tal. töredék		
885	Római díszítő... nagy tal. töredék		
886	Római díszítő... nagy tal. töredék		
887	Római díszítő... nagy tal. töredék		
888	Római díszítő... nagy tal. töredék		
889	Római díszítő... nagy tal. töredék		
890	Római díszítő... nagy tal. töredék		
891	Római díszítő... nagy tal. töredék		
892	Római díszítő... nagy tal. töredék		
893	Római díszítő... nagy tal. töredék		
894	Római díszítő... nagy tal. töredék		
895	Római díszítő... nagy tal. töredék		
896	Római díszítő... nagy tal. töredék		
897	Római díszítő... nagy tal. töredék		
898	Római díszítő... nagy tal. töredék		

Planşa VI. Foaie din inventarul pieselor romane a colecției de antichități a lui Teglás I. din Turda

TORDAI POTAISSAI ROMAI REGISZTER			Figurat
933	JAWA	
934	PLMVI	Fig. 934
935	MV	928, 931
936	XXM	
937	LUM	
938	PLM	907
939	LVM	765
940	XXM	907, 938
941	IXXX	
942	LVM	
943	LVM	
944		
945		
946		944, 699
947	XXV	731, 753
948	MV	931, 925, 953
949	PLVM	969
950	PLV	
951	LVM	903
952	MV	747, 735
953	PLVM	771
954	LVM	717
955	PLV	924
956	PLV	
957		
958		
959		
960		
961		
962		
963		
964		
965		
966		

Planşa VIII. Foaie din inventarul pieselor romane a colecției de antichități a lui Téglás I. din Turda. (Forme diferite de ștampile pe tegule

- 1039) Opaț de lut, în jurul găurii de alimentare o floare cu 6 petale. Turda
 1040) Fragmente de plăcuță de bronz (înveliș). Turda
 1041) Fragmente dintr-un lanț de bronz din sîrmă răsucită. Turda. (D.)
 1042) Phallus din lut, 10 cm. Turda
 1043) Piesă rotundă cu proeminență în mijloc, bronz. Turda. Obs. 38 mm. (D.)
 1044) Fragmente dintr-un inel și fibulă de bronz. Gura văii Sîndului, str. „Szindipatak”
 1045) Ștampilă de mărime mijlocie în cartuș: LVM. 81/31 mm. Turda, castru
 1046) Ștampilă mai mare în cartuș: LVM. Peste litera M este trasă o linie. 106/32 mm. Castru. (D.)
 1047) Ștampilă mai mică în cartuș: LVM, cu litere bine vizibile, cifra V ceva mai mică. Turda, castru. 65/22 mm. (D.)
 1048) Ștampilă fără cartuș, mărime mijlocie, cu litere ușor vizibile: LVM. 80/22 mm. Castru (D.)
 1049) *necomplectat — n.n.*
 1050) Ștampilă cu litere neregulate în cartuș: LVM. 75/38 mm. Incinta castrului. (D.)
 1051) Fragment dintr-o piesă de lut, poate colonadă. Dealul Cetății. Obs. I=73 mm. (D.)
 1052) Partea de jos a unui relief din marmoră avînd pe ea figurile lui Pan și Cerberus. Se mai văd picioarele unei persoane mici și personajului principal. Panta de Sud a dealului Cetății
 1053) Jumătatea dintr-o tavă foarte mare de lut, ornamentată. Gura văii Sîndului
 1054) Fragment de brățară sau verigă de bronz. Gura văii Sîndului. Obs. 7 cm
 1055) Plăcuțe de bronz. Estul castrului
 1056) Statuetă de lut, reprezentînd un copil așezat pe o cracă. Panta de Est a dealului Cetății. Obs. 11 cm
 1057) Fragmente de urne din mormintele găsite în mai 1913 în gura văii Sîndului
 1058) Obiect de fier în formă de vîrf de lance. Panta de Sud a dealului Cetății. Obs. 10 cm. (D.)
 1059) Piesă de bronz (fragment), poate reprezintă viță de vie. Gura văii Sîndului. Obs. 82 mm
 1060) Zgură. Gura văii Sîndului
 1061) Fragment de pictură murală. Partea sudică a Pieții de lemne
 1062) Fragmente de cornișe și ornamente din gips. Partea sudică a Pieții de lemne, strada Nouă³⁸. Clădire romană găsită în iunie 1913.
 1063) Fragmente de bronz. Castru. (D.)
 1064) Verigă de bronz și alte două fragmente. Castru
 1065) Inventarul unui mormînt roman deranjat: nasture de bronz aurit, cui de bronz, obol tocit (Antoninus) și fragment mic de terra sigillata. Dealul Cetății, la Vest de castru
 1066) Statuetă de ceramică, capul lipsă. 75 mm. Dealul Cetății. (D.)
 1067) Ulcioraș cu două torși. I=13 cm. Incinta castrului
 1068) Cărmidă de pardoseală (29 cm) cu ștampila LVM și urma unei sandale. Panta de Sud-Est a dealului Cetății
 1069) Partea superioară a unui fluier de bronz. L=55 mm. Panta de Est a dealului Zîna Mică. (D.)
 1070) Antefix de o frumusețe rară cu fragment de olan. Panta de Est a dealului Zîna Mică

ISTVÁN BAJUSZ

³⁸ Ūj utca.

DIE TÉGLÁS ISTVÁN ARCHÄOLOGISCHE SAMMLUNG IM TURDA

(Zusammenfassung)

Die Sammlung von Téglás István im Turda war eine der bekanntesten Sammlung des XIX. Jahrhundert. Im 1894 kam er nach Turda als Schulinspektor des Kreises Turda-Arieș. Seine archäologische und ethnographische Interesse bildete keine Neuigkeit. Als 20 Jahre alt war, im 1873, begann er das Sammeln in seinen vorherigen Dienstorten (vor allen im sächsischen Gebiete). Dann machte er Bekanntschaft mit den Gründern der wissenschaftlichen Forschung neben seinen Bruder Téglás Gábor, der ein bekannter Historiker und Archäologe war.

Im 1894 siedelte sich nach Turda über und dann begann er die Vergangenheit der Stadt Turda und ihrer Umgebung zu studieren. Bis 1914, als er gestorben wurde, unermüdlich sammelte die historische, ethnographische und naturwissenschaftliche Funden, Raritäten. Er notierte sich und zeichnete sich alle diese ab. Seine Sammlung enthält 4000 Funden, sie wurde von vielen besucht, und durch seine Artikeln machten auch die Fachleute mit dieser Sammlung Bekanntschaft.

Die Sammlung existierte noch 20 Jahren nach dem Téglás Tode, aber wurde sie vernichtet. Die Altkunsthändler haben einige Dinge gekauft, die Mehrheit der Sammlung wurde aber in II. Weltkrieg ohne Spur verschwunden. Das Museum aus Turda übernahm den Rest.

Über diese grosse und interessante Sammlung sind 3 Inventaren geblieben. Das frühzeitigste und vollständigste Inventar ist aus 1906. Die anderen zwei (aus 1907 und eines ohne Datum) sind unbeendete Abschriften. Wir möchten dieses Inventar für die heutzeitige Forscher bekannt machen. Das wäre wichtig und nützlich für die heutigen Forschern, die die römische Epoche studieren.

ISTORIE MEDIE

ATELIERUL DE UNELTE AGRICOLE DIN SEC. XII, DESCOPERIT LA HOPÎRTA (JUD. ALBA)

Cercetările de suprafață și descoperirile fortuite făcute între anii 1968—1978 pe teritoriul satului Hopîrta, localitate situată în nord-estul județului Alba, într-o zonă deluroasă a Podișului Transilvaniei (*Fig. 1*), au scos la iveală, în diferite puncte, vestigii arheologice din neolitic, epoca bronzului, Hallstatt, epoca romană, perioada prefeudală și epoca medievală (sec. X—XV).

Astfel, în 1967, cu ocazia rigolării la vie pe dealul Olteni s-a aflat un topor de piatră, folosit ca armă la începutul epocii bronzului. Pe terasa numită „Sub Pădure“, situată la marginea estică a satului, s-au cules: fragmente ceramice aparținătoare culturii Coțofeni, o lamă de silex, cioburi de oale-borcan și vase bitronconice mari, caracteristice Hallstatt-ului mijlociu. Fragmente ceramice Coțofeni s-au aflat și pe hotarul sud-estic, pe pantele vestice ale dealului dinspre Asinip.

Cercetarea vetrei actuale a precizat o intensă locuire pe ambele terase ale pîrîului care străbate așezarea actuală de la Nord-Est spre Sud-Vest. S-au identificat vestigii neolitice (ceramică, figurine zoomorfe din lut, unelte litice, etc.) aparținătoare culturii Petrești și cioburi caracteristice Hallstatt-ului mijlociu. Pe terasa din dreapta pîrîului se semnalează o așezare prefeudală din sec. V—VI e.n., reprezentată prin fragmente de oale-borcan modelate cu mâna din pastă grosieră, precum și cioburi lucrate la roată rapidă din pastă argiloasă fină sau zgrunțuroasă, de culoare cenușie. Ceramica de tradiție romană provincială aparține populației romanice atestată în împrejurimi, la Turdaș, Șpălnaca, Silivaș și Asinip. Pe terasa stîngă a pîrîului s-au identificat urme de locuințe și fragmente de vase lucrate la roată înceată și decorate cu benzi de linii orizontale sau în val, caracteristice sec. VII—VIII e.n. Din aceeași vreme provine și ceramica scoasă la iveală pe terasa de la marginea de Sud-Vest a satului, cu ocazia săpării fundațiilor grajdurilor C.A.P. Tot în vatra localității, pe locul cercetat, se conturează urmele așezării feudale timpurii, atestată documentar abia în prima jumătate a secolului al XIV-lea și reprezentată prin fragmente de oale și căldărușe de lut din sec. XI—XIII.

La Est de sat, pe terenul de lângă gospodăria lui Samoilă Barbu s-au recoltat de la suprafață fragmente de funduri, pereți și margini provenite din oale și căldărușe de lut din sec. XI—XII, iar în unele locuri se observă pe arătură, sub formă de pete maronii de pământ ars, resturi de cuptoare și

vetre de foc, aparținătoare locuințelor feudale timpurii identificate în această zonă¹.

În primăvara anului 1976, cu ocazia efectuării arăturii de primăvară pe terenul amintit, tractoristul Gh. Moldovan din Turdaș a scos la iveală două brăzdare de fier.

1) *Brăzdar* scurt, prevăzut cu două urechi îndoite prin arcuire spre interior și ușor îngroșate la partea inferioară. Lama tăișului are marginile laterale arcuite convexe și bine ascuțite, iar vârful este oval și ușor asimetric. În secțiune transversală, lama brăzdarului prezintă partea centrală îngroșată și marginile subțiate treptat. Profilul longitudinal este drept (Fig. 2/1 a-b). Dimensiuni: I = 24 cm; l. manșonului = 14,4 cm; l. lamei = 16,1 cm; gr. lamei = 1,6 cm; greutatea = 2,440 kg.

Preparatul metalografic din brăzdar observat la microscop în secțiune lustruită este format din α -ferrit (α -Fe) cenușiu-deschis după corodare, și cementit (Fe_3C) cu reflexe albe, nealterat prin corodare cu acid azotic diluat (nital). Concrețiunile, ghirlandele și vinișoarele de limonit sau rugină ($\text{Fe}(\text{OH})_3$) sînt bine reliefate și acoperă o parte din suprafața secțiunii (Fig. 2/2).

2) *Brăzdar* masiv compus dintr-un manșon scurt și o lamă lată. Urechile laterale ale manșonului, arcuite spre interior, sînt tăiate cu dalta din lama propriu-zisă, prin lovituri oblice date din exterior spre interior. Tăișul are lama masivă, cu bordurile arcuite convexe spre vîrf și mult îngroșate, cu muchia teșită oblic și ușor profilată spre exterior printr-o dungă marginală redată în relief. Fața interioară a brăzdarului este netedă (Fig. 3 a), dar cea exterioară prezintă o nervură în relief, dispusă longitudinal și curbată spre exterior (Fig. 3, b-c). Dimensiuni: I = 36 cm; l. manșonului = 15,8 cm; l. lamei = 18,3 cm; gr. lamei = 1,5—1,6 cm; g. = 4,400 kg.

Brăzdarul conține componenții α -ferrit (α -Fe) și cementit (Fe_3C), puși în evidență prin corodare cu nital și caracterizați printr-o structură fină, granulară și omogenă. În microfotografia din Fig. 2/3 α -ferritul apare colorat cenușiu, iar cementitul este alb. Ca produs secundar înregistrăm apariția limonitului ($\text{Fe}(\text{OH})_3$), care ocupă o bună parte a suprafeței și se recunoaște printr-un contur neregulat și reliefat, precum și prin reflexe interne caracteristice, de culoare brună.

Prin urmare, cele două piese fac parte din categoria fiarelor de plug, compuse dintr-un manșon cu două urechi îndoite spre interior și o lamă cu conturul triunghiular, prevăzute cu margini arcuite convexe spre vârful rotunjit. Arhetipul acestui brăzdar de plug este răspîndit în epoca romană în descoperirile de la Cicău (jud. Alba)², Dedrad (jud. Mureș)³, Garvăn-Dino-

¹ Perieghze efectuate în noiembrie 1977 și aprilie 1979. Vezi și M. Blăjan — C. Tatai-Baltă, în *Apulum*, 16, 1978, p. 14, fig. 12, 3 și fig. 15, 13.

² I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, în *Apulum*, 17, 1979, p. 148 și p. 153, fig. 18, 1.

³ J. Glodariu și M. Cîmpeanu, în *SCIV*, 17, 1966, 1, p. 21, fig. 2, 1 și fig. 4, 1. Alte brăzdare „de tip roman” provin din depozitul de unelte descoperit la *Căianul Mic* (cf. George Marinescu și Al. Retegan, în *SCIVA*, 30, 1979, 2, pp. 253—260, fig. 1, 1) și de la *Căpîlna* (cf. M. Macrea și I. Berciu, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 229, fig. 31, 2).

geția (Dobrogea)⁴ etc., fiind preluat în perioada prefeudală de populația romanică, după cum ne demonstrează amuletul întâlnit alături de alte tipuri de unelte în repertoriul colierului descoperit la Șimleu⁵ (sec. V e.n.), și transmis în epoca medievală. Piese identice în privința formei cu primul exemplar s-au descoperit în Transilvania, în depozitul de unelte agricole de la Bratei (sec. IV—VI e.n.)⁶ și în așezarea prefeudală de la Simonești (sec. VIII⁷); în Moldova, la Dragosloveni (sec. X e.n.)⁸ și la mănăstirea Lișcov-Vaslui⁹, precum și în Muntenia, la Bîrlogu (sec. IX—X e.n.)¹⁰ etc.

Al doilea brăzdar este o piesă masivă cu profilul arcuit spre exterior, avînd lungimea lamei tăișului de trei ori mai mare decît lungimea manșonului. Marginile groase și neascuțite ale lamei ne indică o piesă incomplet finisată, aflată în stadiul de retușare. În privința formei prezintă analogii, care merg pînă la identitate, cu piesele descoperite în spațiul intracarpatic, la Șieu (sec. XIII)¹¹; în Moldova, la Grumezoaia-Vaslui (sec. IX—X e.n.)¹² și la Bîtea Doamnei¹³; pe teritoriul R. S. S. Moldovenești¹⁴ (sfîrșitul sec. IX și începutul sec. XII) și în lumea slavă, în Cehoslovacia, la Klučov¹⁵ și Stare Zamky¹⁶, și în Bulgaria, la Preslav¹⁷, toate datate în sec. IX—X e.n. „Monumentele slave“, deși au același format (muchiile arcuite spre interior și lama triunghiulară, cu vîrf oval și marginile arcuite convex) se deosebesc de exemplarul nostru prin lungimea manșonului care este aproape egală cu lungimea lamei tăișului.

Ambele brăzdare de plug, contemporane cu orizontul feudal timpuriu datat cu fragmente de oale și căldărușe de lut, se încadrează cronologic în secolul al XII-lea.

Descoperirea unui brăzdar de fier în stare perfectă de funcționare în asociație cu o piesă aflată în stadiul de finisare ne sugerează existența unui atelier de fierărie, în care se confecționau și unelte agricole. Sub aspect metalografic, trăsătura comună a celor două obiecte o formează identitatea de compoziție, de structură fin-granulară și natura limonitică a produsului de alte-

⁴ Gh. Ștefan și colab., în *SCIV*, 4, 1953, 1—2, p. 258, fig. 20.

⁵ P. Mureșan, în *AMET*, 1976, p. 216, fig. 1 și nota 158.

⁶ L. Bîrzu, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V. Cimitirul 1 de la Bratei* (Biblioteca de arheologie, XXI), București, 1973, p. 55, pl. XX, 9.

⁷ Informații amabile de la Zoltan Székely. Piesa inedită în Muzeul din Sfîntu Gheorghe.

⁸ M. Comșa și Gh. Constantinescu, în *SCIV*, 20, 1969, 3, pp. 429—430, fig. 3, 4—10.

⁹ Dan Gh. Teodor, în *Terra Nostra*, 3, 1973, p. 226, fig. 1, 4; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 109 și p. 184, fig. 25, 6.

¹⁰ I. Nania, în *StCom Pitești*, 2, 1969, p. 120, fig. 21 și p. 130.

¹¹ P. Mureșan, *loc. cit.*, fig. 2.

¹² Dan Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 109 și p. 184, fig. 25, 5.

¹³ N. Edroiu, P. Gyulai, în *ActaMN*, 2, 1965, p. 317 și nota 32; C. Scorpan, în *Dacia*, N.S., 9, 1965, p. 450, fig. 7, 1.

¹⁴ G. B. Fedorov, în *SCIV*, 10, 1959, 2, p. 396, fig. 13, 7 și pp. 397—399.

¹⁵ J. Kudrónáč, în *Monumenta Archaeologica*, 17, Praha, 1970, pp. 166—167, pl. LVIII, 4—5; J. Eisner, în *Slavia Antiqua*, 1, Poznań, 1948, p. 374, fig. 3, 1—4, 6, 8, 11.

¹⁶ W. Hensel, *Slawianszczyzna we zespole niowieczna*, Warszawa, 1965, p. 47, fig. 15, 1—2.

¹⁷ St. Stanchew, în *Slavia Antiqua*, 4, 1953, p. 347, fig. 4, 1—2.

rare. Activitatea atelierului meșteșugăresc și celelalte piese componente ale inventarului său vor putea fi cunoscute numai în urma viitoarelor săpături arheologice.

În concluzie, prin cercetările arheologice efectuate în vatra și în împrejurimile satului Hopârta constatăm o intensă locuire a zonei, începînd din neolitic pînă în epoca medievală. Prezența vestigiilor prefeudale și feudale timpurii pe teritoriul localității argumentează continuitatea de locuire și caracterul unitar al culturii materiale a populației autohtone, care locuia în aria ocupată odinioară de așezarea romană. Totodată, descoperirea celor două brăzdare de plug în stratul feudal timpuriu — piese care îmbogățesc repertoriul uneltelor agricole cunoscute în această vreme în Transilvania — subliniază caracterul sedentar al populației locale și demonstrează că gradul dezvoltării agriculturii românești de la începutul feudalismului se găsea la nivelul atîns, în acest domeniu, de tehnica agricolă central-europeană și sud-balcanică. În acest sens pledează și calitatea remarcabilă a compoziției și structurii metalografice a pieselor studiate, care argumentează păstrarea unor tradiții tehnice în activitatea siderurgică a populației românești.

MIHAI BLAJAN — EUGEN STOICOVICI

DIE WERKSTATT FÜR ACKERBAUWERKZEUGE AUS DEM XII. JAHRHUNDERT, DIE IN HOPÎRTA (KREIS ALBA) ENTDECKT WURDE

(Zusammenfassung)

Die Untersuchungen an der Oberfläche und die unerwarteten Entdeckungen die in den letzten Jahren auf dem Gebiet des Dorfes Hopârta (*Abb. 1*) gemacht wurden, haben an verschiedenen Stellen im Weichbild des Dorfes und den Umgebungen der Ortschaft, archäologische Reste aus dem Neolithikum, dem Bronzezeitalter, Hallstatt, dem römischen Zeitalter, der vorfeudalen Zeit und dem Mittelalter (X—XV Jhd.) ans Licht gebracht.

Von den Gegenständen aus der frühen Feudalzeit, die durch Zufall am östlichen Rand des Dorfes entdeckt wurden, werden von den Autoren zwei Eisenscharen vorgestellt. Eines der Exemplare ist niedrig, mit geradem Längsprofil und ovaler Klingenspitze. Die Schar ist mit zwei nach der Innenseite bogenförmig geführten Laschen versehen und die Kanten der Schneide sind konvex geschwungen und geschliffen (*Abb. 2/1 a-b*). Die zweite Schar ist massiv, mit nach aussen gebogenem Längsprofil, kurzer Muffe, und ist mit bogenförmig nach innen geführten Laschen versehen. Die breite Klinge hat stark verdickte Kanten (*Abb. 3 a-c*).

Die metallographische Analyse dieser Gegenstände lässt eine feine körnige und homogene Struktur erkennen, die aus α -Ferrit (α -Fe) und Zementit (Fe_3C) besteht. Auch die Veränderungen, die der Einfluss der Witterungsverhältnisse auf den Zustand der zwei Gegenstände ausübt, sind in beiden Fällen identisch (*Abb. 2/2—3*).

Die zwei Scharen, die aus einer Muffe mit zwei nach innen gebogenen Laschen und einer Klinge in Dreieckform bestehen, bilden vollkommene Gegenstücke zu anderen Gegenständen aus der römischen, vorfeudalen und frühfeudalen Zeit, die in Rumänien oder in den Nachbarländern (Bulgarien, UdSSR, Tschechoslowakei usw.) entdeckt wurden.

Fig. 1. Localizarea atelierului de unelte agricole, descoperit la Hopârta.

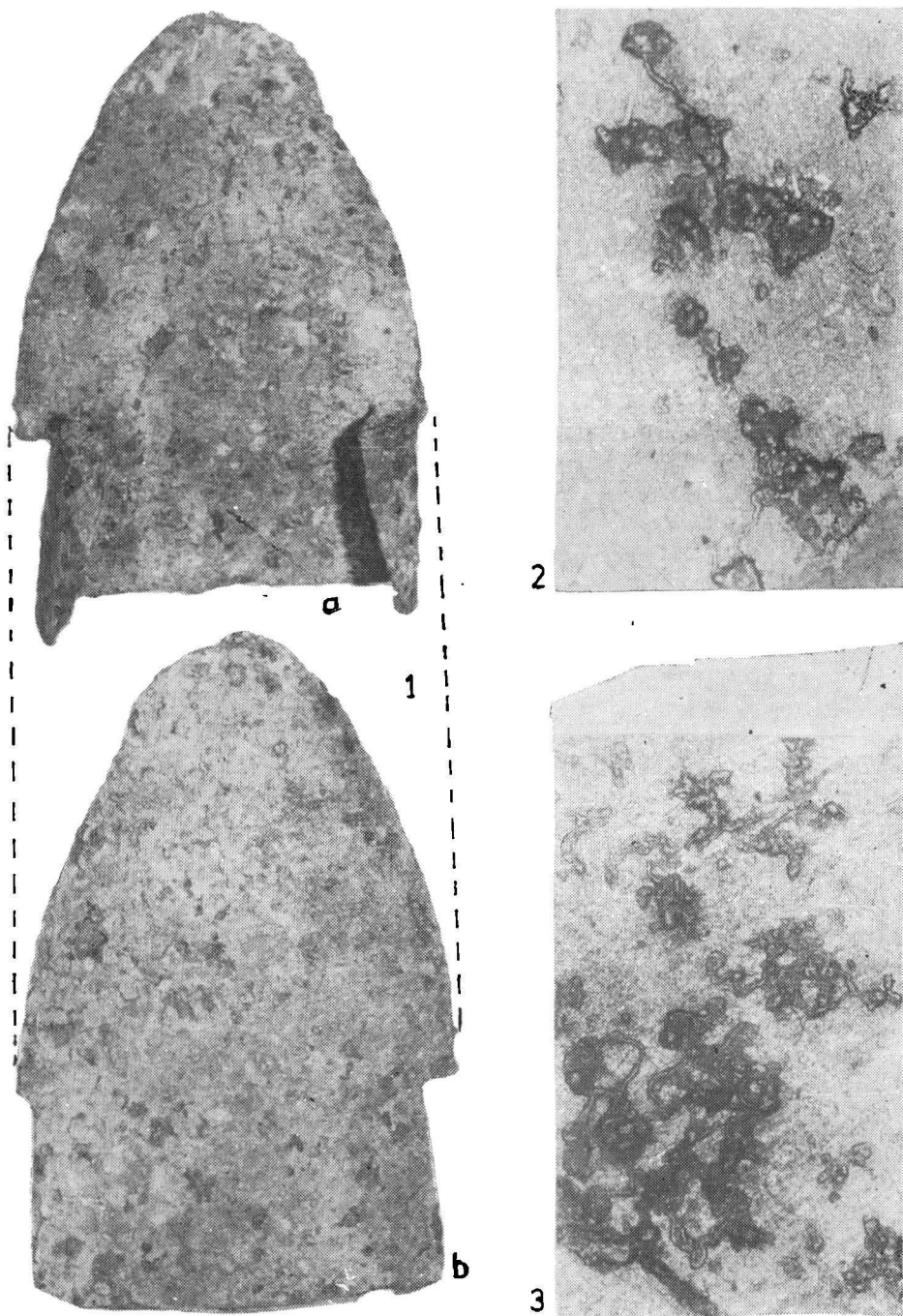

Fig. 2. *Hopârta*. 1. Brăzdar de plug: a) văzut din față; b) văzut din spate; 2. Brăzdar de fier cu structura formată dintr-un fond de ferit cenușiu-deschis și cementit (Fe_3C) fin-granular până la microlitic, străbătut de vinișoare și agregate grupate în ghirlande de limonit ($\text{Fe}(\text{OH})_3$). Mărit de $50\times$. 3. Brăzdar de fier cu structura formată din componenții α -ferrit (gri) și cementit (alb) fin-granular, puși în evidență prin corodare cu acid azotic diluat. Aliajul de fier-carbon conține cuiburi și ghirlande de limonit negru-cenușiu, bine reliefat.

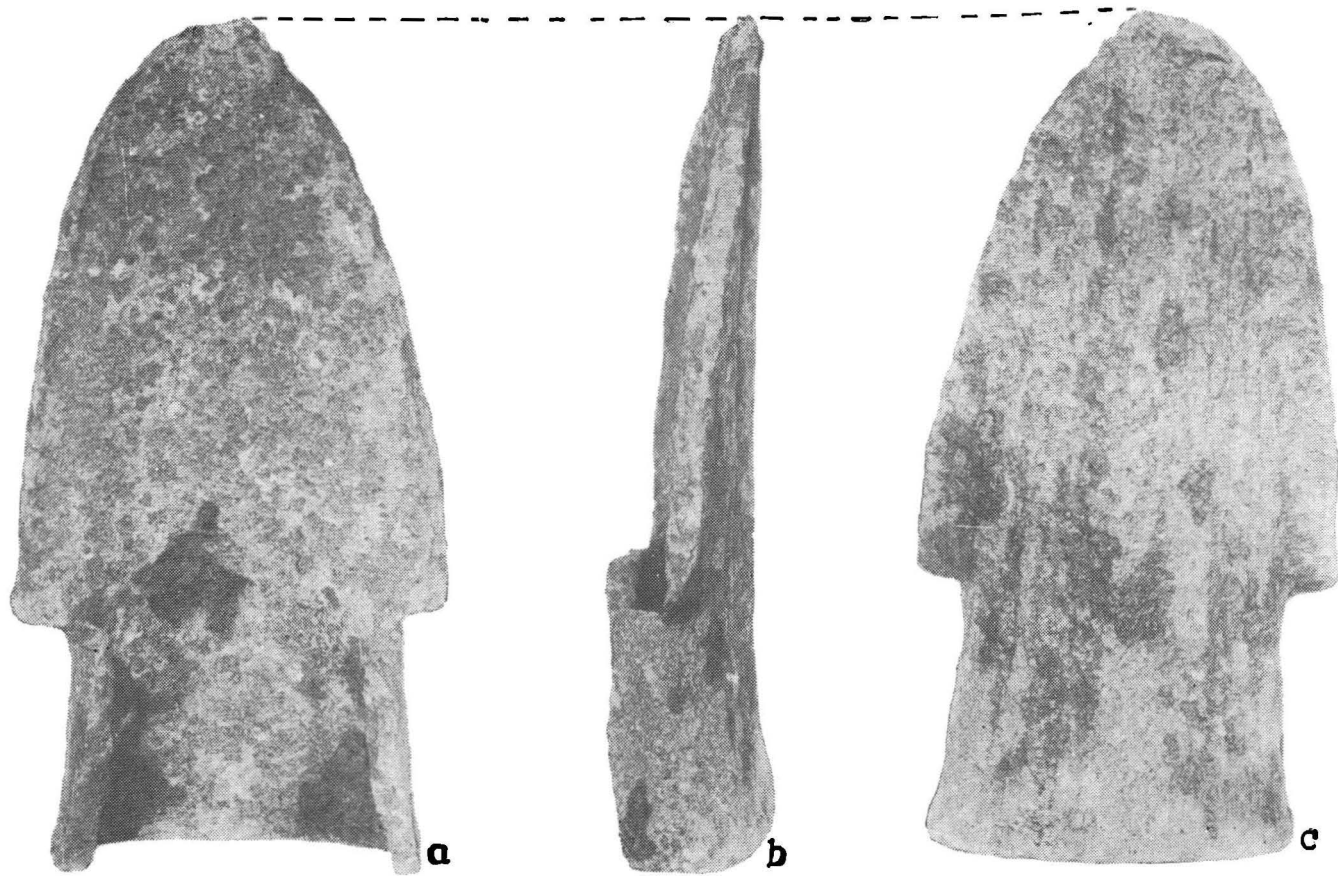

Fig. 3. *Hopiřla*. Brăzdar de plug; a) văzut din față; b) văzut din profil și c) văzut din spate.

Die Entdeckung einer Eisenschar in tadellosem Gebrauchszustand und gleichzeitig die eines anderen Stückes das sich im Stadium der Endbearbeitung befindet, bringt den Gedanken nahe dass es sich um eine Schmiede handeln konnte, in der auch Ackerbauwerkzeuge hergestellt wurden. Die an der gleichen Stelle aufgefundene Keramik (Töpfe und Gefässe aus Ton) erlaubt es, diese Gegenstände als dem XII. Jahrhundert zugehörig zu betrachten. Die zwei vorgestellten Stücke bilden eine Bereicherung des kleinen Repertoires an Ackerbauwerkzeugen, die um diese Zeit in Siebenbürgen bekannt sind; sie unterstreichen den sesshaften Charakter der zuständigen Einwohnerschaft und beweisen die hohe Entwicklungsstufe des rumänischen Ackerbaues in den Anfängen des Feudalismus.

INCEPUTURILE CETĂȚII FEUDALE DE LA BOLOGA

Cetatea de la Bologa este cu siguranță una dintre cele mai importante și mai semnificative construcții militare și instituții din peisajul feudalismului transilvănean. Cu o evoluție seculară, ea a cunoscut transformări succesive care i-au modificat forma și caracterul originar după cerințele vremurilor.

Cercetările întreprinse până în prezent¹ au avut caracter mult prea general sau, dimpotrivă, prea limitat, surprinzând doar unele elemente ale istoriei ei. În reconstituirea imaginii complete a istoriei sale un prim pas se poate face prin luminarea originilor și a primelor decenii de existență, până la momentul înstrăinării ei de către regalitate (1398). Cu toate că informația acestei perioade este relativ bogată, sîntem convinși că informația arheologică, inexistentă pînă în prezent, ca și informațiile documentare noi, mai cu seamă pentru intervalul 1370—1384, vor aduce unele corectări și adausuri la observațiile noastre.

Bologa este situată la limita de Vest a județului Cluj, în hotarele comunei Poieni, la confluența Sebeșului cu Crișul Repede. Numele sub care apare curent în documentele medievale este acela de *Sebesvar*, împrumutat de la numele râului lîngă care a fost construită². Din cauza acestui apelativ este ușor confundată cu cetatea cu același nume din Banat. Probabil tot din

¹ Referințele bibliografice asupra cetății sînt următoarele:

a) privitoare la monument: Kövály L., *Erdély építészeti emlékei*, Kolozsvár, 1866, p. 146—148; Straubert O., *Sebesvara* în „*Hazánk s a külföld*”, Pest, 6, nr. 28 din 14 iulie 1870, p. 435; S/traubert/ J., *Sebes vára — Részlet a Körös völgyéből*, în „*Magyarország és a Nagyvilág*”, Budapest, 17, nr. 49, 1880, p. 791—792; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959, p. 613; G. Entz, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, în „*Acta Historiae Artium*”, Budapest, 14, fasc. 1—2, 1968, p. 15; Gh. Anghel, *Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, passim; B. Nagy Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak ahogy a régiek látták*, Bukarest, 1973, p. 26, 29; V. Drăguț, *Cetatea Bologa (note preliminare)* în *RevMuz*, 47, nr. 2, 1978, p. 43—45.

b) istorico-documentare pentru secolele XIII—XIV: Balázs E., *Kolozsmegye kialakulása*, Budapest, 1939, p. 18—27; Fügedi E. *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977, p. 186—187; pentru secolele XIV—XV: Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, Budapest, 1913, p. 299—302; Iványi B., *A Tomaj nemzetség és Tomaj nemzetségbeli, Losonczy Bánffy család történeté*, II, Budapest, 1941, p. 322; I. Pataki, în *SMIM*, 2, 1957, p. 420—429; Engel P., *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387—1437)*, Budapest, 1977, p. 148; pentru secolele XVII—XVIII vezi B. Nagy Margit, op. cit., p. 177—179.

² Numele de origine maghiară, provine de la adjectivul sebes = repede. Toponimicul, foarte răspîndit în Transilvania (vezi C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, 1968, p. 111—112), poate semnifica traducerea românescului *repede* sau slavului *listrița*.

acest motiv, actele de cancelarie au ținut să o numească, mai rar, și Hunyod sau Calata³.

Prima mențiune documentară a cetății datează din vara anului 1319⁴. Contextul în care aceasta se produce nu ne poate spune nimic despre începuturile reale ale cetății. Importanța strategică a locului a fost remarcată cu certitudine înainte de începutul veacului al XIV-lea, cu toate că drumul prin Poarta Meseșului era mai folosit în evul mediu. Menționarea, la 1377, a unei vămi în preajma cetății⁵, demonstrează utilitatea drumului pentru scopuri comerciale. Fiind vorba de un abuz cauzat negustorilor clujeni este limpede că scutirea de vamă data cel puțin din anul 1316, când Carol Robert înzestrase orașul cu însemnate privilegii⁶. Problema raportului de prioritate între cetate și vamă nu se rezolvă. Chiar dacă vama ar fi preexistat, ea și-a putut arăta eficiența numai după construirea cetății, care beneficia direct de pe urma ei. Locul exact al văzii nu se poate determina. În primele decenii ale secolului al XIV-lea ar fi fost posibil ca ea să se găsească în apropierea imediată a cetății, stabilizându-se mai târziu la Huedin, așa cum ne relevă transformarea localității dintr-o *villa*, într-un *oppidum*. Deoarece în secolul al XIII-lea nu se întrevăd din informația documentelor, cauzalități economice, trebuie să acceptăm cauzalități militare primordiale în înălțarea cetății. Momentul cel mai potrivit poate fi socotit războiul din anii 1316—1317, purtat de rege împotriva grupării palatinului Kopasz.

Așezarea cetății în vecinătatea imediată a castrului roman nu poate fi întâmplătoare din moment ce ea nu este o excepție în Transilvania⁷. Importanța strategică a locului s-a păstrat, însă concepțiile tactice s-au modificat substanțial.

Prezența unei fortificații de piatră, de formă triunghiulară, la confluența cursurilor Crișului Repede și a Văii Drăganului⁸ subliniază valoarea militară a acestei căi de pătrundere spre părțile centrale ale Transilvaniei. Datarea ei nu este susținută de nici un element și va rămâne incertă fără sondaje arheologice. Presupunem că este vorba, totuși, de o fortificație medievală târzie, construită poate în veacul al XVII-lea pentru apărarea împotriva turcilor. Afirmația o putem argumenta pe baza lipsei unui centru nobiliar constructor și pe temeiul existenței, din secolul al XIV-lea, al unei cetăți regale, care făcea lipsită de sens existența la numai cinci-șase kilometri, a unei alte cetăți regale.

Este greu de apreciat situația arhitectonică a cetății Bologa în veacul al XIV-lea. Fortificația a fost curent folosită până în secolul al XVIII-lea și ca urmare, a suferit numeroase transformări, adăugiri și distrugerii (vezi

³ Vezi Csánki, V., p. 299—300.

⁴ *DJR. C. XIV*, nr. 359, p. 319.

⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Vol. II, Hermannstadt, 1897, nr. 1073, p. 463.

⁶ *DJR. C. XIV*, II, nr. 242, p. 251—253.

⁷ Alte exemple vezi la Turnu Severin, Orșova, Mehadia, Timișoara, Deva, Alba Iulia, Turda, Cluj, Gilău, Brîncoveni, Feldioara, Rîșnov etc.

⁸ Informație de la cercetătorul dr. Nicolae Gudea, căruia îi mulțumim și pe această cale.

Fig. 1). Astăzi încă nu dispunem de un plan riguros întocmit, publicat, și nici de o analiză arhitectonică mai amplă care să încerce să departajeze măcar în linii generale, toate detaliile constructive astăzi vizibile. Cele două turnuri semicirculare din Est și Vest sînt categoric construcții tîrzii, utile pentru arme de foc⁹. Turnul din Nord, aflat în avansată stare de ruină, este detașat de curtaină, dar datarea sa nu este asigurată de nici un fel de element. El ar putea data foarte bine din secolele XIV—XVI. Curtina, orientată aproximativ Nord-Sud, este prelungă și oreiază un spațiu de locuire restrîns. Au existat construcții interioare, astăzi vizibile doar la nivelul solului¹⁰. Dacă construcțiile interioare au putut fi edificate cu probabilitate încă din secolele XV—XVI, curtaină poate fi și mai timpurie. După cum ne arată cele mai vechi reprezentări ale cetății, în extremitatea de Nord a funcționat o poartă. Elementul cel mai sigur datat este donjonul cu bază rotundă din extremitatea de sud a cetății, pe care marea majoritate a cercetătorilor îl consideră cea mai veche parte a cetății¹¹. El se leagă cu siguranță de prima mențiune a cetății.

În veacul al XIV-lea cetatea se desprinde, prin personalitatea sa insolită, din peisajul construcțiilor militare ale Transilvaniei, mai precis din rîndul categoriei cetăților cu donjon. Secțiunea donjonului este destul de rar întîlnită. Exemplele cunoscute sînt foarte dispersate și cu o cronologie foarte relativă, ceea ce impune discutarea fiecărui caz particular. Remarcăm că donjonul de la Bologa este primul și totodată unul din puținele menționate documentar. În cazul celorlalte exemple (Breaza, Cernatul de Sus, unele cetăți din Banat) ar putea fi vorba, datorită pozițiilor lor geografice, de influențe constructive sud-dunărene. Pentru Bologa o bună analogie o găsim în Slovacia, respectiv la cetatea Spiš, al cărei donjon a fost înălțat prin anii 1250—1260¹². La această analogie se adaugă faptul că primul castelan cunoscut al cetății provine tot din teritoriile Slovaciei. În cazul în care legătura dintre posibilul model și primul castelan nu este întîmplătoare, putem atribui construcția cetății unor meșteri slovaci, aduși de castelan, înainte de anul 1319.

Donjonul de la Bologa este o operă remarcabilă pentru epoca în care a fost construit. Înălțimea sa (22 m), comparată cu a altor donjoane din Transilvania, poate fi considerată apreciabilă între reperul donjonului de la Cheresig (26 m), care este o excepție, și cele al turnurilor de la Cîlnic sau Mălăiești, sensibil mai mici (14 m). Intrarea este practică în Nord-Est, respectiv în zona cea mai puțin accesibilă. Lăcașul intrării, practicat la înălțimea etajului nu dădea direct în turn, așa cum ne-am fi așteptat în ambianța construcțiilor militare transilvane, ci într-o situație de excepție, urmează un coridor intramural ascendent cu ieșire doar la etajul al III-lea al construcției. Tot la acest nivel a fost construit odată cu turnul și un cămin incastat.

⁹ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 96.

¹⁰ B. Nagy Margit, *op. cit.*, p. 178.

¹¹ G. Entz, *op. cit.*, p. 15; Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 39—40. De altă opinie V. Drăguț, (*op. cit.*, p. 44) care consideră turnul din Nord cea mai veche parte a cetății.

¹² H. Fialová, A. Fiala, *Hradý na Slovensku*, Obzor, 1966, /f.p./.

Puținele cămine pe care le cunoaștem în alte donjoane (Cîlnic, Colțești) sînt amenajate la etajul I¹³. În cazul de la Bologa utilitatea parterului și a celor două etaje de sub intrare este restrînsă prin accesul greoi și lipsa unor posibilități de încălzire mai statornică. Au putut servi pentru depozite, închisoare sau alte scopuri temporare ori cu puțină circulație. Memoria fotografică a înregistrat într-o perioadă de timp nu prea îndepărtată de zilele noastre, imaginea unui acoperiș conic, ale cărui urme sînt prezente încă prin câteva birme¹⁴. În secolul al XIV-lea, acest tip de acoperiș nu funcționa. Virful turnului se prezenta ca o platformă deschisă înconjurată de creneluri. Cea mai bună imagine a donjoanelor timpului ne-o conservă miniaturile *Cronicii pictate de la Viena*¹⁵.

Materialul folosit în construcție este în cea mai mare parte cules din albia riurilor apropiate, fără a fi prelucrat. Numărul mic de pietre cu ușoare urme de fasonare trădează proveniența lor din complexul de ruine romane. Mortarul, foarte solid, conține praf de cărămidă pisată, provenind tot din epoca romană. Privind atent construcția, observăm cu ușurință rostuirii ale pietrelor în câteva etape succesive. La donjonul de la Bologa putem număra cu ușurință 21 de astfel de „nivelări” — aproximativ 25 — dacă ținem seama că o parte a turnului păstrează urme de tencuială modernă pe o porțiune îngustă. Ce semnificație au aceste detalii, pe care nu le surprindem doar la Bologa ci și la alte cetăți sau construcții eclesiastice de piatră ale evului mediu? Pot fi socotite etape de lucru în înălțarea construcției? Presupunem că da. În acest caz, cu condiția existenței materialelor de construcție la punctele de lucru, într-un flux permanent, a prezenței mîinii de lucru calificate și necalificate suficiente, am putea presupune înălțarea donjonului într-un interval de o lună de zile. Termenul maxim nu poate depăși limita a cîteva luni, dacă ținem seama de caracterul mai complex al elevației de piatră și de necesitățile unor amenajări de lemn. La posibilitățile regalității și la dimensiunile domeniului afectat cetății, construcția a putut fi înfăptuită extrem de rapid, în limitele cronologice menționate.

Satele domeniului le stringem astăzi cu greu pentru a reconstitui domeniul original. Ele încep să fie menționate spre sfîrșitul perioadei de care ne ocupăm și în veacul al XV-lea. Urcarea pe tron a lui Sigismund de Luxemburg a corespuns cu o nouă epocă de declin a regalității în favoarea nobilimii. Pentru a-și asigura credința noilor săi supuși, regele a recurs la mijlocul cel mai eficient de atragere, oferind danii de noi pămînturi luate din domeniile personale sau ale cetăților. În 1384 sînt scoase de sub autoritatea cetății de la Bologa primele sate¹⁶; în 1391 sînt menționate Șaula și

¹³ Gh. Anghel, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ Donjonul a fost acoperit între anii 1880—1901, așa cum o atestă două documente iconografice: „*Magyarország és a Nagyvilág*”, 17, nr. 49, 1880, p. 792 și *Osztrák-Magyar monarchia irásban és képben*, VII, Budapest, 1901, p. 4.

¹⁵ *Vezi Képes Krónika (Chronicon pictum)*, I—II, Budapest, 1964, *passim*.

¹⁶ (Lázár M.), *Erdélyi várak és kastélyok könyve*, Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Colecții speciale, ms. 2, fila 289, p. 145, preluat din colecția de documente Kemény Jozsef.

Nearșova¹⁷; în 1393 este donată Horlaoea, amintindu-se și satele Fildul de Sus, de Mijloc, de Jos, Bicălatu¹⁸; în 1408, Domoșu¹⁹. În secolul al XV-lea lista se completează substanțial²⁰ (vezi Fig. 1). Primele sate menționate ca aparținând de cetate sînt din imediata apropiere a ei. Constituirea domeniului s-a făcut din momentul construirii cetății, probabil prin hotărnicirea castelanului, ca reprezentant al autorității regale proprietare, împreună cu autoritățile comitatului și cu proprietarii feudali apropiați. Forma grafică a dispunerii satelor nu sugerează o unitate teritorială prea solidă. Cele mai vechi sate apar pe văile unor râuri ușor accesibile. Probabil că este vorba despre sate aflate sub un control mai eficient. Celelalte sate, menționate treptat, pînă la începutul secolului al XVI-lea, au aparținut cetății poate chiar din secolul al XIV-lea, dar numai juridic, realitatea de fapt survenind, în timp, după multă vreme.

Dintre satele înșirate, cîteva sînt antemenționate în documente. Atestarea de la 1219 a satului Șaula, nu îngăduie nici un fel de supoziții relative la regimul de proprietate al satului²¹. Fildul de Jos și Bicălatu erau posesiuni regale înainte de 1249, cînd sînt donate judei curții regale, Paul²². Urmașii acestuia au pierdut însă domeniul acumulat, pe seama regalității, după anul 1280²³. Dintr-un act de la 1359 constatăm că satul Bicălatu nu se afla întru-totul sub ascultarea cetății, în el trăind și alți proprietari²⁴. Cum exemplul din urmă este unic, relațiile documentare ar pleda în favoarea unor înglobări de obști în domeniul cetății. Donațiile regale au avut un rol însemnat în distrugerea unității pămîntului de obște aparținînd satelor cetății. Abuzurile tolerate sau necunoscute au întregit procesul. Nu știm cărei cauze se datorează atitudinea sătenilor din Șaula, din 1399²⁵, ori a celor din Filduri și Bicălatu, din 1393²⁶, dar este sigur că ne aflăm în fața unor încercări solide de conservare a unor petice de pămînt înstrăinate. În veac, destui castelani au știut să folosească pe seama lor nemulțumirile obștilor și a reprezentanților acestora, cnezii, canalizîndu-le pe direcții uneori cu totul străine intereselor lor.

Economia domeniului era concentrată spre întreținerea cetății și a slujbașilor ei. Depresiunea îngustă a Crișului Repede permitea o agricultură în limitele maxime de productivitate ale timpului. Zona deluroasă și montană era foarte prielnică creșterii animalelor, din care, datul oilor (*quinquagesima*)

¹⁷ Csánki, V, p. 300.

¹⁸ *Zsigmondkori Oklevéltár*, I, Budapest, 19, nr. 3127, p. 347, Dl. 29.208; Csánki, V, p. 300.

¹⁹ Csánki, V, p. 300.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *DIR. C. XI—XIII*, I, *Registrul de la Oradea*, nr. 184, p. 88.

²² *Idem*, nr. 290, p. 335—337.

²³ Karácsony J., *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Budapest, 1900, p. 9—15.

²⁴ Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, Dl. 26.862/1. Fotocopie la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca.

²⁵ I. Pataki, *op. cit.*, p. 423.

²⁶ *Zsigmondkori oklevéltár*, I, Budapest, A.K., 1951, nr. 3169, p. 351—352, Dl. 30.145.

se va percepe înainte de prima lui amintire din secolul al XV-lea²⁷. Numele sub care apare menționată Șaula la 1391 (*Saluasara*), pare să trădeze existența unui târg, care înlesnea schimbul de produse de pe domeniu. Alte venituri se adunau prin deja amintita vamă și prin spălarea aurului din apele de munte.

Din documentul de la 1319 reținem faptul că cetatea nu a jucat un rol în politica autonomă a voievodului Ladislau Kan și nici în evenimentele militare din 1316—1317. Este posibil că cetatea a fost folosită ca un centru de sprijin al puterii centrale — dacă nu a fost ridicată chiar cu acest prilej — împotriva ofensivei nobiliare căreia i-au căzut pradă cetățile regale din Sălaj. Dezideriu de Elephanth, primul castelan cunoscut, era un militar de profesie, fost castelan de Chioar, până la cucerirea lui de către răzvrătiți, specialist în asedii de cetăți²⁸. El a fost instalat la Bologa cu puțin înainte de data atestării în funcție. Administrația sa de la cetate se prelungește pînă după anul 1331.

Desideriu de Elephanth era originar din părțile Slovaciei (comitatul Nitra). Atașându-se politiciii lui Carol Robert, a avut de suportat asprimea răzbunării atotputernicului Matei de Trenčin. Instalarea sa la Bologa corespunde sfîrșitului unei perioade extrem de agitate pe care o trăiește în slujba regelui. El aparține primei generații de castelani ai lui Carol Robert, oameni de mare valoare militară, recrutați în cea mai mare parte din afara Transilvaniei. Deși nu face parte din pleiada castelanilor voievodului Toma de Szecseny, nefiind supus autorității voievodale, el se comportă întocmai ca aceștia, fără să ajungă la situația de a fi excomunicat pentru faptele sale, cum se va întîmpla cu ceilalți.

În primăvara anului 1320, în urma unei proceduri obișnuite în epocă, Desideriu va fi înzestrat de către rege cu un domeniu transilvan. Cele peste 40 de sate și părți de sate, confiscate de la necredincioșii regelui, formează unul dintre cele mai mari domenii feudale cunoscute în Transilvania începutului de veac XIV.

Beneficiind de posesiunile a nu mai puțin de cinci foști oameni de creștință ai voievodului răzvrătit Ladislau Kan, castelanului nu i se face numai un act de mare favoare. Pentru regalitate, persoana sa, sprijinită de o situație socială deosebită, urma să asigure un factor de echilibru al raporturilor politice din nord-estul Transilvaniei. Carol Robert ridică cu bună știință prin omul său, castelanul Desideriu de Elephanth, o nobilime nouă, credincioasă, contrapusă celei deja înrădăcinată și fostă susținătoare a unor periculoase tendințe centrifuge. Noua stare materială în care a fost proiectat de această dănie excepțională (vezi documentele în anexă) l-au pus în conflict cu o serie de proprietari mai vechi și i-au deschis poftele către noi acumulări. Deja în anii 1320—1321, în vremea voievodului Doja de Debrețin, el a atacat împreună cu oamenii săi moșia Sîntejude, a familiei Was, pricinuindu-i pierderi, distrugeri și jafuri²⁹. Atitudinea sa poate fi în acest caz motivată de

²⁷ Balázs E., *op. cit.*, p. 23.

²⁸ Vezi *DIR.C.* XIV, II, nr. 359, p. 319.

²⁹ Arh. Stat. Filiala Cluj, Arhiva familiei Wass.

ostilitatea familiei Was, în frunte cu Nicolae, față de rege, prin deținerea ilegală a cetății Ciceului. Presupunem că acțiunile castelanului de la Bologa au avut un rol hotărâtor în perfectarea înțelegerii din anul 1321, privind cedarea cetății Ciceu în mâinile regelui³⁰. Dar cazul este izolat în informația documentară relativă la acțiunile lui Desideriu în Transilvania. În aceleași părți bistrîțene i se va aduce învinuirea de rapt a unei alte moșii: Chețiu, lângă Beclean, jud. Bistrița-Năsăud³¹. Acțiunile sale și ale oamenilor săi, împotriva familiei Was, au avut și comandamente proprii. Jefuindu-le moșia Sîntejude, castelanul strică satul și își însușește herghelia familiei Was, pe care o va împărți cu ginerele său³². Chemarea în judecată nu găsește ecou la castelan³³, care conta desigur pe poziția sa politică sus-pusă. Mai cunoaștem că a adăugat la întinsele sale moșii și satul Micola (lângă Săcuieni, jud. Bihor)³⁴. Din domeniul cetății sau în imediata vecinătate a sa nu a beneficiat de danii regale. Cu toată puterea sa el nu a reușit să pătrundă acolo unde exista un district, o autonomie românească³⁵.

Implicațiile politice și materiale transilvane nu l-au îndepărtat pe castelan de interesele sale din locurile de baștină. Imediat după 1319, el s-a adresat regelui deplîngînd pierderea pămînturilor patrimoniale pe seama rebelului Matei de Trenčin³⁶. În mai 1322 aflăm că actele sale de proprietate fuseseră arse în capitlul de la Nitra³⁷. Preocuparea pentru aceste bunuri se manifestă continuu în toată epoca în care documentele îl menționează.

Apropiat al regelui, Desideriu a stat mult în preajma sa. Șederile sale transilvane pot fi fixate cu aproximație între anii 1317—1321 și 1325—1328³⁸. În calitate de el a putut să-l urmeze pe rege, alături de alți militari din Transilvania, în Țara Românească în expediția încheiată cu dezastrul de la Posada. La 1 august 1331 regele îi recunoaște multiplele servicii fără să le nominalizeze, adăugînd o nouă danie³⁹. Ajuns în culmea puterii, autoritățile politice ale Transilvaniei îi conferă titlurile de magistru, comite și chiar apelativul de „cel Mare” (Magnus)⁴⁰.

Cu excepția intervalelor menționate, se poate trage concluzia că Desideriu și-a neglijat slujba de la cetatea Bologa. Situația nu este de excepție nici pentru demnitatea de castelan, nici pentru teritoriul geografic în care se

³⁰ DIR.C. XIV, II, nr. 51, p. 19.

³¹ 1329. DIR.C. XIV, II, nr. 525, p. 268 și 1337, DIR.C. XIV, III, nr. 353, p. 431.

³² 1329. DIR.C. XIV, II, nr. 560, p. 299.

³³ DIR.C. XIV, II, nr. 533, p. 274.

³⁴ DIR.C. XIV, II, nr. 560, p. 299.

³⁵ Despre districtul românesc al Călățelelor, vezi Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, ediția a 2-a, Cluj, 1972, p. 213.

³⁶ *Anjou* (= *Anjoukori okmánytár*, I—VII, Budapest, 1878—1920), II, nr. 11, p. 12; nr. 37, p. 47—49.

³⁷ DIR.C. XIV, II, nr. 93, p. 41.

³⁸ În aprilie 1322 este la Nitra (*Anjou*, II, nr. 12, p. 14), în 1324 și 1325 este la Visegrad (*Anjou*, II, nr. 104, p. 114; nr. 167, p. 188). De la 8 aprilie 1329 pînă la 1 august 1331 îl aflăm tot în capitala regală (*Anjou*, II, nr. 347, p. 391—393; nr. 408, p. 471; nr. 411, p. 476; nr. 476, p. 543).

³⁹ *Anjou*, II, nr. 467, p. 545.

⁴⁰ DIR.C. XIV, II, nr. 595, p. 321.

găsea. Absența castelanului impune cu necesitate prezența unui alt slujbaş, care nu poate fi decât un vicecastelan. Potrivit unei practici generalizate, funcționarii inferiori se recrutau din rîndurile familiilor slujbaşului ierarhic imediat superior. O relație documentară consemnează că la 13 februarie 1328 au pierit uciși trei oameni ai castelanului⁴¹. După origine sînt din teritorii diverse: Peteu din Cubleșul Someșan, Laurențiu din Aiton și Dominic dintr-o localitate neidentificată⁴². Localitățile aparțin în cea mai mare parte domeniului personal al castelanului și nu al aceuia al cetății. Este firesc deci să presupunem că avem de-a face cu slujbași personali ai lui Desideriu de Elephanth și nu ai castelanului de Bologa. Ucigașul acestor oameni provine din comitatul Bihor, adică din același comitat în care se găsea și cetatea. Un argument suplimentar al localizării faptelor îl oferă și procedura juridică, urmărită de judele curții regale și nu de către voievod, în competența căruia ar fi căzut dacă omuciderea s-ar fi petrecut în pămînturile transilvane ale lui Desideriu. Înțelegerea semnificației acestor slujitori are mare valoare pentru cunoașterea mecanismelor interne de funcționalitate ale cetăților din Transilvania. Ei au fost militari recrutați în serviciul personal al lui Desideriu de Elephanth, iar prin el, în timpul slujbei sale de castelan, indirect, oameni ai cetății. Că Desideriu mai dispunea și de alți militari de valoare ne informează același document, amintind de un luptător încercat gata pentru un duel judiciar⁴³. Natura exactă a relațiilor dintre castelan și acești slujitori este greu de definit. Poate fi vorba despre o legătură feudalo-vasalică. Din rîndul acestor oameni se găsea cu ușurință un vicecastelan.

Desideriu de Elephanth dispăre din documente în preajma anului 1331. Deja în octombrie 1331, Nicolae Bothus, Andrei Wrdugh (Dracul) și Ioan Theke, parte din deposedații de la 1320, redobîndesc grația regală și moșiile pămîntesti „din mîinile oricui le-ar stăpîni în orice chip”⁴⁴. Actul poate fi legat de moartea lui Desideriu de Elephanth. Funcția sa la Bologa a fost preluată, probabil fără alt intermediar, de către Desideriu de Losonc.

Noul castelan aparține deja unei familii nobiliare cunoscute. Înaintașii săi s-au stabilit în comitatele Solnoc și Dăbîca pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, prin daniile regale obținute de Dionisie, palatin al regatului. Fiii acestuia, Toma și Ștefan, nu s-au asociat politiciii autonome a voievodului Ladislau, fapt pentru care și-au pierdut moșiile. Deja la 1315, cei doi frați apar în slujba lui Carol Robert în calitate de comiți ai secuilor, pretinzînd înapoi pămînturile uzurpate⁴⁵. Fratele cel mic, Desideriu, este menționat pentru prima oară la 14 decembrie 1319, cu prilejul împărțirii moșiilor pămîntesti⁴⁶. Numărul satelor care îi revin îl includ și pe el în rîndul celor

⁴¹ *Idem*, nr. 533, p. 273.

⁴² Sălătig (jud. Sălaj) sau Slovacia.

⁴³ *DIR.C.XIV*, II, nr. 533, p. 273.

⁴⁴ *DIR.C.XIV*, III, nr. 48, p. 35.

⁴⁵ *Bánffy*, I, p. 65.

⁴⁶ *DIR.C.XIV*, I, nr. 381, p. 332—333. Cu acest prilej îi revin satele Batoș, Uila, Săcalul de Munte, Porcești, Suseni, Lueriu, Vereszeek (disp.), cu o mare suprafață de pădure (jud. Mureș).

mai bogate familii nobiliare ale Transilvaniei⁴⁷. Dacă a jucat vre-un rol în confruntările militare de la sfârșitul epocii voievodului Ladislau, cu siguranță acesta a fost minor. Singura funcție pe care a deținut-o a fost cea de castelan. Valoarea sa personală a fost probabil pusă în cumpănă.

Prin Desideriu de Losonc se face și la Bologa, trecerea la o nouă generație de castelani, administratori și comandanți, ai cetăților regale, cu o poziție social-politică însemnată dar fără valoarea militară a celor anteriori. Recrutarea lor se face tot mai des din cercuri sociale circumscrise. Castelatura tinde să devină, cel puțin când este vorba de cetăți interioare, de tipul celei de la Bologa, o treaptă a unei ierarhii politice tot mai ermetice. Prin Desideriu de Losonc este marcat începutul dezinteresului regal față de cetate, care se va sfârși prin înstrăinarea completă a ei, la sfârșitul secolului. Decesul castelanului este sigur atestat înainte de anul 1354, când fratele său Toma se judeca cu fii săi într-un proces de moștenire⁴⁸.

Castelanul următor, semnalat în preajma anului 1350, este un oarecare Ubul, pe care editorii documentului l-au considerat, datorită rarității numelui, ca aparținând familiei Kállay din comitatul Szabolcs⁴⁹. Mențiunile sale documentare urcă pînă după anul 1380. Aproape toate ni-l dezvăluie angajat în judecăți de proprietate exterioare Transilvaniei. Un singur document interesant, din 1373, îl socotește familiar al voievodului transilvănean Ștefan Lackfi⁵⁰. Voievozii din familia Lackfi au ajuns în demnitate înainte de anul 1350 așa încît este posibil ca funcția lui Ubul la Bologa să se lege direct de ei. În această situație am putea să-l socotim identic cu castelanul cu același nume de la Gogan-Varolea, din 1361—1364⁵¹, sau de la Hunedoara, din 1364⁵². Aceasta ar însemna totodată și primul pas important în trecerea cetății și a domeniului ei, de la comitatul Bihor, căzut mult sub autoritate nobiliară, la comitatul Cluj, respectiv la voievodatul transilvan. Ubul apare prea des antrenat în dispute din afara Transilvaniei pentru a-i acorda un rol deosebit în administrarea directă a cetății. Nici el nu și-a depășit în cursul carierei atribuția de castelan, cu toate că situația sa socială îi permitea o ascensiune prodigioasă.

În anul 1359, Bologa a avut un nou castelan în persoana lui Andrei, fiul lui Dionisie. Și acesta provine tot din exteriorul Transilvaniei, din comi-

⁴⁷ În 1325 stăpînește singur satele și moșiile Cărnărașul Deșert, Bogata de Jos, Suciul de Sus, Bagathu, Kachalahaza, Rugachhaza, Myhalhaza (jud. Cluj, Bistrița-Năsăud, Mureș) (*DIR.C.XIV*, II, nr. 333, p. 156). La acestea se mai adaugă și alte posesiuni stăpînite în devălmășie cu frații săi, în Transilvania și Ungaria (vezi *Bánffy*, I, p. 70—71).

⁴⁸ *DHRC.*, X, nr. 270, p. 280.

⁴⁹ 30 iunie (1347—1357), *DIR.C. XIV*, IV, nr. 542, p. 370 (Cf. *A nagykállai Kállay-család levéltára*, I, Budapesta, 1943, nr. 891, p. 204). Identic de fapt cu (circa 1350), *DIR.C.XIV*, IV, nr. 797, p. 544 (Cf. Pesty Fr., *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, III, *Oklevéltár*, Budapesta, 1878, nr. 10, p. 6).

⁵⁰ *Kállay*, II, nr. 1700, p. 165.

⁵¹ Arhiva Națională Maghiară, Budapesta, Dl. 29.694, cf. Entz G., *op. cit.*, p. 167.

⁵² *A római szent birodalom gróf Teleki család levéltára*, I, Budapesta, 1895, nr. 95, p. 133.

tatul Bodrog⁵³. Preluarea funcției s-a putut face direct de la Ubul, care la o dată apropiată de 1359 este atestat cu o altă slujbă. Andrei se afla la început de carieră, căci mai târziu va evolua în castelatura de la Șiria, începînd din mai 1362⁵⁴. Scurta sa prezență la Bologa este marcată de cîteva acte de violență, care îi dezvăluie dorința de cîpătuială și asprimea firii. Furtul unor animale, cai, boi și porci, este dublat de închiderea silnică a doi iobagi. Capitlul din Cluj-Mănăstur care a fost desemnat să cerceteze temeinicia acuzațiilor formulate împotriva castelanului, va constata adevărul lor⁵⁵. Important este faptul că, pentru prima dată la 1359, apar menționați iobagii cetății. Preexistenți, ei formau temeiul intern al organizării cetății, cu roluri primordiale în economia domeniului.

Ultimul castelan pe care îl cunoaștem la Bologa pînă la sfîrșitul secolului al XIV-lea, este atestat în 1377. În persoana magistrului Sophornik întrezărim un german fie din Transilvania, fie din altă parte. Ca și castelanul anterior, pare să fie de origine socială mai modestă, singură, slujba de la Bologa, scoțîndu-l din anonim. Rolul său destul de puțin important în ierarhia politică, reiese destul de limpede în evidență din contextul formulărilor documentare. La 9 mai 1377, regele Ludovic I, aflat la Cluj, eliberează la solicitarea orașenilor o suită de documente care urma să le confirme și să le lărgască privilegiile. Un privilegiu este dat în atenția tuturor slujbașilor regali care dețin vîmi în Transilvania⁵⁶. În aceeași zi, un nou document, se adresează special „castelanului de la Bologa aflat acum în slujbă” și vicecastelanului sau slujbașilor din acel moment⁵⁷. Formularea demonstrează faptul că la acea dată cancelaria regală nu cunoștea numele castelanului și nici măcar faptul dacă acesta se afla sigur la cetate ori era suplinît de un locțiitor. Abia la 21 mai regele revine cu un nou document cu nominalizarea castelanului⁵⁸. Slujba de castelan se degradase simțitor în timpul domniei lui Ludovic I. Atribuțiile castelanului se limitaseră tot mai mult la administrarea domeniului cetății și la un rol militar restrîns al hotarele castelaniei. În condițiile sfîrșitului veacului al XIV-lea, Bologa nu mai reprezenta pentru regali o realitate politică sau economică demnă de luat în considerare. Situația politică internă se stabilizase iar pericolul extern, cel turcesc în special, nu luase încă proporții alarmante pentru această regiune geografică. În comitate nobilimea preluase ferm conducerea politică, domeniile ei concurîndu-le deja pe cele regale. Funcționarii regali și-au limitat peste tot atribuțiile.

La 1377, organizarea internă a cetății de la Bologa era desăvîrșită. Alături de castelan, există deja vicecastelani în funcție. În anii 1414/1417 docu-

⁵³ Vezi documentul din 23 februarie 1364, în regest, în „*Levéltári közlöny*”, Budapest, 1946, nr. 6, p. 57.

⁵⁴ *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941, p. 162, cu dată greșită 15 iulie, în loc de 15 mai.

⁵⁵ 20 decembrie 1359, Dl. 26.862/1. Fotocopie la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca. Confirmarea în 30 ianuarie 1360, *Ibidem*.

⁵⁶ Jakab E., *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*, Buda, 1870, nr. 48, p. 80.

⁵⁷ *Urkundenbuch* ..., II, nr. 1069, p. 460.

⁵⁸ *Idem*, nr. 1073, p. 463.

mentele îl consemnează pe primul vicecastelan cunoscut nominal: Laurențiu⁵⁹ Slujbașii mai mărunți, acei *officiales* ai documentelor timpului, se întrezăresc și la Bologa, cu toate că prima lor mențiune directă datează doar de la 1408⁶⁰.

Sfârșitul domniei lui Ludovic și începutul celei a lui Sigismund de Luxemburg a avut importante repercusiuni pentru istoria cetăților, inclusiv pentru cea de la Bologa. Până către 1403, când Sigismund a reușit să se consolideze pe deplin la tronul Ungariei, marea nobilime a reușit să-și însușească prin abuz sau pe calea unor donații provocate, o mare parte din bunurile statului. Sfârșitul epocii regale a cetății de la Bologa începe cu anul 1384 prin înstrăinarea primelor sate din domeniul cetății. În 1398 cetatea este trecută în posesia familiei Losonci Bánffy⁶¹. Deoarece imediat în anul următor, 1399, cetatea se găsea sub autoritatea oamenilor domnului Țării Românești, Mircea cel Bătrîn, presupunem că în 1398, ea a fost ori dată *pro honore*, ori numai zălogită familiei Bánffy. În 1410 din nou, cetatea pare să fie regală pentru că din 1424 să rămână definitiv în mâinile familiei Bánffy⁶². Transferul de proprietate s-a făcut treptat, uneori în dauna feudalității românești de tip cnezial cum pare să fie aceea a lui Sandrinus Românul⁶³. Acesta din urmă, și desigur și alții, aparținuseră micii nobilimi din interiorul domeniului, condamnate la dispariție de progresul social. Regimul nobiliar, mai nemijlocit și din această cauză mai aspru, va elimina sistematic toate relațiile de proprietate tradiționale dar fără baze juridice recunoscute de stat.

În secolul al XV-lea istoria cetății este strâns legată de aceea a familiei Bánffy. În acest veac se conturează dimensiunile unui nou domeniu, mai extins, cu o activitate social-economică specifică feudalismului dezvoltat. Realitățile etnice dobîndesc și ele un plus de limpezime, în momentul în care documentele se vor interesa de viața internă a satelor. Românii apar astfel la dimensiunile întregului domeniu ca un factor de primă importanță. În schimb viața politică a cetății rămîne tot mai nesemnificativă și mai puțin implicată în aceea a voievodatului transilvan.

ADRIAN ANDREI RUSU

ANEXE

I. 1320 martie 5, Timișoara

Karolus, dei gracia rex Hungarie, fidelibus capitulo ecclesie beati Michaelis Archangeli Transilluane salutem et graciam.

Cum nos possessiones Stephani, filii Laurencii et filiorum eius Ladizlai dicti Chunka et filiorum eiusdem, item Johannis dicti Theke, Nicolai Bothuthus² et Andree dicti Wrduk,

⁵⁹ DL. 30.759, cf. Csánki, V, p. 299.

⁶⁰ DL. 28.946, cf. Bánffy, I, p. 322.

⁶¹ Pînă spre sfârșitul anului 1398, căci din 23 ianuarie 1399 cetatea este stăpînită de către Mircea cel Bătrîn (DHR.D, I, nr. 104, p. 171). Despre stăpînirea voievodală munteană vezi Iosif Pataki, *op. cit.*

⁶² Engel P., *op. cit.*, p. 148.

⁶³ Cf. Csánki, V, p. 300.

¹ Astfel în transumt. Corect *filii*.

² Astfel în transumt. Corect *Bothus*, vezi mai jos.

filiorum Michaelis infidelium nostrorum per ipsorum infidelitates ab ipsis confiscatas et ad nostras regis manus devolutas magistro Deseu, castellano de Sebeswar, dilecto et fideli nostro duxerimus conferendas, volumus et fidelitati vestre precipiendo mandamus quaternus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum coram quo magister Nicolaus, filius Mikud, homo noster, convocatis commentaneis et vicinis possessionum iuxta antiquas metas reambulando statuat magistro Deseu antedicto perpetuo possidendas si non fuerit contradictum. Contradictoribus ad nostram presentiam contra ipsum magistrum Deseu ad terminum competentem legitime evocatis post hec autem diem citationis, terminum assignatum, nomina citatorum et seriem statucionis fideliter rescribatis.

Datum in Themesuar feria quarta proxima post dominicam Oculi mei, anno domini M^oCCC^{mo}XXX^{mo}.

Traducere:

Carol, din mila lui Dumnezeu regele Ungariei, credincioșilor săi din capitlul bisericii fericitului arhangel Mihail din /Alba/ Transilvaniei, mîntuire și milostivire.

Deoarece noi am hotărît să hărăzim iubitului și credinciosului nostru, magistrului Desideriu, castelanul de Bologa, moșiile necredincioșilor noștri, ale lui Ștefan, fiul lui Laurențiu și ale fiilor acestuia, ale lui Ladislau zis Chunka și ale fiilor acestuia, de asemenea ale lui Ioan zis Theke, ale lui Nicolae Bothus și Andrei zis Wrduk, fiii lui Mihail, moșii luate de la aceștia și trecute în mîinile noastre regești pentru necredința lor, voim și poruncim și punem în vedere credinței voastre ca să trimiteți pe omul vostru de crezare ca om de măturie, în fața căruia, omul nostru, magistrul Nicolae, fiul lui Mikud, fiind chemați în chip legiuit megieșii și vecinii acestor moșii, să le dea în stăpînirea sus numitului magistrul Desideriu, spre a le stăpîni pe veci, hotărnicindu-le potrivit vechilor semne de hotar, dacă nu se va face împotrivire. Iar după ce împotrivitorii vor fi chemați în chip legiuit înaintea noastră la sorocul cuvenit, după aceea să ne scrieți întocmai ziua chemării, sorocul statornicit, numele celor chemați și cuprinsul dării în stăpînire.

Dat în Timișoara în miercuria după duminica *Oculi mei*, în anul domnului o mie trei sute douăzeci.

II. 1320 aprilie 19, /Alba Iulia/

Excellentissimo suo domino, Carollou, dei gracia illustri regi Hungarie, capitulum ecclesie Transsilluane orationes in domino debitas ac devotas cum perpetua fidelitate. Litteras excellencie vestre noveritis nos recepisse hunc tenorem continentes: */Urmează actul regelui Carol Robert, din 5 martie 1320, Timișoara/*. Nos igitur preceptis et mandatis excellencie vestre optemperantes¹, ut tenemur, cum ipso magistro Nicolao, filio Mikud Bani, homine vestro, ad predicta mandata vestra exequenda magistrum Bulchu, archidiaconum de Zothmar, concanonicum nostrum misimus vice nostra pro testimonio. Qui quidem homo noster demum ad nos reversus dixit nobis requisitus quod prefatus magister Nicolao, homo vester, cum Michaelae, nobili de Suuk, homine magnifici viri Dayse wayuade Transsilluane² et comitis de Zolnuk, unacum ipso homine nostro circa quindenae Passe³ ad faciem terrarum seu possessionum ac villarum scilicet Stephani, filii Laurencii⁴ Chunpas et Ladizlai, filiorum eius, Sumbur, Juklotteleky⁵, ville Miluad, Wrtelek, Kyuseskuleu, Odalem, Draach⁶, Rakus, Sumteleke, EurMezeu⁷ et ville Sumbur iuxta fluvium Zonus Maiorem, item Sumbur, Apati et Kekus circa fluvium Mehies in comitatu de Dobuka, item ville Ohthunh et Sosopotok-

1. Astfel în transumpt, Corect *obtemperantes*.

2. Corect *Transsilluani*.

3. Corect *Pasce*.

4. Corect *Laurencii*.

5. Inițial scris *Juklotteleke*.

6. Inițial scris *Draach*.

7. Astfel în transumpt, corectat ulterior.

teleky⁸ vocatarum in comitatu de Kulus existencium; item ad faciem possessionum Johannis dicti Theke, Nicolay⁹ Bothus et Andree dicti Wrduk, filiorum Michaelis, scilicet Kerestur, Esculeu maioris, Fudurhaza, Pouus theleke, ville Solumkuu que alio nomine Elefant nominantur, Kuachteleke, Machkas, Leurechzygethe, Vania cum suis pertinenciis, Scenkatherina, Kublus, Mikusteleke, Zolthteleke et Kethurpaag, Wrkunteleke, Fchathteleke¹⁰, Tybateleke, Berketeleke, Palata, Rigothteleke et Borozlouu noncupatarum¹¹ in comitatu de Doboka; item ad faciem possessionum Ladizlai dicti Chunka, Beke ac Dominici, filiorum eius, videlicet Woiuadahaza, Vidachteleky, Poclustelek, Juklud iuxta fluvium Vyzzomus in comitatu de Doboka, item Penthekteleke in comitatu de Zonlnuk¹² interiori; item ville Eur, Zupur et ville Noee, Ohtunteleke in comitatu Cluus¹³ existencium accessissent et convocatis omnibus commetaneis et vicinis omnium terrarum seu possessionum supradictarum et reambulando easdem terras seu possessiones coram commetaneis et vicinis iuxta veteres metas et antiquas prefatus homo noster cum predicto homine Dase wayuade suo testimonio ipsius hominis nostris statuisset ipsi magistro Deseu possidendas nemine penitus contradictore existente.

Datum sabbato proximo ante dominicam Jubilate, anno domini Millesimo CCC^oXX^{mo}.

Traducere:

Preaînălțatului său stăpîn, domnul Carol, din mila lui Dumnezeu, ilustrul rege al Ungariei, capitul bisericii Transilvaniei, cuvenitele și cucernicele rugăciuni întru domnul, cu veșnică credință.

Am primit scrisoarea înălțimii voastre cu următorul conținut: *[Urmează actul regelui Carol Robert, din 5 martie 1320, Timișoara]*. Iar noi supunîndu-ne, precum sîntem datorii poruncii și însărcinării înălțimii voastre, am trimis în locul nostru, pentru măturie, cu acel om al vostru, magistrul Nicolae, fiul lui Mikud banul, pentru aducerea la îndeplinire a poruncii înălțimii voastre, pe magistrul Bulchu, arhidiacon de Sătmăr, canonic al nostru. Iar acesta, adică omul nostru, întorcîndu-se în cele din urmă la noi, ne-a spus la întrebarea noastră, că suszislul magistru Nicolae, omul vostru, cu Mihail, nobil de Juc¹⁴, omul măritului bărbat Doja, voievodul Transilvaniei și comite de Solnoc, împreună cu omul nostru, în jurul zilei a cincisprezecea după Paști¹⁵, au mers la fața locului posesiunilor și satelor, adică ale lui Ștefan, fiul lui Laurențiu Chunpas și Ladislau și fiilor săi, Zimbăr, Juklotteleky¹⁶, satele Miluani, Wrtelek¹⁷, Așchileu Mic, Odalem¹⁸, Dragu, Rakus¹⁹, Sumteleke²⁰, EurMezeu²¹ și Jimbor de lîngă riul Someșul Mare²², de asemenea Jimbor, Apatiu și Chiochiș, în jurul riului Meleş, în comitatul Dăbica, de asemenea satele numite Aiton și Sospotokteleky²³, existente în comitatul Cluj; de asemenea la fața locului posesiunilor lui Ioan zis Theke, Nicolae Bothus și Andrei zis Wrduk, fiii lui Mihail, adică Recea-Cristur, Așchileu Mare, Fodora, Pouus theleke²⁴, satele Șoimeni, denumit, cu alt nume, Elefant,

8. Deasupra primului *t* scribul a pus din greșală o siglă.

9. Astfel în transumpt.

10. Lectura primelor litere este nesigură datorită intervențiilor ulterioare ale scribului.

11. Corect *nuncupatarum*.

12. Astfel în transumpt.

13. Astfel în transumpt. Aceste forme dovedesc faptul că scribul este un străin care nu cunoaște realitățile Transilvaniei.

14. Jucul de Sus sau Jucul de Mijloc (jud. Cluj).

15. 13 aprilie 1320.

16. Neidentificat.

17. Neidentificat, probabil Ortelec (jud. Sălaj).

18. Neidentificat, probabil Gădălin (jud. Cluj).

19. Neidentificat.

20. Identic probabil cu Sumateluk (1332), dispărut pe lîngă Juc și Gădălin.

21. Neidentificat, probabil Var (jud. Sălaj).

22. Precizarea rămîne aproximativă. Identificarea celor trei localități *Sumbur* păstrează aceeași caracteristică.

23. Dispărut pe lîngă Aiton (jud. Cluj).

24. Sat contopit în Cubleşul Someșan (jud. Cluj).

Făureni, Machkas²⁵, Leurenchzygethe²⁶, Vania cu toate cele aparținătoare, Cătălina, Cubeșul Someșan, Mikusteleke²⁷, Sărata și Kethurpaag²⁸, Fchathteleke²⁹, Wrkunteleke³⁰, Tybanteleke³¹, Berketeleke³², Palata³³, Rigotheleke și Borozlou³⁴ denumite, în comitatul Dăbica; de asemenea la fața locului posesiunile lui Ladislau zis Chunka, Beke și Dominic fiii săi, adică, Voievodeni, Vidachteleky³⁵, Pîglișa, Iclod, lângă riul Apasomeșului, în comitatul Dăbica; de asemenea satele Juriu de Cîmpie, Năoiu și satele Soporul de Cîmpie, Aiton, existente în comitatul Cluj și chemînd pe toți megieșii și vecinii tuturor pămînturilor sau posesiunilor susnumite și hotărnicînd acele pămînturi sau posesiuni de față cu megieșii și vecinii în adevăratele și vechile hotare, omul nostru împreună cu mărturia susnumitului om al voievodului Doja, a așezat în stăpînire pe magistrul Desideriu fără împotrivirea vreunei piedici.

Dat în simbăta cea mai apropiată duminicii *Jubilate*, anul domnului o mie trei sute douăzeci.

III. 1320 /după aprilie 19/

/K/ arolus, dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque rex, omnibus Christi fidelibus presentem paginam inspecturis tam presentibus quam futuris salutem in omnium salvatore.

Ad universorum noticiam harum serie volumus pervenire quod cum nos fidelibus nostris capitulo ecclesie beati Michaelis archangeli Transilluane ut ipsi suum mitterent hominem pro testimonio fidedignum coram quo magister Nicolaus, filius Mikud, homo noster, possessiones Stephani, filii Laurencii et filiorum eius, Ladizlai dicti Chunka et filiorum suorum, Johannis dicti Theke, Nicolai Bothus et Andree dicti Wrduk, filiorum Michaelis, infidelium nostrorum per ipsorum infidelitatem ab ipsis confiscatas et ad nostras regias manus devolutas, magistro Deseu, castellano de Sebeswar, dilecto et fidele nostro, statueret perpetuo possidendas litteris nostris dedissemus in mandatis. Tandem iidem fideles nostri nobis rescripserunt in hec verba: *[Urmează actul capitolului din Alba Iulia, din 19 aprilie 1320].* Nos igitur ex huiusmodi relatione dicti capituli certificati prefatorum infidelium nostrorum possessiones prescriptas ad nostram collationem pertinere cognoscentes¹, considerantesque et in memoriam fidelitates fidelique² servicia eiusdem magistri Deseu magne diligencie studio nobis in pensa revocantes quibus e nostro et³ nobis ac regni nostri negociis tam prosperis quam adversis dubiis fortune⁴ casuis se submitiendo continuus locis et temporibus oportunis que suo modo persingula longum esset enarrare et presentibus inseri tediosum meruit complacere et se reddere graciosum volentibus suis fidelitatibus huius modi regio occurrere cum favore prefatarum infidelium nostrorum possessiones ab eisdem tamquam malemeritis et infidelibus nostris auferentes cum omnibus suis utilitatibus et attinenciis universis sub antiquis metis et terminis ipsi magistro Deseu et per cum suis hereditibus hereditumque suorum successoribus dedimus donavimus et contulimus perpetuo possidendas tenendas ets habuendas. In cuius rei memoriam et perpetuam firmitatem presentes concessimus litteras dupplicis sigilli nostri roboratas.

25. Contopit în teritoriul de astăzi al satelor Satu Lung, Măciș și Sînmărtin (jud. Cluj).

26. Identice probabil cu Lerenchteleke (1332), dispărut în hotarul satului Șăulia (jud. Mureș).

27. Dispărut pe lângă Cătălina (jud. Cluj).

28. Dispărut.

29. Fatatelke, dispărut sau Frata (jud. Cluj).

30. Dispărut lângă Cubeșul Someșan.

31. Dispărut.

32. Dispărut, lângă Cubeșul Someșan (jud. Cluj).

33. *Ibidem*.

34. *Ibidem*.

35. Dispărut, lângă Voievodeni (jud. Sălaj).

1. Astfel în document. Corect *cognoscentes*.

2. Astfel în document. Corect *fideliumque*.

3. Ultimele trei cuvinte subpunctate de către scrib.

4. Astfel în document. Corect *fortune*.

Datum per manus discreti viri magistri Johannis Albensis ecclesie prepositi, aule nostre vicecancellarii et archidiaconi de Kukulieu, dilecti et fidelis nostri, anno domini M^oCCC^{mo}XX^{mo}, regni autem nostri similiter vicesimo.

Traducere:

Carol, din mila lui Dumnezeu regele Ungariei, Dalmației, Croației, Ramei, Serbiei, Galției, Lodomeriei, Cumaniei și Bulgariei, tuturor credincioșilor întru Hristos, atît celor de acum cît și celor viitori care vor vedea scrisoarea de față, mîntuire întru mîntuitorul tuturor.

Prin aceste rînduri voim să ajungă la cunoștiința tuturor că deoarece noi am poruncit credincioșilor noștri, capitolului bisericii Mihail arhangelul din /Alba/ Transilvaniei ca aceștia să-și trimită omul lor vrednic de crezare ca om de mărturie în fața căruia omul nostru, magistrul Nicolae, fiul lui Mikud, să-i dea în veșnică stăpînire magistrului Desideriu, castelanul de Bologa, iubitul și credinciosul nostru, moșiile necredincioșilor noștri, ale lui Ștefan fiul lui Laurențiu și ale fiilor acestora, ale lui Ladislau zis Chunka și ale fiilor lui, ale lui Ioan zis Theke, ale lui Nicolae zis Bothus și ale lui Andrei zis Wrduk, fiii lui Mihail, /moșii/ luate de la aceștia și trecute în mîinile noastre regești datorită necredințelor acestora. Iar apoi acești credincioși ai noștri ne-au răspuns nouă în scris cu aceste cuvinte: /Urmează actul capitolului din Alba Iulia, din 19 aprilie 1320/. Așadar, noi, aflînd din această dare de seamă a zisului capitolu demn de încredere, că moșiile proscrise ale suszișilor noștri necredincioși țin de dreptul nostru de danie și ținînd seama, cumpănînd /și/ aducîndu-ne aminte de faptele de credință și slujbele credincioase ale celui magistrul Desideriu, — căroră li s-a supus neîncetat cu mare grijă /și/ sîrguință, în locul și timpul potrivit, atît în întîmplări prielnice cît și potrivnice, îndoelnice, ale soartei, /fapte și slujbe/ pe care ar fi prea lung să le înșirăm cum se cuvine una cîte una și prea greu să le trecem în /scrisoarea/ de față, de care este vrednic să se bucure și /care/ să-i fie întoarse cu milostivire — și voind să-l răsplătim cu bunăvoință, în chip regesc, pentru aceste fapte de credință, îi dăm, îi dăruim și îi hărăzim celui magistrul Desideriu, și prin el moștenitorilor săi și urmașilor moștenitorilor săi, moșiile pomeniților noștri necredincioși — luate lor ca unor nevrednici și necredincioși ai noștri — cu toate foloasele lor și cu toate cele ce țin de ele între vechile hotare și margini ale lor, spre a le ține și a le avea pe veci. În amintirea și pentru veșnica trăinicie a celor de față am dat scrisoarea noastră de față întărită cu puterea pecetii noastre duble.

Dat de mîna chibzuitului bărbat, magistrul Ioan, prepozitul bisericii din Alba /Regală/, vicecancelar al curții noastre și arhidiacon de Tîrnava, iubitul și credinciosul nostru, în anul domnului o mie trei sute douăzeci iar al domniei noastre, an de asemenea al douăzecilea.

Arhiva Națională Maghiară, Budapesta. Dl. 1.991.

Orig. hîrtie cu urme de pecete atîrnată.

Copie xerox în posesia autorului*. Fig. 3.

THE BEGINNINGS OF THE FEUDAL STRONGHOLD FROM BOLOGA

(Summary)

The building of the stronghold of Bologa in the first decades of the 14th century was due to the struggles for power waged by the Magyar king Carol Robert. It assured the safety of one of the most important roads to enter Transylvania.

The building was erected near a Roman camp. The donjon, often changed or destroyed in the following centuries, seems to be the oldest part of the stronghold. Its circular plan

* Transcrierea, traducerea și publicarea documentului a fost posibilă prin ajutorul acordat de către cercetătorii János Dani, Konrad G. Gündisch și Marionela Wolf cărora le mulțumesc și pe această cale.

is seldom met with in the 14th—15th centuries military architecture from Transylvania. Other details of construction (the entrance, the embeded fireplace) give it a distinctive appearance. The builders came probably from Slovakia.

The landed property of the stronghold, with its economic possibilities, appeared by the end of the 14th century, that is the time when the kings gave the stronghold up. The succession of the castellans reflects the stages the stronghold institution underwent. The most important of the castellans was Desideriu of Elewanth (Czechoslovakia). The great majority of these castellans were not from Transylvania.

As to the internal organization, it was based on the duality between foreing elements represented by the castellan of the stronghold and his men (*familiares*) and by the native population, in most cases Romanians.

Key to plates:

1. The plan of the stronghold in the 18th century.
2. The estate of the stronghold in the 14th—15th centuries.
3. Xeroxcopy of the record Dl. 1.991. (Hungarian National Archives)

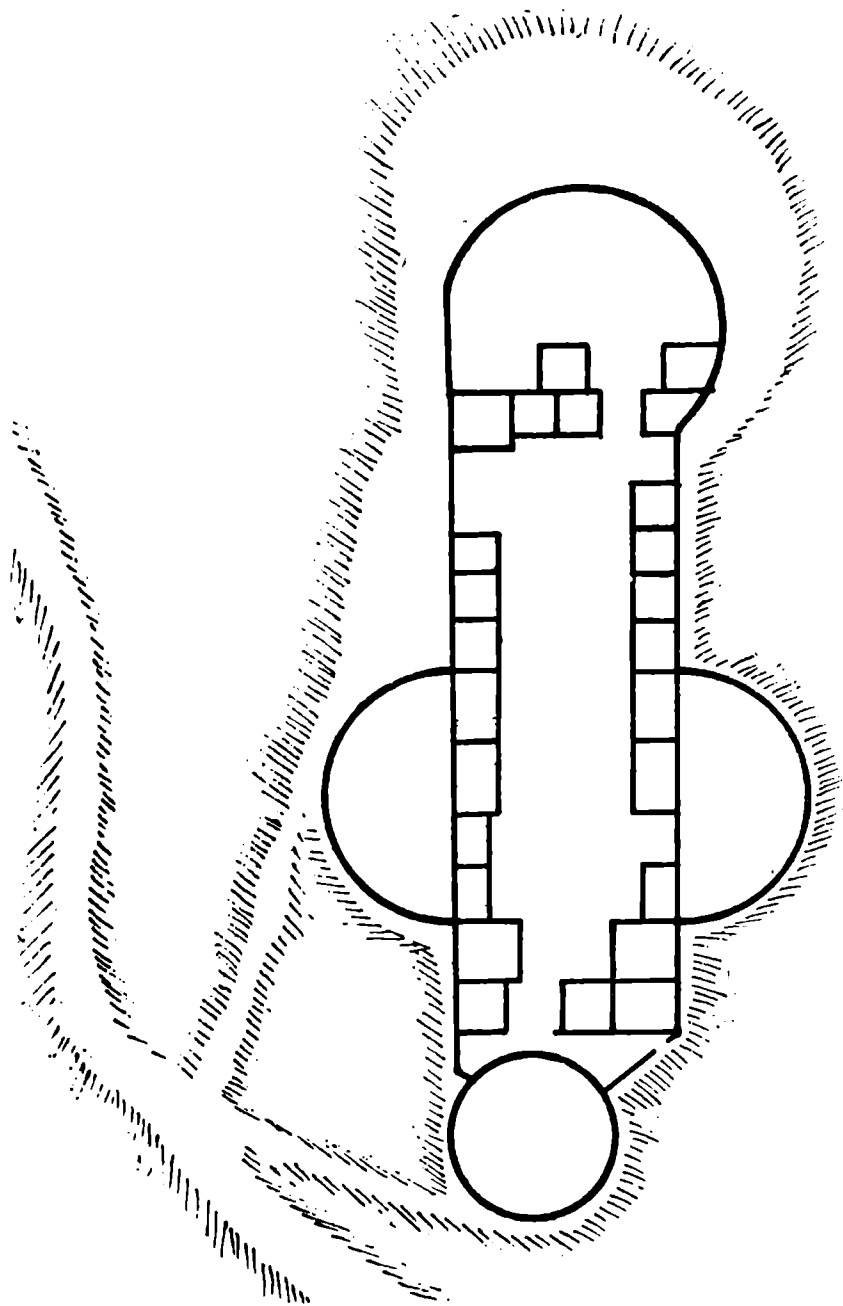

Fig. 1. Planul cetății din secolul al XVIII-lea

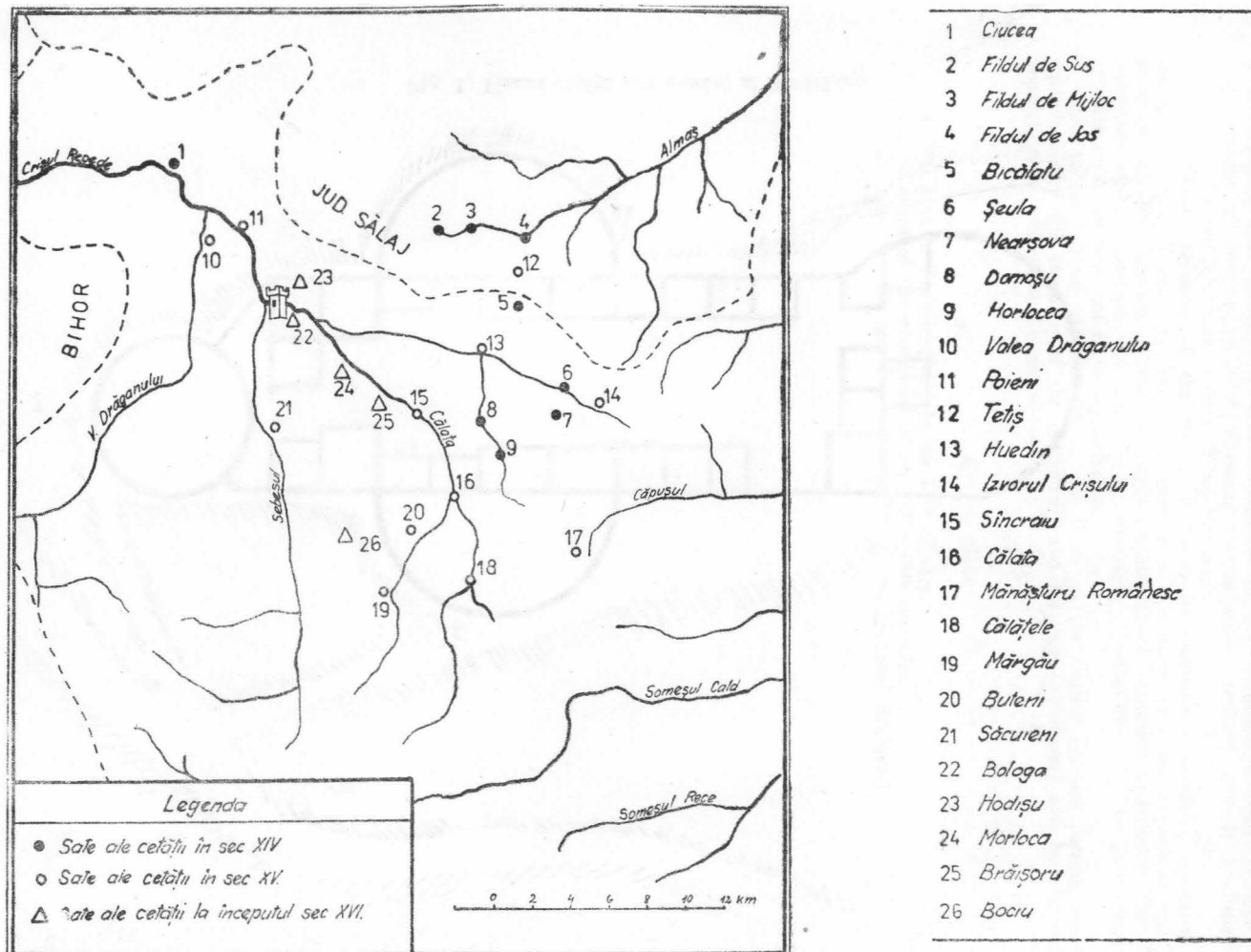

Fig. 2. Domeniul cetății Bologa în secolele XIV—XV

ÎNCEPUTURILE SATULUI RĂSTOCI

Așezarea geografică a Răstociului, care din punct de vedere administrativ aparține comunei Ileanda, din județul Sălaj, nu e greu de făcut. Situat în podișul dealurilor Someșene, în regiunea calcaroasă din nordul Someșului¹, în unghiul de interferență a drumului județean Jibou—Ciocmani—Răstoci cu șoseaua națională Dej—Baia Mare, el are ca vecine satele: Perii Vadului la Est, Mesteacănul la Nord și Lemniul la Vest².

Numele satului își găsește semnificația în dicționarul lui Cihac. „Rostoka“, în limba slavă, înseamnă braț de râu desprins ca să înconjoare o insuliță³. O răstoacă, prezentă aici la începutul sec. al XVI-lea, e menționată în actul din 1548 al Annei Báthory de Șimleu de confirmare a daniilor făcute întemeietorilor localității⁴. Și azi, în marginea sud-vestică a așezării, toponimicul se perpetuează, deși el nu mai acoperă de mult o realitate. Cu certitudine, au fost cel puțin două asemenea brațe desprinse din matcă, de vreme ce satul a primit numele la plural: *Răstoci*. Așa i-au spus întotdeauna locuitorii săi și vecinii, iar dacă în diverse documente el apare ROSTOCZFALWA (1530), ROSTOSFALWA (1543), RWZTOCZFALWA (1549), RASTOCZ (1566), RAZTOCH (1567), RESTÓCZ (1650), KIS-RASZTÓLTZ (1668), RASZTOCZ (1720), RÉSTOLLTZ (1831)⁵ — acestea nu sînt decît deformări grafice ale străinilor.

Despre înființarea Răstociului ni s-a păstrat un rezumat latin al unei „dovezi de danie“. Din acesta rezultă că Ioan Drágffi, stăpînul domeniului Chioar, le-a oferit lui Petre și Toma Hossu din Mesteacăn locul pentru construirea unei mori, cu obligația ca tot acolo să ridice și un sat. Actul — emis din Ardud în 1525 — menționează că celor doi li s-a dat și ... *voievodatul*⁶ — adică conducerea mai multor sate, adunate într-o unitate administrativ-militară specifică românilor.

¹ *Monografia geografică a R.P.R.*, I, București, 1960, p. 650.

² Harta politică și administrativă a R.S.R.

³ Al. Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romaine*, Frankfurt am Main, 1870, p. 309.

⁴ J. Kemény, *Diplomatarium Transilvanicum*, VIII, p. 481—485, la Filiala Cluj-Napoca a Bibl. Acad. R.S.R. Manuscrise, A-122. (Vezi anexa a III-a la acest studiu).

⁵ J. Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye Monográphiája*, IV, Deés, 1900, p. 53—54.

⁶ Urbariul domeniului Chioar și Căvnic din 1651, satul „Kis Nyires“, fotografie, la Fil. Cluj a Bibl. Acad. R.S.R., Manuscrise, F. 148, originalul la Arh. Naț. Maghiară din Budapesta, Fond Conventul de Cluj-Mănăstur, Urbarii, fasc. 26 (Vezi anexa I, la acest studiu).

Voivodatul de Răstoci mai cuprindea cel puțin încă două sate. După opinia noastră, acestea erau Mesteacănul și Perii Vadului, pentru că descendenții lui Petre și Toma Hossu au continuat să-și exercite autoritatea numai aici. În urbariul din 1651, conscriptorul care a făcut rezumatul actului lui Drágffi, a șters peste cuvântul „frata” scris după numele celor doi voievozi⁷. Ștersătura, ca și faptul că dregătoria a fost dată în sarcina a doi inși, își au explicația în aceea că Petre era tatăl și Toma, fiul său, iar titlul cu care fuseseră investiți, păstra — după cum vom mai vedea — o tradiție de familie.

La data aceea, Ioan Drágffi ajunsese comite al Timișoarei și, ca vasal al regelui, trebuia să asigure, în caz de război, 1000 de călăreți pe câmpul de luptă⁸. Voievozii de sate erau printre puținii oameni de încredere rămași după crîncena răscoală condusă de Doja. Înaintea plecării la ciocnirea de la Mohács cu turcii, Ioan Drágffi a perceput dări speciale iobagilor de pe domeniile sale, iar voievozii au trebuit să se pregătească să participe la război cu calul, harnașamentul și armele proprii⁹. Probabil că în dezastrul de la Mohács, unde turcii au trecut prin sabie floarea nobilimii maghiare, să fi pierit și voievodul Petre Hossu din Răstoci, împreună cu stăpînul său¹⁰. El nu mai e amintit în actul de eliberare din iobăgie, din 1530, și-i vor rămîne fiului său, Toma, toate ostenele și toate favorurile situației cîștigate.

În 5 ani, Toma Hossu, a reușit să colonizeze un număr suficient de familii, ca satul să fie încheșat ca atare. Cîtorul Răstociului a fost răsplătit cu totul deosebit pentru virtuțile sale organizatorice și atașamentul către stăpîn. Catharina Drugeth de Homonna, văduva lui Ioan Drágffi, i-a dat, în 1530, act de scutire și eliberare, acesta fiind și primul document în care e menționat numele localității¹¹. Pășind la curtea din Arduș pentru ceremonia „manumissiei”, Toma Hossu a auzit din gura stăpînei, rostită cu glas tare, declarația de scoaterea din iobăgie, apoi, primind în genunchi pergamamentul care consfințea trecerea sa în rîndul oamenilor liberi¹², s-a întors iar în satul căruia îi așezase vatra.

Voievodatul de Răstoci, deși foarte restrîns teritorial, datorită poziției lui, nu era dintre cele mai comode. La Valea Puturoasă (azi — Buzuș), el se învecina cu domeniul Ciceului, care a aparținut, pînă la 1560, Moldovei¹³. Din cînd în cînd, ajungea pînă aici, stăpînirea Imperiului Habsburgic care ocupase Ungaria Superioară¹⁴. Orice mișcări la hotar trebuiau urmărite. Prin

⁷ *Idem*.

⁸ P. M. Dan, *Cebi, slovaci și români în secolele XIII—XV*, Sibiu, 1944, p. 243.

⁹ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, II, București, 1968, p. 173—194.

¹⁰ Al. Filipașcu, *Înstrăinarea unor familii și averi maramureșene*, în „*Tribuna*”, nr. 10 (1942), p. 744.

¹¹ Urbariul domeniului Chioar și Căvnic din 1651, satul „Kis Nyireș”. (Vezi anexa a II-a la acest studiu).

¹² Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 388.

¹³ *Istoria bisericii române*, I, București, 1957, p. 253—362.

¹⁴ Șt. Pascu, *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranității turcești — 1541—1611* (curs litografiat) Cluj, 1948, la Bibl. Univ. „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

voievodat trecea o cale rutieră de legătură a Transilvaniei cu exteriorul și alta fluvială — Someșul — care asigura transportul pe plute al sării, marfă foarte scumpă, mult căutată în Ungaria¹⁵. Securitatea hotarelor, a mărfurilor și călătorilor a făcut necesară înființarea unui nou sat, chiar pe granița domeniului Chioar. Ocupându-se de colonizarea Bizușii (românii i-au zis și „Fățeni”)¹⁶ Toma Hossu i-a jalonat vatra imediat după 1550¹⁷. Priceperea voievodului de a împămînteni oameni o vădese recensămintele, care arată că atît la Răstoci, cît și la Mesteacănu și Perii Vadului, după 1543 s-a constituit anual cîte o „poartă” iobăgească și s-a construit o casă¹⁸. Creșterea ar fi fost și mai însemnată, dacă dezmembrarea Ungariei n-ar fi antrenat dispute permanente asupra Chioarului și a celorlalte „părți”, trecute adeseori silnic de la un stăpîn la altul.

Devotat în continuare binefăcătorilor săi, Toma Hossu a fost reconfirmat în toate drepturile sale în 1548, de către Anna Báthory de Șimleu, văduva lui Drágffy Gáspár¹⁹. Era, probabil, un gest spre pomenirea răposaților, pentru că tot cam pe atunci, voievodul Dan din Dăneștii Chioarului, a primit satul cu același nume, întemeiat de el; voievodul din Remetea, Berchezoaia; voievodul Marian din Prislop, Sălănița, iar voievodul Trif din Vărai, Ciula²⁰. Donațiile li se cuveneau, de altfel, în virtutea așa-zisului „drept voievodal” din Transilvania, aplicat oricărui întemeietor de „slobozie” prin colonizarea de oameni în locuri deșerte sau defrișate de ei²¹.

Deși nu se pomeneste nicăieri despre oferirea satului lui Toma Hossu, acesta l-a primit, fără îndoială, concomitent cu daniile către ceilalți conducători de obști, pentru că în 1553, cu ocazia stabilirii impozitelor, voievodul a fost notat cooproprietar al Răstociului împreună cu Drágffy Gheorghe. În anul următor însă, a fost înscris doar Drágffy²². Înseamnă că voievodul Toma murise, iar urmașilor săi nu le-a fost reînnoită dania.

După moartea lui Toma Hossu, teritoriul administrat de el s-a împărțit în două voievodate mai mici. Unul, cu reședința în Perii Vadului, includea și Mesteacănu și era pus sub porunca lui Damian Hossu²³. Voievodatul Răstociului, cuprinzînd și Bizușa, i-a revenit lui Toma (II) Hossu²⁴. Cei doi moștenitori erau niște dregători foarte modești, dacă-i comparăm cu voievodul din Prislop, conducător a șapte sate²⁵.

¹⁵ Din istoria Transilvaniei, I, ediția III-a, București, 1963, p. 134, 135 și J. Kádár, *Szolnok-Dobokavármegye Monographiája*, III, Deés, 1900, p. 25, 33.

¹⁶ J. Kádár, *op. cit.*, II, p. 322.

¹⁷ M. Szentgyörgyi, *Kövár vidékének társadalma*, Budapest, 1972, p. 12, nota 4.

¹⁸ J. Kádár, *op. cit.*, IV, p. 58; vol. V, p. 261 și 560.

¹⁹ Vezi nota 4.

²⁰ D. Prodan, *op. cit.*

²¹ E. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, București, 1931, p. 179.

²² J. Kádár, *op. cit.*, p. 54.

²³ L. Makkai, *Szolnok-Doboka megye magyarságának pusztulása a XVII. század elején*, Kolozsvár, 1942, p. 90.

²⁴ *Idem*; și Pușcariu, Ioan, cavaler de..., *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sibiu, 1892, p. 143—146.

²⁵ L. Makkai, *op. cit.*, p. 90.

Imprejurările în care și-a făcut slujba noul voievod de Răstoci au fost — după cum vom vedea — potrivnice unei dezvoltări normale a localităților din subordinea sa. În 1566, satul de reședință nu avea decât 20 de familii, iar Bizușa — 9²⁶. Dar am văzut că recensămintele de după 1543 au consemnat la Răstoci o creștere naturală anuală de câte o familie și o „poartă” (sesie întreagă). E firesc să presupunem că de la un moment dat a avut loc o însemnată „roire” în afară. Aceasta s-a datorat faptului că în nenumărate rînduri austriezii și turcii au ocupat regiunea Chioarului, supunînd-o la jafuri și pîrjoliri, într-un timp în care domnia regelui Ioan II Sigismund și a mamei lui Isabella, încă nu se consolidase în Transilvania²⁷. Mulți i-au ajutat pe aceștia, în dorința de a evita transformarea țării în pașalic sau instalarea dominației austriece. Pentru răsplătirea serviciilor aduse, și în urma stingerii familiei Drágffy, regina-văduvă a dăruit, în 1556, Chioarul abuzivului magnat Gheorghe Báthory²⁸. Proaspătul stăpîn a introdus sarcini noi în sate supunînd locuitorii la poveri contrare „obiceiului pămîntului” — ceea ce a accentuat și mai mult mizeria țăranilor și dorința lor de fugă — forma cea mai la îndemînă pentru a scăpa de servituți. Voievozii locali s-au plîns de toate acestea trimișilor împăratului Maximilian al Austriei, în speranța că cel care smulse, în 1565, domeniul Chioar de la Báthory, împingînd granițele imperiului pînă la Bizușa, va fi bun și îndurător. Aveau mare nevoie de protecția lui, întrucît în anul precedent, cu ocazia asedierii cetății, din iunie pînă în septembrie, turcii pustiiseră multe sate. După un an, în Ciolt, Remetea și Buteasa nu se găsea nici un locuitor. Cele trei căsuțe pustii din Răstoci arătau și ele urmele încă proaspete ale urgiei²⁹.

Unde vor fi plecați oamenii? Desigur, unii în păduri, așa cum se obișnuia, alții, nefiind legați prea mult de sat, au căutat adăposturi mai sigure pribegind spre țările vecine. În intervalul dintre anii 1550 și 1570, în părțile Carpaților polonezi s-au înființat, dintre cei prigonîți, 123 de „slobozii valahe”³⁰. Nu-i exclus să se fi pripășit pe acolo și unii răstocenii.

Locuitorii Răstociului, nu prea numeroși, erau destul de diferențiați. Se vede aceasta din conscripția urbarială ordonată de împăratul Maximilian și întocmită pe domeniul Chioar în 1566³¹. Între cei care foloseau o sesie întreagă iobăgească se numărau: Mihail și Ioan Marcu, Marian Hossu (scris „Hozzo”), Grigore Dorean și unul al cărui nume conscriptorul nu l-a înțeles: Pryss (probabil Opriș) Fentris (?).

Dominau însă, iobagii care foloseau o jumătate de sesie. Iată-i în ordinea trecerii lor în urbariu: Petru Gașa, Mihail Marcu (II), Dumitru Pocul, Gheorghe Gașa, Dan Bucea, Petru Drăghis (caligrafiat „Dragyss”), Ioan Bota (ne-

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Vezi nota 14.

²⁸ J. Kádár, *op. cit.*, IV, p. 54.

²⁹ D. Prodan, *op. cit.*

³⁰ Șt. Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1977, p. 25.

³¹ L. Makkai, *op. cit.*, p. 90.

terminînd o literă a ieșit „Bolha“), Lazar Ianuș, Ioan Bucea, Lazar Șimon (sau Simion) și văduva lui Ilie Mare (în original „Relicta Eliae Nagy“).

O categorie aparte o formau „oaspeții“ sau „inquilinii“. În Răstoci existau trei: Trif Marcu, Vasile Marcu și Ștefan Bucea. Probabil că-i slujeau voievodului.

Cei care locuiseră în căsuțele părăsite, fuseseră „săraci“ — adică fără nici un fel de inventar agricol. Numele lor nu e consemnat. Se specifică numai faptul că își câștigaseră traiul prin munca la împlătutul grîului.

Am menționat numele tuturor înscrisurilor în urbariu, pentru că e cea dintîi listă completă a locuitorilor satului. Ea nu lasă nici o urmă de îndoială asupra elementului etnic totalitar românesc, mai ales că toate obligațiile înscrise în urbariu erau specifice satelor românești. Iar dacă există cîte un nume care pare străin, aceasta se datorează cel mai adesea, obiceiului concriptorilor de-a traduce în limba lor poreclele (ex. Lungul = Hozzo, Hozzw și Hozzw1³²; Mare = Nagy), trecute ca nume de familie.

Sarcinile dregătorilor nu erau deloc ușoare. Din urbariul amintit reiese că în obligația voievodului intra grija tuturor bunurilor mobile și imobile ale domeniului, aflătoare în zona jurisdicției sale. El urmărea efectuarea la timp a lucrărilor agricole pe seama cetății. Strîngerea dărilor și îndeplinirea de către săteni a tuturor slujbelor și prestațiilor datorate, îi dădeau mult de furcă. Una din sarcinile cele mai grele rezida în instruirea militară a bărbaților, în fruntea cărora mergea la război, imediat ce primea poruncă de la pîrcălabul cetății³³.

La Răstoci, Toma (II) Hossu era ajutat în treburile curente de crainicul Lazar Simon, iobag cu o jumătate de sesie. El asimila atribuții dintre cele ale voievodului și cele ale judeului sătesc, dregător pe care satul nu-l avea³⁴.

Voievodul, judele sau crainicul erau și cei care întreprindeau judecățile, ajutîndu-se de dreptul cutumiar și legile fixate de stăpîinii feudali ai domeniului.

Măsuri coercitive aplicate de dregători sătenilor, au fost notate cu minuțiozitate în urbariu. În epocă, vînația pricinuită prin lovire unui om costa cît rănirea unui porc: 64 de dinari. Dar dacă lovitura omului sîngera și o vedea voievodul, prețul urca la 1 florin, care revenea pîrcălabului cetății. Moartea porcului rănit aducea plata lui integrală; a omului se sancționa cu pierderea capului și confiscarea bunurilor, dacă osînditul nu avea moștenitori legali.

Neînfățișarea la judecata dregătorilor sau nesocotirea peceții puteau atrage moartea, dar exista și posibilitatea grațierii. În cazul obținerii clemenței, vinovatul plătea 7 florini, din care unul se înmîna pîrcălabului, iar ceilalți, stăpînului cetății.

³² *Ibidem.*

³³ D. Prodan, *op. cit.*

³⁴ *Ibidem.*

Drastic se globeau răpirile de femei. Aici exista un vechi obicei românesc al „furării fetelor”. El rezolva, de cele mai multe ori, o problemă de dragoste, când rudeniile se opuneau căsătoriei. Domnii de pământ au făcut din el o sursă de venituri. Pentru un asemenea „furt”, se pretindeau câte 2 florini de la fiecare partener. Răpirea fetei fără voia ei se globea cu... 12 florini. În schimb, bărbatul care își alunga soția sau o părăsea, era sancționat doar cu 1 florin. Tot cu 1 florin se pedepsea desfrîul și adulterul. Violul însă, aducea uciderea agresorului. Cu moartea se mai osindeau hoții și prădătorii, afară de cazul cînd se puteau ierta și cînd erau globiți substanțial³⁵.

Obligațiile iobăgești apăsau greu pe umerii sătenilor. De Sîngeorz și de Sînmihai, voievodul ridica birul. În 1566, răstocenii trebuiau să plătească, în total, 5 florini la prima scadență și tot atîția la a doua. „Darurile” se făceau obligatoriu tot de sărbători. La Crăciun, bărbații tăiau, fasonau și transportau la cetate 7 căruțe de lemne. Dar „carul” se alcătuia din 52 de crengi, ceea ce, de fapt, obliga la 2—3 încărcături. Tot ca „dar” se percepea de la răstoceni o vacă pentru carne, plătită mîna de la mîna, 7 bulgări de unt și 7 cași.

„Datul strungii” obligație specifică satelor românești, era reglementată în felul următor: din fiecare turmă se pretindea câte o oaie, numai că Gheorghe Báthory socotea turma din 10 capete, nu din 100, cum se obișnuia. Așa și dijma porcilor, cu diferența că proprietarii care aveau sub 10 animale trebuiau să-și rîscumpere contribuția cu 4 dinari.

Singur voievodul se bucura de scutirea tuturor acestor obligații. Ba profita și el de unele prestații iobăgești, cum erau aratul și cositul, sarcini care, de obicei, se efectuau pentru cetate³⁶.

Împăratul Maximilian n-a luat contribuțiile de la răstoceni decît un an. La începutul lui 1567, după un asediu de 13 zile, condus de un căpitan al regelui Ioan II Sigismund, cetatea Chioar și regiunea au revenit Transilvaniei³⁷. Hagymás Kristoff de Beregsău, numit dregător în Maramureș, a fost recomandat dăruindu-i-se întreg domeniul, inclusiv Răstociul³⁸.

De acum și pînă la sfîrșitul secolului, satul nu mai e menționat în nici un document cunoscut.

VALER HOSSU

ANEXE

I. În tabelul cu nemeșii pedestri ai satului Mesteacăn („Kis Nyires”), în dreptul numelor lui „Hoszszo László alias Mocso” și „Hoszszo Mathe alias Borsa”, într-o acoladă, e trecut următorul text:

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ L. Makkai, *op. cit.*, p. 54.

³⁸ J. Kádár, *op. cit.*, IV, p. 54.

Prodixerunt Donationales Mag(nifi)ci Joh(anni) Dragfi, super loco unius vilae erigenda, Voivodatu et loco unius molendini aedificandi foriventas providis Petro et Thomae Hoszszu de Kis Nyires donatis. Fu Erdöd 1525, sub sigillo usuali.

Traducerea:

Dovada de danie a magnificului Ioan Dragfi oferită veniților din altă parte, înțelepților Petre și Toma Hossu din Mesteacă, asupra locului pe care să ridice un sat, Voievo-datului și locului pentru ridicarea unei mori. A fost dat în Ardud, 1525, sub sigil obșnuit.

II. Cu privire la situația proprietăților familiei Hossu din satul Mesteacă, în urbariu se găsește următoarea însemnare:

Prodixerunt literas quinas super immunitatibus fuis.

Primas. Mag(nificae) Catharinae Druget de Homonna, Mag(nifi)ci Joh(anni) Dragfi Re(lic)ta, super Exemptio(n)e Thomae Hoszszu de Rostocz falu ejusque haeredes ab o(mni)bus ditiis et solutionibus. Datas in Erdöd A(nn)o 1530.

Traducerea:

Scrisori doveditoare asupra celor ce sînt neatingătoare:

Prima, a magnificei Catharina Druget de Homonna, văduva magnificului Ioan Drágfi, asupra eliberării lui Toma Hossu, din satul Răstoci, și a urmașilor săi de toate contribuțiile și slujbele (iobăgești — n.n.). Dat în Ardud, anul 1530.

III. *Transumptum Conventus Kolos Monostoriensis de A(nn)o 1655 continens in se Annae Bathory Confirmationales et Donationales loci cujusdam molendinalis in Rastoltz (Resztoltz, Distr. Kővár) pro Thoma Hoszszu de A(nn)o 1548.*

Nos Requisites Litterarum, et Litteralium Instrumentorum in Sacristia, sive Conseruatorio Conventus Monasterii B. Mariae Virginis de Kolosmonostora repositorum, et locatorum, ac quarumlibet Judicarium Deliberationum, legitimorumque Principalium Mandatorum executores et c. Damus pro memoria p(er) praesentes, quod Nobilis Ladislaus Hoszszu de Kis-Nyires Nostri veniens in conspectum hominibus, et in personis Nobilium Pauli, et Petri, filiorum quondam Georgii Hoszszu de Kis Nyires fratrum suorum Carnalium, exhibuit et praesentavit Nobis quasdam Litteras Magnificae quondam Dominae Annae Bathory de Somlyo, primum Gasparis Drágffy de Béltheke, ex post vero Antonii Drugeth de Homonna, Spectabilium, et Magnificorum D(omi)norum Rel(ic)tae super collatione Vajvodatus, ac unius molendini loci Thomae quondam Hoszszu de praedicta Nyires, nec non exemptione Taxarum tam ordinariarum, quam extraordinariarum et c. data, et emanatae confirmationales, sigilloque ejusdem Dominae in inferiori eorundem margine roboratas, in duplici papyro potenter confectas, ad transummendum. Petentes Nos memorati Ladislaus Hoszszu nominibus quorum supra, debita cum instantio, ut copiam, seu paria eorundem Litterarum Confirmationarium trasumpto praesentium Nostrarum verbaliter inserendum, iurium eorundem futura pro cautela necesar(ia) sub Sigillo Conventus Nostri authentico fideliter, et conscientios eisdem extradari vellemus. Quarum verbalis continentia sequitur in nunc modum:

Nos Anna Bathory de Somlyo Magnificorum Dominorum, alias olim Casparis Drágffy de Béltheke, nunc vero quondam Antonii Drugeth de Homonna, Comitum Szolnok Mediocris, et de Kraszna Comitum Relicta, memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis. Quod Nos accepta supplicatione Egregiorum Benedicti Literati de Zalón Kemén Provisoris, et Castelani Castri Nostri Kővár, ac Francisci Porkoláb Magistri Curiae Nostrae pro parte Providi Thomae Hoszszu de Kisnyires, Vajvodae Nostro de Rast(otz) in eo Nobis porrecta, ut universas Litteras, Donationales, et Exemptionales Magnifici quondam Domini Joannis Drágffy de Béltheke, Comitatum Szolnok Mediocris, et de Kraszna Comitum, super collatione Vajvodatus, ac loci unius molendini, ac Generose, Magnificae Dominae Catharinae Drugeth de Homonna ejusdem Magnifici Domini Joannis Drágffy Relictae, super exemptione Taxarum, tam ordinariarum, quam extraordinariarum, ac fertorum,

et Nisorum, falconum, domarum, aliarumque quarumlibet solutionum, in litteris illis donationalibus, et Exemotionalibus clarius donatis, jam dicto Thomae Hoszszu V(ajvodae) Nostro datas confirmare, ac in super in quondam rivulo de fluvio Szamos, et circa possessionem praedictam Rasztotz descendente, et decurente eidem praescripto Thomae Hoszszu Vajvodae Nostro unum locum molendini dare dignaremur. Nos ergo exaudita supplicatione Praefatorum Provisoris, et Castellani Nostri ac Magistri Curiae Nostrae, praedictas litteras donacionales, et exemptionales Magnifici quondam Domini Joannis Drágffi, ac Generosae, ac Magnificae Dominae Catharinae, relictiae ejusdem D(omi)ni Joannis Drágffi, in omnibus continentis eorum confirmavimus, locum molendini in specificato rivulo circa possessionem jam dictam Rasztotz decurrente saepefato Thomae Hoszszu Vajvodae Nostro dedimus, donavimus, et contulimus; imo confirmamus, et damus, donamus, et conferimus in filios filiorum. Harum Nostrarum vigore, et testimonio Litterarum mediante. Quocirca Vobis Universis Provisori, et Castellano Castri Nostri Kővár, ac caeteris cujuscunque Status, et praeminentiae familiaribus Nostri modernis videlicet, et futuris committimus, et mandamus, quatenus praenominatum Thomam Hoszszu, Vajvodam Nostrum in Confirmatione Litterarum a praedictis Domino Joanne Drágffi et Domina Catharina praefato Thomae Hoszszu datarum, et donationum loci molendini superius declarati liberosque et successore illius confirmare, protegere, et defendere debeatis. Aliud non facturi praesentibus perlectis, exhibentibus restitutis. Datum in Castro Nostro Kővár, feria V-a prox(ima) post festum Visitationis Mariae. A(nn)o D(omi)ni 1548.

Nos itaque, jurisque, et justitiae consuetam praelibati Ladislai Hoszszu, nominibus, et in personis quorum supra, factam petitionem, pro more Nostro admittente, copiam seu Paria praecursorum Litterarum Confirmationaliu, Nobis per eundem in specie exhibitum et praesentatum Transumpto praesentium Nostrarum verbaliter, et sine omni diminutione, et augmento, et variatione, Jurium praescriptorum Pauli, et Petri Hoszszu filiorumque, et successorum eorundem universorum futuro pro cautela necessar(ia) sub sigillo Conventus Nostri extradatas duximus, et concedendas, communi justitia, legeque Regni permittente. Datum feria VI prox(ima) post Dominicam ...culi. A(nn)o D(omi)ni 1655.

Traducerea:

Transumptul Conventului din Cluj-Mănăstur din anul 1655 conținând înăuntru scrisoarea din anul 1548 a Annei Bathory de confirmare și donare a unui loc de moară în Răstoci (Răstoci, Distr. Chioar) pentru Toma Hossu

Noi, păstrătorii documentelor așezate și depuse în sacristia sau arhiva Conventului mănăstirii fericitei fecioare Maria din Cluj-Mănăstur, și executorii și păstrătorii oricăror delibărări judiciare și porunci importante legiuite, dăm de știre prin prezenta că nobilul Vasile Hossu din Mesteacăn, venind în fața noastră, în locul și numele nobililor Pavel și Petre, fiii răposatului Gheorghe Hossu din Mesteacăn, frații săi după tată, ne-a înfățișat și ne-a arătat o scrisoare de întărire a măritei doamne, răposata Anna Bathory de Șimleu, văduva măritilor și cinstiților domni, mai întâi a lui Gașpar Drágffi de Beltiug, apoi a lui Anton Drugeth de Homonna, despre donarea voievodatului și a unui loc de moară răposatului Toma Hossu din sus-zisul Mesteacăn, și nu mai puțin despre scutirea de dări, atât cele obișnuite cât și extraordinare, (scrisoare de confirmare) dată și întărită în marginea ei inferioară cu sigiliul acestei doamne, concepută corect pe hirtie, în dublu exemplar, pentru a fi transmisă în chip de copie. Și rugându-ne Vasile Hossu pe noi, cei pomeniți, în numele celor de mai sus, cu stăruința cuvenită, ca să introducem copia acestei scrisori de întărire, cuvînt cu cuvînt, în transumptul nostru, al celor de față, drept cheazășie viitoare necesară drepturilor aceloră (frații Pavel și Petru — n.n.), noi binevoim să i-o redăm fidel și conștiincios, sub sigiliul autentic al Conventului nostru; al cărei conținut în cuvinte urmează în acest fel:

Noi, Anna Bathory de Șimleu, odinioară văduva lui Gașpar Drágffi de Beltiug, iar acum văduva răposatului Anton Drugeth de Homonna, măriti domni, comiți ai comitatelor Solnocul de Mijloc și Crasna, dăm de știre prin conținutul celor de față, comunicîndu-le tuturor căroră li se cuvine, că noi, acceptînd cererea distinșilor Benedict Literatus de Slnkamen, provisor și castelan al cetății noastre Chioar, și Francisc pîrcălabul, magistrul al curții noastre, pentru chibzuțul Toma Hossu din Mesteacăn, voievodul nostru de Răstoci, înaintată nouă pentru aceea ca să binevoim să confirmăm toate scrisorile de donație și scutire date sus-pomenitului Toma Hossu, voievodul nostru, cea a măritului domn răposatul Ioan Drágffi

de Beltiug, comite al comitatelor Solnocul de Mijloc și Crasna, despre acordarea voievodatului și a unui loc de moară, și cea a generoasei și măritei doamne Catharina Drugeth de Homonna, văduva aceluiași mărit domn Ioan Drágffi, despre scutirea de dări, atât obișnuite cât și excepționale, ca și de darea florinului și eretelui, a șoimului și cea pe casă, și de alte contribuții de orice fel, clar menționate în acea scrisoare de danie și scutire și pe deasupra (să binevoim — n.n.) să-i dăm aceluiași amintit Toma Hossu, voievodul nostru, un loc de moară pe un rîșor ce pornește din fluviul Someș și curge în jurul pomenitei moșii Răstoci; iar noi, ascultînd rugămîntea provisorului și castelanului nostru și a magistrului curții noastre, amintiți anterior, am confirmat pomenitele scrisori de donație și scutire, cea a măritului domn, răposatul Ioan Drágffi și cea a generoasei și măritei doamne Catharina, văduva aceluiași domn Ioan Drágffi, în toate prevederile lor, și am dat, am acordat și am conferit des-numitului Toma Hossu, voievodul nostru, un loc de moară pe amintitul rîu care curge în jurul zisei moșii Răstoci; și chiar i-l dăm, i-l întărim, donăm și acordăm neam de neam, prin puterea și mărturia acestei scrisori a noastre. Pentru care poruncim și ordonăm vouă, tuturor, provisorului și castelanului cetății noastre Chioar și celorlalți slujitori ai noștri de orice stare și rang, celor de față și celor viitori, ca să-i întăriți și să-i apărați pe sus-pomenitul Toma Hossu, voievodul nostru, și pe copiii și pe urmașii săi întru confirmarea scrisorilor date sus-zisului Toma Hossu de pomeniții domnul Ioan Drágffi și doamna Catharina, și întru donația locului de moară menționat mai sus. Altfel să nu faceți! După citirea celor de față, (scrisoarea) să se restituie celui care o înfățișează. Dat în cetatea noastră Chioar, în prima zi de joi după sărbătoarea Bunei Vestiri, în anul Domnului 1548.

Astfel noi, primind după obiceiul nostru cererea dreaptă și conformă cu legea și cu dreptatea a pomenitului Vasile Hossu, făcută în numele și în locul celor amintiți mai sus, așa cum îngăduie dreptul comun și legea regatului, am pus să fie întocmită și acordată — în transumtul acestei scrisori a noastre, sub sigiliul Conventului nostru — o copie cuvînt cu cuvînt, fără nici o scădere, adăugare sau schimbare, a scrisorilor de întărire văzute mai înainte, ce ne-au fost arătate și înfățișate de acesta în original, drept viitoare chezașie necesară drepturilor menționaților Pavel și Petre Hossu și ale tuturor fiilor și urmașilor lor. Dat în prima vineri după duminică... (text indecifrabil — n.n.) în anul Domnului 1655.

(Traducerile. Radu Ardevan)

ÜBER DIE ANFÄNGE DES DORFES RASTOCI

(Zusammenfassung)

Im Jahre 1525 verlieh der Herr der Festung Chioar, Ioan Drágffi, für Verbesserung des Bereicherungstandes der Domäne, dem Petre und Toma Hossu aus Mesteacăn, das Amt des Voivoden — eine spezifische — administrativ-militärische Einrichtung der Rumänen dieser Gegend — den Platz für eine Mühle am Fluss Someș, sowie das Recht, dort ein Dorf zu errichten. Im Jahre 1530 war das Dorf Răstoci gegründet. Gleichzeitig wurde Toma Hossu, für seine Verdienste, aus der Leibeigenschaft entlassen. Er und seine Nachkommen behielten das Amt des Dorf-Voivoden und zeichneten sich hinsichtlich der Bevölkerungsvermehrung und Verteidigung des Gebietes aus. Aus der von Kaiser Maximilian von Österreich, welcher die Domäne Chioar 1566 besetzte, angeordneten Urbarial-Konskription erfahren wir die soziale Lage der Einwohner von Răstoci, deren und des Voivoden Verpflichtungen an die Festung (Chioar), die den rumänischen Dörfern eigenen Lasten.

DESPRE SFÎRȘITUL LUI MIHAI VITEAZUL ÎN CRONICILE LUI GH. ȘINCAI ȘI PETHO GERGELY

Moartea tragică a marelui voievod Mihai Viteazul este consemnată de Gheorghe Șincai în *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, la anul 1601, cu multă durere sufletească și cu îndreptățită indignare față de unii croniciari. Comparându-i între ei găsește cu cale să-i admonesteze „... pentru că istoricilor nu se cuvine a scrie alta, fără numai întâmplările cum au fost...”¹.

Șincai va fi reflectat îndelung asupra acestui moment istoric de răsunet european. Pentru a se documenta a răsfoit multe surse documentare, pe care le avea la îndemână la Buda, unde era corector al tipografiei crăiești. Dintre acestea lucrarea lui Borsai Pál l-a impresionat îndeosebi în legătură cu aprecierile asupra celui ucis la Turda, pe care îl citează și din care menționăm următoarele: „Vezil cum scrie ungurul cel adevărat,, Borsai Pál... că... Basta... făcu să se omoară Mihai Vodă fără fără leac de vină, numai din pizmă, și se piardă pe prințul cel viteaz de carele se temea și împăratul turcesc”².

Gh. Șincai îl compară pe Borsai cu istoricul ardelean, cunoscut atunci după orașul de origine, „Anonimul din Bălgrad” (identificat mai târziu cu Ștefan Szamosközy din Alba Iulia), care, deși ne-a lăsat informații valoroase privind epoca lui Mihai Viteazul, în final nu și-a mai ascuns resentimentele și la moartea năpraznică a domnitorului român a scris un epitaf „desgustător”³. Acestui epitaf Șincai îi răspunde într-o manieră dură, tot cu text latin, intercalat în „Hronica...” sa românească⁴, prin aceasta subliniind iarăși nestatornicia aristocrației ardelenice.

Căutînd să ne informăm asupra sursei lui Șincai, am găsit că acest Borsai (Nagy) Pál a avut lucrarea numai în manuscris⁵. Ea cuprindea istoria maghiarilor de la ieșirea din Scythia pînă la anul 1736. Se pune întrebarea: care să fi fost cronica de unde a copiat Borsai respectivele cuvinte care evidențiază, atît de plastic, faima de viteaz a marelui domnitor, că de el „și împăratul turcesc s-a temut”?

¹ Gh. Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, (ediție îngrijită de Florea Fugariu), București, II, 1969, p. 381.

² Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 380.

³ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români. 1566—1608*, Cluj, 1928, p. 159.

⁴ Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 381.

⁵ I. Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, Budapest, I, 1891, coloana 1263. Este o personalitate puțin cunoscută, nu i se cunosc datele biografice.

Cercetările întreprinse de noi ne-au îndreptat spre o lucrare mai veche, ce cuprinde exact cuvintele de mai sus. Ea este „*Rövid Magyar Krónika*“ de Pethő Gergely⁶.

Răsfoind cronică la „Anno 1601“ am găsit următoarele texte identice în ambele ediții, cu privire la voievodul Mihai Viteazul și evenimentele petrecute după bătălia de la Guruslău: „Mihai Vodă și Gheorghe Basta după această biruință au mers în Ardeal să-l cuprindă pe seama împăratului Rudolf, ci Basta cel fără de Dumnezeu făcuse ca sărmanul Mihai Vodă, în cortul său să fie josnic și mișelește omorât de valoni, fără nici o vină. El îl pierdu numai din pizmă pe acest faimos și renumit domnitor viteaz de care se temea și împăratul turcesc. Aceasta fu în ziua de 19 August“⁷ (subl. ns.).

Pethő Gergely era nobil maghiar din Croația autonomă. S-a născut în jurul anului 1570 la Belavar (Comitatul Varasd), ca fiu al lui Vladislav Pethő „nobil de Gerse“. În anul 1596 dieta Croației l-a ales căpitan regnicolar, a doua funcție după cea de ban-guvernator, dar a renunțat anul următor din cauza conflictelor cu generalii abuzivi ai imperiului habsburgic. A fost deputat în dietele croate în mai multe legislaturi, precum și reprezentant ales pentru apărarea intereselor Croației în dieta țării de la Buda. A decedat în anul 1629. A lăsat unele scrieri în limba croată, precum și o cronică a evenimentelor istorice⁸.

Opera care l-a făcut cunoscut în istoriografie, poartă titlul „*Rövid Magyar Krónika*“ (Cronică scurtă maghiară) și a apărut după moartea sa la Viena, în 1660, cuprinzând evenimentele anilor 373—1626. Lucrarea a avut mai multe ediții. Ediția următoare a apărut, tot la Viena în anul 1702⁹, editată de Kálnoki Sámuel, originar din Ardeal. Acesta a vrut să atribuie paternitatea lucrării lui Zrinyi Miklós¹⁰. Această încercare necorespunzând adevărului, nu a fost acceptată de istoriografia maghiară. Abandonând nereușita tentativă, același editor a mai scos o ediție în 1729, dar de această dată la Cașovia, fără a continua cronică așa cum promisese în prefața ediției precedente. Cel care a continuat cronică lui Pethő Gergely, de la anul 1627 până la anul 1732 a fost istoriograful Spangár András. În această formă,

⁶ Avem la dispoziție în Zalău două exemplare: primul tipărit la Viena (Bécs — ung.) în 1702, iar celălalt în 1753 la Cașovia (Kassa — ung., Košice — slov.). Se mai cunoaște un exemplar la Biblioteca Teleki din Tîrgu Mureș tipărit la Viena în 1660.

⁷ G. Pethő, *Rövid Magyar Krónika*, Kassa 1753. Exemplar păstrat la Muzeul de Istorie și Artă Zalău. Iată textul original: „Mihály Vajda és Basta György e Győzedelem után bé-menének Erdélybe, az Országot Rudolphus Tsászár számára foglalni és hódolttatni, azére szegény Mihály Vajdát az Istenlen Basta, a maga sátorában a Valonokkal álnokul és mordul megöleté, minden ok nélkül. Tsak merő iredgyégből veszté-el ezt a hires nevezetes vitéz Fejedelmet, kitől a Török Tsászár is félt. E len Augustusnak 19 napján“, (p. 150).

⁸ I. Szinyei, *op. cit.*, X, col. 899—902.

⁹ Un exemplar din această ediție intitulată: „Az Magyar Krónikának veleje és summája melyet elsőben megírt... Gróf Zrinyi Miklós Pethő Gergely neve alatt Bécsben, Ezer hatszáz hatvan Esztendőben... Bécs 1702“, se găsește în Biblioteca documentară de pe lângă Casa Corpului Didactic, Zalău, înregistrată sub nr. 11534. Biblioteca a aparținut Colegiului reformat din Zalău, înființat în anul 1646, la inițiativa și pe cheltuiela breslelor înfloritoare din acest oraș în colaborare cu Parohia reformată, avînd limba de predare latină.

¹⁰ Zrinyi Miklós nu a scris nici o cronică. În acest sens vezi: T. Klaniczay și colab., *A magyar irodalom története (1600—1772)*, II, Budapest, 1964, p. 159—184.

Fig. 1. Coperta „cronicii” lui Pethő Gergely

Országunknak nagy karával, hie Parader Gyorgyot, az ott való ma-
piantul meg vévé. Ez nem tsak Magyar Országának, hanem fok több Or-
szágoknak is kapuja és óltalma vala, kiért azután való esztendőben, Para-
der Györgynek, egynéhányad magával a' Tsászárt fejté véteté Bétsben.
Kis Komaromból, halván Kanisának vezedelmet ki-ízkének, kiben Tö-
rököket helyhezretének.

Murá-Bafa a' Belgerbégh, mikor Budáról Ibraim Basának, Kanisa alá
segtségére jönné, jöttében Lakot és Bolond Várat meg vévé, kiben Pet-
tő Krištofor, jeles és próbált vitéz embert, még ölék. Ez kétféle vívot
hatilig való Bajt egy dőlmanyban a' Törökökkel.

Básta György, a' Kassai Királyképe, az Erdélyiekkel edgyütt, nemű-
némű jgyanóságért, vélelenül Mihály Vajdára méne, és 18. napján Sep-
tembernek, Miruzlónál meg ő közvévé vele, igen meg verék Mihály Vajdát,
kit Erdélyből, és Havasföldéből ki üzének, annak földtete, feleségét, gyer-
mekit rabhá tévék, és Fogarás Várában fogva tarták; itt mind a' két fél
között fok válogatot vitézek hullának - el. Ezeket nagy méltatlanul izen-
vedé töllek Mihály Vajda.

Csaky István, egynéhány Erdélyi Urral, Básta Györgyöt szép színnel
küldézé az Országból, és Báthori Sigmondot, ismét ujjobban bé-hozák
a' Fejedelemségbe.

A N N O 1601.

)(150)(

gyar és Török haddal ki-júvé a' határból, Magyar Országba, és meg öckö-
zék vélek Dorozlónál. De igen meg vereték töllek Báthori Sigmond; kik
előtt ő maga Lengyel Országba szalada, Országát el hagyván, el-veztvén
Taborát, minden hadakozó szerizámával edgyütt. Ez lén Augustusnak 4.
napján.

Mihály Vajda, és Básta György, e' Győződelem után bé-menének
Erdélybe, az Országot Rudolphus Tsászárt izámára foglalni és hódóltatni,
azért szegény Mihály Vajdát, az Istentelen Básta, a' maga Satorában a' Ba-
lónokkal alnokul, és mordul meg öleté, minden ok nélkül. Tsak merő
irégységből veszté-el ezt a' híres nevezetes vitéz Fejedelmet, kiöl a' Tö-
rök Tsászárt is félt. E' lén Augustusnak 19. napján.

Báthori Sigmond, értvén Mihály Vajdának halálát (kin ő mind az Er-
délyiekkel edgyütt lén felette nagy örömben) ismét bé-jövé Erdélybe, és
az Ország-béli fő Urak és Nemeiek, minden felöll hozzá gyülekezének
Taborba.

Básta György Erdélyt iszonyuképpen raboltatá, és égetteté, az Or-
szágának nagyobb részét a' költsos Városokkal, Rudolphus Tsászárt izámára
hódóltatá és foglalá.

A' Frigyet a' Törökökkel, ismét igen tractálák, de héában.

Fig. 2. Pagini din textul cronicii lui Pethő Gergely unde face referiri la Mihai Viteazul

cronica lui Pethő Gergely a mai cunoscut încă trei ediții, tipărite tot la Cașovia, în anii 1734, 1738 și 1735¹¹.

În legătură cu modul de a lucra, Pethő Gergely recunoaște că la scrierea cronicii sale pînă la anul 1572, el a folosit ca izvoare diferite lucrări istorice de seamă apărute pînă la acea dată, dar pentru perioada pînă la 1626, are o documentație mai sigură despre evenimentele „care s-au petrecut în zilele noastre — notează Pethő — la care eu am fost prezent sau despre care am înțeles și auzit de la multe persoane de frunte, magnați, ce merită crezare și pe care le-am scris”¹².

Deci Pethő Gergely este un cronicar maghiar din Croația, contemporan cu Mihai Viteazul. În consecință aprecierile lui pot fi considerate ca fiind obiective, atît datorită culturii lui alese, cît și informațiilor avute din cele mai bune surse directe, nealterate de atitudini subiective, care i-au determinat pe alți cronicari să scrie pătimaș despre Mihai Viteazul.

Mărturisim că pare de-a dreptul inexplicabil faptul că Șincai folosește materialul lui Borsai Pál, despre care și el face mențiune că este numai manuscris¹³, — deci de o circulație restrînsă — și nu apelează la una din cele șase ediții ale cronicii lui Pethő Gergely. Presupunem însă că Borsai a compilat, fără a însemna și titlul sursei.

Prin urmare susținem că aprecierile și cuvintele laudative ale lui Șincai trebuie să fie îndreptate către cronicarul maghiar Pethő Gergely, pe care l-am citat și ale cărui consemnări de cronică sînt mai vechi cu mai bine de un veac, decît manuscrisul compilat al lui Borsai Pál.

De remarcat că tot din cauza semnalată, probabil, întrucît cronica lui Pethő Gergely nu figurează între sursele consemnate de Șincai pentru documentația monumentalei sale „Hronici”, nici exegeții recente ai cronicilor maghiare privind referirile lor la epoca lui Mihai Viteazul nu o cuprind în studiile lor¹⁴.

Nu ne-am extins cercetarea și asupra altor însemnări ale lui Pethő Gergely privind domnia lui Mihai Viteazul și alte evenimente în legătură cu românii, ce ar merita și ele reținute și analizate în totalitatea lor. Scopul nostru este numai să elucidăm filiera documentației lui Gheorghe Șincai referitoare la sfârșitul lui Mihai Viteazul. Meritul cronicii lui Pethő Gergely este că notează cu obiectivitate asasinatul lui Mihai Viteazul și contribuie la cunoașterea și înțelegerea condițiilor reale în care s-a petrecut un zguduitor moment istoric.

Luînd cunoștință de indignarea lui Pethő prin intermediul lui Borsai Pál privind complexul evenimentelor din jurul uciderii marelui voievod, Șincai pe bună dreptate trage concluzia că: „Gheorghe Basta au fost un om tocma

¹¹ I. Szinnyei, *op. cit.*, X, col. 902.

¹² *Ibidem*.

¹³ Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 385, nota 22.

¹⁴ Din studiile care se ocupă cu izvoarele cronicărești referitoare la Mihai Viteazul menționăm: culegerea de studii *Mihai Viteazul și Sălajul*, Zalău, p. 251—267; *Revista de istorie* nr. 7, 1977, p. 1257—1274; apoi G. Mărcuș, *Însemnare* (despre sfârșitul lui Mihai Viteazul în cronica lui Pethő Gergely) în *A HÉT*, București, X, nr. 32 din 10 august 1979, p. 2.

de nămăca¹⁵. Această sentință o motivează cu „batjocura care o au făcut lui Mihai Vodă, după ce l-au omorât...” și drept comparație adaugă: „...nu așa au lucrat Mihai Vodă cu capul și trupul cardinalului Andreiu Báthori...”¹⁶.

În concluzie „Cronica” lui Pethő Gergely se evidențiază ca o sursă valoroasă privind evenimentele legate de Mihai Viteazul¹⁷ și merită o reevaluare din partea istoriografiei noastre.

GRATIAN C. MARCUȘ — DORU E. GORON

SUR LA FIN DU MICHEL LE BRAVE DANS LES CHRONIQUES DE GH. ȘINCAI ET PETHŐ GERGELY

(R é s u m é)

Le chroniqueur roumain adepte de l'illuminisme Gh. Șincai n'a pas connu directement la précieuse chronique de Pethő Gergely de Croația. Il en a connu pourtant des textes par l'entremise du travail de compilation de Borsai Pál, restée en manuscrit. Nous avons prouvé cette filière d'information par l'identité du texte sur la fin du voivode roumain Michel le Brave et surtout les mots: „*que l'empereur turc même craignait*”.

La chronique de Pethő Gergely, contemporain du Michel le Brave est une précieuse source historique médiévale.

¹⁵ Gh. Șincai, *op. cit.*, p. 381.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Reproducem în facsimil pentru cercetători consemnarea lui G. Pethő privind înfrângerea de la Mirăslău: „Anno 1600 ... Basta György ... az Erdélyikkel edgyütt néminemii gyanóságért véletlenül Mihály vajdoira méne és 18 napján Septembernek, Miriszlónál megütközvén vele igen megverék Mihály vajdát, kik Erdélyből és Havas-al-földéből kiüzének ... Ezeket nagy méltatlanul szenvedé tőlek Mihály vajda”. — („Gh. Basta ... împreună cu Ardelenii (magnații — n.n.) pentru născăiva suspiciuni din întâmplare au mers asupra lui Mihai Vodă și în 18 septembrie la Mirăslău ciocnindu-se, îl înfrânsă pe Mihai Vodă, pe care apoi l-au alungat din Ardeal și din Țara Românească ... Toate acestea prea pe nemeritate le suferi din partea lor Mihai Vodă”). (p. 149).

TEZAURUL MONETAR DE LA CENADE, SEC. XVII

Tezaurul de care ne ocupăm a fost descoperit în ziua de 29 mai 1962, în comuna Cenade, jud. Alba, cu ocazia unor lucrări agricole în locul „Via Popilor”, la marginea de N a comunei.

Tezaurul se compune din 14 monete de argint, depozitate într-un vas de lut, care a fost spart de descoperitori, dar a putut fi parțial reîntregit. Vasul este lucrat din pastă cărămie, bine arsă. În interior este acoperit cu o glazură verde. Dimensiunile sale sînt: $dm = 8,8$ cm; $df = 4,5$ cm; I probabilă = 9—10 cm; gr pereților = 0,5 cm.

Atît monetele cît și vasul se află într-o colecție particulară din Mediaș.

Piese tezaurului au fost emise în Polonia, Silezia, comitatul Sayn-Wittgenstein, în ducatele saxone Römheld, Neu-Weimar, Lauenburg și Eisenach. Lista pieselor este următoarea¹:

I. Polonia

Sigismund III (1587—1632)

1. Ort, 1623. H—C, I, 1453. Perforat.

II. Silezia

Leopold I (1657—1705)

2. Piesă de 15 creișari, 1662, G—H.

III. Sayn- Wittgenstein²

Gustav (1657—1701)

3—7. Guldeni. 1676.

8. Gulden, 1677.

¹ În lucrarea de față folosim următoarele abreviațiuni:

H—C = *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises du comte Emeric Hutten-Czapski*, I, St. Petersburg—Paris, 1871—1872.

Roteni = *Der Münzhort von Roteni*, 17.Jh., în E. Chirilă — N. Gudea — V. Lazăr — A. Zrinyi, *Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș*, Tg. Mureș, 1980.

² În legătură cu descrierea pieselor nr. 3—7, vezi *Roteni*, piesa nr. 17; în legătură cu descrierea piesei nr. 8, cf. *Roteni*, nr. 17, dar cu data 1677, iar pe avers, înainte de primul cuvînt o rozetă.

IV. Sachsen- Römheld³

Heinrich III (1680—1710)

9. Gulden, 1691.

V. Sachsen- Neu-Weimar⁴

Johann Ernest (1622—1683)

10—11. Guldeni, 1677.

VI. Sachsen- Lauenburg

Julius Franz (1666—1689)

12. Gulden, 1678. Av. IVL(ius) FRANC(iscus) SAX(oniae) ANG(ariae) WESTP(haliae) DVX. După primul și al doilea cuvînt cîte două puncte; după celelalte cîte un punct. Bustul ducelui, cu perucă și cîrășă, spre dreapta. Legenda și tipul în cerc de perle.

Rv. THV RECHT SCHEV NIEMANDT. 16— $\left(\frac{2}{3}\right)$ —78. Scut împărțit în patru cîmpuri cu armele Saxoniei, ale Westfaliei (un vultur), ale comitatului Brena și însemnele de elector de Saxa: două săbii încrucișate. Deasupra scutului o pălărie de elector⁵. În cîmp, în dreapta scutului, trei stele cu cîte cinci brațe, reprezentînd probabil un semn de monetar.

VII. Sachsen- Eisenach⁶

Johann Georg (1686—1698)

13—14. Guldeni, 1690.

După cum arată lista pieselor, tezaurul se compune dintr-un ort, o piesă de 15 creițari și 12 guldeni, adică piese de două treimi de taler⁷. Guldenii reprezintă majoritatea absolută a pieselor din tezaur. Din acest punct de ve-

³ În legătură cu descrierea piesei nr. 9, cf. *Roteni*, nr. 33, dar cu data 1691.

⁴ Piese nr. 10—11 identice cu piesele nr. 23—30 din *Roteni*.

⁵ Referitor la armele ducatului Sachsen-Lauenburg vezi G. A. Seyler, *Wappen der deutschen Souveraine und Lande*, N.F., Nürnberg, 1916, p. 19 și pl. 27, nr. 3—4, în seria *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*. Electorul de Saxa este arhimareșal al Imperiului German: W. Holtz, *Abkürzungen auf Münzen*, Braunschweig, 1972, p. 85. Julius Franz obține dreptul de a introduce în armoariile sale însemnele de elector pe baza înțelegerii din 3 Septembrie 1671 cu electorul liniei albertine: Seyler, *op. cit.*, p. 19. În legătură cu diferitele ramuri ale ducilor saxoni vezi W. D. Craig, *Germanic Coinages*, Mountain View, California, 1954, p. 165 sqq., s.v. Saxony.

⁶ În ce privește descrierea pieselor nr. 13—14, vezi *Roteni* nr. 35—36.

⁷ În legătură cu termenul de gulden vezi F. Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin—Leipzig, 1930, s.v. Gulden; idem, *Das deutsche Heekmünzwesen im letzten Viertel des 17. Jhs.*, în *Deutsche Jahrbuch für Numismatik*, 1, 1938, p. 44—45.

dere tezaurul de la Cenade se înscrie în seria tezaurelor transilvane cu guldeni: cele de la Zalău, Răscruți, Terebești, Alba Iulia, Roteni și Romita⁸.

Cea mai recentă piesă a tezaurului se datează în 1691. Tezaurul a fost îngropat deci în acest an sau cel următor, în și din cauza condițiilor de nesigurantă existente în Transilvania ca urmare a pătrunderii trupelor habsburgice în principat.

Tezaurul de la Cenade se adaugă deci la lunga listă a tezaurelor transilvane îngropate la sfârșitul secolului XVII⁹ după intervenția austriacă în principatul transilvan. El adaugă deasemeni o piesă nouă la dosarul dovezilor care stabilesc strînsa legătură dintre elementul violență — amenințare și îngroparea tezaurelor monetare sau de obiecte prețioase .

EUGEN CHIRILĂ — GEORGE TOGAN

THE COIN HOARD OF CENADE, 17th CENTURY

(Summary)

The paper deals with a coin hoard, found in 1962 in the Cenade village, Alba district. The hoard consists of 14 coins: a polish ort, an austrian coin of 15 kreuzers and 12 guldens (= coins of 2/3 taler). The hoard is similar to those of Roteni, Zalău, Răscruți, Terebești, Alba Iulia and Romita (see footnotes 1 and 8). The hoard was buried in 1691 or 1692; it belongs to the series of hoards buried after the austrian intervention in Transylvania, in 1686 (see footnote 9). The hoard adds new evidence to the connection between violence and the burying of coin hoards.

Kex to plate: The vessel containing the hoard (1/2) and the coin nr. 12. Fig. = the vessel containing the hoard (1/1).

⁸ Tezaurul de la Romita este în curs de publicare de către E. Chirilă — E. Lakó. În legătură cu celelalte tezaure vezi *Roteni*, nota 45.

⁹ O listă a acestor tezaure în *Der Münzhort von Oroiu*, 16—17. Jh, în E. Chirilă — N. Gudea — V. Lazăr — A. Zrinyi, *op. cit.*, cu nota 46.

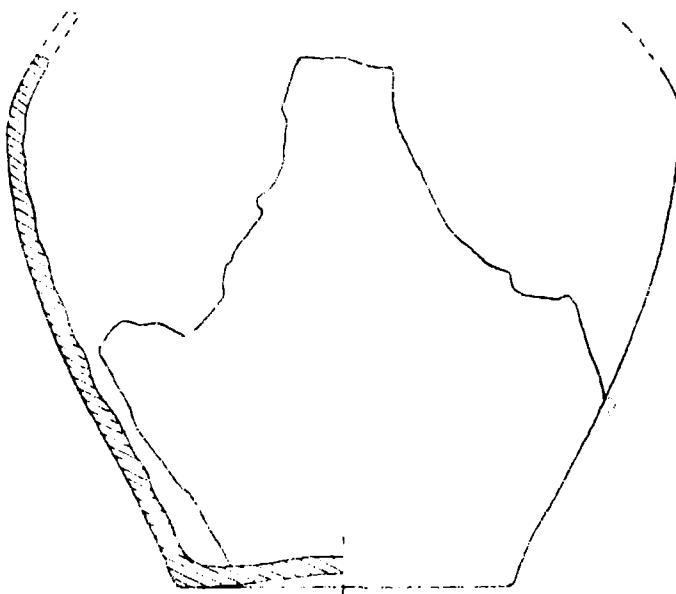
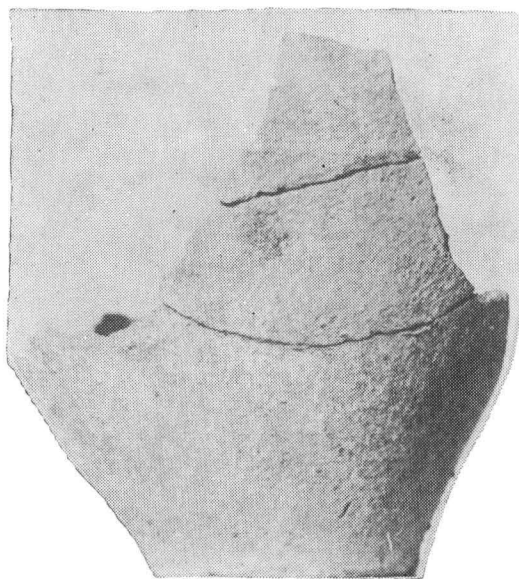

Fig. 1. Vasul cu tezaur (scara 1/1)

Planşa I. Vasul cu tezaur (scara 1/2) ; piesa nr. 12 din tezaur.

DOCUMENTE INEDITE PRIVIND OBLIGAȚIILE FEUDALE ALE LOCUITORILOR DIN COMITATUL CRASNA, ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

În fondul de manuscrise păstrate la Biblioteca Astra din Sibiu, cu puțin timp în urmă au fost depistate două documente inedite, date din 1773, privind servituțile feudale ale locuitorilor din fostul comitat Crasna¹.

Primul dintre ele cuprinde plîngerile sătenilor și orașenilor din 22 de așezări ale comitatului amintit „contra onoratului și nobilului județ Crasna și a nobililor”, adresată coregentului Iosif al II-lea, după prima sa vizită în Transilvania². Redactate în august—septembrie 1773, plîngerile au fost încredințate unei delegații de iobagi și jeleri, care le-a predat Curții imperiale din Viena.

Cel de-al doilea, poartă numărul 9508 și este Decretul Cancelariei Aulice, din 23 octombrie 1773, prin care Iosif II ordonă Guberniului Transilvaniei să facă cercetări în legătură cu plîngerile locuitorilor din comitatul Crasna.

Trimise guvernatorului Marelui Principat al Transilvaniei, contele Maria Iosif de Auersperg, cele două documente care, după efectuarea anchetei trebuiau înaintate Cancelariei Aulice, au fost copiate de notarul Ponder Martin. După încheierea cercetării, în 1774, actele originale au luat drumul Vienei, iar copiile au rămas la Cancelaria Gubernială din Sibiu. În deceniile ce au urmat după înființarea Astrei, în 1861, cele două documente — copiile — au intrat în patrimoniul acesteia³.

Prin conținutul lor, plîngerile locuitorilor reprezintă o prețioasă sursă documentară, care vine să îmbogățească patrimoniul atestatar în legătură cu obligațiile feudale din Transilvania, și în mod deosebit cu particularitățile existente în comitatul Crasna în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

De-a lungul a 46 pagini de manuscris sînt expuse concentrat, în 211 puncte-reclamații, principalele obligații ce-i împovărau pe greu asupriții truditori ai pămîntului. Pînă la data aceea, în cadrul unui proces îndelungat și complex,

¹ După expansiunea regatului feudal maghiar spre răsărit și înstăpînirea sa asupra Transilvaniei, vechea Țară a Silvaniei, organism tradițional al populației românești autohtone, a fost reorganizată și divizată în două unități administrativ-teritoriale. Așa au luat naștere pe pămîntul Sălajului, comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc, primul cu reședința la Șimleu Silvaniei* și al doilea — la Zalău. *D. Stoica, I. P. Lazar, *Schița monografică a Sălajului*, Șimleu Silvaniei, 1908, p. 178.

² Gh. Georgescu-Buzău, C. Șerban, *Răscoala de la 1784 din Transilvania de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, București, 1974, p. 55 și urm.

³ Biblioteca Astra — Sibiu, fond Colecția de documente mss., cota 9508/1773.

relațiile de producție feudale s-au adâncit, cuprinzând populația satelor și orașelor. Prin acapararea proprietății țărănești, nobilii și-au extins domeniile. Foștii țărani liberi, lipsiți de pământ, fuseseră transformați în iobagi și jeleri. Astfel, în 1791, din 6168 capi de familie, 3480 erau iobagi, 1958 jeleri și 62 robi țigani. În acel an, se numărau în rândurile locuitorilor liberi doar 668 capi de familie din așezările urbane. De menționat este faptul că toți oamenii liberi erau maghiari; în timp ce dintre români nici unul nu avea o asemenea condiție⁴.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când pe teritoriul comitatului Crasna existau 73 de localități⁵, dintre care 2 aveau caracter urban — Șimleu Silvaniei și Crasna —, iar 71⁶ erau așezări rurale — sate și cătune —, aproape întreg pământul acestuia, indiferent de calitate și destinație, se afla în mâinile feudalilor.

Din documentul la care facem referire, rezultă că în 1773 întreg hotarul celor 22 localități era domeniu feudal, stăpînit în cote părți de 37 familii nobiliare⁷. Cele mai întinse proprietăți le deținea numeroasa familie Bánffy, alcătuită din nouă baroni și un conte. Pe domeniile lor erau așezate 11 localități rurale, nominalizate în plîngeri⁸, după cum și alte cîteva zeci de sate. De fapt, proprietățile nobililor Bánffy cuprindeau cea mai mare parte a comitatului Crasna, începînd de al Cizer și Pria, situate la limita sudică; Guruslău, Bocșa Română, Măeriște și Carastelec, dispuse la Nord; și Camăr, la Vest. Înafară de aceste domenii, nobilii din familia Bánffy mai stăpîneau întinse moșii și în alte comitate din Transilvania și părțile apusene.

Printre ceilalți mari feudali, care aveau proprietăți în comitatul Crasna, se numărau: baronul Korda Gheorghe, Szilvássy Ioan, Pentsi Sigismund, Pentsi Gheorghe, Szénás Antoniu, văduva lui Szénás Ioșif, contesa Cosmis Cristina, contele Teleki, contele Redai Farkas, Vaji Mihai⁹.

Locuitorii satelor și orașelor, ajunși în stare de dependență feudală, erau supuși la o serie de obligații. Pînă în deceniul premergător răscoalei de la 1784 din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, aceste servituți au fost în continuă creștere, apropiindu-se de limita maximă.

În plîngerile lor, orașenii și țăranii din comitatul Crasna, vorbind despre aria și nivelul obligațiilor feudale pe care trebuiau să le îndeplinească, reliefează particularitățile locale ale acestora. Dar reclamațiile lor constituie și un puternic act de acuzare la adresa organelor administrative, a aparatului de stat și a nobilimii. În același timp, ele atrag atenția monarhului că o aseme-

⁴ *Történeti statisztikai közlemények*, 1958, II évfolyam, Sz. 1—2, Budapest, 1958, p. 103, 104 și 107.

⁵ V. Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal făcută de administrația austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, p. 56—58.

⁶ Domeniile și satele Dumuslău și Siciu, aflate pe teritoriul comitatului Crasna făceau parte din comitatul Solnocul de Mijloc. (Cf. *Consignatio Statistico Topographica Singulorum in Magno Principatue Transylvaniae*), întocmită la 31 decembrie 1831, Biblioteca Brukenthal, fond mss., cota IV/1219.

⁷ Biblioteca Astra — Sibiu, fond Colecția de documente mss., cota 9508/1773.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

nea stare de lucruri nu mai poate continua; prevestind ridicarea la luptă a maselor de exploatați ce avea să se declanșeze cu 11 ani mai târziu.

Cu un curaj demn de admirat, semnatarii, subliniind lipsa de dreptate pentru producătorii bunurilor materiale, aservirea aparatului justițiar față de nobilimea feudală, arătau că „de la Onorata Tablă Continuă (...) nu primim nici o ușurare; fie că în această privință nu poate, ori nu vrea să întreprindă ceva; fie că față de domnii moșieri este incapabilă să facă ceva pentru ușurarea situației în care ne aflăm”¹⁰. Primarul orașului Crasna, evidențiind dorința locuitorilor de dreptate, arăta că „în două rinduri, cu mari cheltuieli, am mers la Viena, la Înalta Curte, unde cu fiecare ocazie ni s-a dat dreptate”, dar pe care n-au dobândit-o în practică. Locuitorii din mai multe așezări afirmă că nobilii nu se supun înaltelor porunci împărătești, iar atunci când iobagii și jelerii se arată nemulțumiți de abuzurile domnilor de pământ, aceștia zic cu ironie: „Dacă nu putem suporta, (...) să mergem cu reclamație la rege”¹¹.

Folosind calea cererilor către împărat, „cu speranța că (...) vom primi ușurările pe care le cersim”, iobagii și jelerii din comitatul Crasna își aștern pe hîrtie numeroasele lor plîngerii. Deși modul de adresare este reverentios, totuși „durerile” celor exploatați sînt exprimate cu duritate și vehemență. Aceștia acuză autoritățile și pe nobili de abuzuri, uzurpare și ilegalități, datorită cărora lucrătorii ogoarelor au ajuns „în cea mai neagră mizerie”. De după pojghița liniștitoarelor formule de politețe, ies în evidență puternicele nemulțumiri și contradicții sociale ce anunțau declanșarea furtunii.

După conținutul lor, plîngerile iobagilor și jelerilor din comitatul Crasna pot fi grupate astfel: împotriva robotei, a daturilor în natură, a obligațiilor bănești, a altor obligații, a diferitelor abuzuri și ilegalități.

Obligația robotei

În primul rînd, sătenii și orașenii ajunși în stare de dependență feudală se ridică împotriva robotei și a abuzurilor sârvîrșite de nobilime în legătură cu această obligație.

Cu toate că Dieta de la Sibiu, ce și-a ținut lucrările în anul 1714, a hotărît majorarea robotei de la o zi pe săptămînă la patru zile pentru iobagi și trei zile pentru jeleri¹², stăpînii de pământ au amplificat această obligație. De asemenea, nobilimea a eludat prevederile urbariului din 1747, prin care se stabilea că obligația robotei îl privea numai pe iobagul cap de familie, iar nivelul acesteia se fixa la patru zile pe săptămînă pentru iobagii care lucrau cu bratele și la trei zile pe săptămînă pentru iobagii cu vite; după cum și măsura de reducere a robotei pentru jeleri la una sau două zile pe săptămînă¹³. Aceeași poziție au avut-o feudații și față de urbariul din 1769, numit Certa puncta, prin care „în robotă trebuiau socotite și zilele de căra-

¹⁰ *Ibidem*, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, p. 2.

¹² Gh. Georgescu-Buzău, C. Șerban, *op. cit.*, p. 38.

¹³ *Ibidem*, p. 55.

turi, precum și zilele irosite de iobagi la vânători, pescuit și postășit pentru nobili, precum săpatul curechiului, plivitul, îmblătitul, lucrul pentru pregătirea cînepei și inului, țesutul, torsul și altele (...), fie că le-a îndeplinit însuși iobagul sau jelerul, fie că le-a făcut soția sa și fiii săi¹⁴.

În „reclamațiunile orașului Crasna, contra Măriei Sale domnul Vaji Mihai“, iobagii și jelerii arată că „ne-a obligat la munci peste puterile noastre, și anume: ca în fiecare săptămînă cîte patru zile să cărăm în întregime recolta de grîu și fîn, dînd în acest sens aspră poruncă vătăfilor săi, care (...) prin amenințări și înjurături grave (...) ne silesc la aceste ilegalități“¹⁵.

Nobilul Vaji Mihai pretindea ca „fiecare iobag (...) să-i slujească din toate puterile și, chiar și în cazul că poseda numai două vite de jug, atît el cît și persoana care-l însoțește sînt obligați să-i lucreze fără mîncare, atît iarna cît și vara“¹⁶. Același nobil „a luat cu sila de la iobagul Vinu Mihai pe fiul acestuia, obligîndu-l să presteze zilnic robota, la fel ca și pe tatăl acestui tînăr“¹⁷.

Iobagii din Carastelec reclamă abuzurile baronului Bánffy Farkas. „Ne silește a-i lucra de trei ori pe săptămînă, fie cu boii, fie cu palma. Dar Măria Sa nu se mulțumește numai cu atîta, ci ne ia la lucru cînd e timpul cel mai prețios, și anume: vara, cu ocazia secerișului, a cositului, a căratului grîului și fînului; toamna, pe timpul curățitului butoaielor și a culesului viilor. Și nu putem scăpa de aceste munci care se țin lanț, timp de 2—3 săptămîni, și anume pînă nu-i depozităm întreaga recoltă“. Din această cauză, declarau iobagii, „noi putem lucra pentru propriile noastre nevoi numai pe cel mai rău timp, cînd de fapt nu mai putem cosi nimic pe seama noastră“¹⁸.

Pe timpul strînsului cerealelor și fînului, baronul Bánffy Farkas nu-i lăsa pe unii iobagi „să meargă pe la casele lor“ pentru a efectua muncile necesare, „chiar dacă din această cauză, toată recolta li s-ar prăpădi“. Cei care nu se supuneau poruncii erau prinși de vătășei nobilului și duși „în cetatea Șimleului, unde ne ține închiși“. Alteori, nesupușii erau siliți să-i lucreze nobilului „îndoit“¹⁹.

Obligațiile de robotă pe timpul secerișului, din cauza nartului foarte ridicat, erau deosebit de apăsătoare. Iobagii din Carastelec reclamau că stăpînul de pămînt „impune să secerăm 30, 40 și pînă la 50 cruci de grîu“²⁰, după care „ne mai obligă să arăm acel pămînt, împreună cu încă 6—7 persoane“. Dacă nu putem executa toate aceste robote, „ne obligă să plătim în bani“, iar dacă „refuzăm să îndeplinim aceste poveri foarte grele, sîntem arestați și puși în butuci“. Concomitent se aplica și bătaia. După terminarea secerișului, declarau aceștia, „sîntem forțați cu toții să transportăm grîul,

¹⁴ *Ibidem*, p. 54.

¹⁵ Biblioteca Astra — Sibiu, fond Colecția de documente mss., cota 9508/1773, p. 2.

¹⁶ *Ibidem*, p. 3.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 4.

¹⁹ *Ibidem*, p. 4, 5.

²⁰ 1 ha de grîu echivala cu cca 40—42 cruci a cîte 21 snopi fiecare.

finul și alte recolte, așa că neavînd timp de a strînge și transporta recolta noastră, sîntem sortiți pieirii”²¹.

În reclamația lor contra baronului Bánffy Mihai, iobagii din Carastelec îl acuză că „începînd cu luna iulie, Măria Sa a obligat pe fiecare iobag cap de familie, ca încontinuu, timp de trei luni să transporte vasele necesare în vederea culesului viilor, iar pe noi ne-a silit să le reparăm pînă la cules”. În legătură cu valoarea muncii lor, iobagii arată că „după socotelile făcute de noi, aceste reparații ar costa 50 florini, dar Măria Sa nu ne-a dat nimic. Ba mai mult, pe timpul cît am reparat aceste buți și vase (...) ne-a forțat să efectuăm și alte diferite munci”²².

Baronul Bánffy Gheorghe este reclamat de iobagii de pe domeniul său din Carastelec, că îi obligă să-i lucreze „cîte trei zile (pe săptămînă — n.a.), dimpreună cu doi membri ai familiei”; că le pretinde „să lucreze la arat cu 4 boi (...) timp de 6 săptămîni”; iar „pe timpul culesului viilor”, să muncească „continuu, fără a primi nici un fel de mîncare”. Nobilul Bánffy Gheorghe mai este acuzat că „de 8 ani de zile (...) a dus cu forța la Curtea sa pe fiul iobagului Radum Petru, în etate de 22 ani, silindu-l să efectueze diferite munci”. În același timp, baronul îl „silește și pe tatăl tînărului să lucreze tot felul de munci, (...) iar atunci cînd are nevoie, obligă la muncă încă și a doua persoană din familia lui, așa că din aceeași casă lucrează trei persoane fără întrerupere”²³, în loc de una.

Nobilul Bánffy Emerich, prin slujbașii săi folosea în mod curent forța și bătaia pentru intimidarea țăranilor dependenți de pe domeniul său din Carastelec. Sătenii îl acuză că a pus vătășelul să-l bată pe un iobag, „deoarece de la o casă nu au ieșit la strînsul finului doi oameni”, după care l-a bătut și „silit să sece, fără întrerupere, 37 cruci de grîu”. Administratorul moșiei sale a luat de la un iobag „o junincă de un an și jumătate — care valora cel puțin 8 florini — și a tăiat-o la măcelărie”, pentru că acesta, neavînd „pline a fost nevoit să plece la seceriș într-un alt sat, pe timp de 6 zile”.

Iobagii și jelerii din Criștelec arată că baronul Korda Gheorghe le obligă soțiile să toarcă cîte 4 pfunzi de cîneapă, iar „această muncă nu ni se socotește în nici una din obligațiunile noastre”²⁴. Iar cei de pe domeniul lui Tordai Iosif, reclamă că „din momentul în care i-a reușit ca pe iobagul său să-l aibă la curte, fie cu vitele, fie singur, (nobilul — n.a.) nu-l lasă să plece acasă timp de 7 săptămîni, (...) fiind obligat în acest timp să lucreze continuu”²⁵. Kaszony Dionisie Ignat, din Criștelec, deși „nu ne dă nici un petec din pămîntul său”, afirmă iobagii și jelerii, totuși „ne silește să-i prestăm diferite munci. Pe timpul iernii, în fiecare săptămînă, sîntem obligați să-i transportăm la Șimleu Silvaniei trei cară de lemne”. În caz de neîndeplinire a obligațiilor, declară iobagii, „trimite oamenii săi înarmați după noi, care ne arestează, apoi ne bat crunt prin temnicerul curții”.

²¹ Biblioteca Astra — Sibiu, fond Colecția de documente mss., cota 9508/1773, p. 5—6.

²² *Ibidem*, p. 6.

²³ *Ibidem*, p. 7.

²⁴ *Ibidem*, p. 9.

²⁵ *Ibidem*, p. 11.

Țăranii dependenți de pe domeniile nobiliare din Pericei, se plîng împotriva moșierilor Bánffy, Korda, Marjai și Puti, că „în tot decursul anului sîntem siliți să executăm robote împovărătoare (...) cu mîncarea noastră, din care motiv ne aflăm într-o mare sărăcie”. Iobagii de pe aceste domenii erau datori „să lucreze la culturile de cîneapă, (...) a lua parte la vînătoare, precum și la curățitul buruienilor din via domnului”. Iar „toate acestea și alte robote abuzive, nu ni se socotesc nicăieri”. Mai departe, ei arată că „neexistînd nici o rînduială în executarea robotelor, sîntem hărțuiți zi și noapte”²⁶.

Contesa Cosmis Cristina, văduva baronului Bornemisza Ignat, din Vîrșolt, este acuzată că-i obligă pe iobagi să efectueze robota „pe orice timp, la o distanță de 7 mile, fără a ni se da nici nouă, nici vitelor noastre, nici un fel de hrană”. Într-o asemenea situație se aflau și iobagii din Petenia. În reclamațiile lor la adresa nobilului Fekete Bojer Iános, dinșii afirmă că îi obligă „a merge cîte 7—8 mile pe timpul culesului viilor, indiferent dacă e vreme rea, (...) făcînd acest drum lung pe cont propriu”. Moșierul nostru, declară ei, îl „împovărează din cale afară pe locuitorul (...) Szabo Petru, obligîndu-l pe timpul culesului viilor să-i transporte vinul cu vitele sale la o distanță de 12 mile (...), fără a-i da nici un fel de hrană (...), pe care acel sărman iobag este nevoit” a și-o procura „pe cont propriu”²⁷.

Iobagii din Nușfalău, în „Jalnica tînguire (...) contra întregii Măritei familii Bánffy”, se plîng că în executarea robotei „nu se respectă nici o normă, ci, zi și noapte, după bunul plac al Măritului nostru domn, fără nici o întrerupere, sîntem siliți a lucra”. Nici iarna, timp de 2—3 săptămîni, administrații nu-i lăsa să plece la casele lor. „Sîntem siliți — declarau ei — să mergem pe timp aspru și cu totul nepotrivit, la distanțe de cîte 8—9 mile, astfel că timp de 2—3 săptămîni nici nu putem să ne reîntoarcem la casele noastre”. După un asemenea drum istovitor, „în cel mai bun caz, sîntem lăsați să ne odihnim 3—4 zile și, imediat, trebuie să efectuăm munca grea de iobag”. Și dinșii afirmă că „pe timpul duratei acestor robote extrem de grele și lungi, Măriții noștri domni, nici nouă, nici vitelor noastre, nu ne dau nici un fel de hrană”²⁸.

Împotriva nobililor Bánffy, Szilvássy și Szénás, se ridică iobagii din Șumal, care spun că deși „nu avem nimic, sîntem obligați să efectuăm robota de iobag, atît ziua, cît și noaptea”. De asemenea, dinșii îi acuzau pe moșieri că munca făcută cu vitele o socoteau ca efectuată cu brațele²⁹. Aceeași reclamație o făceau și iobagii din Almaș; în timp ce jelerii din această localitate se plîngeau împotriva nobilului Szilvássy Ioan, care-i silea „să-i lucreze pămîntul timp de 2—3 zile (pe săptămînă — n.a.), fără nici un fel de hrană”³⁰. Iobagii și jelerii din Almaș erau profund nemulțumiți, pentru că robota efectuată cu „patru sau șase vite de jug” era socotită „ca și cînd ar fi lucrat cu

²⁶ *Ibidem*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 16.

²⁸ *Ibidem*, p. 17.

²⁹ *Ibidem*, p. 19.

³⁰ *Ibidem*, p. 20—21.

palmele“. Apoi mai adaugă: „anual, după culesul viilor, sîntem obligați să transportăm la Șimleu un car cu vin, la o distanță de 9 mile“, fără hrană și fără „să ni se plătească ceva“.

Pe moșiile lui Bánffy Gheorghe și Szilvássy Ioan, aflate în Camăr, robota era deosebit de împovăratore. „Sîntem siliți să executăm munci foarte grele față de acești doi Măreți domni“ — se arată în „Tristele plîngeri ale locuitorilor“ acestei comune. Pe timpul secerișului, care dura 2—3 săptămîni, „sîntem minăți să lucrăm fără întrerupere numai pentru domnii moșierii. (...) La seceratul nostru nici nu ne putem gîndi. (...) Sîntem obligați să secerăm fiecare, cînd 30, cînd 40 de cruci de grîu, muncă pe care necondiționat trebuie să o îndeplinim“. După seceriș, „sîntem obligați să transportăm recolta, muncă care, de asemenea, nu are nici o întrerupere, pînă cînd nu a fost dusă la îndeplinire. Acest transport (...) durează o săptămînă și mai mult. Strînsul fînului se face tot în astfel de condițiuni“³¹.

Baronul Bánffy Gheorghe avea obiceiul de a-i lua la curte pe unii din copiii iobagilor și jelerilor, „pentru munci de zi și noapte“, fără nici o plată. Nici părinților „nu li se ia în considerare“ munca copiilor lor, „fiind datori să lucreze ca și ceilalți iobagi“. Dacă unii dintre tinerii duși la curte, „neputînd suporta muncile extrem de grele și împovăratore la care sînt supuși, fug și vagabondează, părinții lor sînt crunt bătuți și închiși“.

În afară de obligațiile statuate, iobagii și jelerii de pe cele două domenii feudale erau datori să facă „un transport de vin, ori altceva, în Ardeal“, fără să li se dea hrană pentru ei și vite.

Torsul cînepii era extins asupra tuturor femeilor din gospodăria iobagului sau jelerului și se făcea după un anume model. Pentru că „firul trebuie să fie subțire“, cu tot efortul femeilor și fetelor, obligația torsului „durează două săptămîni“. Cînepa și firul se cîntăreau, iar cantitatea lipsă sau necorespunzătoare calitativ, „sărmana femeie (o) plătește“. Cu toate acestea, torsul „nu se socotește ca muncă efectuată în obligațiile de robotă“.

Pe timpul recoltatului viilor, două persoane dintr-o familie sînt obligate să meargă la cules, iar „tot atunci, noi (bărbații) curățim căldările și butoaiile“³².

Locuitorii jeleri din Măeriște și Cîmpia se plîng că baronul Huszár Iosif, nobilii Pentsi Gheorghe și Sigismund îi obligă „să lucreze cîte 3 zile pe săptămînă“ și să cultive cîte 3 pfunzi de cînepă. Iobagii și jelerii de pe moșia baronului Korda Gheorghe reclamă faptul că li se pretinde torsul a patru pfunzi de cînepă, și să vîndă „prin rotație, cînd 30, 40, ori și mai multe vedre de vin“, în timp ce „sîntem forțați a executa și alte felurite robote“. Neprimind nici o plată, „din cauza vînzării acestui vin, mulți dintre noi am ajuns cerșetori“, se arată în plîngerea comună a țăranilor domeniali din Măeriște. Iobagii din Cîmpia îi reclamă pe moșierii Pentsi Gheorghe și Sigismund, care-i obligă să toarcă și să țeară 3—4 pfunzi de cînepă.

Nobilii domeniali cu proprietăți în Lompirt — baronul Huszár, Pentsi Gheorghe și Sigismund, Szilvássy Sigismund, Sebes Ioan și Szomodi Gavril

³¹ *Ibidem*, p. 21.

³² *Ibidem*, p. 23.

— sînt reclamați de iobagi și jeleri că „ne obligă la tot felul de robote, pe care numai ei le pot inventa”. „Le servim cu vitele noastre — spun aceștia — fără întrerupere, fără să le putem ține socoteala. Facem buți, pe care le ceruim, iar membrii familiilor noastre sînt mînați la alte munci: la arat, la strînsul finului, la toate transporturile și cărașurile. (...) Sîntem reținuți dimpreună cu vitele și membrii familiilor noastre pe timp de o lună chiar atunci cînd, și pentru noi, ar fi timpul cel mai potrivit pentru isprăvirea treburilor noastre”³³.

Situația era asemănătoare și în Giurtelecul Șimleului, pe moșia baronului Korda Gheorghe și Szilvássy Ioan. Iobagii îi acuză pe cei doi nobili că-i obligă să transporte „vin la Cluj” sau „din Tășnad” pe orice timp, fără a le socoti zilele pierdute cu dusul și întorsul în cadrul obligațiilor feudale³⁴.

În plîngerile iobagilor și jelerilor din Borla, aceștia îi reclamă pe baronii Bánffy, pentru abuzurile comise împotriva lor. „Pînă cînd nu terminăm toate lucrările (Bánffy Dionisie — n.a.) nu ne lasă acasă”. Ca și pe alte domenii, sătenii din Borla munceau cu propria lor hrană. „Dacă ni se isprăvește pîinea, — arată aceștia — pe cîte unul dintre noi, ne lasă duminică să aducem alta”. Vorbind despre greutatea robotei, dinșii declară că „pînă la locul muncii, care este la o depărtare de 8 mile, distanța o parcurgem fără să ni se plătească ceva. (...) Nu ni se dă nici un fel de hrană. În schimb, avem parte de înjurături grave (...) și de multe bătăi, care ne țin într-o continuă stare de neliniște”³⁵.

Iobagii din Borla, aflați pe moșia lui Bánffy Francisc, își manifestă adîncă lor nemulțumire împotriva nobilului, pentru că „pe vremea aratului și semănatului”, nu se mulțumește cu un om, ci de la o poartă scoate cu forța cîte 4 și 5 oameni”. Referindu-se la starea precară în care au ajuns, ei afirmă că pînă nu de mult „fiecare dintre noi a avut vite de jug, acum însă mulți nu mai au”. Cu toate acestea, nobilul îi forța să iasă la robotă. „Dacă nu putem ieși la muncă, sîntem înjurați în modul cel mai josnic și bătuti ca vitele”. Apoi, se dau următoarele cazuri: „unul dintre noi a fost bătut în asemenea hal că, în urma acelei bătăi, a decedat. Nu de mult, unul dintre noi n-a putut ieși la muncă cu 4 dintre boii săi (în timp ce o altă pereche de boi muncea pentru nobil). El a fost prins de vătășel și bătut în așa fel că, timp îndelungat, nu a putut munci nimic pentru sine”. După care încheie: „înafară de această bătaie, vătășelul l-a mai amendat și cu 34 creițari”³⁶. Strigătul țăranilor asupriți din Borla: „Nu mai putem suporta aceste munci grele”, menit să ajungă la urechile Curtii imperiale, de unde iobagii și jelerii așteptau să li se facă dreptate, constituie nu numai un semnal de alarmă, ci și hotărîrea lor de a se ridica la luptă pe calea armelor.

Împotriva acelorasi nobili redactează jalnice plîngeri și țăranii legați de glie din Bocșa Română. „Toată vara și toamna o pierdem în slujba moșierului, încît ne prinde înghețul pămîntului și noi nu am putut însămînța

³³ *Ibidem*, p. 25.

³⁴ *Ibidem*, p. 27.

³⁵ *Ibidem*, p. 28.

³⁶ *Ibidem*, p. 29.

ceva". În plus, aceștia îl acuză pe baronul Bánffy Sigismund, care a poruncit „ca unui iobag al său să i se aplice 100 lovituri de băț". Vina acestuia consta în faptul că, neavînd pîine, „nu a putut ieși la lucru". Pentru a-i pedepsi cît mai aspru pe iobagii și jelerii săi, nobilul pune slugile să-i bată, după ce unuia dintre ei, „din sadism, îi taie urechile"³⁷.

Țăranii din Guruslău, aflați pe moșia nobililor Bánffy Francisc și Farkas, se plîng împotriva robotei. „Ne obligă să secerăm 30—60 cruci de grîu, iar pe cei mai neputincioși, cîte 30—40 cruci". Iobagul care nu poate ieși la robotă este obligat să secere „cu oameni angajați de el, pe bani"³⁸. Sintetizînd obligațiile de robotă față de domnul de pămînt, ei declară: „Sîntem siliți să îndeplinim munci foarte grele, atît ziua cît și noaptea, iarna și vara, (...) trebuie să facem și cărașii lungi, fără a primi nici un fel de hrană"³⁹.

Pe moșia contelui Teleki din Horoatul Crasnei, sarcinile de robotă erau asemănătoare cu acelea amintite mai sus. Iobagii de pe domeniul lui Teleki sînt puternic afectați din cauza cărașiiilor la distanțe mari, pe care sînt forțați să le efectueze. „Fiecare iobag, de cîte ori i se cere, este obligat a face cărașii în scop comercial, spre Debrețin sau Oradea"⁴⁰. O asemenea muncă era și mai apăsătoare deoarece nobilul nu dădea hrană pentru oameni și vite.

În privința robotei, iobagii și jelerii din cele 22 de localități se plîng în comun împotriva nobilimii, care nu le scade din robotă zilele cînd fac transporturi în cadrul obligațiilor regale. „Atunci cînd (...) mergem la Dej după sare, cărașia durează cîte 2—3 săptămîni", dar „acest timp, domnii noștri moșieri nu îl iau în considerare"⁴¹.

Obligațiile în natură

Pe lîngă robotă, țăranii iobagi erau datori să dea dijmă din toate produsele. Renta în produse era cerută de rege, nobili, precum și de biserica romano-catolică. Stăpînii de pămînt pretindeau nona — a noua parte din cereale, iar regalitatea și biserica luau decima, a zecea parte din recoltă.

Locuitorii iobagi din Petenia se plîng împotriva nobilului Fekete Bojer Iános, care „înafară de dijma regală, (...) ne ia o parte din nouă, și astfel din zece cruci de cereale, în urma dijmei nedrepte, nouă (...) ne rămîn numai opt cruci. Acest fapt ne cauzează pagube și nedreptăți peste măsură"⁴². Din celelalte produse și animale, nobilul lua „o vică de ovăz, o găină, din fiecare 10 grășuni unul", iar „cei mai săraci, care nu au 10 grășuni, sînt obligați să plătească 6 creițari"⁴³.

³⁷ *Ibidem*, p. 33—34.

³⁸ *Ibidem*, p. 36—37.

³⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43.

⁴² *Ibidem*, p. 16.

⁴³ *Ibidem*.

La fel procedau și nobilii Bánffy pe domeniile lor din Guruslău. Astfel, Bánffy Dionisie, „după fiecare 10 cruci de grâu, ne ia drept dijmă câte 2 cruci. Din ovăz, la fel. Din vin, de asemenea, din fiecare 10 vedre, ne ia 2. Din 10 grășuni trebuie să-i dăm unul. Dacă nu avem zece, atunci plătim 5 creștari. De asemenea, din 10 oi, dăm o oaie cu miel. Când ni se cere (...) dăm unt, găină și ouă”⁴⁴, declară iobagii de pe moșia sa.

Baronul Bánffy Francisc le pretindea țăranilor de pe domeniul din Guruslău să-i dea „tot a noua cruce, (...) din vin, tot a noua vadră, din zece grășuni dăm unul; când avem mai puțini, tot trebuie să-i dăm. Găini și ouă, (...) câte ni se poruncește”.

Iobagii din Horoatul Crasnei ridicau glasul împotriva poverii obligărilor în natură. „Din orice fel de cereale, dacă avem 10 cruci, una se ia drept dijmă regală, iar una o ia domnul moșier”. Din „10 grășuni, unul îl ia Măria Sa (contele Teleki — n.a.); dacă nu avem decât șase, și din aceștia unul este al Măriei Sale. Acela care are numai 1, 2 ori 3 grășuni, trebuie să plătească 6 creștari”⁴⁵.

Familia nobililor Bánffy, pe lângă dijmă, le cerea iobagilor de pe domeniul din Nușfalău să-i dea „o găină, ouă, ovăz, unt și multe altele”, iar primarul-iobag Kincses Mihai „a fost impus și încasat cu două vedre de seu topit”⁴⁶. Țăranii domeniali din Almaș îl reclamă pe moșierul Vaji László, care le ia „zeciuială din porci, iar dacă nu avem, atunci sîntem siliți să plătim 12 creștari. Tot anual, ne ia câte o găină, zece ouă, un sac, iar cine nu are sac plătește în bani 17 creștari”⁴⁷. Tot aceștia arată că nobilul Szilvássy Ioan le pretinde să-i dea „găina de Crăciun și câte zece nouă”; din „zece porci ni-l ia pe cel mai bun, iar dacă n-avem, ne obligă să-i plătim 7 creștari”.

În „tristele plîngerii ale locuitorilor comunei Camăr, contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Gheorghe și onoratului domn Szilvássy Ioan”, aceștia îi acuză de o serie de abuzuri. „Anual, sîntem siliți să dăm: unii, o găină; alții, două, cu puii lor”. Din porci se ia zeciuială, iar „dacă nu avem porci, atunci ne iau 6 creștari. Asemenea (...) ni se ia o oaie cu mielul ei (din zece — n.a.); dacă n-avem, ni se cere suma de 6 creștari”. Din vie se lua „dijmă regală”; după care „Măriții domni ne iau a noua parte”. La căsătorie sau deces în familia feudalului, aceștia „pretind de la fiecare iobag câte o vadră de vin” și „de la fiecare vacă (...) câte o iție de unt”.

Jelarii din Măeriște se plîng împotriva baronului Huszár Iosif, care le cere anual „câte o găină și 12 ouă, ori să plătească prețul a 2 pui”. Baronul Konda Gheorghe le pretindea iobagilor și jelerilor săi din Măeriște să-i dea anual „o găină cu 20 ouă”, o iție de unt, o oaie cu miel din zece, o cupă de alune sau 12 creștari, un porc din zece. Nobilul Pentsi Gheorghe lua „câte o găină cu pui” de la fiecare iobag și un porc din zece. Nemeșii, proprietari de feude în Lompirt, îi obligau pe țăranii domeniali să dea anual,

⁴⁴ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 20.

pe lângă nona din cereale, „o găină cu 10 pui, înafară de găina (...) de Crăciun, (și) cel mai bun porc”⁴⁸. Nobilul Pentsi Gheorghe pretindea câte un porc și atunci când iobagul avea numai „5—6 grășuni”.

Iobagii din Cimpia, Giurtelecul Șimleului și Borla aveau, în general, aceleași obligații. La Borla interveneau unele particularități, și anume: dacă iobagii nu puteau da vin, plăteau 21 creițari, iar „gospodarii mai buni” erau siliți să achite suma de 42 creițari; cine n-avea unt, plătea 10—12 creițari; dacă aveau mai puține oi și porci, li se pretindea câte 2 creițari.

În Bocșa Română, iobagii dădeau „dijma regală ouvenită din vin, grîu și porumb”. În plîngerile lor jalnice, ei arată că deși „comuna noastră nu este obligată a da dijmă, nobilii Bánffy pretind zeciuală din porci și oi, o itie de unt, o găină, 10 ouă, 2 vici de ovăz. Cine „nu are unt, este silit să plătească 12 creițari, iar în loc de găină 6 creițari”. Când aveau loc anumite evenimente în familia nobililor — naștere, căsătorie, deces — „sîntem obligați să dăm o vită tăiată”. Ei mai erau datori să dea „vite spre a fi tăiate, și astfel vîndute. Noi le cumpărăm scump — declarau sătenii — și aproape la fiecare tăiere suferim o pagubă între 3—4 florini; ba în unele cazuri, paguba este de 7 florini”⁴⁹.

O altă obligație — despre care nu se amintește în celelalte sate din comitatul Crasna, ci numai în comitatul Zarand⁵⁰ — este aceea referitoare la stîrpirea păsărilor. „Sîntem siliți — scriu iobagii din Bocșa Română — să prindem vrăbii, și anume: anual, câte 120 vrăbii, sau ouă. Dacă nu dăm acest număr, sîntem bătuiți crunt”⁵¹.

Țăranii de pe domeniu, prin natura împrejurărilor, erau forțați să plătească dare pentru podul plutitor de pe râul Zalău, proprietatea nobililor. Altfel, în zilele de tîrg la Zalău, nu erau găzduiți de către arendașul Andrassy Carol, în hanul, care și el era al baronului Bánffy Sigismund.

Alte greutăți care îi apăsau pe țăranii din această comună erau acelea în legătură cu întreținerea armatei. „În fiecare lună sîntem obligați să dăm 16 vici de grîu. Deși noi cumpărăm vica cu 1 florin și 8 creițari, astfel că köbölul (4 vici) costă 4 florini și 32 creițari, onoratul și nobilul județ Crasna ne plătește numai 1 florin și 20 creițari pe un köböl”. În felul acesta, la fiecare köböl, „sărmana noastră comună suferă o mare pagubă”, în valoare de 3,12 florini.

Iobagii din Carastelec, aflați pe domeniul baronilor Bánffy, se plîng împotriva stăpînilor de pămînt. „Înafară de obligațiunile noastre obișnuite și forțate — spun dînșii — în fiecare an sîntem datori să-i dăm (baronului Bánffy Farkas — n.a.): o găină cu 10 pui; la fiecare sărbătoare a culturilor, fiecare iobag: câte zece ouă, un pui de cocoș castrat, o ferdelă de ovăz, tei pentru legat vița de vie”⁵². La căsătorii și decese în familia baronului, „sîntem obligați să dăm o vită de tăiat. Anual dăm unt și dijmă, câte un

⁴⁸ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 33.

⁵⁰ Gh. Georgescu-Buzău, C. Șerban, *op. cit.*, p. 46.

⁵¹ Biblioteca Astra — Sibiu, fond Colecția de Documente mss., cota 9508/1773, p. 33.

⁵² *Ibidem*, p. 4.

köböl de mere pădurete“. Din porci lua tot al zecelea grăsun; chiar dacă iobagul avea numai patru, și atunci feudalul îi lua unul⁵³.

Baronul Bánffy Emerich le cerea iobagilor din Carastelec, dacă n-aveau unt, să-i dea anual câte 17 creițari. „Administratorul Măriei Sale a luat cu forța drept dijmă din 5—6 șoldani, unul, și anume pe cel mai frumos“⁵⁴. Contele Redai Farkas și baronul Korda Gheorghe luau de la iobagii și jelerii lor din Uileacu Șimleului dijmă din cereale, zeciuială din porci, o oaie cu miel din zece, câte o găină și 20 ouă, o iție de unt sau trei măsuri de untură de porc, 10 pfunzi rafie de tei pentru legat via. Baronul Bánffy Farkas le pretindea țăranilor domeniali din Măeriște aceeași rentă în produse, cu unele particularități, și anume: 12 pfunzi de rafie de tei; pentru fiecare 10 oi, câte 2 miei. Baronul Bánffy Mihai lua unul din nouă miei⁵⁵.

Nobilii îi obligau pe iobagii și jelerii din Pericei să dea „pe seama Curtii câte o găină, 20 ouă, o cupă de unt, o cupă de alune, 6 pfunzi de rafie de tei, câte 2—3 vici de mere pădurete pentru hrana porcilor, o vică de coarne pentru rachiu“⁵⁶. Contesa Cosmis Cristina, înafară de dijmă, mai pretindea fiecărui iobag din Vîrșolț să-i dea „trei vedre de vin, iar acela care nu are e silit să plătească trei mariași, adică 51 creițari“⁵⁷.

Șirul obligațiilor de rentă în produse și particularitățile acestora era cu mult mai mare. În practică, nobilii din comitatul Crasna, ca și din alte părți, dijmuiiau orice produs al țăranilor de pe domeniile feudale, obligându-i pe aceștia la nenumărate daturi în interesul curții.

Obligații în bani

După renta în muncă și produse, prin mărimea și greutatea sa urma renta în bani. Locuitorii satelor și târgurilor, în general, iobagii și jelerii, în special, aveau o multitudine de obligații bănești. Aceștia trebuiau să plătească tot felul de taxe și dări către stat, feudali și biserică. Se dădea dare pentru pământ, poartă, vite; pentru capul de familie și membrii acesteia; impozitul numit de Sîn Mihai, pentru întreținerea armatei și altele. Și în acest domeniu interveneau o serie de particularități de la sat la sat și de la moșie la moșie.

În „plîngerile locuitorilor (iobagi) din comuna Guruslău“⁵⁸, aceștia arată că „impozitul către județ ajunge chiar la 30 florini“, sumă care echivala cu contravaloarea a trei vite cornute mari.

Iobagii și jelerii din Carastelec îi acuză pe nobilii Bánffy, spunînd: „pe fiecare ne taxează după intravilanul unde locuim, ba această taxă — baronul Bánffy Farkas — o pretinde, pe jumătate ori a treia parte, și pentru

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 7.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 10.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 13.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 12.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 34.

intravilanele needificate (neclădite) și după care nu tragem nici un folos. În afară de aceasta, ne mai pretinde în bani suma de 51 creițari⁵⁹. Nobilii mai încasau anual „de la fiecare iobag, câte 15—20 florini; de la unul mai mult, de la altul mai puțin”⁶⁰. Iobagii din Criștelec, atunci când se plîng împotriva baronului Bánffy Farkas, precizează că acesta le ia „pentru fiecare intravilan (cîte) un florin”⁶¹.

Darea pentru vite, de asemenea, era destul de apăsătoare. „Omul care are două sau patru vite, plătește 10—12 florini, iar cei mai înstăriți sînt obligați să plătească 15, 16 și 18 florini”, se plîng iobagii din Guruslău⁶². Cei din Bocșa Română declară că „nu știm cît este impozitul pe vitele și bucatele noastre, dar din experiență observăm că gospodarul cel mai sărac ajunge să plătească 5—6 florini, iar cel care are o stare mai bună, 10—13 florini”⁶³. Greutatea acestei obligații mai consta și în faptul că nu se ținea seamă de scăderea numărului de vite într-o anumită perioadă de timp, ci țărani continuau să fie impuși pe baza unei evidențe mai vechi. Deși „ni s-au împușinat vitele, s-a continuat să fim impuși și încasați cu taxa cuvenită după vitele ce existau atunci”, cu toate că „astăzi nu mai avem nici jumătate din numărul lor”⁶⁴, declară iobagii din Pericei.

Fără a preciza natura obligației, iobagii și jelerii din Almaș reclamă că nobilului Vaji László, „anual îi dăm taxă, pe care noi o considerăm că este foarte mare”⁶⁵.

Capitația sau darea pe cap de locuitor reprezenta sume destul de însemnate. Astfel, locuitori din Bocșa Română și Guruslău, referindu-se la această obligație, spuneau că „greu apasă asupra noastră”. După care arată că „impozitul pentru fiecare om liber a ajuns la 4 florini, cel pe un iobag 2 florini, iar cel pe un jeler 3 florini”⁶⁶. Mai departe, locuitorii din Bocșa Română adaugă, că: „pentru băiatul iobagului se plătește 2 florini, pentru cel al jelerului 3 florini; pentru băiatul căsătorit 4 florini”, iar „băiatul și fata de 15 ani sînt impuși cu 18 creițari”⁶⁷.

O altă obligație bănească care a provocat o serie de nemulțumiri în rîndurile țărănimii dependente și este prezentă în aproape toate cele 22 de plîngeri, era aceea a dării numită de Sîn Mihai (8 noiembrie). Țăranilor domeniului din Pericei, nobilii le pretindeau anual cîte 5 florini impozit de Sîn Mihai „fără ca acesta să fie socotit în vreo obligațiune de-a noastră”⁶⁸. Contesa Cosmis Cristina este acuzată de locuitorii din Virșolt că îi forțează să plătească impozitul de Sîn Mihai „contrar ordinului Măritului guvernator” al Transilvaniei.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 5.

⁶¹ *Ibidem*, p. 10.

⁶² *Ibidem*, p. 38.

⁶³ *Ibidem*, p. 32.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 20.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 32, 38.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 32.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 12.

Uneori această dare era transformată într-o obligație în produse. Astfel, iobagii și jelerii din Bocșa Română și Guruslău se plîng împotriva nobililor Bánffy, care le pretind drept dare de Sîn Mihai cîte 51 creițari, „dar cum noi n-avem bani, sîntem forțați să dăm trei vedre de vin”⁶⁹. Aceeași familie nobiliară le cerea țăranilor domeniali din Guruslău, pe lângă cei 51 creițari, „încă 25,5 creițari”, sumă ce reprezenta o compensație pentru nobil, căruia „pînă la Sfîntu Gheorghe (23 aprilie) nu trebuie să-i muncim”⁷⁰.

În unele sate, stăpînii domeniali încasau și o taxă pentru cîrciumărit. În Bocșa Română, nobilii Bánffy „pretind opt florini” pentru cîrciumărit, declară iobagii și jelerii nemulțumiți⁷¹.

Nici unii slujitori din rîndurile iobagilor, care serveau interesele stăpînurilor, nu erau scutiți de taxe și dări. Kovács András din Carastelec se ridică împotriva practicilor baronului Bánffy Farkas, care „deși m-a desemnat a îndeplini demnitatea de primar pe timp de un an, totuși pretinde să plătesc drept taxă 20 florini”⁷². În afară de obligația bănească, primarul amintit trebuia să îndeplinească și celelalte sarcini iobăgești.

Alte taxe și dări percepute de la țărani aveau în vedere întreținerea armatei cartiruită în cetățile din Șimleul Silvaniei, Valcău și Crasna. Iobagii și jelerii din Carastelec îl reclamă pe administratorul baronului Bánffy Emerich pentru că „atunci cînd Măria Sa a înființat armata în cetatea sa (din Șimleul Silvaniei — n.a.), pentru cheltuielile survenite cu acea ocazie, i-a impus cu cîte un florin pe fiecare iobag și jeler”⁷³.

Alte obligații

Asupra locuitorilor satelor și orașelor apăsau și numeroase alte sarcini și greutăți impuse de nobilii feudali, pe baza monopolului lor asupra întregii activități economice.

În „reclamațiunile orașului Crasna, contra Măriei Sale domnul Vaji Mihai”, locuitorii arată „că libera noastră cîrciumă a impus-o cu vama tîrgului, iar măcelăria o impune, contrar dispozițiunilor din trecut”⁷⁴. Deși Curtea de la Viena le-a dat dreptate orașenilor prin delegațiile trimise în capitala imperiului, totuși nobilul a continuat să-i forțeze la plata taxei de vamă pentru cîrciumărit și măcelărit. „Prin acest abuz — declară iobagii din Crasna — atît orașul nostru, cît și noi, am suferit mari pagube”. Sătenii din Virșolt se plîng împotriva moșierilor pentru că dreptul de cîrciumărit „ni l-au restrîns la numai trei luni” pe an⁷⁵. Cei din Petenia îl acuză pe nobilul

⁶⁹ *Ibidem*, p. 32.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 34—35.

⁷¹ *Ibidem*, p. 32.

⁷² *Ibidem*, p. 5.

⁷³ *Ibidem*, p. 7.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 2.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 14.

Fekete Bojer Iános că le-a redus dreptul de a vinde vin de la „o jumătate de an” la numai „trei luni”.

Intr-o serie de localități, nobilii le-au răpit în întregime sătenilor dreptul de circiumărit. O asemenea situație era în Lompirt⁷⁶ și Ip⁷⁷. În această ultimă așezare, locuitorii puteau lua în arendă dreptul de circiumărit, plătind moșierului suma de 15—18 florini anual.

O altă obligație impusă de nobili, cu urmări dăunătoare pentru țăranii dependenți, era aceea a vânzării vinului curții. Sătenii aveau datoria să preia vinul de la stăpînul de pămînt spre a-l vinde sau consuma. Referindu-se la această grea povară, iobagii și jelerii din Cristelec, aflați pe domeniul lui Tordai Iosif, declarau: „Numitul nostru domn ne pune în spinare vînzarea vinului; și ori că îl bem, ori că îl depozităm undeva, ne încasează contravaloarea lui. Pentru această desfacere, nu ne plătește nimic”⁷⁸. Concomitent erau siliți să îndeplinească și celelalte servituți feudale.

Pe moșia baronului Bánffy Dionisie din Guruslău, nobilul a renunțat la măsura vînzării vinului său de către iobagi și jeleri. În schimbul acestei obligații, „trebuie să-i plătim un mariaș (17 creițari — n.a.), ori să-i dăm o vadră de vin, ceea ce pentru noi este o mare împovărare”⁷⁹.

Una din obligațiile foarte grele, comună tuturor locuitorilor dependenți din comitatul Crasna, și omniprezentă în plîngerile celor 22 de așezări, se referă la hrana necesară oamenilor și animalelor pe timpul efectuării robotei. Atît individual, cît și în colectiv, iobagii și jelerii îi acuză pe nobili și administratorii lor că îi obligă să presteze tot felul de munci și cărăușii, fără să le dea nici un fel de hrană. Țăranii domeniali din Camăr își încep „tristele plîngeri”, grupate în 14 puncte, tocmai cu un asemenea capăt de acuzare: „Sîntem siliți — arată dinșii — să executăm munci foarte grele cîte 3 zile pe săptămîină, fără să ni se dea pîine, ori fiertură”.

Hrănirea pe cont propriu de către iobagi și jeleri, atunci cînd ei munceau aproape tot timpul pe domeniul feudal sau în interesul nobililor, nu numai că era deosebit de grea din punct de vedere material, dar avea și grave consecințe privind starea lor de sănătate și capacitatea de muncă.

Diferite abuzuri și ilegalități

Pe lîngă numeroasele și variatele obligații feudale, cărora locuitorii satelor și orașelor trebuiau să le facă față, aceștia aveau de suferit și din cauza unui noian de abuzuri și ilegalități. Nedreptățile se învîlneau la tot pasul, cuprindeau toate domeniile de activitate și îmbrăcau cele mai diferite și apăsătoare forme.

Împotriva unor astfel de abuzuri se ridică locuitorii din Petenia, spunînd: „Domnul moșier a împărțit hotarul, luîndu-ne pămîntul arabil și de

⁷⁶ *Ibidem*, p. 25.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 11.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 35.

cosit“, încît „nu avem din ce trăi“. Tot ei spun mai departe: „mica noastră pădure cu ghindă, pe care am avut-o, moșierul ne-a luat-o cu forța. Astfel, că nu mai avem unde duce grăsunii noștri la pășunat de ghindă“⁸⁰.

Despre nobilii Bánffy, țăranii domeniali din Nușfalău arată: „ne-au pus-tiit pădurea noastră de stejar, cu ghinda necesară hrănirii vitelor și porcilor noștri, transformînd-o fie în pămînt arabil, ori fînață“. Din această cauză, spun aceștia, „pe timpul verii, vitele noastre aproape că pier de foame și, o dată cu ele, și noi“⁸¹.

Descriind starea precară din punct de vedere economic în care se găseau, iobagii și jeleri din Ip demască abuzurile săvîrșite de nobilime. „Domnii moșieri — afirmă ei — au luat cele mai bune pămînturi pe seama lor, iar nouă ne-au rămas numai acelea care, se poate zice, nu aduc nici un folos. Cu terenurile de cosit, au procedat la fel, așa că am ajuns la sapă de lemn“⁸². Nici pămînturile foste neroditoare nu erau lăsate pe mîna țăranilor domeniali. „Dacă defrișăm și curățăm de spini și bălării vreun teren, care astfel devine arabil ori loc pentru cosit, acesta ne este luat și folosit de domnii moșieri“⁸³.

Situația era asemănătoare și pe domeniul contesei Cosmis Cristina din Virșolt. „Ne-a luat nouă, sărmanilor iobagi și jeleri, cele mai bune pămînturi arabile și fînațe, pe care le-a încorporat în moșia sa, dîndu-ne în schimb niște zăvoaie, tufișuri și pămînturi slabe, și în întindere cu mult mai mică, pe care noi nu le putem folosi, și din care nu putem trăi“⁸⁴. Iobagii din Horoatul Crasnei îl acuză pe contele Teleki că le-a „luat cele mai bune pămînturi, și, putem spune, că ni le-a lăsat pe cele mai rele, în care nu rodește aproape nimic“, iar „pădurea ne-a fost luată prin abuz de către domnii moșieri“⁸⁵.

Locuitorii din Șumal, de pe domeniul văduvei nobilului Szénás Iosif, se plîng împotriva numeroaselor abuzuri săvîrșite de aceasta. În urma mai multor jalbe ale sătenilor, guvernatorul Transilvaniei a hotărît că moșierita „nu are voie să pășuneze în hotarul comunei Șumal decît 12 vite de jug și 6 vaci“. Cu toate acestea, văduva Szénás cu „de la sine putere (...) în loc de 18 vite, pășunează 800—900“ și „ne distruge hotarul comunei (...), iar pe noi ne sărăcește cu totul, făcîndu-ne cerșetori“⁸⁶.

Pentru a-și mări terenurile cultivabile, iobagii și jelerii din Șumal au defrișat și destelenit o bucată de pămînt „prin osteneli de nedescris“, pe care l-au semănat cu grîu. Cînd a venit vremea secerișului, stăpîna de pămînt „a dus acasă recolta de grîu“, afirmă sătenii, „deși nu trecuse un an de la defrișare și nu avea dreptul la dijmă“⁸⁷.

Tristele plîngeri ale locuitorilor comunei Camăr consemnează că moșierii „au împuținat pămînturile și livezile noastre, luînd pentru dînșii părțile cele

⁸⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁸¹ *Ibidem*, p. 17.

⁸² *Ibidem*, p. 18.

⁸³ *Ibidem*, p. 18—19.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 39—40.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 19.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 24.

mai bune, (iar) nouă ne-au dat pe cele mai rele, pline de spini și bălării⁸⁸. Moșierul Vaji Mihai și-a însușit, prin abuz, două păduri ale orașului Crasna, pe care, exploatându-le nerațional, le-a distrus, „încît nu mai pot acoperi necesitățile noastre și ale militarilor cartiruiți”⁸⁹, declară locuitorii nemulțumiți. Săteni din Carastelec se plîng că din porunca nobililor Bánffy, slugile acestora „mîna cireada tineretului bovin pe locurile oprite”, unde țărani au „se-mănăturile cu porumb și ovăz, și locurile pentru fîn, distrugîndu-ne complet recolta”⁹⁰.

Prin abuz și ilegalitate, subprefectul Szemerjai László a luat o casă din Pericei, edificată de locuitori pentru ciurdarul satului, mutînd în ea pe un iobag de-al său. Îngrijorați, iobagii și jelerii reclamă cazul, după cum și faptul că subprefectul „are intenția a ne lua și casa de strajă”. Mai departe, ei arată că din cele șase clădiri, pe care dînșii le-au zidit pentru nevoile parohiei, trei au fost luate cu forța de către nobilii Bánffy Dionisie, Marjai și Erdöteleki Alexandru⁹¹. Nobilul Keszeli László a luat, în mod abuziv, de la iobagul Szabo Petru din Petenia, un teren cultivat cu vie, „clădind acolo o cramă, pe care a îngrădit-o, fără a-l despăgubi cu ceva”⁹². Iar moșierul Pentsi Sigismund „ne-a jefuit parohia și pe preotul nostru de locul de casă”, se plîng locuitorii din Lompirt. Cu toate că parohia a fost repusă în drepturi „prin justiție, domnul moșier nu-l cedează”⁹³, arată sătenii în plîngerea lor.

În reclamațiile lor, țărani de pe domeniile nobiliare din Pericei se plîng împotriva stăpînilor de pămînt. „Domnii ne cauzează prădăciuni în proprietățile noastre”, declară aceștia. „Mai suferim mari pagube și din partea căraușilor, ce transportă sare la depozitul din Șimleu, (...) datorită faptului că aceștia, atît la dus cît și la întors, își pășunează vitele în hotarul comunei noastre”, din care motive „ne aflăm într-o mare sărăcie”⁹⁴.

Cartiruirea și întreținerea Regimentului Haller însemna pentru locuitorii comitatului o serie de obligații și greutăți suplimentare. În plîngerea comună a celor 22 de localități din comitatul Crasna, se arată: „sîntem obligați a contribui cu o mare cantitate de grîu” și cu numeroase căraușii la întreținerea armatei. Greutatea mai consta și în aceea, că țărani cumpărau kôböl de grîu „cu patru florini, și chiar mai mult”, iar perceptorul provincial, pe nume Pentsi Sigismund, îl plătea „numai cu un florin și 20 crețari”. Cu alte cuvinte, țărani pierdeau cîte 2,80 florini la fiecare kôböl dat pentru întreținerea garnizoanei imperiale.

Nemulțumiți că nu li se plătea prețul real al cerealelor, iobagii și jelerii din comitatul Crasna au „îndrăznit încă la 23 iunie a.c. (1773) a așterne la Cluj”, înaintea lui Iosif II, o plîngere împotriva organelor administrative comitatense. Cu toate acestea, la 27 iulie 1773, perceptorul provincial „ne-a încunostiințat să ne prezentăm spre a ridica contravaloarea grîului”. Și de

⁸⁸ *Ibidem*, p. 23.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁹¹ *Ibidem*, p. 14.

⁹² *Ibidem*, p. 16.

⁹³ *Ibidem*, p. 26.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 12.

data aceasta li s-a plătit tot 1,20 florini pentru köbölul de grâu. Țăranii, inițial, au refuzat să primească banii, dar fiind amenințați de „onoratul percepător”, au fost nevoiți a se supune și a primi suma respectivă⁹⁵.

De asemenea, ei se mai plîng împotriva percepătorului provincial că nu le achită contravaloarea cărașurilor, pe care le efectuează în folosul Regimentului Haller⁹⁶.

Firește, obligațiile locuitorilor, după cum și abuzurile și ilegalitățile săvîrșite de nobili, administratorii și slugile lor împotriva maselor de truditori de pe domeniile feudale, nu se limitau doar la cele amintite mai sus, ci numărul, varietatea și modul lor de manifestare era cu mult mai mare. În materialul de față ne-am limitat doar la cîteva dintre ele, evidențiindu-le pe cele mai caracteristice, și pe care locuitorii comitatului Crasna le considerau ca fiind cele mai împovărătoare.

Din lipsă de documente, nu se cunoaște cum a fost îndeplinită cercetarea ordonată prin Decretul semnat de Iosif al II-lea, la 23 octombrie 1773. Se știe însă că în lunile și anii următori, situația iobagilor și jelerilor din comitatul Crasna, ca de altfel din întreaga Transilvanie, s-a înrăutățit și mai mult⁹⁷. Obligațiile acestora în loc să scadă, au sporit, iar reclamanții și semnatarii plîngerilor au fost supuși unui tratament brutal. Prevederile rescriptului imperial dat de Maria Tereza în 1774, care prevedea o nouă reglementare a raporturilor dintre stăpîinii de pămînt și țăranii de pe domenii, n-au fost respectate de nobilime. O asemenea soartă a avut-o și decretul lui Iosif al II-lea, din 16 august 1783.

Toate acestea au convins treptat masele de iobagi și jeleri că nu prin demersuri, cereri și plîngerii, adresate „milostivului” împărat vor dobîndi drepturi și libertăți, ci singura cale pentru înlăturarea exploatarei și asupririi feudale o constituie lupta cu arma în mînă. La orizont se contura tot mai puternic, marea răscoală țărănească, în fruntea căreia se vor afla Horea, Cloșca și Crișan.

PAUL ABRUDAN

ANEXA

I

Nr. 9508
(1773)

Slăvite Împărat Roman,

după firea lucrurilor, Domnul nostru mărit, milostiv și etern!

Intrucît după Atotputernicul Dumnezeu, Majestatea Voastră, după firea lucrurilor sințeti ocrotitorul sârmanilor de noi, eterni contribuabili iobagi și, în toate nevoile, mizeriile noastre, numai la Majestatea Voastră putem găsi mîngăiere, vindecare; așteptăm dar de la Majesta-

⁹⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 43.

⁹⁷ Gh. Georgescu-Buzău, C. Șerban, *op. cit.*, p. 111 și urm.; I. Ardeleanu Senior, *Zalăul și împrejurimile în timpul marii răscoale populare din 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan*, în „Zalăul pe treptele istoriei”, Zalău, 1975, p. 26—35.

tea Voastră milostivirea prin care am primi ușurare în județul nostru Crasna; deoarece de la onorata Tablă Continuă putem spune că nu primim nici o ușurare; fie că în această privință nu poate, ori nu vrea să întreprindă ceva, fie că față de domnii moșieri este incapabilă să facă ceva pentru ușurarea situației în care ne aflăm.

Noi, eternii iobagi și oameni proști, îndrăznim a prosterne la picioarele tronului Majestății Voastre, care după firea lucrurilor sînteți eternul nostru domn, *umila noastră plîngere*, care conține durerile noastre, cu speranța că, dacă le veți găsi îndreptățite, vom primi ușurările pe care le cerșim; iar noi promitem că, în continuare, vom rămîne eterni umili și fideli servi ai Majestății Voastre, iar traiul nostru, sîntem siguri, că va deveni mai îmbelsugat.

În urbariul decretat de Majestatea Voastră sînt cuprinse obligațiunile și modul în care noi, iobagii, sîntem datori a-i sluji pe domnii noștri moșieri. Dar din cauza nepriceperii noastre, sîntem siliți să executăm și alte lucrări. Din acest motiv, ne vedem forțați a înainta, prin plecarea genunchilor, noi eternii iobagi ai Majestății Voastre, *aceste plîngeri contra onoratului și nobilului județ Crasna și a nobililor*, precum urmează:

1

*Reclamațiunea orașului Crasna contra Măriei Sale Domnul
Vaji Mihai sînt:*

Prima: Că libera noastră circiumă a impus-o cu vama tîrgului, iar măcelăria o impune, contrar dispozițiunilor din trecut. În două rînduri, cu mari cheltuieli, am mers la Viena, la Înalta Curte, unde cu fiecare ocazie ni s-a dat dreptate. Cu toate acestea, onoratul și nobilul județ, în ciuda ordinului strict al guvernatorului, nu ne-a redat acest drept. Prin acest abuz, atît orașul nostru, cît și noi, am suferit mari pagube.

A doua: Întrucît Măria Sa domnul Vaji Mihai, care ne-a adus orașul la sapă de lemn, a uzurpat de la onorata familie Aspermont bunuri pe care le posedă, nu în calitate de proprietară, ci numai ca amanet, mărutul nostru domn Vaji ne-a jefuit pe noi bieții iobagi de pămînturile arabile și fînațele noastre, încît aproape că nu mai avem nici un pămînt după care să putem trăi, precum și cu ce să putem întreține vitele; de asemenea, cu ce să plătim cuantumul pe care-l datorăm Majestății Voastre; ajungînd în cea mai neagră mizerie, și aceasta numai din motivul că pămînturile noastre arabile și de cosit sînt extrem de mici.

A treia: Măria Sa domnul Vaji Mihai ne-a obligat la munci peste puterile noastre, și anume: ca în fiecare săptămînă, cîte patru zile să cărăm în întregime recolta de grîu și fin, dînd în acest sens aspră poruncă vătăfilor săi, care apoi, prin amenințări și înjurături grave contra lui Dumnezeu, ne silesc la aceste ilegalități. Dacă nu putem suporta, ne spune să mergem cu reclamație la rege.

A patra: Cu toate că primarul orașului are un salariu foarte mic în raport cu serviciul ce-l îndeplinește, totuși domnul Vaji Mihai îl obligă să-i presteze tot felul de munci.

A cincea: Fiecare iobag este silit de către Domnia Sa să-i slujească din toate puterile și, chiar și în cazul că posedă numai două vite de jug, atît el cît și persoana care-l însoțește, sînt obligați să-i lucreze fără mîncare, atît iarna cît și vara.

A șasea: Cele două păduri situate în hotarul orașului nostru, care au fost donate în trecut de unii domnitori pentru acoperirea nevoilor de lemne ale orașului, în mare măsură sînt distruse, încît nu mai pot satisface necesitățile noastre și ale militarilor cartiruiți; iar din pădurea situată în spatele curții domnului Vaji Mihai, nici chiar lemnele trebuincioase serviciului divin, ne este interzis să le aducem. Pe cînd cele două pădurici ale noastre, domnul le pusește fără nici o milă, pe a sa o cruță.

A șaptea: În orașul nostru se află bărbați de margine ai Majestății Voastre. Măria Sa Vaji Mihai a luat cu sila de la iobagul Vinu Mihai pe fiul acestuia, necăsătorit, obligîndu-l să presteze zilnic robota, la fel și pe tatăl acestui tînăr. Acest tată mai are un băiat căsătorit, care voiește să se despartă de părintele său, așa că bătrînul Vinu Mihai, rămînînd singur, este înapoi a plăti cuantumul domnesc ce se cuvine Majestății Voastre, deși acesta la timpul său a fost nu de ultim folos pentru asigurarea hotarului provinciei.

A opta: Respectuos rugăm pe Majestatea Voastră să binevoiască a dispune ca bătrînul Bodea Ioan, care locuiește între noi, și care a ajuns în ultimul grad al minții copiilor, neavînd nici soție, nici putere de a-și pregăti singur mîncarea, să poată rămînea la adînc sa bătrînețe, în îngrijirea noastră, a celor din Crasna.

2

*Reclamațiile celor din Carastelec
contra Mărișilor Lor moșieri*

În această localitate, domnii moșieri sînt: Excelența Sa domnul conte Bánffy Dionisie, Excelența Sa Bánffy Emerich, Excelența Sa domnul Bánffy Farkas și soția, Măria Sa domnul Bánffy Mihai, Măria Sa domnul Bánffy Gheorghe și soția, Măria Sa domnul Bánffy Sigismund și Măria Sa domnul Bánffy Alexandru, toți baroni.

În contra Măriei Sale domnului Bánffy Farkas

Prima: Ne silește a-i lucra de trei ori pe săptămînă, fie cu boii, fie cu palma. Dar Măria Sa nu se mulțumește numai cu atîta, ci ne ia la lucru cînd e timpul cel mai prețios, și anume: vara, cu ocazia secerișului, a cositului, a căratului grîului și finului; toamna, pe timpul curățitului butoaielor și a culesului viilor. Și nu putem scăpa de aceste munci care se țin lanț, timp de 2—3 săptămîni, și anume pînă nu-i depozităm întreaga recoltă. Toate aceste robove sîntem siliți să le facem, fără a primi nici un fel de hrană. Noi putem lucra pentru propriile noastre nevoi numai pe cel mai rău timp, cînd de fapt nu mai putem cîsi nimic pe seama noastră, și astfel nu ne putem agonisi cele de care avem lipsă.

A doua: Pe fiecare ne taxează după intravilanul unde locuim, ba această taxă o pretinde, pe jumătate, ori a treia parte, și pentru intravilanele needificate (neclădite) și după care nu tragem nici un folos. În afară de aceasta ne mai pretinde în bani, suma de 51 creițari.

A treia: Pe timpul strînsului, Măria Sa mîină cireada tineretului bovin pe locurile oprite, unde noi avem semănăturile cu porumb și ovăz, și locurile pentru fin, distrugîndu-ne complet recolta. Pe unii iobagi, în acest timp, ca să nu poată lucra pe alumnia lor, nici nu-i lasă să meargă pe la casele lor, chiar dacă din această cauză, toată recolta li s-ar prăpădi. Și dacă nu-i îndeplinim porunca, prin vătășii lui ne trimite în cetatea Șimleului, unde ne ține închis; ori, pentru a se răzbuna pe noi, ne obligă să-i lucrăm îndoit, fără a ține seamă că sîntem în serviciul Majestății Voastre sau al onoratului și nobilului județ. Dacă nu ne place, ne trimite la Majestatea Voastră.

A patra: Deși m-a desemnat a îndeplini demnitatea de primar pe timp de un an, totuși pretinde să plătesc drept taxă 20 florini și, în plus, să-i lucrez timp de o lună dimpreună cu doi oameni din familia mea și patru vite de jug. Atunci cînd nu voi mai fi primar, eu, Kovács András, îl voi servi din toată puterea mea, și anume: cînd dorește, fără nicio mîncare.

A cincea: Înfără de obligațiunile noastre obișnuite și forțate, în fiecare an sîntem datori să-i dăm: o găină cu zece pui; la fiecare sărbătoare a culturilor, fiecare iobag: cîte zece ouă, un pui de cocoș castrat, o ferdelă de ovăz, înfără de zeciuială, tei pentru legat vița de vie. Anual ia de la fiecare iobag, cîte 15—20 florini; de la unul mai mult, de la altul mai puțin. Ne impune cu țesut, pe unii cu patru pfunzi, pe alții mai mult. Atunci cînd unul din Măriile Lor moare ori se căăstorește, sîntem obligați să dăm o vită, de tăiat. Anual dăm unt și dijme, cîte un köböl (4 vici) de mere pădurește. Din zece porci, iobagul e obligat să dea unul. Întrucît nu toți avem cîte zece porci, și din patru ia unul. Diferitele trambalări la care sîntem supuși, Măria Sa nu ni le scade din nici o obligațiune a noastră.

A șasea: Pe timpul secerișului, după ce ni se impune să secerăm 30, 40 și pînă la 50 cruci de grîu, Măria Sa ne mai obligă să arăm acel pămînt, împreună cu încă 6—7 persoane, cu toții punîndu-ne toate puterile. Dacă nu putem, ne obligă să plătim în bani. Atunci cînd refuzăm să îndeplinim aceste poveri foarte grele, sîntem arestați și puși în butuci. Mai mulți au fost bătuți. După ce s-a terminat secerișul, sîntem forțați cu toții să transportăm grîul, finul și alte recolte, așa că, neavînd timp de a strînge și transporta recolta noastră, sîntem sortiți pieirii.

Reclamațiunile noastre contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Mihai

Prima: Atunci cînd e timp frumos, Măria Sa ne obligă să-i muncim cu vitele noastre cornute trei zile, iar pe cei fără vite — patru zile.

A doua: Din acel timp, adică începînd cu luna iulie, Măria Sa a obligat pe fiecare iobag cap de familie, ca în continuu, timp de trei luni, să transporte vasele necesare în vederea culesului viilor, iar pe noi ne-a silit să le reparăm pînă la cules. După socotelile făcute de noi, aceste reparații ar costa 50 florini, dar Măria Sa nu ne-a dat nimic. Ba mai mult, pe timpul cît am reparat aceste buți și vase, Măria Sa ne-a forțat să efectuăm și alte diferite munci.

Contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Gheorghe reclamăm:

Prima: Sărmanilor iobagi, măritul și bunul Dumnezeu le-a dat atîta putere ca să poată servi dimpreună cu vitele lor, încordîndu-și toate puterile, cite trei zile, dimpreună cu doi membri ai familiei lor. Dar Măria Sa nu se mulțumește numai cu atîta, ci timp de 6 săptămîni îl silește să lucreze la arat cu 4 boi ai săi. De asemenea, pe timpul culesului viilor, continuu, fără a primi nici un fel de mîncare. Dar dacă iobagul proprietar de boi, este mînat să lucreze cu palmele, muncește 4 zile.

A doua: În afară de acestea, spre marea durere și mîhnire, de 8 ani de zile, nobilul a dus cu forța la Curtea sa pe fiul iobagului Radum Petru, în etate de 22 ani, silindu-l să efectueze diferite munci. Dar nu se mulțumește numai cu atîta, ci silește și pe tatăl tinărului să lucreze tot felul de munci. Il sărăcește, iar atunci cînd are nevoie obligă la muncă încă și a doua persoană din familia lui, așa că din aceeași casă lucrează trei persoane fără întrerupere. În final, acesta va ajunge să cerșească.

A treia: În general luat, Măria Sa domnul baron Bánffy Gheorghe comite aceleași ilegalități, ca și Măriile Lor Bánffy Farkas și Mihai.

Reclamațiile contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Emerich

Prima: În ce privește robotele ce ni le pretinde să executăm, sînt acelea mai sus-amînerotate; dar dacă nu putem da untul ce ni se cere în fiecare an, sîntem obligați să plătim 17 creițari.

A doua: Deoarece de la o casă nu au ieșit la strînsul finului doi oameni, nefiind în acea familie, înafară de soție, un alt membru, a trimis după el vătășelul, care l-a adus la curtea logofătului, unde a fost bătut. Pe urmă a fost silit să secere, fără întrerupere, 37 cruci de grîu.

A treia: Atunci cînd Măria Sa a înființat armată în cetatea sa, pentru cheltuielile survenite cu acea ocazie, i-a impus cu cite un florin pe fiecare iobag și jeler.

A patra: Administratorul Măriei Sale a luat cu forța drept dijmă din 5—6 șoldani, unul, și anume pe cel mai frumos.

A cincea: Un iobag al Măriei Sale din motivul că n-avea pîine a fost nevoit să plece la seceriș într-un alt sat, pe timp de 6 zile. Pentru aceasta, administratorul moșiei i-a luat o juninecă de un an și jumătate și a tăiat-o la măcelărie, cu toate că acest sărman iobag v-a oferit să dea 6 quintale de grîu. Administratorul a refuzat, înjurîndu-l cu expresii grave la adresa lui Dumnezeu. Numai după mari rugăminți, i-a restituit pielea vitei. Juninca valora cel puțin 8 florini. Astfel a fost păgubit acest biet iobag.

Reclamația contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Boldijar

Prima și ultima: În afară de abuzurile de prestări de munci mai sus descrise, administratorul său ne obligă să mergem 8—9 mile pe orice timp, chiar și iarna, fără să ne dea mîncare.

Reclamația contra Excelenței Sale domnul conte Bánffy Dionisie

Noi, iobagii Excelenței Sale, înafară de abuzurile similare mai sus descrise, reclamăm că administratorul domniei sale ne obligă să muncim 4—5 și 6 săptămîni fără întrerupere, pe orice timp, fără să primim nici o hrană.

3

Reclamațiile noastre ale celor din localitatea Uileacu Șimleului, contra moșierului nostru, Măria Sa contele Redai Farkas, contra Măriei Sale domnul baron Korda Gheorghe

Prima: Măria Sa domnul conte Redai Farkas, în decursul anului întreg, ne pretinde fără nici o milă orice robotă ce o prestăm, fie cu palmele, fie cu vitele noastre. De altfel, asemănător ca ceilalți domni moșieri, fără a ne da nici un fel de hrană.

A doua: Ne ia dijmă din porci, și anume: dacă avem zece, cîte unul, și pe cel mai bun. Dacă nu avem zece, atunci din șase unul. Înafară de acestea, fiecare iobag este obligat să dea o găină și 20 de ouă; să toarcă cîte 4 pfunzi de cîneapă; cu toate că noi nu avem pămînt suficient, nici arător și nici pentru coasă, din care să putem trăi.

Reclamațiile contra Măriei Sale domnul baron Korda Gheorghe

Prima: În fiecare săptămînă muncim fără nici o hrană.

A doua: Dacă avem zece porci, unul și anume cel mai frumos ni se ia în dijmă. Dacă nu avem zece porci, ne obligă să-i plătim 6 crețari.

A treia: În fiecare an, iobagul este obligat să dea o găină și 20 de ouă; o iție de unt, dacă nu are vacă, trebuie să plătească 12 crețari, ori să dea trei măsuri de untură de porc. Asemenea, 10 pfunzi rafie de tei pentru legat vie, precum și să toarcă 4 pfunzi de cîneapă.

A patra: Măria Sa ne dijmuieste necontenit porumbul nostru.

4

Reclamațiunile celor din Criștelec, contra Măriei Sale domnul baron Korda Gheorghe, Măriei Sale domnul baron Bánffy Farkas și Mihai și a onoraților domni Korda Iosif și (Kaszony) Dionisie Ignat

Prima: Din cauza muncilor grele și inumane la care sîntem supuși, fără să primim nici un fel de hrană, atît noi, iobagii, cît și jelerii, într-atîta am sărăcit că nu avem cu ce să contribuim la susținerea armatei Majestății Voastre, iar noi neavînd cu ce ne hrăni, sîntem fără nici o vlagă.

Contra Măriei Sale domnul baron Korda Gheorghe

A doua: Anual, atît iobagul cît și jelerul este obligat să dea o găină și 20 de ouă. Din porci, administratorul ia dijma întocmai ca ceilalți domni moșieri; o iție de unt, indiferent dacă sârmanul iobag sau jeler are vacă sau nu.

A treia: Dăm rafie de tei pentru legatul viei, după bunul plac.

A patra: De la oricare sârăc, care are zece oi, se ia una cu miel cu tot.

A cincea: Fiecărui iobag și jeler i se impune să toarcă cîte 4 pfunzi de cîneapă. Această muncă nu ni se socotește în nici una din obligațiunile noastre.

Contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Farkas

Prima: În afară de toate robotele pe care le efectuăm, Măria Sa pentru fiecare intravilan ne pretinde un florin.

A doua: Ne obligă să dăm fiecare cîte 12 pfunzi de rafie de tei, care însă nu ni se scade din obligații.

A treia: Anual, de la fiecare gospodărie pretinde o găină și zece ouă.

A patra: După fiecare zece porci, dăm unul; dacă nu avem, plătim 7 crețari.

A cincea: După zece oi, se iau câte doi miei.

Contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Mihai

Prima: Măria Sa, din nouă miei, ia unul.

A doua: Din zece porci, ia unul; dacă iobagul nu are zece porci, atunci ia 6 crețari.

A treia: Anual, atât de la iobag, cât și de la jeler, Măria Sa ia o găină și 20 ouă. Pretinde să-i toarcem, și altele, așa cum cer, de altfel, și alți domni. Pentru toate acestea, nu ni se face nici un scăzământ din obligațiile noastre.

Contra Măriei Sale domnul Tordai Iosif

Prima: Din momentul în care i-a reușit ca pe iobagul său să-l aibă la curte, fie cu vitele, fie singur, nu-l lasă să plece acasă timp de 7 săptămâni, spre a putea munci și la gospodăria lui, fiind obligat în acest timp să lucreze continuu, fără a primi nici un fel de hrană.

A doua: Numitul nostru domn, ne pune în spinare vânzarea vinului, și ori că îl bem, ori că îl depozităm undeva, ne încasează contravaloarea lui. Pentru această desfacere, nu ne plătește nimic. Cu toate acestea, sîntem siliți a îndeplini, fără întrerupere, și celelalte obligațiuni.

Contra onoratului domn Kaszonyi Dionisie Ignat

Prima: Zilnic sîntem siliți a îndeplini diferite munci, fără a primi vreo hrană, pe orice timp.

A doua: Domnul nostru nu ne dă nici un petec din pămîntul său arabil. De asemenea, nici din poiana lui de cosit; cum de altfel, nici nu are de unde să ne dea. Dar cu toate acestea, ne silește să-i prestăm diferite munci. Pe timpul iernii, în fiecare săptămînă, sîntem obligați să-i transportăm la Șimleu Silvaniei trei cară de lemne.

A treia: Atunci, cînd la ordinul Majestății Voastre, mergem în serviciu la salină și nu putem să îndeplinim sarcinile pentru numitul domn numai cu vitele noastre, trimite oamenii săi înarmați după noi, care ne arestează, apoi ne bat crunt prin temnicerul curții. În plus, mai sîntem amendați cu 30 florini, drept plată pentru slujbă.

5

Reclamațiile noastre a celor din Pericea, contra Excelenței Sale domnul baron

Korda Gheorghe, Măriei Sale domnul baron Bánffy Dionisie, Măria Sa domnul baron Bánffy Sigismund, Măria Sa domnul baron Bánffy Alexandru, Măria Sa domnul baron Bánffy Alexa, mărișilor domni Marjai Alexandru și Gheorghe, onoratului domn Puti Alexandru

Prima: În tot decursul anului sîntem siliți să executăm robote împovărătoare în inte-resul domnilor, fără a primi pîine ori ceva hrană, cu mîncarea noastră, din care motiv ne aflăm într-o mare sărăcie. Neexistînd nici o rînduială în executarea robotelor, sîntem hărțuiți zi și noapte.

A doua: Din porcii, porumbul și alte bunuri ale noastre, din care trăim, sîntem dijmuiți.

A treia: Avem foarte puțin pămînt arabil și loc de cosit, din care să trăim.

A patra: În fiecare an, ne încasează impozitul de Sîn Mihai, în sumă de 5 florini, fără ca acesta să fie socotit în vreo obligațiune de-a noastră.

A cincea: Domnii ne cauzează prădăciuni în proprietățile noastre, pe care le-am moș-tenit de la părinți. În afară de acestea, mai suferim mari pagube și din partea căraușilor, ce transportă sare la depozitul din Șimleu, care este aproape de comuna noastră și, aceasta datorită faptului că, aceștia, atât la dus cât și la întors, își pășunează vitele în hotarul comunei noastre.

A șasea: Prețul bucatelor s-a urcat peste tot în mod simțitor, fiind nevoiți să plătim câte 4 mariași pentru o vică; iar acele bucate care sîntem obligați a le da pentru întreținerea armatei Majestății Voastre, ni se plătesc de-abia cu 10 creițari și nu mai mult vica.

A șaptea: Căraușii ce transportă sare, trec în sus și în jos prin hotarul comunei noastre, cauzînd multe stricăciuni, atît drumului, cît și podurilor, a căror reparații cad în sarcina noastră, fără a primi vreun ajutor din partea cuiva, deși această muncă se face și în interesul Majestății Voastre.

A opta: Unii dintre noi sîntem împovărați cu și un alt necaz, și anume: de cînd au murit părinții noștri, din vreo nenorocire ni s-au împușinat vitele. Cu toate acestea, de cînd a fost introdusă Tabella, s-a continuat să fim impuși și în casați cu taxa cuvenită după vitele ce existau atunci, deși astăzi nu mai avem nici jumătate din numărul lor.

A noua: Drept dijmă din zece porci, ni se ia unul; iar dacă nu avem zece, atunci ne obligă să plătim 6 creițari.

A zecea: De la fiecare iobag și jeler se ia pe seama curții câte o găină, 20 ouă, o cupă de unt, o cupă de alune, sau, dacă nu poate să le strîngă, dă câte 12 creițari; pentru legatul vici, 6 pfunzi de rafie de tei. Fiecare iobag și jeler este obligat a toarce 4 pfunzi de cîneapă, să dea câte 2—3 vici de mere pădurețe, pentru hrana porcilor; de asemenea, o vică de coarne pentru rachi.

A unsprezecea: Acel iobag care locuiește în comuna unde domiciliază moșierul său, dimpreună cu un alt iobag din aceeași casă, sînt obligați să lucreze la culturile de cîneapă. Sîntem siliți a lua parte la vînătoare, precum și la curățitul buruienilor din via domnului nostru. Toate acestea și alte robote abuzive, nu ni se socotesc nicăieri.

A douăsprezecea: Drept urmare a unui ordin sever al guvernatorului provinciei, privitor la executarea serviciului de pază de zi și de noapte, am clădit pe un loc public din marginea comunei un edificiu de strajă. Acum vreo 20 de ani, lîngă această clădire, am zidit o altă casă pentru ciurdarul satului. Acum, stimatul nostru domn, subprefectul Szemerjai László, ne-a luat cu forța casa zidită pentru ciurdar, mutînd în ea pe un iobag de al său. Asemenea, are intenția a ne lua și casa de strajă, pretinzînd dijmă pentru ea.

A treisprezecea: Pentru nevoile parohiei noastre au fost zidite 6 case. Dintre acestea, domnii moșieri au luat trei pentru dinșii, și anume: una, pe seama Excelenței Sale domnul baron Bánffy Dionisie; a doua, pe seama onoratului domn Marjai; iar a treia, pe seama domnului Erdőteleki Alexandru, și, astfel sărmana noastră parohie a suferit pagubă.

6

Reclamațiile celor din comuna Virșolt, contra Măriei Sale doamnă contesă Cosmis Cristina, soția decedatului baron Bornemisza Ignat

Prima: Măriții domni ne-au retras ori restrîns unele privilegii care ne-au fost date de unii dintre milostivii domnitori din trecut. Astfel, donațiunea ce am avut-o privitor la dreptul de circiumărit comunal, care ne-a asigurat venirii mari în tot decursul anului, Măriile Lor ni l-au restrîns la numai trei luni. Avînd în vedere faptul că localitatea noastră este situată pe drumul mare, unde se află stația de poștalion, am suferit o pagubă foarte mare.

A doua: Domnul moșier ne-a luat nouă, sărmanilor iobagi și jeleri, cele mai bune pămînturi arabile și fînațe, pe care le-a încorporat în moșia sa, dîndu-ne în schimb niște zăvoaie, tufisuri și pămînturi slabe, și în întindere cu mult mai mică, pe care noi nu le putem folosi, și din care nu putem trăi. De asemenea, nu putem plăti nici impozitul și taxele la care sîntem impuși.

A treia: În fiecare săptămînă, noi, iobagii lucrăm moșierilor noștri câte 3 zile, iar jelerii 2, fără a ni se da nici un fel de hrană. Însă ce este mai rău constă în faptul că sîntem siliți să mergem pe orice timp la o distanță de 7 mile, fără a ni se da nici nouă, nici vitelor noastre, nici un fel de hrană.

A patra: Fiecare iobag, în afară de dijmă, mai este obligat a da trei vedre de vin, iar acela care nu are, e silit să plătească 3 mariași, adică 51 creițari. Impozitul de Sin Mihai, contrar ordinului Măritului guvernator, Măriile Lor totuși îl încasează.

A cincea: Contrar dispozițiunilor Măritului guvernator, grăsunii iobagilor și jelerilor, care se află la pășune, sînt zeciuțiți, dar ghindă nu ni se dă pentru hrana lor.

A șasea: După pământurile pe care le-am scos din bălării ni se ia dijmă, chiar din primul an.

A șaptea: Drept represalii, Măriții moșieri, și pe noi, ca și pe alți frați de-ai noștri, care au făcut reclamații, ne mină fără nici o milă la diferite munci.

7

Reclamațiile noastre ale locuitorilor comunei Petenia, contra onoratului domn (Fekete Bojer Iános), care îndeplinește funcția de administrator principal al dărilor, în comuna Șoimuș

Prima: Din timpuri imemorabile și după un vechi uz, cârciumăritul în această comună a fost un privilegiu pentru o jumătate de an, pînă cînd stăpînul nostru de pămînt nu ne-a răpit acest drept. El ne-a lăsat dreptul de a vinde vin numai pe timp de trei luni.

A doua: Mica noastră pădure cu ghindă, pe care am avut-o, moșierul ne-a luat-o cu forța. Astfel, că nu mai avem unde duce grăsunii noștri la pășunat de ghindă.

A treia: Domnul moșier a împărțit hotarul, luîndu-ne pămîntul arabil și de cosit, încît, cu desăvîrșire, nu avem din ce trăi. Astfel, am devenit cu totul neputincioși privind obligațiunile ce le avem de îndeplinit față de Majestatea Voastră. Domnul moșier a ocupat totul.

A patra: Înafară de dijma regală, dacă ni se fac ceva cereale, domnul moșier ne ia o parte din nouă, și astfel din zece cruci de cereale, în urma dijmei nedrepte, nouă bieților iobagi ne rămîn numai 8 cruci. Acest fapt ne cauzează pagube și nedreptăți peste măsură.

A cincea: Anual, fiecare iobag e obligat să dea domnului moșier o vică de ovăz, o găină, precum și drept dijmă din fiecare zece grășuni, unul. Cei mai săraci, care nu au zece grășuni, sînt obligați să plătească 6 creițari.

A șasea: Amăsurat cu puterile noastre, sîntem siliți — singuri ori cu vitele noastre — de a merge cîte 7—8 mile pe timpul culesului viilor, indiferent dacă e vreme rea. Nu ni se dă, nici nouă, nici vitelor noastre nici un fel de hrană, făcînd acest drum lung pe cont propriu. De altfel, nici atunci cînd executăm alte diferite robote, domnii moșieri nu ne dau nici un fel de hrană.

A șaptea: Moșierul nostru, domnul Fekete Bojer Iános, împovărează din cale afară pe locuitorul comunei noastre Szabo Petru, obligîndu-l pe timpul culesului viilor să-i transporte vinul cu vitele sale la o distanță de 12 mile, pînă în comuna Iclod, fără a-i da nici un fel de hrană. Din această cauză sărmanul iobag este nevoit a-și procura hrana pe cont propriu.

A opta: De la acest locuitor, pe nume Szabo Petru, care, din timpuri imemorabile, avea sădită o vie în dosul casei sale, onoratul domn Keszeli László i-a luat-o cu forța, clădind acolo o cramă, pe care a îngredit-o, fără a-l despăgubi cu ceva pe acel sărman iobag.

8

Jalnica tînguire a celor din comuna Nușfalău, contra întregii Măritei familii Bánffy

Prima: Conform poruncii Măriei Sale, milostivul și eternul nostru stăpîn de pămînt, sîntem obligați a executa robotă de iobagi, cîte 2 zile de săptămînă. Dar această poruncă grațioasă și milostivă nu are nici o valoare, deoarece în executarea acestor robote nu se respectă nici o normă, ci, zi și noapte, după bunul plac al Măritului nostru domn, fără nici o întrerupere, sîntem siliți a lucra, și îndeosebi pe timpul verii, cînd și bietul iobag ar putea să-și cîștige hrana. Administratorii Măriei Sale nu ne lasă să plecăm acasă cîte 2—3 săptămîni.

A doua: Mai jalnic este faptul că sîntem siliți să mergem pe timp aspru și cu totul nepotrivit la distanțe de cîte 8—9 mile, astfel că vreme de 2—3 săptămîni nici nu putem să ne reîntoarcem la casele noastre. Atunci, în cel mai bun caz, sîntem lăsați să ne odihnim 3—4 zile și, imediat, trebuie să efectuăm munca grea de iobag. Pe timpul duratei acestor

robote extrem de grele și lungi, Măriții noștri domni, nici nouă, nici vitelor noastre nu ne dau nici un fel de hrană.

A treia: Mulți dintre noi sînt siliți să execute munca grea de iobag, însoțiți de încă o persoană.

A patra: Mai de mult, cei ce îndeplineau funcția de primar, avînd în vedere multiplele și grelele obligațiuni ce are de îndeplinit, erau scutiți de a efectua robote și de a plăti taxe. Acum, cu toate acestea, este impus. Actualul primar a fost impus și încasat cu două vedre de seu topit.

A cincea: Anual, încasarea impozitului cuvenit Majestății Voastre, s-a făcut la noi în comună după obiceiul moștenit de la părinții noștri. Plata acestui quantum cuvenit Majestății Voastre, pe care pînă acum am făcut-o în pace, de data aceasta a trebuit să o întrerupem din cauza robotelor ce executăm fără întrerupere pe seama domnilor noștri, fiind continuu îmboldiți cu grele înjurături și blesteme la adresa lui Dumnezeu.

A șasea: Asemenea, ne-au pustit pădurea noastră de stejar, cu ghinda necesară hrănirii vitelor și porcilor noștri, transformînd-o fie în pămînt arabil ori finată, așa că pe timpul verii, vitele noastre aproape că pier de foame și, odată cu ele, și noi. Astfel, neavînd cu ce ne hrăni, am devenit neputincioși față de obligațiunile ce avem de îndeplinit către Majestatea Voastră.

A șaptea: Ne impune cu taxe, cu impozitul de Sîn Mihai; ne cere găină, ouă, ovăz, unt și multe altele, așa cum cer măriții domni moșieri și de la cei din Carastelec.

9

Reclamațiunile contra domnilor moșieri din comuna Ip

Prima: Noi, sărmanii iobagi pe veci, din comuna Ip, îndrăznim să venim înaintea Majestății Voastre cu această jalnică plîngere: dacă alte comune au drept de circiumărit pe un timp oarecare din an, noi dobîndim acest drept numai atunci dacă îl luăm în arendă de la domnul nostru moșier, plătiind 15—18 florini. Comuna noastră fiind situată la drumul țării, îndrăznim a ruga pe Majestatea Voastră să avem și noi dreptul de circiumă pe întreg anul, fără nici o întrerupere, în folosul erariului și al comunei noastre, așa cum îl are și domnul moșier al nostru.

A doua: În grelele și neîntreruptele noastre robote de tot felul, ce sîntem siliți să efectuăm, nici noi, așa cum nici cei din alte comune, nu primim nici un fel de hrană.

A treia: Primarul nostru, numit pe un an, este obligat să execute cu cea mai mare rigurozitate toate robotele de iobag, fără a primi vreo mîncare.

A patra: Domnii moșieri au luat cele mai bune pămînturi pe seama lor, iar nouă ne-au rămas numai acelea care, se poate zice, nu aduc nici un folos. Cu terenurile de cosit, au procedat la fel, așa că am ajuns la sapă de lemn, nefiind de nici un folos erariului regal, iar noi neavînd cu ce ne hrăni, sîntem sortiți pieirii.

A cincea: Dacă defrișăm și curățăm de spini și bălării vreun teren, care astfel devine arabil ori loc pentru cosit, acesta ne este luat și folosit de domnii moșieri.

10

Reclamațiile ce le avem noi, locuitorii comunei Șumal, contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Mihai, Măriei Sale domnul Bánffy Gheorghe, Măriei Sale domnul Szilvassy Ioan, Măriei Sale văduva lui Szénás Iosif, contra onoratului domn Szénás Antoniu

Prima: Măriile Lor, mai sus numiți, obligă pe fiecare iobag să lucreze săptămînal cîte 3 zile, iar pe jeleri cîte 2 zile, fără a le da nici un fel de hrană.

A doua: Cu desăvîrșire nu avem pămînt arător sau loc de cosit, după care am putea trage folos. Dacă-i cerem pămînt, domnul moșier ne răspunde să defrișăm.

A treia: Cu toate că nu avem nimic, sîntem obligați să efectuăm robota de iobag, atît ziua, cît și noaptea, fără să primim nici un fel de hrană.

A patra: Atunci, când Antotputernicul Dumnezeu binecuvîntează pădurea noastră cu recoltă de ghindă, din porcii noștri ne iau zeciuială.

A cincea: Atunci când lucrăm cu vitele noastre, în număr de 4 și 6, domnii ne socotesc această muncă făcută cu brațele.

A șasea: Ordinul milostivului guvernator a fost că Măria Sa văduva doamnă a lui Szénás Iosif nu are voie să pășuneze în hotarul comunei Șumal decît 12 vite de jug și 6 vaci. Cu toate că acest ordin al Măritului guvernator i s-a comunicat prin onoratul și nobilul județ, totuși Mărita doamnă, de la sine putere, ne distruge hotarul comunei prin aceea că, în loc de 18 vite, pășunează 800—900, iar pe noi ne sărăcește cu totul, făcîndu-ne cerșetori.

A șaptea: Acolo unde de 200 de ani nu s-a semănat grîu, prin osteneli de nedescris l-am defrișat, transformîndu-l în pămînt arabil, în care am semănat grîu. Mărita doamnă, contrar legilor țării, fără să ne fi avisat, atunci cînd a venit secerișul, a dus acasă recolta de grîu, deși nu trecuse un an de la defrișare și nu avea dreptul la dijmă. Din acest motiv, am suferit foarte mari pagube.

11

Reclamațiile celor din comuna Almaș, contra domnului oberszer Vaji László, a Măritului domn Szilvássy, a onoratei doamne văduva lui Szénássy și contra onoratului domn Szénássy Antoniu

Prima: Contra Măriei Sale domnul Vaji László, căruia anual îi dăm taxă, pe care noi o considerăm că este foarte mare. Asemenea, anual îi dăm zeciuială din porci, iar dacă nu avem, atunci sîntem siliți să plătim 12 creițari. Tot anual, ne ia cîte o găină, 10 ouă, un sac, iar cine nu are sac plătește în bani 17 creițari.

A doua: Contra Măriei Sale domnul Szilvássy Ioan ne plîngem pentru că obligă pe fiecare jeler să-i lucreze pămîntul timp de 2—3 zile și 4 zile, fără nici un fel de hrană.

A treia: Fie că este sau nu recoltă de ghindă, din fiecare 10 porci ni-l ia pe cel mai bun, iar dacă n-avem, ne obligă să-i plătim 7 creițari.

A patra: În fiecare an trebuie să-i dăm găina de Crăciun și cîte 10 ouă.

A cincea: Acela care are 4 sau 6 vite de jug și lucrează cu ele, i se socotește ca și cînd ar fi lucrat cu palmele.

A șasea: Anual după culesul viilor, sîntem obligați să transportăm la Șimleu un car cu vin, la o distanță de 9 mile; dar nici vitelor, nici nouă nu ni se dă nici un fel de hrană, ori să ni se plătească ceva.

A șaptea: De altfel și noi, servind ca și alți sărmani iobagi, avem aceleași plîngeri contra onoratei doamne Szénássy, pe care le au și cei din Șumal și Almaș.

12

Tristele plîngeri ale locuitorilor comunei Camăr, contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Gheorghe și onoratului domn Szilvássy Ioan

Prima: Sîntem siliți să executăm munci foarte grele față de acești doi Măriți domni, cîte 3 zile pe săptămînă, fără de nici o îngăduință și fără să ni se dea pîine, ori fiertură.

A doua: Pe tot timpul secerișului, care durează 2—3 săptămîni, sîntem minăți să lucrăm fără întrerupere numai pentru domnii noștri. Stăm doar numai atunci cînd sîntem împiedicați de ploii. În acest timp, la seceratul nostru nici nu ne putem gîndi, fiind inutilă orice încercare. Sîntem obligați să secerăm fiecare, cînd 30, cînd 40 cruci de grîu, muncă pe care necondiționat trebuie să o îndeplinim.

A treia: Imediat ce am terminat secerișul, în continuare, sîntem obligați să transportăm recolta, acțiune care, de asemenea, nu are nici o întrerupere, pînă cînd nu a fost dusă la îndeplinire. Acest transport, de asemenea, durează o săptămînă și mai mult. Strînsul lînului se face tot în astfel de condițiuni.

A patra: În afară de acestea, domnii nu ne dau pământ și livadă pentru cosit, amăsurat cu starea noastră, fiind nevoiți a lua pământ de la alții, fie pe bani, fie pe lucru, ori altfel. În aceste condițiuni, fără nici o milă, sîntem forțați să-i servim pe Măriile Lor.

A cincea: În afară de acestea, mai mîhnitor este faptul că pe copiii unor părinți, Măria Sa domnul baron Bánffy Gheorghe îi ia la curte pentru munci de zi și noapte. Robota prestată nu numai că nu le-o plătește copiilor, dar nu li se ia în considerare nici părinților acestora, ei fiind datori să lucreze ca și ceilalți iobagi. Dacă unii dintre acești tineri, duși la curte, neputînd suporta muncile extrem de grele și împovăraătoare la care sînt supuși, fug și vagabondează, atunci, părinții lor sînt crunt bătuți și închiși din cauza copiilor lor; deși aceștia vagabondează fără știrea lor.

A șasea: Pe lângă obligațiunile noastre, în fiecare an sîntem siliți să facem un transport de vin, ori altceva, în Ardeal, timp în care sîntem nevoiți să ne întreținem pe noi și vitele noastre, pe cont propriu. Această căraușie este înafară de obligațiunile ce le avem.

A șaptea: Fiecareia dintre femeile ce sînt într-o casă, i se dă cîneapă spre a fi toarsă. Avînd în vedere că firul trebuie să fie subțire, cu toată strădania, acest tors durează două săptămîni. Torsul trebuie să se facă conform modelului dat. Cînepa toarsă este necesar să dea cantitatea, în pfunzi, și calitatea dinainte stabilită. În caz contrar, sărmana femeie plătește diferența. Cu toate că în rîndul țărăncilor e rară acea femeie care știe să toarcă așa subțire, acest tors nu se socotește ca muncă efectuată în obligațiile de robotă.

A opta: Pe timpul culesului viilor, acolo unde numărul membrilor de familie e mai mare, două persoane sînt obligate să meargă la cules. Tot atunci, noi curățim căldările și butoaiele.

A noua: Anual sîntem siliți să dăm: unii, o găină, alții două, cu puii lor.

A zecea: Dacă domnul ori doamna moșieră, sau copiii lor, fie că se căsătoresc, sau mor, cu aceste ocazii pretind de la fiecare iobag cîte o vadră de vin, iar de la fiecare vacă pe care o au, cîte o iție de unt, ca dar de nuntă.

A unsprezecea: După ce Măriții domni moșieri au împutînat pămînturile și livezile noastre, luînd pentru dinșii părțile cele mai bune, nouă ne-au dat pe cele mai rele, pline de spini și bălării. Dar și în cazul că ar fi bune, ele nu sînt suficiente pentru a ne întreține pe noi și vitele noastre. Comuna noastră fiind așezată lângă drumul de țară, cu stație de poștașion, am ajuns într-o mizerie mare. Atunci cînd domnii moșieri ne dau pământ din cel luat de la noi, înafară de dijma legală, plătim zeciuială după conscrierea făcută de către Consistoriul regal pe atunci, pe cînd încă nu am fost jefuiți de către domnii moșieri de pămînturile și fînațele noastre. Posedăm foarte puțin pământ și ne dijmuiesc de a noua parte din recoltă.

A douăsprezecea: Din viile noastre, înafară de dijma regală, Măriții domni ne iau a noua parte.

A treisprezecea: Dacă avem 10, 20, sau mai mulți porci, domnii ne iau unul, pe cel mai frumos. Dacă nu avem porci, atunci ne iau 6 crețari. Asemenea, dacă avem mai multe oi, ni se ia o oaie cu mielul ei, iar dacă n-avem numărul necesar ca să ni se poată lua zeciuială, ni se cere suma de 6 crețari.

A patrusprezecea: Acela ce are 2 sau 4 vite, de asemenea, lucrează atîta, și așa, ca și acela care are mai multe.

13

Plîngerile noastre ale celor din comuna Măeriște, contra Excelenței Sale baronul Korda Gheorghe, a măritului domn baron Bánffy Gheorghe, a măritului domn baron Huszár Iosif, a onoratului domn Pentzi Sigismund și Gheorghe și contra onoratului domn Borbely Ioan

Prima: Măria Sa domnul baron Huszár Iosif obligă pe jelerii săi, să-i lucreze cîte 3 zile pe săptămînă, ca și cînd ar fi iobagi.

A doua: Fiecare jeler e obligat a semăna cîte 3 pfunzi de cîneapă.

A treia: Fiecare jeler, anual e obligat să dea cîte o găină și 12 ouă, ori să plătească prețul a 2 pui.

Contra Măriei Sale domnul baron Korda

Prima: În fiecare săptămână, ne obligă să robotim câte 3 zile, la munci foarte grele.

A doua: După fiecare 10 grăsunii, trebuie să dăm unul, iar dacă nu avem 10, atunci ne pretinde să plătim 6 creițari. Asemenea, anual, ni se cere o găină și 20 ouă. Fiecare jeler și iobag trebuie să toarcă 4 pfunzi de cinpă; să dea o ițe de unt; aceia care avem oi, din 10 să dăm una cu miel. Cine nu are 10 oi, trebuie să plătească 6 creițari. Înainte cu doi ani am fost obligați să dăm și o cupă de alune, sau 12 creițari.

A treia: Anual sîntem siliți ca, prin rotație, să vindem, cînd 30, 40, ori și mai multe vedre de vin; dar concomitent sîntem forțați a executa și alte felurite robote. Din cauza vînzării acestui vin, mulți dintre noi au ajuns cerșetori, fiind sărăciți complet. Această vînzare trebuie s-o facem, fără a primi vreo plată.

Contra onoratului domn Pentsi Gheorghe

Prima: Pe jelerii și iobagii săi îi obligă să-i lucreze câte 3 zile pe săptămână.

A doua: De la fiecare iobag ia câte o găină cu pui. De asemenea, atunci cînd este recoltă de ghindă, ia un porc gras, iar cînd nu este ghindă, unul slab, așa cum e timpul. Onorații domni Pentsi Sigismund și Borbely Ioan sînt milostivi.

14

*Plîngerile locuitorilor comunei Lompirt, contra Măriei Sale
domnului baron Huszár, onoraților domni Pentsi Gheorghe și Sigismund,
contra Măriei Sale Szilágyi Sigismund, Măriei Sale Sebes Ioan
și contra Măritului domn Szomodî Gavril*

Prima: Cu excepția onoratului Pentsi Gheorghe, ceilalți domni moșieri, atît pe noi, cît și pe cei din localitatea Carastelec, în tot decursul anului, ne obligă la tot felul de robote, pe care numai ei le pot inventa, fără a ne da ceva hrană. Le servim cu vitele noastre, fără întrerupere, fără să le putem ține socoteala. Facem buți, pe care le ceruim, iar membrii familiilor noastre sînt mînați la alte munci: la arat, la strînsul fînului, la toate transporturile și cărașurile; nobilul neținînd nici un fel de vite, toate lucrările sale le îndeplînim noi. Sîntem reținuți dimpreună cu vitele și membrii familiilor noastre pe timp de o lună chiar atunci cînd, și pentru noi, ar fi timpul cel mai potrivit pentru isprăvirea treburilor noastre.

A doua: Anual, sîntem siliți să dăm o găină cu 10 pui, înafară de găina ce trebuie s-o dăm de Crăciun. Familiile noastre sînt impuse cu tors, lucru pe care îl și îndeplinesc. De asemenea, fiecare iobag este dator să dea cel mai bun porc ce-l are.

A treia: Intrucît această localitate este situată chiar la drumul țării, cu stație de poștație, onoratul și nobilul județ, totuși nu a luat în considerare faptul că noi nu avem aproape nici un teren; singurul nostru mic venit permanent ne-ar fi dreptul de circiumărit. Acest drept ne-a fost luat însă de către domni moșieri.

Privitor la moșierul Pentsi Sigismund

A patra: Ne-a jefuit parohia și pe preotul nostru de locul de casă cuvenit, din care cauză preotul nostru trăiește în mizerie; deși acest drept l-am cîștigat prin justiție, domnul nostru moșier nu ni-l cedează.

15

*Reclamațiile locuitorilor din comuna Cîmpia, contra onoraților domni
Pentsi Sigismund și Gheorghe*

Contra onoratului domn Pentsi Sigismund

Prima: Pe jelerii, ca și pe iobagii săi, îi obligă în mod egal, pe orice timp, să-i lucreze câte 3 zile pe săptămână, fără să le dea ceva mîncare; de altfel, cum fac și ceilalți domni moșieri.

A doua: În fiecare an, chiar și atunci când iobagul are 5—6 grășuni, unul, pe cel mai bun, îl ia dijmă.

A treia: Anual sîntem obligați să dăm găina de Crăciun. Ne dă cîte 3—4 pfunzi de cînepă pentru tors și țesut și dacă nu-i convine, o refuză, în paguba iobagului.

Contra onoratului domn Pentsi Gheorghe

Prima: Pe jelerii, ca și pe iobagii săi, îi obligă în mod egal, pe orice timp, să-i lucreze cîte 3 zile de săptămîină, fără să le dea mîncare, așa cum o fac, de altfel, și ceilalți domni moșieri.

A doua: Se dă porc, așa cum sînt arătate în cele de mai sus; asemenea torsul și țesutul, precum și găina de Crăciun.

16

*Plîngerile celor din Giurtelecul Șimleului, contra Excelenței Sale
domnul baron Korda Gheorghe, Măriei Sale Szilvássy Ioan
și onoratului domn Szentmarjai László*

Contra Excelenței Sale domnul baron Korda Gheorghe

Prima: Dacă îi slujim Excelenței Sale o săptămîină, cealaltă săptămîină este a noastră. Dar atunci cînd a sosit timpul secerișului, căratul finului și al griului, precum și culesul viilor, și pe noi, ca și pe frații noștri din Carastelec, ne silește să-i lucrăm în același fel, fără să ne dea ceva mîncare.

A doua: Ne ia dijmă tot din al 10-lea porc, cîte unul; dacă nu avem 10, atunci sîntem siliți să plătim 6 creițari.

A treia: Sîntem obligați să transportăm vin la Cluj pe orice timp urît, fără ca noi, sau vitele noastre, să primim vreo hrană.

Contra Măriei Sale domnul Szilvássy Ioan

Prima: La seceriș, uscatul finului, culesul viilor și alte ocazii similare, sîntem obligați să muncim fără nici o întrerupere, și pînă cînd recolta moșiei nu e depozitată, nouă nu ne permite să lucrăm ceva și pe seama noastră.

A doua: Pe timp de iarnă, pe orice timp rău, sîntem siliți să transportăm vin din Tășnad.

A treia: Atunci cînd sîntem siliți să facem aceste drumuri, onoratul domn moșier nu ne socotește timpul ce-l pierdem cu dusul și întorsul. Dar ce e mai nedrept, sîntem obligați să-i lucrăm încă alte 3 zile, fără să ne dea hrană.

A patra: Măria Sa, ca și altor iobași, ne ia dijma din oi și porci.

17

*Plîngerile celor din comuna Borla, contra Excelenței Sale contele Bánffy Dionisie,
a Măriei Sale baron Bánffy Francisc și contra Măriei Sale
domnul baron Bánffy Sigismund*

Contra Excelenței Sale domnul conte Bánffy Dionisie

Prima: Fără considerare, muncim la lucrări foarte grele și împovărătoare, cum sînt: la arat, semănat, secerat, ori la culesul viilor. În acest timp nu putem pleca acasă, fiind reținuți 1—2 săptămîni și cîte odată chiar mai mult, așa că noi nu putem munci nimic în folosul nostru.

A doua: Pînă cînd nu terminăm toate lucrările, administratorul nostru nu ne lasă acasă. Nu ni se dă nici un fel de mîncare, fiind nevoiți să ne-o procurăm noi, muncind cu pîinea noastră. Dacă ni se isprăvește pîinea, pe cîte unul dintre noi, ne lasă duminica să aducem alta.

A treia: Pînă la locul muncii, care este la o depărtare de 8 mile, distanța o parcurgem fără să ni se plătească ceva. De asemenea, nici nouă, nici vitelor noastre nu ni se dă nici un fel de hrană. În schimb, avem parte de înjurături grave la adresa lui Dumnezeu și de multe bătăi, care ne țin într-o continuă stare de neliniște.

A patra: În afară de acestea, plătim impozitul de Sîn Mihai. Dacă nu putem da vin, atunci trebuie să plătim 21 creițari. De la gospodarii mai buni, se pretinde 42 creițari pentru vin.

A cincea: Anual dăm o găină. Fiecare iobag e obligat să dea o ișie de unt, iar dacă nu are, plătește 10 creițari. Din oi, grăsunii, dăm dijmă. Dacă din numărul animalelor ce avem, nu se poate lua dijmă, plătim cîte 2 creițari.

A șasea: Torsul ni se cere la fel ca și de la alți sărmani iobagi, din celelalte localități.

Contra Măritului domn baron Bánffy Francisc

Prima: Pe vremea aratului și semănatului, de la fiecare casă sîntem siliți să ieșim cîte 2 oameni, pe timp de 1—2 și chiar 3 săptămîni, fără întrerupere și fără să primim vreo hrană. Pentru muncile din gospodăria noastră nu ne rămîne timp deloc.

A doua: Pe timpul aratului și semănatului, nu se mulțumește cu un om, ci de la o poartă scoate cu forța cîte 4 și 5 oameni.

A treia: Căratul grîului și finului, sîntem siliți să le facem numai cu puterile noastre. Nu mai putem suporta aceste munci grele și altele, ordonate după bunul plac, pentru că în acest fel sîntem amenințați cu pieirea.

A patra: Pînă mai recent, fiecare dintre noi a avut vite de jug, acuma însă mulți nu mai au. Dacă nu putem ieși la muncă, sîntem înjurați în modul cel mai josnic și bătuți ca vitele. Unul dintre noi a fost bătut în asemenea hal că, în urma acelei bătăi, a decedat. Nu de mult, unul dintre noi n-a putut ieși la muncă cu 4 dintre boii săi. El a fost prins de vătășel și bătut în așa fel că, timp îndelungat, nu a putut munci nimic pentru sine. În afară de această bătaie, vătășelul l-a mai amendat și cu 34 creițari.

A cincea: Anual, de la fiecare iobag se ia dijmă din grîu, vin, porci, stupi, oi. Tot la fel ca în alte localități, se încasează impozitul de Sîn Mihai. Dăm găină, ouă, unt, cu un cuvînt din toate roadele pămîntului pe care-l muncim.

A șasea: Susnumitul om care a fost bătut avea la lucru doi boi. Totuși a fost maltratată într-un mod atît de bestial.

Contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Sigismund

Prima: Noi, ca și ceilalți sărmani iobagi, sîntem siliți a executa munci extrem de grele, fără nici o întrerupere, așa încît sîntem sortiți pieirii. Sîntem mînați zi și noapte, fără întrerupere, la arat, semănat, secerat, prășit, lucrări în vie și altele, încît am devenit cu totul neputincioși.

A doua: De la fiecare ne ia dijmă și impozitul de Sîn Mihai. În afară de acestea, anual ia de la fiecare gospodărie: ouă, unt. Cine nu are vacă, este obligat să plătească 12 creițari.

A treia: De multe ori sîntem siliți să facem drumuri lungi pe orice vreme rea și nepotrivită, fără nici o plată, ori mîncare. Dacă nu putem merge, sîntem înjurați de toți sfinții și bătuți ca vitele.

18

Plîngerile jalnice ale celor din Bocșa Română, contra Măritei familii:

Excelența Sa domnul conte Bánffy Dionisie, Măria Sa domnul baron Bánffy Sigismund, Măria Sa domnul baron Bánffy Alexa

Prima: Fără nici o întrerupere, sîntem siliți să arăm de trei ori, să ogorîm, să facem snopi, să semănăm. Fiecare arătură durează cîte 2 săptămîni. Pînă nu terminăm cu aratul de trei ori, nu avem nici un repaus. În tot acest timp, nu primim nici un fel de hrană. După aceasta urmează căratul grîului și finului. Sîntem forțați să transportăm vin în

Ardeal, la o distanță de 7—8 mile, pe orice timp. Dacă se întârzie vreo lucrare, chiar fără vina noastră, sîntem înjurați cu cuvintele cele mai josnice și bătuți în mod barbar.

A doua: Deși comuna noastră nu este obligată a da dijmă, totuși sîntem siliți să le dăm zeciuială după 10 grășuni și 10 oi. În impozitul de Sîn Mihai, ne iau 51 crețari; dar cum noi n-avem bani, sîntem forțați să dăm trei vedre de vin. În afară de acestea, trebuie să dăm: o iție de unt, o găină, 10 ouă, 2 vici de ovăz. Acela care nu are unt, este silit să plătească 12 crețari, iar în loc de găină 6 crețari.

A treia: Pentru cîrciumărit ni se pretinde suma de 8 florini.

A patra: Atunci cînd careva din Măriile Lor moare, se căsătorește ori se naște, sîntem obligați să dăm o vită tăiată. Datorită acestui fapt, nu sîntem în stare să dăm dijma regală cuvenită din vin, grîu și porumb.

A cincea: Cu ocazia culesului viilor, sîntem trambalați fără întrerupere, pînă cînd nu se încheie toate lucrările; cu un cuvînt, toată vara și toamna o pierdem în slujba moșierilor, încît nu prinde înghețul pămîntului și noi nu am putut însămița ceva. Ori cîți saci dăm Curții, toți se pierd acolo; înapoi nu primim nici unul.

A șasea: Impozitul apasă greu asupra noastră. Impozitul pentru fiecare om liber a ajuns la 4 florini, cel pe un iobag 2 florini, iar cel pe un jeler 3 florini. Acestea le suportă numai capii de familie. Pentru băiatul iobagului se plătește 2 florini, pentru cel al jelerului 3 florini; pentru băiatul căsătorit 4 florini. Băiatul și fata de 15 ani sînt impuși cu 18 crețari. Cît este darea pe vitele și bucatele noastre, nu știm; dar din experiență observăm că gospodarul cel mai sărac ajunge să plătească 5—6 florini, iar cel care are o stare mai bună 10—13 florini.

A șaptea: Sîntem impuși după intravilane, cu toate că pentru acestea muncim Măriilor Lor ziua și noaptea.

A opta: Se apropie trei ani de cînd a căzut pe noi sarcina grea de cartiruire și întreținere. În fiecare lună sîntem obligați să dăm 16 vici de grîu. Deși noi cumpărăm vica cu 1 florin și 8 crețari, astfel că kôbölul (4 vici) costă 4 florini și 32 crețari, onoratul și nobilul județ Crasna ne plătește numai 1 florin și 20 crețari pe un kôböl. În acest fel sârmana noastră comună suferă o mare pagubă.

A noua: Înafară de acestea, adeseori sîntem obligați să dăm vite spre a fi tăiate, și astfel vindute. Noi le cumpărăm scump și aproape la fiecare tăiere suferim o pagubă între 3—4 florini; ba în unele cazuri, paguba este de 7 florini. Deci și cu această ocazie avem pierderi mari.

A zecea: Prin grave amenințări, sîntem siliți să prindem vrăbii, și anume: anual, cîte 120 păsări, sau ouă. Dacă nu dăm acest număr, sîntem bătuți crunt.

A unsprezecea: Măria Sa domnul baron Bánffy Sigismund a poruncit ca unui iobag al său să i se aplice 100 lovituri de băț. Singura vină a acestuia a fost aceea că nu a putut ieși la lucru, deoarece n-avea pîine. Măria Sa trimite după iobagii ce urmează a fi pedepsiți, slujbași dintre care la unul, pentru a-i întărita, din sadism, îi taie urechile.

A douăsprezecea: De multe ori sîntem nevoiți să mergem la Zalău în zilele de tîrg. Arendașul hanului, proprietatea domnului baron, Andrassy Carol din Hereclean, nu ne găzduiește dacă nu ne folosim de podul plutitor. În acest fel avem mare pagubă.

19

Plingerile locuitorilor din comuna Guruslău, contra Excelenței Sale domnul conte Bánffy Dionisie, Măriei Sale domnul baron Bánffy Francisc, Măriei Sale domnul baron Bánffy Farkas, Măriei Sale domnul baron Bánffy Mihai, Măriei Sale domnul baron Bánffy Sigismund și contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Gheorghe

Contra Excelenței Sale domnul conte Bánffy Dionisie

Prima: După fiecare 10 cruci de grîu, ne ia drept dijmă cîte 2 cruci; iar nouă din 10 cruci, ne rămîn 8. Din ovăz, la fel.

A doua: Din vin, de asemenea, din fiecare 10 vedre, ne ia 2; iar nouă ne rămîn 8.

A treia: În fiecare an sîntem obligați să dăm drept impozit de Sîn Mihai, suma de 51 crețari. Mai recent, înafară de această sumă, Măria Sa a mai adăugat încă 25,5 crei-

țari. Toți spun că adausul de 25,5 creițari reprezintă compensația pentru că, pînă la Sfîntu Gheorghe, nu trebuie să-i muncim nobilului. Însă după cunoștințele celor bătrîni, noi sîntem înșelați, deoarece ca și pînă acum, vom avea să muncim într-una în aceeași măsură, atît vara cît și iarna; cu atît mai mult iarna, cînd fiecare dintre noi e silit să transporte vin la distanțe de pînă la 9 mile.

A patra: Mai de mult, fiecare iobag era impus să vîndă din vinul Măriei Sale. Nobilul a renunțat la acest obicei. În schimb, trebuie să-i plătim un mariaș (17 creițari), ori să-i dăm o vadră de vin, ceea ce pentru noi este o mare împovărare.

A cincea: Din zece grăsunii trebuie să-i dăm unul. Dacă nu avem zece, atunci plătim 5 creițari. De asemenea, din zece oi, dăm o oaie cu miel.

A șasea: Cînd ni se cere, trebuie să dăm: unt, gîină și ouă.

Contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Francisc

Prima: Din grîu sîntem siliți să-i dăm tot a noua cruce.

A doua: Din vin, de asemenea, tot a noua vadră trebuie să o dăm.

A treia: În locul impozitului de Sîn Mihai, ne pretinde să-i dăm 3 mariași (51 creițari); dacă nu avem, ne pretinde 3 vedre de vin, care este pentru noi o mare pagubă.

A patra: Din zece grăsunii, dăm unul; chiar și atunci cînd avem mai puțini, tot trebuie să-i dăm.

A cincea: Găini și ouă, sîntem siliți să dăm cîte ni se poruncește.

A șasea: Cu ocazia secerișului, administratorul Măriei Sale ne obligă să secerăm 30—60 cruci de grîu, iar pe cei mai neputincioși, cîte 30—40 cruci, chiar și atunci cînd sarmaul iobag este pe moarte. Cine nu poate secera este obligat să facă această muncă cu oameni angajați de el, pe bani.

Plîngerile contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Farkas

Prima: Din fiecare zece cruci de grîu, Măria Sa ia cîte două.

A doua: Din zece vedre de vin, ne reține două.

A treia: În locul impozitului de Sîn Mihai, anual plătim 3 mariași.

A patra: Din zece grăsunii, trebuie să dăm unul.

A cincea: Dacă nu lucrează, iobagul plătește o taxă anuală de 14 florini, și chiar mai mult. Impozitul către județ ajunge chiar la 30 florini.

Plîngerile contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Mihai

Prima: Domnia Sa, ca și ceilalți moșieri, ia dijmă din grîu și din alte recolte, și anume: din nouă cruci, una, pe care sîntem siliți a i-o da.

A doua: Impozit de Sîn Mihai, plătim 3 mariași.

A treia: Din zece grăsunii, sîntem forțați a da unul.

A patra: Atunci cînd dorește, sîntem obligați să-i dăm gîină și ouă.

A cincea: Cu ocazia secerișului, sîntem siliți să realizăm 30, 40, 50 și 60 de cruci, iar dacă nu putem, trebuie să angajăm secerători pe banii noștri.

A șasea: Sîntem siliți să îndeplinim munci foarte grele, atît ziua cît și noaptea, iarna și vara; numai cu forțele noastre trebuie să facem cărașii lungi, fără a primi nici un fel de hrană.

Plîngerile contra Măriei Sale domnul baron Bánffy Sigismund

Prima: Trebuie să dăm dijmă cîte o cruce din zece.

A doua: Din vin, a noua vadră este a Măriei Sale.

A treia: Drept impozit de Sîn Mihai, trebuie să dăm trei vedre de vin; dacă nu avem, atunci ni se pretinde, în bani, 3 mariași.

A patra: Din zece grăsunii, sîntem obligați să-i dăm unul.

A cincea: Atunci cînd ni se cere, sîntem siliți să dăm gîină și ouă.

A șasea: Sîntem forțați să facem cărașii lungi, cîte trei și chiar mai multe anual, fără a primi nici un fel de hrană.

Măria Sa domnul baron Bánffy Gheorghe

La fel ne reține și ne obligă să executăm robota de iobag, ca și ceilalți domni moșieri. Orice muncă am îndeplini, Mărișii Domni nu ne dau nici un fel de hrană. Rar de tot se întâmplă ca pe parcursul unui an să ni se dea câte o pûnișoară. Aceasta e tot. Ea e toată hrana noastră.

Drept impozit, fiecare om liber plătește de cap câte 4 florini, iobagul 2 florini, iar jelerul 3 florini. Omul care are 2 sau 4 vite, plătește 10, 12 florini; cei mai înstăriți sînt datori să plătească 15, 16 și 18 florini.

Pentru întreținerea armatei cartiruite, sîntem siliți să dăm o mare cantitate de grîu. Noi cumpărăm vica cu 1 florin și 8 creițari, iar nouă, domnii percepatori provinciali, ne-o plătesc numai cu 20 creițari. Astfel, în aceste timpuri de mare scumpete, ni se adîncește mizeria.

Mare pagubă și greutate cade asupra noastră prin aceea că, dacă vreunul dintre noi a murit, chiar cu 4—5 ani în urmă, și cu toate că nu a rămas nimic de la dînsul, totuși și după acesta sîntem siliți să plătim dare.

Vitele ne pier, fie de epizotii, sau din alte cauze, așa că unii rămînem fără nici o vită. Cu toate acestea, dările trebuie să le plătim, ca și cînd le-am avea.

20

*Plîngerile celor din Horoatul Crasnei, contra Măriei Sale domnul conte Teleki
și contra onoratului domn Matolcsi Ștefan*

Contra Măriei Sale domnul conte

Prima: Sîntem siliți să-i lucrăm 3 zile pe săptămînă, fără a primi nici un fel de hrană. Vara și iarna, timpul bun, în permanență, este al Măriei Sale; nouă, sărmanilor iobagi, ni se permite să putem cîștiga cele trebuincioase pentru cuantumul regesc și pentru noi, numai atunci cînd plouă sau urmează sărbători. Bieții jeleri lucrează câte 2 zile pe săptămînă, fără a li se da nici o hrană.

A doua: Din orice fel de cereale, dacă avem zece cruci, una se ia drept dijmă regală, iar una o ia domnul moșier, așa că nouă ne rămîn opt cruci.

A treia: Din zece grășuni, unul îl ia Măria Sa; dacă nu avem decît șase, și din aceștia unul este al Măriei Sale. Acela care are numai 1, 2 ori 3 grășuni, trebuie să plătească 6 creițari, cu toate că nu avem pădure cu ghindă. Pădurea pe care am avut-o, a fost distrusă de boi, incendii și alte calamități, realitate ce se poate dovedi prin cercetări. Pădurea ce ne-a rămas, a fost luată prin abuz de către domnii moșieri. Nobilul ne oprește de a intra în pădure, încît nici pentru noi, nici chiar pentru soldații cartiruiți, nu putem aduce lemne. Nu avem voie să intrăm în pădure după lemne nici pentru încălzirea lăcașului lui Dumnezeu, cu ocazia sfintelor slujbe.

A patra: Măria Sa ne-a luat cele mai bune pămînturi și, putem spune, că ni le-a lăsat pe cele mai rele, în care nu rodește aproape nimic.

A cincea: Fiecare iobag, de câte ori i se cere, este obligat a face cărăușii, în scop comercial, spre Debrețin sau Oradea, fără a primi ceva hrană.

Contra onoratului domn Matolcsi Ștefan

Prima: Incontinuu, indiferent de săptămînă sau lună, îi silește pe iobagii și jelerii săi la îndeplinirea diferitelor munci, fără a le da ceva hrană.

A doua: Privitor la zeciuiala din grășuni, procedează la fel ca moșierii din alte localități.

Plîngerile comune ale localităților mai sus specificate

Prima: Noi, eternii umiliți iobagi, care conform firii lucrurilor, Vă avem stăpîn etern pe Majestatea Voastră, am îndrăznit încă la 23 iunie a.c. a așterne la Cluj, înaintea Milos-tivirei Voastre, umila noastră plîngere, privitoare la aceea că, pe baza dispozițiilor onora-

tului și nobilului județ Crasna, noi sîntem obligați a contribui cu o mare cantitate de grîu la întreținerea distinsului Regiment Haller, cartruit aici. Deși în timpurile scumpe de azi, cumpărăm köbölul (4 vici) cu 4 florini, și chiar mai mult, organele județene, prin domnul perceptor provincial Pentsi Sigismund, ni-l plătește numai cu 1 florin și 20 creițari. Acest procedeu, noi îl considerăm ilegal. Din acest motiv, cu adîncă supunere, implorăm pe Majestatea Voastră, milostivul nostru etern domn, să apreciați, și dacă acest procedeu este contrar punctului de vedere al Majestății Voastre, să binevoiți a porunci să ni se plătească grîul cu prețul la care l-am cumpărat noi.

La data de 27 iulie a.c., onoratul domn perceptor provincial numit mai sus ne-a încunoștiințat să ne prezentăm spre a ridica contravaloarea grîului predat pe seama armatei. Ne-am prezentat; însă și de această dată am fost plătiți tot cu suma pe care am reclamat-o în jalnica noastră plîngere. Am refuzat s-o ridicăm, dar onoratul perceptor provincial ne-a amenințat, somîndu-ne să o ridicăm, întrucît înaltul guvernator a înaintat plîngerea noastră Majestății Voastre. Ne-a spus că pînă acum nu s-a primit nici un răspuns milostiv din partea Majestății Voastre. Dacă așa stau lucrurile, atunci cu supunere înge-nunchem și ne plecăm capul în fața poruncii Majestății Voastre, eternul nostru stăpîn de pămînt.

A doua: Atunci cînd, în scopul îndeplinirii obligațiunii ce o avem față de Majestatea Voastră, mergem la Dej după sare, căraușia durează cîte 2—3 săptămîni. Acest timp, domniile noastre nu îl iau în considerare. Și fără nici o milă sau îndurare, ne obligă să îndeplinim în totalitate obligațiunile de robotă ce le avem față de domniile lor. Astfel spus, nu ni se reduce robota, nici măcar cu o jumătate de zi.

A treia: Competințele legal stabilite pentru căraușiile ce executăm, nu ni se plătesc de către perceptorul provincial. Contravaloarea acestor căraușii ar urma să ni se achite după distanțele ce le parcurgem. Însă acest drept nici nu-l putem pretinde.

Toate aceste multe și nenumărate mizerii, strîntorări și impuneri ce ne apasă, ar putea fi curmate, dacă Majestatea Voastră ar da un urbanu pentru ușurarea lor. Cu această speranță, noi, bieții iobagi contribuabili, îndrăznim să proșternem plîngerea noastră jalnică în fața Măritului Tron și a milostivirii Majestății Voastre, care, prin firea lucrurilor, sînteți stăpînul nostru etern. Dacă a-ți avea milostivire față de această plîngere, sîntem siguri că am putea servi pe Majestatea Voastră cu o mai mare punctualitate, iar noi am putea trăi în mai mare înbelșugare.

Majestății domnului nostru, după firea lucrurilor, eternul nostru stăpîn de pămînt.

Umilele plîngeri generale ale eternilor iobagi contribuabili pînă la moarte, din județul Crasna, cu cele aici cuprinse.

*

Plîngerile sărmanelor localități din onoratul și nobilul județ Crasna, prevăzute cu semnătura primarului și sigiliul localității.

- Primarul șef al orașului Crasna: Mortăra Márton (L.S.)
- Primarul șef al comunei Carastelec: Kovács András (L.S.)
- Primarul șef al comunei Uileacu Șimleului: Balog Andrei (L.S.)
- Primarul șef al comunei Criștelec: Pascu (L.S.)
- Primarul șef al comunei Pericei: Darabancz Petru (L.S.)
- Primarul șef al comunei Virșolt: Dénes Martin (L.S.)
- Primarul șef al comunei Petenia: Indescifrabıl (L.S.)
- Primarul șef al comunei Ip: Máte Mihai (L.S.)
- Primarul șef al comunei Șumal: Bandiș Ioan (L.S.)
- Primarul șef al comunei Almaș: Erdési Ioan (L.S.)
- Primarul șef al comunei Camăr: Paál Imre (L.S.)
- Primarul șef al comunei Măeriște: Bumbu (L.S.)
- Primarul șef al comunei Lompirt: Lukács Martin (L.S.)
- Primarul șef al comunei Giurtelec: Pap Lupu (L.S.)
- Primarul șef al comunei Bocșa Română: Nádasdi N. (L.S.)
- Primarul șef al comunei Borla: Kiraly Andrei (L.S.)
- Primarul șef al comunei Guruslău: Mohuti Andrei (L.S.)
- Primarul șef al comunei Badon: German (L.S.)

Primarul șef al comunei Cîmpia: Pap Gavril (L.S.)
 Primarul șef al comunei Cățelul Unguresc: Székely Gaspar (L.S.)
 Primarul șef al comunei Horoatul Crasnei: Veres Gavril (L.S.)
 Primarul șef al comunei Nușfalău: Kincses Mihai (L.S.)¹

¹ Biblioteca Astra—Sibiu, fond Colecția de Documente mss., cota 9.508/1773, copie după actul original, 23 file, scrise pe ambele părți, textul în limba maghiară .

II. (Nr.) 9.508

Copia Decretului Cancelariei Aulice

Sanctitatea Sa Imperială și Regală

În urma plîngerii locuitorilor din cele 22 de așezări ale comitatului Crasna, împotriva căpeteniilor, care au pus asupra lor îndoite greutăți din roade, cerînd să aibă grijă de ușurarea sarcinilor, pentru a preîntîmpina decăderea acestora.

În consecință, Guberniul provinciei va face cercetări, prin înfățișare, dar fără a-i pedepsi pe cei ce aduc șirul de jalbe, și-i va da informații.

Majestatea Sa Imperială și Regală rămîne și pentru viitor cu aceeași principală bunăvoință față de Guberniul provinciei.

Dat în Viena, Austria, în 23 octombrie, Anului Domnului 1773.

Iosif

H. G. Blumegen
 Copiat de Ponder Martin¹

¹ Biblioteca Astra-Sibiu, fond Colecția de Documente mss., cota 9.508/1773, copie după actul original, o filă, limba latină.

UNBEKANNTE URKUNDEN ÜBER DIE FEUDALEN PFLICHTEN DER BEWOHNER AUS DEM KOMITAT CRASNA AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVIII-TEN JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

În dem Manuskriptenbestand der Bibliothek Astra aus Sibiu entdeckten wir vor kurzem zwei Urkunden aus dem Jahr 1773, welche über die feudalen obligationen der Bewohner aus dem gewesenen Komitat sprechen.

Die erste Urkunde umfasst die Beschwerden der Dorf — und Stadtbewohner aus 22 Ortschaften des erwähnten Komitates „gegen den geehrten und edeln Distrikt Crasna und der Edelmänner“, und richten sich an den Mitregenten Josef dem II-ten, nach seinem ersten Besuch in Transilvanien. Die Urkunde wurde in August — September des Jahres 1773 verfasst und einer Gesandtschaft, zusammengestellt von Iobagen und Tagelöhnern, anvertraut, welche sie dem Kaiserlichen Hofe aus Wien aushändigte.

Die zweite Urkunde, die als Signatur die Nummer 9508 trägt, stammt vom 23 Oktober 1773 und ist ein Dekret der Hofkanzlei durch welches Josef der II-te dem Gubernium aus Transilvanien eine Untersuchungsaktion beiehlt, bezüglich der Beschwerden der Bewohner aus dem Komitat Crasna.

Die Beschwerden der Bewohner stellen durch ihren Inhalt eine wertvolle urkundliche Quelle dar, welche zur Vervollkommen des dokumentaren Patrimoniums bezüglich der feudalen Pflichten aus Transilvanien beitragen und hebt im besonderen die Eigenheiten aus dem Komitat Crasna aus der zweiten Hälfte des XVIII-ten Jahrhunderts hervor, kurz vor dem Ausbruch des Bauernkrieges aus dem Jahr 1784, geleitet von Horea, Cloșca und Crișan.

ATESTĂRI DOCUMENTARE ALE MANIFESTĂRII CONȘTIINȚEI NAȚIONALE ROMÂNEȘTI ÎN SĂLAJ DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Născut și format în spațiul carpato-danubiano-pontic poporul român, după cum se știe, n-a încetat nici o clipă să-și ducă rosturile vieții pe aceste meleaguri ale sud-estului european. Înfruntând vicisitudinile timpurilor, conștiința sa ca popor plămădit din daco-geți „cei mai viteji și mai drepți dintre traci” după cum îi definește părintele istoriei antice Herodot, încă în secolul al V-lea î.e.n. și din romanii care și-au impus stăpânirea asupra Daciei în secolul al II-lea e.n., a fost tot timpul un stindard al vieții românilor din toate provinciile locuite de ei. Dacă în Transilvania primelor veacuri ale feudalismului mărturiile consemnate de documentele vremii sînt mai reduse cantitativ, însă nu și calitativ, ultimele secole ale aceleiași epoci istorice abundă în informații care ne arată, că românii nu și-au uitat niciodată originea lor de neam și a locului existenței lor.

Ocupația austriacă asupra Transilvaniei impusă la sfîrșitul secolului al XVII-lea și consolidată în cel următor, prin imensul aparat administrativ-militar birocratic, deși a însemnat o înăsprire a vieții locuitorilor, îndeosebi a celor din straturile de jos, a creat totuși cadrul propice consemnării, ca mărturie pentru veșnicie, a multora dintre cele mai gingașe trăiri interioare ale poporului român. Pentru susținerea amintitului aparat, care le asigura stăpînirea, austriei trec la recenzarea și a celor mai neînsemnate bunuri materiale, ca prin impozite și alte dări percepute în urma deținerii acestora, să poată, să-și mențină și chiar să-și extindă stăpînirea. Se întocmesc din ce în ce mai des recensăminte, situații, cunoscute îndeosebi sub denumirea de conscripții urbariale de o meticulozitate nemaîntîlnită pînă atunci. Prin acest fapt ele rămîn de o deosebită valoare documentară deoarece ne oferă un tablou amplu și profund a stărilor de lucruri de aici din Transilvania. Una dintre cele mai importante lucrări de acest gen o întreprind austriei în anul 1785.

Potrivit obiceiului statornicit de altfel prin legislația medievală, românii sînt impuși mai mult la dări din animale. Cu timpul această practică este din ce în ce mai mult abandonată și stăpînirea locală și cea centrală trece la impunerea de dări și din produsele cerealiere. Totuși, încă și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea mai sînt localități și în Sălaj unde se mențin vechile practici. Din discuțiile pe această temă dintre locuitori și conscriptori ne parvin nouă azi informațiile referitoare la problematica amintită în titlul prezentului studiu. Iată, de exemplu, la întrebarea a VII-a din șirul de întrebări

ale conșcritorilor de la 1785 locuitorii unor sate din comitatele Crasna și Solnocul de Mijloc răspund, că ei din cereale n-au dat dare, respectiv n-o n-a, pînă în acel moment. Întrebarea, respectînd ortografia scribului care a consemnat-o, fără să putem ști exact pronunția celor în cauză, fie anchetatori fie declaranți, deoarece, chiar banal fiind, totuși o spunem, în condițiile tehnice de atunci n-avea cum să fie și o înregistrare fonetică și care azi să ne permită stabilizarea celui mai pur adevăr în acest sens, este formulată și redată și în limba română unde era cazul, în felul următor: *Dau Lekuitori dye aitsa Domnilor locului a Noa, dake dau din tse Felyŭri de Venituri Kreßkutje din pemint Si averi O dau atseja? Si de Kite Vrieme? Schi jește in Obitsaj atsaște a Noa, Schi pe la alte Domny in atsaște Tsinștite Vármegye, Afare de atsașta, tsau Obitsnuit pene in Ziva de asztez, ște maj deje pe Un an Iobadjul Domnușó in rindul altora Felyŭri dye daruri? Schi maj aleș darurile a tselje akár in bany, akár in alt cseva, din tse au ștat?* La această întrebare locuitorii satului Cosniciul de Sus răspund în felul următor: „*Din Bukatyeye noștye la Domny a Nooa punamu nam dat, inta tseșta Csinștite Vármegye, nitse in alt șat Rumunyesk dau.*” Alăturat este redată și traducerea în limba latină a răspunsului, în felul următor: „*Ex Terrae Nascentiis Nonam Domino Terrestrali hactenus non praestavimus, in hoc Inclyto Comitatu nec in alijs Possessionibus Valachicis est in usu Nonae Praestatio.*” Este evident, fără explicații, că locuitorii acestui sat se numeau pe sine și o declarau și altora, că sînt români și numai oficialitățile și alți stăpîni nu încetinesc în a-i numi valahi¹. La fel răspund și cei din Marca². Răspunzînd la aceeași întrebare locuitorii satului Chilioara din comitatul Solnocul de Mijloc declară: „*Noj la Domnyi a Noa nu dem gyin alte tsele, fere gyin Vin, intrașta Vármegye, dao si la altz Domnyi a Noa Auba nustyim. Dsesma gyin gra, gyin ovez si gyin vin máj naintye ku opt áj am dat pa șámá Popi tsel Ungureșk la Kusaj, de atunts dem pe șámá Popi Rumunyesk Lokuluj atseștuje. Bány gata si altye tsele darur nam dat nyimika.*” În traducerea latină a acestui răspuns autorii conscripției pentru preoții de cele două naționalități, probabil sub imperiul concepției filozofice a timpului despre natura lucrurilor și fiind vorba tocmai despre persoane ce servesc acestuia îi prezintă pe confesiuni și nu pe criteriu național, respectiv „... Parochi Reformati Kusalyiensis Semper, abinde in rationem Parochi hujatis GraecoCatholici e tritico, avena et Vino administrare Solemus”³. Important este însă că, deși ne aflăm într-o altă parte a Silvaniei decît cea în care erau și sînt localitățile amintite, declaranții în numele comunității ce o reprezintă, se numesc pe sine români, din moment ce preotul lor este român, respectiv românesc conform textului original și nu valahi sau în alte forme de definire ca neam căruia îi aparțin.

Mai mult decît atît în unele localități sătenii la aceeași întrebare dau răspuns, că locul lor este vatră românească, ceea ce spune mult la o cătuși de cît cercetare de ordin lingvistic a termenului folosit. Cuvîntul vatră are

¹ Arh. Stat. Sălaj, fond Ioan Ardeleanu-Senior, grupa a II-a, Coscripția urbarială de la 1785, dosar numărul 3

² *Idem*, dosar numărul 6

³ *Idem*, dosar numărul 55

semnificația unui loc cu mult timp înainte stabilit. Data așezării acelor oameni pe acel loc, conform înțelesului expresiei uzitate, se pierde în negura veacurilor, aparținând domeniului veșniciei sau cel puțin quasiveșniciei și nicidecum unui răstimp în care tradiția și memoria strămoșilor își are cuvântul. Astfel răspund în fața conscriptorilor bătrînii și jurații satului Cig (azi în județul Satu-Mare) comitatul Solnocul de Mijloc. Iată textual declarația lor: „*Noa nu dem gyin nyimika, Ke Lokul ajeszta ej Vatra Rumunyaszke, . . .*“⁴. Cei din Criștelec, comitatul Crasna declară: „*Nooa gyin bukatyele noſtye nu dem, nitse in alt szat ungye jeſte vatra Rumunyeſke nu dem.*“⁵ În forma latină atît a răspunsului ciganilor cît și a criștelecianilor cei care întocmesc și redactează conscripția pentru noțiunea de român, precum era și de așteptat, folosesc termenul de valah. Numai în răspunsul celor din Mălădia, comitatul Crasna, care este următorul: „*Pene akuma Nitse Desme Nitse Noa nam dat in Vármegye atseſta nuſe de nitse un ſat Ungye Jeſte Vatre Rumunyaſke*“ în varianta latină conscriptorul adaugă mențiunea: „popular spus (adică în limba poporului) Vatră Românească“. Textul latinesc al acestui răspuns este acesta: „In Hoc Inclyto Comitatu nec in aliis Possessionibus Valahicis Vulgo Vatre Rumunyaske dictis praestatur“⁶. Mențiunea întîmplătoare în cazul satului Mălădia (spun întîmplătoare deoarece putea fi și în consemnarea răspunsului altor săteni, din alte localități nu numai în cazul acestui sat n.n.), oferă un argument în plus a vechimii românilor pe aceste meleaguri. De la bun început este cum nu se poate mai limpede și mai bine cunoscut, chiar banal, faptul că un limbaj popular nu se crează în decursul a cîtorva ani, în timpul unei sau două generații, ci în decursul a mai multor secole, chiar milenii uneori. Dacă mobilitatea exprimării elementului cultivat, este evidentă la orice popor, nu același lucru este atunci cînd această problemă aaprtine straturilor de jos ale poporului, categoriilor de oameni lipsiți de preocuparea cizelării modului de exprimare, îndeosebi în epocile în care se plasează evenimentul. Gîndirea vie, concretă și reală a țaranului român de atunci se concentra asupra grijii procurării celor strict necesare existenței lui și a familiei sale. Vorbirea lui era o problemă de moștenire și de obișnuință. El știa doar atît, în acest domeniu, că așa vorbeau și înaintașii lui. La rîndul ei aceasta era din cauză, că accesul la cultură era un privilegiu al unor cercuri restrînse. Avînd în vedere toate aceste realități de necontestat considerăm, că Școala Ardeleană care se înfiri-pa deja, nu putea să fi influențat încă conștiința națională a românilor din Țara Silvaniei, mai ales că ne aflăm în această extremitate a românismului din nord-vestul țării noastre și îndeosebi prin faptul că și aceasta era doar la începuturile ei. Și de fapt, în urma urmei, fără să ne propunem un studiu în acest sens, Școala Ardeleană chiar în faza ei de maximă dezvoltare, din cauza limitelor ei datorate fie stadiului evoluției științei istorice, fie determinată de anumite scopuri imediate ale intereselor politice de epocă, n-a făcut altceva decît să demonstreze unele adevăruri despre poporul român în fața potentatilor vremii, care din răspuțeri nu vroiau să recunoască trecutul și

⁴ *Idem*, dosar numărul 49

⁵ *Idem*, dosar numărul 4

⁶ *Idem*, dosar numărul 7

viața noastră aici pe pământul vechii Dacii. Poporul din toate straturile societății avea însă sădit în inimi adevărul istoric despre originea noastră și faptul că sîntem cei mai vechi locuitori ai acestor plaiuri. Acest adevăr a în-suflețit dintotdeauna poporul român, i-a întărit credința în viitorul său și l-a făcut de neclintit de pe glia sa strămoșească, în pofida tuturor vicisitudinilor vremurilor, a tuturor stăpînirilor care s-au perindat și a tuturor încercărilor acestora de a-l scoate din matca sa și în final de a-l desființa.

IOAN TOMOLE

**PREUVES DOCUMENTAIRES DE LA DIX-HUITIÈME SIÈCLE
AU SUJET DE LA CONTINUITÉ ET CONSCIENCE NATIONALE ROUMAINE
SUR LE TERRITOIRE DE ȚARA SILVÂNIEI**

(R é s u m é)

Cette études nous présente quelques preuves documentaires de la dixhuitième siècle au suget de la conscience nationale et continuité roumain sur le territoire de Țara Silvaniei. Les habitants des villages Chilioara, Cig (aujourd' hui sur le territoire du département Satu-Mare), Cosniciul de Sus, Criștelec, Mălădia, Marca déclarent en présence des autorités d'état qu'ils sont Roumains, non Valaques et que leurs villages sont vieux âtres roumains.

ASPECTE SOCIAL-ECONOMICE ALE JUDEȚULUI SĂLAJ
DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA,
OGLINDITE ÎN TABELA CONTRIBUABILILOR

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea procesul de destrămare a modului de producție feudal este tot mai accentuat. Începutul descompunerii feudalismului se explica prin dezvoltarea forțelor și mijloacelor de producție care duc la creșterea producției de mărfuri. Plusul de producție este valorificat pe piață. Acesta este unul din mijloacele de obținere a banilor de către moșier. Alte forme de a-și spori veniturile vor fi găsite în mărirea robotei, creșterea dărilor, acapararea de noi terenuri, etc. Faptul acesta e determinat de impunerea concurenței pieței unde mărfurile erau vândute sub suma de producție, iar diferența trebuia acoperită prin mijloace interne.

Aceste prefaceri din viața social-economică din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sînt vizibile peste tot în Transilvania. Ele sînt mai accentuate în industria minieră și mai puțin accentuată în agricultură¹.

Creșterea numărului populației, în prima jumătate a sec. al XIX-lea, stimulează sporirea cantității de cereale marfă. Nobilii văzîndu-se interesați în obținerea de venituri cît mai mari măresc alodiile jefuind sesiile țărănești sau pădurile și pășunile acestora. Mulți dintre țărani fără pămînt își vor căuta de lucru în altă parte, angajîndu-se în manufacturi, în mine sau servitori la orașe².

Cel mai mare procent al populației Transilvaniei îl formau țărani iobagi și jelerii. Obligațiile lor față de „domnii de pămînt” erau tot mai mari. Robota însoțită de abuzurile stăpînilor și bătaia deveniseră de nesuportat: „*Iobagul care are vite trăgătoare au cu carul, au cu plugul în toată săptămîna trebuie la nemeșul său să lucreze 3 zile, iar cu mîinile 4 zile în săptămîină, și în loc de a-i da săracului iobag sau vitelor lui de mîncare, deacă nu lucră după plăcere î<l> bate cît iaste voia domnului*”³.

Sporirea sarcinilor iobăgești, răpirea pămînturilor țăranilor a făcut ca aceștia să nu-și mai poată achita obligațiile față de stat, ceea ce a cauzat aces-

¹ * * * Din istoria Transilvaniei, I, București, 1960, p. 174.

² A. Moldovan, *Conscripția Urbarială din Transilvania — 1820, normele, modul de efectuare și valoarea documentară*, manuscris.

³ D. Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc — 1804*, Cluj, 1970, p. 42.

tuia pagube. Imperiul avînd nevoie de bani cerea ca fiecare contribuabil să-și achite sumele datorate.

Din aceste cauze și nu din mărinimie, Curtea de la Viena va încerca să reglementeze raporturile dintre stăpînii de pămînt și iobagi. Scopul era de a împiedica abuzurile nobilimii, de a limita robota, a împiedica cîmpingirea pămînturilor țărănești pentru ca țărănimia să poată contribui în mai mare măsură la sarcinile statului⁴.

Multe forme și încercări se cunosc cu privire la reglementarea sarcinilor țăranului din această perioadă. Ele au constituit obiectul luptei dintre puterea centrală și nobilime. Rezultatul a fost desigur în dauna țăranului, deoarece obligațiile feudale și cele fiscale au fost nu numai menținute ci și înăsprite.

Dintre categoriile de materiale arhivistice păstrate din prima jumătate a sec. al XIX-lea, care ne dau o imagine de ansamblu asupra vieții economice și sociale a țărănimii din comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna sînt și tabelele de impunere a contribuabililor. Ca și conscripțiile urbariale ele fac parte din acele materiale arhivistice cu caracter statistic. Studiarea lor îi oferă cercetătorului posibilitatea unor concluzii privind situația social-economică a populației rurale și urbane, concluzii privind statul feudal: teritoriu, demografie, toponimie, onomastică etc.

Asemenea urbariilor, tabela, întocmită în favoarea stăpînului feudal, înseamnă înscrierea nominală a tuturor capilor gospodariilor care erau impuse, cu terenurile și animalele lor precum și contribuția totală pentru acestea.

Filiala Arhivelor Statului din Zalău deține tabelele întocmite pentru localitățile din cele două comitate: Solnocul de Mijloc și Crasna. În acestea se încorporează și tabelele pentru orașele Cehu-Silvaniei, Șimleu-Silvaniei și Zalău.

Insumînd un număr de 6382, tabelele sînt întocmite pentru 232 localități din ambele comitate pe perioada 1818—1848. Foaia de titlul are înscris sub stema imperială cuvintele: *TABELLA RECTIFICATIONIS ANNI MILITARIS* după care urmează anul, apoi „PAGI” sau „PAG” cu indicarea numelui localității. După indicația „PRAESTANDAE CONTRIBUTIONIS CONTRIBUENTIUM” sînt cuvintele care indică comitatul (INCL), plasa (PROCESSUS), după care se scrie numele percepătorului regal „REGII PERCEPTORATUS”.

Rubrica clasa cu indicarea sumei în dreptul fiecăruia indică clasa de fertilitate a pămîntului. „*AGRORUM CUBULUS TAXATUR IN.V.*” Acesta era împărțit în patru categorii. În afara acestei părți tipărite coperta păstrează la multe exemplare note ale conscriptorului cu privire la localitatea respectivă: numele nobilului, a juraților comunei, a persoanelor fugite și uneori a celor scutiți. În interior sînt cuprinse în liniatură toate datele cerute pentru anul respectiv de la cei conscriși sub formă de tabel nominal precum și taxele pe care le datorau.

⁴ *IstRom*, III, București, 1964, p. 795—797.

Specificarea categoriilor sociale în tabelele de impunere conferă acestora o valoare deosebită, ele ajungînd la cunoașterea numărului nobililor, a iobagilor, a jelerilor și a altor categorii de contribuabili.

După numele capului de familie se arată suprafața terenului agricol socotit în cîble de semănătură, apoi suprafața terenului de fînețe, socotit în care de fîn și suprafața terenului cu vie socotită în urne de vin. Celelalte rubrici privesc animalele: prima este consacrată animalelor de tracțiune: boi, cai și iepe, apoi pentru vaci, juninci, junci, mîenzi, oi, capre, porci cîte una. Pentru stupi este prevăzută deasemenea o coloană separată. După încă cîteva coloane cuprinzînd sumele facultative sau taxe, scăzute apare taxa impusă pentru capul familiei. Eventualii scutiți sînt motivați fie prin certificate medicale pentru bătrînețe, fie de preot, fie că au alte angajamente încheiate prin învoieli de muncă, pe domeniul respectiv, în care cazuri erau semnate și de oficialii comunei.

Avînd în vedere locul, condițiile impuse, starea materială, numărul membrilor capilor de familie angajați descrise de aceste anexe socotim că ele pot constitui obiectul unei cercetări aparte.

Cercetînd tabelele se constată că în fiecare an numărul capilor de familie înscriși din anul precedent era urmărit îndeaproape. Singurele scutiri legale acceptate erau cele date de preot în tabelele sale de căsătorii sau morți precum și certificatele date de medic pentru cei bolnavi. După fiecare categorie de contribuabili se face un total al tuturor rubricilor⁵.

După conscrierea contribuabililor, se face un total general pentru fiecare categorie de contribuabili în parte: „Extractus summarius“, apoi „Universa summa“ sau „Summa summarum“ de unde se poate afla care trebuia să fie suma plătită de toată localitatea într-un an.

În unele tabele, la rubricile fînețe, vii, animale, sînt cuprinse taxele per unitate: cîble de semănătură, car de fîn, urne de vin, cap de animal, la altele este cuprinsă numai întreaga sumă datorată⁶.

Studiind tabelele celor două comitate și sondînd în mod deosebit tabelele din doi ani 1820 și 1848, pentru toate localitățile, pentru a releva importanța documentară a acestora, vom prezenta cîteva aspecte deosebite privitoare la viața socială, la economie, la sistemul fiscal, etc. Din aceste tabele constatăm că sînt înregistrate următoarele categorii de contribuabili: nobilii și liberii și văduvele lor, iobagii, jelerii, externiștii, evrei, armeni, țigani, orașeni (uneori pe meserii) șvabii, libertinii, văduvele dezertorilor precum și ale celorlalte categorii. Ei însumau în anul 1820, 13.700 contribuabili și datorau o sumă de 8.623 fl. ren., iar în anul 1848, numărul contribuabililor se ridica la aproape 16.000 și plăteau o sumă de 60.692 fl. ren. Creșterea sumei este impresionantă și aceasta nu se datorește numai celor 3000 de contribuabili mai mult sau mării suprafețelor cultivate, cît sporirii considerabile a taxelor la care erau impuși țărani.

⁵ A. Moldovan, în *Revista arhivelor*, București, 9, 2, 1966, p. 132.

⁶ *Idem*, p. 133.

De pildă în anul 1820 jelerii sînt semnalați în 190 de localități, sînt înscriși 3709, cu un total teren arător de 22.193 cîble de semănătură, cu un teren de 20.441 care de fîn și un teren de 41.000 urne de vin, mai au 9047 capete de animale și sînt impuși cu suma totală de 3131 fl.ren. În anul 1848 sînt semnalați numai în 180 localități, fiind înscriși numai 2071, posedînd cu aproximativ 10% mai mult teren față de cel descris pentru anul 1820, au numai 3000 de capete de animale și plătesc 13.070 fl.ren.⁷

Deși numărul iobagilor înscriși de conscriptori în anul 1820 cca 5000, este numai cu o mie mai mare decît cel înregistrat în anul 1848 și tot în aceleași localități suma totală datorată de aceștia crește de la 390,27 fl.ren. în 1820 la 20000 fl.ren. în 1848. Faptul acesta dovedește că cu toată creșterea suprafeței terenurilor cultivate și a numărului de animale, folosirea mai intensă a terenurilor iobagii nu puteau acoperii această sumă. Aceasta a dus la deosebita înăsprire a situației lor economice. Numărul jelerilor este mult scăzut în anul 1848 față de 1820 însă datoriile lor erau mult crescute în cel de-al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea.

În tabelele de impunere a orașului Șimleu-Silvaniei pentru anul 1820 sînt înregistrate următoarele categorii de contribuabili: 121 nobili, 24 văduve ale acestora, 126 iobagi, 24 văduve ale acestora, 53 jeleri, 11 văduve de jeleri, 9 țigani, 15 externiști. Împreună aveau următoarele bunuri: o suprafață de teren arător de 590 cîble de semănătură, o suprafață de teren de 597 care de fîn, o suprafață de vie de 8054 urne de vin pentru care erau taxați cu 513 fl. plus un adaos de 82 fl. Mai posedau 143 boi, cai și iepe, 118 vaci, 17 junci, juninci sau mînji, 27 oi, 24 porci, 6 stupi, pentru care erau impuși cu 716 florini, total 1506 cu adausul înscris la rubrica „Additamentum” de 195 fl.

Menționăm că terenul orașului Șimleu-Silvaniei este de clasa a III-a, și se plătea 12 fl. de cîblă. Taxele pe cap de contribuabil pentru nobili erau între 5—6,50 fl., văduvele plăteau cca 2 fl. Jelerii plăteau o taxă de cap de 2,50 fl., iar văduvelor lor între 1 și 2 fl. Mai mult plăteau libertinii și armenii, respectiv 4 și 6 fl. ren.

Cercetînd tabela pentru anul 1848 a aceleiași localități găsim următoarele date ale conscrierii: 19 nobili, 3 văduve de nobil, 99 orașeni, 17 văduve ale acestora, 283 jeleri, 28 văduve de jeleri, 6 țigani, 27 evrei și 128 externiști, care posedau o suprafață de 608 cîble de semănătură, o suprafață de 613 care de fîn, dar mai ales o suprafață de 8146 urne de vin, venituri după meșteșuguri de 655 fl., 36 animale de tracțiune, 33 de vaci, 70 oi, pentru care plăteau o taxă de 2800 fl.ren. Comparînd rezultatele înscrise în cele două tabele constatăm că numărul nobililor a scăzut, că a crescut numărul orașenilor după a căror ocupații se percep taxele amintite mai sus, de asemenea numărul jelerilor crește la peste 280, apar externiștii în număr destul de mare. Dezvoltarea meseriilor și a comerțului cu vin face să scadă mult numărul animalelor

^{6a} Arh. Stat. Sălaj, fond: Tabella contribuabililor pe anul 1820 și 1848 din comitatul Crasna și Solnocul de Mijloc.

accentuînd procesul de urbanizare a Șimleului Silvaniei⁸. Tabela ne oferă posibilitatea să analizăm starea materială a celor înscriși. Din cei 19 nobili de la Șimleu, mulți sînt săraciți, fără putere economică, iar în dreptul numelui lor este trecut cuvîntul „miser”. La alte nume sînt trimiteri la un alt nr. crt. bunăoară la cel al orașenilor.

Numărul cel mai mare al înscrișilor îl reprezintă jelerii și orașenii a căror putere economică este cu mult mai mare decît a nobililor înregistrați. Pentru localitatea Șimleu-Silvaniei ca și pentru multe altele este de remarcat numărul mare al suprafețelor cultivate cu viță de vie. Servitorii sînt în număr de 15, ei nu sînt cuprinși în rubrică separată, ci este specificat în dreptul fiecărui nume. Această însemnare de „servitor” — „angajat” apare cu același nume și în învoielile, contractele de lucru la mulți dintre aceștia. Necesitatea de a avea mîna de lucru la vie au determinat pe locotenentul orașului Pop Ioan, pe preotul Kovács Francisc, pe administratorul Kocsis Ștefan să angajeze vieri. Mănăstirea minoriților angajează un administrator, un lăcătuș pentru a supraveghea și lucra cu iobagii și zilierii în vie. „Tabella...” mai conține ca anexe dovezi de pauperitate, boală, bătrînețe în număr de 11 buc. precum și lista morților și căsătoriilor din anul 1847, semnată de preotul comunei⁹.

O altă categorie de contribuabili care apare în tabelă sînt externiștii adică acei care locuiesc în localitatea impusă dar au pămînt în altă parte. În anul 1820 sînt înregistrați în 80 de localități ale celor două comitate și sînt în număr de 568, posedă teren de 1012 cîble de semănătură, teren de fînețe de 1380 care și teren de vie de 18.555 urne de vin, mai au deasemenea 43 boi, cai și iepe, 20 de vaci, 3 junci, 2 capre și 5 porci pentru care plăteau o contribuție de 277,71 fl. ren. În 1848 constatăm că numărul străinilor a crescut foarte mult. Tabelele din 120 de localități îi menționează într-un număr de 2.300 posedînd teren de 5056 cîble de grîu, teren de 5569 care de fîn și 38.399 urne de vin. Contribuția lor se ridică la 3.349 fl. ren. Menționăm că în dreptul multor nume se arată și ocupațiile: lăcătuș, lemnar, zidar, cîrciumar ș.a. În anexele tabelelor care cuprind învoielile dintre stăpînii de pămînt și servitorii angajați de ei sînt amintite aceste ocupații. Ele sînt importante deoarece dovedesc existența unui proletariat agricol cu obligațiile sale față de stăpînii de pămînt, uneori de a administra sau conduce întreaga gospodărie a acestuia¹⁰.

Așa cum arătam la început lupta dintre puterea centrală și nobili se termină cu un compromis total în defavoarea țaranului, care pe o parte era înclinat, pe drept cuvînt, să nu declare tot ce avea, iar pe de altă parte era și sfătuit de nobili în acest sens cu scopul de a îngloba pămîntul nedeclarat la alodiile lor. În acest fel nobilul exploata în voie pe țaran, iar statul ridica tot mai mult cuantumul obligațiilor bănești ale acestuia.

⁸ *Idem*, Tabela localității Șimleu Silvaniei pe anii 1820 și 1848.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

Avînd în vedere această practică de a nu declara tot ce posedau cu ocazia conscrierilor, tabelele nu pot reflecta situația reală a locuitorilor localității respective. Ele trebuie studiate în legătură cu alte materiale documentare pentru a cunoaște situația economico-socială a populației, a stratificării, categoriilor sociale, creșterea numărului țăranilor, fără pămînt, raportul dintre stat și contribuabil, dintre exploatați și exploataitori, numărul locuitorilor, natalitatea, mortalitatea ș.a.¹¹

Considerăm important de semnalat faptul că mai ales la orașe aflăm date asupra celorlalte naționalități: armeni, Cehu-Silvaniei, Zalău; șvabi la Tășnad; evrei la Zalău, Șimleu-Silvaniei, Crasna și a ocupațiilor acestora; de exemplu măcelari, vieri, cîrciumari, negustori, etc.

Nu este lipsit de interes să arătăm că un număr mare de localități din ambele comitate se fac cunoscute încă din acea perioadă datorită cultivării viței de vie. Numai la Zalău cei 608 orașeni posedă un teren de 18.485 urne de vin și plătesc o taxă de aproximativ 300 fl. ren. pentru aceasta. Tabelele de impunere cuprinzînd o arie geografică destul de întinsă și o perioadă de trei decenii pot face obiectul unor studii de toponimie și onomastică, pentru stabilirea ariilor de răspîndire a diferitelor nume de persoane: dispariția unora, apariția altora etc. Sub aspect demografic tabelele oferă cîteva date pe baza cărora se poate stabili densitatea populației, numărul locuitorilor. La aceasta trebuie avut în vedere că tabelele privesc numai populația impusă. Ele nu cuprind pe cei foarte săraci care-și schimbau domiciliul tot mereu, eventual îi menționează pe cei fugiți și stabiliți în alte țări ale Transilvaniei sau Ungariei.

Altă sursă de cercetare oferită de tabelă este aceea cu privire la dezvoltarea agriculturii, creșterea viței de vie, a animalelor, practica stupăritului ș.a.¹²

Dacă avem în vedere că numai populația din comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna contribuia cu aproape 70.000 de fl. la uriașa sumă pretinsă de Imperiu de peste 900 mil. fl.¹³ și faptul că acest mare efort fiscal trebuia susținut de masele populare, că în aceste decenii ale sec. XIX-lea imperiul era măcinat de propriile lui contradicții și de mișcările sociale pentru a căror reprimare trebuiau întreținute forțele militare ne explicăm criza din ce în ce mai acută a feudalismului faptul că forțele progresiste se vor mobiliza la 1848 pentru a deschide drumul relațiilor de producție capitaliste.

Drept bază revoluției stă țăranimea care suferise cea mai nemiloasă exploatare și asuprire, iar acum revendica libertate și pămînt.

IONEL PENEA

¹¹ A. Moldovan, *op. cit.*, p. 137.

¹² O. Pescariu, în *Revista arhivelor*, 8, 1, 1965, p. 57—72.

¹³ *IstRom*, III, București, 1964, p. 1035—1036.

**LES ASPECTES SOCIAL-ECONOMIQUE DU DEPARTAMENT SĂLAJ,
DANS LA PREMIERE MOITIÉ DU XIX-ième SIÈCLE REFLÉTÉ
DANS LES TABLEAUX D'IMPOSITION**

(R é s u m é)

L'auteur souligne la valeur documentaire des tableaux d'imposition, qui doivent demeurer dans l'attention de chercheurs. Leur étude rend possible la connaissance de la vie économique et sociale du territoire du département Sălaj après de l'instauration de la domination habsburgique, et aussi des catégories sociale du territoire, du nom des contributions et leur obligation fiscales, la dynamique d'utilisation de la propriété, et les rapport entre l'état et la diverse catégories de contribuables.

ISTORIE MODERNĂ

CONCEPȚIA JURIDICĂ A LUI SIMEON BĂRNUȚIU ÎN LUMINA DREPTULUI NATURAL PRIVAT PREDAT LA BLAJ

Intensificarea luptei sociale și naționale a românilor din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea a dus la cristalizarea și dezvoltarea unei ideologii revoluționare strâns legată de mișcarea de idei a vremii. Printre componentele acestei ideologii s-a numărat și dreptul natural kantian al lui Wilhelm Traugott Krug predat de Simeon Bărnăuțiu în școlile românești din Blaj și utilizat, alături de dreptul istoric al lui Friedrich Karl von Savigny, în argumentarea aspirațiilor românești din scrierile sale politico-soziale și naționale.

Simeon Bărnăuțiu s-a născut în satul Bocșa Română din Sălaj în anul 1808, ca fiu de cantor, urmând studiile normale și gimnaziale la Șimleul Silvaniei și Carei (1817—1825), studii completate la Blaj cu cele filozofice și teologice (1825—1829)¹. Rezultatele deosebite obținute la învățătură au atras după sine reținerea tânărului sălăjean ca profesor gimnazial de sintaxă (1829), iar odată cu ridicarea cursului filozofic din Blaj de la un an la doi ani (1830) a fost numit profesor de filozofie în locul lui Timotei Cipariu. Bărnăuțiu a predat filozofia în anii 1830—1834 și 1839—1845, îndeplinind un timp și funcția de notar consistorial (1834—1839). Concepțiile sale progresiste l-au îndepărtat de cercurile clericale ale episcopului greco-catolic Ioan Leményi, conflictul agravându-se, încît, în 1845, a fost destituit de la catedră împreună cu alți colegi. La această vîrstă relativ înaintată s-a înscris la Academia de drept din Sibiu (1846—1848), cu gândul de a ocupa după terminarea studiilor o funcție în administrația țării, dar ca student a fost surprins de evenimentele revoluției din anii 1848—1849 la care a luat parte activă².

La Liceul episcopal din Blaj, Simeon Bărnăuțiu, ca profesor de filozofie, a folosit în predare lucrarea lui Wilhelm Traugott Krug, *Handbuch der*

¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Simeon Bărnăuțiu, Doc. nr. 1 și 5—10 (Actele acestui fond se găsesc regestate la Ioana Botezan, *Arhiva personală Simeon Bărnăuțiu. Registrul-Catalog*, Cluj, 1973); G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simeon Bărnăuțiu*, București, 1924, p. 9—16 și 29—31.

² Arh. Stat. Cluj-Napoca, Fond Simeon Bărnăuțiu, Doc. nr. 3—4, 11—14 și 30; *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transilvaniae pro anno*: 1831, p. 255—256; 1832, p. 254 și 260; 1833, p. 260 și 267; 1834, p. 267—268; 1840, p. 282; 1841, p. 282; 1842, p. 280; 1843, p. 283; 1844, p. 283 și 1845, p. 259; I. Rațiu, *Simeon Bărnăuțiu (1808—1864)*, în „Luceafărul”, VII (1908), nr. 15, p. 357—359; G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 33—99 și 61—68; I. Lupas, în *AIIN*, 3 (1924—1925), p. 573—584; C. Suciu, *Crimpele din procesul dintre profesorii de la Blaj și episcopul Lemeni (1843—1846)*, Blaj, 1938.

Philosophie und der philosophischen Literatur, compendiu care rezumă și simplifică sistemul său filozofic numit *sintetism transcendențial*³. W. T. Krug în elaborarea sistemului său filozofic a plecat de la filozofia lui Immanuel Kant, dar a încercat cu elemente din Schelling, Fichte și Jacobi să realizeze o sinteză nouă și originală⁴. Lucrările sale, printre care și *Handbuch*-ul, s-au bucurat în epocă de prețuire și de o largă circulație europeană, unele fiind traduse în diverse limbi. Astfel *Handbuch*-ul a cunoscut după apariție mai multe ediții⁵, fiind tradus și folosit pentru nevoile învățămîntului la mai multe popoare sud-est europene, printre care și la români de Timotei Cipariu, Simeon Bărnuțiu, Ioan Dragomir, Demetriu Láday, Aron Pumnul și August Treboniu Laurian⁶.

Simeon Bărnuțiu a predat inițial filozofia criticistă a lui Wilhelm Traugott Krug, întocmai ca Timotei Cipariu (1828—1830), în limba latină, folosind pentru prima parte, pentru filozofia teoretică, foarte probabil traducerea lui Márton István, iar pentru a doua parte, pentru filozofia practică, realizînd o traducere proprie⁷. Din acest curs filozofic predat în limba latină (1830—1834) nu se cunoaște pînă în prezent nici un exemplar, păstrîndu-se doar traducerea sa românească, realizată pe parcursul a mai multor ani și folosită cu începere din 1839, odată cu revenirea lui Bărnuțiu la catedră. Cursul care cuprinde și dreptul natural nu este decît o traducere liberă, o prelucrare a *Handbuch*-ului, care respectă structura originalului cu unele mici modificări, ca eliminarea bibliografiei, restrîngerea sau extinderea unor paragrafe și amplificarea explicațiilor acestora cu exemple luate din alte lucrări ale lui Krug, din literatura clasică greacă și romană, din istoria universală și transilvăneană⁸.

Partea de drept natural din cursul de filozofie predat de Simeon Bărnuțiu la Blaj, pînă nu demult, a fost identificată și prezentată de D. Ghișe și P. Teodor pe baza a trei copii manuscrise⁹. Recent, colaționînd manuscrisul intitulat *Știința dreptului* din colecția de manuscrise a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, catalogat fără autor și datat cu aproximație din secolul al XIX-lea, cu celelalte trei manuscrise menționate ale lui Bărnuțiu a reieșit identitatea. Noul manuscris, spre deosebire de celelalte, care nu sînt complete, este integral, ne transmite prin fragmentele încorporate cu

³ Concepția filozofică a lui W. T. Krug a dobîndit o orientare proprie față de cea a lui Immanuel Kant, concretizîndu-se ulterior în așa-numitul sistem al *sintetismului transcendențial*, odată cu apariția în 1801 a lucrării *Entwurf eines neuen Organons der Philosophie*. Ideile de bază ale acestei lucrări au fost reluate și dezvoltate de autor în *Fundamentalphilosophie* (1803), *System der theoretischen Philosophie* (I—III, 1806—1810) și *System der praktischen Philosophie* (I—III, 1817—1819), lucrări pe care le rezumă pentru necesități didactice *Handbuch*-ul.

⁴ Wilhelm Traugott Krug, *Handbuch der Philosophie und der philosophischen Literatur*, (ed. 3), I. Leipzig, 1828, p. XII—XIII.

⁵ Am consemna edițiile germane de la Leipzig din anii 1820—1821, 1822 și 1828.

⁶ W. T. Krug, *op. cit.*, I, p. VII; A. Andea, în „*Ziridava*”, 11, 1979, p. 940—942.

⁷ *Idem*, p. 941—942.

⁸ *Idem*, în „*Noesis. Travaux du Comité Roumain d'Histoire et de Philosophie des Sciences*”, 3, 1975, p. 194.

⁹ D. Ghișe, P. Teodor, în „*Revista de filozofie*”, 11, 3, 1964, p. 357—369.

chirilice informații despre un al cincilea exemplar și prin cele două însemnări, din anul 1844, se lasă datat cu exactitate¹⁰.

Gîndirea juridică a lui Simeon Bărnăuțiu, în lumina datelor oferite de manuscrisele sale de drept natural, se remarcă printr-un puternic suport teoretic conferit de soliditatea sistemului filozofic la care aderase și de la care nu lipsesc trimiterile pentru întregirea explicațiilor privitoare la teoria dreptului. Într-adevăr Bărnăuțiu, asemenea lui Krug, și-a înălțat edificiul doctrinei dreptului natural plecînd din interiorul filozofiei de factură kantiană, de la problematica acesteia de postulare a ideii celor două lumi, *numenală* și *fenomenală*, cărora ființa umană, prin raționalitatea și sensibilitatea sa, le aparține. Omul, în calitate de ființă rațională, aparținînd lumii numenale sau transcendente, sustrasă legilor de cauzalitate și necesitate, este liber și prin aceasta poate și trebuie să-și determine toate acțiunile numai prin voința sa proprie. Același om, însă, în calitate de ființă sensibilă, aparținînd lumii fenomenale, supusă legilor de cauzalitate și necesitate, este stăpînit de înclinații și pasiuni și prin aceasta poate să fie și trebuie constrins între anumite limite, atunci cînd prin acțiunile sale încalcă și nesocotește libertatea celorlalți¹¹. Astfel, Simeon Bărnăuțiu a reușit în spirit kantian să postuleze conceptul de libertate și să ajungă la separarea domeniului moralei de cel al dreptului, recunoscînd libertății umane două sfere distincte, cea a libertății morale (*sphaera libertatis moralis*) sau „din lăuntru“, guvernată de legile morale, și cea a libertății juridice (*regio juris*) sau „din afară“ (*sphaera libertatis externae*), guvernată de legile dreptului¹².

Plecînd de la autonomia voinței omului, Simeon Bărnăuțiu a enunțat tezele libertății juridice în acești termeni: „omul ca ființă cuvîntătoare și liberă e persoană, adică scop în sine însuși (*ens autoteles*), sau ființă care-și poate pune scop lucrării și avînd această demnitate dintru început nu suferă să o întrebuițeze alte ființe numai ca mijlocire spre scopurile lor. Pentru aceasta omul e liber nu numai din lăuntru, ci și din afară, adică în însoțire cu alți oameni; tocmai pentru aceasta are drept a face și a lăsa orice voiește numai luînd seamă să nu vateme pe alte persoane. Așadar întru această împurmutată referire fiecare are sfera libertății (*sphaera libertatis*) ce se cheamă sferă dreptului (*regio juris*)“¹³. Deci pentru Bărnăuțiu, ființa umană prin atributul raționalității și libertății sale este *persoană* și prin această calitate reclamă a fi tratată atît moral, cît și juridic nu ca un simplu mijloc, ci ca un scop în sine, ca o voință liberă obligată a asculta doar de propria-i lege dictată de imperativul categoric. Evident, această afirmare, înainte de 1848, a libertății juridice individuale, într-o societate ca cea transilvăneană dominată de servitutiile feudale și de dependența personală, implica teoretic negarea servitutiilor înjosoare pentru demnitatea umană și ideea revoluționară de dislocare a realităților sociale existente în numele preceptelor rațiunii practice legiuitoare. În plus, prin raționamentul lui Simeon Bărnăuțiu, dreptul na-

¹⁰ A. Andea, *loc. cit.*, p. 939—948.

¹¹ Idem, în „*Athenaeum*“, Seria științe sociale, Cluj, 1970, p. 111—121.

¹² Bibl. Acad. R. S. R., Filiala Cluj-Napoca, *Ms. rom. nr. 38*, f. 10v.—14r.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, I, p. 74—76.

tural kantian, de sorginte rațională, tindea să se substituie dreptului feudal din Transilvania, expresie a unei legislații iraționale. Acesta este, credem, sensul profund al revoluției intelectuale pe care profesorul de filozofie din Blaj a operat-o în gândirea tinerilor auditori trecuți prin școală.

Definind conținutul conceptului de știință a dreptului, Simeon Bărnuțiu, urmându-l pe Krug, are în vedere nu legile stabilite într-un anume timp și loc, de o autoritate legiuitoare, ci principiile imuabile și raționale care trebuie să servească de fundament întregii legislații pozitive. Dreptul este conceput formal și abstract ca un raport între libertățile a două persoane morale, ca o totalitate de condiții prin care libertatea acțiunii unuia se poate acorda cu libertatea celorlalți după o lege universală. În acest sens, pentru Bărnuțiu „știința despre legile cele de început ale cuvântului, care arată cum au oamenii de a-și îndrepta lucrările ca să le unească din afară și prin unirea aceasta să fie drepte se numește *știința dreptului*”¹⁴. Prin urmare, este limpede că dreptul după Bărnuțiu cuprinde legislația din lăuntru a rațiunii practice, și nu legislația din afară a unei voințe legiuitoare, fiind identic cu dreptul natural.

Sub raport structural dreptul este divizat de Simeon Bărnuțiu în drept natural (*jus naturae*) și drept pozitiv, primul nefiind decît dreptul rațiunii (*jus rationis*), de unde concluzia că dreptul natural e unul singur peste tot și în toate timpurile. Dimpotrivă, dreptul pozitiv e condiționat istoricește în funcție de timp și loc, fiind de mai multe feluri, dar avînd tot o natură umană. Fundamentul dreptului pozitiv trebuie să-l constituie dreptul natural, altfel încetează de a fi drept, fapt pentru care Bărnuțiu afirma cu privire la dreptul pozitiv: „temeiul lui cel de pe urmă trebuie să fie dreptul cel firesc, că de nu-i întemeiat pe acesta nici nu se poate numi drept”¹⁵. Acest raționament rostit de la catedră unor tineri proveniți dintr-un etnic aservit social și național semnifica revendicarea unei societăți în care dreptul pozitiv să aibă un fundament rațional, societate care transpunea în realitățile transilvănene însemna dispensarea acestora de dreptul feudal irațional codificat în *Tripartitul lui Werböczi*, în *Aprobate și Compilate*¹⁶.

Elementele de drept predate de Simeon Bărnuțiu, constituind doar o parte a cursului său filozofic, cuprind exclusiv dreptul natural, împărțit, ca și la Wilhelm Traugott Krug¹⁷, în drept natural „curat” și „aplicat”, după cum legile se consideră în sine sau se socotesc în legătură cu anumite întîmplări ale vieții. Deosebirea dintre dreptul pozitiv și dreptul natural aplicat ar consta în aceea că în dreptul pozitiv aplicarea legilor la diferite întîmplări ale vieții se face de o autoritate din afară, pe cînd în dreptul natural aplicat

¹³ Bibl. Acad. R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, *Ms. rom. nr. 38*, f. 14r.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, I, p. 76.

¹⁴ Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, Colecții speciale, *Ms. rom. nr. 4192*, f. 2r.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 107.

¹⁵ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 2r.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 107—108.

¹⁶ Simion Bărnuțiu, *Românii și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2(14) mai 1848*, ed. G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 12—19.

¹⁷ W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 108 și 120.

de o autoritate interioară dătătoare de legi, de rațiunea însăși¹⁸. În timp ce dreptul natural aplicat cuprinde dreptul familiei și al bisericii, dreptul natural curat este alcătuit din dreptul privat absolut și ipotetic și din dreptul public al statului și popoarelor¹⁹. Împărțirea urmează și respectă întru-totul modelul filozofului german, fapt de la sine înțeles dacă avem în vedere că profesorul Bărnăuțiu, puternic angajat în lupta politică de emancipare a românilor, a urmărit, prin rostirea de la catedră a cursului său, nu atât să creeze un sistem original al dreptului natural, cât mai ales să teoretizeze acele idei din gândirea juridică europeană care puteau oferi concluzii practice și un suport doctrinar luptei sale. De aici și interesul său deosebit nu atât pentru meditația filozofico-juridică în sine, ci pentru deducerea din sistemul lui Krug a unor principii aplicabile și sprijinitoare schimbărilor politice, sociale și naționale reclamate de societatea transilvăneană. Astfel traducerea într-o formă liberă a dreptului natural al lui Wilhelm Traugott Krug apare obiectiv determinată și deloc minimalizată, acest drept predat în școală devenind un fenomen cultural colectiv care a avut menirea de a preschimba concepții și a forma convingeri tinerilor auditori, tineri care, la 1848—1849, l-au convertit în practică revoluționară.

Dreptul privat absolut din cursul lui Simeon Bărnăuțiu debutează cu definirea conceptului de *persoană*, precizându-se că „fiestecare ființă cuvîntătoare se numește persoană pentru că ea însăși își poate pune scopuri la lucrările sale și le poate înființa cu slobozenie, iară dimpotrivă toată ființa necuvîntătoare este numai lucru, pentru că nu-și poate pune ea însăși scopurile lucrării sale și pentru aceea se socotește numai ca o mijlocire spre scopurile cuvîntului. Așadară persoană e însuși scop (*ens autoteles*) pentru că e supusul slobozării, iară lucrurile sînt opusul slobozării (*objectum libertatis*) și sînt numai mijloace spre scopuri ce nu și le pun ele (*ens heteroteles*)”²⁰. Deci omul, în calitate de ființă rațională și liberă, e scop și nu mijloc, avînd personalitate (*personalitas*) sau „vrednicie personescă”, cum îi spune Bărnăuțiu²¹. Dar același om este și ființă socială, el trăind alături de alți semeni, față de care socotește a avea drepturi în respectul vredniciei sale personale, după cum și ei pretind același respect al vredniciei lor personale, de unde rezultă că din drepturile unuia decurg obligațiile celorlalți și din drepturile acestora obligațiile celui dintîi. Cu alte cuvinte, după concepția lui Simeon Bărnăuțiu, drepturile și obligațiile sau îndatoririle juridice trebuie să fie reciproce, „să corespundă împrumutat”²², aserțiune care prin semnificația ei venea evident în contradicție cu realitățile Transilvaniei feudale, în care drepturile aparțineau doar minorității nobiliare, pe cînd obligațiile reveneau aproape în totalitate majorității colonicale. Încă o dată, așadar, dreptul natural kantian predat de Bărnăuțiu se dovedea în măsură să creeze și să formeze tinerilor trecuți prin școală convingeri și atitudini critice față de statutul de aservire

¹⁸ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 2v.

¹⁹ *Ibidem*, f. 3v.—4r.

²⁰ *Ibidem*, f. 4r.—4v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 121—122.

²¹ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 4v.

²² *Ibidem*, f. 5r.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 123.

socială și națională a românilor. Dealtfel existența, sub formă de însemnări, a unor extracte privitoare la români din legislația transilvăneană, pe una din filele manuscrisului, dovedește folosirea principiilor dreptului natural în analiza dreptului feudal al țării²³.

În altă ordine de idei a aceluiași curs de drept, vorbindu-se despre „legea dreptului cea dintâi” (*supremum principium juris*), se arată că fiecare om considerat ca persoană cu sfera libertății sale juridice și conviețuitor cu alți semenii — care și ei ca persoane își au sfera libertății lor juridice — trebuie, atunci când urmărește realizarea unui scop prin acțiune, să-și restrângă sfera acțiunii sale între asemenea limite încât să nu încalce sfera libertății celorlalți, principiul suprem al dreptului glăsuind: „îți poți pune pe plăcere orice scop și să te străduiești cu toate puterile tale a-l ajunge, încât pe lângă acesta poate sta nevătămată vrednicia cea personescă a altora”²⁴. Definiția pleacă vizibil de la principii formale care decurg organic din ideea kantiană a autonomiei voinței umane și a suveranității scopurilor, refuzându-se dreptului natural orice fundament teist, empiric și utilitarist.

Existența reciprocității între drepturile și îndatoririle juridice ale unei persoane în raport cu alte persoane implică necesitatea constrîngerii juridice (*coactio juridica*) atunci când drepturile unei persoane sînt nesocotite, fiindu-i încălcată libertatea. Dacă raționalitatea omului îi conferă, ca persoană, drepturi, aceeași raționalitate, după Bărnăuțiu, pretinde respectarea acestor drepturi, deoarece „însuși cuvîntul îi dă drept omului de a putea sta împotriva nedreptei lucrări prin care altul, ieșind afară din sfera slobozianiei sale, năvălește cu puterea în sfera slobozianiei străine, de a alunga puterea cu putere și de a sili pe vătămător ca să-i cunoască dreptul și să îl cinstească”²⁵. Raționamentul credem că afirma cu putere și răspicat forța dreptului față de dreptul forței, altfel spus dreptul la revoltă a individului lipsit de libertate și frustat de drepturi. Acest spirit combativ și revoluționar al raționamentului a constituit și una din cauzele pentru care tinerii auditori, ridicați din mijlocul unui etnic aservit social și național, s-au regăsit în el, l-au îmbrățișat și i-au dat viață prin activitatea lor din timpul evenimentelor anilor 1848—1849.

În concepția lui Simeon Bărnăuțiu omul ca ființă rațională este persoană și în această calitate, spre deosebire de alte ființe, trebuie să aibă *a priori* niște drepturi fără de care și-ar pierde calitatea de persoană, drepturi pe care le numește „de început” (*jura originaria*) și le definește ca „drepturi ființești, de peste tot, de lipsă, necondiționate, nemutătoare și veșnice”²⁶. Aceste drepturi nu pot fi cîștigate sau înstrăinate deoarece, argumentează Bărnăuțiu în plus față de Krug, „nu e de lipsă să se cîștige, avîndu-le ființa cea cuvîntătoare din început și <din> totdeauna. De la cine le-ar cîștiga? De la lucruri nu le poate, pentru că acestea nu au drepturi. De la persoane încă nu le poate, pentru că drepturile celea din început sînt legate de fiecare

²³ Ms. rom. nr. 4192, f. 75v.; Cf. A. Andea, *loc. cit.*, p. 944.

²⁴ Ms. rom. nr. 4192, f. 5v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 123—124.

²⁵ Ms. rom. nr. 4192, f. 7r.—7v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 126—127.

²⁶ Ms. rom. nr. 4192, f. 10v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 131—132.

persoană cu legătură nedeslegată și așa nu se pot deslipi de către o persoană ca să treacă la alta. Însă nici se pot înstrăina, că de ar și voi o persoană să-și înstrăineze drepturile sale celea din început la altă persoană, nu s-ar cădea să le primească din pricină că deregutoria dreptului poruncește așa să-și restrângă fiecare traiul cu slobozenia cea din afară, ca pe lângă acela să poată sta vrednicia cea personesca a altora²⁷. În continuare concluzionează că pentru drepturile naturale origine nu poate avea valabilitate maximă *volenti non fit injuria*, întrucât aceste drepturi constituie pentru om condiția *sine qua non* a câștigării și înstrăinării oricăror alte drepturi, astfel că cineva chiar renunțând din proprie inițiativă la drepturile sale personale origine și cu atât mai mult pierzându-le prin constrângere „oricând se simte în putere își poate pofti drepturile înapoi”²⁸. Fără îndoială, aserțiunea lui Bănuțiu constituie un răspuns juridic la întrebarea gravă a societății sale: pot unii să dobândească drepturile personale ale altora, pot fi absolutizate aceste drepturi pentru unii și suprimate pentru alții, se justifică inegalitatea feudală în fața egalității naturale a oamenilor ca ființe raționale? Răspunsul dat era „batăr că lasă cuvîntul ca să se supună cineva voiei altuia și să facă ceva după voia-i, totuși aceea nu lasă să se supună de tot și necondiționat, ca să poată lucra cu dînsul ca c-un dobitoc, adică să-l poată vinde și cumpăra, să-l poată prinde sau vîna, ca pe dobitoc, să-l poată bate cînd va vrea și cînd îi va plăcea, ba să-l poată și omorî. Starea aceasta mișea se numește șerbire (*servitus*). Întru această stare se află și acum nu numai oameni singuratici, dară și popoare întregi, însă înaintea dreptului firesc starea aceasta e nedreaptă și de rușine, batăr că după dreptul cel pozitiv al unor staturi se socotește a fi dreaptă și se suferă. Togma de ar și fi cineva așa de nebun ca să se facă pe sine sclav altuia, ar avea drept de a-și pofti îndărăpt slobozenia, cu atât mai vîrtos dară are drept cel ce e făcut sclav sau șierb cu sila”²⁹. Evident, principiile raționale bănuțiene duc la revoluție, exprimînd în plan juridic criza raporturilor sociale feudale din preajma anului 1848 și indicînd cotitura pe care acestea trebuiau să o facă pe noua direcție de dezvoltare burgheză.

Analizînd problema drepturilor naturale prin care i se garantează omului, ca ființă rațională, calitatea de persoană, Simeon Bănuțiu la fel cu Krug susține că „fiecare ființă cuvîntătoare, *eo ipso* ca ființă cuvîntătoare, trebuie să aibă drept de a se ține pe sine ca persoană în lumea aceasta”³⁰, drept numit „din început al persoanei peste tot”, din care este dedusă triada juridică a dreptului existenței, libertății și egalității personale. Această triadă, utilizată de Bănuțiu în argumentarea juridică a scrierilor sale³¹, ilustrează eloc-

²⁷ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 11r.

²⁸ *Ibidem*, f. 11v.

²⁹ *Ibidem*, f. 13v.

³⁰ *Ibidem*, f. 11v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 133.

³¹ *Săborul cel mare al episcopiei Făgărașului. Prologus galeatus*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, VI, (1843), nr. 4, p. 26—29 și *Un document pentru limba română din an. 1842. O tomneală de rușine și o lege nedreaptă*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 16, (1853), nr. 38, p. 285—288 și nr. 39, p. 295—298 (Studiul a fost scris și trimis spre publicare în februarie 1842, dar din cauza cenzurii nu a putut apare).

vent spiritul în care acesta a înțeles, plecînd de la Krug, să confere un suport filozofico-juridic luptei românești de emancipare socială și națională. Profesorul Simeon Bărnuțiu rostea grav de la catedră adevărul neclintit „cum că fiecare persoană are drept a trăi în lumea aceasta pînă cînd îl lasă firea; acesta se numește dreptul stării personești (*jus subsistentiae personalis*). Fiecare persoană are drept de-a lucra și de-a face orice îi place în sfera slobozăanii sale, ba încă are drept a-și mări sfera slobozăanii sale, numai să nu o mărească băgîndu-se în sfera slobozăanii altuia; acesta se numește dreptul slobozăanii personești (*jus libertatis personalis*). Fiecare persoană are drept de-a trăi, de-a lucra și de a se ține întogma și asemenea cu altă persoană, pentru că fiecare persoană e ființă cuvîntătoare și slobodă și întratîta una e întogma și asemenea cu alta; acesta se numește dreptul asemeniei personești (*jus aequalitatis personalis*)”³². Același adevăr, afirmat însă cu patima și ardoarea omului politic, glăsuia la 1842 în favoarea naționalității și împotriva maghiarizării, despre ultima afirmîndu-se că „nu se potrivește cu legea dreptului, că aceasta spune învederat, cum că fieșcare om sau popor, ca ființă cuvîntătoare, are drept de trăi în lumea asta și de a se ține ca o persoană (*jus subsistentiae personalis*); de a-și mișca puterile trupesti, mîinile și picioarele ca să-și cîștige ceva avere din afară, și puterile sufelești: înțelesul, cuvîntul ș.a., ca să-și cîștige avere dinlontru: cunoștințe de tot felul în științe, în arte, în limbi străine și a maică-sa (*jus libertatis personalis*); și drepturile acestea nu se cad mai tare unuia ca altuia, unui popor mai mult decît altuia, ci toți oamenii și toate popoarele, în această privință, sînt întocma; și unul ca altul, căci din început toți sînt asemenea și nici unul n-are privilegiu a ucide pe altul sau a-l împiedeca în slobodă lucrarea fericirii sale potrivită cu legea (*jus aequalitatis personalis*); și dacă un asemine drept toate popoarele au în privința aceasta, deregătoriile lor încă trebuie să fie asemenea”³³. Din nou, judecățile lui Simeon Bărnuțiu, înălțate de această dată de pe planul drepturilor individului pe cel al drepturilor comunității naționale, au meritul de a fi înserat în speculația germană imperativele realității românești transilvănene și de a fi convertit această speculație într-o gîndire cu valențe practice în care răzbat accente de critică socială vehementă și dezaprobarea stării de servitute individual-socială și colectiv-națională în care se mai găseau oameni și popoare. Reclamarea, în termeni categorici, a dreptului la existență, libertate și egalitate personală a tuturor oamenilor, ca ființe raționale, și a tuturor popoarelor, în calitate de comunități raționale, însemna de fapt, pentru românii din Transilvania, revendicarea unui statut juridic și de *facto* egalitar indiferent de starea lor socială neprivilegiată și de cea politică tolerată. Astfel Bărnuțiu, prin dreptul natural kantian al lui Wilhelm Traugott Krug, a fundamentat filozofico-juridic atît problema libertății individuale sau iobăgești, cît și pe cea a liber-

³² Ms. rom. nr. 4192, f. 11v.; Vezi și W. T. Krug, op. cit., II, p. 133.

³³ Simeon Bărnuțiu, *Un document pentru limba română din an. 1842. O tomneală de rușine și o lege nedreaptă*, loc. cit., nr. 38, p. 286.

tății colective sau naționale, ambele implicate cu necesitate în lupta de emancipare a românilor din Transilvania³⁴.

Asupra conținutului conceptelor de libertate și egalitate personală Simeon Bărnăușiu, dată fiind lipsa de educație politică a tinerilor auditori, a simțit nevoia de a reveni în cursul său cu o „însemnare” personală în care preciza că „prin slobozenia personescă nu se înțelege o slobozenie necondiționată de a face orice îți place necăutînd la legile dreptului, ci se înțelege o slobozenie condiționată, adică restrînsă prin fire și prin legile dreptului. Așa prin asemenea cea personescă încă nu se înțelege o asemenea necondiționată prin care ar avea drept de a lua unul din averea altuia, atît cît să fie asemenea cu a lui să aibă întogma amîndoi, ci se înțelege o asemenea condiționată, adică restrînsă prin fire și prin legea dreptului. Pentru aceea, deși sînt oamenii asemenea ca ființe cuvîntătoare și slobode, totuși în multe sînt neasemenea; sau de la fire însuși avînd unul mai mari puteri sufletești și trupești, sau prin dreaptă strădanie, cîștigîndu-și unul mai multă avere decît altul”³⁵. Așadar, este vorba de o libertate juridică fixată și garantată de o legislație care se vrea burgheză și de o egalitate politică, nu economică, așa cum se întîlnește frecvent în ideologia progresistă a micii burghezii.

Strîns legat de problema dreptului natural la existență, libertate și egalitate a oamenilor apare la Simeon Bărnăușiu și dreptul de proprietate, definit ca un drept natural de conservare, posibil prin caracterul irațional al lucrurilor de care omul poate și trebuie să se folosească în viață. Pentru Bărnăușiu „fiindcă oamenii nici ar putea trăi, nici ar putea lucra în lumea aceasta de nu s-ar folosi cu lucrurile celea necuvîntătoare (cu plantele, cu dobitoacele etc) ca cu niște mijlociri, și fiindcă lucrurilor celor necuvîntătoare nu li se face nedreptate folosindu-se omul cu ele și întrebuintîndu-se, pentru că n-au vrednicie personească, chiar este cum că fieșcare om ca ființa cuvîntătoare are drept de a se folosi cu lucrurile celea necuvîntătoare ca cu niște mijlociri sau unelte spre lipsele vieții”³⁶. Acest drept este numit „dreptul averii cel dintru început” și „pe acesta îl are fieștecine de la fire, încît nice atîrnă de la ceva tomnială, nici de la ceva legătură pozitivă, cuprinzîndu-se în dreptul cel din început al persoanei”³⁷. Dreptul de proprietate apare deci ca un mijloc de asigurare și de conservare a caracterului rațional, adică liber, al omului, proprietatea constituind un corolar al libertății, fapt pentru care legea dreptului, după Bărnăușiu, postulează omului trebuința „nu numai ca să trăiască pînă cînd îl va lăsa firea, dar ca să și lucre slobod în sfera drepturilor sale, spre a-și cîștiga ceva avere, fără de care sau n-ar putea trăi deloc, sau ar duce o viață mai mult dobitocească decît omenească”³⁸. Plecînd de la această postulare a proprietății ca parte componentă a sferei liber-

³⁴ D. D. Roșca, *Europeanul Bărnăușiu*, în „Luceafărul”, Serie Nouă, 4, 1944, nr. 4—5, p. 123—133; A. Andea, în „Centenar muzeal orădean”, Oradea, 1972, p. 295—302; Idem, în *Studia*, Series historia, 1973, fasc. 1, p. 33—51.

³⁵ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 11v.—12r.

³⁶ *Ibidem*, f. 12r.—12v.

³⁷ *Ibidem*, f. 12v.; Vezi și W. T. Krug, *op. cit.*, II, p. 134—135.

³⁸ Simeon Bărnăușiu, *Un document pentru limba română din an. 1842. O tomneală de rușine și o lege nedreaptă*, loc. cit., nr. 38, p. 286.

tății omului, Simeon Bărnuțiu va fundamenta filozofic la 1848 necesitatea împrumutării cu pământ a iobagului odată cu eliberarea lui din starea de servitute socială, considerînd că singur pământul putea garanta în epocă libertatea țărănească.

Din universalitatea drepturilor naturale pentru toate ființele raționale Simeon Bărnuțiu deduce necesitatea restrîngerii reciproce a acestor drepturi, încît oamenii unii față de alții să aibă nu numai drepturi, ci și îndatoriri, trebuind să se respecte la fel atît drepturile, cît și îndatoririle, deoarece „cuvîntul nu poate aproba o însoțire ca aceea în care o parte de oameni ar avea numai deregatorii cîtră cealaltă fără de drepturi: și însoțirea aceasta pentru aceea nu o poate aproba cuvîntul, că în această însoțire o parte de oameni s-ar socoti numai ca lucruri ce nu au vrednicia personescă, iar aceasta nu o poate suferi cuvîntul”³⁹. Firește că această reciprocitate între drepturile și îndatoririle juridice ale oamenilor venea în contradicție cu realitățile feudale din Transilvania, unde nobilimea privilegiată se bucura de toate drepturile legislației pozitive în vigoare, pe cînd țăranii aserviți erau lipsiți, prin aceeași legislație, de cele mai elementare drepturi, fiind în schimb copleșiți de mulțimea obligațiilor față de stăpînii lor și față de stat.

Aceeași inechitate exista în Transilvania și în privința pedepselor care, pentru o pricină similară, erau aplicate diferențiat în spiritul dreptului feudal de la stăpîn la supus, în funcție de statutul social al fiecăruia. E și motivul pentru care, Simeon Bărnuțiu, discutînd problema proporționalității între gravitatea infracțiunii și asprimea pedepsei, arăta că „sila trebuie să fie măsurată după vătămarea”⁴⁰, aserțiune care, în condițiile legislației feudale, dobîndea o semnificație progresistă în deplină concordanță cu tendințele dezvoltării societății și ale luptei intelectualității pașoptiste pentru dislocarea suprastructurilor juridice feudale.

Prin aceste aspecte desprinse din dreptul natural privat predat de Simeon Bărnuțiu la Blaj credem că am ilustrat tendința gîndirii juridice a acestuia de a recepta și adapta la nevoile societății românești din Transilvania valorile dreptului kantian al lui Wilhelm Traugott Krug. Tocmai pentru aceasta gîndirea juridică a profesorului român a excelat nu atît prin valențe speculative, cît mai cu seamă practice, fiind preocupat nu de a teoretiza, ci de a degaja principii aplicabile. A depus un efort stăruitor pentru a transpune, cu rigoare demonstrativă și cu simț practic, principiile dreptului natural de la nivelul individului la cel al națiunii, înțelegînd că în Transilvania libertatea individuală a iobagului român nu putea fi separată de libertatea națională a poporului român, că libertatea socială nu putea fi realizată fără libertatea națională. Prin urmare, Simeon Bărnuțiu deși aplecat spre reflexie și meditație, așa cum o dovedește cursul și lucrările sale, a evadat permanent spre asprimea realității feudale a vremii sale, reușind între anii 1830—1848 să argumenteze juridic și filozofic programul revoluției pașoptiste a românilor din Transilvania.

AVRAM ANDEA

³⁹ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 13r.—13v.; *Vezi și W. T. Krug, op. cit.*, II, p. 135—136.

⁴⁰ *Ms. rom. nr. 4192*, f. 13v.; *Vezi și W. T. Krug, op. cit.*, II, p. 135—136.

LA CONCEPTION JURIDIQUE DE SIMEON BĂRNUȚIU A LA LUMIÈRE DU DROIT NATUREL PRIVÉ ENSEIGNÉ À BLAJ

(Résumé)

L'étude se base principalement sur les données offertes par le manuscrit inconnu *Știința dreptului* (Science du droit), qui comprend le droit naturel enseigné à Blaj par Simeon Bărnăuțiu vers 1844.

L'auteur poursuit la manière dont Bărnăuțiu a mis les assises philosophiques de la liberté juridique, a défini le droit comme science avec ses divisions, la problème de la personnalité juridique, la réciprocité entre les droits et les devoirs juridiques, le principe suprême du droit, la contrainte juridique, les droits individuels de subsistance, de liberté et d'égalité, le droit de propriété, la restriction réciproque des droits et la proportionnalité de la punition avec l'infraction.

On souligne, à tour de rôle, la manière dont Simeon Bărnăuțiu a déduit des arguments juridiques du droit naturel de W. T. Krug pour le programme de la lutte sociale et nationale des Roumains de Transylvanie avant la révolution de 1848.

ASPECTE ALE REVOLUȚIEI DIN 1848—1849 IN INSEMNĂRILE UNUI INTELECTUAL ROMÂN DIN ȚARA LĂPUȘULUI (JUDEȚUL MARAMUREȘ)

Completarea informațiilor documentare cu relatările martorilor oculari, antrenanți direct în desfășurarea evenimentelor sau simpli observatori, facilitează recompunerea unor momente din trecutul istoric pe care cercetătorii trebuie să-l redea cât se poate de exact. Din aceste considerente s-au și publicat multe lucrări în care au apărut, în întregime sau fragmentar, rapoartele comandanților revoluției de la 1848—1849 din Transilvania, precum și alte documente referitoare la aceleași evenimente¹, rămânând ca pe viitor șirul acestora să fie completat în special cu corespondența. În acest context se înscrie și relatarea amplă pe care o face fostul profesor de filozofie la școlile din Blaj, Ioan Dragomir², asupra desfășurării evenimentelor din anii 1848—1849, într-o anumită zonă teritorială (vezi anexa). Cele relatate se întâmplă de fapt pe fundalul unor puternice lupte între regimentul de grăniceri români de la Năsăud, care acționa de partea austrieșilor și armata kossuthistă. Ioan Dragomir se găsea, în preajma evenimentelor de la 1848, în localitatea Băiuț³, din actualul județ Maramureș, ca preot al lucrătorilor români angajați la minele erariale (aflate în proprietatea statului). Localitatea Băiuț este așezată în Țara Lăpușului, într-o zonă de contact direct cu Năsăudul, și prin urmare cu regimentul de grăniceri, de partea căruia vor acționa, la 1848—49, românii din acele locuri. Așa se explică faptul că acele teritorii au fost teatrul unor puternice lupte, în care s-au confruntat adevărate oștiri românești, organizate și conduse de „căpitani” locali sau trimiși de grănicerii năsăudeni⁴. Câteva crîmpeie din aceste lupte, luate la dimensiuni locale, mai mici, sunt imortalizate cu sinceritate memorialistică de pana sîrguincioasă a lui Ioan Dragomir. Este surprinzătoare la el, ca de altfel și la alți intelectuali români, conștiința datoriei față de popor, spiritul obiectiv

¹ Vezi pentru această chestiune Silviu Dragomir, *Studii privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, lucrare concepută în cinci volume, dar din care au apărut doar volumele I, II, III și V, cel de al patrulea aflîndu-se și astăzi în manuscris.

² *Gazeta Transilvaniei* nr. 54, 1848, p. 223; Silviu Dragomir, *op. cit.*, V, p. 299—300.

³ Băiuț, localitate în județul Maramureș; este pomenită în documente sub diferite denumiri ca: terra Lapus (1315), districtus Lapus (1390), Lapas-Banya (1630), Lăpos-Bánya (1830), Bajuzte (1850), Olah Lăpos banya, Baiuța (1854), Erzsébetbánya (1913). C. Suciu, *Dicționar al localităților din Transilvania*, București, 1967, p. 62.

⁴ Vezi pentru această chestiune A. Socolan, B. Mihoc *File din lupta maselor populare maramureșene*, în *Pentru Socialism*, 1973, 10 mai, p. 2

de observare a realităților imediat post-pașoptiste. Relatarea evenimentelor prin care însuși a trecut este făcută de autor în 24 aprilie 1850, la cererea lui Alexandru Papiu Ilarian, în vederea îmbogățirii documentației acestuia pentru lucrările sale istorice⁵. Limbajul său este greoi, fraza stufoasă. Pe alocurea, pe lângă cuvintele latinești, găsim multe maghiarisme, așa cum acestea circulau în graiul românesc local. Dincolo de aceasta se poate observa o sprinteneală a gândirii relatatorului, știința sa de alegere a amănuntelor semnificative și, pe alocuri, o anumită plasticitate în recompunerea aievea a unor întâmplări. Din acest considerent am putea spune chiar că autorul nu este lipsit de talent literar. Faptul că el însuși este antrenat în acțiuni, dă relatărilor sale o mare valoare documentară. În textul ce ocupă câteva pagini scrise mărunt, cu cerneală neagră, întâlnim unele dialoguri, care reușesc, într-un fel, să dinamizeze relatarea. Folosirea deasă a prepoziției „întru” în acest text redactat în grabă cu 128 de ani în urmă, vine să demonstreze, așa cum arăta Constantin Noica, că etnia căreia îi aparține Ioan Dragomir și grupul pe care acesta îl reprezenta atunci și acolo, a existat întotdeauna „întru un spațiu dat”, acela din care „nu a roit, cum a făcut civilizația helenică; ... nu și-a aproximat spațiul, ca civilizația germană; nu a colonizat pe alții, cum a făcut civilizația anglo saxonă” ci s-a menținut „întru spațiul din jurul Carpaților”⁶.

Ioan Dragomir remarca, de la început, faptul că el, ca alții dintre colaboratorii imperialilor în anii 1848—49, suferă o cumplită dezamăgire, pentru că după revoluție poziția sa ca român și cetățean în complexul social-local este deosebit de precară. „M-am întristat pentru așa îndelungată patimă..., arată Dragomir, (căci) zău astăzi (după revoluție n.n.) pățimesc mai greu de la oficiali(i) (slujbașii n.n.) acești perfizi a(i) Camerii (funcționarii exploatareilor miniere n.n.), de cum pe timpu(l) revoluțiunii de la maghiari tot prin ei asupra-mi sumușiator(i) (agitatori n.n.)”⁷. Dragomir menționează că șicanele la care este supus în acel moment (anul 1850) de către acei ce luptaseră alături de Kossuth și pe care autoritățile îi mențineau în posturi de conducere, își au cauzele adevărate în adeziunea sa la principiile revoluției românești, fundamentate pe Cîmpia Libertății de la Blaj, principii pe care, ca participant la Adunarea Națională din 3/15 mai 1848, le-a făcut cunoscute lucrătorilor minieri. „Patimele mele se încep cu depurațiunea din Cluj (dieta n.n.), unde fu proclamată Uniunea necondiționată (a Transilvaniei cu Ungaria n.n.), fiind că eu, după reîntoarcerea-mi de la Adunarea Națională din Blaj, 3—4 zile câte am petrecut în Băiuț, unor altor curioși am descoperit câte un § (în sensul de paragraf n.n.) din concluză aceasta, netăinuind con-

⁵ Vezi I. Pervain, I. Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian (Scrisori, documente, memorii, note)*, 1—2, Cluj, 1972;

⁶ C. Noica, *Sentimentul românesc al ființei*, București, 1978, pp. 9—10.

⁷ Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Secția manuscrise, fond *Correspondența Papiu Ilarian*, S
21
CCCXII

textul formulei de Jurământ⁸ arată Dragomir. Evenimentele s-au precipitat. Fruntașii maghiari din Strîmbu-Băiuț⁹ trecură la alcătuirea gărzilor naționale din „lucrătorii împărătești (minieri n.n.) fără distingere între națiune, pe sine punându-se în frunte un căpitan, altu(l) ajutor, pleban-regement capelan ... (preot militar n.n.)“. Ca fruntaș al românilor din localitate, acuzat fiind că a îndemnat „sub manu (personal n.n.) pe ai noștri, să poftească a fi exercitați în limba română, arătându-le din „Gazeta“ unele termeni“, Dragomir este citat, sub amenințare punitivă, în fața unei „Comissii investigatorie“, care, după adunarea unor „mărturii mincinoase“, dispuse arestarea și transportarea sa la Dej; închis într-o căruță cu „covarn“ (coviltir) spre a fi ascuns vederii țăranilor din satele românești întâlnite în cale, fruntașul român fu transportat „pe drumul țării, printre cunoscuți și necunoscuți, (pe) căi ascunse ...“ pînă în Dej. Sosit acolo „seara, în ziua de S. Petru (29 iunie 1848 n.n.)“, a fost „depus“ într-o „chilie neîngrijită“ prin care „guzacii (șobolanii n.n.) cu turma alerga(u) zberînd ca meii unii după alții“. Dragomir a fost ținut, după cum însuși menționează, în arest 9 zile: după trei zile, el a fost vizitat de doi prieteni, I. Marcianu și D. Tamaș, iar după alte 6, datorită cererii lucrătorilor români de la minele din Strîmbu-Băiuț, și presiunii populației românești din Dej, a fost eliberat. „Am scăpat, mărturisește Ioan Dragomir, sub responsabilitatea suslăudaților frați mai virtuos că români(i) adunați la Casa pretorială (din Dej n.n.) pentru a alege deputat la Dieta Ungariei, murmură(u) ... să mă sloboadă afară. N(ota) B(ene): Lucrătorii băiuțeni subscriseseră) o suplică pentru mine ...“. După eliberare Ioan Dragomir va fi pus sub atență urmărire, iar persoanele care veneau cu el în contact erau amenințate: ne putem lesne închipui ce stînjenitoare trebuie să fi fost pentru acest intelectual român, ca de altfel și pentru alții în situația lui, această izolare ce voiau să i-o impună autoritățile maghiare¹⁰. „Tîmplatu-s-au de pre

⁸ Formula de jurământ la care Ioan Dragomir se referă, cuprinde, între altele, următoarele:

„Că român voi susține întotdeauna națiunea română pe calea dreaptă și legală și o voi apăra din toate puterile împotriva oricărui atac și asuprime. Nu voi lucra niciodată în contra drepturilor și intereselor națiunii române, ci voi susține și apăra legea și limba noastră română, precum și libertatea, egalitatea și frățietatea. Cu aceste principii voi respecta toate națiunile din Ardeal, cerînd de la dînsle respect egal. Nu voi încerca să asupresc pe nimeni. Voi colabora după putință la desființarea iobăgiei, la emanciparea industriei și a comerțului, la păzirea dreptății, la înaintarea binelui umanității, al națiunii române și al patriei noastre“ (S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 196—197).

⁹ Strîmbu-Băiuț, sau Strîmbu-Băiuțului, județul Maramureș, este o localitate întemeiată în apropiere de Băiuț, la 1730, odată cu dezvoltarea exploatării minereurilor de fier. Localitatea a apărut în documente sub denumirea de Strîmbulu (1835), Sztrîmbuy (1850), Sztrîmbuly, Strîmbuiu (1854) (Coriolan Suciu, *op. cit.*, II, București 1968, p. 148).

¹⁰ Politica de izolare a fruntașilor mișcării de eliberare națională, practică la 1848, se va continua pe scară mai largă în epoca memorandistă și după aceea. Cunoscutul luptător pentru eliberarea națională a poporului român, dr. Vasile Lucaciu reproduce într-o scrisoare adresată la 18 noiembrie 1901 regelui României, Carol I, următoarea amenințare pe care i-a adresat-o, în acest sens, ministrul maghiar Coloman Széll: „Puțin ne pasă nouă; facă cine ce-o vrea dintre dumneavoastră. Noi grijim de ceea ce faci, ceea ce lucrezi dta. Și eu îți spun că-ți vom arăta că mai tare e guvernul maghiar decît popa din Șişești. *Voința noastră e să te izolăm de cătră poporul românesc și asta o vom face* (s.n.) Cu muri chinezi voi

unii i-au și desvâscut (dezbrăcat n.n.), în cămașa goală, i-au descălțat, doară, doară vor găsi la ei vreuna corespondență cu D. Urban¹¹ sau Dâmbul¹². Această acțiune de intimidare nu l-a împiedicat, așa cum rezultă din „împri-cinarea” ce i-au făcut-o inamicii în fața autorităților, să „sfătuiască poporenii- lor ... să nu iasă întrarmați de la hotar încolo, prin satele vecine, *nici să se lupte cu cei de un sânge cu ei*” (s.n.).

Urmărirea se soldează, la 6 noiembrie 1848, cu o nouă arestare: mai mulți voluntari din Baia Sprie, în frunte cu renegatul Ioan Pop, descind la locuința lui Ioan Dragomir, îi fac o riguroasă percheziție, în urma căreia îi confiscă „toate scrisorile românești”, și-l arestează, transportându-l „ca pre un sentențiat spre moarte, alungu(l) uliții, prin mol (noroii n.n.) pînă în genunchi, la Strîmbu în Vardă (închisoare n.n.)”. În același timp, ca măsură de intimidare, autoritățile kossuthiste dispun arestarea lui Alexa, fratele lui Ioan Dragomir. Alexa va fi eliberat cu condiția „să plece cu sirmanul (po-runca de mobilizare n.n.) pe sate; în Suciul de Sus „unde satu(l) întreg (e) în flăcări (...) întru întuneric de noapte, (de glonț n.n.) nimerit prin cap, așa încît i-au ieșit clierii (creierii n.n.) își afla moartea”. După 9 zile de arest în Strîmbu Băiuț, la 14 noiembrie Dragomir este transportat la închi-soarea din Tîrgu-Lăpuș, „spre a răspunde înaintea Scaunului de judecată militărească” pentru atitudinea sa de „agitator”. Tribunalul îi acordă, însă, „absoluțiunea” eliberîndu-l. După „o săptămînă Urban alungă de la Dej¹²

impresura Șişeștii, și voi împiedica orice contact între dta. și poporul român (s.n.)”

(Biblioteca Academiei R.S.R., fond, *Correspondența dr. Vasile Lucaciu*, S $\frac{43 (1)}{CCXLII}$)

¹¹ Urban Carol, născut în 1802 în Cracovia, decedat în 1877 în Brünn, a îmbrățișat cariera armelor de tînră (în 1821 era cadet) fiind numit la 1848 în fruntea regimentului român de graniță din Năsăud, cu care va lupta împotriva kossuthiștilor la Sf. Ioana, lîngă Reghin, apoi împotriva armatei generalului Iosif Bem. Împreună cu armata generalului rus Grotenkjeln înfrînge o puternică armată de honvezi la Jibou (județul Sălaj). În 1857, ca general, a fost numit comandant al corpului VII de armată austriac, împreună cu care va lupta pe diferite fronturi din Italia, între care și pe cel de la Solferino. Figura sa, alături de cea a lui Avram Iancu, a intrat în folclorul românesc (*Enciclopedia română publicată din însărcinarea și sub auspiciile Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român de Dr. C. Diaconovich*, Tomul III, Sibiu, 1904, p. 1173).

¹² Oastea maghiară care a ocupat Dejul, condusă de nobilii maghiari Alexandru Teleki și Nicolae Katona, se compunea din 12000 de infanteriști între care se numărau și 600 de studenți din „legiunea academică” din Viena, (pangermaniști adunați din toate țările germane, care veniseră ... ca să se bată pentru libertatea ungurească; în realitate, însă, idealul lor era răsturnarea casei de habsburg și una Germanie Mare), două escadroane de husari și 16 tunuri. Porniți de la Baia Mare unde li se alăturară mai mulți voluntari maghiari (a căror drapel se păstrează și azi în colecțiile Muzeului Județean Maramureș), înfrîng, în primele zile ale lui noiembrie 1848, armata românilor condusă de căpitanul Dâmbu, un fost ofițer în armata austriacă, aflat în acel moment la pensie, apoi se îndreaptă, pe la Ileanda Mare spre Dej. „Preste tot pe unde au trecut acelea carde au devastat și au dat foc, iar Alexandru Teleki a pus să spînzure anume pe primar (jude) în fiecare comună, adevă *tot așa cum au făcut ... și alți aristocrați*” (s.n.) Dejul era apărat de două companii de „cordoniști bucovineni și cu o ceată de lăncieri”, în frunte cu colonelul austriac Formacher; acesta se retrage la Gherla părăsind orașul Dej, care la 20 noiembrie e ocupat de armata maghiară spre bucuria mare a orașenilor¹³. La 24 noiembrie, însă, colonelul Urban în fruntea unei armate compuse din 2300 infanteriști (20 companii), 150 cavaleriști (2 escadroane de husari) și 5 tunuri, atacă Dejul și-l recuceră printr-o luptă la baionetă, în urma căreia maghiarii

pe Katona", și grănicerii români ocupă întreaga zonă¹³, fiind întâmpinați cu bucurie de populația românească. „Venind grănițarii noștri să adune armele de la resbeli, arată Dragomir, i-am primit ca pre frați oaspeți și când au purtat steagul ... alungu(l) uliții am fericitat, cu *întreit urat* (s.a.) ... Îndată după retragerea dlui Urban, apropiindu-se Bem¹⁴ ... m-au pîrît matadorii aceștia fideli că nu am încetat de a ține cu Casa Austriei". Sosirea rapidă a lui Bem în Strîmbu-Băiuș se explică prin faptul că dorea să inspecteze turnatorile în care kossuthiștii, dată fiind existența din abundență a materiei prime, dispuseseră mai de mult confecționarea armelor atît de necesare în acele împrejurări. Profitînd de sosirea armatei lui Iosif Bem gărzile de voluntari maghiari încercară din nou să-l aresteze pe Ioan Dragomir. Acesta arată că „în 19 (decembrie 1848 n.n.) cînd au venit Bem să vadă unde făuresc *Dlor* la Strîmbu, ca officieri ... arme (puști, săbii), cum varsă tunuri pe sama lui Kossuth, în topitoare botezate pe numele lui, de nu aveam precepere a mă trage la pădure ... eram pierdut. Deoarece abia am apucat a mă re-trage îndată ... voluntarii de la Baia de Sus (probabil o mină din localitatea Strîmbu-Băiuș n.n.) îmi împresurară casa, așa în grabă, cît mi-au succedat a vedea prin brazi întreaga operațiune a lor". Gardiștii maghiari l-au căutat zadarnic prin galeriile vechi de mină, pe la prieteni, ba chiar prin diferite comune din comitatul Maramureș. „Toate probele (au fost) fără sucurs (re-uită n.n.) arată Dragomir, căci eu, ocolind mi-am îndreptat calea pe un

pierdură peste 100 de ostași, două căruțe cu muniții, mai multe căruțe cu provizii, în timp ce din armata lui Urban au fost uciși: un căpitan (de către populația orașului, solidară cu armata maghiară), 1 sergent, 2 soldați, și răniți alți șapte. Colonelul Urban a urmărit oastea maghiară ce se retrăgea în grabă pînă la Șomcuta Mare. Ostașii lui Katona „au lăsat în urma lor ruine fumegătoare, pradă de barbari și 32 români spînzurați” (George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei* ..., II, p. 366—367).

¹³ Trupele comandate de colonelul Urban aveau în momentul înaintării dinspre Nășăud înspre Săcelul Maramureșului (5 octombrie 1848) un efectiv de 3580 oameni (3400 infanteriști din regimentul de grăniceri români, 180 de cavaleriști), 7 tunuri și „două cete de lăncieri” (George Barițiu, *op. cit.*, p. 356; V. Popescu Rămniceanu, *Istoria mișcării românești din Ardeal în anii 1848 și 1849 după Părți alese din istoria Transilvaniei de George Barițiu*, București, 1919, p. 41).

¹⁴ Armata cu care generalul Iosif Bem a înaintat în decembrie 1848 în Transilvania, pe un front ce se întindea între localitățile Ciucea și Baia Mare, avea un efectiv de 12.535 oameni (11.150 infanteriști, 1385 cavaleriști) și 24 de tunuri, și era împărțită în trei grupuri: primul, comandat de colonelul Ignățiu Riczko și de maiorul Ioan Banfi, operînd în zona Ciucea, număra 4475 de oameni (1400 de infanteriști din armata regulată, 3000 de gardiști din „garda națională din Bihor”, 75 de cavaleriști) și o baterie de tunuri; al doilea, operînd în zona Șimleu sub comanda colonelilor Ioan Czeck și Clemente Mikeș, avea un efectiv de 4450 oameni (1700 infanteriști din armata regulată, 400 de cavaleriști, 2350 de gardiști) și 10 tunuri; al treilea era comandat de maiorul Zsurmay, un emigrant polonez maghiarizat, și avea un efectiv de 3610 oameni (2300 infanteriști, 360 cavaleriști, 950 gardiști) și 8 tunuri.

Trebuie să menționăm faptul că între cei 3000 de gardiști bihoreni ce operau în cadrul grupului de armată Ciucea „elementul românesc ... a fost atît de numeros, încît episcopul gr(eco)c(atolic) de la Oradea Mare ... a trebuit să le dea doi capelani, în persoanele preoților Ioan Munteanu și Ioan Cristian, cu atît mai virtos că și în batalioanele ungurești de linie erau înrolați foarte mulți români”. Acest fapt a impus, cu siguranță, și atitudinea conciliantă a generalului Iosif Bem față de românii transilvăneni (George Barițiu, *op. cit.*, p. 391).

vîrf de munte către Poiana Botizii, de unde nopți întregi peste văi și dealuri, prin ape pînă în genunchi (că-mi înghețase încă deplin)... m-am retras la Boiereni... Într-o chilie ascuns cu Gabriel Man (care acum e sub comite în cercul Mănăsturului) am petrecut pînă după cercularea amnistiei Bemiane". În 2 ianuarie 1849 Ioan Dragomir se întoarce la Băiuț, unde oficialitățile continuă să-l suspecteze și să-l țină sub observație: ca urmare, din casa sa, în noaptea de 9 spre 10 februarie 1849, va fi arestat parohul Toader din Cavnice, de către o gardă „de 30 de vînători ruteni înarmați” în frunte cu „sutașul” Henezinger, care îl și transportă „la Strîmbu din așternut, pe pămîntul gol de va putea să petreacă jumătatea nopții, apoi să stea naintea Divanului pentru a spune ce căuta la mine”. Altădată Dragomir a surprins o discuție între doi kossuthiști, în care aceștia, amăriți, desigur, de amnistia generalului Iosif Bem, se apostrofau reciproc pentru greșala de a nu-l fi executat pe intelectualul român suspomenit, „atunci cînd s-au dat glonț canotorului”, proferînd împotriva sa amenințări directe. În momentul sosirii rușilor și a retragerii armatelor maghiare kossuthiste, în vara anului 1849, Dragomir este urmărit din nou cu multă insistență; a scăpat numai datorită faptului că era bolnav de „aprinderea clerilor”. „De nu eram turburat la minte, spune Dragomir, jumătate mort, mă vrea prinde a 3-oară... ungurii care venise(ră) după mine cu axioma: hol lakik Dragomir? Szeretném vérében kardomba fűrosztteni (Unde locuiește Dragomir? Aș vrea să-l scald, cu sabia, în propriul său sînge)”. În timp ce se găsea sub „cură chirurgicală”, probabil în vreun lazaret local „contragentele” kossuthist Hboecher a dispus să i se „prescrie medicină de care se pierdea...”; trezit din „paroxism” și informat la timp „din relațiune demnă de încredere”, Dragomir a reușit să scape. Dar „patimile, sub decursul revoluțiunii maghiare suferite, arată acesta, în loc să se alineze cu domolirea ei, cu îndoită măsură se îngreuna asupra capului meu”. Simpatizanții lui Kossuth, menținuți în funcții de conducere, manifestă față de Dragomir aceeași nedisimulată ostilitate, încercînd să-i submineze autoritatea morală printre lucrători. „Vezi Dorite D(omnul) meu, se adresează de astă dată Dragomir direct lui Alexandru Papiu Ilarian, cam cîte am petrecut sub cursul revoluțiunii maghiare? De la ei (de la kossuthiști n.n.) îmi este amenințată viața morală, continuă Dragomir. Ei, nu alții, după ce nici politic nici fizic li s-au sărit a mă ucide, mișcă toată piatra care ar putea răsturna de(a)supra mormîntului meu în privința morală”. Mai mult, oficialitatea a dispus, în mod discriminator, distribuirea ajutoarelor bănești, oferite de lucrătorii minieri din Strîmbu-Băiuț, numai pentru refacerea localităților locuite de maghiari, care fuseseră distruse cu ocazia evenimentelor din 1848—1849. De aceea, lui Alexandru Papiu Ilarian i se cere să intervină „la *Dnu* Laurean ca să se îndure de bună vreme a informa pe ministru referente în montanissus (privind exploatările miniere n.n.) despre caracteristica matadorilor acestora, care pentru Domokos (satul Dămăcușeni, locuit de maghiari n.n.) au adunat milă de pe lucrătorii împăr(ătești) (minieri n.n.), însă pe sama *Suciu*rilor (s.a.) (Suciu de Sus și Suciu de Jos n.n.) și *Rogozului* (s.a.), aprins(e) în a lor ființă de față, nici un filer”. Această intervenție la ministru în chestiunea arătată este cerută de Dragomir cu siguranță pentru că știa că românii din Transilvania au suferit, așa cum se arată și în publi-

cauțiile străine¹⁵, pagubele cele mai mari. Pentru a argumenta acest lucru, în finalul amplei sale relatări Dragomir face o trecere în revistă a numelor citorva dintre intelectualii români maltratați sau uciși de către armatele kossuthiste în anii 1848—1849, precum și a celor, mai puțini la număr este adevărat, care au rămas neutri, sau, trecînd de partea dușmanului, au fost, după expresia sa, „băgați în punga lui Kossuth, nădușită de bancnote”¹⁶. Astfel, au fost arestați, în mai multe rînduri: Teodor Coman din Poiana Hotizii, Ștefan Buda din Ungureni, Teodor Pop din Suciul de Sus („după ce au aprins... tot ce avea el și satul întreg... Bătut cu latul săbiilor (și) improșcat din picioare”), Ioan Petrișor din Mașca, Epifan Iuga din Săliște, Alexandru Buda, Ladislau Pop și Ladislau Lungu din Chioar. Cel mai mult au avut, însă, de suferit, pe lângă localitățile Rogoz, Suciul de Sus și Suciul de Jos din Țara Lăpușului, satele românești din Chioar, între care Gaura (azi Valea Chioarului) și Văraiu. Armata kossuthistă comandată de Nicolae Katona a ucis o mulțime de țărani români din diferite comune, între care din Cătălina (localitate de lângă Baia Mare) (4), Berchez (6), Șomcuta (6), Mesteacănu („cu Frîncu cu tot vreo 7, dintre care unul taică cu doi fii sugrumați de a dreapta și stînga sa”) e.t.c. În lupte au fost uciși, desigur, și mulți maghiari sau colaboratori ai acestora de alte naționalități; obiectiv, Dragomir arată că dintre aceștia, la Suciul de Sus au fost împușcați „vreo 7, aflîndu-i ducînd munițiune pe sama ungarilor”. Bilanțul trist al acestor lupte, prezentat la dimensiuni locale de către un martor ocular, completează astfel documentația referitoare la una dintre cele mai controversate chestiuni din istoria Transilvaniei. Prin Ioan Dragomir vorbesc, în cunoștință de cauză, intelectualii români din mediul satelor românești, care, implicați în evenimente, ținînd mereu legătura cu oamenii din popor, au devenit în acel moment, ca și altă dată, exponenții acestuia.

BLAGA MIHOC

ANEXA

Prea iubite și mult Dorite,

Abia zării adresa și îndată, între fiori de bucurie alergai a spune Maicii de la cîine mi-au venit Epistola, apoi m-am întors spre a o desigila; am cetit cu multă sete și dor nestîns încît m-am întristat pentru așa îndelungată patimă (...) atît intru nădejdea că cură

¹⁵ După aprecierea unui colaborator al revistei „Südslavische Zeitung” (nr. 6, din 1850) în timpul luptelor din anii 1848—1849 au murit 40.000 de români, iar pagubele materiale ale gospodăriilor poporului român din Transilvania ar totaliza 29.260.000 de florini. „So-cotînd că nu există nici un sat românesc din Ardeal din care să nu fi fost uciși 10—12 locui-tori (în Ardeal sunt 2400 sate românești) apoi pe cei căzuți în diferitele lupte, care nu pot fi mai puțini de 8 pînă la 10 mii, ajungeau ușor la 30—40.000”. Vicecolonelul Ioan Cze-cz, un român renegat, comandant din subordinea generalului Iosif Bem, arată, de asemena că „Răscoala românilor a costat Ardealul 300 de sate arse, 12 orașele distruse și 40.000 de valahi morți; au murit, probabil, cam tot atîția unguri” (V. Popescu Râmnicănu, *op. cit.*, pp. 296—297).

¹⁶ Dragomir face aluzie la politica de cumpărare cu bani a colaboratorilor, practică-tă de Kossuth. De altfel, așa cum arată Marx, Kossuth și-a cumpărat cu 100.000 de florini intrarea în parlamentul țării. (Karl Marx, *Insemnări despre români*, București, 1964, p. 147).

cu apa rece tandem. Iară scapă de cele, m-am mîngîiat eu, cel ce zic zău astăzi pătîmes mai greu de la officieri(i) (slujbașii n.n.) acești perfizi a(i) Camerii (funcționarii exploa-țării miniere n.n.), da cum pe timpul(l) revoluțiunii de la maghiari tot prin ei asupra-mi sumuțiator(i) (agitatori n.n.).

Să lucru ab ovo:

a) Patimele mele se încep odată cu Deputațiunea din Cluj (dieta n.n.) unde fu pro-clamată Uniunea incondiționată (a Transilvaniei cu Ungaria n.n.), fiind că eu, după reîn-toarcerea-mi de la Adunarea Națională din Blaj, 3—4 zile cîte am petrecut în Băiuț, unor altor curioși am descoperit cîte un § (în sensul de paragraf n.n.) din concluzia aceasta, netăinuind contextul formulei de Jurămint. Asta pe bunii officieri locali împărătești, alipiți, pe acele timpuri, cu trup de anime cu tot de Kossuth, întru atîta i-au întăritat, cît pe cînd m-am întors de la Cluj (nu) nu mai cît (mă) trădase Comisarului de sumuțiatoriu (...), ci și apucase a pune distingere între națiune, pe sine punîndu-se în frunte un căpitan, altu ajutor pleban regement capellan-șef... Eu m-am scăpat, batăr că un ungar încă pe drum îmi șoptise că sum acuzat a îndemna sub manu (personal n.n.), pe ai noștri, să poftească a fi exercitați în limba română, arătîndu-le din Gazetă unele termeni. Întru ace(e)a sosi Comisiune investigatorie asupra-mi: Căutau, D-nii mei, mărturii mincinoase cîte a(u) putut afla Comisiunea; îndată mă vrea și petrece în dosu (la arest n.n.), că venise cu doi zmei de Scythia întrarmați (gardieni n.n.), M-au îmbiat să mă duc, nu am vrut, deocamdată avînd spemă (speranță n.n.) foarte în curagiu poporenilor. Citatu-m-au mai de multe ori în zadar; pînă n-au venit Szbiren (probabil un comandant militar local n.n.) cu capul său, atunci, pe parola lui, m-am înduplecat a pleca. Însă zău nu știu, știe dînsu, cum au trecut prin Lăpușul Rom(ănesc) tremura ca varga. Din M(agyar) Lapos (...) sub covarn (coviltirul căruței n.n.) pe drumul țării printre cunoscuți și necunoscuți (pe) căi ascunse m-au petrecut. Seara, în ziua de S. Petru, (29 iunie n.n.) după ce au întunecat, am ajuns în Dej, unde, după scurtă cointelegere (...), țin de veste că intră un mustăcios (ce) îmi zice să mă duc cu el. La ușă aștepta(u) doi „vitez” (soldați n.n.) (ce) mă petrec unde pînă atunci doară nici vita singură nu umblase, în una zidire puturoasă. Acolo mustăciosu-mi deschide noaptea pe la 10 ore ușă unei chilii în care fusese arestat Gyarmaty. Chilia negriită numai a scîndură uscată în ea. Incuie ușă pe mine singur; prin ambitu (împrejurimi n.n.) guzaccii (șobolani n.n.) cu turma alerga(u), zberînd ca meii unii după alții. A treia zi, după mare rugare, a(u) dobîndit I. Marcianu cu D. Tamaș, paroh de la Ocnă, (probabil Ocna Dejului), grația să poată intra la mine. Arestarea mea a fost strînsă, (iar) după aceea mai tolerabilă. După ce am scris o Epistolă Perceptorului Ladislau Pop la Mănăstur (aceasta a fost) desigilată și au cetit-o temnicerul. (Arestul) a ținut 9 zile. Am scăpat sub responsabilitatea suslăudaților frați, mai vîrtos că românii adunați la Casa pretorială pentru a alege deputat la Dieta Ungariei, mur-mura(u) poftind de la Lupu Veri (probabil Lupu Kemeny n.n.) să mă sloboadă afară. (N(ota) B(ene). Lucrătorii băiuțani... subscrises(e)ră) o suplică pentru mine, iară Hoffman, bergmaistru (funcționar în conducerea exploatării miniere n.n.), pe aceștia frumos i-au scos afară, zicînd că „sunt destui români”; b) Scăpare-mi din temniță, în loc să aline, mai mult au întăritat inimile (i)namicilor. De atunci caută toată ocaziune(a) cum m-ar pute(a) prinde în cuvînt sau faptă. Nu cutez a vorbi poporului în Berserică, necum a ieși la vreun preț pe sate, sau trămite pe cineva pentru că risc ca acela era privit de spion, precum și cine vine la mine se reîn-toarce cu amenințare de furci. Tîmplatu-s-au de pre unii i-au și desvăscurt (dezbrăcat n.n.) în cămașă goală, i-au descălțat doară, doară vor găsi la ei vreuna corespondență cu D. Urban sau Dămbul. În urmă le-au succedat a mă pîri a doua oară căpitanului Gzene din Szăt-mar, staționat în Strîmbu, ca corifeu a(l) românilor din District, mai vîrtos drept ce am sfătuit poporenilor mai să nu iasă întrarmați de la hotar încolo, prin satele vecine, nici să se lupte cu cei de un sînge cu ei. Iată că fără veste (în) 6 noiembrie (1848 n.n.) mă văzui pe mine, casa întreagă împresurată de voluntari de (la) F(első) Banya (Baia Sprie n.n.) din-tre care Ion Pop, născut cum spune român, cu vreo trei lîngă sine, intră înăuntru, îmi spune că sum rob. Cercă toate scrisorile prin toate unghiurile de deschidea lăzile, risipesc ascunsurile — podu(l), pivnița, grajdu(l), nemica rămîne necercat de ei. Toate scrisorile rom(ănești) (de pactum turpe i(p)so Pure nullum, nu au dat spre norocirea-mi) le închid în lada-mi, și ca pre un sentențiat spre moarte, alungu uliții, prin mol (noroi n.n.) pînă în genunchi, mă pe-trec (...) la Strîmbu în Vardă (închisoare n.n.). Acolo, 9 zile, între înjurări de *Olah Isten, Sîz Maria* (ș.a.) am tras (...) (Am) înghițit fum de tutun cît mi-ar fi destul în viață. Venea la mine cari de cari, cu nouă (noi n.n.) întrebări. Cu toți pe rînd mă sfătuiam să-mi trag

sama cu mine, că nu am multe în drept; anume un căpitan, Latár György (n.n.) din Ugo-
 ra, alinau „Csak az Isten legyen irgalmas kegyelmes lelkünknek” (Nu mai Dumnezeu să fie
 îndurător cu sufletul nostru milos). Cu aceste s-au dus. Eu rob în Strîmbu, Maica mea sin-
 gură în Băiuțiu, între unsuroși turbați! Ce angare? (venituri preotești n.n.). Zisei Maica mea
 singur (s.a.) pentru că pe Alexa, cari se însurase, ca pre un spion al meu, fideliu lui Kossuth,
 acum (...) a lui Împărat oficiali, ca rob lingă mine, lu dădusă pe mina hoherilor (călăi-
 lor n.n.). Judecă cită malicie era (în) minte(a) omenască. Pe dînsu, a treia zi, Hboecher
 comova, agentele (care conduseseră și asupra-mi un șicanu), mijlocește a fi eliberat, sub pretext
 că favorizează, însă-l îndatora să plece cu sirmanul (poruncă de mobilizare n.n.) pe sate.
 Ce va să facă de vrea a mai răsufla vreuna dată? Pleacă! De la Lăpușul Românesc se
 cere acasă. Hoffman, ca căpitan, nu-l lasă. La Groși (Tökes) (Groși Țibleșului n.n.), ungurii
 lu alexa să suie în turnu bisericii, să dea jos clopotele. Asta o plinește. De acolo, spre seară,
 ajung la Suci de Sus (s.a.), unde satu întreg (e) în flăcări. Dînsu, întru întuneric de noapte,
 cloș glont nimerit prin cap, așa cit i-au ieșit clierii (creierii n.n.), își află moartea. Intru
 ca eu tot rob pînă a 9-a zi, cînd îmi veni înștiințarea să stau gata că voi fi petrecut la
 Magyar Lapos, spre a răspunde înainte(a) Scaunului de judecată militărescă, mi-a căutat
 a plini. Pe cale aleasă, la Lăpușul Rom(ănesc), am văzut români îngimfați, care încă nu vor
 vorbu cu mine în limba română, dintre care nu pot retace pe un Marinkaș și Zyma, dascălul
 din Szathmar. În Lăpușul Rom(ănesc), la parohul Ioan Pop, rom(ăn) ort(odox), vream a afla
 lumtea, dară nefiind cratere la ferești (gratii n.n.) maghiarii s-au temut nu cumva să fug.
 M-au poftit pe noapte în Vardă, de unde, a doua zi, ajungînd la Magyar Lapos, tot în
 Vardă, m-au căutat a petrece (o zi cu țigani care spînzurase trei români) pînă la 15 (noiembrie)
 ciul (sunt) citat la examen. După ce am stat în frig mai 4 ore, un om bun, ofițier, îmi
 poștește „ne fêljen semmit... (nu vă fie frică de nimic). Aceste m-au mai încălzit. Nu m-a
 întrebat nimenea nimica, numai un „Török” (turc n.n.), formă de armean, președintele, s-au
 făcut a mă exhorta. Eu am poftit să mă asculte. Rezultatu(l) pe a doua zi mi-au fost *absol-
 utoria* (s.a.); c) Durer! Precum cheazășuirea de la Dej, așa nici absoluțiunea m-au putut
 scuti de persecuțiune și pentru că abia am apucat a petrece 1 săptămînă acasă, Dnu Urban
 alunga de la Dej pe Katona. Ungurii, staționați în Băiuț, amirosind, noaptea pe la miezul
 nopții se cară. După ei și Domniul mai târziu. Dintre aceștia (dintre colaboratorii lor n.n.),
 pe un lucrător lu oprescu, zicîndu-i „stai (...)”. Dînsu, opunîndu-se, a fost maltratat prin
 unii, redus în Vardă locală. Eu, din ascernuțiuni (petiții n.n.) deși provocat prin ai săi să mă
 intrupin pentru dînsu, spre apărare-i, nu m-am mișcat, știind bine ce odor e.

Intermedio tempore (între timp n.n.), venind grănițarii noștri să adune armele de la
 rebeli, i-am primit ca pre frați oaspeți, și cînd au purtat steagu(l) negru-galben (culorile
 imperiale n.n.) alungu uliții am fericitat cu *întreit urat* (s.a.) pe Împăratu(l). Îndată după re-
 tragera d-lui Urban, apropiindu-se Bem, ... m-au pîrit matadorii aceștia fideli că nu am
 încetat de a ține cu Casa Austrii; mai vîrstos mi-au descoperit convingerea, în scurt timp după
 absoluțiune. Astfel, în 19 (decembrie) cînd au venit Bem să vadă unde făuresc D-lor la
 Strîmbu, ca officieri..., arme (puști, săbii), cum varsă tunuri pe sama lui Kossuth, în topi-
 toare hotezate pe numele lui, de nu aveam percepere a mă trage la păduri, așa face pași pier-
 duți, doară întotdeauna eram pierdut eu. Deoarece abia am apucat a mă retrage, îndată cu-
 noscîntul Stale, prietenul, în calitate de maior, cu voluntarii de la Baia de Sus (probabil o
 mînd din apropiere n.n.), îmi (îm)presurară casa, așa în grabă cit mi-au succedat a vedea, (din
 pădure n.n.) prin brazi întreaga operațiune a lor. Trămis-au soli cunoscuți unde m-ar găsi,
 însă, și în băi m-au căutat; nesfeterindu-le (nereușindu-le n.n.) planul, în ace(a) elusă (acre-
 ditată n.n.) părere că doară m-aș fi retras peste munte, la Marmăția, au trămis solii prin
 vecinătate la Szarapos (s.a.), scris-au la Jurisdicțiunile respective, mijlocit-au a fi fost în-
 conjurată casa lui Juga, parohul din Glod, prin gărzile de a lor, în miezul nopții, precum și
 a cantorului din Sajo Pojana (Poienile Glodului n.n.). Toate probele fără sucursu (reușită n.n.),
 ca eu, ocolind, mi-am îndreptat calea pe un vîrf de munte (către Poiana Botizii, de unde
 nopți întregi peste văi și dealuri, prin ape pînă în genunchi (că-mi înghețase încă deplin),
 cu un om condus povătuitoriu, m-am retras la Boereni; despre ce, însetați de a-și lua vin-
 dicta (răzbunarea n.n.) iute a(u) vizat astfel privegherea ungurilor și a argaților Bergantului
 locale de trei zile și atîtea nopți, în, și pe lingă casa-mi. (Am) ramas (...) la Boereni într-o
 clădire ascuns cu Gabriel Man (care acum e sub comite în cercul Mănășturului); dînsu(l) ospă-
 turu și ... eu ca oaspe am petrecut pînă după cercularea amnistiei Bemiane, cînd la una
 provocare-mi, cu dat fix expedită, pe parola maiorului Kralovatski, (din) 2 ianuarie 1849,

mi-au fost iertat a vedea, a treia oară scăpat, pe mai moarta de întristare obosita Maica-mea. Nici Amnestia lui Bem m-au refuzat;

d) (In) stare cu tot suspectă am rămas înaintele drept ce nu am alergat pe la Baia Mare să mă purificiez înaintea unguilor, ce s-au scandalizat într-o nimară (din întâmplare n.n.) că le-am răspuns: *még nem érkezzett el az idje* (încă nu a sosit timpul n.n.) întru atîta -ît (în) 9 februarie (1849) pentru ce Thóder, a cărui tot ce au avut au aprins resbellii, în călătoria sa de la socri s-au bătut la mine pînă la un vinuit, cum zic ei... zeloși..., au aflat cu cale noaptea a sări și provoca pe Henezinger, sutașul (comandant a 100 de ostași n.n.) din Strîmbu, să-l petreacă de la mine că facem comploturi. Henezinger, batăr ce cu Thóder se-ntîlnise în Căvnic cu a lui pas, și călătorise, totuși (...) le-au (îm)plinit pofta; în miezul nopții, la 12 ore, mi-au înconjurat casa cu vreo 30 de vînători ruteni înarmați, între care Thóder instantaneu fu petrecut la Strîmbu, din așternut, pe pămînt gol de va putea să petreacă jumătatea nopții, apoi să stea 'naintea Divanului (pentru) a spune ce caută la mine. (In) 4 iunie (1849) pe cîntărețiu (...) Alexi l-au tras la răspundere *porcîții aceștia vopsiți* (s.a.), drept ce au pomenit în Biserică despre Împărat, adică au cîntat că pe „Împăratul tuturor nevăzut, înconjurat de cetele îngerești” (s.a.) malițios au explicat *ungurești* (s.a.), în astă cîntecă s-au smintit, înțelegînd Măriile Sale, muștrînd în față ... pe cîntăreț pentru ce pomenește de împărat (...). Din a(i) lor știu doi indivizi, Vaniesch cu Oblatek (ce) pe timpuri (...) se certa(u) cu împărăteștii (și acum), ieșind afară la pădure (...) s-au căit unu cătră altul așa: *Vezi tu. Să fi fost împușcat* (...) (Dragomir n.n.) (adică eu), *atunci cînd s-au dat glonț cantorului, nu am avea de cine ne teme. Acum e tîrziu. Celălalt răsp(unse): Ba nu e* (s.a.).

Enumerate probe tentate asupra vieții mele atît politico-civile cît și psihice (singur drept ce am stat neclătit în credința către Împăratul) într-urma lor: vigilară ziua noaptea din toate laturile nu cumva să mă omoare înainte de vreme. Singurătatea mai strînsă de cum cu prescrierea (...) (din) 6 august (1849), mă apăsără (și mă) pusă în pat; am căzut în aprinderea cleierilor (creierilor n.n.). Nimenea credea să mă mai rădic. Mulțămîtă Cerului că boala ce exista atunci mi-au servit spre mîntuire; de nu eram turburat la minte, jumătate mort, mă vrea prindea a 3(a) oară (...) unguiri cari venise(ră) după mine cu axioma: hol lakik Dragomir? Szeretném vérében kardomba fűrésztteni.

Sub decursul bolei, pînă eram sub cură chirurgicală, a sfătuit Hboecher, contraagentele, să mi se prescrie medicină de care se piecea. Proieptul acesta, după ce (m-am) mai trezit din paroxism, înțelegîndu-l din relațiune demnă de încredere, m-au săgetat pînă la rărunchi, mi-au pus boala în cuget și oase, să mă tem nu va să înceteze nu mai odată cu viața-mi, cu atît mai vîrtos că patimile sub decursul Revoluțiunii maghiare suferite, în loc să se alineze cu domolirea ei, cu îndoită măsură se îngreuna asupra capului meu, se încărca una peste alta:

Anumitul, de cînd din rechisițiunea D. Vasiliu Pop al nostru, cassariul cerculatoriu (staționat în Reteag), am făcut și despre pașii lor cite una investigare neinteresată, sum privit ca un cine așa fi avut în cuget a nu resuma vindicta. În astă falsă părere m-au și pârît prin Cassariatul Districtual Guvernatorului ca sumuțiatoriu, care asă demoraliza poporul, drept ce am primit pe mine sarcina de Amnstitat a(l) comunității acestei stoarse din toate puterile, pînă și de medulla (miezul n.n.) ostenelilor sale, chiar prin astuția (întriga n.n.) delatorilor mei. (A)daus-au pe semne și... că așa fi *bețiv* (s.a.) neavînd cu ce alta să mă apese. La delatiunea lor mi-au făcut răspuns (în) astă privință. Atîta în toată întâmplarea reflectez, precum vine din fragilitate nu e așa ponderoasă ca cea din răutate. Vezi, Dorite D(omnul) meu!, cam cite am petrecut, sub cursu(l) revoluțiunii maghiare?! Ce am a suferi de atunci încoace din capriciu(l) nefidelilor Majestății Sale (pînă acum din post sum nemîșcat), oficialii Camerali (slujbași la exploatarea minieră n.n.), judecă Clarissime, din sincera-mi descriere, fără părtinire! Eu, din p(ro)prie experiență convins, știu că nu atîta de la unguiri, cît de la sinistre Delatiunile lor îmi vre'urma perirea. De la ei nu alții îmi este amenințată astăzi viața morală, ei nu alții, după ce nici politic, nici fisic li s-au sărit a mă ucide, mișcă toată piatra care ar putea răsturna de(a)supra mormîntului meu în privință morală. Ace(i)a totuși, cari între sine ca superiori a(i) Comunității aceștii împărătesc, se sfătuie cîți preoți ar trebui spînzurați (numai șapte) să fie pace — sub a căroră (s.a.) oblăduire cîinii exaltațiilor purta(u) nume: *Urban* (s.a.) unu, altul: *Dâmbu* (s.a.), fără a fi fost trași stăpînii lor la responsabilitate. Cei de alt neam, unii cu alții se întrecea(u) cari de cari să mince „olah gulyes” (friptură de român). *Carii* (s.a.) în vara trecută, între sunetu(l) treascurilor, cu neau-

o solemnitate au publicat în Biserică independența maghiară și surghiunirea Cășii Austriene, la ist-timp, numai cam cu două abia a treia zi după scripturi, au mulțumit pentru domolirea revoluției, trăiesc! Trăiesc, nu numai trăiesc, da încă cu creasta nedumiră, ca cînd nici pe acolo ar fi fost dispus dispunerii unilaterale, cît se încrucișează parte lucrătorilor fideli (...). Așa lung în relațiune să fiu iertat, că nu aveam pînă acum cui mă disputare. Astă dată nu sînt mai ușor, determinat fiind (...) au a lăsa în ghearele vulturilor acestor nedumiriți pe credincioșii lucrători a(i) Împăratului, au a aștepta, cu bărbătească resignare, *decisiva* (s.a.) de la locuri mai înalte, deoarece cu aceștia Cassariul districtual au nu vrea, au nu poate învinge, submise fiindu-i documente de prisos de astă cauză atingătoare, întru că tot tace temîndu-să Din parte-mi, pentru toată eventualitatea Te rog sfătuieste-mă! Și pînă atunci cîți rugat, cu toată plecațiunea, a Te Intrupune pentru mine la *Dnu Laureanu*, (s.a.) ca să mă îndure de bună vreme a informa pe ministru referente în montanissius (privind afacerile minerești n.n.) despre caracteristica matadorilor acestora, care pentru Domokos (satul Dămărușeni, locuit de maghiari, n.n.), au adunat milă de pe lucrătorii împăr(ătești) (minieri n.n.), înăc pe sama *Suciurilor și Rogozului* (s.a.), în a lor ființă de față, nici un filer, — a întreba pe d. Dobran de ar binevoi, *la adecă* (s.a.), a primi pe sine apărarea dreptei cauzei mele, deoarece oricum și cu s-ar răsturna, întruatîta nu poate rămîne avînd i(namici), relațiunile sale împrotocolate într-o protocol, lor fiind de așternut ministerului în tot pătrăriu(l) de an, de viu nu mă pot lăsa moral înmormîntat. Incît se atinge despre ceilalți frați preoți, și pînă amu aduna știri mai sigure, *știu că* (s.a.): 1. *Teodor Coman* (s.a.), Paroh din Botoz Poiana (Poiana Botozilor n.n.) au fost arestat de trei ori: a) drept ce nu au acceptat a lăsa cu poporenii toți pesbelii cu întea erumpere (duce acestora a fost Sanicșek), atunci în odaie cu ai lui friguroasă unde avea loc de a se ascunde pentru lipsa naturale 8 zile; b) aflîndu-l maghiarii pe cînd eram eu fugit pe luncă ducînd vinars pe sărbătorile nașterii, numai i-au confiscat vinarsul și băut, ci ei și pe el l-au prins și deținut la Strîmbu cîteva zile, silindu-l să bea apă cu capu; c) în vinerea Paștilor (1849), din scaunul de mărturisire fiind chemat, nici întru ajutor l-au citat Hoffman prin Hajduk, să răspundă despre nu știu ce vorbe pleva (cu două înțelesuri n.n.). A doua zi de Paști, în urma delaunții Bergausului locale, de acasă, la R(oman) Lăpuș, unde a fost arestat 4 zile cu Ștefan Buda, paroh (...) din Ungureni; 2. *Theodor Pop* (s.a.). Parohul de la Suci de Sus după ce au aprins ungerii tot ce avea el și satul(l) întreg, au fost legat bulz și petrecut la M(agyar) Lapos, băut cu latu(l) săbiilor, împușcat din picioare; singur, sub condițiune că va scoate din fundu(l) pămîntului clopotele, au scăpat sărmanul (...); 3. Soarte(a) lui Ioan Petrișor (s.a.), Parohul din Mașca, cu ace(a) deschilnire că averea lui nu au prădat-o de tot; peste tot ... nici un paroh au rămas neșcîrmănat, afară de unu *Szilagy protopopul* (s.a.), care au explicat la Dej independența maghiară cu toată solemnitatea, și Mihaile Raț, care a rămas, cum și este, nici cald nici rece, tăcînd adînc. *Ioane Petrica* (s.a.), Paroh din Coruia, districtul Kövar (Chioar n.n.) spun că de mina unguirilor ar fi murit, bărbat sincer, virtuos. În *Gherla*, în temniță au murit un preot din p(roto)-p(op)iatu(l) Beregului; de acolo pe *Epifan Iuga* (s.a.) Sălișteanu, l-au scos Iancu (...) despre (care) (...) nu de mult, abătîndu-se la mine D. Vassilie Pop mi-au spus că i-ar fi enunțată sentința (...), surghiunire „ad dies vita”. Despre Alexandru Buda, fiind el Bisztos în Közep Szolnok, unde au manipulat, cert nu știu alta, decum că s-au făcut nevăzut, pînă astăzi încă nu s-au purificat. Ceilalți chiorieni toți au fost băgați în punga lui Kossuth, nădușită cu banc-note, afară de un singur, perceptoriul Ladislau Pop, care pentru bărbăteasca statornicie, abia au scăpatu cu viață, după arest de 1/9 an de la Cluj și Baia Mare. În Chioar, Ladislau Lungu (Hossu), înlătura(t), dînsu(l) s-au purificat, (și) acum e post-meister în Baia Mare. Sate în acest district sunt de tot arse 3: Kohpatak (Fernezii, azi cartier al orașului Baia Mare n.n.), F. Szöcs (Suciul de Sus n.n.), Rogoz, prin Unguri, însă, cum am atins mai sus, dîșii sunt mîngiați. Daună au suferit tot insu(l). Sub maioratul lui Andras au fost spînzurați 4 români. Românii la Suci de Sus încă au împușcat vreo 7, aflîndu-i ducînd munițiune pe sama unguirilor. Dintre aceștia unul, Mălos, era născut român; direct că pe acesta l-au și dăscălit mai aspru. La Kövar (Chioar n.n.) satele cele mai frumoase, Gaura (Valea Chioarului n.n.), Vărai(u) cu pămîntu(l) sunt asemănate. Din capriciu(l) lui Katona, m(ulti) (au fost) spînzurați; a). la Cătălina (sat lîngă Baia Mare n.n.), din coîntelegere cu Mihaly Gabor 4: Morariu cantoru(l), crînicu cu fratele său; b) la Sároș m. Berkesz (Berchez n.n.) vreo 6, atîția și la Șomcuta. Cari nu au încăput unu(l) lîngă altu(l) pe furci, i-au împușcat. La Mesteacăn, cu Frîncu, cu tot vreo 7, dintre care unu(l) taică cu doi fii sugrumați de a dreapta și stînga sa, au suspinat răsbunarea la cer, cătră Treime. După sār-

bători voi trece la Kövar (s.a.); de nu mă vor ucide pînă atunci creștinii aceștia, după întoarcere-mi, Te voi înștiința mai sigur. Pînă atunci *Dta* fii bun a mă asșinta (prezenta n.n.) favorisirii Comisiunii reprezentative române ca pre un cine sum rezolvat a muri român, fidel Împăratului, sincer națiunii mele. Agravulez (P(re)O(norata) Deputațiune română, și de cumva e iertatu (e permis n.n.) asupritului a se bucura, mă bucur și eu întru spema de rezultat mîngîietoriu. Atotputernicul vă ajute, întru Ca prea O(norata) Deputațiune nu uitați, aduceți-vă aminte de nescari frați, cari pătimesc pentru Santa dreptate, nu-i uitați, rogu-Vă. Unul dintre ei sum eu. D(omniei)Tale, pînă la suflarea-mi din urmă sincer Ioan Dragomir.

(Biblioteca Academiei R.S.R., Secția manuscrise, fond Alexandru Papiu Ilarian, manuscris S — ²¹ / CCCXII)

**QUELQUES ASPECTS SUR LA RÉVOLUTION DE 1848—1849
DANS LES NOTES D'UN INTELLECTUEL ROUMAIN DE ȚARA LĂPUȘULUI
(RÉGION DE MARAMURÈS)**

(R é s u m é)

L'auteur y présente et commenté une lettre détaillée ou l'on décrit les événements passés en 1848—1849 dans quelques villages roumain de la Transylvanie. La lettre, adressée à Alexandru Papiu-Ilarian par Ioan Dragomir de Băiuț, le 24 avril 1850, reflète l'action terroriste exercée par l'arme conduite par Kossuth contre les roumain de la Transylvanie.

Ion Dragomir même a été arrêté et maltraité.

Plusieurs villages ont été détruits beaucoup de paysans de la région Chioar et Țara Lăpușului ont été pendus (tués).

L'unité d'action donc, entre les roumains et les hongrois a l'occasion des événements de 1848—1849, n'a pas pu être réalisée, tel que cette lettre le prouve, elle aussi, à cause de la politique réactionnaire et chauvine du gouvernement de Kossuth.

1.
Prea Cărbule de multă Dorire!

243
București 27 Apr 1850

Abia katiu adevărat se îndată înori fiori de bucurie alboră
a spune Maicii dăla firea mea vână Epistola apoi m-am înscris
spre a se desfășura - am scris cu multe vesele de două săptămâni, în căm
măi înscrisătoare pentru a fi îndelungă patina în marea de bucurie
asim întru nevedea că fura cu apa vîră tîndă. Cîva scapă de căle
măi mîngăiam eu, cătu în tîrziu tîrziu îndată pînă mîndă mai gîm
dela Oficiu acelu pînă a fîncu, deuna pe cîmă revoluționare de
la Magiană totu pînă și adăptamă sumariu. Se luea ab ora.

A) Patimile mele se încep dăta cu Depuștările din Cluj unde fî pro
clamați Unionei incondiționare, pînă dea cu dîga vîncătoare dela
Adunarea Națională din Blășin 3-11 dăla căm am pînă mîndă
București unor-alor fîncu: am desceput căm un B. dăla Con
clusa dăcîmă mî tîmîndă Contextul formală de Juranmă a asen
pe luea Oficiu locală Depuștări: aligîm pe acelu singuri cu ompe
cu anima cu esen de Kloppep - inon asen ian inoniam, căm pe
cîmă mîndă inon dăla Cluj tîmîndă că mî vîndăse Comisarul
de Sumariu (Lăzărescu) și fî aparate a pune în vîndă de gîm
națională pe luea mîndă Depuștări fîncu luea mîndă mîndă
pe vînc pînă mîndă în fîncu Un Depuștări - aligîm - luea mîndă
Kloppep fîncu mîndă cu mîndă mîndă, barara Un luea mîndă
pe dîmă mîndă vînc mîndă că mîndă mîndă, a inon mîndă sub mîndă
mîndă mîndă, de gîmă mîndă a fîncu mîndă în luea mîndă, atuea dăla
Luea Cluj mîndă mîndă - inon mîndă vînc Comisarul inon mîndă
adapamă - luea mîndă dîm mîndă mîndă mîndă mîndă mîndă mîndă

Fig. 1. Prima pagină a scrisorii din 27 aprilie 1850 (fotocopie)

CITEVA CONSIDERAȚII ASUPRA FENOMENULUI EMIGRAȚIEI ȘI A ORIENTĂRII ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA SPRE AMERICA DE NORD ÎN PERIOADA 1848—1918

Fenomenul în sine are implicații deosebit de adânci și a suscitat un larg interes încă de la începutul acestui veac. Interpretările date — dintre cele mai diverse — reflectau optica și interesele celor ce le-au emis, reclamînd cu prisosință o reevaluare a lor. Se impunea, deci, o analiză temeinică a cauzelor și a urmărilor imediate ale tendințelor de emigrare, o cercetare a tuturor laturilor și aspectelor vieții sociale, economice, politice și culturale ale societății românești în perioada la care ne referim, integrînd totul contextului european.

Emigrarea românilor transilvăneni spre Statele Unite și Canada nu a fost o „modă”, cum ar părea la prima vedere, ci a avut la bază cauze adânci, obiective, dublate de o necesitate vitală de supraviețuire. În acest sens „... neîntrecută și proverbială a fost dragostea cu care s-a alipit țăranul român de vatra strămoșească. Nici jugul cel greu al iobăgiei seculare, nici tratamentul din cale afară de aspru și neuman al ciocoilor noștri, nu a fost în stare să-l facă să-și părăsească patria. În sufletul acestui popor s-a plămădit poezia „*Fie pîinea cît de rea, tot mai bine-n țara ta*” și poporul a rămas consecvent principiilor sale de a rămîne acasă în țara lui. La 1900 însă, greutățile vieții, impozitele grozave către stat, municipiu și comună le-au făcut iraiul nesuportabil și sînt siliți oamenii în etatea cea mai frumoasă formal să iee lumea-n cap”¹. De aceea, informațiile privitoare la românii care au emigrat în decursul secolului al XIX-lea sînt cît se poate de sumare. La 1840 debarca în portul orașului New York un grup de persoane, care declarau autorităților vamale a fi drept „valahi”². În timpul războiului civil din S.U.A. (1861—1865) aveau să se remarce în mod deosebit doi emigranți români: generalul de brigadă Gheorghe Pomuț (numit ulterior, pentru meritele sale militare, în calitate de consul al Statelor Unite în Rusia) și căpi-

¹ N. Ivan, *Emigrarea țărănilor noștri în America*, în *O pagină din lupta noastră pentru existență*, Sibiu, 1901, p. 134; I. I. Schiopu, *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, în *Luceafărul* (Sibiu), nr. 9, 1913, p. 295; P. Morușca, *Românii din America*, în *Omagiu lui N. Bălan, Mitropolitul Ardealului. La douăzeci de ani de arhiepiscopie*, Sibiu, 1940, p. 601; * * *, *Românul în America*, în *America* (Cleveland, Ohio) din 29 septembrie 1910, p. 1.

² Șt. Feket, *Istoria Uniunii și Ligii Societăților Românești din America*, 4 iulie 1906 — 4 iulie 1950, vol. comemorativ, Edit. ziarului *America*, Detroit, Michigan, U.S.A., 1950, p. 19.

tanul Nicolae Dunca (căzut eroic în bătălia de la Cross Keys)³. Între 1865—1900 informațiile sînt sporadice, cauzate în principal de numărul relativ redus al celor plecați spre pămînturile „Lumii noi”. Cercetătorul american J. Deily — autorul *Istoriei Societății secrete din Philadelphia pentru apărarea țării de influență străină* — etapizînd procesul de imigrare al europenilor în America, nu-i menționează pe români în cadrul celor trei mari valuri de emigranți, pînă la 1896, cînd apare cartea sa⁴, fapt ce semnifică slaba lor prezență numerică la acea dată în America. De abia după terminarea războiului dintre Statele Unite și Spania (1899) numărul lor va crește într-un mod spectaculos, înregistrîndu-se an de an zeci de mii de imigranți.

Este știut faptul că la începutul acestui veac Transilvania făcea parte integrantă din Imperiul austro-ungar și că populația românească din acest teritoriu, cifrată la mai bine de trei milioane și jumătate, era lipsită de drepturi sociale, economice și politice. În aceeași situație se mai aflau și cehii, slovacii, sîrbii și croații, în fața cărora dualismul austro-ungar ridicase serioase bariere pe calea afirmării și propășirii acestor națiuni. Lucrurile sînt cunoscute și nu este cazul a insista mai mult asupra lor.

O analiză a fenomenului emigrării implică inevitabil un studiu asupra cadrului larg în care se desfășoară, mulțimea și varietatea cauzelor și a urmărilor lui. Vom ține astfel seamă de situația social-economică a țaranului român, de cea financiar-bancară, de frînarea accesului românilor la meserii, de slaba culturalizare a maselor ca și a modului în care decurgea satisfacerea stagiului militar în Imperiul austro-ungar. Toate acestea constituiau cauze interne, de importanță majoră, conjugate cu cele externe, în rîndul cărora se remarcă îndeosebi efectele scrisorilor trimise acasă de cei plecați în America, sau propaganda pro-imigraționistă a societăților navale europene sau americane⁵. Direcțiile anterioare de cercetare ale acestui fenomen s-au desfășurat sporadic, orientîndu-se îndeosebi spre aspectul pauperizării maselor și cel al asupririi naționale, neglijîndu-se de multe ori celelalte laturi care și-au avut și ele importanța lor.

Între 1860—1870 a crescut mult prețul la cereale, ceea ce a contribuit la ridicarea valorii pămîntului. Sporul demografic a determinat cumpărarea de cît mai mult pămînt, fiecare cap de familie dorind a asigura în acest mod

³ W. W. Belknap, *History of the Fifteenth Regiment Yowa Veteran Volunteer Infantry*, Keokuk, Yowa, R. B. Ogden & Son, 1887; J. Borza, *Two Romanians in the Civil War*, în *Journal The New Pioneer*, 1, nr. 2, febr. 1943; * * *, *Generalul Pomuș și căpitanul Dunca. Doi români eroi ai armatei americane, comemorați în Statele Unite*, în *Cuvîntul (București)* din 30 iunie 1932, p. 2; L. Patachi, *La participation d'un roumain dans la guerre civile d'Amerique, 1861—1865*; Gheorghe Pomuș, în *RRH*, 4, 1, 1965, p. 25—40; * * *, *Românii din America. Contribuții românești la crearea Americii moderne*, în *Universul (București)*, nr. 131, 1939, p. 1; * * *, *Vești de la frații din America*, în *Foaia poporului (Sibiu)*, nr. 43, 1944, p. 2.

⁴ Tr. Scorobet, *Scrisoare din America*, în *Telegraful român (Sibiu)* din 5 februarie 1907, p. 30—31.

⁵ S. Drutzu și A. Popovici *Românii din America*, în *Cartea Românească*, București, 1926, p. 30; * * *, *Cum sîntem noi românii Americani?*, în *America* din 16 noiembrie 1916, p. 2.

existența urmașilor săi⁶. Banii necesari nu-i putea obține decât împrumutându-se la bancă, fapt pentru care era nevoit a plăti dobânzi grele. Măsura s-a dovedit eficace, întrucât prin valorificarea pe piață a cerealelor, puteau să-și scoată din cheltuieli. După 1880 însă, prețul alimentelor scade brusc, fapt ce se repercutează în mod negativ asupra posibilităților de platire a impozitelor, sumelor împrumutate și dobânzilor. Vinderea aproape în întregime a alimentelor pe piață diminuea și cantitățile necesare hrănirii familiilor, ajungându-se la subnutriție. În unele zone, ca de exemplu Sălajul sau Bihorul, peste jumătate din suprafața agricolă aparținea episcopatelor și citorva mari proprietari latifundiați. Marea masă a țăranilor stăteau anual câte zece luni fără lucru, pentru ca în celelalte două luni să lucreze pe un preț de nimic⁷. Un caz aparte îl constituia Țara Oltului, cu o populație redusă numeric, comparativ cu alte regiuni ale Transilvaniei, din ale cărei rînduri a pornit un puternic contingent de emigranți. Astfel, dintr-o populație de 82.852 de români existența la recensămîntul din 1870, au emigrat în decurs de zece ani peste 13.000⁸. Contrar acestui aspect are loc colonizarea străinilor din Banat, fapt ce determină reducerea posibilităților de a obține pămînt de lucru pentru țăranii români, obligîndu-i astfel a recurge la emigrare. Nu făceau excepție nici țăranii înstăriți, care din diferite motive se pauperizau: parcelarea loturilor către urmași, lipsa de pricepere în comerț și inevitabilul faliment, ocuparea de slujbe comunale și creșterea datoriilor personale peste limita posibilităților de a le onora etc⁹. Lacune serioase existau, de asemenea, și în sfera cunoștințelor științifice de prelucrare a pămîntului sau de creștere a animalelor. Toate acestea influențau negativ calitatea recoltelor și posibilitățile de supraviețuire ale țăranului și ale familiei sale.

Plata impozitelor pentru pămînt pricina o altă sursă de nemulțumire și revoltă. Proprietarul a două iugăre era nevoit a plăti un impozit egal cu cel achitat de proprietarul a 20.000 de iugăre. Nici orașenii nu trăiau mai ușor; ei erau nevoiți a plăti pînă la 9 dări către stat, ce însumau peste 30% din totalul veniturilor lor¹⁰.

Se remarcă pentru această perioadă o îngreunare a accesului românilor la meserii, motiv pentru care erau obligați a rămîne în umbra națiunilor privilegiate din imperiu, respectiv germanii și maghiarii. Acest aspect, ca și slaba reprezentare a românilor transilvăneni în comerț s-a repercutat puternic, îngreunînd deschiderea băncilor cu capital românesc și obligîndu-i pe viitorii emigranți a solicita împrumuturi cu dobânzi discriminatorii de la băncile cu capital străin. În atari condiții, fără mijloace proprii, cu greu se puteau

⁶ Vezi și * * *, *De la Românii din America*, în *Foaia poporului* din 25 octombrie 1903, p. 495; * * *, *Emigrațiunile și îngrijorarea fraților noștri de acasă*, în *America* din 7 decembrie 1906, p. 3.

⁷ I. I. Șchiopu, *op. cit.*, p. 295; * * *, *Mizeria din Bihor*, în *Drapelul* (Lugoș) din 9 decembrie 1909, p. 3.

⁸ I. Roman, *Poporațiunea românească din Țara Oltului emigrează*, în *Observatorul* (Sibiu) din 20 martie 1880, p. 78.

⁹ I. Podea, *Românii din America*, Sibiu, 1912, p. 7; * * *, *Emigrarea*, în *Drapelul* din 9 mai 1903, p. 3.

¹⁰ * * *, *Emigrările*, în *Foaia poporului* din 26 ianuarie 1902, p. 25.

înfăptui idealuri naționale. „Băncile noastre naționale trebuie deci să fie o cetate a luptei noastre de apărare economică, dar totodată și în fruntea armatei, care pornește la atac pentru cucerirea terenurilor pierdute și pentru cucerirea de bunuri noi pe seama poporului nostru”¹¹, remarca cu justete gazeta *Foaia poporului* din Sibiu.

Un rol hotărâtor în orientarea opiniei publice l-a avut foaia sibiană *Telegraful român*, ce sublinia în mai multe rânduri necesitatea ca românii să îmbrățișeze meseriile și comerțul, spre a nu fi obligați a-și înstrăina pământurile. Sfaturi da și preoților, ca în fruntea parohiilor să conducă politica de orientare justă spre o dezvoltare economică în continuă ascensiune a gospodăriei țărănești¹², combătând ușurința cu care acordau împrumuturi băncile străine, atît timp cît banii respectivi ar fi putut fi plasați în investiții mai utile în țară¹³. Un astfel de apel făceau și cei plecați în America, și care, adresîndu-se preoților, învățătorilor, funcționarilor și directorilor de bănci, îi îndemneau pe toți a contribui la instruirea poporului și la oprirea lui acasă, legile americane fiind din ce în ce mai potrivnice¹⁴. *Gazeta de Duminică* din Șimleu publică și ea o bogată corespondență a emigranților noștri din America, în care dezvăluiau adevărata față a „paradisului” de peste ocean, îndemnîndu-i pe români a rămîne la vetrele lor. Într-o scrisoare din Morrisville, Ohio, Ioan Buda, plecat de pe meleagurile Sălajului, recomanda concetățenilor săi: „Ar fi bine, ca bietul om, care are ceva din ce să trăiască acasă, să nu-și lase țeara și satul, muierea și pruncii, fără să rămîie unde-i, pentru că nici în America nu sînt părălele pe ulițe, oameni sînt destui care-s cu toată familia de mai mulți ani aici, știu vorbi limba engleză și totuși n-au muncă de stat („fie pînea cît de rea, tot mai bine în țeara mea!”) . . .”¹⁵.

Sesizarea organelor de drept asupra condițiilor grele de trai ale țărânului sau orășanului sărac nu era posibilă prin reprezentanții poporului, ci prin intermediul funcționarilor superiori, ale cărora interese coincideau perfect cu cele ale statului. Pentru soluționarea acestui neajuns, gazetele transilvănene militau pentru o administrație întocmită de așa o manieră, încît să fie alese oficialități cinstite și capabile în fiecare comună, care să curme abuzurile și nedreptățile, să înființeze reuniuni și societăți de meseriași, care să determine stringerea legăturilor dintre indivizi pe baza îndeletnicirilor și a comunității de gîndire, prin procesul de culturalizare a maselor¹⁶. Deși revoluționară în esență, ideea era străbătută de o pregnantă nuanță utopică, în condițiile social-politice și economice de atunci, fapt ce ar fi presupus mai întîi schimbarea orînduirii existente.

¹¹ * * *, *Băncile noastre*, în *Foaia poporului*, din 5 martie 1911, p. 1.

¹² N. Ivan, *op. cit.*, p. 136.

¹³ I. Zorca, *Emigranții noștri*, în *Telegraful român* din 29 martie 1904, p. 117.

¹⁴ * * *, *Apel către întreaga inteligență română din țară*, în *Românul din America* (New York) din 1 decembrie 1909, p. 10; V. Greavu, *Societățile de ajutorare în America*, în *Foaia poporului* din 15 aprilie 1906, p. 178.

¹⁵ I. Buda, *Scrisoare din America. Morrisville, 25 august 1904*, în *Gazeta de Duminică* (Șimleu) din 16 octombrie 1904, p. 2—3.

¹⁶ * * *, *Cauzele emigrărilor*, în *Foaia poporului* din 19 februarie 1905, p. 68.

Una din verigile lanțului de nemulțumiri o constituia și problema satisfacerii serviciului militar obligatoriu. Transilvania, cu o populație majoritară românească, era reprezentată în armata imperială prin 300 de cadre ofițerești, dintr-un total de 10.000¹⁷. Acestei proporții discriminatorii veneau să i se adauge aspra viață militară, regimul sever din cazărmi și stagiul militar îndelungat, factori determinanți în stimularea tendințelor de emigrare în rândurile tineretului și refuzul de a-și îndeplini obligațiile militare. Pentru a diminua numeroasele eschivări de la îndeplinirea stagiului, regimurile dualiste au încercat a introduce o serie de reforme, menite a îmbunătăți situația, mergînd pînă acolo încît au introdus limba engleză la instrucția din unele garnizoane¹⁸, pentru a-i determina pe cei fugiți în America să se întoarcă, sau amnestierea fugarilor militari¹⁹. Acestea erau însă reforme de suprafață, întrucît regimul discriminatoriu din armată nu a fost abrogat.

Situația școlii românești din Transilvania în urma legilor școlare ale contelui Apponyi s-a înrăutățit simțitor, îndreptîndu-se vertiginos spre o politică de deznacionalizare forțată. Opoziția întîmpinată de guvern în urma acestor măsuri discriminatorii, venea deopotrivă din partea țărănimii, intelectualității și chiar a cultelor²⁰. Închiderea a peste 500 de școli românești numai în perioada 1908—1910 a însemnat o mare pierdere pentru cultura acestui popor. Trebuie menționat că în legislația imperiului exista un amendament ce prevedea obligația statului de a întreține pe cheltuială proprie școlile naționalităților, în locurile în care comunitățile, respectiv satele, nu puteau face față cheltuielilor. Întrucît poporul plătea impozite către stat, el avea drept, conform legii naționalităților, la liberă opțiune a limbii de predare în școala sa. Închiderea acestor școli, pe motiv de a fi necorespunzătoare, nu a avut drept urmare ridicarea altora sau înființarea de școli ungurești. Toate aceste sate au rămas în ultimă instanță fără nici un fel de școală²¹. Comentînd situația din imperiu și comparînd-o cu cea din America, *Gazeta de Duminică* din Șimleu conchidea: „Statul (american — n.n.) nu pune nici o piedecă în privința asta, încît fiecare popor poate să-și înființeze școli naționale. Mai mult chiar, el înlesnește intrarea cărților școlare străine, căci nu le impune nici o taxă vamală, pe cînd cele englezești sînt supuse vămilor”²².

Revenind la cauzele externe, generate de multe ori de urmările imediate ale cauzelor interne, remarcăm influența hotărîtoare a scrisorilor celor ple-

¹⁷ * * *, *Românii din armata austro-ungară*, în *Drapelul* din 8 august 1911, p. 3.

¹⁸ * * *, *Limba engleză, limbă de regiment în Ungaria*, în *Drapelul* din 4 iulie, 1911, p. 3.

¹⁹ * * *, *Iertarea fugarilor militari*, în *Foaia poporului* din 1 decembrie 1907, p. 595; * * *, *Venit din America la deprindere de arme*, în *Drapelul* din 18 august 1904, p. 3; * * *, *Legea despre emigrare, în America* din 8 august 1910, p. 1; * * *, *Opriți de a emigra*, în *Drapelul* din 29 ianuarie 1903, p. 3.

²⁰ * * *, *Biserica română gr. cat. și proiectul lui Apponyi*, în *Drapelul* din 7 martie 1907, p. 3.

²¹ * * *, *Peste 500 de școli române pierdute. Statistica învățămîntului din Ungaria*, în *Foaia poporului* din 19 februarie 1911, p. 1.

²² * * *, *Românii de pretutindeni. America. Conferința părintelui E. Lucaciu*, în *Gazeta de Duminică* din 15 martie 1909, p. 7.

cați în America²³, puternic stimulent la emigrare, indiferent de conținutul scrisorii²⁴. Urmare a puternicului exod spre Statele Unite, ca și a febrei de îmbogățire determină notarii satelor a se deda la abuzuri, solicitând sume exorbitante pentru eliberarea de pașapoarte²⁵, ceea ce determină un uriaș val de proteste și plângeri către guvernul austro-ungar.

Pe la anul 1910 emigrarea și-a pierdut caracterul *firesc*, devenind tot mai mult *stimulată*²⁶, ceea ce a dus la apariția unei noi meserii, și anume cea de agent al societăților de vapoare. O caracteristică importantă a acestei perioade o reprezintă lipsa de cultură a emigranților noștri, mulți fiind analfabeți și ușor influențabili. Aceste lipsuri, se slăbeau calitatea forței de muncă din fabricile americane, determină guvernul și senatul S.U.A. a înăspri legile de emigrare și a selecționa mai riguros materialul uman care intra în țară²⁷. Conform afirmației șefului oficiului de emigrare de la Washington, în raportul său pe anul 1911 către ministrul comerțului, se afirma: „Izvoarele emigrației noastre au suferit în anii din urmă o schimbare hotărâtă, de mare importanță pentru țara și poporul nostru. O mare parte a emigrației noastre de astăzi este *artificială*, întrucât este pornită și încurajată de oameni și corporații, al căror interes principal este să sporească numărul călătorilor de interpunte (steerage) al societăților lor de navigație; să introducă în Statele Unite un prisos de muncitori de rînd, ieftinind astfel munca, sau să-i exploateze pe sărmanii emigranți ignoranți în folosul lor, dîndu-le împrumuturi cu interese uriașe...”²⁸. Din acest motiv societățile de vapoare au încercat adesea a contracta încă din Europa mîna de lucru necesară în fabrici, pe șantiere, la căile ferate, construcții de drumuri sau în mine — contravenție gravă la legile americane, obligate a-și salva din starea de șomaj pe proprii muncitori²⁹. Introducînd un număr însemnat de muncitori în Statele Unite, societățile de vapoare determinau cu bună știință ieftinirea forței de muncă și creșterea numărului de șomeri, fapt ce-i obliga pe muncitorii americani a se solidariza cu guvernul pentru înăsprirea legilor de emigrare³⁰. Toată această

²³ * * *, *De la frații înstrăinați*, în *Foaia poporului* din 22 februarie 1914, p. 5; 26 aprilie 1914, p. 5 și 10 mai 1914, p. 4—6.

²⁴ Deși aceste scrisori au aproape în totalitate un conținut disperat, sumele trimise de cei din America îi îndeamnă pe cei de acasă a crede că acest conținut este în mod intenționat răuvoitor, pentru a-i ține departe de posibilitatea de a se îmbogăți și ei. (Vezi și I. Podea, *op. cit.*, p. 8; * * *, *Emigrările*, în *Foaia poporului* din 2 martie 1902, p. 85.

²⁵ * * *, *Tacca pentru pașapoarte*, în *Drapelul* din 10 iulie 1902, p. 3.

²⁶ I. I. Șchiopu, *op. cit.*, p. 295; * * *, *Emigrarea la America*, în *Drapelul* din 28 iulie 1906, p. 3.

²⁷ * * *, *Ingreunarea intrării în America*, în *Foaia poporului* din 9 martie 1913, p. 8; * * *, *Emigrarea la America*, în *Foaia poporului* din 9 octombrie 1904, p. 522; * * *, *Chestiunea emigrării*, în *America* din 29 ianuarie 1911, p. 1; * * *, *Pentru imigranți în America* din 6 martie 1910, p. 1; * * *, *Emigrarea*, în *America* din 15 decembrie 1910, p. 1.

²⁸ * * *, *Sources of an Inducement to Immigration* (cf. I. I. Șchiopu, *op. cit.*, p. 295).

²⁹ * * *, *Din Ellis Island (Imigranți reținuți — Români, păziți-vă!)*, în *America* din 27 februarie 1910, p. 1; * * *, *Îarmuirea emigrațiunii în America*, în *Drapelul* din 17 martie 1904, p. 3; * * *, *Emigrarea la America... redusă*, în *Drapelul* din 7 februarie 1905, p. 3.

³⁰ * * *, *Americanii în contra emigrărilor*, în *America* din 7 decembrie 1906, p. 2; * * *, *Năzdrăvăniile de la Ellis Island*, în *Românul din America* din 28 ianuarie 1911, p. 6.

situație avea drept urmare micșorarea consumului, diminuarea producției (din lipsă de piețe de desfacere), creșterea ratei șomajului, închiderea fabricilor, criză economică și financiară, panică și inflație³¹.

Comentînd situația din Sălaj, *Gazeta de Duminică* nota pe la 1908: „Acum au încetat emigrările pe cîtva timp. Ceea ce statul n-a putut face, a făcut pe neașteptate criza financiară, lipsa de bani ce bîntuie în toată lumea, și care și-a luat începutul tocmai în America. Toate izvoarele de bani s-au închis pentru multe întreprinderi, la cari erau angajați cu miile muncitorii. Și așa, vrînd-nevrînd, miile de muncitori trebuie să se reîntoarcă la vetrele lor. Și în satele noastre s-au întors mulți dintre emigranți. Cei ce au fost duși mai de mult au adus parale. Cei duși în timpul din urmă, cei mai mulți, abia au avut cu ce să se întoarcă. Iar unii au trebuit să ceară bani de la cei de acasă. În loc să se ușureze, s-au îngreunat astfel și mai mult”³².

Concomitent cu îngreunarea procesului de pătrundere a emigranților în America s-a creat panică și în sinul guvernului dualist, lipsit în acest mod de puternica armată de brațe de muncă. Exodul de emigranți pricinuia grele pierderi țării. Formarea și educarea tinerelor cadre pe socoteala statului și pierderea acestora ca urmare a emigrației avea să se resimtă curînd³³ în domeniul calității muncii și în diminuarea bugetului național³⁴.

Conviețuind în multe zone cu sașii, românii au intrat de timpuriu în legătură cu informațiile și reclamele din presa germană, plină de anunțuri ispititoare pentru o călătorie ieftină și rapidă prin porturile Hamburg și Bremen³⁵. Așa se explică de ce emigrarea a început mai întîi în zonele Mărginimii Sibiului și Țării Oltului și de abia mai tîrziu pe Țîrnave, în Sălaj sau Bihor.

La nivel de imperiu s-a încercat boicotarea eliberării de pașapoarte pentru cele două porturi germane, în favoarea celui din Fiume, în care guvernul, prin marii proprietari de vase, avea mari interese personale. Întrucît călătoria prin Fiume dura aproape dublu față de cea prin Germania, fiind, evident, și mai scumpă, țărani români optau în general pentru cea de a doua variantă, înaintînd plîngerii guvernului pentru a înlesni eliberarea de pașapoarte prin Hamburg și Bremen³⁶. Cu toate acestea, tranzitul prin Fiume a continuat încă mult timp, așa cum reiese din paginile *Gazetei de Duminică*, și care semnală reîntoarcerea a peste 100 de emigranți de prin părțile Sălajului, respinși de autoritățile vamale de la New York³⁷.

³¹ Vezi și * * *, *Emigrările*, în *Gazeta de Duminică* din 19 ianuarie 1908, p. 5.

³² *Ibidem*.

³³ S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 16.

³⁴ * * *, *Bugetul țării și sărăcia*, în *Foaia poporului*, din 24 iunie 1906, p. 315.

³⁵ Th. Andrica, *Romanian Americans and Their Communities of Cleveland*, Cleveland Ethnic Heritage Studies, Cleveland State University, 1977, p. 36.

³⁶ * * *, *Despre emigrarea la America*, în *Telegraful român* din 24 septembrie 1904, p. 397; * * *, *Emigrare la America*, în *Drapelul* din 28 ianuarie 1905, p. 3; * * *, *Emigrarea la America crește*, în *Drapelul* din 8 octombrie 1904, p. 3.

³⁷ * * *, *Emigranți români în America*, în *Gazeta de Duminică* din 11 decembrie 1904, p. 4.

La avalanșa de plîngerii din partea populației, cît și în urma statisticilor și dărilor de seamă întocmite de birourile de emigrare din imperiu, guvernul austro-ungar a căutat a analiza fenomenul și implicațiile sale, în scopul înlăturării, sau, măcar, al diminuării lui³⁸.

În cadrul congresului privitor la emigrare, ținut încă în 1902 la Timișoara³⁹, s-a analizat cu atenție cauzele care determinau pe țărani să ia drumul Americii. Participau mari proprietari de moșii și fabrici, comercianți, bancheri, economiști, sociologi, țărani maghiari și germani. Din păcate, nu au fost convocați reprezentanții românilor, sîrbilor, cehilor sau croaților, pentru o expunere veridică de motive și pentru a se încerca o soluționare echitabilă, în interesul tuturor popoarelor din imperiu. În urma discuțiilor purtate s-a ajuns la concluzia că adevăratele cauze nu trebuie căutate în emigranți⁴⁰, ci în criza economică ce bîntuia în imperiu, în sistemul greșit de învățămînt și slaba culturalizare a maselor, în dezinteresul factorilor politici față de necesitățile țărănimii, precum și în slaba dezvoltare a industriei și comerțului.

Un factor stimulat al emigrării l-a constituit și atitudinea marilor proprietari de moșii din România, dornici a drena exodul de emigranți peste Carpați, pe moșiile lor, pentru a-i folosi la muncile cîmpului, sau la lucrările silvane, unde lucrau de obicei bulgari, sîrbi și secui. În acest scop, ei propuneau organizarea unei agenții, care să furnizeze necesarul de muncitori români din Transilvania, împiedecîndu-i a emigra pînă în America⁴¹.

S-a abordat de multe ori în literatura de specialitate motivele care au contribuit la împiedecarea românilor a se stabili definitiv în America, la începuturile emigrației⁴². Se remarcă faptul că pînă în preajma izbucnirii primului război mondial nu existau nici 100 de români care să fi solicitat autorităților S.U.A. eliberarea „formularului întîi” (the first paper“), de opțiune în favoarea cetățeniei americane⁴³. Cauzele erau multiple și nu se limitau numai la noțiunea strictă de *patriotism*. Adevăratul motiv era, în fapt, imposibilitatea de a se adapta la viața trepidantă și cu totul diferită de cea de acasă, cu care avea să intre în contact pe pămîntul american. Lucrările anterioare⁴⁴ au sesizat într-o măsură mai redusă adevăratul statut al emigrantului român în America. Remarcăm în acest sens o puternică influență a noului mediu de viață asupra fiecărui individ și mai ales puternica trans-

³⁸ * * *, *Dieta. Emigrările*, în *Foaia poporului* din 14 iulie 1907, p. 315; * * *, *În chestiunea emigrării*, în *Drapelul* din 22 iunie 1907, p. 3; * * *, *Din ancheta în chestiunea emigrării*, în *Drapelul* din 29 iunie 1907, p. 3; * * *, *Emigranți respinși*, în *Drapelul* din 21 februarie 1905, p. 3.

³⁹ * * *, *Congresul de emigrare din Ungaria sudică*, în *Drapelul* din 9 august 1902, p. 3; * * *, *Cauzele emigrărilor (Congresul de emigrare de la Timișoara)*, în *Drapelul* din 16 august 1902, p. 2—3; * * *, *Ministrul de interne și emigrările*, în *Drapelul* din 1 decembrie 1903, p. 3.

⁴⁰ *Vezi* și * * *, *Dieta. Emigrările*, în *Foaia poporului* din 14 iulie 1907, p. 346.

⁴¹ * * *, *Pentru ajutorarea muncitorilor români*, în *Drapelul* din 22 martie 1906, p. 3.

⁴² S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*; I. I. Șchiopu, *op. cit.*

⁴³ * * *, *De la Români din America*, în *Foaia poporului* din 30 martie 1913, p. 4. În unele materiale se specifică faptul că nici 5% din totalul lor nu aveau cetățenie americană (vezi * * *, *Români, învățați să scrie și să citești*, în *America* din 25 martie 1917, p. 1.

⁴⁴ I. I. Șchiopu, *op. cit.* și S. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*

formare ce are loc la nivelul conștiinței lui. Trecerea de la viața liniștită a satului, la cea trepidantă cu care îl întâmpină orașul american, de la stadiul de țaran ce practica o agricultură rudimentară, la cel de muncitor într-o țară superindustrializată, lasă urme adânci, grevînd personalitatea fiecăruia. Necunoașterea limbii engleze și lipsa lui de cultură îl împiedecă a se organiza, îl izolează de restul naționalităților conlocuitoare din America. Concuțent de temut, în goana după locuri de muncă și dispus a-și vinde forța brațelor pe un salariu derizoriu, emigrantul român era stigmatizat și desconsiderat pentru statutul său de către populația americană.

Dispuși a sta cît mai puțin timp în America, imigranții români optau în general pentru lucrul în fabrică, pe șantier sau în mină, locuri de muncă în care nu erau obligați a investi capital. De aceea în agricultură nu lucrau pe cont propriu decît vreo 50 de persoane⁴⁵, iar în statul Montana, ca ciobani, vreo 400⁴⁶.

Cei mai mulți imigranți fiind bărbați, s-a ajuns curînd la disproporții îngrijorătoare între sexe, ceea ce a constituit un motiv în plus pentru a-i determina să se reîntoarcă acasă, pentru a-și întemeia familii⁴⁷. Acestea sînt numai cîteva din motivele pentru care românii nu s-au grăbit a înființa societăți de ajutor și cultură, cluburi, biserici sau alte așezăminte stabile, de perspectivă, preferînd a trăi multă vreme separați și izolați, preocupăți doar de strictele interese personale. Singurul lor țel era „mia (de dolari — n.n.) și banii de drum”⁴⁸, bani necesari plătirii datoriilor către stat și bancă, răscumpărarea loturilor de pămînt și reîntoarcerea cît mai curînd în sînul familiei.

Chiar de la venirea sa în Statele Unite, emigrantul suferea foarte mult din cauza necunoașterii limbii și a geografiei noului său așezămînt, simțîndu-se tot timpul, de-a lungul drumului, o marfă transportată la destinație⁴⁹. Într-un interviu acordat ziarului american *Cleveland Press* din 28 ianuarie 1916, comisarul general al Oficiului de emigrare din Ellis Island, New York recunoștea: „Asupra emigrantului s-a obișnuit a se privi ca asupra unui material ordinar, întrebuițat în mine, în topitorii de oțel și ferme. Cînd este istovit, se înlătură, pentru că sînt mulți care să-i ia locul. Noi ruinăm viața omenească, dar îngrijim bine de mașinile noastre. Mașinile costă bani... Nimeni nu dă nici o atenție emigrantului, afară de cei care fac cîștiguri de pe urma lui. Emigrantul muncește atît de mult, că nu are timp să-și facă o educație”⁵⁰.

⁴⁵ * * *, *De la Românii din America*, în *Foaia poporului* din 30 martie 1913, p. 4; * * *, *Premii pentru emigranți*, în *Drapelul* din 8 august 1905, p. 3; * * *, *Un milion de emigranți la America*, în *Drapelul* din 5 august 1905, p. 3.

⁴⁶ I. Dan, *Ciobănia din Montana*, în *America* din 3 noiembrie 1910, p. 3.

⁴⁷ * * *, *De la Românii din America*, în *Foaia poporului* din 9 martie 1913, p. 3.

⁴⁸ P. Morușca, *op. cit.*, p. 601.

⁴⁹ * * *, *Ceva asupra chestiei românilor emigranți*, în *America* din 14 ianuarie, 1907, p. 1; I. Feher Nălăcanul, *Din pașanile mele*, în *Românul din America* din 16 aprilie 1910, p. 6.

⁵⁰ * * *, *Cum sînt tratați emigranții*, în *America* din 3 februarie 1916, p. 1.

Ar mai fi necesar să precizăm unele date privitoare la numărul celor ce au emigrat în America până la 1918. A se întocmi o astfel de statistică este un lucru aproape imposibil, sau în orice caz cu totul estimativ. Greutatea rezidă în procedura oficiilor imperiale de emigrare de a maghiariza numele în pașapoarte sau în actele de identitate ale emigranților, ceea ce avea drept urmare înmatricularea lor în America la rubrica „maghiari”. De abia în anul 1899 apare în registrele Oficiului american de emigrare rubrica „român”, dată la care trecuseră mai multe mii de români transilvăneni granița S.U.A.⁵¹ Pe de altă parte, chiar și după 1900, o serie de români își dădeau ca țară de origine Ungaria, din cauza neînțelegerii limbii engleze, sau din teama de a nu fi trimiși înapoi. Unele estimări și încercări statistice s-au făcut anterior de către o serie de cercetători⁵², însă cifrele diferă foarte mult, oscilând între 50.000—150.000, uneori chiar mai mult⁵³. Cifrele date publicității în presa românească nu se întemeiau întotdeauna pe culegeri de date statistice oficiale, ci erau rezultatul unor socoteli și combinații lipsite de temei științific, pe linia propagandei antiemigraționiste. După unele cercetări întreprinse de istoricul american George Anagnostosache în arhivele Oficiului de emigrare al Statelor Unite, numărul românilor care au intrat în America se estimează la peste 120.000, dintre care numai înainte de 1900 ar fi venit din Transilvania peste 22.000 de persoane⁵⁴. Oricum, nu trebuie omis faptul că mulți dintre aceștia s-au reîntors în țară în această perioadă de timp, cifra medie a celor existenți în America de Nord în jurul anului 1918 fiind de cca. 88.000⁵⁵, dată la care erau bine organizați, dispunând de peste 80 de societăți de ajutor și cultură, centralizate unele în cadrul *Uniunii Societăților Române de Ajutor și Cultură din America*.

EUGEN LAZAR

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DIE AUSWANDERUNG
DER SIEBENBÜRGISCHEN RUMÄNEN NACH NORDAMERICA
IN ZEITRAUM 1848—1918

(Zusammenfassung)

Die Auswanderung der Siebenbürger Rumänen in die Vereinigten Staaten und nach Kanada zwischen 1848—1918 verursachte bedeutende Veränderungen in der demographischen Struktur und hatte aussergewöhnliche Folgen in den Bestrebungen die ökonomische und finanzielle Lage des Landes wieder herzustellen.

⁵¹ Ș. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 47; I. I. Schiopu, *op. cit.*, p. 218; * * *, *De la Românii din America*, în *Foiaa poporului* din 6 iunie 1905, p. 3; * * *, *Emigranți români în Statele Unite*, în *Convorbiri literare* (Iași) din 15 noiembrie 1899, p. 1070.

⁵² Ș. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 28—49; I. I. Schiopu, *op. cit.*, p. 218; Tr. Scorobet, *Raport despre misiunea bisericească în America (1928—1929)*, Sibiu, 1929, p. 6.

⁵³ Șt. Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, 1977, p. 69.

⁵⁴ G. Anagnostosache, *Romanians in America*, în *Journal The New Pioneer*, vol. 2, nr. 3, July 1944.

⁵⁵ Ș. Drutzu și A. Popovici, *op. cit.*, p. 47.

Der Verfasser untersucht die Gründe der Massenauswanderung und die unverzüglichen Folgen dieses Phänomens, die sozial-ökonomische Lage der Bauern und das Versagen einer Zulassung der Rumänen als Handwerker, die kulturelle Politik des Staates, so wie auch die Art und Weise in der der Militärdienst in Österreich-Ungarn vor sich ging. Dazu kam noch die für die Emigration eingesetzte Propaganda der Übersee-Schiffahrtsgesellschaften, wie auch von den Amerika-Auswanderern in die Heimat gesandte, anspornende Briefe.

Danach untersucht der Verfasser die Stellungnahme des Kaiserstaates zur Emigration, die von den Behörden getroffenen Massnahmen und die Versuche der dafür verantwortlichen Stellen, dieser Sachlage Einhalt zu gebieten. Vergleichend wird die Stellungnahme der amerikanischen Bevölkerung aufgezeigt, sowie die auf ihr Gesuch folgenden Massnahmen der Regierung der Vereinigten Staaten zur Aufhaltung der Emigration und der Krise.

Schliesslich werden die Gründe angeführt, die die rumänischen Bauern längere Zeit daran hinderten, sich endgültig in der Vereinigten Staaten niederzulassen. Auch versucht der Verfasser schätzungsweise die Zahl derer festzustellen die sich auf amerikanischen Boden niedergelassen haben.

ULTIMII ANI AI LUI SIMION BĂRNUȚIU LA IAȘI

Anii din urmă ai lui S. Bărnăuțiu, ani pe care acesta i-a petrecut la Iași în calitate de profesor la Facultatea de științe juridice, sînt în general puțin cunoscuți. Vechea monografie a lui G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui S. Bărnăuțiu* (1924) e foarte lacunară în acest sens și nici cartea mai recentă a lui Radu Pantazi nu duce cercetarea mult prea departe. S-a simțit de aceea nevoia unei noi intervenții pe această temă, lucru întreprins de un articol mai recent al lui N. Grigoraș din „Steaua” (nr. 8 din 1966), care este dedicat în exclusivitate activității lui S. Bărnăuțiu la Iași. Un nou material de arhivă, pe care am avut prilejul să-l consultăm la Iași în arhiva Universității, ne dă la rîndul nostru posibilitatea să revenim cu noi amănunte asupra problemei, s-o detaliam și s-o îmbogățim.

După cum în general este cunoscut, S. Bărnăuțiu este chemat profesor la Academia Mihăileană din Iași, imediat ce-și obține doctoratul în drept la Universitatea din Pavia (1854). În 1855 el își lua deja în primire postul, pe care-l deține neîntreput pînă în 1860, cînd aceasta se transformă în Universitate și apoi, mai departe, în cadrul Facultății de științe juridice de la noua Universitate recent înființată de Cuza. Este, cum se pare, cel mai vechi profesor al noii Universități, foarte apreciat și iubit de către unii colegi și studenți care-i devin și discipoli politici, prin înființarea acelei „fracțiuni libere și independente” ieșene, net opusă într-o anumită perioadă junimismului conservator. Așa se explică și faptul că după ce a participat în 1860 împreună cu T. Veisa și P. Suciulă la elaborarea proiectului de organizare a Facultății juridice din Iași este propus în unanimitate să fie ales drept primul rector al Universității ieșene. Numai refuzul său hotărîtor, pe motiv de cetățenie austro-ungară, i-a făcut pe colegii localnici să renunțe la acest proiect, combătînd de altfel destul de vehement, prin cuvîntul lui G. Mărzescu, această retragere (Doc. 1). Că n-au renunțat la proiectul de a-l alege rector, ne-o dovedește procesul verbal încheiat la o altă ședință a Consiliului academic, la 14 nov. 1863, prin care S. Bărnăuțiu este reclamat de majoritatea celor prezenți spre a ocupa funcția de rector. Și de astă dată S. Bărnăuțiu refuză insistent, invocînd mai ales argumentul bătrîneții și al bolii, alături de cel al lipsei de cetățenie română.

Se pune acum întrebarea: de ce n-a renunțat S. Bărnăuțiu la cetățenia austro-ungară și de ce n-a acceptat funcțiile oficiale ce-i erau încredințate? În primul rînd credem că e vorba de o arzătoare dorință a lui S. Bărnăuțiu de a se reîntoarce „acasă”, adică în Transilvania. Tot timpul cît a stat la Iași, el a nutrit în permanență convingerea unei posibile conveniri cu auto-

ritățile oficiale românești din Transilvania pentru înființarea unui institut de învățământ superior, unde ar fi dorit să fie profesor. Încercări de a-l înființa au existat atât în 1850, cât și mai târziu, în 1863, prin G. Bariț care cerea în acest scop, prin St. Emilian (alt profesor transilvănean stabilit la Iași) ajutor bănesc mitropolitului Moldovei, Calinic Miculescu. Pentru pașoptiștii transilvăneni aceasta era o doleanță de prim ordin, cum se vede din acțiunile lui G. Bariț, iar S. Bărnăuțiu nu va fi fost străin de ea. Probabil că în vizita pe care S. Bărnăuțiu o întreprinde în Transilvania, în septembrie 1863, după ce nu-și văzuse rudele și țara de 8 ani, să fi intrat și astfel de scopuri, deoarece Bărnăuțiu vizitează nu numai Sălajul și locurile natale, dar și Clujul, Bălgradul și probabil Brașovul (cf. Coriolan Suciu, *Bărnăuțiu candidat de episcop*, în „*Sălajul*” VII, 1926, nr. 17 (4. oct.), p. 1—2). Cert e, că murind în această vreme fostul episcop al diecezei Gherla, Ioan Alexi, unii demnitari transilvăneni se gîndesc a-i oferi acest post lui S. Bărnăuțiu. La 2 ian. 1864, nepotul său de la Șimleu, Ioan Maniu, își anunță printr-o scrisoare unchiul de la Iași de această intenție a transilvănenilor. Nu știm ce a răspuns S. Bărnăuțiu acestei propuneri, dar e aproape sigur că n-a putut-o lua în serios, deoarece la acea dată se afla destul de grav bolnav, pus chiar în imposibilitatea de a-și ține cursurile.

Intr-adevăr, ultimii ani ai lui S. Bărnăuțiu se desfășoară într-o continuă luptă cu boala și suferința care-i măcinase tot mai mult sănătatea și-i întunecau viața. Așa de exemplu, din două cereri adresate de el Consiliului școlar, datele 12 și 22 iunie 1860, aflăm că este silit să refuze din cauza bolii cinstea care i se făcuse de a ține discursul la serbarea de înmînare a premiilor și respectiv de a participa ca delegat la examenele de drept civil (*Loc. cit.*, dosar 1/1960, f. 573 și 579). În decembrie 1863 e atât de bolnav, încît e nevoit să-și ceară concediu medical și suplinitor. Suplinitorii propuși de el, I. Bunea și I. Lateșiu, oameni apropiați lui, nu sînt acceptați însă de T. Maiorescu, care propune în locurile oameni din partida junimistă, cum este Alexandru Georgiu. Starea sănătății profesorului Bărnăuțiu, care suferea de inimă și de o boală de nervi, se agravează însă simțitor în cursul iernii anului 1864, cu toată îngrijirea doctorului Fătu. În mai, acesta e de părere să urmeze un tratament riguros în străinătate, îndemnîndu-l să se consulte în apus. De aceea Bărnăuțiu înainta la 4/16 mai 1864 o nouă cerere rectorului, pentru un concediu de 5 luni, însoțind-o de certificatul medical al dr. Fătu. N-a mai ajuns să beneficieze de el. La 28 mai, în drum spre Ardeal, el moare în brațele nepotului său Ioan Maniu care venise să-l ia acasă și a-i da îngrijirea necesară. A fost îngropat la Bocșa Română în ținuturile natale ale Sălajului.

Moartea lui a fost socotită drept o mare pierdere pentru învățămîntul românesc. La 2 iunie 1864 T. Maiorescu, în calitate de rector, convoca Consiliul academic pentru a aduce omagiul său celui dispărut. În Consiliu se confruntă cele mai diverse idei cu privire la modul de sărbătorire a profesorului. Unii propun o ceremonie religioasă, cu preoți uniți (Bărnăuțiu era catolic) sau ortodocși, alții numai un requiem sau o festivitate comemorativă. A învins părerea lui T. Maiorescu de a nu implica Universitatea în chestiuni religioase, dar sărbătoririi i s-a dat o mare extindere, așa cum se

vede din circulara adresată de el directorilor institutelor școlare din Iași. Peste doi ani, Universitatea ieșeană a luat inițiativa ridicării unui bust Bărnăușu, bust care s-a dezvelit cu o mare solemnitate și cu un număr mare de invitați, în mai 1866 (Scrisoarea lui E. Hurmuzachi din 2/14 mai 1866). E un indiciu că amintirea profesorului Bărnăușu a rămas încă vie în inimile acelor care l-au cunoscut, și că, cu toate divergențele de opinii în chestiuni filologice, Simion Bărnăușu impusese respect și admirație semenilor și contemporanilor săi.

MIRCEA POPA

ANEXE*

I. (Dosar 7/1860—61—62—63, f. 10—11)

(Extras din Procesul verbal al Consiliului academic)

„G. Mărzescu: Domnule Bărnăușu! Când în ședința trecută noi am fost decis în majoritate ca să, procedem astăzi la alegerea rectorului, declarațiunea Dvoastră că nu puteți lua parte la alegerea Rectorului, au fost pentru noi (și cred că prin aceasta exprim sentimentul unanim al tuturor D-lor membri ai Consiliului) o completă dezolare! Cum? ni-am fost zis, noi să procedăm la alegerea Rectorului și D. Bărnăușu să nu fie cu noi? Cum! noi tinerii profesori, unii chiar școlari ai D-voastră, să nu-și poată manifesta dorința și recunoștința lor către bunul Dl. Bărnăușu, către acela care a dat probe că este demn de misiunea ce îi este încredințată, că tinerii cari sînt încredințați n-au decît a se aplauza de un bărbat, de un profesor ca Dl. Bărnăușu! Cum? tocmai acel bărbat să ne puie pe noi în imposibilitatea de a întruni unanim voturile noastre și de a-l proclama rectorele nostru!

Domnule Bărnăușu, mi-ați fost profesor, vă cunosc mai cu deosebire decît alți Domni membri pentru ca să vă exprim dezolarea mea, dezolarea întregului Consiliu! Tineri profesori, noi n-am dat încă nici o probă; noi avem nevoie de un călăuz, și acel călăuz să refuze! Românii, care nu cunosc pozițiunea excepțională, în care vă găsiți, au să strige că sîntem niște ingrați, că am făcut o ligă, spre a conferi gradul acesta înalt de rector unuia dintre noi, fără să ne aducem aminte de cel dintîi profesor al facultății juridice! Judecați, Domnule Bărnăușu, însăși D-voastră, în ce puzăciune grea ne-au aruncat declarațiunea D-voastră?”

Iași (afară de Dnii profesori ardeleni) aprobează în unanimitate zisele dlui Mărzescu. D. Bărnăușu: „Mulțumesc Dlui Mărzescu, mulțumesc întregului Consiliu pentru sentimentele nobile, ce mărturisiti în privința mea; Vă mulțumesc încăodată pentru încrederea ce aveți în mine! Dar încăodată sînt silit a declara și a repeți zisele mele din ședința trecută, că, adică, am motive foarte puternice, care mă fac să refuz: sînt din Transilvania, Domnilor ca e, a mea patrie și am rezoane de a nu mă lepăda de protecțiunea mea; nu sînt îndigenat în Moldova și prin urmare nu pot exercita aceleași drepturi ca D-voastră.

Dl. Călinescu: „D. Bărnăușu! Transilvania este o țară românească. Considerați deci pe români în limitele lor cele naturale și votați dimpreună cu noi!”

D. Bărnăușu: „Domnilor! Atîta pot, ca să fiu de față la alegere, să-mi țin și onoarea a fi (de) față la toate lucrările Onor. Consiliu, pentru ca să contribuiesc și eu măcar cu părerea și cu expresiunea dorințelor, deși nu pot contribui cu votul.

D. D. Popp și Emilian împărtășesc cu Dl. Bărnăușu opiniunea în privirea aceasta.

D. Mărzescu, făcîndu-se organul colegilor săi roagă pre D. Bărnăușu ca să binevoiască a subsemna prescriptul verbal al alegerii rectorului, că, deși declarați D-le Bărnăușu că nu puteți lua parte la vot, dar să arătați prin aceasta că aveți încredere în noi, *aderînd* la alegerea, ce am face-o — precum ați fi făcut-o și D-voastră.

* Materialele din *Anexă* se reproduc din Arhiva Universității „Al. I. Cuza” Iași, fondul Rectoratului.

D. Bărbușiu: Declar că am de mare onoare de a fi față în Consiliul Academic la acest act și deci cu toată bucuria sînt gata a adera.

După aceasta se procede la alegerea Rectorului Universității prin scrutin, la care i-au parte membri aici însemnați, și anume:

P. S. Păr. Filaret Scriban, D. V. Alecsandrescu, D. O. Teodori, D. I. Strat, D. I. Lupescu, D. M. Călinescu, D. G. Mărzescu și se alege în unanimitatea voturilor D. Dr. Ion Strat, profesare la Facultatea juridică de *Rectore al Universității*; atunci îndată D. Strat, mulțumind mai întîi prin un cuvînt bine simțit colegilor săi pentru onoarea ce i s-a conferit din parte-le și începe a dirije lucrările Consiliului Academic ca Președinte, conform statului academic.

Procedîndu-se în urmă de către Facultățile respective la alegerea *decanilor* pentru anul curent 1860/61 se instituie:

- 1) D. Dr. Octavian Teodori, Decan pentru Facultatea juridică,
- 2) D. Ion Popp, Decan pentru Facultatea filozofică, iară
- 3) P.S. Păr. Filaret Scriban pentru Facultatea teologică,

Pentru întocmai se subsemnează acest prescript verbal de către toți D. D. profesori prezenți în ședința Consiliului academic.

DD. membri prezenți

Filaret Scriban
Dr. I. Strat
G. Mărzescu
Călinescu
Lupescu
O. Teodori
A. Lupescu

adhaesit:

Bărbușiu
Pop
Emilian.

II. (Același dosar, f. 47)

(Extras din Procesul verbal al ședinței Consiliului academic, din 12 februarie 1963)

D. G. Mărzescu propune ca rector pe S. Bărbușiu.

„La aceasta d. Bărbușiu, luînd cuvîntul, salută venirea vechilor profesori și numirea celor noi, privește în acest act al guvernului un augur fericit pentru prosperitatea acestui institut național al Universității din Iasi, căruia îi dorește mai multă trăinicie decît Academiei lui Alecsandru Vodă cel Bun, decît Școalei înalte a lui Vasilie Vodă din Trei Ierarchi!... Însă D. Bărbușiu declină onoarea, ce i se propuse cu insistență din partea colegilor săi, puind înainte infirmitatea înaintatei sale vîrste și mai cu seamă rațiunea că Dumnealui, ca supus unei puteri străine (austriace) nu i se cade a purta, aici în țară, sarcina unei funcțiuni de un caracter cu totul administrativ, și altele. Cu toate acestea D-lui și acum, ca și altă dată, declară că va da a sa *adeziune* aceluia dintre Dnii profesori *moldoveni*, care se va alege. Asemenea declară și Dnii Suciu, Papp și Micle.

Toți ceilalți membri ai Consiliului combat opiniunea dlui Bărbușiu și invocînd multe, și diverse considerațiuni adaogă ruga pre Dl. Bărbușiu să primească sarcina de rector. Dl. Bărbușiu însă persistă în atitudinea sa negativă și nefavorabilă dorințelor exprese și repetite în unanimitate ale colegilor săi!“

III. (Dosar 1/1863—64, f. 40)

Onorabilului Consiliu Academic,

Fîind necesitat a întrerupe prelegerile din cauza boalei pre un timp mai îndelungat, precum arată și certificatul medical alăturat aici, rog pe Onoratul Consiliu să binevoiască a încuviința conform paragrafului 152 din regulamentul școlariu, ca să mă suplinească în clasa 1^a Dl. bibliotecariu I. Buné și în a III^a D. prof. I. Lateșiu.

Primiți Domnilor membri încredințarea deosebitei mele considerațiuni.

Iași 1863 decembrie 7

Prof. Sim. Bărbușiu

Sus, rezoluția rectorului: „Primită în 9 dec. 1863, nr. 17. După deciziunea Consiliului s-a înscutinat congediul, dar suplinirea propusă nu. Adr. nr 42 Rector T. M.”

La cerere este anexat în copie următorul certificat:

Certificatu medicale

Subscrisul medicu adeverescu, că Domnulu profesore Simeon Bărnăușu pătimește acum de mai multu timp de apresiune de peptu și de congestiune la capu, și că, spre a se înstitui o cură metodică este necesariu, ca Dl. Bărnăușu să observe liniștea absolută și abstenentia de orice ocupaciune intelectuală în curs de mai multe lune.

Dr. A. Fetu

Iași 1863 Noembre 30

IV. (Dosar 1/1863/64, f. 112)

Domnilor!

Vă cuminec alăturatul certificat al medicului meu ordinariu și Vă rog ca acordându-mi una congedia de cinci luni să meditați cât mai curînd confirmarea ei și de On. Ministeriu al Cultelor și al Instrucțiunei publice pentru că starea sănătății mele cere imperios ca să mă depart.[nu] numai dein Iași și chiar dein Moldova.

Primiți Vă rog asigurarea destinsei mele considerațiuni.

Iași în 3/5 1864

Simeone Bărnăușu
Profesore

Sus decizia rectorului: „Primită în 4/16 mai 1864 N. 54. Cerut confirmarea Min. prin adresa N. 99. Rector T. M.”
Același dosar, f. 113

Certificat medicale,

Prin care subsemnatul medic curant adeverez că Domnul profesore Simeon Bărnăușu pătimește asemeni de mai mult timp de debilitatea sistemului nervos și de congestiune la cap, spre a cărei tămăduire, pe lângă remediile prescrise Dl. pacient va trebui să păzească un regim de liniște intelectuală timp, cel puțin, de cinci luni de zile.

Dr. Fătu

Iași 1864 Maiu în 4

V. Dosar 2/1863, f. 168
Unv. de Iași
Cancelaria Rectorelui
Nr. 74
10/25 ap. 1864

Domnule Profesor,

Am onoarea a Vă propune ca suplinitor al cursului Dvoastră de Universitate în timpul cât veți fi împedecat a-l ține în persoană, pe D. Aless. Georgiu, Dr. în legi, acum sosit de la Turin.

Dacă primiți aceasta propunere, binevoiți a subsemna pe adresa de față, și a mi-o înapoia.

Primiți încredințarea distinsei mele considerațiuni.

Rectorul T. Maiorescu

[de mîna lui Bărnăușu:] Mă învoiesc și subscriu. Simeone Bărnăușu
Domnului Profesor Dr. Simeonu Bărnăușu

VI. (Dosar 2/1864, f. 116, datată: 3/15 iunie 1864)

Domnilor Membri ai Comitetului de Inspecțiune
școlară,

Domnilor membri,

Cunoașteți și Dvoastră pierderea ce o sufără românii și în specie Instrucțiunea noastră prin moartea Prof. Simeon Bărnuțiu. Universitatea de Iasi este datoare a arăta într-un mod solemn cât a știut a prețui meritele lui Bărnuțiu și prin urmare cât este de sensibilă la pierderea sa. Fiind însă că d. Bărnuțiu a fost și Profesor la gimnaziu și Inspector general și că prin urmare moartea sa atinge personalul învățământului din toate ramurile, Consiliul academic a crezut de cuviință să facă o reprezentatie la care să fie invitați și din Profesorii și școlarii secundari și primar în programul festivității funebre ce se va comunica.

Dacă vă uniți și Dvoastră cu această opinie binevoioi a însărcina pe un Profesor de gimnaziu și pe un Institutator primar cu redactarea și ținerea unicelor operațiuni respective. Ziua festivității este deocamdată fixată la 11/24 iunie.

Primiți...

Rector, T. M.

VII. Dosar 1/1865—1866, f. 90

Preastimate Domnule!

Primind învitarea Universității din Iași de a lua parte la solemnitatea punerii bustului repaosatului Simion Bărnuțiu, care se va celebra în memoria acestui bărbat însemnat, mă simț fericit de a-ți mulțami pentru onoarea aceasta, exprimându-ți totodată și simpatiile mele cele mai călduroase pentru faptul acesta, care va fi aprobat de tot sufletul roman, fiind o dovadă vie, cum că românii știu onora bărbații care s-au jertfit cauzei naționale, folosind-o atât de mult, cât ar succes neuitatul Bărnuțiu!

Dacă mă vor favoriza împrejurările, nu voi pregeta de a urma cu multă bucurie invitații acesteia.

Primiți, preastimate Domnule rector, asigurarea deosebitei mele considerațiuni, cu care mă subsemnez.

Cernăuți în 2/14 Mai 1866

Al Domniei tale sincer stimă-
toriu
Căpitanul țării
Eudoxiu de Hurmuzaki

Domniei Sale

Preastimatului Domn Titu Maiorescu, rectorul Universității în Iași

SIMION BĂRNUȚIU'S LAST YEARS IN IASSY

(Summary)

The complex and generous personality of Simion Barnutiu has not benefitted by a thorough critical approach in the last time, although the speaker of the bourgeois- democratic revolution in Transilvania on the Blaj Liberty Field would have particularly deserved it. While the activity of the first period of his life is known in general not the same thing can be said about his life and activity in Iassy. The documents discovered by us in the

Archives of Al. I. Cuza University in Iassy add further details about his role as professor. New explaining details concerning his sickness, the moment of the refusal of the dignity as Rector of the University which his Iassy colleagues have offered him on the ground of his merits are brought into bold relief. Thus these documents make clear a few less known moments from the life of the Transylvanian scholar which are useful for a future comprehensive and thorough approach

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA SOLIDARITATEA ROMÂNILOR SĂLAJENI CU ROMÂNIA, ÎN RĂZBOIUL PENTRU INDEPENDENȚĂ DIN 1877/1878

În fondurile Arhivelor Statului Filiala Sălaj, de curînd au fost depistate un număr de 11 documente în legătură cu solidaritatea românilor sălajeni cu România, în timpul războiului pentru independență din 1877/1878.

Primul dintre aceste documente este ordinul nr. 425 din 24 mai 1877, al Ministerului de Interne al Ungariei, adresat prefectului județului Sălaj, Agoston Baranyi. În cadrul său sînt cuprinse dispozițiile privitoare la modulitatea efectuării de colecte pentru ostașii răniți în războiul ruso-româno-turc. În ordin se specifică faptul că „nu se aprobă formarea comitetelor de ajutoare” și că numai „individualii pot colecta ajutor în pansamente, îmbrăcăminte și chiar în bani, pentru răniții oricărei părți beligerante”. Apoi, se dau indicații în legătură cu obligațiile autorităților locale și ale celor ce acționează ca persoane particulare pentru a veni în sprijinul ostașilor răniți.

Integrîndu-se mișcării generale de solidarizare cu România în războiul pentru independență și răspunzînd apelurilor publicate în ziarele românești din Transilvania și a aceloră sosite direct de dincolo de Carpați, românii sălajeni, urmașii de nădejde ai revoluționarilor pașoptiști Simion Bărnuțiu și Alexandru Papiu Ilarian, intră în acțiune. La 13/25 mai 1877, înainte ca ordinul amintit mai sus să ajungă la reședința județului, se întrunesc la Zalău, în casa juristului Vasile Pop, opt dintre conducătorii, mișcării naționale locale, și anume: Gheorghe Pop de Băsești, Ioan Maniu, Emeric Pop, Vasile Pop, Gavril Trifu, Alexandru Costea, Teodor Pop și Valentin Pop, pentru a dezbate problema colectării de ofrande în scopul ajutorării ostașilor români răniți¹. Cu acel prilej, ei hotărăsc începerea acțiunii și desfășurarea acesteia pe trei centre, și anume: Zalău, Șimleu Silvaniei și Cehu Silvaniei; stabilesc responsabilitățile pentru fiecare dintre ele, astfel: Teodor Pop în Zalău, Maria Barboloviciu în Șimleu Silvaniei și Elena Pop, fiica lui Gheorghe Pop de Băsești, în Cehu Silvaniei.

De asemenea, în cadrul acelei întruniri se redactează o scrisoare către Alimpiu Barboloviciu, vicarul protopopiatelor din Țara Silvaniei, prin care acesta este rugat să facă apel la clerul din subordine, pentru a strînge ajutoare pe seama ostașilor români răniți.

¹ I. Ardelean Senior, *Oameni din Sălaj, Momente din luptele naționale ale românilor sălajeni*, Zalău, 1938, pp. 205—206.

Al doilea document este ordinul nr. 144 din 27 mai 1877 al Prefecturii județului Sălaj, adresat pretorilor și primarilor de comune urbane de pe raza județului, prin care — pe baza dispozițiilor Ministerului de Interne — le comunică interdicția de a se crea comitete pentru ajutorarea răniților din războiul ruso-româno-turc. Mai departe, îi încunostiințează că particularii pot efectua colecte de ofrande pentru răniți, cu condiția să prezinte oficialităților listele cu ajutoarele adunate, încă înainte de expediere.

Al treilea document este dispoziția nr. 144 din 28 mai 1877, a Prefecturii județului Sălaj, trimisă șefilor oficiilor de poliție: Éder, Juhász și Hatfaludy, prin care le cere să dea sprijin pretorilor și primarilor de comune urbane în acțiunea de supraveghere a mișcării de ajutorare a răniților.

Al patrulea document este raportul nr. 1608 din 4 septembrie 1877, al Preturii plasei Cehu Silvaniei. Bagossy Károly, șeful autorității administrative din Cehu Silvaniei îi raportează prefectului județului Sălaj că tinăra Elena Pop de Băsești a început acțiunea de colectare în sprijinul ostașilor români răniți, și-i înaintează situația cu rezultatele obținute.

Al cincilea document este raportul nr. 274 din 11 septembrie 1877, al Prefecturii județului Sălaj, înaintat Ministerului de Interne al Ungariei, în legătură cu colectele pentru ostașii români răniți, efectuate de Elena Pop de Băsești. La raportul amintit, prefectul județului Sălaj anexează și lista cu ofrandele adunate, listă a cărei copie s-a pierdut.

Ultimele două documente atestă faptul — confirmat de presa de epocă — că Elena Pop a început activitatea de colectare a ajutoarelor pentru ostașii români răniți, în zona Cehu Silvaniei, pe la sfârșitul lunii august 1877. Dînd dovadă de un înalt patriotism, tinăra elevă la Colegiul „Domnișoarelor engleze” din Budapesta, în vîrstă de numai 15 ani, a umblat cu listele de subscripție prin Băsești, Asuaju de Jos, Cehu Silvaniei, Giurtelecu Hododului, Ludoș, Oarța de Sus, Orțița, Sălsig, Stremți, Băița, Bîrsău de Sus, Bîrsău de Jos și Bersecu de Jos și a adunat din cele 14 localități sume bănești în valoare de 193,60 florini și 23 lei²; precum și ofrande materiale de la 16 familii din Băsești, în cantitate de 12,650 kg scamă³. Ajutoarele bănești și materiale adunate de Elena Pop au fost expediate Iuditei Măcelariu din Sibiu, pentru a fi trimise Crucii Roșii din București.

Din cauza măsurilor restrictive ale oficialităților, în Centrul de colectare de la Zalău, acțiunea de strîngere a ofrandelor începe abia în luna noiembrie 1877. Urmărit de autoritățile locale, Teodor Pop, protopopul greco-catolic, reușește să adune subscripții în bani, în valoare de 89 florini și 69 lei. Concomitent, Emilia Pop născută Mărcuș a colectat ofrande materiale din Zalău, în cantitate de 2,700 kg scamă, 48 triunghule din pînză și 38 feșii.

Pe la începutul lunii decembrie 1877, își începe activitatea Maria Barboleviciu, conducătoarea Centrului de colectare din Șimleu Silvaniei. Deplasîndu-se în 15 localități rurale și urbane din străvechea Țară a Silvaniei — Ahiul

² Iudita Măcelariu, *Ratiociniu publicu despre colectele întreprinse pe seama ostașilor români răniți în rebelul orientale din 1877/8*, Sibiu, 1878.

³ „Gazeta Transilvaniei”, din 3/15 noiembrie 1877.

Șimleului, Cizer, Crasna, Drighiu, Fizeș, Giumelciș, Halmășd, Mal, Pria, Siciu, Șimleul Silvaniei, Stîrciu, Șeredei, Valcău Românesc și Valcău Unguresc — dînsa a adunat suma de 37 florini, pe care-i trimite direct Societății Crucii Roșii din România.

La acțiunea de ajutorare a ostașilor români răniți au participat și alți patrioți din Sălaj. Printre aceștia se numără Vasile Cotoțiu, care face subscripții bănești în Sălățiș și Nadișu Român; iar învățătorul Ioan Budelecan din Giurtelecu Hododului a realizat 2 kg scamă pentru răniți, cu „școlarii mititei“, în orele de activități practice, și pe care le va trimite Crucii Roșii din București, prin intermediul lui Diamandi I. Manole din Brașov⁴.

În total, pe baza documentelor vremii care s-au păstrat, rezultă că 115 locuitori nominalizați, din 32 așezări sălăjene, adunînd ban cu ban, au adunat pentru răniții români suma de 327,93 florini și 92 lei, adică 752,45 lei valută 1877/1878. La ajutoarele bănești se adaugă ofrandele materiale dăruite de 46 locuitori, care au însumat 17,350 kg scamă, 48 triangle și 38 feșii.

Al șaselea document este ordinul nr. Ad. 144 din 13 octombrie 1877, al Prefecturii județului Sălaj, adresat pretorilor, primarilor de comune urbane și șefilor de oficii de poliție, prin care le atrage atenția că „pentru ajutorarea răniților din războiul dus în Orient, în toate părțile județului s-au organizat colectări Tără să se conformeze dispozițiunii nr. 144 din 27 mai a.c.“ În continuare, îi avertizează că va dispune efectuarea unei anchete împotriva celor vinovați, și ordonă să se respecte întocmai regulile stabilite privind acțiunea de ajutorare a ostașilor răniți.

Al șaptelea document este raportul nr. 1957 din 16 octombrie 1877, al Preturii plasei Cehu Silvaniei, prin care răspunde la ordinul nr. Ad. 144 din 13 octombrie 1877 al Prefecturii județului Sălaj, în legătură cu respectarea dispozițiilor privitoare la colectele de ofrande pentru răniți.

Al optulea document este raportul nr. 3823 din 18 noiembrie 1877, al Preturii plasei Dioșod, prin care încunoștințează Prefectura județului Sălaj că Pop Teodor, preotul greco-catolic din Ortelec, a colectat 89 florini pentru răniții români.

Al nouălea document este ciorna raportului nr. 358 din 20 noiembrie 1877, al prefectului județului Sălaj, către Ministerul de Interne al Ungariei, în legătură cu colectele efectuate de Teodor Pop pe seama răniților.

Al zecelea document este consemnarea în Registrul de intrare al Protopopiatului Ortelec—Zalău pe anul 1877, a colectei bănești realizată de Teodor Pop pentru ajutorarea răniților români.

Al unsprezecelea document este raportul informativ, din 24 noiembrie 1877, al Primăriei Tășnad către Prefectura județului Sălaj, privind starea de spirit a populației românești din acel oraș.

PAUL ABRUDAN

⁴ *Idem*, din 11/23 decembrie 1877.

ANEXE:

I. Dispozițiile Ministerului de Interne al Ungariei privind colectarea de ofrande pentru ostașii răniți în războiul din 1877/1878.

A magyar királyi belügyminisztertől
425 szám

Méltóságos főispán ur!

Legközelebb utasítás kérést aziránt vajjon a keleten jelenben megkezdett Orosz—Török háborúban megsebesültek részére a segélygyűjtések megengedhetők-e? Minek folytán tudomás és mihez tartás végett értesitem Méltóságodat, miszerint a sebesültek segélyezése bármely hadakozó félhez tartozzanak — mint a szenvedő emberiség fájdalmai enyhítésére irányzott humanisztikus tényekedés cegedélyezendő, azonban teljes biztosság szerzendő arra nézve, hogy a sebesültek segélyezése egyik vagy másik hadakozó fél iránti politikai tündetése rendezésére melyek az elfogadott semlegességi elvvel nem lennének egyeztethek — ürgyül fel ne használtathassék.

Ugyan azért segélyezése bizottságok alakulása meg nem engedtetik ugyan, magánosok azonban a hadakozó felek bármelyike sebesültjei részére tépésben, ruha neműekben sőt pénzben is gyűjthetnek segélyt — a begyűlt segély eredeti kimutatása azonban elküldés előtt a hatóságnak mindenkor előterjesztendő — s általa teljes biztosság szerzendő aziránt hogy a begyűlt segélyezés valóban a sebesültek részére megküldetik — minden ily küldeményről a kimutatás másolatának felterjesztése mellett hozzám jelentés lesz teendő.

Méltóságod intézkedni fog, hogy előforduló esetben úgy a segélygyűjtések mint azok elküldése mindenkor jelen elhatározárom alapján eszközöltessek.

Buda-Pesten, 1877 évi május hó 24-én.

Tisza

Traducere:
Ministerul de Interne al Regatului Ungariei
Nr. 425

Exelență domnule prefect!

De curînd s-au cerut îndrumări privind aprobarea colectării de ajutoare pentru răniții războiului ruso-turc ce se desfășoară în prezent în Orient. De aceea, pentru a vă înștiința și pentru a lua poziție, vă aduc la cunoștință excelența voastră că ajutorarea răniților oricărei părți beligerante — ca acțiune umanitară, îndreptată spre alinarea suferințelor omenirii — se aprobă, dar se va obține o convingere deplină cu privire la faptul că ajutorarea răniților uneia sau alteia din părțile beligerante nu va servi ca pretext pentru demonstrații politice — ceea ce nu ar fi în concordanță cu principiul neutralității adoptat.

Ca urmare, deși nu se aprobă formarea comitetelor de ajutoare, individualii pot colecta ajutor în pansamente, îmbrăcăminte și chiar în bani, pentru răniții oricărei părți beligerante — dar originalul situației cu ajutorul colectat întotdeauna se va prezenta oficialităților înainte de expediere — obținându-se astfel convingerea deplină că ajutorul colectat se va trimite într-adevăr răniților. Despre toate asemenea trimiteri mi se va înainta un raport, la care se va anexa copia situației.

Excelența voastră va lua măsuri ca de la caz la caz, atît colectarea de ajutoare, cît și expedierea lor să se facă pe baza acestei dispozițiuni.

Budapesta, 24 mai 1877

Tisza

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 144/1877)

II. *Ordinul Prefecturii județului Sălaj adresat pretorilor și primarilor de comune urbane, prin care li se comunică interdicția de a se crea comitete de ajutorare a răniților din războiul ruso—româno—turc; colectele fiind admise numai unor persoane particulare.*

Sz. M.-töl.

144/877

Minden szolgabírónak és polgármesternek

Az osztrák—magyar birodalom által elfogadott semlegességnél fogva meg nem engedhető hogy bármely hadakozó fél részére, politikai tüntetésekre alkalmat adó segélyezési bizottságok alakitassanak.

Magánosok azonban a hadakozófelek bármelyike sebesülteji számára tépésben, ruhá-neműekben, sőt pénzben is, segélyt gyűjthessenek, — de a begyűlt segély eredeti kimutatása elküldés előtt a hatóságnak mindenkor bemutatandó s általa teljes biztosság szerzendő a begyűlt segélyezésnek valóban a sebesültek részére történt elküldéséről.

Minden ily küldeményről a kimutatás hiteles másolatának mellékelése mellett, hozzá-m azonnal jelentés teendő.

Elvárom czimzettől hogy a redeletben foglaltaknak a legszigorubb eréllyel érvényt fog szerezni.

Zilah, 1877 május 27-én

Baranyi

Traducere:

Prefectura județului Sălaj

nr. 144/877

Către toți pretorii și primarii de comune urbane

Din cauza neutralității adoptate de Imperiul austro—ungar nu se admite formarea de comitete de ajutorare pentru nici una din părțile beligerante, întrucât s-ar putea crea ocazii pentru demonstrații politice.

Persoanele particulare însă pot colecta pentru răniți oricărei părți beligerante, ajutor în pansamente, îmbrăcăminte și chiar în bani, dar înainte de expediere, situația cu ajutorul colectat se va prezenta oficialităților. Prin aceasta se va constata cu siguranță că ajutorul a fost trimis într-adevăr răniților.

Despre toate asemenea trimiteri mi se va înainta raport, însoțit de copia certificată a situației.

Aștept din partea destinatarului că va acționa autoritar, cu cea mai mare severitate pentru aplicarea celor cuprinse în această dispozițiune.

Zalău, 27 mai 1877

Baranyi

(Arh Stat Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 144/1877)

III. *Dispoziția Prefecturii județului Sălaj adresată șefilor de oficii polițienești, prin care li se cere să dea concurs autorităților civile în acțiunea de supraveghere a mișcării de ajutorare a răniților din războiul ruso—româno—turc.*

Sz. M.-töl

144/877

Csendbiztos: Éder, Juhász, Hatfaludy uraknak.

A birodalom határai mellett küzdő barmely hadviselő fél sebesülteinek segélyezését célzó mozgalmak irányában követendő minden szolgabíróhoz és polgármesterhez megküldött rendőri felügyeletre vonatkozó rendeletemet a végett küldöm meg a csendbiztos urak-

nak, hogy mind a felügyeletben, mind a szükségteendő segédkezésben a legfáradhatatlanabb szolgálati készséget tanusítani, hivatalos kötelességöknek tartásák.

Zilah, 1877 máj. hó 28-án
Baranyi

Traducere:

Prefectura județului Sălaj
Nr. 144/877

Către domnii șefi ai oficiilor de poliție:
Éder, Juhász, Hatfaludy.

Dispozițiunea mea, trimisă către toți pretorii și primarii de comune urbane, privind supravegherea de către poliție a mișcării de ajutorare a răniților oricăreia din părțile beligerante, ce luptă în apropierea granițelor imperiului, v-o trimit, domnilor șefi ai oficiilor de poliție, cu scopul ca, desfășurarea unei activități neobosite atât în supravegherea, cât și în acordarea ajutorului necesar, să o considerați ca o datorie de serviciu.

Zalău, 28 mai 1877
Baranyi

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 144/1877)

IV. Pretura plasei Cehu Silvaniei înaintează prefecturii județului Sălaj situația cu rezultatele colectelor efectuate de Elena Pop din comuna Băsești, în sprijinul ostașilor români răniți.

Szilágy Csehi járás szolgabírájától.
1608/877

Méltóságos főispán ur,

Május hó 27-ről 144/877 számú rendeletéből ki folyólag a romániai sebesült katonák részére Ilyés falvi Pap Ilona kissaszony által eszközölt gyűjtés eredményéről szóló kimutatás másolatát — alatti 2 darabban beterjeszteni van szerencsém

Hivatalos tisztelettel lévén.

Méltóságos főispán urnak.

Szilágycseh 1877 Szeptember 4-én.

Alázatos szolgálja

Bagossy Károly

szolgabíró

Traducere:

Pretura plasei Cehu Silvaniei
1608/877

Excelenței Sale Domnului prefect,

În conformitate cu dispozițiunea nr. 144 din 27 mai 1877, am onoare a înainta, în două exemplare, situația cu rezultatele colectei efectuate de domnișoara Pop Elena din comuna Băsești, pentru răniții din România.

Cu onoare față de domnul prefect.

Cehu Silvaniei, 4 septembrie 1877

Supusul dv.

Bagossy Károly
pretor

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 274/1877)

V. Prefectul județului Sălaj înaintează ministrului de Interne ale Ungariei copiile a două situații cu colectele efectuate de Elena Pop din Băsești, pentru ostașii români răniți în războiul din 1877—78.

Szilágymegye főispánjától.

274/1877.

Főisp.

Nagyméltósága Miniszter ur!
(Belügy)

Nagyméltóságodnak folyó évi május hó 24 ikéről 425 számalatt kelt rendeletére hivatkozással ezen megyébe kebelezett Ilyésfalva községbeli lakos Papp Ilona által a romániai sebesült katonák részére eszközölt gyűjtések eredményéről szóló 2 darab kimutatás másolatát — alatt mellékelve van szerencsém nagyméltóságodhoz felterjeszteni.

Fogadja nagyméltóságod hazafiui mély tiszteletem nyilvánítását.

Zilahon, 1877 szeptember 11.

Látta

Baranyi

*
Traducere:

Prefectura județului Sălaj

Nr. 274/1877

Prefect

Excelență domnule ministru!
(Interne)

Referindu-mă la dispozițiunea Excelenței Voastre cu nr. 425, redactată la 24 mai anul curent, am onoarea să înaintez alăturat Excelenței Voastre, copiile a 2 situații despre rezultatele colectei efectuate de Papp Elena din comuna Băsești, de pe raza acestui județ, pentru soldații răniți din România.

Vă rog Excelență să primiți expresia respectului meu patriotic.

Zalău, 11 septembrie 1877

Văzut

Baranyi

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 314/1877)

VI. Ordinul Prefecturii județului Sălaj adresat pretorilor și primarilor de comune urbane, prin care le atrage atenția că nu se respectă dispozițiile date anterior în legătură cu colectele de ofrande pentru ostașii răniți în războiul ruso-româno-turc.

Sz.M.-től

Ad. 144/877

Minden szolgabírónak, polgármesternek és csendbiztosnak,

A keleten dúló harc sebesültjeinek segélyezésére a megye minden részében rendeztetnek gyűjtések a nélkül, hogy a f. évi máj. 27, 144 sz. kiadott rendeletnek, egyetlen szolgabíró ur kivételével, elégtetessék minek következtében a fegyelmi vizsgálat elrendelésének terhe alatt komolyan felhívom czimzetteteket, hogy az említett rendeletben körül irt eljárási szabályoknak azonnal eleget tenni s a történt mulasztásról indokolt jelentést beterjesztteni siessen.

Zilah, 1877 Okt. 13.

Baranyi

Traducere:

Prefectura județului Sălaj
Ad. 144/877

*Către toți pretorii, primarii comunelor urbane și șefii
oficiilor de poliție,*

Pentru ajutorarea răniților din războiul dus în Orient, în toate părțile județului s-au organizat colecte, fără să se conformeze — cu excepția unui pretor — dispozițiunii nr. 144 din 27 mai a.c. Pentru aceasta, vă avertizez că voi ordona efectuarea unei cercetări. Totodată, atrag în mod serios atenția destinatarilor să se conformeze imediat regulilor stabilite în dispozițiunea susamintită, și despre lipsurile petrecute să mi se înainteze un raport documentat, în cel mai scurt timp.

Zalău, 13 octombrie 1877
Baranyi

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 314/1877)

VII. *Pretorul plasei Cehu Silvaniei raportează prefectului jud. Sălaj, în legătură cu situația colectării de ofrande de pe raza plasei Cehu Silvaniei, pentru răniții din războiul ruso-româno-turc.*

Szilágy Csehi járás szolgabírájától
1957/877

Méltóságos főispán ur!

Obtober 13-ról Ad. 144/877 számú kifolyólag van szerencsém jelenteni miszerint hivatkozott számú rendeletére képes a kellő szigorú intézkedést járásom területén Május 31-ről 876/1877 szám alatt valamennyi körjegyzőhöz meg tévén; az Oláhországi sebesültek részére eszközölt könyörödomány gyűjtésén kívül — melyre vonatkozó kimutatást Szeptember 4-ről 1608/877. sz. a. beterjeszteni volt szerencsém — más nemű nyilvános gyűléstről hozzám mindeztideig jelentés nem téhetett.

Hivatalos tisztelettel lévén.

Méltóságos főispán urnak
Szilágycseh, 1877 októbet 16.

Alázatos szolgája

Bagossy Károly

Szolgabíró

Főispán ur, Baranyi Agoston

Traducere:

Pretura plasei Cehu Silvaniei
1957/877

Exelență domnule prefect!

Referitor la dispoziția dv. nr. 144/877 din 13 octombrie, am onoarea să raportez că în conformitate cu ordinul mai susamintit, am comunicat tuturor notarilor de pe teritoriul plasei, cu circulara nr. 876 din 31 mai 1877, să ia măsuri severe. Înafară de colectele de ajutoare pentru răniții din România — despre care am avut onoarea să înaintez situația nr. 1608/877 din 4 septembrie — despre adunări publice de altă natură, nu mi s-a raportat pînă în prezent.

Cu respect oficial, Excelenței Sale Domnului prefect.

Cehu Silvaniei, 1877 octombrie 16.

Slujitorul dv. supus

Bagossy Kárály

Pretor

Domnului prefect, Baranyi Agoston

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 314/1877)

VIII. *Pretorul plasei Dioșod raportează Prefecturii județului Sălaj că Teodor Pop din Ortelec a colectat 89 florini pentru răniții români.*

Sz. 3823/877

Sz(olga)b(író)

Méltóságos Főispán Úr!

Vártelki g(ö)r(ög) cath(olikus) esperes Pop Theodor úr a román sebesültek javára 89 f(o)r(in)t segély pénzt gyűltvén az adokozók nevét 1/ s a pénz megküldését igazoló postai vevőnyit 2/ alatt tisztelettel felterjesztem.

A Diószadi szolgabíró,
Virki Zsigmond

Debren, 877 November 18

Traducere:

Nr. 1823/877

Pretor

Excelență, Domnule prefect!

Domnul Pop Theodor, protopopul greco-catolic din Ortelec, a colectat bani pentru ajutorarea răniților români, în valoare de 89 florini. Înaintez, cu respect, 1/ numele donatorilor și 2/ recipisa poștală care dovedește expedierea banilor.

Pretorul plasei Dioșod
Virki Sigmund

Dobrin, 18 noiembrie 1877

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 3823/1877)

IX. *Prefectul județului Sălaj raportează Ministrului de Interne al Ungariei în legătură cu colectele efectuate de Pop Theodor pe seama răniților români.*

Sz(rlágy) M(egye) Főisp(ánjától)

Sz. 358/877

N(agy)m(éltósá)gu belügy Miniszter ur!

N(agy)m(éltósá)godnak f(olyó) évi Május hó 24-én 425 ren(delet) szám alatti rendelete folytán van szerentsém e megyében kebelezett Vártelek község lelkésze gör(ög) cath(olikus) esperes Pap Todor által a román had sebesültjei ápolására eszközölt pénzgyűjtés kimutatását hiteles másolatban 1/ alatt csatolva tisztelettel felterjeszteni.

Fogadja N(agy)m(éltósá)god
Baranyi

Zilah, 1877 Nov. 20-án.

Traducere:

Prefectura județului Sălaj
Nr. 358/877

Exelență, Domnule ministru de interne!

Ca urmare la ordonanța Excelenței Voastre, cu nr. 425 din 24 mai anul curent, am onoarea să înaintez alăturat 1/ copia legalizată a situației cu colecta în bani efectuată de protopopul greco-catolic Pop Teodor, preotul comunei Ortelec, pentru tratarea răniților armatei române.

Primăși, Excelența Voastră
Baranyi

Zalău, 20 noiembrie 1877

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 358/1877)

X. Consemnarea în Registrul de intrare al Protopopiatului Ortelec-Zalău pe anul 1877, a colectei bănești efectuată de Teodor Pop pentru ajutorarea răniților români.

(Intrare) Nr. 3823
(din) 18/11. (1877)

Am primit de la pretorele Dioșodului, Sigismund Wirki, că mi-au primitu recepisa despre 89 florini, ce i-am trimisu D-nei Iuditha Măcelariu din Sibiu, spre a-i trimite în România pentru soldații români răniți în resbelulu româno-ruso-turcu.

(Ortelec) 22. 11. (1877)

(Protopop Teodor Pop)

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Registre, cota 1877)

XI. Raportul Primăriei Tășnad, prin care informează Prefectura județului Sălaj despre starea de spirit din rîndurile populației românești din oraș.

Méltóságos Főispán ur!

Mai napon értésemre esett, hogy az Oláhság közt 1875 évi veretű muszka Rubelek vannak forgalomban, ugyanis Dondon Elek helybeli kereskedő előadja hogy a tegnapi vásárban egy oláh parasztnő kit nem ösmer nyolc darab 1875 évi veretű muszka rubelt vitt hozzá beváltás végett és ezen oláhnő a pénzdarabok értékét is teljesen ösmerete, mert darabjaiért 2 f(orin)tot követelt és mindhogy ő említett pénzdarabokat be nem váltotta, azokat beváltás végett ugyancsak jelenlévő Abrahám János helybeli kereskedő előadása szerint hozza vütte, itt, célja nem sikerülvén, szintén jelen lévő Abrahám Dávid helybeli kereskedő előadása szerint hozzá vivén, egy darabot be is váltott mely jelenleg is birtokában van, a nő személy leírására nézve mind hárman megegyeznek s oda nyilatkoznak hogy ezen nőt esetleges találkozás alkalmával is felösmernék.

Azon körülményeknél fogva, hogy nevezett kereskedők egy hangulag oda nyilatkoznak miszerint a kérdéses nő alacsony műveltségi állapotánál fogva megfelelő utasítás nélkül a rubelek értékét nem ösmerhette, ha nem teljes meggyőződés, de minden esetre azon kétely merül fel hogy a jelenlegi sulyos politikai viszonyok közt, valyon nem muszka agitátorok keze működik e az idegen ajku lakosságnak a magyarság elleni felázgatására? S ezen rubelek valyon nem a magyar állam és monarhia integritásának megcsönkütása céljából egy alakuló félben lévő szabad román királyság javára szögálnak e eszközül?

Annyit tapasztaltam, hogy az oláhok érdeklődése a keleti események iránt sajátoságos és magyar ellenes irányban nyilatkozik, és hotározottan mondhatom, hogy ezen nép ösmeretlen agitátorok nyomása alatt áll.

Ezen események mint magyar honpolgár és mint hivatalnok kötelességemnek ösmerem Méltóságodnak bejelenteni, meglehet hogy tévesen következtettem s az egész dolog jelenték-telen, de az is lehetséges hogy komolyabb alapja van, mint egyelőre vélekedhessem.

Ezen urakat felkértem arra nézve hogy vásárok alkalmával jövőre minden ily esetet sürgösen a városi hatóság tudomására hozzák, s ha netalán a kérdéses nő kereskedéseikben még egy ízben jelentkezik úgy arról is értesítsenek hogy a letartoztatás és előleges vizsgálat iránt kellő intézkedéseket megtehesem.

Melyek után mély tisztelettel maradván.

Tasnádon 1877 évi November hó 24-én.

Méltóságos főispán úrnak

Alázatos szolgája
polgármester ur távollétében
Horváth Lajos
főjegyző

Traducere:

Exelență, Domnule prefect!

Astăzi am aflat că printre români circulă ruble rusești, emise în 1875. Dondon Elek, negustor din localitate, a comunicat că în iarmarocul de ieri, o țărancă româncă necunoscută a adus pentru schimb opt ruble rusești, emise în 1875; cunoscînd pe deplin valoarea monedelor, aceasta a pretins 2 florini pentru o rublă. Deoarece, el nu a schimbat monedele amintite, ea le-a dus la negustorul Abraham Janos, prezent în localitate; nerealizîndu-și scopul, monedele au fost aduse la negustorul Abraham David, prezent și el în localitate, și care ne-a comunicat că a schimbat o monedă, ce se află și în prezent în posesia lui. Toți trei au căzut de acord în privința descrierii femeii și au declarat toți trei că o pot recunoaște, în cazul unei eventuale întîlniri.

Avînd în vedere împrejurările în care negustorii susnumiți declară unanim că femeia respectivă, datorită nivelului cultural scăzut, nu putea cunoaște valoarea rublelor fără o îndrumare corespunzătoare, chiar dacă nu este o convingere totală, ci numai o bănuială, se ridică problema că în situația politică gravă existentă, care nu cumva lucrează mîna agitatorilor ruși pentru așîntarea populației cu graiul străin împotriva ungurilor? Și oare aceste ruble nu servesc ca instrument în scopul ciuntirii integrității monarhiei și statului ungar în favoarea unui regat liber român, în curs de formare?

Am constatat că față de evenimentele din răsărit, românii manifestă un interes specific, orientat contra ungurilor, și pot să spun hotărît că acest popor stă sub presiunea unor agitatori necunoscuți.

Ca cetățean ungar și funcționar de stat, mă simt obligat să raporteze aceste evenimente Excelenței Voastre. Poate că am tras concluzie greșită și problema să nu prezinte importanță, dar este posibil ca ea să aibă o bază mai serioasă, așa cum mi-am exprimat părerea.

Am rugat pe acești domni, cu privire la faptul că la viitoarele tîrguri, fiecare caz asemănător să fie adus, de urgență, la cunoștința oficialităților orășenești; iar dacă femeia respectivă se mai prezintă în prăvăliile lor, să ne anunțe, pentru luarea măsurilor de arestare și cercetare preventivă.

Rămîn mai departe cu adînc respect.

Tășnad, 24 noiembrie 1877.

Al Excelenței Sale, Domnului prefect, supus slujitor,
În lipsa domnului primar,
Horváth Lajos
primnotar.

(Arh. Stat. Filiala Sălaj, fond Comite suprem, cota 3823/1877)

**DOCUMENTS INÉDITS CONCERNANT LA SOLIDARITÉ DES ROUMAINS
DU DÉPARTEMENT SĂLAJ AVEC LE ROUMANIE,
PENDANT LA GUERRE POUR L'INDÉPENDANCE DE 1877/1878**

(R é s u m é)

Dans les fonds des archives de l'Etat la filiale du département Sălaj, on a décelé récemment des documents concernant la solidarité des Roumains du département Sălaj avec la Roumanie, pendant la guerre pour l'indépendance de 1877/1878.

Parmi ceux qui ont collecté les moyens pécuniaires et les offrandes matérielles pour les combattants blessés, on peut citer: Elena Pop, du centre Băsești; Teodor Pop, Emilia Pop née Mărcuș, du centre Zalău; Maria Barboloviciu, du centre Șimleu Silvaniei; Vasile Cotoșiu de Sălățiș et l'instituteur Ioan Budelecan de Giurtelecu Hododului.

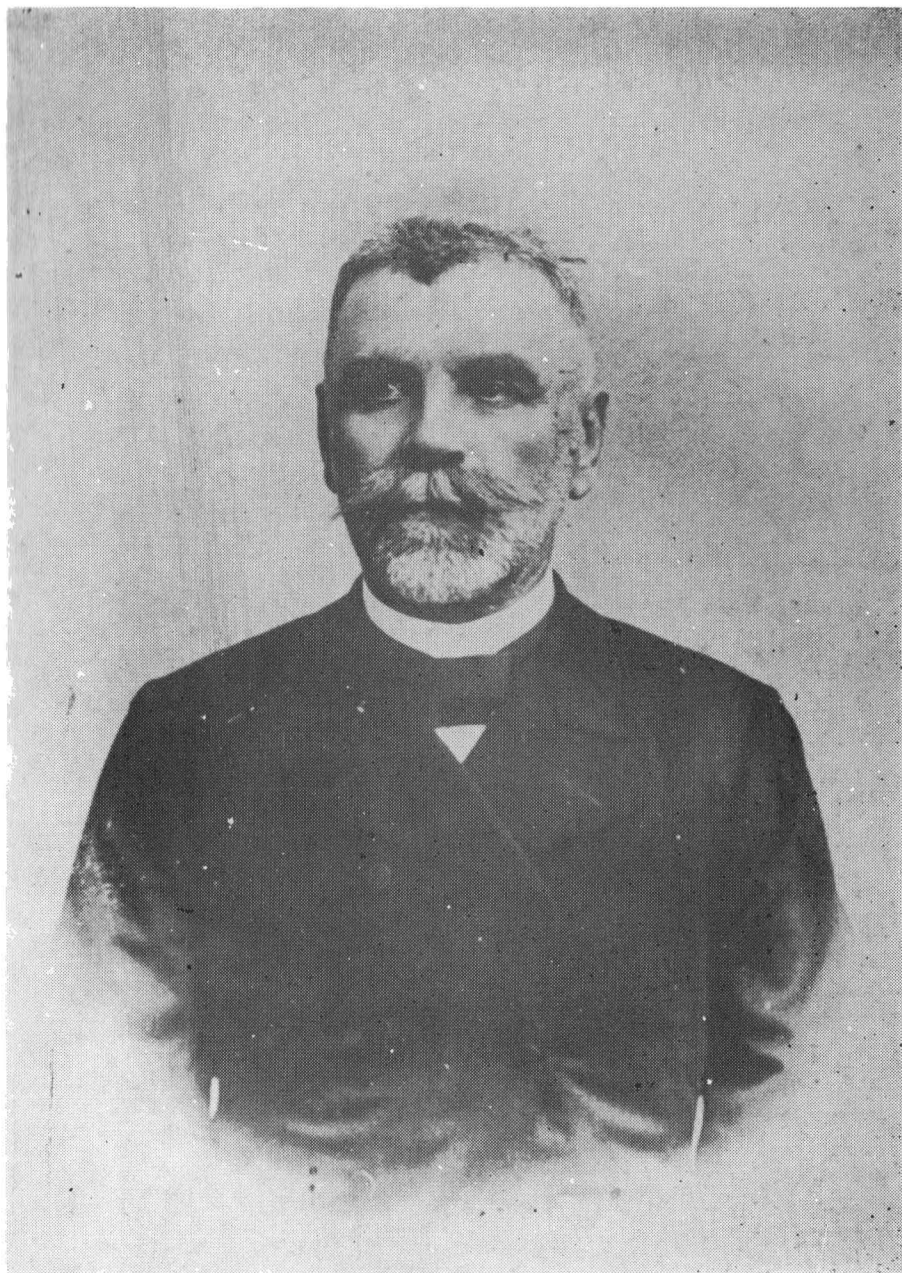

Fig. 1. Vasile Pop (1840–1913) (fotografie)

Fig. 2. Gheorghe Pop de Băsești (1835—1919) (fotografie)

Fig. 3. Alimpu Barboloviciu (1834–1914) (fotografie)

Fig. 4. Maria Barboloviciu (1840–1896) (fotografie)

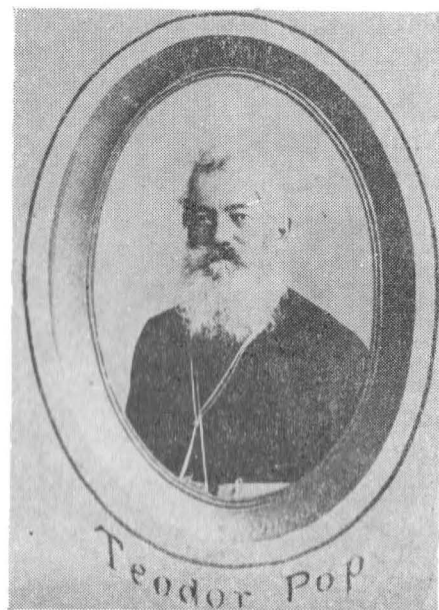

Fig. 5. Teodor Pop (1833–1907) (fotografie)

Ajutorie pentru raniti.

II. Giurtelecu, 1 Martiu 1878.

Pre stimate dle Redactoru! Pentru romanii raniti in luptele din Bulgaria pentru libertate si chrestinismu, si scolarii mititei din H. Giurtelecu au facutu 2 Kgr. de scame alaturate cu rogarea, ca se binevoiti a le inainta la destinatiunea s'a! Dintre scolari s'au distinsu la strugirea scameloru mai alesu: Stefanu Horincaru, Vasiliu Zalcasiu, Iriga Danu si Veronica Caba.

Primirea — Ve roga, a-o culeta in Gazeta *)

Ionu Budelecanu,
invetiatoriu.

*) S'au primitu si espedatu.

Red.

Fig. 6. Ioan Budelecan: ajutoare pentru răniți (reproducere)

Nadisiulu romanu, 12. Dec. 1877.	
de	Operate dle Redactoru! Binevoiti a da locu
ma	in profitu'a dvestre la la urmatoarea contributie pentru
de	raniti romanu in rasteblu cu Turcia, rogandu-se a publica
de	si sursele contributiorulu, era suma de 8 fl. 33 cr. v. a
de	ve roga se o dati domnului Diamand I. Manole,
de	ca se o tramita la locul destinatu. Contributieri sunt din
de	Nadisiulu romanu in Salasigiu, si anume:
de	Vasiliu Cototiu, preta gr.-cath 1 fl., Augustinu Co-
de	totiu 10 cr., Georgiu Vajda, curatoru rationante 1 fl.,
de	Iosifu Bouze 4 fl., Vasiliu Ogaru 1 fl., Maria Ogaru
de	50 cr., Gergorie Jalausu 30 cr., Vasiliu Lazaru 10 cr.,
de	Vulcanu Gavrilu 5 cr., Vasiliu Cozma 28 cr., Mozes Meritz
de	(israelitu) 1 taleru, Braun Josef (israelitu) 50 cr., An'a
de	Jalausu 10 cr., Simionu Cosma 20 cr., Iheresia Cototiu
de	nasc. Mare, preta 20 cr., Chupu Nutin 20 cr.
de	Din filia Salasigu (Sz.-Szeg): Georgiu Szabo 20
de	cr., Mariesu Toadecu 20 cr., Nicolau Cuceanu 10 cr.,
de	Filipu Ogaru 10 cr., Gottlieb An'a (israelitu) 20 cr.
de	NB. Cruceru, ce trecu peste 8 fl., s'au datu la posta.
de	Cu distinsa stima
de	Vasiliu Cototiu,
de	preta gr.-cath. si colectante.

Fig. 7. Vasile Cotoțiu: ajutoare pentru răniți (reproducere)

Prin Ilu Teodora Popu, protop în Zălau și
Selașiu dela

Teodora Popu protop.	5 — fl.	— 64
Demetriu Dragostu, protop.	5 —	—
Sandru Ortianu	5 —	—
Demetriu Sucu	5 —	—
Harabou Covatu	10 —	—
Gavrilu Trifu (1 galbenu austr.)	—	11 50
Ioanu Rusu Oroz	1 —	—
Mafreu Strimbu	2 —	—
Casnu Manu (1 galbenu austr.)	—	11 50
Ioanu Manu (1 fl argint.)	1 —	—
Demetriu Barnutu	5 —	—
Dr. Ioanu Nichita	5 —	—
Vaslu Popu (1 galbenu austr.)	—	11 50
Dr. Ioanu Nichita	5 —	—
Gavrilu Lazaru	1 —	—
Adele Lemeni u Popu (2 galbeni austr.)	—	23 —
Ioanu Popu (1 galbenu austr.)	—	11 50
Andreu Cribensky, avocat (1 taleru)	1 —	—
Maria Gurcu	2 —	—
Alesandru Oprisu	1 —	—
Vaslu Petrusanu	2 —	—

Fig. 8. Teodor Pop : colecte în Zălau

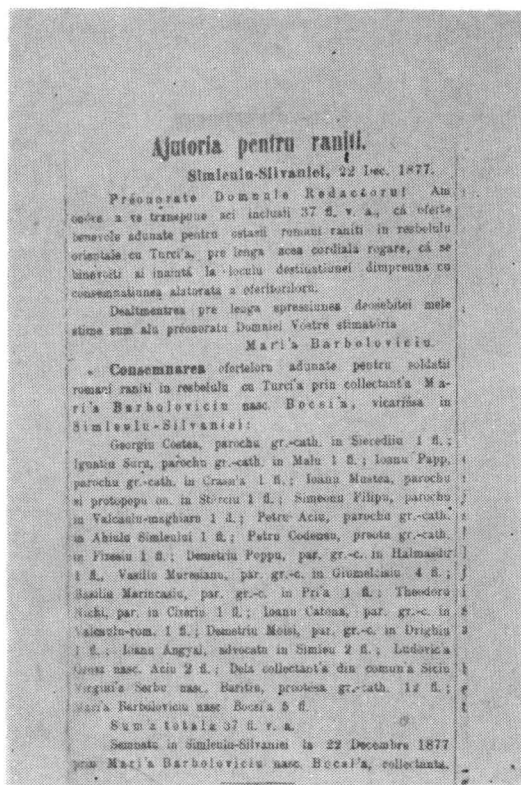

Fig. 9. Maria Barboloviciu : colecte în Simleul Silvaniei

Fig. 10. Casa lui Gheorghe Pop din Băsești unde a funcționat centrul de colectare condus de Elena Pop

Fig. 11. Casa din Zalău unde a funcționat centrul de colectare condus de Teodor Pop

MEMORANDUMUL ȘI SĂLAJUL*
(scrisori și telegrame de aderență în *Tribuna*)
(1892—1894)

Ampla manifestare politică a românilor transilvăneni — mișcarea memorandumistă — a însemnat apogeul luptei pentru afirmarea și triumful idealurilor naționale în perioada cuprinsă între anii 1848—1918.

Memorandumul a răscolit și a radicalizat conștiințe, a cristalizat atitudini și a demonstrat unitatea și voința românilor în lupta contra dualismului austro-ungar, arătând, în același timp, limitele gândirii politice a conducătorilor Partidului Național Român, în ceea ce privește formele și mijloacele pe care înțelegeau să le utilizeze în această luptă.

Articolul prezent încearcă să aducă o modestă contribuție la cunoașterea unor aspecte mai puțin cercetate pînă acum, privind mișcarea memorandumistă în Sălaj (memorandiști sălăjeni, atitudinea maselor față de Memorandum, exprimată în scrisorile și telegramele de „aderență“, reacția românilor sălăjeni față de măsurile luate de autorități contra memorandumiștilor și aderenților, etc.) ilustrate în paginile ziarului *Tribuna* din Sibiu, între anii 1892—1894.

O parte din scrisorile și telegramele de „aderență“ vor fi redată *in extenso*, republicarea lor selectivă, tematică și cronologică va da, credem, posibilitatea cititorului să-și formeze o imagine sintetică, mai apropiată de realitate, despre climatul politic și social specific sfîrșitului de secol XIX în Transilvania, în general, și-n Sălaj, în special, oglindit în presa vremii cu promptitudine și spirit polemic, chiar dacă, uneori, expresiile nu sînt cele mai fericite alese iar informațiile suferă de excese partizane.

Multe din scrisorile de „aderență“ au, pe lîngă importanța lor valoare documentar-istorică și o apreciabilă valoare literară, constituind o probă concludentă a unității și expresivității limbii vorbite și scrise de români în secolul XIX, indiferent de provizoriile granițe politice.

Anul 1892 debutează cu Conferința națională a românilor din Austro-Ungaria, desfășurată la Sibiu și avînd drept obiectiv principal discutarea proiectului Memorandumului elaborat de Iuliu Coroianu și, parțial, Vasile Lucaciu¹ precum și, în subsidiar, reconfirmarea atitudinii „pasiviste“ față de alegerile parlamentare din 2 februarie.

* În limitele teritoriale ale *actualei* împărțiri administrative, cuprinzînd deci, părți din fostele comitate Solnoc-Dăbica și Cojocna și excluzînd partea vestică a fostului comitat Sălaj; (Fășnadul, Sub-Codrul, Ulmeniul, etc.).

¹ S. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandumistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, p. 47 și 48.

Din Sălaj au fost desemnați ca delegați² la Conferință, dr. Gavril Tripon și Teodor Mihali — din partea cercului electoral Ileanda; George Pop de Băsești și Ioan Lenghel, preot în Stremț — din partea cercului electoral al Cehului-Silvaniei; dr. Ioan Nichita și Laurențiu Sima, preot în Marin — din partea cercului electoral Zalău; Ioan Pop, preot și Ioan Pop, proprietar — din partea cercului electoral al Dioșodului; Simeon Oros, Ioan Șerb — din partea cercului electoral al Șimleului-Silvaniei.

Pe adresa Conferinței sînt trimise urări de deplin succes și adeziune la hotărârile ce se vor adopta de reprezentanții naționali din Cehu-Silvaniei — semnate de avocații Florian Cocean și Demetriu Suciu³ și din Șimleu — semnate de vicarul Silvaniei, Barboloviciu, de dr. I. Maniu și I. Moldovan⁴.

După Conferință se desfășoară în cercurile electorale, adunări ale alegătorilor români cu care ocazie se transmit hotărârile adoptate la Sibiu în ceea ce privește boicotarea alegerilor și în perspectivă, prezentarea Memorandumului la Viena.

Astfel, în localul teatrului orășenesc din Șimleul Silvaniei (29 ianuarie 1892), în fața a 800—1000 de alegători români, Ioan Șerb a comunicat rezultatele Conferinței și hotărîrea de boicotare a alegerilor parlamentare.

S-a ales o „comisie consistătoare” care să supravegheze aplicarea strictă a pasivismului în componența: Andrei Cosma și Simion Oros — președinți; Cassiu Maniu, Ioan P. Lazăr — notari; Ioan Șerb, Augustin Mărcuș, Vasile Olteanu, Ioan Oiegar, Teodor Talos și Alexiu Fedorca — membri⁵.

În aceste condiții, se arată într-o corespondență din Șimleu-Silvaniei⁶, alegătorii români — cu toate presiunile exercitate de susținătorii candidatului, Banffy Dezső (victorios în alegeri și viitor președinte al parlamentului) și ai candidatului independent, Lázár István — s-au abținut în totalitate, refuzînd să-și dea votul unuia sau altuia dintre candidați.

În același sens se descrie și atmosfera electorală din cercul electoral Cehu-Silvaniei⁷, unde a reușit să cîștige alegerile — beneficiind de abținerea masivă a românilor — candidatul guvernamental Néményi, în competiție cu candidatul opozițional, Benkö Gyula, mare proprietar în Sălățig. S-au remarcat — prin respectarea strictă a hotărîrii de abținere, îndeosebi comunele Năpradea, Noțig, Someș-Guruslău, Nadiș și Biușa.

La adunările alegătorilor români din cercul Ileanda⁸, convocate din inițiativa președintelui acestui cerc, Ioan Hossu, la Ileanda (24 ianuarie), Letca (25 ianuarie), Glod (26 ianuarie) au participat Vasile Lucaci și dr. Teodor Mihali, care au sfătuit alegătorii români, prezenți în număr mare, să se abțină de la vot, mai ales că în acel an fusese contrapus candidatului național — Teodor Mihali, baronul Teleki Sándor — junior, fiul unui cunoscut

² *Tribuna*, an. IX, nr. 7 din 10/22 ianuarie 1892, p. 26

³ *Idem*, an. IX, nr. 8 din 11/23 ianuarie 1892, p. 30

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Idem*, an. IX, nr. 18 din 23 ianuarie/4 februarie 1892, p. 70

⁶ *Idem*, an. IX, nr. 22 din 28 ianuarie/9 februarie 1892, p. 86

⁷ *Idem*, an. IX, nr. 21 din 26 ianuarie/7 februarie 1892, p. 82

⁸ *Idem*, an. IX, nr. 19 și 22 din 24 și respectiv 28 ianuarie 1892, p. 74 și 86

antiromân — Teleki Sándor — senior, autor — împreună cu Katona Miklos — al atrocităților de la Mesteacăn din 1848. Animatorii vieții politice locale, frații Nicolae și Alexandru Hossu din Răstoci, Ludovic Frînc și Ioan Pocol din Buzaș, Aurel Bilțiu, preot în Rus, Vasile Budea din Ileanda și Pahomiu Pop, preot în Cliș au accentuat în cuvântările lor că românii din district respectă întru totul programul național din 1881 și hotărârile ulterioare ale frunțărilor naționali români.

Cu toate că nu s-au petrecut nici un fel de incidente, românii declarându-se și rămânând „pasivi și pacinici“, în Ileanda au fost aduse două companii de soldați din Bistrița. Această măsură de intimidare a provocat o justificată indignare a alegătorilor români, cu greu temperată de Teodor Mihali.

Pentru zilele de 25 și 26 martie sînt convocați la Sibiu, membrii Comitetului Central al Partidului Național Român pentru dezbateră și aprobarea finală a Memorandumului. Printre membrii *comitetului executiv de 25* care au decis tipărirea Memorandumului în limba română, maghiară, germană și franceză, din partea românilor sălăjeni au fost desemnați George Pop de Băsești și dr. Ioan Nichita, avocat din Zalău⁹.

Prezentarea Memorandumului la Viena prilejuiește românilor din zonă, afirmarea puternică a sentimentelor naționale, manifestate atît prin prezența lor, relativ numeroasă, în delegația vieneză, cît și prin mulțimea scrisorilor de aderență trimise pe adresa *Tribunei* din toate cercurile electorale.

Am identificat în lista publicată de ziarul *Tribuna* — deși numele localităților sînt, uneori, transcrise greșit și fără specificarea comitatului — 26 de sălăjeni, membri ai delegației vieneze¹⁰: 1) George Pop de Băsești; 2) Emil Bran, preot în Biuș; 3) Andrei Cosma, directorul băncii „Silvania“ — Șimleu; 4) Florian Cocean, proprietar în Domnin și avocat în Cehu-Silvaniei; 5) Iuliu Dragoș, preot în Plopiș; 6) Alexiu Fedorca, învățător în Șimleu; 7) Matei Moldovan, preot în Agrij; 8) Dr. Cassiu Maniu, avocat în Șimleu; 9) Demetriu Suciș, avocat în Cehu-Silvaniei; 10) Vasile Budea, econom în Ileanda; 11) Aurel Bilțiu, preot în Rus (nu Ruși); 12) G. Bălaș, econom în Dobrocina (nu Dobricina); 13) L. Bațiu, econom în Luminișu; 14) A. Bora, econom în Rus (nu Ruși); 15) Ludovic Frînc, proprietar în Buzaș (nu Buziaș); 16, 17) frații Nicolae și Alexandru Hossu, proprietari în Răstoci; 18) Grigore Murășan, proprietar în Rus; 19) Ilie Rafa, proprietar în Rus; 20) Ioan Pocol, preot în Buzaș; 21) Vasile Pocol, proprietar în Lozna (nu Lasca); 22) Ștefan Mureșan, preot în Chizeni; 23) I. Bot, econom în Luminișu; 24) Teofil Dragomir, proprietar în Lupoia și, probabil, 25) M. Bodea, 26) A. Bejan, economi în Agrij.

Începînd cu luna iunie 1892, coloanele *Tribunei* reproduc aproape zilnic scrisori și telegrame de adeziune la Memorandum, precum și față de conducătorii politici ai românilor. În același timp, cvasitotalitatea corespondențelor

⁹ *Idem*, an. XI, nr. 68 — 1894, p. 269 și 270

¹⁰ *Idem*, an. IX, nr. 118 din 25 mai/6 iunie 1892, p. 470; vezi și G. Mărcuș, *Memorandiști din Sălaj*, în *Gazeta Sălajului* Zalău, an. VIII, nr. 50—51 din 25 decembrie 1937, p. 3—4 pentru memorandiștii din Sălajul interbelic.

condamnă atitudinea ziarelor moderate *Telegraful român* și *Gazeta Transilvaniei* față de Memorandum și gruparea radicală a „tribuniștilor”, precum și acțiunile șovine maghiare din Turda, Șimleu și Arad (vezi scrisorile și telegramele de aderență din Zalău¹¹, Cehu-Silvaniei¹², Buciumi¹³, Rus¹⁴, Șimleu-Silvaniei¹⁵, Răstoci¹⁶, Buzăș¹⁷, Podișu¹⁸, Rogna¹⁹, Ileanda²⁰, Lemniu²¹, Morlaca-Almaș²², Gîrbou (Jurul Dejului)²³, Stana²⁴, Năpradea²⁵, Lozna²⁶, Valea Almașului²⁷, Chilioara²⁸, Sărmășag²⁹ și Lupoia³⁰).

Într-o corespondență din Sălaj³¹ se arată următoarele: „Codița patriotică Szilágy din Zalău află cu cale și ea (deși nu era ziar politic n.n.) să asmuțe „patrioții” din Sălaj asupra românilor „trădători de patrie”, publicînd în două numere consecutive, numele membrilor sălăjeni ai „deputațiunii” și sfătuind cititorii să nu uite acest act de trădare. Același ziar își exprimă mirarea față de faptul că George Pop de Băsești este încă membru al comisiei administrative comitatense și mai are îndrăzneală să vină la ședințele ei după „comedia vieneză”! Se mai arată apoi în corespondență că inspectorul școlar din Zalău, Kerekeș și primarul din Șimleu, Gencsi asistînd la serbările sfîrșitului de an școlar la școala română de fete din Șimleu au fost „revoltați” pentru că micuțele eleve n-au recitat poeziile patriotice în limba maghiară. Mai tîrziu, în cursul lunilor septembrie-decembrie 1892 se ia atitudine hotărîtă contra suspendării din funcție a preotului Vasile Lucaciu de consistoriul greco-catolic din Gherla la indicațiile episcopului Sabo Ioan — slugă supusă a autorităților maghiare. Zeci de adeziuni, unele adevărate diatribe (vezi scrisoarea semnată de Vasile al lui Nădejde, plugariu din Ileanda, nota 33) la adresa episcopului gherlan semnate de românii din

¹¹ *Tribuna*, an. IX, nr. 125 din 4/16 iunie, 1892, p. 498

¹² *Idem*, an. IX, nr. 126 din 5/17 iunie 1892, p. 503 și nr. 129 din 9/21 iunie 1892, p. 513.

¹³ *Idem*, an. IX, nr. 129 din 9/21 iunie 1892, p. 514

¹⁴ *Idem*, an. IX, nr. 130 din 10/22 iunie 1892, p. 518

¹⁵ *Idem*, an. IX, nr. 131 din 11/23 iunie 1892, p. 522

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Idem*, an. IX, nr. 134 din 14/26 iunie 1892, p. 534

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Idem*, an. IX, nr. 135 din 16/28 iunie 1892, p. 538

²⁰ *Idem*, an. IX, nr. 137 din 18/30 iunie 1892, p. 545

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Idem*, an. IX, nr. 139 din 20 iunie/2 iulie 1892, p. 553

²⁴ *Idem*, an. IX, nr. 140 din 21 iunie/3 iulie 1892, p. 557

²⁵ *Idem*, an. IX, nr. 143 din 25 iunie/7 iulie 1892, p. 567 și 570

²⁶ *Idem*, an. IX, nr. 147 din 1/13 iulie 1892, p. 587

²⁷ *Ibidem*, p. 585

²⁸ *Ibidem*, p. 586

²⁹ *Idem*, an. IX, nr. 121 din 30 mai/11 iunie 1892, p. 482

³⁰ *Idem*, an. IX, nr. 145 din 27 iunie/9 iulie 1892, p. 578

³¹ *Idem*, an. IX, nr. 170 din 29 iulie/10 august 1892, p. 678

³² *Idem*, an. IX, nr. 197 din 3/15 septembrie 1892, p. 785

Șimleu-Silvaniei³³, Ileanda³⁴, Buzăș³⁵, Bozna³⁶, Rogna și Negreni³⁷, Podișu³⁸, Valea Agrijului³⁹, Rus⁴⁰, Zalău⁴¹, se îndreaptă spre Sisești în sprijinul vajnicului luptător pentru cauza națională. Preoțimea din Sălaj⁴² se manifestă cu fervoare pentru sprijinirea prin toate mijloacele legale a „leului din Sisești”, cerînd printre altele și convocarea unui sinod vicarial, altfel, declara unul dintre preoți „ne unim cu neuniții”⁴³. Se publică apoi chemarea⁴⁴ lansată de fruntașii politici ai românilor din această parte a Transilvaniei pentru o vizită prietenească și de încurajare la fruntașul din Sisești, victima a samavolnicilor autorităților administrative și eclesiastice — fidele executate ale politicii de asuprire națională a românilor și slavilor, practicate în Austro-Ungaria. Chemarea e semnată de George Pop de Băsești, Iuliu Coroianu, Teodor Mihali, Gavril Barbul, Ludovic Frîncu și Nicolae Hossu.

În anul 1893 activitatea politică a românilor sălăjeni se înscrie, în general, pe aceeași linie ca și în 1892, respectîndu-se hotărârile Conferinței Naționale din 1892 și indicațiile fruntașilor locali.

Se proiectează adunări de protest ale alegătorilor români contra politicii de suprimare a drepturilor naționale ale popoarelor negermane și nemaghiare din monarhia austro-ungară. Asemenea adunări au avut loc la Stîrci⁴⁵, Răstoci⁴⁶, Almaș⁴⁷, iar la Zalău și Șimleu au fost oprite de autorități⁴⁸.

În cercul electoral al Ilendei, alegerile locale cîștigate cu mare majoritate de candidații români au fost anulate și s-au organizat noi alegeri, care — bine regizate, au indicat „victoria” candidaților guvernamentali ultrașovini⁴⁹.

Conferința delegaților alegătorilor români din Austro-Ungaria, organizată la Sibiu, în iulie 1893 — recunoscînd aportul deosebit al sălăjenilor la lupta pentru afirmarea drepturilor naționale a ales în comisia de 40 pe Vasile Hossu, Ioan Nichita, Nicolae Hossu și Andrei Cosma⁵⁰.

³³ *Idem*, an. IX, nr. 209 din 19 septembrie/1 octombrie, 1892, p. 833 și nr. 211 din 22 septembrie/4 octombrie 1892, p. 842 și nr. 213 din 24 septembrie/6 octombrie 1892, p. 849 și 850.

³⁴ *Idem*, an. IX, nr. 240 din 28 octombrie/4 noiembrie 1892, p. 958.

³⁵ *Idem*, an. IX, nr. 214, din 25 septembrie/7 octombrie 1892, p. 853

³⁶ *Ibidem*, și nr. 267 din 29 noiembrie/11 decembrie 1892, p. 1006

³⁷ *Idem*, an. IX, nr. 231 din 16/28 octombrie 1892, p. 922

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Idem*, an. IX, nr. 234 din 20 octombrie/1 noiembrie 1892, p. 934

⁴⁰ *Idem*, an. IX, nr. 252 din 11/23 noiembrie 1892, p. 1006

⁴¹ *Idem*, an. IX, nr. 254 din 13/25 noiembrie 1892, p. 1013

⁴² *Idem*, an. IX, nr. 201 din 18/20 septembrie 1892, p. 802 și nr. 209 din 19 septembrie/1 octombrie 1892, p. 833 — aproape identice.

⁴³ *Idem*, an. IX, nr. 218 din 30 septembrie/12 octombrie 1892, p. 870; nr. 243 din 31 octombrie/12 noiembrie 1892, p. 970

⁴⁴ *Idem*, an. IX, nr. 211 din 22 septembrie/4 octombrie 1892, p. 842

⁴⁵ *Idem*, an. X, nr. 63 din 20 martie/1 aprilie 1893, p. 250

⁴⁶ *Idem*, an. X, nr. 80 din 13/25 aprilie 1893, p. 318

⁴⁷ *Idem*, an. X, nr. 77 din 8/20 aprilie 1893, p. 301 și 302

⁴⁸ *Idem*, an. X, nr. 55 din 11/23 martie, 1893, p. 219

⁴⁹ *Idem*, an. X, nr. 122 din 4/16 iunie 1893, p. 486

⁵⁰ *Idem*, an. X, nr. 153 din 13/25 iulie 1893, p. 602

Procesul Memorandumului desfășurat la Cluj în 1894 și uriașa manifestație de protest din același oraș (7 mai st.v) contra acelor care îndrăzneau să tragă „un popor întreg în fața barei judecătorești”⁵¹, a arătat tuturor și aderenților și dușmanilor — forța și coeziunea maselor populare în lupta pentru realizarea sacralui ideal — unitatea și libertatea națională.

În procesul de la Cluj au fost implicați cunoscuții fruntași politici naționali din Sălaj, George Pop de Băsești, Gavrilă Lazăr de Purcăreț și Ioan Nichita — scos din cauză deoarece, a constatat procurorul, alegerea lui în comitetul de 25 ar fi fost fără știrea lui și, drept urmare, notificase renunțarea⁵², președintelui respectivului comitet.

Actualul stadiu al cercetărilor nu ne permite să dăm cifra exactă, pe localități, a românilor participanți la manifestația pro-Memorandum din Cluj. Numărul trebuie să fi fost mare, deoarece din informațiile puține referitoare la represaliile autorităților contra lui Teofil Dragomir din Lupoiaia⁵³ și Ioan Pocol, preot în Buzaș⁵⁴, foști membri ai delegației vieneze (vezi lista delegaților din Sălajul istoric și Solnoc — Dăbica), rezultă că participarea lor la respectiva manifestație n-a fost singulară.

Reafirmarea viguroasă a adevărului la Memorandum și programul național din 1881, sprijinul față de acțiunile politice întreprinse de gruparea „tribunistă” din Partidul Național Român se ilustrează elocvent în scrisorile expediate pe adresa Conferinței Naționale din 16/28 noiembrie 1894 de locuitorii din „Ileanda și giur”⁵⁵ din părțile sălăjene (Năpradea și Cheud)⁵⁶ — în care se cere imperios ca „individualitatea noastră națională să fie deplin recunoscută și garantată în mod solemn cu toate consecvențele ei de națiune regnicolă” și din Cehu-Silvaniei⁵⁷.

În concluzie se poate afirma, cu deplin temei, că românii sălăjeni — cu deosebire cei din Șimleu, Zalău, Cehu-Silvaniei, cu împrejurimile lor și din valea Someșului — fostul comitat Solnoc — Dăbica și Agrijului și-au adus un aport prețios la mișcarea memorandistă, atât prin manifestările publice de adeziune masivă și necondiționată, cât și prin fruntașii politici pe care i-au dat acestei mișcări naționale, cu adânci și durabile rezonanțe în toate ținuturile românești și peste hotare.

CORNEL GRAD

⁵¹ *Idem*, an. XI, nr. 90 din 3/15 mai 1894, p. 357

⁵² *Idem*, an. XI, nr. 69 din 7/19 aprilie 1894, p. 273 și 274

⁵³ *Idem*, an. XI, nr. 117 din 5/17 iunie 1894, p. 467

⁵⁴ *Idem*, an. XI, nr. 157 din 27 iulie/8 august 1894, p. 626

⁵⁵ *Idem*, an. XI, nr. 246 din 18/30 noiembrie 1894, p. 982

⁵⁶ *Idem*, an. XI, nr. 250 din 24 noiembrie/6 decembrie 1894, p. 999

⁵⁷ *Idem*, an. XI, nr. 247 din 19 noiembrie/1 decembrie 1894, p. 986.

ANEXE

I. *Telegrame de adeziune*

ZALAU

Din Zalău ni se telegrafiază de aseară următoarele:

„Românii din Zalău și giur aproabă din inimă întru toate cele cuprinse în memorandum și ducerea aceluia la Maiestate. Reprobă și cu dispreț condamnă articolul perfid și plin de bîrfeli al „Telegrafului” poreclit român. „Trădarea de națiune în veci nu se uită”.

Din încredințare: Ioan Nichita, avocat

Tribuna, an. X, nr. 125 din 4/16 iunie 1892, p. 498

CEHU-SILVANIEI

16 iunie n. — tel. particulară —

„Aderăm la cele săvîrșite de deputațiunea română cu abșternerea memorandumului la înaltul Tron” urmat de 70 de semnături, aparținînd unor locuitori din Băsești.

Tribuna, an. IX, nr. 126 din 5/17 iunie 1892, p. 503.

CEHU-SILVANIEI

Colectă națională

Dl. George Pop de Băsești ne trimite următoarea telegramă:

Cehul-Silvaniei, 18 iunie n. Unul pentru toți și toți pentru unul! Veneratul nostru președinte Dr. Rațiu a stat pentru toți datori suntem acum să stăm noi toți pentru dînsul. Casa dînotată /.../ trebuie să se reconstrueze. Dragostea și solidaritatea românească deschide pentru scopul acesta colectă națională, în o sută de fl. trimiși la redacțiunea „Tribunei”. Mai întrebăm acum, au încă curagiu „Gazetarii” și „Telegrafiștii” să asmuțe bestiile sălbatice? Bage de seamă, că de nu le stăm noi în cale, pe ei cu tot grecismul îi mîncă la un dejun.

George Pop de Băsești.

Salutînd cu bucurie inițiativa românească a neobositului luptător național, ne declarăm gata a adevări pe această cale contribuiri ce vor urma.

Tribuna, an. IX, nr. 129 din 9/12 iunie 1892, p. 513.

Cehul-Silvaniei — 28 noiembrie nou — Felicităm adunarea națională; aderăm la programul național; primim conclusele conferinței și dorim rezultat splendid.

Suciu, Bran, Ioan, Pop.

Tribuna, an. XI, nr. 247 din 19 noiembrie/1 decembrie 1894, p. 986.

BUCIUMI

Buciumi, 16 iunie n. De sub Meseș.

*Onoratei Redacțiuni a ziarului român Tribuna în Sibiu**Onorate Dle Redactor!*

Ne permitem cu toată stîmă a Vă ruga ca să dați loc în coloanele mult prețuitului ziar ce redigiați (probabil „dirigiați” n.n.) — următoarelor ordini:

„Telegraful Român” în n-rul său 54 din 23 Maiu n. (4 iunie) a.c. a atacat urît și în mod perfid memorandumul român și deputațiunea, care l-a dus la Viena zicînd: că deputațiunea română care a dus memorandumul spre a-l preda Preagrațiosului nostru Domnitor, și care

nu conține altceva, decât justele căințe și plângeri ale poporului român asuprit — nu ar fi avut spre aceasta mandat nici măcar de la un Român.

Contra acestei insinuări tendențioase și răutăcioase, care nu ținește la buna înțelegere și unire, ci mai mult dau ausă contrariilor neamului român la invective și batjocuri, — prin care își varsă veninul pe calea publicității — asupra acestui popor blînd și pactic — deci, asupra procedurii nedemne a numitului ziar, protestăm cu toată tăria, — asociindu-ne și noi la pasul întreprins de partidul național român, — adevărul la memorandumul aceluia.

Ai dn. D-Vostru stimatori, Ioan Negrean, preot gr.-cat.; Ioan Maxim, docent greco-catolic ordinar; Ioan Demle, docent secundar; Iulian Maxim, Mitru Bezan, Ioan Berzan.

Tribuna, an. IX, nr. 129 din 9/12 iunie 1892, p. 514

RUS

Russu, 19 iunie n. „Românii din Russu, cercul Ilendei — Mari, comitatul Solnoc — Dăbâca, aproabă cele cuprinse în Memorand și subșternerea aceluia la Înaltul Tron; de altă parte condamnă în mod hotărît și energic conduita acelor foi române cu deosebire a „Telegrafului Român“, care în mod răutăcios și trădător se silesc a micșora importanța aceluia act“.

Anania Precup, Ioan Ungur, Iosif Bora, Nicolae Bora, Teodor Pinte, Iosif Pinte, Grigore Meciu, Costan Petruț, Miron Bucșe, Gavrilă Bora, Vasiliță Pop, Ștefan Ciubencanu, Chelemen Chira, Florea Ciubencanu, Simion Bora, Grigore Chira, Simion Pinte, Silvestru Rafa, Mihaiu Pinte, Grigore Precup, Teodor Musca, Teodor Petruț, Gavrilă Precup, Petru Pop, Petru Mathe, Grigore Petric, Grigore Pinte, Teodor Mafehiș, Gavrilă Pinte, Gavrilă Precup, Mihaiu Precup, George Chira, Grigore Petruț, Pavel Musca, Vasile Ciubencanu, Vasile Ungur, Ioan Musca, Daniil Precup, Vasile Rafa, Ioan Choposu, Ioan Musca, Grigore Pinte, Simion Criste, Teodor Precup, Ananie Musca, Ioan Pante, Filimon Precup, Isailă Pop, Grigore Bora, Nicolae Brîndușan, Ioan Mureșianu, Nichita Musca, Petru Pinte, Iacob Jupanu, Mașteiu Grad, Ilie Bora, Simion Pante, Teodor Precup, Grigore Pinte, Demetriu Ungur, Gavrilă Pop, Gavrilă Precup, Ioan Olteanu, Iosif Petruț, Vasile Ban, Ioan Pinte, Vasilița Musca, Sofron Pinte, Vasile Ghevre, înv.

Tribuna, an. IX, nr. 130 din 10/22 iunie 1892, p. 518.

ȘIMLEUL-SILVANIEI — 17 iunie nou

Șimleul-Silvaniei, 17 iunie, n. Onoratei Redacțiuni a „Tribunei“ în Sibiu. Față cu insinuațiunea perfidă apărută în foaia din Cluj Ellenzék, nr. 135 declarăm că dl. Andreiu Cosma precum și ceilalți membri ai deputațiunii din cercul Șimleului au fost la Viena în cauza Memorandului conform dorinței poporului și a inteligenței române, prin urmare procedura aceluia o aprobăm.

E o minciună impertinentă și aceea că d-lui Andreiu Cosma, Românii i-ar fi făcut un „șari-vari“, pe toți membrii acelei delegațiuni droșdiile societății maghiare i-au insultat. Această împregiurare cu datul de astăzi s-a notificat și ziarului „Ellenzék“.

Dr. Ioan Maniu, avocat; Alimpiu Barboloviciu, vicar; Ioan Moldovan, protopop; Aureliu Osian, preot gr.-cat.; Iulian Dragoș, preot gr.-cat. român; Iuliu Moldovan, preot gr.-cat.; Petru Ōstate, preot român, Petru Cucu, proprietar și cantor din Plopiș; Vasiliu Oltean, docente; Teodor Bucur, înv.; Nicolau Morar, înv.; Nicolau Pop, înv.; Ioan Ciup, înv.; George Pop, Ioan Oiegar, proprietar; Petru Pop, înv.; Ioan Hendeaș, înv.; P. Lazăr.

Tribuna, an. IX, nr. 131 din 11/23 iunie 1892, p. 522

RĂSTOCI

Răstoci, 19 iunie n. Declarațiune. Subscriși ca cei mai sinceri aderenți ai partidului național român prin aceasta exprimăm mulțumită comitetului central și deputațiunii, care conform decisiunii adunării generale a prezentat Memorandul la Înaltul Tron, și ne declarăm întru toate solidari cu procederea comitetului și a deputațiunii.

Cu această ocaziune totodată ne exprimăm părerea de rău și indignațiunea față de acele jurnale românești, care fie din ambițiune nemotivată, fie din alte interese ticăloase, au îndrăsnit în mod perfid a micșora pasul prezentării Memorandumului, cu deosebire ne exprimăm desaprobară hotărâtă și energică a atitudinii observată de „Iuda” alias „Telegraful Român” din Sibiu și o declarăm de cea mai nerușinoasă infamie și trădare a intereselor noastre naționale.

Ioan Hosszu, mare proprietar; Petru Buzura, preot; Ioan Păcurariu, proprietar și moștar; Ioan Ciocan, proprietar, George Cîmpeanu, Simeon Dolha, Ioan Hosszu al Mariei, Vasile Cîmpean, Ioan Moroșan, Vasile Hosszu, Vasile Ciocan, Teodor Hosszu al lui George, Petru Dolha, Ioan Crișan al lui Toma, Ioan Hosszu al lui George, George Roman, Ioan Cîmpean, Teodor Tohat al lui Onuc, Ioan Horvat, Ioan Pop al lui Ioan, Teodor Pop al lui Ioan, George Hosszu.

Tribuna, an. IX, nr. 131 din 11/23 iunie 1892, p. 522

BUZAȘ, (cercul Ileanda), 21 iunie n. Declarațiune.

Cu inima plină de dragoste am consimțit și aprobat mărețul pas ce l-a făcut comitetul național, precum și ceilalți membri din deputațiunea de 300 de inși, pentru că au subșternut Memorandumul la treptele Înaltului Tron.

Însă reprobăm în modul cel mai energic conduita hidrelor de la „Telegraful Român”, cari nu s-au rușinat a-și trăda scumpa lor mamă la sînul căreia s-au alăptat și crescut.

Teodor Butuze, Marcu Susă, Ștefan Butuze, Teodor Susă, Pantilimon Vimanu, Teodor Pop, Vasilica Pop, Nicolae Susă, *Petre Frincu*, Tănăsie Pop, Gavrilă Susă, Hisie Crișan, Vasilie Hosu, Filip Mureșianu, Mateiu Susă, Lupu Pop, Ioan Voevod, Constan Crișan, Dumitru Bohățel, Ioan Pop, Teodor Pop, Casian Bora, Ioan Susă, Ioan Trepe, Simion Susă, Ioan Pop, Theodor Hosu, Ilie Dămian, Theodor Dămian, Ioan Mureșianu, Tănăsie Mureșianu, Petru Buteșan, Paul Susă, Ilie Butusa, Simeon Mureșianu.

Tribuna, an. IX, nr. 134, 1892, p. 534.

PODIȘU — (Ciumeni)

Ciumeni (cercul Ileanda Mare), 20 iunie n. „Declarațiune. Subscriși vîm a-și exprima cea mai adîncă mulțumită și recunoștință comitetului național central-electoral, precum și deputațiunii, de care a fost acompaniat în ducerea Memorandumului la Înaltul Tron, ei au fost noi, — și noi suntem ei.

Reprobăm însă în modul cel mai hotărît ținuta hienelor de la „Telegraful Român”, care pentru argintul lui Iuda nu s-au înfiorat a înfige pumnalul în inima dulcei lor mame”.

Ioan Demian, Ștefan Hodaș, Ioan Hodoș, Simeon Neghina, Fica Chifor, Ioan Demian, Alexa Demian, Vasilica Demian, George Demian, George Neghina, proprietari; Daniil Neghina, Ilie Demian, Alexandru Neghina, Toma Demian, George Damian, Ioan Neghina, Lica Demian, Simeon Chifor, Gabril Chifor, George Demian, Iosif Gliga, Simeon Glega, Alexandru Neghina.

Tribuna, an. IX, nr. 134 din 14/26 iunie 1892, p. 534.

ROGNA (cercul Ileanda — Mare, comitatul Solnoc-Dobîca), la 25 iunie 1892.
Declarațiune.

Văzînd atacat scumpul nostru comitet național, precum și deputațiunea care ne-au dus plîngerile la Maiestatea Sa Preabunul nostru părinte, noi întru toate aprobăm procedura comitetului, precum și a celorlalți membri din celebra deputațiune.

Pe cînd însă reprobăm ținuta infamă și trădătoare a intereselor naționale românești, săvîrșită de foaia pitîgoilor „Telegraful Român” din Sibiu, care în zilele trecute a comis cel mai detestabil act de slugărnice.

S. Popan, Gavriș Costin, Trifon Costin, I. Pop al lui Grigore, Marc Popan, Nic. Popan, George Costin, Vasilica Costin, Dănilă Costin, Ștefan Pene, Nicolae Demian, Ioan Costin, Timofteiu Costin, Simeon Rene, Dumitru Pop, George Costin, Ioan Pop, Dumitru Pop, Nechita Costin, Pantilimon Costin, Ilonte Popan, Trifon Costin, Mihaie Costin, Irimie Pop, Alexandru Costin.

Tribuna, an. IX, nr. 135 din 16/28 iunie 1892, p. 538

ILEANDA — Mare, 20 iunie. Declarațiune.

Suntem convingși că comitetul central și deputațiunea, care a mers la Viena a prezenta Memorialul la Preaînaltul Tron au împlinit o datorință sacră, ceea ce a fost impusă prin hotărîrea majorității adunării generale întrunită în Sibiu, prin urmare toate cîte s-au făcut cu scirea și cu consimțămîntul nostru s-au făcut.

Trăiască comitetul central! Trăiască deputațiunea! Să înflorească „Tribuna”.

Desaprobăm atitudinea perfidă a jurnalelor „Gazeta Transilvaniei”, „Luminătorul” etc. și disprețuim cu indignare infamia și trădarea cauzei sfinte observată în „Telegraful Român”. Ioan Pop al lui Todor, Daniil Nagy, Petru Nagy, Costan Nagy, Gavriil Toma, Nicolae Bese, Alexă Pop, Teodor Budea, Alexă Criste, Andreiu Gavriș, Petru..., Ioan Butuze, Gavriil Bese, Petru Budea, Vasilica Budea, Ștefan Hossu, Ioan Pop, Simion Budea, Ioan Pop, Dumitru Bese, Petru Both, Teodor Silimon, Petru Silimon, Vasile Marincăș, Gavriș..., Vasilică Roman, Ioan Marian, locuitori în Măleni, Gavriil Budea, Ioan Budea, Gavriil Faur, Ilie Faur, Nicolae Chifor, Ioan Popp, Ioan Soltic, Dumitru Pop, Ioan Bese, Simion Budea, Daniil Budea, Costan Butuze, Ioan Butuze, Ioan Bese, George Bese, Vasile Hossu, Vasile, George Faur, Ioan Soltuș, cantor, Gavriil Butuze, George Faur, Toma Bese, Ioan Hossu, Vasile Pop, Gavriil Cătuna, Nicolae Fazakas, Teodor Budea, Gavriil Budea, Iacob Butuze, Vasile Bese, Mihail Hossu, Ioan Lazăr, Gavriil Lazăr, Teodor Gyurean, George Pop, Ilie Bese, Toma Butuze.

Tribuna, an. IX, nr. 137 din 18/30 iunie 1892, p. 545.

LEMNIU, 19 iunie n.

Subscriși cu mulțumită aprobăm pasul comitetului central și al deputațiunii pentru prezentarea Memorandului la Preaînaltul Tron, și totodată ca sinceri aderenți ai partidului național român ne declarăm întru toate solidari cu procederea comitetului și a deputațiunii.

Atitudinea observată de unele ziare românesce o cunoaștem de nemotivată, cu deosebire atitudinea „Telegrafului Român”, din Sibiu o desaprobăm și declarăm că trădarea intereselor noastre naționale niciodată nu va prinde rădăcini în inimile noastre neînfectate. Alexiu Ilieș, preot gr.-cat.; Antonie Ilieș, cantor; Alexa Ilieș, Simeon Pop, Teodor Lazăr, Gavriil Peter, Teodor Man, Ioan Radu, Ioan Ilieș, Ioan Man, Ioan Radu, Ioan Ilieș, Ioan Man, Ioan Pop, George Ilieș, Pavel Sava, Ioan Bude, Teodor Peter al lui Mihail, Ioan Avram, George Sabou, Ignatie Avram, Vasile Man, Petru Avram, Ioan Ilieș, Ioan Hossu, Emeric Hateiu, Gavriil Pop, George Peter, Petru Man, Ioan Zah, Teodor Man, al lui Ioan, Vasile Radu, Ioan Peter, Ioan David, Mihail Nicoară, Demetriu Avram, Teodor Ciurte.

Tribuna, an. IX, nr. 137 din 18/30 iunie 1892, p. 545

ALMAȘ — Morlacea, 25 iunie 1892

În numele și la însărcinarea preoțimii și dascălimii gr.-cat. din tracturile protopopesci ale Morlacei și Almașului — Mare, precum și al alegătorilor români din cercul electoral al Bánffy — Huedinului, subsemnații aprobăm toți pașii, întreprinși prin comitetul partidului nostru național întru prezentarea Memorandului la Înaltul Tron, precum și întreg conținutul aceluia, — condamnăm cu cea mai profundă indignațiune atitudinea infamă a „Telegrafului” mirenean, — nu Român, căci acest nume nu-l merită; — protestăm cu toată energia în contra

vandalismului asiatic al civilisatorilor Kultur — egylet-iști din Turda și felicităm din toată inima pe venerabilul președinte ale luptătorilor revoluți ai neamului românesc dl. Dr. Rațiu. Al. Pop, protopop gr.-cat. al Morlacei și președinte al clubului electoral; Vasile Poimiție, protopop al Almașului și vicepreșed. al clubului electoral; George Tulbure, preot; Iuliu Truța, preot; Ioan Vereșmorteau, preot; Ioachim Lucaciu, docent; Pop I. cooperator protopopesc în Morlaca; Ioan Papiu, preot, not. tract. și secretar al clubului electoral; P. Florian, cooperator al Almașului; Ioan Sancu, preot.

Tribuna, an. IX, nr. 137 din 18/30 iunie 1892, p. 545

GÎRBOU — (Din jurul Dejului)

Declarațiune. Condamnăm articolii pătimiși, demoralizatori, și — firm credem — tendențioși ai ziarelor române, care au deborcat contra Memorandumului și așternerii la Înaltul Tron, articoli făuriți cu scopul vădit de a opri pe Români în loc, în cea mai măreață manifestatiune națională așteptată cu nerăbdare de mulți ani și dorința fierbinte de toții fiii adevărați ai națiunii române.

Suntem mihniți pînă în suflet, ear dușmanii noștri se bucură. Aceasta au dorit-o și aceasta le place? Vom ține minte, istoria încă le va încresta. Noi însă cu puteri însute vom lupta să învingem și pe acești frați, inimi, ca să ferim sfîntul nostru ideal curat și strălucitor de maculațiunile lor izvorite din rea credință, ambițiune, interese personale și alte patimi oarbe neexplicabile.

Cu deosebire înferăm nerușinarea și mojiția infamă a „Telegrafului Român“, pigmeul ziaristice, care ca și un parazit scabros vegetează pe corpul națiunii noastre, încuibîndu-și veninul scorpion în tot ce este sănătos.

„Tribunei“ îi aducem confirmarea noastră. Aprobăm Memorandumul și procederea deputațiunii care l-a așternut, ear comitetului partidului național îi exprimăm încredere deplină în toți pașii întreprinși.

Elia Centea, preot gr.-cat. al Cherciului, Nicolae Boldor, proprietar și cantor în Cherciu; Gavriil Mureșianu, învățător pensionat; Ștefan Bojor, proprietar; Ioan Ciupe, proprietar, cantor și docent în Rogoșesci; Petru Haragoș, proprietar; Nicolau Pop, preot gr.-cat. în Selișca; Petru Pop, pedagog C. III; Demetriu Vaida, cooperator gr.-cat. în Gîrbou; Teodor Vaida, paroh gr.-cat. în Gîrbou; Teodor Perdean, paroh gr.-cat.; Ioan Goron, paroh gr.-cat.; George Zob.

Tribuna, an. IX, nr. 139 din 20 iunie/2 iulie 1892, p. 553

STANA, 1 Iulie n. Declarațiune.

Subscriși mulțumind comitetului central național-electoral, precum și deputațiunii, care amăsurat însărcinării primite de la adunarea generală a subșternut Memorandumul la Înaltul Tron, aprobăm toți pașii deputațiunii și ne declarăm întru toate solidari cu dînsa. De altă parte însă reprobăm în modul cel mai energic pe acele foi române, care au emulat întru a micșora importanța subșternerii Memorandumului, ear' în special procederea „Telegrafului Român“ din Sibiu o declarăm de o adevărată infamie și trădare a intereselor naționale românești, sîvîrșită numai cu evidentul scop de a insinua inimicilor siculari ai națiunii române.

Teodor Lăpușan, învățător gr.-cat.; George Mărcuș, econom; Nicolau Pantea, învățător gr.-cat.; Ioan Galoș, econom; Teodor Mărcuș, econom; Ioan Lung, econom; George Galoș, plugar, Români cu simț național românesc.

Tribuna, an. IX, nr. 140 din 21 iunie/3 iulie 1892, p. 557

NĂPRADEA, în Iulie.

Recunoscînd conduita „Tribunei“ de cea mai corectă în reprezentarea intereselor naționale românești, subscriși alegători români din Năpradea (comitatul Sălașului) cu plăcere declarăm, că s'a sîvîrșit cea mai ardentă dorire a inimii noastre prin actul subșternerii la

treptele gloriosului Tron, glorificăm deputațiunea, cu mandatarul simțământului nostru general, convulsiunile contrariilor noștri ne dau dovadă, că tocmai s'a atins buba lor! Ne doare însă, că fără a vătăma pe cineva, numai pentru că voim a apăra viața națiunii noastre, se revoltă contrarii, demitându-se la brutalități; dar mai mult ne doare, că între fiii națiunii se mai află bastarzi care își ridică pumnalul asupra maicei sale, fără a arăta cale, pe care ei cred că-i pot salva viața de mii de ani, al cărui început se ascunde în întunerecul veacurilor milenare. (sic!) Vă rugăm. Domnule Redactor, să fiți interpreți ai devotamentului nostru către comitetul central și conducătorii sei, și să primiți încredințarea și asigurarea că toți Românii din giurul acesta sîntem ai D-Voastre sinceri aderenți.

Ștefan Corde, Precup Patriciu, Petru Cosma, Ioan Mogoș, Simeon Borz, Pavel Cupșa. Ioan Groza, Giran Corde, Iacob Jurca sen., Iacob Jurca jun., Precup Jurca, Botiș Moga, Francisc Vila, Ioan Barbel, Teodor Pop, în numele seu și a 75 alegători români. I. Gh. Dragomir, preot.

Tribuna, an. IX, nr. 143 din 25 iunie/7 iulie 1892, p. 569

VALEA ALMAȘULUI ȘI MESEȘ

Dela românimea din părțile nordice ale Transilvaniei. Aprobăm așternerea Memorandului. Comitetului partidului național român îi exprimăm încredere deplină; ear ziarele române în alt sens glăsuitoare le condamnăm.

Desaprobăm purtarea neurbană a Ungurilor din Turda, Șimleu și Arad contra conducătorilor noștri; felicităm pe bravii noștri anteluptători, pentru perseverenta credință și energia lor în luptă pentru cauza națională, în frunte cu Dr. Rațiu.

Românii din Valea Almașului și de sub poalele Meseșului și ale dealului „Vulturul”.

Elia Moldovan, docent gr.-cat.; Petru Culcer, docent gr.-cat.; Dănilă Varga, docent gr.-cat.; Alexie Pinte, docent gr.-cat.; Zaharie Mureșianu, docent gr.-cat.; Teodor Pop, docent gr.-cat.; Petru Badea, docent gr.-cat.; Nicolae Pațiu, docent gr.-cat.; Ioan Șerban, docent gr.-cat.; Simeon Magdaș, docent gr.-cat.; Nicolae Girboan, docent gr.-cat.; I. Aluș, econom; Vasile Petran, econom; Gavrilă Pop, econom; Grigore Prodan, econom; Onuș Breban, econom; Ioan Alexandru, curialist primar; Ioan Lucaciu, cantor; Ioan Ciocoiu, econom; Gavrilă Pop, econom; Nichita Ghirboan, econom; Ioan Pop, econom; Teodor Pop, econom; Vasile Gjiran, econom; Petru Gherman, econom; Pantilimon Petran, econom; Ioan Pop, econom; Ioan Mureșianu, econom; Ioan Pop, curialist primar; Ioan Hațegan, vice protopop gr.-cat.; Aurel Fodor, preot gr.-cat.; Ioan Jenei, preot gr.-cat.; Ioan Deac, preot gr.-cat.; Alexandru Topan, preot gr.-cat.; Iosian Andrei, preot gr.-cat.; Vasile L. Pop, preot gr.-cat.; Ioan Petran, preot gr.-cat.; Ștefan Bercian, preot gr.-cat.; Ioan Andreiu, senior, preot gr.-cat.; George Cioban, preot gr.-cat.; Ioan Pop, preot gr.-cat.; Vasile Pop, preot gr.-cat.; Ioan Nopa, preot gr.-cat.; Ilie Șerban, preot gr.-cat.; Ioan Mihali, preot gr.-cat.; I. Magdaș, Petru Magdaș, Tănăsie.

Tribuna, an. IX, nr. 147 din 1/13 iulie 1892, p. 585.

CHILIOARA

Din Sălaj — cercul electoral al Dioșodului, com. Chilioara.

(...). Bărbaților noștri conducători atacați le strig din depărtare: flori și recunoștință vouă! Primejdia ce v-a ajuns este primejdia neamului românesc. Dar fiți siguri, că atunci cînd fruntașii sînt în pericol, conștiința națională și curajul de a nu se da îndărăt în masă este potențat la gradul suprem. Inspirația ce ni-o oferiți, o primim și o propagăm. Decît rușine mai bine moarte! Tirănia este neputincioasă; vrea să ucidă și produce nemuritori (...).

Vasile Vaida, preot

Tribuna, an. IX, nr. 147 din 1/13 iulie 1892, p. 586.

SĂRMĂȘAG

„Glorificăm atitudinea lui Dr. Rațiu și a deputațiunii de la Viena. Preoții — Selogu, Gall Vaida, Forțiu, Trupcea, Osatia (probabil Ostate n.n.), Petru Pop, Pascu, Ossian, Gal.

Tribuna, an. IX, nr. 121, 30 mai/11 iunie 1892, p. 482

II. SCRISORI DE PROTEST CONTRA SUSPENDĂRII PREOTULUI VASILE LUCACIU

ȘIMLEU-SILVANIEI, 20 sept. 1892

D-rului Lucaciu, paroch, Șișesci.

Faima suspendării Frăției Tale ne-a surprins foarte neplăcut. Causa ta este și a noastră. Încît aperi dreptul bisericesc și național, contează la sprijinul nostru. Ai eșit învingător din multe acuse slabe ridicate în contra Ta, lucrînd între marginile legii și dreptate. Credem că vei ieși și acum.

Preoțimea sălăjeană.

Tribuna, an. IX, nr. 209 din 19 sept./10 oct. 1892, p. 833.

ȘIMLEU-SILVANIEI 21 sept. 1892

D-rului Lucaciu, Șișesci.

Prin suspendarea D-Tale simțim atacate altarele sfinte ale bisericii și națiunea română, al căror preot român sublim ești. Primesce asigurarea că precum actele săvîrșite la treptele altarelor noastre sînt sculptate în analele idealurilor celor mai înalte pentru totdeauna, tot așa simțămintele de suferință comună sînt ecoul nestins al nedreptății care te-a ajuns.

Cosma, Dr. I. Maniu, Dr. C. Moniri.

Tribuna, an. IX, nr. 211 din 22 sept./4 oct. 1892, p. 842.

ILEANDA, 26 septembrie 1892.

A sosit vremea ca și noi plugarii să lăsăm plugul în brazdă și să prindem condeiul, să arătăm și noi lumii românești simțămintele noastre. Vestea despre luarea patrafirului a părintelui Lucaciu din Șișesci ni-a turburat mult și liniștea noastră și gîndim zi și noapte că ce a putut socoti Măria Sa vlădica nostru de a făcut atîta turburare între Români, tocmai atunci cînd avem alte destule năcazuri cu domnii zilei. Ce e drept se scriu multe de toate în iubita noastră „Tribună“ în treaba părintelui Lucaciu, dar pînă acum n-am cetit despre lucrul care este vrednic de știut, de aceea voesc ca cu bunăvoința redactorului să scriu și eu de la vatra noastră țărănească, cum mai în anii tinerețelor mele am cetit despre un scriitor de ai noștri, care a zis pentru vremile acelea: scrieți cum veți scrie, numai scrieți românește, așadar și eu dacă scriu m'am hotărît a scrie.

În scrisoarea cu care a voit vlădica nostru a micșora cîntecul părintelui Lucaciu înaintea noastră a poporenilor, și de altă parte a face pe voea dușmanilor se zice: că dovedesc purtare provocatoare față cu autoritățile publice, amestecîndu-se în acțiuni politice. Din aceste cuvinte apriat cunoaștem pe vlădică și pe părintele lipsit de direcția care o poartă cu atîta mîndrie. Da, părintele cel bun și adevărat al nostru se amestecă și în trebile așa

zise lumesci, păstorul cel bun și sufletul își pune pentru oi, ear simbrîșul vede venind lupul și lasă oile, că nu au grije de dîsele și lupul le răpesc, așa zice sfînta evanghelie.

Lucaciu, da, este păstorul cel bun, care pururea grijește de noi bieții plugari și ne apără contra lupilor răpitori, prin acest amestec al lui multă agoniseală și sudoare ne rămîne scutită de lupi și începem și noi a căpăta curagiu și tărie în apărarea noastră, adevă ne învață la viață.

Apoi cum n'or fi lupii mînioși cînd văd pe păstorul treaz stînd la pîndă pentru apărarea noastră, că zeu rămân și cam flămânzi, și auzi lume și te miră, asta se zice purtare provocatoare față cu autoritățile publice. Sărac la suflet și negru la inimă mai poate fi și acel vlădică, care grijește de soarta lupilor și se lăpădă de oi, așa se vede că așa ne iubesc de amar, că pe toți Românii ne-ar da să ne belească și jupească ca Turcii pe Brancovean și pruncii lui, cum se scrie într-o carte.

Doamne Dumnezeu, mîntuiesc-ne de așa simbrîș, că de vrășmași și noi ne vom apăra, ce mai batjocură poate fi și asta pentru un suflet curat ca al iubitelui nostru despre care putem zice: cată Românul în care vicleșug nu este, acest bun pîrinte este batjocorit de acel vlădică, care ar trebui să ne crească pe toți preoți ca dînsul, ear' pe acesta să-l ajute și spriginească în lupta lui dreaptă.

Din întîmplarea aceasta vedem apriat că avem vlădică, dar nu pentru bieții de noi, ci pentru autoritățile publice, al căror apărător el însuși se mărturisește. Îmi vine aminte o întîmplare de la cina cea din urmă a lui Isus cînd la cuvintele dascălului, că unul dintre voi mă va vinde, se născu mare pricină și turburare, cu toți întreba, doar eu, sau eu, întrebind și Iuda. Christos i-a zis: tu zici. Așa ne spune și vlădicul nostru cine este pentru noi dînsul.

Apoi cine să nu scie că toată fapta are și ceva urmare, așa și fapta vlădicului are cea mai rea urmare, nu atît pentru Lucaciu, care drept fiind n'a fi învins, ci pentru credința noastră, vlădicul lovesce cu tină și trebuie să scie că s-a murdărit mult. Acolo este în treaba aceasta cea mai mare pierdere, după judecata mea, că noi plugarii români păstrăm între noi numele de vlădică ca nume sfînt și la auzul aceuia ne cuprinde cînte multă față cu acela, care păstorește biserica noastră, cu putere de la Dumnezeu.

Astăzi numele acesta a ajuns a fi de batjocură. Se zice că vlădicul și-a păpat cîntea dinaintea noastră, ca Țiganii biserica, că este plătit cu bani mulți de la minister, că este vînzător de neamul nostru. Am întrebat și pe preoți pentru ce îl mai pomenesc la slujbe, dar ei zic că mai mult diregatoria vlădicească decît pe dînsul o pomenesc, apoi ura nu poate străbate și la altare, dar nici ei nu-l iubesc și ar vedea buni — bucușori să se roage pentru dînsul autoritățile publice, pentru care se îngrijește.

Fapta aceasta ne-a săgetat prea adînc și trebuie să o spun cu multă amărăciune de suflet înaintea lumii, că pe noi ne-a clătînat și în credința noastră ce o avem. Astăzi cu durere multă vedem noi poporul asuprit de multe greutăți, că nici vlădicul nu este al nostru, că și acela dă mîna cu dușmanul nostru, că pe cine voiesc a ne scuti și apăra îl face de ocară, că așa dintre preoți să nu cutesc a ne scuti, vrășmașul să fie cruțat, eară noi să fim pradă lor, așa vlădicul ne este cel mai aprig vrășmaș, că dacă nu ne apără el, ba și pe părinții buni încă îi opuse, îi batjocoresc ca să nu ne apere.

Bine a zis moșul Herdea din Vinerea, cînd a vorbit în Viena, că grele vremuri trebuie să mai petrecem, cînd prelații noștri nu se află în fruntea noastră, turma rămîne fără păstori nu ca în 1848 pe Cîmpul — libertății. Prelații se dezmiardă în brațele puternicilor zilei, ear trebile poporului nostru nu-i însuflețesc, onoare excepțiunilor.

Dacă vlădica de la Gherla nu e cu noi, barem să nu fie contra noastră, dar așa nu mai pot merge trebile, ca vlădicul să fie pîrcălabul vrășmașilor noștri. Așa pe toți preoții i-a lipsi de diregatorie, care nu le va plăcea la Unguri, vom ajunge ca fiecare minciună va fi destul să iec patrafirul de la cei mai buni preoți pentru treburile noastre.

Să cerem de la Scaunul patriarhului din Roma ca pe acest vlădică pîrcălab al vrășmașilor să-l lipsească de vlădicie, că acesta n-au grije de biserică, ci de autoritățile publice. Atît de mult și-a amărît sufletul că mai mult nu voim a sci de dînsul, că de nu ne va mîntui Sfîntul Scaun, noi poporul cel mai credincios ne lepădăm de vlădică și de biserică pînă stă dînsul în fruntea ei cu nevrednicie spre nimicirea noastră.

Noi dorim vlădică cu cheile Sf. Petru ear nu pîrcălab cu cheile temnițelor unguresci. Se poate că adunarea noastră nu s-a putut ține, pentru că autoritățile publice ar împere-

dica așa ceva, n'ar lăsa ca sluga lor cel mai credincios să fie dat afară din scaun, atunci datorită aveți, domnilor cei buni, a merge pînă la Roma cu plîngerea noastră.

Nu lăsați ca pe lingă alte multe năcături și necredință să intru în mijlocul nostru, că apoi suntem perduți cu toții. Pînă astăzi stăm bine că credința ne-a scutit de multe rele, dar dacă pierdem și această scumpă avere, atunci ne prăpădim cu toții.

De altcîm chiar și vlădicului să-i spuneți să se ducă în pace și să lase locul altuia că numai de ura noastră și blăstemul neamului nostru s-a făcut pătaș.

În urmă ar fi bine ca toate cele ce se scriu în „Tribuna” despre acest slăbănog de vlădică să se tipărească într-o cărticică și pentru poporul din întreaga diecesă, că mulți sunt care doresc a ști ce se scrie despre dînsul. Eu însumi voiu plăti cît se cere pentru 1000 cărți, apoi noi poporul vom lăși-o prin cele țiguri, ca toată suflarea românească să știe pe cine ne-a dat stăpînirea de vlădică, cu care ne bate cînd voesc.

Vasiliu lui Nedejde
plugariu

Tribuna, an. IX, nr. 213 din 24 sept./6 oct. 1892, p. 849 și 850.

ILEANDA — MARE

Declarațiune:

Subscrișii locuitori români din comuna Ileanda mare în fața situațiunii ce s-a creat prin actul de suspendare cu care episcopul Gherlei a lovit pe unul dintre cei mai bine meritați preoți români, pe Dr. Vasile Lucaciu ne simțim a declara:

1. Politica proferată cu zel admirabil și cu abnegațiune de Dr. Vasile Lucaciu este politica noastră și direcțiunea urmată de dînsul este unica și singura mîntuitoare pentru poporul român.

2. Direcțiunea contrară politiceii profesate de el este în dauna intereselor noastre biserești și naționale.

3. Deci salutînd cu frăție pe reprezentanții adunați la Șișesci, primim de ale noastre conclusele aduse acolo, protestăm în contra actului de suspendare și îndeosebi declarăm că reprezentanțiunea făcută la Sfîntul Scaun apostolic din Roma în cauza aceasta, o primim făcută și în numele nostru.

4. Asigurăm pe episcopul gherlan, că această declarațiune nu îndemnați de Dr. Vasile Lucaciu ori de altcineva am dat-o publicității și ne-am insinuat pentru trecerea la religia gr.-cat., ci din buna noastră convingere, căci am văzut și ne-am convins că neamul nostru român e trădat de către episcopul gherlan și că afacerile noastre biserești sînt puse ad acta.

Gavriil Cristea, Gavriil Butusa, Vasilie Budea, Ioan Marian, Mihaiu Soltucz, Alexandru Bese, Ioan Bese, Ilie Bese, Soltuca Vasilică, Ioan Soltucz, Vasilie Gavrilăș, Petru Gavrilăș, Toma Bese, Ioan Pop, Gavriil Toma, Todor Budea, Ioan Budea, Daniil Budea, Vasilie Bese, Dumitru Pop, Vasilie Budea, Ioan Budea, George Gavrilăș, George Pop, Ioan Lazăr, Gavriil Lazăr, Nicolae Chifor, Dumitru Bese, Ioan Pop, Simion Budea, Ștefan Husszu, Gavriil Bese, Ioan Faur, Ilie Faur, Todor Faur, Gavriil Butuse, Iosszu, Iacob Butuze, Costan Nagy, Ioan Nagy, Petru Nagy, Ioan Soltucz, Daniil Nagy, Ioan Pop, Alexa Pop, Todor Gavrilăș, Ioan Lazăr, Vasilie Budea, Ioan Bese, Vasilie Butuze, Ioan Bese, Dumitru Bese prin Vasilie Budea.

Tribuna, an. IX, nr. 240 din 28 oct./9 noiembrie 1892, p. 958.

BUZAȘ

Subscrișii locuitori din comuna Buzaș în fața situațiunii ce ni s'a creat prin actul de suspendare cu care episcopul Gherlei a lovit pe cel mai eminent și binemeritat preot român, pe Dr. V. Lucaciu, ne simțim datori în fața lumii a declara:

1. Direcțiunea urmată de marele nostru erou Dr. Vasile Lucaciu, precum și politica profesată de el este a noastră și singură mîntuire pentru poporul român.

2. Calea contrară — politiceii profesate de el — este în dauna intereselor bisericesci și naționale.

3. Deci cu stimă, cu iubire și frăție salutăm pe reprezentanții de la Șișesci, conclusele aduse acolo le primim de ale noastre, protestăm sus și tare contra actului de suspendare și îndeosebi reprezentățiunea făcută la Sfântul Scaun apostolic din Roma, în cauza aceasta o declarăm făcută în numele nostru.

Бузаș, 3 octombrie 1892.

În numele alor 115 Români subscriși pe originalul, care s-a trimis spre întrebuintărea d-lor.

Dr. V. Lucaciu

Tribuna, an. IX, nr. 214 din 25 sept./7 oct. 1892, p. 853.

BOZNA

Stimate D-le Dr. V. Lucaciu

Amăriți și indignați sîntem pînă în suflet de cea mai neomenească și greșoasă faptă de înaltă trădare de neam, pe care, la îndemnul stăpînului său urgisit de tot omul de bine, a săvîrșit-o vlădica Szabó János din Gherla, care este un blam și năcaz pe capul nostru al Românilor și care cu mîna-i sacrilegă a lovit în bărbatul care este steaua cea conducătoare a neamului nostru românesc, în acela care este cel mai iubit și adorat fiu al națiunii române, acela în al cărui caracter firm se răsfrîng toate machinațiile și uneltirile inamicilor noștri, în Dr. Vasile Lucaciu, cel mai demn și de Europa admirat fiu al veacului nostru luceafărul — strălucitor al românismului. El este suspendat. Pentru-ce ca Români ne simțim moralicește îndatorați fiind atacat prin această simțămîntul nostru național, și cu toată energia protestăm înaintea lui D-zeu și înaintea lumii întregi în contra acestei insulte și lovituri infame, comise de un vlădică român gr.-cat. la numele neamului românesc întreg. Că de nu am face aceasta toți Români cu mic cu mare, cu tînăr cu bătrîn, atunci noi am fi cel mai perfizi și ignorați față cu părintele nostru care s-a îndurat a ne trimite pe acest mîntuitor la noi ca să ne scoată poporul românesc și să-l răscumpere cu propriul său sânge.

Ilustru D-le, Ți s-a dat palme peste obraz, națiunea întreagă își sărută fața Ta vîlcădă de o mîna nemilostivă. Osînda cerului, blăstămul Românilor și ocara națiunii sale să cadă asupra trădătorului de națiune! Iubire, glorie și admirare Ție, Dr. Lucaciu. Primesce încrederea Românilor de sub Meseș, care întotdeauna sînt cu Tine.

Bozna, 25 septembrie 1892.

Teodor Simoc, preot gr.-cat.

Tribuna, an. IX, nr. 214 din 25 sept./7 oct. 1892, p. 852, 853.

BOZNA

(...) Primește botezul martiriului la care te încuragiem ca o nemuritoare matronă română:

*„Mergi și pentru țară mori,
Și-ți va fi mormîntul încununat cu flori“*

În acord cu inteligența și poporul român de pe Valea Agrișului și poala Meseșului. Semnează, Matei Moldovan, preot; Teodor Simoc, preot greco-ortodox român; Gavril Pușcaș, învățător greco-ortodox; Ilie Gog, învățător greco-ortodox în Treznea.

Tribuna, an. IX, nr. 267 din 29 noiembrie/11 decembrie 1892, p. 1006.

ROGNA ȘI NEGRENI

Românii protestează în contra faptelor episcopului Szabó prin următoarea:

Declarațiune:

Subscrișii locuitori din comuna Rogna și Negreni, venim a protesta în fața Europei culte pentru actul de suspendare săvârșit de episcopul și consistorul Gherlei, — lovind prin el în Dr. Vasile Lucaciu, floarea națiunii române, preotul și apostolul poporului român.

Politica profesată cu zel admirabil și abnegațiune de Dr. Vasile Lucaciu este politica noastră a tuturor Românilor din Transilvania și Ungaria.

Direcțiunea contrară politiceii profesate de el este în dauna intereselor noastre bisericești.

Reprezentanților de la Sișesci salutările cele mai cordiale; concludsele aduse acolo le primim de ale noastre. Reprezentanțiunea obșternută la Sfântul Scaun apostolic din Roma în cauza aceasta o declarăm făcută în numele și cu aprobarea noastră.

Ioan Costin, George Costin al lui Ioan, Dănilă Costin, Vasile Costin, Pantilimon Costin, Mihaiu Costin, Mașteiu Costin, Timofteiu Costin, George Costin al lui Toma, Gavrilă Costin, Irinca Costin, Casius Costin, Trifon Costin, Iacob Costin, Vasile Costin, Gavrilă Costin, George Costin al lui Teodor, Moise Costin, Simion Popan, George Popan, Gavrilă Popan, Precup Popan, Ioan Popan al lui T., Ioan Popan al lui M., Dumitru Popan, Grigore Popan al lui M., Grigore Popan al lui Ioan, Trifon Popan, Marcu Popan, George Popan, Nicolae Popan, Ioan Popan al lui Cristi, Ioan Popan al lui Grigorie, Ioanuc Pop, Dumitru Popp, Ștefan Pene, Simion Pene, Mașteiu Pene, Trifan Costin, Ioan Costin.

Tribuna, an. IX, nr. 231 din 16/18 oct. 1892, p. 922.

PODIȘU

Din Ciumeni ni se trimite următoarea

Declarațiune:

Subscrișii locuitori din comuna Ciumeni, scîrbiți pînă la suflet pentru faptul episcopului de la Gherla fiindcă în timpul acesta critic a lovit în cel mai bun iubit și în cel mai prețuit luptător al națiunii române, în Dr. Vasile Lucaciu.

Ne simțim îndatorați să protestăm sus și tare în contra suspendării apostolului nostru național, Dr. Vasile Lucaciu, aprobăm ținuta politică și toată activitatea conducătorului Lucaciu.

Felicităm pe bравii reprezentanți de la Sișesci, aderăm la conclusele aduse acolo:

Reprezentanțiunea făcută la Sfântul Scaun apostolic din Roma în cauza aceasta o declarăm făcută în numele nostru.

Ciumeni, 10 octombrie 1892

Toma Dămian, Ioan Gliga, Teodor Damian, Nicolae Gliga, George Damian, Simion Gliga, Iosif Gliga, Daniil Gligor, George Tifor, Tănase Rene, Ilie Dămian, Lica Tifor, Alexandru Dămian, Vasile Dămian, Ioan Dămian, Lica Dămian, Simion Tifor, Vasile Dămian, Gavrilă Lăpușan, Teodor Ungur, Constantin Terec, Gavrilă Gliga, George Gliga, Iosif Tifor, George Dămian, Teodor Marchiș, Andreiu Neghină, Teodor Tifor, George Popan, Vasile Tifor, Teodor Gliga, Ioan Gliga, Vasile Popan, Teodor Mureșan, Ilie Gorboan, Grigorie Dămian, George Dămian, Ioan Dămian, Mareiu Somcutean, Simion Neghiță, Ioan Hodiș, Ștefan Hodiș, Gavrilă Tifor, Vasile Dămian, Iosif Dămian (scriitor de nume Grigore Neghină), Ioan Neghină, Gabor Dămian, Ioan Neghină, Ioan Tifor, Iosif Cușe, Ioan Dămian, Pavel Dămian, Ioan Roman, Toma Dămian, Ioan Faur, Iosif Dămian, Gavrilă Dămian, Ioan Dămian, Gavrilă Gliga, Gașpar Dămian, Nicolae Pente, Nicolae Gliga, Ioan Gliga, Tudor Gliga, Ioan Terec, Nicolae Terec, Iosif Ungur, Grigor Dămian, Iustin Dămian, Ioan Dămian, Adam Dămian, Vasilica Dămian, Daniil Dămian, Ioan Terec, Ioan Dămian, Ioan Hodiș, Pavel

Dămian, Ioan Neghina?, Ioan Sucuța, Alex. Hodiș, Ioan Dămian, Gavriil Grad, Ioan Dămian, Gavriil Dămian, Alexandru Dămian, Nicolae Dămian, Ioan Morișan, Nicolae Dămian, Gavriil Marișan, Alexandru Dămian, Dumitru Gliga, George Popan, Ioan Popan și Gustin Pene.

Tribuna, an. IX, nr. 231 din 16/28 oct. 1892, p. 922

De pe VALEA AGRIJULUI s-a trimis d-lui Dr. V. Lucaciu următoarea adresă:

Toți timpii și toate popoarele și-au avut bărbății lor iluștri, care prin activitatea, intelectualitatea și abnegațiunea față cu sine și ale sale au făcut servicii națiunii sale, așa că astăzi istoria pronunță cu mândrie și binecuvîntare numele lor. Însă au avut și bărbăți care s-au interesat numai de entele ce-l reprezentau dinșii, avînd numai interese materiale, sau care prin malicia lor n-au cruțat nici o morală, făcîndu-se chiar și vînzători ai națiunii, ai elementului din care au făcut parte al căror nume istoria îl pronunță cu dispreț și blăstăm.

În lupta noastră de douăzeci și cinci de ani a Românilor din Transilvania și Ungaria cu curentul maghiarizator, ucizătorul naționalităților de sub coroana Sf. Ștefan; au excelat mai mulți bărbăți iluștri, între care e și părintele Dr. Vasile Lucaciu, parohul Șișescilor, pe care ilustriitatea ta episcopul dieceși Gherlei l'a suspendat din oficiul său de paroh, din care cauză anumit nu scim, de nu cumva e cauza că e bărbat solid, bărbat cu caracter, bărbat cu o cultură eminentă; și nu un laș și ticălos, adoratorul titulelor sau pungi.

Națiunea română e indignată foarte tare din cauza suspendării părintelui Dr. Vasile Lucaciu prin intensitatea sa. Și e indignată cu atît mai tare, cu cît activitatea părintelui Lucaciu nu a fost un act individual al său, ci a fost o luptă la care l-a împins vainerul poporului român și nedreptățile ce le îndură națiunea română de la tiranii timpului modern, de la factorii elementului maghiar, care sub masca culturii tind a maghiariza naționalitățile de sub Coroana Sf. Ștefan, — tind a sugruma națiunea română. Prin urmare: lovitură cu ilustriitatea sa o dete părintelui Lucaciu nu e altceva decît că ilustriitatea sa cu mină sacrilegă a înfipt pumnalul în sînul mamei națiunii. Nu a lovit ilustriitatea sa prin actul suspendării un singur individ sau cap de familie în persoana părintelui Lucaciu, ci o a îndreptat o fatală lovitură asupra limbii, asupra culturii poporului român.

Ne e mare amărăciunea cînd vedem un prelat bisericesc punîndu-se în serviciul elementului plămădit din fărîmăturile oardelor hunice, e mare amărăciunea vîzînd un prelat bisericesc făcîndu-se instrument ucizător în mâinile călăilor națiunii și bisericii sale române, aruncînd noroiul blamului asupra bisericii românești „Însă, Iuda prin lăcomie spînzurarea și-a agonisit”.

Deci: ca națiune și popor român declarăm sus și tare, că nici mîrșavele uneltiri ale unui Moldovan Gergély, nici lăcomia și slăbiciunile ilustrității Sale episcopului Ioan Szabó, nu ne vor descuragia de pe calea eluptării culturii noastre naționale și bisericesci.

Declarăm sus și tare că: politica profesată de părintele Dr. Vasile Lucaciu o vom urma și subscrie ca pe una care e a noastră a tuturor Românilor din toate unghiurile locuite de Români.

Declarăm sus și tare că: protestul subșternut la Sfinția sa Pontificile Leo XIII. nu e numai a acelor Români întruniți la Șișesci ci al nostru al tuturor Românilor din Transilvania și Ungaria.

În acord cu inteligența și poporul român de pe Valea Agrișului și poala Meseșului.

M. Moldovan

Tribuna, an. IX, nr. 234 din 20 oct./1 noiembrie 1892, p. 934

RUS

Subscriși locuitori din comuna Rus în fața situațiunii ce s-a creat prin actul de suspendare cu care episcopul Gherlei a lovit pe unul dintre cei mai binemeritați preoți români, pe Dr. Vasile Lucaciu, ne simțim datori a declara:

1. Politica profesată cu zel admirabil și abnegațiune de Dr. Vasile Lucaciu este politica noastră și direcțiunea urmată de dînsul este unica și singură mîntuitoare pentru poporul românesc.

2. Direcțiunea contrară politicei profesate de el este în dauna intereselor noastre bisericesci și naționale.

3. Deci salutînd cu frăție pe reprezentanții adunați la Sișesci, primim de ale noastre condusele aduse acolo, protestăm în contra actului de suspendare și îndeosebi declarăm că reprezentațiunea făcută la Sfântul Scaun apostolic din Roma în cauza aceasta o primim făcută și în numele nostru.

Rus, 9 octombrie 1892.

Urmează 57 de semnături.

George Chira, Pavel Musca, Ananie Precup, Costan Bora, Iosif Chira, Gavril Rafa, Teodor Pinte, Ioan Pinte, Nicolae Bora, Ilie Bora, Ioan Copos, Cheleman Chira, Petru Mathe, David Pinte, Petre Rusu, Mihai Ungur, Daniil Precup, Grigorie Precup, Miron Pinte, Teodor Pinte, George Muscă, Ștefan Chiroban, Toma Revnic, Iosif Pinte, Petru Ungur, Simeon Precup, Vasile Pop, Andrei Pinte, Grigorie Pinte, Dimitriu Precup, Dimitriu Ungur, Ioan Pinte, Sofronie Pinte, Alexandru Meciu, Teodor Precup al lui Lucian, Simeon Musca al lui Ioan, Nicolae Mathe, Costan Petruț, Mafteiu Petruț, Gherasim Chiroban, Iogi Pinte, Pantaleon Bota, Pavel Pinte, Ioan Pinte, Luca Bora, George Tira, G. Precup, al lui Nicolae, Vasile Pinte, C. Precup, Simeon Musca, Silvestru Pinte, Gavrilu Precup al lui George, Ștefan Ciubancan, Vasile Gheval, învățător.

Tribuna, an. IX, nr. 252 din 11/23 noiembrie 1892, p. 1006.

ZĂLAU

Veneratului Domn Dr. Vasile Lucaci în Sișesci

Conscia meus recti famae mendacia ovidet.

Românii alegători de partidul național din cercul electoral Zalău sunt mîndri de purtarea Ta cea bărbătească și adevărat românească arătată cu ocaziunea pertractării procesului politic din Dobrițin în 12 Noiembrie 1892 c.m.

Mai clar și mai apriat simțămintele și cugetele noastre nimenea nu le-ar fi putut exprima, dară nici blăstămatul de șovinism mai apriat a'l demasca.

Suntem uniți cu Tine în cugete și uniți în simțiri. Ale noastre-s ale Tale, la timp poți dispune de ele. Și cînd cu plăcere îți intonăm „langus post te est ardo idem patentium decus” totodată-ți zicem: „perge pati patrieus pariet patientia palmarum”.

Iubirea, stima și alipirea noastră către Tine să-ți fie de mîngăiere și încurajare în mijlocul persecuțiilor barbare.

Scim că nu atîta Tu, cît și mai ales prin Tine poporul român e lovit, — acesta simte nedreptatea ce i se face, — odată însă deșteptat, cauza lui cea dreaptă o va sci duce la triumf.

Să trăiesci la mulți ani spre bucuria și mîndria neamului român și spaima contrariilor noștri. Alegătorii români din cercul Zălăului.

Tribuna, an. IX, nr. 254 din 13/25 noiembrie 1892, p. 1013.

Din SALAGIU preoțimea a trimis d-lui Dr. V. Lucaci, următoarea telegramă:

Faima suspendării D-voastre ne-a surprins foarte neplăcut. Causa ta este și a noastră în_cît atinge dreptul bisericesc și național.

Conteasă la spriginul nostru. Ai ieșit învingător din multe acuse grave ridicate în contra lucrînd între marginile legii și dreptății — credem că va fi așa și acum.

Tribuna, an. IX, nr. 201 din 8/20 sept. 1892, p. 802

În fine mai publicăm și actul memorabil prin care a fost convocată importanta întrunire de la 20 septembrie în Sișesci și care este de următorul cuprins:

Stimate Domnule!

Ca o săgeată otrăvită a pătruns inimile noastre scirea că unul dintre cei mai bene — meritații fii ai națiunii noastre, preotul cel mai iubit al clerului și poporului românesc, parohul din Șișesci, dl. Dr. Vasile Lucaciu, la porunca expresă a guvernului maghiar, fără de nici o cauză a fost lovit în modul cel mai necruțător de episcopul diecesan cu sentința de suspendare de la eficiul său parochial.

Cunoscînd noi că acest bărbat vrednic toată viața sa a jertfit-o pentru biserică și națiune și știind că cu ce desinteresare s-a luptat și se luptă pentru drepturile noastre bisericesti și naționale, nu putem rămîne nemișcați în fața acestui act de persecuțiune.

Ce va fi de noi și de scumpul nostru popor românesc, dacă astfel de acte de terorizare vor pute demoraliza nempedecat viața noastră publică?

Datori suntem față de noi înșine, față cu sfînta noastră biserică, față cu mult cercata noastră națiune, ca pe acei bărbați distinși care își jertfesc viața pentru noi, să nu-i lăsăm fără mângăiere în zilele de luptă și de suferință.

De aceea după matură considerare am judecat ca într-o zi potrivită să-i facem iubitului nostru anteluptător o vizită prietenească și să-i exprimăm sentimentele noastre de stîmă și de recunoștință față cu cel mai bun dintre cei mai buni, față cu cel mai brav dintre cei mai bravi și să-i spunem că între toate împregiurările una suntem cu el.

Aceasta zi potrivită ni se oferă în 20 septembrie n. a.c. pe cînd dorim ca tot clerul, intiligința și poporul român din aceste părți să peregrinăm la Șișesci unde ne vom îndeplini dorința mai sus amintită.

Vă rugăm deci și binevoiți a primi această prietenească invitare și cu toți să ne întîlnim pe ziua de 20 septembrie în Șișesci.

Convinși fiind despre nobilul consimțămînt al d-voastră ne subscriem cu toată onoarea.

George Pop de Băsesci, Iuliu Coroianu, Dr. Teodor Mihali, Gavril Barbul, Ludovic Frîncu, Nicolae Hosszu.

Tribuna, an. IX, nr. 211 din 22 sept./4 oct. 1892, p. 842.

III ADEZIUNI LA CONFERINȚA NAȚIONALĂ DIN 1894

ILEANDA — Mare, 28 noiembrie nou. Neputînd lua parte la congres cu inima și cu sufletul ne alipim.

Înainte! că vă vom urma. Salutare!
Ileanda și giur.

Tribuna, an. IX, nr. 246 din 18/30 noiembrie 1894, p. 982.

NĂPRADEA, 28 noiembrie n.

Noi subscrișii alegători români din părțile sălăgene cu entusiasm am primit știrea despre grabnica convocare!... Venim dar cu toată căldura inimii a gratula corifeilor noștri naționali care au cocipiat ide(e)a acestei conferențe într-un timp așa de critic...

Atitudinea națiunii române atît înainte cît și după procesul Memorandului a putut convinge pe toată lumea că românimea e solidară și stă pe baza programului național din 1881, care este crezul nostru politic, și pe această basă, pe care stăm, ne exprimăm alipirea noastră la conclusele conferenței noastre românești, ne declarăm că suntem cu alipire și credință către înaltul Tron al Maiestății Sale Francisc Iosif I și ca fii credincioși ai patriei noastre comune cerem ca individualitatea noastră națională să fie deplin recunoscută și garantată în mod solemn cu toate consecvențele și de națiune regnicolară.

Salutăm deci, cu toată căldura inimii noastre românești pe membrii conferenței și le urăm cel mai fericit succes, al cărei interes îl poartă!

CEHU-SILVANIEI — 28 noiembrie nou — Felicităm adunarea națională; aderăm la programul național; primim conclusele conferinței și dorim rezultat splendid.
Suciu, Bran, Ioan, Pop.

Tribuna, an. XI, nr. 247 din 19 noiembrie/1 decembrie 1894, p. 986.

MÉMORANDUM ET SĂLAJ
(LETTRES ET TÉLÉGRAMMES D'ADHÉSION DANS LA REVUE TRIBUNA)
(1892—1894)

(R é s u m é)

C'est l'auteur qui essaie par cet article d'apporter une modeste contribution à la connaissance des aspects moins investigués jusqu'à présent, concernant le mouvement mémorandiste dans le département de Sălaj (les mémorandistes de Sălaj); l'attitude des masses par rapport au *Mémorandum*, exprimée, dans les lettres et les télégrammes d'adhésion; la réaction des Roumains de Sălaj par rapport aux mesures prises par les autorités contre les mémorandistes et les adhérents, etc., illustrées dans les pages du journal *Tribuna* de Sibiu depuis 1892 jusqu'au 1894.

37 lettres et télégrammes d'adhésion y sont reproduites in extenso (dans l'annexe); leur reproduction sélective, thématique et chronologique donne, selon l'avis de l'auteur, la possibilité du lecteur de se former une image synthétique, plus véridique, sur le climat politique et social, spécifique à la fin du XIX-ème siècle dans la Transylvanie, en général et dans le département de Sălaj, en spécial.

Bien des lettres et des télégrammes d'adhésion ont aussi, à côté d'une importante valeur documentaire-historique, une appréciable valeur littéraire en constituant une preuve concluante de l'unité et de l'expressivité de la langue parlée et écrite par les Roumains au XIX-ème siècle, sans prendre en considération les frontières politiques provisoires.

En conclusion, l'auteur affirme, complètement justifié, que les Roumains de Sălaj — particulièrement ceux de Șimleul Silvaniei, Zalău, Cehu-Silvaniei — et des alentours et aussi de la Vallée du Someș (l'ancien comitat de Solnoc-Dăbica) et d'Agrij ont une contribution importante au mouvement des mémorandistes, tant par les manifestations publiques d'adhésion massive et sans conditions, que par les notables politiques, qu'ils ont données à ce mouvement national avec de profondes et durables résonances dans toutes les contrées roumaines et au — delà des frontières.

DOCUMENTE POLITICE, CULTURALE ȘI LITERARE PRIVITOARE LA LUPTA ROMÂNILOR PENTRU INDEPENDENȚA NAȚIONALĂ

(Cronică epistolară transilvăneană)

Actul desăvârșirii unității naționale din 1918 a fost rezultatul unui proces unificator complex și de durată care s-a manifestat în toate compartimentele vieții social-spirituale ale poporului român de pe ambele versante ale Carpaților, prin cultură, istorie, limbă, obiceiuri, patrie și literatură comună. Din totdeauna românii s-au simțit o singură nație, prin originea și limba comună, prin teritoriul pe care-l locuiau, prin cultura spirituală, una și aceeași pe întreg pământul locuit de români. Și chiar dacă vicisitudinile soartei au făcut ca unii dintre ei să fie cuprinși temporar sub altă stăpânire politică, ei n-au încetat să se considere în continuare un singur trup și o singură ființă națională. Legăturile dintre ei, indiferent că țara se chema Moldova, Bucovina, Țara Românească sau Transilvania, au fost permanente și durabile, schimburile economice, culturale, politice au menținut mereu nestinsă flacăra dorinței de libertate și unitate națională.

Și ca o dovadă că a fost așa ne stau mărturie și documentele epistolierului de față, selectat de noi din două fonduri clujene: corespondența Andrei Bârseanu și Gheorghe Pop de Băsești. Un om de cultură și litere și un conducător politic stau alături ținând în mâinile lor firul unor multiple legături cu cărturari români din toate provinciile, dar vizînd cu toții același scop înalt: binele neamului și unirea lui într-un singur stat politic. Această unire a fost pregătită, așa cum am arătat, prin forme și mijloace diverse: prin cărți destinate maselor de la orașe și sate, scrise într-un înalt gînd patriotic, așa cum o face bătrînul povestitor transilvănean N. Petra-Petrescu; prin conferințe care să demonstreze substratul nostru istoric și cultural comun, cum o va face N. Iorga; prin reviste și ziare care trec munții dintr-o parte în alta, informînd și întreținînd ambianța spirituală necesară unei depline solidarități și unități culturale, cum o va face Virgil Anton. Toate scrisorile din acest compartiment pun în lumină unitatea de gîndire și aspirații a cărturarilor români din Transilvania și România, dorința lor de a veni efectiv în sprijinul mișcării maselor în direcția istorică necesar determinantă. Cînd se produc mișcările din 1907 în România, glasul lui Gh. Pop de Băsești sună în favoarea răsculaților, avertizînd politicianii să fie de partea celor care îi hrănesc prin truda și sudoarea lor. Deși nu ni se păstrează decît răspunsul lui V. Arion în această chestiune

ne dăm seama din tonul scrisorii cât de demn și umanitar a răsunat glasul Ardealului în favoarea celor răsculați pentru dreptate. Aceasta, pentru că poporul nu este niciodată neglijat în aceste scrisori. El formează osatura în jurul căruia se țin marile idei și marile năzuințe. „Poporul, poporul, acesta e sufletul unei mișcări naționale!” atrage atenția în scrisoarea sa publicistul și scriitorul Gh. Stoica, întemnițat în acea vreme la Vaș și Seghedin, insinuând o mai energică și mai activă acțiune în rîndurile de jos ale maselor populare, datoritoare de ton pentru progresul nostru politic. Căci dacă intelectualii și conducătorii politici mai pot fi câteodată întemnițați în urma unor procese de presă care li se instituie, masele vor trăi întotdeauna în libertate. Iată-l așadar și pe Gh. Stoica întemnițat la Seghedin pentru un articol răscolitor scris în ziarul *Lupta* de la Budapesta și intitulat *Scrisoare deschisă către grănicerii Severinului* (nr. 139/1907) pentru care e condamnat la un an și jumătate închisoare și 1.500 coroane amendă. În închisoare se îndeletnicește cu traducerea romanului lui Turgheniev *Prima mea iubire* apărut în foiletonul *Luptei* și a *Vieții boeme* de H. Murger. Tot aici se apucă să scrie pagini dintr-o carte care va deveni mai târziu *Calvarul unui gazetar*, apărută la Orăștie în 1930 și în care apar personaje interesante din temniță, cum ar fi conducătorul slovac Andrei Hlinka sau preotul român renegat Ion Nicorescu din Curtici, devenit personaj al uneia din schițele sale.

Partea a II-a a epistolarului cuprinde scrisori cu un caracter politic mai pronunțat. Ele sînt emenate de personalități politice proeminente ale vieții publice transilvănene, cum sînt: Șt. Cicio Pop, Ion Russu-Șirianu, V. Lucaciu, T. Mihali, V. Goldiș, Gh. Pop de Băsești, N. Bălan, principalii promotori ai luptei pentru emancipare socială și națională dusă în această perioadă de Partidul Național Român. Acțiunile lor au în vedere asigurarea unității și solidarității în rîndurile partidului după încheierea fazei memorandumiste și trecerea treptată la un activism politic fațiș. Se urmărește mai ales solidaritatea de acțiune, ca și apărarea fermă și intransigentă a punctelor vitale ale programului politic din 1881, chiar dacă se încearcă uneori tactica pertractării cu partidele guvernamentale. Un moment important din aceste acțiuni îl constituie ajutorarea văduvelor sărace și a soldaților români răniți în războiul din 1915—1916, război care precipită și mai mult pregătirile și preparativele politice ce vor duce la Marea Unire din 1 decembrie 1918.

Partea a III-a a epistolarului nostru conține scrisori din perioada de după actul unirii propriu-zis. Ele ilustrează câteva din căile și măsurile luate, pe diverse planuri, pentru desăvîrșirea unității naționale și integrarea tuturor regiunilor țării într-un același ritm sufletesc. Unirea a descătușat enorme energii materiale și spirituale, a pus în mișcare forțe intelectuale nebănuite, a declanșat începutul unei noi etape de progres și avînt economic. În vederea ridicării economice și culturale a unor orașe și regiuni transilvănene, mulți cărturari din vechea Românie au venit să sprijine presa și învățămîntul transilvănean, cum este și cazul lui Victor Lazăr, ajutor de bibliotecar la Academia Română, autorul unui interesant proiect de revistă literară, care solicită un post de profesor în Sibiu. Pe același plan se situează și scrisoarea profesorului Mihail Dragomirescu care solicită ajutorul lui Andrei Bărseanu în legătură

cu unificarea celor două asociații profesionale: *Asociația generală a Corpului didactic* și *Federația Corpului Didactic*. Ea ne oferă date noi asupra unei activități încă nerelevante a profesorului și criticului Mihail Dragomirescu, aceea de activist pe tărîm social.

În întregul lor, scrisorile de față alcătuiesc un semnificativ *memento* din amplul și complexul proces al luptei pentru unire, punctînd cîteva din momentele cele mai semnificative ale lui.

MIRCEA POPA

ANEXE

Secțiunea I

I. Frate Petrescule,

Cu bucurie am aflat că ești hotărît a aduna într-un volum povestirile pe care le-ai tradus și le-ai prelucrat în anii din urmă. M-am bucurat deoarece știam că literatura noastră, încă atît de lipsită de scrieri potrivite și pentru straturile mai puțin înaintate în învățatură ale poporului, se va îmbogăți cu o carte bună.

Scopul ostentelilor tale pe terenul literar a fost totdeauna, după cum l-am înțeles eu: să contribui la întărirea conștiinței naționale a poporului nostru, să combați scăderile de care suferă o parte însemnată a neamului românesc, ca: lenea, luxul, beția și neînțelegerile între frați, simțul de jertfire pentru binele de-aproapelui și alte asemenea virtuți care pot înălța poporul nostru și care-i pot pregăti un viitor mai bun și mai sigur.

Scopul acesta l-ai urmărit și în colecțiunea de povestiri ce vorești a o da la lumină și în vederea acestui scop nu pot decît să te felicitiez pentru priceperea cu care ai ales deosebitele povestiri, alcătuite partea cea mai mare de cei mai distinși scriitori populari străini, și pentru modul în care le-ai tălmăcit ca să fie înțelese și de poporul nostru.

Povestirile tale, dintre care am urmărit cu cel mai viu interes pe toate cîte s-au publicat în mai multe din ziarurile noastre, sînt deopotrivă acomodate atît pentru tineri, cît și pentru oamenii în vîrstă, și vor fi de bună seama citite cu plăcere de toți aceia care caută o lectură sănătoasă și instructivă.

Eu unul le voi recomanda cu deplină convingere că fac un lucru bun, atît cunoscuților și cunoscutelor mele, cît și școlarilor mei.

Brașov, mai 1892

Andrei Bărseanu,
profesor

(B.C.U., corresp. A. Bărseanu, vol. I, f. 7—8)

II. Venerate și iubite Domnule,

Am primit scrisoarea D-voastră prin care-mi arătați că nu primiți în mod regulat *Patria*. Am cercetat la administrația ziarului și mi s-a spus că de aici s-a expedit în fiecare zi, încît, poate, ca întreruperile în sosirea ziarului acolo să fie provocate de confiscarea *Patriei* de către autoritățile maghiare. În orice caz am dat ordin să fie cu băgare de seamă la expedierea gazetei și vă rog să mă încunoștințați dacă continuați a nu o primi.

Vă mulțumesc pentru laudele ce-mi faceți pentru purtarea mea în chestiunea țărănească. Am trecut prin momente grele și-mi voi face *datoria* de-a lupta pe toate căile pentru ca dreptate să se facă țăranilor. Mă bucur cînd mă văd încurajat de toți aceia pe care îi stimez și iubesc.

Am cetit azi în *Lupta frumoasa* D-voastră scrisoare pentru ca să se ajutoreze văduvele și orfanii țăranilor căzuți în ultimele războaie și am aflat și de darul de o mie coroane ce

ai pus la dispoziția Crucii Roșii. Doresc din suflet ca frumosul Dvoastră exemplu să fie urmat și mai cu seamă, ca îndemnul ce dați guvernului nostru ca să se conducă cu spirit conciliant în pedepsirea nefericirilor răzvrătiți, să fie ascultat.

Este o fericire că în mijlocul patimilor cari ne frământă azi mai răsună din când în când și glasul blînd și cuminte al bătrînilor noștri pentru a ne chema la dragoste și îndurare. Aci, interesele egoiste s-au dezlănțuit cu furie și acum, după ce răscoala țărănească a fost înăbușită în sînge, puțini sunt cari să mai recunoască mizeria ca adevărata cauză a răzvrătirii și să se gîndească la mijloacele potrivite pentru a îmbunătăți soarta plugarilor noștri.

Eu, personal, mi-am creat o situațiune din cele mai grele în sînul partidului conservator, prin faptul că am luat pe față apărarea țăranilor. De aceea scrisoarea ce mi-ați trimis a fost pentru mine o mîngăiere și un îndemn. Din nou vă mulțumesc pentru bunele cuvinte ce mi-ați adresat și vă rog să primiți expresiunea respectului și dragostei ce vă păstrez.

Al Dvoastră devotat,

Virgil Arion

29 aprilie 1907
București

(Arh. Stat. Cluj-Napoca, coresp. Gh. Pop de Băsești, vol. I, f. 1—2)

III. Frate Bărsene,

Întorcîndu-se Horia Petrescu din țară mi-a comunicat că dl. Iorga ar dori să țină niște conferințe la noi și mi-a dat și titlul lor; anume: a) *Partea poeziei populare și a inspirației populare în poezia contemporană*; b) *Elementul oriental în poezia română contemporană* și c) *Poeți ardeleni din generația trecută*.

Îndată după aceasta am mers la căpitanul poliției ca să-l anunț pentru Brașov, dar n-a dat voie zicînd că nu stă în competența lui, fiind vorba de un cetățean străin, ci anunțul trebuie făcut la ministerul de interne.

Atunci m-am gîndit să-l întreb pe Dl. Iorga că în ce centre ar dori să conferențieze, că dacă e vorba așa, atunci să cerem voie pentru toate deodată.

Dînsul mi-a și răspuns îndată și mi-a comunicat: Sibiul, Lugojul, Caransebeșul, Arad, Clujul, Bistrița etc.

Aducîndu-ți-le acestea la cunoștință te întreb cum crezi că ar fi mai cu scop să exozerăm această permisie. S-ar putea oare din partea prezidiului Asociației? Sau prin vr-o altă persoană marcantă a noastră?

Cît privește Brașovul, am și vorbit cu căpitanul de poliție dar fiind vorba de o permisie pentru mai multe centre, cred că ar fi bine să se facă deodată pentru toate și de o persoană competentă.

Te rog dar ocupă-te cu treaba asta și-mi comunică părerea ta în această afacere. Părerea mea e că să încercăm necondiționat. La caz cînd nu se va cere o permisie generală, eu o să încerc pentru Brașov.

Conferințele ar fi să se țină în cursul iernei acesteia.

Ce mai faci? Cum o duci cu sănătatea?

Rugîndu-te să predai Doamnei sîrutări de mîini, te salut cu drag și aștept răspuns

Al tău stimător,

Tb. Bogdan

Brașov, în 30 oct. 1911

(B.C.U., coresp. A. Bărsanu, vol. I, f. 45—46)

IV. Venerabile Domnule Președinte,

Nu vă pot din destul mulțumi pentru binele și mărinimozitatea ce o arătați cu cea mai mare abnegațiune cauzei noastre naționale. Mandatul din urmă l-am primit rămîinîdu-vă îndatoritor pentru îmbelșugata Dvoastră binefacere și vă rog să mă iertați, că nu v-am

putut îndată mulțumi, — căci ca de obicei scrisorile către D-voastră nu vreau să le trec prin mîna direcțiunei.

Astăzi, duminică, pleacă ultimul meu ortac — fratele Dr. Ion Lupaș — profesor la Sibiu și rămîn singur cu părintele Hlinka să ne mîncăm amîndoi amarul aici. Ce să-i faci, așa ne-a fost soartea, sau mai bine zis — inima; vom suferi, numai să dea D-zeu roade, pe urma suferințelor noastre.

Românii văd că s-au însuflețit și mi se umple pieptul de bucurie, cînd văd pe ziua de azi — duminică — o sută de adunări populare anunțate.

Numai așa vom putea învinge, v-am spus-o mi se pare și în trecut: *Poporul, poporul, acesta e sufletul unei mișcări naționale*. Degeaba vorbesc — frumos — deputații noștri în Cameră, dacă poporul nu-i secundează acasă. Aci e toată puterea.

D-zeu să ne întărească ca toate speranțele noastre să se izbîndească odată așa cum le dorește inima noastră înviată. Mă simt cu tot sufletul în mijlocul adunării populare din curtea venerabilului Președinte care s-a anunțat pe ziua de azi și-i doresc cea mai splendidă reușită.

Dorința mea fierbinte de a vă cerceta mi se pare că s-a prăbușit. Un prieten îmi scrie azi, că îmi trebuie o *proptea* zdravănă pe lîngă guvern dacă vreau să sperez o grațiere. M-am gîndit, ce proptea aș putea avea? Și l-am propus pe părintele Hlinka. Dar ce-a mai ris hoțul de popă!!

Primiți vă rog venerabile Domnule Președinte odată cu mulțumirile mele, salutările mele distinse

G. Stoica

31/X 08

(Arh. Stat. Cluj-Napoca, Coresp. Gh. Pop de Băsești, vol. I, f. 84—85)

V. Venerabile Domnule Președinte,

Am primit ieri suma de 50 cor[oaie] pentru care vă sînt dator, cu cea mai aleasă a mea recunoștință.

Îmi scrieți despre Dr. M.L. Nu știu cine este și nici n-am primit din partea D-sale suma de care amîntiți. Birăuț mi-a trimis 50 cor. pentru romanul ce l-am dat; încolo n-am primit nimic din nici o parte. Cu sărăcia și mai ales cu lipsa noastră de organizație, ce e drept, că nu pot avea mai multe pretenții, dar nu e mai puțin adevărat, — după cum însuși Div. v-ați exprimat, în articolul de Crăciun, — că așa nu vom ajunge departe.

Trebuie să jertfim mai mult, trebuie să fim mai puțini ipocriți, lași, invidioși și egoiști, dacă vrem ca sforțările noastre să aibă rezultatul dorit. Altcum vom șchiopăta în drum, ne vom poticni, iar dușmanul va triumfa fără nici o luptă. Aici mai este un preot din Curtici, care însă a întins mîna lui Burdia; m-am separat de el și l-am dat dracului. E un materialist afară de cale. E ceva scîrbos. La 1 febr[uarie] pleacă. Așa am pățit astă vară cu un popă. A venit aici. Se plîngea că-i necăjit și m-am apucat să scriu încoace și încolo după ajutor. Am scris candidatului pe care l-a sprijinit și se vede că i-a trimis omul ceva parale. Dar popa se tot vîeta că nu. În numărul de Crăciun al *Luptei* am scris și eu o mică vîhîță despre viața noastră de aci și am arătat suferințele acestui preot, mărturisind sincer toate plîngerile lui.

Dar mi-am aprins paie în cap, căci se vede că popa m-a mințit. În numărul de Anul nou al *Luptei* văd o rectificare, pe care cei de la această gazetă nu o puteau face fără să mă întrebe pe mine, ca eu să-i dau popii în cap.

Iată dar ce oameni avem; și să spun drept, venerabile D-le Președinte că martirajul nostru a ajuns de ris. Cu astfel de luptători mai ales pierdem terenul de sub picioare. Nu impunem nimănui. Dar vă voi povesti toate mizeriile într-o carte aparte.

După cum sunt informat după două-trei săptămîni, adică după un an de grele suferințe, o să fiu liber, și atunci mă voi mișca și eu altcum.

Primiți, vă rog, domnule Președinte, încredințarea adîncei mele stime și recunoștințe

George Stoica

Seghedin 11/I 1909

(Ibid., f. 86—87)

Secțiunea II-a

Arad, 1897 17/II 97

VI. *Mult stimată d-le Președinte,*

Ca răspuns la prețuita D-voastră hîrtie datată 14/XI 97, grăbesc a vă comunica următoarele:

Noi acei care ne-am hotărît la convocarea unui meeting la Arad pe 29 l.c. am făcut toate pregătirile pentru ținerea metingului și avem pînă-n ziua de astăzi peste 70 de frunțași cîștigați spre acest scop.

În 20 l.c. adevăcă acum sîmbătă convenim mai mulți amici spre a hotărî definitiv.

Scrisoarea Dv. însă prin care ne puneți în perspectivă o mișcare energetică în cel mai scurt timp, m-a făcut pe mine să mișc toate petritele ca acest meting hotărît ca „fait accompli” din partea noastră să se suspendeze și să fac tot posibilul ca să exoperez amînarea lui.

În 20 l.c. dacă vor delibera amicii mei și eu mi-am făcut de sacră datorință la acea conferență a validita principii și dorințele cuprinse în prețuita Dv. epistolă.

Drept aceea, ca intervenirea mea să poată avea rezultatele dorite de Dv., vă rog să binevoiți încît se poate a mă aviza — cu reîntoarcerea poștei cam pe cînd putem spera punerea acțiunii intenționate în mișcare și mai ales pot promite amicilor mei în numele D-voastră că încă în acest an se va face ceva? Sperez că această rogare o puteți împlini, iar mie mi-ați da o armă puternică în mînă ca să opresc deocamdată ținerea metingului.

Fiiți asigurați d-le Președinte că supscrisul, condus de dragoste către cauză am lucrat și voi lucra neîncetat pentru unirea acelor care nu demult uniți au stors admirația lumii întregi.

Vă roagă prețuitul răspuns cel mai devotat și supus coleg,

Dr. Ștefan C. Pop

(Arh. Stat. Cluj-Napoca, vol. III, f. 13—14)

VII. [antet: „Tribuna poporului”]

Arad 4 februarie 1903

Venerate și mult iubite bade George,

Îți mulțumesc cu dragoste pentru cuvintele măgulitoare din epistolele D-tale. Cînd un luptător încercat ca D-ta, apreciază atît de favorabil activitatea publică a unui tînăr, fără îndoială că aprecierea aceasta este nu numai o satisfacție pentru nedreptăți suferite de la unii și de la alții, dar mai ales o dulce mîngiere și încurajare pentru viitor.

Fii sigur, iubite bade George, că „viteazul de la Congresul Naționalităților” cum cu atîta măgulire mă numești, toată viața sa va lucra și lupta pentru a neamului bine.

Cît privește acum înțelegerea ce trebuie să domnească între noi toți eu, venerate bade George, cred mult că se va stabili și această înțelegere. Am un plan întreg în privința asta, pe care l-am comunicat astă vară și regretatului Dr. I. Rațiu; el l-a aprobat. Moartea sa însă, și între astea luptele noastre bisericești, au împedecat realizarea ideii. Se va face însă în viitor. Iar D-ta și prin trecutul și prin poziția D-tale ești menit să prezidezi realizarea unei înțelegeri frățești între luptătorii care aceeași țintă urmăresc.

Îndată ce vom fi trecut peste frămîntările bisericești de-acum, voi veni la D-ta și îți voi împărtăși gîndurile și dorințele mele.

Și pînă atunci sunt al D-tale devotat,

Russu-Șirianu

(Ibid., v. III, f. 65—66)

VIII. *Prea iubite Bade George,*

Nu v-am mai scris, de cînd v-am notificat suspendarea tratativelor așteptînd contra-propunerile contelui Tisza.

Am căzut bolnav, cîteva zile aici, poate de prea multă oboseală. Lucrez, ce și cum se poate. Multe greutăți. Dau de informații foarte răutăcioase asupra țintei episcopatului nostru. Ce bateți acum? Ușa e închisă. Lumea v-a fost pe mină, ce nu v-ați folosit de minunatele dispoziții, ce au fost aici pururea în favorul vostru? Acum fiți pe pace și așteptați venirea altor împrejurări, care poate să vă fie favorabile.

Ce să răspunzi la aceste reflexiuni, care, în sfîrșit conțin și mult adevăr. Nu totul: pentru că puteau, și doar să rischeze o învitare la consultare premergătoare cu ep[iscop]ii noștri. N-au făcut — deci sînteți de vină.

Eu lucrez din toate puterile să fac acceptabilă ideea admiterii unei comisii eclesiastice care să constateze din sat în sat ființa națională a credincioșilor [...]

Merge foarte greu. Am simțit că se lucrează cu putere colosală în folosul *maghiarizării*, cu toate mijloacele, între care s-a angajat acum și biserica. Mi se pare că va trebui să vorbim din alt glas noi de-acasă. În chestia cu tractațiunile de pace nu am nici o informație, l-am rugat pe Mihali că dacă e în B[uda]p[esta] să-mi trimită o notă prin iubitul meu odor Vasiliu. Aștept.

Vă salut cu drag și doresc o revedere fericită! Al D-voastră cel mai devotat

Vasiliu L[ucaciu]

Roma, 7 II 1912
Roto Padre Basilio
Roma via di S. Basilio 8
(Ibid. f. 75—76)

IX. *Iubite Bade George!*

Precum v-am fost anunțat eu cred că e necesar că înainte de deschiderea ședințelor parlamentare noi deputații români să avem o consultare comună cu membrii comitetului partidului național sau cel puțin cu membrii comisiei de 10.

În aceste vremuri extraordinare de importante pentru cele ce se vor face sau nu se vor face, nu putem fi responsabili numai noi deputații, ci trebuie nesmintit să avem și concursul membrilor comitetului.

Din aceste motive vă rog cu toată insistența ca să binevoiți a convoca Comitetul sau comisia de 10 la B[uda]p[esta] pe 28 l.c. st.n. (Duminică) ora 1 p.m. hotel Continental.

Eu am convocat deputații români la acest termen și cred că se vor prezenta.

Vă rog să primiți expresiunea deosebitei mele stime și considerațiuni ce Vă păstrez. Deș la 21 noiembrie n. 1915

Al Dvoastră iubitor,
Dr. T. Mihali

(Ibid., vol. II, f. 127—128)

Arad, 5 iulie n. 1911

X. *Iubite, dragă bade Gheorghe!*

Ieri am primit de la iubitul amic V. Lucaciu o scrisoare din Cluj, în care-mi zicea să public imediat discursul D-tale cu care ai deschis ședința Comitetului la Lugoj. Am satisfăcut acestei solicitări și în numărul de azi am și publicat frumosul discurs. Azi apoi primesc de la Dv. o telegramă să nu public vorbirile, verosimil înțelegeți discursul cu pricina. Telegrama însă a sosit târziu. Discursul e publicat. Eu cred însă, că nu e rău că s-a publicat. Ci toamai dimpotrivă, e foarte bine, căci acest frumos [discurs — n.n.] e un răspuns clasic tuturor acelor care susțin minciuna infamă că comitetul național ar respinge orice idee ori propunere sănătoasă ori conlucrarea altora la lupta noastră națională.

Vă scriu șirele acestea, ca să nu cumva credeți că eu aș fi desconsiderat dorința Dv. cuprinsă în telegrama de sub întrebare. Dimpotrivă, să știți că pentru mine orice dorință a iubitului badea Gheorghe este o sfântă poruncă. Aș dori foarte mult, dacă mai adeseori aș fi fericit de a primi de la Dv. indicări referitoare la *Românul*, anume ce schimbări ați crede necesare ori ce inovațiuni?

Vă doresc din inimă tărie și deplină sănătate, ca încă mulți ani de-a rîndul să mai puteți sta în fruntea noastră cu înțelepciunea și dragostea Dv. de neam.

Vă sărută mîinile cu sinceră iubire. Al Dv.,

devotat fiu,
Vasile Goldiș

(Ibid., vol. II, f. 16—17)

Arad, 9/22 aprilie 1915

XI. *Dragă Andreiu,*

Am primit de la „Albina” prin „Victoria” din Arad suma de 500 cor. pusă la dispozițiune de un mărinimos anonim spre a fi distribuită ca ajutor pentru ostașii români, fără deosebire de confesiune, precum și pentru familiile lor din Arad și împrejurime.

Consultînd și cu alți frunțași de aici această chestie, am ajuns cu toții de acord asupra constatării că *înșiși* soldații răniți ori bolnavi, cari zac prin spitale, *personal* nu au nevoie de ajutoare, deoarece au toată îngrijirea și alimentarea. Adevărata lipsă o duc numai familiile sărace ale acelor soldați. Astfel am convenit ca suma de 500 de cor[oaane] să se distribuie la atari familii române ale soldaților răniți ori bolnavi din protopopiatul Radna și Hălmagiu, unde mai ales este o sărăcie grozavă. Distribuirea se va face cu cea mai mare băgare de seamă. De la cei ajutorați se va lua actul de recunoștință cu iscălitura lor și după primire toate acestea ți le voi trimite ție ca să se poată da socoteală exactă nobilului donator despre executarea intențiunei sale umanitare.

Te salută cu drag al tău devotat amic,

V. Goldiș

(ibid., vol. II, f. 37r—v.)

XII. *Domnului Vasile Goldiș, directorul ziarului „Românul” Arad*

Cu satisfacere sufletească am primit astăzi epistola cu data de 1 I an. curg[ător] st.v., depeșă amintită a fost confiscată cum mi s-a întîmplat alteori.

Vă rog să primiți D-ta și redactorii de la ziarul Partidului național „Românul” mulțumirile mele cordiale pentru felicitările de anul nou.

Vă doresc din inimă și eu mulți ani, dar mai fericiti ca cel trecut: cînd ca rezultat al luptelor și jertfelor disperate a tuturor dar mai vîrtos ale voastre, ale ziaristilor, fiilor bravi ai neamului care muncii ziua-noapte pentru obținerea drepturilor firești și omenești și curînd sărmana și mult cercata noastră națiune va fi emancipată și stăpîna pe soarte sa preameritată.

Luptele noastre politice se dau cu povățuirea regulii de aur „Honesse vivere — nationem laedere cuisque suum cuique dare”.

Altă regulă de aur se cuprinde în farul nostru luminător, Programul din 1881, aceea Magna Carta a partidului național român care a dat națiunei ca îndrumare sfîntă pînă țința noastră în viitor deodată cu unirea în solidaritate a tuturor românilor din Transilvania și din Ungaria.

Cetatea noastră inexpugnabilă este solidaritatea națională a tuturor românilor de bine. Solidaritatea să ne-o păzim ca cea mai scumpă moștenire și să procedăm conform și la lumina programului nostru din 1881.

Așa făcînd, atotputernicul D-zeu ne va ajuta să obținem rezultatul dorit de noi, de toți cei credincioși.

Sum nespus de fericit că Pronia divină m-a designat pe mine fiul umilitei națiuni și mi-a relevat propunerea de solidaritate a tuturor românilor din Transilvania și Ungaria care propunere am îndeplinit-o în consecință și soților de luptă de atunci Iacob Bologa,

George Bariț, Vincențiu Babeș, Dr. Ioan Rațiu, Parteniu Cosma și Visarion Roman în conferința confesională din Turda, care prima dată s-a întrupat în marile conferințe ținute în Sibiu a tuturor românilor de sub coroana Sf. Ștefan, axiomă carele s-a lăsat de moștenire urmașilor în acele conferințe s-a compus și dat ca cea mai scumpă moștenire națiunii programul partidului național român, care program de atunci pînă astăzi este scumpul odor al existenței noastre, consfințit prin luptele și jertfele, așa putea zice, martirajele noastre.

Deci solidaritatea națională și programul din 1881, ca temeliiile existenței noastre, și așa făcînd, nici punțile iadului nu vor birui asupra noastră.

Cu ținuta foaiei noastre Românul de pe urmă sum deplin mulțumit.

S-a procedat corect că s-a observat lozincă dată [...] și vicepreședintele partidului Dr. Mihaly a reprezentat în Parlament foarte corect și cu demnitate drepturile și pretensiunile noastre.

Bine faceți că țineți în evidență cu multă dragoste și recunoștință eroismul fiilor noștri care cu vitejie luptă și își jertfesc viața pentru tron și patria comună; ținuta asta a ostașilor noștri este a se mulțumi pe lîngă fidelitate moștenită de la marii strămoși ai noștri către înaltul tron și dragoste către Patria noastră și îndemnul și învățătura așa numiților agitatari care-i avem. Noi, cu toate ocările și în toate adunările noastre populare, miilor de frați participanți la acele adunări le-am dat și i-am îndrumat la virtute, să fie veșnic credincioși tronului și Patriei.

Iubiților mei!

Aste am ținut a vi le comunica cu ocazia cînd trecem de la unul vechi la altul nou; am pe deplin convingerea că voi ca și pînă acum, așa și în viitor veți reprezenta cu demnitate interesele și prevederile noastre naționale.

Atot puternicul Dumnezeu vă ajute și vă încunune cu rezultat osteneala voastră.

Băsești la 21/I 1916

G. Pop
președintele par-
[tidului] rom[ân].

(Ibid., vol. II, f. 18—19)

XIII. Mult stimată D-le Bârseanu,

Misiunea mea a reușit.

Am făcut, cred, mari servicii cauzei noastre mari. Pe larg referez totul într-o scrisoare după care veți primi și D-voastră o copie.

Totul stă bine și înfăptuirea integrală a idealului nostru secular e pe calea cea mai bună. Lucrul de competență care se cere să-l faceți e proclamația alipirii necondiționate la România.

Fiți energici și fără șovăire, aducînd ori ce jertfe, ce le-ar cere suprema încordare spre atingerea idealului nostru.

Dați informații prin scrieri, în sensul celor comunicate în scrisoarea adresată d-lui Goldiș.

Eu mai rămîn aici, căci sunt necesar.

Devotat
N. Bălan

Iași 8 nov. st.v. 1918

(B.C.U., coresp. A. Bârseanu, vol. I, f. 1)

SECȚIUNEA III-A

XIV. Înființarea unei reviste de familie

Față de noua situație creată neamului nostru cred că e o datorie și pentru cei mici să chibzuiescă asupra mijloacelor menite să contribuie la întărirea și pe cale culturală-națională a lui, dînd totodată, pe cît îi iartă puterile, și mină de ajutor la aplicarea lor.

Pentru Ardeal și părțile anexe cred necesară publicarea cât mai neîntârziată a unei reviste cultural-naționale de familie. Mulți dintre românii mai culți de dincolo erau obișnuiți să țină reviste familiare, cei din fostul *fundus regius* germane, ceilalți, mai ales în deceniile din urmă, maghiare. Cele germane nu erau așa primejdioase. Cele germane nu erau așa primejdioase, căci poporul german, mai puțin șovinist și departe de noi, nu ne putea stăpîni (excepție Bucovina cu cicioii ei înstrăinați) — cu atât mai dezastruoase sînt însă efectele citirii numai a revistelor (și ziarelor) maghiare, după cum se poate constata la românii din jumătatea de miază-noapte a Ardealului, din Crișana și Maramureș. În revistele maghiare, tot ce e unguresc era ridicat în slavă, ce e românesc, cu totul ignorat sau acoperit de dispreț. Nu ne putem deci mira, dacă am văzut la mulți atîta neîncredere în forțele noastre naționale, iar dacă mîndria națională totuși nu a apus nici în regiunile cele mai expuse influenței culturale străine, faptul e a se atribui instinctului național, care nu a putut fi nimic. Scopul ce e a se urmări prin această revistă, ne indică și cuprinsul ei: *cultură națională*, iar pentru întărirea și mai accentuată a încrederii în viitor, și cultură *latină*, pentru ca românul să vadă ce au produs și ce produc popoarele latine, aliații lui firești.

Vor apare, nu e vorba, și în București — a și apărut *Lamura* — reviste care să aibă cel puțin în parte programul acesta. Centralizarea în București ar fi greșită însă și în cazul nostru, căci împrejurările speciale ale Daciei superioare reclamă mijloace speciale, cel puțin o specială aplicare a lor. Nu trebuie să uităm că ne adresăm în multe privințe unor începători. Revista contemporană are să fie o *enciclopedie națională culturală de familie*, după cum reclamă stadiul actual al culturii noastre naționale în părțile dincolo de ținuturile Sibiului și Brașovului. Cît mai des să arătăm motivele care ne îndreptătesc să ne socotim superiori tuturor popoarelor ce ne înconjoară, pe care noi suntem chemați să le luminăm, cu toate că am fost ținuți în umilință în Ardeal de către popoare străine, în România veche de pătura suprapusă, exploatare. Vom arăta și scăderile noastre, pe care trebuie să le combatem, dacă vrem să ne împlinim menirea.

Cît privește amănunțele cuprinsului, revista va trebui să conțină următoarele: *Un roman* deoarece la noi e o secetă aproape completă în ceea ce privește producerea de romane bune, va trebui să recurgem la traduceri din franțuzești, italienești, nemțești și alte limbi, preferînd, cînd se poate, romane referitoare la viața românească (de Mite Kremnitz, Carmen Sylva ș.a.). Vom da apoi traduceri de romane franțuzești, nu însă de cele socotite în Franța bune numai pentru export, ci de cele care să ne facă cunoscută adevărata viață franțuzească (Droz, etc. etc.). De același criteriu să fim conduși în alegerea romanelor traduse din alte limbi.

Fiecare număr să conțină o *schită* sau o *nuvelă*. Aici ne putem aștepta mai curînd la bune lucrări originale românești. Ividu-se nevoia de traduceri vom avea în vedere principiul stabilit la alegerea romanelor din limbi străine.

Se va face loc și pentru poezii bune.

Literatura și istoria română e aproape necunoscută în părțile amintite ale Daciei superioare. Vom da deci în fiecare număr biografii și schițe din istoria națională și culturală, precum și din a literaturii române, prin care să se evidențieze rolul nostru cultural în veacurile trecute și în prezent. Cînd dăm biografii de ale scriitorilor noștri vechi sau noi, vom reproduce întotdeauna, ca bucată deosebită, o lucrare sau ceva dintr-o lucrare a lor. Reproducerea acestora sînt necesare, căci sînt necunoscute mai tuturor cîrturarilor de acolo, care și-au făcut studiile în institute străine. Pentru mai mulți ani e nevoie de un curs formal de literatură și istorie română.

Se vor face *dări de seamă* despre cărțile apărute, reproducînd cu acest prilej din ele. Totodată se vor combate produsele literaturii comerciale care tînteste la slăbirea ideii naționale și la coruperea sufletelor.

Se vor da cît mai des bucați, care să facă cunoscut *pămîntul românesc* cu frumusețile și bogățiile lui, apoi descrieri de obiceiuri populare. Din *științele naturale* lucrări în felul cum scriu dîni Simionescu din Iași și Victor Stanciu din Cluj.

Pentru *îndreptarea limbii* nu ar strica în fiecare număr o listă de cuvinte și de locuțiuni curat românești care să înlocuiască barbarismele din limba românească a Daciei superioare. Greșelile s-ar putea evidenția reproducînd greșeli din presa și cărțile de dincolo, fără a-i cita numele.

Conducătorii revistei se vor îngriji de corespondenți buni în orașele cu *teatru național* (București, Iași, Craiova, Cluj, Chișinău) care vor avea să facă *dări de seamă*, arătînd și

cuprinsul, despre piesele originale românești jucate. De asemeni e nevoie de corespondent priceput în ale muzicii, apoi în ale picturii și sculpturii.

Fiind vorba de o revistă pentru familie tot al doilea număr să dea un articol referitor la educația în familie sau la gospodărie. Pentru modă să se angajeze o corespondență în București.

Nu vor lipsi la sfârșitul fiecărui număr *varietăți* și *anecdote* pe cât posibil tot din viața românească, apoi o revistă obiectivă a vieții politice interne și externe.

Se vor da și bucăți referitoare mai întâi la *popoarele vecine* apoi și la altele, ca să le cunoaștem.

Fiecare număr să conțină cât mai multe *ilustrațiuni* bune, mai ales din viața din trecut și prezent a poporului nostru. Ilustrațiuni referitoare la străinătate s-ar putea da din când în când împrumutînd sau cumpărînd clișee de la reviste străine.

Ca *supliment* s-ar putea da cînd vor permite ușurarea tipăririi și veniturile revistei, reproduceri din lucrările lui Alecsandri, Eminescu, Hașdeu, Odobescu și alți scriitori mai vechi (chiar din cronicari). S-ar da la fiecare număr cîte o coală de tipar cu prețul costului. Aceste suplimente s-ar vinde după ce lucrarea ar fi completă (în broșuri de 5—8 coale), cu un preț ceva mai urcat și neabonaților.

S-ar putea da, la fiecare sfert de an, și un supliment ilustrat de modă. În cazul acesta, administrația ar trebui să se pună în legătură cu o casă din Paris, de unde s-ar cere și textul explicativ. Suplimentul acesta ne-ar dispensa de corespondența pentru mersul modei.

Revista ar trebui să apară cel puțin de două ori pe lună (odată ar fi oaspete rar), format 8° mare (cam ca revista Ostland), de cel puțin 32 pagini fascicola.

Toți cei ce colaborează sînt de fapt tovarăși care împart venitul după numărul paginilor scrise. Pentru traduceri se va plăti jumătate din ceea ce se plătește pentru lucrări originale sau prelucrări. Pentru poezii se va stabili o remunerație mai mare decît pentru lucrările originale în proză. Cu o parte din venitul curat se va forma un fond de rezistență și pentru îmbunătățiri (ilustrațiuni, suplimente remunerațiuni pentru colaboratori). Cel însărcinat cu administrația corecturilor etc. primește un anumit procent din venitul curat. Cînd ar înceta revista și ar rămînea ceva din fondul de rezistență, acesta se va trece Asociațiunii pentru scopuri literare.

Taxa de abonament se va stabili după împrejurări, reducîndu-se de cîte ori acestea o permit.

Pentru a asigura cât mai curînd și cât mai mult răspîndirea acestei reviste, ar fi bine ca ea să apară sub auspiciile Asociațiunii noastre din Sibiu, fără ca aceasta să aibă însă vreo răspundere de ordin material. Răspîndirea ei ar fi asigurată, dacă despărțămintele și agenturile ar lua asupra-le însărcinarea de-a o recomanda cît mai insistent și chiar de-a încasa abonamentele, reținînd în cazul acesta un procent anumit din încasări pentru trebuințele culturale ale lor. Ocrotirea de care s-ar învrednici revista din partea Asociațiunii, nu ar influența întru nimic revista „Transilvania” care rămîne menită să cuprindă studii de ordin superior, studii științifice, și în calitatea aceasta va trebui să găsească de acum înainte un cerc larg de cititori.

București, 31 octombrie 1919

Victor Lazăr
bibliotecar-ajutor
Academiei Române

(Ibid., vol. II, f. 92—93)

XV. [anot.: Academia Română]

București 14 februarie 1920

Prea Stimate Domnule,

În legătură cu memoriul meu și scrisoarea dlui Bianu, pe care Rev[erendissimul] d[omn] Dr. Bălan a avut bunăvoința să vi le trimită ocazional, îmi permit a vă mai aduce la cunoștință următoarele:

Ieri am vorbit la Academie cu dl. Popa Lisseanu, discutînd asupra posibilității de a intra și eu în mod definitiv în învățămîntul secundar al Ardealului. Mi-a spus că orice

numire se va face, pînă la unificarea învățămîntului de către Resortul învățămîntului de-acolo, va fi recunoscută de Ministerul Instrucțiunii de aici, confirmîndu-se prin decret regal. După unificare, numirile celor ce nu întrunesc condițiile legii din vechiul regat nu vor fi recunoscute ca definitive.

E tocmai cazul meu. Nu îndeplinesc formele pentru a putea fi numit profesor de istorie (la cursul inferior) și de germană în vechiul regat. În schimb am însă lucrări de cuprins istoric, am strîns și string material pentru viitoare lucrări de popularizare a istoriei noastre la ardeleni, iar nemțește vorbesc și scriu aproape ca în limba mea maternă, după cum dovedește lucrarea mea „Die Südrumänen”, tipărită de ministerul de externe. Sunt poate unicul care doresc reîntoarcerea în Ardeal fără a reflecta la avantajii materiale superioare alor de care mă bucur aici la Academie căci situația materială de-aici nu o pot avea ca profesor secundar, nici liniștea sufletească, de care mă bucur muncind în republica academică, așa de ferită de valurile neplăcute ale vieții dinafară.

Dorința de-a intra în învățămînt tocmai în Sibiu s-ar explica prin faptul că acolo voiesc să continuu cu lucrări pe terenul istoriei și să particip și la munca ce o desfășoară asociațiunea fie prin biblioteca populară sau de popularizare, fie prin editarea de reviste. Acolo aș avea, pe lîngă biblioteca românească a Asociațiunii și biblioteca Bruckenthal. Dacă aș ajunge la Școala normală, idealul rîvnit ar fi ajuns, căci atunci aș putea să am elevi ieșiți și de sub mîna mea și plecați de-a dreptul la munca pentru deșteptarea și ridicarea culturală a satelor. Nu se va putea deodată la Școala normală, numirea la liceu totuși ar putea fi jumătate din ajungerea țintei, mai ales că ar fi mai ușor atunci să ajung după aceea să am orele de istorie la Școala normală și cu cele de germană să rămîn la liceu.

Dacă credeți și Dvoastră că pot fi de folos intrînd în învățămîntul secundar de-acolo, vă rog binevoii a interveni să fiu numit *definitiv*, înainte de unificarea învățămîntului, pe ziua de 1 septembrie 1920, cu concediu pînă atunci și cu recunoașterea anilor serviți în învățămîntul public, profesor de istorie, cursul inferior de liceu (12 ore) și de limba germană (9 ore) în Sibiu.

Documentele și lucrările mele, necesare pentru a fi anexate raportului cu care s-ar propune numirea mea, le trimit după ordinul ce-mi mi-ați da.

Binevoii, vă rog, a primi asigurarea sentimentelor mele de recunoștință,

Victor Lazăr,
bibliotecar al [utor] Aca-
demiei Române.

(Ibid., vol. II, f. 98—99)

XVI. „Federația Corpului Didactic”

București
17, Aleia Băicoianu, 17
No 20

1 nov. 1920

Prea stimate domnule Președinte,

Avînd însărcinarea ca să mă pun în relație cu Dv. pentru ca să ajungem la o înțelegere definitivă în ce privește unificarea acțiunii întregului corp didactic prin întemeierea definitivă a unei Asociații a tuturor membrilor lui, am căutat de mai multe ori prilejul să mă întîlnesc cu Dv. în timpul sesiunii academice din mai trecut. Dv. n-ați venit și nici eu n-am putut veni la Sibiu ca să mă pun în contact personal cu Dv.

În acest timp a intervenit o împrejurare care a simplificat procesul pendinte între Asociația generală a Corpului Didactic ce prezidați și Federația Corpului Didactic ce am onoarea să prezidez, — Congresul Asociațiunii profesorilor universitari din București. La acest congres, subsemnatul a fost însărcinat să facă un raport asupra Federației Corpului Didactic care a fost supus dezbaterii membrilor corpului didactic al celor patru universități. Dar discuția urmată la care din partea Asociației generale a corpului didactic a luat parte d. I. Simionescu, inițiatorul acestei asociații, a rezultat că unanimitatea congresului a hotărît să se alipească la F.C.D., preferînd acest sistem de asociație, sistemului adaptat de Asociația generală a corpului didactic. Acest lucru se poate vedea pe larg în alăturata broșură,

În care sînt tipărite actele Congresului (și anume la pag. 11, 12, 14, 15, 16, 17, 32 și 33). În urma acestui act, la care a aderat și d. I. Simionescu, Asociația generală a corpului didactic apare virtual dizolvată din momentul ce dintr-însa nu fac parte și profesorii universitari, și aceasta cu atât mai mult cu cît din partea Comitetului acestei Asociații nu s-a produs, pe cît știm — absolut nici o reacțiune.

Cu toate acestea — și pe drept cuvînt — mulți membri ai corpului didactic sînt în nedumerire și nu se pot constitui în anume centre școlare, din pricină că unii și-au dat adeziunea formală la Asociația generală a Corpului didactic, iar alții la asociațiile federate în F.C.D., și ar vrea să fie definitiv lămurii dacă trebuie să persiste în atitudinea separatistă de pînă acum, sau să se realizeze definitiv la unul din cele două statute. De aci decurg mari inconveniente; mai cu seamă acolo unde condițiile de trai sînt grele și unde unirea într-un mănunchi a tuturor membrilor corpului didactic este imperios cerută. Astfel am găsit lucrurile la Cluj (unde printr-o fericită ocaziune am putut petrece o săptămînă), și unde, văzînd că profesorii de toate gradele sufer în privința locuințelor, a trebuit să iau inițiativa unei întruniri comune, pentru ca să se ajungă la o unitate de acțiune față de autoritățile ce nu dau ascultare suficientă reclamațiilor individuale. În această adunare s-a dovedit că profesorii nu sînt constituiți într-o asociație unitară, că n-au contactul necesar unii cu alții, ba ceva mai mult, unii, prevalîndu-se de faptul că fac parte din „Uniunea” anterioară „Asociației”, găsesc prilej de separatism între cei vechi și cei noi veniți din regat. O deplorabilă situație! În urma unei amănunțite discuțiuni s-a votat totuși o moțiune, după care, pînă la lămurirea definitivă din partea Dv. ca Președinte al A.G. a corpului didactic, fiecare grad de învățămînt (afară de universitari care sînt constituiți) să delege cîte un membru cu care să poată sta în comunicație Federația Corpului Didactic în vederea viitoarei organizări. Așa fiind procesul de organizare unitară a întregului corp didactic depinde de atitudinea ce veți binevoi a avea Dv. și comitetul pe care-l prezidați. Și astfel, ori credeți necesar a lînga mai departe Asociația generală a corpului didactic, și atunci procesul de unificare stă pe loc ori credeți, din contră, pe baza celor întîmplătoare la Congresul Prof[esorilor] universitari că e mai bine să se contopească A.G.C.D. cu F.C.D. Și atunci, în fiecare centru școlar va trebui să se constituie cîte o secție a asociațiilor pe grade de învățămînt din lucrurile pe baza statutelor lor, și apoi un centru federativ pe baza statutului F.D.C., pe care vi l alătur.

Ponindu-vă în cunoștință cu toate acestea, cu onoare vă rog, Domnule Președinte, să binevoiți a lua o hotărîre care să accelereze procesul de unificare, fiind nevoie și mai departe de o acțiune energică pentru îmbunătățirea definitivă a soartei materiale și morale a corpului didactic.

Cu cele mai distinse simțăminte de considerație și respect,

Mihail Dragomirescu

Dsale

Domnului A. Bârseanu, președintele Asociației generale a corpului didactic

(Ibid., vol. II, f. 11—12)

DOCUMENTS CONCERNING THE STRUGGLE FOR SOCIAL AND NATIONAL UNITY OF THE ROMANIANS IN TRANSYLVANIA

(S u m m a r y)

This series of documents, preserved in the collections of the two great personalities of cultural and political life in Transylvania, namely Andrei Bârseanu, President of „Astra” society and Gh. Pop de Băsești, President of the Romanian National Party in Transylvania, throw light on a lot of particularly interesting aspects about the struggle of Transylvanian Romanians for the fulfilment of the political act of the 1st of December 1918. The moment

of a complete achievement of political unity has been prepared long before through a constant and perseverent work in the field of culture, literature, linguistic and politics.

The letters sent by N. Petre-Petrescu, Andrei Barseanu, Virgil Arion, Th. Bogdan, Gh. Stoica, Stefan Cicio-Pop, I. Russu-Sirianu, Vasile Lucaciu, T. Mihali, Vasile Goldis, N. Balan, Victor Lazar, Mihail Dragomirescu prove the variety and complexity of problems the people of the age had to confront, the variety of methods and styles used by them in the political struggle. They reveal new aspects about the Rising of 1907, press processes in Transylvania, political meetings, cultural initiatives on the ground of which the social and political background prior to 1918 can be outlined.

ANIVERSAREA ÎMPLINIRII VÎRSTEI DE 70 DE ANI
A LUI GHEORGHE POP DE BĂSEȘTI, MOMENT
SEMNIFICATIV AL MANIFESTĂRII VOINȚEI DE UNITATE
ȘI LIBERTATE A POPORULUI ROMÂN

În urmă cu mai bine de 70 de ani, istoria meleagurilor nord-vestice ale țării noastre înscria în paginile ei, unul dintre momentele de importanță deosebită în seria manifestărilor solidarității și unității întregului nostru popor de pe ambele versante ale Carpaților, acela al aniversării a 70 de ani de viață a distinsului om politic român transilvănean, din a doua jumătate a secolului trecut și începutul secolului nostru, cel care a fost, este și va fi Gheorghe Pop de Băsești*. În semn de prețuire a activității sale „Despărțământul Astei pentru Sălaj” și „Reuniunea Femeilor Române Sălăjene” hotărâsc ca adunările lor anuale să fie ținute tot în Băsești în aceeași zi a duminicii de 4 august 1907. Festivitățile sînt deschise prin obișnuita oficiere a serviciului divin în biserică, conform uzanțelor epocii, la ora 7,00 dimineața de către vicarul Silvaniei, Olimpiu Barbuloviciu din Șimleul-Silvaniei împreună cu protopopul Augustin Vicaș din Măieriste și preotul Anton Băliban din Băsești. În jurul orei 9,30 după terminarea serviciului divin este vizitat mormîntul părinților lui Gheorghe Pop, ca pe urmă în ordinea dinainte stabilită să-și desfășoare lucrările adunările generale anuale, prima dată Despărțământul Astei pentru Sălaj de sub conducerea lui Olimpiu Barbuloviciu ca președinte și avocatul Coriolan Meseșan din Șimleul-Silvaniei ca secretar și după aceea Reuniunea Femeilor Române Sălăjene a cărei președintă era Maria Cosma soția lui Andrei Cosma directorul executiv al băncii românești „Silvania” din Șimleu. La ora 12,00 are loc expunerea (prezentarea) copiilor sălăjeni, cînd Gheorghe Pop de Băsești înmînează la peste 300 de mame premii între 2—10 coroane, ca răsplată pentru atenta grijă și aleasă educație pe care au dat-o copiilor. Momentul în sine și gestul personal a sărbătoritului exprima cît se poate de concludent grija pentru viitorul poporului român, pentru generațiile următoare, garanția libertății, unității și prosperității poporului nostru. Mărturiile contemporane, indiferent de proveniență, atestă splendoarea acestui moment, dimensiunea lui spirituală, edificatoare, factor catalitic inestimabil al profilului moral al poporului român.

* Gheorghe Pop de Băsești, de fapt, împlinise 70 de ani la 1 august 1905, dar din cauza campaniilor electorale parlamentare din anii 1905—1906, în timpul cărora el însuși era candidat din partea Partidului Național Român din Transilvania în cercul electoral Cehu-Silvaniei, asemenea festivități n-au putut avea loc.

După acest moment, pe la ora 13,30 participanții la festivități sînt invitați la o masă comună unde Olimpiu Barbuloviciu, Vasile Lucaci din Sisești, Iosif Patachi din Săsar și Vasile Pop din Sîngeorzul de Meseș rostesc toas-turi în care sînt relevate meritele sărbătoritului ca neînfîricat apărător al limbii române și a ființei noastre naționale în fața încercărilor de deznațio-nalizare a românilor transilvăneni, acțiuni întreprinse cu o vigoare nemai-întîlnită de guvernanții de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul se-colului al XX-lea din monarhia bicefalică austro-ungară. Mai mult chiar, decît atît, protopopul Vasile Pop din Sîngeorzul de Meseș, în discursul rostit, îl prezintă pe Gheorghe Pop de Băsești în complexitatea dimensională a per-sonalității sale și pe lîngă cele menționate deja arată că sărbătoritul este un continuator a lui Mihai Viteazul pe tărîmul luptei pentru unirea într-un sin-gur stat a tuturor teritoriilor locuite de români. Aceste cuvinte cuprind de emoție, pe de-a dreptul fascinantă, clocotitoare și îmbietoare la noi acțiuni mobilizatoare a voinței și dorinței de libertate și unitate a poporului român, pe toți cei prezenți și prin aceștia pe români de pretutindeni. Concomitent cu aceste stări de spirit declanșate de cuvintele vorbitorului amintit, imorta-lizate de documentele informative de epocă, autoritățile prezente aici sînt cuprinse de mîhnire, de ură, gata să suspende desfășurarea festivităților. Nu-mai intervenția vicarului Olimpiu Barbuloviciu prin rostirea unei rugăciuni de mulțumire exprimată „în fața” divinității cerești pentru ajutorarea celor prezenți de a se întîlni în acea zi minunată pentru aniversarea a 70 de ani de viață ai lui Gheorghe Pop de Băsești, conform concepției clericale din acel timp, a creat o acalmie și o revenire la forma și dimensiunile inițiale ale atmosferei de desfășurare a festivităților, ceea ce a creat posibilitatea continuării acestora.

Momentul următor al festivităților este programul cultural-artistic al tinerilor în cadrul căruia jocul popular „Călușarii”, inclus în spectacol toc-mai ca simbol al unității naționale românești a ocupat un loc de frunte (jocul popular Călușarii era și este răspîndit la români atît în România ca stat politic de atunci cît și în Transilvania exprimînd astfel unitatea noastră etnică și spirituală, iar la festivitățile despre care vorbim, prin prezentarea lui în repetate rînduri ținea, în concepția organizatorilor și inimile tuturor românilor, organizatori sau simpli participanți, loc de standard național, res-pectiv, locul tricolorului românesc, interzis în modul cel mai categoric de autorități de a fi arborat n.n.).

În cursul serii, în jurul orei 20,30 au sosit de la București, pentru a par-ticipa la marea și neuitatul moment din viața lui Gheorghe Pop de Băsești, politicienii români Cantacuzino, Emanoil Butculescu, Alexandru D. Florescu fost secretar al Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, Nicu Filipescu fost ministru și primar al Bucureștiului, ca reprezentanți ai Ro-mâniei. Aceștia, după scurta dar sincera și plăcută întîlnire cu sărbătoritul, s-au prins în horă cu ceilalți participanți veniți aici din toate părțile Tran-silvaniei, exprimînd încă o dată solidaritatea celor de peste munți cu cauza dreaptă a luptei românilor transilvăneni pentru libertate și unitate națională.

Cu acest din urmă moment, festivitățile și marea adunare populară românească de la Băsești din 4 august 1907, propriu-zis se încheie, urmînd doar convorbiri cu totul confidentiale ale liderilor români transilvăneni cu membrii delegației din România.

În final, considerăm, ca fiind demn de menționat faptul că la aceste glorioase momente de manifestare a vieții naționale românești transilvănene, în afară de personalitățile politice și culturale românești amintite mai participă: Teodor Mihali deputat național român din partea cercului electoral Illeauda în parlamentul de la Budapesta, Andrei Cosma directorul executiv al băncii românești „Silvania” din Șimleul-Silvaniei și sprijinitor activ și consecvent al luptei naționale românești desfășurată în acești ani, Emeric Pop de Băsești directorul executiv al băncii românești „Sălăjana” din Jibou, directorul liceului românesc din Năsăud, soția lui Vasile Hosu din Orăștie, proprietarul Vuculescu din Satulung al Chioarului, avocații Mihai Pop și Alexandru Pop din Cehu-Silvaniei, Gheorghe Pop, Ioan Gheție și Ioan Suciu, animatori și luptători perseverenți pentru cauza noastră națională, pentru păstrarea ființei naționale românești, greu încercată în acești ani de la cumpăna de veacuri, din Zalău, preoții Ioan Ilieș din Bocșa, Ioan Bruchental din Bicaz, Ioan Pop din Someș-Uileac, Ioan Lenghel din Oarța de Sus, Vasile Pop din Oarța de Jos, Augustin Gavriș din Odești, Teodor Lenghel din Stremți, vreo 30 de învățători din jur, veniți aici cu familiile lor și mulți alții. În total numărul participanților se ridică la peste trei mii, cifră care în condițiile politice de atunci, a asaltului pornit de guvernele de la Budapesta împotriva formelor de manifestare și exprimare a voinței de viață etnică a popoarelor nemaghiare, era foarte mare, chiar peste așteptările organizatorilor și credem că și a autorităților. Acestea din urmă, de fapt privesc cu mare îngrijorare ținerea acestor mari serbări naționale românești aici la Băsești unde neînfricatul luptător „Badea Gheorghe Pop” cum personal îi plăcea să i se spună, polariza speranțele de izbăvire a unui întreg popor. Ca o primă măsură, guvernul de la Budapesta, respinge propunerea guvernului român din București, ca acesta, respectiv, Gheorghe Pop de Băsești să fie decorat cu distincții românești, ceea ce evident ar fi imprimat noi și superioare valențe mișcării de eliberare a românilor transilvăneni. Sînt de asemenea interzise cîntecele românești care exprimau ideea de unitate națională, să fie intonate în timpul festivităților și multe altele de măsuri asemănătoare. Deși au încercat prin toate aceste măsuri să limiteze la maximum caracterul național român al acestor serbări, însăși ele autoritățile sînt nevoite să recunoască că deși festivitățile s-au desfășurat fără embleme și eșarfe naționale românești, totuși adunările ținute și celelalte momente au avut un caracter cu adevărat sărbătoresc.

În altă ordine de idei, merită menționat faptul că în același timp cu luarea măsurilor în parte menționate deja, autoritățile centrale și locale concentrează aici impresionante forțe jandarmerești, gata în orice clipă să intervină, la schițarea celui mai mic semnal, pentru dizolvarea adunărilor. Cifra oficială, recunoscută de autorități, a jandarmilor aduși aici este de 46, ceea ce nu exclude posibilitatea ca aceștia să fi fost mai mulți, însă în nici un

caz mai puțini. Primpretorul plasei Cehu-Silvaniei se deplasează personal la Băsești și supraveghează direct desfășurarea festivităților. Datorită calmului și a stăpînirii de sine, trăsături specifice poporului nostru, a celor prezenți, autoritățile n-au intervenit pe parcursul desfășurării serbărilor¹, iar momentul în sine rămînînd în felul acesta unul dintre cele mai semnificative în șirul manifestărilor voinței de libertate și unitate națională a poporului român și o adevărată demonstrație a solidarității noastre naționale.

IOAN TOMOLE

ANEXE

I. 30/1907 bizalmi szám

A szilágycsehi járás főszolgabírójától

Főispán Úr!

90/1907 bizalmi számú rendeletére hivatkozással, a folyó hó 4-ikén távbeszélőn leadott jelentéssel kapcsolatban az illésfalvi nemzetiségű jellegű gyűlésre vonatkozólag körülményes jelentésemet a következőkben teszem meg: Folyó hó 4-ikén reggeli 7 órakor Illésfalván megjelentem és az ott kirendelt 46 főnyi csendőrség vezetője Lósa főhadnagytól azon értesülést nyertem, mikép a folyó hó 3-ikán délután történt fogadtatása a fiók igazgatóságnak és nőegylet választmányának teljesen rendben, nemzeti színű jelvények és zászlók nélkül, de azért diszesen folyt le. Folyó hó 4-ikén az istentisztelet a nálam történt bejelentés szerint vette kezdetét, melyen Barbolovics Alimpius, szilágysomlyói vikárius celebrált, kinek Vékás Ágost hidvégi esperes és Balibán Antal illésfalvi lelkész assistált.

Ugy a mise, mint a rövid könyörgés politikai vonatkozásokat nem tartalmazott. Az istentisztelet 1/2 10 órakor ért véget és nevezett vikárius, mint a kultur-egylet elnöke aggkorára és kimerültségére hivatkozással, a templomtól távol fekvő felekezeti iskolában engedélyezett évi rendes közgyűlés megtartását a templomban kívánta, illetve kérte megtarthatni, a mit természetesen megengedtem és míg az istentisztelet alatt zsufolt templomot szellőztették, a körülbelől 150 férfi és nő (intelligentia) a templom hajó külső falához vonult, hol Pap György anyai nagyatyjának illésfalvi Pap Péter vármegyei volt alispán emlékére készített sírkövet nézték meg. Ezután a körülbelől 300 főre tehető intelligentia és 500 főre tehető földmives nép a templomot zsufolásig megtöltve a vikárius a kultur-egyleti évi közgyűlést megnyitotta, majd dr. Meszesán Coriolán szilágysomlyói ügyvéd, egyesületi titkár számolt be az egyesület utolsó évi működéséről, szomorúan konstatálva, hogy a tagsági díjjak rendetlenül folynak le, azután Pap György indítványára az új tagok gyűjtését nyomban megkezdték, Lengyel Todor büktótfalusi lelkész alapító tagul /200 korona/, vagy 30-an pedig rendes tagul /10 korona/ léptek be, miközben Pap Györgynek a földmivelés okszerű eljárásáról írott füzetét 20 fillérjével árulgatták, azután az ügyesebbnek bizonyult parasztagzadákat kisebbszerű jutalókban részesítették, végül néhány, de tisztán a gazdálkodás keretében végő tanács és vélemény felszólalás után az elnök bezárta a közgyűlést, mire nyomban Kozma Endréne, mint a nőegylet elnöke nyitotta meg az ülést szintén beszámolva együletük utolsó évi működéséről, gyermeknek egészséges neveltetéséről, majd vagy negyvenen, 2 korona évi díj mellett tagnak léptek be, mire ezen gyűlés is a szilágysomlyói román iskola negyed év százados működését tartalmazó könyvnek 2 koronával való elárusítása mellett végetért. Ezután a templomban volt, valamint a templomon kívül és az utcán összeereglett, körülbelől 1.500 főre tehető tömeg Pap György udvarára vonult, hol a gyermek kiállítás déli 12 órakor kezdetét vette, mely abban állott, hogy az előzőleg a lelkészek

¹ Arh. Stat. Sălaj, fond Prefectura jud. Sălaj, seria Comitele suprem-confidențiale, fascicola nr. 93/1907.

és tanítók által értesített földmives nők 1—4 éves korig levő gyermekeiket tiszta ruhában odahozva vezetőség részéről kiküldött bizottság Kozma Endréné és Hosszu Lászlóné (szászvárosi) vezetése alatt megtekintették szépség és kifejltség, szerint osztályozták és körülbelül 300 anyát 2—10 koronáig terjedő jutalomban részesítették, a jutalmokat Pap György osztotta ki, természetesen az anyák és gyermekeikkel csókoltatván meg kezét és nagy öröm volt egy egy erőteljesnek ígérkező gyermek megcsókolásánál. Délutáni 1 órák a jutalmazott gyermekek és anyáik egy oda hozatott fényképészszel le lettek vétetve, majd 1/2 2 órák kezdetét vette az ebéd, melyen fügens politikusaink közül csupán egyedül Mihályi Tivadar nagyilondai képviselő vett részt. Főhelyen Pap György és Barbalovics Alimpius ültek; nevezettekén kívül ismertebb nevű nemzetiségű egyén Lukács László laczfalusi lelkész, Pap László meszesszentgyörgyi főesperes, dr. Pap György zilahi ügyvéd vett részt. Az ebéd 3 koronás volt, 504 terítéssel és az udvaron felállított fedett sátorban folyt le. Megjegyzem, hogy intelligens elem 41-en Marosán Gábor illésfalvi körjegyzőnél ebédelt, amennyiben Pap Györgyék nem számítottak ennyi vendégre. A toastirozást a vikárius kezdette meg Ő Felségére üritvén poharat, ki atyai gondoskodása alá vette a román nemzetiséget is. Azután Pap György (illésfalvi) beszélt, kifejezését adva elért céljának, hogy aggkorára való tekintettek sikerült összehoznia „Testvéreim” és így, mint az ők patriárchájuk ezen szép számu összejövetelből látja, hogy vallásuk és nyelvök védelmére az ifjabb kor is összetartó lesz. Majd Lukács László laczfalusi pap üritett poharat Pap György további egészségére, kérve a nemzetiséget, hogy Pap Györgyöt mint eddig is atyjókként tiszteljék és bármilyen ellenáramlattal szemben is nyelvöket és vallásukat védjék meg, mely szándékok ellen hiszi, a hatóságnak kifogása nem lehet. Ezután Pataki nevű zafari (Szatmármegyei) lelkész, mondott vallásuk érdekében beszédet felkérvén a Szilágyvármegyei románságot, hogy a közel napokban Szatmármegyében tartandó nemzetiségű gyűlésen vegyenek részt. Pap László meszesszentgyörgyi esperes beszélt ezután, laczfalusi Lukács Lászlót (correct este: illésfalvi Pap Györgyöt n.n.) köszöntvén fel, ki Vitéz Mihály és más, szerinte történelmi hírű hősök követőjeképp fáradozik a nemzetiség céljainak elérésére, vegyen a jelenlegi nemzedék tőle példát, ki a nemzetiség érdekében a martírságtól sem rettent vissza és nem is fog visszarettenni. E pillanatban felemelkedni szándékoztam, mit a velem majdnem szemben ülő vikárius észre vehetvén nyomban felállott, rövid magán imával az ebédet befejezettnek mondotta. A midőn megjegyzem, hogy amennyiben az értékesebb jelen voltak és szónokok beszédeikben az állameszme ellen tüntetőt mondani óvakodtak, elhagytam Pap Lászlónak rendreutasítását, de valószínűnek fővezetője lehet, mit onnan is következettek, hogy számosan készültek volna őt beszédéért üdvözölni, ha a vikárius az ebédet be nem rekesztette volna.

Ezek után ugyancsak a Pap György udvarán délutáni 5 órák a köznép tánczolt és megengedtem 10 ifjúnak, hogy nemzeti öltönyben (bocskor, ing, gatyá, kucsma, szallag és nagy bot) a Calusert bemutathassák. Esti 7 órák a köznép teljesen eloszlott, 2 járórral biztosítottam az éjeli csendet, a korcsmáknak 10 órák való bezárását elrendeltem és 9 órák vette kezdetét az úri osztály tánczvigalma, melyen körülbelül 120 pár, de nem nemzeti ruhában, vett részt, és ezeknek is a Caluser rövid bemutatását megengedtem. Esti 1/2 9 órák érkezett meg Bukarestből automobilon Cantakuzénó és Butkulesku Emánuel bojárók, továbbá Floresku a volt romániai liga sekretáriusa valamint Filipescu Niku volt bukaresti polgármester és minster, kik Pap György magán lakásában átöltözködve vacsorázás után éjjel 1/2 11 órák a táncz helyiségbe jöttek és ott, különösen a hölgyekkel foglalkoztak annélkül, hogy a házigazda papokat vagy még jelenlevő úri osztályhoz tartozókat nekik bemutatott volna. Magam éjjel utáni 1 órák az őrre mentem Lósa főhadnaggyal közölve, hogy e déli vonattal Kolozsvárra vissza utazzék a 40 csendőrével és Illésfalván hagytam az ottani őr 4 főnyi legénységén kívül, Mentő szilágycsehi és Kiss Gergely zilahi járás őrmestereket, utóbbi kettőt azon megbízatással, hogy a külföldi vendégek esetleges gyűlésről szerezzenek bizalmas értesülést.

Összefoglalva a látogatottakat és tapasztaltakat, jelenthetem, hogy hozzávetőleg 3.000 főből állott az összes közönség, ezekből intelligens férfi 150, nők 450 és gyermek 100 lehetett a többi nagy részt illésfalvi, azután pedig a szomszédos községekből való földmives nép volt. Általában az egész nap lefolyása nyugodt és rendes volt, kifogásolni való viselkedést csupán Pap László meszesszentgyörgyi főesperes tanusított, amit előttem több pap és ügyvéd helytelenített is. A legkorrektebbül mindenesetre a nagyilondai országos képviselő viselte magát, ki sem a templomban tartott 2 gyűlés alatt, sem az ebéd idején egy árva szót sem váltott, kivéve nejét, sőt a második tál ételnél (Lukács László felszólalása után)

nyomban és nejével együtt eltávozott és az esti tánczvigalom megkezdéséig nem is mutatkozott. Már délután 5 óra körül dr. Pap Mihály szilágycsehi, Pap Imre zsibói, dr. Pap György zilahi, valamint a környékbeli és távolabb lakó lelkészek mintegy negyvenen már elutaztak úgy, hogy az esti tánczvigalomra dr. Getie János és Szűcs János zilahi, dr. Pap Sándor szilágycsehi ügyvédek, a naszódi oláh gimnázium igazgatója, Kozma Endre szilágysomlyói bankigazgató, Lukács László laczafalusi, Illés János oláhbaksai, Bruchentál János bikáczai, Pap János szamosujlaki Lengyel János felsővárczai, Pap László alsóvárczai, Pataki zázari, Gávriss Ágost vadafalvi, Lengyel Tódor bükkötőfalusi lelkészek és vagy 30 tanító családjaikkal maradtak ott és körülbelül 15 papnövendék és ugyanannyi képezdész. Jelen volt még egy Kővárhosszúfaluról nősült bojár, nevét jól megjegyezni nem tudtam (talán Wukulescu) kinek neje felesége volt Nikita János néhai zilahi ügyvéd, de Szilágysomlyóról elköltözött fiának. Ez azonban tisztán nejét foglalta le magának és bizalmasabban senkivel sem érintkezett.

Miután előttem nyilvánvaló volt, hogy az országos román nagy gyűlés összehívása tárgyában a román komité (ha talán ezek kik automobilon utaztak ide, oda tartoznak) nyilvános gyűlés a külön semmibe vett és úgy láttam, hogy előttük tisztán alá rendelt szerepre szánt visszamaradt papokkal tartatni nem fog és legfeljebb Pap György, Lukács László, Kozma Endre és a bukarestiek az esetleges megbeszélést csupán a Pap György magán lakásában tartanák meg, eltávoztam.

Arról, hogy Pap György 80-ik (n.m. corect este: 70-ik) évfordulójának miként való megünneplését tárgyalják, szó nem volt.

Végül a csendőrségre vonatkozólag jelentem, hogy azt egész napon a laktanyában tartattam és így és egyébként is a tapintatosságot szem előtt tartottam. Jelentésem tudomásul vételét kérve, annak jelzésével, ha bizalmas értesüléseim találnak lenni, úgy jelenteni fogok, vagyok Méltóságodnak.

(pecsét)

Szilágy Cseh, 1907, Augusztus hó, 5.

alázatos szolgálja
Nikolajevits László
főszolgabíró

Cota: Arh. Stat. Sălaj, fond Prefectura jud. Sălaj, seria Comitele suprem-confidențiale, fascicola nr. 93/1907, document nr. 91/1907.

Observații:

-original, limba maghiară

Traducere

De la primpretorul plasei Cehu-Silvaniei

număr confidențial 30/1907

Domnule Comite Suprem!

Cu referire la ordinul cu numărul confidențial 90/1907, în legătură cu raportul meu referitor la adunarea cu caracter naționalist din Băsești, prezentat telefonic în 4 luna curentă, înaintez, în următoarele raportul meu amănunțit: În 4 luna curentă, dimineața la ora 7 m-am prezentat în Băsești și de la locotenentul-major Lósa conducătorul celor 46 de jandarmi dispuși acolo am obținut informație despre primirea făcută în 3 după amiază, luna curentă, direcțiunii despărțământului și comitetului reuniunii de femei, care s-a desfășurat în deplină ordine, fără embleme și steaguri de colorit național, dar festiv.

(Festivitățile n.n.) au început conform raportului întocmit nouă, în 4 luna curentă cu oficierea serviciului divin, de către vicarul din Șimleul-Silvaniei, Olimpiu Barbuloviciu asistat de protopopul Augustin Vicaș din Măieriste și preotul Anton Băliban din Băsești. Atît liturghia cit și scurta rugăciune n-au conținut referiri politice. Serviciul divin s-a terminat la ora 9,30 și amintitul vicar în calitate de președinte a asociației culturale, din cauza senilității și epuizării sale, a dorit, respectiv a cerut ținerea adunării ordinare anuale aprobată în școala confesională aflată departe de biserică, ceea ce eu, firesc, am aprobat. (Deși n.n.) au aerisit aglomerata biserică, în timpul serviciului divin aproximativ 150 de intelectuali,

bărbați și femei, au ieșit din biserică și au privit piatra de mormint ridicată acolo de Gheorghe Pop în amintirea fostului vicecomite Petru Pop de Băsești, bunicul său dinspre mamă. După aceasta, umplându-se pînă la refuz biserica de aproximativ 300 de intelectuali și 500 de țărani, vicarul a deschis adunarea generală anuală a asociației culturale, apoi dr. Coriolan Meseșan avocat din Șimleul-Silvaniei, secretarul asociației a făcut bilanțul ultimului an de funcționare a asociației și cu tristețe a constatat că taxele de membru au scăzut neobișnuit. În propunerea lui Gheorghe Pop adunarea a început să primească noi membri. Preotul din Siremti, Teodor Lenghel ca membru de bază (era în comitetul de conducere n.n.) a donat 200 de coroane, iar cei 30 membri ordinari cîte 10 coroane. Lui Gheorghe Pop i-au vîndut broșuri privind cultivarea rațională a pămîntului cu cîte 10 fileri. După aceea au distribuit premii mărunte țăranilor care s-au dovedit mai vrednici. În final, după cîteva schimburi de păreri și sfaturi pe teme gospodărești, președintele a închis adunarea.

După aceasta soția lui Andrei Cosma, ca președinte a reuniunii de femei a deschis adunarea (reuniunii n.n.) prezentînd darea de seamă a reuniunii pe ultimul an de funcționare și (a vorbit n.n.) despre educația sănătoasă a copiilor, apoi cam 40 inși au intrat (în reuniune n.n.) cu o taxă anuală (de membru n.n.) de 2 coroane, după care cu vînzarea cu cîte două coroane a cărților referitoare la un sfert de veac de înființarea (de funcționare) a școlii românești din Șimleul-Silvaniei, această adunare s-a terminat.

După aceasta mulțimea în număr de aproximativ 1500 de inși, care au fost în biserică, precum și afară și care se adunase în uliță, au mers în curtea lui Gheorghe Pop, unde la ora 12 la amiază a început expunerea copiilor, care în aceea a constat, că din partea conducerii comitetului delegat, de sub conducerea soțiilor lui Andrei Cosma și Vasile Hossu din Orăștie a admirat frumusețea și desfășurarea (prezentarea) copiilor aduși acolo în haine curate, în urma înștiințării țăranilor cu copii între 1—4 ani, în prealabil, de către preoți și învățători, după care i-au categorisit și la aproximativ 300 de mame le-au distribuit premii de 2—10 coroane. Premiile au fost împărțite de Gheorghe Pop și în mod firesc mamele și copiii i-au sărutat mîna și mare bucurie era cînd se ducea la sărutat cîte un copil plin de vigoare. La ora 1 după amiază copiii și mamele premiate au fost fotografiate, apoi la ora 13,30 a început masa, la care dintre politicienii remarcabili numai singurul Teodor Mihali deputat de Ileanda (deputat parlamentar n.n.) a participat. La locul de frunte s-au așezat Gheorghe Pop și Olimpiu Barbuloviciu. În afară de menționații indivizi naționaliști (adică luptători naționali români n.n.), cu nume mai cunoscut au luat parte Vasile Lucaciu preot în Sisești, Vasile Pop protopop din Sîngeorzul de Meseș și dr. Gheorghe Pop avocat din Zalău. Masa a fost de 3 coroane, cu 504 farfurii și s-a desfășurat în cortul acoperit așezat în curte. Menționez că 41 de intelectuali au mîncat la notarul cercual Gavril Mureșan din Băsești, întrucît Gheorghe Pop n-a scontat pe atîția oaspeți. Toastarea a început-o vicarul care a golit (a ridicat n.n.) paharul pentru Majestatea Sa (Împăratul n.n.) care a luat sub îngrijirea sa părintească și naționalitatea română. După aceea a vorbit Gheorghe Pop de Băsești, arătînd că scopul l-a realizat, că deși bătrîn a reușit să-și adune „Frații” și astfel se vede din acest frumos număr al celor adunați că el este patriarhul lor și că cei mai tineri vor fi solidari (în lupta n.n.) pentru apărarea religiei și limbii. Apoi, preotul Vasile Lucaciu din Sisești a ridicat paharul pentru sănătatea lui Gheorghe Pop cerînd naționalității (române n.n.) să-l cinstească ca pînă acum, ca pe un părinte și să-și apere limba și religia în fața oricărui val (încercări de deznationalizare n.n.), atîtundîni care nu contravin legalității. După aceasta preotul din Săsar (comitatul Satu-Mare) pe nume Patachi s-a referit la probleme de religie, cerînd românilor din comitatul Sălaj să ia parte la adunarea naționalistă (națională românească n.n.) ce o să se țină în zilele apropiate în comitatul Satu-Mare. Protopopul Vasile Pop din Sîngeorzul de Meseș vorbește după acesta salutîndu-l pe Vasile Lucaciu din Sisești (corect: pe Gheorghe Pop de Băsești n.n.) care se străduiește ca un urmaș a lui Mihai Viteazul și a altor vestiți eroi ai istoriei de după acesta (după Mihai Viteazul n.n.) pentru realizarea scopurilor naționale și generația actuală să ia exemplu de la el, care în interesul naționalității nu s-a dat și nici nu se va da înapoi de la suferință. În această clipă am intenționat să mă ridic, dar vicarul care ședea aproape vizavi de mine, observînd, cu o scurtă rugăciune a închis masa. Menționez că întrucît au fost prezenți oratori și oameni mai valoroși s-au ferit de a se manifesta contra statului în discursurile lor iar lui Vasile Pop i-am lăsat instrucțiuni, dar probabil el este principalul conducător, ceea ce și de acolo se poate vedea, că numeroși l-ar fi felicitat pentru discurs, dacă vicarul n-ar fi dizolvat masa (adunarea de masă n.n.).

După acestea la ora 5 după amiază poporul de rînd a dansat în curtea lui Gheorghe Pop și eu am permis ca 10 tineri în costumație națională (opinci, cămăși, cioareci, căciuli, panglici și bîte mari) să prezinte Călușarul. Seara la ora 7 poporul de rînd s-a împărțiat în totalitate și cu două patrule am asigurat liniștea nopții. La ora 10 am ordonat închiderea circiurilor și la ora 9 a început petrecerea clasei domnești, la care au luat parte aproximativ 120 de perechi, însă nu în costume naționale. Și în fața acestora am permis o scurtă prezentare a Călușarului.

Seara la ora 8,30 au sosit cu automobilul din București, boierii Cantacuzino și Emanoil Butculescu, apoi Florescu fostul secretar al ligii României, precum și Nicu Filipescu fost primar al Bucureștiului și ministru, care s-au schimbat în locuința lui Gheorghe Pop și noaptea la ora 10,30 au venit la locul de dans și acolo s-au prins în joc, îndeosebi cu doamnele, fără ca gazda să le fi prezentat preoții și pe cei care mai erau prezenți din clasa domnească. Personal, la ora 1 după miezul nopții am mers la post (postul de jandarmi n.n.) și i-am comunicat locotenent-majorului Lósa, ca împreună cu cei 40 de jandarmi cu trenul de azi de la amiază să se reîntorcă la Cluj și la Băsești înafară de grupa de acolo de 4 jandarmi i-am lăsat pe plutonierii de plasă Mentő din Cehu-Silvaniei și Kiss Gavril din Zalău. Pe ultimii doi i-am lăsat cu sarcina informării confidentiale despre eventuala organizare a unei adunări a oaspeților din străinătate.

Sintetizînd cele văzute și observate, pot raporta, că, aproximativ, din 3.000 de inși a constat întreaga adunare, dintre aceștia bărbați intelectuali 150, femei 450 și copii cam 100. Ceilalți mare parte țărani din Băsești și comunele învecinate.

În general, desfășurarea întregii zile a fost liniștită și ordonată. Comportare care s-a abătut numai protopopul Vasile Pop din Sîngeorzu de Meseș a manifestat, ceea ce în fața mea mai mulți preoți și avocați au și dezaprobat. Cel mai corect în toate împrejurările s-a comportat deputatul parlamentar de Ileanda, care n-a schimbat nici un singur cuvînt nici la cele două adunări ținute în biserică, nici în timpul mesei, înafară de soție, ba chiar la o doua masă (după cuvîntarea lui Vasile Lucaci) împreună cu soția a plecat și pînă la începerea petrecerii de seara n-a apărut. În jurul orei 5 dr. Mihai Pop din Cehu-Silvaniei, Emeric Pop din Jibou, dr. Gheorghe Pop din Zalău, precum și preoții ce locuiesc în împrejurimi și mai departe, cam 40, au plecat, astfel că la petrecerea de seara au rămas acolo avocații dr. Ioan Ghetie și Ioan Suciu din Zalău, dr. Alexandru Pop din Cehu-Silvaniei, directorul gimnaziului valah din Năsăud, Andrei Cosma directorul de bancă din Șimleul-Silvaniei, preoții Vasile Lucaci din Sisești, Ioan Ilieș din Bocea, Ioan Bruchental din Bicaz, Ioan Pop din Someș-Uileac, Ioan Lenghel din Oarta de Sus, Vasile Pop din Oarta de Jos, Patachi din Săsar, Augustin Gavriș din Odești, Teodor Lenghel din Stremți și 30 de învățători cu familiile și aproximativ 15 studenți la teologie și tot cam atîția elevi de școli normale. A fost prezent și un boier căsătorit din Satulung al Chioarului, stabilit la băiatul său din Șimleul-Silvaniei, numele n-am putut să-l notez (poate Vuculescu) a cărui nevastă a fost soția răposatului avocat Ioan Nichita din Zalău. Acesta însă s-a întreținut numai cu nevastă-sa și mai confidențial n-a fost în relații cu nimeni. După ce m-am convins că fruntașul român și adunarea publică n-a hotărît nimic în problema convocării unei mari adunări românești (dacă nu doar să întoarcă vizita celor care au călătorit cu automobilul aici) și am văzut clar că nu se vor întreprinde cu preoții rămași pentru scopul scontat și cel mult Gheorghe Pop, Vasile Lucaci, Andrei Cosma și bucureștenii numai în locuința lui Gheorghe Pop vor ține eventuale convorbiri, am plecat.

Despre felul în care să se trateze (să se prezinte publicului n.n.) sărbătorirea a 80 de ani (corect: 70 de ani n.n.) ai lui Gheorghe Pop n-a fost vorba. În final, referitor la jandarmie raportează, că toată ziua am ținut-o în cantonament și astfel m-am menținut cu tact.

Cerînd luarea la cunoștință a raportului meu, cu remarca, că dacă va fi găsit drept confidențial, astfel voi mai raporta.

Sînt al Luminății Voastre.

Cehu-Silvaniei, 5 august 1907.

[sigiliul]

slug. umilă Vasile Nicolaieviciu
primpretor

**L'ANNIVERSAIRE D'ACCOMPLISSEMENT DU SOIXANTE-DIX ANS DE LA VIE
DE GHEORGHE POP DE BĂSEȘTI DE 4 AOUT 1907 — MOMENT
SIGNIFICATIF D’AFFIRMATION DE LA VOLONTÉ POUR LIBERTÉ
ET UNITÉ NATIONALE DU PEUPLE ROUMAIN**

(R é s u m é)

Cette étude nous présente les festivités du Băsești de 4 aout 1907, organisées avec l'occasion d'accomplissement de 70 ans de la vie de Gheorghe Pop de Băsești, le chef des Roumains transylvains de commencement du notre siècle dans la lutte pour liberté et unité nationale.

ISTORIA CONTEMPORANĂ

ASPECTE PRIVIND DEZVOLTAREA MINERITULUI ȘI A METALURGIEI NEFEROASE ÎN NORDUL TRANSILVANIEI ÎNTRE ANII 1919—1940. ACTIVITATEA CAPITALULUI PARTICULAR

Din punct de vedere al activității miniere regiunea Baia Mare este una din cele mai vechi din Europa, iar varietatea și frumusețea exemplarelor mineralogice întâlnite, mai cu seamă în părțile superioare ale zăcămintelor, a dus demult renumele său peste hotare, pentru că nu există muzeu mineralogic mai însemnat, în care mineralele regiunii Baia Mare să nu figureze la loc de frunte¹.

Scopul acestor rînduri este de a înfățișa activitatea minieră desfășurată în această regiune nordică a țării în cei 21 de ani cîți s-au scurs din momentul unirii Transilvaniei cu România și pînă în momentul cedării părții nordice a acestei provincii Ungariei horthyste, prin odiosul dictat de la Viena, din august 1940.

Atît înainte cît și după anul 1918 statul a fost acela care a exploatat cel mai intens bogățiile subsolului regiunii miniere a Băii Mari și mai puțin particularii. Este deci explicabil de ce majoritatea cercetătorilor s-au preocupat în primul rînd de descrierea activității statului în acest domeniu, neglijînd activitatea societăților particulare. Ca urmare, vom încerca să umplem acest gol prin expunerea de față.

După anul 1918 toate proprietățile aparținătoare fostei Direcții regale a minelor trec în posesia statului român, fiind administrate de Ministerul Industriei și Comerțului, în cadrul căruia a fost organizată Regia Publică Comercială a Intreprinderilor Miniere și Metalurgice ale Statului din Ardeal

RIMMA. În cadrul acesteia funcționau: Direcția Baia Mare și Direcția Hunedoara. În 1940, prin decretul lege nr. 692 cele două direcții se transformă în întreprinderi independente, anume: Minele de aur ale statului — MINAUR, și Uzinele de fier ale statului din Hunedoara.

În posesia Direcției minelor și Uzinelor statului din Baia Mare intrau exploatări miniere atît din regiunea Baia Mare cît și din munții Apuseni. Grupul Baia Mare cuprindea 6 exploatări miniere: Valea Roșie și Dealul Crucii — aur și argint; Baia Sprie — plumb, argint, cupru, zinc, pirite; Cavnic — aur, argint, plumb, cupru, zinc; Băiuț — aur, argint, plumb, cu-

¹ *Analele minerilor din România*, nr. 10/20 oct. 1941, p. 266—267.

pru; Rodna Veche — pirită. La acestea se alătură Uzina metalurgică „Firiza de Jos” și Instalația de afinare a aurului².

În ceea ce privește producția, randamentul exploatărilor miniere ale statului în zona Baia Mare și nivelul utilității tehnice, deosebim două etape distincte, și anume: etapa 1919—1930, caracterizată prin administrarea în regie directă de stat și se caracterizează printr-o activitate de pregătire a investițiilor de mai târziu și o treaptă de raționalizare a lucrărilor; cea de-a doua etapă cuprinsă între 1931—1940, se caracterizează printr-o administrare comercială sub formă de regie publică și un timp chiar autonomă. Această etapă se mai caracterizează prin efectuarea unor investiții importante³.

În ceea ce privește capitalurile particulare, cele două etape menționate mai sus pot fi aplicate și în acest caz, cu rezervele ce le impun unele particularități ce le au societățile și asociațiile miniere particulare în comparație cu întreprinderile statului și care vor fi scoase în evidență pe parcursul acestei expuneri. Mai facem precizarea că industria minieră și metalurgică din nordul Transilvaniei nu a cunoscut criza economică din anii 1929—1933, când producția a fost în continuă creștere.

Greutățile din anii 1919—1930 au la bază faptul că în anii anteriori actului de la 1 Decembrie 1918 au fost adoptate în domeniul mineritului metode de lucru iraționale, fie prin aplicarea unei exploatări forțate a filoanelor bogate, fie prin întreruperea lucrărilor în părțile sărace și neefectuarea la timp a susținerilor. Asemenea metode au dus la epuizarea zăcămintelor, la dărâmarea unor galerii și inundarea altora prin întreruperea funcționării pompelor de mină. Întreruperea lucrului în anii războiului mondial din 1914—1918, fără a se continua acțiunea de întreținere a minelor a dus la inundarea și prăbușirea multor galerii de mină, cum e cazul minelor particulare din Valea Borcutului, sau aparținând statului ca: Dealul Crucii, Baia Sprie și Cavnic. În cazul acestora din urmă au fost necesari mai mulți ani până au reintrat în activitatea normală⁴.

Produse	1919—1925 media	1926—1931 media	1932	1933	1934	1935
Au (kg)	189	350	510	731	729	956
Ag (kg)	1204	1987	3839	5613	4901	3903
Pb. (t)	321	740	1421	1795	1773	2080
Cu (t)	16	17	78	160	147	165
Minereu (t)	40467	62871	77608	93299	102976	106426

² Arh. Stat. Baia Mare, fond. Direcția minelor și uzinelor statului, dosar nr. 145/1933 și 31/1948. Vezi și C. Oszoczeki — I. Sabău, Direcția minelor și uzinelor metalurgice, în Revista Arhivelor, 1/1967, p. 179—198.

³ *Ibidem*, dosar nr. 31/1948.

⁴ *Idem*.

Iată, pe scurt, care au fost principalele investiții făcute de stat, între anii 1930—1940 la minele și uzinele metalice ce-i aparțineau în nordul Transilvaniei: între anii 1930—1931 este pusă în funcțiune instalația de flotație de la „Dealul Crucii” cu o capacitate inițială de 100 t minereu în 24 de ore. Această instalație a fost triplată între 1935—1936, prelucrând și minereul de la „Valea Roșie”; în 1931 a fost terminată și instalația de flotare de la Baia Sprie cu o capacitate inițială de 120 tone, care a fost dublată între 1935—1936; flotația de la Băiuț a fost începută în 1934 și terminată în 1936, cu o capacitate de 70 tone de minereu în 24 de ore; a fost construit între 1935—1936 funicularul dintre Cavnic și Baia Sprie, lung de 10 km; a fost construită la Baia Mare în 1925 instalația de afinare electrică a aurului și argintului, amplificată până în 1933, capabilă să prelucreză 10 tone de aur și 20 de tone de argint pe an; a fost amplificat între 1934—1935 Laboratorul de analize de la Baia Mare; a fost construită între anii 1937—1938 instalația de cianurare a concentratelor pirotoase aurifere de la „Dealul Crucii” cu o capacitate de 30 de tone în 24 de ore; Uzina „Firiza de Jos” a fost mărită prin dotarea ei cu instalații noi⁵.

În interiorul minelor s-a mărit randamentul de lucru prin introducerea perforatorului mecanic, pentru prima oară la Baia Sprie în 1928, apoi în 1935 la Băiuț și pe o scară mai mică la Cavnic, iar în 1939 la „Dealul Crucii” din Baia Mare.

Totalul investițiilor făcute de stat în regiunea minieră a Băii Mari se ridică între 1919—1940 la 500 milioane lei, din care 331.325.189 lei la intervalul 15 mai 1931 — 1 aprilie 1940⁷.

Dăm în continuare un tabel cu producția de minereu și metale, obținută de Direcția minelor și uzinelor statului în anii interbelici:⁸

1936	1937	1938	1939	1940	Obs.
1041	1200	1919	1121	922	În 1940
7323	9624	8489	7786	5467	e inclusă producția până în
2620	3403	3128	2828	1865	luna august
211	275	270	290	228	
134788	178603	177053	172176	91211	

⁵ *Idem.*

⁶ *Analele minelor din România* nr. 10/20 oct. 1941, p. 271.

⁷ Arh. Stat. Baia Mare, fond „Direcția minelor și uzinelor statului”, dosar nr. 31/1948.

⁸ *Idem.* A se consulta și V. Morușiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj, 1929, p. 63—70.

Uzina prelucra minereurile extrase din minele statului cât și a unei mari părți din cele extrase din minele particulare cum ar fi „Firiza de Jos”. Anul construirii uzinei nu se cunoaște, se știe doar că uzina a fost reconstruită în 1844 după ce au fost părăsite instalațiile mai vechi ce se aflau ceva mai la Nord de actuala uzină.

Iată câteva cifre referitoare la producția de metale neferoase a uzinei:⁹

Anul	Aur (kgr.)	Argint (kgr.)	Plumb (tone)	Observații
1932	710,740	4908,015	1937,561	În 1931 Uzinele de la Strîmbu Băiut au fost oprite din cauza nerentabilității, activitatea lor fiind preluată de Firiza de Jos și în 1933 a fost suspendată exploatarea piritei la Rodna Veche, deoarece această pirită se obține la Baia Sprie.
1933	1088,112	10957,532	2861,918	
1934	1120,404	8388,108	2141,445	
1935	1256,633	8502,934	20121,792	
1936	1237,300	7315,245	2011,954	
1937	1641,690	11135,966	3255,005	
1938	1509,374	10659,709	2600	
1939	1748,608	9470,822	2416,089	

Uzina „Firiza de Jos” mai producea: plumb moale, plumb tare, argint de topire, cupru convertizor, glazură (oxid de plumb), țevi de plumb și sulfat de cupru¹⁰.

Au fost cazuri când cantitatea de minereu extrasă depășea posibilitățile de prelucrare ale uzinelor și șteampurilor de la mine, fiind necesară trimiterea acestui surplus de minereu în străinătate, unde de regulă era prelucrat cu pierderi pentru statul român, decât dacă s-ar fi prelucrat în țară. Spre exemplu în anul 1938 Direcția minelor și Uzinelor statului a trimis în Germania la Freiberg 2472,587 t șlicuri aurifere, din care s-au extras 102.418 kg aur și 353.932 kg argint¹¹. Astfel de situații întâlnim și în cazul societăților particulare.

În ceea ce privește capitalul particular din domeniul mineritului și metalurgiei neferoase din nordul României facem precizarea că în centrul atenției noastre vor sta marile societăți miniere. Menționăm faptul că unele din acestea mari societăți s-au format prin acapararea bunurilor micilor asociații miniere. Aceste mici asociații miniere cele mai multe fiind organizate pe cuxe (acțiuni) cu un capital redus, sau chiar de loc aveau un număr de lucrători mic (rar depășeau cifra 10) care își desfășurau activitatea folosind mijloacele tehnice înapoiate. Rezultatele fiind, evident, în aceste condiții, mai mult decât modeste, după cum se văd și din tabelul de mai jos¹².

⁹ *Idem*, fila 16.

¹⁰ *Idem*, fila nr. 33—46.

¹¹ Arh. Stat. Baia Mare, Fond „Inspectoratul geologic minier”, dosar nr. 22/1938.

¹² *Idem*.

Anul	Numele asociației	Locul de unde se afla	Mineritul	Au (kg)	Ag (kg)	Nr. de lucrători
1938	Ion Evanghelistu	Valea Roșie	16	—	—	3
1938	Conrad Artimoniu	Baia Mare	10	—	—	3
1938	Petru	Băița	69	—	—	16
1938	Etel	Nistru	25	0,799	0,288	13
1938	Rotmund	Baia Sprie	30	0,87	0,90	
1938	Alexandru	Băița	151	2,927	0,559	7
1938	Coroana de aur	Nistru	100	0,490	0,746	
1938	Doamne ajută	Băița		1,501	2,009	10

În ceea ce privește numărul acestor mici asociații vom arăta doar că într-un raport din 25 iunie 1947 al Inspectoratului geologic minier din Baia Mare se preciza că în subordinea acestuia se găseau 110 întreprinderi miniere¹³. Acest raport ca și multe alte documente dovedesc că pe întreg parcursul etapei de care ne ocupăm și chiar mai târziu până la actul naționalizării din 1948, numărul acestor mici asociații miniere era foarte mare în schimb importanța lor economică era redusă.

Dacă analizăm capitalurile particulare investite în industria minieră și metalurgică din nordul României sub aspectul provenienței acestora, se poate constata că investițiile particulare românești predomină comparativ cu investițiile din alte țări. După 1918 importanța capitalului german, austriac, și maghiar scade considerabil, fără să le ia locul, așa cum s-a întâmplat în alte ramuri economice, capitalurile franceze, engleze sau americane. Acest aspect al predominării capitalurilor românești a fost favorizat evident și de Legea minelor din 1924. Dintre capitalurile străine cel mai puternic era cel francez, existent pe aceste meleaguri încă înainte de 1918¹⁴.

„Societatea franceză a minelor de aur din Transilvania” („Société Française des Mines D'Or de Transylvanie”) poartă acest nume din anul 1932, până atunci se numise „Societatea franceză a minelor de aur de la Băița” așa cum fusese stabilit în statutul acestei societăți din 1909, ce-i consfințea în felul acesta apariția. În același statut se preciza că sediul societății este fixat la Paris, strada Saint Honoré nr. 366. Bazele societății sînt puse de marchizul de Saint-Seine și Georges Martin cu un capital de 1600000 franci¹⁵.

Societatea a preluat proprietatea alcătuită de 4 asociații miniere, după cum urmează: „Mina galbenă”, „Thyrza Sf. Mihai”, „Carolina”, în perimetrul localității Băița și „Doamne ajută” de la Nistru, cu o suprafață con-

¹³ Ibidem, dosar nr. 29/1947.

¹⁴ Pentru sec. XIX pînă la 1918 se poate consulta A. Balogh, în *Marmația*, 1979, p. 137—151.

¹⁵ Arh. Stat. Baia Mare, fond „Inspec. geologic minier, dos. 25/1929.

cesionată de 108 ha¹⁶. În cadrul acestei suprafețe sînt cuprinse un număr de 12 concesiuni miniere¹⁷.

Începînd cu 1914 Societatea și-a redus activitatea profilîndu-se mai mult pe minereu plumbos. După 1919 se profilează pe minereul quartos de aur și argint. În primii ani de după 1919 societatea prelucra în medie 150 t minereu lunar cu două șteampuri aflate la o distanță de 4 km de mina Galbenă¹⁸.

Se fac investiții în direcția măririi capacității de producție. A fost construită în 1930 o instalație de flotare cu o capacitate de 120 t pe zi (24 ore), concentrînd minereul tratat de 11 ori și extrăgîndu-se aproximativ 90% concentrate din cantitatea de minereu prelucrată. Ca generatori de energie, societatea dispunea de o turbină hidroelectrică de 25 CP și două motoare „Diesel” de cîte 150 C.P. fiecare. Societatea mai dispunea de un laborator pentru analize și de un atelier mecanic¹⁹.

În anul 1933 societatea începe demersurile pentru a obține aprobarea de a mări capacitatea uzinei de flotare pînă la 250—300 t zilnic, deoarece cantitatea de minereu extrasă depășea posibilitățile de prelucrare ale uzinei. În același timp se cerea completarea cu o instalație de flotare diferențială și o instalație de cianurație. Instalația de flotare diferențială urma să permită valorificarea plumbului și cuprului ca urmare a conținutului puțin ridicat al concentratelor în aceste metale (aramă 1—2% și plumb 8—9%) și care se pierdeau, deoarece nu erau plătite la topitorie.

În noiembrie 1933 societatea decide încetarea lucrului și concedierea unui mare număr de muncitori pînă la obținerea aprobărilor necesare montării noilor instalații. În cele din urmă aceste aprobări se obțin și societatea avînd noile instalații își reia lucrul în luna mai a anului 1934²⁰.

Deoarece 24% din acțiunile societății erau deținute de cetățeni români, în calitate de directori este numit în 1932 alături de Pierre Colomer, cetățean francez și inginerul român Alexandru Iancu²¹. În același an 1932 capitalul societății se ridică la 10.000.000 franci avînd un număr de 996 angajați.

Dăm, în continuare un tabel cu producția realizată de societate în anii 1919—1927²².

În 1933 societatea a avut o producție de 176,218 kg de aur și 1011,022 kg de argint; în 1935 — 76,970 kg aur și 536,122 kg argint iar în 1936 148,95 kg aur și 709,722 kg argint²³.

„Fabrica de acid sulfuric și produse chimice” „Phönix” S.A. a fost înființată în 1907 de către industriașii familiei Weiser. Ei au primit de la

¹⁶ *Ibidem*, dos. nr. 8/1928 și nr. 10/1931.

¹⁷ *Ibidem*, dos. nr. 13/1926 și dos. nr. 14/1929.

¹⁸ *Ibidem*, dos. nr. 8/1928.

¹⁹ *Ibidem*, dos. nr. 14/1929.

²⁰ *Ibidem*, dos. nr. 14/1933.

²¹ *Ibidem*, dos. nr. 12/1932.

²² *Ibidem*, dos. nr. 9/1928.

²³ *Ibidem*, dos. nr. 36/1933, dos. nr. 28/1935 și dos. nr. 13/1933.

Anul	Aur (kgr.)	Argint (kgr.)	Nr. de muncitori
1919	4,142	26,544	20
1920	7,424	34,450	22
1921	6,344	34,404	27
1922	13,786	125,014	30
1923	12,030	79,353	33
1924	6,127	22,116	33
1925	11,943	75,027	40
1926	13,395	43,345	45
1927	18,033	43,146	40

statul maghiar o concesiune pe timp de 30 de ani prin care aveau dreptul de a valorifica gazele, respectiv fumurile de la topitorie, care conțineau sulf. Pe baza acestei convenții s-a clădit fabrica de acid sulfuric de la Ferneziu. Activitatea fabricii a fost lărgită mai târziu cu următoarele produse: sulfat de cupru, piatră acră, sare amară, calaican, acid acetic și superfosfat.

În 1925 la licitația fabricii de sticlă „Renyi” din Baia Mare, „Phönix” a cumpărat-o împreună cu terenul din jur și treptat toate instalațiile firmei sînt mutate din Ferneziu în Baia Mare, pe locul fabricii de sticlă. Astfel, în 1927 intră în funcțiune fabrica de litargă și fabrica de acid clorhidric; în 1928 intră în funcțiune flotația, centrala electrică, fabrica de calaican, fabrica de sare amară, fabrica de alaun, fabrica de „sarea lui Glauber”, fabrica de sulfat de aluminiu; 1929/1930 fabrica de acid sulfuric; în 1930/1931 au pornit o parte din topitorie, fabrica de alaun de crom, fabrica de tablă de plumb, fabrica de țevi de plumb; în 1934 a pornit fabrica de pămînt decolorant și s-a terminat construcția turnului de apă; în 1938 a pornit fabrica de sulfură de sodiu și fabrica de oxid de zinc.

Pentru a ilustra proporțiile care le-a luat firma menționăm că de la 1.500.000 lei capital cît avea în 1920, în cîțiva ani ajunge la 80.000.000 lei capital, iar în 1938 avea 1.502 muncitori²⁴.

Tot de această firmă aparțineau cîteva exploatări miniere ca: minele „Domnișoara” și „Mathei” de la Nistru, care în 1938 au avut o producție de 4,804 kg aur, 182,030 kg argint, 184,200 kg cupru și a doua: 1,981 kg aur, 23,282 kg argint, 5,193 tone cupru, 17,360 t plumb și 51,946 tone zinc, obținute în instalațiile firmei. De asemenea, tot de „Phönix” aparțineau și asociațiile miniere, „Sf. Francisc” și „Sf. Mihai Boncateu”, ambele de la Nistru²⁵.

²⁴ Arh. Stat. Baia Mare, fond „Uzina Phönix” dos. nr. 5/1946.

²⁵ Arh. Stat. Baia Mare fond „Inspectoratul geologic minier” dos. nr. 22/1938.

Asociația minieră Herja UJ Ignățiu, a luat ființă în 1907 și consta din 128 de cuxe²⁶. În proprietatea acestei asociații se aflau minele „Herja” de pe teritoriul localității Chiuzbaia de lângă Baia Sprie. În 1929 Minele de Plumb și Zinc S.A.R., societatea înființată cu un an înainte, cu un capital de 20.000.000 lei, cumpără întregul inventar al asociației „Herja UJ Ignățiu” la suma de 80.000 lei²⁷. Dar indiferent cine a fost stăpînul exceptînd anii 1919—1925 minele Herja au fost tot timpul în exploatare.

Pînă în 1927 concentratele de plumb erau preschimbate la Uzinele „Fizica de Jos” dar în condiții dezavantajoase ceea ce face ca stăpînii minelor să se orienteze spre „Phönix”, ajungînd ca după 1931 întreaga cantitate de minereu extrasă să i-o vîndă.

Una din regiunile intens exploatate pentru bogățiile subsolului a fost Valea Borcutului, regiune din imediata apropiere a localității Baia Mare. Exploatarea sistematică începe cu primii ani ai secolului al XX-lea. Mai precis în anul 1901 cînd Alexandru Pocol ia în arendă și unește concesiunile miniere „Sura”, „Elek”, „Istvan”, „Dipot” și „Kelemen”. În anul 1909 Alexandru Pocol cumpără posesiunile arendate. Atît concesiunile „Pocol” cît și concesiunea „Maximilian” își întrerup activitatea în 1915 și tot atunci Alexandru Pocol își vinde permisul de exploatare „Societății de mine și uzine din Ungaria de Sus” care continuă lucrările...

După război societatea maghiară își încetează lucrările cumpărînd în același timp 77% din acțiunile minei „Maximilian”, restul de 23% ajung la societatea vecină „Henckel von Donnersmark”.

În 1921 societatea maghiară amintită se transformă într-una românească, construind un șteamp cu 15 săgeți californiene și exploatînd fără rezultate spectaculoase. Se fac încercări infructuoase de cianurație.

Deoarece orizonturile inferioare ale minelor erau inundate și societatea nu dispune de capitalul necesar pentru evacuarea apelor se vede nevoită în 1929 să vîndă minele unei societăți engleze, care a evacuat apele din mine, a curățit galeriile, a executat lucrări de deschidere, a instalat mașini de perforat și instalații pentru producerea aerului comprimat, a mărit șteampul, ridicîndu-i capacitatea de prelucrare la 50—60 t pe zi. Între timp societatea a primit numele de „Aurum” și s-a făcut total independentă de „Ungaria de Sus”.

Datorită istovirii capitalului minele sînt vîndute unui grup capitalist francez, care în 1933 cumpără concesiunile vecine „Henckel von Donnersmark”, care a construit o centrală înzestrată cu mașini moderne, cu o putere de 450 CP și a ridicat capacitatea șteampului de 50 t la 10 t în 24 de ore²⁸.

²⁶ *Ibidem*, dos. nr. 24/1929, filele nr. 47—49.

²⁷ *Ibidem*, dos. nr. 41/1929.

²⁸ *Ibidem*, dos. nr. 47/1933.

²⁹ „*Analele arhivelor din România*” nr. 10/20 oct. 1941, p. 293.

Pînă în 1930 s-au executat numai lucrări de întreținere și modernizare, abia începînd cu acest an se poate vorbi de producție. Astfel, pînă în anul 1940 societatea „Aurum” a obținut anual următoarele cantități de aur:²⁹

Anul	Producția în aur în kg. a societății „Aurum”.
1930	5,420
1931	24,461
1932	135,200
1933	153,757
1934	1922,322
1935	474,187
1936	447,558
1937	551,963
1938	212,861
1939	174,498

În acești ani, societatea „Aurum” a avut și o producție de argint. Dăm doar cîteva exemple: în 1930 a obținut 4,360 kg; în 1931 — 204,165 kg; în 1932 — 400,324 kg³⁰; în 1933 — 240,506 kg³¹; în 1935 — 127,639 kg³²; în 1936 — 102,126 kg³³ și în 1938 — 55,675 kg³⁴.

În anul 1934 își face apariția pe meleagurile nordice ale țării, marele concern carbonifer „Petroșani” extinzîndu-se în felul acesta cu activitatea și în domeniul mineritului și metalurgiei neferoase. În anul 1934 S.A.R. „Petroșani” cumpără cea mai mare parte a acțiunilor a patru asociații miniere de pe Valea Borcutului „Borzas — Romlaș”, „Anton Trei Stejari”, „Sf. Treime” și „Elisabeta din Dealul Neamțului”. Un alt complex de mine a obținut la Jereapăn și Totoș lîngă Budești în Maramureșul istoric, devenind în felul acesta vecină cu alte două asociații pe Valea Borcutului cu „Aurum” și la Budești cu „Asociația Maramureșeană de Mine Metalice”³⁵.

Suprafața totală a concesiunilor și perimetrelor de exploatare erau de 3.835 ha, pe Valea Borcutului și de 1351 ha la Budești.

³⁰ Arh. Stat. Baia Mare, fond „Inspectoratul geologic minier dos. nr. 47/1933, dos. nr. 36/1933, dos. nr. 28/1935, dos. nr.

³¹ *Ibidem*, dos. nr. 36/1933.

³² *Ibidem*, dos. nr. 28/1935.

³³ *Ibidem*, dos. nr. 13/1936.

³⁴ *Ibidem*, dos. nr. 22/1938.

³⁵ *Ibidem*, dos. nr. 29/1934.

Până în 1938 s-au executat mari acțiuni de deschidere și pregătire a galeriilor, iar minereul rezultat din această acțiune a fost depozitat. Abia în ultimii trei ani ai administrației românești societatea a avut o producție de minereu masivă (vezi tabelele de la sfârșitul expunerii).

În 1935 societatea a construit la Lupeni un laborator amenajat pentru analize, înzestrat cu toate aparatele mai importante, pentru încercări de preparare mecanică în miniatură, precum și o instalație semiindustrială, promițând tratarea continuă prin amalgamare, flotație, cianurare și pe cale gravimetrică a 1—3 tone minereu pe zi. Acest laborator, considerat la acea vreme unic în Europa a fost mutat în 1938 la Baia Mare.

În 1936 s-a construit la Jereapăn o instalație de flotare de 25 t minereu pe zi. Cu ajutorul acestei instalații și mai departe prin prelucrări ulterioare s-au obținut la Jereapăn următoarele produse:

- în 1938: 35,023 kg aur; 79,583 kg argint, 39396 t cupru și 16,602 t plumb;
- în 1939: 102,587 kg aur, 780,720 kg argint, 75,793 t cupru și 2,755 t plumb;
- 1940: 55 kg aur, 65 kg argint, 30 t cupru (în lunile ian.-iulie).

În Valea Borcutului s-a dat în funcțiune la 1 ianuarie 1939 o instalație de cianurare, așezată lângă pîrîul Săsar, în imediata apropiere a galeriei cu același nume. Din ianuarie 1939 pînă în august 1940, din minereul prelucrat în această instalație s-au obținut 470,588 kg aur, 2294,995 kg argint — în 1939 și 292,506 kg aur și 1417,145 kg argint, în 1940.

Pentru satisfacerea cu energie a instalațiilor societății au fost construite două uzine electrice, una la Jereapăn și alta la Baia Mare, precum și multe alte instalații destinate iluminării, îmbunătățirii activității³⁶.

Societatea avea în plan alocarea de fonduri masive pentru lărgirea activității ei la minele din nordul României precum și construirea de noi instalații, dar evenimentele ce au urmat după dictatul de la Viena din august 1940, au împiedicat-o să-și realizeze proiectele³⁷.

Evident despre activitatea minelor și uzinelor metalurgice din nordul României se pot spune mult mai multe. Scopul acestei expuneri a fost doar de a oferi cititorilor o imagine de ansamblu asupra acestor probleme și fără a intra în amănunte de ordin tehnic mai greu accesibile publicului larg.

Pentru a avea o imagine de ansamblu asupra activității societăților miniere, particulare dăm în continuare un tabel cu producțiile de minereu în tone, realizate de cele mai importante dintre aceste societăți particulare în anii interbelici³⁸:

În încheiere facem precizarea că în comparație cu anii dinainte de 1918 sub administrație românească, mineritul din actualul județ Maramureș a rea-

³⁶ „Analele minelor din România”, nr. 10/20 oct. 1941, p. 295—307.

³⁷ *Idem*.

³⁸ *Idem*, p. 273.

Anul	Minele Herja din Chiuzbaia	Minele societ. franceze din Băița	Minele soc. Aurum din V. Borcutului	Minele asoc. Maramureșana din Hreapăn	Societ. Petroșani
1922	145	1530	—	—	
1923	95	1250	224	—	—
1924	32	1104	2814	—	—
1925	304	980	3618	—	—
1926	3838	2022	1298	381	—
1927	18169	1860	1831	427	—
1928	25764	1950	—	5200	—
1929	33943	2410	—	520	—
1930	35520	2403	664	—	—
1931	31408	23488	5331	786	—
1932	31858	26198	11730	1869	—
1933	35580	32589	15729	1651	—
1934	34657	22508	21590	1520	—
1935	38965	31263	33706	763	—
1936	42247	25423	33659	4920	—
1937	47175	8315	29212	1360	12195
1938	45462	28526	32710	2930	26692
1939	45992	34879	38141	8133	—

lizat progrese considerabile, dar trebuie să accentuăm faptul că aceste progrese s-au realizat prin exploatarea crîncenă a mii și mii de mineri, ale căror condiții de viață lăsau mult de dorit, așa se face că în aceste regiuni mișcările sociale, sînt destul de frecvente. Expunerea de față nu și-a propus să analizeze relațiile dintre muncă și capital. Această problemă a fost atinsă de alți cercetători într-o serie de studii și articole apărute³⁹.

GHEORGHE C. ROBESCU

³⁹ A se consulta „Lupta maselor populare maramureșene împotriva exploatării pentru edificarea sub conducerea P.C.R. a societății socialiste, Baia Mare, 1972, p. 9—141.

**QUELQUES ASPECTS DU DÉVELOPPEMENT DES MINES ET DE LA MÉTALURGIE
DES MÉTAUX NON FERREUX AU NORD DE LA TRANSYLVANIE
ENTRE 1919—1940 L'ACTIVITÉ DU CAPITAL PRIVÉ**

(Résumé)

Ayant à la base surtout les archives des entreprises minières environnantes aussi bien que des publications à ce sujet, l'auteur de l'ouvrage insiste sur le progrès technique dans cette branche de l'industrie à l'opposé de l'époque antérieure à 1918.

Ce progrès est visible dans la quantité toujours croissante de la production des minerais et des métaux. L'auteur a aussi mis en évidence le capital privé; preuve en est son intérêt pour les plus importantes associations minières privés, dès leur apparition jusqu'à leur production annuelle et leur progrès vis-à-vis à la production des entreprises appartenant à l'état.

DATE NOI DEMOGRAFICE, SOCIO-ECONOMICE
DESPRE POPULAȚIA SĂLAJULUI PE ANII 1910—1941.
POZIȚIA ȘI CONTRIBUȚIA EI ÎN PROBLEMELE APĂRĂRII
GRANIȚEI DE VEST A ȚĂRII ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Populația Sălajului din perioada interbelică avea o arie de răspândire administrativ-teritorială parțial difuză, în raport cu actuala formă de organizare a județului Sălaj*.

De aceea, este necesară o analiză, a problemelor populației din perioada interbelică și pe scheletul fostului județ Sălaj. În atare context, vor fi incluse în analiză și datele despre populația din localitățile care atunci au aparținut, fostelor județe Cluj și Someș și astăzi fac parte din componența județului Sălaj pe baza împărțirii administrativ-teritoriale din anul 1968.

Populația Sălajului interbelic, (conform împărțirii administrativ-teritoriale din anul 1930 n.n.) a avut, la recensământul din anul 1910 un număr de 316.862 locuitori¹. Dintre aceștia locuiau, în mediul urban 31.025 iar în cel rural 285.837 locuitori².

Au urmat apoi, primul război mondial cu grave consecințe și pierderi de vieți omenești incalculabile, precum și fenomene de emigrare a populației care, au diminuat simțitor numărul locuitorilor județului.

Perioada interbelică, deschisă de actul istoric al unirii cu țara — 1 decembrie 1918 — a fost marcată și pentru populația Sălajului de o creștere demografică, deosebit de pozitivă și cu multe semnificații politice.

La recensământul populației României din 28 decembrie 1930 în județul Sălaj au fost înregistrați, un număr de 343.347 locuitori ca și populație stabilă³. S-a obținut un spor absolut de 26.485 locuitori față de anul 1910. Un ritm mediu anual de creștere de 7,7 la sută.

În mediul urban, locuiau atunci un număr de 31.830 locuitori înregistrându-se o ușoară creștere, față de anul 1910. iar în mediul rural 311.517 locuitori⁴.

* În legătură cu populația Sălajului în actuala formă administrativ-teritorială, vezi studiul, *Evoluții demografice sălăjene contemporane*, V. Ciubăncan, în *Acta MP*, 1, 1977, p. 281—288.

¹ *Recensământul general al populației României*, IX, 1930, p. 210.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

După naționalitate, populația Sălajului avea următoarea compoziție:⁵

Români	Maghiari	Germani	Cehi-slovaci	Evrei	Alții
192.821 56,20%	107.662 31,14%	16.010 4,70%	5901 1,70%	13.380 3,90%	7375 2,36%

Compoziția națională a populației Sălajului ne arată, că populația de naționalitate română era în majoritate absolută. Ea reflecta realitatea istorică a țării Sălajului ca și străveche vatră românească.

În același timp compoziția națională a populației ne mai arată, existența și prezența specificului istoric după care, împreună cu români trăiau și locuitori aparținând, mai multor naționalități conlocuitoare. Dintre acestea ponderea cea mai mare o avea, populația de naționalitate maghiară, urmată de ce germană, evrei, cehi-slovaci, și apoi un număr mai mic de alte naționalități.

Între populația de naționalitate română și populația aparținând naționalităților conlocuitoare, au existat istoricește relații de prietenie, de conlucrare, comunitate de interese, de idealuri și scopuri comune de luptă, pentru libertate socială și națională.

Populația totală existentă, în anul 1930 mai prezenta, un șir de valențe calitative noi care merită a fi reliefate. După vîrstă, numai populația între 0—12 ani născută, după anul 1918 număra 109.669 locuitori⁶, adică 32 la sută din cea totală. Aceasta ne arată, cît de pozitiv a fost, acel factor demografic de creștere a populației în acea perioadă scurtă de timp.

Din populația totală, partea denumită populație activă, număra 200.508 persoane⁷, adică 58,39 la sută și reprezenta un fenomen deosebit de pozitiv al perioadei. Din aceasta, populația de naționalitate română ocupată, număra 116.984 persoane, adică 58,34 la sută⁸.

Populația întreținută, denumită în limbaj statistic populație pasivă, număra 125.720 persoane, adică 41,66 la sută⁹. Dintre acestea, un număr foarte mare era tineret de vîrstă preșcolară și școlară și aceasta reprezenta un fenomen pozitiv.

Din populația activă, după ocupație, un număr de 171.432 persoane lucrau în ramura agriculturii, adică 85,05 la sută¹⁰. Aceasta ne arată, caracterul preponderent agrar al județului Sălaj de atunci. Populația ocupată în această ramură aducea o contribuție însemnată la realizarea produsului social și a venitului național, în care agricultura mai deținea atunci înțietatea, în raport cu celelalte ramuri ale economiei naționale.

⁵ *Recensămîntul general al populației României*, II, 1930, p. 384—393

⁶ *Recensămîntul general al populației României*, I, 1930, p. 581.

⁷ *Recensămîntul general al populației României*, IX, 1930, p. 802.

⁸ *Recensămîntul general al populației României*, VII, 1930, p. 402—409.

⁹ *Recensămîntul general al populației României*, IX, 1930, p. 823.

¹⁰ *Idem*, p. 802.

Un număr de 29.076 persoane, adică 14,05 la sută¹¹, erau ocupate în activități neagricole, industriale, construcții, transporturi, servicii, administrație și altele. Datele ne arată nivelul scăzut de dezvoltare al județului de atunci, în aceste ramuri, deși existau resurse și condiții pentru o dezvoltare pozitivă.

După gradul de instrucție școlară, populația județului prezenta următoarele caracteristici: populația în vîrstă de la 7 ani în sus, număra 276.897 locuitori¹². Știutorii de carte erau 178.663 persoane, adică 64,08 la sută¹³. Pînă de anul 1910, numărul știutorilor de carte a crescut în cifre absolute cu 59.934 persoane, iar procentual de la 41,05 la sută la 64,08 la sută¹⁴. Datele din anul 1930 ne arată că pentru întîia oară în istorie numărul și procentul știutorilor de carte au depășit pe cel al neștiutorilor de carte. Acesta era un fapt deosebit de pozitiv și era în strînsă legătură cu influența și deschiderile pe acest tărîm al actului de la 1 decembrie 1918.

Populația neștiutoare de carte continua să reprezinte contingente apreciabile și în anul 1930. Ea număra 96.875 persoane, adică 35,2 la sută¹⁵. În anul 1910 numărul neștiutorilor de carte era de 167.366 persoane și reprezenta 58,5 la sută din populația de la 7 ani în sus¹⁶. Numărul lor a scăzut în anul 1930 cu 70.491 persoane, iar procentual la 35,2 la sută. Din cei 96.875 neștiutori de carte înregistrați în anul 1930, aproximativ 75.000 au fost moșteniți în această situație, de la regimul austro-ungar, persoane de vîrste de peste 20 de ani care nu au mai fost cuprinși în sistemul de instrucție școlară după anul 1918. Situația ne mai arată că și din populația de vîrstă școlară născută după anul 1918 au mai rămas neșcolarizate circa 21—22.000 persoane, reprezentînd 29,33 la sută din numărul neștiutorilor de carte.

Un tablou deci pozitiv, de școlarizare în ansamblul său, dar cu triste moșteniri de la trecut și cu multe neîmpliniri ale perioadei respective.

După gradul de instrucție școlară cei care aveau absolvită școala primară de 4—7 clase numărau 166.189 persoane, 93 la sută; cu școala secundară 10.617 persoane — 6 la sută; școală profesională 1614 persoane — 0,9 la sută; cu studii superioare 1405 persoane — 0,8 la sută; iar restul cu altă pregătire¹⁷. Și aceste date oglindesc progrese în raport cu trecutul, limite în raport cu necesitățile perioadei. Rezultă că problema prioritară a timpului mai era încă aceea a cuprinderii efective și totale în sistemul învățămîntului primar a întregii populații de vîrstă școlară și apoi alte nevoi de ordin calitativ. În anii următori, situația a cunoscut un proces de îmbunătățire continuă pe linia învățămîntului, atît de ordin cantitativ cît și calitativ.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Recensămîntul general al populației României*, III, 1930, p. 396.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Recensămîntul general al populației României*, VII, 1930, tabela VII, p. XV.

¹⁵ *Recensămîntul general al populației României*, III, 1930, p. 396.

¹⁶ *Recensămîntul general al populației României*, VII, 1930, tabela VII, p. XV.

¹⁷ *Recensămîntul general al populației României*, V, 1930, p. 308.

Perioada de la 1 ianuarie 1931 și pînă la 31 iulie 1940 — cu o lună mai înainte de Dictatul de la Viena — populația Sălajului a cunoscut o evoluție demografică continuă și pozitivă.

În această perioadă s-au născut vii un număr de 106.283 persoane. Au decedat, în perioadă 67.659 persoane. S-a înregistrat, astfel, un excedent natural de populație de 38.630 persoane, în cei aproape 10 ani. Ca rezultat, populația județului Sălaj a ajuns la 31 iulie 1940 la 381.977 persoane¹⁸. Ritmul mediu anual de creștere a fost pentru această perioadă de 9,60 la sută. Excedentul natural a fost dat, aproape în întregime, de către populația din mediul rural. În cadrul ei populația de naționalitate română și-a adus cea mai mare contribuție. Populația din mediul urban a crescut în această perioadă doar cu 908 persoane.

Compoziția națională a populației Sălajului la 31 iulie 1940, deci cu o lună înaintea Dictatului de la Viena, era următoarea:¹⁹

Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alții
1	2	3	4	5
216.490 57,6%	116.535 30,5%	17.923 4,4%	14.464 3,5%	16.565 4,0%

Excedentul natural, după naționalitate era următorul:²⁰

1	2	3	4	5
23.669 61,27%	8.873 22,97%	1.913 4,95%	1.084 2,81%	3.091 8,00%

Datele cu privire la compoziția națională a populației ne arată, o creștere a ponderii populației de naționalitate română în populația totală. Ne mai arată prezența, în proporții diferite, a populației aparținând naționalităților conlocuitoare din județ. Ambii factori au contribuit la obținerea unui bilanț demografic pozitiv, în perioada analizată²⁰.

Investigații arhivistice, mai recente efectuate de către autorul studiului, au condus la identificarea unor date noi cu privire la populația probabilă a județului Sălaj existentă, pe localități precum și după naționalitate, care a

¹⁸ *Buletinul demografic al României*, nr. 11, 1940, p. 426.

¹⁹ S. Manuila, *Studiu etnografic asupra populației României*, 1940, p. 96—103 (*Buletinul demografic al României* pe anul 1940, nr. 5—11, p. 196—432).

²⁰ *Ibidem*.

fost evaluată în luna aprilie 1940. Datele au fost întocmite de către organele de stat locale, prefectură, preturi, primării, la cererea conducerii ținutului Someș de atunci²¹, Anexa 1.

Situații similare au fost întocmite și în celelalte județe vecine cu Sălajul. Astfel, sîntem în posesia datelor și pentru localitățile care atunci au aparținut de județele Cluj și Someș, iar în prezent fac parte din componența actuală a județului Sălaj²², Anexa 2.

Aceste date din cele trei județe au un caracter de probabilitate, nefiind rezultat, al unui recensămînt, ci a unei evaluări probabile și operative. Ele au fost întocmite și în condiții mai deosebite, determinate de unele dificultăți de ordin administrativ, urmare a concentrării de personal, mobilizării militare din anul 1940, din care motive la unele din localități au fost înscrise din nou datele despre populație cunoscute la recensămîntul din 1930. Totuși, ele reflectă realitățile existente atunci în cea mai mare măsură, confirmă tabloul general al populației județelor respective, fără însă a fi absolutizate. Ne mai ajută, să cunoaștem în detaliu populația pe localități nominal, precum și structura ei națională probabilă, în raport cu cea existentă în anul 1930. Cu ajutorul lor vom putea mai bine descifra, datele recensămîntului populației din anul 1941 efectuat, de către regimul hortyst de ocupație. Mai ales, vom putea aprecia mai bine cauzele scăderii numărului de locuitori în multe din localități față de anul 1930. Aceasta mai cu seamă la populația de naționalitate română, care în urma dictatului, s-a refugiat ori a fost expulzată²³, Anexa 3. Precizăm că numai din fostul județ Sălaj s-au refugiat ori au fost expulzați de către regimul hortyst-fascist un număr de 28.000 cetățeni români, adică 14,52% din populația de naționalitate română existentă în anul 1930 și 12,92% din cea probabilă existentă, în iulie 1940. Sălajul s-a situat pe locul 3 în rîndul celor 11 județe afectate de dictat, sub aspectul consecințelor, în ce privește numărul persoanelor care au fost obligate să părăsească județul.

Datele nominale din anexele 1, 2 și 3 sînt pentru întîia oară publicate, într-o revistă a județului Sălaj. Ele oglindesc atît situația Sălajului din perioada interbelică, cît și situația din actuala formă de împărțire administrativ-teritorială*.

Datele comunicate pe localități vor putea fi preluate, sîntem convinși, de către istoricii sălăjeni, demografi, sociologi, economiști și alții pentru a fi evaluate și interpretate în contextul întocmirii unor lucrări cu temă de istorie, a unor monografii, studii socio-economice efectuate de organele de partid și

²¹ Arh. Stat. Cluj, Fond Ținutul Someș, dosar nr. 70, p. 20—25.

²² *Idem*, p. 7—11, 25—30.

²³ *Recensămîntul general al Populației României*, II, 1930, p. 134—141, 384—393, 414—421. Arh. Stat. Sălaj, Fond subprefect, documentul 23.046'941. *Indreptarul Statistic al județului Cluj și a județului Someș*. București, 1949.

* În obținerea și centralizarea datelor din Anexa 3 am avut sprijinul conducerii Direcției jud. Sălaj de Statistică, a unor lucrători ai ei, a lucrătorilor de la Arhivele Statului Sălaj și din sistematizare de la consiliile populare, sprijin pentru care autorul le adresează sincere mulțumiri.

²⁴ Arh. Stat. Mureș, Fond, Comisariatul refugiaților, secția militară, p. 1—11.

de stat locale în care să fie subliniat, locul și rolul populației județului în realizarea progresului economic și social.

În perioada 1933—1940 pe plan internațional și intern, țara și poporul român au fost amenințate de un grav pericol, devenit pericol de moarte pentru ființa poporului, cel al fascismului hitlerist iar cu privire la România el s-a combinat cu revizionismul hortyst, precum și cel al războiului de agresiune.

Împotriva acestui grav pericol, s-au ridicat atunci forțele cele mai înaintate ale națiunii române în frunte cu Partidul Comunist Român care, a chemat întregul popor să se unească și să apere cu orice sacrificiu granițele țării, și în mod concret granița ei de vest, ce era direct amenințată.

În aceste scopuri naționale au fost executate lucrări de fortificații militare pe granița de vest, în valoare de 5.904.234.105 lei²⁵. Acestea numai pe teritorii care în 1940 a fost cedat prin Dictatul de la Viena. Valoarea lucrărilor respective a reprezentat 62,65 la sută din bugetul Ministerului Apărării Naționale și a Ministerului Aerului și al Marinei pe exercițiul anului 1939—1940. Au mai reprezentat 18,28 la sută din bugetul României pe același an de exercițiu²⁶. Aceste date și fapte ne arată că efortul militar de apărare a României a fost concentrat cu preponderență în mod special înspre granița de vest a țării în toată perioada interbelică.

Un fapt deosebit ce merită a fi astăzi reliefat și subliniat, în legătură cu aceste eforturi de apărare este acela că s-au realizat cu participarea și contribuția directă și efectivă a populației țării, a Transilvaniei, inclusiv a Sălajului. Au fost lansate chemări oficiale apeluri la populația civilă pentru subscripții la nevoile financiare în contul acestor fortificații, la care populația a răspuns în mod conștient și prompt, a făcut eforturi și sacrificii mari de ordin financiar și material.

Din datele numai parțial reconstituite cu referire la contribuția populației Sălajului rezultă că în luna ianuarie 1940 salariații de stat din județ au donat în întregime salariul pe o lună de zile care s-a ridicat la valoarea de 1.548.000 lei²⁷. Personalul Primăriei Zalău și a celui de la Uzina electrică din oraș, a donat 194.700 lei²⁸. În mod similar au răspuns și celelalte categorii de cetățeni, țărănimea în principal, despre a căror contribuție se așteaptă să fie investigate noi date și aspecte de către sălăjeni.

În perioada 1939—1940 când pericolul unei agresiuni militaro-fasciste era iminent, statul și conducerea sa a chemat sub arme un număr de contingente militare prin concentrări, măsuri care au durat pînă la Dictatul de la Viena. În legătură cu acestea, au fost necesare alte eforturi din partea populației pentru susținerea armatei prin rechiziții de animale, de cereale, de furaje, și prin participare efectivă la lucrări cu caracter militar de apărare în zonele militare care și în județul Sălaj au fost răspîndite pe aproape întreg teritoriul.

²⁵ Direcția generală a Arhivelor statului, București. Fond, Președinția Consiliului de Miniștri, Dosar nr. 134/941, p. 4.

²⁶ *Breviarul statistic al României*, II, 1939, p. 434—436.

²⁷ Arh. Stat. Cluj. Fond, Ținutul Someș, Dosar. nr. 199/940, documentul 1890.

²⁸ *Idem*, documentul 728.

La aceste chemări făcute de țară, au răspuns prezent cu însuflețire și dăruire alături de întregul popor și populația Sălajului.

Populația Sălajului în acel timp era pregătită ca să dea țării însemnate contingente și efective militare pentru apărarea patriei. Din unele evaluări făcute, în anul 1938, asupra potențialului militar al populației județului Sălaj, rezultă că persoanele apte de serviciul militar și care erau încadrate în evidențele pentru mobilizare în scopul de apărare se ridicau la 75.000—80.000 persoane și reprezentau 20—21% din populația județului la acea dată²⁹. (s.n.)

Iată încă o valență și o valoare a populației județului în contextul acelei perioade.

Populația Sălajului și-a manifestat în mod hotărât împotrivirea, față de politica agresivă a Germaniei hitleriste și a revizionismului hortyst, care au urzit acele planuri criminale de atentat la integritatea teritorială a României.

În acest studiu mă voi referi doar la următoarele acțiuni: în anii premergători Dictatului de la Viena, în comuna Ip a fost organizată o mare și impunătoare manifestație antirevizionistă, la care a participat atît populația din Ip cit și din toate satele din zonă, respectiv din: Camăr, Cosmiciul de jos, Cosmiciul de sus, Cerișa, Halmăjd, Marca, Porți, Șumal, Leșmir, Suplacul de Barcău, precum și numeroși invitați din alte localități ale județului Sălaj. Manifestația a fost organizată de către unii intelectuali și alți oameni patrioți, împotriva politicii cercurilor revizionismului hortyst și a fascismului hitlerist, exprimînd voința pentru apărarea patriei și a granițelor sale sub lozinca: „Nici o brazdă” (s.n.). Organizatorii au ținut cuvîntări cu un caracter patriotic antirevizionist, exprimînd voința populației locale de a face zid împreună cu întregul popor român pentru apărare împotriva agresorilor fasciști.

Manifestația a avut un caracter deosebit de semnificativ, deoarece, a fost organizată în mediul rural, cu o participare a unei atari populații, cazuri similare de acest fel mai puțin cunoscute deoarece astfel de acțiuni au fost organizate cu precădere în mediul urban, cu alte categorii de participanți. Dar, faptul rămîne un fapt, cu sens politic, iar atitudinea populației a fost patriotică, corespunzătoare cu cele mai arzătoare năzuințe și comandamente ale poporului român și a națiunii române de atunci*.

Timp de aproape 40 de ani atîția istorici, filozofi, juriști, ziariști, politologi, și alții au scris în lucrările lor diferite aspecte despre tragediile de la Ip, din septembrie 1940. Au formulat în legătură cu acestea unele ipoteze și motivații care în fond nu sînt reale, despre cauzele acestor tragedii și despre explicațiile lor. Nici unul însă nu s-a aplecat asupra aceluși eveniment real petrecut anterior anului 1940, ce exprima, așa cum am mai arătat, atitudinea antifascistă, antirevizionistă a populației din Ip și din zonă și să-și pună o astfel de întrebare. Oare, represiviunile, împotriva populației nevinovate și pașnice din Ip și din zonă, căzută victimă crimei și criminalilor fasciști, nu a fost răzbunarea răzbnătorului ocupant străin, care vremelnice a cucerit

²⁹ Arh. Stat. Cluj. Fond. Ținutul Someș, Dosar nr. 75/939, tabela 1, 2, 3.

* Data exactă nu a putut fi determinată, după unii participanți anul 1936 după alții 1938. (n.n.)

un teritoriu, s-a simțit învingător, în care voia să-și distrugă prada deoarece avea o altă concepție și conduită politică decât le aveau ei?

Se pare că o astfel de ipoteză este mai veridică, pentru a fi luată în analiză, decât alibiurile și scuzele criminalilor și care din păcate au fost preluate necritic și de către unii autori, în diferite scrieri. Chiar dacă în unele din ele se specifica că: „Sub pretextul” ori, „pentru motivul” că în ziua trecerii trupelor hortyste prin localitatea Ip într-o căruță militară, a explodat o petardă și încă după afirmațiile criminalilor preluate de unii, petardă chiar de „fabricație românească” și care a provocat moartea a doi trei militari, aceasta, nu constituie o poziție critică și o explicație a cauzelor. Drept răzbunare, se susține că apoi trupele hortyste au săvârșit, peste câteva zile crimele despre care de atâtea ori s-a scris. Oare acest ultim fapt (explozia respectivă n.n.) nu ar putea fi mai devreme interpretat în sensul că a fost opera dirijată și provocatoare a ocupantului, ca să-și poată masca și motiva crima pe care urma să o facă și a și făcut-o?

Iată numai câteva întrebări la care istoria și istoricii și toți acei care se ocupă, de tratarea acestor evenimente grave și dramatice, sînt chemați să răspundă.

Autorul acestui studiu, este de părere, că trebuiesc căutate și analizate cauzele și mobilurile acestor evenimente și nu efectele lor. Aceste din urmă, au devenit încă de atunci de notorietate publică internă și internațională. Au rămas însă ascunse, mobilurile, cauzele lor. Acestea, după părerea noastră, trebuiesc căutate nu în România, nu în Transilvania, nu în Ip și în zona aferentă, ci în afara granițelor țării, acolo unde atunci au fost urzite, pregătite și apoi puse în acțiune planuri războinice de agresiune, de cotopire a teritoriilor patriei noastre. Pînă acum întreaga optică a fost îndreptată în a se vorbi și scrie despre efecte, victime și nu despre cauze.

Referindu-ne la cea de-a doua localitate din județul Sălaj, Treznea, victimă și ea a aceluiași criminali fasciști-hortysti, apreciem că merită a fi relevate și subliniate în prealabil de septembrie 1940, următoarele evenimente din această localitate.

În anul național și revoluționar 1918, locuitorii satului Treznea au izgonit din localitate autoritățile fostului regim austro-ungar în frunte cu fostul notar Grupa. Acesta, a fugit în Ungaria și informativ, în perioada interbelică s-a stabilit și a locuit în orașul Debrețin.

Tot în aceleași împrejurări ale anului 1918, locuitorii din Treznea au pătruns cu forța pe moșia fostului moșier Bay Francisc din localitate de la care au luat animale și alte bunuri și le-au împărțit între ei, l-au „robălit” pe moșier cum spuneau țăranii în limbajul popular. Moșierul Bay Francisc a fost apoi supus exproprierii prin reforma agrară din anii 1921—1923 și din jurul castelului său, din centrul satului, a fost expropriată o suprafață de teren și împărțită țăranilor drept loturi de casă. În perioada interbelică pe aceste locuri au fost construite un număr mare de case pe care s-au întemeiat noi gospodării țărănești. Acestea sînt două realități din satul Treznea, ce au și îmbracă un caracter de luptă națională și socială.

Revenind la evenimentele grave din ziua de 9 septembrie 1940, cînd asupra populației din Treznea s-au săvârșit acele represiuni criminale de mult

cunoscute, merită a fi consemnate și reliefate următoarele evenimente de amănunt:

Printre cele dintâi grupuri de militari horthyști ce aparțineau unei unități de grăniceri cu sediul în orașul Debrețin, au fost recunoscuți, de către oamenii din Treznea, că făceau parte și erau prezenți cei doi fii ai fostului notar Grupa izgoniți și ei în anul 1918. Aceștia erau însă acum îmbrăcați în uniforme militare de sub ofițeri horthyști și care apoi au participat împreună cu ceilalți militari la represaliile cunoscute.

În ce-l privește pe fostul moșier Bay Francisc, este stabilit că acesta a plecat din satul Treznea în ziua de 8 septembrie 1940 la Zalău pentru a organiza și participa la primirea trupelor hortyste. El s-a reîntors în Treznea numai după ce masacrul a fost săvârșit. Astăzi există deja concluzii bine conturate, cum că acest moșier la Zalău a participat la elaborarea planurilor de represalii împotriva populației din Treznea. Unitatea militară respectivă care a săvârșit aceste represalii, în drumul ei a mai săvârșit un șir de alte crime la Nușfalău, la Zalău și apoi pe cele din Treznea și din satele următoare Hida, Dragu pînă la ieșirea din raza județului Sălaj.

Iată deci o a doua categorie de fapte care trebuiesc analizate în legătură cu evenimentele petrecute mai întîi în anul 1918 prin care se pot mai bine interpreta și cauzele evenimentelor de la Treznea din 9 septembrie 1940.

Cît privește alibiurile formulate atunci de către ocupanții fasciști, după care ar fi fost chipurile, întâmpinați la intrare în satul Treznea cu focuri de pușcă mitralieră trase, din turla bisericii ortodoxe de către fiica fostului preot din localitate, asemenea afirmații sînt o minciună sfruntată, de mult spulberată, iar aserțiunile și motivațiile de asemenea natură sînt niște aberații.

În săptămînile premergătoare Dictatului de la Viena, populația Sălajului prin reprezentanții săi oficiali adunați, în sala prefecturii din orașul Zalău și-au manifestat împotrivirea netă, față de planurile hitleriste-hortyste de a slîji granițele țării și față de poziția concesivă pe care o adoptau cercurile guvernante române de atunci. Țăranii sînt hotărîți să-și apere cu sacrificiul vieții pămînturile lor, femeile declară că-și vor apăra cu toporul în mînă pămîntul împotriva agresorilor, intelectuali declară că actul istoric de la 1 decembrie 1918 trebuie apărut cu orice sacrificiu, iar armata română este profund ostilă față de orice idei a unei cedări teritoriale, se preciza și înscrisa în documentele vremii care au consemnat această poziție patriotică și unanimă a populației Sălajului ca și a întregului popor român³⁰.

Într-o asemenea stare de spirit s-a produs totuși, odiosul Dictat de la Viena din 30 august 1940. Teritoriul istoric național cunoscut a fost cedat. Populația Sălajului ca și a altui număr de județe a fost părăsită. Ea a rămas la discreția ocupanților fasciști, care apoi s-au răzbunat în mod crunt și asupra ei, au urmat patru ani de tragedii și de vitregie străină.

Poporul român însă a rezistat, peste tot unde s-a aflat și împreună cu forțele înaintate a naționalităților conlocuitoare, sub conducerea partidului nostru comunist a înfăptuit insurecția și apoi revoluția de eliberare socială și națională antifascistă, antiimperialistă, revoluția și construcția socialistă.

³⁰ Vezi studiul: V. Ciubăncan, în *Zalăul pe treptele istoriei*, Zalău, 1973.

Cu acest prilej, evocînd evenimente de peste, ori de acum 40 de ani, și de mai tîrziu, ne exprimăm admirația și recunoștința față de toți patrioții și antifasciștii, față de poporul român dîrz, neînfricat și viteaz, compasiunea pentru cei care au căzut și aducem un omagiu fierbinte celor care au eliberat și apoi au edificat cea mai frumoasă patrie din istoria noastră multimilenară România socialistă.

VASILE CIUBÂNCAN

Anexa I-a

Populația Județului Sălaj existentă pe localități și după naționalitate pe baza evaluării făcute de autoritățile locale în aprilie 1940

Nr. crt.	Localitatea	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Slovaci	Alții
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Aghireș	833	485	—	5	1	—
2	Archid	6	482	1	6	1	—
3	Agriș	1010	42	—	30	—	—
4	Ariniș	626	168	2	99	—	—
5	Asuajul de jos	1038	2	—	8	—	—
6	Asuajul de sus	1544	39	1	14	—	—
7	Arduzel	78	580	—	10	—	—
8	Aluniș	689	10	—	9	—	—
9	Acîș	499	1011	20	84	—	—
10	Aleuș	558	1	—	8	—	—
11	Adoni	223	914	—	29	—	—
12	Andrid	196	782	1	24	—	—
13	Borla	56	1196	—	24	—	—
14	Badon	668	6	—	4	—	—
15	Bocșa	1509	—	—	8	—	—
16	Bocșița	438	12	—	—	—	—
17	Brebi	1396	—	—	4	—	—
18	Bălan	1519	—	—	9	—	3
19	Brusturi	679	11	—	—	—	—
20	Bozna	633	11	—	6	1	—
21	Buciumi	1995	36	—	111	—	—
22	Bodia	304	—	—	1	—	—
23	Bodgana	997	—	—	13	108	—
24	Băița	1546	7	—	36	1	—
25	Băsești	1126	14	—	27	1	—
26	Biușa	318	365	—	2	—	—
27	Benesat	539	112	—	9	—	—
28	Bîrsăul de sus	1586	3	—	12	1	—
29	Bîrsăul de jos	829	4	—	7	—	—
30	Bulgari	335	—	—	—	—	—
31	Bănișor	1373	5	—	11	—	—
32	Ban	1149	—	—	6	—	—
33	Boianul Crasnei	547	10	—	14	—	—

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
34	Berveni	346	1880	212	78	—	165
35	Berea	52	413	11	24	—	4
36	Băbeni	1105	7	—	52	—	—
37	Bîrsa	389	—	—	12	—	—
38	Borza	459	—	—	3	—	—
39	Briglez	533	—	—	—	5	—
40	Bicaz	951	—	—	17	—	—
41	Bogdand	9	1264	—	11	—	—
42	Babuța	1299	4	—	8	—	—
43	Bobota	1988	51	—	48	4	—
44	Boghiș	154	1398	—	21	—	97
45	Bozieș	90	510	—	10	—	10
46	Bîlghez	12	723	—	9	—	—
47	Bădăcin	1022	23	—	—	—	1
48	Boianul Mare	1336	153	—	5	431	—
49	Boianul Huta	12	—	—	—	46	—
50	Blaja	342	24	12	—	—	—
51	Becheni	96	1031	—	16	—	—
52	Chisău	6	54	—	13	—	—
53	Carei	5603	5637	1719	2329	43	636
54	Coșeu	848	252	—	12	—	—
55	Chilioara	1106	—	—	34	—	—
56	Cristur-Crișeni	20	691	—	9	—	—
57	Crișeni	812	35	—	8	—	—
58	Cloara	270	—	—	—	—	—
59	Curitău	1138	—	—	2	—	—
60	Chendrea	811	—	—	—	—	2
61	Creaca	1086	1	—	7	—	—
62	Chichisa	336	—	—	34	—	—
63	Ciumărna	842	—	—	25	—	—
64	Cehul-Silvaniei	535	2980	—	610	—	—
65	Chelița	801	—	68	—	—	—
66	Cățelușa	512	512	—	12	—	—
67	Cățelul	1643	2	—	20	—	—
68	Cizer	1875	1	—	12	18	—
69	Crasna	451	4245	4	445	—	—
70	Cămin	25	7	1354	—	—	18
71	Căpleni	311	320	1819	—	—	—
72	Ciumești	644	81	1387	23	—	59
73	Ciocmani	1197	8	—	52	—	—
74	Chechiș	1680	14	—	26	—	—
75	Cristolț	1618	—	—	22	—	—
76	Cristolțal	777	18	—	8	—	—
77	Cuceu	1193	26	—	2	—	—
78	Cheud	1360	—	—	26	—	—
79	Ciglean	556	—	—	3	—	—
80	Ciuta	154	—	—	6	—	—
81	Corni	854	—	—	11	—	—
82	Corund	573	9	—	7	—	—
83	Chiejd	1573	305	—	16	—	—
84	Camăr	285	3065	—	71	32	76
85	Carastelec	30	2148	—	9	—	45

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
86	Cîmpia	199	3	—	—	—	—
87	Casnicul de jos	710	—	—	6	—	—
88	Casnicul de sus	531	—	—	5	—	—
89	Cerîşa	514	—	—	15	45	—
90	Cristelec	1254	31	—	8	6	—
91	Cehei	1109	44	—	12	—	—
92	Chereşeu	90	1602	—	14	—	—
93	Curtuiuşeni	770	1780	19	25	—	—
94	Chinîz	1032	83	—	12	—	4
95	Cănaş	1320	140	—	5	—	—
96	Cehăluţ	291	1165	—	24	—	—
97	Cean	364	250	14	8	—	—
98	Cehal	1612	—	—	18	—	—
99	Ghereuşa	870	377	1	12	—	5
100	Chegea	986	22	—	9	73	—
101	Chegea — Huta	6	—	—	2	47	—
102	Cig	495	13	—	11	—	—
103	Dobrin	458	8	—	4	—	—
104	Doba Mare	18	292	—	3	—	—
105	Doba Mică	17	430	—	4	—	—
106	Dioşod	7	2438	—	9	—	—
107	Deja	—	1018	—	4	—	—
108	Domăneşti	850	443	25	12	—	—
109	Domnîn	947	—	—	10	—	—
110	Dobra	59	1782	—	5	7	—
111	Derşida	985	—	—	6	—	—
112	Dumoslău	486	—	—	—	—	—
113	Doh	654	2	—	11	—	8
114	Drighiu	692	—	—	8	3	—
115	Dindeşti	1122	295	479	36	—	—
116	Eriu-Sîncrai	596	399	21	8	—	—
117	Fetindia	324	—	—	—	—	—
118	Fizeş	778	—	—	6	—	—
119	Foleni	17	8	2153	—	—	22
120	Firminiş	662	2	—	4	—	—
121	Guroslău	220	550	—	8	—	—
122	Gîrcei	612	603	—	18	—	—
123	Gălpia	878	12	—	—	—	10
124	Giurtelecul-Hododului	1511	—	—	3	—	—
125	Gîrdani	969	8	3	21	—	—
126	Ghenclu	580	909	20	7	—	34
127	Ghîlvaci	202	41	544	3	—	—
128	Gîlgău	1640	—	—	14	—	—
129	Glorocuta	908	2	1	13	—	—
130	Giurtelecul-Şimleului	1520	38	—	10	1	22
131	Galospetreu	577	1092	4	31	3	—
132	Ghirolt	630	4	—	6	—	—
133	Ghileşti	322	—	—	—	—	—
134	Hereclean	572	32	—	—	—	—
135	Horatul-Crasnei	640	239	—	5	—	—
136	Huseni	440	—	—	—	—	—
137	Horea	505	—	—	—	—	—

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
138	Husia	407	3	—	—	—	—
139	Hodod	93	1281	780	119	—	—
140	Hurezul-Mare	642	271	128	17	—	—
141	Halmăjd	1994	5	—	31	242	—
142	Hotoan	630	107	—	—	—	20
143	Hurezul-Mic	366	—	—	—	—	—
144	Horoatul-Cehului	270	—	—	6	—	—
145	Istrău	353	9	2	—	—	—
146	Inău	919	4	15	—	—	—
147	Iaz	1146	7	—	16	96	—
148	Ilișua	172	903	—	17	29	—
149	Ip	454	1044	—	72	—	7
150	Ianculești	376	—	—	—	—	—
151	Irina	152	591	10	9	—	—
152	Jac	1186	—	—	14	—	—
153	Jlbou	1054	1652	58	693	36	—
154	Lazuri	435	—	—	—	—	—
155	Leleiu	201	927	—	12	—	—
156	Lucăceni	1085	—	—	—	—	—
157	Lupoiaia	577	31	—	3	9	—
158	Lompirt	214	640	—	5	—	—
159	Leșmir	112	434	17	11	—	—
160	Mirșid	591	66	—	2	1	—
161	Moișgrad	1071	—	—	5	—	—
162	Mocirla	41	699	—	9	—	—
163	Mineu	516	484	—	18	—	—
164	Motiș	620	—	—	—	9	—
165	Minău	492	489	—	14	—	—
166	Marin	1199	—	—	10	—	—
167	Mal	986	—	—	7	4	—
168	Marna-Nouă	160	—	—	—	—	—
169	Moftinul-Mare	340	24	1670	—	—	32
170	Moftinul-Mic	1274	498	16	30	—	—
171	Moara-Banffy	373	4	—	6	—	—
172	Muncel	780	—	—	—	—	—
173	Mihăieni	50	934	—	6	—	—
174	Marca	1303	—	—	16	515	—
175	Măierște	1255	5	—	3	—	16
176	Mălădia	610	—	—	1	—	—
177	Mecențiu	560	300	—	8	—	—
178	Noimon	4	208	—	2	—	—
179	Nadiș	738	—	—	2	—	—
180	Noțig	1033	10	2	14	—	—
181	Năpradea	1462	19	—	50	—	—
182	Nadișul-Hododului	31	797	9	16	—	—
183	Nuștalău	492	2162	—	214	12	223
184	Odești	808	1	—	15	—	—
185	Oarța de Jos	906	—	—	20	—	—
186	Oarța de Sus	903	—	—	11	—	—
187	Orțița	415	—	—	3	—	—
188	Otomani	49	910	7	37	7	—
189	Orbău	443	14	—	5	18	—

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
190	Ortelec	1349	10	—	7	—	—
191	Panic	66	523	—	—	—	—
192	Păușa	658	—	—	36	—	—
193	Peceiu	1281	—	—	6	—	—
194	Pleşca	339	—	—	11	—	—
195	Pria	1356	—	—	9	5	—
196	Petenia	165	218	—	7	—	—
197	Ponița	647	1	—	—	—	—
198	Preuteasa	670	—	—	3	—	—
199	Petrești	52	12	1629	—	—	32
200	Portița	581	—	—	4	—	—
201	Poptelec	1091	—	—	3	—	—
202	Prodănești	413	—	—	—	—	—
203	Porț	425	—	—	10	—	—
204	Plopiș	1775	3	—	33	333	—
205	Periceiu	1064	1737	—	27	—	31
206	Pișcolt	1790	950	—	112	—	—
207	Pătal	182	1463	3	24	—	—
208	Pătălușa	423	301	—	4	—	—
209	Pătălușa-Crasna	8	4	—	2	76	—
210	Pătălușa-Solnoc	12	3	—	6	52	—
211	Păgaia	655	—	—	7	2	—
212	Pir	780	1598	1	135	2	—
213	Poprica	32	76	—	—	—	—
214	Racăș	1023	3	—	9	—	16
215	Romita	700	—	—	10	—	—
216	Răstolț	867	—	—	5	—	—
217	Ratin	186	419	—	6	—	—
218	Rădulești	452	—	—	—	—	—
219	Recea	1187	320	—	12	—	—
220	Resighea	618	77	29	6	—	—
221	Rona	437	36	—	—	—	—
222	Raț	9	—	—	—	76	—
223	Racova	777	17	—	9	—	—
224	Reghea	246	14	—	—	—	—
225	Răstolțul de Desert	668	—	—	5	—	—
226	Șimleul-Silvaniei	2340	3434	19	1526	92	176
227	Sîncraiu-Silvaniei	10234	—	—	7	—	—
228	Șamșud	117	1218	—	24	—	—
229	Sărmășag	277	2289	4	47	—	—
230	Stîna	855	23	—	23	—	—
231	Sîngeorgiu de Meseș	984	—	—	3	—	—
232	Săliște	361	—	—	5	—	—
233	Strenț	756	2	—	10	—	—
234	Someș-Uileac	846	28	—	11	—	—
235	Sălătig	352	191	—	6	—	—
236	Sălsig	1413	20	—	30	—	—
237	Șeredeu	1007	—	—	18	—	—
238	Sig	1230	8	—	7	—	—
239	Sîrbi	554	—	—	—	5	—
240	Stîrciu	1839	4	11	—	—	—
241	Sanislău	1060	510	1670	210	—	130

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
242	Sînmiclăuș	857	146	14	8	—	27
243	Soimuș	953	3	—	3	—	—
244	Someșgurulslău	870	—	—	—	—	—
245	Someșodorhei	1777	45	—	50	—	—
246	Surdac	1327	115	7	95	83	—
247	Solona	677	76	—	—	7	—
248	Ser	36	1042	—	9	—	—
249	Sighetul-Silvaniei	816	1	—	8	—	—
250	Supurul de jos	1944	46	—	65	—	—
251	Supurul de Sus	1129	21	—	38	—	—
252	Șumal	832	76	—	19	—	—
253	Subcetate	512	—	—	11	21	—
254	Siciu	759	1	—	1	—	11
255	Scărișoara Nouă	745	—	—	—	—	—
256	Sălacea	126	3635	6	50	—	90
257	Silindru	625	438	—	26	—	37
258	Șimian	667	2137	1	50	5	—
259	Sărvăzel	391	11	—	—	—	—
260	Santău	1492	358	714	66	—	38
261	Sudurău	320	220	—	6	—	13
262	Săcășeni	574	1212	—	34	—	—
263	Sărauad	879	467	—	25	119	—
264	Săuca	945	96	—	17	—	22
265	Silvaș	462	3	—	4	—	11
266	Satu-Mic	468	10	—	10	—	—
267	Treznea	1389	44	—	22	—	—
268	Tămășești	860	23	—	—	—	—
269	Țicău	309	153	58	4	—	—
270	Tohat	422	—	—	—	3	—
271	Tusa	1033	—	—	—	215	—
272	Tiream	764	2	1649	—	—	78
273	Turbuța	727	—	—	3	—	—
274	Traniș	797	—	—	13	—	—
275	Tihău	1079	22	—	—	—	—
276	Țeghea	180	291	—	4	—	—
277	Tarcea	526	585	1	21	—	34
278	Tășnad	1508	1620	2086	730	—	176
279	Tășnadul Nou	39	134	4	6	—	2
280	Românaș	991	7	—	26	—	—
281	Urmeaniș	606	—	—	10	—	—
282	Ulciug	365	536	—	8	—	—
283	Ulmeni	723	291	—	107	2	—
284	Urziceni	93	23	1782	—	—	21
285	Urziceni Pădure	12	14	76	2	—	—
286	Unimăt	1220	58	—	12	—	—
287	Uileacu Șimleului	75	695	—	11	—	1
288	Verveghiu	11	540	—	6	—	—
289	Poarta Sălajului	489	6	—	16	—	—
290	Vicea	334	1	—	—	—	—
291	Valcău de Jos	825	221	—	81	—	—
292	Valcău de Sus	993	—	—	4	—	—
293	Vîrșolț	300	1152	—	22	—	—

(continuare din anexa I)

1	2	3	4	5	6	7	8
294	Vezendiu	1149	18	—	3	—	—
295	Văduarele	304	—	—	—	—	—
296	Var	607	16	—	—	—	—
297	Valea Ungurului	3	3	—	7	2001	—
298	Valea lui Mihai	1194	5314	25	1438	—	214
299	Vășad	1715	112	—	39	—	14
300	Valea Tîrnei	1	1	—	6	1247	—
301	Zalău	2115	5614	50	411	40	135
302	Zalnoe	1649	58	—	31	78	—
303	Zăuan	92	1149	—	17	121	—

Anexa II-a A, B

Populația pe localitățile din fostele județe Cluj și Someș care în prezent aparțin județului Sălaj

Nr. crt.	Localitatea	Români	Maghiari	Germani	Evrei	Alți	Obs.
0	1	2	3	4	5	6	7

A. Populația existentă în anul 1937 în localitățile din județul Cluj

1	Almașu	1.091	827	—	35	—	
2	Băbiu	210	116	—	—	—	
3	Cutiș	282	—	—	—	—	
4	Jebucu	2	706	—	—	—	
5	Mesteacăn	880	15	—	5	97	
6	Petrinzel	116	482	—	6	—	
7	Sfăraș	288	160	—	4	—	
8	Stana	242	354	—	2	—	
9	Țăudu	482	—	—	—	—	
10	Cuzăplac	266	640	—	19	—	
11	Cubleșu	361	—	—	—	—	
12	Gălășeni	464	11	—	10	—	
13	Mierța	543	—	—	—	—	
14	Petrindu	480	254	—	5	57	
15	Ruginoasa	485	5	—	7	—	
16	Stoboru	354	—	—	4	—	
17	Tămașa	651	28	—	4	—	
18	Dragu	1.246	17	—	12	—	
19	Adalin	718	—	—	7	—	
20	Ugruțiu	691	—	—	6	—	
21	Voivodeni	1.112	2	—	3	—	
22	Fildu de Jos	520	—	—	—	—	

(continuare din anexa II)

0	1	2	3	4	5	6	7
23	Fildu de Mijoc	760	—	—	—	—	—
24	Fildu de Sus	750	—	—	—	—	—
25	Tetișu	—	504	—	—	—	—
	<i>Hida</i>						
26	Hida	1 244	260	—	344	18	—
27	Miluani	818	—	—	6	—	—
28	Raciș	—	—	—	—	—	—
29	Șîmpetru	1 353	12	—	18	24	—
	Almașului						
30	Stupini	1 281	—	—	—	24	—
31	Trestia	503	—	—	—	—	—
	<i>Șînmihaiu Almașului</i>						
32	Șînmihaiu Almașului	1.634	26	—	18	48	—
33	Bercea	513	—	—	3	—	—
34	Sîntă Mărie	798	—	—	—	—	—
	<i>Zimbor</i>						
35	Zimbor	663	111	—	140	—	—
36	Dolu	539	—	—	—	—	—
37	Sutoru	316	—	—	6	6	—
38	Șîncraiu Almașului	786	—	—	7	—	—
39	Chendremal	244	41	—	—	1	—

B. Populația evaluată în iunie 1940 pe localitățile din Județul Someș.

40	Bîrsăul Mare	569	—	—	4	—	—
41	Bîrsăuța	253	—	—	—	—	—
42	Boiu-Mare	840	—	—	8	14	—
43	Buzaș	358	—	—	—	11	—
44	Baba	596	—	—	25	31	—
45	Bezded	1.002	5	—	5	17	—
46	Călăcea	1.059	—	—	5	—	—
47	Căpîlnea	628	—	—	4	3	—
48	Cozla	730	—	—	14	—	—
49	Ciumeni	311	1	—	—	3	—
50	Chițeni	275	—	—	—	5	—
51	Cliș	393	—	—	4	—	—
52	Cormeniș	570	—	—	—	—	—
53	Cuciulat	386	4	—	4	—	—
54	Ciula	357	1	—	13	—	—
55	Ciaca	806	1	—	7	10	—
56	Cernuc	653	1	—	8	6	—
57	Dăbîceni	311	—	—	—	5	—
58	Dobrocina	526	—	—	4	—	—
59	Dolheni	256	—	—	—	32	—
60	Fălcușa	390	—	—	—	6	—
61	Fodora	642	1	—	6	—	—
62	Frîncenii de Piatră	183	—	—	—	—	—
63	Frîncenii Boiului	188	—	—	—	—	—
64	Gîrlgău	775	20	—	53	6	—
65	Gîrbou	1 435	38	—	69	22	—
66	Gostila	1.018	—	—	2	6	—
67	Glod	823	7	—	41	7	—

(continuare din anexa II)

0	1	2	3	4	5	6	7
68	Hășmaș	592	3	—	23	—	
69	Ileanda	822	54	2	344	32	
70	Jugăstreni	193	—	—	—	—	
71	Lemniu	728	1	—	42	—	
72	Letca	808	11	—	20	—	
73	Lozna	935	—	—	52	—	
74	Măgura	196	—	—	—	—	
75	Negreni	369	1	—	—	20	
76	Piroșa	253	—	—	—	—	
77	Perii-Vadului	305	3	—	8	—	
78	Purcăreț	502	—	3	—	—	
79	Poinița	792	—	4	—	—	
80	Poiana-Blechi	836	32	—	27	67	
81	Preluci	540	—	—	—	—	
82	Popteleac	864	—	—	—	4	
83	Răstoci	391	1	—	3	4	
84	Rogna	321	—	—	—	—	
85	Rus	1 375	10	—	9	4	
86	Sălnița	756	—	—	5	3	
87	Săcătura	292	—	—	—	8	
88	Șolmușeni	240	—	—	5	—	
89	Șimișna	1.455	26	—	55	—	
90	Solomon	796	—	—	5	1	
91	Toplița	295	—	—	4	—	
92	Valea-Hranei	371	—	—	6	—	
93	Valea-Lungă	824	—	—	8	2	
94	Valea-Rea	279	—	—	—	—	
95	Valea Loznei	715	—	—	5	—	
96	Zalha	1.340	9	2	7	15	
97	Iapa	597	—	—	7	12	
98	Șasa	311	—	—	—	6	

Anexa III

Populația județului Sălaj în actuala împărțire administrativ-teritorială existentă
în 1910, 1930, 1941

		Total populație		Populația după naționalitate 1930						Total populație 1941
		1910	1930	români		maghiari		alte națion.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	Zalău	10184	10688	4365	%	5624	%	700	%	11190
1	Zalău	8062	8340	2115	25,4	5614	67,3	611	7,3	8546
2	Stîna	814	939	900	95,8	—	—	39	4,2	1116
3	Ortelec	1308	1409	1349	95,7	10	0,7	50	3,5	1528
	Cehul Silvaniei	5881	6034	2283	37,8	3085	51,1	666	11,0	6142
4	Cehul Silvaniei	3446	3528	406	11,5	2515	71,3	607	17,2	3481
5	Horatu Cehului	297	276	270	97,8	—	—	6	2,1	288

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
6	Motiș	627	624	572	91,7	5	0,8	47	7,5	631
7	Nadiș	660	739	735	99,5	2	0,3	2	0,3	792
8	Ulciug	851	867	300	35,3	563	64,9	4	0,5	950
	Jibou	5480	5995	3280	54,7	1837	30,6	878	14,6	6140
9	Jibou	3047	3453	848	24,6	1764	51,1	841	24,4	3518
10	Cuceu	1096	1134	1102	97,2	14	1,2	18	1,6	1103
11	Husia	411	403	400	99,3	1	0,2	2	0,5	458
12	Rona	421	447	402	89,9	30	6,7	15	3,4	482
13	Var	505	558	528	94,6	28	5,0	2	0,4	579
	Șimleu Silvaniei	7886	8682	3472	40,0	3478	40,1	1732	19,9	10353
14	Șimleu Silvaniei	6885	7448	2340	31,4	3434	46,1	1674	22,5	9039
15	Cehei	1001	1234	1132	91,7	44	3,6	58	4,7	1314
16	Agrij	3573	3615	3329	92,1	97	2,3	189	5,2	3666
16	Agrij	1020	1057	1010	95,6	17	1,6	30	2,8	1137
17	Bozna	643	608	571	93,9	13	2,1	24	3,9	607
18	Răstolțu Deșert	536	633	584	92,3	3	0,5	46	7,3	701
19	Treznea	1374	1317	1164	88,4	64	4,9	89	6,7	1221
	Almașu	6116	6243	3422	54,8	2348	37,6	473	7,6	6549
20	Almașu	1779	1838	1008	54,8	580	31,6	250	13,6	2055
21	Băbiu	309	302	197	65,2	94	31,1	11	3,6	337
22	Cuțiș	232	262	258	98,5	—	—	4	1,5	—
23	Jebucu	668	697	10	1,4	687	98,6	—	—	664
24	Mesteacă	994	993	898	90,4	2	0,2	93	9,4	1367
25	Petrinzel	650	635	103	16,2	456	71,8	76	12,0	642
26	Sfăraș	452	441	259	58,7	177	40,1	5	1,1	450
27	Stana	550	595	218	98,1	352	59,2	25	4,2	549
28	Țăndu	482	480	471	98,1	—	—	9	1,9	485
	Băbeni	3140	3424	3288	96,0	22	0,6	114	3,9	3615
29	Băbeni	1059	1201	1099	91,5	14	1,2	88	7,3	1173
30	Ciocmani	985	1010	987	97,7	7	0,7	16	1,6	1165
31	Clif	221	294	289	98,1	1	0,3	4	1,4	397
32	Piroșa	209	244	244	100,0	—	—	—	—	200
33	Poenița	666	675	669	99,1	—	—	6	0,9	680
	Bălan	5808	5924	5772	97,4	38	0,6	114	1,9	6264
34	Bălan	1495	1429	1416	99,1	1	0,1	12	0,8	1522
35	Chechiș	1483	1521	1454	95,6	17	1,1	50	3,3	1621
36	Chendrea	800	770	758	98,4	3	0,4	9	1,2	809
37	Gălpia	844	824	790	95,9	17	2,0	17	2,1	794
38	Gilgău Almaș	1186	1380	1354	98,1	—	—	26	1,9	1518
	Bănișor	2487	2871	2829	98,5	11	0,4	31	1,1	3207
39	Bănișor	986	1151	1118	97,1	10	0,9	23	2,0	1277
40	Ban	730	856	853	99,6	—	—	3	0,4	908
41	Pecelu	771	864	858	99,3	1	0,1	5	0,6	1022
	Benesat	1883	2020	1481	73,3	512	25,4	27	1,3	2187
42	Benesat	549	602	473	78,6	121	20,1	8	1,3	671
43	Aluniș	633	713	689	96,6	10	1,4	14	2,0	797
44	Biușa	701	705	319	45,3	381	54,0	5	0,7	719
	Bobota	3250	3961	3379	85,3	317	8,0	265	6,7	4188
45	Bobota	1385	1808	1494	82,6	249	13,8	65	3,6	1736
46	Derșida	819	929	851	91,6	10	1,1	68	7,3	1033
47	Zalnoc	1046	1224	1034	84,5	58	4,7	132	10,8	1419

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	<i>Bocșa</i>	3264	3620	2338	64,6	1201	33,2	81	2,2	4000
48	<i>Bocșa</i>	1057	1154	1136	98,4	—	—	18	1,6	1305
49	<i>Borla</i>	1174	1256	32	2,6	1187	94,5	37	3,0	1335
50	<i>Cîmplia</i>	384	468	456	97,4	6	1,3	6	1,3	516
51	<i>Sălăjeni</i>	649	742	714	96,2	8	1,1	20	2,7	844
	<i>Buciumi</i>	5303	5191	4706	90,7	62	1,2	423	8,2	5526
52	<i>Buciumi</i>	2118	1983	1790	90,3	61	3,1	132	6,7	2127
53	<i>Bodia</i>	472	398	384	96,5	—	—	14	3,5	449
54	<i>Bogdana</i>	1073	1169	969	82,9	1	0,1	199	17,0	1296
55	<i>Răstolț</i>	757	730	676	92,6	—	—	54	7,4	722
56	<i>Singeorgiu de Meseș</i>	883	911	887	97,4	—	—	24	2,6	932
	<i>Camăr</i>	2782	3038	242	8,0	2641	86,9	155	5,1	3319
57	<i>Camăr</i>	2782	3038	242	8,0	2641	86,9	155	5,1	3319
	<i>Carastelec</i>	2135	2257	423	18,8	1783	79,0	51	2,3	2553
58	<i>Carastelec</i>	1832	1866	36	1,9	1781	95,4	49	2,6	2071
59	<i>Dumoslău</i>	303	391	387	99,0	2	0,5	2	0,5	482
	<i>Chieșd</i>	2048	2304	1968	85,4	244	10,6	92	4,0	2505
60	<i>Chieșd</i>	1494	1615	1316	81,5	234	14,5	65	4,0	1715
61	<i>Sighetu Silvaniei</i>	554	689	652	94,5	10	1,5	27	3,9	790
	<i>Cizer</i>	3546	3842	3707	96,5	9	0,2	126	3,3	4117
62	<i>Cizer</i>	2077	2293	2190	95,5	9	0,4	94	4,1	2414
63	<i>Plesca</i>	241	258	246	95,4	—	—	12	4,6	283
64	<i>Pria</i>	1228	1291	1271	98,4	—	—	20	1,6	1420
	<i>Coșei</i>	2146	2425	1576	65,0	755	31,1	94	3,9	2591
65	<i>Coșei</i>	811	969	678	70,0	270	27,9	21	2,2	980
66	<i>Archid</i>	584	509	6	1,2	482	94,7	21	4,1	574
67	<i>Chilioara</i>	751	947	892	94,2	3	0,3	52	5,5	1037
	<i>Crasna</i>	5459	6164	1936	31,4	3627	58,8	601	9,3	6643
68	<i>Crasna</i>	3884	4288	502	11,2	3265	76,1	521	12,1	4504
69	<i>Huseni</i>	326	398	355	89,2	1	0,2	42	10,5	505
70	<i>Marin</i>	702	913	902	98,8	1	0,1	10	1,1	1004
71	<i>Ratin</i>	547	565	177	31,3	360	63,7	28	5,0	630
	<i>Creaca</i>	4739	5345	5102	95,5	170	3,2	73	1,4	5508
72	<i>Creaca</i>	661	670	643	96,0	12	1,8	15	2,2	726
73	<i>Borza</i>	409	431	417	96,8	7	1,6	7	1,0	411
74	<i>Brebi</i>	1224	1271	1260	99,1	—	—	11	0,9	1245
75	<i>Brusturi</i>	423	498	476	95,6	22	4,4	—	—	515
76	<i>Ciglean</i>	432	462	462	100,0	—	—	—	—	545
77	<i>Jac</i>	858	1038	1025	98,2	—	—	13	1,2	1170
78	<i>Lupoaia</i>	382	641	490	76,4	129	20,1	22	3,4	548
79	<i>Prodănești</i>	350	334	329	98,5	—	—	5	1,5	348
	<i>Cristolț</i>	1839	1866	1827	97,8	4	0,2	35	1,9	2063
80	<i>Cristolț</i>	1504	1473	1438	97,6	4	0,3	31	2,1	1625
81	<i>Muncel</i>	335	393	389	99,0	—	—	4	1,0	438
	<i>Crișeni</i>	2343	2687	1239	46,1	1375	51,2	73	2,0	2821
82	<i>Crișeni</i>	664	818	735	89,9	68	8,3	15	1,8	911
83	<i>Cristur-Crișeni</i>	611	651	11	1,7	626	96,2	14	2,2	700
84	<i>Gîrceiu</i>	1068	1218	493	40,5	681	55,9	44	3,6	1210
	<i>Cuzăplac</i>	4324	4639	3606	77,7	805	17,4	228	4,1	4711
85	<i>Cuzăplac</i>	903	889	353	39,7	502	56,5	34	3,8	964
86	<i>Cubleșu</i>	348	353	311	88,1	—	—	42	11,9	320
87	<i>Gălășeni</i>	467	540	501	92,8	11	2,0	28	5,2	540

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
88	Mierța	465	539	516	95,7	16	3,0	7	1,3	574
89	Petrindu	748	792	481	60,7	248	31,3	63	7,9	853
90	Ruginoasa	458	497	471	94,8	4	0,8	22	4,4	433
91	Stoboru	321	345	337	97,7	—	—	8	2,3	338
92	Tămașa	614	684	636	93,0	24	3,5	24	3,5	689
	<i>Dobrin</i>	2893	2826	829	29,3	1904	67,4	93	3,3	2953
93	Dobrin	598	512	465	90,1	30	0,6	17	3,3	513
94	Deleni-Cioara	298	280	280	100,0	—	—	—	—	287
95	Doba	943	886	40	4,5	821	92,7	25	2,8	950
96	Naimon	212	216	12	5,6	202	93,5	2	0,9	250
97	Sincraiu Silvaniei	240	294	15	5,1	279	94,9	—	—	281
98	Verveghiu	602	638	17	2,7	572	89,1	49	7,7	672
	<i>Dragu</i>	3649	3777	3604	95,4	25	0,6	148	3,9	4210
99	Dragu	1298	1268	1169	92,2	17	1,3	82	6,5	1463
100	Adalin	554	700	676	96,6	—	—	24	3,4	759
101	Ugruțiu	706	693	684	98,7	—	—	9	1,3	772
102	Voivodeni	1091	1116	1075	96,3	8	0,7	33	3,0	1216
	<i>Fildu de Jos</i>	2427	2532	1964	77,6	506	20,0	62	2,4	2625
103	Fildu de Jos	501	525	493	93,9	16	3,1	16	3,1	526
104	Fildu de mijloc	774	744	742	99,8	1	0,1	1	0,1	822
105	Fildu de Sus	734	758	725	95,6	7	0,9	26	3,4	771
106	Tetișu	418	505	4	0,8	482	95,5	19	3,7	506
	<i>Giłgău</i>	4400	4248	3996	94,1	69	1,6	183	4,3	4583
107	Giłgău	900	835	676	80,1	30	3,6	129	15,4	992
108	Birsău Mare	505	508	501	98,6	4	0,8	3	0,6	558
109	Căpîlna	585	587	573	97,6	9	1,5	5	0,8	555
110	Chizeni	235	224	224	100,0	—	—	—	—	210
111	Dobrocina	446	410	407	99,5	1	0,2	2	0,5	451
112	Fodora	669	677	667	98,5	4	0,6	6	0,9	746
113	Frîncenii de									
	<i>Piatră</i>	235	172	172	100,0	—	—	—	—	196
114	Glod	825	835	776	92,9	21	2,5	38	4,5	875
	<i>Giřbou</i>	5309	5357	5081	94,8	96	1,8	180	3,4	5763
115	Giřbou	1322	1287	1087	84,5	85	6,6	115	8,9	1375
116	Bezded	926	995	956	96,1	—	—	39	3,9	1126
117	Călăcea	975	948	942	99,4	—	—	6	0,6	962
118	Cernuc	605	652	635	97,3	8	1,3	9	1,4	678
119	Popteleac	751	752	739	98,3	3	0,4	10	1,3	812
120	Solomon	730	723	722	99,9	—	—	1	0,1	811
	<i>Halmășd</i>	3158	3990	2903	72,8	7	0,2	1080	27,1	4199
121	Halmășd	1617	2162	1231	56,9	5	0,2	926	42,8	2085
122	Aleuș	480	625	558	89,3	1	0,2	66	10,5	689
123	Cerișa	454	530	454	85,7	1	0,2	75	14,1	667
124	Drighiu	607	673	660	98,1	—	—	13	1,9	758
	<i>Hereclean</i>	4512	4844	1908	39,4	2892	59,7	44	0,9	5379
125	Hereclean	546	559	532	95,2	27	4,8	—	—	600
126	Badon	572	687	668	97,2	8	1,2	11	1,6	768
127	Bocșița	345	373	351	94,1	17	4,6	5	1,3	426
128	Dioșod	1763	1893	30	1,6	1857	98,1	6	0,3	2146
129	Guruslău	804	759	206	27,1	548	72,2	5	0,7	773
130	Panic	482	573	121	21,1	435	75,9	17	3,0	665
	<i>Hida</i>	6303	6627	5866	88,5	279	4,2	482	7,3	6985
131	Hida	1863	1811	1163	64,2	267	14,7	381	21,0	1954

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
132	Miluan	728	819	812	99,2	2	0,2	5	0,6	835
133	Raciș	943	994	982	99,1	3	0,3	9	0,9	1036
134	Sîmpetru									
	Almașului	1221	1312	1265	96,4	7	0,7	40	3,1	1361
135	Stupini	1180	1219	1209	99,2	—	—	10	0,8	1275
136	Trestia	368	471	435	92,2	—	—	37	7,8	524
	Horoatu Crasnei	4557	4901	4289	87,5	422	8,6	190	3,9	5299
137	Horoatu Crasnei	1077	1257	807	64,2	417	33,2	33	2,6	1389
138	Hurez	959	989	919	92,3	—	—	70	7,1	1062
139	Stîrciu	1505	1628	1555	95,5	5	0,3	68	4,2	1710
140	Sereideu	1016	1027	1008	98,2	—	—	19	1,8	1138
	Ileanda	4253	4301	3724	86,6	114	2,6	463	10,7	4441
141	Ileanda	1167	1225	775	63,3	100	8,2	350	28,6	1310
142	Bîrsăuța	210	204	204	100,0	—	—	—	—	195
143	Dăbîceni	263	301	277	92,0	1	0,3	23	7,6	220
144	Dolheni	348	347	310	89,3	—	—	37	10,7	360
145	Luminîșu	320	306	306	100,0	—	—	—	—	310
146	Negreni	327	362	354	97,8	—	—	8	2,2	382
147	Perii Vadului	321	277	267	96,4	3	1,1	7	2,5	311
148	Podișu	272	278	270	97,1	—	—	8	2,9	322
149	Răstoci	403	369	349	94,6	9	2,4	11	3,0	357
150	Rogna	326	302	297	98,3	1	0,3	4	1,3	343
151	Sașa	296	330	315	95,5	—	—	15	4,5	331
	Ip	3717	4521	1592	35,2	2116	46,8	813	18,0	4188
152	Ip	1526	2014	388	19,3	1024	50,8	602	29,5	1499
153	Cosniciu de jos	583	695	659	95,0	—	—	35	5,0	769
154	Cosniciu de sus	473	498	482	96,8	—	—	16	3,2	547
155	Zăuan	1135	1314	63	4,8	1091	83,0	160	12,2	1371
	Letca	3920	4175	4045	96,9	14	0,3	118	3,0	4077
156	Letca	772	828	809	97,7	6	0,7	13	1,6	690
157	Ciula	293	339	326	96,2	1	—	12	3,5	380
158	Cozla	667	653	647	99,1	—	—	6	0,9	652
159	Cuciulat	330	369	356	—	7	1,9	6	1,6	350
160	Lemniu	591	686	617	89,9	—	—	69	10,1	620
161	Purcăreț	491	503	500	99,4	—	—	3	0,6	540
162	Soimușeni	247	240	236	98,3	—	—	4	1,7	260
163	Toplița	276	272	269	98,9	—	—	3	1,1	300
164	Valea Rea	253	285	283	99,3	—	—	2	0,7	285
	Lozna	2304	2589	2485	95,8	2	0,1	102	3,9	2836
165	Lozna	849	920	855	92,9	—	—	65	7,1	1006
166	Cormeniș	365	406	390	96,1	—	—	16	3,9	540
167	Preluci	441	489	476	97,7	2	0,4	11	2,3	570
168	Valea Leșului									
169	Valea Loznei	649	774	764	98,7	—	—	10	1,3	720
	Marca	2717	3000	2365	78,8	522	17,4	113	3,8	3822
170	Marca	1042	1140	1072	94,0	18	1,6	50	4,4	1867
171	Leșmir	474	532	98	10,0	404	75,9	30	5,6	635
172	Șumal	808	888	782	88,1	85	9,6	21	2,4	906
173	Porți	393	440	413	93,9	15	3,4	12	2,7	414
	Măierîște	4974	5663	4650	82,1	782	13,5	251	4,4	6117
174	Măierîște	930	1083	1038	95,8	23	2,1	22	2,0	1175
175	Criștelec	904	1058	863	81,6	33	3,1	162	15,3	1184
176	Doh	561	631	608	96,4	4	0,6	19	3,0	642

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
177	Giurtelecu									
	Simleului	1322	1528	1453	95,1	50	3,3	25	1,6	1667
178	Mălădă	577	604	593	98,2	3	0,5	8	1,3	673
179	Uileacu									
	Simleului	680	759	95	12,5	649	85,5	15	2,0	776
	Meseșenii de Jos	3908	4385	3262	74,4	978	22,3	145	3,3	4541
180	Meseșenii de Jos	1475	1616	1538	95,2	5	0,3	73	4,5	1799
181	Aghireș	1140	1329	833	62,7	485	36,5	11	0,8	1329
182	Fetindă	331	418	415	99,3	—	—	3	0,7	394
183	Meseșenii de Sus	962	1022	476	46,6	488	47,7	58	5,7	1019
	Mirșid	2903	3111	2909	93,5	118	3,8	84	2,7	3270
184	Mirșid	582	648	522	80,6	108	16,7	18	2,8	742
185	Firminiș	586	621	609	98,1	4	0,6	8	1,3	744
186	Moigrad	792	878	853	97,2	—	—	25	2,8	919
187	Popeni	943	964	925	96,0	6	0,6	33	3,4	965
	Năpradea	4014	4137	3891	94,1	47	1,1	199	4,8	4540
188	Năpradea	1251	1282	1216	94,9	22	1,7	44	3,4	1484
189	Cheud	1096	1107	971	87,7	—	—	136	12,3	1207
190	Someș Guruslău	759	828	803	97,0	19	2,3	6	0,7	868
191	Traniș	605	622	603	97,9	6	0,9	13	2,1	649
192	Vădurele	303	298	298	100,0	—	—	—	—	332
	Nușfalău	4933	5319	554	10,4	4252	79,9	513	9,6	6233
193	Nușfalău	2507	2759	340	12,3	2022	78,3	397	14,4	3192
194	Bilghezd	552	640	12	1,9	614	95,9	14	2,2	731
195	Boghiș	1343	1421	100	7,0	1228	86,4	93	6,5	1680
196	Bozieș	531	499	102	20,4	388	77,8	9	1,8	630
	Pericei	4160	4401	2702	61,4	1628	37,0	71	1,6	4840
197	Pericei	2531	2678	1027	38,4	1597	59,6	54	2,0	2951
198	Bădăcin	845	952	918	94,4	24	2,5	10	1,1	1073
199	Siciu	784	771	757	98,2	7	0,9	7	0,9	816
	Plopiș	3919	4745	2226	46,9	26	0,5	2493	52,5	5429
200	Plopiș	1448	1999	1295	64,8	8	0,4	696	34,8	1708
201	Făgetu	1609	1595	6	0,4	2	0,1	1587	99,5	2307
202	Iaz	862	1151	925	80,4	16	1,4	210	18,3	1414
	Poiana Blenchiei	2084	2170	2046	94,3	34	1,6	90	4,2	2226
203	Poiana Blenchiei	817	831	717	86,3	33	4,0	81	9,8	783
204	Fălciuș	319	361	361	100,0	—	—	—	—	349
205	Gostila	763	802	792	98,8	1	0,1	9	1,1	879
206	Măgura	185	176	176	100,0	—	—	—	—	215
	Românași	3384	3667	3417	93,2	46	1,3	204	5,6	3950
207	Românași	847	974	923	94,8	5	0,5	46	4,7	1014
208	Chichiș	367	366	337	92,1	—	—	29	7,9	415
209	Ciumărna	786	819	774	94,5	14	1,7	31	3,8	917
210	Păuș	638	613	551	90,0	4	0,5	58	9,5	657
211	Poarta Sălajului	345	448	411	91,7	13	2,9	24	5,4	483
212	Romita	401	447	421	94,2	10	2,2	16	3,6	464
	Rus	4586	4775	4525	94,8	45	0,9	205	4,3	4785
213	Rus	1172	1178	1141	96,9	13	1,1	24	2,0	1120
214	Buzaș	298	337	319	94,7	—	—	18	5,3	298
215	Fântânele Rus	573	661	637	96,4	—	—	24	3,6	600
216	Hășmaș	978	956	910	95,2	3	0,3	43	4,5	938
217	Simișna	1565	1643	1518	92,4	29	1,8	96	5,8	1829

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	<i>Sălăpig</i>	3538	3631	2190	60,3	1383	38,1	58	1,6	3896
218	Sălăpig	456	469	293	59,9	182	37,2	14	2,9	548
219	Bulgari	385	391	392	97,7	6	1,5	3	0,8	393
220	Deja	729	831	—	—	824	99,2	7	0,8	938
221	Mineu	1001	948	574	60,5	362	38,2	12	1,3	976
222	Notig	967	972	941	96,8	9	0,9	22	2,3	1041
	<i>Sig</i>	3892	4300	4033	93,8	6	0,1	261	6,1	4801
223	Sig	1028	1103	1076	97,5	5	0,5	22	2,0	1128
224	Fizeş	669	745	734	98,5	1	0,1	10	1,3	825
225	Mal	959	893	877	98,2	—	—	16	1,8	1023
226	Sirbi	425	560	529	94,5	—	—	31	5,5	586
227	Tusa	811	999	817	81,8	—	—	182	18,2	1239
	<i>Stnmihaiu</i>									
	<i>Almaşului</i>	2608	2920	2753	94,3	44	1,5	123	4,2	2575
228	Sinmihaia									
	<i>Almaşului</i>	1441	1618	1534	94,8	29	1,8	55	3,4	1349
229	Bercea	525	513	484	94,4	—	—	29	5,6	504
230	Sintă Măria	642	789	735	93,2	15	1,9	39	4,9	722
	<i>Someş Odorhei</i>	3166	4882	4559	93,4	147	3,0	176	3,6	4799
231	Someş Odorhei	1519	1690	1523	90,1	105	6,2	62	3,7	1615
232	Bîrsa	354	365	352	96,4	—	—	13	3,6	385
233	Domnin	986	946	878	92,8	8	0,8	60	6,3	910
234	Înău	843	947	923	97,5	6	0,6	18	1,9	1008
235	Şoimuş	983	934	883	94,5	28	3,0	23	2,5	881
	<i>Surduc</i>	3841	4707	4091	86,9	312	6,6	304	6,5	4891
236	Surduc	932	1217	865	71,1	152	12,3	200	16,4	1285
237	Briglez	449	494	474	95,9	7	1,4	13	2,6	531
238	Cristolţel	591	750	616	82,1	92	12,3	42	5,6	749
239	Solona	533	600	554	92,3	30	5,0	16	2,7	635
240	Tihău	789	989	927	93,8	31	3,1	31	3,1	984
241	Turbuţa	547	657	655	99,7	—	—	2	0,3	707
	<i>Şamşud</i>	2029	2088	121	5,8	1868	89,5	99	4,7	2180
242	Şamşud	1313	1340	108	8,1	1198	89,4	34	2,5	1412
243	Valea Pomilor	716	748	13	1,7	670	89,6	65	8,7	768
	<i>Sărmăşag</i>	3452	4047	501	12,4	3367	83,2	179	4,4	4509
244	Sărmăşag	1855	2284	184	8,1	2038	89,2	62	2,7	2574
245	Ilişua	820	941	84	8,9	779	82,2	78	8,3	1045
246	Lompir	777	822	233	28,3	550	66,9	39	4,7	890
247	Moiad									
248	<i>Valcău de Jos</i>	3012	3576	3121	87,3	237	6,6	218	6,1	4044
248	Valcău de jos	900	1114	780	70,0	231	20,7	103	9,2	1175
249	Lazuri	336	404	404	100,0	—	—	—	—	418
250	Preoteasa	607	682	657	96,3	—	—	25	3,7	746
251	Subcetate	455	549	529	96,4	—	—	20	3,6	816
252	Valcău de sus	714	827	751	90,8	6	0,7	70	8,5	889
	<i>Virşolţ</i>	2171	2266	1070	47,2	1140	50,3	56	2,5	2561
253	Virşolţ	1107	1180	238	20,2	895	75,9	47	4,0	1336
254	Recea	1064	1087	832	76,6	245	22,6	9	0,8	1225
	<i>Zalha</i>	2383	2667	2571	96,4	6	0,2	90	3,4	2775
255	Zalha	786	1007	964	95,7	6	0,6	37	3,7	1200
256	Ceaca	715	717	676	94,3	—	—	41	5,7	655
257	Valea Hranei	319	362	357	98,6	—	—	5	1,4	380
258	Valea Lungă	563	581	574	98,8	—	—	7	1,2	540

(continuare anexa III)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
259	Zimbor	2885	2798	2514	89,8	158	5,6	126	4,5	3036
260	Zimbor	1142	1146	904	78,9	150	13,1	92	8,0	1322
261	Dolu	557	532	523	98,3	—	—	9	1,7	567
262	Sutoru	334	328	315	97,9	6	1,8	7	2,1	348
	Sîncraiu									
	Almaşului	852	792	772	97,5	2	0,3	18	2,3	799
Total :		221577	240778	167924	69,7	55617	23,1	12737	7,17	254205

**NEUE DEMOGRAPHISCHE SOZIAL-ÖKONOMISCHE DATEN ÜBER
DIE BEVÖLKERUNG VON SĂLAJ IN DEN JAHREN 1910—1941.
IHRE HALTUNG UND IHR BEITRAG ZUM PROBLEM DER VERTEIDIGUNG
DES WESTGRENZE DES LANDES IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT**

(Zusammenfassung)

Der Verfasser analysiert die demographische, sozial-ökonomische Entwicklung der Bevölkerung von Sălaj auf Grund von unveröffentlichten Daten, begleitet von aufschlussreichen Beilagen. Er unterstreicht ihre Positive Entwicklung in vielfacher Richtung im Zeitraum nach dem Vereinigungsakt vom 1 Dezember 1918.

Die in absoluten Mehrheit rumänische Bevölkerung von Sălaj, arbeitete und lebte in guten Einvernehmen in Gemeinschaft mit den Mitbewohnern des Kreises von anderer Nationalität.

Es werden neue Daten gebracht, über den Beitrag der Bevölkerung zur Bemühung Rumäniens um Befestigung und Verteidigung der Westgrenze des Landes gegen die hitleristisch-hortistische Aggression. Neue Daten über den Wert dieser Befestigungen und über das militärische Potential der Bevölkerung von Sălaj für die Landesverteidigung.

Der Verfasser hebt in der patriotischen Haltung der Bevölkerung ihren einstimmigen Willen hervor, die Landesgrenzen unter allen Opfern zu verteidigen sowie ihr festes Auftreten gegen den Faschismus und hortystischen Revisionismus der Zwischenkriegsperiode.

Bezüglich der national-patriotischen Haltung der Bevölkerung, zieht der Verfasser einige neue Schlussfolgerungen über die Beweggründe und Veranlassungen der von den faschistisch-hortystischen Besatzungstruppen in den Ortschaften Ip und Treznea des Kreis Sălaj in Monat September 1940 verübten Unterdrückungen, in dem er eine Verbindung zwischen diesen Verschiedenen und entgegengesetzten Haltungen macht.

Endlich unterstreicht er die Schlussfolgerung, wonach das rumänische Volk unter Führung der kommunistischen Partei den antifaschistischen Widerstand geleistet und die nationale Befreiung vollbracht hat, die Rumäniens im Leben der ganzen Bevölkerung, eine neue Ära am Wege des Sozialismus einleitete.

1 MAI 1939 — STRĂLUCIT MOMENT AL LUPTEI POPORULUI ROMÂN ÎMPOTRIVA FASCISMULUI, PENTRU INDEPENDENȚĂ ȘI SUVERANITATE NAȚIONALĂ

„Luptele antifasciste conduse de partid au culminat cu marea demonstrație populară de la 1 Mai 1939, care a avut un puternic ecou în opinia publică din România, ca și peste hotare”.

(Nicolae Ceaușescu, Expunere la Sesiunea solemnă de la 1 decembrie 1978).

Și astăzi, ca și ieri, prezentul își trage rădăcinile din profunzimea trecutului. Tot ceea ce se realizează în condițiile complexe ale contemporaneității românești este de fapt continuarea pe un plan superior a eforturilor predecesorilor noștri. Istoria unui popor, mai ales când ea oglindește cu atîta pregnanță zbuciumul multiseclar ale luptei pentru independență și unitate, așa cum se prezintă istoria poporului român, asigură liniile de continuitate, sevele de energie și vitalitate socială, politică, culturală, științifică, care devin de fapt conștiință națională și trăiesc în practică, în viața atît de dinamică a societății, și care în contextul favorabil contemporan, socialist, strălucesc, punînd pecetea lor minunată asupra tuturor creațiilor, asupra tuturor valorilor materiale și spirituale ce le produce națiunea socialistă din vatra ei multiseclară — spațiul carpato-danubiano-pontic.

Formarea statului național unitar român, așa cum demonstrează realitatea istorică, „nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor; tratatul de pace n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare”¹. Mărețul act istoric de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) nu a constituit altceva decît realizarea firească a multiseclarei dorințe de unitate a întregului nostru popor, împlinirea visului, făurit pentru o clipă de Mihai în 1600, pentru care generații de înaintași au luptat și s-au jertfit, un moment cardinal al dezvoltării istorice obiective a poporului român.

Noua configurație geografică, politică și socială a lumii postbelice, purtînd amprenta atît de puternică a prăbușirii imperiilor otoman, habsburgic și țarist, dar mai ales a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, 1975, p. 37.

1917, care a deschis epoca trecerii de la capitalism la socialism în dezvoltarea umanității, a generat o puternică intensificare, cu caracter general, a luptelor de clasă, revoluționare, împotriva dominației imperialiste și coloniale. Astfel, „Alături de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, istoria a înscris în această perioadă, într-o serie de țări — ca de exemplu China, Germania, Ungaria, Turcia și altele — puternice mișcări revoluționare ce au cuprins largi mase muncitorești și forțe progresiste”².

Desigur, în atari condiții generale au loc și în România profunde mutații economice, sociale și politice. Se produce și în țara noastră o acută efervescență politică, revoluționară, în centrul căreia joacă un rol din ce în ce mai important clasa muncitoare, partea cea mai înaintată a societății românești postbelice.

Pe acest fundal revoluționar incandescent apare pe scena politică românească la începutul lui mai 1921 — Partidul Comunist Român, forța politică conducătoare a clasei muncitoare, înzestrat cu orientarea ideologică justă a socialismului științific. Cum era firesc, P.C.R. preia conducerea luptei clasei muncitoare împotriva exploatării, pentru o viață mai bună, pentru socialism. Pe de altă parte, P.C.R. preia conducerea luptei antifasciste în plan intern și internațional.

Întreaga perioadă interbelică se caracterizează, în ce privește România, printr-o amplă contursiune politică, desfășurată, mai ales în perioada 1929—1933, pe fundalul crizei economice, care a zguduit profund lumea capitalistă, creînd condițiile ofensivei fascismului.

Pe de altă parte partidele politice ale clasei dominante acaparînd puterea în stat căutau să eludeze hotărârile democratice luate la Alba Iulia, în momentul făuririi statului național unitar român, inclusiv cele înscrise în Constituția din 1923, unele dintre ele abordînd — datorită evoluției procesului revoluționar în rîndul maselor — „firme” cu caracter democratic (ca spre exemplu: Partidul Poporului, Partidul Țărănesc etc.) dar, cu aceleași intenții reacționare, bine voalate în programe cu orientare progresistă. Pe de altă parte, se produc interesante fuziuni politice ale unor partide ale claselor dominante, între care se remarcă cea a vechiului Partid Național Român din Transilvania cu Partidul Țărănesc, la 10 octombrie 1926, realizîndu-se astfel cunoscutul Partid Național-Țărănesc.

Ceea ce întregeste peisajul politic românesc, interbelic, este apariția grupărilor de extremă dreaptă, fasciste ca spre exemplu: „Liga Apărării Național-Creștine” — 4 martie 1923; „Legiunea Arhanghelului Mihail” — 24 iunie 1927, devenită „Garda de Fier” — martie 1930, iar din iunie 1935 „Totul pentru țară” etc. Apariția acestora este legată de afirmarea fascismului în plan internațional (instaurarea fascismului lui Benito Mussolini în Italia, 28—29 octombrie 1922, apoi a dictaturii naziste a lui Adolf Hitler în Germania, 30 ianuarie 1933 și afirmarea militarismului nipon în Extremul Orient, în perioada 1927—1929). De fapt, Garda de fier va deveni principala agen-tură nazistă în România, stipendiată direct de Berlinul nazist. Însă, nota

² *Ibidem*, p. 39.

caracteristică a acestor grupări este lipsa lor de priză în masele largi populare, prezența lor redusă în peisajul politic românesc, ca atare, respingerea fascismului de către marea majoritate a poporului nostru.

Așadar, rămîne ca o puternică tentă de lumină în viața politică românească interbelică Partidul Comunist Român, căruia i s-a alăturat celălalt partid al clasei muncitoare — social-democrat, precum și multe elemente democratice, cinstite, clarvăzătoare din rîndurile maselor populare și chiar ale burgheziei, pentru a duce cu hotărîre și dîrzenie mai departe făclia anti-fascismului, progresului și civilizației patriei³.

În asemenea context general politic se înscriu eforturile notabile ale României de a crea un sistem de securitate colectivă europeană și mai ales în sud-estul bătrînului continent, care să garanteze, totodată, inviolabilitatea frontierelor stabilite de sistemul tratatelor de la Versailles, de după primul război mondial. Protagonistul acestei politici românești, a fost fără nici o îndoială șeful diplomației românești — Nicolae Titulescu. Teza noastră este susținută îndubitabil de sistemul tratatelor de alianță defensivă, realizate de diplomația românească în perioada interbelică precum și de alte inițiative lăudabile — care să asigure pacea în sud-estul european, ca spre exemplu: Mica Înțelegere (România, Cehoslovacia, Jugoslavia) realizată pe baze de tratate bilaterale în anii 1920—1921; Înțelegerea Balcanică (România, Grecia, Jugoslavia și Turcia) din 1934; Convențiile de la Londra, privind definirea agresiunii din 1933; Stabilirea relațiilor diplomatice între România și U.R.S.S. etc.

Venirea la conducerea statului român a lui Carol al II-lea (8 iunie 1930) cu sprijinul larg al cercurilor burghezo-moșierești, inaugurează o epocă nouă, caracterizată prin stabilirea în România a unei dictaturi personale a monarhului (10 februarie 1938), sprijinit de camarila sa și de cercurile ultrareacționare ale claselor dominante. După ce înlăturase de la conducerea diplomației românești pe Nicolae Titulescu (29 august 1936), Carol II suspendă așa-zisa Constituție din 27 februarie 1938 și puținele drepturi democratice care mai existau, desființînd printr-un decret toate partidele și organizațiile politice, inclusiv Confederația Generală a Muncii, înființînd numitul Front al Renașterii Naționale (devenit în 1940, Partidul Națiunii) ca organizație politică unică în România, ducînd o politică internă pregnantă antidemocratică iar, în plan extern, o politică oscilantă între statele fasciste și cele democratice, fapt deosebit de grav de pe urma căruia țara noastră va rămîne practic izolată în momentele grele ale dezlănțuirii revanșismului revizionist și agresiunii fasciste⁴.

În scopul vădit reacționar de a realiza așa-zisa depolitizare a organizațiilor muncitorești — unul dintre obiectivele principale urmărite de guvernul dictaturii regale prin desființarea sindicatelor — au fost create breslele muncitorești. Măsura luată de guvern, datorită activității comuniștilor, s-a întors împotriva intențiilor acestuia, breslele transformîndu-se curînd în puternice pîrghii ale promovării intereselor economice și politice ale clasei mun-

³ O. Maticescu, *1 Mai 1939*, București, 1974, p. 3—25.

⁴ P. Bunta, G. Protopopescu, în *Marisia*, 8, 1978, p.

citoare, accentuându-se continuu latura politică a activității acestora. De asemenea, breslele imediat după crearea lor, ca expresie a puternicelor tendințe spre unitate ale clasei muncitoare, au devenit o arie largă și deosebit de importantă a activității comune a muncitorilor comuniști, socialiști, social-democrați etc. În atari condiții, comitetele breslelor s-au transformat de fapt în adevărate organe ale frontului unic muncitoresc⁵.

Schița de principiu prezentată a avut drept scop — în optica noastră — să caracterizeze sau cel puțin să contureze cu cât mai puternice tente de lumini și umbre peisajul politic interbelic românesc, cu o finalizare vădită de înțelegere a marelui act istoric, revoluționar de la 1 Mai 1939.

Din cadrul procesului istoric românesc, se detașează cu claritate acțiunile revoluționare, inițiate și conduse nemijlocit de P.C.R. „S-au înscris pe veci în luminoasa carte de aur a mișcării revoluționare din România — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — luptele purtate sub conducerea Partidului Comunist Român, printre care grevele minerilor din 1929 din Valea Jiului, precum și luptele din anii 1931 și 1932, care au culminat cu eroicele bătălii revoluționare ale petroliștilor și ceferiștilor din ianuarie-februarie 1933, luptele de pe Valea Mureșului, crearea Frontului Popular, victoriile în alegerile parțiale din 1936, accentuarea procesului de întărire a unității de luptă a maselor muncitoare”⁶.

Anul 1939 — preludiile celei mai mari conflagrații a secolului al XX-lea se fac simțite sub cele mai diverse forme în întreaga omenire, care a devenit un veritabil ocean amenințat de furtuna agresiunii bine conturate a „axei” fasciste: Berlin — Roma — Tokio. În timp ce democrațiile occidentale „închid ochii” la ocuparea zonei demilitarizate renane (încă la 7 martie 1936) de către Hitler, la realizarea Anschluss-ului (ocuparea Austriei de către Germania, 11—12 martie 1938) și cedează, stîrnind zîmbetele sarcastice ale popoarelor, poftelor anexioniste ale lui Hitler, semnînd rușinosul acord de la München (29—30 septembrie 1938), care a facilitat în mod deosebit ofensiva fascismului internațional.

Cedările măresc apetitul agresorilor, furtuna se apropie cu pași repezi dar va fi îngrozitoare!

Loviturile fascismului cresc în intensitate după München. Statul cehoslovac, mutilat la München, pierde prin primul arbitraj de la Viena al Germaniei și Italiei (2 noiembrie 1938) 12.000 km² din teritoriul său, cu o populație de un milion locuitori, în favoarea Ungariei horthyste, după care, la 15 martie 1939, este practic desființat! Sînt adresate ultimatumuri cu pretenții teritoriale, complet nejustificate: Poloniei (21 martie 1939) pentru cedarea Gdanskului (Danzig) și a unui coridor spre Prusia Orientală; Lituaniei (22 martie 1939) pentru cedarea Memelului; iar, armata italiană invadează Albania (7 aprilie 1939). Furtuna care va zgudui lumea, vine repede și sigur!

⁵ N. Cioroiu, în *Anale de istorie*, 15, 1, 1979, p. 44.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului național unitar român. — 1 decembrie 1978*, București, 1978, p. 18.

După ce se răfuieste sîngeros cu unii dintre șefii legionari (împușcarea lui C. Z. Codreanu, 29—30 noiembrie 1938, etc.), Carol al II-lea aduce la conducerea țării (7 martie 1939) guvernul prezidat de Armand Călinescu, personalitate politică burgheză, pronunțat antifascist, dar și cu multe vederi antidemocratice, izvorîte din ideologia clasei din care făcea parte. Pentru vederile și măsurile sale antifasciste și profund naționale, va fi asasinat pe străzile Capitalei de o bandă legionară din ordinul Berlinului, la 21 septembrie 1939.

Față de amenințările grave proferate la adresa României de oficinile de propagandă naziste, horthyste și mussoliniene; de mitingurile și demonstrațiile organizate de fasciști; concretizate în concentrările de forțe militare hitleristo-horthyste la frontierele de Nord și Vest ale României, urmărind intimidarea guvernului român și, implicit, cedări teritoriale din străvechiul pămînt românesc al Transilvaniei către Ungaria horthystă și subjugarea economică a României față de Reich-ul nazist, guvernul român efectuează mobilizarea parțială a armatei (martie 1939).

Intimidat și inconștient în politica sa, Carol al II-lea încheie totuși cu Germania nazistă, la 23 martie 1939 „Tratatul asupra promovării raporturilor economice între Regatul României și Reich-ul Germaniei”, prin care naziștii urmăreau de fapt subordonarea economiei românești intereselor Germaniei hitleriste.

Infruntînd cu curaj condițiile grele ale ilegalității, animat de un profund patriotism, punînd mai presus de orice interesele clasei muncitoare, ale poporului român, Partidul Comunist Român, după instaurarea dictaturii regale, a acționat și mai hotărît pentru concentrarea tuturor forțelor democratice, antifasciste și antihitleriste din România. Pe baza unei ample analize materialist-istorice a evenimentelor interne și externe, conducerea P.C.R. a avertizat asupra accentuării izolării României în plan internațional și asupra pericolului unui atac armat iminent hitleristo-horthyst.

„Scînteia” ilegală, în articolul „Nori grei deasupra României” arăta: „România după München e mai mult ca oricînd — după fericita expresie a lui Iorga — o țară pîndită. Și pîndită nu numai de corbii de pradă ai revizionismului maghiar, ci și de sălbateca fiară, îmbătută de sîngele jertfelor sfîșiate, care este fascismul german... Nori grei se strîng deasupra țării noastre. Existența ei liberă este amenințată. Partidul nostru nu va cruța nici o efortare, nici o jertfă pentru a strînge laolaltă muncitorimea și a porni în fruntea ei la unirea tuturor forțelor dornice să apere pacea și independența României”⁷.

Ca atare, ținînd cont de amplele frămîntări și demonstrații ale maselor largi populare împotriva fascismului și revizionismului, P.C.R. declară că un război al poporului român pentru apărarea independenței și granițelor împotriva agresiunii fasciste este un război drept, adresînd la 17 martie 1939 întregului popor, apelul de luptă pentru apărarea patriei împotriva pericolului hitlerist. În acest context istoric, organizarea puternicelor demonstrații

⁷ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 43—44.

antifasciste de la 1 Mai 1939 se înscriu în efortul comuniștilor de a avertiza asupra pericolului fascist, de a mobiliza întregul nostru popor la lupta hotărâtă antifascistă pentru apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a României.

Avînd în vedere faptul că breslele reprezentau în acel moment singurul cadru organizatoric legal de activitate a clasei muncitoare, militanții comuniști, socialiști și social-democrați au desfășurat o amplă activitate organizatorică și propagandistică, concretizată în multiple acțiuni de luptă cu un tot mai pronunțat caracter politic, orientate categoric împotriva fascismului și războiului, pentru libertăți democratice, în favoarea intereselor supreme ale patriei.

În această strălucită activitate politică, alături de militantul comunist Nicolae Ceaușescu, s-au evidențiat Ilie Pintilie, Lucrețiu Pătrășcanu, Ion Popescu-Puțuri, Constantin David, Gavrilă Birtaş, Alexandru Iliescu, Teohari Georgescu, Vasile Bîgu, Constantin Trandafirescu, Ion Turcu, Gheorghe Velcescu, Iozsa Béla, Petre Crăciun, Emil Popa, Constantin Surugiu, Constantin Țiulescu ș.a., precum și socialiștii și social-democrații: Ștefan Voitec, Lothar Rădăceanu, Constantin Popovici, Teodor Iordăchescu, Nicolae Marian, Constantin Mănescu, Simion Rusu, Victor Brătăleanu, Zaharia Tănase etc.⁸

Subliniem faptul că cea mai importantă latură, a activității desfășurate în cadrul breslelor a fost cea cultural-educativă, centrată pe cercurile culturale care funcționau pe lângă acestea. Înțelegînd în întreaga profunzime importanța cercurilor culturale, un grup de militanți comuniști, în frunte cu Nicolae Ceaușescu și Elena Petrescu (Ceaușescu) acționînd cu deosebită hotărîre și abilitate politică, au reușit să imprime acțiunilor culturale din cadrul diverselor bresle muncitorești din Capitală un pronunțat caracter revoluționar plin de patosul patriotic al luptei antifasciste, pentru apărarea independenței și integrității teritoriale a patriei.

„Vestea unui atac al Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste s-a împrăștiat în mod fulgător peste întreaga țară — scria ziarul „Scînteia”, în legătură cu atitudinea maselor față de decretarea mobilizării parțiale în martie 1939 —, masele de muncitori, țărani, meșteșugari și intelectuali au răspuns cu un elan admirabil la datoria de a apăra țara contra cîmpitorilor fasciști. De la un capăt la altul al țării, din orașe și sate au pornit mase, fără deosebire de naționalitate, pentru a respinge cu arma în mînă atacul pregătit de hoardele fasciste”⁹. Analizînd cu deosebită luciditate politică situația internă și externă în acele grave momente, P.C.R. a utilizat breslele și pentru pregătirea psihologică-politică a maselor muncitoare în vederea rezistenței armate împotriva eventualității unor agresiuni fasciste externe. Din inițiativa militanților comuniști, socialiști și social-democrați, s-au adoptat mișcări prin care masele muncitoare își exprimau hotărîrea de a contribui material la înzestrarea armatei în vederea întăririi capacității de apărare a patriei, pre-

⁸ *Ibidem*, p. 44.

⁹ *Scînteia* din 1 iunie 1939; cf. N. Cioroiu, *op. cit.*, p. 45; cf. O. Matichescu, *op. cit.*, p. 37.

cum și de a răspunde entuziast la o mobilizare generală în vederea respingerii armate a agresorilor fasciști.

Pe coordonatele majore ale marilor probleme cu care era confruntată țara în acele grave momente ale anului 1939 au vehiculat cu înalt spirit patriotic comuniștii și celelalte forțe revoluționare, folosind cu abilitate calea legală a breslelor și transformând 1 Mai — tradiționala zi de luptă a muncitorimii — într-o măreață și semnificativă formă de exprimare a celor mai înalte aspirații patriotice și revoluționare ale maselor muncitoare din România.

Cu vădite scopuri politice, guvernul și conducerea centrală a breslelor au elaborat, pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai 1939¹⁰, un plan complex, urmărindu-se imprimarea unui caracter oficial manifestațiilor, acela de adeziune a maselor muncitoare la dictatura regală. Planul întocmit de Ministerul Muncii și aprobat de premierul Armand Călinescu, prevedea organizarea a 79 de întruniri și serbări cîmpenești pentru muncitorimea din 84 de localități ale țării. În Capitală, urma să se desfășoare în sala cinematografului „Aro” (astăzi „Patria”) Congresul general al breslelor din România cu 965 delegați, iar în sălile „Tomis” (muncitori și funcționari organizați în bresle) și „Eintracht” (meseriași și mici patroni) întruniri ale breslelor bucureștene¹¹.

În lumina realității istorice, ne permitem să apreciem în mod cu totul deosebit meritul P.C.R. și în special al tînărului comunist Nicolae Ceaușescu care, printr-o vastă activitate organizatorică și propagandistică au reușit să transforme acțiunile oficiale într-o puternică și unitară acțiune de protest a maselor muncitoare împotriva dictaturii regale, împotriva fascismului și pericolului de război, pentru apărarea independenței, suveranității și integrității României.

Evenimentele de la 1 Mai 1939 desfășurate sub imperativul unității de acțiune dintre comuniști, socialiști și social-democrați au constituit încununarea vastei activități politice, organizatorice și propagandistice a P.C.R.

Congresul breslelor ținînd cont de situația internațională gravă, a adoptat în unanimitate o moțiune prin care se făcea apel ca: „Toți membrii breslelor ai căror reprezentanți participă la acest Congres să contribuie cu întreg câștigul lor pe o zi pentru mărirea fondului de înzestrare a armatei și de apărare a integrității țării”¹². De la tribuna Congresului breslelor, premierul român Armand Călinescu după ce a salutat congresiștii și a definit coordonatele esențiale ale poziției României în complexul atît de zbuciumat al situației internaționale, exprimînd poziția forțelor burgheze nefasciste de a respinge revanșismul statelor fasciste, sublinia: „Cînd se va schița de undeva o încercare de atingere a teritoriului nostru, ea se va izbi de cea mai hotărîtă și cea mai neclintită rezistență... Această politică nu este numai politica

¹⁰ Prin legea din 18 iunie 1925, care reglementa sistemul repausului duminical și al sărbătorilor legale, ziua de 1 Mai era prevăzută ca sărbătoare legală a muncii.

¹¹ *Lumea Nouă*, din 30 aprilie 1939, cf. N. Cioroiu, *op. cit.*, p. 45; cf. O. Matichescu, *op. cit.*, p. 36—37.

¹² *Muncă și voce bună*, anul I, nr. 4 din 1939.

guvernului sau politica unui grup de oameni: aceasta este politica țării, este politica națională¹³.

Elogiind atitudinea patriotică a muncitorimii față de mobilizarea parțială din martie 1939, ca și hotărârea Congresului de a contribui cu valoarea unei zile de muncă la înzestrarea armatei, premierul român sublinia, de asemenea: „Gestul muncitorimii va avea răsunet dincolo de aceste ziduri, el dovedește că națiunea, fără deosebiri sau ezitări, s-a rostit: România trebuie apărută¹⁴.

Atitudinea antifascistă și luciditatea politică a premierului român Armand Călinescu, precum și a altor membrii ai guvernului, au fost analizate de către P.C.R., fapt ce a determinat în politica sa de coalizare a tuturor forțelor democratice și antifasciste, elaborarea unei tactici mai elastice, care ținea cont de complexitatea fenomenelor vieții politice românești din acea perioadă¹⁵. După încheierea Congresului breslelor, participanții împreună cu cei veniți de la sălile „Tomis” și „Eintracht”, cărora li s-a raliat o masă largă de muncitori, mobilizați de forțele democratice în frunte cu P.C.R., formînd o impresionantă masă muncitorească de cca 20.000 de oameni, s-a adunat în jurul orei 12, în Piața Romană. De aici, demonstranții scandînd lozincile stabilite de P.C.R., s-au îndreptat spre Calea Victoriei, unde, în fața balconului palatului regal în care se afla Carol al II-lea, au răsunit cu maximă intensitate strigătele mulțimii: „Jos fascismul; Jos Garda de fier; Jos regimul de dictatură regală; Pace, pîine, pămînt, libertate¹⁶. Astfel, regele a fost obligat să asculte adevăratul glas al poporului român, năzuințele lui spre dreptate socială și democrație, hotărîrea sa fermă de a-și apăra patria, luptînd împotriva fascismului¹⁷. De asemenea, muncitorii au dat o ripostă hotărîită grupurilor de legionari, care, aflați în piața palatului regal în afara coloanei de demonstranți, au încercat lansarea unor lozinci fasciste. Muncitorii, și aici, ca și pe întregul traseu, au luat poziție fermă împotriva principalei agenturi hitleriste în România, Garda de fier care se pronunța în favoarea alăturării țării politicii statelor fasciste. Muncitorii scandau lozincile: Jos gardismul! Jos agenții hitleriști! Jos agenții trădători de țară!, pronunțîndu-se hotărît împotriva politicii de concesi față de statele fasciste revizioniste, pentru o politică de alianță cu țările democratice, cu Uniunea Sovietică, strigînd: „Vrem respectarea granițelor! Trăiască integritatea teritorială a României! Să ținem piept agresorului! Vrem rezistență față de plănuitul atac al puterilor fasciste! Nu vrem război! Vrem alianță cu țările democratice! Trăiască Rusia Sovietică! Jos Hitler! Jos Mussolini!¹⁸.

Grandioasa manifestație muncitorească s-a încheiat prin depunerea unei coroane de flori la Mormîntul eroului necunoscut din Parcul Libertății (atunci „Arenele romane”), ca semn de profund omagiu față de cei care s-au jertfit

¹³ *Universul* din 3 mai 1939.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Programul P.C.R.*..., p. 43.

¹⁶ *Scînteia* din 1 iunie 1939.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Gh. I. Ioniță și A. Simion, *Clasa muncitoare — forță socială fundamentală a mișcării antifasciste din România*, București, 1974, p. 72; cf. *Azi* din 7 mai 1939.

pentru unitatea și independența patriei, totodată, ca un solemn angajament de a păstra minunata tradiție de a nu precupeți nici o jertfă pentru salvarea patriei.

Acțiunile revoluționare au fost continuate în după amiaza zilei, în cadrul serbărilor cîmpenești organizate în Capitală pe stadionul muncitoresc din cartierul Filaret. Astfel, într-o notă informativă, datată 2 mai 1939, se arăta: „Ieri după-amiază, la stadionul Ministerului muncii din Parcul veseliei a avut loc serbarea cîmpenească a muncitorimii din Capitală, pentru ziua de 1 Mai. Eftimie Iliescu și Nicolae Ceaușescu, ultimul fost condamnat la 3 ani închisoare pentru activitate comunistă, pedeapsă executată, au strigat la terminarea serbării, lozincă comunistă: „Trăiască Frontul Popular“¹⁹.

Dar, peisajul acțiunilor revoluționare este întregit la nivel național. Au avut loc manifestări similare: la Ploiești, Iași, Cluj, Timișoara, Reșița, Constanța, Bacău, Oradea, Alba Iulia, pe Valea Jiului etc. Desfășurate sub semnul unității de acțiune dintre comuniști, socialiști și social-democrați, întrunirile și amplele manifestații din diferite localități au afirmat cu pregnanță spiritul de combativitate revoluționară și de profund atașament al clasei muncitoare față de imperativele fundamentale ale momentului istoric respectiv — apărarea independenței naționale și integrității teritoriale a României.

Evenimentele de la 1 Mai 1939 se înscriu în patrimoniul zbuciumatei istorii a poporului nostru, a Partidului Comunist Român, ca unul din momentele de vîrf ale luptelor revoluționare din perioada interbelică. Marea manifestație populară de la 1 Mai 1939, arată tovarășul Nicolae Ceaușescu „a fost o încununare a luptelor de clasă din acea perioadă, demonstrînd hotărîrea fermă a oamenilor muncii, a poporului nostru de a se opune fascismului, de a asigura libertatea și integritatea patriei“²⁰.

Ecolul manifestărilor revoluționare de la 1 Mai 1939 din România s-a făcut auzit în întreaga lume. Printre altele, subliniem materialele apărute în ziarul britanic „Daily Herald“ sau în „Izvestia“ din U.R.S.S., din 2 și respectiv 4 mai 1939, care informau opinia publică că „la demonstrațiile de 1 mai, la București au participat 20.000 de muncitori. Demonstrația a decurs sub lozincile antifasciste“²¹.

De asemenea, Congresul pentru pace, democrație și apărarea demnității persoanei umane, care a avut loc între 13—14 mai 1939 la Paris, a făcut României o călduroasă manifestație de simpatie, pentru voința hotărîită a poporului român de a apăra independența și integritatea teritorială a patriei cu ultima energie. Congresul a adoptat o rezoluție specială intitulată „Integritatea și independența României. Amenințarea Germaniei hitleriste. România în Frontul păcii“, în care se aprecia că demonstrația de la 1 Mai 1939 din București reprezenta „o dovadă că poporul român se aliază la mișcarea

¹⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 1, dosarul nr. 214, fila 93.

²⁰ Nicolae Ceaușescu, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 12, București, 1976, p. 625.

²¹ N. Gioroiu, *op. cit.*, p. 53.

antifascistă și că voința sa este de a lupta, în mod real, împotriva agresorului și fascismului²².

Strălucitele acțiuni de la 1 Mai 1939 au constituit o dovadă evidentă a maturității clasei muncitoare, a marilor posibilități de care dispunea atunci poporul român, forțele sale revoluționare și progresiste de a organiza lupta pentru apărarea intereselor maselor populare împotriva dictaturii regale, a războiului și a fascismului. „1 Mai 1939 subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — s-a transformat într-o puternică manifestare împotriva fascismului și războiului, numărându-se printre puținele manifestări din Europa care au avut loc în condițiile când fascismul era în ofensivă după München. Poporul român, sub conducerea comunistilor, în alianță cu socialiștii, cu alte forțe democratice, și-a exprimat voința de a face totul pentru a împiedeca ascensiunea fascismului, instaurarea dictaturii fasciste în România²³.

Filă de strălucită istorie românească — 1 Mai 1939 — rămîne înscrisă pe veci în zbuciumata noastră istorie multiseclară ca un moment înălțător, cînd eroica noastră clasă muncitoare, sub conducerea P.C.R. și-a demonstrat concret poziția fermă revoluționară, de apărare a intereselor supreme ale națiunii noastre, de solidaritate internațională cu toate forțele revoluționare, progresiste, antifasciste, antirăzboinice și antirevizioniste din lumea întreagă, de luptă pentru pace și socialism. În acest context, aniversarea celor patru decenii care au trecut de-atunci a oferit prilejul unor amintiri, profunde reflecții și atitudini de propulsare pe cele mai înalte culmi ale civilizației și progresului a patriei noastre scumpe, socialiste — România!

GEORGE PROTOPOPESCU

1 MAI 1939 — MOMENT ÉCLATANT DE LA LUTTE DU PEUPLE ROUMAIN CONTRE LE FASCISME, POUR L'INDÉPENDANCE ET LA SOUVERANITÉ NATIONALE

(R é s u m é)

Partant de la thèse connue du Programme de P.C.R. concernant la permanence de la lutte pour sauvegarder l'existence nationale et l'indépendance, pour la liberté et l'équité sociale, dans le contexte historique général de la Roumanie, l'auteur vient d'interpréter les grandes manifestations de 1-er Mai 1939 comme un moment très important dans la chaîne de la lutte pour l'indépendance nationale.

Aussi, l'auteur met au premier plan l'activité patriotique, antifasciste de l'actuel président de la Roumanie — Nicolae Ceaușescu.

Les grandes manifestations populaires de 1-er Mai 1939 ont exprimé la volonté du peuple roumain pour défendre avec les armes l'indépendance et la souveraineté nationale et aussi le patriotisme de P.C.R.

²² Arhiva C.C. al P.C.R., fondul nr. 67, mapa 2189/1939.

²³ Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, 10, București, 1974, p. 183.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN SĂLAJ ÎN TRE ANII 1918—1940

În condițiile existente la noi în țară la sfârșitul primului război mondial, a vieții tot mai împovărată a maselor populare și a întârzierilor manifestate de partidele de guvernământ de a trece la reforme larg democratice, absolut necesare în acea epocă, valul mișcărilor sociale se intensifică. Grevele se țin lanț pe tot cuprinsul țării. În 13 decembrie 1918 are loc greva tipografilor din București urmată de o mare demonstrație. Numai din martie și până în octombrie 1920 au loc 345 de greve, după ce în februarie 1920 avusese loc în București un miting la care participaseră 30.000 de muncitori. În aceeași zi, pe cuprinsul țării au mai fost organizate mitinguri de o amploare ceva mai mică în alte 22 de orașe. Punctul culminant al mișcării greviste de la noi din țară este greva generală din 20—28 octombrie 1920. Toate acestea arătau limpede necesitatea organizării la un nivel superior a partidului clasei muncitoare, care să conducă masele populare în lupta pentru satisfacerea revendicărilor lor, îmbunătățirea condițiilor de viață și de muncă.

În acest context Partidul Socialist din România hotărăște transformarea sa în partid comunist, în congresul din 8—12 mai 1921. Referitor la acest eveniment din istoria patriei și poporului nostru, tov. Nicolae Ceaușescu arăta: „Partidul comunist, continuator direct al mișcării revoluționare, socialiste, al partidului clasei muncitoare făurit în 1893, a dus mai departe și a ridicat pe un plan superior, în noile condiții ale dezvoltării României, lupta socială și națională”¹.

Momentul creerii Partidului Comunist Român, găsește Sălajul într-o situație cu nimic diferită de restul țării. Ziarul oficial al județului Sălaj „Meseșul” ce apărea la Zalău în repetate rânduri subliniază grelele stări de lucruri existente. La fel ziarul „Szilágy” (Sălajul) de limbă maghiară, surprinde în rândurile sale, în numărul din 19 august 1921 următoarele: „o parte a populației satului Treznea este răsculată. În seara zilei de 15 august 1921 cam 30—40 bărbați au atacat jandarmii trimiși de prefectură pentru a cerceta treierăturile. Numai cu ajutorul jandarmilor din satele vecine, cei trimiși de prefectură reușesc să facă față situației. Unii dintre răsculați sînt arestați, alții reușesc să fugă”. Exista, de asemenea, în Zalău o organizație a partidului socialist în anii imediat următori primului război mondial. Secția regională Cluj a Partidului Socialist din România trimite acestei organi-

¹ Ceaușescu, Nicolae, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, 8, București, 1973, p. 275.

zații un apel prin care cerea solidarizarea muncitorilor în timpul alegerilor parlamentare din 25—27 mai 1920. Iată ce se spune textual: „Către poporul muncitor, Tovarăși, Fraților! Acei ce cu brațele și meșteșugurile voastre făuriți toate uneltele... acei care vă munciți și vă trudiți prin fabrici și uzine, în pîntecele pămîntului și pe cîmpuri... voi orfanți, ascultați aici! Sînteți chemați acum să alegeți pe cei care mîine vor alcătui legile țării... să alegeți pe bărbații aceia care vor lucra în Adunarea deputaților în numele vostru și pentru binele vostru. Programul partidului socialist este evanghelia vremurilor voastre! Cu dragoste frățească partidul socialist al muncitorilor și țăranilor. Editor Iosif Receanu. Cenzurat Grigoriu Rațiu“. Apelul a fost explicat la fabrica de cărămidă, în ateliere, pe stradă, în piață etc. de către liderii socialiști din localitate².

Pe linia încercărilor zadarnice întreprinse de autorități pentru împiedicarea extinderii mișcării revoluționare de masă, acestea dispun ca, Grădina Poporului din Zalău, localul unde muncitorii sărbătoreau încă cu mulți ani înainte ziua de întii mai ca și internațională a celor ce muncesc, să fie deschisă numai în 2 mai 1920, începînd de la orele 14,00, deși prin decret regal ziua amintită fusese stabilită ca sărbătoare oficială³. Se intensifică încercările, la fel sortite eșecului, de a combate marxismul prin propagandă. În 10 februarie 1921 comandantul companiei de jandarmi din Zalău raporta confidențial prefectului despre propaganda antibolșevică întreprinsă de plutonul de jandarmi din Șimleu. În acest raport se arată că în satele plasei (Șimleu n.n.) a fost citită gazeta Tribuna în care erau publicate materiale împotriva clasei muncitoare⁴. Aceste măsuri luate de autorități ne dovedesc existența unei stări, cel puțin în forma ei potențială, revoluționare, de profunde nemulțumiri a maselor populare.

Concomitent cu aceste măsuri amintite și cu altele de acest gen, guvernele ce se perindau la cîrma țării sînt nevoite să facă și unele concesii. Astfel, cu data de 27 ianuarie 1921 secretariatul general din Cluj al ministerului de interne cerea prefectului județului Sălaj să nu pună piedici muncitorilor în organizarea lor, ca să nu se ajungă la sistarea lucrului în masă⁵.

În primăvara anului 1926 își face apariția în Zalău, Ersek Iuliu, de loc din oraș, muncitor zidar de profesie, expulzat din București pentru activitate comunistă. El va pune în orașul reședință de județ bazele nucleului comunist⁶. Ziarul „Meseșul“ din 18 iulie 1930 anunța: „secția din Zalău a Partidului Social-Democrat, unde activează și comuniști, organizează pentru 20 iulie 1930 o petrecere pentru a aduna bani necesari editării gazetei Munkás Újság (Ziarul Muncitorului)“.

Mișcarea muncitorească din acești ani nu era concentrată, însă, numai în Zalău ci și în alte centre. Un raport din 5 ianuarie 1933 informează, că în Șimleul-Silvaniei își desfășura activitatea o organizație a Partidului Comunist

² Arh. Stat. Sălaj, fond Prefectura jud. Sălaj, anul 1920.

³ Szilágyi (Sălajul), din 30 aprilie 1920.

⁴ Arh. Stat. Sălaj, fond Prefectura jud. Sălaj, dosar nr. 227/1921.

⁵ Idem, dosar numărul 187/1921.

⁶ Idem, anul 1926, vezi și „Zalăul pe treptele istoriei“ studiul semnat de prof. Gheorghe Perneșiu.

Român cu 50—60 de membri. Printre membrii acestei organizații era Iosif Hosu, Ștefan Hegheduș, Mauriciu Burcuș și alții⁷. Pentru activitate comunistă pe teritoriul județului Sălaj sînt urmăriți în acești ani Nicolae Goldberger din Someș-Odorhei, Ștefan Chelemen din Zalău, Carol Gherman și Grigore Băieș, muncitor croitor, născut în Giurtelecul-Șimleului⁸. Teama față de ideile comuniste a făcut, așa cum rezultă din unele rapoarte ale autorităților locale, ca revoluționarii de pe teritoriul județului să fie „în permanentă supraveghere”⁹. Numeroși muncitori au fost membri ai Sindicatelor unitare și ai altor organizații de masă, conduse nemijlocit de Partidul Comunist Român. În întreaga perioadă interbelică, comuniștii sălăjeni s-au aflat în mijlocul maselor muncitoare, în pofida măsurilor represive la care recurgeau autoritățile, au organizat și au condus lupta lor, au răspîndit numeroase materiale cu conținut revoluționar pentru a le înarma cu linia politică a P.C.R. S-a intensificat, în aceeași perioadă, lupta maselor țărănești. Frământările care au definit satul românesc în perioada aplicării reformei agrare de la 1921 au cuprins și județul Sălaj. Mulți țărani au fost profund nemulțumiți de felul cum s-a concretizat în practică această reformă. Parchetul Tribunalului din Zalău trimitea în judecată, la 6 aprilie 1925, pe lucrătorul agricol Toader Balota din Derșida, inculpat „pentru violență contra statului și propagandă contra legilor, pentru agitarea poporului” întrucît el și alții lucrători agricoli sau țărani nevoiași au declarat, că „întregul pămînt li se cuvine celor ce muncesc”¹⁰. Dealtfel, numeroase știri publicate în presa din epocă au relatat despre dese răzmerițe, care au avut loc în anii dintre cele două războaie mondiale, împotriva moșierilor și a autorităților locale. Printre puternicile acțiuni ale maselor muncitoare din Sălaj împotriva exploatării și asupririi se înscrie și greva minerilor din Cristolțel din anul 1939¹¹.

Toate acestea ne demonstrează fără putință de tăgadă, că masele populare din Sălaj n-au încetat nici o clipă lupta lor pentru o viață mai demnă, lipsită de exploatare și asuprire socială și națională. Idealul luptei lor, a conducătorilor acestei lupte, comuniștii români, socialiștii și alții se va materializa după eliberarea patriei noastre, în condițiile noii vieți deschisă de victorioasa insurecție de la 23 August 1944, a orînduirii socialiste.

IOAN TOMOLE

LA MOUVEMENT OUVRIÈRE DU SĂLAJ ENTRE L'ANNÉES 1918—1940

(Résumé)

Cette étude nous présente les plus significatifs aspects et moments de la mouvement ouvrier du Sălaj des ans 1918—1940. Alors dans Zalău a été une organisation de la parti socialiste et de 1926 une organisation de la parti communiste. Aussi dans la Șimleul-Silvaniei est dans cette époque une organisation de la Parti Communiste Roumain.

⁷ Arh. C. C. al P.C.R., fondul nr. 10, dosar nr. 2.668, fila 145.

⁸ *Idem*, dos. nr. 2.668 și 2.669.

⁹ *Idem*, dos. nr. 2.668, fila 58.

¹⁰ *Idem*, dos. nr. 2.666, fila 72.

¹¹ L. Tulai, în *Anale de istorie*, 24, 1, 1978, p. 106 și Arh. Stat. Sălaj, fond Prefectura jud. Sălaj, prefect-confidențiale, dos. nr. 104/1939.

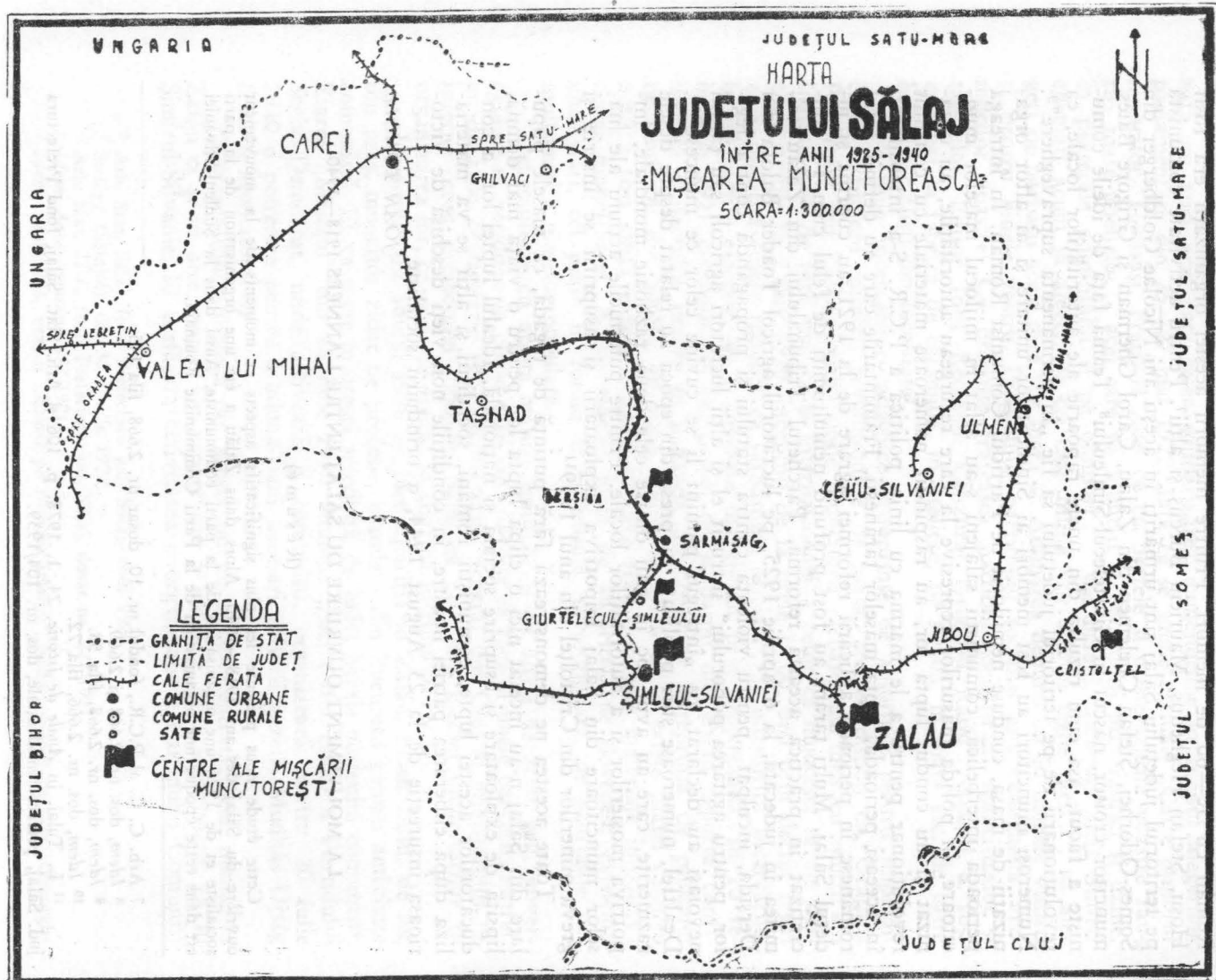

Fig. 1. Hartă a județului Sălaj între 1925-1940 cu centrele unde au funcționat organizații ale P.C.R.

ASPECTE ALE OCUPAȚIEI FASCISTO-HORTHISTE ÎN NORD-VESTUL TRANSILVANIEI (1940—1941)

Acceptarea silită a Dictatului de la Viena a declanșat în toată țara, un val de indignare și revoltă, întregul popor român manifestându-și hotărârea neștrămutată de a apăra cu armele independența patriei și integritatea frontierelor.

Masele populare și-au exprimat zile de-a rândul, în adunări spontane, durerea și mânia față de cei care — ignorându-le sentimentele patriotice, voința de luptă pentru apărarea ființei naționale — acceptaseră mutilarea trupului țării și abandonarea în mâinile fasciștilor a 43.942 km² cu 2.667.000 de locuitori, majoritatea români.

Agenciile de presă și posturile de radio străine, îndeosebi cele engleze, americane, turcești și iugoslave, exprimând, desigur, sentimentele de simpatie ale opiniei publice și ale cercurilor guvernante din țările respective față de drama prin care trecea poporul nostru — descriau în comentariile lor, modul în care poporul român a reacționat la auzul celor petrecute la Viena. În același timp, organele de informare publică din Germania, Italia și Ungaria nu conțineau cu laudele față de strălucitele roade ale așa-zisului „arbitraj” conceput, pînă în cele mai mici detalii, la Berlin și aprobat cu slugărnice de Roma lui Mussolini.

Postul de radio Londra într-o emisiune în limba română din ziua de 4 septembrie 1940, orele 22,30 arăta: „Afară de jalea și durerea voastră (a românilor n.n.) e de reținut bucuria triumfătoare de la Budapesta fiindcă au cîștigat atîta teritoriu fără să verse o picătură de sînge. Și asta fiindcă s-a găsit la București, un guvern care să accepte un asemenea arbitraj; ca și cum România nu ar fi avut o armată. Aceasta nu a fost decît un gest de josnic dispreț al Germaniei și Italiei pentru dreptatea și interesele României. Arbitrajul de la Viena ne amintește fabula cu aruncarea copiilor la lupi ca să scape cei din sanie”¹.

În comentariul postului de radio Ankara, din 5 septembrie 1940 se accentua că România „nu a putut primi cu sînge rece arbitrajul german (...). Ne este cunoscut cum la Brașov, mașina consulatului german a fost oprită, zvastica fiind smulsă și călcată în picioare (...). Poporul român niciodată nu poate uita această tragică lovitură și batjocură din partea Germaniei”².

¹ Direcția Generală a Arh. Stat. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri dosarul 522/1940, f. 3.

² *Idem.* f. 17—18.

Cercurile oficiale maghiare încercau într-un comentariu difuzat de radio Budapesta la 4 septembrie 1940, să demonstreze că noile granițe ale Ungariei nu se datorau unei conjuncturi de moment, ci erau consecința „obiectivității germane”³.

În prezentul articol ne propunem să analizăm câteva din consecințele imediate ale „obiectivului” arbitraj vienez, resimțite la modul cel mai dureros de populația din nord-vestul României, intrată temporar sub stăpânirea horthystă.

Ocupanții străini abia instalați aici, printr-o injustiție istorică, au introdus un regim de cruntă teroare împotriva populației românești majoritare. Tot arsenalul cunoscut și utilizat de „maestrii” de la Berlin a fost pus în funcțiune pentru a menține un regim totalitar, condamnat dinainte: asasinat în masă și individuale, bătaia, legarea la stîlp, carcera, trimiterea pe front și în detașamentele de muncă forțată, procese în lanț îndreptate împotriva clasei muncitoare⁴ sau a intelectualilor cu vederi democratice, expulzările, etc.

Numai în doi ani de stăpânire horthystă au fost uciși fără judecată, invocându-se pretexte inventate, 991 de români, fiind semnalate, în același timp, 6813 maltratări și schingiuri grave⁵.

Nu este în intenția noastră să facem o prezentare a atrocităților la care s-au dedat trupele de ocupație horthyste și o parte din elementele maghiare locale, înscrise în detașamente paramilitare ca „Rongyösgarda” (Garda zdrențăroșilor), „Tüzharcosok” (Luptătorii din liniile de foc), „Levente” (Vitejii) etc., dar nu putem omite să amintim că în localitățile sălăjene Ip și Treznea, aproape jumătate din populație — bărbați, femei, copii de-a valma — a fost ucisă cu o cruzime ce întrece orice închipuire, numele celor două sate rămânând pentru posteritate ca simbol — alături de Lidice și Oradour-sur-Glane — al barbariei fasciste. Asasinate individuale s-au mai comis la Zalău, Cosniciu, Stîna, Hida, Cerișa⁶.

Teroarea — ca metodă de conducere tipic fascistă — a transformat viața locuitorilor din Transilvania de Nord într-un adevărat infern. Întrucît reclamațiile adresate autorităților horthyste nu slujeau la nimic, ba dimpotrivă, așteau pînă la paroxism, furia nepoftiților veniți, singura metodă considerată utilă era plîngerea adresată comisiei mixte din Cluj prin intermediul consulatului român și a Consistoriului ortodox român.

³ *Idem.* f. 22.

⁴ P. Bunta, în *ActaMN* 15, 1978, p. 584—602.

⁵ A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 244, apud Arh.M.A.E., fond Conferința Păcii, vol. 108, Documentarul „Patru ani de stăpânire maghiară în Transilvania de Nord”.

⁶ I. Spălățelu, în „*Contemporanul*”; 17 (1642), 28 aprilie 1978 p. 4; Val. Dărăban, Gr. Pop, I. L. Crișan, I. Opris, *Odiosul Dictat de la Viena și consecințele lui nefaste asupra populației din Treznea*, în „*Năzuința*”, XI, 1037, 19 aprilie 1978 p. 6; G. Porțan, *Odiosul Dictat de la Viena și consecințele lui nefaste asupra populației românești din Ip și împrejurimi*, în „*Năzuința*”, XI, nr. 1034, 29 aprilie p. 7; Val. Dărăban, I. L. Crișan, *Oameni nevinovați, desconcentrați din armata română, care nu și-au mai văzut casa și familia*, în „*Năzuința*”, XI, 1048, 5 iulie 1978, p. 6; I. L. Crișan, Val. Dărăban, *Martirii de la Zalău*, în „*Năzuința*”, XI, 1042, 24 mai 1978, p. 6.

Într-un raport-sinteză a sutelor de scrisori avînd ca leitmotiv descrierea situației fără ieșire a populației din interiorul noilor frontiere ale Ungariei, înaintat primului ministru, consulul român din Cluj făcea un expozeu asupra situației din teritoriile vremelnice cedate din care rezultă că politica de teroare și samavolniciei neîntrerupte nu era accidentală, ci era politică oficială, îndelung elaborată și precis executată⁷.

Astfel, se arată în raport, românii care s-au încrezut în stipulațiile prevăzute de articolul 3 al hotărîrii „arbitrale” care le garanta un termen de 6 luni pentru optare și încă un an pentru lichidarea averii, au fost nevoiți să plece în termenul cel mai scurt în România, deoarece li se răpise orice posibilitate de a exercita vreo ocupație. Funcționarii români au fost destituiți fără nici o motivație, „pînă și măturătorii de stradă au fost concediați”; prăvăliile comercianților au fost lichidate, iar meseriașilor li s-au luat brevetele.

Cei care scăpaseră de primul „val” al expulzărilor și credeau că își vor putea lichida averile în liniște, au fost nevoiți să se refugieze în grabă pe teritoriul rămas neocupat, lăsîndu-și bunurile în mîinile ocupanților, care numeau de îndată administratori însărcinați cu inventarierea lor în vederea confiscării cu titlu de despăgubire pentru daunele cauzate, chipurile, de armata română în timpul evacuării (conform ordonanței nr. 1440 din 23 februarie 1941 a Ministerului de Interne maghiar).

Prin orice mijloace se urmărea determinarea unui cît mai mare număr de români de-a părăsi teritoriile cedate și, prin aceasta, modificarea structurii etnice din Ardealul de nord în favoarea Ungariei horthyste. Pentru a primi autorizația de ședere în Ungaria se cereau nu mai puțin de nouă acte, unele directe direct jignitoare, cum era, spre exemplificare, certificatul medical care trebuia să specifice că petiționarul „nu suferă de vreo boală care ar putea influența în mod păgubitor sănătatea publică”.

Cu totul alta era situația celor care optau pentru cetățenia română. Aceștia primeau imediat aprobare și, contrar stipulațiilor din articolul 3 — invocat mai înainte, erau obligați să părăsească în termen de cel mult trei zile, teritoriul maghiar.

Nici măcar fragilele garanții — „oferite” României de semnatarii odiosului Dictat în favoarea Ungariei horthyste — nu mai erau considerate oportune de guvernanții de la Budapesta. Astfel, prin ordonanța nr. 34.990 din 20 noiembrie 1940 a Ministerului de Interne horthyst se reglementa într-un mod „original” problema cetățeniei, specificîndu-se că sînt considerați cetățeni maghiari numai persoanele care adevăresc cu acte că au locuit cel puțin 5 ani — înainte de 30 august 1940 — în teritoriul cedat.

Dispozițiile sosite de la Budapesta loveau, în egală măsură, și în populația de origine maghiară din teritoriul necedat, care amăgită de promisiunile deșănțate ale propagandei horthyste, abil întreținute timp de mai mulți ani — înainte, în timpul și în zilele imediat următoare Dictatului — optase

⁷ Direcția Generală a Arh. Stat. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 458/1940—1941, f. 54—57.

⁸ A. Simion, *op. cit.*, p. 52—57.

pentru cetățenia maghiară. Autoritățile de graniță horthyste refuzau intrarea în Ungaria optanților maghiari care n-aveau viza vreunui consulat maghiar. Cum aceste consulate refuzau sistematic acordarea vizelor necesare, posibilitățile de optare erau, practic, nule.

Chiar și persoanelor de naționalitate maghiară sosite din România în teritoriul cedat — înainte de venirea trupelor și administrației militare horthyste — li se spunea să se întoarcă în România, în caz contrar fiind supuse la tot felul de șicane administrative. Funcționarii sosiți din România erau angajați numai provizoriu și primeau numai o parte din salariu, iar pensionarii aflați în această situație nu au primit luni de-a rândul, pensiile. De fapt, se arată în raport, „ungurii refugiați din România sunt foarte necăjiți și fiecare regretă că a venit de acolo. Zilnic vin la acest consulat unguri care cer să fie lăsați a se întoarce în România“.

Toate aceste vexațiuni erau comise și întreținute de noile autorități contra optanților maghiari, cu scopul de a se putea susține că-n afara frontierelor Ungariei — „ajustate“ în defavoarea Cehoslovaciei și României prin ultimele evenimente europene — mai existau încă 1.000.000 de unguri „care abia așteptau dezrobirea“ și încadrarea în granițele „istorice“ ale Ungariei și, astfel, să se poată formula noi revendicări teritoriale. Se uita cu totul atitudinea maselor populare din România, indiferent de naționalitate, față de pretențiile revizioniste ale Ungariei, atitudine materializată în manifestații de stradă, mitinguri, articole în presă, manifeste ilegale editate de P.C.R., scrisori pe adresa lui Horthy și a lui Hitler din partea unor cetățeni români de origine maghiară, care înțelegeau prea bine ce se ascundea în spatele lozincilor revizioniste agitate de guvernanții horthyști⁹.

Acțiunile de deznaționalizare a românilor sînt ilustrate, într-un raport înaintat de Avram P. Todor, director de cabinet, la 26 martie 1941, ministrului de resort asupra convorbirilor purtate cu mitropolitul Bălan al Ardealului, la Sibiu¹⁰. Din informațiile furnizate de mitropolit rezultă că în teritoriile cedate nu mai exista nici o școală primară ortodoxă, funcționînd numai Academia teologică din Cluj, nerecunoscută din autorități și, drept urmare, fără nici un fel de subvenție din partea autorităților horthyste.

Mai multe biserici ortodoxe din regiunile locuite de secui au fost dărimate, iar credincioșii cîtorva biserici ortodoxe din Maramureș (Vișeu de Sus și Vișeu de Jos, Borșa I, II, III; Cuhea, Dragomirești, Săcel, Poenile de sub Munte, Bistra) au fost amenințați cu concedierea din slujbe dacă nu trec la greco-catolicism. Clopotele bisericii ortodoxe din Sighetul Marmăției au fost înstrăinate bisericilor rutene catolice din Rona de Sus, Remetei, Teceu și Cîmpulung la Tisa¹¹, iar notarul Patcaș Ștefan din Borșa (Maramureș), deși era invalid, a fost amenințat că, dacă nu trece la religia greco-catolică, va

⁹ H. Brestoiu, V. O. Bobocescu, *Pentru țara în care fiecare se simte acasă în „Magazin istoric“*, 13, 8 (149), august 1979, p. 43.

¹⁰ Direcția Generală a Arh. Stat. București, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dos. 458/1940—1941, f. 51, 53.

¹¹ *Idem.* f. 83.

fi radiat din slujbă. La fel s-a procedat cu toți funcționarii români, indiferent de grad, de la primăriile maramureșene¹².

Preoții ortodocși erau expulzați, iar misionarii erau întemnițați ca vagabonzi, după cum raporta Consistoriul ortodox român din Cluj, protopopul ortodox din Budapesta într-o scrisoare din 3 februarie 1941¹³.

La toate acestea se adăugau dispozițiile prin care se anulau toate donațiile imobiliare făcute de stat, județe sau comune (înainte de Dictat n.n.) școlilor și bisericilor ortodoxe românești. În această situație erau toate catedralele din Cluj, Satu-Mare, Baia-Mare, etc., precum și un mare număr de școli și biserici rurale — arată raportul din 26 martie 1941, citat mai înainte.

Cele mai neașteptate pretexte sînt inventate pentru a justifica persecuțiile neîntreprinse împotriva românilor. Astfel, preotul Dumitru Potra din Fildu de Mijloc declară la 29 ianuarie 1941, că 18 români — bărbați, femei și fete tinere — au fost condamnați la cîte 15—30 zile de închisoare administrativă de pretorul din Huedin, pentru că trecuseră granița, necunoscînd traseul noii linii demarcaționale, în timp ce duceau „cu spatele, hainele la piulă”. Alți 16 români erau deținuți în închisoarea din Huedin, în condiții insalubre pentru că „aduseseră din pădurile lor proprii cîte un lemn de foc”. Sătenii din comunele notariatului Fildu de Jos erau terorizați cu plata unor așa-zise impozite restante, extrase din roluri financiare vechi, ce se ridicau la suma de aproape 30.000 de lei. Cei care — chiar siliți cu arma — nu puteau plăti, nu mai primeau bon de zahăr, de măcinat etc.¹⁴

„Sicanele se țin lanț. Aparatul de radio confiscat (...) zahăr, petrol pentru popa valah în Ungaria nu este” — raporta din Simișna (Sălaj), protopopul Gherasim Căpîlna. Acesta — după ce fusese bătut sălbatic în gara Dej, percheziționat în mai multe rînduri și amenințat cu expulzarea — aduce la cunoștința Consistoriului ortodox din Cluj, cele întîmplate¹⁵. Foarte mulți români sătui de percheziții, amenințări și bătăi se refugiau, în orice condiții, în România, îndeplinind, fără voia lor, exact planurile autorităților horthyste de reducere forțată a numărului românilor din teritoriul cedat.

Atunci cînd nici aceste metode nu erau suficiente de „convingătoare”, locuitorii români erau pur și simplu expulzați, individual sau în grup, fără nici o explicație. Așa cum s-a întîmplat cu locuitorii coloniști ai comunei Ianculești (Satu-Mare). După isteria din zilele imediat următoare semnării rușinosului Dictat, cînd locuitorii români din localitate — terorizați continuu de detașamentele paramilitare și elementele civile locale declasate — s-au întors la vetrele lor din comuna vecină, Vezeni, unde se refugiaseră temporar, autoritățile militare horthyste au pus în vedere tuturor locuitorilor români să și lichideze în cel mai scurt timp averea și să părăsească teritoriul Ungarici.

¹² *Idem*, f. 76 și 82 — *Raportul Protopopiatului ortodox român al Vișeuului către Consistoriul ortodox din Cluj*, 22 ianuarie 1941.

¹³ *Idem*, f. 84.

¹⁴ *Idem*, f. 69, 70.

¹⁵ *Idem*. dos. 238/1940—1941, f. 9, 10.

În prezența unui general horthyst și a doi preoți, în ziua de 14 octombrie 1940, toți cei 610 locuitori români ai comunei au fost îmbarcați în vagoane de marfă cu destinația Curtici—Arad, fiind — culmea cinismului — siliți să declare în scris că pleacă de bunăvoie în România¹⁶. Ca urmare a tratamentului brutal la care au fost supuși înainte de îmbarcare, 5 săteni expulzați Nicolae Han, Zamfira Han, Petre Oneț, Ana Costea și Ioan Han sosiți în 25 octombrie la Curtici, au fost transportați cu salvarea la spitalul central din Arad, răniți în stare gravă iar alții, răniți mai ușor, au primit primul ajutor la dispensarul medical al gării. Ulterior, la 31 octombrie 1941, ca urmare a rănilor grave, țăranul Petre Oneț a decedat.

Cazuri similare s-au petrecut și în alte localități sătmărene: Tiream, Lucăceni, Macea, etc. precum și în Sălaj și Bihor. Numărul românilor expulzați pînă la 30 octombrie 1941 se ridica la 12595 iar a celor arestați și internați în închisorile din Oradea, Zalău, Carei, Satu-Mare, Baia-Mare, Cluj, Tîrgu-Mureș, precum și în lagărele de la Seghedin, Debrețin, Budapesta, Bekescsaba Püspökladany, pînă la aceeași dată, se ridica la 13.339¹⁷. Din orașele transilvănene cedate erau vizați, în primul rînd, intelectualii, profesorii, preoții, avocații etc. pentru simplu motiv că: „nu prezintă încredere” sau „au sentimente românești” — după expresia autorităților horthyste. Ca urmare a expulzărilor masive și a concedierilor fără motiv din administrație și școală a intelectualilor români, procesul de deznaționalizare a populației, urmărită cu tenacitate de horthyști, a cunoscut proporții nemaîntîlnite. Astfel în județele Bihor, Sălaj, Satu-Mare și Maramureș — cele mai mari din județele cedate — au funcționat în anul școlar 1940/1941, 251 școli primare românești, dar încadrate în cea mai mare parte, cu învățători maghiari. În localitățile sălăjene Surduc, Răstoci, Ciocmani, Almaș, Derșida, Sălăjeni au funcționat numai școli cu limba de predare maghiară sau n-au funcționat deloc. În cele 4 județe — amintite înainte — cu populație în majoritate covârșitoare românească, proporția învățătorilor români era de abia 13%. Chiar și în școlile românești majoritatea obiectelor erau predate în limba maghiară, inclusiv muzica și educația fizică¹⁸.

Teroarea neîntreruptă (asasinate și expulzări în masă, bătăi, arestări și internări nejustificate, militarizarea întreprinderilor), șicanele și abuzurile administrative (îndepărtarea din funcții, confiscări ilegale de bunuri, crearea unor situații de vădită deznaționalizare prin intermediul instrucției școlare) au însemnat cea mai grea încercare prin care a trecut populația română din teritoriile vremelnice cedate ale Transilvaniei de nord, punîndu-i-se în pericol însăși ființa națională.

CORNEL GRAD

¹⁶ *Idem.* dos. 526/1940, f. 29, 30, *Adresa Parchetului Tribunalului Arad cu nr. 8426 din 26 octombrie 1940.*

¹⁷ Documentarul: *Un an de stăpînire maghiară în Ardealul de Nord*, București, 1942, p. 25—31.

¹⁸ *Idem.* p. 59—73.

ASPECTS DE L'OCCUPATION FASCISTO-HORTHYTE AU NORD-OUEST DE LA TRANSYLVANIE (1940—1941)

(Résumé)

En utilisant les matériaux documentaires d'archive, la plupart inédits, l'auteur essaye de définir le caractère de la première année d'occupation fascisto-horthyste au nord-ouest de la Transylvanie — se référant spécialement au département de Sălaj. On y montre que ce régime, installé au nord-ouest de la Roumanie par une injustice historique — l'odieux Diktat de Vienne imposé à l'état roumain par les nazis — a représenté la plus difficile épreuve subie par notre peuple à l'époque contemporaine en menaçant l'être ethnique-même.

Des rapports-synthèses du Consulat roumain de Cluj et d'autres autorités administratives et religieuses, ayant comme source les centaines de lettres arrivées du territoire cédé, il résulte que les autorités horthystes ont installé au nord-ouest de la Transylvanie un régime de terreur (carnages, tortures physiques, internements dans les camps de concentration, envois au front et aux détachements de travaux forcés, expulsions, abus administratifs incessants, typiquement fascistes) en ayant comme objectifs l'intimidation et la dénationalisation de la population roumaine majoritaire.

Dans la même mesure, selon l'article, les habitants magyars du territoire cédé, ont souffert aussi, surtout ceux qui, trompés par la propagande nationale et révisionniste de l'Hongrie horthyste, s'étaient réfugiés au sud de la Transylvanie et, en voyant le traitement de discrimination auquel ils étaient soumis par les nouvelles autorités, ils désiraient revenir, à tout prix, en Roumanie.

En même temps, on révèle que cette politique de terreur, n'était pas accidentelle, mais c'était la politique officielle, longuement élaborée et avec précision exécutée — et surtout les instructions se rapportant aux internements dans les camps de concentration, aux optants, à l'école et à l'expulsion.

O ANCHETĂ DE OPINIE ASUPRA UNOR PROBLEME LEGATE DE FAMILIE ÎN RÎNDUL LOCUITORILOR DIN GÎRBOU

1. PRELIMINARII

Cercetarea de față a fost efectuată în anii 1970—1971 și viza studiul schimbărilor survenite în structura și în relațiile, precum și mentalitatea ruralilor în probleme de familie, în funcție de *situația migratorie* (migrant, non-migrant, și navetist). Trecînd aproape un deceniu de la efectuarea investigației se înțelege că concluziile rămîn valabile pentru familia gîrboană din anii 1970—1971 și nu pentru anul 1980 cînd comportamentul familiei ar putea fi altul.

Ipoieza generală de la care am pornit a fost ideea că între situația migratorie (migrant, nonmigrant și navetist) și structura familială, relațiile familiale și mentalitatea familială există o corelație semnificativă în sensul că situația migratorie reprezintă o variabilă determinantă, iar structura, relațiile și mentalitatea familială variabile *rezultative*. Primele concluzii pe un eșantion foarte redus au fost publicate de noi în 1971¹. Rezultatele preliminare ne-au îndemnat să adîncim cercetarea pe un eșantion mai mare, insistînd asupra mentalității familiale care a fost tratată doar tangențial.

În ambele faze ale cercetării — preliminară în 1970 și definitivă în 1971 — am întrebuintat același chestionar, doar că în cea de a doua fază, pe lîngă acest instrument „formal” de lucru am efectuat și un număr apreciabil de interviuri nonformale. Menționăm — fapt ce nu ni se pare lipsit de semnificație într-o cercetare de acest gen — că datele obținute de la familiile investigate au fost trecute în chestionar de către operatorii de interviuri și nu de subiecții supuși investigației².

Eșantionul cercetat a cuprins un număr de 296 persoane, bărbați și femei din 148 de familii (simple și compuse) din care 53 familii de migranți, 49 familii de nonmigranți și 46 de familii de navetiști³, din centrul de reședință comunală Gîrbou⁴.

¹ Gh. Cordoș, în *Studia*, series Sociologia, 1971, p. 47—54.

² Mulțumim și pe această cale tovarășelor Tatiana Cordoș, profesoară la Liceul industrial „Traian Vuia” Cluj-Napoca și Iuliana Șovrea, cercetătoare la Muzeul etnografic al Transilvaniei, care ne-au ajutat la culegerea datelor în calitate de „operatori de interviu”.

³ Rezultatele publicate în 1971 proveneau dintr-un eșantion redus: 206 persoane bărbați și femei din 98 de familii din care 35 familii migranți, 33 familii nonmigranți și 30 familii navetiști.

⁴ Alte aspecte referitoare la migrație au fost cercetate atît în localitatea Gîrbou cît și în satele aparținătoare: *Bezded, Călacea, Cernuc, Fabrica, Popteleac și Solomon*.

Intrucît datele obținute, după extinderea eșantionului, nu au dus la un plus de cunoaștere față de rezultatele preliminare, vom insista în cele ce urmează doar asupra opiniei localnicilor în unele probleme referitoare la familie. Iar în ceea ce privește structura și relațiile familiei din Gîrbou ne limităm doar a afirma că, în general, în primii ani ai deceniului opt s-a observat o restructurare relativ pronunțată în sensul trecerii de la familia cu trei generații la familia cu două generații și unele modificări ale „statusului” și „rolului” membrilor de familie, cu deosebire a relațiilor dintre membrii cuplului conjugal.

Intrucît nu există un consens în ceea ce privește conținutul conceptelor de „status” și „rol”, cei doi termeni avînd o largă polisemie, vom arăta că în considerațiile noastre noi am adoptat sensul acordat de Pantelimon Golu, după care statusul⁵ exprimă poziția socială a persoanei, iar rolul reprezintă îndeplinirea statusului, intrarea persoanei într-o activitate prin care se asigură realizarea funcțiilor statusului⁶.

2. ANALIZA REZULTATELOR OBȚINUTE

2.1. Opțiuni cu privire la statusul profesional al femeii.

În diferite studii afectate problematicii familiale, care de altfel ocupă un loc de frunte în cercetarea sociologică mondială, au fost scoase în evidență schimbările survenite în „statusul” și „rolul” femeii tinere sau vîrstnice în cadrul microgrupului social numit familie⁷. Schimbări aproape similare au fost constatate și în familia socialistă, implicit în cadrul familiei din țara noastră⁸. Fără îndoială poziția femeii în raport cu ceilalți membri ai familiei, raportată la trecut, s-a schimbat radical. Destinul Anei din celebrul roman *Ion* al lui Rebreanu și cel al femeii cooperatoare de astăzi, cunoscută tuturor locuitorilor țării prin realizările sale, sînt separate nu numai de un număr mare de ani ci și de multe și importante evenimente și transformări sociale. Industrializarea și transformarea socialistă a agriculturii, politica de școlarizare, egalitatea în drepturi a celor două sexe sînt doar cîțiva dintre factorii care au conlucrat la modificarea destinului femeii. Am aminti doar faptul că ocupația menajeră a femeii înregistrează astăzi o permanentă regresie. Numărul mare de casnice care încă mai există în mediul rural este urmarea, în general, a imposibilității momentane de a satisface toate cererile de încadrare, din cauza

⁵ Conceptul este exprimat fie prin termenul de „status” pe care l-am adoptat și noi, fie de „statut” întrebuițat de Pantelimon Golu. Există și studii care fac demarcație între cei doi termeni.

⁶ P. Golu, *Psihologie socială*, București, 1974, p. 111.

⁷ E. V. Schneider, *Industrial Sociology. The Social Relations of Industry and The Community*, second edition, Mac Graw-Hill Company, p. 481.

⁸ A se vedea: P. Grigorescu, V. Constantinescu, în „Viitorul social”, 7, 1, 1978, p. 79—86; Doina Dragomirescu, *Structuri de autoritate și tipurile de relații din familie*, în *Sociologie, dezvoltare și practică socială* (coordonator prof. univ. dr. Ion Drăgan), București, 1979, p. 183—187.

lipsei de posturi adecvate preferinței și nu a dorinței expresе de a rămîne casnică. Această observație, care pentru noi a constituit o ipoteză secundară în studiul familiei ne-a fost confirmată de rezultatele acestei cercetări.

O analiză a preferințelor membrilor cuplului conjugal pentru statusul de femeie încadrată în cîmpul muncii (în afara agriculturii sau în C.A.P.) și cel de femeie casnică, dacă neglijăm unele diferențe procentuale nesemnificative, scoate în evidență ponderea opțiunii ambilor soți, atît din generația tinăra (tabel nr. 1) cît și cei vîrstnici (tabel 2), pentru încadrarea femeii în cîmpul muncii. Faptul că și cei în vîrstă socotesc că pentru femeie încadrarea în producție este cea mai indicată rezolvare a rolului ei social, ni se pare revelator pentru modificarea opticii despre statusul firesc al femeii, considerată acum 40—50 de ani ca uilă doar în cadrul gospodăriei familiale (a menajului). Din cele două forme ale activității de producție — agricultură și alte domenii de activitate în afara agriculturii, este preferată aceasta din urmă. Opțiunea este justificată prin sistemul de retribuire exclusiv în bani, considerat de către marea majoritate o sursă de venit sigură. Nu întîmplător la încadrările care se fac în instituțiile și întreprinderile sătești este o ade-vărată concurență. Iar C.A.P.-ul, ca loc de muncă, este preferat în cea mai mare parte de către femeile din generația vîrstnică a familiilor nonmigrante.

Din perspectiva situației migratorii, se poate observa că statusul de „femeie casnică” este preferat la migranți și navetiști. Lipsa soțului pe o perioadă îndelungată reduce, probabil, în mediul rural șansele soției de a se încadra în cîmpul muncii, prezența ei fiind mai necesară în activitatea menajeră decît la familiile nonmigrante, unde unele sarcini gospodărești pot fi efectuate și de către bărbați.

Tabel 1

Preferințe pentru diferite forme de activitate a femeii în rîndul generației tinere (în procente)

Statusul familial	Forme de activitate	Situația migratorie		
		Migrant	Nonmigrant	Navetist
Soț	Încadrată în afara agriculturii	14,5	17,9	14,4
	C.A.P.	16,5	14,3	7,1
	Casnică	20,0	10,6	21,4
Soție	Încadrată în afara agriculturii	20,0	25,6	21,4
	C.A.P.	14,5	14,3	7,1
	Casnică	14,5	14,3	28,6
Total :		100,0	100,0	100,0

Tabel 2

Preferințe pentru diferite forme de activitate a femeii în rândul generației vîrstnice (în procente)

Statusul familial	Forme de activitate	Situația migratorie		
		Migrant	Nonmigrant	Navetist
Soț	Încadrată în afara agriculturii	20,0	20,0	17,8
	C.A.P.	8,0	11,7	15,6
	Casnică	16,0	14,7	17,8
Soție	Încadrată în afara agriculturii	20,0	17,6	28,8
	C.A.P.	16,0	23,8	8,9
	Casnică	20,0	11,7	11,1
Total :		100,0	100,0	100,0

2.2. TRADIȚIONAL ȘI MODERN ÎN OPINIA DESPRE CASĂTORIE A POPULAȚIEI DIN GIRBOU

2.2.1. Opinii cu privire la vîrsta optimă de căsătorie

Vîrsta optimă de căsătorie reprezintă un indice cu o deosebită valoare demografică fiindcă el influențează mărimea indicilor de nupțialitate, cu consecințe asupra fertilității feminine și natalității⁹. În S.U.A., de exemplu, această vîrstă a scăzut la bărbați la 22 de ani, iar la femei la aproximativ 20 de ani¹⁰. În Franța, de asemenea, în ultima sută de ani, ea s-a redus de la 26 la 23 ani la fete și de la 29 la 26 ani la băieți¹¹. În anii 1957, 1958, 1959, vîrsta dominantă la prima căsătorie, pentru ambele sexe, era situată în România între 20—24 ani. Începînd însă cu 1960 ea a scăzut la fete la sub

⁹ Noi facem demarcație între fertilitate și natalitate, noțiuni adesea confundate în limbajul comun. Fertilitatea reprezintă o „manifestare efectivă a fecundității, măsurată statistic cu diferiți indicatori: număr de copii născuți de o femeie în perioada ei fertilă, productivitatea căsătoriilor etc.”, iar natalitatea constituie un indice de „frecvență sau intensitate a nașterilor în sinul unei populații sau subpopulații”. A se vedea Vl. Trebici, *Mică enciclopedie de demografie*, București, 1975, p. 255—256.

¹⁰ Asbolt L., Ferriss, *Indicators of change in the American Family*, New-York, Russel Sage Foundation, 1970.

¹¹ *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1970, p. 90—97; Idem, 1972, p. 80—81.

20 de ani¹². De fapt, în întreaga lume se constată o tendință spre căsătoriile precoce. La cel de-al 8-lea seminar internațional de cercetări familiale (Oslo 1963), unde 80% dintre comunicări au tratat problema căsătoriilor precoce, s-a ajuns la concluzia că acestea s-ar datora numărului mare de copii concepuți înainte de căsătorie (Suedia, Norvegia, Finlanda), unde 36% din femei se căsătoresc gravide¹³. La Gîrbou s-a constatat o situație inversă: dacă cu 40 de ani în urmă vârsta căsătoriei era pentru fete de 15—18 ani (89% din eșanșionul femeilor vîrstnice s-au căsătorit între 15—18 ani) și 20—24 ani pentru băieți (71% din eșanșionul bărbaților vîrstnici s-au căsătorit între 20—24 ani), la data efectuării anchetei noastre, vârsta căsătoriei s-a mărit la fete la 18—20 de ani, iar la băieți a rămas aproximativ aceeași¹⁴. Media vîrstei la prima căsătorie în Gîrbou, raportată la alte zone din țara noastră, constituie un indicator al modernității, a unui grad de urbanizare relativ ridicat, avînd în vedere că vârsta precoce în căsătorie a fost și este specifică tradiționalității.

Intr-o cercetare asupra structurii și funcțiilor familiei din Țara Oașului, efectuată de noi în 1975—1977¹⁵, am constatat o distribuție relativ uniformă a mediei și modulului (dominanței) vîrstei la prima căsătorie pe o perioadă de 40 de ani la băieți (mai ales începînd cu perioada 1941—1945) și o creștere foarte mică, aproape nesemnificativă la fete, fenomen oarecum apropiat celui din Gîrbou, doar că coeficientul de creștere a vîrstei la prima căsătorie este mai mare în Gîrbou decît în zona Oaș.

Ceea ce ni se pare util să arătăm este faptul că între opinia subiecților despre vârsta la prima căsătorie și comportamentul real al populației există statistic o concordanță deplină. Diferențierile, mai mult sau mai puțin semnificative, variază în jurul mediei statistice în funcție de situația migratorie, vîrstă și sexul subiecților (tabel 3, 4, 5 și 6).

În concepția familiilor tinere, îndeosebi a bărbaților migranți, vârsta cea mai potrivită pentru căsătorie la fete este considerată cea cuprinsă între 18—20 de ani. Prin căsătoria fiicelor, tații migranți, mereu plecați din familie, speră, probabil, să se elibereze de o responsabilitate care în virtutea împrejurărilor — nu pot s-o onoreze. În schimb soțiile migranților, pentru care prezența fiicei mari în familie constituie principalul ajutor în rezolvarea trebuurilor gospodărești, opiniază într-un procent semnificativ pentru căsătoria fetelor după 22 de ani. Există și o altă posibilă explicație: în mentalitatea acestor femei, care sînt nevoite să îndeplinească deopotrivă munci femeiești și bărbătești, în familiile migranților nefiind posibilă o diviziune a muncii, căsătoria implică prea multe greutăți și deci, în virtutea unui instinct matern, ele doresc să amîne întîlnirea fiicelor lor cu aceste grele responsabilități familiale. Această explicație pare să fie confirmată și prin raportarea ei la: a) re-

¹² Em. Mesaroș, în *Viitorul social*, 4, 4, 1975, p. 688.

¹³ *Les dictionnaires du savoir moderne*, Paris, 1978, p. 161.

¹⁴ Datele referitoare la vârsta căsătoriei au fost obținute de la Oficiul Stării Civile a Consiliului Popular Gîrbou.

¹⁵ Cercetarea noastră asupra familiei din Oaș a făcut parte dintr-o temă mai largă „Procese de modernizare economică și socială în Țara Oașului”, coordonată de acad. Ștefan Pascu și conf. Ion Aluș de la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca.

Tabel 3*Opțiuni pentru cea mai adecvată vîrstă de căsătorie a fetelor în rîndul generației tinere (în procente)*

Statusul familial	Situația migratorie	Categoriile de vîrstă pentru care se optează				
		16-18 ani	18-20 ani	20-22 ani	peste 22 ani	Total
Soț	Migrant	4,6	72,6	18,2	4,6	100,0
	Nonmigrant	—	65,3	30,4	4,3	100,0
	Navetist	12,5	43,7	37,5	6,2	100,0
Soție	Migrant	8,7	43,6	22,7	25,1	100,0
	Nonmigrant	—	72,6	22,7	4,7	100,0
	Navetist	4,7	36,3	36,3	22,7	100,0

Tabel 4*Opțiuni pentru cea mai adecvată vîrstă de căsătorie a fetelor în rîndul generației vîrstnice (în procente)*

Statusul familial	Situația migratorie	Categoriile de vîrstă pentru care se optează				
		16-18 ani	18-20 ani	20-22 ani	peste 22 ani	Total
Soț	Migrant	28,6	57,1	14,3	—	100,0
	Nonmigrant	—	66,6	33,4	—	100,0
	Navetist	—	50,0	50,0	—	100,0
Soție	Migrant	8,5	66,6	24,9	—	100,0
	Nonmigrant	12,5	56,2	25,0	6,3	100,0
	Navetist	7,1	57,2	28,6	7,1	100,0

Tabel 5*Opțiuni pentru cea mai adecvată vîrstă de căsătorie a băieților în rîndul generației tinere (în procente)*

Status familial	Situația migratorie	Categoriile de vîrstă pentru care se optează						
		18-20 ani	20-23 ani	23-25 ani	25-28 ani	28-30 ani	Peste 30 ani	Total
Soț	Migrant	9,1	31,9	36,3	22,7	—	—	100,0
	Nonmigrant	—	30,4	52,3	17,3	—	—	100,0
	Navetist	12,5	18,8	50,0	18,7	—	—	100,0
Soție	Migrant	25,1	52,1	14,1	8,7	—	—	100,0
	Nonmigrant	—	36,3	45,4	18,7	—	—	100,0
	Navetist	4,4	36,3	45,2	9,7	—	—	100,0

Tabel 6

Opțiuni pentru cea mai adecvată vîrstă de căsătorie a băieților în rîndul generației vîrstnice (în procente)

Status familial	Situația migratorie	Categoriile de vîrstă pentru care se optează						
		18-20 ani	20-23 ani	23-25 ani	25-28 ani	28-30 ani	Peste 30 ani	Total
Soț	Migrant	14,3	38,6	42,8	14,3	—	—	100,0
	Nonmigrant	8,3	8,3	66,8	8,3	8,3	—	100,0
	Navețist	37,5	37,5	25,0	—	—	—	100,0
Soție	Migrant	8,3	58,3	16,7	16,7	—	—	100,0
	Nonmigrant	—	31,3	43,7	12,5	12,5	—	100,0
	Navețist	—	35,7	49,9	14,4	—	—	100,0

zultatele asemănătoare obținute în cazul soților din familiile de tineri navețiști, care au o poziție similară în gospodăria familială, datorită absenței soțului pentru cea mai mare parte a zilei și care la fel opiniază pentru prelungirea vîrstei la căsătorie, după 20 de ani; b) procentul diferit obținut în cazul soțiilor din familiile tinere de nonmigranți care opiniază, în general, pentru căsătoria fetelor pînă la 20 de ani.

2.2.2. Opinii cu privire la reușita căsătoriei

Reușita în căsătorie constituie o preocupare aproape permanentă a fiecărui individ. Ea interesează deopotrivă pe tineri și părinți, pe rude, vecini și chiar prieteni. Aici, în această problemă, se poate adesea sesiza gradul de cultură atins de o comunitate umană, măsura în care respectiva comunitate este tributară modului vechi sau nou de a gîndi și simți, diferența între generații și, bineînțeles, mentalitatea specific zonală a unei comunități. Și cum noul, apare de cele mai multe ori în mediul urban, fiind adesea important de migranți și navețiști, noi am avut în vedere ipoteza că elementul de modernitate despre reușita căsătoriei, este mai accentuat în concepția familiilor migrante și navețiste.

Rezultatele anchetei ne-au infirmat însă ipoteza de la care am pornit. Vîrsta, sexul, și chiar situația migratorie nu constituie factori care să ducă la diferențe semnificative (tabel 7). Nici una din cele trei categorii nu pledează decît într-o măsură ne semnificativă pentru factori de natură materială (3, 7%) din rîndul soților migranți ai generației tinere, 19,1% din rîndul soților navețiste a generației tinere, 6,6% din rîndul soților migranți ai generației vîrstnice și 6,3% din rîndul soților migrante a generației tinere. Fapt, cu totul neașteptat ni se pare excluderea totală a acestui criteriu de către familiile nonmigrante, unde noi presupunem că sînt mai tributari tradiționalității, avînd în vedere că activitatea lor este restrînsă la aria ruralului.

Tabel 7

Factori care condiționează o căsătorie reușită în opinia gârboanilor (în procente)

Generația	Statutul familial	Factori de reușită	Situația migratorie		
			Migrant	Nonmigrant	Navetist
Generația tinăra (pînă la 45 de ani)	Soț	Afecțiune și înțelegere	96,3	100,0	100,0
		Situația materială	3,7	—	—
		Poziția socială	—	—	—
		Total	100,0	100,0	100,0
	Soție	Afecțiune și înțelegere	100,0	100,0	80,9
		Situația materială	—	—	19,1
		Poziția socială	—	—	—
		Total	100,0	100,0	100,0
Generația vîrstnică (după 45 de ani)	Soț	Afecțiune și înțelegere	93,4	100,0	100,0
		Situația materială	6,6	—	—
		Poziția socială	—	—	—
		Total	100,0	100,0	100,0
	Soție	Afecțiune și înțelegere	93,7	100,0	100,0
		Situația materială	6,3	—	—
		Poziția socială	—	—	—
		Total	100,0	100,0	100,0

2.2.3. Opinii cu privire la ceremonialul căsătoriei

Elemente ale noului au apărut în concepția localnicilor și în cele ce privește modalitatea de încheiere a căsătoriilor, a ceremonialului necesar în asemenea împrejurări. Raportată la situația migratorie rezultatele se prezintă astfel: 15,4% dintre migranți, 8,8% dintre nonmigranți și 8% dintre navetiști consideră de prisos ceremonia bisericească. Aceste procente, chiar reduse, exprimă o implantare a noului, a ceea ce este modern în modul de gândire și simțire a ruralilor, chiar dacă, deocamdată, nu este convertit în acțiune, într-un comportament adecvat. Ceilalți, în mare majoritate, au cu totul alte păreri, n-am putea spune prin excelență religioase, ci mai curînd tradiționale. Mulți dintre ei pledează pentru „consfințirea” căsătoriei de către preot, dar nu dintr-o „pornire mistică”, ci în numele tradiției sau avînd în vedere că ea „ar oferi un plus de statornicie conjugală”.

3. CONCLUZII

Urmărind să cunoaştem raportul dintre modernitate şi tradiţionalitate în concepţia gîrboanilor despre unele probleme legate de familie, ne place să credem că, în măsura posibilului, am depăşit obişnuitele generalizări pripite despre familiile rurale de astăzi, care hiperbolizează fie ceea ce este tradiţional, fie ceea ce este modern. Rezultatele noastre ne îndreptăţesc să afirmăm că în Gîrbou, tradiţionalitatea este consubstanţială modernităţii, că între nou şi vechi există o perpetuă interpenetraţie. Şi în consecinţă în judecăţile noastre despre mediul sătesc, fie despre zona Gîrbou—Sălaj, fie despre alte zone rurale tradiţionale se impune o păstrare a simţului măsurii.

Studiul nostru n-a prezentat altceva decît opinia localnicilor din Gîrbou asupra unor aspecte legate de familie. Sîntem conştienţi că opinia asupra unei realităţi nu este întotdeauna identică cu realitatea pe care o reflectă. Realitatea este obiectivă, iar opinia poate să fie subiectivă. Opinia este realitatea transfigurată, ceea ce nu înseamnă că ea nu are o deosebită valoare în cunoaşterea socială.

Nu este lipsit de importanţă să arătăm că datorită caracterului lor schimbător nu avem dreptul să exagerăm importanţa unei opinii chiar dacă ea este specifică unor mase mari de oameni. Căci nu se ştie niciodată dacă o altă opinie existentă în rîndul unui grup redus de indivizi nu va deveni la un moment dat caracteristică unor mase mari de oameni. „O opinie *actuală* — scrie J. Stoetzel şi A. Girard — se exprimă în circumstanţe determinante, ea atrage cel mai adesea o adeziune majoritară, dar poate fi în contradicţie cu opinia *latentă*, mai puternică, exprimată uneori, la un moment dat, de minorităţi dar capabilă dacă aceste minorităţi sînt active, să înlocuiască în viitor opinia dominantă *actuală*”¹⁶.

GHEORGHE CORDOŞ

UNE ENQUÊTE DIRIGÉE EN VUE D'ELUCIDER QUELQUES PROBLÈMES CONCERNANT LA FAMILLE PARMI LES HABITANTS DE GIRBOU

(Résumé)

L'étude représente les résultats offerts par une enquête d'opinion faite entre les années 1970—1971 parmi les habitants de Gîrbou (Sălaj).

Le principal but, l'objectif de la recherche a été de connaître le degré d'entrepénétration du modernisme et de la tradition dans la conception des citoyens du village sur les problèmes suivants, ayant trait à la famille: le statut professionnel de la femme, l'âge optimal en vue du mariage des garçons et des jeunes filles, sa réussite et l'usage suivi dans son cérémonial.

Parmi les résultats obtenus dans ces recherches, les uns ont mis en évidence, une incontestable entrepénétration de l'ancien (c'est à dire de la tradition) et du nouveau (du moderne) qui dans quelques aspects varient, plus ou moins, d'une façon significative selon les caractéristiques signalées.

¹⁶ J. Stoetzel, A. Girard, *Sondajele de opinie publică*, Bucureşti, 1975, p. 27.

ISTORIA CULTURII ȘI MUZEOGRAFIE

PREOCUPĂRI DE ARHEOLOGIE ÎN JUDEȚUL SĂLAJ OGLINDITE ÎN DOCUMENTE DIN ANII 1870—1950

Urmele vieții omenești, a căror dovadă o fac obiectele ieșite la iveală chiar și în urma plugului, de pe întinsul județului Sălaj, au trezit încă de sute de ani preocuparea și interesul pentru arheologia acestor locuri.

Începutul săpăturilor organizate științific, în urma cărora au ieșit la lumină obiecte de valoare cît și numeroase pietre cu inscripții, multe pierdute poate, sau zidite în alte clădiri, le cunoaștem din publicațiile semnate de Wolfgang de Behlem (1690), Finály Henrik (1864), Torma Károly, A. Cosma, Gr. Tocilescu, Téglás Gábor, I. Marțianu, Constantin Daicoviciu, etc.

Limesul roman de pe culmile Meseșului a constituit obiectivul care a atras dintotdeauna pe arheologi. În lucrările lor sînt cuprinse rezultatele săpăturilor, obiectele descoperite, concluzii științifice, dar nu și munca depusă de organele administrative pentru alocarea de fonduri, sau formarea unui muzeu în vederea valorificării culturale și științifice a obiectelor descoperite. Despre aceasta aflăm citind filele documentelor arhivistice, nestudiate pînă în prezent.

Documentele păstrate în depozitele filialei Arhivelor Statului din Zalău, referitoare la primele preocupări pentru înființarea unui muzeu județean, la primele săpături arheologice, la trezirea interesului față de comorile antice existente în această zonă se pot împărți în patru categorii:

a). Înființarea Asociației Muzeistice din Sălaj și preocuparea acesteia alături de municipiul comitatului Sălaj pentru crearea unui lăcaș de păstrare a obiectelor de muzeu;

b). Propuneri și realizări privind săpăturile arheologice din zona Meseșului;

c). Asigurarea bazei materiale pentru activitatea arheologică;

d). Păstrarea și conservarea monumentelor descoperite și dezvelite.

Documentele pe care le publicăm oglindesc momentele cele mai semnificative privind preocupările autorităților locale și ale instituțiilor de știință din Transilvania pentru grija față de salvarea acestor vestigii arheologice, care reflectă fidel existența populației dacice și romane pe aceste meleaguri ale Silvaniei.

Încă, în secolul al XIX-lea, autoritățile administrative au făcut încercări pentru înființarea Asociației Muzeistice a comitatului, care s-a realizat la 30 decembrie 1880. Scopul și activitatea Asociației erau stabilite în statutul ei din 30 mai 1881. Însă problema organizării unui lăcaș pentru depozitarea și expunerea obiectelor arheologice a rămas nerezolvată.

Între multiplele documente se găsește o scrisoare a academicianului maghiar Téglás Gábor, care în toamna anului 1906 a făcut cercetări în zona Meșesului și a ajuns la concluzia că prima dată ar trebui cercetat teritoriul locuit în trecut de dacii liberi, adică teritoriul de Nord și Vest al județului, unde el a găsit multe urme de așezări și „cetăți” dacice.

Intrucât documentele redau în mod fidel și sugestiv preocuparea înaintașilor noștri, privind cunoașterea trecutului poporului nostru, în continuare le publicăm și prezentăm regestul acestora.

Arhivele Statului din Zalău nu dispun de alte documente în legătură cu această problemă. Preocupări pentru înființarea unui muzeu în Sălaj au existat și în perioada dintre cele două războaie când a ființat un mic muzeu al asociației Astra. Dar un adevărat muzeu nu a fost înființat decât în anul 1950 prin grija regimului nostru socialist.

ERNEST WAGNER

ANEXE

Rezumatul documentelor

I

1878, aprilie 12, Zalău: Proces-verbal încheiat în Adunarea generală a Comitetului municipal al Comitatului Sălaj, referitor la modificarea Statutului Asociației Muzeistice a comitatului Solnocul de Mijloc.

Arh. Stat. Zalău, fond. Prefectura județului Sălaj, Adunarea generală, Registrul proceselor verbale, nr. 820/1878, f. 30 v. 31.

II

1878, iunie 12, Zalău: Adresa delegației de înființare a Asociației Muzeistice a comitatului Sălaj, privind posibilitățile de asigurare a spațiului necesar noului muzeu al comitatului.

Arh. Stat. Zalău, fond. Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, adm. nr. 3830/1878, orig.

III

1880, decembrie 30, Zalău: Procesul verbal al adunării de constituire a Asociației Muzeistice a comitatului Sălaj.

Arh. Stat. Zalău, fond. Asociația Muzeistică, Proces. verbal. din 1880.

IV

1881, mai 30, Zalău: Statutul Asociației Muzeistice a comitatului Sălaj. /Extras/.

Arh. Stat. Zalău, Szilágy vármegye szabályrendeletei és közérdekű határozatai, (Regulamentele și hotărârile comitatului Sălaj) Zalău, 1907, p. 287—296.

V

1881, septembrie 26, Zălau: Proces-verbal încheiat cu ocazia reorganizării Asociației Muzeistice a comitatului Sălaj.

Arh. Stat. Zălau, fond. Asociația Muzeistică, Proces-verbal din 1881.

VI

1906, decembrie 15, Budapesta (R. P. Ungaria): Téglás Gábor, membru corespondent al Academiei maghiare, propune cercetarea cetăților dacice din văile Crasnei și Someșului.

Arh. Stat. Zălau, fond. Prefectura județului Sălaj, vicecomite, nr. 394/1907, doc. 13356/1906

VII

1907, iunie 19, Budapesta (R. P. Ungaria): Adresa Academiei maghiare, privind săpăturile arheologice propuse de membru corespondent Téglás Gábor.

Arh. Stat. Zălau, fond. Prefectura județului Sălaj, vicecomite, nr. 394/1907, doc. 6672 din 1907.

VIII

1907, iulie 5, Zălau: Vicecomitele Comitatului Sălaj anunță pe Téglás Gábor, membru corespondent al Academiei maghiare, că lucrările de săpături arheologice pe teritoriul comitatului au fost contractate cu Asociația Muzeistică din Transilvania.

Arh. Stat. Zălau, fond. Prefectura județului Sălaj, vicecomite, nr. 394/1907, doc. 6672 din 1907.

IX

1908, febr. 27, Zălau: Extras din procesul verbal încheiat la 27 febr. 1908, cu ocazia adunării generale a Comitetului municipal al Comitatului Sălaj, cu privire la contribuția comitatului la cheltuielile săpăturilor arheologice de la Porolissum cu 2000 coroane.

Arh. Stat. Sălaj, fond. Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, 13829/1943.

X

1908, martie 11, Cluj: Adresa Asociației Muzeistice din Transilvania cu privire la săpăturile arheologice de la Porolissum, delegarea profesorului Dr. Pósta Béla pentru conducerea lucrărilor.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite dos. 1920/1908

XI

1908, apr. 15, Zălau: Extras din procesul verbal încheiat la 15 aprilie 1908, cu ocazia adunării generale, a Comitetului municipal al Comitatului Sălaj, privind începerea săpăturilor arheologice de la Porolissum, conduse de Dr. Pósta Béla.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura județului Sălaj, vicecomite, dos. 13829/1943.

XII

1941, august 16, Cluj: Adresa Institutului de istorie al Universității din Cluj, cu privire la reorganizarea șantierului arheologic de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, 13829/1943.

XIII

1942, martie 3, Cluj: Adresa Muzeului Transilvaniei cu privire la redeschiderea șantierului săpăturilor arheologice de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos. 13829/1943.

XIV

1942, martie 4, Cluj: Adresa Muzeului de Istorie al Transilvaniei cu privire la reorganizarea șantierului arheologic de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, dos. 13829/1943.

XV

1942, martie 17, Zălau: Ordinul vicecomitelui cu privire la asigurarea securității săpăturilor și păzirea lor.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, dos. 13829/1943.

XVI

1943, mai 13, Cluj: Cererea de ajutorare a Muzeului Transilvaniei, trimisă către Biroul Național al Turismului din Budapesta, cu privire la înființarea unui punct turistic la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos. 8594/1943.

XVII

1943, iunie 8, Zălau: Cererea lui Dr. Radnóti Aladár, conducătorul săpăturilor de la Porolissum pentru un ajutor de 1000 Pengő.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Jud. Sălaj, vicecomite, 2048/1944.

XVIII

1943, iunie 30, Zălau: Adresa Comitatului Sălaj, către Dr. Radnóti Aladár, conducătorul săpăturilor arheologice de la Porolissum, cu privire la stadiul lucrărilor.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos. 11237/1943.

XIX

1943, iulie 1, Zălau: Hotărîrea Comitatului Sălaj, privind ajutorarea săpăturilor arheologice din Porolissum cu 1000 Pengő.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura județului Sălaj, vicecomite, dos. 2048/1944.

XX

1943, iulie 1, Zălau: Delegația specială a lui Dr. Radnóti Aladár, eliberată de Muzeul de istorie al Transilvaniei, pentru conducerea săpăturilor arheologice din Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Județului Sălaj, vicecomite, dos. 2048/1944.

XXI

1943, iulie 19, Zălau: Adresa Comitatului Sălaj, către Consiliul Economic al Transilvaniei din Cluj, privind desfășurarea săpăturilor arheologice de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, doc. 11237/1943.

XXII

1943, iulie 29, Cluj: Adresa Biroului Național pentru Turism al Transilvaniei cu privire la ajutarea săpăturilor de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos. 8594/1943.

XXIII

1943, iulie 31, Zălau: Adresa Comitatului Sălaj, către Ministerul Comerțului cu privire la ajutarea săpăturilor arheologice de la Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, 8594/1943.

XXIV

1943, iunie 8, Zălau: Adresa Muzeului de Istorie al Transilvaniei cu privire la virarea ajutoarelor aprobate pentru săpăturile din Porolissum, direct în contul Muzeului.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, 2048/1944.

XXV

1943, oct. 25, Zălau: Hotărârea Comitatului Sălaj, privind ajutorarea săpăturilor arheologice din Porolissum cu 200 Pengő.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos, 2048/1944.

XXVI

1944, febr. 1, Cluj: Scrisoarea lui Roska Márton, directorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei, privind înființarea Muzeului județean.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, dos. 2048/1944.

XXVII

1944, febr. 25, Zălau: Ordinul vicecomitelui Comitatului Sălaj, cu privire la înregistrarea obiectelor arheologice în scopul înființării Muzeului județean.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura jud. Sălaj, vicecomite, dos. 2048/1944.

XXVIII

1944, febr. 25, Zălau: Adresa Vicecomiteiului către Direcția Colegiului Wesselenyi cu privire la înființarea Muzeului județean în incinta Colegiului.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, vicecomite, dos. 2048/1944.

XXIX

1949, dec. 14, Cluj: Adresa Institutului de Istorie și Filologie din Cluj al R.P.R., adresată Comitetului Provizoriu al Județului Sălaj, în care interzice scoaterea pietrei din cetatea Porolissum.

Arh. Stat. Sălaj, Prefectura Sălaj, Nr. 29870/1949 f. 3, original.

I. Alispán Dull László volt Közép Szolnok megye közönsége által alkotott és fel-sőbb helyen is jóváhagyott múzeum egyleti alapszabályokat azzal terjeszti be, hogy amennyiben az új szervezéssel ezen szabályoknak módosítása, illetőleg a régi Közép Szolnokhoz kapcsolt területekre is kiterjesztése szükségessé vált, kéri, hogy amennyiben ezen a volt Közép Szolnok megye által alakítani célba vett múzeum egylet létrehozása Szilágy megyére is üdvösnek találtamék, azok vizsgáltsanak át, az azokon szükségesnek talált módosítások tétessenek meg, a végleg összeállítandó alapszabályok megerősítés végett a kormányhoz terjesztessenek fel, s megerősítés után ezen annyira fontos közművelődési egy'et életbe léptetése iránt a szükséges intézkedések tétessenek meg.

A volt Közép Szolnok megye által alakítani célba vett megyei múzeum egylet létrehozása közművelődésünk érdekében üdvös és kívánatos lévén, annak megvalósítása, ezennel kimondatik, ehhez képest az alapszabályokban „Közép szolnok megye zilahy” helyett „Szilágy megyei” tétetni, az egylet létrehozása céljából szükséges előintézkedések megejtésével elnökül felkért főispán úr Ó méltósága vezetése alatt Br. Bánffy Elek, Baczó Gábor, Barbulovics Alimp, Benkő Lázár, Borbély Sámuel, Dombó Károly, Dull László, Éltető Elek, Faluvégi Albert, Fodor Elek, Br. Györffy Lajos, Incze Károly, Kacz Jakab, Kerekes József, Kiss Endre, Kiss Lajos, Kozma Endre, Lázár Ferenc, Láng Fülöp, Lőrinczy György, Mezey Albert, Müller János, Nagy László, Pap György, Pungur Gyula, Sántha Dezső, Szikszay Lajos, Triff Gábor, Varga Endre, Br. Wesselenyi Miklós és Dr. Zoványi József bevásztásával alakított létesítő bizottság, eljárása credményéről jelentésének bevárása mellett kiküldetni határoztatik.

Ezen határozatról főispán ur Ó méltósága az alapszabályok egyik példánya kapcsában — tagok jegyzőkönyvi kivonaton értesitendők.

1 Traducere:

Vicecomitele Dull László a înaintat statutul asociației muzeistice conceput de cetățenii fostului comitat Solnocul de mijloc și aprobat și de forurile superioare și întrucât după noua organizare teritorială a devenit necesară extinderea regulamentului și asupra părților atașate vechiului comitat al Solnocului de mijloc, în măsura în care crearea acestei societăți propusă de fostul comitat Solnocul de mijloc, este binevenită și comitatului Sălaj, cere ca regulamentul să fie revizuit făcându-se modificările necesare iar statutul finalizat să fie înaintat guvernului spre aprobare. După obținerea aprobării să se ia măsurile necesare pentru înființarea acestei importante asociații culturale.

Asociația Muzeistică județeană, propusă de comitatul Solnocul de Mijloc, fiind binevenită și necesară pentru viața noastră culturală se consideră înființată cu acest act. În statut se va folosi în loc de „din comitatul Solnocul de Mijloc” formula „din comitatul Sălaj”. Comisia de organizare prezintă de comitele comitatului și având ca membrii: baronul Bánffy Elek, Baczó Gábor, Barbulovics Alimp, Benkő Lázár, Borbély Sámuel, Dombó Károly, Dull László, Éltető Elek, Faluvégi Albert, Fodor Elek, baronul Györffy Lajos, Incze Károly, Kacz Jakab,

Köröcs József, Kiss Endre, Kiss Lajos, Kozma Endre, Lázár Ferenc, Láng Fülöp, Lőrinczy György, Mezey Albert, Müller János, Nagy László, Pap György, Pungur Gyula, Sántha Derső, Szikszay Lajos, Triff Gábor, Varga Endre, baronul Wesselényi Miklós și dr. Zoványi József va depune un raport despre activitatea desfășurată. Domnul comite va fi înștiințat despre hotărârea noastră prin trimiterea unui exemplar al Statutului, iar membrii prin extrase după procesul verbal.

II.

Szilágy megye tek<intetes> bizottságának
Zilahon.

Tekintetes megyei bizottság!

A tekintetes megyei bizottság f<olyó> évi április<is> 9-én s folytatva tartott közgyűlésében 31 szám alól hozott határozattal kiküldött múzeum egyleti létesítő küldöttség mai napon tartott ülésében tanácskozás tárgyává tévén a Szilágy megyei múzeum egylet, illetőleg a Szilágy megyei múzeum létesítésére vezető módokat és eszközöket: célra vezetőnek találta mindenk előtt a létesítendő múzeum egylet részére tagok nyeresé végett a közönséghez felhívások és aláírási ívek kibocsátását, és szétküldését. Ezen felhívások szerkesztésével és szétküldésével a létesítő küldöttség elnöke, továbbá Pungur Gyula és Borbély Sámuel tagok bizatván meg, egy uttal a létesítő küldöttségnek ez ülésen jelen volt 14 tag magát a múzeum egylet aláírt tagjainak nyilvánította és készségét fejezé ki a kibocsátandó aláírási ívekre minél több tag aláírásának megszerzésére.

Szükségesnek találá továbbá a létesítő bizottság, hogy a múzeum számára most előre egy alkalmas helyiségről gondoskodás történjék. Ily helyiségül szemeltetett ki a megye házában a közgyűlési teremmel át ellenben levő kisebbik szoba, mely jelenben a számvetőség előszobája gyanánt üresen áll.

Tekintettel a múzeum felállításának és a múzeum számára gyűjtendő tárgyak megszerzésének kezdetben elő forduló nehézségeire, e terem több évekre kielégitené az ez irányban fenn álló igényeket.

Midőn tehát a létesítő küldöttség a megyei közgyűlés idézett határozatának kívánságához eddigi működéséről ezen jelentését előterjeszti, egyuttal kéri a tekintetes megyei bizottságot, miszerint a felállítandó megyei Múzeum számára fenn kijelölt terem ideiglenesen átengedni és a szükséges átalakításokat eszközölni méltóztatssék.

Kelt Zilahon 1878 június 12.

A Szilágy megyei Múzeum egylet létesítő küldöttsége

Baranyi
elnök

2 Traducere:

Către Înalta Comisie a Județului Sălaj, Zălau
Prea înaltă comisie județeană,

Comisia de organizare a Asociației Muzeistice delegată prin hotărârea nr. 31 aprobată de Înalta Comisie Județeană în ședința din 9 aprilie a.c., dezbatând — în ședința de azi — modalitățile de organizare a Asociației Muzeistice a Comitatului Sălaj, respectiv a Muzeului Comitatului, a găsit de cuviință ca înainte de toate să lanseze un apel către public și listă de adeziune pentru cooptarea de membrii susținători. Cu redactarea apelului și răspunderea lui au fost însărcinați: președintele comisiei de organizare împreună cu membrii Pungur Gyula și Borbély Sámuel. Cei 14 membrii ai Comisiei prezenți la ședință s-au declarat ca membrii cotizanți ai Asociației, luându-și obligația să obțină cât mai multe semnături pe listele de subscripție.

Comisia de organizare a găsit necesar să se îngrijească de pe acum de un spațiu potrivit pentru muzeu. În acest scop a fost desemnat antreul serviciului contabilității, care în prezent este gol, situat vis a vis cu sala de ședințe.

Avînd în vedere greutățile de început ale organizării unui muzeu și achiziționării pieselor, acest spațiu va satisface necesitățile timp de mai mulți ani.
Acum, cînd comisia de organizare, potrivit hotărîrii adunării generale pe comitat, își înaintează raportul de activitate, cerem forului tutelar să cedeze temporar sala amintită și să facă remediile necesare.

Zălau, 12 iunie 1878

Comisia de organizare a Asociației Muzeistice din comitatul Sălaj

Președinte

Baranyi

III. A Szilágymegyei Múzeum-Egyletnek Zilahon, 1880 december hó 30-án tartott alakuló közgyűléséről vezetett

Jegyzőkönyv

Jelen voltak:

1. Baranyi Ágoston, Szikszai Lajos, Hatfaludy Albert, Borbély Sámuel, Lőrinczy György, Czöndör Sándor, Molnár Lajos, Kiss Lajos, Balog Károly, Fodor Lázár, Pungur Gyula, Bíró József, Nagy Albert és Dénes Lajos.

Az elnöki szék az ezen egylet létesítésére a megyei közgyűlés által kiküldött bizottság elnöke Baranyi Ágoston főispán elfoglalván a megjelenteket üdvözli s eladja, hogy a bemutatott aláírási ívek szerint, az alakulásra megkívánt számú tagok aláíratkoztak és ennél fogva az egylet megalakításának útjában akadály nem áll.

Ezen bejelentés folytán a Szilágymegyei múzeum-egylet megalakultnak kimondatván a további tanácskozás vezetésére Baranyi Ágoston elnökül felkéretik, a jegyzőkönyv vezetésével pedig Dénes Lajos megbizatik.

2. Szikszay Lajos egyleti tag az egylet megalakulása felett örömet fejezve ki kinyilvánítja, hogy a.) oklevél-, b.) érem-, c.) cserép-, d.) kő- s bronz- és é.) kövületek gyűjteményét az egyletnek felajánlja s öröktulajdonát átadja.

Szikszay Lajos egyleti tagnak megyénk közművelődésének fejlesztése s ezen egyletnek felvirágoztatása iránt érzett meleg érdeklődéséről tanuskodó eme nagybecsű ajánlata, illetőleg ajándéka, hálás köszönettel fogadtatik s ezen jegyzőkönyvben is megörökítettik.

3. Az egylet további megalakítása, illetőleg a tisztviselők és igazgató választmány megválasztása kerülővén szönyegre határoztatott, hogy addig míg az egylet alapszabályai véglegesen megerősítetnek csak ideiglenes tisztviselők s választmány választassanak.

Ehez képest: a) ideiglenes elnökké Baranyi Ágoston, b) igazgatóvá Szikszay Lajos, c) titkárrá Borbély Sámuel, d) pénztárnokká Molnár Lajos, és az igazgató választmány tagjaivá: Baczó Gábor, Balog Károly, Faluvégi Albert, Hatfaludy Albert, Kerekes József és Pungur Gyula megválasztatnak.

4. Az alapszabályokon változott viszonyokhoz képest igényelt némely lényegtelen módosítások tételvén, —

elnök megbizatik, hogy azt a most folyó megyei közgyűlés elé terjessze s annak jóváhagyás és megerősítés végett a m. kir. Belügyminisztériumhoz leendő fölterjesztését a közgyűléstől kérelmezze.

Ezzel a gyűlés bezáratik.

Baranyi
elnök

jegyzette:
Dénes Lajos
megyei első aljegyző

3 Traducere:

Proces Verbal de constituire a Asociației Muzeistice din comitatul Sălaj din 30 decembrie 1880
1. Au fost prezenți: Baranyi Agoston, Szikszay Lajos, Hatfaludy Albert, Borbély Sámuel, Lőrinczy György, Czöndör Sándor, Molnár Lajos, Kiss Lajos, Balog Károly, Fodor Lázár, Pungur Gyula, Biró József, Nagy Albert și Dénes Lajos

Ocupînd locul prezidențial, comitele Baranyi Agoston, președintele comisiei de organizare a Asociației delegat de adunarea generală pe comitat, salută pe cei prezenți și arată că numărul semnatarilor cererilor de aderanță fiind suficient de mare, constituirea Asociației nu întîm-pină nici un obstacol. În urma acestui anunț Asociația Muzeistică a comitatului Sălaj este declarată ca fiind înființată. Pentru conducerea consfătuirii este delegat Baranyi Agoston, iar pentru scrierea procesului verbal Dénes Lajos.

2. Exprimîndu-și bucuria în legătură cu înființarea Asociației, Szikszay Lajos, membru, declară că oferă și donează definitiv colecția sa compusă din: a. documente; b. monede; c. ceramică; d. monumente din piatră și bronzuri și e. exponate paleontologice. Oferta și donația membrului Asociației Szikszay Lajos, care dovedește un viu interes pentru cultura generală a comitatului și pentru înflorirea Asociației, a fost primită cu mulțumire și consemnată în procesul verbal.

3. Ajungînd la problema alegerii funcționarilor și comitetului de conducere a Asociației s-a hotărît ca pînă cînd Statutul nu este aprobat definitiv, să se aleagă doar funcționari și conducere provizorie. În acest sens: a. președinte provizoriu a fost ales Baranyi Agoston; b. director Szikszay Lajos; c. secretar Borbély Sámuel; d. casier Molnár Lajos, iar ca membrii ai comitetului de conducere: Baczó Gábor, Balog Károly, Faluvégi Albert, Hatfaludy Albert, Kerekes József și Pungur Gyula.

4. Se aduc statutului, datorită circumstanțelor schimbate, modificări mici, neesențiale. Președintele este însărcinat să le înainteze prezentei adunări generale pe comitat, cerînd aprobarea înaintării Statutului pentru confirmare la Ministerul de Interne.

Cu aceasta adunarea este închisă

Președinte

Baranyi

Notat: Dénes Lajos, prim vice notar al comitatului

IV. 142—1881

ky. jkvi. sz.

A „Szilágy vármegyei Múzeum — Egylet” alapszabályai.

(Kelt Szilágy vármegye törvényhatósági bizottságának 1881. évi május hó 30-án tartott közgyűléséből.)

A m<agyar> kir<ályi> belügyminiszter bemutatási záradékkal ellátta 1881. évi június hó 28-án 31.488 sz<ám>a<latt>. A törvényhatósági bizottságnak e tárgyra vonatkozó régebbi határozatai: 112—1873, 225—1875, 3—1876, 12—1876, 31—1878, 744—1880, ky. jkvi. számok.)

1. §. Az egylet címe: „Szilágy vármegyei Múzeum-Egylet”; székhelye Zilah.

2. §. Az egylet célja: Szilágy vármegye egész területén a történelmi multat lehetőleg földeríteni s a multá váló jelent megörökíteni; e végből felkutatni és egybegyűjteni mindazt, mi a tudomány, művészet, irodalom, az ipar és kereskedelem, a gazdaság és földmívelés, a politikai és közélet terén mint vármegyeyei nevezetesség feltűnt; a vármegye kitűnő férfiainak arcképeit, életrajzeit és műveit megszerezni, a koronként változó vármegyei népviseletet természetben, vagy fényképezve megőrizni; egybe gyűjteni az állat-, növény- és ásványország minden fajainak a vármegyében előforduló termés, vagy mívelés útján szerzett példányait; a vármegye történelmi értékű romjait a végenyészettől megóvni; a vármegyében elszortan létező régiségeket, történelmi emlékeket, okmányokat, nyomtatványokat, nemesi cimereket, községek pecsétjeit felkutatni s megszerezni, vétel, vagy adományozás útján egybegyűjteni, a meg nem szerezhető tárgyakról másolatot szerezni, a munka eredményét a Zilahon létesítendő s az egylet felállítása napjától s azon naptól, melyen az létre

jöt, Szilágy vármegye tulajdonát képező állandó múzeumban összpontosítani s a nagyközönség használatára, a régészet megkedveltetésére, a közművelődés terjesztésére s az ez iránti minél szélesebb körű érdekelttség felébresztésére a vármegye által e célra felajánlott nyilvános helyiségben kiállítani.

3. §. E cél elérésére az egylet, úgy a szakképzettek és szakkedvelők egyesítése, történelmi. közművelődési, régészeti, statisztikai és terményrajzi dolgozatok írása, kiadása s nyilvános felolvasása, mint nyilvános gyűlések és kirándulások tartása, alkalmas helyeken régészeti ásatások és történelmi nyomozások eszközzése, könyv- és levéltár berendezése, nemkülönbön műemlékek, régiségek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.
.....
12. §. Az elnök minden nagyobb becsü leletekről s az egyes kirándulásokról az országos múzeum igazgatóságát eleve értesíteni s az ilytén kirándulások sikerét a titkár által sajtó útján is nyilvánosságra hozni tartozik.
.....
15. §. A múzeum igazgatója az egyleti tárlat felett örködik és felügyel, hogy a tárgyak minden szakcsoportban műértőileg meghatározottassanak, pontosan osztályoztassanak és számozott leltárba vezettetessenek, melybe az adományozó nevét beírja, sőt értékesebb tárgyakról az adakozó nevét azokra külsőleg is feljegyzi, hogy ez által is minél többen buzditassanak adakozásra.
Az igazgató teendője: a választmányi útastása szerint eszközzendő régészeti kutatásokat és történelmi nyomozásokat intézni, azokról a választmányának jelentéseket tenni s a közgyűlést megelőzőleg a múzeum állapotáról évi kimutatását felhasználás végett a titkárral közölni.
.....
19. §. Az igazgató választmány... meghatározza a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket, ... a vidéki kirándulások idejét és helyét megálapítja, bizottságokat nevez ki benyújtott s felolvasásra szánt munkák megvizsgálására, a beküldött régiségek, műtárgyak meghatározására ...
.....
22. §. A választmányi tagok az évnegyedes ülésekben felolvasásokat tartani jogosítván, ha azok az egylet szakába vágnak; de az elnöknek az értekezést előlegesen bemutatni kötelesek, ki azt a választmánnyal is közli. Értekezhetnek okmányokról és műtárgyakról írásban, vagy élőszóval; bemutathatnak ily tárgyakat, mások által irt s megbírált munkákat ismertethetnek
.....
25. §. A közgyűlés tárgyai: ... f). a törvényhatóságoknál és községeknél oly indítványok tétele, melyek a történelem, archeologiai, statisztika, művelődés és természettudományok iránt érdekelttség felébresztésére és ápolására céloznak.
26. §. Vidéki kirándulás tárgyai: nyilvános ülés szakértekezlettel; a történelem, az archeologia, statisztika, közművelődés és terményrajz érdekében buzditó beszédek, levél, könyvtári és népéleti bűvárlatok, régiségi kutatások s a talált tárgyak ismertetése.
27. §. A vidéki rendes kirándulás helyét és napját az egylet a választmányi üléseken évről-évre határozza meg, legalább 3 hónappal előre s a titkár időközben közzé teszi, rendkívüli kirándulás szükségé esetében ..., amennyiszer szükségeltetik, kirándulások tétethetnek.
.....
32. §. Az egylet által gyűjtött és részére ajándékozott ritkaságok, műkincsek, régiségek. könyvek, okmányok mind megannyi alkautrészei az egylet által Zilahon alapítandó régészeti, történelmi, művelődés-történeti s terményrajzi múzeumnak, melynek elidegeníthetetlen tulajdonát képezik. Feloszlás esetére... gyűjteménye... a zilahi ev. ref. főtanoda tulajdonába menend át, úgy mindazonáltal, hogy az minden más zilahi tanintézetnek is közhasználatul szolgáljon.....

4. Traducere:

142—1881 (numărul procesului verbal al adunării generale)

(extras)

Statutul Asociației Muzeistice a comitatului Sălaj

(datat la 30 mai 1881 în adunarea generală a comisiei juridice a comitatului Sălaj. Aprobata cu rezoluția nr. 31.488 din 28 iunie 1881 de către Ministerul de Interne. Hotărârile precedente ale comisiei juridice în legătură cu această problemă vezi sub nr. 112—1873; 225—1875; 3—1876; 12—1876; 31—1878; 744—1880)

1. Denumirea asociației este: „Asociația Muzeistică a comitatului Sălaj” cu sediul la Zălau

2. Scopul asociației: dezvăluirea trecutului istoric al comitatului Sălaj și perpetuarea prezenței care devine trecut; pentru aceasta să se cerceteze și să se adune la un loc tot ceea ce este remarcabil pe teritoriul comitatului Sălaj din punct de vedere al științei, artei, literaturii, a meșteșugurilor și comerțului, a agriculturii, a vieții publice și politice, să se achiziționeze portrete, biografii și opere ale personalităților comitatului, să se reprezinte portul popular prin veacuri schimbător prin piese originale sau fotografii, să se adune toate speciile zoo- botanice și geologice care se găsesc pe teritoriul comitatului; să se salveze de la distrugere monumentele istorice; să se exploreze și să se achiziționeze prin cumpărare sau donație, piesele arheologice dispersate, istorice, documentele imprimate, blazoanele nobiliare, sigiliile comunale, iar de pe obiectele neprocurabile să se efectueze copii. Începînd cu ziua înființării asociației rodul muncii se va centraliza și expune în muzeul comitatului, care urmează să ia ființă în spațiul oferit de comitat, în Zălau, cu scopul ca el să fie accesibil publicului larg, să contribuie la îndrăgirea arheologiei, la răspîndirea culturii și trezirea unui interes cît mai larg.

3. Asociația va urmări atingerea acestui scop prin unirea specialiștilor și amatorilor, expunerea și publicarea unor lucrări științifice cu conținut istoric, cultural, arheologic, statistic și științe naturale, prin adunări publice și excursii, prin cercetări istorice și săpături arheologice, prin înființarea unei biblioteci și arhive, precum și prin studierea și explicarea monumentelor și antichităților

12. Președintele are sarcina de a înștiința Direcția de Stat a Muzeelor despre descoperiri mai însemnate și despre excursii și să facă cunoscut publicului prin presă despre rezultatele acestor acțiuni

15. Directorul muzeului supraveghează expoziția avînd grijă ca toate obiectele să fie determinate, exact clasificate și înregistrate în inventar, unde se va nota și numele donatorului care se va menționa și pe piesele mai valoroase, pentru a îndemna publicul și prin aceasta la noi donații. Sarcina directorului este de a executa cercetările istorice și săpăturile arheologice indicate de consiliul de conducere, de a raporta rezultatele și, înainte de adunarea generală, să pună la dispoziția secretarului situația anuală a muzeului

19. Consiliul de conducere stabilește publicațiile necesare și fondurile ce trebuiesc alocate pentru achiziționarea lor., timpul și locul excursiilor, numește comisii pentru verificarea lucrărilor înaintate pentru prezentare și comisii pentru determinarea pieselor de arheologie și artă primitivă

22. Membrii consiliului de conducere au dreptul de a autoriza ținerea unor expuneri în ședințele trimestriale, dacă conținutul lor este în concordanță cu specificul asociației. Sînt însă obligați să prezinte materialul președintelui înainte de expunere, care să îl comunice și consiliului de conducere. Se pot face conferințe despre documente și obiecte de artă în scris sau verbal, se pot prezenta asemenea obiecte sau lucrări scrise și recenzate de alții.

25. Subiectele adunărilor generale sînt: ... f. de a face propuneri autorităților și comunelor cu scopul de a trezi și menține interesul pentru istorie arheologică statistică, culturală și științele naturii

26. Subiectul excursiilor în provincie: ședințe publice cu comunicări de specialitate; discursuri pentru însușirea dragostei pentru istorie, arheologie, statistică culturală și științele naturii; cercetări în arhive, biblioteci, a vieții rurale, cercetări arheologice și prezentarea pieselor descoperite

27. Locul și data deplasărilor în provincie sînt hotărîte an de an în ședințele consiliului de conducere, cu cel puțin trei luni înainte și sînt publicate de secretar. În cazuri de nevoie se vor organiza deplasări excepționale, nelimitate la număr.

32. Raritățile, obiectele de artă, antichitățile, cărțile și documentele adunate și obținute prin donații de către asociație vor fi proprietatea definitivă a muzeului de arheologie, istorie, istoria culturii și științelor naturii care va fi înființat de către asociația la Zălau. În caz de desființare... colecția... va intra în proprietatea gimnaziului reformat din Zălau, cu condiția ca ea să fie accesibilă tuturor instituțiilor de învățămînt din Zălau.

V. A Szilágymegyei Múzeum-egylet Dull László alispán elnökle alatt, Zilahon, 1881 évi szeptember hó 26-án véglegesen szervezkedő közgyűlést tartott.

Jelen voltak: Dull László alispán, Szikszai Lajos ügyvéd, Kerekes József tanfelügyelő, Éltes Elek kir<ályi> főmérnök, Lázár Ferenc birtokos, Czell Benő birtokos, Baczó Gábor ref<ormátus> gymn<áziumi> tanár, Pungur Gyula polg<ári> isk<olai> tanár, Magyarosi István ref<ormátus> lelkész, Faluvegyi Albert tanítóképz<ezdei> igazgató-tanár, Fodor Dániel polg<ári> isk<olai> tanár, Kónya László ref<ormátus> lelkész, Dénes Lajos megyei első aljegyző, Kiss Ernő ügyvéd, Balog Károly kir<ályi> körjegyző, Fodor Lázár megyei árvászelki elnök, Berényi János ref<ormátus> gymn<áziumi> tanár, Molnár Lajos kereskedő, Somogyi Jenő ref<ormátus> gymn<áziumi> tanár, Dr. Bereczky Károly megyei főorvos és Borbély Sámuel tanítóképz<ezdei> tanár, múzeum-egyleti ideiglenes titkár.

1. Dull László jelenti, hogy Baranyi Ágoston főispán s egyleti ideiglenes elnök, az országgyűlés főrendi házának megnyitása alkalmából, Budapestre távozván, a jelen gyűlés vezetésére őt bízta meg.

Tudomásul vétetik.

2. Elnök a múzeum egyletnek a Nagyméltósága m<agyar> kir<ályi> Belügyi minisztérium által, jelen évi június hó 28-án, 31.488 szám a<latt> jóváhagyott alapszabályai egy eredeti példányát mutatja be.

Az alapszabályok egész terjedelmében felolvastatván, levéltárba tétetni határoztatott.

3. Elnök felhívja a közgyűlést az alapszabályok 11§-ban megjelölt tisztviselők megválasztására.

Közfelkiáltással megválasztattak a) elnöknek: Baranyi Ágoston főispán, b) al-elnöknek: Dull László alispán, c) igazgatónak: Szikszai Lajos ügyvéd, d) titkárnak: Borbély Sámuel tanítóképz<ezdei> tanár, e) osztályörnek: Pungur Gyula polgári isk<olai> tanár, g) ügyésznek: Kiss Ernő ügyvéd.

4. Elnök felhívja a közgyűlést annak elhatározására, hogy az alapszabályok 10. §-ban említett igazgató választmány hány tagból alakitassék meg, s felhívja egyúttal, hogy huzandó határozatához képest az igazgató-választmány tagjait válassza meg.

Az igazgató-választmány tagjainak száma, az alapszabályok 10. §-ban meghatározott legkisebb számban, 12-ben határoztatott ezúttal megválasztani, s ehhez képest közfelkiáltással megválasztattak: Éltes Elek, Lázár Ferenc, Baczó Gábor, Kerekes József, Dr. Bereczky Károly, Faluvegy Albert, Fodor László, Magyarosi István, Balog Károly, Somogyi Jenő, Fodor Dániel és Kónya László.

5. Olvasztatik özv<egy> Cserey Jánosné, szül<etett> Zathuretzky Emilia urnőnek jelen évi április<is> hó 12-én kelt levele, melyben, jegyzék mellett, egy láda régiségi tárgyak küld múzeum-egyletünk számára, s igéri, hogy együletünket ezután is meleg pártfogásába fogja részesíteni, nevezetesen, hogy az általa alapított székhely nemzeti múzeum duplumaiból gyarapítja intézetünket.

Exp. 1881. Őzv<egy> Cseréy Jánosné urnőnek küldött adományáért s lekötelező ígé-
decz. 30. retéért hálás köszönetünk kifejezésével elnök és titkár megbiztatnak; a küldött
Borbély tárgyak pedig, míg elhelyezhetők lesznek, a titkár gondozására biztatnak..

6. Titkár jelenti, hogy Torma Károly m<agyar> kir<ályi> egyetemi tanár úr, Budapest-
ről, a következő műveit volt szíves muzeum-egyletünk könyvtárának megküldeni, egy-egy
példányban:

- 1). Repertórium Dacia régiség- és felirattani irodalmához.
- 2). A Limes Dacicus felső része.
- 3). Adalékok Dacia Föld- és Helyiratához.
- 4). Revidirte und neue Inschriften zu Corpus Inscriptionum Latinarum III.
- 5). Az Aquincumi Amphitheatrum északi fele.

Exp. 1881. Köszönettel vétetik tudomásul s a küldött könyvek, míg elhelyezhetők lesz-
decz. 30. nek, a titkár gondviselése alatt hagyatnak, egyuttal Torma Károly urnak be-
Borbély ces ajándékáért köszönetünk kifejezésével elnök és titkár biztatnak meg.

A jelen jegyzőkönyv hitelesítése az igazgató választmányra bízván, miután több tárgy nem
volt, a gyűlés eloszlott.

Dull László
ideigl<enes> eln<ök>

Borbély Sámuel
titkár

5 Traducere:

Zălau, 26 septembrie 1881. Asociația Muzeistică a comitatului Sălaj și-a ținut adunarea gene-
rală pentru organizarea ei definitivă sub președinția vicecomitelui Dull László. Au fost pre-
zenți: vicecomitele Dull László, avocatul Szikszay Lajos, inspector școlar Kerekes József, ingi-
nerul principal regal Eltető Elek, moșierii Lázár Ferenc, Czell Benő, Baczó Gábor profesor
la gimnaziul reformat, Pungur Gyula profesor la școala normală, Magyarosi István preot re-
format, Falvinczi Albert director la școala normală, Fodor Daniel profesor la școala normală,
Kónya László preot reformat, Dénes Lajos prim vicanotar al comitatului, Kiss Ernő avocat,
Balog Károly notar, Fodor Lázár președintele secției pentru orfani, Berényi János profesor la
gimnaziul reformat, dr. Bereczky Károly medic principal al comitatului și Borbély Sámuel
profesor la școala normală, secretarul provizoriu al asociației

1. Dull László raportează că președintele provizoriu al asociației Barányi Agoston fiind ple-
cat la Budapesta cu ocazia deschiderii lucrărilor parlamentului, pentru conducerea lucrărilor
a fost însărcinat el însuși. Se ia la cunoștință

2. Președintele (adunării) prezintă un exemplar al Statutului asociației aprobat cu numărul
VI.488 din 28 iunie a.c. de către Ministerul de Interne. Statutul a fost citit în întregime și
s-a hotărât depunerea lui la arhivă.

3. Președintele atrage atenția adunării privind paragraful 11 din Statut, unde se explică ale-
gerea funcționarilor. Au fost aleși în unanimitate ca președinte: Barányi Agoston comite; b.
ca vice președinte vicecomitele Dull László; c. ca director avocatul Szikszay Lajos; d. ca
secretar Borbély Sámuel profesor la școala normală; e. ca responsabil de secție Pungur Gyula
profesor la școala normală; f. ca jurist consult Kiss Ernő avocat.

4. Președintele atrage atenția adunării asupra paragrafului 10 din Statut care se referă la ale-
gerea și numărul membrilor Comisiei de conducere și solicită adunarea generală pentru această
alegere. Numărul membrilor comisiei a fost stabilit la 12 persoane, minimul permis de pa-
ragraf 10 din Statut. În unanimitate au fost aleși: Eltető Elek, Lázár Ferenc, Baczó Gábor,
Kerekes József, dr. Bereczky Károly, Faluvégi Albert, Fodor Lázár, Magyarosi István, Balog
Károly, Somogyi Jenő, Fodor Daniel și Kónya László.

5. Se dă citire scrisorii din 12 aprilie a.c. primite de la văduva Cseréy János, născută Zathu-
retzky Emilia care a fost însoțită de o ladă cu antichități pe care o donează asociației
și promite sprijin și în viitor la înmulțirea colecției asociației cu duplicate după piese din
Muzeul Național secuiesc fondat de ea. Pentru a exprima mulțumiri pentru donație și pentru
promisiunile de viitor văduvei Cseréy János sînt însărcinați președintele și secretarul. Piese
donate sînt date în grija secretarului pînă cînd vor fi expuse. Exp. 30 decembrie 1881
Borbély.

6. Secretarul raportează că profesorul universitar din Budapesta, Torma Károly a trimis pentru biblioteca Asociației cite un exemplar din următoarele cărți ale sale: 1. Repertorium Dacia régiség-és felirattani irodalomhoz; 2. A limes dacicus felső része; 3. Adalék Dacia föld -és Helyratához; 4. Revidierte und neue Inschriften zu Corpus Inscriptionum Latinarum III; 5. Az Aquincumi amphiteatrum északi fele.

Se ia la cunoștință cu mulțumiri de donație de cărți, care sînt date în grija secretarului pînă cînd vor fi aranjate în bibliotecă. Pentru a exprima mulțumiri domnului Torma Károly au fost însărcinați președintele și secretarul. Cu legalizarea procesului verbal a fost însărcinată Comisia de conducere. Ne mai fiind alte probleme, ședința s-a încheiat.

Președinte provizoriu Dull László
Secretar Borbély Sámuel

VI.

Tekintetes Vármegyei Hatóság!

Még boldogult Szikszay Lajos felhívására megkezdtem volt a Meszes hegység hirneves vállumának vizsgálatát. Akkor az vala a néhai alispán terve: hogy a már emlegetett megyei monographia számára Szilágymegye nevezetes római vidékét általam eszközöndő tüzetes felvételek alapján iratja meg. A terv előttem ismeretlen okokból abba maradt, s a monographia hézagossága annnyival kívánatosabbá teszi a Meszes limes vonalának alapos kikutatását, mert időközben a német szaktudósok a Torma Károly által csak részben átvizsgált limes létezését is kétsébe vonták s valóban tudományosságunk hitele igényelte a szakszerű tanulmányozás felvételét s a megyei monographia illetén kiegészítését.

Mint a magyar tudományos Akadémia egyik igénytelen tagja szántam el magam erre a nem kis nélkülözésbe és megerőltetésbe kerülő munkára s a lefolyt ősz több hetén át az említett vidékek szíves vendégszeretétől támogatva szerencsés valék odáig juthatni: hogy a sokféle elbíraltatás tárgyál szolgáló fontos probléma megoldhatóságát jelezhetem a Tekintetes Törvényhatóságnak.

Ámde vizsgálódásom eredményének összefoglalása közben felettébb nagy szükségét kezdem érezni a Meszes vonalától nyugatára következő alvidék behatkozó átvizsgálásának is, mert az a körülmény: hogy Dacia határvédelmét épen ezen a vonalon erősítik meg leggyorsabban a rómaiak nyilvánvalóvá teszi azt is: hogy kortársaik és ellenfeleik legféltelmesebb csoportja a mai Szilágymegye földjéről fenyegethette leghatékonyabban Dacia belterületeit s azzal az imperium egészét. Önként következik tehát, hogy a Meszes védvonalának monographiáját a Kraszna-, Szamos-vidék dák várainak rendszeres felvétele nélkül — legalább alaposan meg nem írhatom.

A Tekintetes Törvényhatóság tehát nem veheti rossz néven, hogy az erőmet messze túlhaladó áldozatokat ily messzi nem terjesztelve azzal a tiszteletteljes kéréssel bátorodom jelentkezni: hogy a mennyiben a megye rendelkezésére jutó alapokból vagy az intercalaris jövedelmekből a megye nyugati és északi területein létező őskori várak s egyéb védművek részletes kipuhatolására, felvételére, azok lerajzoltatására, térképezésére 1907-ben 1200 korona segélyt kegyeskedjék részemre engedélyezni, a Petri Mór féle monographia egy példányát rajzoló társam Hoppe Lipót tnár urnak kiutalván. Ásatásom eredményét készséggel átfogom szolgáltatni a megyei muzeumnak, sőt a rendezésre is vállalkozom.

Budapest, 1906 december 15.

IX. Pipa u <tca> 4.

alázatos szolgáljuk:

Téglás Gábor,

nyug <almazott> főigazgató

a m <agyar> tud <ományos> Akadémia tagja

<verso>, <stampilă:> Szilágyvármegye alispánja. Érkezett 1906 dec <ember> 17. 13356 szám. Előszám 70.

Tekintetes Törvényhatósághoz Zilah benyújtott javaslata Téglás Gábor nyugalmazott királyi főigazgató, a m <agyar> tud <ományos> Akadémia l <evelező> tagjának, Budapest

IX. Pipa u<tca> 4. a megye monographiaja érdekében tudományoszeretből és hazafiúi lelkesedésből a Meszes vonalán 1906-ban végzett régészeti buvárlatainak a Szamos—Kraszna vidék őskori váraival leendő kiegészíthetése s ezen felvételek rajzi munkálatai segélyezésére, valamint egy monographia példányának Hoppe Lipót rajzolója részére engedélyezése tárgyában.

6. Traducere:

Onorată autoritate a comitatului,

Încă la apelul răposatului Szikszay Lajos am început cercetarea valului de pe Munții Meseș. Planul fostului vicecomite era ca pentru monografia comitatului, zona romană din Sălaj să fie redactată pe baza cercetărilor mele. Planul, din motive necunoscute de mine, nu s-a realizat. Lipsurile monografiei, întrucât specialiștii germani au pus la îndoială existența limesului pe Meseș cercetat de Torma Károly, și necesitatea dovedirii valorii științei noastre mă fac să cer o cercetare competentă și să adănesc pe baza acesteia cunoștințele necesare.

Că modest membru al Academiei Maghiare m-am decis să fac această muncă nu lipsită de neajunsuri și eforturi. În cursul toamnei trecute timp de mai multe săptămâni, bucurându-mă de amabilitatea localnicilor, am cercetat zona și am ajuns la concluzia că pot semnala autorităților rezolvabilitatea problemei.

Totalizând rezultatele cercetărilor mele simt necesitatea cercetării zonei situată la Vest de linia Meseșului, pentru că faptul că romanii au întărit hotarul Daciei pe această linie dovedește că Dacia și Imperiul roman a fost periclitată mult de către contemporanii și dușmanii care locuiau pe teritoriul Sălajului. Este deci evident că fără cercetarea cetăților dacice din zona Crasna-Someș nu pot redacta monografia limesului meseșan.

Onorata autoritate să nu-mi ia în nume de rău dacă nu mi-am putut extinde puterea de muncă pe un teritoriu atât de vast, de aceea îndrăznesc a cere ca, dacă e posibil, să-mi acorde pe anul 1907 suma de 1200 coroane din fondurile comitatului pentru cercetarea, ridicarea topografică, desenarea și cartografierea cetăților antice și altor fortificații din zona vestică și nordică a comitatului. Iar pentru desenatorul meu profesorul Hoppe Lipót vă rog să aprobați un exemplar din monografia lui Petri Mór. Voi ceda bucuros documentele săpăturilor mele muzeului comitatului, totodată mă angajez să aranjez și materialul.

Budapesta, 15 decembrie 1906. IX. Pipa utca 4

La dispoziția Dvs.

Téglás Gábor

director general pensionar

membru al Academiei Maghiare

(verso) (stampilă). Vicecomitele comitatului Sălaj.

înregistrat sub numărul 13.356 din 17 decembrie 1906

Cererea lui Téglás Gábor, director general pensionar, membru al Academiei Maghiare, Budapesta, IX. Pipa utca 4 către autoritățile comitatului Sălaj privind finanțarea cercetărilor asupra cetăților antice din zona Someș-Crasna, ca completare a cercetărilor efectuate în 1906 în interesul monografiei (județului), din iubire pentru știință și patriotism precum și pentru aprobarea unui exemplar din monografia (județului) pentru desenatorul său Hoppe Lipót.

VII. Magyar Tudományos Akadémia

401

1907 sz<ám>

Nagyságos Alispán Úr!

Folyó évi március hó 12-én 13356/1906 sz<ám> a<latt> a Magyar Tudományos Akadémiához Téglás Gábor lev<elező> tag limeskutatásainak segélyezése tárgyában, véleményadás végett, intézett átiratára, szerencsém van Nagyságodat értesíteni, hogy az Akadémia meghallgatva Archeologiai Bizottságát, elvileg teljesen helyesli és őszinte köszönettel

veszi, ha a vármegyei hatóságok a területükön található történelmi emlékek felkutatását előmozdítják s az azok megismertetésére irányuló törekvéseket támogatják.

Az Akadémia át van hatva a római limes maradványok átkutatásának jelentőségétől s ezért elismeréssel vesz tudomást mind azoknak fáradozásáról, a kik ismereteinket e téren gyarapítják.

E szempontból vezéreltetve Téglás Gábor társunk kutatásait a maga részéről támogatásra méltóknak találja.

Budapest, 1907, június 19.

Kiváló tisztelettel

Főtitkár
<indescifrabil>

Nagyságos Török István úrnak,
Szilágy vármegye alispánjának,
Zilah.

7 Traducere:

Academia Maghiară de Științe
nr. 401/1907

Înălțimii Sale domnului Vicecomite,

Ca răspuns la adresa Dvs nr. 13.356 din 12 martie 1906, privind finanțarea cercetărilor pe limes a membrului corespondent al Academiei Maghiare de Științe, Téglás Gábor, am onoarea de a vă înștiința că Academia consultând Comisia Arheologică este de acord în principiu și ar fi mulțumită dacă autoritățile comitatului ar încuraja și susține activitățile pentru cercetarea și popularizarea vestigiilor istorice de pe teritoriul lui (comitatului).

Academia este conștientă de importanța cercetării limesului roman, drept pentru care ia știință cu recunoștință de strădaniile tuturor acelor, care îmbogățesc cunoștințele noastre în acest domeniu.

Din acest punct de vedere socotim că cercetările colegului nostru Téglás Gábor sînt demne de sprijin.

Budapesta, 19 iunie 1907

Cu mult respect; secretar principal: ss (indescifrabil)

Domnului Török István
vicecomite al comitatului Sălaj, Zălau

VIII.

Előadói iv.
Szilágy vármegye alispánja.

Iktatószám 6672/1907.

Az iktatvány tárgya: M<agyar> tud<ományos> akadémia válasza a Téglás Gábor kutatása tárgyában oda intézett megkeresésére.

399/1907

kgjyksz.

Tárgyaltatott Téglás Gábor nyugalmazott tankerületi főigazgatónak, a m<agyar> tud<ományos> akadémia tagjának javaslata a vármegyének nyugati és északi részein levő őskori várak és védműveknek vármegyénk monográfiája kiegészítése végett és általában tudományos célból kipuhatoltatása, lerajzoltatása s e célra a szükséges költségek megajánlása iránt.

Határozat:

Törvényhatósági bizottságunk bár teljes elismeréssel viseltetik indítvány tevőnek a vármegye területén végzett kutatásai irányában, mindamellett minthogy a javasolt kutatások

eszközlésére nézve az erdélyi muzeum egylettel már megállapodás jött létre — Téglás Gábor nyug<almazott> tankerületi főigazgató, m<agyar> tud<ományos> akadémiai tag szíves ajánlatát igénybe nem veszi s erről értesíti.

Zilah, 1907 július 5

alispán h<elyett>
(indescifrabíl)

8 Traducere:

Referință

Vicecomitele comitatului Sălaj

nr. 6672/1907

Subiect: răspunsul Academiei Maghiare de Științe în legătură cu adresa privind cercetările lui Téglás Gábor

199/1907 număr provizoriu al adunării generale

S-a dezbătut propunerea lui Téglás Gábor, director general pensionar, membru al Academiei Maghiare privind cercetarea și desenarea cetăților antice și fortificațiilor din zona de Vest și Nord a comitatului pentru completarea monografiei comitatului și aprobarea fondurilor necesare pentru acestea.

Decizie:

Comisia, deși are cea mai vie recunoștință pentru cercetările efectuate în comitat ale propozantului, totuși dat fiind faptul că s-a înțeles cu Asociația Muzeistică a Transilvaniei (Erdélyi Múzeum Egyeslet) privind această problemă, nu se poate folosi de oferta lui Téglás Gábor, director general pensionar, membru al Academiei Maghiare, fapt despre care îi aduce la cunoștință.

Zălau, 5 iulie 1907

în loc de vicecomite

ss (indescifrabíl)

IX. Kivonat

Szilágy vármegye Törvényhatósági Bizottságának Dr. Kaizler György főispán elnökle alatt 1908. évi február hó 27. napján tartott közgyűléséről vezetett jegyzőkönyvből. —

5/1908.kgy.jkvi.szám

1920/1908. kig. szám.

Tárgyaltatott az alispán előterjesztése a mojrgrádi határon levő Porolissum római város maradványának felkutatására az Erdélyi Múzeum Egyesület megkeresése s a költségek megajánlása iránt.

Törvényhatósági bizottságunk örömmel vette tudomásul, hogy az Erdélyi Múzeum Egyesület hajlandó kezébe venni, megvalósítani, vármegyénk közönségének és általában a törvényhatósági bizottságunk tudomására hozni, hogy a vármegyénkhez tartozó Mojrgrád község határáon volt Porolissum római város maradványait, melyekből már eddig is számos becses emléktárgy került ki, feltárja. —

A kutatás költségei részbeni fedezésére a törvényhatósági bizottságunk a vármegye közművelődési alapjából fizetendő 2000 korona összeget ajánl meg s megbizja az alispánt, hogy ezen határozatunk jóváhagyása után az Erdélyi Múzeum Egyesületet a kutatások intézésére kéri fel s a költségeket utalványozza.

Erről az Erdélyi Múzeum Egyesület értesítettik.

Ezen véghatározat, mely ellen a vármegye Hivatalos Lapjában való megjelenését követő 8 nap után, további 15 nap alatt az alispánnál lehet fellebezést írásban vagy szóval előterjeszteni, — jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszterhez feltérjesztendő. —

A kiadvány hiteléül

Dr. Sári

vm. főjegyző. —

9 Traducere:

Extras din procesul verbal al şedinţei comitetului municipal a comitatului Sălaj, prezidată de comitele dr. Kaizler György, în data de 27 februarie 1908.

5/ 1908/ 1920/ 1908

S-a dezbătut referatul vicecomitei cu privire la cercetarea ruinelor oraşului roman Porolissum din hotarul satului Moigrad, încredinţarea lucrărilor Asociaţiei Muzeistice a Transilvaniei şi acordarea de fonduri băneşti.

Comitetul municipal a comitatului a luat cunoştinţă cu bucurie de faptul că Asociaţia Muzeistică a Transilvaniei este de acord să realizeze vechea dorinţă a populaţiei comitatului şi în general a celor ce cultivă ştiinţa istorică de a dezveli ruinele oraşului roman Porolissum din hotarul Moigradului, de unde şi pînă acum au ieşit la iveală multe obiecte valoroase.

Se recomandă pentru acoperirea parţială a cheltuielilor de cercetare suma de 2000 coroane din fondul cultural al comitatului. Vicecomitele este încredinţat cu sarcina ca după aprobarea sumei propuse să solicite Asociaţia Muzeistică a Transilvaniei să ia măsurile necesare şi să vireze suma (cerută) pentru cheltuieli. Societatea Muzeistică a Transilvaniei să fie înştiinţată despre această hotărîre.

Această hotărîre, care poate fi contestată după 8 zile de la publicarea ei în ziarul oficial al comitatului, în scris sau oral în termen de 15 zile, va fi înaintată spre aprobare Ministerului de Interne.

pentru conformitate
notar principal al comitatului
ss (indescifrabil)

X. Erdélyi Múzeum Egylet.

77/1908.

Szilágyvármegye Tekintetes Törvényhatósági Bizottságának f<olyó> évi februárius 27-én tartott rendkívüli közgyűlésében 1920—1908 k.ig. sz<ám> a<latt> hozott hatá-

5—1908 kgj.kv.

rozatár, a mely szerint a Tekintetes Törvényhatósági Bizottság azokra a tudományos ásatásokra, a melyek a vármegyéhez tartozó Moigrád község határán volt Porolissum nevű római municipiumnak feltárását célozzák, 2000 korona összeget ajánlott meg és a kutatások intézésére egyesületünket kérte fel: egyesületünk f<olyó> évi március hó 11-én tartott választmányi ülésében igaz örömmel vette tudomásul és az ásatások vezetésére dr. Posta Béla egyetemi ny<ugalmazott> r<endes> tanárt, az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatóját kérte föl, felhatalmazván őt, hogy a belügyminiszteri jóváhagyás után kiutalványozandó összeget az egyesület nevében saját nyugtatóványára vegye fel s arról úgy az egyesület választmányának, mint a nemes vármegye Tekintetes Törvényhatósági Bizottságának az összeg felhasználása után számoljon el. Felkérte a nevezett igazgató urat arra is, hogy az ásatások költségeihez a régiségtár részéről is járuljon hozzá. Minthogy tehát az egész ügyben az egyesületünk megbizottja dr. Posta Béla egyetemi tanár ur, kérjük, hogy idevonatkozó további közléseit egyenesen hozzá méltóztassék intézni s egyuttal kérjük, hogy őt és a vezetése alatt álló intézetnek ebben az ügyben kiküldendő szaktisztviselőjét szíves támogatásában részesíteni kegyeskedjék.

Mikor ezeket a Tekintetes Törvényhatósági Bizottságának tudomására hozni szerencsénk van, nem mulasztathatjuk el azt sem, hogy a becses anyagi hozzájárulásért hálás köszönetünknek kifejezést ne adjunk, mert az anyagi hozzájárulás, amelyet erre a tudományos célra megszavazni méltóztatott, nem pusztá pénzbeli adomány, hanem megbecsülhetetlen erkölcsi tőke is úgy egyesületünkre, mint az erdélyi részek magyarságára nézve.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum életében mindenesetre fontos határkő lesz a nemes vármegyének ez a határozata, a melylyel legelőször adott példát arra, hogy miképen kell az erdélyi magyarságot a tudományos téren egy közös célra működő egység phalankszszá tömöríteni és ez által annak szellemi fensőbbiségét ezen a földön biztosítani. Fényes példa lesz mindenesetre és bizonyára lesznek olyanok is, a kik e példát megértik. Egyesületünk módját

logia întâlni már csak hazai kulturánk érdekében is, hogy ez a példa mentül szélesebb körökben ismertté váljék és követőkre találjon.

Köszönetünk tehát legnagyobb mértékben annak az elvi álláspontnak szól, a melyet a nemes vármegye adományai minden szóval ökebben magyaráz és a mely megmutatja, hogy ilyen fontos közmívelődési ügyekben nem a szétaprózás, hanem az erőik tömörítése válik egyedül az ügy javára. Abból a fényből és melegből, a melyet az Erdélyi Nemzeti Múzeum gyűjt össze, hataalmas nap csak úgy lehet, ha a vármegye Szilágyvármegye példáját követik nem pedig úgy, ha anyagi eszközök, szellemi munkások s minden egyéb más tényező híján vérszegény helyi gyűjteményeket erőszakolnak, a melyek bár semmiféle művelődési feladatot szolgálni nem tudnak, hatásuk abban mégis nyilvánul, hogy az erdélyi magyarságnak központi tudományos intézetét — mely közös munkálkodással könnyen lehetne méltó az erdélyi magyarsághoz — gyöngítik.

Fogadja a Tekintetes Törvényhatósági Bizottság megkülönböztetett tiszteletünk nyilvánítását és hazafias üdvözlünket.

Kolozsvárt, az Erdélyi Múzeum Egyesület választmányának 1908 márczius hó 11-én tartott üléséből.

Gr. Eszterházy Kálmán
elnök

Dr. Schilling Lajos
főtitkár

10 Traducere:

Asociația Muzeistică a Transilvaniei
nr. 77/1908

Cu privire la hotărîrea luată de comitetul municipal a comitatului Sălaj în ședința extraordinară din 27 februarie 1908 sub nr. 1920/1908 — 5—1908 prin care se oferă suma de 2000 coroane pentru săpături arheologice științifice cu scopul de a dezveli municipiul roman Porolissum din hotarul comunei Moigrad și pentru executarea cărora am fost solicitați, vă aducem la cunoștință că asociația noastră, în ședința consiliului de conducere din 11 martie a.c., a salutat cu bucurie propunerea și pentru conducerea săpăturilor a fost delegat dr. Posta Bela, profesor universitar pensionar, directorul Muzeului Național al Ardealului, fiind împuternicit ca după aprobarea Ministerului de Interne, să ridice suma pe contul său, în numele asociației, iar după epuizarea ei să facă decontul atît în fața consiliului de conducere a Asociației Muzeistice a Transilvaniei cît și în fața comitetului municipal a comitatului Sălaj. S-a apelat la domnul director ca să contribuie și din partea cabinetului de numismatică și anticități la cheltuielile necesare săpăturilor. În această problemă împuternicitul nostru fiind dr. Posta Bela, profesor universitar, vă rugăm ca în orice problemă să vă adresați dumnealui, deasemenea să-i acordați tot sprijinul lui sau specialistului delegat al instituției noastre.

Concomitent cu înștiințarea despre aceste fapte a onoratului comitet municipal nu putem neglija să vă mulțumim în mod deosebit pentru substanțiala contribuție materială, deoarece ajutorul material pe care ați binevoit să-l alocați în acest scop științific nu constituie doar un cadou bănesc ci și un capital moral inestimabil nu numai pentru asociația noastră ci pentru toată populația maghiară din părțile ardelen.

În orice caz în existența Muzeului Național Ardelean această hotărîre a onoratului comitat va constitui o piatră de hotar. În orice caz va fi un exemplu strălucit și vor fi cu siguranță unii care vor înțelege acest exemplu. Asociația noastră va găsi o modalitate, chiar în interesul culturii naționale ca acest exemplu să fie cunoscut în cercuri largi și să cîștige adepți. Mulțumirile noastre vi se adresează în mare măsură pentru ideea că în asemenea probleme nu lărmîțarea ci unirea forțelor aduce roade, idee exprimată prin oferta comitatului. Din lumina și căldura adunate de Asociația Muzeistică a Transilvaniei va deveni soare numai dacă și celelalte comitate vor urma exemplul Sălajului. Dacă ele forțează crearea unor colecții locale, lipsite de viață, fonduri și muncă intelectuală, care nu sînt în stare să servească scopuri cul-

turale, influența lor se va simți în slăbirea instituțiilor științifice a maghiarilor din Transilvania, deși acestea ar fi demne prin munca colectivă de acest rol.

Primiți din partea noastră deosebită stimă și un salut patriotic

Cluj, în ședința din 11 martie 1908 a consiliului de conducere a Asociației Muzeistice din Transilvania.

Președinte

Grof Eszterházi Kálmán

Secretar principal

dr. Schilling Lajos

XI. Szilágy vármegye Törvényhatósági Bizottságának Dr. Kaizler György főispán elnöklete alatt 1908. évi április hó 15. napján tartott közgyűléséről vezetett jegyzőkönyvből.

1975/1908. kg. jkvi. sz.

2921/1908. kig. szám.

Tárgyaltatt az Erdélyi Múzeum Egyesület 77/1908.sz.a. kelt értesítése, melynek rendén a folyó évi 5. közgyűlési szám alatt hozott határozatunkra válaszólag tudatja, hogy örömmel és köszönettel vette tudomásul, miszerint a Mojgrád község határában levő Porolissum nevű római város felkutatásának költségeire vármegyénk 2000 koronát megajánlott és az egyesület a kutatások vezetésével Dr. Posta Béla egyetemi ny.r.tanárt, az Egyesület érem- és régiségtára igazgatóját bizta meg és felkérte, hogy a kutatások költségeihez az Egyesület régiségtára részéről is járuljon hozzá. — vármegyénk közönségét pedig a kutatást vezetők támogatására s az esetleges további közleményeknek közvetlenül a kutatással megbízott tanárhoz intézésére kérte fel. —

Tudomásul vétetett. —

A kiadvány hitelül:

Dr. Sári

vm. főjegyző. —

11 Traducere:

Extras din procesul verbal încheiat la data de 15 aprilie 1908 cu ocazia adunării generale al comitetului municipal a comitatului Sălaj prezidată de comitele dr. Kaizler György.

175/1908

2921/1908

S-a dezbătut răspunsul dat de Asociația Muzeistică a Transilvaniei sub nr. 77/1908 privind hotărîrea noastră înregistrată cu nr. 5/1908 în adunarea generală, acceptîndu-se cu bucurie și mulțumiri oferta de 2000 coroane pentru cercetarea municipiului roman Porolissum din hotarul comunei Moigrad. Ne comunică că din partea asociației a fost încredințat cu conducerea lucrărilor dr. Posta Béla profesor universitar pensionar, directorul cabinetului de numismatică și antichități, care a fost solicitat să contribuie cu fonduri și din partea instituției conduse de dînsul. Totodată cer sprijinul cetățenilor comitatului nostru pentru conducătorii săpăturilor și că orice probleme legate de aceste cercetări să fie adresate domnului profesor.

S-a luat la cunoștință

pentru conformitate

notar principal al comitatului: ss (indescifrabil)

XII. A magyar királyi Ferenc József tudományegyetem érmészeti és régészeti intézete. Kolozsvár, Bástyá utca 2.

Szám: 535/941.

Kolozsvár, 1941. augusztus-hó 16.

Szilágyvármegye Tekintetes alispáni Hivatalának.

Zilah.

Az a terv merült fel, hogy a jövő évtől kezdve az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára a budapesti Pázmány-Egyetem Régészeti Intézetével karöltve nagyobb mérvben fogna hozzá a porolissumi ásatások folytatásához, hogy azokat minél előbb befejezve, le lehessen vonni az eredményekből azokat a tudományos törvényeket, amiknek megállapítását a tudós világ tőlünk várja.

A munkálatok temérdek pénzbe kerülnek.

Amikor 1908-ban megindultak volt a kutatások, Szilágy vm. 2000 k.-val járult hozzá az ásatások költségeihez (az erről szóló értesítés 69/908. ottani sz. alatt kelet).

Mély tisztelettel kérjük, hogy a lehetőséghez képest bennünket munkánkban a jövőben is szíveskedjék anyagilag is támogatni.

.. tisztázásra vár a terület tulajdonjoga és azoknak a szomszédos területeknek az ásatások megejthetése céljából való szabad használata, amelyeken a szükséghez képest ki kell majd terjeszteni a kutatásokat, hogy az egész terület fel legyen majd tárva.

Ennek rendjén merül fel majd a terv, hogy a kiásott emlékek, vagy legalább is azok egy része hol nyerjen elhelyezést és hogy az érdekesebb alapfalakat megfelelő módon konzerválva, meghagyjuk a maguk eredetiségében, miáltal minden rendű látogató tanulságosabb képet nyer a római uralom e fontos végvárának természetéről, berendezéséről.

A magam elgondolása: a meglévő épületeket rendbe kell hozni, hogy az ásatások rendjén a munkálatokat vezető szakembereknek otthonuk legyen ott; egyszerűen be kell bútorozni; — de s ezt különös hangsúllyal emelem ki: a helyszínen kell egy megfelelő épületet emelni, hogy az emlékek tekintélyes, kevésbé féltett s nehezebben szállítható részét ott állítsuk ki. Ez a helyi múzeum jellegével birna, ami ugy Zilah városa, mint a megye idegen forgalma szempontjából igen nagy jelentőségű dolog volna.

A minap arra jártam. A kocsival való kijutás emberfeletti vállalkozás, az onnét gyalog való hazatérés is próbára teszi az embert.

Nem lehetne az odavezető utat úgy megépíteni, hogy az ember kedvvel akarjon Porolissumba menni, a limes mentén olyan közlekedést biztosítani, amely élvezetes is s az ott feltárandó limes nyomok s őrházak megszemlélhetése révén tanulságos is lehetne?

Mindezek csak úgy kapásból papirosra vetett gondolatok.

Ha a vármegye részéről megértésre találunk, jó szívvel veszek részt más szeptemberben egy szűkebb körű megbeszélésen, amelyre meg kellene hívni Zilah város polgármesterét is.

Kiváló tisztelettel
Dr. Roska Márton
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató.

U.I. Addig is nagy hálával vennők az intézkedést, hogy a kőhordások és oktan turkálások megszűnjenek Porolissumban s a környékén levő limes, őrtornyok területén.

12 Traducere

Institutul de Numismatică și Arheologie al Universității „Franz Iosif”

Cluj, str. Bastionului 2

Cluj, 16 august 1941

Nr. 535/1941

Către oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj, Zălau

S-a trecut în plan, ca începînd de anul viitor, prin colaborare între Cabinetul de numismatică și antichități al Muzeului Național al Transilvaniei și Universitatea Pázmány din Budapesta să continue la scară mai mare săpăturile de la Porolissum, în vederea terminării cît mai rapide a lucrărilor, să se poată trage din rezultatele lor concluziile istorice așteptate de la noi de lumea științifică.

Lucrările vor costa foarte mult.

În anul 1908 cînd au început cercetările comitatul a contribuit cu 2000 coroane la cheltuieli (vezi avizul 68/1908)

Vă rugăm ca și în viitor, în măsura posibilităților, să ne acordați sprijin material. Rămîne de lămurit problema proprietății terenului și a folosirii libere a împrejurimilor unde ar urma să ne extindem cu săpăturile, astfel ca toată zona să fie dezvelită.

În această ordine de idei se ridică problema: unde vor fi depozitate piesele descoperite sau o parte din ele și dacă ruinele vor fi conservate în starea lor de descoperire cu scopul ca orice vizitator să-și poată crea o imagine mai clară despre felul și organizarea acestei fortificații romane.

Păreră mea este că toate clădirile existente trebuie renovate pentru a putea fi folosite de conducătorii lucrărilor ca locuințe; trebuie mobilate în mod simplu; deasemenea accentuez că este necesară ridicarea la fața locului a unei clădiri pentru a adăposti piesele mai puțin importante sau cele mai greu transportabile. Aceasta (clădire) ar avea caracterul unui muzeu local, care ar avea un rol de seamă în impulsionearea turismului în județ.

Zilele trecute am fost pe acolo. A ajunge cu căruța este destul de dificil, iar întoarcerea pe jos pune serios la încercare puterile unui om. Nu s-ar putea cumva construi drumul pentru ca vizitarea Porolissumului să fie o plăcere și să asigure o cale de circulație de-a lungul limesului, ca după dezvelirea urmelor limesului și a turnurilor de pază trecerea pe la ele să fie comodă și instructivă?

Toate acestea sînt doar cîteva idei expuse la întîmplare.

Dacă ele vor fi susținute și însușite de autoritățile județului aș participa cu multă plăcere încă din septembrie la o consfătuire mai restrînsă la care ar trebui invitat și primarul orașului Zălau.

cu deosebită stimă

Roska Marton

profesor universitar pensionar

director

P.S. Și pînă atunci am primi cu mulțumire vestea interzicerii exploatarei și scoaterii fără rost a pietrei la Porolissum și în zona limesului și a turnurilor de pază.

XIII. Az erdélyi Nemzeti múzeum érem- és régiségértára.

Kolozsvár, Bástyá utca 2. Telefon: 18—05.

Szám: 107/942.

Kolozsvár, 1942. március-hó 3.

Méltóságos

Báró Jósika János Urnak,
Szilágy vm. főispánja, az EME. elnöke

Zilah.

Méltóságos Uram!

A porolissumi ásatások ügyében nemcsak elnökömhöz, hanem Szilágy vm. főispánjához is intéznem kell soraimat.

Az 1908-as ásatásokat, -ez volt a kezdet, — Szilágy vm. 2000 koronás segélye tette lehetővé. A terület azután is zavartalanul állott múzeumunk rendelkezésére.

Tekintettel a hely régészeti, történeti s politikai fontosságára, a vezetésem alatt álló múzeum, valamint az Erdélyi Tudományos Intézet aegise alatt az idén indulnának meg azok a nagyszabású ásatások, amelyek szellemi vezetésében az ország minden számba jöhető szakmabere részt vesz s segítő társakul a fiatalok közül a legjobbak vannak kiszemelve. Az anyagi eszközöket múzeumom, a Tud. Intézet s a budapesti egyetem bocsátja rendelkezésre, de az összes leletek a vezetésem alatt álló múzeumba kerülnek. Még tavaly kértem, hogy Szilágyi vm. is járuljon hozzá a költségekhez, de csak azt az ígéretet kaptam, hogy az odavezető utat megjavítja.

A románok 3 épületet húztak, amelyek közül egyet eladtak, 2 még áll, de javításra, karba tételre szorult.

Tekintettel arra, hogy közel 10.000 pengőt áldozunk évenként ezekre az ásatásokra, amelyek eltarthatnak 8—10 évig is, arra kérném Méltóságodat, mint elnökömet is, kegyeskedjék oda hatni, hogy a megye legalább annyiival járuljon hozzá, hogy a még meglevő 2 épületet rendbe hozza, lakhtókká teszi, felszereli priccsekkal s szalmazsákokkal, X — lábu dolgozó asztalokkal s a mosdókészülékeken kívül az egyik épület sarkában az állandóan kint tartózkodó fotográfus részére egy kis sötét kamraszerű bódét húz. Talán Seres Miklós is tudna segíteni ebben. Neki is irok.

Kivánatos, hogy a terület továbbra is rendelkezésünkre álljon s munkánkban senki se zavarjon. Ezt azért hangsúlyozom, mert a napokban értesített Székely Béla zilahi tanár, hogy a zsákfalvi bíró és leventeparancsnok nekirontott Tampa György őrnök, akit még a románok alkalmaztak s akit tavalyi kintlétemkor magam is megbíztam az őrzéssel s aki eddig becsülettel állta meg a helyét s az egyedüli ember a környéken, aki erre a szolgálatra megfelel.

Nagyon kérem Méltóságodat, hogy sziveskedjék az alkalmatlankodók közé izentetni, hogy ez a terület nem lehet továbbra is oktalan túrások színhelye s hogy ne avatkozzanak Porolissum dolgába.

Nem tudom, mennyire tudom majd megvalósítani, hogy a helyszínen úgy konzerváljuk s restauráljuk az arra érdemes emlékeket, hogy azok nem csak tanulságos, hanem az idegenforgalom szempontjából is vonzó tényezők legyenek.

Éppen így még nem ölthetett tetet, végleges formát az a gondolatom is, hogy az arra való emlékek egy részét ott a helyszínen, az egyik épületben lehetne kiállítani, egy másik résszel pedig a Wesselényi-kollégium kis múzeumát lehetne megnövelni.

Ez az ásatás egyik legjobb iskola is lesz a fiatalok részére s így sokféle érdek fűződik ahhoz, hogy a munka zavartalanul menjen s azt anyagiak miatt sem lesz szabad abbahagynunk.

Méltányos volna, ha a város is bekapcsolódna ebbe.

Tavaly augusztus 16.-án 535. sz. alatt már írtam ebben az ügyben az alispáni hivatalnak, s u. az nap 536. sz. alatt Solymos polgármester urnak.

Ugy érzem, hogy az ügyet most tettem le az igazi, megértő kezekbe.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte kifejezését.

Roska Márton
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató.

13 Traducere:

Muzeul Național al Transilvaniei
Cabinetul de numismatică și antichități
Cluj, str. Bastionului nr. 2
Cluj, 5 martie 1942
nr. 107/1942

Înălțimii Sale domnului baron Jósika János

Comite al comitatului Sălaj, președinte al Asociației Muzeistice din Transilvania, Zălău
Înălțimea Voastră domnule,
Rîndurile mele sînt în legătură cu săpăturile de la Porolissum și vă sînt adresate Dvs nu numai în calitate de președinte al nostru ci și comite al comitatului Sălaj.

Săpăturile din anul 1908 — care însemnau începutul — au fost posibile datorită celor 2000 coroane puse la dispoziția noastră de comitat. Teritoriul a stat și după această dată la dispoziția noastră. Având în vedere importanța arheologică și istorică deosebită și politică a locului ar fi necesare în acest an noi săpături arheologice sub egida muzeului condus de mine și a Institutului de Știință din Transilvania. La conducerea acestor lucrări iau parte toți oamenii de specialitate mai însemnați și cei mai buni tineri din noua generație. Fondurile vor fi asigurate de muzeul nostru, de Institutul de Știință și de Universitatea din Budapesta, iar piesele descoperite vor intra în proprietatea muzeului condus de mine. Am cerut încă din anul trecut ajutor material și din partea comitatului Sălaj, dar ni s-a promis doar repararea drumului. Românii au ridicat trei clădiri (la Porolissum) din care una a fost vândută, iar celelalte două necesită reparații. Având în vedere că anual investim cca. 10.000 pengő pentru aceste săpături care pot dura 8—10 ani, v-aș ruga și ca președinte al meu să influențați comitatul, ca cel puțin să renoveze cele două clădiri existente, să le mobilizeze cu paturi, saltele, mese de lucru și, în afară de spălătorii, într-un colț al unei clădiri să instaleze o cameră obscură pentru fotografii noastre care va fi tot timpul prezent. Poate că în această problemă ne poate ajuta și Seres Miklós. Acum îi scriu și lui.

Este de dorit ca acest teritoriu să stea și în continuare la dispoziția noastră și nimeni să nu ne deranjeze din activitate. Subliniez acest lucru pentru că zilele trecute m-a anunțat profesorul Székely Béla din Zălau că primarul și conducătorul organizației paramilitare din Jacs-au repezit asupra paznicului Tampa (a se citi Tamba) György, angajat mai demult. Este singurul om din toată zona potrivit, care și-a îndeplinit sarcinile cu cinste și căruia, cu ocazia vizitei mele de anul trecut, i-am încredințat din nou paza.

Vă rog pe Dvs să trimiteți vorbă celor care deranjează că acest teritoriu nu poate fi în continuare locul scormonirilor fără rost și să nu se mai amestece în treburile Porolissumului. Nu-mi pot da seama în ce măsură vom reuși conservarea și restaurarea vestigiilor, ca ele să devină nu numai instructive ci și atracție pentru turiști. Încă nu am definitivat nici ideea mea cu privire la expunerea unor piese într-una din clădirile de acolo, iar cu altă parte să îmbogățim mica colecție a colegiului Wesselényi.

Aceste săpături vor fi cea mai bună școală pentru formarea tinerilor specialiști. Astfel se leagă multe interese pentru ca cercetările să se desfășoare nederanjate de nimeni și este nepermis întreruperea lor din motive de ordin material. Ar fi bine dacă și orașul ar fi antrenat la acestea.

Am scris în această problemă și anul trecut la 16 august, vicecomitelui, înregistrat sub nr. 535 și în aceeași zi domnului primar Solymos, înregistrat sub nr. 536. Dar simt că doar acum problema aceasta a fost pusă în mișcare.

Primiți deci cele mai respectuoase salutări
Roska Márton
profesor universitar pensionar
director

XIV. Az erdélyi nemzeti múzeum érem- és régiségtára

Szám: 114/942

Kolozsvár, 1942. III. 4.

Nagyságos

SERES MIKLÓS Urnak,
főerdőtanácsos.

Zilah.

Székely Béla tanár úr arról értesített, hogy a zsákfalvi bíró és leventeparancsnok elakarja csapni Tampa György porolissumi őrünket, holott erre semmi jogcímünk nincs.

Az eseter jelentettem Jósika főispán, EME-elnök urnak, kérve, hogy cserditsen az alkalmatlankodók közé, annál inkább, mert az idén indulnának meg azok a nagyszabású ásatások a vezetésem alatt álló múzeum, valamint az Erdélyi Tudományos Intézet aegise alatt, évi 8—10.000 pengő költséggel, amelyekbe belekapcsolódik minden számbajöhető szakember s a fiatalok közül segítő társakul a legjobbak.

Kértem a főispán-elnök urat, hogy hasson oda, hogy a terület továbbra is zavar-talanul álljon rendelkezésünkre s hogy a meglevő 2 épületet tegye rendbe a megye, az egyiket szerelje fel priccsekkal, szalmazsákokkal s egyiknek a sarkába húzzon az állan-dóan kint tartózkodó fotográfus részére egy u.n. sötétkamrát, aztán mosdófelszereléssel is járuljon a nagy célhoz. Porolissum u.i. nemcsak régészetiileg, hanem történetileg s politi-kailag is igen fontos pont.

Nagyságod mindig megértő lélekkel viselkedett törekvéseinkkel szemben. Engedje meg, hogy ezalkalommal is őszinte bizalommal kérjem, hogy Porolissum feltárhatása ügyében is se-gítségünkre lenni kegyeskedjék. A főispán-elnök urhoz intézett átiratomban említettem, hogy azzal egyidejűleg Nagyságodnak is írok.

Hathatós támogatásáért fogadja ezalkalommal is leghálásabb köszönetemet.

Nagyságod őszinte, lekötölezett hiva

Roska Márton
prof.-igazgató.

14 Traducere:

Cabinetul de numismatică și antichități a Muzeului Național al Transilvaniei

Cluj, str. Bastionului, nr. 2;

Nr. 114/1942

Cluj, 4 martie 1942

Înălțimii Sale domnului Seres Miklós

consilier principal silvic, Zălau

Am fost anunțat de către profesorul Székely Bela că primarul și comandantul organizației paramilitare din Jac vor să destituie pe Tamba Gheorghe (Tampa György) paznicul nostru de la Porolissum, deși nu au nici un drept în acest sens.

Am raportat întimplarea comitelui Jósika, președintele Asociației Muzeistice a Transilvaniei rugându-l să-i liniștească pe acești conturbanți, cu atât mai mult cu cât anul acesta vom relua săpăturile la scară mare sub egida Institutului de Știință din Transilvania și a Muzeului condus de mine cu o investiție de 8—10.000 pengő, cercetări la care vor participa toți specialiștii de seamă, iar ca ajutoare cei mai buni tineri.

I-am rugat pe domnul comite-președinte să ne asigure disponibilitatea terenului și în viitor deasemenea ca cele două clădiri existente să fie renovate de către comitat amenajînd una cu priciuri, sațele, iar în colțul celeilalte să instaleze o cameră obscură pentru fotografia-l nostru, care va fi tot timpul prezent, precum și să contribuie la acest țel și cu instalarea unei spălătorii. Porolissumul este un important punct nu numai istoric și arheologic ci și politic.

Ați fost întotdeauna înțelegător față de strădaniile noastre. Vă rog să-mi permiteți ca și cu această ocazie să vă cer cu toată încrederea sprijinul pentru cercetările de la Porolissum. În adresa trimisă comitelui-președinte i-am amintit că vă voi scrie și Dvs,

Vă rog să primiți mulțumirile mele pentru sprijinul dat

al domniei voastre

Roska Márton

profesor-director

XV. Szilágy vármegye alispánja

4462/1942. K. szám.

Tárgy: Az „Erdélyi Nemzeti Múzeum”
érem- és régiségtára kérelme. —

Főszolgabíró Urnak,

Zsibó

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára igazgatósága kérelemmel fordult hozzám, melyből az alábbiakat kivonatossan közlöm: „Kíváncos, hogy a terület továbbra is rendelkezésünkre álljon s munkánkban senki se zavarjon. Ezt azért hangsúlyozom, mert a napokban értesített Székely Béla zilahi tanár, hogy a zsákfalvi bíró és leventeparancs-

nok nekirentottak Tampa György űrnek, akit még a románok alkalmaztak s akit tavalyi kintléteimkor magam is megbiztam az őrzéssel s aki eddig becsülettel állta meg a helyét s az egyedüli ember a környéken, aki erre a szolgálatra megfelel. Nagyon kérem Méltóságodat, hogy szíveskedjék az alkalmazatlankodók közé izentetni, hogy ez a terület nem lehet továbbra is oktan túrkálások színhelye s hogy ne avatkozzanak a Porolissum dolgába."

A munkálatok zavartalan menetének biztosítására, de a fontos múzeális értékekre való tekintettel is felhívom Főszolgabíró Urat, hogy utasítsa a zsákfalvi községi bírót és leventeoktatót, hogy az ő munkája elé, — ki híven és lelkiismeretesen teljesíti kötelezettségét — további akadályokat ne gördítsenek, valamint hívja fel a Porolissum környékén lévő és járásához tartozó községek elöljáróit, hozzák községeik lakosainak tudomására, hogy a Porolissum környékén mindennemű oktan és céltalan túrkálások a jövőben komoly következményeket vonhat maga után.

Eljárásáról tegyen hozzám jelentést. —

Zilah, 1942. március 17-én.

Alispán helyett:

<indescifrabíl>

tb. vm. főjegyző, vm. II. főjz. —

15 Traducere

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

Nr. K 4462/1942

Subiect: cererea secției de numismatică și antichități a Muzeului Național Ardelean Domnului Jude.

Jibou

Conducerea secției de numismatică și antichități a Muzeului Național Ardelean mi-a adresat o cerere din care vă citez următoarele extrase: „Ar fi de dorit ca teritoriul să rămână mai departe la dispoziția noastră și nimeni să nu ne deranjeze din activitate. Accentuez acest fapt, pentru că în zilele acestea am fost înștiințat de profesorul Székely Béla din Zălau că primarul și conducătorul organizației paramilitare din Jac l-au bruscă pe paznicul Gheorghe Tamba care a fost angajat încă de români, pe care l-am încredințat cu paza cu ocazia săpăturilor conduse de mine anul trecut, care și-a făcut cu cinste datoria și care este unicul om din zonă potrivit cu acest post. Rog respectuos pe Înălțimea Voastră să aveți amabilitatea de a comunica celor care ne incomodează că acest teritoriu nu mai poate rămâne loc pentru scormăniturile iraționale și să nu se mai amestece în treburile Porolissumului!

Pentru a asigura cursul neîntrerupt al lucrărilor, luind în considerare și marea valoare muzeală a pieselor, îl solicit pe domnul Jude să transmită primarului și conducătorilor organizației paramilitare din comuna Jac să nu împiedece în continuare activitatea paznicului, care își face datoria cu pasiune și conștiință, precum și faptul să anunțe notabilitățile din apropiere și din plasa Porolissum, să aducă la cunoștința locuitorilor că orice fel de săpătură și scormonire fără scop și fără rost în regiunea Porolissum va atrage după sine serioase consecințe în viitor.

Vă rog să îmi comunicați hotărârea Dvs.

Zălau, 17 martie 1942

În loc de vicecomite (semnătură indescifrabilă) notar șef.

XVI. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum segély kérelme.

284/3

Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal,

Budapest

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum azzal a kérelemmel fordult a kereskedelmi- és közlekedésügyi miniszter urhoz, hogy a Szilágy vármegyei római Porolissum feltárásához 10.000. — pengő segélyt folyósítson.

Jöllehet ezek az ásatások régészeti és történeti jellegükénél fogja a m<agyar> kir<ályi> vallás- és közoktatásügyi miniszter hatáskörébe tartoznak, mégis, minthogy a castrum és a mögéje sorakozó várrendszer feltárása esetén a Szilágy vármegyei Porolissum Erdély és Magyarország egyik legjelentősebb idegenforgalmi értéke lesz, és vele a magyar idegenforgalom teljesen új és számottevő vonzóerővel gazdagodik, elsőrendű idegenforgalmi érdek, hogy Porolissum feltárása elősegíttessék, illetve minden rendelkezésre álló erővel lehetővé tétessék.

T. megjegyzem, hogy az Erdélyi Kárpát Egyesület, amely a Szilágy vármegyei menedékháza építéséhez 40.000. — pengős segélykérelemmel fordult a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszterhez, kérelme egyik legfőbb indokaképpen azt jelölte meg, hogy ez a menedékház van hivatva lehetővé tenni a közelében lévő Porolissum megközelítését.

Ami viszont Porolissum történeti illetve régészeti jelentőségét illeti, szabad legyen az alábbiakat előadnom. A Meszes hegység e pontja geográfiailag Erdély északnyugati kapuja, a az ókori Róma keleti provinciájának, Dáciának biztosítására itt épült Porolissum és a mögéje sorakozó várrendszer. Porolissum a provinciának Sarmisegetuza és Apulum mellett legfontosabb, Napoca-nál (:Kolozsvár:) is jelentősebb városa és katonai erődítménye volt, melynek feltárását a közeli napokban kezdi meg az Erdélyi Nemzeti Múzeum, Minthogy Dáciának a Kr. u. 271-i Aurelianus féle kiűritésével e castrum helyén sem a népvándorlás, sem a honfoglalás korában, de később sem történt nagyobb városi település, ennél fogva minden remény megvan arra, hogy a római város olyan épségben kerül a föld felszínére, amelyhez fogható hazánk földjén eddig csak Aquincum volt. Az évek során előkerült régészeti anyag már eddig is olyan ritka darabokat reprezentál, hogy minden remény megvan arra, hogy Magyarország egyik legnagyobb nemzetközi jelentőségű idegenforgalmi látványossága kerül felszínre. A repülőfelvételekből arra lehet következtetni, hogy a régi római castrum, a színház, a közfürdő és a római házak rendkívül ép állapotban jutnak napvilágra a most kezdetüket vevő évtizedes ásatási program során.

Az előadottak alapján tisztelettel javasolom az Erdélyi Nemzeti Múzeum segélykérelmének legalább részbeni teljesítését.

Kolozsvár, 1943. május hó 13.

A kolozsvári kirendeltség vezetője

16 Traducere

284/3

Subiect: Cererea de ajutor a Muzeului Național Ardelean

Oficiul Național de Turism al Ungariei, Budapesta

Muzeul Național Ardelean s-a adresat Ministerului Comerțului și Transporturilor cu scopul de a obține un ajutor de 10.000 pengő pentru săpăturile arheologice de la Porolissumul roman din comitatul Sălaj. Cu toate că aceste săpături, datorită caracterului lor arheologic-istoric apartin sferei Ministerului Maghiar al Educației și Cultelor, în cazul dezvelirii castrului și a sistemului de cetăți din vecinătate Porolissumul din comitatul Sălaj ar deveni una din cele mai interesante valori ale turismului din Ardeal și Ungaria, fapt care ar duce la îmbogățirea și sporirea forței de atracție a turismului internațional maghiar, factor de primă importanță pentru ca săpăturile de la Porolissum să fie subvenționate, mai precis să fie puse la dispoziție toate forțele posibile. Țin să remarc faptul că unul din principalele motive din cererea adresată de Societatea Carpatică Ardeleană Ministerului Comerțului și Transporturilor pentru obținerea unui ajutor în valoare de 40.000 pengő în vederea construirii unei cabane în județul Sălaj, era desemnat faptul că viitoarea cabană ar fi facilitat accesul la Porolissumul aflat în apropiere.

Vă rog să îmi îngăduiți să mă refer în cele de mai jos la importanța istorică și arheologică a Porolissumului. Aflat în Munții Meseșului, acest punct reprezintă geografic poarta nord-vestică a Ardealului și aici a fost construit Porolissum și sistemul de fortificații pentru apărarea Daciei, provincie orientală a Romei. Porolissum a fost unul din cele mai importante orașe și fortificații militare din provincie alături de Sarmisegetusa și Apulum, depășind în importanță Napoca; săpăturile încep din aceste zile inițiate de Muzeul Național Ardelean. Dar cum după retragerea aureliană din 271 e.n. pe locul vechiului castru nu au apărut

asezări urbane mai mari, nici în epoca migraţiunii popoarelor şi nici în perioada năvălirii maghiare, există toate condiţiile ca oraşul roman să apară la suprafaţă în totalitate, exemplu întâlnit pe teritoriul patriei noastre numai la Aquincum până acum. Materialele arheologice ieşite la iveală în decursul anilor sînt foarte puţine, astfel încît avem toată speranţa că vom asista la redescoperirea unuia din cele mai importante centre de interes turistic din Ungaria. Fotografiiile aeriene ne conduc la concluzia că vechiul castru roman, teatrul, baia publică şi vechile case romane vor fi scoase la iveală în întregime în cursul programului de săpături care încep acum pentru o perioadă de decenii. Pe baza celor expuse propun respectuos îndeplinirea măcar parţială a cererii de ajutor înaintată de Muzeul Naţional Ardelean. Cluj, 13 mai 1943

Conducătorul filialei clujene

XVII. Méltóságos Alispán Úr!

Méltóságos Uram!

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum több évre szóló ásátási programot dolgozott ki az antik Porolissum feltárására. A munkálatokat már ebben az esztendőben meg is kezdtük. Minden reményünk meg van, hogy a kijelölt területen országos viszonylatban is első rangú műemlékek és történeti dokumentumok kerülnek majd elő.

Mivel az ásátási terület távol van minden lakott helytől, az ásátások megindítása nagyobb berendezkedést igényel az ásátások biztos sikerének érdekében. A kutatások nem csak az egyetemleges magyar tudományosságot szolgálják, hanem a feltárások egész Szilágy vármegyének és Zilah városának idegenforgalmát is emelik. Az ásátásoknál előkerülő anyag egy része is a megnyíló vármegyei gyűjteménybe kerül. Ezért Méltóságos Uram szíves támogatását kérem. Az ásátásoknál felmerülő berendezés költségeire és a kutatásra aláztatosan kérek 1.000 — pengőt.

Kérésem megismételve maradtam Méltóságod alázatos hive

Dr. Radnóti Aladár
múzeumi segédő
a porolissumi ásátások megbízott
vezetője

A kért összeget kizárólag ásátásra kívánom felhasználni.

Dr. Radnóti Aladár.

17 Traducere

Înălţimii Sale domnului vicecomite

Înălţimea Voastră, domnule,

Muzeul Naţional Ardelean a întocmit un program de săpături pe mai mulţi ani pentru dezvelirea Porolissumului. Activitatea a început încă din acest an. Avem toată speranţa să descoperim în zonele fixate monumente şi documente istorice de primă importanţă chiar şi pe plan naţional. Cum însă terenul pe care se fac săpăturile se află la mare depărtare de orice fel de aşezare locuită, continuarea săpăturilor reclamă instalaţii mai mari pentru reuşita deplină a săpăturilor. Cercetările nu sîrvesc numai ştiinţa universitară maghiară ci reprezintă întregul [potenţial] turistic al oraşului Zălau şi judeţului Sălaj. O parte din materialul descoperit în săpături va intra în colecţia judeţeană deschisă recent. Din această cauză solici sprijinul amabil al Înălţimii Voastre. Pentru finanţarea [construcţiei] instalaţiilor reclamate de săpături şi cercetări, cu umilinţă cer 1000 pengő.

Reînoindu-mi rugămintea, rămîn al Înălţimii Voastre credincios
Zălau, 8 iunie 1943

Dr. Radnóti Aladár
custode de muzeu
conducătorul campaniei de săpături de la Porolissum

Notă adiţională (cu mîna) Suma solicitată doresc să o întrebuiţez în exclusivitate pentru săpături. Dr. Radnóti Aladár

XVIII. Másolat: ————

Erdélyrészi Gazdasági Tanács — Kolozsvár, Kossuth Lajos — u. 58., II. em. — 3. 185/943. — Tárgy: Porolissum feltárása. — Méltóságos dr. Gazda Endre úrnak, Szilágy vármegye alispánja, Zilah. — A Szilágy megyei Moigrád melletti római Porolissum rendszeres feltárása érdekében Tanácsunkhoz megkeresés érkezett. Tisztelettel kérjük Méltóságodat, hogy állásfoglalásunk lehetővé tétele végett az ásatások ügyének jelenlegi állásáról bennünket tájékoztatni szíveskedjék. — Kolozsvár, 1943. június 21. — Erdélyrészi Gazdasági Tanács — elnök helyett: Olvashatatlan s.k. tanácsstag. — Dr. Fogarasi Géza s.k. főtitkár. — P. H. — ————

Szilágy Vármegye alispánja

11. 237/1943.k. szám.

Nagyságos

Dr. Radnóti Aladár
múzeumi segédőr urnak

Nyírsid.
Porolissum.

Miután feltehető, hogy az Erdélyrészi Gazdasági Tanács érdeklődése az akció különös megsegítését célozza, — hogy ennek alapjául oda precíz jelentés legyen tehető, — mint az ásatások megbízott vezetőjét felkérem, hogy a kérdés megfélemlésére szolgáló eddigi előzményeket és eredményeket hozzám jelenteni szíveskedjék. —

Zilah, 1943. évi június hó 30.-án

Dr. Gazda Endre
alispán

18 Traducere:

Către Înălțimea Sa domnului doctor Gazda Endre
vicecomite al comitatului Sălaj
(ștampilă) 8 iunie 1943

Nr. 10.096

Dr. Radnóti Aladár, custode adjunct, conducătorul săpăturilor Moigrad
cerere prin care se solicită un ajutor de 1000 pengő

Copie:

Consiliul Economic al părților ardelen. Cluj. str. Lajos Kossuth nr. 58, etajul II. 3.185/1943.
Subiectul: săpăturile de la Porolissum.

Înălțimii Sale domnului dr. Gazda Endre, vicecomite al comitatului Sălaj, Zălau. În interesul organizării săpăturilor de la Porolissum-ul roman de lângă Moigrad, comitatul Sălaj, Consiliul a primit o cerere. Rugăm respectuos pe Înălțimea Voastră să aveți amabilitatea de a ne informa despre starea actuală a săpăturilor pentru a ne putea exprima părerea definitivă Cluj, 21 iunie 1943. Consiliul Economic al părților ardelen. În loc de președinte. ss. indiscretabil. membru al consiliului, Dr. Fogarasi Géza secretar șef

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

nr. 11. 237/1943 K

Domnului Dr. Radnóti Aladár, custode adjunct de muzeu
Miryid (Porolissum)

Dat fiind interesul Consiliului Economic al părților ardeleni în scopul ajutorării acțiunii și pentru a le putea face comunicări precise în legătură cu ea, în calitate de conducător al săpăturilor vă rog să-mi comunicați toate datele preliminariei și rezultatele pentru a rezolva în chip corespunzător problema.

Zălau 30 iunie 1943

Gazda
vicecomite

XIX. Szilágy Vármegye alispánja

10.096/1943. K. szám.

Kiadás után lássa Számvevőség az utalványtervezet elkészítése végett.

Tárgy: A porolissumi ásátások költségeihez hozzájárulás. —

V É G H A T Á R O Z A T

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum megbízásából dr. Radnóti Aladár múzeumi segédőr régészeti kutatásokat végez a Mojgrád község határában fekvő római Porolissum területén. Az ásátások költségeire csak korlátozott összeg áll rendelkezésére és az Erdélyi Nemzeti Múzeum az ásátások költségeit a hatóságoktól és a kulturális egyesületektől kívánja összegyűjteni. Vármegyénknek is érdeke, hogy ezt a kulturális mozgalmat a maga részéről is támogatja, ennél fogva kizárólag az ásátási költségek fedezetére, az ásátások vezetésével megbízott dr. Radnóti Aladár rendelkezésére a vármegye háztartási alapjának 1943. évi költségvetésében az Átmeneti kiadások V. rovatának 10. alrovata alatt kulturális kiadásokra előirányzott hitel terhére 1.000 azaz Egyezer pengő összeg hozzájárulást engedélyeznek a vármegye részéről. Az engedélyezett összeg felhasználása utólagosan igazolandó és arról hozzám okmányokkal igazolt számadás mutatatandó be. —

Utasítom a vármegyei Számvevőséget az engedélyezett összeg utalványozására vonatkozó utalványtervezet azonnali elkészítésére —

Erről értesitem:

1.) Dr. Radnóti Aladár múzeumi segédőrt, Mojgrád,
u. p. Nyírsid.

2.) Az Erdélyi Nemzeti Múzeumot, Kolozsvár.
Zilah, 1943. évi július hó 1.-én.

Dr. Gazda Endre
alispán. —

19 Traducere

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

nr. K. 10.096/1943

După elaborare să fie văzută de Contabilitate în vederea pregătirii proiectului de mandat

Subiect: acceptarea finanțării săpăturilor de la Porolissum

Hotărâre definitivă

Din însărcinarea Muzeului Național Ardelean dr. Aladár Radnóti, custode de muzeu, execută cercetări arheologice pe teritoriul Porolissum-ului roman, în hotarul comunei Moigrad. Bugetul campaniei de săpături constă în sume reduse, de aceea Muzeul Național Ardelean încearcă să mai obțină bani de la autorități și de la asociații culturale. Este în interesul județului nostru să sprijine această mișcare culturală, pentru acoperirea în acest sens a bugetului necesar săpăturilor, și anume prin a pune la dispoziția dr. Aladár Radnóti însărcinat cu conducerea săpăturilor, suma de 1000 pengő, drept contribuție din partea județului pe baza fondurilor pentru probleme locale din bugetul pe anul 1943, cheltuieli provizorii V,

rubrica 10, în subrubrica pentru cheltuieli culturale. Modul de întrebuințare al sumei oferite se va justifica mai târziu prin documente și rapoarte adresate mie.

Dați dispoziție contabilității să pregătească proiectul de mandat pentru eliberarea sumei solicitate

Am încunoștințat pe: 1. dr. Radnóti Aladár, custode de muzeu, Moigrad, la Mirșid

2. Muzeul Național Ardelean, Cluj

Zălau, 1 iulie 1943

Gazda (vicecomite)

XX. Másolat: — — — — —

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára, Kolozsvár, Bástyá-u. 2.—Sz. 513/1943.—Kolozsvár, 1943. május hó 27.—Igazolvány.—Alulírott hivatalosan igazolom, hogy Dr. Radnóti Aladár múzeumőr úr a vezetésem alatt álló múzeum megbízásából végez régészeti kutatásokat Porolissum területén s megbízatása van arra is, hogy a múzeum érdekében a környéken is kutasson s mentse meg a múzeális értékű emlékeket.—Dr. Roska Márton s.k. egyet. ny.r. tanár, igazgató.
— P. H. — — — — —

A másolat hitelűl:

Zilah, 1943. évi július hó 1.-én

Dr. Sári
Vármegyei főjegyző

20 Traducere

Copie: Secția de numismatică și antichități a Muzeului Național Ardelean, Cluj, str. Bastionului nr. 2. Nr. 513/1943. Cluj, 27 mai 1943

Adeverință. Subsemnatul adeveresc în mod oficial că dr. Radnóti Aladár, custode de muzeu, execută cercetări arheologice la Porolissum din încredințarea muzeului și sub directa mea conducere și că are sarcina din partea și în interesul muzeului să cerceteze și să salveze monumentele de valoare muzeală. Dr. Roska Márton prof. univ. pensionar director

Copie legalizată

Zălau, 1 iulie 1943

notar șef al comitatului

ss (indescifrabil)

XXI. Szilágy Vármegye Alispánja.

Tárgy. Porolissum feltárása. —
Hiv. sz.: 3185/1943.

11.237/1943. K. szám.

Erdélyrészi Gazdasági Tanácsnak,

K o l o z s v á r.

Kossuth Lajos u. 58.

Megkeresésükre értesitem, hogy a Porolissum feltárási munkálatai dr. Radnóti Aladár magyar nemzeti múzeumi segédőr vezetése alatt folyamatban vannak. A vezetőnek a feltárás eddigi eredményeit feltüntető részletes tájékoztatóját mellékeltem azzal a megjegyzéssel küldöm meg, hogy az ásatási munkálatokat a helyszínén magam is személyesen megtekintettem és a magam részéről javaslom, hogy a Gazdasági Tanács az ásatások költségeire a maga részéről is minél nagyobb anyagi támogatást nyújtson. Vármegyénk is méltányolta ezt a

kulturmunkát és anyagi erejéhez mérten a rendelkezésére álló hitel keretein belül 1.000 pengő hozzájárulást adott a költségek fedezésére.

Zilah, 1943. évi július hó 19.-én.

Melléklet: 1 drb.

Gazda Endre
alispán.

21 Traducere

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

Nr. K kk.237/1943

Subiect: săpăturile de la Porolissum. Nr. Oficial: 3185/1943

Către Consiliul Economic al părților ardeleni,

Cluj, str. Lajos Kossuth nr. 58

Dînd curs rugămintii adresate, vă anunț că acțiunea de săpături de la Porolissum de sub conducerea dr. Radnóti Aladár custode de muzeu se află în curs de desfășurare. Rezultatele campaniei de săpături descrise de conducătorul lucrărilor în raportul înaintat nouă detaliiat vi le voi trimite odată cu notificarea că am examinat personal săpăturile la fața locului și propun ca Consiliul Economic al părților ardeleni să contribuie cu o sumă cît mai mare la finanțarea campaniei de săpături. Județul nostru prețuiește această activitate culturală și în măsura posibilităților sale materiale contribuie cu suma de 1000 pengő din capitalul aflat la dispoziția sa, pentru acoperirea cheltuielilor respective

Zălau la 19 iulie 1943

În anexă: un exemplar

Gazda Endre vicecomite

XXII. Az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal kolozsvári kirendeltsége

Mátyás király Tér 10. I.em.

Tárgy: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum segélykérelme

520/1943

Hiv. szám: 8.594/1943 K.

Szilágy Vármegye Alispánja,

Zilah.

Hivatkozással fenti tárgyban és szám alatt kelt átiratra, tisztelettel értesitem, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum a porolissumi ásatások költségeihez a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter utról 1000. — pengő segélyben részesült.

Van szerencsém bejelenteni, hogy a kirendeltség a porolissumi ásatások jövő évi folytatásához a kereskedelmi tárca 1944 évi költségvetésébe 10.000. — pengős segély felvételét hozza javaslatba. Ugyan ilyen javaslatot tett a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter által felállított s a vezetésem alatt álló kirendeltség mellett működő Erdélyi Idegenforgalmi Bizottság folyó hó 17-én Borszéken tartott ülése alkalmával.

Tisztelettel felkérem Alispán Urat, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum részére nyújtandó 10.000 pengős segély folyósítása érdekében Szilágy vármegye törvényhatósága a maga részéről is keresse meg a m. kir. kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter urat.

Kolozsvár, 1943. július hó 29.

<indescifrabil>
a kolozsvári kirendeltség vezetője.

22 Traducere

Oficiul Național Maghiar pentru Turism, filiala Cluj
 Piața Marei Corvin, 10 etaj I, telefon 96.96, adresa telegrafică: OMHTOUR
 520/1943 nr. oficial K 8594/1943
 Subiect: cererea de ajutor a Muzeului Național Ardelean
 Către vicecomitele comitatului Sălaj, Zălau

Referindu-mă la subiectul de mai sus și la documentul înscris sub numărul respectiv, vă aduc la cunoștință în mod respectuos că Muzeul Național Ardelean a beneficiat de suma de 1000 pengő din partea Ministerului Comerțului și Transporturilor pentru finanțarea săpăturilor de la Porolissum

Am onoarea să vă comunic că privitor la continuarea campaniei de săpături în anul viitor, filiala noastră va propune suma de 10.000 pengő din bugetul portofoliului comerțului. Propunere asemănătoare a înaintat și Comisia Ardeleană pentru turismul străin înființată de Ministerul Comerțului și Transporturilor și care funcționează ca filială condusă de mine, cu ocazia ședinței ținută la Borsec în 17 iunie.

Rog respectuos pe domnul subprefect ca autoritățile din comitatul Sălaj să solicite pe ministrul Comerțului și transporturilor în chestiunea ajutorării Muzeului Național Ardelean cu suma de 10.000 pengő

Cluj, 29 iulie 1943

(stampilă) conducătorul filialei clujene. ss (indescifrabil)

XXIII. Szilágy Vármegye alispánja

Tárgy: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum
 segély iránti kérelme.

13.017/1943. K. szám.

Nagyméltóságú
 M. kir. Kereskedelem- és Közlekedésügyi
 Miniszter Úr!

Az Országos Magyar Idegénforgalmi Hivatal Nagyméltóságodhoz javaslatot tett az iránt, hogy az Erdélyi Nemzeti Múzeum a Szilágyvármegyei Porolissum feltárási költségeire az 1944. évi állami költségvetés terhére 10.000 pengő államsegélyben részesíttessék. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum egyesületet vármegyénk ez évben is e célból segélyben részesítette és a jövő évben is segélyben részesíteni kívánja. Szűkös anyagi viszonyai között azonban a maga részéről a történeti és régészeti szempontból feltétlenül figyelmet érdemlő feltárási költségekre a maga részéről nem tud megfelelő összegű segítyt nyújtani, ezért Szilágy vármegye nevében is kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék az Erdélyi Nemzeti Múzeumot ebben a munkájában tárcája terhére is megfelelő összegű anyagi támogatásban részesíteni.

Zilah, 1943, évi július hó 31.-én.

Alispán helyett:
Sámi,
 vm. főjegyző.

23 Traducere:

Subprefectura Județului Sălaj
 nr. K 13.017/1943

Subiect: cererea privind ajutorarea Muzeului Național Ardelean
 Excelenței sale domnului Ministru Regal Maghiar al Comerțului și Transporturilor

Domnule Ministru,

Oficiul Național Maghiar pentru Turism a adresat Înălțimii Voastre o propunere privind transferul sumei de 10000 pengő din bugetul de stat pe anul 1944 pentru Muzeul Național Ardelean în vederea finanțării săpăturilor de la Porolissum, comitatul Sălaj. Comitatul nostru

a sprijinit material în acest an Muzeul Național Ardelean și îl va sprijini și în anul viitor. Condițiile materiale precare nu permit însă finanțarea corespunzătoare a campaniei de săpături de o mare importanță din punct de vedere istoric și arheologic, deci nu putem oferi suma așteptată, astfel încît rugăm pe Înălțimea Voastră, în numele comitatului Sălaj, să includeți în bugetul ministerului și să aveți în vedere sprijinirea materială a activității Muzeului Național Ardelean.

Zălau, 31 iulie 1943

în loc de vicecomite: Sămi notar șef

XXIV. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára

Kolozsvár, Bástyá-u. 2.

Szám: 718 — 943

Kolozsvár, 1943. VIII. 30.

Szilágy vármegye Tekintetes Alispáni Hivatalának

Zilah.

Szilágy vármegye a múltévben 400 P., az idén pedig 10.096/943. K. sz. alatt 1000 P.-t volt kegyes kiutalni a porolisumi ásatások támogatására, az utóbbi Dr. Radnóti Aladár, az előbbi pedig Seres Miklós főerdőmérnök ur címére küldték el, azzal, hogy pl. az ezer pengőről Radnóti Aladár tartozik 90 nap alatt elszámolni.

Most állítjuk össze a június-júliusi porolisumi ásatások kiadásairól szóló számadásokat, s mindjárt az elején nehézségeink vannak a kétfelé való elszámolással. Tisztelettel kérem, méltóztassék hozzájárulni, hogy úgy a 400, mint az 1000 pengős ásatási segélyről a *vezetése alatt álló múzeum részéről kiállítandó hivatalos nyugtával számoljunk el*, úgy, ahogyan más megyék részéről befutó segélyekről szoktunk elszámolni. Ez a legegyszerűbb eljárás.

Nagyon kérjük, hogy a jövőben az ásatási segélyeket a vezetésem alatt álló Múzeum részére kegyeskedjék kiutaltatni, mert ez nem csak az ásatási költségvetés összeállítását könnyíti meg, hanem az elszámolást is.

Javaslatunk szíves elfogadását kérve, vagyok kiváló tisztelettel

Roska Márton
prof. — igazgató.

24 Traducere:

Secția de numismatică și antichități a Muzeului Național Ardelean

Cluj, str. Bastionului nr. 2, telefon 10.05

Nr. 718/1943

Cluj, 30. VIII. 1943

Către Oficiul Înălțimii Sale vicecomitele comitatului Sălaj, Zălau

În anul trecut județul Sălaj a binevoit să aloce suma de 400 pengő pentru sprijinirea săpăturilor de la Porolisum, trimisă pe numele lui Miklós Seres inginer șef silvic, iar în acest an suma de 1000 pengő sub nr. K. 10.096/1943 trimisă pe adresa dr. Radnóti Aladár pentru care (acesta) trebuie să facă decontul în 90 zile.

Acum reunim socotelile privitoare la cheltuielile din lunile iunie-iulie în campania de săpături de la Porolisum și de la bun început întâmpinăm greutăți cu cele două sisteme de decontare. Vă rog respectuos să binevoiți a accepta ca atît suma de 400, cît și cea de 1000 pengő alocate pentru ajutorarea campaniei de săpături să le decontăm printr-o chitanță oficială emanată din partea muzeului pe care îl conduc, așa cum am obișnuit să procedăm cu deconturile privind ajutoarele primite din partea altor județe. Aceasta ar fi cea mai simplă procedură.

Vă rog frumos ca pe viitor să mandatați sumele pentru ajutorarea campaniei de săpături pe numele muzeului pe care îl conduc, fiindcă astfel se contribuie nu numai la ușurarea bugetului pentru săpături ci și la decontare.

Rugându-vă să acceptați cu amabilitate propunerea noastră vă rămân în datorat; cu stimă

Roska Márton

prof(esor) — director

XXV. Szilágy Vármegye alispánja

18.322/1943. K. szám.

Kiadás után lássa Számvevőség utalványtervezet elkészítésére. —

Tárgy: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum kérelme a porolissumi ásatások restaurálásához segély iránt. —

Véghatározat.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum képviselőtében dr. Radnóti Aladár porolissumi ásatások vezetője részéről benyújtott kérelem alapján az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a porolissumi ásatások resteurálásához 200 P. azaz Kettőszáz pengő segélyt engedélyeznek a vármegyei Háztartási Alap 1943. évi költségvetésében az átmeneti kiadások 5. tétele alatt kulturális kiadásokra felvett hitel terhére. Utasítom a vármegyei Számvevőséget, hogy az engedélyezett segélyt a múzeum igazgatója, dr. Roska Márton egyetemi tanár Kolozsvár, Bástya-u. 2. kezéhez utalványozza, illetve az erre vonatkozó utalványtervezett készítse el.

Erről értesítettnek:

1.) Dr. Roska Márton Kolozsvár, Bástya-u. 2.,

2.) Dr. Radnóti Aladár Moigrád. —

Zilah, 1943. évi október hó 25-én.

Dr. Gazda Endre
alispán.

25 Traducere

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

nr. K 18.322/1943

După emitere să fie văzută la contabilitate pentru pregătirea proiectului de mandat

Subiect: cerere privind ajutorul solicitat de Muzeul Național Ardelean pentru campania de săpături și restaurări de la Porolissum

Decizie finală,

Pe baza cererii înaintate de dr. Radnóti Aladár, conducătorul săpăturilor de la Porolissum, reprezentantul Muzeului Național Ardelean, aprob cedarea sumei de 200 pengő Muzeului Național Ardelean, din fondul casnic al județului, bugetul pe anul 1943, cheltuieli provizorii, punctul 5, scopuri culturale, pentru subvenționarea săpăturilor de la Porolissum. Contabilitatea va primi instrucțiuni pentru a mandata personal dr. Roska Márton, profesor universitar, Cluj, str. Bastionului 2, directorul muzeului, ajutorul acordat, mai precis să pregătească proiectul de mandat în acest sens.

Vor fi avizați:

1. Dr. Roska Márton, Cluj, str. Bastionului 2

2. Dr. Radnóti Aladár, Moigrád

Zălau, 25 octombrie 1943

Gazda, vicecomite

(eliberat 28 octombrie 1943)

XXVI. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti Tára

Kolozsvár, Bátya-u. 2. Telefon: 18—05.

Szám: 49/944

Kolozsvár. 1944. február 1-én

Szilágy vármegye Tekintetes Alispáni Hivatalának

ZILAH.

Az idén nagyobb erővel szeretnénk folytatni a porolissumi ásatásokat és azokat több, szőnyegen levő kérdés megoldhatása érdekében ki is kell terjesztenünk. Bizalommal kérjük, hogy miképpen a multban az idén se méltóztassék megvonni tőlünk támogatását.

A zilahi Múzeum ügyének a fonalát sem szabad elejtenünk s hogy ebben az irányban is már az idén történjék valami, megfelelő módon rendbe kellene tétetni a kollégium részéről felajánlott termet s a már meglevő szekrényeket karba kellene tenni.

Hogy a városra és a megyére vonatkozó régészeti és történeti becsü emlékek a továbbbi elkallódástól megmentessenek, kívánatos volna, hogy a városi és községi közegek figyelmét már most hívja fel a megye és kapcsolja bele azok összegyűjtésébe. Itt nagyon kell vigyázni, hogy minden tárgyról tudjuk, hogy az honnét, melyik községből és amennyiben régészeti leletekről van szó, azok az illető község melyik határteréből és milyen körülmények között kerültek ki.

Teleki grófnak még tavaly irtam, januáriusban jelezte látogatását. Én mindenesetre azon leszek, hogy gyűjteménye a maga egészében Zilahra kerüljön. Jó volna, ha ebben az irányban a megye is akcióba lépne.

Kiváló tisztelettel
Roska Márton
egyetemi ny. r. tanár,
igazgató,

26 Traducere:

Secția de istorie a Muzeului Național Ardelean

Cluj, str. Bastionului, 2; telefon 18.05

Nr. 49/1944

Cluj, 1 februarie 1944

Către Oficiul Înalțimii Sale vicecomitele comitatului Sălaj, Zălau

Anul acesta intenționez să continuăm cu forțe sporite săpăturile de la Porolissum și mai mult trebuie să le extindem pentru a găsi răspunsul la numeroasele probleme de pe ordinea de lucru. Vă rugăm ca încredere să urmați exemplul de anul trecut și să nu ne lipsiți în anul acesta de sprijinul atât de necesar.

Nu trebuie să neglijam nici problema muzeului din Zălau, în care privință trebuie să facem câte ceva, să punem la punct sala primită din partea colegiului și să ne utilăm cu câteva vitrine pe care le avem. Pentru a pune capăt dispariției obiectelor de valoare istorică și arheologică privind orașul și județul, ar fi bine ca județul să atragă de pe acum atenția oficialităților din oraș și din comune și să le intereseze în activitatea de strângere de material. Aici trebuie să fim atenți și să știm despre fiecare obiect de unde provine, din ce comune, dacă este vorba de o descoperire arheologică, din ce zonă de hotar a comunelor provine și în ce condiții a ajuns la suprafață.

Contelui Teleki i-am scris încă anul trecut și și-a anunțat vizita din ianuarie. Sînt de părere ca colecția lui să ajungă în întregime la Zălau. Ar fi bine ca județul să acționeze în această direcție.

(ștampilă) cu deosebit respect

Roska Márton

profesor universitar pensionar; director

XXVII. Szilágy Vármegye Alispánja.

Tárgy: Vármegyei Múzeum létesítése

2.048/1944. K. szám.

Valamennyi Főszolgabíró és Polgármester Úrnak,

Székhelyeiben.

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum részéről a múlt év folyamán megindított porolissumi ásatásokkal kapcsolatosan felmerült egy Vármegyei Múzeum létesítésének szüksége, hogy a vármegyére, illetve a vármegye községeire vonatkozó régészeti és történeti becsü emlékek a további elkallódástól megmentessenek. A vármegye területén található és akár községek, akár magánosok tulajdonában lévő régészeti tárgyakat a létesítendő vármegyei múzeumban kellene elhelyezni.

Felkérem ennél fogva Főszolgabíró és Polgármester Urakat, hogy a hatóságuk területén lévő községek illetve magánosok tulajdonában lévő régészeti leleteket részletes kimutatásba foglalva irassák össze, amelybe feltüntetendő a régészeti tárgy birtokosának neve, a régészeti tárgy lelőhelye, a község, illetve határrész feltüntetésével, annak külön leírásával, hogy a régészeti lelet milyen körülmények között került elő. Ha a régészeti lelet magán személy tulajdonában van, a kimutatásban feljegyzendő, hogy az illető hajlandó-e a birtokában lévő régészeti tárgyat a Vármegyei Múzeum részére díjtalanul átengedni.

Jelentését jelen rendeletem vételétől számított 60 nap alatt kérem.

Zilah, 1944. évi február hó 25-én.

Alispán helyett:
vm. főjegyző.
(indescifrabíl)

27 Traducere:

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

nr. K 2048/1944

Subiect: constituirea muzeului județean

Către domnii juzi supremi și primari (din județ); la locurile de reședință

În anul trecut în urma începerii campaniei de săpături de la Porolissum de către Muzeul Național Ardelean s-a precizat și necesitatea înființării unui muzeu județean, pentru a salva de la dispariție măturile istorice și arheologice privitoare la județ și la comunele din județ. Obiectele arheologice descoperite pe teritoriul județului și aflate în posesia comunelor sau a persoanelor particulare trebuie să-și afle locul în cadrul muzeului județean pe care intenționăm să îl înființăm.

Solicit în această privință pe toți domnii juzi supremi și primari să conserie în tabele amănunțite toate descoperirile arheologice aflate în posesia comunelor sau persoanelor particulare de pe teritoriul aflat sub direcția lor autoritate, care să conțină numele proprietarului obiectului arheologic, locul descoperirii, indicarea comunei sau a zonei de hotar, descrierea obiectului și a condițiilor în care a fost descoperit obiectul. Dacă obiectul arheologic se află în proprietate particulară se va nota în tabel dacă respectivul [proprietar] este dispus să ofere în mod gratuit obiectul pentru Muzeul Județean.

Aștept raportul în decurs de 60 de zile de la emiterea ordonanței

Zălau, 25 februarie 1944

În loc de subprefect. ss. indescifrabíl. Notar șef

XXVIII. Szilágy Vármegye Alispánja.

2.048/1944. K. szám.

Tárgy: Vármegyei Múzeum létesítése.

A Ref. Wesselényi Kollégium Igazgatóságának.

Zilah.

Dr. Roska Márton egyetemi tanár az Erdélyi Nemzeti Múzeum Igazgatója a porolissumi ásátásokkal kapcsolatosan egy Vármegyei Múzeum létesítésének a tervét veterte fel, hogy a vármegyére vonatkozó régészeti emlékek a további elkallódástól megmentessenek. Hozzám intézett levele szerint a Kollégium a régészeti tárgyak ideiglenes elhelyezésére egy termet és szekrényeket ajánlott fel. A felajánlott termet és szekrényeket azonban rendbe kellene hozatni. Felkérem sziveskedjék közölni, hogy ezeknek rendbehozatási költségeire mily összeg volna szükséges?

Zilah, 1944. évi február hó 25-én.

Alispán helyett:
Dr. Sámi
vm. főjegyző.

28 Traducere

Oficiul vicecomitelui comitatului Sălaj

nr. K 2048/1944

Subiect: înființarea Muzeului Județean

Către Direcțiunea Colegiului Reformat Wesselényi, Zălau

În legătură cu săpăturile de la Porolissum, dr. Roska Márton profesor universitar, directorul Muzeului Național Ardelean a propus înființarea unui Muzeu Județean pentru a salva de la dispariție mărturiile arheologice revelatoare la [istoria] județului. În scrisoarea pe care mi-a adresat-o consideră că colegiul poate ceda o sală și mobilier pentru păstrarea temporară a obiectelor arheologice. Sala și mobilierul care se cedează ar trebui însă puse la punct. Vă rog să îmi comunicați care este suma necesară, de care aveți nevoie, pentru a face ordine în această privință.

În loc de vicecomite

Sámi

notar șef al județului

XXIX. Institutul de Istorie și Filozofie din Cluj al

Republicii Populare Române

Nr. 330/1949.

Cluj, 14 decembrie 1949.
Str. Bastionului Nr. 2.

Comitetul Provizoriu al Județului Sălaj
Secțiunea Gospodăriei și Ind<ustriei> locale

Zălau

La adresa d-voastră Nr. 29870 din 30 noiembrie a.c. (sosită abia astăzi, 14 dec<embrie>), am onoarea a vă răspunde că sub nici un motiv nu este permis scoaterea pietrei din Cetatea Moigradului (Porolissum) de către locuitorii comunei Jac. Cetatea Moigradului este un important monument istoric de o deosebită însemnătate pentru istoria trecutului țării noastre. El stă sub ocrotirea legilor R.P.R. și este luat în planul Academiei R.P.R. pentru săpături arheologice sistematice.

Pietrele ieșite din aceste săpături sistematice vor putea fi cedate comunei Jac pentru nobilul scop al construirii școalei. Exploatarea pietrei de către țărani înseamnă pur și simplu distrugerea acestui document istoric, lucru pe care regimul de democrație populară nu poate să-l admită. Vă rog luați toate măsurile ca acest lucru să fie adus la cunoștința populației din Jac, arătându-i-se motivele juste și patriotice pentru care nu se poate admite exploatarea cetății de către particulari.

Directorul Instituției,
Prof. C. Daicovici

DIE ARHEOLOGISCHEN BESCHAFTIGUNGEN IM KREIS SĂLAJ ZWISCHEN 1870—1950

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die im dieser Artikel vorgestellten Urkunden schildern genau die Beschäftigungen der Verwaltungs — und Wissenschaftlichenbehörden, die im Kreis Sălaj zwischen 1870—1950 wirkten um den ausgegrabenen Antiken und Denkmälern vom Römischen Munizipium Porolissum im Mesesgebirge vorliebe zu bewahren und schützen.

PERSONALITĂȚI SĂLAJENE DELEU. O FAMILIE DE LUPTĂTORI NAȚIONALI DIN SĂLAJ. I

a) RADĂCINI

Istoria Sălajului, veche, ca și istoria întregului neam românesc, este brăzdată, de-a lungul vremii, de multe evenimente, multe dintre acestea căpătînd, prin natura lor, a dezideratelor și înfăptuirilor lor, o importanță majoră, ce depășește granițele județului, altele privesc doar istoria acestor milenare meleaguri românești.

Pămîntul sălăjean, locuit din timpuri străvechi, este un veritabil depozitar de vestigii de o inestimabilă valoare arheologică. Găsim aici urme ce atestă că Sălajul a fost locuit încă din paleolitic (Buciumi), iar neoliticul ni se dezvăluie prin săpăturile făcute la Zălau, Zăuan, Dragu etc. O înfloritoare epocă a bronzului ne destăinuie piesele descoperite la Derșida, Meseșeni de Sus, Agrij, Crasna, Moigrad (Porolissum), Românași, iar din epoca fierului s-au descoperit vestigii, printre altele, și în cetatea de pămînt de la Bozna¹.

Geto-dacii au dus o viață înfloritoare pe pămînturile mănoase ale Sălajului, lăsînd incontestabile urme la Moigrad (Porolissum), Șimleu Silvaniei (Dachidava), Zălau, Sărmășag, Marca etc.². În această din urmă localitate s-a dezvelit o cetate dacică fortificată de o deosebită importanță³.

Dincolo de crestele Meseșului, spre Vest și Nord-Vest, pînă la Dobrișdava (Debrețin, popular Dobrișin) trăiau dacii liberi, stăpîni absoluți ai pămînturilor lor, aflați și ei, în perioada provinciului roman, într-un tonifiant proces de romanizare.

Viața social-economică și politică n-a încetat nici după anul 271, cînd începe procesul de retragere a armatei și administrației imperiale sub Aurelian. Restul populației, adică imensa majoritate, a rămas pe loc, continuînd sub căpeteniile locale, apoi a cnejilor și voievozilor, să-și lucreze mai departe pămînturile, ocupația de căpetenie fiindu-le agricultura, ce-i înfrătea pentru vecie cu pămînturile străbune, să păstorească pe întinsele pășuni și, la nevoie, să le apere pînă la sacrificiul suprem.

¹ V. Lucăcel, *Permanența curgerii noastre prin vreme*, în *Silvania*, Zălau, mai 1977, p. 3

² *Ibidem*

³ Pentru amănunte, vezi lucrarea lui S. Dumitrașcu și V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca, Zălau*, 1974

Gelu și Menumorut, doi dintre cei trei duci sau voievozi pe care îi pomenește cronicarul Anonimus, autorul cronicii „Gesta Hungarorum“, și-au împărțit între ei teritoriul Sălajului de astăzi. Până la crestele muntelui Meseș domnea Gelu (... „ubi Gelou quidam Blacus dominum tenebat“), iar de aici, partea nord-vestică a ținutului intra sub autoritatea lui Menumorut, urmașul unor vechi conducători români care stăpîneau pămînturile și pe vremea lui Attila, consemnează același Anonimus⁴.

Au trecut și peste locuitorii Sălajului hoardele barbare, migratoare. Au trecut, dar oamenii pămîntului, românii, au rămas aici, în spațiul etnic în care se născuseră. Împotriva invadatorilor și a nedreptăților de orice fel au luptat, cu armele specifice timpului, sacrificîndu-și pînă și viața, atunci cînd țara aflată în primejdie, le-o cerea aceasta. Primele răzmerițe și răscoale țărănești desfășurate pe teritoriul Sălajului sînt semnalate între 1344—1376, prolog al răscoalei de la Bobîlna, din 1437—1438. La această răscoală participă și țărani sălăjeni, dintre ei remarcîndu-se căpetenii ca Ilie cel Mare din Almaș, Pavel cel Mare din Voivodeni, Gal din Chendrea și Mihai din Cehu⁵.

La 16 septembrie 1437, la Căpîlna (în Sălaj, pe Someș) are loc o „unire frățească“ între nobilimea și înaltul cler maghiar, patricienii sași și fruntașii secui împotriva răsculaților. Acest pact feudal cunoscut sub numele de „unio trium nationum“, s-a născut tot în Sălaj, venind parcă să pecetluiască robia aruncată în spinarea românilor după bătălia pierdută de Gelu la Sutor și Căpuș.

Răscoala țărănească condusă de Gheorghe Doja, în 1514, și-a găsit aderenți mulți și printre năpăstuiții din Sălaj. Iobagii s-au înrolat în oastea secuiului Gheorghe Doja în nădejdea de a-și îmbunătăți soarta vitregă. Una dintre aceste bătălii s-a dat în Sălaj, la Zălau, sau în apropiere, probabil victorioasă, deoarece conducătorul acestui mare grup de răsculați, Laurențiu Meszaros, numai după pierderea bătăliei hotărîtoare de la Cluj revine la Zălau, unde prin trădare, este prins și împărtaşește, în final, soarta lui Doja⁶.

Sfîrșitul acestui secol, al XVI-lea, va marca în istoria Sălajului marea întîlnire cu viteazul domn și voievod Mihai, venit aici, în ținuturile transilvane să-și împlinească „pohta cea pohtit“. După bătălia, cu ecou european, de la Guruslău, Mihai Viteazul își așează tabăra lîngă Zălau, unde va sta în zilele de 5, 6, 7 și 8 august 1601, ferind orașul de foc și locuitorii de sabie. De altfel, legăturile lui Mihai cu Zălaul sînt mai vechi, ele datînd încă din 4 februarie 1600, cînd, printr-un act domnesc, datat la Alba Iulia, Voievodul a întărit libertățile locuitorilor orașului, scutindu-i și de taxele asupra comerțului cu vin și acordîndu-le deplină autonomie internă. Sălăjenii i-au păstrat amintirea în toponimice, ca „Fîntîna Cornilor“ (la Bobota), „Gorunul lui Mihai“ (între Chiejd și Sălăjeni), „Dealul lui Mihai“ (la Guruslău), „Podul lui Mihai“ (la Zălau)⁷.

⁴ C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București 1967, p. 37

⁵ L. Tulai, în *Anale de istorie*, 24, 1, 1978, p. 98—99

⁶ *IstRom*, II, București 1962, p. 606

⁷ G. C. Mărcuș în *AIIA*, 14, 1971, p. 45—53

Anul 1784, anul marii răscoadă a lui Horia, are în Sălaj un larg ecou și sprijin. De altfel, Horia cu un deceniu în urmă, în 1773, construiește la Cizer (Sălaj) o frumoasă biserică din lemn (căci feudații unguri nu îngăduiau construirea bisericilor românești decât din material lemnos), aflată azi la Muzeul etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca, secția în aer liber.

Horia a cunoscut situația grea a țăranilor de aici și, probabil, n-a fost străin de memoriul adresat de țăranii din peste 20 de sate, memoriu întins pe 46 de pagini, lui Iosif al II-lea, pe atunci coregent, unde, printre altele, se spunea „am ajuns în cea mai neagră mizerie”, cerindu-se, evident, îmbunătățirea acestei triste situații.

Rămase fără ecou, luptele naționale ale românilor din Transilvania continuă. Sălăjenii vor fi prezenți atît la 1848, cînd idealurile naționale românești au fost revendicate și prin argumente istorice și de drept și prin lupta armată, cît și la evenimentele mari ce au urmat: Unirea Principatelor, războiul pentru cucerirea independenței din 1877—1878, mișcarea memorandistă, Unirea cea mare. Pe parcursul lucrării de față vom avea prilejul să evidențiem locul și rolul Sălajului în luptele naționale ale românilor din a doua jumătate a secolului trecut și pînă la înfăptuirea României Mari.

Aflat întotdeauna în mijlocul frămîntărilor și evenimentelor sociale, politice și culturale, în care istoria noastră, a românilor, este atît de bogată, Sălajul a dat neamului românesc bărbați iluștri, întregi familii de luptători infocați pentru drepturile și libertățile naționale românești, adevărați tribuni ai poporului. Pentru Grigore Maior din Sărăuad, Iosif Pașca din Pericei, Ignăție Darabant din Mînaș, Ioan Alexi din Mălădăia, Simion Bărnăușiu din Bocșa, Alexandru Papiu Ilarian din Bezded, Andrei, Iacob, Daniel, Ioan și Victor Deleu din Pericei, Demetriu și Iuliu Coroianu din Șimleu, Victor Rusu din Mineu, Olimpiu Barboloviciu din Șimleu, Ioniță Scipione Bădescu din Răstolțul Mare, Gheorghe Pop de Băsești, Florian Mărcuș din Șimleu, Ioan și Iuliu Maniu din Bădăcin și pentru atîția alții, lupta necurmată, dusă prin toate mijloacele și pe toate căile, pentru libertatea națională și socială, pentru unirea politică a tuturor românilor a fost gîndul cu care s-au născut și nobilul țel pentru care au trăit.

Ar fi să se scrie cîte o carte despre fiecare acești mari bărbați ai neamului românesc din Sălaj, pentru a putea acoperi, măcar în parte, istoria zbuciumată a acestui colț de țară românească, Țara Silvaniei sau a Silvelor, cum a fost numită în istorie. Dar intențiile noastre sînt de a da la iveală o monografie a unei familii, a familiei Deleu, acum, cînd de la moartea pașoptistului Iacob Deleu, se împlinesc 100 de ani.

b. BAT CLOPOTELE REVOLUȚIEI

„Destinul nostru ca neam și ca putere culturală — spunea Liviu Rebreanu — atîrnă de cantitatea de aur curat ce se află în sufletul țăranului. Iar istoria noastră milenară este o dovadă grăitoare că sufletul țăranului român a ascuns și ascunde în sine acel „aur curat” care i-a asigurat trînicia, trecerea și dăinuirea sa prin vreme, pe vechea vatră strămoșască, zămislită cu două mii de ani în urmă „din coapsa Daciei și-a Romei”.

Destinul românilor ardeleni, acești oameni care nu cunoșteau stratificarea socială excesiv de pronunțată, caracteristică altor neamuri conlocuitoare, care, „de la oier pînă la mitropolit toți au părinți și rude la sate”, cum scria George Călinescu, a fost pecetluit, între altele, și de nemăsurata lor sete de cultură. Deși condițiile vitrege impuse de scepstrul puterilor străine ce s-au înfruptat secole de-a rîndul din trupul țării noastre, există mărturii sigure că lumina cărții și a învățturii în general a pătruns și peste pragurile celor mai umile bordeie, menținînd trează conștiința de neam a tuturor românilor. Cu toate că satele românești, sărăcite de pungile hulpave ale străinilor, ale „viniturilor”, cum le spuneau țărani, n-aveau posibilitățile materiale pentru a-și ridica școli și pentru a-și întreține dascăli pentru copiii lor, osîrdia preotului de țară, care nu se deosebea aproape cu nimic, în statutul său social și politic, de cel al iobagilor, suplinea lipsa dascălului. El se chema, modest, „popă și docinte”, iar lecțiile, așa cum se puteau ține pe vremea aceea, se desfășurau în tinda bisericuțelor de țară. Prin rîvna acestor mii de preoți, cunoscuți sau, cei mai mulți anonimi, a ajuns satul românesc să fie „cel mai mare rezervor de energie națională”, după expresia lui Octavian Goga.

În Sălaj există o tradiție veche, în direcția celor spuse de noi mai înainte. Numai așa ne explicăm cum în „văleat 1735”, „popa Ștefan di Buciumi” copia un Mineu, carte ce-a vindut-o sătenilor din Giorocuța cu „18 vici de mălaiu”⁸. Ceva mai tîrziu, pe la 1778, într-o altă localitate sălajească, în Bulgari, popa Nichifor, copia un Miscelaneu⁹.

Sînt acestea, alături de multe alte dovezi, între care un loc aparte îl ocupă cultura materială, argumente grăitoare care atestă fără nici o îndoială existența unor preocupări permanente în sfera culturii.

Rosturile adînci ale culturii erau descifrate de către cărturarii ardeleni raportate la dorința și visul permanent, moștenit din tată-n fiu, din generație în generație, devenit poruncă testamentară pentru viitorime: realizarea unității politice a românilor așezați de-o parte și de alta a arcului carpatic.

Și nu există nici o îndoială că acest mărț gînd l-a nutrit și harnicul preot de țară, Andrei Deleu, cînd, pe la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, aducea în Virșolț Sălajului un exemplar din „Psaltirea în versuri” a lui Dosoftei (1673). Cu învățătura ce-o încheia sub scoarțele ei, cartea a trecut din generație în generație, luminînd mințile și conștiințele românilor din satele din jurul Șimleului Silvaniei, ținut, cîndva, al dăcilor liberi.

ANDREI DELEU, preotul ce păstora în Virșolț, la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, deschide, de fapt, galeria familiei Deleu. Spiritul lui întreprinzător, neînmurita lui dragoste față de neam, față de străbuna vatră românească, dragostea și adîncul respect cel nutrea față de cultură, toate acestea vor fi calități ce se vor revărsa peste „clanul Deleilor” ce avea să vină și care începînd cu unicul fiu al lui Andrei Deleu, Iacob, își vor muta „reședința” la Pericei, în satul vecin, acolo unde păstora, simultan cu Andrei Deleu în Virșolț, un iluminist mai puțin cunoscut, produs al Școlii ardeleni — Iosif Pașca.

Și dacă ne îngăduim să stăruim puțin asupra acestui luminat preot din ținutul Silvaniei, ce se trăgea, după tată, din Lăpușul românesc al Maramureșului, urmaș spiritual al descălecătorilor și întemeietorilor de țară, este pentru a ne da seama și mai bine de climatul socio-cultural, spiritual care domnea în părțile Silvaniei și care, incontestabil, a înfrînt adînc și formația intelectuală a atîtor fii ai Sălajului de odinioară și, evident, a familiei Deleu.

Iosif Pașca¹⁰, după ce își încheie studiile teologice la Blaj, în jurul anului 1810, îl găsim paroh în Pericei. Inezistat cu o minte ascuțită și adăpîndu-se de la cultura răspîndită în Transilvania de „fîntinile darurilor”, cum erau cunoscute școlile din Mica Romă a Transilvaniei — Blajul —, Iosif Pașca nu s-a mulțumit doar cu profesarea îndeletnicirii de preot. Imediat după terminarea studiilor la Blaj începe o adevărată activitate literară ce se va întinde în timp, pe durata unui deceniu 1810—1820. În 1813 Iosif Pașca încheia prima

⁸ I. Ardeleanu-Senior, *Istoria învățămîntului românesc în Sălaj*, (Ed. revistei „Școala noastră”), Zălau, 1936, p. 7

⁹ *Silvania*, supliment al ziarului *Năzuința*, Zălau, mai 1977, p. 3

¹⁰ Pentru activitatea lui Iosif Pașca, vezi amănunte la M. Popa în *ActaMP*, 2, 1978, p. 325—338

dintre operele sale „Istoria Bibliei, adică a sfintei Liturghii din cuviosii aprobăliți izvoditori vaoasă și întru acest chip pre limba romanească alcătuită de smeritul între preoți Iosif Pașca parohul Periceului și al Eparhiei Someului Silv(aniei) inspector. Anul Domnului 1813”. În „Cuvînt înaintea către cetitorii” autorul precizează că „fîștecine, încît poate, a să nevoi spre mîngîierea și folosul Patriei și a neamului său. Deci și eu, neavînd aur și argint, cu această cîrtică (ce se numește Istoria Bibliei, adică a S/fintei/ și dumnezeiești Scripturi) pe neamul nostru cel românesc a-l îmbrucura și a-l folosi am voit”. După opinia dr. Mircea Popa, aceasta este prima istorie a Bibliei, care, din păcate, n-a văzut lumina tiparului, deși, Gheorghe Tatu, pe atunci vicar al Silvaniei, aprobase tipărirea ei.

A doua lucrare a iluministului sălăjean Iosif Pașca se intitulează „Istoria Testamentului Nou deosebi, care pre scurt o am alcătuit cucernicul între frați Iosif Pașca, parohul Periceului, în anul Domnului 1813”. Și această lucrare este izvorită tot din rațiuni iluministe, adică patriotice, „nu ca să plac, ci să folosesc”, după cum va mărturisi autorul în prefață, și va împărtași soarta primeia. Ea a fost, însă, apreciată de Samuil Vulcan, episcopul Oradiei Mari. La dorința acestui mecenat al culturii românești, care a fost luminatul episcop Samuil Vulcan, Iosif Pașca traduce în românește lucrarea „Ars longae vitae”, a lui Fr. Xavier Puchs, sub titlul „Meșteșugul lungimei de viață, prin doftoriceasca grijă a trupului și a sufletului”. Lucrarea era terminată în 1815. Nu ne este greu să apreciem, după titlul și conținutul acestei lucrări, că preoți români suplineau în această perioadă lipsa unor categorii de intelectuali, acordînd, în aceste condiții, atenția cuvenită și grijii „doftoricești a trupului și a sufletului”. Deschiderea spre cultură a preoților era o realitate și o necesitate, ei fiind, o lungă perioadă de timp în istoria noastră, stîlpii de rezistență pe care se sprijinea întreaga nație.

Urmează, în activitatea preotului iluminist Iosif Pașca, alte două lucrări, din sfera „cărților de înțelepciune”: „Vrednice de pomenire și prea alese zise a unora dintre împărații, filozofii și alți fel de bărbați iscusiți, greci, romani și dintră alte neamuri de demult, întru acest chip și pre limba românească alcătuite prin mai micul între preoți Iosif Pașca, parohul și inspectorul Periceului. Anul Domnului 1820” și „A lui Marco Antoniu filozofului Comentarii (sau cărți de însemnare) care sie însuși și le-au scris. De pre limba lătinească pre limba românească întorși”. Aceasta din urmă este prima traducere românească a „Comentariilor” lui Marc Aureliu.

Cu toate că nici una din operele lui Iosif Pașca, cu evidente note originale, nu vor fi tipărite, faptul în sine are o mare importanță pentru istoriografia românească veche, iar pentru atmosfera spirituală ce cuprinde Sălajul acelor vremi ele sînt edificatoare. Într-o atare atmosferă intelectuală, plină de erudiție și bazată pe o bogată spiritualitate de factură tradiționalistă românească se vor forma generațiile viitoare de sălăjeni, participanți la marile evenimente ce le pregătea fireasca trecere prin vreme a neamului nostru setos de cultură, de libertate socială și națională.

În rîndul familiilor și a bărbaților iluștri pe care Sălajul i-a născut în vîltoarea atîtor evenimente ce s-au succedat în glorioasa istorie a acestui colț de țară de la granița vestică a etnicului românesc, familia Deleu, ai cărui reprezentanți de seamă ocupă, în timp, 150 de ani, și care și-a împlinit destinul lor cu destinul neamului românesc din Sălaj și întreaga Transilvanie, un loc aparte.

IACOB DELEU, ca unic fiu al preotului Andrei Deleu, la care ne-am referit în paginile trecute, se naște în Virșolt, în anul 1804. Pentru a nu întrerupe firul tradiției din familia Deleu și pentru a se pune în slujba intereselor celor mulți, familia hotărăște ca fiul să devină preot, urmîndu-i, în această calitate tatălui, în amvonul bisericii din Virșolt¹¹.

Primele clase le urmează la școala românească din satul natal învățînd carte alături de copii românilor de aici. Era un elev silitor, cu dragoste de carte, mediul familial fiind, în acest caz, un mediu propice învățaturii, iar tatăl său, înțeleptul preot Andrei Deleu, un bun sfătuitor într-ale învățaturii. Pe măsură ce trec anii, însă, copilul începe să devină flăcăiandru și personalitatea să i se contureze tot mai mult. Lecturile istorice, povestirile părintelui său și ale țăranilor locului, pe care le asculta cu nesat, au trezit în conștiința tînărului o dragoste nețărmurită față de neamul românesc, obidit și nedreptățit, față de

¹¹ Dr. Ovidiu Deleu, *Insemnări memorialistice despre Iacob Deleu*, mss. depus la Arh. Stat. Sălaj

sforțările multor generații de țărani, care prin sudoarea frunții lor țineau pe umerii spătoși și girboviți țara. Îi treceau pe dinaintea ochilor figurile de eroi, deveniți legendari, ai neamului nostru: Burebista, Decebal, Mircea, Ștefan, Mihai Viteazul, icoane scumpe așezate demult în panteonul nostru național. Îi impresionează figurile țăranilor români: Horia, Cloșca și Crișan, căpitani fără galoane, dar recunoscuți de întreaga armată de români din Munții Apuseni, care s-au pus în fruntea iobagilor în lupta dreaptă dusă de aceștia contra tiraniei străine.

Dragostea față de neam și față de trecutul său glorios, ura față de nedreptățile pricinuite de mai-marii zilei au pecetluit destinul tânărului Iacob.

După terminarea claselor primare, pentru a deveni preot, urmînd în acest sens dorința familiei, Iacob Deleu este trimis la Blaj. Aici urmează teologia.

În Blaj, „cetatea românismului” din Transilvania, Iacob Deleu va cunoaște direct starea de spirit a intelectualității române, va lega prietenii cu colegii de școală, coboriți aici în Mica Romă — cum avea să numească mai târziu Eminescu, Blajul — din toate părțile transilvane. Aici, la „fîntîna darurilor”, tînărul Iacob Deleu își va îmbogăți cunoștințele despre istoria neamului românesc, citind cu nesat „Istoria pentru începutul românilor în Dacia” a lui Petru Maior, apărută la Buda în 1812, studiul dogmelor bisericești începînd să nu-l mai intereseze, după cum se va dovedi mai târziu, el neajungînd niciodată preot. În mintea tînărului seminarist va încolți ideea că neamul românesc, destinat să joace un rol important în această parte a Europei, trebuie să fie stăpînul de fapt al Transilvaniei, iar în unire cu frații de dincolo de munții, românii, urmașii autentici ai daco-romanilor, trebuie să stăpînească în pace și în bună înțelegere cu vecinii întregul spațiu etnic românesc. Această idee, această fîrîmă de gînd, născută în serile lungi din Pericei, unde asculta cu sufletul la gură istorioare ce vorbeau despre faptele de vitejie ale străbunilor lor, întărită cu noi fapte, descifrate acum din cărțile și prelegerile profesorilor de la Seminarul din Blaj, va fi ridicată, curînd, la rang de doctrină politică. Tînărul nostru seminarist, devenind un neastîmpărat în sensul bun al cuvîntului, nutrea gînduri mari.

Reîntors acasă, în Virșolt, după terminarea studiilor teologice, se va căsători cu Maria Aciu, fîca lui Gheorghe Aciu, țaran mai cu stare materială din Virșolt. Noua familie, recent întemeiată trebuia acum să-și organizeze singură viața, să-și agonisească cele necesare traiului. Primul copil avea să se nască curînd, iar familia care nu renunțase la gîndul că Iacob trebuie să devină preot, grăbea hirotonirea lui întru preoție.

Profitînd de faptul că Alexandru Sterca-Șuluțiu, pe atunci vicar al Silvaniei, trebuia să facă un drum la Blaj, l-a luat cu sine și pe tînărul Iacob în vederea hirotonirii. Numai că ajuns în orașelul de pe Tirnave, Iacob s-a reîntîlnit cu vechii prieteni, a revăzut vechile locuri în care de atîtea ori, însoțit de colegii de seminar, „puneau țara la cale”. În preziua hirotonirii, Iacob a făcut un chef de pomîna, de răsuna Blajul de cîntecele românești. A doua zi l-a mustrat atît de rău pe viitorul păstor de suflete, încît acesta, minios că nici înțeleptul vicar nu înțelege că el, Iacob Deleu, nu la preoție și la predicile din amvonul bisericesc se gîndește, ci la mîntuirea neamului său cu ajutorul sabiei, precum încercase Horia, nu demult, i-a spus-o pe șleau „Pasca ta, vicare!”. Cu aceasta Iacob Deleu își ia adio de la cariera de preot.

Cum era și firesc, familia nu este deloc mulțumită de înfrîngerea pe care a suferit-o în competiție cu tînărul vlăstar.

De la Blaj, unde actul hirotonirii, evident, nu a mai avut loc, Iacob Deleu ajunge în Pericei, apoi se înrolează în regimentul grăniceresc al colonelului Urban. Aici va deprinde meșteșugul armelor, devenind unul dintre ostașii apreciați ai regimentului de pe granița de Est a imperiului. Se cunosc puține lucruri despre Iacob Deleu din această perioadă a vieții lui, corespondența lui cu Urban dispărînd.

Timp de zece ani nimeni n-a știut nimic despre soarta tînărului Iacob. Toți ai casei îl așteptau să se reîntoarcă, să taie vițelul cel gras din ogradă, sărbătorînd întoarcerea „fiului rătăcitor”. Dar „rătăcirea” a fost lungă. Temperamentul lui Iacob Deleu se dez-lănțuise și nimeni nu-l putea zăgăzui.

Acasă se reîntoarce doar peste zece ani. Era acum un bărbat matur, în puterea vîrstei. Familia l-a iertat. Însuși Iacob Deleu pare să fie acum mai liniștit. Își întemeiază o gospodărie în Virșolt unde va deschide o școală. O vreme Iacob Deleu își vede liniștit de familie, și de nobila misiune pe care el singur și-a ales-o, aceea de „cantor-docinte”, adică cîntăreț de strană în biserică și dascăl la școala din sat.

În 1844 se naște cel de-al doilea copil, Daniel Deleu, iar mai târziu, o fiică, Irina Deleu.

Aici, în Virșolt, îl găsim evenimentele din 1848. Cine l-ar fi putut opri pe Iacob Deleu, în aceste momente cruciale, când românii din Transilvania înseriau în istoria lor încă o pagină glorioasă, să nu se arunce în vîltoarea evenimentelor? Meșteșugul armelor și al disciplinei militare, deprins în acei zece ani de voluntariat în regimentul grăniceresc al colonelului Urban, abia acum le va putea folosi spre binele neamului său.

De altfel, începuturile revoluției române de la 1848 se leagă strîns de Țara Silvaniei¹². Intr-o scrisoare pe care Alexandru Sterca Șuluțiu o trimite din Șimleu Silvaniei lui George Barițiu, venerabilul luptător pentru drepturile sacre ale românilor transilvăneni, acesta subliniază „Goi, zdrențăroși, flămînzi, huliți, împiedicați, subminați vom apăra dreapta cauză a Națiunii... vom sta cu Națiunea dimpreună, tari și triumfători în picioare, sau vom cădea și vom pieri cu ea deodată și pentru todeauna”¹³. Cuvintele lui Alexandru Sterca Șuluțiu sînt, nici mai mult, nici mai puțin, comparabile cu cele din „Proclamația” lui Simion Bărnuțiu din 24 martie 1848, sau cu îndemnul date de același mare ideolog al revoluției pașoptiste transilvane în discursul său din 2/14 mai 1848 „țineți cu poporul, ca să nu vă rătăciți!”.

Dar înainte ca Bărnuțiu, veneratul fiu al Sălajului, să-și fi redactat proclamația sau să-și fi rostit memorabilul discurs în Catedrala Blajului, țărani iobagi de pe meleagurile Sălajului bat, primii în Transilvania, clopotele revoluției.

Glăsu de libertate, în acea primăvară a libertății popoarelor, a răsunat prima oară în Ciurtelecul Șimleului. Aici, în 19 martie 1848, sub conducerea protopopului Ioan Lobontiu, țărani iobagi hotărâu să nu mai meargă la lucru la domni că sînt „mîntuiți de iobăgie”. Ei firesc ca această veste, căzută ca un trăsnet, să alarmeze autoritățile comitatului Crasna, cu reședința în Șimleu Silvaniei.

Această neliniste provocată de știrea că giurtelecanii nu se mai supun autorității domnilor de pămînt, considerîndu-se liberi și absolviți de orice obligații care-i încetaseră pînă acum, secole de-a rîndul, aducîndu-i la săpă de lemn, reiese din corespondența lui Wesselényi Miklós din Jibou, nobil maghiar, cu întinse proprietăți în Sălaj. Amenințările la adresa răzvrătiților din Giurtelec și Hidig (azi Măierîște) curg larg. Iobagii români s-au ridicat la luptă „fără teme”, scrie îngrijorat baronul Wesselényi și, ca atare, „trebuie supuși la mare pedeapsă”.

Trei zile mai târziu, la 22 martie a aceluiași an, la Pesta, apare primul manifest revoluționar românesc, redactat de studenții români din capitala ungară¹⁴. Ridicîndu-se împotriva situației de neîngăduit în care se aflau cei „două milioane de români din Ungaria”, manifestul cerea instituirea grabnică a libertății și egalității în drepturi a tuturor „națiunilor” din imperiu, cerea în principal, ca națiunea română, cea mai veche în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, să devină o „națiune politică”. Publicat și în presa de dincolo de Carpați, datorită ideilor democratice pe care le profesa, a găsit o largă audiență la publicul românesc.

Dar cea mai mare „surpriză” au avut-o autoritățile atunci cînd au descoperit un alt manifest „dictat” de către Simion Bărnuțiu, „în seara zilei de 24 martie” la Sibiu, unde era student în drept la Academia săsească, document cunoscut sub numele de „Proclamația lui Bărnuțiu din 25 martie 1848”¹⁵. Găsim în această „Provocațiune” (Privegheri despre unire”, după Al. P. Ilarian), în general, idei ce vor deveni centrale în marele său discurs: ideile de libertate, dreptate, egalitate și frățietate.

Îndemnînd pe toți românii, „fie popă, fie nobil, ostaș, cetățean sau sătean”, să asculte cu luare aminte și să „cugete” la acest mare ceas al istoriei, Simion Bărnuțiu cerea „strănepoților romanilor” să lupte pentru cîștigarea drepturilor cu care l-a „împodobit natura” pe om. Ridicîndu-se împotriva legislației oficiale, Bărnuțiu sublinia că în Aprobate (cod de legi), „...românii, nația cea mai veche a Ardealului e numai suferită...”. Dar ziua izbăvirii a sosit: „Încă odată, fraților! Astăzi e ziua învierii dreptului vostru. Vrem dară să răsturnăm piatra de pe mormînt, și să dezlegăm înfășurătorile nației române cele de 10 sute

¹² I. Ardeleanu-Senior și V. Vetișanu, *Revoluția de la 1848 a început în Sălaj, în Silvania*, mai 1977, p. 3

¹³ *Ibidem*

¹⁴ V. Chereșteșiu, *Adunarea Națională de la Blaj*, București, 1966, p.

¹⁵ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 87

de ani, ca să iasă din groapă, și să trăiască în veci". Cu acest îndemn, copiat în sute de exemplare și răspândite în satele și orașele Transilvaniei, pornea la luptă dreaptă românimea obidită și lipsită de drepturi a Transilvaniei.

Răzmerițele se înmulțeau în Transilvania. Sălajul cunoaște și el frământări mari pe care istoria lui nu le înregistrase pînă acum. Intelectualitatea română, preoți și învățători, se pun în fruntea iobagilor și refuză să se supună ordinelor nobililor și acoliților acestora.

Românii sînt chemați la Blaj. Cu toată opoziția autorităților adunarea de la Blaj are loc. Timp de trei zile cei aproape 40000 de țărani, veniți din Maramureș și Sălaj, de pe Crișuri, din Banat, din Apuseni, de pe Cîmpia în frunte cu inteligența românească, de la preot la episcop, dezbăt și hotărăsc soarta nației. Niciodată în istorie nu se adunase atîta popor, într-o ordine și disciplină severă, ce-a uimit autoritățile și a impus respectul dușmanilor, în ițari, sumane și opinci, să-și hotărăscă viitorul nației lor.

Printre cei plecați pe Cîmpia Libertății, cum avea să se numească de acum înainte cîmpul din apropierea Blajului, era și Iacob Deleu. Venise aici, însoțit de alți sălăjeni, preoți și mireni, să-l asculte pe sălăjanul lor, dascălul neamului românesc din Transilvania — Simion Bărnuțiu —, și să jure alături de el, de Papiu Ilarian și de cei 40000 de români „Eu (numele) jur în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh, Dumnezeuului celui viu cum că voi fi credincios Împăratului Austriei și mare principe al Ardealului, Ferdinand I, și augustei Case Austriece; amicilor. M. Sale și ai patriei voi fi amic, și inamicilor inamic; cum că, ca Român voi susține totdeauna Națiunea noastră română pe calea dreaptă și legiuită și o voi apăra cu toate puterile în contra oricărui atac și asupra; nu voi lucra niciodată în contra drepturilor și intereselor Națiunii Române, ci voi ține și apăra legea și limba noastră Română, precum și libertatea, egalitatea și frățietatea. Pre aceste principii voi respecta toate națiunile Ardeleni, pofînd egale respectare de la dînsule. Nu voi încerca să asupresc pe nimenia, dar nici voi suferi să ne asuprească nimenia. Voi lucra după putință la desființarea iobăgimei; la emanciparea industriei și a comerțului; la păzirea dreptății; la înaintarea binelui umanității, al Națiunei Române și al Patriei noastre. Așa să-mi ajute Dumnezeu, și să-mi dea mîntuirea sufletului meu. Amin!”¹⁶.

După depunerea jurămîntului, Iacob Deleu se întoarce în Sălaj, la Virșolt și Pericei. Revoluția începuse, iar cel care era un răzvrăt, prin naștere, împotriva nedreptăților la care erau supuși români ardeleni de către grozii și baronii unguri pornește la luptă. Își adună o ceată de țărani din satele din jurul Șimleului (Pericei, Virșolt, Recea, Siciu, Bădăcin etc.), îi înarmează cu coase, topoare, furci și cîteva puști. Sfătuindu-se cu vicarul Silvaniei, Șterca Șuluțiu, Iacob Deleu se convinge încă o dată că singura cale spre izbăvire este lupta.

Alertată de această situație, conducerea comitatului ordonă corpului de armată pe care îl avea la dispoziție să se îndrepte împotriva răsculaților. Deleu, împreună cu oamenii săi, ocupă dealul Virșoltului, unde are loc confruntarea dintre cele două tabere adverse. Unei armate regulate, instruite și superior dotate nu i-a fost prea greu, cu toată opoziția glotașilor lui Deleu, să-i înfrîngă pe aceștia din urmă. Eroismul țărănilor lui Deleu, deveniți peste noapte ostași, a rămas o pagină de glorioasă istorie în amintirea localnicilor. În timpul luptei haiducul Radu, legendarul haiduc Radu, cîntat în balade nemuritoare, a fost prins și spînzurat. Locul spînzurării vestitului haiduc se numește și astăzi „Dîmbul lui Radu”.

Puținii țărani care i-au rămas lui Deleu, după confruntarea cu inamicul, pe dealul Virșoltului, l-au urmat pe acesta în Munții Apuseni, în prefectura Iancului. Iacob Deleu, fostul ostaș al lui Urban, se pune acum în slujba Craiului munților.

Iacob Deleu își urma destinul, lăsîndu-și din nou familia, înrolîndu-se în armata Iancului, punîndu-și cunoștințele militare în folosul națiunii, prefigurînd, parcă, destinul unui alt Deleu, al nepotului său Victor, organizatorul de mai tîrziu, în 1917, a Corpului de voluntari români, ardeleni și bucovineni, de la Darnața.

În oastea lui Iancu, Iacob Deleu era printre foarte puținii oameni cu cunoștințe militare. Făcîndu-se repede remarcat de către prefectul Ioan Buteanu și ascultat de către ceteele de țărani înarmați, Deleu va fi învestit cu funcția de comandă, participînd astfel la toate luptele importante duse împotriva ungarilor atacanți, în prefectura Iancului. Despre spiritul său de conducător, despre autoritatea de care se bucura în rîndul țărănilor-ostași aflăm dintr-o scrisoare pe care Ioan Buteanu o adresează lui Avram Iancu, scrisoare publicată în „Gazeta

¹⁶ Reprodus din G. Barițiu, op. cit. p. 110—111

de Duminecă" din Șimleu Silvaniei, nr. 16—17 din 1924. Iată ce scrie „...Bradul și Kriștioru e dezarmat și fiindcă Românii au fost foarte furiați nici Deleu nu-i putu ține în frâu, pe toți i-au jefuit". Era un moment de furie al românilor, moment în care nici chiar Deleu, cu autoritatea de care se bucura nu i-a putut ține în frâu.

În decursul revoluției de la 1848 oastea lui Iancu, tânărul de 24 de ani la care alerga poporul din Transilvania, prefectul legiunii Auroria Gemina, a instaurat, în Munții Apuseni, o adevărată „republică țărănească". Această republică, ce cuprindea un teritoriu de circa 10000 km² cu o populație de circa 150000 de locuitori, cu capitala la Cîmpeni, niciodată ocupată, a durat un an de zile: din septembrie 1848, când are loc înarmarea cetelor, și pînă în august 1849, când oastea lui Iancu a fost silită să depună armele. Că era o adevărată republică, că era „o țară nouă, înfăptuită de popor pentru popor, apărată de o oaste populară condusă de oameni din popor, slujind pînă la sacrificiu interesele poporului", după opinia lui Ștefan Pascu, o dovedește însăși organizarea internă a acestui teritoriu în care nu se urmărea altceva decît „binele obștesc".

Din oastea lui Iancu, Iacob Deleu nu s-a întors decît după acordarea amnistiei generale. A apărut acasă pe un cal focos, calul său de luptă.

Anii ce au urmat revoluției pașoptiste, au fost ani de mari deziluzii pentru toți românii din Transilvania. Idealurile pentru care au luptat și și-au jertfit sîngele atîția luptători viteji, înscrind încă o filă de istorie, erau călcate în picioare de către autoritățile austriece. Insuși împăratul, căruia i-au jurat credință pe Cîmpia Libertății, s-a desolidarizat de români. I-a folosit împotriva ungarilor, care amenințau cu prăbușirea imperiului austriac. Promisiunile făcute nu se mai realizau, ba, dimpotrivă, soarta românilor începuse să fie din ce în ce mai grea, grofii și nobilii unguri acuzîndu-i de gravă infidelitate față de autorități, îi spoliau în voie.

Iacob Deleu, ca și mulți alți intelectuali români cuprinși în vîltoarea revoluției pe care n-o considerau încheiată, au continuat lupta pe alte căi, decît cea revoluționară, revenind la ideea renașterii naționale prin cultură, iar revendicările pentru îndulcirea, cît de cît, a traiului, căutau să le realizeze prin petiții adresate împăratului de la Viena.

În aceste condiții, fostul ostaș din prefectura Iancului se dedică dascăliei. Firea i se închide, devine taciturn, notează dr. Ovidiu Deleu în însemnările sale memorialistice, clocotul singelui i s-a potolit. Întreaga sa energie intelectuală i se canalizează într-o singură direcție: educarea copiilor de țărani.

Revoluția de la 1848, chiar dacă n-a rezolvat dezideratele naționale ale românilor transilvăneni, deziderate care au pecetluit platforma revoluției, conferindu-i un caracter democratic, a înviorat; totuși, latura spirituală ce s-a manifestat în anii de după revoluție în forme diverse deschiderea de noi școli românești, înființarea unor societăți culturale, a unor institute de credit și bancare.

Cu o veche tradiție în direcția învățămîntului românesc, o seamă de școli datînd din vremea lui Șincai, marele dascăl al neamului, ce-și doarme somnul de veci, după tradiția locală în vechiul cîmîntir al Bobotei, Sălajul va prospera și după 1848. În 1850, vicarul Silvaniei, Alexandru Șterca Șuluțiu (vicar între 1835—1850) devenit apoi mitropolit de Alba Iulia și Făgăraș, cu sediul la Blaj (între 1850—1867), a convocat, la Șimleu Silvaniei, pe ziua de 10 ianuarie 1850, un sinod mixt, sinod la care au participat preoți și mireni, toți bărbații de seamă ai Sălajului¹⁷. Protocolul acestui sinod este de o importanță aparte pentru istoria Sălajului în el fiind cuprinse o seamă de dispoziții menite să reglementeze desfășurarea în bune condiții a învățămîntului românesc. În conformitate cu prevederile acestui protocol „școala cu toate cele trebuincioase se va ridica și susține de către comunitate (pct. 2), pe seama pruncilor săraci „judele comunal și curatorul bisericii, la cules de vii, mălaiu, la seceriș de grîu, să adune dar (cadou — n.n.) pe care să-l vîndă și din preț să (le) cumpere cele de lipsă" (pct. 3). Cît privește „cărțile trebuincioase, să se roage Guvernul prin Supremul Comisariat cercual ca să dispună la tipografi tipărirea aceloră, iar pentru școlile române să dispună traducerea cărților altor națiuni luminate pe limba românească și tipărirea lor cu litere latine..." (pct. 4). Acolo unde, din diferite motive, nu există „dascăl sau cantor apt de a învăța pruncii, acolo să fie preotul dator a-i învăța, iar unde nici preotul n-ar putea înlocui pe dascăl din cauza bătrîneților, acolo să se îndatoreze

¹⁷ I. Ardeleanu-Senior, *Istoria învățămîntului românesc în Sălaj, Zălau, 1936*, p. 19—21

părinții, baremi cei mai cu stare, a-și purta copiii la școlile vecine" (pct. 5)^{17a}. În continuare, protocolul prevede reglementări privind locul de școală, localul, plata dascălului etc. Toate aceste reglementări, bazate pe o veche tradiție în direcția culturii, a dezvoltării învățămîntului românesc din această parte a Transilvaniei, vor deschide noi perspective în acest domeniu, aici, în Țara Silvaniei, „țară” ce a dat culturii române bărbați iluștri și dascăli de seamă: Simion Bărnuțiu, Alexandru Papiu Ilarian, dascăli pătrunși de ideile mari ale apostolatului pe care-l făceau. Această realitate l-a făcut pe Iorga să scrie: „La început se poate zice că ardelenii au fost aproape numai dascăli și încă nu dascăli la ei acasă, unde împrejurările nu îngăduiau mare dascălie răspînditoare de ideile și îndemnătoare la fapte naționale”¹⁸.

Pătruns de idealurile naționale în slujba cărora s-a pus cu întreaga lui ființă la 1848, Iacob Deleu va lua parte la toate evenimentele însemnate care au făcut din Țara Silvaniei, vatră autentic românească, un teren vast de lupte naționale.

În 1861, alături de toți marii bărbați ai Silvaniei, Iacob Deleu își exprimă și el nemulțumirea față de hotărîrile guvernului maghiar de a îngloba la Ungaria întregul Parțiumul, deci și Sălajul, care se număra printre comitatele marginase ale Transilvaniei. Memoriul trimis împăratului de la Viena în această chestiune depășește, prin esența sa, cadrele unei scrisori obișnuite, a unui memoriu, el fiind un protest înverșunat împotriva samavolniciei hotărîrii, un adevărat „memorandum sălăjean”.

„Memorandumul sălăjean” a fost un strigăt de protest a celor peste 100.000 de români ce locuiau în comitatele Solnocul de Mijloc și Crasna (vicariatul Silvaniei; mai târziu, în 1876, cele două comitate se vor uni, formînd județul Sălaj) împotriva anexării lor la Ungaria.

Cercetînd documentele epocii, aflăm cum s-a născut ideea „memorandumului”. Și nu este lipsit de interes să insistăm o clipă asupra acestui fapt, precum și a documentului însuși, pentru a cunoaște mai bine epoca și oamenii săi.

Dintr-o scrisoare pe care dr. Ioan Maniu din Bădăcin, nepotul de soră al lui Simion Bărnuțiu (atunci profesor la Iași), datată din 17 august 1861 aflăm că acesta, în una din zilele lunii, „mergînd la dînsul (la vicarul Silvaniei, Demetriu Coroianu, viitorul socru al lui Ioan Maniu) am aflat acolo pe un protopop onorat, om tînăr, studiat în Viena; ne-am îmbucurat nevăzîndu-ne de mult. Îndată am început a vorbi de cauza „părților” (a comitatelor anexate Ungariei — n.n.). El îmi spusese că numai pentru asta a venit la Șimleu. Io asemenea zisei, numai pentru asta. Deci dară să ne apucăm de sfat. Rezultatul a fost că noi să apucăm pe protopop și popii mai inteligenți, să ne sfătuiem cu ei, că cum s-ar putea face protest și după protest noi deputați să mergem la Viena”¹⁹. „Protopopul onorat” de care este vorba se numea Ioan Galu, preot paroh în Chieșd, luptător înfocat pentru drepturile poporului român din Transilvania.

Vicarul Demetriu Coroianu, aflat „în mijlocul inamicilor”, a rugat pe Ioan Maniu, om cu o frumoasă pregătire juridică, să întocmească memoriul. În 27 august 1861 memoriul fu redactat, la această muncă ajutîndu-l și Ioan Galu. Și în aceeași zi, cu ocazia „sfințirii biserici din Bobota, Ioan Galu și Maniu s-au prezentat cu memoriul gata întocmit, toți cei de față au zis că e bine și l-au subscris, cîți au fost de față”²⁰. La toate reuniunile sălăjenilor, inclusiv la nunți, s-a dezbătut acest memorandum, fiind în întregime și cu însușire susținut. Reprezentanții celor două comitate, întruniți la Băsești, la locuința primitorului luptător național căruia lumea îi spunea incredibil de simplu și frumos, „badea George” l-au aprobat și ei. Au fost de față la această întîlnire, prezidată de vicarul Demetriu Coroianu, pe lîngă notabilitățile bine cunoscute ale celor două comitate, George Filip, Daniil Vultur, George Pop, Vasile Pop, Alexandru Pop, Ioan Lobonțiu, preotul pașoptist din Giurtelecul Șimleului, Florean Mărcuș, Ioan Vicaș și oameni din afara județului, unii sălăjeni prin părinți, alții doar simpatizanți ai românilor de aici, printre care P. Mișuțiu, I. Selegean, Sim. P. Dessean, George Marchiș, profesori în Beiuș, precum și admirabilul orator, Ioan Popovici-Dessean,

^{17a} Arh. Stat. Sălaj. Fond: colecția personală Ioan Ardeleanu-Senior, dos. 15.

¹⁸ N. Iorga, *Partea românilor din Ardeal și Ungaria*, în *Cultura românească*, București 1911, p. 24.

¹⁹ Apud. I. Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj*, Zălau, 1938, p. 48—49.

²⁰ *Ibidem*

deputat în Dieta de la Pesta, toți, fără deosebire, apărători înfocați ai drepturilor românilor din Transilvania.

Tot la aceeași adunare s-a hotărât înființarea a două comitete, câte unul pentru fiecare comitat, ce urmau să elaboreze un proiect pentru înființarea unui gimnaziu român în Silvania, un deziderat mai vechi al sălăjenilor.

Protestul ce a fost admis de către cei prezenți, va fi înmînat monarhului de la Viena, „Mare Principe al Transilvaniei”, la 14 octombrie 1861.

În preambulul „memorandului”, după ce se invocă prevederile diplomei din 20 octombrie 1860, diplomă promulgată de către „preagratiosul” monarh, în baza căreia toate naționalitățile din cuprinsul coroanei austriece se bucură de „egale îndreptățiri politico-civile și naționale” provinciile bucurîndu-se de autonomie, se spune: „cu amară durere sufletească suntem însă constrînși, noi Români din susnumitele comitate, — ca niște supuși întotdeauna credincioși maiestății Tale, — a mărturisi ca în loc să se pună balsam vindecător pe ranele seculare se înveninară din nou, mai ales prin fatala împrejurare, că în primăvara anului curent, frații Maghiari, contrar înțeleșului diplomei din 20 octombrie a.r. (1860) ne declară dezmembrați de către dulcea noastră patrie Transilvania și contopiți cu Ungaria, în puterea legilor maghiare, necompetente în privința aceasta, aduse în anul 1836 de către dieta din Pojon — pentru că rupînd și din o provincie și din alta cîte o parte, crescînd și întărîndu-se intensive ei să-și poată realiza mai ușor visul despre o Ungarie mare și tare, neatîrnătoare de Austria, cu amalgamisarea și ruinarea tuturor naționalităților de sub coroana Ungariei”²¹.

Atît era de „funestă și nelegală anexiunea”, încît românii în majoritate covârșitoare în aceste comitate, la început nici n-o credeau — se spune în „memorand”.

Urmează apoi, cu multă grijă și competență alese și formulate, argumentele. Ele se orînduiesc logic, arătîndu-se că „comitatul Solnocului de Mijloc și al Crasnei au format «ab antiquissimo» a parte integratoare a Transilvaniei”, că niciodată n-au făcut parte din Ungaria, că inclusiv intenția de a „unifica” Transilvania cu Ungaria în 1848, neinspiratul punct 12 din programul revoluției maghiare, s-a lovit de opoziția poporului român care, adunat pe Cîmpia Libertății de la Blaj striga „că nu vrea Uniunea Transilvaniei cu Ungaria”²², replicînd într-un glas: „Noi vrem să ne unim cu țara” (Țara Românească și Moldova)!

Continuă apoi rînd pe rînd, un atac împotriva anexării hotărîte de guvernul maghiar, „memorandul” aducînd dovezi istorice și de drept, dovedind ilegalitatea actului samavolnic, argumentele întinzîndu-se de-a lungul a 15 puncte.

În finalul „memorandului” se spune: „Maiestate! aceste argumente în contra anexiunii sunt mai mult juste decît să poată fi paralizate prin apucături înșelătoare și teroristice ale unor caste setoase de predominare”, românii din cele două comitate nutrind „dulcea speranță” că monarhul de la Viena va „primi de binevenită, dreaptă și leală această plînsore a unui popor”²³.

Dar, ca și de atîtea ori în istorie, monarhul, preocupat mai mult de soarta propriei sale coroane, într-o vreme în care Ungaria făcea presiuni, dorind ruptura cu Casa de Habsburg, le-a înșelat așteptările. Mai mult, în 1867 se instituie, ca urmare a slăbirii autorității tronului și a creșterii reacționalismului „rechinilor” de la Pesta, rușinosul „dualism” austro-ungar. Se semna, acum, în 1867, prin acest pact, actul de deces al pestrișului imperiu. „Șandramaua habsburgică” începea să scîrîie din toate încheieturile, imperiul intra în agonie.

Deceniul 1861—1867 se numește al redesteptării naționale. La Șimleu au candidat cu program național în 1861 și 1865 Florean Mărcuș, vicecomitele ales al comitatului Crasna, iar în 1869 vicarul Demetriu Coroianu. Folosindu-se de mijloace nelegale la una din alegeri (1861) numai cu trei voturi a reușit candidatul partidului guvernamental. Acestea au avut însă darul de a crea o conștiință națională politică la români. Iacob Deleu din Periceiu apropiat va fi adus și el un rol important de a lămuri pe alegătorii români în cursul campaniei electorale, majoritatea fără știință de carte. Ziarul „Federațiunea” din Pesta a publicat numeroase corespondențe în acești ani, trimise de la Șimleu.

²¹ *Idem*, p. 193—194

²² Simion Bărnăușiu, *Dreptul public al Românilor*, Iași, 1867, p. 208

²³ *Idem* p. 195—196

c. PRIN CULTURĂ, SPRE ÎNFĂPTUIREA ROMÂNIEI MARI

Crezul exprimat la 1848, pe Cîmpia Libertății de la Blaj, un crez ce ne-a urmărit în întreaga noastră istorie, de la Burebista, întemeietorul primului stat dac centralizat și independent, cu 2050 ani în urmă, înfăptuit pentru scurt timp de Mihai Viteazul, exprimat laconic, dar dîr și hotărît prin acel „Noi vrem să ne unim cu țara!”, a rămas un deziderat încă neîmplinit. Pînă la realizare, istoria mai cerea timp și jertfe. Dar conștiința națională a românilor de pretutindeni, redesteptată de revoluția pașoptistă era o garanție sigură că lupta pentru întregirea neamului nu se va curma, nu va putea fi stăvilită, oricîte opreliști i s-ar așeza în cale, oricîte legi draconice va fi votînd guvernul maghiar pentru înnăbușirea voinței naționale a românilor ardeleni, aceștia vor rezista, precum dacii încrustați în columna traiană, sfidînd încercările nedrepte ale mai-marilor zilei, realizînd, în final, idealurile de dreptate națională și socială și unitate politică a românilor.

Învățătorii, preoții și alți intelectuali ardeleni au rămas neclintii în fruntea poporului. Ridicarea stării culturale a poporului român, prin înființarea de școli, societăți culturale etc. și mîntuirea lui, și pe această cale, din starea precară în care îl aduseseră străinii era acum preocuparea de capetenie a acestora. Mare și grea sarcină! Dar cu cît mai aspră era lupta, cu atît mai mare era fiecare fărîmă de victorie cîștigată. Mare — pentru că, în idealismul lor, acești intelectuali, își propuneau să înființeze și să susțină o rețea școlară și de instituții culturale cum nu mai cunoscuse Transilvania pînă atunci. Grea pentru că „Legea naționalității”, promulgată de către guvernul maghiar la 1868, nu era respectată. Ba, dimpotrivă, guvernul va promulga alte legi și decrete, instrucțiuni departamentale de tot felul, după cum vom avea ocazia să constatăm în altă parte, care nu numai că nu porneau de la prevederile legii sus menționate, dar veneau să o îngrădească, să o facă inoperativă. Înțelegem acum de ce victoriile reputate în această luptă valorau atît de mult!

În noile condiții, Iacob Deleu, cantor și învățător, alături de toți confrăți de breaslă, se va dedica cu asiduitate meseriei de dascăl de țară. Și era nu numai învățătorul „pruncilor și fetițelor”, cum glăsuiau circularele episcopoești și vicariale din aceea epocă, era mult mai mult, era dascălul satului! Era luminătorul tuturor românilor din Virșolt și Pericei, înflăcărât de deviza pe care o urmau cu sfîntenie acești demni și anonimi urmași ai iluminismului Școlii ardelenice: prin cultură, la dezrobire națională!

Acum, cînd era nevoie de cît mai multe forțe pe terenul cultural și politic al luptelor naționale ale românilor ardeleni, eforturilor „docentelui” Iacob Deleu li se alătură, cu toată forța și elanul tineretii, cele ale fiului acestuia, Daniel Deleu.

DANIEL DELEU²⁴ s-a născut în Virșolt, în anul 1844 și a murit încă de tînră, cînd abia împlinise 52 de ani. Deși a trăit puțin, Daniel Deleu a continuat firul tradiției începute de preotul Andrei Deleu, bunicul său, a avut în viață un singur ideal: continuarea luptei românilor din Transilvania pînă la împlinirea deplină a năzuințelor de veacuri ale acestora. De altfel, se pare că îi semăna la fire mai mult bunicului, decît tatălui său Iacob Deleu. În contrast cu acesta, Daniel era o fire blîndă, așezată, aplecat spre cărți, descifrînd înțelepciunea ascunsă dincolo de slovele scrise. În viață s-a dovedit a fi nu numai un luminat luptător pe tărîm național, dar și un bun gospodar, însușire care-i lipsea tatălui său, în firea lui năvalnică, tumultuoasă, veșnic neastîmpărată.

Daniel a fost copilul reîmpăcării familiale, venit pe lume cînd tatăl său Iacob Deleu, avea 40 de ani și abia sfîrșise prima lui „aventură”, ca ostaș în trupele imperiale de grăniceri români ale colonelului Urban. Familiei Deleu le-a mai rămas în viață o fată, Irina, căsătorită în Virșolt.

Cum era și firesc, Daniel Deleu a avut ca primul și marele dascăl — mediul familial. Descendent al unei familii de preoți, aplecați spre cultura neamului, patrioți înflăcărați, fiu al pașoptistului Iacob Deleu, Daniel s-a născut cu un destin precis: acela de a duce mai departe și a îmbogăți, pe cît îl vor ține puterile și-l vor lăsa împrejurările, blazonul familiei

²⁴ Dr. Ovidiu Deleu, *Daniel Deleu (1844—1896)*, mss. depus la Arh. Stat. Sălaj

— lupta pentru realizarea idealurilor naționale ale românilor ardeleni. Întreaga lui viață este o dovadă grăitoare că și-a împlinit destinul. A lăsat în urma lui o activitate întinsă pe teren cultural și național, dar, mai ales, a lăsat o familie numeroasă, pentru care crezul pașoptiștilor ardeleni a devenit literă de evanghelie. Și le va fi dat urmașilor lui Daniel, cu deosebire lui Victor și Ioan Deleu, cum se va vedea în paginile ce urmează, să fie cei a căror generație va împlini visul încă neîmplinit, copil al suferințelor atitor generații trecute: România Mare.

Daniel Deleu va învăța carte, în primul rînd, cu tatăl său „docintele” Iacob Deleu, cel ce punea atîta rîvnă în misiunea ce singur și-o alegea. Iar copilul se va dovedi receptiv încă din primele clase elementare. Se mai păstrează și acum în strana bisericii din Pericei, o carte roasă de vremuri, ce-a aparținut lui Iacob Deleu. Sub semnătura acestuia, stîngaci, dar liniar, descifrăm un nume pe atunci copil: Dănilă Deleu. Cît de mare va fi fost bucuria tatălui la acest început!

După ce va deprinde bine scrisul și cititul, noțiunile elementare de aritmetică, probabil la stăruința ramurii materne, dar cu un scop precis, ușor de descifrat, Daniel va urma școli ungurești.

Gimnaziul l-a urmat la Șimleu Silvaniei, la „minorități”, unde a fost înscris cu numele maghiarizat: Delley Dániel. Atmosfera severă, impusă de călugării-dascăli, nu i-a fost deloc familiară copilului crescut în atmosfera sănătoasă de la țară. Dar, ca și Simion Bărnuțiu în primul sfert al aceluși secol, se va obișnui cu ea. Va învăța cu rîvnă, cu pasiune. Numai pentru a nu-și dezamăgi părinții, care investiseră în el multă încredere, dar, de această dată, dintr-un considerent major: pentru a nu-și dezamăgi nația. Pentru a o ridica, după puterile lui, în ochii colegilor unguri și profesorilor călugări, din sînul „minorităților franciscani”, care nu-l slăbeau din apelativul „olah”, firește rostit cu o ironică bunăvoință. Și pe tot parcursul studiilor, Daniel Deleu, învingînd de pe acum nedreptățile pe care viața i le așeza în cale, a obținut „victorii pe tărîm cultural-național”, își susține examenul de maturitate cu bune rezultate.

Tocmai aceste rezultate bune obținute la Gimnaziul minorităților franciscani din Șimleu Silvaniei, precum și unui comandament major, de importanță națională, se datorește și hotărîrea luată de familie: Daniel va urma dreptul la Universitatea din Budapesta. Considerentul major pentru alegerea carierei de jurist este necesitatea continuării, pe calea armelor juridice, a luptei naționale. Și pentru această luptă, deloc ușoară, națiunea română din Transilvania avea nevoie de juriști. Se continua, altfel, tradiția pașoptiștilor Simion Bărnuțiu, Avram Iancu, Alexandru Papiu-Ilarian — eminenți juriști, formați, din lipsă de universități românești, la cele apusene. Tot acolo trebuia să-și urmeze studiile juridice și Daniel Deleu, doriința, exprimată de atîtea ori, prin memorii, petiții, testamente etc., pentru a înființa o Universitate pe seama românilor din Transilvania rămînînd încă, multă vreme, un pios deziderat.

În aceste condiții Daniel Deleu va urma dreptul la Universitatea din Budapesta, iar după absolvirea acesteia, de unde nu are amintiri plăcute, înafara activității desfășurate în cadrul nucleului de studenți români din Budapesta, care și ea se afla relativ la începuturi.

Reîntors în Sălaj, unde-l așteptau atîtea obligații, sălăjenii punîndu-și mare nădejde în tînărul absolvent de studii juridice, va ocupa, pentru început, postul de notar-stagiar în localitatea Siciu, nu departe de Pericei. Întreaga familie jubila.

A fost repede îndrăgit și respectat de toate familiile din Siciu, din Periceiu și Virșolt; din Șimleu Silvaniei, de asemenea.

Între timp, familia Deleu se mută la Pericei, unde Iacob Deleu devine învățător la școala românească.

Nu peste mult timp, tînărul Daniel Deleu se căsătorește cu fica preotului Ioan Cosma din localitate, Iuliana Cosma. Căsătoria celor doi tineri s-a celebrat la 5 iulie 1868, în Pericei. Și așa cum se întîmpla de regulă, în asemenea ocazii, s-a adunat la această nuntă toată „inteligenta românească” din jurul Șimleului Silvaniei precum și țărani români din satele din jur: Bădăcin, Siciu, Virșolt. Cununia religioasă a celebrat-o vicarul de atunci al Silvaniei neobositul luptător pe teren cultural și politic pentru drepturile românilor ardeleni, Demetriu Coroianu, tînăra pereche avîndu-i ca nași pe dr. Ioan Maniu cu soția, Clara, născută Coroianu.

Într-o perioadă cînd opresiunea autorităților vremii împotriva românilor era maximă, dualismul instaurîndu-se cu un an înainte, în 1867, nunțile românilor constituiau tot atîtea prilejuri de a menține trează conștiința națională. Astfel de întruniri erau, în ultimă instanță,

manifestări naționale complexe; se rosteau toasturi, în care problemele ce frământau poporul român își găseau rostul lor, se cîntau cîntece naționale românești.

Tînăra pereche s-a stabilit la Perice, unde Daniel Deleu va fi numit acum notar, după ce-și încheiea stagiatura la Siciu. Periceul va deveni de acum încolo „cuibul” Deleilor.

Avînd acum o slujbă sigură, întemeindu-și o familie, Daniel Deleu își va orienta întreaga lui activitate în direcția slujirii idealurilor naționale. Grijile gospodăriei, care va deveni din ce în ce mai mare, precum și a familiei, și ea numeroasă (Daniel Deleu a avut șase copii: Cassiu, Regina, Victor, Ioan, Cornelia și Sabina), vor cădea în sarcina soției, destoinica Iuliana, devenită pentru nepoți „mama Tina”. Aceasta și din pricina unei slabe constituții fizice a sotelului ei, Daniel Deleu.

Atît tatăl, Iacob, cît și fiul, Daniel Deleu, primul învățător, al doilea notar vor fi, de acum, figurile proeminente ale satului, și nu numai ale satului, dar și ale împrejurimilor, inclusiv a protipendadei românești din Șimleu Silvaniei, reședința comitatului Crasna și centrul spiritual, cultural și politic, ce polariza întreaga activitate a românilor din cele două comitate: Crasna și Solnocul de Mijloc (cu reședința la Zălau). Faptul că sediul vicariatului Silvaniei, ce-și întindea autoritatea asupra celor două comitate, prefăcînd înființarea județului Sălaj, în 1876, prin unificarea acestora, conferea Șimleului acest statut de centru cultural-politic românesc al Țării Silvaniei.

Subliniam mai sus faptul că, după revoluția din 1848, lupta românilor transilvăneni a fost canalizată, în special, pe tărîm cultural. Aceasta este și rațiunea pentru care, în cea de-a doua jumătate a secolului trecut, în Transilvania au luat ființă o seamă de societăți culturale. „Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” (ASTRA), înființată la Sibiu, în 1861, „Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș” (1860), „Asociațiunea Națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român” (1863), sînt printre primele înființate dincoace de munți. Aceste societăți, precum și altele, regionale, au fost create cu un scop înalt, în fruntea lor activînd, în calitate de președinți, președinți de onoare, membri ai conducerilor centrale ale acestora (unele dintre aceste societăți fiind organizate și pe principiul „despărțămîntelor”) personalități de primă mărime ale culturii și științei: George Barițiu, Timotei Cipariu, Iosif Hodoș, etc.

Alături de aceste societăți, care au avut o viață mai lungă (ASTRA desființîndu-se abia în 1948) și care și-au extins acțiunea lor asupra întregii Transilvanii, au ființat, în perioada respectivă, și alte asociații și societăți ce aveau preocupări mai limitate. Dar, deși „aceste societăți au urmărit realizarea unor obiective mai modeste, consacrîndu-se îndeosebi unor acțiuni filantropice studentești și școlare, sau ajutorării instituțiilor și locuitorilor dintr-o singură comună sau regiune, totuși, ca țintă finală, ele au urmărit, în cadrul organizației lor, aceleași scopuri naționale ca și marile asociații, activitatea lor desfășurîndu-se pe aceeași linie ca și a acestora, și uneori contopindu-se cu ea. Ele au fost înființate și menținute nu dintr-un spirit de separatism sau opoziție față de acestea, ci ca o expresie patriotică a unor grupuri cu caracter profesional comun sau cu origine natală comună, la baza lor aflîndu-se anumite inițiative personale mobilizatoare a unor elemente răzlețe”²⁵.

Astfel de societăți culturale s-au înființat și în județul Sălaj: „Reuniunea Învățătorilor Români Sălăjeni” (R.I.R.S. — 1870), „Despărțămîntul Sălăjan al ASTREI” (1870)²⁶, „Reuniunea Femeilor Române Sălăjene” (1881), „Casina română din Șimleu” (1903). Ia ființă, în 1886, la Șimleul Silvaniei „Institutul de credit și economii — Silvania” (Banca „Silvania”), din inițiativa lui George Pop de Băsești, președinte, Andrei Cosma, director. Scopul acestei bănci, care va avea filiale și în alte localități, precum și a băncilor din Jibou („Sălăjana” — 1897), Băsești („Codreana” — 1906), Tășnad („Vulturul” — 1908) era acela de a impulsiona dezvoltarea economiei naționale în această parte a Transilvaniei.

Atît Iacob Deleu, cît și fiul acestuia, Daniel Deleu, alături de toți intelectualii sălăjeni s-au dovedit, dintru început, fervenți susținători ai societăților sălăjene.

Tradiția moștenită în Țara Silvaniei, și nu numai aici, de la renumiții dascăli sălăjeni, Simion Bărnuțiu, Alesandru Papiu-Ilarian și alții, care n-au dispărut niciodată din conștiința neamului românesc, dimpotrivă, memoria lor constituind întotdeauna, dar mai ales în vremuri de răstăpîște, un îndemn spiritual și un suport moral pentru acțiunile naționale

²⁵ V. Netea, *Spre unitatea statală a poporului român*, București, 1979, p. 243—244

²⁶ Cf. H. D. Ardeleanu, *Astra în Sălaj*, mss. p. 26

ale românilor, tradiție ce s-ar putea formula pe scurt astfel: menținerea mereu vie în conștiința neamului și lupta pe toate căile în vederea înfăptuirii unei Români Mari, pe măsura „regatului dacic” de odinioară, a fost acum preluată de societățile nou înființate.

Înființarea Reuniunii Învățătorilor Români Sălăjeni, în 1870, la Șimleu Silvaniei, are, printre altele și scopul formulat de noi mai sus. Reuniunea și-a făcut întotdeauna o datorie de onoare din a reînprospăta orice tradiții românești progresiste, de la serbările școlare, ample manifestări naționale românești, la alfabetizarea adulților. De asemenea, Reuniunea își propunea editarea unor gazete didactice (prima gazetă, manuscrisă, constituind și începutul presei sălăjene, intitulată „Amicul învățătorului”, a apărut, în 1876, în Cosniciul de Sus, fiind editată de Macedon Botian, „învățător ambulant în Cosniciul de Sus și de Jos”) care după ce-au apărut, au abordat în paginile lor probleme ce depășeau interesul strict didactic, formulate în chip luminist, în tradițiile corifeilor Școlii ardelenne și a revoluției de la 1848.

În primul rând, Reuniunea și-a propus să deștepte dorința de învățătură la românii din Sălaj, pregătind astfel populația românească a acestui ținut românesc în vederea luptei împotriva dualismului austro-ungar, pentru lichidarea politicii de asuprire națională și socială. Venise, la acea dată, vremea când românii vedeau în atributele naționalității nu numai chestiunile legate de limbă, ci și altele, tot de aceeași greutate.

De fapt, dacă ne gândim bine, ceea ce făcea Iacob Deleu încă înainte de 1848, în Virșolț, când înființa școala românească de aici, se înscria perfect pe linia celor propuse acum de recent înființata Reuniune. Și, de fapt, nu spunem o noutate: Reuniunea nu și-a inventat, pur și simplu, programul adoptat la înființarea ei, ea a ridicat la rang de instituție culturală opțiuni mai vechi, tradiții sănătoase ale învățămîntului românesc de pe aceste meleaguri, unind, ca într-un șuvoi, eforturile, pînă acum dispartate, ale dascălilor din Țara Silvaniei.

Cătorii Reuniunii învățătorilor români sălăjeni, Gheorghe Pop de Băsești, Andrei Cosma, Ioan Jarda, învățător în Aghireș, apoi directorul școlii normale din Năsăud și dr. Ioan Nechita, avocat în Zălau, împreună cu Demetriu Coroianu, primul președinte al Reuniunii, Țăruia din 1874 îi succede Alimpiu Barboloviciu, noul vicar al Sălajului, au asigurat o bună orientare tuturor acțiunilor desfășurate, de-a lungul anilor de către Reuniune.

Același Demetriu Coroianu, mentor al activității național-politice și culturale din Sălajul de odinioară, va prezida, în același an, o altă importantă societate culturală cu activitate în Sălaj, „Despărțămîntul sălăjan al ASTREI”, ce purta la început, numele de „Despărțămîntul „Silvania””, avînd la început secretar pe Vasile Pop, asesor la Sedria orfanală, fost avocat.

Printre zeloșii susținători ai acestei asociații culturale îi găsim pe Iacob și Daniel Deleu. Prezenți la manifestările organizate de către „despărțămînt”, Iacob și Daniel Deleu, desfășurau o activitate susținută și în Pericei. Deși autoritățile vremii încercau să împiedice desfășurarea acțiunilor organizate de către „despărțămînt”, prin zelul fondatorilor acestei asociații, printre care învățătorul Iacob Deleu, ajuns acum la o vîrstă înaintată și Daniel Deleu, acțiunile desfășurate au întrunit, din ce în ce mai mult, azeziunea populației românești de aici. Prin conferințe, serbări și alte forme de manifestări culturale, „despărțămîntul” își împlinea și menirea ascunsă, scopul politic pentru care a fost creat.

Cu Iacob Deleu, ajuns acum la vîrsta senectuții, ne mai întîlnim la 1877, cînd România își declarase independența de stat și lupta pe fronturile din Balcani pentru cucerirea ei bine-meritată prin luptă.

La scurtă vreme după declararea independenței în parlament, la București, la Zălau are loc o întrunire a fruntașilor sălăjeni, în frunte cu George Pop de Băsești. Aceștia, în număr de opt, George Pop de Băsești, Ioan Maniu, Emeric Pop, Vasiliu Pop, Gavril Trifu, Alexandru Costea, Teodor Pop și Valentin Pop, vor adresa o scrisoare lui Alimpiu Barboloviciu, vicarul Silvaniei, scrisoare-manifest, în care printre altele, se spune: „Evenimentele din orientul Europei, cari sîliră și pe România să îmbrace față de război și să-și sacrifice viața și averea fiilor săi pentru apărarea vetrei strămoșești, ne impun atît din punct de vedere al umanității, cît și din al legăturii de sînge, în care suntem legați cu frații noștri cei dincolo de Carpați, imperios, ca să facem și noi ceva pentru alinarea durerilor fraților noștri răniți sau lipsiți de averea lor prin furia zeului Marte...²⁷

²⁷ Apud. I. Ardeleanu-Senior, *Oameni din Sălaj*, Zălau, 1938, p. 205—206

Sute de sălăjeni s-au „grăbit cu dinarul lor la altarul umanității și națiunii” în urma acestui apel.

Temperament de luptător, Iacob Deleu a vrut să participe, ca atîția alți transilvăneni, la luptă. Cu greu a putut fi oprit de cei apropiați. Idealul independenței naționale a Românilor îl chema la datorie, pe cîmpul de luptă, pe neînfricatul luptător-soldat al anului 1848. Dar bătrînețile și boala, care-l mistuia de mai multă vreme, nu i-au îngăduit prezența fizică pe cîmpurile de bătăie din Balcani. Striga, însă, ca și pînă acum, din cînd în cînd, în semn de solidaritate cu cei de pe front și cu cauza care-i chema sub arme. „Trăiască România!”, „Trăiască Garibaldi!”.

S-a stins din viață, la vîrsta de 76 de ani, în 1880.

Fiul, Daniel Deleu, a continuat tradiția familiei, activînd în cadrul societăților culturale sălăjene. Mai ales după înființarea „Reuniunii Femeilor Române Sălăjene”, „reuniune” ce-și organiza toate acțiunile laolaltă cu „despărțămîntul” sălăjan al „Astrei”, înviorînd activitatea acestei societăți, prezența lui Daniel Deleu se face tot mai mult simțită, fiind membru activ în fiecare din cele două societăți.

Ar trebui să amintim, ajunși aici, că ideea înființării „Reuniunii” s-a născut încă în 1879, deși societatea s-a înființat practic, în 1880, iar statutul acesteia a fost recunoscut în mod oficial în 1881, cînd are loc, la Șimleu Silvaniei, și prima adunare generală²⁸. Ideea înființării unei astfel de societăți a fost lansată la 15 decembrie 1879, de către Emilia Pop n. Mărcuș, fiica lui Florian Mărcuș, inspirată de „exemplele frumoase comunicate de foaia social-literară «Familia»”²⁹. În anul următor, la 21 februarie, la chemarea Elenei Pop de Băsești, fiica lui George Pop de Băsești, mai multe femei se întîlesc în pritoarea casă a vrednicului luptător sălăjean, constituind un comitet ce urma să se ocupe de convocarea primei adunări a „reuniunii” și pregătirea statutelor societății.

Prima adunare generală are loc la Șimleu Silvaniei, în 18 noiembrie 1881. În cuvîntarea Elenei Pop de Băsești, rostită cu această ocazie, este formulată și „deviza sacră” a Reuniunii: „Înaintarea învățămîntului poporal și a industriei de casă cu deosebită privire la sexul femeiesc din comitatul Sălajului”³⁰.

Din acest an, timp de 16 ani Clara Maniu, va conduce, în calitate de președintă, reuniunea, succedîndu-i apoi Maria Cosma n. Dragoș, Emilia Pop n. Mărcuș, Laura Dr. Pop n. Pop, Elena Dr. Gheție n. Pordea, Adela Dr. Meseșian n. Trif.

La prima adunare generală Reuniunea alege 13 membri cu titlul de „fondatori”, printre care Maria și Alimpiu Barbolovici, vicarul Silvaniei, Gheorghe Pop de Băsești, Elena Pop de Băsești, Clara Maniu n. Coroianu, Daniel Deleu, Simion Oros, Iosif Bran, iar ca „membri ordinari” ai reuniunii au fost aleși George Barițiu și Iosif Vulcan.

Ar fi multe, foarte multe, de spus despre acțiunile educative, spiritul militant românesc ce-a dominat toate manifestațiile societății. Amintim aici faptul că la 1888, cu toate opreliștile puse de autorități, la Șimleu-Silvaniei se deschide o școală de fete, pentru „fetele din popor” precum și corespondența ce a purtat-o reuniunea cu Vasile Alecsandri, care prin semnificație depășește cadrul unei corespondențe obișnuite.

Ani la rîndul, adunările anuale s-au ținut în diferite localități ale Sălajului și de fiecare dată, își propuneau să apere dreptul nostru la limba strămoșească, să deschidă școli populare, să organizeze serbări naționale în diferite comune, să deschidă biblioteci, să organizeze expoziții cu obiecte de artă populară, etc. În 1892 femeile române sălăjene au susținut cu ardoare cauza memorandiștilor, considerînd-o propria lor cauză. S-a trecut apoi la adunarea de fonduri pentru teatrul român, precum și pentru ajutorarea unor elevi cu slabe posibilități materiale.

În toate acțiunile Reuniunii, acțiuni desfășurate împreună cu cele ale despărțămîntului sălăjan al Astrei, Daniel Deleu va fi printre organizatori, implicat în cel mai adînc sens al cuvîntului în tot ce înseamnă acțiune românească organizată sub egida celor două societăți.

Cînd în anul 1892 are loc mișcarea memorandiștilor, Daniel Deleu, alături de ceilalți intelectuali și poporeni români de pe întinsul Sălajului, se solidarizează cu cauza memorandiș-

²⁸ A. Vicaș, *XXV de ani din viața Reuniunii Femeilor Române Sălăjene, 1881—1906*, p. 5

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Idem* p. 8

tilor, fiind cauza întregului popor. Organizează în acest scop o largă acțiune de popularizare în satele din jurul Șimleului, Pericei, Siciu, Bădăcin etc., a conținutului „Memorandum”-ului, punându-și semnătura pe petiția trimisă în acest sens de șimleuani, petiție în care, pornind de la „ideile drepturilor omenești, cetățenești și ale libertății”, acum „din nou ofensate, schingiuite într-un mod monstruos”, protesta împotriva procesului înscenat memorandiștilor la Cluj³¹. Dintre cei circa 50 de memorandiști sălăjeni, membri în delegația ce a înmănat „memorandumul” Împăratului, îi amintim aici pe Iuliu Coroianu, coautor al documentului, Gheorghe Pop de Băsești și dr. Ioan Nichita din Zălau.

Dincolo de treburile profesionale, de notar al Periceiului, și de cele obștești, ca membru activ în societățile culturale românești, o preocupare de seamă a lui Daniel Deleu a fost întotdeauna creșterea și educația copiilor în spiritul dragostei de neam și țară, a respectului pentru tradițiile poporului român, în spiritul unei adânci admirații pentru țăranul simplu, nevoiaș, dar care este depozitarul unei energii naționale fără margini, care este „talpa țării” — țăranul român.

Daniel Deleu, a cărui constituție fizică era fragilă, nu ajunge la vârsta tatălui său. El se stinge din viață, la Pericei, în 16 noiembrie 1896. L-a plîns familia, l-a plîns intelctualitatea română sălăjeană, care mai avea nevoie de sprijinul său, l-a plîns întregul norod al Sălajului, venit în număr mare, la Pericei, să-l conducă pe ultimul drum pe cel ce, după puteri și împrejurări, dar cu o voință și cutezanță de invidiat, le-a apărat drepturile, le-a împărtășit știința, i-a călăuzit în lupta lor pe o cale dreaptă și spre un țel precis.

Copiii lui, mai ales Ioan și Victor Deleu, ducînd mai departe torța familiei, vor deveni stegari ai luptei pentru Unirea cea Mare.

d. PERMANENȚA IDEALULUI

Fiul cel mai mare a lui Daniel Deleu, *Cassiu Deleu* (1869—1952), manifesta încă de mic copil, înclinații speciale pentru agricultură. După ce a terminat școala primară românească din Pericei, a fost dat la școala de agronomie din Șimleu Silvaniei. Părinții erau extrem de mulțumiți, vor avea în sfîrșit, în familie, un agronom, un agricultor cu studii de specialitate care se va îngriji de gospodăria familiei. Și nu s-au înșelat. Cassiu Deleu se va stabili în Siciu, la via familiei, și va pune, pentru prima oară în satele din jur, bazele unei gospodării țărănești temeinic și științific organizate. Va aduce mașini agricole, mecanizînd, cît era cu putință, lucrările agricole, iar în combaterea dăunătorilor va aplica deasemenea metodele moderne.

Grijile gospodăriei nu-l împiedicau pe Cassiu Deleu să activeze în cadrul unor societăți de cultură din Sălaj, sau la banca „Silvania”. Așa, de exemplu, la 13 august 1905, participă cu „suprasolvire” la serbarea tineretului român din Șimleu, organizată în favoarea Cassinei Române din Șimleu, societate înființată în 1903. La 25 februarie 1907 face același gest, cu adînci implicații, la o petrecere organizată de tineretul român în favoarea Gimnaziului român din Brad. Participă, apoi, în 4 mai 1908, la manifestarea națională românească, organizată la Pericei, unde corul Cassinei române din Șimleu cîntă în biserică „liturghia” lui George Dima, precum și la lista de subscripție pentru adunarea unui fond care să permită coristului Eugen Pop, „calfă de pantofar din Șimleu” să urmeze studii de canto la Sibiu, cu profesorul Augustin Bena. În 1906, cu prilejul expoziției generale jubiliare de la București, pe Cassiu Deleu îl găsim, alături de Victor Deleu, în jurul sălăjenilor ce vizitează tînărul stat independent.

Alături de alți intelectuali și oameni de nădejde din Șimleu, Cassiu Deleu este ales în Comitetul ce urma să pregătească serbările „Astrei” cu ocazia adunării generale ținută la Șimleu în 6—9 august 1908, conducînd participații într-o excursie la Bocșa lui Bărnăușiu și la Moigrad (Porolissum), iar în 1910 și 1911 organizează campania electorală în alegerile parlamentare, cînd fratele său, Victor, candidează în alegeri, el însuși fiind propus, în 1910, ca și candidat pentru Comitat, din partea Partidului Național Român, pentru circumscripția Pericei.

³¹ N. Josan și I. Șerban, în *Acta M.P.*, 1, 1977, p. 232—234

Cînd, în 1911, în 8 noiembrie, se aflau în Șimleu Gheorghe Pop de Băsești, părintele Vasile Lucaciu, „Leul de la Sisești”, Alexandru Vaida Voievod și Ștefan Cicio Pop, Cassiu Deleu va organiza printre alții, marea adunare populară ce va protesta împotriva proiectelor militare ale guvernului maghiar și va cere acordarea votului universal. Cei enumerați mai sus, și care prin personalitatea lor au onorat Sălajul, îndeosebi Șimleu Silvaniei, au rostit cuvîntări înflăcărâte, pline de patriotism, iar mișcunea propusă adunării și adoptată de aceasta „cu aclamațiuni” a fost citită de Victor Deleu.

După Marea Unire din 1918, Cassiu Deleu, la chemarea Consiliului Dirigent, își va aduce contribuția la reorganizarea statului întregit, fiind șef al Consilieratului agricol local, mai întîi în Nușfalău, apoi în Șimleu și în final, în Gîrbău (azi jud. Cluj), de unde se trăgea soția lui, Cornelia Șandor. De aici se va stabili, mai tîrziu, la Turda, unde va muri în 1952.

Fetele s-au căsătorit și ele la vremea lor, întemeindu-și familii și urmîndu-și frații în respectarea tradițiilor familiale. Regina, cea mai mare fică a lui Daniel Deleu, s-a căsătorit cu Alexandru Sima, preot în Pericei; Cornelia, fiica mijlocie, cu Lazăr Maior, absolvent al Academiei de Agricultură din Cluj, stabilindu-se în Pericei, unde-și întemeiază o gospodărie model, iar Sabina se va căsători cu Nicolae Munthiu, neobositul secretar al Institutului de credit și economii „Silvania” din Șimleu.

Dintre cei șase urmași ai lui Daniel Deleu, nepoți ai pașoptistului Iacob Deleu și strănepoți ai înțeleptului preot Andrei Deleu, Victor și Ioan primul născut la Pericei, în 25 mai 1876, al doilea născut tot în Pericei, în 21 august 1877, se detașează prin activitatea intensă ce o desfășoară pînă în ultimele clipe ale vieții lor pe tărîm politic și cultural. Activitatea lor, și mai ales cea desfășurată de Victor Deleu, a depășit, atît prin aria de cuprindere, cît și prin semnificațiile ei majore, cadrul de interes local.

O vreme, fiind foarte apropiați ca vîrstă, biografiile lui *Victor și Ioan Deleu* se împletesc. Amîndoi încep să descifreze slovele cărții la școala românească din Periceii natal. Studiile liceale le vor urma la Gimnaziul minorit franciscan din Șimleu Silvaniei, între anii 1887—1891. Această conviețuire în doi, despărțiți de casa părintească, îi va apropia atît de mult pe cei doi frați, încît o viață întreagă își vor fi unul altuia buni prieteni și confesori. Temperamente diferite, aproape opuse, Ioan semănîndu-i bunicului Iacob, fire dezlănțuită, impulsivă, iar Victor Deleu mai degrabă tatălui, fire așezată, aflată permanent sub paza aspră a rațiunii, cei doi formau o bună „echipă”³².

Din 1891 și pînă în 1893, respectiv clasele a cincea și a șasea, sînt înscrși la Liceul superior evanghelic reformat din Zălau. Aici, în ultimul trimestru al anului școlar 1892—1893, Victor Deleu are un conflict cu unul dintre profesori într-o chestiune extrașcolară. Conflictul degenerază în invective violente, Victor Deleu fiind jignit în sentimentele sale naționale și n-a lipsit mult să se sfîrșească cu o încăierare. Împrejurarea aceasta îi determină pe cei doi frați să se retragă de la Liceul maghiar din Zălau și să se înscrie la licee românești. Poate că acest incident și viitoarele studii la școlile românești vor decide și soarta viitorilor luptători pe tărîm politic și cultural al românilor transilvăneni.

Așa se face că pentru anul școlar 1893—1894 pe Victor și Ioan Deleu îi vom găsi înscrși la Liceul românesc greco-catolic din Blaj. Dar atmosfera de aici se pare să nu fi fost pe placul celor doi sălăjeni, pentru că în trimestrul întîi al anului școlar 1894—1895 se vor înscrie la Liceul românesc ortodox „Andrei Șaguna” din Brașov, iar trimestrele doi și trei ale aceluiași an școlar le frecventează la Liceul românesc superior greco-catolic din Beiuș. Aici, la 29 iunie 1895, frații Victor și Ioan Deleu își trec examenul de maturitate. Să fie oare acest „vagabondaj” prin școli transilvănene un semn de moștenire a neastîmpăratului și temperamentului dezlănțuit al bunicului lor, Iacob Deleu? Poate că da!

După absolvirea studiilor liceale, drumurile celor doi frați se despart. Victor pleacă la Budapesta, urmînd acolo facultatea de drept, iar Ioan, care nu simte nici o atracție pentru studiul dreptului, va pleca la Graz, în Austria, unde se va înscrie la Academia comercială de acolo. Dar atmosfera teutonă de la Graz îi este insuportabilă. Graz-ul nu are un cerc studențesc românesc, ca și celelalte centre universitare din imperiu. În aceste împrejurări, tînărul care ar fi urmat mai degrabă studii umanistice, începe să disprețuiască științele eco-

³² Dr. Ovidiu Deleu, *Ioan Deleu (1877—1946). Notifiă biografică și amintiri*, mss. depus la Arh. Stat. Sălaj

nomice. Moartea prematură a tatălui său va fi pentru Ioan un motiv de a nu se mai întoarce la Graz. Rămâne în Pericei, la casa părintească, iar în scurtă vreme începe să funcționeze la banca „Silvania”. În timpul liber, acasă, Ioan Deleu își face din lectură o ocupație serioasă. Citește mult, dar nu la întâmplare, ci sistematic. Citește multă literatură română, revine la vechile lui preferințe, istoria și geografia. Va citi cu asiduitate operele lui Xenopol, Maiorescu sau Odobescu și Hașdeu. Îl va citi pe Iorga. Poeziile lui Eminescu, Coșbuc, Alecsandri, Șt. O. Iosif, Goga, precum și proza lui Slavici și Agârbiceanu îi sînt familiare. Lectura particulară îi va procura lui Ioan Deleu o frumoasă cultură românească, devenind repede cel mai subtil cunoscător al limbii române literare din Șimleu. Acest lucru îi va fi deosebit de folositor, întrucît nu mai era mult pînă cînd, la Șimleu, va apărea primul ziar românesc tipărit la Institutul tipografic și de editură „Victoria”, înființat în 1903, „Gazeta de Duminecă” (3 ianuarie 1904), unde Ioan Deleu va deveni redactor. Mai înainte de a fi redactorul *Gazetei de Duminecă*, Ioan Deleu va fi corespondentul „*Tribunei*” din Arad, pentru județul Sălaj.

Dar evenimentul editorial de importanță majoră care se va produce datorită osîrdiei lui Ioan Pop Reteaganul și Ioan P. Lazăr, prin întemeierea *Gazetei de Duminecă* va constitui în viața lui Ioan Deleu o cotitură. Îl vom găsi avîntat în publicistică, pentru care, se va dovedi pe parcurs, că are o adevărată vocație. În articolele sale, Ioan Deleu este un adevărat creator de limbă românească. Intra, pe sub bolțile presei, în viața publică. Și în această luptă, pe care abia o începea, dar pe care n-avea s-o părăsească decît în 1946, cînd moare, se conducea după deviza ce devenise blazon al familiei Deleu: atunci cînd activezi în viața publică nu urmărești decît binele public. Activitatea pe acest tărîm nu trebuie să pornească dintr-o vanitate sau ambiție efemeră, ea trebuie să fie un țel statornic, un standard în viața unui adevărat patriot. Are meritul de a reedita „*Gazeta de Duminecă*”, seria a doua, între anii 1920—1925.

Victor Deleu va absolvi dreptul la Budapesta în anul 1900, iar în 2 iunie al aceluiași an se prezintă la examenul de doctorat, la Facultatea de drept a Universității din Cluj, examen ce-l trece cu succes. La 31 octombrie 1900 se înscrie în Baroul Avocaților din Oradea, ca stagiar la George Maior, avocat din Pericei. Își continuă între timp, examenele, iar în 1902 își susține teza, devenind doctor în drept al Universității din Cluj. După satisfacerea stagiului militar cu termen redus, devenind ofițer de infanterie, Victor Deleu își continuă stagiul avocațional la Arad, pe lângă avocatul dr. Ioan Suciu, la început, apoi pe lângă avocatul dr. Aurel Crișan.

Tînărul avocat se avîntă cu tot entuziasmul în viața politico-culturală a Aradului, năzuința de afirmare a elementului românesc în lupta pentru cucerirea drepturilor naționale fiind deviza după care se conduceau în activitatea lor cercurile de intelectuali români pe care le frecventa Victor Deleu.

Aradul, acest vechi centru de cultură românească, va fi o școală bună pentru viitorul luptător. El va rămîne aici pînă în 1905, cînd se stabilește în Șimleu Silvaniei, după ce în 28, 29 aprilie și 1 mai 1905 Victor Deleu își va susține, la Budapesta, examenul de avocat, eliberîndu-i-se diploma nr. 124/1905 și se înscrie în Baroul Avocaților din Oradea.

„*Gazeta de Duminecă*” nr. 24 din 25 iunie 1905 își anunța cititorii „cu bucurie... că în săptămîna aceasta inteligența română din Șimleu iarăși s-a înmulțit cu un membru folositor. Domnul Victor Deleu, simpaticul fiu al Sălajului, adevărat și-a deschis cancelaria avocațională în Șimleu. Localul cancelariei domnului Deleu este în casele domnului dr. Iuliu Maniu, față cu scaldă de vaporii. Românii cari își cearcă dreptul pe la judecătoria deci, lasînd pe avocații străini, se pot îndrepta către domnia sa cu toată încrederea”.

Cei doi frați, Ioan și Victor Deleu, care-și începuseră, cu ani în urmă, laolaltă „drumul cărții”, se vor regăsi din nou, la începutul acestui frămîntat secol, în orașul de la poalele Măgurii, nu departe de Periceul natal, unde-i vom găsi adesea, adunați toți, în jurul mesei, la casa părintească.

Într-un fel, viața celor doi se împletește din nou, cită vreme același ideal îi călăuzește în acțiunile pe care le întreprind. Ioan Deleu va fi „mîna dreaptă” a lui Victor Deleu, adăugînd entuziasmul său proiectelor, inițiativelor și gîndurilor de viitor ale acestuia. Iar cînd în 1905, la 16 iulie, Victor Deleu devine redactorul responsabil al „*Gazetei de Duminecă*”, Ioan Deleu va fi în elementul său, nelipsind nici o clipă din redacție și tipografie, făcînd pe secretarul de redacție, mînuind perfect limba română literară se ce vorbea la începutul secolului. Este și motivul pentru care „*Gazeta de Duminecă*” ne apare astăzi, cum de altfel

a fost și atunci, nu un ziar în care se adunau regionalismele de tot felul, ci unul ce putea fi citit de către românii din toată Transilvania, și chiar de către cei din România, strădanile șimleuanilor într-ale publicisticii întrunind aprecieri ale unor literați și oameni de cultură, avându-i între colaboratori pe N. Iorga, Petre Dulfu, Theodor D. Speranția, George Coșbuc, Emil Isac, iar mai târziu avînd corespondenți permanenți în București și Budapesta.

În 1907, Victor Deleu este ales secretarul Reuniunii Femeilor Române Sălăjene, unde va activa cu multă pasiune.

Între timp, alături de Cassiu Deleu și dr. Victor Deleu, Ioan Deleu ia parte la toate manifestările românești din Șimleu Silvaniei. Parte dintre acestea le-am amintit cînd ne-am referit la Cassiu Deleu.

În 11 noiembrie 1908, Ioan Deleu este ales membru al Societății pentru fond de teatru român, filiala Șimleu, înființată în 1901, calitate în care își aduce o contribuție de seamă, prin articole, cronici, dări de seamă și recenzii publicate în presa vremii, precum și printr-o participare directă la manifestările organizate de către această societate. El este director de scenă al repetițiilor și spectacolelor.

În 1910 Victor Deleu părăsește redacția „Gazetei de Duminecă”, iar fratele mai mic îl urmează, aruncîndu-se în lupta electorală, prilejuită de alegerile electorale pentru parlament, din iunie 1910 și februarie 1911, alegeri în care Victor Deleu candidează în circumscripția electorală Șimleu Silvaniei, fiind primul candidat al Partidului Național Român din această circumscripție. Rămîne însă fidel jurnalisticii, fiind, în continuare, corespondentul sălăjean al „Tribunei” din Arad, apoi, din 1912, al ziarului „Românul” ce apărea tot la Arad.

Între timp, în 1911, la 24 aprilie, Victor Deleu se căsătorește cu Olivia Bardoși, pianistă, profesoară la Școala de fete a Astorei din Sibiu. Atmosfera de viață politică ce domnea în casa Deleilor, va fi acum, dublată în mod fericit, de una artistică, de certă valoare.

În 1910 apar primele simptome ale unei boli ce-l va țintui pe Ioan Deleu de un toiag toată viața. Dar temperamentul lui dezlănțuit, nimeni și nimic nu l-a stăvilit vreodată.

Dacă în războiul care i l-a răpit de lîngă el pe Victor, și care era, pentru transilvăneni, încă de la început, un război al dezrobirii, l-a ocolit pe Ioan Deleu, din cauza infirmității sale, la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918, în aceea zi istorică a tuturor românilor, unde avea să-l reîntîlnească pe Victor, venit în fruntea voluntarilor, de la Darnița-Kiev și acoperindu-se de glorie pe cîmpurile de luptă ale Mărășeștilor, nimeni nu l-a putut îndupleca să nu plece.

Asemenea momente istorice le trăiesc doar generații privilegiate, iar Ioan Deleu, ducînd în sine toate nădejdele și speranțele înaintașilor, trebuia să fie martorul acestui măreț eveniment.

Păcat că din „Jurnalul” lui Ioan Deleu nu s-au păstrat decît însemnările dintre 14 august—7 septembrie 1916. Ar fi fost o veritabilă frescă a vieții românilor din Sălaj din perioada războiului, cînd „terorizați de ungari și jidani”, mai ales după ce a „început războiul României”; cum notează în ziua de 15 august 1916, viața acestora era într-un permanent pericol. Nu lipseau batjocurile de tot felul, amenințările cu spînzurătoarea. În tot acest timp, pînă la sosirea trupelor române în Ardeal și instalarea administrației românești, Ioan Deleu își transforma odaia în sală de clasă pentru nepoții săi, Niculiță și Miorița.

Amenințările directe din partea honvezilor s-au înmulțit cînd aceștia „aflase, anume, că fratele nostru (Victor — n.n.) trecu cu voluntarii din Rusia în armata română...”.³³ S-a ordonat o drastică anchetă asupra Deleilor, cotată acum ca „familie de trădători”. În aceste condiții, familia Deleu își lichidează toate bunurile din Șimleu și se mută în Pericea. În Șimleu va reveni doar Ioan Deleu, în 1919, cînd „linia demarcațională” nu mai exista și cînd ultimele rezistențe maghiare din țară sînt înfrînte, puse pe fugă, Transilvania alăturîndu-se României, întregite la aceea dată și prin unirea de bună voie și necondiționată a Basarabiei și Bucovinei, străvechi pămînturi românești.

După eliberarea Periceului și Șimleului de hordele dezorganizate de soldați fără căpătii, care se dădeau la cele mai barbare apucături, localnicii l-au aclamat primar al Șimleului, iar Consiliul Dirigent îl confirmă.

³³ I. Deleu, *Amintiri în Gazeta de Duminecă*, Șimleu Silvaniei, anul IV, nr. 31 din 5 august 1923

Dar sarcina de primar al Șimleului, acum când țara ieșise dezechilibrată dintr-un asemenea război, cum a fost cel din 1914—1918, era foarte grea. Mai ales că noua administrație, în primele luni, n-a fost luată în seamă de către populația maghiară, ea, administrația, fiind considerată pasageră.

În 1920 Consiliul Dirigent se desființează, iar în 1922, când vin la cîrmă liberalii, Ioan Deleu va fi pus în disponibilitate din postul de primar, începînd cu 2 decembrie, prin Decretul nr. 5317/1922.

Părăsește, după cîțiva ani „Gazeta de Duminecă”, după ce fusese dascăl în publicistică unor valoroși condeieri, printre care Grațian C. Mărcuș, astăzi ziarist de peste 50 de ani. În anul 1925 candidează pentru alegerile comunale în Șimleu. Printre cei 12 consilieri aleși se numără și Ioan Deleu³⁴. În 1928 este numit secretar general al Prefecturii județului Sălaj, mutîndu-se cu domiciliul în Zălau. Avea certitudinea că numai așa va putea fi de un real folos pentru județul său. Credea că va putea realiza tot ce-și propusese, dar în curînd s-a convins că luptele de partid, interesele de partid, purtate pe față sau în culise nu numai că nu produc nici un bine poporului dar, dimpotrivă, opresc progresul. Interesele individuale și de grup primează. Binele general devine o vorbă goală. Ori, în astfel de împrejurări, lui Ioan Deleu îi vine greu, chiar imposibil, să pună în practică tot ce avea de gînd să facă pentru Sălajul său. Scîrbit de mașinațiunile politice ale lui Vodă Carol, Ioan Deleu, animat de idealuri înalte, dar pe care nu le va putea sluji în astfel de împrejurări, refuză să primească decorația „Steaua României” în grad de cavaler, restituind prefectului decretul și însemnul.

Pensionîndu-se, la începutul anului 1935 se mută la Cluj, unde, va fi bine primit. Clujul devenind acum „noul cuib al Deleilor” pînă la Dictatul de la Viena, cînd, în mod arbitrar, ni se răpește o parte din Transilvania, începînd, în teritoriul respectiv, atrocități, crime abominabile, masacre în masă, „opera civilizatoare” a ungarilor răzvrătiți pe Tratatul de Trianon și adăpîndu-se de la aceiași himeră, Ungaria Mare! După Dictat, Ioan Deleu se mută la Bădăcin, în locuința lui Iuliu Maniu, iar după reîntoarcerea familiei din pribegie, Ioan Deleu se mută din nou la Pericei. În 1946 se stinge, demn, tot așa precum a trăit. A murit, a fost așezat și el, nu departe de tatăl lui, de bunicul Iacob, în huma Periceiului, în Dealul Rupturii trăind cu noi și cu generațiile care vin crezul de-o viață a acestui om, a acestui mare patriot.

Familia Deleu, însă, a strălucit în toată plenitudinea ei, prin Victor Deleu.

VALENTIN DĂRABAN — DORU E. GORON

DELEU UNE FAMILLE DE COMBATANTS NATIONAUX DE SĂLAJ

(R e s u m é)

L'ouvrage, dont la première partie l'on publie dans ce numero, l'on veut une monographie dédiée à une famille qui pendant une période de 150 années, de le debut du XIX-ième siècle a donné, non seulement à Sălaj, mais aussi à la Transylvanie et au pays tout entier, des personnalités remarquables, des combattants actifs pour la réalisation de l'idéale de liberté nationale et sociale, de l'unité nationale de tous les roumains.

Dans la première partie de l'ouvrage, intitulé „Rădăcini” („Des Racines”), on rappelle quelque événements de la tourmentée histoire de Sălaj, se souvenir aussi une partie de la pléiade des personnalités qui ont attaché leur destin à celui de ces contrées: Grigore Maior, Iosif Pașca, Ignăție Darabant, Ioan Alexi, Simion Bărnuțiu, Alesandru Papiu Ilarian, Victor Russu, Ioniță Scipione Bădescu, Gheorghe Pop de Băsești, la famille Deleu, Ioan et Iuliu Maniu.

Les circonstances de l'éclatement de la revolution de 1848, aussi que la contribution de sălăgenois, en particulier de Iacob Deleu à la revolution, sont rélevées dans le chapitre „Bat

³⁴ *Gazeta de Duminecă*, Șimleu Silvaniei, anul VII, nr. 9—10 din 7 martie 1926

clopotele revoluției" („Les cloches de la Revolution sonnent"), pendant que dans le chapitre „Prin cultură, spre înfăptuirea României Mari" („Par la culture, vers la réalisation de la Grand Roumanie") on relève la grande importance de quelques associations culturelles et bancaires dans le but de préparer l'Union de le 1 Decembre 1918. Parmi d'autres sont impliqués dans cet ouvrage les Deleu: Daniel, Cassiu, Ioan et Victor. Parmi des autres actions on remarque le „Memorandum" des sălăjenois de 1861, ainsi que la participation des sălăjenois à la guerre de 1877 et au Memorandum de 1892.

Enfin, dans le dernier chapitre de cet ouvrage, on relate des aspects de l'activité des habitants de Sălaj jusque à la dernière guerre mondiale. Les personnalités de la famille Deleu profondément impliqués dans ces événements sont Ioan et Victor.

C'est à Victor Deleu, celui par qui la famille brilla dans toute sa plénitude, qu'on a réservé la II-ième partie de l'ouvrage.

DIN CORESPONDENȚA INEDITĂ A CĂRTURARULUI BIHOREAN IUSTIN POPFIU

În viața culturală a românilor transilvăneni s-au manifestat, în a doua jumătate a veacului trecut, numeroși cărturari militanți, care — alimentându-se din ideologia și dezideratele epocii luminilor — le-au conferit acestora o acută actualitate, îmbogățind sub raportul deschiderii sociale experiențele lor culturalizatoare, care vizau emanciparea spirituală a populației românești din sate și orașe, precum și pregătirea conștiințelor pentru momentul unirii tuturor fraților într-o patrie liberă și independentă. Generații întregi de intelectuali au acționat în aceste două direcții, dovedind reale calități de animatori culturali și o exemplară dăruire pentru cauza națională. De aceea, activitatea lor, adesea de o plurivalență surprinzătoare, merită o reconsiderare integrală, deoarece ea conține semnificații progresiste, dintre care am sublinia, cu deosebire, apropierea de popor, transformarea locuitorilor rurali în susținători conștiinți ai luptei pentru afirmare culturală, drepturi naționale și unitate.

Din această largă categorie de figuri culturale, reprezentative pentru epoca istorică la care ne-am referit, face parte și Iustin Popfiu, profesor de limba și literatura română la gimnaziul premonstratens din Oradea (din anul 1864) și conducător al Societății de lectură din Oradea (1864—1872), autor de versuri și lucrări de istorie literară, ca să ne oprim asupra celor mai cunoscute preocupări ale sale¹, la care am adăuga și scoaterea primului periodic românesc în Oradea. Desigur, rolul pe care acesta l-a avut în viața culturală a Crișanei a fost apreciat de cercetarea care ne precede², pe baza informației de care a dispus și în funcție de concepția interpreților. Ea n-a mers însă întotdeauna până la efectuarea unei reconstituiri corespunzătoare, ci s-a limitat la elemente de suprafață, interesante și acestea dar nu îndeajuns de revelatoare pentru actualizarea unei activități în multiple planuri, demonstrând o angajare socială totală, care a avut consecințe asupra vieții lui Iustin Popfiu, întreruptă prematur, la o vîrstă de numai 41 de ani.

Publicînd (ca anexe la prezenta lucrare) patru din corespondențele lui Iustin Popfiu cu George Barițiu, neluate în considerare de acei care i-au relevat meritele culturale, nu ne vom limita doar la valorificarea informației ine-

¹ T. Neș, *Oameni din Bihor. 1848—1918*, Oradea, 1937, p. 65—75; V. Vartolomei, *Iustin Popfiu, la centenarul nașterii lui*, Cluj, 1941, p. 3—56; Idem, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 119—152.

² *Ibidem*.

dite pe care acestea o conțin, ci vom releva — utilizând date din presa vremii — și alte momente din biografia acestuia, completând astfel profilul său de cărturar patriot. Menționăm că am reactualizat efectul dinamizator al conducerii de către Iustin Popfiiu a Societății de lectură, precum și unele componente viabile ale periodicului editat de el, intitulat *Amvonul*³.

De un real interes documentar este prezența lui Iustin Popfiiu în cadrul adunărilor generale ale Astrei⁴, deosebit de activă și care atestă, implicit, legăturile acestei importante societăți culturale cu românii din părțile Crișanei, situație confirmată și de alți membri orădeni ai societății, ca, de pildă, Iosif Vulcan și Iosif Roman⁵. În protocolul adunării generale a Asociațiunii transilvane pentru cultura și literatura poporului român, desfășurată la 26 august 1867 în Cluj, Iustin Popfiiu a fost propus de președintele adunării ca să fie ales, alături de Mihail Bohățel și Andrei Frâncu, ca notar ad-hoc⁶. Cu prilejul aceleiași adunări generale erau programate trei dizertații: *Despre creșterea tinereții și despre mijloacele prin care s-ar putea împiedeca sărăcirea poporului român* (de Lad. Vajda), *Despre economia naturală* (de dr. Tincu) și *Despre literatura română*⁷ (de Iustin Popfiiu), din care a fost susținută doar aceasta din urmă, sub titlul: *O privire fugitivă preste literatura română și lipsa unei istorie critice a literaturii române*. În cea de-a doua ședință, din 27 august 1867, același președinte i-a propus, ca semn de încredere, pe Iustin Popfiiu și Iosif Roman, ca să fie numiți „colectori”⁸ de taxe de membri prin părțile Bihorului, în atenția acestora stînd și acțiunea de sporire a membrilor societății, pentru a o întări și a-i asigura o bază mai largă de manifestare, pregătind terenul pentru organizarea și în Crișana a unor adunări generale, fapt întîmplat la finele veacului precedent.

În ședința extraordinară a comitetului Astrei, din 19 august 1868, a fost luată în discuție corespondența lui Iustin Popfiiu, prin intermediul căreia acesta făcea cunoscut că „are o dizertațiune pregătită pentru adunarea generală”⁹, care urma să aibă loc la Gherla, în luna august a anului respectiv. Participînd la lucrările acestei adunări generale, Iustin Popfiiu a fost iarăși ales notar ad-hoc¹⁰ (împreună cu Visarion Roman și Victor Mihali), a expus lucrarea cu

³ V. Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875*, Oradea, 1978, p. 64—246; Idem, *Presa românească din Bihor. 1849—1918 (I)*, în *Familia*, 1977, nr. 10, p. 9.

⁴ Idem, în *Crisia*, 1978, p. 565—569.

⁵ *Ibidem*, p. 566.

⁶ *Transilvania*, 1868, nr. 1, p. 1—2.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ *Ibidem*, nr. 9, p. 194—195. De menționat și alte forme de contact ale Astrei cu locuitorii români din Bihor. În ședința comitetului central din 2 iulie 1867 s-a anunțat hotărîrea comunei Criștior (din sudul Bihorului) de a ceda societății datoria (de 24 fl. și 80 cr.) ce o aveau față de ea „oamenii din Vidra de Sus... pentru pășunatul pre (h)otarul numitei comune” (*Transilvania*, 1868, nr. 6, p. 109). Nicolae Jiga a oferit societății 50 de fl. din datoria care trebuia să o încaseze de la George Raț, care a fost însă imposibil de obținut (*Ibidem*, nr. 14, p. 328). Oricum, demne de reținut sînt intențiile comunității amintite, precum și cele ale mecenatului orădean Nicolae Jiga, întemeietorul unei importante fundații școlare.

⁹ *Ibidem*, nr. 19, p. 461.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 20, p. 270.

titlul *Memoria lui Andrei Mureșianu*¹¹ și a făcut propunerea — semnificativă, ca expresie a unității noastre culturale, neatinsă în esența ei de fruntariile vremelnice — ca V. A. Urechia să fie ales membru „onorariu” al Astrei, datorită „meritelor ce și-a câștigat față cu mai multe institute naționale din patria (adică din România — n.n.), înavușind bibliotecile cu opuri prețuite”¹². Așadar, gândurile profesorului orădean se îndreptau spre patria-mamă, ca și cele ale altor intelectuali români din Bihor, ideea unității culturale și politice a tuturor românilor mocnind în conștiințe și exteriorizându-se numai atunci când împrejurările, dealtfel vitrege, o permiteau. Ea nu putea fi, decât arareori, formulată deschis și energic, acest gest presupunând mari riscuri, fiindcă autoritățile dualiste căutau cu perseverență și brutalitate să o mențină în penumbră, anihilarea ei fiind absolut imposibilă.

Realizând o notabilă experiență ca membru al Astrei, Iustin Popfii este din nou ales notar al adunării generale a societății din august 1869, de la Șomcuta¹³, când a prezentat dizertația *Despre limbă, ca conservatoare a naționalității* (în sens de națiunii — n.n.) *române*¹⁴. La această adunare generală, el a propus pe Adolf Mussafia, profesor de limba italiană la Universitatea din Viena, ca membru „onorariu” al Astrei, despre care afirmă că este „un bărbat de înaltă erudițiune, care din simpatia ce o nutrește către națiunea română a studiat limba noastră cu temei” și în prelegerile pe care le ține la universitate „asupra gramaticii comparative a limbilor romanice, e cu distinsă atențiune și la limba română”. Același specialist a publicat în analele Academiei austriece „un studiu erudit asupra vocalizațiunii române, edat și în broșură separată”. Propunerea sa, pe deplin argumentată, este primită „cu aclamațiune”¹⁵ de participanții la adunarea generală de la Șomcuta.

Stabilind, cu ocazia acestor importante acțiuni cultural-naționale, contacte strânse cu fruntașii culturali ai românilor din monarhia dualistă austro-ungară, Iustin Popfii le întreține printr-o necesară corespondență, din care s-a păstrat extrem de puțină, cunoscută parțial. Cea cu George Barițiu se află în fondul de manuscrise al Bibliotecii Academiei R.S.R. și, ca atare, este accesibilă cercetării istoriografice. Într-o scrisoare trimisă lui George Barițiu, la 25 octombrie 1869¹⁶, îi solicita acestuia expedierea a opt exemplare din *Dicționarul unguresc—românesc*, apărut în același an sub semnătura cunoscutului publicist transilvănean. Își exprima convingerea că va găsi persoane interesate de dicționar și printre locuitorii maghiari din Bihor. Iustin Popfii se simte dator să-l informeze pe Barițiu, care era și secretarul Astrei și se ocupa de editarea oficiosului societății, revista *Transilvania*, că nu i-a pus la dispoziție textul celor două discursuri rostite la adunările generale de la Gherla

¹¹ *Ibidem*, p. 471.

¹² *Ibidem*, nr. 23, p. 554.

¹³ *Ibidem*, 1869, nr. 19, p. 217.

¹⁴ *Ibidem*, p. 218.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 21, p. 246. Precizăm că Iustin Popfii a figurat printre autorii de dizertațiuni la adunarea generală a Astrei din Năsăud (august 1870), însă nu și-a putut rosti discursul său despre *Necesitatea cultului național* (*Transilvania*, 1870, nr. 19, p. 226 și nr. 20, p. 238).

¹⁶ *Anexe documentare*, nr. 1.

și Șomcuta, deoarece intenționează să le includă în volumul său de *Poesie și proză*, pe care-l pregătește pentru tipar și-l vrea consolidat sub raport valoric. Regreta că în ce privește „cauzele... naționale doară nu am stat niciodată așa de rău”¹⁷, recunoscînd că a mai redus din dinamismul acțiunii sale culturalizatoare, prestate nu numai prin intermediul presei și al catedrei de limba și literatura română, cît mai ales în cadrul Societății de lectură din Oradea, autentic factor de afirmare spirituală a tineretului român și de formare a conștiinței naționale a acestuia.

Conform practicii obișnuite în epocă, de a face — în coloanele presei — invitate la prenumerațiune pentru noile periodice editate, Iustin Popfii apelează în acest sens la serviciile lui Iosif Vulcan (redactor responsabil, editor și proprietar al revistei *Familia*, care pînă în 1880 a apărut la Budapesta) și George Barițiu, desigur pentru a-i populariza inițiativa și a-i prezenta favorabil realizările publicistice. Este deci explicabil faptul că în paginile *Familiei* vor fi consemnate multiple note despre strădania lui Iustin Popfii de a tipări *Amvonul*, cel dintîi periodic românesc editat în Bihor. Reținem din cuprinsul acestora cîteva pasagii de oarecare semnificație culturală. Iosif Vulcan anunță cu satisfacție, la 31 octombrie 1867, că în curînd va „ieși” la Oradea o „foaie periodică”¹⁸, în condiții grafice excelente („pe hîrtie fină, în format elegant și cu litere frumoase”). Sînt comunicate apoi sumare informații despre conținutul periodicului amintit, după care Vulcan revine, într-un alt număr al revistei sale, salutînd „cu bucurie această întreprindere” și recomandînd-o „atențiunii”¹⁹ cititorilor presei românești. La 18 decembrie 1867, Iustin Popfii se adresează prenumeraților, oferind detalii despre „foia” ce urmaază să o editeze, timpul cînd va apare primul ei număr, subliniind împrejurarea că abonații „încursi pînă acuma” sînt din toate „părțile, chiar și din România liberă”²⁰, ceea ce — cum era și firesc — îi dădea speranțe de „reeșire îmbucurătoare”, astfel că a dispus tipărirea *Amvonului* în 1000 exemplare²¹.

În numărul din 8 aprilie 1868 al *Familiei* este reprodus un interesant comentariu apărut în *Amvonul*, sub semnătura lui Iustin Popfii. Avînd ca obiect activitatea publicistică și pe tărîm național a lui George Barițiu, textul în discuție este următorul: „Demnului bărbat, care încărungi în serviciul națiunii și care lucră și astăzi cu foc juvenil în cîmpul literaturii, ne este a face — cutezăm a zice, în numele publicului — o modestă întrebare: cînd cugetă a ne fericita pre noi și literatura cu o colecțiune a erudiților săi articli politici, istorici, literari, etc. . . . publicați de cîteva decenii încoace prin organele noastre publice, și mai vîrtos în *Gazeta* și *Foaia* din Brașov?. Acei articli cuprind rezultatele studiilor sale adînci, discută, lămuresc întrebările cele mai vitale ale existenței noastre politice, sociale etc. Cine nu vede dar, că adunați și publicați într-o colecțiune bine aranjată, nu numai că ar deservi bărbatilor noștri de o lectură prea instructivă, ci le-ar întinde chiar armele cele mai nece-

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Familia*, 1867, nr. 41, p. 491.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 43, p. 515.

²⁰ *Ibidem*, nr. 47, p. 563.

²¹ *Ibidem*.

sarie, mai potrice în luptele înfocate ce curg prin diete...²² (subl. ns.). La acest îndemn, George Barițiu răspunde printr-o *Epistolă privată*, publicată în *Transilvania* și din care desprindem această frază: „Îmi veți concede Domnii mei (adică Iustin Popfii și Iosif Vulcan — n.n.), că nici un publicist nu va cuteza a pretinde pentru toate lucrările sale o valoare durătoare...”. Au importanță, după opinia sa, numai acele materiale care reflectă într-un mod semnificativ o realitate istorică²³, ce va fi stabilită de critica de specialitate. Evaluează, totodată, propria-i activitate publicistică și se referă la posibilele condiții de tipărire a ceea ce reprezintă într-adevăr partea ei neperisabilă.

Dintre momentele reliefante ale biografiei lui Iustin Popfii consemnăm „întrunirea (din 13 iunie 1870 — n.n.) a unei frumoase cunune de oaspeți români și neromâni pentru serbarea onomasticeii eminentului român și bărbat de literă”²⁴, cum a fost caracterizat profesorul orădean. La această festivitate, care dezvăluia prestigiul de care se bucura animatorul vieții culturale orădene, au luat parte Ioan Pop (rectorul seminarului „domestic”), profesori de la Academia de drept și de la celelalte instituții școlare locale, redactori ai unor ziare, „oficiantii comitatensi”, avocați, funcționari, preoți, studenți și „dame române”²⁵. Profesorul universitar Kudelka și-a exprimat stima pe care o poartă celui care a dovedit „înalte virtuți” și o „comportare... afabilă în viața publică”²⁶. Considerația de care beneficia activitatea lui Iustin Popfii, atât din partea intelectualilor români cât și a celor maghiari, era pe deplin întemeiată, deoarece în această perioadă a existenței sale profesorul orădean a depus mari eforturi în direcția afirmării culturale a românilor din Crișana, relevându-se chiar într-un context mai larg, transilvănean.

De altfel, în vara anului 1871 el a fost nevoit să se trateze la băile din Carlsbad, în vederea restabilirii sănătății „sdruncinate din cauza activității sale prea încordate”²⁷. Boala „cronică” l-a reținut, așadar, din îndeletnicirile sale, fiind — din acest motiv — obligat să renunțe la conducerea Societății de lectură, care a intrat într-o perioadă de încercări, încheiată prin suprimarea ei, în anul 1875, de către autoritățile orașului de pe Crișul Repede. A fost o însemnată pierdere pentru viața culturală a românilor bihoreni, substituită parțial prin înființarea unei noi societăți, de data aceasta a unei muzicale: Reuniunea de cântări „Hilaria” (1875).

Raporturile epistolare ale lui Iustin Popfii cu George Barițiu cunosc în anul 1875 o reactivare, determinată de intenția celui dintâi de a obține sprijinul Asteii în scopul de a tipări și multiplica „orațiunea funebrală ținută la înmormântarea neuitatului nostru V. L. Pop”²⁸, care inițial a apărut în ziarul *Nagyvárad*, ca și în broșură separată. În situația că societatea transilvăneană

²² *Ibidem*, 1868, nr. 11, p. 131.

²³ *Transilvania*, 1868, nr. 10, p. 231—232.

²⁴ *Familia*, 1870, nr. 24, p. 286.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, 1871, nr. 32, p. 382.

²⁸ *Anexe documentare*, nr. 3.

va realiza această cerință, Iustin Popfiiu este de acord ca beneficiul realizat din vânzarea „orațiunii” să fie oferit Academiei Române. De observat și rigooarea cu care Iustin Popfiiu analizează modul cum a fost tipărit textul respectiv în ziarul *Federațiunea*²⁹.

Am reconstituit, pe baza unor informații documentare necunoscute, unele aspecte din multiplele preocupări de factură culturală ale lui Iustin Popfiiu, stăruind asupra relațiilor sale cu George Barițiu și Iosif Vulcan, ca și în ce privește contribuția sa la activitatea *Astrei*, prin notabilele propuneri de membri „onorari” și susținerea consecutivă a patru dizertații, caz deosebit de rar în istoria acestei societăți. Reiese, cu claritate, faptul că profesorul orădean era implicat profund în viața culturală a românilor transilvăneni, fiind un autentic militant pentru emanciparea lor spirituală și consolidarea unității noastre naționale.

VIOREL FAUR

ANEXE

I. Prea onorabile Domnule!

Binevoiește a-mi transmite din *Dicționarul mag(h)iaro-român*¹ deocamdată opt exemplare cu nahnahme². Sper a putea aduna încă și între mag(h)iaari un număr orecare de prenumerații; voia și-au descoperit-o mai mulți, înse neputînd încasa încă prețul de la densii, de astă dată rămîn.

Cauza, pentru care nu am transmis nici pînă astăzi discursul ținut la Șomcuta-Mare spre publicare în *Transilvania* este că, avînd de a eda³ în scurt unele dintre operatele mele într-un volum sub titlul: *Poesia și prosa*⁴, am voit ca acel volum, și altcum poate de puțină valoare, să cîștige în preț cel puțin prin aceea, că unele operate ale mele, precum discursul de la Gherla și Șomcuta⁵, se vor publica acum, pentru înția oară, aici⁶.

²⁹ *Ibidem*, nr. 4.

¹ George Barițiu, *Dictionariu ungurescu-românesc*, Brașov, 1869.

² pe nume

³ a edita

⁴ Iustin Popfiiu, *Poesia și prosa*, Tom I, Oradea Mare, 1870.

⁵ La adunarea generală a *Astrei* de la Gherla (25 august 1868), Iustin Popfiiu a citit dizertația intitulată *Memoria lui Andrei Mureșianu*, care a fost ascultat cu cea mai „viuă plăcere” (*Transilvania*, 1868, nr. 20, p. 471). Cu prilejul adunării generale de la Șomcuta (10 august 1869), Iustin Popfiiu a susținut lucrarea *Despre limbă ca conservatoare a naționalității române* (*Transilvania*, 1869, nr. 19, p. 218).

⁶ Este surprinzător faptul că, deși Iustin Popfiiu îi face cunoscută lui George Barițiu intenția de a include cele două discursuri în volumul său *Poesie și prosă* — justificînd în acest fel netrimiterarea lor spre publicare, în timp oportun, în revista *Transilvania* —, acestea nu au apărut, totuși, în cuprinsul cărții respective, care nu conține, în afară de poezii, numai întinsa lucrare *O privire fugitivă peste literatura română și lipsa unei istorii critice a literaturii române*, care a fost citită de autor în adunarea generală a *Astrei* de la Cluj (august 1867). Ea a fost inițial tipărită în paginile *Familiei* (1867, nr. 38, p. 452—455; nr. 39, p. 464—467; nr. 40, p. 475—478; nr. 41, p. 484—487 și nr. 42, p. 495—499), de unde a fost reproducă în *Transilvania* (1867, nr. 2, p. 27—30; nr. 3, p. 44—48; nr. 4, p. 55—61 și nr. 5, p. 81—90). De remarcat împrejurarea că și în invitarea la prenumerațiune pentru cartea *Poesia și prosa*, I. Popfiiu atrăgea atenția cititorilor că în ea vor fi

Cu cauzele bisericești și naționale doară nu am stat niciodată așa de rău, ca în prezent. Ne mângâie speranța că: Dabit Deus his quoque firem.

Primește prea onorabile Domnule! descoperirea distinsei mele reverențe, cu care sum⁷

șerb pl(ecat),
Iustin Popfiu⁸

Oradea Mare, 25/10 1869

II. Prea onorabile Domnule redactor!

Contînd la bunăvoința Domniei tale (î)mi iau libertate a-ți străpune aci o invitare de prenumerațiune la *Amvonul*⁹, foaie bisericească ce voi să o continuu iară pe anul 1871, rugîndu-te să aibi bunătate a face amintire despre această publicare în prețuitul jurnal¹⁰ ce redactezi spre încunoștințarea onoratului cler.

Cu această ocaziune, am onoare a-ți străpune și un exemplar din opul meu *Poesia și prosa*, care apără în zilele aceste de sub tipar, rugîndu-te să binevoiești a-l recomanda — dacă vei afla că are ceva preț — părtinirii publicului.

Dacă prea onorabila Domnia ta vei avea bunătate a te îngriji să iasă în foaia ce redactezi și vr-o recenziune⁸ despre acest op, mă voi simți foarte deobligat.

După cari primește prea onorabile Domnule redactor descoperirea distinsei stime ce-ți păstrează.

Al prea on(oratului) Domniei tale,

devotat:

Iustin Popfiu⁹

Oradea Mare, 20 oct(ombrie) 1870

III. Prea onorabile Domnule redactor!

Mi s-a exprimat din mai multe părți dorința (de) a-mi publica și (în) românește oratiunea funebrală ținută la înmormîntarea neuitatului nostru V. L. Pop, care mag(h)iarește publicîndu-se *per extensum* în foaia locală *Nagyvárad*¹⁰, fu de acolo retipărit și în broșure separate.

Occupatiunile multe, acumulate chiar acum, mă împiedecară a face traducerea mai curînd. Astăzi o am trimis foilor noastre din Pesta. Nu dispun de atîta timp, ca să o pot decopia în mai multe exemplare. Drept ace(e)a vin a te ruga cu reverență prea onorabile Domnule! să aibi bunătate a publica acel discurs — dacă vei afla cu cale — după oarecare foaie pëstană și în prețuitele coloane ale foaiei Asoc(iațiunii), care ospitalitate sperînd-o, îți anticipez încă de acum mulțumita cea mai cordială.

Oare nu ar fi bine a se retipări discursul după foaia Asoc(iațiunii) și în broșure separate, în vreo 1—2.000 de exemplare pe speșele Asoc(iațiunii) — cum se face și cu textul mag(h)iar — și a se vinde apoi cu un preț moderat de 20 cr(eișari) cu ocaziunea adunării gen(erale) și de pe alte căli p.e. în beneficiul fondului Academiei române. Unii vor fi poate destul de galanți a le plăti și mai bine, și astfel încă ar incurge o sumuliță oarecare. În datul

„publicate pentru înția oară“ cele două discursuri rostite de el la adunările generale din Cîherla și Șomcuta. Motivația gestului ne este necunoscută. Presupunem că n-a dispus de mijloacele materiale necesare editării textelor acestor discursuri, situație care l-a determinat să treacă pe foaia de titlu a cărții *Tomul I*, ceea ce înseamnă că se gîndea să tipărească și un al doilea, în care să fie publicate și lucrările menționate.

⁷ Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom. p. 20.

⁸ În *Transilvania* din 15 ianuarie 1870 (nr. 2, p. 28) apăruse deja o *Invitare la prenumerațiune la Poesia și prosa*, Tom I, 1870 (de Iustin Popfiu).

⁹ Biblioteca Academiei R.S.R., Mss. rom. 1006, f. 109.

¹⁰ *Nagyvárad*, 1875, nr. 49, p. 1—3 și nrș 50, p. 1—3.

de azi am scris în această cauză și secretariului II al Asoc(iațiunii) D.V. să judecați, cum veți afla mai înțelept.

Primește, te rog, prea onorabile Domnule redactor descoperirea considerațiunii și reverinței mele celei mai sincere, cu care sum

Al prea onor(atei) D(omniei) tale, prea devotat:

Iustin Popfiiu, profesor¹¹

Oradea Mare 30/3 1875

IV. Prea onorabile Domnule!

După ce *Albina* nu publică orațiunea mea funebrală asupra baronului Pop, din cauza că — precum (i)mi scrie V(incențiu) Babeș — așteaptă atîta material urgent publicarea, încît nici peste un jumătate de an nu i-ar fi posibil a-i face loc; nu rămîne alta decît să binevoiești a o publica după textul publicat în *Federațiune(a)*, în care însă se făcure parte schimbări arbitrare din partea redactorului, parte unele erate fără voia redactorului, cari vin a le corege, dacă încă nu e tîrziu.

1. În *Federațiune(a)* redactorul, fără îndoială pentru de a scruta, omise pretotindene textul original al citatelor, afară de unul două locuri; și poate (?) numai textul românesc, care în cele mai multe locuri nu e traducerea, ci un fel de parafrază a textului original. Prin astfel de omisiuni ne facem culpabili de citare nefidelă, și derogăm întregității discursului, care-și are o forță și frumusețe a sa chiar în aceste citate și în parafrăzarea lor subadausă. Deci sum de părerea, că aceste să se pună așa, precum acele le-am pus eu.

2. Se făcure fără voia redactorului unele erate de tipar turburătoare de înțeles; așa pe pag. 77 a *Fed(erațiunii)*, col. I, alin. 1 de în loc de *deși*; pe pag. 78, col. III, *ordinea* în loc de *ordona*; col. IV, *pe unde a întors* în loc de *pe unde s-a întors*, și mai vîrtos în pun(c)tu *Pre altul îl amețește nălțimea* etc; tot pe aceea pag., col. IV, unde s-a(u) schimbat sentințele, aruncîndu-se una cu patru șire mai în jos etc., precum se va vedea din manuscrisul alăturat, care mi l-a retrimis *Albina*, și care îl străpun pentru de a se putea întrebuința la tipărirea în *Transilvania*¹² și astfel a se putea publica textul în întregitatea sa.

Pappfalvay¹³ e profesor în Beiuș. I-am scris în cauza amintită.

Primește, te rog, expresiunea celor mai sincere reverințe și intime stime de la cel ce sum, Al prea on(oratului) D(omniei) tale,

cel mai devotat:

Iustin Popfiiu, profesor¹⁴

Oradea Mare, 22 apr(ilie) 1875

CORRESPONDANCE INÉDITE DE L'ÉRUDIT IUSTIN POPFIIU

(R é s u m é)

L'auteur présente des aspects moins connus de l'activité de Iustin Popfiiu, personnalité de la vie culturelle de Bihor, le siècle passée, en insistant surtout sur sa manifestation dans le cadre des assemblées générales de la société *Astra*, en tant que rédacteur responsable du premier périodique roumain de Bihor, *Amvonul* (La Chaire) — 1868, ainsi que sur ses liaisons avec le bien connu publiciste et homme politique transylvain — George Barițiu.

Comme annexes documentaires à cet ouvrage, on reproduit quatre lettres de Iustin Popfiiu envoyées à George Barițiu.

¹¹ Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom.* 1006, f. 406.

¹² Iustin Popfiiu, *Orațiune funebrală rostită la înmormîntarea baronului Vasiliu L. Pop, în Transilvania*, 1875, nr. 9, p. 104—107 și nr. 10, p. 119—123.

¹³ Iuliu Pappfalvay a fost profesor la gimnaziul superior „Samuil Vulcan” din Beiuș între anii 1874—1881. A fost numit, în 1882, profesor de limba și literatura română la gimnaziul premonstratsens din Oradea (C. Pavel, *Școalele din Beiuș*, (Tipografia „Doina”), Beiuș, p. 178).

¹⁴ Biblioteca Academiei R.S.R., *Mss. rom.* 1006, f. 412—413.

DIN ACTIVITATEA „UNIUNII FOȘTILOR VOLUNTARI DIN RĂZBOIUL PENTRU ÎNTREGIREA NEAMULUI (U.F.V.R.)

Elaborarea unor studii de sinteză în istoria modernă și contemporană necesită continuarea eforturilor preliminare, a studiilor analitice, monografice, căci încă o însemnată parte a informațiilor, documentelor, materialelor este într-o stare amorfă, neprelucrată. Înserierea acestor informații, ordonarea lor va îmbogăți materia preliminară a unor noi elaborări sintetice, necesare din timp în timp. E vorba de elaborarea monografiilor de localități, provincii, a instituțiilor, întreprinderilor, societăților cu sau fără personalitate juridică ce au lăsat oarecari urme agitând idei, luptând pentru un țel, mobilizând pentru el mijloace umane și materiale. O astfel de societate care a activat în perioada interbelică a fost „Uniunea Foștilor Voluntari din Războiul pentru Întregirea Neamului“ (U.F.V.R.).

Asociațiile de veterani au fost cunoscute în Transilvania din secolul XIX¹, acelea ale foștilor combatanți din „K.u.K. Armee“, nu prea cercetate de români, căci în Transilvania această armată avea practic rol de trupe de ocupație. Foștii grăniceri români din regimentele grănicerești aveau și ei anume organizații, de altă natură însă, liantul fiind composeseoratele din acele regiuni, deși asociațiile foștilor grăniceri nu se limitau la o strictă activitate de administrare și fructificare a fondurilor lor funciare și de altă natură.

După „marele război“ din 1914—18 asociațiile de veterani, de foști luptători au proliferat în toată Europa, mai ales în rîndul țărilor învingătoare, dar și în cele învinse. Cum se știe, românii din Transilvania au fost siliți, vreme de patru ani, să lupte pentru victoria unui imperiu care era unul din cei mai mari inamici, de secole, ai poporului român. De aici și lipsa lor totală de entuziasm pentru cauza dublei monarhii. Mulți români de vîrsta încorporării au preîntîmpinat înrolarea prin trecerea munților în Țară și o fracțiune însemnată din ei s-au prezentat, ca voluntari, în armata română, pentru a participa la dezrobirea Transilvaniei.

Din rîndurile prizonierilor armatei austro-ungare în țările Antantei s-au organizat în ultimii ani ai războiului, din inițiativa acestor prizonieri și cu aprobarea guvernelor respective, corpuri de armată naționale cehe, române, etc.,

¹ De exemplu „Asociația militarilor veterani arhiducele Josef August“ din Făgăraș, înființată în 1894 (al cărei sigiliu se află în colecțiile Muzeului Brukenthal, nr. inv. M. 2351).

care s-au încadrat în armatele aliate luptând împotriva Puterilor Centrale, a Austro-Ungariei îndeosebi, inamicul comun al acestor popoare².

După împlinirea marelui deziderat al Unirii, acești luptători, deveniți cetățeni ai României, se încadrează în viața țării întregite. Din rațiuni sentimentale — nu de neglijat în cazul acestui fel de asociații patriotice — vrînd unii să-și valorifice doleanțele economice, sociale, ei se vor organiza în „Uniunea Foștilor Voluntari din Războiul pentru Întregirea Neamului“ (abreviat U.F.V.R.). Aveau în față modelul „Uniunii Foștilor Luptători“, alcătuită din veteranii armatei Vechiului Regat.

Organizarea propriu-zisă, după ce ideea se vehiculase cu cîteva luni înainte, are loc în 29 august 1922. Din primăvară încă, C. G. Pietrariu, locotenent-colonel în rezervă, luase inițiativa organizării unui congres de constituire la Arad, amînat pentru 28—29 august. Participă cca 500 de foști voluntari³. Se constituie oficial Uniunea, se votează statutele, se alege conducerea (Victor Deleu președinte, Petre Nemoianu prim-secretar, în comitetul central figurînd și Ion Agârbiceanu)⁴, se preconizează publicarea unui organ de presă — viitoarea „Gazeta Voluntarilor“⁵ (cu apariție destul de neregulată). Se înregistrează și donații pecuniare pentru punerea bazelor financiare ale organizației. Contribuie, bineînțeles, în primul rînd foștii voluntari mai bine situați materialicește, de profesii libere mai ales. Își dau obolul mai modest și membrii țărani, care erau și cei mai mulți. Dar vin și donații dinafară, ale vechilor militanți naționali, între care găsim și numele doctorului Petru Groza din Deva, subscriber cu 600 de lei, prin care abonează 10 voluntari săraci la „Gazeta Voluntarilor“⁶. Întemeierea organizației a fost primită cu simpatie de opinia publică, sensibilizată la tot ce reamintea unitatea națională atît de proaspăt înfăptuită.

Statutele⁷ prevedeau modul de organizare al Uniunii, admisibilitatea mem-

² Vezi pe larg la C. Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României* (1916—1919), II, București, 1924; D. Tuțu, în *Studii — Revistă de istorie*, 21, 6, 1968 etc.

³ Numărul mic relativ la numărul total al foștilor voluntari fiind motivat prin refuzul administrației căilor ferate de a aproba bilete cu reducere.

⁴ Cf. *Gazeta Voluntarilor* (Cluj), nr. 19 din 24 mai 1923, p. 1; și *ibidem*, nr. 1 din 1 ian. 1923, p. 1—2.

⁵ Numărul 1 apare la 1 ian. 1923 la Cluj, avîndu-l ca redactor responsabil pe Petre Nemoianu, A. Neguș secretar de redacție, girant responsabil Emil Deciu. Personalul redacției a fluctuat, în legătură cu schimbarea domiciliului unora dintre membri (P. Nemoianu pleacă din Cluj în 30 apr. 1923), sau cu neînțelegerile dintre ei, fiind unii înregimentati în partide politice adverse.

⁶ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 5 din 4 febr. 1923, p. 3.

⁷ *ibidem*, nr. 1 din 1 ian. 1923, p. 7. Între altele prevedeau ca fondurile de orice fel ale Uniunii vor trece la desființarea ei în patrimoniul Astei. Așa se face că Muzeul Brukenthal, care a înglobat în 1950 colecțiile (nerisipite) Astei, cuprinde și un steag, eșarfe și banderole tricolore pentru festivități ale U.F.V.R., parte din decorațiile membrilor ei (nr. inv. M. 1723; M. 5281; M. 1602; M. 1603; M. 1604; M. 1605; M. 1606; M. 1607). Documentele U.F.V.R. (despărțămîntul Sibiu și Regionala Sudului Transilvaniei) au fost preluate de Arh. Stat. Filiala Sibiu.

Statutele au fost aprobate de ministerul de interne prin adresa 9823 din 10 febr. 1923, cu unele modificări la articolele care erau în contradicție cu legislația existentă (păstrarea documentelor militare, eliberarea de adeverințe), cf. *ibidem*, nr. 7 din 18 febr. 1923, p. 1.

brilor (prin facerea dovezii de a fi luptat ca voluntar în armata română sau într-una din armatele aliate), țelul ei. Uniunea urma să mijlocească continuitatea relațiilor între foștii voluntari, să întrețină, legături cu organizațiile similare din țară și fostele aliate, să militeze pentru întărirea statului național unitar, să facă propagandă patriotică și să militeze pentru interesele — economice inclusiv — de grup sau individuale ale foștilor voluntari. Uniunea începe a-și organiza „despărțăminte” locale, din inițiativele unor foști voluntari, ca Ion Baltariu la Alba⁸, Josif Velovan la Sibiu⁹ și alții, cu participarea destul de însemnată uneori — peste 100 la județul Tîrnava Mare¹⁰, 120 la Arad¹¹ și se constituie chiar despărțăminte comunale în satele mai populate, ca Zărand, Cîlnic, Șeica Mare¹², mai târziu și în altele, ca Rășinari, Mohu, Armeni, Săliște¹³ etc. În fruntea lor găsim și personalități de oarecare notorietate, ca gazetarul Victor Branște din Brașov (fratele lui Valeriu Branște), Sever Bocu la Arad, Remus Cosma (fiul lui Partenie Cosma) la Sibiu. Totuși înscrierile nu urmau ritmul dorit de inițiatorii Uniunii, astfel că înregistrăm apeluri periodice la afiliere de noi membri¹⁴. Țăranii, care formau grosul foștilor voluntari (deși întâlnim între membri și destui muncitori) erau destul de greu de urnit la o activitate permanentă ce presupunea prezență la diverse manifestări, cotizații¹⁵, abonamente la gazeta Uniunii¹⁶. De la începutul pînă la sfîrșitul activității ei, Uniunea a fost dominată de avocați și alți liber profesioniști destul de independenți materialicește și cu un buget de timp care să le permită organizarea unor acțiuni și participarea la ele (ex. Victor Deleu, P. Nemoianu, Sever Bocu, Voicu Nițescu, Pompiliu Simonetti etc.). În general aceștia fuseseră ofițeri în timpul campaniilor, avînd, astfel încă un ascendent asupra membrilor de rînd (de altfel și regulamentul disciplinar prevedea obligația respectului pentru gradele superioare). Unii din ei urmăreau acum să-și facă din voluntariat un capital politic. La dezideratul expus în statute ca personalul administrativ al Uniunii să fie eventual salariat nu s-a ajuns, astfel că s-a lucrat și aici pe bază de ... voluntariat. Nu s-a ajuns nici la alcătuirea anuarului și istoricului corpului voluntarilor, periodicitatea congreselor și a apariției gazetei săptămînale fiind

⁸ *Foaia Poporului* (Sibiu), nr. 36 din 10 sept. 1922, p. 3.

⁹ *Ibidem*, nr. 13 din 30 martie 1924, p. 3.

¹⁰ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 18 din 17 mai 1923, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, nr. 19 din 24 mai 1923, p. 1.

¹² *Ibidem*, nr. 18 din 17 mai 1923, p. 1.

¹³ Arh. Stat., Filiala Sibiu, Fond U.F.V.R., dosar 1, nenumrotat.

¹⁴ Cf. *Dreptul Nostru* (Sibiu), din 11 oct. 1925, p. 2.

¹⁵ La un moment dat despărțămîntul Sibiu era restant la cotizații cu 15.000 lei, cf. *Gazeta Voluntarilor*, nr. 3 din 5 febr. 1932, p. 1; dificultatea strîngerii cotizațiilor era endemică, despărțămintele arătînd lipsa de interes a membrilor țărani care nu mai aveau încredere în eficiența organizației care nu putuse să asigure împroprietărirea tuturor — cf. adresa despărțămîntului Sibiu către președintele U.F.V.R. din Cluj la 25 apr. 1932, Arh. Stat., Filiala Sibiu, *loc. cit.*, dosar 3, nenumrotat. Dificultățile financiare au fost și cauza sistărilor apariției *Gazetei Voluntarilor*.

¹⁶ În Sibiu erau 17 abonați pe 1932 la *Gazeta Voluntarilor* (din care un simpatizant nemembru), la 717 voluntari. Arh. St. Filiala Sibiu, *loc. cit.*, dosar 3, tablou cu abonații la *Gazeta Voluntarilor* din 12.I.1932, nenumrotat.

și ea neregulată¹⁷. Din numărul total al voluntarilor care au supraviețuit războiului¹⁸ numai o parte au activat ca membri ai Uniunii. Totuși, în satele din sudul Transilvaniei mai ales, și țărani se interesau de organizație¹⁹. Se fac repetate recensăminte ale voluntarilor, uneori pe cale oficială²⁰. Cele mai multe organizații erau, firește, în Transilvania, comparativ mai puține în Bucovina, dar funcționau și în alte regiuni ale țării, organizația din București fiind dintre cele mai active.

Cum am mai amintit, statutele prevedeau neangajarea politică a Uniunii ca atare, membrii ei fiind însă liberi să facă sau nu politică. Politicienii activi — unii de-a dreptul „profesioniști” — erau în genere înșiși conducătorii Uniunii (ca Victor Deleu, Sever Bocu, Pompiliu Simonetti etc.), de regulă membri ai Partidului Național (după 1926 P.N.T., sau dizidenți în Frontul Românesc după 1934), dar și în alte partide, din care cauză s-a ajuns și la unele frecșuri²¹. Uniunea fiind un conglomerat de membri ai căror purtători de cuvânt erau conducătorii, de proveniență socială burgheză, ideologia ei (neajunsă totuși la nivelul unor lucrări teoretice elaborate) a fost marcată de acest fapt. Bunul câștig și prin jertfa voluntarilor — unitatea națională — fiind valoarea supremă, se încerca acreditarea ideii că ea putea fi consolidată numai prin armonie socială, românii trebuind a fi un bloc fără fisuri, exclu-zându-se orice luptă de clasă și condamându-se și lupta politicianistă a partidelor (burgheze) ce părea, în ochii unora, a slăbi unitatea națională. Ideea patriotică nu a fost întotdeauna suficient distanțată de naționalism, și întilnim uneori note xenofobe. Putem nota însă că Uniunea ține să afirme că organizația voluntarilor români nu este „o imitație a fascismului italian”²² (mișcare ce cuprindea multe cadre provenite din rîndurile veteranilor de război).

¹⁷ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 1 din 1 dec. 1930, p. 1.

¹⁸ Intr-o estimare, ce pare exagerată, ar fi fost cu totul 32.000 de voluntari, din care au căzut 6000 pe cîmpul de onoare. Cf. *ibidem*, nr. 1 din 1 ian. 1923, p. 7.

¹⁹ De pildă în numerele 2—18 ale *Gazetei Voluntarilor* din 1923 întilnim numele a 38 de abonați, din care 28 țărani.

²⁰ *Foaia Poporului*, nr. 4 din 25 ian. 1931, p. 6; *ibidem*, nr. 12 din 22 martie, p. 6; *ibidem*, nr. 7 din 11 febr. 1934, p. 3; *Buletinul Oficial al județului Sibiu*, nr. 11 din 10 apr. 1931, p. 182; *Gazeta Voluntarilor*, nr. 17 din 1 sept. 1931, p. 4 (care identifica 717 voluntari în Sibiu, datele fiind încă incomplete). La Ocna Sibiului organizația număra 46 voluntari (Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, dosar 3, tablou cu numele voluntarilor din 1932, f.z., nenumărat); la Săcădate organizația, unită cu membrii I.O.V. număra 75 de membrii (adresa din 12 dec. 1932 a lui Ilie Bucur, șeful organizației Săcădate către Gh. Tin, secretarul despărțămîntului Sibiu, Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, nenumărat); în Regionala Sudului Transilvaniei a U.F.V.R. erau cuprinși 3600 de membri, în despărțămîntul Sibiu fiind 70 organizații (Arh. Stat. Sibiu, *loc. cit.*, Raportul anual al despărțămîntului Sibiu din 7 febr. 1932, nenumărat); interesant că tabloul voluntarilor din comuna Amnaș cuprinde și numele voluntarilor de naționalitate germană Kloos Ioan, Weser Georg, Astner Stephan, Bunder Georg, care au făcut parte din Legiunea italiană, unde probabil că unii s-au înscris antrenanți de concetățenii lor români, iar alții, care au făcut-o după proclamarea armistițiului, pentru a evita prelungirea prizonieratului și repatriere (Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, dosar 1, tabloul voluntarilor din comuna Amnaș pe 1929, fără zi, nenumărat).

²¹ *Foaia Poporului*, nr. 40 din 29 sept. 1929, p. 3.

²² *Gazeta Voluntarilor*, nr. 1 din 1 ian. 1923, p. 3.

La ședința Comitetului Central al U.F.V.R. de la Arad din 26 mai 1923, „discutându-se atitudinea Uniunii față de mișcările antisemite și față de fascism, după ce în această discuție au adus contribuții luminoase dnii V. Nițescu, dr. Vasile Osbadă, dr. Vescan, dr. Cosma, dr. Pop, comitetul constată că Uniunea, ale cărei scopuri sunt bine definite, nu înțelege să sprijinească nici una din aceste acțiuni”²³. Când Nae Ionescu ataca pe oamenii politici democrat-burhezi ca I. Gh. Duca, dr. N. Lupu, N. Iorga, N. Titulescu, acțiunea sa defăimătoare este reprobata de organul voluntarilor²⁴.

Cu toată proclamata neangajare politică, Uniunea, prin vîrfurile ei, politicieni activi, unii chiar ministeriabili — a cochetat totuși uneori cu politică. Dacă în 1924, de pildă, Sever Bocu susținea în Parlament unele doleanțe ale foștilor voluntari în calitate de deputat al Partidului Național, fără să angajeze formal Uniunea²⁵, mai târziu putem însă înregistra „tentative” de constituire în „grup de presiune”, care să valorizeze mandate de deputați șefilor, în numele Uniunii. Guvernul Iorga, nevoit să apeleze, în lipsă de bază de mase, la un cartel de „Uniune națională” în alegeri, contactează U.F.V.R. și îi oferă locuri în Parlament. Colaborarea este acceptată în principiu, însă eșuează în ultimul moment, pentru că guvernul oferea doar 5 locuri la Cameră și 2 la Senat, pe cînd Uniunea ceruse 10²⁶. În 1932, președintele despărțămîntului București al U.F.V.R., Drăghici, scria Regionalei Sudului Transilvaniei a U.F.V.R., propunînd ca Uniunea să candideze pentru 3 locuri de deputat și unul de senator, iar în București cîte un loc de consilier în fiecare din cele 4 sectoare, cerînd Sibiului să susțină această propunere. Deputații aleși urmau să susțină interesele voluntarilor²⁷. Încercările acestea de afirmare politică au eșuat, căci numărul membrilor Uniunii era fatalmente limitat și ea nu putea crea un mare curent de opinie. Deocamdată, în afara acțiunii ei economice — pe care o voi aminti imediat — Uniunea avea o activitate destul de modestă. Organiza anume „conveniri sociale” în folosul voluntarilor săraci, văduvelor și orfanilor de voluntari²⁸, festivități ca sfințirile de steaguri ale organizațiilor ei²⁹, inaugurări de monumente³⁰ sau participări la astfel de manifestații³¹, comemorarea datei de 1 decembrie³², sărbătorea decorarea membrilor ei³³, sau organiza vacanțe mai ieftine pentru

²³ *Ibidem*, nr. 20 din 3 iunie 1923, p. 1.

²⁴ *Ibidem*, nr. 16 din 15 aug. 1931, p. 4.

²⁵ *Foaia Poporului*, nr. 24 din 15 iunie 1924, p. 1.

²⁶ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 10 din 15 mai 1931, p. 3—4, și nr. 11 din 1 iunie 1931, p. 2.

²⁷ Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, dosar 3, scrisoarea președintelui despărțămîntului București al U.F.V.R. din 11 iunie 1932, nenumărat.

²⁸ *Foaia Poporului*, nr. 33 din 17 aug. 1924, p. 3.

²⁹ *Ibidem*, nr. 19 din 5 mai 1929, p. 3.

³⁰ *Ibidem*, nr. 37 din 11 sept. 1932, p. 5.

³¹ *România Nouă* (Cluj), nr. 193 din 6 sept. 1935, p. 7 (participarea la inaugurarea monumentului închinat Ecaterinei Teodoroiu la Tg. Jiu).

³² *Foaia Poporului*, nr. 49 din 4 dec. 1932, p. 1.

³³ *Ibidem*, nr. 25 din 12 iunie 1932, p. 6 și nr. 24 din 13 iunie 1937, p. 5.

foștii voluntari în „campanamente”³⁴. Nu se poate neglija totuși caracterul solemn, patriotic al acestor manifestări, care făceau bună propagandă unității naționale, cât și contactul interuman prilejuit de ele.

Mai susținută însă — și din motive lesne de înțeles, a fost acțiunea pentru revendicări economice a U.F.V.R. Aceste revendicări comune s-au constituit ca liant pentru masa membrilor de rînd ai Uniunii. Notăm o adunare pentru formularea unor doleanțe economice încă înainte de înființarea ca atare a U.F.V.R.³⁵. După înființarea Uniunii va face și ea astfel de demersuri, continuînd paralel și cele făcute de foști voluntari neîncadrați în U.F.V.R.³⁶

Tema reformei agrare apare cel mai des la congresele și consfătuirile U.F.V.R., unde se hotărăște trimiterea de memorii autorităților — ministerului domeniilor în primul rînd — prin care să se arate nedreptățile făcute voluntarilor și să se ceară repararea lor³⁷. Deputații foști voluntari erau însărcinați cu semnalarea în Parlament a acestor nedreptăți³⁸. Foștii voluntari se prevalau în aceste demersuri de art. 92 al Legii pentru reforma agrară, care prevedea preferarea foștilor combatanți la împrumut și dădeau și exemplul țărilor vecine unde se procedase la fel³⁹. Din însărcinarea comitetului central al U.F.V.R., Petre Nemoianu întocmește un memoriu în acest sens, adresat guvernului. În memoriu se valorau meritele voluntarilor, singurii ostași prin care, se sublinia, România a continuat războiul și după pacea de la Buftea; se arată tratamentul preferențial al voluntarilor din țările vecine și se dau, în contrast, numeroase exemple concrete de voluntari nedreptățiți la împrumut⁴⁰. În 1932, organizația bucureșteană a U.F.V.R. redacta un „Proiect de lege pentru valorificarea drepturilor foștilor voluntari” a cărui principală prevedere era împrumutarea foștilor voluntari cu loturi de cîte 5 ha⁴¹. Se cerea din partea celorlalte organizații sprijin pentru acest proiect de lege. Demersurile repetate vor avea efect. Ministerul domeniilor ordona de pildă îndreptarea nedreptăților făcute voluntarilor din Banat⁴², iar mai târziu se consacră pe cale legislativă cîștigul de cauză al voluntarilor, prin

³⁴ *România Nouă* nr. 150 din 13 iulie 1935, p. 2; nr. 175 din 14 aug. 1935, p. 4; nr. 178 din 18 aug. 1935, p. 5. etc.

³⁵ Adunarea convocată pentru 10 ian. 1921 la Alba Iulia, cf. *Foia Poporului*, nr. 1—2 din 9 ian. 1921, p. 6.

³⁶ Ca aceea a foștilor voluntari din Pecica, jud. Arad (*ibidem*, nr. 43 din 28 oct. 1923, p. 3), nemulțumiți de felul cum s-a făcut împrumutarea; al foștilor voluntari din județele Sibiu și Arad (*Dreptul Nostru* (Sibiu) din 5 iulie 1925, p. 3, și nr. din 26 iulie 1925, p. 2); din Soroștin, jud. Alba (*ibidem* din 21 iunie 1925, p. 2) etc.

³⁷ De exemplu la Congresul U.F.V.R. de la Alba Iulia din 28 iunie 1925, (*ibidem*, din 5 iulie 1925, p. 2).

³⁸ Deputatul de Vinga, Licărețiu, pentru Banat; *ibidem*, din 31 ian. 1926, p. 3.

³⁹ *Ibidem*, din 1 nov. 1925, p. 1.

⁴⁰ Memoriul publicat în numerele din 25 oct., p. 1; din 1 nov., p. 1; din 8 nov., p. 1; din 29 nov. p. 1 și 6 dec. 1925, p. 1 al gazetei *Dreptul Nostru*.

⁴¹ Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, adresa din 19 mai 1932 a organizației București către Regionala Sudului Transilvaniei, nenumărat.

⁴² *Dreptul Nostru* din 20 dec. 1925, p. 3.

revizuirea legii reformei agrare⁴³, deși aplicarea noilor dispoziții legislative era încă dificilă, în proprietățile celor anterior omiși urmînd a se face din rezerve de stat, care nu existau în suficientă măsură⁴⁴. Oricum, se obținea în mare câștig de cauză în această chestiune, în care Uniunea se prezintă foarte strîns ca grup de interese, fără îndoială la puternica presiune de jos, a membrilor ei țărani.

Încă de la începuturile organizării se anvizaja și o „Bancă a Voluntarilor”, a cărei înființare este hotărîită în ședința comitetului central din 28 ianuarie 1923, avîndu-se în față și modelul cehoslovac, în acea țară fiind asemenea bănci cu însemnate capitaluri. Prospectul apare la 11 februarie 1923, ambiționîndu-se subscrierea unui capital de 10.000.000, în 50.000 de acțiuni a 200 lei, urmînd ca, dacă voluntarii singuri nu ar putea împlini suma, să se ofere acțiuni băncilor voluntarilor din țările aliate și particularilor⁴⁵. Banca ia într-adevăr ființă la Cluj, dar la proporții mai modeste. În 1935 avea 2.363.351 lei capital⁴⁶. Evident că și scopul proclamat — a asigura credit accesibil și ieftin foștilor voluntari — a fost atins doar într-o mică măsură. Regionala sudului Transilvaniei, care înmănușea organizațiile județelor Sibiu, Făgăraș, Odorhei, Tîrnava Mare și Alba, ar fi dorit și ea să înființeze o bancă, însă scopul n-a putut fi atins.

Cooperative, a căror înființare se preconiza pentru motive economice, pentru „avantajele ce vor rezulta din munca depusă în comun” și, moral, pentru „strîngerea rîndurilor”⁴⁷, s-au realizat puține. Se mai agitau și alte doleanțe, mai mult sau mai puțin îndreptățite: reduceri la C.F.R. pentru foștii voluntari, pensii I.O.V.R. pentru cei invalizi, preferarea voluntarilor

⁴³ „Legea de preferință”, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 148 din 7 iulie 1930 și regulamentul legii publicat în *Mon. Of.* nr. 192 din 1930, p. 1.

⁴⁴ *Gazeta Voluntarilor* nr. 1 din 1 dec. 1930, p. 2; Serviciul agricol județean Sibiu restituie petiția voluntarilor din Cornăel care cereau să fie împroprietăriți, motivînd cu lipsa pămîntului disponibil (Arh. Stat. Sibiu, *loc. cit.*, adresa serviciului agricol județean Sibiu din 26 apr. 1932, nenumărat); pe baza ordinului nr. 263414/1932 al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Direcția Aplicării Reformei Agrare, serviciul agricol județean Sibiu atribuie rezerva de stat de 5 iugăre din Avrig voluntarilor de acolo, care refuză însă, fiindcă erau în număr de 40! (Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, adresa serviciului agricol județean Sibiu din 28 dec. 1932 nenumărat și scrisoarea președintelui organizației Avrig, nedarată, nenumărat); în Armeni, jud. Sibiu, voluntarii iau arbitrar în posesie terenul de 20 de iugăre al comunei, fiind amenințați cu judecata (Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, scrisoarea din 15 iunie 1932 a președintelui organizației Sibiu către președintele organizației Armeni, nenumărat); la Sibiu, voluntarii care pretind să fie împroprietăriți cu cele 122 de locuri de casă în cartierul Lazaret (ei și membrii fostelor gărzi naționale române din 1918—1919) (Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, cererea din 9 apr. 1932 către ministerul agriculturii, nenumărat, v. și *Foaia Poporului* nr. 33 din 17 aug. 1924, p. 2) obțin câștig de cauză, fiind împroprietăriți pe baza ordinului Ministerului Agriculturii și Domeniilor nr. 218203 din 8 oct. 1932 cu loturi de cîte 247 stînjeni pătrați, la preț de 300 lei parcela; enumerarea a fost strict exemplificativă, numărul petițiilor pentru împroprietărire fiind mult mai mare.

⁴⁵ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 5 din 4 febr. 1923, p. 1.

⁴⁶ *România Nouă*, nr. 173 din 11 august 1935, p. 5.

⁴⁷ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 3 din 21 ian. 1923, p. 1.

la brevete industriale și comerciale, la licitarea localurilor comunale, ajutoare de stat pentru întreprinderile inițiate de voluntari⁴⁸ etc.

Uniunea acționează și pentru reintegrarea funcționarilor foști voluntari licențiați și solicită posturi pentru foștii voluntari șomeri⁴⁹. Guvernul Goga hotărăște scutirea de taxe școlare a copiilor foștilor voluntari, în caz că depășeau media 6⁵⁰.

În pachetele de corespondență ale U.F.V.R.⁵¹ preocuparea aceasta economică a membrilor ei se resimte, cele mai multe acte provenind de la membrii țărani care vor să-și valorifice drepturile cu ajutorul Uniunii. Ea a și întreprins numeroase demersuri pentru ei, culminând cu exoperarea legii din 1930, ceea ce a făcut să crească brusc interesul foștilor voluntari pentru Uniune, ajungându-se pînă acolo că unii neîndrituiți încercau să se dea drept foști voluntari și să se înscrie în Uniune.

U.F.V.R. n-a neglijat, desigur, scopul pe care și-l pusese în statute: „a lucra pentru consolidarea Unirii în România Mare a întregului neam românesc, prin fapte și prin propagandă“, a da „exemplu de patriotism, de ordine, de disciplină, de muncă și solidaritate“⁵², „să sădească în sufletele încă plâpînde dragostea de neam și spiritul de sacrificiu pentru el“⁵³. O face prin articolele care ocupă spații mari în „Gazeta Voluntarilor“, prin conferințe ale onora din ei. Fac loc în gazetă memoriilor, amintirilor multora din ei, care aduc informații inedite asupra desfășurării evenimentelor din agitații ani ai războiului, sînt evocați voluntarii eroi căzuți pe cîmpul de onoare⁵⁴.

Se ține legătura și cu „Uniunea Foștilor Luptători“, care avea un program similar, U.F.V.R. intrînd în 1931 în „Federația Națională a Foștilor

⁴⁸ *Dreptul Nostru* din 5 iulie 1925, p. 2—3; *Foaia Poporului*, nr. 9 din 26 febr. 1933, p. 2; *România Nouă* din 11 oct. 1934, p. 7 și din 4 febr. 1938, p. 4; v. și „Proiect de lege pentru valorificarea drepturilor foștilor voluntari“ citat *supra*, nota 41 (în care se pretind și locuri de consilieri comunali de drept în provinciile unite la 1918).

⁴⁹ *Ibidem* din 9 febr. 1938, p. 7; vezi și Arh. Stat. Fil. Sibiu, *loc. cit.*, dosar 1, adresa oficiului de plasare din Sibiu din 9 apr. 1929, nenumărat, prin care anunță org. jud. Sibiu U.F.V.R. că nu există deocamdată post pentru fostul voluntar Samuil Toader.

⁵⁰ *Foaia poporului* nr. 7 din 13 febr. 1938, p. 3.

⁵¹ Arh. Stat. Fil. Sibiu, fond U.F.V.R., dosar 1 (1921—1929), 2 (1929—1931) și 3 (1931—1937), nenumărate.

⁵² *Gazeta Voluntarilor*, nr. 1 din 1 ian. 1923, p. 7.

⁵³ *Ibidem*, p. 1.

⁵⁴ Aceste amintiri și relatări pot alcătui o bună sursă pentru istoriografia Unirii, ca și actele provenind de la foștii voluntari, care aruncă o lumină asupra amploarei sentimentului antihabsburgic al maselor românești și spiritul lor de jertfă. Semnalăm scrisoarea prin care Alexandru Bozdoc din Veștem, jud. Sibiu, cerea să fie primit în U.F.V.R. El relatează cum la aflarea veștii intrării României în război, în prima noapte după intrarea unității armatei austro-ungare din care făcea parte din rezervă pe frontul italian a trecut, împreună cu încă 15 români, în liniile italiene. În prizonierat au făcut neîncetat demersuri să fie încadrați în armata română, italiană, franceză sau americană pentru a lupta împotriva Austro-Ungariei. Cu toții s-au încadrat în legiunea română din Italia la înființarea ei. Au fost condamnați la moarte în contumacie de tribunalele militare austro-ungare, averile le-au fost sechestrate, familiile maltratate. Arh. Stat. Filiala Sibiu, *loc. cit.*, dosar 1, memoriul din 2 apr. 1929 al lui Alexandru Bozdoc către președintele despărțămîntului Sibiu, nenumărat.

Luptători din Războiul de Întregire⁵⁵. Rolul public al U.F.V.R. ca ferment al unei acțiuni de masă, cu ecou în opinia publică, apare cel mai pregnant în deceniul 1931—1940, când organizația își găsește, putem spune, menirea. Este epoca de ascensiune a fascismului, a agitațiilor revizioniste ale Germaniei, Italiei, Ungariei. Este firesc ca foștii voluntari, ca unii care au contribuit la realizarea idealului național, să riposteze. După constituirea ligii antirevizioniste cehoslovace, U.F.V.R. militează pentru crearea unei ligi similare în România⁵⁶. La 1 august 1931, U.F.V.R., în cooperare cu alte organizații patriotice, lansează un apel chemînd la o demonstrație antirevizionistă în Cluj, ce are loc în 26 iulie 1931, ca protest față de provocarea lansată de Horthy în Camera ungară⁵⁷. Voluntarii afirmă hotărîrea lor de a apăra țara întregită, cum declară și în 1932 la comemorarea zilei de 1 Decembrie: „vor fi totdeauna la datorie, orice s-ar întîmpla”⁵⁸. Ei desfășoară în acest sens o adevărată campanie de presă, cerînd păstrarea integrității țării și întărirea capacității ei de apărare⁵⁹. Mussolini, „satrapul de la Roma” este atacat pentru sprijinirea pretențiilor revizioniste ale Ungariei, recomandîndu-i-se, ironic, ca, dacă într-adevăr compătimizește Ungaria, să-i cedeze portul Fiume, aparținător odată coroanei Sf. Ștefan⁶⁰.

În noiembrie 1932 are loc la Cluj, din inițiativa U.F.V.R., o consfătuire a asociațiilor patriotice, la care participă și profesorul comunist T. Bugnariu, consfătuire care lansează un apel pentru demonstrații antirevizioniste cu ocazia zilei de 1 decembrie⁶¹. Apelul găsește ecou larg, peste 30.000 de manifestanți adunîndu-se la Cluj. Între vorbitorii care au vestejit revizionismul și au proclamat rezistența au fost P. Meteuș, din partea U.F.V.R., fostul memorandist Teodor Mihali, Ion Agârbiceanu, Ștefănescu-Goangă (rectorul Universității Daciei Superioare), etc.⁶². Astfel de manifestații au avut loc în aceeași zi și în alte orașe din țară, ca Sibiu, unde au demonstrat circa 15.000 de oameni⁶³. U.F.V.R. participă și la demonstrația antirevizionistă din 28 mai 1933, zi în care în multe orașe din țară au avut loc manifestații similare, concertate cu cele din Jugoslavia, Polonia, Cehoslovacia. „Sîntem un popor iubitor de dreptate și libertate. Pentru noi și pentru alții deopotrivă. Prea mult cunoaștem ce este suferința și robia; de aceea [...] nu ne ispitește nici un gînd de subjugare a altor neamuri. Din pricina noastră nu va suferi nici un neam, nici înlăuntrul, nici afară de hotarele țării noastre întregite. Vrem să trăim în bună pace cu toate neamurile pămîntului”, glăsuia convocarea la această adunare, inițiată de un comitet de organizare (ce cuprindea și membri ai U.F.V.R.) chemat „pentru a protesta împotriva hrăpă-

⁵⁵ La data de 28 oct. 1931, v. *Gazeta Voluntarilor*, nr. 22 din 15 dec. 1931, p. 6.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 7 din 1 apr. 1931, p. 2.

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 15 din 1 aug. 1931, p. 3.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 49 din 4 dec. 1932, p. 1.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 11 din 1 sept. 1932, p. 1 (art. „Apărarea Națională”).

⁶⁰ *Ibidem*, nr. 14 din 22 oct. 1932, p. 1 (art. „Între Budapesta și Roma sau prietenia italo-maghiară”).

⁶¹ *Ibidem*, nr. 16 din 20 nov. 1932, p. 1 și 4.

⁶² *Ibidem*, nr. 17 din 5 dec. 1932, p. 1.

⁶³ *Ibidem*

reților tulburători ai păcii și pentru a mărturisi răspicat că suntem hotărâți să ne apărăm cu orice preț libertatea noastră națională și hotarele scumpei noastre țări întregite cu atâtea jertfe⁶⁴. La impresionanta manifestație din Sibiu, voluntarii, prin Gh. Tiu, făceau următoarea profesiune de credință: „Acele tratate de pace [care au consfințit realizarea statului național unitar român — R.A.] nu sunt petece de hîrtie, ci pentru noi românii sunt dovada jertfei și singelui vărsat de moșii și strămoșii noștri, de camarazii noștri foști voluntari, de cei 800.000 frați din Vechiul Regat, precum și de jertfele de sînge aduse de camarazii noștri aliați. [...] Din România de azi nu vom permite nimănui să rupă vreun petec de pămînt [...] Pentru noi, foștii voluntari, deși s-au scurs 16 ani, idealul ce ne-a încălzit la Darnița [...] a rămas tot așa de puternic, curajul nu ne-a părăsit nici azi ca și atunci și suntem gata a ne apăra patria față de oricine ar cuteza să se atingă de drepturile noastre și de glia strămoșească”⁶⁵.

În tot cursul acestui deceniu, U.F.V.R. a participat la astfel de manifestații (din care am enumerat doar cîteva), a făcut propagandă pentru apărarea țării amenințată, dîndu-și și obolul pentru aceasta (astfel, în aprilie 1940, despărțămîntul Sibiu a donat 20.000 lei pentru înzestrarea armatei)⁶⁶.

Tot la „activul” U.F.V.R. putem trece relațiile dezvoltate de Uniune cu organizațiile de veterani din țările foste aliate, mai cu seamă cele ale „Micii Înțelegeri” (alianță care, cum se știe, a avut rol pozitiv în perioada interbelică, militînd pentru stabilitate politică în sud-estul Europei). Încă în 1923 se preconiza organizarea unui congres într-un oraș ardelenesc, la care să participe voluntarii ardeleni, „Uniunea foștilor Luptători”, dar și sîrbi, poloni, cehi și reprezentanți ai Ligii Națiunilor⁶⁷. Cu ocazia contactului pe care l-a stabilit cu U.F.V.R. Antonin Kudrnác, atașat de presă al legației Cehoslovaciei la București, se naște ideea „Micii Antante a foștilor voluntari” din aceste țări, „pentru a da viață tratatelor de alianță în vigoare, cultivîndu-le în masele mari ale poporului”, stabilind contacte de la popor la popor pe baza solidarității încheiate în timpul războiului⁶⁸. U.F.V.R. răspunde favorabil dorinței foștilor luptători cehoslovaci de a ține primul congres internațional al voluntarilor la Cluj⁶⁹. Ideea se întrupează într-adevăr, voluntarii Micii Antante întreținînd relații strînse, ce au culminat în congresele comune, precum cele de la Belgrad (1931), Cluj (1933), Kosice (1934), acesta din urmă fiind prezidat de Victor Deleu, președinte al U.F.V.R.⁷⁰ S-au luat în discuție la aceste congrese proiecte economice comune, crearea de cooperative, a unei „Bănci a Voluntarilor Micii Înțelegeri” și, desigur, acțiuni comune antirevizioniste, aflate la ordinea zilei și la congresele Fede-

⁶⁴ Arh. Stat. Sibiu, *loc. cit.*, dosar 3, „Convocare” din 22 mai 1933, nenumărat.

⁶⁵ *Ibidem*, conceptul discursului lui Gh. Tiu, nenumărat (discurs reprodus în extenso și în ziare ca *Dimineața*, *Universul*, *Curentul*, *Gazeta Voluntarilor*, ș.a.).

⁶⁶ *Foaia Poporului*, nr. 17 din 21 apr. 1940, p. 6.

⁶⁷ *Gazeta Voluntarilor*, nr. 2 din 14 ian. 1923, p. 1.

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 8 din 25 febr. 1923, p. 1.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 19 din 10 oct. 1931, p. 2 și nr. 7 din 11 febr. 1934, p. 2.

rației internaționale a foștilor luptători din țările aliate (FIDAC), înființată în 1931 și în care intră și U.F.V.R.⁷¹

„Campanamentele de vacanță” ale U.F.V.R., deschise și voluntarilor cehi, prilejuiau și ele folositoare contacte interumane, manifestări comune de solidaritate⁷².

Putem astfel aprecia activitatea U.F.V.R. ca fiind în genere pozitivă, pe linia intereselor naționale, mai cu seamă prin activitatea sa antirevizionistă, de solidaritate cu popoarele Jugoslaviei, Cehoslovaciei și altor țări iubitoare de pace, prin acțiunea de educare în spirit patriotic a tinerei generații.

RADU ARDELEAN

UBER DIE TÄTIGKEIT DER „VEREINS EHEMALIGER FREIWILIGER IM KRIEG FÜR DIE NATIONALE EINHEIT“

(Zusammenfassung)

Der Verfasser erläutert einige Aspekte aus der Tätigkeit des „Vereins ehemaliger Freiwilliger aus dem 1. Weltkrieg“, eine Veteranenorganisation ehemaliger siebenbürger und bukovinaer Rumänen, die im 1. Weltkrieg für die Befreiung Siebenbürgens und der Bukowina in den alliierten Armeen kämpfte. Sie waren grösstenteils ehemalige Soldaten des österreichisch-ungarischen Heeres die in russische und italienische Gefangenschaft geraten waren. Die Aktivität des Vereins erstreckt sich in die Zwischenkriegszeit, beginnend mit dem Jahre 1922. Sie vertritt wirtschaftliche Interessen ihrer Mitglieder. Ihr bedeutender Beitrag ist aber ihre antirevisionistische Haltung. Sie unterhielt auch Verbindungen mit ähnlichen Organisationen aus der Tschechoslovakei, Polen und Jugoslawien.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 2 din 25 ian. 1932, p. 4.

⁷² *V. România Nouă*, nr. 150 din 13 iulie 1935, p. 2, și nr. 178 din 18 aug. 1935, p. 5.

BIBLIOTECILE POPULARE DIN DESPĂRȚĂMÎNTUL NĂSĂUD AL „ASTREI” PÎNĂ ÎN ANUL 1914.

„Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român” — continuatoare a aspirațiilor generației Școlii ardelenene și inspirată din ideologia revoluției române de la 1848 — a fost, încă de la înființarea sa, centrul spre care au gravitat năzuințele social-culturale și naționale ale tuturor românilor din Transilvania.

Prin programul său vast, „Astra” — acest „reazim al naționalității” cum o numea Cipariu¹ — a urmărit progresul poporului român pe toate țărmurile vieții social-culturale, reușind să mențină — prin intermediul limbii, literaturii, tradițiilor românești în port, cîntec și dans — o permanentă conștiință națională. Pentru atingerea scopului propus, promotorii „Astrei” au utilizat cele mai diverse mijloace, dintre care, mai des folosite, au fost prelegerile și bibliotecile populare, organizarea de expoziții și festivități naționale, școlile țărănești, cursurile de alfabetizare, șezătorile culturale, ridicarea de școli, cămine culturale și monumente comemorative².

Încă de la început, „Astra” și-a îndreptat atenția spre opera de culturalizare a maselor populare din mediul rural, creîndu-și un sistem organizatoric pe care l-a perfecționat și adaptat continuu acestor necesități. În acest sens, înființarea despărțămîntelor și a agenturilor comunale — în urma hotărîrilor luate de adunarea generală a „Astrei” de la Șomcuta Mare din 1868 — a marcat un mare succes în răspîndirea ideilor Asociațiunii, apropiînd, în acest fel, conducerea centrală a acesteia de membrii săi de rînd.

După mai multe încercări, la 21 august 1881 a luat naștere Despărțămîntul Năsăud al „Astrei”³, iar mai tîrziu agenturile comunale. Prin intermediul acestora, „Astra” a desfășurat o vastă operă de culturalizare a populației românești din părțile Năsăudului, folosind cele mai variate căi de propagare a culturii, dintre care un rol important l-a avut cartea.

Intrucît marile biblioteci din Transilvania (Bethlen, Batthyaneum, Brukenthal), ori cele școlare sau ale societăților de lectură ale tinerimii studioase, precum și cele ale reuniunilor învățătoarești și de meseriași „erau departe de a îndeplini necesitățile marelui public” și, îndeosebi, ale celui de la sate⁴, „As-

¹ v. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1968, p. 71.

² M. Șara, în *Marisia*, 6, 1976, p. 307—308.

³ Arh. Stat. Năsăud, fond „Astra”. Despărțămîntul Năsăud (în continuare fond „Astra”), pach. II, dos. 32, f. 7.

⁴ v. E. Glodariu, în *Acta MN*, 6, 1969, p. 348.

tra“ a suplinut acest gol prin crearea unei biblioteci centrale și, apoi, a bibliotecilor „poporale“ din comune. Pe bună dreptate, intelectualitatea din fruntea „Astrei“ considera biblioteca sătească ca al doilea factor care, după școală, ajută la „înaintarea și prosperarea“ spirituală a poporului. Cartea oferă maselor largi posibilitatea dezvoltării noțiunilor cîștigate în școală, permite înțelegerea foloaselor mașinilor agricole, ale industriei și comerțului, a unor probleme social-economice și, mai ales, învață pe popor să-și folosească „drepturile garantate“⁵.

Legat de activitatea „Astrei“ în domeniul bibliotecilor populare se disting două perioade. Prima este o etapă de tatonări și căutări în vederea înființării și funcționării bibliotecilor, încheiată odată cu elaborarea Regulamentului din 1899, iar a doua este o etapă de eforturi continui pentru înființarea, organizarea și dotarea bibliotecilor.

Problema creării bibliotecilor populare s-a pus cu mai multă acuitate începînd cu anul 1894, cînd adunarea generală a „Astrei“ a hotărît să ceară despărțămîntelor întemeierea de agenturi în „toate comunele“, agenturi care să se ocupe de „înființarea și susținerea bibliotecilor populare“, primind, în acest scop, cărți „potrivite“ din Biblioteca Asociațiunii⁶.

Conducerea Despărțămîntului Năsăud a încercat, conform indicațiilor primite, să rezolve cît mai grabnic problema înființării agenturilor și bibliotecilor populare, dar aceste încercări nu s-au concretizat decît după eforturi de cîțiva ani. După eșuarea mai multor încercări, Comitetul Despărțămîntului Năsăud a trecut la acțiuni mai hotărîte și, în ședința sa din 10 decembrie 1898, a luat primele măsuri pentru crearea a două biblioteci „poporale ambulante“⁷ a căror temelie s-a pus, cu sprijinul Bibliotecii Asociațiunii, în anul următor. Cele două biblioteci ambulante aveau în 1899 un fond comun de 164 cărți românești „de valoare“, potrivite pentru toate categoriile de cititori, ce reprezentau „fiecare ram al literaturii române“⁸. Sediul bibliotecilor ambulante era — așa cum prevedea Regulamentul din 1899 — în sediul despărțămîntului, adică la Năsăud. Pentru ca bibliotecile să intre mai repede „în uzul poporului“ s-au întreprins acțiuni rapide în vederea înființării unor agenturi comunale care să preia cărțile respective și să le pună la dispoziția cititorilor. În februarie 1900 s-au creat agenturile *Rebrișoara* și *Salva*, cărora li s-a înmînat — de către conducerea despărțămîntului — cîte o bibliotecă ambulantă cu 82 cărți fiecare⁹.

Nici bibliotecile ambulante și nici cărțile împărțite „poporenilor iubitori de carte“ de către comitetul despărțămîntului cu ocazia adunărilor sale generale nu puteau acoperi, decît în mică măsură, necesitățile de culturalizare ale maselor. De aceea, la 11 iulie 1904 direcțiunea Despărțămîntului Năsăud a lansat un apel prin care se cerea înscrierea de noi membri ai Asociațiunii din ale căror taxe și „donatii benevole“ să se înființeze „în fiecare comună...“

⁵ *Ibidem*, p. 350.

⁶ Fond „Astra“, pach. I, dos. 16, f. 12.

⁷ *Ibidem*, pach. II, dos. 32, f. 15.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, pach. I, dos. 22, f. 1—2.

cîte o bibliotecă populară“, care să constituie „un izvor de cunoștințe folositoare... pentru mult cercatul nostru sătean“¹⁰. În urma acestui apel, pe lângă cele trei agenturi create anterior (Rebrișoara, Salva și Mocod), s-au înființat alte trei agenturi noi: Telciu, Nepos și Rebra¹¹.

În 1905, Comitetul Despărțământului Năsăud a lansat încă două apeluri prin care se insista din nou asupra necesității înființării de agenturi și biblioteci populare. Apelurile au rămas însă fără rezultate notabile; singură comuna Maieru a răspuns prin înființarea unei agenturi¹². Astfel de apeluri s-au făcut și în anii 1906 și 1907, dar au rămas din nou fără rezultat. Ba mai mult, cele două biblioteci ambulante existente, care trebuiau să circule prin comune pentru a fi citite de popor, au fost refuzate de comunele Telciu, Romuli și Ilva-Mică¹³. În fața acestei situații, adunarea generală a despărțământului, ținută la 25 august 1907 la Năsăud, a arătat că activitatea de culturalizare va fi eficientă numai dacă ea va fi organizată de oameni „cu tragere de inimă“, din „centrul despărțământului“, care să-și asume rolul „de a ține în sate conferințe, de a organiza agenturi comunale, de a se pune în nemijlocit contact cu factorii hotărîtori din comune, de a înscrie mmebrii noi, de a aduna taxe, de a crea biblioteci de popularizare a cunoștințelor indispensabile pentru popor“¹⁴.

Pînă în anul 1907, în activitatea Despărțământului Năsăud al „Astrei“ se constată încă o perioadă de căutări și de dese încercări de a se pune pe picioare activitatea în domeniul culturalizării maselor. După această dată, cînd s-a ales și un nou comitet avîndu-l ca director pe Cîril Deac, activitatea despărțământului s-a înviorat mult. În anul 1908 erau înființate 10 agenturi comunale. Tot în acest an s-au făcut pași importanți în domeniul creării bibliotecilor populare din agenturi. Din cele 215 cărți donate de Comitetul Central al „Astrei“ în 1908 s-au pus bazele a 5 biblioteci populare — a cîte 43 cărți fiecare — în comunele Rebra, Parva, Nepos, Maieru și Feldru¹⁵. Întrucît Feldru nu avea agentură, biblioteca de aici nu s-a înființat decît în anul următor, odată cu agentura. Tot în acest an s-au înființat agenturile din Ilva-Mică și Leșu și odată cu ele bibliotecile populare cu un fond de 44 cărți fiecare, donate de Biblioteca Centrală a „Astrei“¹⁶. Tot în anul 1909, cu ocazia adunării generale cercuale a despărțământului ținută la Ilva-Mare, în această localitate s-a creat o agentură comunală și o bibliotecă populară¹⁷, astfel că, la sfîrșitul acestui an, în Despărțământul Năsăud ființau 2 biblioteci ambulante și 12 începuturi de biblioteci.

În anul 1910 numărul agenturilor comunale a crescut cu 13, iar al bibliotecilor populare cu 15¹⁸. Această realizare este, în mare parte, rodul activității

¹⁰ *Ibidem*, dos. 26, f. 7.

¹¹ *Ibidem*, pach. II, dos. 32, f. 17.

¹² *Ibidem*, f. 18.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, f. 19.

¹⁵ *Ibidem*, f. 21.

¹⁶ *Ibidem*, f. 23.

¹⁷ *Ibidem*, f. 24.

¹⁸ *Ibidem*, f. 26.

desfășurate de către membrii comitetului despărțământului, care au susținut numeroase prelegeri populare, mai ales în satele fără agenturi și biblioteci, legate de rolul „Astrei” și de necesitatea științei de carte.

Începînd cu anul 1910, datele referitoare la înființarea și activitatea bibliotecilor populare sînt mult mai ample și mai cuprinzătoare. În cele 35 de comune ale Despărțământului Năsăud funcționau, la sfîrșitul acestui an, un număr de 27 *biblioteci populare*, care însumau 1.617 volume și 734 *cititori** (vezi anexa 1). Marea majoritate a acestor cărți erau primite de la Biblioteca Poporală a Asociațiunii, înființată în anul 1900. Cu foarte mici excepții, ele aveau o valoare instructivă și educativă incontestabilă, cu teme-tici variate și scrise într-un limbaj popular atractiv. Cărțile dădeau maselor cunoștințe științifice pentru practicarea agriculturii cu metode noi și raționale, le introduceau în tainele industriei și ale comerțului, în istoria patriei și cea universală. Foarte solicitate erau povestirile moralizatoare. Alături de operele lui Creangă, Alecsandri, Ispirescu, Slavici și alții, în colecțiile bibliotecilor populare se găseau povestirile lui Ion Pop Reteganul și poeziile lui George Coșbuc.

În anul 1911, ca urmare a unor eforturi perseverente, Despărțământul Năsăud a reușit să aibă *biblioteci populare în fiecare agentură*, fiind primul despărțământ al „Astrei” care a realizat acest lucru¹⁹. Inventarul bibliotecilor număra în acest an 2019 cărți și broșuri care au fost consultate de peste 1900 cititori, în majoritate țărani* (vezi anexa 2).

În anul următor, *numărul total al cărților din bibliotecile populare* a ajuns la peste 3.000, iar *al cititorilor la 4.500*²⁰, situație care se menține și în anul 1913²¹. În anul 1914, numărul cărților și al cititorilor este în continuă creștere, ajungînd la 3.500 de cărți și 5.000 de cititori²², reprezentînd cifra cea mai ridicată din perioada anterioară primului război mondial.

Din situația prezentată rezultă că fondul de carte al bibliotecilor populare a crescut, într-un timp relativ scurt (1910—1914), de peste 2,1 ori. Această situație se explică, în mare parte, prin creșterea numărului membrilor despărțământului de la 197 în 1910²³ la 654 în 1914²⁴, sporind — prin taxele plătite anual — și venitele sale. Din venitele încasate, 20% rămîneau la dispoziția despărțământului, pentru necesități proprii, și, în primul rînd, pentru crearea de biblioteci și completarea inventarului celor existente. Această sumă era, însă, insuficientă și trebuiau găsite mijloace noi pentru obținerea

* În raportul Comitetului Despărțământului Năsăud pe acest an nu sînt cuprinse datele referitoare la numărul cititorilor din agenturile: Runcu Salvei, Bichigiu, Romuli, Suplai, Găureni, Nimigea de Sus și Rodna.

¹⁹ E. Glodariu, în *Acta MN*, 6, 1970, p. 315.

* În raportul Comitetului Despărțământului Năsăud pe anul 1911 nu sînt cuprinse date referitoare la numărul cititorilor din agenturile: Sîngeorz-Băi, Prislop, Măgura-Ilvei și Poiana-Ilvei.

²⁰ Fond „Astra”, pach. II, dos. 34, f. 78.

²¹ *Ibidem*, dos. 35, f. 120.

²² *Ibidem*, f. 133.

²³ *Ibidem*, dos. 31, f. 36.

²⁴ *Ibidem*, dos. 35, f. 129.

fondurilor necesare realizării scopului de mai sus. De multe ori, comitetul despărțământului cerea sprijinul conducerii „Astrei”. Așa, bunăoară, în 1910 conducerea Despărțământului Năsăud a solicitat 10 „colecțiuni de cărți”, necesare înființării a 10 biblioteci „poporale” în comunele: Tăure, Mintiu, Prislop, Măgura-Ilvei, Poiana-Ilvei, Salva, Rodna, Șanț, Zagra și Coșna²⁵.

Sprijinul acordat de „Astra” pentru înființarea sau îmbogățirea bibliotecilor era, și el, destul de redus, iar cărțile donate de aceasta, din Biblioteca Poporală, nu asigurau un fond suficient de variat, fiind necesare noi completări. De aceea, s-a încercat crearea unor fonduri speciale, care să asigure îmbogățirea fondului de carte existent. Dintre căile mai frecvent întâlnite au fost cele ale colectelor benevole și a donațiilor făcute de instituții și particulari. Uneori, pentru a se pune bazele unor biblioteci, s-au organizat serbări culturale (cum a fost cea de la Mintiu din anul 1900²⁶, iar din sumele încasate se procurau diverse cărți și publicații.

În urma unor apeluri ale conducerii despărțământului, unele agenturi au trecut la strângerea de fonduri din contribuții benevole cu care să sprijine bibliotecile lor. În anul 1910, au întreprins astfel de acțiuni agenturile Maieru și Ilva-Mare; prima a adunat 31 coroane²⁷, iar a doua aproape 82 coroane²⁸, sume destinate completării fondului de carte existent în bibliotecile lor.

Nu lipseau nici donațiile, în bani sau în cărți, ale unor intelectuali animați de o fierbinte dorință de emancipare culturală a națiunii române. Parte din ele aveau însă un quantum redus, fiind importante mai ales prin semnificația lor. Așa sînt donațiile de 10 coroane fiecare făcute în 1910 de către Ioan Gheție și Emil Tișca din Năsăud, Octavian Utalea și Ioan Jarda din Rodna²⁹. Altele, ca cele, din anul 1914, ale lui Iuliu Moisil și Tudor Moisil, au fost mai însemnate; primul a donat 102 cărți Bibliotecii Despărțământului Năsăud, iar al doilea 80 de cărți bibliotecii agenturii Rebra³⁰.

Un sprijin important l-au acordat și băncile românești de pe teritoriiul despărțământului: „Mercur” și „Aurora” din Năsăud, „Banca Populară” din Zagra, „Reuniunea de împrumuturi și păstrare” din Ilva-Mare, „Izvorul” din Sîngeorz-Băi, „Fortuna” și „Bistrițeană” din Rodna. În urma apelului Comitetului Despărțământului Năsăud din 1910, din partea acestor bănci s-au donat următoarele sume: „Mercur” 50 coroane, „Aurora” 20 coroane, „Izvorul”, „Fortuna” și „Bistrițeană” câte 10 coroane³¹.

Mergînd pe calea deschisă de alte bănci românești din Transilvania, cele două bănci năsăudene au acordat un ajutor substanțial desfășurării tuturor acțiunilor culturale mai importante inițiate de conducerea despărțământului, aducîndu-și un aport de seamă la emanciparea culturală a populației româ-

²⁵ *Ibidem*, dos. 31, f. 3.

²⁶ v. „*Foata Poporului*”, nr. 28 din 9/12 iulie 1900, p. 233.

²⁷ Fond „Astra”, pach. II, dos. 31, f. 36.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, dos. 32, f. 49.

³⁰ *Ibidem*, dos. 35, f. 133.

³¹ *Ibidem*, dos. 32, f. 49.

nești din această parte a Transilvaniei. Numai în anul 1912, ele au donat, pentru îmbogățirea inventarului bibliotecilor din agenturi, 650 de cărți³².

Folosirea unor mijloace variate pentru strângerea de fonduri speciale a dat posibilitatea creerii de biblioteci populare în fiecare agentură și a dus la creșterea rapidă a fondului de carte. Într-un interval de numai 3 ani, *fondul de carte al bibliotecilor a crescut cu 1.481 cărți* (de la 2.019 în 1911 la 3.500 în 1914), iar *al cititorilor cu 3.099* (de la 1.901 în 1911 la 5.000 în 1914). În afară de bibliotecile populare din agenturi, o mare parte dintre știutorii de carte consultau și cărțile altor biblioteci, ca cele ale Gimnaziului român din Năsăud, ale reuniunilor învățătoresți, ale reuniunilor de citire, ale școlilor confesionale (unele sprijinite direct de „Astra”) sau ale bisericilor parohiale.

Sediul bibliotecilor din agenturi era, de obicei, localul școlii, iar al celor ambulante — așa cum am mai afirmat — la Năsăud. Aceste din urmă se predau agenturilor conform unor planificări anterioare, în lădițe și pe bază de inventar. Orarul bibliotecilor era stabilit — conform Regulamentului din 1899 — de fiecare agentură, de regulă, duminica în jurul amiezii, uneori și în sărbătorile legale³³.

Înființarea bibliotecilor din agenturi se făcea într-un mod festiv, cu participarea unor delegați ai conducerii despărțământului. De regulă, bibliotecile se înființau odată cu agenturile (existența agenturii fiind o condiție esențială pentru crearea bibliotecii) și erau precedate de o serie de prelegeri populare pe teme economice și educative. Prelegerile populare au avut un rol foarte important în trezirea și dezvoltarea gustului pentru citit la oamenii de rînd, și mai ales la țărani. O urmare directă a acestora este — așa cum rezultă din documentele studiate — și abonarea populației din „fiecare sat” la „cite 10—15 foi românești, mai cu seamă populare”³⁴, dintre care, mai des solicitate, erau „Libertatea”, „Solia satelor” și „Poporul Român”³⁵.

După cum am mai menționat, sursa principală de aprovizionare a bibliotecilor populare o constituiau cărțile apărute în Biblioteca Poporală a „Astrei”³⁶. În afară de cărțile apărute în această colecție, în inventarul bibliotecilor se constată și existența unor cărți apărute în Transilvania și în România — unele chiar interzise de a intra în această provincie.

Prin terminarea înființării și organizării bibliotecilor populare din agenturi s-a făcut un important pas spre realizarea vastului program de culturizare a maselor, inițiat de Asociațiune. Eforturile au fost dirijate, apoi, spre

³² *Ibidem*, dos. 34, f. 45.

³³ Vezi E. Glodariu, *op. cit.*, p. 320—321.

³⁴ Fond „Astra”, pach. II, dos. 33, f. 167.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ Apariția cărților din această colecție era așteptată cu foarte mare nerăbdare de către membrii despărțământului. Spre concretizarea acestei afirmații, reproducem o parte din adresa (datată 1911) trimisă Comitetului Central al „Astrei”, de către Comitetul Despărțământului Năsăud, în care se arată că în „Ce privește efectul acestei biblioteci vă putem spune cu bucurie, că este peste așteptări. Cu cită nerăbdare se așteaptă numărul următor, cu cit foc de a ști se cetesc cărțile și cu cit drag se esplică și celor neștiutori de carte...” (*Ibidem*, dos. 31, f. 58).

înfiriparea, în jurul bibliotecilor, a unui climat cultural capabil să atragă în jurul lor un număr cât mai mare de știutori de carte din localitatea respectivă. În crearea acestui climat se pornea de la faptul că bibliotecile populare trebuie să stea la baza tuturor acțiunilor culturale din mediul sătesc și că, prin ele, se deschidea drumul spre altele noi. Prin urmare, activitatea bibliotecilor nu s-a desfășurat izolat de celelalte acțiuni culturale din agenturi, ci, dimpotrivă, ele au constituit un tot unitar. În afară de biblioteci, propagarea cărții s-a făcut și prin intermediul prelegerilor populare, a șezătorilor culturale, a conferințelor literare, a reuniunilor de citire, ca și prin împărțirea gratuită de cărți către săteni.

Prin intermediul *prelegerilor populare* s-au făcut cunoscute operele unor reprezentanți de seamă ai literaturii române și s-au dat indicații privind lectura pe care trebuiau s-o facă oamenii de rînd și, îndeosebi, țăranii. Numărul prelegerilor populare — susținute în majoritate de către cadrele didactice — a crescut într-un ritm foarte rapid; *de la 63 prelegeri, ținute în 23 de sate, în 1910³⁷, la 171 prelegeri, ținute în toate satele despărțământului, în 1913³⁸.*

De multe ori, prelegerile populare „au fost împreunate cu șezători populare”³⁹, care au constituit un mijloc foarte important de răspîndire a cărții în rîndul populației românești. *Șezătorile culturale* erau programate mai ales în serile de iarnă, în duminici și sărbători și aveau un program „variat și atrăgător”. În cadrul lor se prezentau probleme pe teme literare, folclorice și istorice, unele însoțite de ilustrații și chiar de proiecții. Nu lipseau nici dezbaterile pe teme economice (însoțite și de aplicații practice), geografice sau de moralitate. Datorită programului lor variat, șezătorile culturale au fost „cercetate și ascultate cu foarte mare plăcere”, fiind manifestările cele mai atractive de pe raza comunelor⁴⁰. În anul 1912 au avut loc 38 de șezători culturale în 9 agenturi din despărțământ: 12 în Șanț, cîte 7 în Nepos și Rebrîșoara cîte 3 în Năsăud, Mintiu și Bichigiu, cîte una în Măgura-Ilvei Ilva-Mică și Romuli⁴¹. Șezătorile culturale au trezit, printre neștiutorii de carte, gustul pentru scris și citit, punîndu-i în contact cu valorile culturii românești, cu istoria neamului nostru, contribuind, astfel, la emanciparea lor culturală și la trezirea conștiinței lor naționale.

Un alt mijloc de răspîndire a cărții în sînul populației românești l-au constituit *reuniunile române de lectură*. Conștientă de utilitatea acestora, conducerea Despărțământului Năsăud a insistat ca pe lîngă reuniunile mai vechi (cele din Năsăud, Sîngeorz-Băi, Zagra, Rebrîșoara și Maieru) să se înființeze altele noi. Așa au luat naștere Reuniunea de lectură pentru țărani și meseriași din Năsăud, reuniunile de citire din Ilva-Mare, Bichigiu și Telciu.

³⁷ *Ibidem*, dos. 32, f. 179.

³⁸ *Ibidem*, dos. 35, f. 120.

³⁹ *Ibidem*, dos. 34, f. 47.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 79.

⁴¹ *Ibidem*, f. 47.

O altă cale prin care cartea a ajuns pînă în cele mai răsfirate sate a fost cea a *împărțirii gratuite de cărți și gazete „poporale”* către țărani. Aceste cărți și publicații erau achiziționate fie din fondurile Asociațiunii, fie din cele ale despărțămîntului și erau împărțite cu prilejul adunărilor generale sau cu alte ocazii⁴². Astfel de acțiuni au fost întreprinse de către conducerea despărțămîntului începînd cu anul 1899, cînd s-au distribuit, „printre poporenii cunoscători și iubitori de carte”, cărți în valoare de 18 florini v.a.⁴³ În anul următor s-au distribuit — cu ocazia adunării generale a despărțămîntului — printre sătenii din comuna Mititei cărți în valoare de 30 coroane⁴⁴, acțiuni continuate și în anii următori.

Au fost și cazuri cînd conducerea Despărțămîntului Năsăud a răsplătit, prin distribuții gratuite, agenturile care s-au evidențiat prin activitatea lor în cursul unui an. Așa, de exemplu, în 1912 au fost premiate 11 agenturi evidențiate. Dintre acestea, 10 (Șanț, Sîngeorz-Băi, Ilva-Mare, Ilva-Mică, Feldru, Nepos, Năsăud, Bichigiu, Romuli și Mititei) au primit cîte 20 de cărți, iar Rebrîșoara — agentură cu „activitate model” — a primit 100 de cărți, dintre care 50 au fost donate bibliotecii „poporale”, iar 50 au fost împărțite printre săteni⁴⁵. În vederea asigurării unui fond constant de publicații destinate distribuirii gratuite, Despărțămîntul Năsăud s-a abonat la „gazetele populare” românești care apăreau în Transilvania⁴⁶.

Prin folosirea tuturor mijloacelor de propagare a cărții în rîndurile populației românești, „Astra” a reușit să facă din omul simplu un participant activ la o viață național-culturală comună, ridicîndu-l la conștiința valorii sale. Cunoșcînd bine funcția importantă pe care o are biblioteca în privința conservării valorilor spirituale și a difuzării acestora, ca centru de lectură, conducerea Despărțămîntului Năsăud a făcut mari eforturi pentru înzestrarea fiecărei agenturi comunale cu cîte o bibliotecă populară și, concomitent cu aceasta, pentru instruirea publicului românesc în cadrul programului larg de culturalizare promovat de Asociațiune. Prin intermediul bibliotecilor populare s-au cultivat limba și literatura română, istoria și tradițiile de luptă pentru libertate socială și independență națională a poporului român. Rolul bibliotecilor a crescut din ce în ce mai mult. Prin ele, „Astra” — acest „cheag unificator” — a alimentat continuu ideea de unitate politică a poporului român și a impulsionat tendințele sale de unitate, pregătind, sub aspect cultural, procesul de desăvîrșire a făuririi statului național unitar, prin unirea Transilvaniei cu România, la 1 Decembrie 1918.

LAZAR URECHE

⁴² E. Glodariu, *op. cit.*, p. 325.

⁴³ Fond „Astra”, pach. II, dos. 32, f. 16.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 64—65.

⁴⁶ E. Glodariu, *op. cit.*, p. 325.

ANEXE

I. Situația bibliotecelor populare pe agenturi cu fondul de carte și numărul cititorilor în anul 1910

Nr. crt.	Agentura	Numărul de cărți	Numărul de cititori
1	Rebrîșoara	65	56
2	Rebra	100	32
3	Parva	33	28
4	Nepos	150	72
5	Feldru	55	89
6	Ilva-Mare	226	62
7	Ilva-Mică	60	25
8	Leșu	60	28
9	Maieru	170	49
10	Telciu	33	32
11	Mocod	33	24
12	Tăure	33	26
13	Zagra	33	35
14	Lușca	33	23
15	Salva	33	27
16	Hordou	33	29
17	Mititei	33	18
18	Mintiu	82	
		(Biblioteca ambulantă nr. 2)	34
19	Năsăud	82	45
		(Biblioteca ambulantă nr. 1)	
20	Runcu Salvei	33	?
21	Bichigiu	30	?
22	Romuli	30	?
23	Suplai	30	?
24	Poienile Zagrei	30	?
25	Găureni	30	?
26	Nîmgea de Sus	30	?
27	Rodna	30	?

(fond „Astra”, pach. II, dos. 32, f. 219)

II. Situația bibliotecelor populare pe agenturi cu fondul de carte și numărul cititorilor în anul 1911

Nr. crt.	Agentura	Numărul de cărți	Numărul de cititori
1	Rebrîșoara	65	104
2	Rebra	100	48
3	Parva	33	33
4	Nepos	150	110
5	Feldru	60	44
6	Ilva-Mare	226	104

(continuare din anexa II)

Nr. crt.	Agentura	Numărul de cărți	Numărul de cititori
7	Ilva-Mică	60	42
8	Leșu	40	23
9	Maieru	170	115
10	Telciu	40	28
11	Mocod	33	24
12	Tăure	33	12
13	Zagra	33	30
14	Lușca	33	40
15	Salva	33	45
16	Hordou	33	42
17	Mititei	33	23
18	Mintiu	82	44
		(Biblioteca ambulantă nr. 1)	
19	Năsăud	282	450
		(Biblioteca ambulantă nr. 2 și Biblioteca despărțământului)	
20	Runcu Salvei	33	25
21	Bichigiu	50	82
22	Romuli	33	28
23	Suplai	33	20
24	Potenile Zagrei	33	15
25	Găureni	33	10
26	Nimigea de Sus	33	20
27	Rodna	33	120
28	Șanț	33	200
29	Coșna	33	20
30	Sîngeorz-Băi	33	?
31	Prislop	33	?
32	Măgura-Ilvei	33	?
33	Poiana-Ilvei	33	?

(fond „Astra”, pach. II, dos. 33, f. 131)

DIE BIBLIOTHEKEN FÜR DAS VOLK IN DER ABTEILUNG NASSOD DER „ASTRA“ BIS 1914

(Zusammenfassung)

Gestützt auf die Erforschung eines reichhaltigen Lokalarchivs, heben die Verfasser die bedeutende Rolle der Bibliotheken für das Volk, die die „Astra“ in ihrer Abteilung Nassod eingerichtet hatte, für die Verbreitung der Kultur in den Reihen der rumänischen Bevölkerung aus diesen Teilen Siebenbürgens hervor.

Es wird auf die ständigen Bemühungen der Leitung der Abteilung Nassod um die Gründung und Organisierung von Bibliotheken für das Volk in allen Unterabteilungen hingewiesen; desgleichen auf die Bestrebung, diese Bibliotheken mit den Büchern auszustatten,

die für die Durchführung des grossangelegten Werkes der Verbreitung der Kultur in den Reihen der Volksmassen, das die „Astra“ eingeleitet hatte, notwendig waren.

Die Verfasser weisen darauf hin, dass ausser den Bibliotheken für das Volk auch die populärwissenschaftlichen Vorträge, die kulturellen Abende, literarischen Veranstaltungen, Leseabende und die kostenlose Verteilung von Büchern an die Bauern zur Verbreitung des Wissens auf dem Lande beigetragen haben. Durch diese Aktionen nährte die „Astra“ die Idee der politischen Einheit des rumänischen Volkes und bereitete auf kultureller Ebene die Vollendung des einheitlichen rumänischen Nationalstaates vor, die 1918 realisiert wurde.

CONTRIBUȚII PRIVIND ÎNCEPUTURILE ZIARISTICII ROMÂNE SĂLAJENE

Debutul secolului XX, cu eforturi substanțiale pe tărîmul relansării activității politice a românilor din Transilvania, marchează încercări notabile de revitalizare a mișcării de emancipare națională în ținutul Sălajului, populat în majoritate de români. Realitățile comitatense existente vizînd situația autohtonilor, cu sorgintea în starea politică a Partidului Național Român din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea survenită după acțiunea Memorandului și criza conducerii, centrale, cînd stagnarea și deruta maselor populare primordial implicate este rezolvată începînd cu anul 1902 prin puternica ascensiune a curentului activist, conduc la angrenarea conștient politică a românilor sălajeni în fluxul nou, cu evoluție extinsă pe multiple planuri.

Dezvoltarea politico-economică a comitatului, schimburile comerciale ample și legăturile culturale intense au facilitat ascensiunea vertiginoasă a noțiunii politicului în ansamblul definirii și manifestării sale ca exponent principal al tendinței de emancipare națională și progres social în viața și activitatea românilor din Sălaj. Impetuozitatea strădaniei economice de la începutul veacului actual, apariția și temeinica ancorare a rețelei de bănci românești¹ cu capital solid în mediul rural constituie momente unice care concurează la întărirea păturii țărănimii mici și mijlocii, a intelectualității satești tot mai conștientă de mobilul politic al menirii asumate, ca și de necesitatea întăririi ideologice a mișcării naționale, cu front puternic de manifestare individualizat de elementele burgheziei românești locale și ale intelectualității urbane progresiste.

În acest context de evoluție rodnică a mișcării naționale se înscrie și explicitează atitudinea și acțiunea celor doi conducători politici români ai vremii, Gh. Pop de Băsești și V. Lucaci, care la 24 iulie 1901 lansează convocarea la ședința de comitet a P.N.R. pentru data de 1 august, tocmai la Șimleu, în inima ținutului Silvaniei; conferința preconizată își propunea printre altele să decidă în privința tacticii politice de luptă, în tranșarea disputei dintre pasivism și activism. În condiții asemănătoare se validează și împlinesc inițiativele și acțiunile despărțămîntului local al „Astrei”, care prin tovărășiile economice și însoțirile de credit înființate mobilizează ener-

¹ „Silvania”, institut de credit și economii, societate pe acțiuni în Șimleu, fondat în 1888, cu capital social de 300.000 c.; „Selăgiana”, la fel, Jibou, 1897, capital social de 180.000 c., în *Anuarul băncilor române*, V, Sibiu, 1903, (1904), p. 110, 113—114.

giile latente ale satului românesc sălăjean pentru valorificarea surplusurilor economice și pentru mai buna aprovizionare, fără intermediari, în ideea întăririi și potenței depline a țăranului pe tărîm economic.

Îngemănarea legică și fructuoasă a actului politic cu cel economic în existența românilor din Sălaj în primii ani ai secolului XX atrage după sine în mod obiectiv corolarul cultural, cu pendant decisiv în apariția și cuvîntarea organului de presă în limba maternă. Periodicul românesc continuă să fie și în această perioadă un suport moral solid al aspirațiilor social-naționale, o pilduitoare și neostoită tribună de luptă, avangardă a conștiinței patriotice, permanent rezervor de energii și comandamente sigure în educarea și întărirea în credință a românilor de pretutindeni, inclusiv a celor sălăjeni, o adevărată temelie a vieții și acțiunii, a intransigenței demnității naționale.

Istoria presei românești din țara Silvaniei înregistrează cu litere mari și consemnează la loc de cinste apariția primului ziar în limba maternă „Gazeta de Duminecă”², la 3 ianuarie 1904, în Șimleu, avînd ca proprietar și editor pe prim-contabilul băncii „Silvania”, I. P. Lazăr³, iar ca redactor responsabil pe vestitul autor de cărți populare, I. Pop Reteganul⁴.

Devansînd faza analizei caracterului și structurii celei dintîi gazete românești din Sălaj, ne propunem în cele ce urmează să subliniem și să facem remarcată problema întîietății ridicată de apariția în 1903 a „Învățătorului Român”⁵, foaie pedagogică scoasă la Șimleu de profesorul pensionar Gavril Trifu⁶. Pe baza unor considerente ce le vom expune, înclinăm să credem

² D. Stoica, I. P. Lazăr, *Schița monografică a Sălajului*, Șimleu-Silvaniei, 1908, p. 167, 169, 183, 184; în privința alegerii denumirii revistei ținem să facem următoarea precizare, ce relevă un precedent în epocă: în 1889 dr. Aurel Mureșianu editează la Brașov „Gazeta de Duminecă”, foaie literară și politică pentru popor, continuatoare a „Foi pentru minte, inimă și literatură”, între a cărei colaboratori se număra și I. P. Reteganul, redactorul responsabil al ziarului publicat în 1904 la Șimleu, (prescurtat Gaz. Dum.). În *Gazeta Transilvaniei*, LXXI, număr jubiliar din iunie 1908, p. 128.

³ Vezi biografia în mss., autor Gr. C. Mărcuș, la Arh. Stat. Zalău; I. P. Lazăr (1862—1915) avea „un trecut de peste douăzeci de ani pe tărîm gazetăresc” după cum mărturisește într-un memoriu înaintat Comitetului Suprem la data de 30 aprilie 1913, în Arh. Stat. Zalău, fond: *Prefectura județului Sălaj*, seria: *Comitele Suprem, Confidențiale*, fasc. nr. 34/1913.

⁴ I. P. Reteganul (1853—1905), redactor la „Cărțile săteanului român” (1886), la „Convorbiri pedagogice” (1886—1888), „Revista ilustrată” (1898—1901); vezi și I. A. Popescu, I. Pop Reteganul, *Viața și activitatea*, București, 1965, menționează activitatea de redactor la „Gazeta de Duminecă”, p. 29 și 34; în adresa oficială a primarului din Șimleu către Vicecomite se dă curs în privința informațiilor vizînd persoana redactorului responsabil a gazetei editate la începutul anului 1904, vezi doc. din 11 martie 1904, în Arh. Stat. Zalău, fond: *Prefectura județului Sălaj*, seria: *Vicecomite*, dosar nr. 10/1904, doc. nr. 3378/17 martie 1904.

⁵ Despre istorie și urmări, în S. Oros, *Memorialul Jubiliar al Reuniunii Învățătorilor Români Sălăjeni* (1870—1910), Șimleu, 1911, p. 62, 64, 137; despre un precedent vizînd acțiunea „învățătorului ambulant” Macedon Boțian din Cosniciu care a redactat foaia tractuală „Amicul învățătorului” (în mss.), în *idem*, p. 98, 99; încercarea lui G. Trifu este menționată și de N. Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, I, 1820—1906, București, 1913, p. 342.

⁶ Biografie și activitate, în S. Oros, *op. cit.*, p. 134/138; în adresa oficială a primarului din Șimleu către Vicecomite, cu data de 12 martie 1904 se fac referiri la redactorul responsabil al „Învățătorului Român”, în Arh. Stat. Zalău, fond: *Prefectura județului Sălaj*, seria: *Vicecomite*, dosar nr. 10/104, doc. nr. 3377/17 martie 1904.

că posibila dilemă și dispută în fața căreia este pus cercetătorul presei românești sălăjene se tranșează în final, din mai multe motive, în favoarea „Gazetei de Duminecă”.

Organ pedagogic cu unic număr de probă însumând 16 pagini, cu material bogat, instructiv și interesant apărut în preajma anului nou, bine primit și favorabil comentat de ziaristica română și de cea oficială, „Învățătorul Român” a sucombat la puțină vreme după ivire, din lipsă de sprijin și de fonduri⁷.

În opinia „Gazetei Transilvaniei”, periodicul care trebuia să apară de la 1 ianuarie 1904 sub „redacțiunea și direcțiunea pedagogului român din Sălaj, G. Trifu” își propunea drept scop „să servească interesele învățământului popular românesc, să îi ridice nivelul la cerințele timpului actual, să îmbunătățească starea materială și să ridice vaza și poziția socială a învățătorului român”⁸. În „Apelul” publicat în numărul de probă de Crăciun și cunoscut de noi prin intermediul citatei gazete brașovene se afirma că: „Învățătorul Român este un organ independent al învățătorimii, expresie nemijlocită a opiniei publice învățătoarești, care să arate guvernului și conducătorilor celor două confesiuni, ce cugetă, ce simt, la ce aspiră și ce doresc învățătorii români, și prin ce mijloace, pe ce căi poate înainta repede și sigur învățământul popular”⁹. Articolul de fond descris se continuă cu enunțarea mobilurilor acțiunilor necesare a fi întreprinse și care constau în: preocuparea sporită pentru știința pedagogică, urmărirea atentă a administrării învățământului popular, critica abuzurilor ca și apărarea drepturilor și intereselor legitime ale învățătorimii române sălăjene.

Deși a avut o apariție meteorică, încercarea profesorului Trifu de a oferi Sălajului o gazetă pedagogică marchează un eveniment de seamă nu numai în viața ziaristicii române de aici, ci și în plan general, cel concretizând stadiul culturii și științei populare, al învățământului în limba maternă la care se ajunge prin eforturi însemnate, sacrificii și luptă susținută.

Revenind la începuturile primului ziar românesc sălăjean cu caracter permanent, remarcăm faptul că din motive mai puțin cunoscute pînă în prezent, dar pe care materialul de arhivă scos la lumină și valorificat¹⁰ le va înlătura și astfel se va întregi în chip concludent imaginea cercetării globale asupra istoricului apariției și evoluției presei române din Sălaj, „Ga-

⁷ *Ibidem*, dosar. nr. 10/1904, doc. nr. 3378/17 martie 1904; în adresa datată în 17 februarie 1904, procurorul regal de la Debrein cu atribuții extinse și asupra circumscripției de presă incluzînd comitatul Sălaj, solicita Vicecomitelui numărul de probă din recent apăruta publicație, în *Ibidem*, dosar nr. 10/1904, doc. nr. 2168/19 febr. 1904; *Telegraful Român*, LII, nr. 1 din 3/16 ian. 1904, p. 2; *Libertatea*, III, nr. 1, 1904, p. 3; *Szilágyosomlyó*, XXI, nr. 53 din 31 dec. 1903, p. 2; *Gazeta de Duminecă*, I, nr. 15 din 10 apr. 1904, p. 10; *Idem*, I, nr. 51 din 18 dec. 1904, p. 7.

⁸ *Gazeta Transilvaniei*, LXVII, nr. 1 din 1/14 ian. 1904, p. 3.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Întreaga noastră grațitudine și recunoștință tov. I. Tomole și D. E. Goron de la Arh. Stat. Zalău pentru bunăvoința și neprecupețita solitudine denotată față de cercetările noastre.

zeta de Duminecă“ devine organ politic-național, — în virtutea cauciunii prescrisă de lege —, abia după un an și jumătate de la data apariției¹¹.

Supoziția noastră exprimată „apriori“ relativ la această problemă se fundamentează pe faptul că realitatea politică din comitat în vremea respectivă, afirmarea națională a românilor sălăjeni, dezvoltarea rapidă economică care marca plusul de acțiune pe seama populației majoritare, cât și prevederile sentențioase ale legii presei din 1848 cu întreg cortegiul modificărilor ulterioare au concurat la înlăturarea evidențierii caracterului politic al foii românești, în fața sa de început, pentru siguranță, stabilitate și posibilitate de acțiune nestingerită de urmărirea atentă a autorităților¹².

Mărturie stă în acest sens și editorialul din primul număr al „Gazetei de Duminecă“ apărută la Șimleu, unde același neobosit I. P. Lazăr înființase în primăvara anului 1903 cel dintâi institut tipografic românesc din zonă, denumit „Victoria“, și care de fapt scotea ziarul sus amintit. Semnat de intelectuali de frunte, luptători ai vieții politice și culturale, articolul de fond sublinia necesitatea educației politice și naționale, prin apelul la trecutul istoric, prin valorificarea comorilor culturii, pentru ca ideea de viață națională, de conștiință și unitate de neam să pătrundă și să mobilizeze în mod eficient forțele creatoare ale românilor sălăjeni.

În „Cuventul nostru“ menționat, se sublinia nevoia de cultură, de culturizare reclamată și reverberată de generația tânără de intelectuali, căreia îi revine misiunea ca în lipsa mijloacelor, „a așezămintelor trebuincioase“ cum se afirma în apel, să răspîndească lumina în popor cu ajutorul gazetei, să conlucreze la treburile obștei, presa făcînd legătura între conducători și popor, concentrînd de fapt pe frunțașii vieții publice, oferind astfel puțința vastei colaborări. „Gazeta de Duminecă“ este proclamată „organ de publicitate, social-economic, în nemijlocită atingere cu poporul și inteligența de la sate“¹³, politicul lipsind din titlu, dar fiind tot mai evident, mai de pătruns în tonul și exprimarea ziarului românesc.

Preambulul citat de noi notifica și caracteristicile tehnice și structurale ale gazetei de la Șimleu, cu apariție săptămînală, mod de redactare și împărțire de material independent, cu colaborări din comitat și externe, din România și cuprinsul monarhiei. Rubricile din corpul ziarului sînt judicioase

¹¹ *Gaz.Dum.*, II, Nr. 27 din 16 iulie 1905; afirmația cuprinsă în lucrarea lui Hodoș, Ionescu, *op. cit.*, p. 285 este greșită; pentru confirmarea veridicității punctului nostru de vedere, vezi materialul de arhivă în privința cauciunii depuse, în Arh. Stat. Zalău, fond: *Prefectura județului Sălaj*, seria: *Vicecomite*, dosar. nr. 2878/1914, documentele nr. 7499/2 iul. 1905, 1966/11 iul., 8317/26 iul., 9251/19 aug., 9836/4 sept.

¹² Vezi documentul din 21 decembrie 1903, emanînd de la primăria orașului Șimleu și adresat Vicecomitelui în care se menționează cererea întocmită de I. P. Lazăr privind obținerea încuviințării înființării „Gazetei de Duminecă“, în Arh. Stat. Zalău, fond: *Prefectura județului Sălaj*, seria: *Vicecomite*, dosar nr. 10/1904, doc. nr. 16834/22 dec. 1903; într-o statistică întocmită de procurorul regal din Debrețin și trimisă la data de 26 ianuarie 1904 Vicecomitelui, se menționau următoarele ziare cu apariție în comitat: „Szilágy“ și „Szilágyvármegye hivatalos lapja“ la Zalău, și „Gazeta de Duminecă“ la Șimleu, despre care se cer date amănunțite cu urgență, în *Ibidem*, dosar nr. 10/1904, doc. nr. 1148/28 ian. 1904.

¹³ *Gaz.Dum.*, I, nr. 1 din 3 ian. 1904, p. 2.

gândite și împărțite, îmbinând criteriile diverse, de la faptul politic prezentat fără comentarii, cu corespondențe de la București și Budapesta, pînă la caseta economică și de cultură, cu rubrica „Junimea” care cumula cooperarea tinerimii universitare române. Intenția urmărită se manifesta cu claritate, anume, în a pătrunde și culturaliza toate păturile societății române din țara Silvaniei, fapt rezultat cu pregnanță și din apelul semnat de 47 de personalități locale, unde alături de numele vicarului A. Barbulovici, al directorilor băncilor „Silvania”, „Chioreana”, „Bihoreana”, „Sătămăreana” întîlnim o pleiadă de avocați, preoți, învățători, profesori, într-un cuvînt, întreaga suflare intelectuală din regiunea românească angrenată în actul politic esențial și vital cu urmări decisive pentru evoluția ulterioară a mișcării naționale în comitat.

Apariția primului ziar românesc sălăjean a fost primită și salutăată, relatăată și comentată cu promptitudine în presa transilvană a vremii. În viziunea „Gazetei Transilvaniei”, ivirea periodicului redactat la Șimleu „constituie un progres național, o adevărată școală pentru popor, o adevărată carte a poporului”¹⁴ care grupează pe românii din colțul de țară numit Sălaj, în lupta pentru izbînda națională.

„Organul acesta săptămînal, cu o ilustrațiune, se prezintă bine, e scris în spirit eminent național și îmbrățișează și viața economică a românilor. Este un semn de înaltă sollicitudine pentru popor acest organ săptămînal dat de frunțașii de acolo și nu ne îndoim, că el va și avea o influență binefăcătoare”¹⁵ scria „Tribuna”, anunțînd la rubrica „Presa noastră” succesul mănunchiului de gazetari patrioți români care sprijină, încurajează și luptă cu slova scrisă pentru emanciparea națională și prosperitatea culturală a românilor din Sălaj.

Multe alte ziare, între care și cele locale ale autorităților, înregistrează evenimentul și redau date despre apariția „Gazetei de Duminică”, fără nici un fel de alte comentarii¹⁶. Darea de seamă statistică privind receptarea în mediul presei românești, prezentată în numărul trei al gazetei, enumera următoarele periodice și datele relatărilor: „Gazeta Transilvaniei” din 14 ianuarie, „Tribuna” din 12 ianuarie, „Drapelul” din aceeași zi, „Voința” din 9 ianuarie; toate aceste mărturii denotă la unison audiența și răsunetul momentului gazetăresc înfăptuit de românii sălăjeni la începutul anului 1904.

După numerele de probă de Crăciun și Anul nou menite a sonda piața cititorilor și a face cunoscute intențiile ziarului, „Gazeta de Duminică” lansează tot mai insistente chemări la abonare pentru a lărgi aria lectorilor-plătitori, a răspîndi foaia tipărită și a asigura astfel contribuția materială necesară dezvoltării lipsite de probleme deosebite. Telul gazetei, propovăduit și relevat în permanență în lansările la abonare, consta în opinia redactorilor în „a lucra cu interes sincer și cald, izvorît din dragoste și iubire de neam, în a da sfaturi folositoare, a îmbărbăta poporul la luptă în progresul pe toate tărîmurile”¹⁷.

¹⁴ *Gazeta Transilvaniei*, LXVII, nr. 1 din 1/14 ian. 1904, nr. 3.

¹⁵ *Tribuna*, VIII, nr. 2 din 30 dec. 1903/12 ian. 1904, p. 3.

¹⁶ *Libertatea*, III, nr. 1, 1904, p. 3; *Szilágyosomlyó*, XXII, nr. 1 din 7 ian. 1904.

¹⁷ *Gaz.Dum.*, I, nr. 1 din 3 ian. 1904, p. 9, 10.

Scrisorile de apreciere și încurajare sosite la redacție din Bihor, Ardeal, Banat, Sătmăr și Maramureș subliniau odată în plus expansiunea cantitativ-calitativă, capacitatea de penetrare, de convingere și aderență a foii românești sălăjene. În același fel, diversitatea și varietatea corespondențelor însumate la „Poșta redacției”, conturează amplitudini geografice care cuprind Bucureștiul, Clujul, Viena, întreg Sălajul, Bihorul, Maramureșul și Bucovina, ba chiar și America de nord, de unde un anume John Buda din Trenton solicita un abonament anual în valoare de 12 franci; mesajele amintite mai sus dezvăluie și apartenența socială a autorilor, preoți, învățători, economiști, studenți ai societății „Petrul Maior” din Budapesta, cu analize detaliate la materialele publicate, cu răspunsuri la cereri și rugăminți, cu sfaturi și imbolduri la abonare mai întotdeauna, în cele din urmă. Relatările de un asemenea gen, reunite sub un generic comun, constituie indici siguri pentru aderența „Gazetei de Duminecă” în toate păturile sociale române din comitat și din afara granițelor locale, marcînd rolul de legătură, locul de întâlnire manifestat pe seama cititorilor tocmai prin chemările lansate pentru a își face cunoscute dorințele privind modul de redactare și conținutul ziarului, ca și prin răspunsurile numeroase zilnice, îmbinate cu chemările la abonamente cu caracter continuu și permanent¹⁸.

În ideea și spiritul celor mai sus enunțate subscriem prin valorificarea unei părți din fondul documentar existent, și anume, a corespondenței dintre I. P. Lazăr, mentorul „Gazetei de Duminecă” și două personalități de primă mărime a vieții culturale românești de la debutul secolului XX: poezii George Coșbuc și Octavian Goga¹⁹.

Conținutul celor trei scrisori depistate și redată în întregime în anexă, — a căror analiză detaliată o lăsăm la latitudinea cititorului, intervențiile noastre fiind doar de domeniul notelor explicative, — relevă încercările inițiatorului gazetei de la Șimleu de a obține colaborarea prețioasă și extrem de necesară, îndeosebi în vremea respectivă, a celor doi poeți cunoscuți de românii de pretutindeni; datele cuprinse în corespondențe sînt extrem de interesante, zugrăvind culoarea epocii, fapte inedite pînă acum legate de realitățile politice existente la scară generală și nominalizate la cele din comitatul Sălajului, ca și noțiuni despre situația românilor sălăjeni și intențiile actuale și de viitor ale periodicului editat cu începere din anul 1904.

Procedăm la actul restituirii, însoțit de adausurile și comentariile de rigoare, nutrind convingerea și conștiința fiind de importanța și utilitatea documentar-istorică a schimbului de mesaje dintre I. P. Lazăr și tandemul Coșbuc—Goga în analiza și cercetarea trecutului presei românești din Sălaj, a începuturilor primului ziar în limba maternă de pe aceste meleaguri, „Gazeta de Duminecă”.

STELIAN MINDRUȚ

¹⁸ *Idem*, I, nr. 15 din 10 aprilie 1904, p. 9.

¹⁹ *Biblioteca Academiei Române*, fond de corespondență, cotele:

S $\frac{14}{\text{CDLXXXIX}}$, S $\frac{28(1-2)}{\text{CLXXIX}}$

ANEXE

I. Preastimate Frate!²⁰

Nu știu dacă Ți vei mai aduce aminte de conscolarul de odinioară, când băteam pulberea pe băncile gimnasiului din Năsăud²¹. De atunci a trecut mult timp și modestul nostru conscolar Cosbuc a ajuns a fi luceafărul²² națiunii române de pretutindenea. Mândră este națiunea noastră de numele Teu dar între cei mândri ne punem noi în frunte, căci noi, românii Ardeleni, Te-am dat neamului românesc.

Precum vei vedea din acestea orduri tipărite²³ pre pagina primă, românii din Nordul Ungariei, patria Ta, voiesc a pune în mîna poporului nostru un ziar ilustrat, după forma ziarelor germane. Este lucru foarte firesc că primul gând ni-a fost a cere sprijinul Teu scump pentru această modestă și peste măsură grea întreprindere.

Te rogam deci binevoiește a-ne trimite pentru numărul 1, 2, ce va apărea la 20 l.c.²⁴ câteva orduri din strălucitele Tale lucrări, dând astfel revistei noastre fericirea de a-se putea mândri că pote să publice și scrisori din pîna vrednicului nostru compatriot. Dealtimeț cerîndu-Ți scuzele pentru incomodare și asigurîndu-Te despre iubirea și alipirea ce o avem cu toții față de sfîntul Teu nume, cu venerațiune semnăm Ioan P. Lazar

II. „Gazeta de Duminecă“, ziar ilustrat, Șimleu (Szilágyosmlyó), 1903, datul poștei /Ungaria/²⁵

Vă este bine-cunoscută împregiurarea că, din literatura noastră, a românilor din acest regat a lipsit până astăzi gazetele ilustrate, gazete cari prin ilustrațiuni se năsuiesc a învăța poporul la cunoșterea trecutului și prezentului nostru.

Mulțumită bunului Dumnezeu, astăzi avem un număr frumos de bărbați iluștri, cari pe un teren ori altul, și-a câștigat stima și dragostea întregii națiuni; dar masa mare a națiunii n'are ocaziunea ca să-i poată cunoște, barem în fotografii, cum o vedem aceasta la poporole mai înaintate în cultură.

Acestui neajuns au dorit a satisface românii din Sălajiu, Nordul Ungariei, în frunte cu vrednicii bărbați, dñii: George Pap de Băsești, Alimpiu Barbolovici, Andreiu Cosma, dr. Vasiliu Lucaciu ș.a. când au decis a pune în mîna poporului român o gazetă ilustrată, din care și prin care, se poată învăța a cunoște bărbații noștri ante-mergători de ori și ce categorie. Voim, adică, a aduna la un loc tot ce are poporul nostru mai scump, atât bărbați cât și femei, ca ast-fel să ajutăm viitorului a scrie adevărata istorie a desvoltării noastre pe toate terenele.

Întreprinderea noastră este foarte grea și ca să putem corespunde deși mărginit-scopului ce urmărim, să recere ca să avem intru ajutor toate forțele literari cu cari ni-a dăruit Dumnezeu.

În numele sfintei noastre cauză, ne permitem deci a-ne adresa și către Dvóstre cu rogarea:

²⁰ Scrisoarea lui I. P. Lazăr către G. Coșbuc, aflat la București, dată de noi cu aproximație ca fiind scrisă în ultima lună a anului 1903.

²¹ Vezi *Programa a VII-a Gimnasiului superiore romanu greco-catolicu din Naseudu*, Sibiu, 1876, p. 47, unde I. P. Lazăr figurează ca elev în clasa I-a, cursul 1875/76, pentru ca să rămînă repetent în 1876/77, iar apoi, în cursul școlar 1877/78 să figureze alături de G. Coșbuc în cls. II-a, în *Idem...* Bistrița, 1878, p. 49.

²² Poezie: 1893, „Balade și idile“, 1899, „Fire de tort“, 1902, „Ziarul unui pierdere“, 1904, „Cîntece de viteză“, proză: 1899, „Povestea unei coroane de oțel“, 1899, „Războiul nostru pentru neam“, 1904.

²³ Exemplar tipărit, anexat primei scrisori trimisă de I. P. Lazăr lui G. Coșbuc.

²⁴ Probabilele numere de probă apărute de Crăciun și Anul nou, fiindcă nr. 1 are data de 3 ianuarie 1904.

²⁵ Exemplarul tipărit, anexat scrisorii, vezi nota 23.

binevoii a-ne trimite din lucrările Dvóstre de valóre pentru „Gazeta de Duminecă”, conlucrând prin aceasta la ajungerea marelui scop ce urmărim.
 Deodata Vă rogăm a-ne permite, ca în cuvântul nostru de program²⁶ să Vă putem aminti între colaboratorii organului nostru.
 Dealtmintea rogându-Vă a primi anticipative deosebita noastră mulțămîtă cu stimă suntem: Pentru redacțiunea „Gazeta de Duminecă”
 Ioan P. Lazar. șef-contabil, proprietar-editor.
 St. Domn George Cosbuc București/frate

III. Șimleul-Silvaniei, 14 decembrie 1903²⁷

Stimate Domnule,
 Prin tipăritura ce-mi iau permisiunea a vă alătura ve-Ți afla că fruntașii români din acestea părți cu începutul de la 20—25 l.c.²⁸ vor pune la cale un nou ziar românesc „Gazeta de Duminecă”.
 Acest ziar va avea menirea a străbate în marea masă a poporului ocupându-se de toate cestiunile ce-l interesează aducând în fiecare număr câte o ilustrațiune luată din viața noastră românească ori din evenimentele de actualitate din țara noastră și din lumea mare.
 De o-cam-dată (până când comitetul nostru național nu se va pronunța în ținuta să politică pentru mai departe)²⁹ gazeta noastră nu se va ocupa cu politica. Va publica însă în totă săptămîna în forma cum se publică în „Gazeta Transilvaniei”, numărul de Duminecă câte o scrisoare din Capitală, semnăind *uscatul mers* al afacerilor noastre (înțelegem parlamentari), politice și întorsăturile ivite în aceia di de di.
 Pentru scrierea acestei corespundință V'am roga pe Dvóstre, ori dacă impregiurările nu v' erta³⁰, vă rogăm a concedea aceasta afacere unui tîner brav și bine chibzuit de ai noștri despre care D-Ta vei fi convins că va corespunde acceptărilor poporului și respective publicului nostru cetitor.
 Dureri, ca începători, deocamdată nu vom putea onora lucrarea, decât cu reîntorcerea speselor de porto și un exemplar de onoré din Gazetă, mai tîrziu însă îmbunătățindu-se și treburile noastre vom face tot posibilul ca să vă onorăm osteneala barem cât de modest.
 Prima corespundință de felul acesta ni'ar trebui pe zilele dela 22—24 l.c. ca astfel se pótă apărea în numărul ce voim a scóte pe 25—26 l.c.³¹
 În gazeta noastră vom avea o rubrică separată „Junimea” unde vom publica lucrări de ale tineretului nostru de cuprins moral, deci ne permitem a vă atrage atențiunea și la aceasta împregiurare³².
 Dealtmintea rogându-vă a primi anticipative mulțămîta noastră și cerându-ne scusele pentru incomodare, cu stimă semnăm Ioan P. Lazar.

IV. „Gazeta de Duminecă”, Fóie Ilustrată, Șimleu (Szilágyosmlyó) 17 august 1904

Stimate Domnule,³³
 Ertă dacă acesta ordui cu veste Ți-ar fi incomode.
 Mă adresez însă cătră D-Ta, cu toată încrederea, ca cătră un luceafăr al neamului românesc, pe care noi românii ardeleni, suntem mândri al numi de „al nostru”, căci

²⁶ Cuprins în nr. 1 din 3 ianuarie 1904, fără a se face referiri la poetul G. Coșbuc.

²⁷ Scrisoarea lui I. P. Lazăr adresată lui O. Goga, aflat la Budapesta; vezi și *Octavian Goga în corespondență*, ediție îngrijită de D. Poenaru, prefată de V. Netea, *Documente literare*, București, 1975, p. 227—228.

²⁸ Numărul de probă mai susamintit; probabil că și Goga a primit un exemplar tipărit, identic cu cel trimis lui Coșbuc.

²⁹ Se fac referiri la alegerea căii de luptă potrivite, între pasivism și activism.

³⁰ O. Goga se afla angrenat în munca de redactare a „*Luceafărului*”, vezi, I. D. Bălan, *Octavian Goga*, București, 1971, p. 85, 86.

³¹ Des amintitele numere de probă, din păcate nedepistate încă.

³² Se face apel la atragerea colaborării tinerilor grupați în jurul „*Luceafărului*”.

³³ Scrisoarea lui I. P. Lazăr adresată lui G. Coșbuc, redactor la revista „*Semănătorul*”.

dela noi au răsarit, — ba ca fost conscolar în Năsăud și mai târziu când lucram la ziarul „Tribuna”³⁴, ca coleg de muncă — am mai multă încredere în bunăvoința D-Tale ce o-ai manifestat tot-deauna față de românii din această țară sbiciuită de Dumnezeu. Acestea premersă Te rog a primi cu adevărată dragoste modestul nostru ziar ce ne luăm voie a-Ți trimite, „Gazeta de Duminecă”. Acest ziar este fundat *în și pentru* ținutul cel mai espus, pentru marginea romanismului, ce-i în nemijlocită apropiere a Ungariei locuită numai de unguri. Românii noștri din acest ținut vorbesc deja ungurește, dar nu și-au uitat încă limba maternă. Este însă mare teamă că de nu se vor îndeletnici cu citirea cărților bune, scrisă în limba română, încet cu încetul își vor impistrița limba tot mai mult cu vorbe ungurești și de-odată ne vom trezi că dicționarul lor va fi mai mult unguresc decât românesc; că în celea din urmă vor da la o parte cu totul limba română înlocuind-o cu cea ungurească.

Acestea au fost motivele cari ne-au îndemnat la fundarea „Gazetei de Duminecă” și fără concursul material al cui³⁵.

Aceasta „Gazetă” vi-o am trimis astăzi și Vi-o vom trimite regulat, pe lângă sincera rogară ca din când în când să binevoiești a ne trimite *câte ceva spre publicare* și în deosebire *să ne trimiteți câte un exemplar din valoroasele Dvoastre scrieri*³⁶ ca astfel publicându-le să ne putem curăți limba și cât se poate de curată să-o putem da, cu ajutorul „Gazetei de Duminecă”, fraților noștri atât de mult espui deșnaționaliserii. Organ românesc de publicitate nu sau edat pân’ acum în acest colț de țară, ear gazete din centrele românești puține au străbătut la noi. Ne place deci a crede că „Gazeta de Duminecă” străbătând prin popor i-i va face bun serviciu, cu deosebire după ce o vom putea aduce în stare corespunșătoare din toate punctele de vedere.

Suntem prea siguri că, nu pentru neînsemnatul merit literar al gazetei noastre, ci pentru intențiunea cu care e fundată și susținută vei binevoi a intra între sprijinatorii morali a-i „Gazetei de Duminecă” pentru-ce Te rogăm a primi anticipative deosebita noastră mulțămită, după cari semnăm, cu venerațiune Direcțiunea ziarului „Gazeta de Duminecă” Ioan P. Lazăr.

CONTRIBUZIONI SUL COMINCIO DELLA GIORNALISTICA ROMENA DI SALAJ

(R i a s s u n t o)

Questa restituzione viene con nuove date nella ricerca storica dell'apparizione del primo giornale romeno del paese Silvanie.

Tre lettere recentemente scoperte nel fondo di corrispondenza conservato alla Biblioteca dell'Accademia, scritte da I. P. Lazăr, il proprietario e l'editore della „Gazeta Domenicale” ai poeti G. Coșbuc ed O. Goga, nella quale loro domandano la collaborazione, scopre gli aspetti inediti sull'inizio del giornale romeno di Sălaj.

³⁴ G. Coșbuc a intrat în redacția „Tribunei” din august 1887, vezi D. Micu, *George Coșbuc*, București, 1966, p. 15—18; D. Vatamaniuc, *George Coșbuc*, București, 1967, p. 54—78.

³⁵ Gânduri asemănătoare sînt cuprinse în scrisoarea lui I. P. Lazăr către Nicolae Iorga, Șimleu, 5 septembrie 1904: „Gazeta de Duminecă ar avea deci menirea a fi o pază, o sentinelă care să nu lase ca lupii să intre în familiile românești și să-i răpească ceea ce au mai scump — limba — și ne place a crede că străbătînd în popor va aduce mari servicii scîpătatei noastre cauze naționale”, vezi în *Scrisori către N. Iorga, II, (1902—1912)*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, *Documente literare*, București, 1979, p. 164—165.

³⁶ Vezi nota 22.

**TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI VECHI DIN ZONA BĂIMĂREANA
AFLATE ÎN FONDURILE BIBLIOTECII ACADEMIEI R.S.R.
FILIALA CLUJ-NAPOCA**

La începutul anului 1978, fondul de carte românească veche al Bibliotecii Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca s-a îmbogățit cu un valoros stoc de tipărituri românești vechi — provenit din orașul Baia Mare.

O statistică sumară din punct de vedere istoriografic pune în evidență următoarea configurație bibliografică, privitoare la aceste tipărituri:

— din prima jumătate a secolului al XVII-lea, ne-a parvenit un exemplar din *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643), precum și două exemplare din tipăritura bălgrădeană *Noul Testament* (1648); dintre acestea, unul numai cu două file.

— din cea de a doua jumătate a acestui secol, „un exemplar” (două fragmente de file) al *Psaltirei* din 1651 de la Bălgrad; de asemenea un exemplar din *Evangheliarul cu Minologhion*, tipărit la Snagov în 1697.

— din prima jumătate a secolului al XVIII-lea s-au primit trei tipărituri rimnicene în câte un exemplar, anume un *Octoih* (1776), o *Cazanie* (1788) și un *Molitvenic* (1782). S-a mai primit un *Apostol* bucureștean din 1774 și un exemplar din *Biblia* în versiunea românească a lui Samuil Micu, Blaj, 1795.

— aparținând secolului al XIX-lea, au intrat trei tipărituri în câte un exemplar: *Carte de învățături* a lui Ioan Bobb tipărită la Blaj în 1805, un *Molitvenic* bucureștean din 1819 și, în sfârșit, tot o tipăritură apărută la București în anul 1827, anume *Carte folositoare de suflet*, în trei părți.

Conform relațiilor ce urmează, faptele bibliografice se prezintă astfel:

- a) din secolul al XVII-lea, 5 tipărituri,
- b) din secolul al XVIII-lea, 7 tipărituri,
- c) din secolul al XIX-lea, 3 tipărituri.

Astfel, sub raportul scării cronologice, ele au următoarea succesiune:

1643	Iași ¹	1 exemplar
1648	Bălgrad ²	2 exemplare
1651	Bălgrad ³	1 exemplar

¹ I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu: *Bibliografia românească veche*. I, p. 137—536; (B.R.V. 45).

² *Ibidem*, p. 165; (B.R.V. 54).

³ *Ibidem*.

1697	Snagov ⁴	1 exemplar
1732	București ⁵	1 exemplar
1747	București ⁶	1 exemplar
1774	București ⁷	1 exemplar
1776	Râmnic ⁸	1 exemplar
1781	Râmnic ⁹	1 exemplar
1782	Râmnic ¹⁰	1 exemplar
1795	Blaj ¹¹	1 exemplar
1805	Blaj ¹²	1 exemplar
1819	București ¹³	1 exemplar
1827	București ¹⁴	1 exemplar

În total 15 exemplare, din care unul de la Iași, trei de la Bălgrad (Alba Iulia), unul de la Snagov, cinci de la București, trei de la Râmnic și două de la Blaj. Această situație arată că în zona băimăreană au existat — în cazul nostru — o tipăritură din Moldova, 9 tipărituri din Țara Românească și 5 din Transilvania.

Privind valoarea documentară, 5 dintre ele sînt texte orientale antice, 7 istorice: cărți de cult din aria cu mare circulație în sud-estul european, 3 de cod legislativ și drept economic, iar celelalte sînt cărți de înțelepciune și un manual școlar pentru învățămîntul românesc din Transilvania.

Considerăm necesar să arătăm faptul că cele subliniate mai sus, confirmă considerațiile lui Alexandru Socolan din lucrarea sa *Circulația cărții românești vechi în nord-vestul Transilvaniei* (apărută în nr. 1 al publicației „Marmăia”) care spune, printre altele, că „legăturile firești ale românilor din cele trei țări feudale, cu toate restricțiile impuse, n-au putut constitui impedimente, ba mai mult, conștiința națională a crescut și a avut drept urmare constituirea unității de stat a României”. Acest adevăr este demonstrat în primul rînd și de proveniența de origine a tipăriturilor românești vechi prezentate de noi acum, aduse în Maramureș de țărani fruntași sau de intelectualii din această zonă, fie din Moldova, fie din Țara Românească, inclusiv din părțile transilvănene cu nuclee puternice ale ritului răsăritean.

Starea relativ bună în care se află aceste tipărituri, relevă faptul că ele au fost prețuite și păstrate cu grijă, supraviețuind astfel de-a lungul secolelor.

Dat fiind că este vorba de trecutul cultural, politic și economic al zonei băimărene, se cuvine să amintim și de *Istoria românilor* a lui Petru Cercel,

⁴ *Ibidem*, p. 184; (B.R.V. 60).

⁵ *Ibidem*, p. 343; (B.R.V. 103).

⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 27; (B.R.V. 190).

⁷ *Ibidem*, vol. IV, p. 59—60; (B.R.V. 93).

⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 204; (B.R.V. 384).

⁹ *Ibidem*, p. 217; (B.R.V. 396).

¹⁰ *Ibidem*, p. 274; (B.R.V. 453).

¹¹ *Ibidem*, p. 380; (B.R.V. 595).

¹² *Ibidem*, p. 454; (B.R.V. 677).

¹³ *Ibidem*, vol. III, p. 306; (B.R.V. 1041).

¹⁴ *Ibidem*, p. 528; (B.R.V. 1302).

scrisă în timpul detenției sale pe teritoriul maramureșan, între zidurile Cetății Chioarului; despre acest manuscris amintesc unele izvoare istorice.

Putem afirma că numărul relativ mic al acestor tipărituri completează în chip firesc listele de tipărituri românești vechi din secolele la care ne referim, cuprinse în scrierile publicate ale lui Ioan Bîrlea, Gheorghe Bran, Alexandru Filipescu-tatăl, Darius Pop, Mircea Păcurariu, precum și în manualul *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, care a apărut în două volume la București între 1967—1969; de asemenea în cartea lui Nicolae Mladin: *Biserica ortodoxă, una și aceeași în toate timpurile*, ori cele cuprinse în articolele din revistele *Mitropolia Ardealului*, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, cum și altele asupra cărora nu mai insistăm.

În ceea ce privește caracterul documentar al inscripțiilor olografice, timpul nu permite să ne oprim asupra tuturor. Ca atare vom menționa doar câteva din ele, deși toate prezintă semnificații profund legate de cultura românească, de problema originii și continuității noastre pe străvechi meleaguri daco-romane.

Exemplarul *Biblia de la Blaj* (C.R.V. 1013) a aparținut, după cum reiese din inscripția de pe foaia de titlu, lui Dimitrie Țichindeal din Becicherecul Mic, județul Timiș. Ceea ce aduce nou această însemnare în limba latină, este faptul că acest cărturar se considera și autor al acestei tipărituri: „Auctor hujus libri est Demetrius Cichindeal”. Prețioasa informație confirmă cercetările istoriografice mai noi, pornite de la unele considerații făcute în prefața *Bibliei* (din 1795) de Samuil Micu, care menționează sprijinul lui Ioan Bobb și al altor cărturari români transilvăneni în traducerea textului. Însemnarea ne duce la ipoteza că printre aceștia se numără și Dimitrie Țichindeal. Nu știm cînd a avut loc o colaborare directă între el și Samuil Micu în vederea tilcuirii (sau a traducerii) unor părți din Biblie, dar a doua parte a inscripției spune: „Budak sacerdos prim ritus cath”, ceea ce înseamnă că Dimitrie Țichindeal a fost preot în Budacul de Sus, județul Bistrița¹⁵.

Se știe că Dimitrie Țichindeal a fost întemeietorul școlii românești din Aradul (vechiu) (cum ne-o relatează Szinnyei József, în *Magyar írók élete és munkái* II Kötet, Budapest, 1893, p. 74). Despre aceste școli cărturarul român bănățean a scris *Carticica asupra înființării școlerilor pedagogice din Aradul vechiu* (1814). Este de presupus că fiind „sacerdos” catolic, el să-l fi întâlnit pe Samuil Micu la Blaj, în drum spre Bistrița unde își avea parohia. Conform procedurii epocii, Dimitrie Țichindeal — traducătorul *Fabulelor* lui Obredovici — avea să le tilcuiască fără să menționeze autorul cărții. Acest sens îl adoptase și poetul Lucian Blaga, care considera efectuarea unei traduceri de texte vechi, drept opera traducătorului. Așa se explică de ce Dimitrie Țichindeal se considera „de facto” autor al *Bibliei*. Informația aceasta, deosebit de prețioasă, confirmă ceea ce pomicultorul Vasile Furdui din Sohodol-Alba spunea: „orice lucrare este truda mai multor mîini, mai multor minți omenesti”, Posteritatea îi acordă lui Dimitrie Țichindeal ceea ce arăta poetul Ovidiu Naso într-un vers al său, referindu-se la asemenea cazuri: „Ex re no-

¹⁵ C. Suciu: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1966, p. 110.

men habet"; și aceasta deoarece chiar Dimitrie Țichindeal spunea privitor la creația sa: „Cînd te vei lumina cu învățătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, iar tu românule să știi că, „mai aleasă nație / ca țara ta / nu va fi pe pămînt". Aceasta s-a dovedit azi, ca un adevăr istoric.

Legat de localitatea mureșană Cichindeal, amintim în subsidiar că aici s-a născut Teodor Aaron, înrudit cu familia aroneștilor din Bistra, care în 1828 publica la Buda *Scurt apendice la Istoria lui Petru Maior*, fiind vorba aici de puternica erudiție de tradiție românească.

O altă interesantă inscripție, de data aceasta aflată pe exemplarul C.R.V. 1010 din *Carte românească de învățătură* tipărită de Varlaam la Iași în 1643, scrisă în slavonă, se pare că spune (în traducere românească posibilă): „Jo Vasilie Voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al pămîntului moldovenesc" (țării Moldovei). Fără a atribui Domnitorului Țării Moldovei această însemnare, este de presupus că între inscripție și Vasile Lupu ar putea exista o legătură; fie aceea de proprietar al exemplarului, fie ca o „atribuire simbolică" făcută de vreunul din posesorii lui.

Pe *Cazania* rîmniceană apare o informație importantă pentru posteritate, deoarece găsesc că nu constituie o simplă întîmplare faptul că unul dintre posesorii ei, pe nume Gheorghe Radu, a ținut să se știe: „Sub Semnatul amu fostu și suntu cîntăreșu dinu 1866 și pînă acumu la 1887"; — deci aproape un sfert de veac. Grafia și ductul literii, așa cum poate observa orice grafolog, aparține unuia care avea scris cursiv, liniar. De reținut, privind pe acest intelectual — care nu este exclus să fi îndeplinit și calitatea de dascăl — este faptul că pe alocuri el se semnează „G. G. Rădulescu", adăugînd deci numelui de Radu, prefixul „escu". Să nu uităm că tocmai în acea epocă, Iosif Vulcan îi schimbase la Oradea — în revista „Familia" — numele lui Eminovici în Eminescu și că, în 1828, numele lui Ioan Eliade Rădulescu — cel care reedita *Fabulele* lui Dimitrie Țichindeal — era cunoscut tuturor românilor transilvăneni, la puțin timp după apariția *Gramaticii* sale la Sibiu¹⁶.

Iată deci încă un aspect, de astă dată din domeniul onomasticeii românești, ce avea rolul de a opune rezistență tendințelor de denaturare a numelor românești, dovedindu-se astfel o dată mai mult, unitatea daco-romană a transilvănenilor cu frații lor de peste Carpați.

Însemnarea existentă pe *Apostolul* bucureștean din 1774, este, la fel, semnificativă sub aspectul circulației acestei tipărituri. Iată ce ne spune această inscripție: „Și amu scrisu eu Dascălul Nicula din Pitești". Mențiunea este făcută înainte de 1775, cînd exemplarul ajunsese pe meleagurile maramureșene. Despre Dascălul Nicula nu avem la îndemînă nici un fel de informație. Să fi fost vreun maramureșan de origine, reîntors pe tărîmurile străbunilor săi? Oricum, această mențiune (să o socotim sub toate rezervele inedite prin informația din care reiese că avem de a face cu un intelectual încă necunoscut în literatura de specialitate) aduce un element în plus, acela de a demonstra că maramureșenii aveau școli despre care noi nu știm nimic în afară de ceea

¹⁶ I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *op. cit.*, III, p. 579; (B.R.V. 1366).

ce spunea Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, anume că românii din Transilvania aveau școli românești mult mai bune decât cele pe care le-au înființat târziu greco-catolicii.

În lucrarea *Din istoria învățămîntului românesc din Maramureș între 1848—1918* (Baia Mare, 1975, dact. p. 1), Vasile Căpîlneanu spune că... „începuturile (învățămîntului românesc din Maramureș, n.n.) trebuie căutate în școlile mănăstirești din Peri, Uglea, Rîmeți, Rona de Jos, Jeud, Giulești, Moisei, Budești, ... ș.a.m.d. existente înainte de 1700... care au dat o serie de dascăli... prin diferite școli din Nord-Vestul Transilvaniei”. S-ar putea face și precizarea că dînsul se referă numai la școlile „confesionale”. Existau însă și școli qvasi-oficiale, în cadrul cărora — fapt cunoscut și recunoscut — se aflau și satele transilvănene. Țăranii știutori de carte (bărbați și femei) care n-au putut urma școlile „oficiale” mănăstirești (cazul mamei lui Ion Creangă), au învățat scris-cititul în casele satești ale unor frunțași ai satelor sau crîngurilor. Așa se face că nu numai cei care beneficiau de privilegiul de a învăța la școlile mănăstirești erau cunoscători de carte, ci și acei care, prin generozitatea unuia — plătit sau nu de obște — învăța în tînda sau odaia casei sale pe acei prunci rămași — în majoritatea lor — în afara învățămîntului organizat.

Nu întîmplător — reflex al setei nestăvilite a românilor de a învăța carte, al necesității de a beneficia de „lumina cărții” — cum spunea sohodo-leanul Vasile Furdui — s-au iscat și născut proverbele: „nu cel ce n-are moșii este sărac, ci sărac este acela care n-are învățătură”, sau „ai carte, ai parte; n-ai carte, n-ai parte”.

Și atunci de ce să ne mire faptul că unii țărani, „fără școală” s-au dovedit a avea multe cunoștințe folositoare, înțelepciunea populară devenind astfel proverbială?

În ce privește zona băimăreană, în acest sens sînt demne de amintit eforturile depuse în descifrarea și publicarea însemnărilor olografice de pe tipăriturile românești vechi, în lucrările lui Ion Bîrlea, Alexandru Filipașcu-senior, Darius Pop, Gheorghe Bran și A. Socolan, — toți din acest ținut etnografic al Țării de Nord a Transilvaniei.

Se susține — și nu fără temei — că în Scheii Brașovului au existat numeroase cărți-manuscrise românești maramureșene, încă în sec. XII—XVI. Vezi și Vasile Olteanu: *Prima școală românească. Controverse în jurul unei datări*, în *ASTRA* (Brașov, 108/977, p. 3); idem *Prima școală din Schei*, în *ASTRA* (Brașov, 79/1978, p. 5). Însăși Constantin Brîncoveanu, la vîrsta de 20 de ani, a fost în 1674 la Scheii Brașovului.

Evangheliarul cu Monologhion, tipărit în 1697 la Snagov, poartă de asemenea numeroase inscripții olografice. Exemplarul a fost proprietatea Bisericii din Geoagiul de Sus, jud. Hunedoara, de unde Teodor Bic — enoriaș sau poate dascăl la Biserica din Valea Inzăului — l-a luat sub formă de împrumut pentru nevoile cărturărești ale obștii. „Și amu datu — scrie împrumutătorul — în anu 1832 martie 19 ca să se folosească de dînsa pînă la sfîrșitul anului 1838”, iar după aceea — se arată în clauză — „să se întoarcă iarăși la Biserica Geoagelui de Susu”. Și faptul capătă importanță istoriografică, dacă

presupunem că lipsind această tipăritură din localitatea unde trebuia să ajungă, pentru un răstimp de 6 ani, obștea va fi avut intenția să copieze în întregime textul acesteia.

Pe o altă filă a cărții, împrumutătorul a scris cu slove citețe: „Cartea s-a tipărit dincolo de Carpați în vremurile de bejenie pentru Biserica din Ardeal”. Este pentru prima oară că un intelectual român transilvănean din părțile maramureșene, subliniază că *Evangheliarul* de la Snagov a fost tipărit „pentru românii transilvăneni”, așa cum se arată în mențiunea făcută. Informația este cu adevărat prețioasă dacă avem în vedere că, așa cum arătam, nici o altă relatare privitoare la această tipăritură nu face o astfel de precizare. Dar chiar dacă nu ar fi vorba de un adevăr istoriografic declarat, consemnat în vreun document istoric, mențiunea demonstrează și reliefează semnificația legăturilor strânse și neîntrerupte dintre tipografii lui Constantin Brîncoveanu și maramureșeni.

Deși „om simplu” — cum se numește pe sine, Miron Costin spunea: „Cînt patria înlăcrămată și pe bieții locuitori ai Moldovei”. Și adaugă apoi: „Nimeni să nu se îndoiască (cum că românii, n.n.) se trag de la Roma... cucerirea Daciei de către Romani, limba care se trage din cea latină, coloniile romane, urmele valurilor și ale cetăților arată că poporul românesc este una peste tot... și pînă azi ei (românii) sînt mai numeroși ca ungurii, începînd din Baica sîrbilor temišoreni, peste tot Mureșul, în Hațeg, în jurul Bălgradului unde locuiesc principii, în Țara Oltului și în tot Maramureșul” și toți „de la Rîm ne tragem”, „și mi-au statut cugetul... să scot la vedere feliul neamului, din ce izvor și semînție sînt locuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenesti și românii din țările ungurești, tot un neam și odată descălecați sînt, iar eu — scrie tot el — „voi da samă de ceea ce și cite scriu”.

O însemnare existentă pe *Chiriadromionul* bucureștean din 1732, ne semnalează că exemplarul „S-au legat prin Lupuk (Luputz) Butean, cantor... în Șomcuta Mare”. Din textul însemnării se pot trage cel puțin două concluzii și anume:

— că acest exemplar a fost foarte mult solicitat, el fiind recompactat prin grija unui intelectual maramureșean, care cunoștea, desigur, valoarea istorică și culturală a acestui cod de legi strămoșești;

— numele acestui intelectual — Buteanu — ne face să ne gîndim (este desigur o ipoteză care necesită verificări de specialitate) la familia Buteanu din părțile maramurășene, din care s-a ridicat martirul și eroul de la Abrud, vicecăpitanul lui Avram Iancu din Prefectura Cîmpeni, despre al cărui eroism și demnitate relevă Silviu Dragomir¹⁷ în cartea sa dedicată tribunului moț, intitulată *Ioan Buteanu*. Cu acest prilej, dacă viitorul ea confirma supoziția noastră, trebuie spus că personagiul se trage dintr-o familie de cărturari, a căror memorie o cîntim. Și tot cu acest prilej supunem ca o sugestie de viitor, evidențierea faptului că aici în părțile Maramureșului a existat o familie al cărui trecut cărturăresc să fie încorporat în studii de prestigiu.

¹⁷ S. Dragomir, *Avram Iancu*, ediția II. București, 1969.

De asemenea, cu acest prilej anunțăm că în fondul de carte românească veche al *Muzeului Brukenthal din Sibiu* se află un *Molitvenic* (Blaj, 1757) care are o însemnare pe fila albă de protecție, unde se pot citi următoarele: „Cartea aceasta au cumpărat Ioan Papp protopopu Siomcuti(i) Mari de la cantorul său Buteanu în anul 1846”. (Vezi: C. Pascu, *Carte românească veche în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu*, Sibiu, 1976, p. 53).

O ultimă mențiune ne-o oferă stampila rotundă de proprietate a Școlii românești din Baia Mare, școală în care se găsea în 1869 o bibliotecă bogată, din care a făcut parte și *Chiriadromionul* bucureștean la care ne-am referit.

Presupunem că modesta noastră intervenție ar putea fi primită ca o contribuție la cunoașterea și mai detaliată a realităților ce au existat din totdeauna între maramureșeni și frații lor, aceasta încă de la începutul perioadei în care geto-dacii și daco-romanii le-au stabilit prin originea lor comună, spațiul Carpato-danubian¹⁸.

TITUS FURDUI

ANEXA:

I) /CARTE ROMÂNEASCĂ DE ÎNVĂȚĂȚURA/ tipărită de Varlaam. /Iași, 1643/

„Bibliografia românească veche”, 45

a) Cota: C.R.V. 1010

43 /—57, 59—381/ f.(I) +33 f.(II), cu foliere greșită.
(300 × 192)

Legătură recentă în carton învelit în pânză roșie. Exemplar deteriorat. Lipsă f. de titlu, f. 1—45, 58(I) și 34—116 + 3 f. nen.(II).

Inscripții:

1. Pe f. /219/^r:

a) /sec. XVII/

II) /NOUL TESTAMENT/, /Alba Iulia/. /1648/

/NOUL TESTAMENT SAU ÎMPĂCAREA, AU LEGEA NOUĂ/. /Bălgrad. 1648/
„Bibliografia românească veche”, I. 54

a) Cota: C.R.V. 1006

2 f. nen. + 1—44, (47—91, 94—331) f. cu foliere greșită la f. (30(25; 96(15—331).
(285 × 175)

Exemplar deteriorat. Lipsă prima copertă, foaia de titlu și f. liminare 1—4, 45—46;

¹⁸ Nicolae Ceaușescu: *Expunerea prezentată la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Marii Adunări Naționale și Activului Central de partid și de stat, consacrată sărbătoririi Centenarului proclamării Independenței de stat a României*, 9 mai 1977, București, 1977, p. 9—55; Nicolae Ceaușescu: *Lupta pentru unitate și independență națională. Solidaritatea militantă cu toate forțele revoluționare, progresiste și democratice*, București, 1977, p. 14—64 (Editura politică; Documente ale Partidului Comunist Român); Miron Costin: *Letopiseșul țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, (Editie îngrijită de P. P. Panaitescu), București, 1944, p. XII, XVIII.

b) Cota : C.R.V. 1007

f. 44 și 47

(285 × 175)

Fragment de două file, provenit de la exemplarul C.R.V. 1006.

III) /PSALTIREA/, /Bălgrad, 1651/

/PSALTIREA CE SA ZICE A_PROROCULUI ȘI ÎNPARATULUI D/A/V/I/D/.

/Bălgrad, 1651/

„Bibliografia românească veche”, 60

a) Cota : C.R.V. 1018

Două fragmente din filele 190 și 191

(203 × 149)

Fragmentele deteriorate, aflate în exemplarul C.R.V. 1013:

Biblia de la Blaj.

IV) EVANGHELIAR, Snagov, 1697

SFÂNTA ȘI D/U/MNEZEEASCA EVANGHELIE, Snagov, 1697

„Bibliografia românească veche” 103 I

a) Cota : C.R.V. 1009

3 f. nen. +180 f. cu eroare de foliere la f. 147(145

(302 × 211)

Legătură în scoarțe de lemn acoperite cu piele ornamentată.

Lipsă chioturile.

Inscripții :

1. Pe partea interioară a primei coperti :

a) 1852, martie, 19

(cu litere cirilice)

„Această s/fintă/ Evanghelie este a S/fintei/ Biserici a Geoagiului de Sus precum arată foaia următoare și cu înțălesul preoților Bonifații Pop și Nicolae (Rețid) și titori a S/fintei/ Biserici mai sus numită Ioan Rețid/ 2 Morușcă Ion. 3 Sava Pamfil Cantor, 4 Vasile Neagoe paroh Rețid să dă în mîna lui Bic Todor spre a să sluji Sfînta Leturghie de predînsa la S/fînta/ Biserica din Valea Inzăului și o am dat în anul 1832 martie 19 ca să să folosească cu dînsa pînă la sfîrșitul anului 1852, și după aceia să se întoarcă iară la Biserica Geoagiului de Sus. Am scris eu Nicolae Reatde Pop Geoagiu de Sus. 1852 martie 19”.

În continuare, același scris :

„Eu Bic Todor am primit această S/fintă/Evanghelie în mîna mia precum arată mai sus despre aceasta mărturisesc cu punerea mîinii mele pe cruce. + Bic Todor”.

2. Pe prima față a primei foi de protecție :

a) /1813/

(cu litere chirilice)

„Această sfîntă Evanghelie o au cumpărat-o D. Curatorul Biserici(i) din Geoagiu de Sus numit de drept Grigorie(.) bani drept 30 (de) zloți buni a Biserici(i) din jma din sat a cărui Iaste Hramul Nașterii Născătoarei Domnului Anul 1813 luna și ziua” (sic).

b) /1813/

(cu litere cirilice)

/La anul 1813/ /.../ Această sfîntă Evanghelie o au cumpărat dumnealui Coratorul din Geoagiul de Sus anumit dumnealui Reped Gligorie cu bani buni și

drepti 30, deci pe sama Sfintei Biserici a hramului Prea Sfintei născătoarei de Dumnezeu din satu mai sus numit fiind preoți și parohi Popa Chirilăevici Paroh Al = 12-lea(sic)/... .. Paroh. Și s-au dat de pomană la /.../ supt afurisenie și blesteme. Cine va cînta au o înstrăina din loc /.../ cel necuratul (sic) alu chinui și /.../ și sârătăi supt afurisenie /.../ Kiril Popovici /.../”.

4. Pe versoul celei de a doua file de protecție :

a) 1930, noiembrie 8

(cu litere cirilice)

„Distinsului prieten și vrednicului român ortodox d. George Florin Petrescu în amintirea năzuințelor Dsale pe tărîmul consolidării românismului prin biserica sa națională pe pămîntul desrobît al vechiului Ardeal, în semn de stimă și dragoste sinceră și pentru a servi Dsale drept talisman și ocrotitor atît în binele cît și în greul vieții.

Cartea s-a tipărit dincolo de Carpați în vremurile de bejenie pentru biserica din Ardeal.

Ea a izvorît din dragostea cu care ne-au înconjurat întotdeauna și pe toți Românii frații plaiurilor Munteniei și Moldovei, de zi(sic) zic de încheiere: „Ale Tale dintru ale Tale”.

Aiud la 8 Noiembrie 930. Vasile Barluțiu prof. protopop onorar”.

4. Pe foaia de titlu pînă la f. 5^r :

a) /1711/

(cu litere cirilice)

„Să să știe că această Sfîntă Evanghelie o au cumpărat din București de la Dumnealui Mania, eu Simion din Banabik /Vilcele-Turda, Cluj, n.n.) sînu Alui Niagu Ionu, și am dat bani drepti A miei ca să fie pentru triaba mia”. Și amu scrisu Cîndu au fost Măriia sa domn în Țara Românească Io Constandin Besarab Voevod fiind Episcop la Rîmnicu de Sus Kiru Damaschin. Si au fost cursul anilor dela Zidirea lumii Liat 7219. E(u) Johanes Bojzagi”.

5. Pe f. 179 :

a) /sec. XVIII/

(cu litere cirilice)

„Evanghelița la toată cererea să să ce/tească/ la list 86”

6. Pe partea interioară a celei de a doua coperte :

a) 1793 mai 14

(cu litere cirilice)

„+ Să să știe că această sfîntă Evanghelie o au cumpăratu diacu Manea drept bani buni gata 390 în 7219 (...) mai 3 dni”

/... .. /

V) CATECHISMUS, Sîmbăta Mare, 1726

CATECHISMUS SAU ÎNVATATURA CREȘTINEASCA ÎN FOLOSULU NIAMULUI RUSESCU DINU ȚARA OUNGUREASCA, în Sămbăta Mare, 1726.

„Bibliografia românească veche”, 190

a) Cota : C.R.V. 1015

196 + 7 f. nen.

(154 × 93)

Exemplar deteriorat, fără coperti.

Inscripții :

1. Pe f. 7^v nen. de la sfîrșit.

a) /sec. XVIII/

(cu cirilice)

„Acesta”, scris de-asupra anului sigil pe ceară roșie, iar sub sigil, câteva inițiale. Sigiliul deteriorat, nu se observă stema, iar inițialele (?) (sau cuvântul scris) abia vizibile.

VI) /CHIRIACODROMION/, /București, 1732/

/CHIRIACODROMION SAU E/VAN/GHELIA ÎNVATATOARE/, /București, 1732/
„Bibliografia românească veche”, II. 265

a) Cota : C.R.V. 1011

2—4 f. nen. + 1—133, 136—414 f. cu erori de foliere la f. 194/
195 (285 × 195)

Legătură în scoarțe de lemn, cu chiotori metalice: lipsă foaia de titlu; f. nr. 1 nen și 134—135.

Inscripții :

1. Pe fața interioară a primei coperti :

a) 1876

(cu litere latine)

„S-au legat prin Lupucz Butean Cantor gr. cath/olic/ în Șomcuta Mare”

2. Pe reversoul primei foi de protecție :

a) 1870

(cu litere latine în ortografia de tranziție a sec. XIX).

„Acestă carte de predici-canciuni- este a Beserecel G/reco/-C/atolice/ din Baia Mare. S-au legat a doua ora, în anul 1870 pentru 3 fl. v/alută/ a/ustriacă/ parochu protopopu de Baia Mare fiindu Teodoru Szábay și întâiulu profesoru a limbei românesce a Religiei în Gymnasiulu rom :/ano/ cat :/olic/ din Baia Mare”.

b) Sigiliul rotund de proprietate al Bibliotecii Gimnaziului românesc din Baia Mare: SIGIL.ECCL. G. C. N. BANYENSIS 1869. Sigiliul se află și pe filele 124^v. 138^v, 194(195^v).

3. Pe f. 1^r—4^r :

a) /secolul XVIII/

(cu litere cirilice)

„Această Carte Este /.../ Kumpărată pă sama Besericii Băii Mari — Luminăști și /.../”.

VII) TRIOD, București, 1746

TRIODION ADECA TREI CÂNTARI, București, 7255

„Bibliografia românească veche”, IV 93

a) Cota : C.R.V. 1008

2 f. nen. + 255 f. cu erori de foliere la f. 208(206, 211(209, 223(217, 295(9.
(340 × 220)

Legătură în scoarțe de lemn acoperite cu piele ornamentată, deteriorată. Urme de chiotori.

VIII) /APOSTOL/, /București, 1774/

/APOSTOL CU MILA LUI DUMNEZEU SFÂNTUL/, /București, 1774/

„Bibliografia românească veche” 384

a) Cota : C.R.V. 1012

178 f. cu erori de foliere la f. 33(34, 36(—37(39; 159
(129; 169(1960; +/2 f. ms. rom. sec. XVIII/
(204 × 190)

Exemplar deteriorat. Legătură deteriorată în scoarțe de lemn acoperite în piele deteriorată ornamentată. Urme de chiotori. Lipsă foaia de titlu.
Inscripții:

1. Pe prima față a primei foi de protecție:

- a) /sec. XVII/
(cu litere cirilice)
„O /amu/ cumpărat /eu/ Răreș/.../”
- b) /sec. XVIII/
(cu litere cirilice)
„Meletie /.../ Nicolae”

2. Pe versoul primei file de protecție:

- a) /1775/
(cu litere cirilice)
„/cum să știe că/ aceasta să o ști prea slăvit și laudat de sfinți părinți și pravoslavnici creștini prea cuvioși cititori; mîna va putrezi iară cine va ceti va pomeni. Eu amu scrisu Nicolae/ot/Pop, m.p. 77283”
- b) /sec. XVII/
(cu litere cirilice)
„Cine iaste nici călare nici pă jos
/Cine nice păcătos
Cel ce este om neom(?)
Cine șade în săcriu său /gătos/” ?
- c) /sec. XVIII/
(cu litere cirilice)
„Si amu scrisu eu Dascălul Nicula de la Pitești. Nițu Dascălul”.

3. Pe f. /26/’:

/sec. XVIII/
(cu litere cirilice)
„Acest Apostol l-am vîndut Pop Radul din Harteștii(?)
Kolomuzului” /Colun-Kolun, Sibiu, n.n./

IX) /OCTOIH/ /Rîmnic, 1776/

/OCTOIHU/, /Rîmnic, 1776/

„Bibliografia românească veche” 396

a) Cota: C.R.V. 1001

17—21, 24—137, 140—379 f. cu erori de foliere la f.
193(190, 195(194—256(255, 271(270, 273(270, 276(270, 277(270, 290
216×160

Exemplar deteriorat, cu coperti de carton și cotor în pinză. Lipsă foaia de titlu, filele liminare și 1—16, 22—23, 138—139, 380—382.

Inscripții:

- 1. La f. 115’
(sec. XIX)
(cu litere latine)
„Cintărețu G. R. Andrei”.
- 2. Pe f. 149’ — 150’
(sec. XX)
(cu litere latine)
„Preotu Ioan Ioan Preotu Ioan Cintărețu Andrei”

X) /CAZANIE/, /Rîmnic, 1781/

/CAZANII CE CUPRIND ÎN SINE EVANGHELIILE TÎLCUITE ALE DUMINECILOR
DE PRESTE AN/ /Rîmnic, 1781/

Bibliografia românească veche, II, 445

a) Cota: C.R.V. 1002

/15—18—310 f. cu erori de foliere la f. 21 /20, 35/33, 210/215 :
(295 × 210)

Exemplar deteriorat, lipsă foaia de titlu, f. 1—14 numerotate.

Filele 15—18 deteriorate. Fără coperți.

Inscripții:

1. Inscripția începe pe filele lipsă de la început și continuă pe f. 20^r

a) /1791 iunie, 24/
(cu cirilice)

(f. 20^r: „Besearăcă”; f. 30—45: „ca să cetească totdeauna și eu popa Iosifu să fiu pomenitu ca oricare dinu preoți: /iară cei ce nu mă vor pomeni și din clerici să fie /?/ blagosloviți și erețiți de dumnezeu și de mine păcătos/ul/ /Luna lui iunie, 24 la vllata 1791. Eu popa Iosifu I Drăghiciu adevăresc”.

2. De la f. 37^r—39^r

/secolul XX/
(cu cirilice)

/text indescifrabil/. La f. 38: „cu blagoslovenia Mitropolii”.

3. La f. 45^r

/secolul XVIII/
(cu cirilice)

„Adică eu/? Sefir sau Sanfir?/”

4. La f. 46^r—47^r, 54^r

a) 1792, iunie, 24
(cu litere cirilice de tranziție)

„Am înțeles eu întru această vorbire a sfîntului părinte Iosifu /.../ că au datu pe această Căzanie lei 12 pă 20 și la acești bani au ajutat și persónile titore cîte un leu, adică boierul Stefan Paharnicul /I/ au dat un leu, un/ul/ D/umnealor/ boieri /./ Zamfirache și Petrache au datu cîte un leu și preotulu Iosifu lei 10 și este cumpărată la anu 1792 iunie în 24”

5. La f. 81^v—82^r

/secolul XIX/

(cu litere latine)

„Cazania la Duminica sfinților părinți. Gheorghe Radu cîntăreți.
// Gheorghe Radu Cîntăreți//.

6. La f. 88^r

/secolul XIX/

(cu litere latine)

„Ca danie la 2 ziarăși la Dumineca Rusaliilor” G. G. Radu // G. G. Radu//
/secolul XIX/

7. La f. 94^r—95^r

/secolul XIX/

(cu litere latine)

„Ca danie la Dumineca tuturilor sfîntelor. Rădulescu Gheorghe. Am spus-o eu sub semnatulu cîntăreții G. G. Radu”.

8. La f. 96^r
/secolul XX/
(cu litere latine)
„Gh. Gheorghe. G. G. Rădulescu”.
9. La f. 98^r
/secolul XX/
(cu litere latine)
„Sub Semnatul amu fostu și suntu Cîntărețu /dinu/ 1868 și pînă acumu. G. G. Radu”.
10. La f. 117^a
a) /1847, martie 13/
(cu litere cirilice de tranziție)
„Această carte amu cu/mpărat/ u eu mai în tăiu în Beserică eu suptu Iscălitulu Manoilu Limolanu, 1747, Martie 13”.
11. La f. 135^r—148^r
/secolul XX/
(cu litere cirilice)
„Această cazanie o /anu/ re/sc/u/m/peratu eu popa Iosifu de la protopopu Ioan de la Văleni întie /plibicire? sic/ /plebiscire/ și din ceștie /chestiune?/ cu boierul /.../ /.../ și logofătul Petriche /Petrache?/ și bini (sic) cel /.../ /.../ eu popa Iosifu /.../ ști și care preoți or pune mîna pe]dînsa_să mă pomînească, tot nîlamul acesta”.

XI) MOLITVENIC, Rîmnic, 1782

M/O/LITVEANICU, Rîmnic, 7209

„Bibliografia românească veche”. 453

- a) Cota: C.R.V. 1003
4 f. nen. + 359 f. cu erori de foliere la f. 143(144; 152 (150).
(213 × 150)
Exemplar deteriorat. Legătură recentă în carton și cotor acoperit cu piele ornamentată.
Urme de chiotori metalice.
Inscripții:

1. Pe reversoul primei file de protecție:
/sec. XIX/
(cu litere latine)
„Bucuru Margaeu. Mai tôte dîlele am fostu Eu Parohulu dinu Dubuseru”(?)
2. Pe reversoul celei de a doua file de protecție de la începutul cărții:

- a) 1892, noiembrie 28
(cu litere latine)
„Muguru în 28 noieembrie 892 /Batăr ave v.a. Maria N .../”
1. la Maria G. Botla	2 f. v.a.
3. la fie-său Stan	27 f. v.a.
în fatia Mostarau (sic) curtia	
4. Safta B. Morari	2 f. v.a.
5. George Simionu	2 f. × 20

fl. 56 × 20

- Mar G. Bota fotie
- × Stan Coltic fot
- × Paraschiva Nistoru fotie

3. Pe reversoul primei file de protecție de la sfârșitul cărții:

/sec. XIX/

(cu litere latine)

„Doamne /Dumn/ezeule /.../ ai făcutu Ceru. Nicolae Runcian, Paroh/, /sec. XIX/.

XII) BIBLIA, tradusă de Samuil Micu, Blaj, 1795

BIBLIA ADECA DUMNEZEEASCA SCRIPTURA A LEGII VECHI SI A CRII NOAO, în Blaj, 1795.

„Bibliografia românească veche”, 595

a) Cota: C.R.V. 1013

10 f. nen. + 1—128. 131 (de două ori) — 133 (de două ori) — 134 137—140, 495—894 p. (I) + 250 p. (II) cu erori de paginare la p. 225(256 și 137(133 (I) și la p. 136 (132—246(250(II).

Exemplar deteriorat. Legătură în scoarțe de carton, acoperite cu piele ornamentată deteriorată. Lipsă f. 129—130. 135—136, 491—494 (I).

(375 × 250)

Inscripții:

1. Pe foaia de titlu:

a) /sec. XIX/

(cu litere latine)

„Auctor hujus libri est Demetrius Cichindeal Budók sacerdos pr. ritus cath.”

2. La p. 1 (I):

a) 1809, iulie 30

(cu litere cirilice)

„Această sfântă carte anumită Biblie s-au cumpărat de cucernica fiică Blas Irina cu leguitul său soț anume Tămaș Gheorghie întru veșnica Pomenire lor. și a Răpăusatului Blas Petru soțul ei cel dintâle d/r/ipt (10) 39 de zloti pă sama sfintii Biserici de Nadiu Kulduș și cine de aice oar în străina să fie Afurisit iară Cinstitu Preot care ova folosi, această sf(intă) Biblie să fie datoriu a Ruga pre Milostivul D/u/mnezeu pi(n)tru Ertare păcatelor celor ce oau Kumpărat și a păstrătorilor lor și pentru tot Niamul. Cumpărată prin sârguința me Joan Kuk ca Administrator de Culea în anul 1809 die 30 Iulii”

XII) BOBB IOAN: CARTE DE ÎNVĂȚĂTURI CREȘTINEȘTI, Blaj, 1805

BOBB IOAN: CARTE DE ÎNVĂȚĂTURI CREȘTINEȘTI, Blaj, 1805

„Bibliografia românească veche”, 677

a) Cota: C.R.V. 1005

4 f. nen. + 450 p.

Exemplar deteriorat. Lipsă foile de la 451 până la sfârșit, lipsă copertile.

Inscripții:

1. Pe foaia de titlu:

a) /sec. XX/

(cu litere latine)

(pe o etichetă mică de foaie de hîrtie)

„/Papp/”

XIV) MOLITVENIC, București, 1819

M/O/LITVEANIC BOGAT, București, 1819

„Bibliografia românească veche”, 1041

a) Cota: C.R.V. 1014

6 f. nen. + /361/f.

(201 × 160)

Exemplar deteriorat. Legătură în piele ornamentată; urme de chiotori.
Inscripții:

1. Pe partea interioară a primei coperti:

a) 1935, iulie 18
(cu litere latine)

„Această carte o au răpărat de Teodor Marchiș din comuna Supurul de Jos județul Sălaj. 1935, Iulie, 18, joi”

2. Pe reversoul primei foi de protecție:

a) 1852, iulie, 18
(cu litere cirilice de tranziție)

„Acestu Sfintu Dumnezăescu Molitvenicu este al meu sub iscălitură cumpărat de mine în prețul de 18 și să nu îndrăznească nimenea ca să fie stăpînu pe dînsu afară de copiii mici căci va cădea în mare și gré osîndă. 1852 Iulie 18. Preotul Dimitrie Crîstea”

3. Pe versoul primei foi de protecție de la început. /1935/
(cu litere latine)

„Acest Molitvelnic e a lui Marchiș Teodor Samoilă”.

4. Pe f. a doua nenumărată, se află o stampilă cu elementele REGATUL ROMÂNIEI PAROHIA BISERICII DIN /GHERLA/? /.../”

5. Pe versoul filei a 5-a nenumărată:

a) /sec. XVIII/
(cu litere cirilice)

„Acestu Molitvenicu/.../ 1-a cumpăratu A/.../ și cu Nicolai /dascălul ?/.

6. La f. 26^r—29^v:

a) 1824
(cu litere chirilice)

„Acestu Molitvelnicu eu lamu cupăratu eu Pop Ionu și cu mularea mé cu 14 (?) /.../ pentru întru pomîniri cătu o/.../ și copi(i) să fie pomînit cu o trăi.
Vleatu 1824 /Di/ 25”

7. Pe reversul filei de protecție de la sfîrșit:

a) 1935, iulie, 16

„Aceasta Carte răpărată 1935 luna VII ziua 16. Teodor Marchiș din Comuna Supurul de /Jos/ //Supurul de jos// Județul Sălaj. Transilvania Brăila”.

XV) CARTE FOLOSITOARE DE SUFLET, București, 1827

CARTE FOLOSITOARE DE SUFLET DESPARȚITA ÎN TREI PARȚI, în București, 1827

„Bibliografia românească veche”, 1302

a) Cota : C.R.V. 1004

3 f. nen. + 91/—96—102/f.
(220 × 176)

Legătură în carton și cotor de piele. Exemplar deteriorat.

Partea de jos a filei 72 lipsă.

Inscripții :

1. Pe reversul primei foi de protecție :

a) 1882, martie 2

(cu litere latine)

„Posezore Preotul Iacob Constantinescu 1882 Martie 2”

2. Pe f. 102 :

a) 1888 februarie 1

(cu litere latine)

„Manole Marin Ungureanu s-a în Mormintat la anul 1888 genarie 1”.

b) Pe reversul foi de protecție de la sfârșitul cărții
(1875—1865)

(cu litere latine, cu alfabet de tranziție)

„s-a născut Iacobi femfroarie 13

s-a născut Ileana fembruarie 22

anu 1875 amîndoi lunateci”

Sava s-a născut la martie 1 1868

s-a născut Gig luna martie 15

anul 1872 amîndoi lunateci

anul 1878 sa născut Marlea genare 23 și s-a botezat (+) la 29 :

s-a născut Sava la Martie 1868; la 1883 s-a

născut Lisabeta Mai 8 lunatică su (sic) Ioan Ioan

s-a născut la anul 1865 Mai 7”.

**OLD ROUMANIAN PRINTS OF THE BAIA MARE REGION
RECENTLY ACQUIRED FOR THE COLLECTIONS OF THE LIBRARY
OF THE ACADEMY OF THE ROMANIAN S.R. — CLUJ-NAPOCA BRANCH**

(S u m m a r y)

The paper describes 15 old Roumanian books recently acquired for the special collections of the Library of the Academy of the R.S.R. — Cluj-Napoca Branch, and which are provenient from the Baia Mare district, ancient cradle of Roumanian culture in Maramureș Country.

Information offered by the holographic inscriptions found on the copies described here show that the books belonged to the Roumanian intelligentsia and outstanding figures of the Roumanian culture. Thus, on the book CRV 1010, *Carte Românească de învățătură* by Varlaam (Iași, 1643), mention is made of its having been in the possession of Vasile, Voivode of Moldavia (maybe Vasile Lupu, Prince of Moldavia, patron of the work *Pravila de la Iași*, 1646?); on the book CRV 1013, the *Bible of Blaj* (1795) the note was found „Auctor libri hujus Demetrius Cichindeal”: he was the founder of the Roumanian school at Arad. On the same copy there is a signature of Ștefan Paharnicul, a Walachian by origin, and another signature of the Transylvanian Buteanu, a Roumanian intellectual from the Bistrița area, who in spite of hostile circumstances preserved not only his name but also the ideals of his ancestors. For these another Buteanu, this time Ion, suffered martyrdom at Iosaș-Criș in 1849.

The facts prove that a part of these books printed in Walachia (at Snagov, Rîmnic and Bucharest) in the times of Antim Ivireanul and Constantin Brîncoveanu, and in Moldavia (at Iași) in the days of Varlaam and Vasile Lupu were brought to the Baia Mare region by peasants and the intelligentsia of the villages, an eloquent proof of the uninterrupted relationships between the people of Maramureș and those on the other side of the Carpathians. It is another proof of the continuity of the Roumanian people in the Carpatho-Danubian space in which Roumanian spirituality and the Daco-Romanian inprint of the Roumanian humanism have developed during the 2050 years of existence.

**TIPARITURI ROMANEȘTI VECHI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI
R.S.R. FILIALA CLUJ-NAPOCA PROVENITE DIN BIBLIOTECA
PERSONALĂ A LUI TIMOTEI CIPARIU**

„Savantul graiului românesc”¹ — cum îl numise Ilie Dăianu pe Timotei Cipariu — rămâne în Pantheonul românesc una din marile personalități de renume mondial, de numele căruia se leagă traducerea în viață în chip creator a ideilor înaintate ale lui Inochentie Micu, continuând perseverent opera cultural-științifică a acestuia în viziunea istorico-sociologică a lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ion Budai-Deleanu². Într-adevăr, „preocuparea științifică permanentă a lui Timotei Cipariu — scria Dimitrie Maiorescu³ —, a fost studiul limbii române, pe care el, ca și Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior (precum și Ion Budai Deleanu, n.n.), l-a folosit însă mai ales ca mijloc pentru apărarea drepturilor naționale ale poporului român, pornind... de la principiul just al legăturii strânse dintre istoria și limba poporului”... „fiind cel dintâi învățat român care publică documente și monumente vechi, de limbă românească”.

Despre valoarea tezaurului de carte românească veche pe care o conține biblioteca personală a marelui filolog⁴ și bibliofil⁵ din Blaj, bibliotecă numită de Ion Micu Moldovan „cipariană”⁶, ne stau mărturie prețioasele exemplare care au supraviețuit de-a lungul unui veac⁷, din care un stoc apre-

¹ I. Dăianu, *Timotei Cipariu* (La a 50-a aniversare de la moartea lui; 3 septembrie 1887), București, 1937, p. 11.

² I. Micu Moldovanu: *Timotei Cipariu — date biografice*, în „*Unirea*”, Blaj, 25/1905, p. 223; Al. Lupeanu-Melin, *Inceputurile ziaristice românești în Ardeal*, în „*Almanahul presei române pe 1926*”, Cluj, 1926, p. 39, 42, 43; V. V. Grecu, *Scoala Ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, 1973, p. 83—84, 85; idem, *Preocupările lui Ion Budai-Deleanu pentru unificarea limbii literare*, în „*Limbă și literatură*”, București, 27/1970, p. 153—157.

³ D. Macrea, *Linguști și filologi români*, București, 1959, p. 68; A. Viciu, *Cipariu ca filolog*, în „*Unirea*” 25/1905, p. 213—216; G. Precup, *Părerile lui T. Cipariu asupra originii limbii și a poporului român*, în „*Unirea*”, Blaj, 25/1905, p. 216—218.

⁴ D. Macrea, *op. cit.*, p. 69; V. Nițu, în „*Studii de istorie*”. Baza de cercetări Tg. Mureș, Sub redacția lui S. Fucs (Extras), București, 1968, p. 66.

⁵ S. Jakó, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1967, p. 129—171; Jakó Zs., *Philobiblon transilvan*, București, 1977, p. 31—361, capitolul *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu*, traducere A. Kiss; T. Furdul, *Tipăriturile românești vechi blăjene, aflate în Biblioteca R.S.R. — F.C.N., Cluj-Napoca*, 1976, Comunicare făcută la Sesiunea științifică organizată la Blaj în 1976, de Comitetul de cultură Alba Iulia și B.A.R.S.R. — F.C.N.

⁶ N. Comșa, *Correspondența între Ion Micu Moldovanu și Ion Bianu. Un capitol din colaborarea între Blaj și București*, Blaj, 1943, p. 99.

⁷ Jakó Zs., *Philobiblon transilvan*, p. 359.

ciabil de exemplare se află în fondul de carte românească veche al Serviciului Colecții Speciale de la Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca.

„... Cipariu — scrie Dimitrie Macrea — a reușit să-și formeze una din cele mai bogate biblioteci de la noi din acea vreme, compusă îndeosebi din manuscrise și documente vechi românești, lucrări de filologie și istorie...”. Ea formează astăzi baza Bibliotecii Filialei din Cluj a Academiei R.S.R. Marea lui erudiție și colecția bogată de scrieri rare l-au făcut atât de cunoscut peste hotare, încât renumitul istoric german Theodor Mommsen, trecând prin Transilvania, îi face o vizită la Blaj, iar „Societatea germană de orientalistă” din Berlin îl alege ca membru activ al ei⁸. Timotei Cipariu este așadar al doilea savant român, după Dimitrie Cantemir, care a fost ales membru al unui înalt for de cultură și știință german.

Despre cele mai multe tipărituri românești vechi — azi pierdute —, puținele informații oferite de literatura de specialitate sînt deosebit de prețioase. În afara arhivei personale, ne stă la îndemînă și corespondența dintre Ion Bianu și Ion Micu Moldovan, purtată între anii 1878—1914 și publicată în 1943 de Nicolae Comșa la Blaj⁹.

Înainte de a intra în tema propriu zisă a lucrării, folosim acest prilej pentru a spicui cîteva din detaliile acestor informații, alăturîndu-le lucrărilor publicate ale savantului de la Blaj, în scopul de a ne forma o idee de ansamblu privitoare la comoara de carte românească veche aflată odinioară în biblioteca sa personală¹⁰, lucrări în care a fost încorporată nu numai o imensă muncă de bibliografie, raportată la cerințele cultural-științifice ale timpului său¹¹, dar și un valoros număr de surse documentare — editate sau inedite — de-a lungul vieții consacrate acestui scop. Inestimabile din acest punct de vedere, comentariile istoriografice ale lui Cipariu privesc direct sau indirect prezența în biblioteca sa a exemplarelor de tipărituri românești vechi descrise, utilizate ca izvoare și temeuri filologice, pentru o cunoaștere cît mai aprofundată a trecutului istoric al poporului român. „Cipariu — arată Sigismund Jakó — cumpăra mai ales material referitor la istoria Transilvaniei¹², ... la instituții juridice și politice, Diete, ... statistică, descrierea țării, care puteau fi admirabil folosite... pentru sprijinirea punctului de vedere al românilor în luptele politice duse... în jurul concetățeniei pe pămîntul crăiesc, al problemelor de limbă”¹³.

⁸ D. Macrea, *op. cit.*, p. 67—68; Jakó Zs., *Philobiblon*, p. 359.

⁹ N. Comșa, *op. cit.*, p. 47—106.

¹⁰ La Secția de Manuscrise și carte rară a B.A.R.S.R.—F.C.N., în fondul Colecțiilor Speciale se află următoarele lucrări în manuscris ale lui Timotei Cipariu: *Acte și fragmente latine și românești pentru istoria bisericii românești*, Blaj, 1855, Ms. rom. 141; *Catalog de bibliotecă și studii despre Pălia*, Blaj, 1850, Ms. rom. 135; *Crestomația sau Analecte literare*, Blaj, 1858, Ms. rom. 140; *De orthographia*, Blaj, f. an., Ms. rom. 282; *Istoria literaturii românești*, Blaj, 1860, Ms. rom. 347; *Originea românilor*, Blaj, cca. 1850, Ms. rom. 348; *Principia de limba și scriptura*, Blaj, 1850, Ms. rom. 524; *Principiia de scriptura*, P. II, Blaj, 1850, Ms. rom. 344.

¹¹ D. Macrea, *op. cit.*, p. 75; Jakó Zs., *Polibiblion*, p. 327.

¹² V. Nițu, *op. cit.*, 69; Jakó Zs. *Philobiblon*, p. 387 și 357.

¹³ Jakó Zs., *op. cit.*, p. 324.

În acest context, tipăriturile românești vechi au jucat un rol primordial în realizarea dezideratului propus. Operele scrise și publicate încă în timpul vieții, completează imaginea pasionatei sale activități, despre care, oricât s-a scris pînă acum, nu s-au putut circumscrie în timp decît linii directoare, dar sigure, asupra cuantumului și semnificațiilor istorico-culturale ce conturează figura modestului profesor din Blaj, dar marelui om de știință român transilvănean.

Despre exemplarele de carte românească veche din „biblioteca cipariană” însă, nu s-a scris în mod expres, deși fiecare lucrare în care se vorbește despre ea, ne dă detalii de mare valoare științifică în domeniul bibliografiei și istoriografiei românești vechi¹⁴. Relatările competente ale diferiților autori, arareori depășesc preocupările bibliofile ale eruditului blăjan de faimă europeană. Înzezestrat nu numai cu o memorie fenomenală și cu o uimitoare și dîrză putere de muncă, stimulat de o îndîrjită sete de cunoaștere, — o mare parte din lucrările lui Cipariu privitoare la tipăriturile românești vechi, au văzut lumina tiparului pentru întîia oară în revistele: „*Organulu luminărei*”, „*Analele Gimnazinlui greco-catolic din Blaj*” și „*Archivul pentru filologie și istoria*”.

Exemplarele de carte românească veche ale lui Timotei Cipariu au fost — după cum ne-o demonstrează faptele — folosite aproape în toate cazurile de către Ion Bianu și Nerva Hodoș la întocmirea fișelor descriptive, în vederea redactării *Bibliografiei românești vechi*¹⁵. Desigur în această privință, neavînd la îndemînă și alte documente scrise, ne mîrginim numai la o parte din corespondența amintită mai sus. Astfel, în 1895 Ion Bianu, în scrisoarea sa din 4/16 august, îi scria lui Ion Micu Moldovanu: „Voi avea trebuință să văd și cîteva cărți din Biblioteca Cipariu, cărți vechi românești”¹⁷. Într-un anume sens, trebuie spus că opera lui Ion Bianu și Nerva Hodoș, așa cum va reieși din cele ce urmează, este rezultatul colaborării directe sau indirecte dintre București și Blaj; am putea spune, cu anumite rezerve, că este într-o măsură și opera lui Timotei Cipariu¹⁸ și a lui Ion Micu Moldovanu, deoarece autorii *Bibliografiei românești vechi* au utilizat nu numai exemplarele „cipariene” de carte românească veche, ci — groso-modo — și notițele și adnotările extrem de amănunțite ale amîndurora¹⁹.

Trăit în casa lui Ion Micu Moldovanu și în imediata apropiere (mai corect spus în anturajul lui Timotei Cipariu), Ion Bianu s-a mîndrit cu faptul că a mers — ca să folosim declarațiile sale — „pe urmele și în lumina lueferilor de la începutul secolului al XIX-lea” și că: „a deschis ochii copilăriei asupra lui Cipariu”, pe care l-a avut „învățător și ocrotitor părintesc” alături de „cealalți crescuți în același spirit, cu aceleași adevăruri”²⁰ istorico-culturale și patriotice. Referindu-se la substratul acestor afirmații ale lui

¹⁴ N. Comșa, *op. cit.*, p. 28.

¹⁵ R. Brateș, *Oameni din Ardeal*, București, 1973, p. 44; D. Macrea, *op. cit.*, p. 67.

¹⁶ N. Comșa, *op. cit.*, p. 28—29.

¹⁷ *Idem*, *op. cit.*, p. 61.

¹⁸ I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, I—III, București, 1903, 1912, 1936; N. Comșa, *op. cit.*, p. 31—34, 51, 61, 68—69, 71.

¹⁹ N. Comșa, *op. cit.*

²⁰ *Idem*, *op. cit.*, p. 17.

Ion Bianu, Nicolae Comșa apreciază că Timotei Cipariu a fost chiar „inspiratorul studiilor literare de istorie ale lui Bianu”²¹ și „era firesc ca acesta — aflat la București — să se adreseze la Blaj, unde găsea și multe cărți vechi, unice, dar și priceperea în judecarea și prețuirea lor”. „Ceea ce... s-a început în domeniul studiilor de istorie literară veche cu marele nostru Timotei Cipariu, s-a continuat — scrie Nicolae Comșa — persistent și sistematic cu Ion Micu Moldovanu, care în ce privește învățătura cărții era un *alter Cipariu*, și după moartea acestuia” a rămas „singura din marile personalități ale Blajului”.

„Cărțile aflate” în Blaj, îndeosebi ale lui Timotei Cipariu, „trebuiau văzute și descrise”, preciza Ion Bianu, care în 1878 a cerut lui Ion Micu Moldovanu „notele” cu descrierea cărților românești vechi, făcută de Cipariu²². Explicabil ca în 1879 Bianu să scrie: „spune complementele cele mai respectuoase veneratului D/omn/ Cipariu”. De altfel mesajul propunerilor făcute de Timotei Cipariu în discursul său din 1862 la Adunarea Generală a ASTREI în Brașov, trasa ca sarcină de prim ordin Societății transilvănene pentru cultura poporului român „să se adune o bibliotecă de cărți vechi românești... din timpurile cele mai vechi... cu speșele Asociațiunii și în depozitul ei”. Aceasta a prins viață în activitatea de mai târziu a Academiei Române. „Recomandările formulate în 1862 — scrie Valeriu Nițu²³ — Cipariu le practicasă în decursul mai multor ani, iar inițiativa pentru valorificarea vechilor tipărituri românești, dorea s-o vadă îndeplinită”. Încă în 1861, Timotei Cipariu a donat cărți ASTREI la Sibiu. „Un razim naționalității române se împlintă astăzi... sperăm că asemenea reazime... se vor împlinti... și mai multe și mai puternice” (Vezi: G. Cipaianu: *Din activitatea ASTREI în 1861—62*, în *Studia* 2/1971, Cluj, p. 70). Bogdan Petriceicu Hașdău în *Cuvente den betrani*, aprecia că Timotei Cipariu „a supus cel dintâi unui studiu esotic vechile texturi române”. De remarcat este aici și faptul că Cipariu a adus numeroase contribuții prin completările făcute *Lexiconului de la Buda* (1825)²⁴, aducându-i importante rectificări și precizări. Exemplarul se află în fondul Secției de Manuscrise și carte veche a Bibliotecii Academiei R.S.R., F.C.N.²⁵

Mergînd pe linia depistării unor detalii în corespondența dintre Ion Bianu și Ion Micu Moldovan, aflăm că în 1898 fostul elev al acestuia din urmă, atestă fostului său profesor nu numai primirea, ci și faptul că „*Tetraevangelul* lui Cipariu este încă...” la București²⁶. Totodată îi face cunoscut că îi înapoiază *Liturghierul* din 1680, tipărit la București, rugîndu-l în același timp să-i comunice „dacă în exemplarul Cipariu se află prefață și dedicație; dacă are, ... să... reconstituie pasajul... de la f. 4 rîndul 1 ultima a treia foaie din prefața dedicatorie”²⁷.

²¹ *Idem*, op. cit., p. 29.

²² *Idem*, op. cit., p. 50.

²³ *Idem*, op. cit., p. 33, 48, 51, 61, 69—71, 99.

²⁴ B. P. Hașdeu, *Cuvente den betrani*. Istoria limbii române, III, București, 1881, p. IX.

²⁵ *Lexiconul de la Buda*, coligat cu Ms. rom. 586. Filele manuscrise sînt intercalate între fiecare filă tipărită.

²⁶ N. Comșa, op. cit., p. 69.

²⁷ *Idem*, op. cit., p. 70.

În legătură cu această tipăritură, tot în 1898 Bianu a cerut să i se comunice „dacă acel exemplar se termină cu foaia 126, sau mai urmează?” Este o probă în plus că exemplarul lui Timotei Cipariu a constituit obiectul unei cercetări mai minuțioase.

În 1901 Ion Bianu i-a scris lui Ion Micu Moldovanu: „exemplarul nostru din *Kyriakodromion*-ul /Bălgrad/ 1699, la Cipariu nu are ultima foaie care urmează după foaia 414. Mă rog — insistă Bianu — să ne copiezi din exemplarul de acolo, ce se află tipărit pe aceea foaie”²⁸. Și apoi încă „o rugare” (1901), nu ne dai *Catechismul*, îmi pare rău, căci asupra acestui punct publicațiunea bibliografiei — este vorba de *Bibliografia românească veche* — va fi defectuoasă”. Referirea se face la *Catechismul calvinesc*, pe care Cipariu afirmase că l-ar fi văzut în Biblioteca Blajului. „Exemplarul lui /Gheorghe/ Bariț unde să-l căutăm?... Dacă nu ne trimiți exemplarul de acolo, cum ne-ai dat altele multe și bune, (evident și din cele ale lui Timotei Cipariu) rămîne lucrarea necompletă în acest punct”. În acelaș an, Bianu îi mai scria: „la sfîrșitul tomului I, facem *Addenda et corrigenda*, în care adăugem ce am aflat despre unele cărți după tipărirea descrierii lor, sau îndreptăm oarecari greșeli. Pentru acestea avem grabnică și mare trebuință de *Evangelhia* lui Coresi, exemplarul d-tale personal, în care se află la sfîrșit și *Molitvenicul*”²⁹. Este de presupus că și *Exemplarul C* care a aparținut lui Timotei Cipariu, să fi fost trimis la București alături de *Exemplarul M*, care a aparținut lui Ion Micu Moldovanu. Împrejurarea constituie un element important, nesemnlat încă în istoriografia românească veche, privitor la circulația tipăriturilor românești vechi trecute peste Carpați înainte de 1918, din Transilvania și Țara Românească.

În 1905, Ion Micu Moldovanu a dat cîteva relatări lui Bianu, referitor la un exemplar din *Observații de limbă românească*, tipărit la „Buda 1797”, aflat în „biblioteca cipariană”³⁰. În ce privește datarea acestei tipărituri, presupunem că aici, fie la citirea, fie la imprimarea textului cărții lui Nicolae Comșa, s-a strecurat o eroare, deoarece cartea lui Paul Iorgovici, *Observații de limbă românească* pe care a avut-o în vedere Ion Micu Moldovanu, a apărut în 1799, nu în 1797. Oricum, faptul important de reținut

²⁸ *Idem*, op. cit., p. 70.

²⁹ N. Comșa, op. cit., p. 99. Vezi și V. Drimba, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București, 1955, p. 558(24); Titus Furdui: *Date noi privitoare la Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc ale lui Coresi*, Cluj, 1972; *idem*, *Date noi la Arad privitoare la tipăriturile lui Coresi. Contribuții la Bibliografia românească veche*, Cluj-Napoca, 1976, Comunicare ținută la Sesiunea științifică din Arad, 1977. Ion Micu Moldovan, în scrisoarea din 12/10 1898, îi scria lui Ion Bianu că exemplarul său („exemplarul M” din Tîlcul evangheliilor a lui Coresi) a fost procurat de la parohul Daniel din Szabad (Sabadul de Cîmpie, azi Voiniceni, județul Mureș). Vezi C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1968, p. 92 și 256. Exemplarul a fost deci achiziționat de Ion Micu Moldovan, care apoi a ajuns pe masa de lucru a lui Timotei Cipariu. Acesta, desigur confundîndu-l cu exemplarul său, neobservînd eroarea (la vîrsta sa înaintată, o asemenea scăpare i se putea întîmpla), a aplicat sigiliul sec de proprietate. Că a fost vorba de o eroare, o dovedește faptul că sigiliul sec lipsește de pe *exemplarul C*, adică exemplarul care îi aparținea de fapt.

³⁰ N. Comșa, op. cit., p. 100.

constă în aceea că este vorba de exemplarul ce a aparținut bibliotecii personale a lui Cipariu.

În capitolul *Istoricul bibliotecii lui Timotei Cipariu* din cartea *Philobiblon transilvan* a lui Jakó Zsigmond, întâlnim importante amănunte privitoare la tipăriurile românești vechi din biblioteca lui Timotei Cipariu. De altfel, autorul face și un istoric al bibliotecii cipariene. „De la un strămoș al său (sec. al XVIII-lea), Timotei Cipariu... a moștenit un *Liturghier*, tipărit la București în 1708, păstrat... cu pietate până la sfârșitul vieții”³¹. În 1848 Timotei Cipariu îi scria lui Gheorghe Barițiu: „Veți dta numai pentru o biată *Pravila* [Govora, n.n.], scrisesem acum doi ani în 3 ex/emplare/”³². La acest exemplar, credem că Ion Bianu a făcut la 27 ianuarie 1896 referirea, când solicita stăruitor: „am încă o rugare bibliografică: mă rog să fotografiazi pentru noi titlul *Pravilei mici* de la Govora, ediția făcută pentru Ardeal, din care numai între cărțile rămase de la... Cipariu știu că există un exemplar”. Nu știm dacă clișeu a fost trimis sau nu, deoarece în *Bibliografia românească veche*, I, p. 110 și 111, nu apar decât două reproduceri din această tipăritură (1640): „Stema Basarabilor” aflată pe dosul foii de titlu și o „pagină din filele liminare”³³.

Încă în 1922, Alexandru Lupeanu scria despre biblioteca personală a lui Timotei Cipariu: „biblioteca rămasă după dînsul e proverbială”³⁴, iar Jakó Zsigmond, continuîndu-și aprecierile unanime cu privire la ea, scrie: „Unică printre cele ale contemporanilor săi”, biblioteca lui Timotei Cipariu a devenit „continuatoarea organică a tradiției bibliofile transilvane din secolele XVII și XVIII”³⁵. Ea cuprinde numeroase lucrări de istorie bisericească și tratate de „filologie și gramatică românească”, precum și altele de economie politică și socială referitoare la trecutul istoric al poporului român. În privința exemplarelor de carte românească veche, se pare că în 1838 Timotei Cipariu a achiziționat și unele tipărituri românești vechi de la medicul aiudean Ion Barițiu, care la rîndul său le moștenise de la tatăl lui, fost profesor de teologie³⁶, precum și de la familia Gotz Kovásznai Józseph³⁷. Arătăm aici că în 1976 a fost achiziționat un *Liturghier* blăjan, de la unul din descendenții acestei familii, de la cantorul Goț Petru de pe Valea Mureșului, ceea ce înseamnă că urmașii acestui paroh, au continuat preocupările înaintașilor lui. Tot în această perioadă Timotei Cipariu a cumpărat și alte exemplare de carte românească veche, de la descendenții lui Vasile și Dimitrie Aaron. Dar cea mai importantă achiziție în acest timp, făcută de Timotei Cipariu, scrie Jakó Zsigmond, „a fost, fără îndoială, colecția doctorului Vasile Popp, — acest mare pionier al bibliografiei românești — cumpărată încă în 1842 sau în anul următor” și „este verosimil ca biblioteca acestuia să fi trecut în

³¹ Jakó Zs., *Philobiblon*, p. 312.

³² N. Comșa, *op. cit.*, p. 63.

³³ I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, 1903, p. 110 și 111.

³⁴ Al. Lupeanu, *Călușa Blajului. Cu însemnări și lămuriri istorice*, Blaj, 1922, p. 58.

³⁵ Jakó Zs., *Philobiblon*, p. 317.

³⁶ *Idem*, *op. cit.*, p. 317.

³⁷ *Idem*, *op. cit.*, p. 317.

întregime în posesia lui Cipariu³⁸. În Catalogul „nedatat întocmit de Cipariu pe 107 p(agini) figurează — scrie Jakó Zsigmond — ediții vechi de texte³⁹ de specialitate filologică, istorică, alcătuită între 1838—1848, potrivit cerințelor specifice ale realității românești.

În 1851, T. V. Borza i-a semnalat lui Timotei Cipariu existența unor cărți vechi românești⁴⁰, iar în 1856, Ioan Fekete Negruișu „i-a trimis 7 cărți religioase vechi⁴¹. Ilie Vlăsa Ticadi, i-a promis o *Pravilă*⁴² [*Indreptarea Legii*, Tîrgoviște], 1652, găsită la biserica Veresmort, localitatea Unirea de lângă Aiud. Ioan Deac din Sebeș i-a trimis un exemplar din cartea lui Ion Popa din Vinț: *Sicriul de aur* (Sebeș-Alba, 1683), probabil exemplarul C.R.V. 19, care poartă pe foaia de titlu sigiliul sec al lui Timotei Cipariu, iar o *Cazanie* (Carte românească de învățătură), Iași, 1643, pe care se află atît sigiliul sec cît și scrisul lui Timotei Cipariu: „Finita lectio hujus ultimi libri 1858, 12/24 Juni“, însemnare făcută numai la cîteva luni după primirea scrisorii lui Deac din 2 ianuarie 1858.

În prefața *Crestomației seau Analecte Literarie* (Blaj, 1858), Timotei Cipariu — le menționează la p. 36 Ștefan Semlyén în lucrarea sa *Tipărituri ardelenne din veacul al XVI-lea*⁴³ —, ne dă și alte localități privitoare la proveniența cărților lui Timotei Cipariu. „Vechile tipărituri românești serveau filologului ardelen — scria Valeriu Nițu — pentru a determina din punct de vedere istoric, fizionomia limbii române, iar acestea concretizează unitatea ei și prin circulația tipăriturilor, căci, scria Cipariu: „... fieștecarele acestea reprezintă limba românească deplin, după cum se găsea în Transilvania cu părțile Ungariei, în Moldova cu părțile ei antice și în România⁴⁴, „deoarece limba unui popor este faptă istorică și prin urmare, adevăr istoric⁴⁵.

Pentru Timotei Cipariu, „limba vechilor cazanii“, cum o numea un poet din Moldova, aflată în tipăriturile românești vechi, era „limba căreia i se închină pămîntul nostru ca unui ideal sfînt și însuflețitor, tezaur ce ne-a rămas de la ei, ereditate neînstrăinată și ... carea ca un fir e în stare a conduce /destinul cercetărilor noastre filologice și istorice, n.n./ prin toate labirintele întunecate /necunoscute sau umbrite, n.n./ ale acestui popor antic⁴⁶.

Neîndoios că întreaga activitate științifică a lui Timotei Cipariu trebuie văzută prin optica investigațiilor sale în lumina textelor românești vechi, a importanței pe care el a dat-o tipăriturilor și cititorilor și autorilor lor, iar

³⁸ *Idem*, op. cit., p. 322.

³⁹ *Idem*, op. cit., p. 327.

⁴⁰ V. Nițu, op. cit., p. 70.

⁴¹ *Idem*, op. cit., p. 70.

⁴² *Idem*, op. cit., p. 70.

⁴³ Semlyén St., *Tipărituri ardelenne din veacul al XVI-lea în Biblioteca Academiei R.P.R. Filiala Cluj*, în „Prima Sesiune științifică de bibliologie și documentare“, București, 1957, p. 295—299.

⁴⁴ V. Nițu, op. cit., p. 71.

⁴⁵ D. Macrea, op. cit., p. 69.

⁴⁶ Timotei Cipariu vezi „Organulu luminărei“, Blaj, 59/1848, p. 322 și *Principia de limba și scriptura*, Blaj, 1856, p. 256.

aceasta era strâns legată de munca sa, desfășurată pe tărîm pedagogic. Pentru noi este limpede că cercetarea științifică în domeniul filologiei era organic împletită cu cea didactică, precum și cu aceea de întemeietor de școală românească, destinată învățămîntului unui program cu totul altul decît cel preconizat de Petru Pavel Aaron. Patriot înflăcărat, Cipariu a simțit în cel mai înalt grad de răspundere civică, necesitatea de a aduce un aport cît mai substanțial în organizarea și întocmirea unei programe școlare, pe măsura cerințelor fundamentale ale culturii românești, întoarsă spre realitățile istorice imediate ale emancipării poporului său, înarmării lui cu cunoștințe istorice și științifice autentice. Este firesc ca el să se fi numărat printre cei mai de seamă fruntași și cei mai activi combatanți revoluționari români de la 1848, a cărui contribuție s-a afirmat neînterupt pe tărîm politic și ideologic, alături de activitatea desfășurată de Simion Bărnuțiu, Gheorghe Barițiu, Aron Pumnul, Avram Iancu, Vasile Moldovan ș.a. Împreună cu ei, au fost făcute pregătirile care aveau să ducă la evenimentele de pe Cîmpia Libertății. Așa cum remarca Ion Iliescu în cartea sa *Geneza ideilor estetice în cultura românească*⁴⁷, în această perioadă conținutul înaintat al ideilor iluministe preconizate și cultivate de românii transilvăneni, purta „amprenta legăturii cu noile transformări, primind un caracter activ democratic, popular”. „De o mare importanță pentru caracterizarea personalității lui Cipariu — scrie D. Macrea — este activitatea lui politică. Prin scrieri și prin luptă politică activă, Cipariu participă la toate acțiunile din vremea sa pentru eliberarea poporului român din Transilvania și pentru drepturile lui politice. El a fost unul dintre cei zece secretari ai Adunării de la Blaj din 1848... și unul dintre cei treizeci de delegați români trimiși la Viena, ca să prezinte revendicările românilor. Pentru a justifica temeiurile istorice și politice ale egalei îndreptățiri a poporului român cu celelalte naționalități din Transilvania, el publică în 1847—1848 ziarul *Organulu luminărei*, devenit apoi *Organulu Naționalu*. Cipariu este unul dintre autorii celor 11 puncte ale Adunării de la Blaj. La 20 octombrie 1848, el redactează Proclamația de la Sibiu, chemînd poporul la luptă împotriva despotismului... „Toată activitatea sa publică (și publicistică), dovedește voința sinceră de colaborare cu toate națiunile, militînd pentru ca, cu orice preț să se înfăptuiască, fără condiții, egalitatea în drepturi a poporului român cu a tuturor popoarelor europene. De aceea atît bibliofilia cît și achiziționarea de tipărituri românești vechi, nu au fost un scop individualist în și pentru sine; el le-a pus deopotrivă în slujba intereselor fundamentale ale întregii dezvoltări sociale și politice a poporului său.

Legăturile sale cu intelectualitatea și anticariatele europene de prestigiu, aveau același scop: procurarea neînteruptă a cît mai multe și valoroase cărți și manuscrise privitoare la istoria poporului român, fără însă a exclude și pe acelea privitoare la întreaga cultură antică, medie și modernă, ale întregului neam omenesc. În lucrările lor, Valeriu Nițu și Jakó Zsigmond se referă la faptul că Timotei Cipariu a cumpărat manuscrise și cărți vechi de

⁴⁷ I. Iliescu, *Geneza ideilor estetice în cultura românească*, Timișoara, 1972, p. 227.

⁴⁸ D. Macrea, *op. cit.*, p. 73.

o valoare inestimabilă, de la Budapesta, Viena și alte centre culturale europene. O făcuse înaintea lui și Inochentie Micu, care a adus din Viena un exemplar din *Hronicul moldo-româno-vlahilor* al lui D. Cantemir, păstrat în Biblioteca Blajului. Dăm și noi aici un exemplu, necunoscut în literatura de specialitate: Timotei Cipariu a cumpărat un exemplar de carte românească veche și din Lipsca. „A doua localitate importantă de achiziție, scrie Jakó Zsigmond, este în... Lipsca. Aici el avea legături cu firmele Kirchhoff et Wiegand, K. F. Koehler's Antiquarium, F. A. Brockhaus...“ De aici Cipariu a cumpărat cartea *Metrica* a lui Zenovie C. Pop, tipărită în limba greacă la Lipsca în 1816, exemplar fost cândva în posesia Bibliotecii Universității din acest oraș. Și Timotei Cipariu a scris o metrică: *Elemente de poetică. Metrică și versificațiune* (Blaj, 1860) pe care Ioan Breazu o consideră originală, negăsindu-i în literatura universală un model pe care să-l fi folosit la redactarea ei⁵⁰.

Timotei Cipariu a cumpărat desigur exemplare de carte românească veche și de la alți „furnizori“ sau proprietari particulari români, printre care și Vasile Popp, autorul *Disertației*⁵¹, la a cărei redactare a contribuit în cei 10 ani de colaborare. Din aceste diverse surse, extrem de dispersate în spațiu și timp, Cipariu să fi cumpărat la răstimpuri apreciable, din aceeași tipăritură un al doilea — și nu este exclus — și un al treilea exemplar. După cum știm, aceasta nu este o noutate pentru cei familiarizați cu bibliofilia, deoarece la fel ca și alți cărturari români, și Cipariu și-a procurat mai multe exemplare dintr-o tipăritură, dacă ele păstrau file ce nu se găseau la exemplarele achiziționate anterior; aceasta cu atât mai mult cu cât exemplarele aveau atașate de-a lungul vremii și file manuscrise. Puțini sînt acei care pot să facă cu ușurință deosebirea dintre *prima* și a doua ediție a *Vieții sfinților pe luna octombrie* a lui Dosoftei, apărută la numai câțiva ani după întia, și nu la Iași — cum se credea, ci la Mănăstirea Neamț. Or, cu privire la asemenea detalii — neînsemnate pentru alții —, Cipariu ținea să le aibă, sau dacă nu le putea obține, măcar să le cunoască. Așa se explică faptul pentru care, în acest context, exemplificăm doar două dintre acele tipărituri din biblioteca lui personală care au supraviețuit; prima este cartea lui Vasile Ladislau Popp: *De funeribus plebejii daco-romanorum* (Viena 1817), exemplare aflate sub cotele CRV 438 și CRV 452, și *Catechismul cel Mare* (Blaj, 1783), exemplarele C.R.V. 209 și respectiv C.R.V. 231. S-ar putea aduce aici unele obiecții, la care nu răspundem, deoarece nu este în intenția noastră să punem pe același plan tipărituri din secolul XVII cu cele din secolul al XVIII-lea, mai ales acele de la Blaj, pe care le avea la îndemână. Dar refe-

⁴⁹ Jakó Zs., *Philobiblon*, p. 352—353.

⁵⁰ V. Popp, *Dissertație despre tipografiile românești din Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor pînă la vremile noastre, scrisă de Vasile Popp a frumoaselor Măestrii, a filosofii și medicinii doctor și K(hesaro) K(răieștiu) Montano-Kameral Fisie în Zlagna, Sibiu, 1838; I. Mușlea, în *AIIN*, 5, 1928—1930, p. 86—157; idem, în *AIIN*, VI/1931—1935, p. 529—533; G. Barițiu, *Vasile Popp*, în „*Transilvania*“, Sibiu, 7/1868, p. 130; P. Teodor, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 13, 1970, p. 83—98, 85, 88; I. Bianu, N. Hodoș, D. Simonescu, *op. cit.*, I, 1903, p. V.*

⁵¹ I. Breazu, *Studii de istoria literaturii române și comparată*, București, 1968.

rindu-ne la faptul că după 1848 biblioteca îi fusese pustiită, în încercarea sa de a și-o reface, este posibil ca Cipariu, sub povara grelei pierderi suferite, să fi trecut cu vederea că o tipăritură sau alta a rezistat dezastrului și, conștient de valoarea unei asemenea cărți, să-și fi cumpărat un al doilea exemplar. Sau, acceptând o altă ipoteză: în 1916 când s-a făcut separarea bibliotecilor în pivnițele clădirii Mitropoliei, în masa aceea de carte prăfuită, unele exemplare din tipăriurile românești vechi aparținând lui Ion Micu Moldovanu, Ioan Vancea, Alexandru Sterca Țelușiu, Augustin Bunea și altora, neaflindu-se pe ele nici un semn de proprietate, Zenovie Picișanu să le fi atribuit lui Timotei Cipariu⁵². Noi nu facem însă abstracție de faptul că marele cărturar de la Blaj, considera fiecare exemplar de carte românească veche drept „unicat“.

În privința exemplarelor de carte românească veche — fiindcă numai pe ele le avem în vedere — care poartă însemnele de proprietate, atît acelea ale lui Timotei Cipariu cît și cele ale lui Ion Micu Moldovanu, nolens-volens trebuie să acceptăm faptul că ele au fost în mâinile amîndurora. O explicație plauzibilă, deci acceptată cel puțin ca o clauză istorică, este și împrumutul reciproc pe care și-l făceau cei doi. Apoi, după moartea lui Timotei Cipariu, se pare că Ion Micu Moldovanu a avut o vreme în custodie biblioteca cipariană. Știm că exemplarul CRV 258, numit și „exemplarul M“, poartă sigiliul sec al lui Timotei Cipariu, confecționat la Viena (probabil la acel gravor care a confecționat și ștampila „Asociațiunii“). Posibil ca, rățacit prin vastă sa bibliotecă așezată de jur-împrejurul camerei sale de lucru încît arăta, după spusele unuia din vizitatorii săi: „ca niște ziduri de cetate ce-l împrejmuiau la masa lui de lucru“, să fi aplicat pe exemplarul lui Ion Micu Moldovanu, sigiliul său.

Din multe sale achiziții, — avem iarăși în vedere numai tipăriurile românești vechi — unele nu au mai apărut în circuitul cercetării științifice. Despre pierderea din anii 1848—1849, Cipariu scria cu amărăciune: „Aceasta fu întâia catastrofă din carea ce a mai scapatu în Blasiu, ... deveni prada chiaru și amiciloru/mei, n-aru mai fi fostu“⁵³. Asemenea întîmplări dramatice li s-au întîmplat și altor cărturari români contemporani lui). Din cele aproape 3.000 de cărți vechi, s-ar fi păstrat numai circa 1.000, cele aflate în dulapurile puse în podul casei sale, care, azi s-ar cuveni să fie o casă muzeală în Blaj. Trista experiență l-a determinat pe Timotei Cipariu să propună înființarea unei Biblioteci Naționale la Sibiu sau la București, unde să-și doneze biblioteca. Acest vis a rămas însă neîmplinit. Abia în 1914 biblioteca sa va ajunge în posesia Bibliotecii Centrale, depozitată cu cele de care s-a amintit mai sus, în subsolul clădirii, unde s-a amestecat cu altele, provenite de asemenea de la personalități de seamă ale Blajului⁵⁴.

Timotei Cipariu cunoștea, pare-se, nu numai componența numerică, dar și „locul“ pe care îl ocupa biblioteca sa în viața culturală a țării; de aceea

⁵² Tampa-Roșu Magdalena, *Un tezaur transilvănean de cultură: Biblioteca Blajului. 100 de ani de la înființarea primei biblioteci*, (extras), Galați, 1974, p. 264.

⁵³ Jakó Zs., *Philobiblon*, p. 337.

⁵⁴ *Idem*, op. cit., p. 359.

ii scria în 1853 lui I(acob) Mureșianu despre intențiile sale: „Spre acest scop nu lipsii încă înainte de 1848 a-mi aduna toate... pe cât îmi era cu putință, câte mi-ar fi de ajutor... însă cu durere... materialul... fu prada... întâmplărilor... Nu disperai însă și după aceea mă nevoii a restaura și întregi ce era pierdut... pentru că cunoscui necesitatea ce o simțim cu toții de a începe oarecînd a ne tracta limba și apoi istoria după o critică cum se cere în zilele noastre”⁵⁵ și „românimea să se folosească de dînsle”⁵⁶.

Cînd în 1887, ochii săi obosiți pînă la istovire și-au stins lumina, au rămas de la Cipariu peste 6.000 de cărți, dintre care marea lor majoritate nu-i purtau semnătura și nu aveau nici un semn că i-ar fi aparținut. În fondul cărții românești vechi ajuns la Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca, nu avem decît un singur exemplar care-i poartă semnătura, anume cartea lui Petru Maior: *Animadversionis in Recensionem Historiae*, (Buda, 1814)⁵⁷.

Privitor la însemnele de proprietate aflate pe exemplarele care au aparținut lui Timotei Cipariu, printre specialiștii care prelucrează fondul ciparian, circulă mutual părerea că o parte din cărți au fost ștamplate ulterior, după ce ele au fost de mult inventariate în Biblioteca Arhiepiscopiei din Blaj. Acolo, teologii solicitați să presteze (desigur benevol) o muncă bibliotecărească, au aplicat la întâmplare — uneori de cîte 3—4 ori ștampilele de proprietate sau cele de proveniență, pe exemplarele ce aparținuseră odinioară „capelanului” blăjan, astfel că unele cărți foste ale lui Cipariu, au pe foaia de titlu o singură șampilă pusă hazardat în mai multe părți. Tipăritura: *Synopsis historiae juris Transilvanici in usum auditorum suorum* (Cluj, 1830) a lui Ladislau Vaida, are aplicată pe foaia de titlu de 4 ori ștampila oval-alungită a lui Timotei Cipariu. Important este că acest fenomen nu se repetă la exemplarele tipăriturilor românești vechi cipariene. Sigiliul sec despre care se presupune că ar fi fost aplicat după decesul său, nu-l întîlnim decît pe patru exemplare și anume: pe prima filă a unui exemplar din *Carte românească de învățătură*, 1643, (CRV 62); *Palia* de la Orăștie (CRV 205); *Sicriul de aur* (CRV 19); *Tîlcul evangheliilor și Molitvenicul rumânescu* ale lui Coresi (CRV 285), fiind implantat la toate exemplarele cu grijă și în cel mai vizibil spațiu liber.

Majoritatea exemplarelor de carte românească veche ce au supraviețuit, din biblioteca cipariană, presupunem că se află la Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca, în fondurile Colecțiilor Speciale. Numai două tipărituri: un exemplar din *Biblia* de la Blaj, 1795, (CRV Blaj 2)⁵⁸ și unul din lucrarea lui Samuil Micu *Theologhiia moralească*, (Blaj, 1796)⁵⁹, se află în fondul Bibliotecii Documentare Timotei Cipariu din Blaj. Acestea poartă de fapt ștampila de proveniență „Biblioteca T. Cipariu”, aplicată în spațiul destinat acestui scop, în careul ștampilei pătrate a Bibliotecii Centrale Arhiepiscopice

⁵⁵ *Idem*, op. cit., p. 348.

⁵⁶ *Idem*, op. cit., p. 350.

⁵⁷ C.R.V. 382.

⁵⁸ I. Bianu, N. Hodoș, op. cit., III, (B.R.V. 595).

⁵⁹ *Idem*, op. cit. (B.R.V. 634).

din Blaj. Ștampila de *proveniență* (oval-rotundă), se pare a fi confecționată de unul dintre bibliotecarii Bibliotecii Centrale din Blaj: Zenobie Pîclișanu, Alexandru Lupeanu sau Nicolae Comșa. Un exemplar din *Dicționarul român-latino-maghiar* (T. II Cluj, 1923), poartă pe foaia de titlu ștampila ovală a lui I. M. Moldovan, iar pe dosul ei, la proveniență, în ștampila pătrată a Bibliotecii Centrale din Blaj, se află aplicată cea confecționată pentru exemplarele provenite din Biblioteca lui Timotei Cipariu.

Nu putem trece peste considerațiunile lui Alexandru Lupeanu, referitoare la personalitatea lui Timotei Cipariu și a bibliotecii sale personale. Timotei Cipariu era — spunea el — „o autoritate foarte respectată a vremii sale... A luat parte la toate mișcările cultural revoluționare, fiind unul dintre conducători”. O deosebită importanță o acordă faptului că: „lucrările sale se cuprind în orice manual de istorie literară”⁶⁰. La aceasta — completăm noi —, lucrările lui Timotei Cipariu nu numai că au intrat în manualele școlare de curs mediu și universitar, dar ele stau la temelia tuturor cercetărilor actuale în domeniul istoriei tiparului, a cărții și a culturii românești. Fosta „Biblioteca Centrală” din Blaj, îi poartă azi numele. De numele său este legată întreaga activitate desfășurată de filologii și lingviști contemporani din țară și străinătate, privitor la istoriografia și bibliografia românească veche. Cuvintele lui din 1863, stau chează și cercetărilor de istorie a poporului român, în care dragostea față de gloria nemuritoare a neamului, cuprind cele mai înălțătoare simțăminte de patriotism: „O serie lungă de secoli a(u) trecut pre pământul patriei noastre în care această națiune laborioasă și respinsă în toate părțile, ajunse la soarta cea mai de pre urmă a iloților spartani și a sclavilor Americii/de Sud, (— aluzie la cotropirea ei de către spanioli și exterminarea incașilor de către Hernando Cortez (1485—1547) — n.n.), în care pre acest pământ era fără patrie, fără nici o apărare sau scutintă din partea statului pentru care își vărsa sîngele împotriva oștilor inamice acestei țări, fără de a secera și gloria virtuților militare pentru națiunea sa, care în sudoarea feței sale își nutrea nu numai numeroasa ei familie ci totodată contribuția spre susținerea unei caste privilegiate, care-i... închidea toată ușa spre o eluptare din această servitute”. În condițiile de azi ale socialismului, visul lui Timotei Cipariu l-au împlinit urmașii săi întru cuget și simțiri.

Din tipăriturile românești vechi existente în Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca, provenite de la fosta Bibliotecă Centrală din Blaj, un număr de 61 au aparținut lui Timotei Cipariu.

Dăm în continuare o situație a exemplarelor de carte românească veche, în ordinea apariției lor, foste în proprietatea sa. Din a doua jumătate a sec. al XVI-lea: 4 exemplare: 1560—1561, 1568, 1582. Din prima jumătate a sec. al XVII-lea, 5 exemplare: 1641, 1642, 1643, 1643, 1644. Din a doua jumătate a sec. XVII, 5 exemplare: 1651, 1680, 1683, 1680, 1696. Din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, 6 exemplare: 1726, 1742, 1743, 1743, 1745, 1746. Din a doua jumătate a sec. XVIII, 11 exemplare: 1763, 1771, 1777, 1778, 1781, 1783, 1788, 1791, 1795, 1797, 1799. Din prima jumătate a sec. al XIX-lea,

⁶⁰ D. Macrea, *op. cit.*, p. 74.

28 exemplare: 1803, 1804, 1805, 1805, 1806, 1812, 1813, 1813, 1814, 1816, 1816, 1817, 1817, 1818, 1818, 1818, 1821, 1821, 1825, 1826, 1827, 1827, 1828, 1830, 1830, 1830, 1830, 1830. Din *Tabelul anexat* la finele acestei lucrări se poate lesne constata că unde se repetă aceiași ani nu este vorba în mod obligatoriu de mai multe exemplare din aceeași tipăritură, ci de altele care au același an de apariție. Este unul din aspectele des întâlnite, ca regulă, nu ca excepție aici.

Din acestea, 38 exemplare au un conținut laic, 18 eclesiastice sau bisericești, iar 5 cu conținut mixt. Această „diferențiere” făcută aici, este și ea relativă deoarece, cu privire la conținutul cărților de cultură feudală, absolută în multe privințe, unele tipărituri poartă amprenta și trăsăturile acestora.

Nu trebuie să nesocotim lupta maselor în fruntea cărora se afla intelectualitatea românească, printre care și Timotei Cipariu, adept al curentului democrat burghez care, animat de ideile iluminismului, milita pentru lichidarea regimului feudal, sprijinind masele populare românești în promovarea unei culturi naționale pe baza cunoașterii tipăriturilor românești vechi. Este totuși necesară o asemenea apreciere, dat fiind caracterul specific al orientării spre o gândire laică sau laicizantă a multora dintre autorii acestor tipărituri, în măsura în care, gradul de dezvoltare a relațiilor de tip feudal, o făceau posibilă. În vederea unei înțelegeri mai adâncite a umanismului românesc, care a răzbatut și prin intermediul artei tipografice în afirmarea lui în rîndurile poporului român, sensibil la promovarea ideilor înaintate ale vremii, ne-am permis această remarcă. Aceasta vizează îndeosebi cărțile de istorie, cu precădere cele privitoare la trecutul istoric și a culturii românești, într-o perioadă de avînt economic și politic sud-est european, vitreg pentru români.

Astfel, tipăriturile cu *caracter laic* din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, sînt 3 exemplare: 1721, 1734, 1745; din a doua jumătate a sec. XVIII-lea, 8 exemplare: 1771, 1777, 1778, 1788, 1791, 1795, 1797, 1799; din prima jumătate a sec. al XIX-lea, 28 exemplare: 1803, 1805, 1805, 1806, 1812, 1813, 1813, 1814, 1816, 1816, 1817, 1817, 1818, 1818, 1818, 1821, 1825, 1826, 1827, 1827, 1828, 1830, 1830, 1830, 1830. Tipăriturile cu *conținut bisericesc* sînt: din a doua jumătate a sec. al XVI-lea, 3 exemplare: 1560—1561, 1568, 1568; din prima jumătate a sec. al XVII-lea, 4 exemplare: 1651, 1680, 1683, 1696; din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, 2 exemplare: 1763, 1781; din prima jumătate a sec. al XIX-lea, 1 exemplar: 1804. În privința celor pe care noi le apreciem *laico-bisericești*, situația se prezintă astfel: din a 2-a jumătate a sec. al XVI-lea, 1 exemplar: 1582; din prima jumătate a sec. al XVII-lea, 1 exemplar: 1643; din prima jumătate a sec. al XVIII-lea, 1 exemplar: 1726; din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, 2 exemplare: 1780 și 1783.

Nu trebuie să ometem faptul că Timotei Cipariu a fost animat neîntreput de ideea punerii în dezbatere plenară a celor mai diverse aspecte ale istoriografiei românești vechi, folosindu-se atît de exemplarele de carte românească veche din biblioteca sa personală, cît și de altele aflate în bibliotecile publice, mănăstirești sau particulare. Din cele referitoare la istoria cărții

românești vechi, amintim spre exemplificare câteva: *Care e cartea cea mai veche românească?*, comentariu apărut în paginile „Organului luminărei”, Blaj, LIV/1848, p. 304; *De Re literaria valachorum*, apărută în „Annales Gymnassii Blassiensis pro anno scholastico MDCCCLVIII”, Blaj, 1858, p. 11 și „Notiția”, *Principia de limba și scriptura*, Blaj, 1866, p. 116—117; *Documente*, publicate în „Archivu pentru filologia și istoria”, Blaj, 5/1867, p. 102—103, 9/1867, p. 181—182; *Catechismul calvinesc*, Sibiu, 1879, p. 85—92, etc.⁶¹

Competent istoriograf pe cât de mare filolog, aspecte asupra cărora s-au oprit în scrierile lor Ion Breazu⁶², Dimitrie Macrea, Valeriu Nițu, Yves Goldenberg, Jakó Zsigmond, Magdalena Tampa și alții, Timotei Cipariu s-a afirmat și ca un remarcabil om de cultură clasică universală, care a deschis într-o manieră modernă, căi noi de acces în domeniul istoriografiei și bibliografiei românești. De la problemele majore ale bibliofiliei, desigur nu ca o problemă în sine, pînă la cele mai neînsemnate în aparență, ale însemnelor de proprietate, obicei încetățenit în epocă, tipăriturile românești vechi au constituit pentru el un punct de plecare în întreaga sa activitate științifică, la care cercetătorii și istoricii români se reîntorc întotdeauna, cu sentimentul de adîncă prețuire și omagiere. Pe deplin îndreptățit a scris Dimitrie Macrea: „contemporanii lui Cipariu, făcînd abstracție de greșelile și exagerările lui lingvistice, au apreciat cu multă căldură dragostea lui pentru limba română, lupta lui pentru dezvoltarea noastră culturală, pentru libertatea și drepturile politice ale românilor transilvăneni”⁶³.

„Ex aequo exempli gratiis exceptiis excipendis”, cum ar spune-o marele dascăl din Blaj, îl formează un exemplar din *Liturghierul* bucureștean (1746), aflat în Biblioteca „Timotei Cipariu” din Blaj, pe filele căruia se păstrează fragmente dintr-o inscripție în cirilică, scrisă manu-propria de Safta, fiica „răposatului și prea luminatului Don Constandin Voivodu Brîncoveanu”, dăruită de aceasta bisericii din Bucurdea Grînoasă, după martirajul Domnitorului Țării Românești la Țarigrad. Și „o au datu ca să să pominească numele Măriei sale și a răposatiloru și părinților ei, măriți în veci”. Străvechea mănăstire transilvăneană, despre care numai o vagă tradiție mai dăinuie azi, a fost prefăcută în cenușe, în vremuri vitrege. Spre norocul posterității, una din cărțile existente acolo — neîndoios datorită semnificațiilor ei istorice ca document autentic, relativ la permanența legăturilor dintre românii transilvăneni cu cei din Țara Românească — a fost transferată de către Timotei Cipariu în Blaj — nu exclus în bibliotecă sa —, scăpînd-o astfel de incendiul care a mistuit întreg tezaurul acestei biserici.

TITUS FURDUI

⁶¹ N. Comșa, *op. cit.*

⁶² Timotei Cipariu, *Elemente de limba română după dialecte și monumente vechi*, Blaj, 1854; *Crestomația seau Analecte literare*, Blaj, 1858; *Principia de limba și scriptura*, Blaj, 1866.

⁶³ D. Macrea, *op. cit.*, p. 78; I. Bianu, *Timotei Cipariu*, în „Unirea”, Blaj, 25/1905, p. 222; A. Bunea, *Amintirea lui Cipariu*, în „Unirea”, Blaj, 25/1905, 207—208; Al. Lupeanu-Melin, *Blajul*, București, 1930 (Colecția: Cunoștințe folositoare din lumea largă, Seria C, nr. 39), p. 25—28; G. Cipăianu, în *Studia*, series Historia, fasc. 2, 1971, p. 72—73.

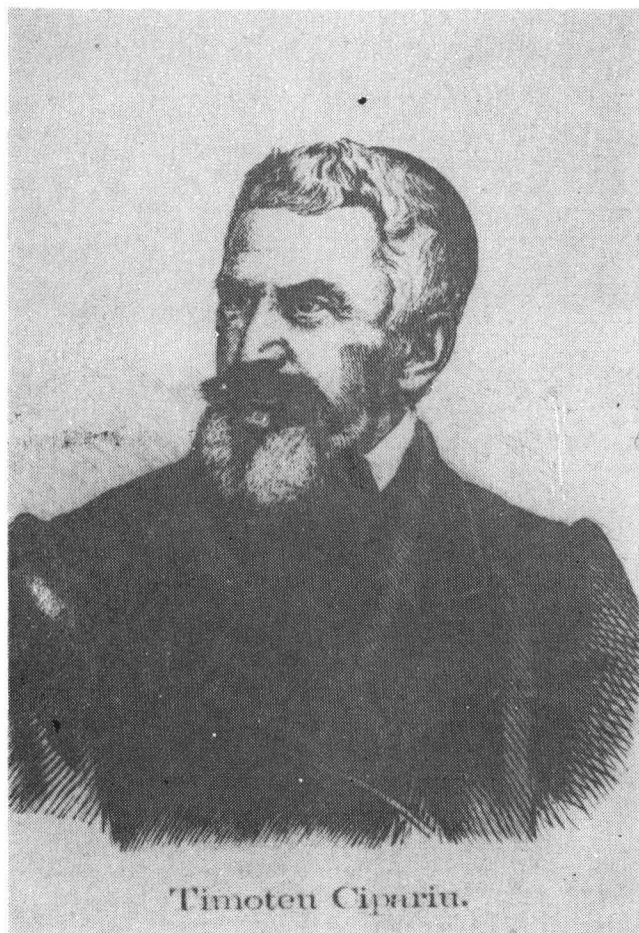

Fig. 1 Timotei Cipariu. Portret (cf. Iosif Vulcan, *Pantheonul Romanesc*)

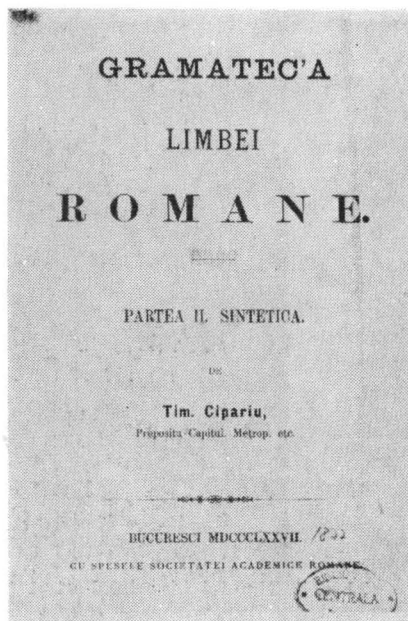
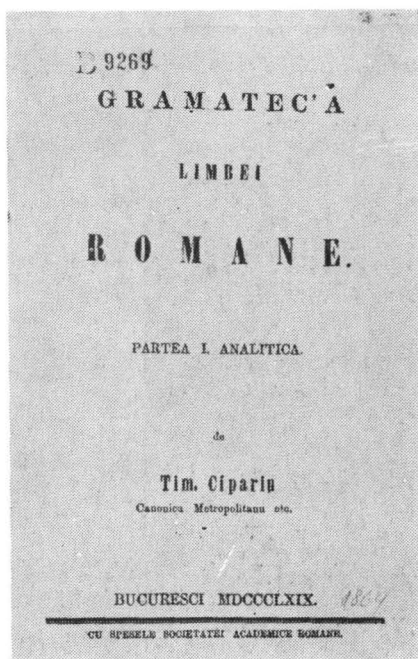
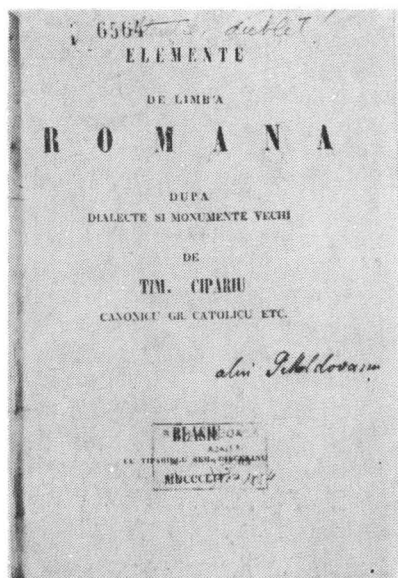

Fig. 2 Reproduceri după foile de titlu ale lucrărilor lui T. Cipariu

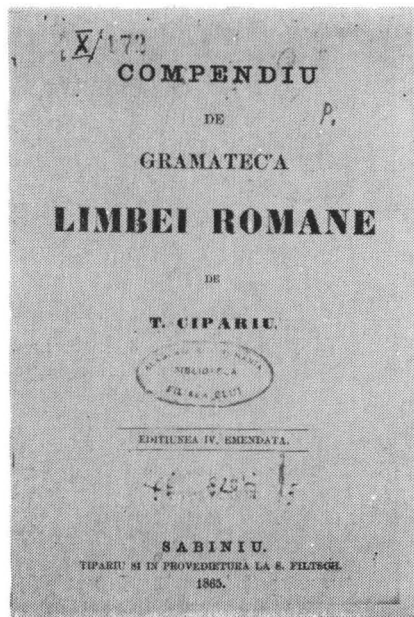
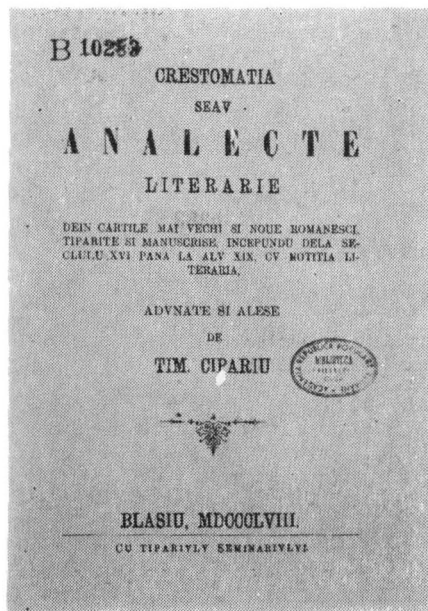
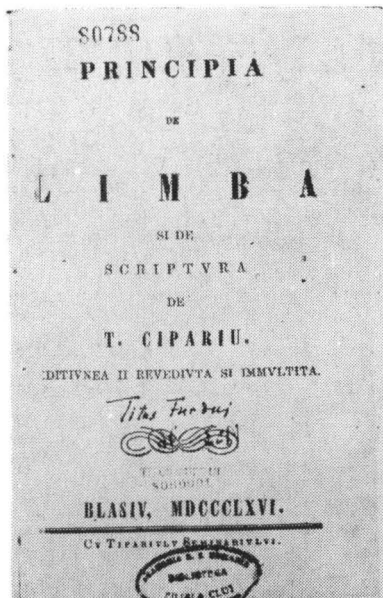
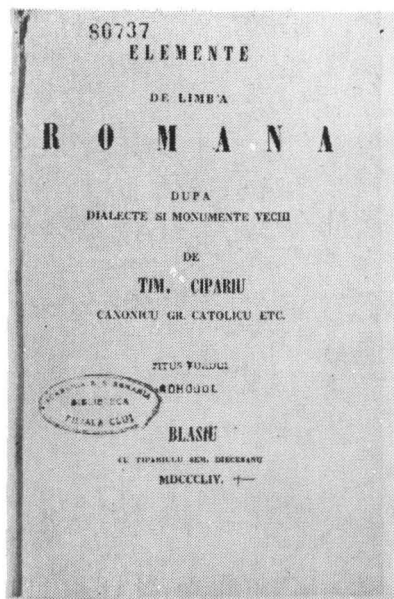

Fig. 3 Reproduceri după foile de titlu ale lucrărilor lui T. Cipariu

Fig. 4 Însemne de proprietate pe cărțile
din biblioteca personală a lui T. Cipariu

B 12582
ELEMENTE
DE
P O E T I C A
METRICA
II
VERSIFICATIUNE.

SCRISA

DE

TIM. CIPARIU.

BLASIU MDCCCLX.

CU TITARIULU SEMINARIULUI.

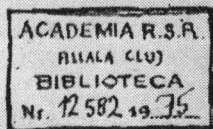

Fig. 5 Foaia de titlu a lucrării „Elemente de poetica (Metrica), Blaj, 1860

Fig. 6 Fotografie de absolvent a Gimnaziului din Blaj,
a scriitorului Alexandru Lupescu

Fig. 7 Fotografie de absolvire a Gimnaziului din Blaj, a lui Nicolae Comșa

ANEXE

I. LISTA EXEMPLARELOR DE CARTE ROMÂNEASCĂ VECHIE, CARE AU APARTINUT SAU AU FĂCUT PARTE DIN BIBLIOTECĂ CIPARIANĂ, AFLATE ÎN BIBLIOTECĂ ACADEMIEI R.S.R. FILIALA CLUJ-NAPOCA

Tabel alfabetic

1. AARON VASILE — *Istoria lui Sofronim și a Haritei ceii Frumoase*, Siblu /1828/.
BRV 1109; CRV 628.
2. ALEXI JOANNIS — *Grammatica daco-romana sive Valachica*. Viena. /1828/.
BRV 1266; CRV 470.
3. B/AUER FRIDRICH WILHELM/ — *Memoires historiques et geographiques sur la Walachie*.
Frankfort et Leipsic. 1778.
BRV /—/; CRV 473.
4. /BOIAGI MIHAIL G./ — *Kurz gefaste Neugriechische Sprachlehre*. Wiena. 1821;
(în BRV anul de apariție este considerat 1823).
BRV 1195; CRV 524.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
5. /BOIAGI MIHAIL G./ — *Grammatica romano-macedoneand*, (în limba greacă).
Vienne, 1813.
BRV 822; CRV 498.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
6. /BOJINCA DAMASCHIN THEODOR/ — *Animadversio in Dissertationem Halensem sub Titulo Erweiss dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, etc., vom k. Rath/alias Sabbas Tököly-Tuculis*. /1823 editam:
Von D. T. Bozsinka. Pesta, 1827.
BRV 1300; CRV 475.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
7. /CANTACUZINO MIHAIL/ — *Istoria Valachilor* (în limba greacă). Vienne. 1806.
BRV 707; CRV 651.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
8. /CANTEMIR DIMITRIE/ — *Geschichte des osmannischen Reichs nach seinem Anwachs und Abnehmen beschrieben von Demetrie Kantemir ... Aus dem Englischen übersetzt ... bei Christian Harold*.
Hamburg. 1745.
BRV 238; CRV 409.
9. /CANTEMIR DIMITRIE/ — *Histoire de l'empire othoman*, par ... Demetrius Cantemir,
t. I. Traduite en Francois par de M. de Joncquièrs, Paris.
MDCCXLIII (1743).
BRV 231; CRV 411.
10. /CANTEMIR DIMITRIE/ — *The History of the Growth and decay of the otthman Empire*.
Translated into English ... bei Tindal. Londra, 1743.
BRV 209; CRV 162.
11. /CANTEMIR DIMITRIE/ — *Beschreibung der Moldau, ... von Demetris Kantemir, ehemaligen Fürsten in der Moldau historisch geographisch und politische Beschreibung der Moldau*, [traducere de/
Johann Ludwig Redslob, îndreptări de Büschung, prefață de G. F. Müller; harta de Krestschmer], Frankfurt und Leipzig. 1771.
BRV 375; CRV 495.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.

12. /CARACAS
DEMETRIU/
— *Poimatia Iatrika, [Poeme medicale]*. Demetrii Karakasse ... *Poemata Medica*, Vienne, 1795.
BRV 592; CRV 683.
13. C/ARRA JEAN-
LOUIS/
— *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. Jassy, 1777.
BRV /-/-; CRV 568.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
14. ***
— *Carte românească de învățătură*, tipărită de Varlaam, Iași, 1643.
BRV 45; CRV 62.
Pos.: Biblioteca Arhidiecezană gr. -cat. de Alba Iulia și Făgăraș. (Făgăraș)
15. ***
— *Catechism*, Simbăta Mare, 1726.
BRV 190; CRV 239.
Pos.: Ioan Schwartz.
16. ***
— *Cazanii*, tip. de Ilie Miniati, București, 1742.
BRV 223; CRV 247.
17. ***
— *[Ceasloveștiu]*. Sibiu. 1696. (Fragment deteriorat)
BRV /-/-; CRV 590.
18. CRIȘAN VASILIE
— *Orthoephia latino-valachica*. Claudiopol. 1805.
BRV 684; CRV 363.
19. DAMASCHIN IOAN
— *Opera Philosophica et Theologica*. T. I—II. Trad. de Petru Pavel Aaron, Blaj, 1763.
Pos.: Biblioteca Centrală Blaj.
20. ***
— *[Evanghelia cu învățătură]*. Bălgrad. 1641.
BRV 40; CRV 179.
21. ***
— *[Evanghelia învățătoare]*. Govora. 1642.
BRV 42; CRV 196.
22. FENELON/
FRANCOIS
SALIGNAC DE LA
MOTHE
— *Intîmplările lui Telemah, fiului lui Oulyse*. Trad. de Petru Maior, Buda, 1818.
BRV 779; CRV 534.
Pos.: Ioan Oltyan; Nicolae Osepesco, Brașov, Biblioteca Centrală din Blaj.
23. FOTINO, DIONISIE
— *Istoria the Palai Dakiae, tanin Transilvaniae kai Moldaviae*, para Dionisiol Foteinol: *Istoria vechii Dacii, acum a Transilvaniei, Valachiei și Moldovei*. Adunată din diferiți autori vechi și mai noi de Dionisie Fotino, Vol. I, Viena, 1818.
BRV 996; CRV 502.
Pos.: Biblioteca Centrală Blaj.
24. /IOAN GURA-DE-
AUR, IOAN
HRIZOSTOMUL,
IOAN ZLATOUST/
— *Mărgăritare*, Ed. a II-a, București, 1746.
BRV. 248. CRV. 281.
25. IORGOVICI PAUL
— *Observații de limbă românească*, Buda, 1799.
BRV. 621; CRV 390.
26. ***
— *Învățăture pentru toate zilele*. Cîmpulung. 1643.
BRV 43; CRV 31.
Pos.: Popa Stanciu, Biserica românească din Sărata. [Posibil județul Cluj]
27. ***
— *Lexicon Romanescu-Latinescu-Ungurescu-Nemfescu, quare de mai mulți autori, în cursul a trideci și mai multor ani s-au lucratu Seu LEXICON. Valachico-Latino-Hungarico-*

- Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, Budae. 1825.
BRV 1240; CRV /-/.
Coligat cu Ms. rom. 586, cu adnotările, rectificările și completările autografe ale lui Timotei Cipariu.
28. ***
— [Liturghier] *Sfintele și dumnezeieștile Liturghii*, București, 1680.
BRV 71; CRV 36.
Pos.: Ulterior, probabil și-a semnat numele și Ion Micu Moldovanu.
29. ***
— [Liturghier] *Sfintele și dumnezeieștile Liturghii*, București, 1680.
BRV 71; CRV 16.
30. MAIOR PETRU
— *Animadversiones in Recensionem Historiae De Origine Valachorum in Dacia E. Valachico in latinum conversae*. Budae. 1814.
BRV 854; CRV 382.
Pos.: Elie Dăianu; Biblioteca Centrală Blaj.
31. MAIOR PETRU
— *Istoria bisericii românilor*, Buda, 1813.
BRV 828; CRV 382.
32. MAIOR PETRU
— *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Buda, 1812.
BRV 809; CRV 467.
Pos.: Biblioteca Centrală din Blaj.
33. MICU SAMUIL
— *Dissertatio canonica de Matrimonio*. Viennae, 1781.
BRV 447; CRV 221.
34. ***
— *Mineiul. Luna lui Iunie*, Buda, 1804.
BRV 668; CRV 117 IV.
Pos.: Biblioteca Centrală Blaj.
35. MURGU EFTIMIE
— *Wiederlegung der Abhandlung. Erweiss, dass die Walschen nicht römischer Abkunft sind ...* Ofen, 1830.
BRV 1490; CRV 648.
36. ***
— *Palia*, Orăștie, 1652.
BRV 30; CRV 205.
Pos.: T. Cipariu.
Sigiliul sec *TIMOTHEU CIPARIU Prepos[it] Metrop[olitanu] Cap[itulum]*, în *Blasiu*.
37. PAPP LADISLAU
BASILIUS (POP
VASILE LADISLAU)
— *De funeribus plebejis daco-romanorum ...*
— *Dissertatio inauguralis historico-media*, Viennae, 1817.
BRV 943; CRV 438.
Pos.: N. Maniu; Biblioteca Centrală Blaj.
38. PAPP LADISLAU
VASILE (POP
LADISLAU VASILE)
— *De funeribus plebejis Basilius daco-romanorum ...* *Dissertatio inauguralis historico-media*, Viennae, 1817.
BRV 943; CRV 452.
39. /PHILIPPIDE D./
— *Istoria tis Romanias i Ektesis. Istoria României sau Povestirea celor mai însemnate fapte ce se amintesc ca întâmplări în țările din stînga Dunării de Jos, de la năvălirea Egiptenilor pînă la înființarea Principatelor românești din Țara Românească și din Moldova: Acum întia dată alcătuită și tipărită în Lipsca Saxoniei, Vol. I, p. 1, Lipsca, 1816.*
BRV 928; CRV 684.
40. /PHILIPPIDE D./
— *Gheographikon tis Roimoinias. /Geografia României ca mijloc pentru o mai bună și mai deplină înțelegere a istoriei ei. Acum întia dată alcătuită și tipărită în Lipsca Saxoniei/, vol. I, p. 1, Lipsca, 1816.*
BRV 928; CRV 648.

41. PIUARIU-MOLNAR IOAN — *Deutsch Walachische Sprachlehre*. Wien, 1788. BRV 521; CRV 425.
42. POPP VASILIE — *Către Ioan Prale: Prefață la Psaltirea în versuri*, Brașov, 1827.
BRV 1322; CRV 316.
43. POPP C. ZENOBIE — *Metrica* (Zinobioi K Pop Matrike Biblia B. I—II) — în limba greacă — Viena, 1803.
BRV 655; CRV 418.
Pos.: Biblioteca Universitară din Lipsca. Biblioteca Centrală din Blaj.
44. *** — *Psaltire*. Bălgrad. 1651.
BRV 60; CRV 147.
45. PRALE IOAN — *Psaltirea în versuri; Prefața de Vasilie Pop*. Brașov. 1827.
BRV 1322; CRV 316.
46. SALABERRY — *Compte de: Essais sur de la Valachie et de la Moldavie, Théâtre de l'insurrection dite Ypsilanti*, Paris. 1821.
/BRV /; CRV 545.
47. *** — *Sicriul de aur*, tipărit de Popa Ion din Vinț, Sebeș-Alba, 1683.
BRV 80; CRV 19.
Pos.: Timotei Cipariu (Sigiliul sec TIMOTHEU CIPARIU Prepos/it/ Metrop/olitanu/ Cap/itlum/. in Blasiu).
48. *** — *Supplex Libellus Valachorum Transsylvaniae. Cum notis historico-criticis I/oseff/ C/arol/ E/den/*. Claudiopolis. 1791.
BRV 548; CRV 653.
Pos.: Biblioteca Centrală Blaj.
49. *** — *[Șapte taine ale bisericii răsdritului] [Iași, 1644/*.
BRV 47; CRV 497.
Pos.: Biblioteca Centrală Blaj.
50. SINCAI GHEORGHE — *Catechismul cel mare*, Blaj, 1783.
BRV 462; CRV 231.
Pos.: Dumitrie Păcurariu din Gheța. [Ghenetea? jud. Bihor]
51. ȘINCAI GHEORGHE — *Catechismul cel mare*, Blaj, 1783.
BRV 462; CRV 209.
Pos.: Popa Serban, 1783; St(efan) Boer;
Biblioteca Centrală Blaj.
52. ȘINCAI GHEORGHE — *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, Buda, 1805.
BRV 687; CRV 499.
53. TEMPEA RADU — *Grammatica românească*, Sibii, 1797.
RBV 612; CRV 334.
54. *** — *[Tetraevangheliar]*, tipărit de Coresi, Brașov, 1560—1561.
BRV 10; CRV 733.
55. *** — *[Tîlcul evangheliilor]*, tip de Coresi, 1567—1568 [Abrud?]
BRV 13; CRV 285.
Pos.: Timotei Cipariu.
56. *** — *[Tîlcul evangheliilor și 'Molitvenicul românesc]*, tipărit de Coresi. 1567—1568 [Abrud?]
Pos.: Timotei Cipariu; Ion Micu Moldovanu.
57. VAJDA LÁZSLÓ DE SÓOSMEZEI — *Az Erdélyi polgári magános törvények historidja*, Kolozsvár, 1830.
Pos.: Constantin Pappfalvi.
BRV 1502; CRV. 686

88. VAJDA LÁZSLÓ DE
SÓÓSMÉZEI — *Az Erdélyi polgári magános törvényekkel való esmeretségek*, I—III₁₋₂, Kolozsvár, 1830.
BRV 1502; CRV 639.
89. VAJDA LADISLAU
DE SÓÓSMÉZŐ — *Synopsis historiae juris Transilvanici*, Claudiopolis, 1830.
BRV. 1500; CRV 682.
90. VAJDA VASILIE ȘI
SILVIUS COMES — *Pœmation de Secunda legione Valachica*, Ed. III. et
TANNOLI *Reflexiones ad IX Pœmation*.
Magno-Varadini, 1830.
BRV 1496; CRV 553.
91. VILLAUME — *Pedagogia și Metodica*; Traducere de Naum Petrovici,
Buda 1818.
BRV 993; CRV 506.

II. ARGUMENTA LITTERARIA ET APPARATUM ALIORUM PRAECIPUA
ANIIS 1853/1854
ET
1854—1855

Doubus his annis tam bibliotheca gymnasii quam reliquae collectiones e variis donis insigniter sunt. Primo autem loco inter haec mentionem merentur:

a) TABULAE CERATAE nuper in aurifondinis Abrudensibus repertae, atquae per manus Excmi. D. A. Episcopi Gymnasio donatae a Rm. D. Simenone Balint A. Diacono ac Par Gr. cath. Alba-ecclesiensi et Ordinis Sermae. Suae Majest. Francisci-Josephi I, equite donatae. Constant autem daubus tabulis pineis optime conservatis prioribus cum defectu tertiae seu ultimae, continentque libellum emtionis in duplo, sed cujus textus secundus integer non extat ob defectum tabulae tertiae. Forma scripturae est romana cursiva ad instar tabularum prius ibidem repertarum et a J. F. Massmann editarum, sed elegantior magisque complicata. Textum earum e duabus prioribus paginis supra dedimus pag. 2, descriptionem vero et genuinam tabularum expressionem forte alias dabimus.

(p. 14—15)

III. Tabel

PRIVIND LIMBA ÎN CARE AU FOST SCRISE ȘI IMPRIMATE
EXEMPLARELE DE CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ DIN FOSTA
BIBLIOTECĂ A LUI T. CIPARIU

L i m b a	N u m ă r u l exemplarelor
română	27
latină	9
greacă	9
maghiară	3
germană	4
franceză	4
engleză	1
româno-latină	3
româno-germană	1
româno-latino-maghiară-germană	1

IV. Tabel

PRIVITOR LA LITERELE DE TIPAR FOLOSITE LA IMPRIMAREA
TIPĂRITURILOR ROMÂNEȘTI VECHI DIN BIBLIOTECA LUI
TIMOTEI CIPARIU

Felul literelor folosite	Numărul tipăriturilor
chirilice	29
latine	20
grecești	8
gotice	3
Mixte	
latine-chirilice	1
latine-gotice	1

ALTE RUMÄNISCHE DRUCKE AUS DER PRIVAT BIBLIOTHEK
VON TIMOTEI CIPARIU IN DER SAMMLUNG ALTER RUMÄNISCHE
BÜCHER DER BIBLIOTHEK DER AKADEMIE DER R. S. RUMÄNIEN,
FILIALE CLUJ-NAPOCA

(Zusammenfassung)

Die Arbeit bezieht sich auf die 61 Exemplare alter rumänischer Bücher aus dem Besitz der Bibliothek der Akademie der R. S. Rumänien Filiale Cluj-Napoca, die aus der Privatbibliothek des Timotei Cipariu. Sie wirft ein neues Licht auf die Hinweise über ihren Besitzer sowie — unter anderem — auf die Beschäftigung der heutigen rumänischer Historiker, durch die alten rumänischen Drucke aus der ehemaligen Timotei Cipariu-Bibliothek bibliophilen Wert bekommen. Unter diesen haben die beiden exemplare des *Tilcul evangheliilor* (Abrud?, 1567—1568) von Coresi eine besondere Bedeutung; ebenso die indirekten, kollateralen Quellen der *Poetik* von Timotei Cipariu, die 1860 in Blaj erschienen ist, und die des Verfassers in Beziehung zur *Metrik* (Wien, 1803) des Zenobie Popp setzt.

Als Anhang wird eine Tabelle der Exemplare alter rumänischer Buchdrucke die dem grossen Philologen und Gelehrten aus Blaj, Timotei Cipariu gehörten, und interessantes Bildmaterial geboten.

ASPECTE FLORISTICE DIN CURSUL SUPERIOR AL VĂII ARIEȘULUI

Suprafața de teren cercetată se află situată în cadrul Munților Apuseni, Masivul Biharia, fiind limitată spre V de Culmea Bihariei, cumpănă de ape între Arieș și Crișuri, iar spre E de localitatea Arieșeni și pîrîul Buciniș. Altitudinal cuprinde un teren cu peste 1000 m diferență de nivel, cuprinzînd din punct de vedere botanic etajul montan (aprox. 700—1500 m alt.) și etajul subalpin (aprox. 1500—1849 m alt.), adică de la etajul fagului pînă la etajul pajiștilor subalpine. Terenul cercetat are o expoziție preponderent E și NE, cu o înclinare cuprinsă între 15—30°; cu o mulțime de culmi, șei, precum și numeroase pîraie (cu indicele de densitate hidrografică de 0,89).

Temperatura medie anuală este de 1,25°C în etajul subalpin și 6,25°C la Arieșeni, deci net diferențiată¹.

Precipitațiile sînt de aproximativ 900 mm la Arieșeni și peste 1300 mm pe vîrfurile înalte (Vf. Curcubăta Mare 1849 m; Vf. Curcubăta Mică 1770 m; Vf. Piatra Grăitoare 1658 m; Vf. Dimerii 1644 m)².

Solurile sînt formate pe roci magmatice și metamorfice acide, fiind soluri brune montane tipice și podzolite, slab acide → acide; oligobazice → mezobazice; oligotrofe → mezotrofe, caracteristici reflectate foarte bine de flora acestui teren³.

Aspecte paleobotanice

Cercetări sporopolinice făcute la Arieșeni⁴ au atestat prezența unor asociații palinologice din carboniferul inferior. Cercetări palinologice făcute de E. Pop⁵, au arătat că în Apuseni, în postglaciar s-au succedat mai multe faze de vegetație:

- 1) faza pinului — cu climat rece și uscat
- 2) faza de trecere pin-molid — cu climă în încălzire
- 3) faza molidului cu alun și stejeriș mixt — cu climă caldă și mai umedă
- 4) faza de carpen — cu căldură postglaciară „în amurg”
- 5) faza fagului — cu climă umedă și rece.

¹ * * * *Atlasul climatologic al R.S.R.*, București, 1966, secțiunea 2 : 1—13.

² *Ibidem*, secțiunea 5 : 1—13.

³ C. Chiriță, (sub redacția), *Stațiuni forestiere*, București, 1977, p. 105—193.

⁴ A. Visarion, Notă asupra provenienței unei asociații palinologice carbonifere în partea sudică a M. Bihor (Reg. Arieșeni), în *Dări de seamă*, Inst. geol., 54/4, 1970, p. 165—169.

⁵ E. Pop, *Mlaștinile de turbă din R.P.R.*, București, 1960.

Analize de polen făcute în Ghețarul de la Scărișoara (10 km de Arieșeni)⁶, au arătat vechimea acestuia de aproximativ 3000 de ani, de la sfârșitul fazei a treia, când fagul se afla aici în plină expansiune întrecând chiar carpenul, fază în care erau bine dezvoltate speciile arinul și alunul.

Repartizarea pe verticală a plantelor.

Variațiile altitudinale mari, configurația foarte variată a terenului, umiditatea crescută, vânturile predominant vestice, intervenția omului, au produs modificări în etajarea vegetației. Fenomen interesant este prezența unei inversiuni de vegetație, concretizată prin existența unei benzi de molidișe la altitudini mai mici (830 m), după care urmează un etaj de fag sau amestec, apoi etajul molidului, etajul ienupărului și al pajiștilor subalpine. De remarcat de asemenea înlocuirea jneapănului (*Pinus mugo*) cu ienupărul (*Juniperus communis* ssp. *nana*) în etajare.

*Compoziția floristică**. Un fenomen interesant, remarcat și aici ca și în alți munți⁷, este descreșterea numărului de specii după altitudine. Astfel în pădurea de fag au fost găsite aprox. 50 specii, pe când în etajul subalpin aprox. 30 specii. Prezentăm în continuare câteva din speciile care au valori AD (după Braun — Blanquet) cuprinse între 1—5.

Pentru păduri și tufărișuri: *Picea abies*, *Fagus silvatica*, *Abies alba*, *Acer pseudoplatanus*, *Betula pendula*, *Alnus viridis*, *Pinus mugo*, *Juniperus communis* ssp. *nana*, *Juniperus communis* ssp. *communis*, *Sorbus aucuparia*, *Spiraea ulmifolia*, *Corylus avellana*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Lycopodium clavatum*, *Lycopodium annotinum*, *Oxalis acetosella*, *Homogyne alpina*, *Soldanella hungarica* ssp. *major*, *Lamium galeobdolon*, *Dryopteris filix-mas*, *Dryopteris thelypteris*, *Dryopteris disjuncta*, *Mycelis muralis*, *Melampyrum silvaticum*, *Melampyrum bihariense*, *Luzula albida*, *Chrysanthemum rotundifolium*, *Asperula odorata*, *Symphytum cordatum*, *Senecio nemorensis*, *Campanula abietina*, etc.

Pentru pajiști (pășuni și fînețe): *Nardus stricta* (dominant în pajiștea subalpină), *Festuca rubra* (dominantă în pajiștile din etajul fagului și molidului), *Vaccinium gaultheroides* (pe vîrfurile înalte), *Vaccinium vitis-idaea*, *Deschampsia flexuosa*, *Arnica montana*, *Anthoxanthum odoratum*, *Agrostis stolonifera*, *Agrostis tenuis*, *Cynosurus cristatus*, *Poa pratensis*, *Potentilla erecta*, *Trifolium pratense*, *Trifolium repens*, *Hieracium pilosella*, *Chrysanthemum leucathemum*, *Campanula serrata*, *Viola tricolor*, ssp. *subalpina*, etc.

Pentru locuri ruderaie, tăieturi, locuri tîrlite: *Rubus hirtus*, *Rubus idaeus*, *Poa annua*, *Moehringia trinervia*, *Gnaphalium sylvaticum*, *Telekia speciosa*, *Hypericum perforatum*, *Epilobium angustifolium*, *Fragaria vesca*, *Pteridium aquilinum*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Vaccinium myrtillus* (speciile de *Vaccinium*

⁶ E. Pop, I. Ciobanu, *Analize de polen în gheața de la Scărișoara*, în *Anal. Acad. R.P.R.*, Ser. geol., geogr., șt. tehn. și agr., tom 3, mem. 2, 1949, p. 25—52.

⁷ Șt. Csűrös, *Excursii în Munții Retezatului*, București, 1971, p. 46—47.

* Pentru determinarea materialului floristic și pentru valoarea ecologică a speciilor s-au folosit:

mai mult în răriști naturale), *Veratrum album*, *Calamagrostis arundinacea*, *Sambucus ebulus*, *Sambucus racemosa*, *Betula pendula*, *Salix silesiaca*, etc.

Pentru locuri umede valori AD ridicate prezintă: *Salix fragilis*, *Salix purpurea*, *Agrostis stolonifera*, *Juncus conglomeratus*, *Carex lepidocarpa*, *Eriophorum latifolium*, *Menyanthes trifoliata*, *Sphagnum* sp., etc.

Concluzii. Față de alți munți cu altitudine similară**, lipsesc speciile de calcare, de stincării, din cauza aspectului geomorfologic specific. Aproximativ 75 de specii prezintă valori AD cuprinse între 1—5, impunându-și amprenta în aspectul floristic al covorului ierbos.

Fagul, molidul și bradul formează păduri masive, separat sau în amestec.

Unele dintre speciile cu AD ridicat indică prezența unui sol bogat în humus (*Asperula odorata*, *Symphytum cordatum*, *Chrysanthemum rotundifolium*, *Mycelis muralis*, *Dryopteris disjuncta*, *Mercurialis perennis*, *Lamium galeobdolon*, etc.). Acestea sînt întâlnite în pădurile de fag și amestecuri. Alte specii sînt indicate de soluri oligotrofe, acestea fiind mai numeroase decît cele anterioare, avînd și valori AD mai mari: *Potentilla erecta*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium gaultheroides*, *Soldanella hungarica* ssp. *major*, *Homogyne alpina*, *Juncus conglomeratus*, *Arnica montana*, *Hieracium pilosella*, *Campanula serrata* și chiar *Agrostis tenuis*. Majoritatea lor se întîlnesc pe pajiști, ceea ce denotă sărăcia în substanțe nutritive a acestora și productivitatea scăzută. Majoritatea speciilor sînt specii acidofile, crescînd pe soluri cu pH sub 7. Dintre speciile puternic acidofile enumerăm: *Deschampsia flexuosa*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium gaultheroides*, *Nardus stricta*, *Potentilla erecta*, *Arnica montana*, *Lycopodium clavatum*, *Pinus mugo*, *Juniperus communis* ssp. *nana*, iar pe soluri acide → slab acide se dezvoltă pădurile de molid și fag. Ca pretenție față de umiditate majoritatea speciilor sînt mezoxerofite → mezofite, existînd și specii cărora le convine umiditatea atmosferică mai ridicată ca: *Pinus mugo*, *Alnus viridis*, *Rubus hirtus*, *Acer pseudoplatanus* și specii higrofitice ca: *Salix fragilis*, *Salix purpurea*, *Menyanthes trifoliata*, etc.

Există specii cu importanță medicinală și meliferă, prezente în număr și pe suprafețe destul de mari (*Arnica montana*, *Vaccinium myrtillus*, *Vaccinium vitis-idaea*, *Rubus idaeus*, *Rubus hirtus*, *Lycopodium clavatum*, *Menyanthes trifoliata*, *Telekia speciosa*, *Sambucus racemosa*, *Fragaria vesca*, *Juniperus communis* ssp. *nana*, *Veratrum album*, *Trifolium pratense*, *Epilobium angustifolium*, etc.

Există specii cu răspîndire redusă (*Pinus mugo*, *Alnus viridis*, *Swertia punctata*) care merită a fi ocrotite. În tot Masivul Biharia suprafețe mai

Flora R.P.R. (R.S.R.) vol. I—XIII; Al. Beldie, C. Chiriță, *Flora indicatoare din pădurile noastre*, București, 1960; Șt. Csűrös, M. Cs.-Kaptalan, I. Resmeriță, *Indicii ecologici U.T.R. și valoarea furajeră a celor mai importante specii de pajiști din Transilvania*, partea I—II, în *Studia*, *Series biologia*, 12, 1, 1967, p. 21—27; 15, 1, 1970, p. 9—14; Al. Beldie, *Flora României*, I—II, București, 1977, 1979.

** Se anexează o bibliografie selectivă în final, referitoare la cîteva stațiuni mai apropiate, grupată după anul apariției.

mari cu *Pinus mugo* și *Alnus viridis* am întâlnit doar în Valea Cepelor, aceste suprafețe avînd importanță ecologică deosebită în menținerea umidității.

Se recomandă neapărata îngrijire a suprafețelor de pajiște, în vederea ridicării randamentului productiv, literatura de specialitate arătînd clar avantajele unei asemenea acțiuni pentru obținerea de biomasă necesară creșterii vitelor cornute și oilor, ocupație importantă a locuitorilor acestor meleaguri⁸. Se mai recomandă interzicerea tăierii pădurilor și ienupărului din zona de de izvoare a Arieșului și din etajul subalpin; în caz contrar consecințele ecologice nefavorabile apar imediat (inundații făcute de Arieș, scăderea umezelii aerului, degradarea terenului).

Problema valorificării și mai eficiente a acestor zone economice muntoase rămîne deschisă în continuare.

CRĂCIUN OLARU

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. Șt. Csűrös, Cercetări de vegetație pe Masivul Scărișoara — Belioara, în *Studia*, 3, 7, fasc. 2, Series biologia, 1958, p. 105—128.
2. Șt. Csűrös, Studii asupra pajistilor de *Festuca rubra* L. din Transilvania, în *Contribuții botanice*, Cluj, 1960, p. 149—175.
3. E. Ghișa, I. Pop, I. Hodișan, M. Ciurchea, Vegetația Muntelui Vulcan-Abrud, în *Studii și cercetări de biologie*, Cluj, 11, 2, 1960, p. 255—267.
4. I. Gergely, Contribuții la studiul fitocenologic al pădurilor din partea nordică a Munților Trascăului, în *Contribuții botanice*, Cluj, 1962, p. 263—299.
5. Șt. Csűrös, I. Moldovan, M. Cs.-Kaptalan, Aspecte din vegetația Muntelui „Cîrligași” (Bihor), în *Contribuții botanice*, Cluj, 1962, p. 241—248.
6. Șt. Csűrös, Cercetări geobotanice pe Muntele Petrile Albe (Masivul Vlădeasa), în *Studii și cercetări de biologie*, 15, 1, Cluj, 1963, p. 71—90.
7. O. Rațiu, Contribuții la cunoașterea vegetației din Bazinul Stîna de Vale, în *Contribuții botanice*, Cluj, 1965, p. 151—177.
8. Șt. Csűrös, I. Pop, Considerații generale asupra florei și vegetației masivelor calcareoase din Munții Apuseni, în *Contribuții botanice*, Cluj, 1965, p. 113—131.
9. Șt. Csűrös, M. Cs.-Káptalan, Cercetări de vegetație în împrejurimile comunelor Vidra și Avram Iancu, ra. Cîmpeni, în *Studia*, Series biologia 11, 2, 1966, p. 21—34 (lb. germ.).
10. I. Hodișan, Privire generală asupra vegetației din bazinul Feneșului (raion Alba, rg. Hunedoara), în *Studia*, Series biologia 12, 1, 1967, p. 7—13.
11. I. Pop, I. Hodișan, Aspecte de vegetație din Cheile Ordîncușii (Munții Bihor), în *Studia*, Series biologia, 2, 1967, p. 7—20.
12. C. Olaru, Studii asupra vegetației lemnoase din regiunea superioară a Văii Arieșului, în *Mediul ecologic și educația contemporană*, Zalău, 1979, pag. 115—121.

⁸ I. Resmeriță, *Flora, vegetația și potențialul productiv pe Masivul Vlădeasa*, București, 1970.

ASPECTS FLORISTIQUES DU COURS SUPÉRIEUR DE LA VALLÉE DE L'ARIEŞ

(R é s u m é)

L'étude présente quelques observations et conclusions sur la flore de cette zone, située comme altitude depuis 700 m environ jusqu'au 1849 m, étendue sur le territoire des sources de l'Arieş, contenant, du point de vue géobotanique, les étages: de l'hêtre, de l'épicéa, du genévrier et des prairies subalpines.

Après quelques données sommaires concernant les conditions géomorphologiques, météoclimatiques, pédologiques, paléobotaniques, la répartition verticale de la végétation, on présente certaines espèces dont la valeur AD, selon Braun-Blanquet, est contenue entre 1—5. Les espèces ont été réparties par groupes: espèces de forêt et de buissons; espèces de prairies (jâturages et prés); espèces d'endroits rudérales, de coupes, de parcages; espèces d'endroits humides.

L'étude présente par la suite une partie d'espèces de ce terrain réparties par groupes selon d'autres critères écologiques; espèces de sols riches en humus; espèces oligotrophes; espèces hygrophiles et aussi des espèces ayant une AD élevée mais avec une seule station dans le terrain soumis à la recherche.

On fait ensuite des recommandations pour améliorer la production de biomasse végétale et de protection de la nature, surtout pour éviter la coupe de la forêt et la dégradation du sol.

ETNOGRAFIE

KÁROLY ZILAHY
CERCETĂTOR AL VIEȚII ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA
ÎN SEC. AL XIX-LEA

Károly Zilahy face parte din pleiada scriitorilor progresiști maghiari, care au prezentat în publicistică aspecte din viața poporului român. Scrierile lui ne interesează nu numai din punct de vedere cultural ci și etnografic.

Károly Zilahy s-a născut la 28 octombrie 1838 în Zalău. Moare de tânăr, înainte de a împlini vârsta de 26 ani, în 16 mai 1864.

Zilahy a luat parte activă la mișcările organizate în capitala Ungariei împotriva absolutismului habsburgic, precum și la luptele duse de masele înaintate împotriva elementelor reacționare care s-au pus în slujba trădătorilor mișcării de la 1848. Pentru atitudinea lui democratică a fost expulzat din Budapesta și eliminat din Universitate. Până la începerea anului școlar următor, când va pleca la Universitatea din Viena, face o călătorie de studii prin Banat și Transilvania pentru a cunoaște viața și manifestările artistice ale poporului român¹.

Károly Zilahy a fost poet, folclorist și ziarist. De activitatea lui literară ne-am ocupat în alt loc². În cele ce urmează tratez problemele de etnografie consemnate de el în periodicele vremii.

Mă opresc în special asupra acestora, nu numai pentru valoarea lor documentară ci și pentru motivul că ele nu sînt valorificate pînă acum în culegerile făcute din scrierile lui (notate sub 1).

Or numai completate cu articolele acestea, culegerile amintite oferă o imagine veridică a concepțiilor progresiste ale scriitorului.

Ca ziarist Zilahy a colaborat la diferite publicații maghiare. Activitatea lui publicistică se caracterizează printr-o luptă susținută dusă pentru idei progresiste. A militat în special pentru libertatea presei înlănțuită de absolutismul austriac, apoi împotriva naționalismului șovin care începuse să ia proporții în publicistica maghiară și pentru apropiere între naționalitățile conlocuitoare. A scris articole politice, descrieri de călătorie, reportaje etc. precum și șapte articole despre probleme care privesc etnografia. Acestea din

¹ Pentru viața și activitatea scriitorului vezi mai pe larg: Dömötör János în studiul introductiv la *Zilahy Károly munkái* I—II, Pest, 1865, Kovács Ferenc, *Zilahy Károly pályája*, Zalău, 1901; Petri Mór, *Szilágy vármegye monographiája*, 1901, I; Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái* XIV, Budapest, 1914; Varga Kálmán, *Zilahy Károly*, în „*Zilahy Károly válogatott művei*”, Budapest, 1961.

² L. Ghergiu, *Károly Zilahy, literat*, în *Zălaul pe treptele istoriei*, f. I. și f. a.

urmă au apărut în publicația „Vasárnapi Ujság” într-o rubrică specială intitulată *Porturi populare din patria noastră* (Hazai nép viseletek). Dintre cele șapte articole, cinci se referă la români și au următoarele titluri: *Românii din Cîmpia Transilvaniei* (Mezőségi oláhok); *Românii din Beclean* (Bethleni oláhok); *Românii din Orăștie* (Szászvárosi oláhok); *Românii din Lugoj* (Lugosi oláhok) și un studiu mai amplu despre *Românii din Sălaj* (Szilágysági oláhok).

După titlurile pe care le au articolele lui Zilahy, respectiv după rubrica în care sînt încadrate, ne-am aștepta la descrieri amănunțite ale portului popular românesc din diferitele părți ale Transilvaniei. Ele cuprind însă mai ales alte fapte din domeniul etnografiei, insistînd mai mult asupra ocupațiilor, obiceiurilor, folclorului și așezărilor. Portul e înfățișat îndeosebi în ilustrațiile care însoțesc articolele. Aceste ilustrații sînt valoroase din punct de vedere etnografic întrucît din ele ne dăm seama că portul popular românesc din Transilvania, în urmă cu o sută și mai bine de ani, avea caracteristici mult mai puțin diferențiate, decît portul de azi³.

Dar articolele amintite ale Zilahy tratează pe lîngă fapte de etnografie și probleme de altă natură: istorie, demografie etc. Considerînd că acestea nu prezintă interes deosebit, ele neaducînd contribuții nouă în domeniile respective, iar că pe noi ne interesează de astădată numai aspectele etnografice din scrierile lui, extragem numai aceste părți, pe care le dăm în succesiunea apariției lor:

„*ROMINII DIN SĂLAJ*” (Date etnografice). Partea considerabilă a Sălajului (în notă: Sălajul sau Țara Sălajului este format din ținuturile Crasnei, Solnocului de mijloc și Chioarului) este locuită de romîni. Ținînd seama de faptul că aceștia se deosebesc întrucîtva, în ceea ce privește obiceiurile, portul și modul lor de viață, de frații lor din Transilvania, am văzut de bine să-i prezentăm în cîteva aspecte în coloanele acestei publicații.

Din punct de vedere fizic poporul român din Sălaj e frumos și bine făcut. Bărbații sînt adesea înalți de 6 picioare; femeile sînt voinice și aspectuoase. Se caracterizează însă și ei prin defectul general al neamului lor, indolența, și rareori sînt în stare să-și agonisească mai mult decît pîinea de toate zilele. Din acest motiv trăiesc, în general, o viață de mizerie atît sub raport material cît și cultural, necunoscînd aproape nimic din binefacerile civilizației.

Ocupația lor principală este agricultura. Aceasta însă se reduce în general la cultivarea porumbului și numai în puține sate se întîlnesc și semănături mai întinse de grîu. Hrana lor principală o formează porumbul; cu o bucată de mîlai și cu cîteva căciulii de usturoi trăiesc săptămîni întregi; cîrnuri, mîncare fiartă, în special la casa lor, mîncîncă foarte rar, în schimb, ca lucrători cu ziua sau ca servitori, sînt foarte alegători în mîncări. Pomi fructiferi cultivă foarte rar și, cu toate că pămîntul este potrivit pentru astfel de culturi, în grădinile lor nu se prea găsesc alți pomi decît pruni și meri de calitate proastă. Pomi altoiți nu au. Rominii agricultori au doi boi, iar cei mai înstăriți patru. Carul lor e rău și mic fiind făcut în întregime de ei înșiși din lemn, fără a întrebuința nici măcar un cui de fier, iar, din lipsă de șine, roțile carului, după puțină întrebuințare, capătă o formă multiunghiulară neregulată.

Persoanele de ambele sexe lucrează și ca plătiți cu ziua (zileri) și se angajează ca servitori. Considerînd că nu sînt prea pretențioși, iar de altă parte că, făcînd abstracție de indolența lor, fiind supravegheați de aproape lucrează destul de bine și sînt destul de înde-

³ Desenele despre portul românilor din Sălaj sînt făcute de Miklós Zilahy, fratele scriitorului și pictor talentat (Vezi Petri Mór, *op. cit.*, p. 657).

⁴ „*Vasárnapi Ujság*” Pest, 1859, an VI, nr. 13, p. 144 și urm.

minatici, ei pot fi utilizați mai cu folos decât mulți servitori maghiari. Dintre ei se recrutează, aproape fără excepție, atât la sate cit și la orașe, morarii, porcarii, și păzitorii de vite.

Mai ales în trecut erau îndeplinit funcția de cneji (crainici) aproape la toate moșiile, dînd dovadă, în slujba aceasta de multă îndemînare și devotament. Mulți se ocupă cu comerțul de vite și cu albinăritul.

Femeile țeș singure toată pînză necesară pentru nevoile familiei și adeseori se pot vedea broderii foarte frumoase pe îmbrăcămîntea lor albă. De la ele se poate cumpăra pe un preț foarte avantajos pînză de casă, bună și durabilă.

Portul. Flăcăii poartă cămașă de pînză ornamentată bogat cu broderie de lînică roșie, dar mai ales albastră, (bineînțeles că le-o brodează iubita), și izmene. Mijlocul și-l înving cu un *chimîț* lat ornamentat cu nasturi mari de aramă și încheiat în față cu cătărămi. În picioare poartă opinci legate cu curele. Pe cap, peste părul lung care atîrnă în plete, poartă căciulă albă din piele de oaie. Iarna și pe vreme rea îmbracă o vestă, confecționată de preferință din postav de culoare albastră, pe care sînt cusute în față mai multe rînduri dese de nasturi, și pălărie cu boruri mari, îmbibată în untură; cei mai fercheși pun la pălărie o penă neagră, creată; unii poartă și cisme, însă aceasta o pot face numai cei ce sînt servitori. Portul cismelor este considerat ca lux, iar a spune despre cineva că „poartă cisme” are un sens peiorativ. Aceștia sînt considerați mîndri. Se poartă și cioareci albi de pănură. Mai are apoi fiecare atîrnată pe umeri o traistă ornamentată cu ținte și cu franjuri, pe care o duc cu sine la drum, la lucru, la pădure etc. Pe deasupra poartă un suman scurt de pănură aspră și de culoare cafenie sau albă. Cei mai vîrstnici — cu excepția ornamentațiilor — au același port. (Fig. 1)

Porcarii poartă pălărie cu boruri mari, cămașă cu mîneci fluturînde, izmene scurte, care abia ajung pînă la genunchi, traistă cu ținte și un corn, iar pe vreme rea îmbracă suman scurt și opinci. Pantaloni nu poartă și nu au nevoie de altă îmbrăcăminte nici chiar pe vremea cea mai răcoroasă.

Portul femeilor: cămașă cu alțițe, fustă vîrgată sau albastră, zădie cu vergi albastre-închise, roșii și galbene, pe care o numesc *catrință*. La gît poartă salbă făcută din două-trei rînduri de melcișori amestecați cu monete vechi de care se găsesc multe aproape peste tot în Transilvania. Majoritatea femeilor încălță cisme roșii însă acestea le poartă numai în dumineci și în sărbători sau la țiguri, cînd le duc în mîină pînă la marginea orașului. Părul îl despart în două pe creștetul capului. Fetele mai mîndre poartă pe cap o podoabă făcută din mărgelile strălucitoare. Portul femeilor mai în vîrstă este cam la fel cu cel descris, deosebindu-se doar prin faptul că e mai lipsit de ornamente. Femeile măritate — spre deosebire de fete — poartă *catrință* nu numai în față, ci și în spate. (Fig. 2)

Sub raport cultural se găsesc pe o treaptă inferioară și datorită ignoranței, credințele deșarte se bucură de mare răspîndire. Cred în circulația sufletelor celor morți și în strigoi, care prin vizita lor pot face să se ofilească și cel mai sănătos flăcău sau fată. Au convingerea că strigoii pot fi stîrniți prin anumite practici magice, în care sînt mari meșteri în special morarii și porcarii. În caz cînd cineva este fermecat, împlintă o furcă de fier în pămînt, crezînd că prin aceasta leagă strigoii, pe care, cu toate văicărerile lor, nu-i desleagă pînă nu promit că vor înceta cu persecuțiile făcute din încredințarea persoanei care i-a stîrnit. Întîmplări cu strigoi se pot auzi de la foarte mulți romîni care se jură pe frunză și pe iarbă de existența acestora.

Casa părăsită o aprind ca nu cumva să se adăpostească dracul în ea.

Le este foarte frică de grindină. Cînd văd nori grei, împlintă la fiecare casă securea în pămînt și așează peste ea în cruce o mătură și o praftoriță, iar clopotarul de la biserică trage în mod îngrozitor clopotele pentru a alunga furtuna. (Natural că vibrația aerului provocat în acest fel atrage trăznetul și din cauza credinței deșarte, mulți clopotari au căzut jertfă acesteia).

La plecarea de acasă pun de-a curmezișul ușei de la intrare mătura, crezînd că în felul acesta casa este scutită de orice vizită primejdioasă.

Cei ce suferă de boală îndelungată, aruncă în drum vreun semn — în special o bucată de panglică, un nasture, fructe (nouă prune) etc. — fiind convinși că cel care îl va ridica, va lua asupra-și boala.

Alții, drept pomană, pun în drum în dreptul casei un urciur plin cu apă, iar unii și o bucată de piine. În zilele de sărbătoare, cei mai înstăriți împart la cei mai săraci cantități considerabile de plăcinte cu brînză. Pe lîngă aceasta fac daruri și la biserică.

În petrecerile lor se observă multă sălbăticie și primitivism. Se obișnuiește la nuntă să pună pe o piatră udă un cărbune mare înroșit pe care îl izbesc puternic cu muchea securii, producând un sunet ca de tun. Distracția aceasta are de multe ori urmări foarte triste. Așa, de exemplu, în urmă cu câțiva ani a căzut pradă flăcărilor, din cauza ei, aproape un sat întreg.

Plăcerea lor principală este să umble la târguri. Din prilejul acesta flăcăii („ficiorii”) își pun pălăria nouă și-și ung din plin părul cu untură. Fetele îmbracă ica cea mai frumos brodată, încălță cismele roșii și își rumenesc tare fața. Românul toată înaintea de masă bate târgul, iar după masă se infundă în cerciumă unde gustă câte un păhărel de băutură pînă înspre seară cînd pleacă spre casă. Merge „pînă unde îl duce dumnezeu” și de multe ori doarme la margine de drum.

Dansul este cam așa: la început flăcăii și fetele se așează separat pe două rînduri și se plimbă. Apoi cei ce sînt față în față, se iau de mîna și se învîrt în perechi, despărțindu-se din cînd în cînd și săltînd după bunul plac. La urmă întreagă ceata formează un cerc și se mișcă în dreapta și în stînga.

Ca instrumente muzicale întrebuițează fluierul, din care cîntă foarte frumos, și cimpoiul producător de gemete. Au însă pe lîngă acestea și vioară.

Urmează aprecierile despre creația populară a celor din Sălaj, apoi șase cîntece populare traduse în limba maghiară, iar în încheiere spune următoarele: „E necesar să arătăm tot mai mare interes față de creația populară romînă din punct de vedere etnologic, cît și în interesul literaturii noastre proprii”.

În continuarea studiului său, Zilahy se ocupă și de riturile mai importante ale romînilor din Sălaj: *căsătoria* și *înmormîntarea*. În legătură cu acestea spune următoarele:

„În ceea ce privește căsătoria, e vrednic de remarcat faptul că romînii își iau, de obicei, soție din alt sat. E un titlu de mîndrie ca soția să fie adusă dintr-o localitate cît mai îndepărtată de satul de baștină al mirelui. Peste tot există un staroste care mijlocește căsătoria. Flăcăul se duce în peșit însoțit de staroste. Din acest prilej, fata tratează cu mîncare își băutură pe cei doi oaspeți. Dacă cuțitul care i se pune la masă flăcăului este bine ascuțit, e semn că este bine primit și că lucrurile merg bine. În caz că fata place, se face în curînd nunta. Mireasa e dusă în satul mirelui cu mare alai, în car tras de patru sau șase boi și însoțită de nuntași. Coarnele boilor sînt împodobite cu crengi de cimișir. Înaintea boilor merg muzicanții care cîntă din cimpoi melodii triste. De multe ori între muzicanți se găsesc și cîntăreți din vioară. Înainte de cununie preotul leagă pe miri unul de altul cu o panglică, apoi dă fiecăruia câte o bucată de piune cu miere, după consumarea căreia desleagă panglica. Petrecerea durează întreaga zi pînă seara tîrziu. Mirele chiulește, mireasa plînge. Seara, mama mirelui așterne patul pentru perechea tînără pe fin proaspăt.

Înmormîntarea. La mort angajează bocitoare. Acestea se recrutează de obicei dintre femei mai în vîrstă care întrec prin țipetele lor pe adevărații îndoliași. Sub limba mortului pun un ban mic de argint, ca să aibă cu ce plăti luntrașului care îl trece peste rîul ce desparte lumea aceasta de lumea de dincolo. Doliul bărbaților constă în faptul că o jumătate de an umblă cu capul descoperit. Femeile poartă haine de culoare închisă. Multe dintre ele se remărită însă după trecerea a lor șase luni de la moartea soțului”.

Am reprodus în întregime acest articol și pentru motivul că etnografia acestei zone a rămas foarte puțin cercetată pînă azi, dar și pentru concluziile care se pot trage din faptele prezentate de Zilahy privitor la unitatea poporului român.

Celelalte articole privitoare la viața romînilor sînt mult mai sumare. Considerînd că portul și obiceiurile romînilor sînt unitare, fapt de care își dă seama autorul, el nu mai revine asupra a ceea ce este general, ci remarcă

numai notele specifice care deosebesc unele fapte etnografice de la o zonă la alta. Din acest motiv datele cuprinse în restul articolelor sînt mai mult niște note fugare care prezintă totuși suficientă valoare documentară.

„**ROMANII DIN CIMPIA TRANSILVANIEI**⁵. Populația românească majoritară în Cîmpia deluroasă însă lipsită de păduri, pustie, a Transilvaniei, este poate cea mai primitivă, dar în același timp și cea mai viguroasă parte din întreaga rasă; se ocupă cu agricultura și în special cu cultura porumbului... În satele pline de fum cresc foarte rar pomi. Abia ici colo își aruncă umbra, pe geamurile acoperite cu bășică de porc a caselor scunde, acoperite cu paie, cite un prun de soi inferior. Grămezile de gunoi din fața ușii aici nu se prefac în praf, ca în majoritatea satelor românești din alte părți, numai pentru motivul că pe Cîmpie, din lipsă de lemne, populația încălzește cu gunoi.

La tracțiune întrebuițează cu precădere bivoli, pe care îi hrănesc cu coceni de porumb. Sînt animale nepretențioase ca hrană, iar bivolițele, cu toată alimentația slabă, dau lapte bun și mult. Bivolii îi prind și la car și în ultimii ani s-a văzut destul de des pe drumul ce duce de la Feleac spre Cluj cite o moșiereasă în calească hodorogită trasă de bivoli.

Se ocupă din plin și cu creșterea oilor... păcurarii [pakular] stau și pe cea mai mare căldură îmbrăcați în haina lor de blană cu mițele pe dinăuntru și vegetează proptiți în băi.” (Fig. 3)

ROMINII DIN BECLEAN⁶. „...aici poporul a păstrat pînă azi cu fidelitate, după cum se vede și din ilustrația noastră, portul clasei de mijloc purtat pe vremea principilor, păstrîndu-l chiar mai bine decît ungurii...”

Ocupația poporului este agricultura pe care o practică cu multă sîrguință în delta aceasta binecuvîntată a Transilvaniei. Ținutul acesta frumos al Someșului, înconjurat de munți albaștri, face ca poporul să fie sincer și cinstit... și să creeze multe cîntece populare”. (Fig. 4)

Cu toate că datele etnografice pe care le consemnează Zilahy nu se referă, în general, numai la localitatea din titlul articolului, ci sînt valabile pentru un ținut mai întins, în cazul românilor din Beclean însă — în ceea ce privește portul — ele se restrîng numai la locuitorii din localitatea aceasta. Este un port al orașenilor influențat de portul germanilor colonizați în părțile acestea, așa cum a fost influențat peste tot portul miciei nobilimi și burghezii de la orașe, și nu are nimic comun cu portul popular din satele de pe valea Someșului, unde portul a fost și este mult diferențiat de cel din ilustrație.

ROMINII DIN ORĂȘTIE⁷. Romînii din Orăștie, la care aparțin și cei din împrejurimile acestui centru, au păstrat mai bine tradițiile vechilor romani în întreaga Transilvanie...

Oglinda cea mai fidelă a vieții și psihologiei poporului din Țara Hațegului este sărbătoarea din ziua de Rusalii, așa numita *nedeie*, care își are originea de la vechile *naiade* — locuitoarele izvoarelor, riurilor și fîntînilor — și de la geniile care erau imaginate ca avînd pe cap un vultur și, odihnindu-se pe o urnă funerară, zîmbiau cu zîmber divin la valea care se vărsa din urmă. Prin *nedeie* poporul din Țara Hațegului sărbătorește bucuria venirii primăverii... La serbarea aceasta se adună flăcări, fete și chiar bătrîni din întreg

⁵ *Ibidem*, nr. 46, p. 344.

⁶ *Ibidem*, nr. 49, p. 580.

⁷ *Ibidem*, nr. 50, p. 591.

ținutul și petrec și joacă („zsukálnak“) toată ziua la sunetul muzicii de cimpoi și tilincă. Din acest prilej se improvizează nenumărate cîntece populare ocazionale:

*Pe-a telegrafului fire
I-am trimis la mîndra știre
Să se gate ca un soare
La nedeie să coboare.*

La serbarea aceasta întotdeauna participanții se prind la un moment dat toți de mîini formînd un cerc și cîntă următorul cîntec:

*Frunză verde de mohor
Inima-mi arde de dor;
Ei, Nedeia, Nedeia,
Goală-i pipa și traista.*

*Tu porți haină-mătăsoasă
Eu-s cu șuba mea mișoasă.
Bani din bertița ta
Blînd îți mîngîie fața.*

*Ei, Nedeie, Nedeie,
Să ne ascundem prin tufe.*

...Poporul din Țara Hațegului este bine dezvoltat atît sub raport fizic cît și psihic. E harnic și capabil. În salbele fetelor („fáták“), aici se întîlnesc bani mari de aur cu efigia lui Lysimah, nu ca în Sălaj și la poalele Meseșului unde salbele sînt făcute din monede late de argint. (Fig. 5)

Dintre fetele zvelte și cu fața bronzată, multe ne reamintesc figura matroanelor romane. Flăcăii marțiali ne-ar reaminti pe legionarii romani, chiar dacă nu ne-ar aduce aminte de ei fiecare bucată de piatră, fiecare cărămidă. Căci casele cu acoperiș de paie au aici vatra pavată cu pietre de mozaic roman (de care se pot cumpăra și azi cu banița în Grădiște) și cu cărămizi pe care sînt diferiți numeri. În loc de prag și de ușior întîlnești la multe case cîte o statuie romană, fără cap.

Plugul scoate tot mereu la suprafață săgeți, săbii, paloșe, bani. Chiar zilele trecute, plugul unui om a scos din pămînt un lanț de aur de mărimea unui lanț de car, încît omul l-a dus acasă atîrnat pe umeri... De altfel în multe părți poporul începe să se maghiarizeze⁸.

ROMINII DIN LUGOJ⁸. „Romînii din Banat se deosebesc mult de frații lor din Transilvania atît în ce privește caracterul cît și firea. Sînt vînjoși, dar nu sînt atît de rigizi; nu sînt străini de civilizație și le place să lucreze. Din întreaga rasă sînt cei mai muncitori și ca urmare — ținînd seama și de pămîntul bun — sînt cei mai înstăriți. Izvoarele principale de cîștig le sînt următoarele: viticultura, apicultura, (mierea de Banat e cea mai căutată și cea mai bine plătită pe piața din Debrețin), comerțul de vite — pe care îl fac pînă pe la Pesta și Viena — morăritul, mai ales că în Banat sînt foarte multe mori uscate [nu de apă], mineritul și fierul lui țuică.

Banatul este țara belșugului și pentru romînii din Transilvania. Nu prea se găsește flăcău care să nu fi lucrat aici măcar o vară, două. Din acest motiv cîntă fetele:

*Arză-te focul Banat
Mulți feciori ai străinat.*

⁸ Ibidem, nr. 52, p. 615.

Poporul e zdravăn, bine făcut și arțagos. Îi place traiul bun, băuturile alcoolice, în special berea făcută din miere (miedul) și țuica. Se hrănește nu numai cu mălai, ca românii transilvăneni, ci și cu pâine de grâu. Cultivă și pomi, în special pruni, din ale căror fructe fierb spirit.

Portul seamănă mult cu al transilvănenilor. Fetele poartă pe lingă salba de bani și șiraguri de melcișori. Bărbații încălță nu numai opinci, ci și cisme". (Fig. 6).

Ținem să ne mai oprim asupra unui obicei românesc consemnat de Zilahy. Vorbind despre sașii din Reghin, spune următoarele: Sașii de aici „au împrumutat câteva obiceiuri de la românii din jur. Așa de exemplu la terminarea secerișului, secerătorii merg în ceată la casa proprietarului holdei, în frunte cu un flăcău împodobit cu o cunună de grâu. Din poarta caselor pe unde trec, copii zglobii sau fete salută pe purtătorul cununii, udându-l din plin cu apă, iar el, dacă reușește să apuce oala de apă, o trîntește de pământ și o sparge. Obiceiul acesta s-a păstrat de la Romani și se practică și în alte părți ale Transilvaniei"⁹.

Observația este interesantă atît pentru împrumuturile etnografice reciproce între naționalitățile conlocuitoare, cît și pentru considerațiile asupra originii romane a unui obicei agrar la românii din Transilvania.

Iată câteva din faptele etnografice consemnate de Károly Zilahy. Privite prin prisma realităților de astăzi, ele nu mai reflectă viața și obiceiurile poporului nostru care, pornit pe drumul realizării societății socialiste și-a ridicat mult nivelul de trai și, în urma revoluției culturale și a lichidării analfabetismului, a eliminat obiceiurile, credințele și practicile superstițioase. Însemnările lui Zilahy își au însă importanța și valoarea ca documente pentru reconstituirea unor aspecte din etnografia poporului nostru dintr-o epocă din care avem prea puțin material informativ scris.

LEONTIN GHERGARIU

KAROLY ZILAHY — EIN FORSCHER DES RUMÄNISCHEN VOLKSLEBENS IN SIEBENBÜRGEN

(Zusammenfassung)

Der Verfasser stellt den aus Zalău stammenden magyarischen Schriftsteller und Dichter Karoly Zilahy vor, der sich mit der Ethnographie und dem Folklor des rumänischen Volkes aus Siebenbürgen beschäftigte. Er war einer der Vorkämpfer für den gemeinsamen Kampf der rumänischen und magyarischen Volksgruppen in Siebenbürgen gegen keiserlich-österreichische Besetzung. Es werden seine Beschreibungen des rumänischen Volksebens aus Sălaj, der siebenbürgischen Eben, aus Beclean und Orăștie vorgelegt.

⁹ Vezi *Szászrégeni szászoké* în „*Vasárnapi Újság*“ Pest, 1859, nr. 48, p. 568.

Fig. 1 Români din Sălaj

Fig. 2 Români din Sălaj

Fig. 3 Român de pe Cîmpia Transilvaniei

Fig. 5 Români din Orăștie

Fig. 6 Români din Lugoj

DESPRE MONUMENTE DE ARHITECTURĂ POPULARĂ DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI — PORȚILE MOCĂNEȘTI DIN SĂCELE (JUD. BRAȘOV)

1. Prefacerile rapide, fără precedent, cu care este confruntată societatea românească contemporană, urbanizarea intensă a mediului rural, are adânci implicații și asupra arhitecturii populare, domeniu de creație majoră a culturii noastre tradiționale, determinând modificări radicale în forma și structura ei.

Originalitatea și valoarea deosebită a acestui domeniu de veche tradiție se reflectă în imaginea globală, de ansamblu dar și în infinita diversitate regională, în ingeniozitatea formulelor și soluțiilor constructive, în echilibrul proporțiilor, eleganța liniilor, fantezia și armonia decorațiilor, întotdeauna însă subordonate scopurilor funcționale¹.

În acest context, porțile mocănești din Săcele, ultimele exemplare ce atestă legătura cu tradiția locală, reprezintă un mod concret de afirmare a virtuților arhitecturale pe care le posedă meșterul popular, realizând veritabile monumente de arhitectură populară în lemn ce contribuie la individualizarea zonei etnografice Săcele.

O parte din satele săcelene, Baciul, Turcheș, Cernatu și Satulung (acum în componența orașului Săcele) se încadrează în tipologia satelor de tip adunat ce presupune un nucleu al așezării, cu străzi bine constituite, cu gospodării apropiate unele de altele, cu porți și garduri ce mărginesc curtea și întreaga așezare².

De asemenea, implicațiile socio-economice ce au avut un rol determinant în organizarea arhitecturală a acestor sate, sînt hotărîtoare pentru evoluția acestor comunități rurale în care economia pastorală de tip transhumant, de mari proporții, transformă funcțiile gospodăriei tradiționale, în principal, într-una singură, de consum pentru piață, dezvoltînd o puternică și rentabilă industrie casnică textilă ce aducea venituri considerabile săcelenilor. Astfel, putem afirma că această bunăstare economică a *mocanilor* (așa erau numiți oierii săceleni, de unde și denumirea de poartă *mocănească*) a avut impactul ei caracteristic asupra dezvoltării arhitecturii populare din Săcele, știut fiind faptul că „specificul local este condiționat și economic”³.

Dintre factorii care au favorizat dezvoltarea acestui gen de arhitectură în lemn nu trebuie ignorată nici prezența pădurilor de stejar și brad din

¹ C. Irimie, G. Stoica, în *RevMuz*, 2, 1979, p. 4.

² P. Henri Stahl, în *Studii și cercetări de istoria artei*, 7, 2, 1960, p. 82.

³ Al. Dima, *Arta populară și relațiile ei*, București, 1971, p. 164.

vecinătatea așezărilor săcelene care furnizau lemn de bună calitate pentru prelucrarea artistică; în plus, se mai adaugă răspîndirea în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a uneltelor de metal pentru dulgherit în mediul rural, în urma inundării pe piața târgurilor și orașelor, Brașovul în cazul nostru, a produselor manufacturate de serie, ieftine și deci accesibile meșterului de la sate. Un exemplu în acest sens îl constituie fierăstrăul de mînă care a determinat apariția dantelăriei de scînduri traforate la porțile săcelene.

2. Porțile, „fața socială a gospodăriei” cum le caracterizează Al. Dima sînt semne ale *status*-ului social al gospodarului în cadrul comunității rurale. Ele comunică sătenilor și străinilor ce străbat satul, starea economică a familiei, priceperea gospodarului; în cazul porților din Săcele, ele au și un *rol distinctiv* deoarece semnifică fără excepție gospodăria unui mocan înstărit, a unui econom de oi în comparație cu restul localnicilor. De altfel, la porțile mocănești cit și pe frontonul caselor se află inițialele numelui gospodarului descifrîndu-se fără greutate identitatea proprietarului, a comanditarului. Deci spre poartă și spre fațada casei, vizibile trecătorilor, se concentrează efortul decorativ al meșterilor populari.

Pe lângă funcția de reprezentare, porțile au și una de comunicare, de unire a vieții familiale cu cea a comunității, prin poartă realizîndu-se primul contact între cei din gospodărie și cei din afară⁴. În ansamblul porții apare semnificativ „policioara” cum este denumită de săceleni banca cu acoperiș din șindrili ce se află lângă poartă.

Însă pentru tinerele fete săcelene, poarta avea rolul de a le izola de viața comunității, participînd doar la ocazii festive pînă la mărițiș. „Biete fete nu mai ieșeau din case singure după ce se mai măreau. Iarna priveau prin ferestrele caselor pe trecătorii de pe drum, iar vara din zăbrelele orizontale (una sau două la număr), care erau anume lăsate între scîndurile stoborului ce împrejmuia curțile”⁵.

O atenție deosebită li se dădea porților în sărbătorile anului și mai ales la nunți; mirii ieșeau pe „poarta mare” împodobită cu crengi de brad și flori multicolore ceea ce conferea ceremoniei o notă de fast și solemnitate în fața colectivității.

3. Despre apariția și răspîndirea acestor porți mocănești în forma în care se găsesc astăzi pe teren, după exemplarele datate, se poate afirma că a avut loc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, acest mod de construire a porților păstrîndu-se pînă în primele decenii ale secolului al XX-lea.

Presupunem că au existat două categorii de porți; un stil de poartă tradițional, mai vechi, cu stîlpii ciopliți cu motive decorative „funia” torsada sau cu discuri solare crestate generalizate în întreg spațiul românesc (singura poartă de acest gen a fost achiziționată recent de Muzeul satului și de artă populară) și o formă mai nouă, ulterioară, a acestor porți ce reprezintă de fapt două straturi de dezvoltare în perioade diferite care nu neagă legătura dintre ele și evoluția comună în planul construcției arhitecturale.

⁴ P. Henri Stahl, *op. cit.*, p. 84.

⁵ G. Moroianu, *Chipuri din Săcele*, 1938, p. 37.

Forma evoluată a acestui gen de poartă mocănească, cea de care ne ocupăm noi, se caracterizează prin absența decorului geometric tradițional de pe stâlpii verticali ai porțiței (în forma veche similară ca decor și construcție cu cea din Mărginimea Sibiului), absență care este în schimb înlocuită cu ornamentarea bogată a acoperișului dublu cu motive florale traforate. Deci, acest stil de poartă reprezintă o etapă în evoluția arhitecturii în lemn în zona Săcele, apropiată de mediul urban al Brașovului, care pe fondul unei concepții tradiționale de construcție se inovează noi decoruri și elemente, adaptându-se stadiului de dezvoltare precapitalistă a societății românești la sfârșitul veacului trecut.

În momentul în care surprindem răspîndirea acestor ansambluri arhitecturale în Săcele, semnalăm și existența meșteșugarilor rurali specializați în construirea unor astfel de porți. Din spusele unor informatori⁶, proprietari de porți de lemn, ne sînt cunoscute numele ultimilor dulgheri de porți mocănești: Ilkú István, Magdá Andrei și meșterul Lörincz Andrei precum și numele fierarului, Mîia Ștefan care confecționa feneria la aceste porți.

Un fenomen interesant îl constituie faptul că, deși acești meșteșugari erau ceangăi, ei lucrau în exclusivitate pentru clientela românească. Locuitorii ceangăi preferau modele urbane de porți cu ancadrame de zid cu arc în plin cintru sau arc în mîner de coș. Însă naționalitatea română a comanditarilor explică orientarea meșterilor spre modele de porți specifice arhitecturii populare românești. Nici sistemul de poartă și porțiță cu acoperiș comun ca cele secuiești⁷ numite „galambúgos kapu” (poartă cu hulubar) sau cele maramureșene⁸ sau oltenești⁹ nu influențează modul de construcție al porților mocănești din Săcele, care a cristalizat o formă proprie, specifică. Fără a subaprecia influența de tip urban în modalitatea de rezolvare a decorului, credem că anumite elemente sînt preluate din arhitectura de est a Munteniei. Iată cum consideră Wilhem Jänecke porțile de lemn din zona de deal a Țării Românești: „splendide intrări cu acoperișuri înalte, asemănătoare în construcție cu cele (...) din Transilvania”¹⁰. Această influență a dirijat desigur gustul comanditarilor — mocanii săceleni — spre modele de porți apropiate ca stil celor muntenesti. De fapt, trebuie avut în vedere legăturile permanente ale mocanilor cu Țara Românească, facilitate de însăși natura păstoritului transhumant.

De asemenea, trebuie spus că în subcarpații Munteniei, pe valea Prahovei, Drajnei, Buzăului întîlnim o mare înflorire a traforajului¹¹ care s-a extins și spre versantul transilvănean, în zona Săcelelor. Un argument în plus ni-l oferă literatura de specialitate care semnalează în a doua jumătate a seco-

⁶ Informatori Seitan Ion, 84 ani (Str. Unirii, nr. 94) și Bugescu Victoria 68 ani (str. Lungă, nr. 62).

⁷ *Peasant Art in Austria and Hungary*, Edited by Charles Holme, London, Paris, New York, 1911, p. 46.

⁸ Fr. Nistor, *Poarta maramureșeană*, București, 1977.

⁹ Fl. Stănculescu, A. Gheorghiu, P. Petrescu, *Tezaur de arhitectură populară din Gorj*, Craiova, 1973.

¹⁰ W. Jänecke, *Das rumänische Bauern — und Bojarenhaus*, București, 1918, p. 44.

¹¹ P. Petrescu, *Arhitectura țărănească de lemn la români*, București, 1974, p. 40.

lului al XIX-lea existența a numeroase centre specializate în dulgherit și tâmplărie în aceste zone dintre care amintim localitatea Provița de Jos și de Sus, Dițești, Dărmănești în județul Prahova, Lopătari și Viperești în județul Buzău¹².

Porțile mocănești sînt construite din lemn de esență tare, „stejar roșu” cum este numit de săceleni, cioplit cu barda și fasonat cu rindeaua; tablile de lemn ce acoperă blatul ușii sînt rotunjite cu un „cuțit într-o parte” și prinse cu „cuie țagănești”; asamblarea, „cepuirea” stîlpilor verticali cu contrafișele, pentru realizarea arcului este susținută de cuie de lemn bătute în găuri anume sfredelite¹³.

Din punct de vedere morfologic, porțile mocănești reprezintă un ansamblu arhitectonic alcătuit din:

- ancadrament
- poarta mare
- poarta mică „portița”
- banca adosată la gard „policioara” (uneori)

Ancadramentul drept, ca bază de susținere a porților, cel mai vechi dar și cel mai simplu, pare a fi alcătuit din trei stâlpi verticali, mai înalți ca poarta, unul orizontal deasupra portiței pe care se sprijină acoperișul în două ape din șindrilă. Fiecare stîlp este cioplit dintr-o singură bucată de lemn de stejar; pe cei doi stâlpi se află, de regulă, inițialele comanditarului și anul de construcție al porților. Cea mai veche poartă datată găsită în teren a fost construită în anul 1863, cu un discret motiv floral crestat în stîlpii verticali însă foarte deteriorată, fără acoperiș și cu multe elemente lipsă.

Ancadramentul arcuit din lemn este caracteristic pentru Transilvania, înlocuind linia dreaptă a părții superioare a cadrului portiței și a porții însăși¹⁴, așa cum se observă la porțile secuiești, maramureșene sau cele din zona Cluj — Baia-Mare. La porțile mocănești în schimb întîlnim arcul trilobat cu acoadă numai la portițe, contrafișele avînd rol pur decorativ, cei doi stâlpi verticali și cel orizontal fiind suficienți pentru susținere. Arhivolta arcului, numită „coroana” este obținută prin cioplirea unor birne care intră ca un cep („cepuire”) în stîlpii verticali și cel orizontal. Se constată două modalități de realizare a arcului; fie printr-o îmbinare exterioară a celor două birne dispuse simetric ce poartă denumirea în Săcele de „coadă de rîndunică” fie o îmbucare în interiorul stîlpilor, sistem „chingă”.

Acoperișul portiței, numită de localnici „căciulă” se sprijină pe ancadramentul arcuit; el poate fi simplu sau dublu, cu hulubar. Coama acoperișului este terminată ornamental cu „ciocîrlani” din șindrilă iar bordura lui este subliniată decorativ cu „pazii” florale traforate. Hulubarele, în cazul acoperișului dublu, sînt, de asemenea, decorate cu traforuri florale numite local „flori îngăurite”. Știm că traforarea triumfă ca tehnică decorativă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, fiind extrem de răs-

¹² G. Zane, *Industria din România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1970, p. 67.

¹³ Informator Bodeanu Maria, 85 ani, B-dul Lenin, nr. 313

¹⁴ Gr. Ionescu, *Arhitectura populară în România*, București, 1971, p. 52.

pîndită în așezările rurale. Specific ornamentării traforate este utilizarea largă a șablonului ceea ce duce la diminuarea invenției decorative și deci a valorii artistice. Din acest motiv găsim un repertoriu destul de redus al motivelor florale traforate la porțile săcelene.

Dacă la porțile mai vechi al căror ancadrament era umplut cu motive geometrizate crestate sau în relief, sesizăm că zona de interes decorativ se deplasează la porțile mai „noi” spre partea superioară a porțiței, la acoperișul bogat ornamentat cu „flori îngăurite”, înlocuind deci crestăturile cu traforurile.

Ușa simplă de la poarta mică sau cea cu două canaturi de la poarta mare concentrează, de asemenea, preocuparea artistică a meșterilor dulgheri. Ele sînt alcătuite din două straturi distincte; spre curte, în spate, un blat de scînduri verticale cît lungimea ușii care reprezintă un suport solid pentru tăbliile de lemn ce sînt dispuse în exterior, cu evident rost decorativ. Tăbliile fasonate, ușor rotunjite la margini, împart simetric sau în alternanță ușa în suprafețe dreptunghiulare, triunghiulare sau sînt dispuse succesiv pe orizontala ca la obloane. Un semidisc solar ca motiv decorativ apare la exemplarele mai vechi, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, de pildă la porțile datate 1867, 1869, 1882 sau 1884.

Aceste tăblii sînt prinse în cuie de fier procurate local. Acest gen de cuie se înscriu în descrierea făcută de Paul Petrescu: „Cuiele de fier făcute de meșterii satelor au rozete mari, asemănîndu-se foarte mult cu cuiele dacice descoperite în număr mare în descoperirile arheologice. Rozetele mari au un rost decorativ, ușile caselor din anumite regiuni fiind împodobite cu aceste cuie ale căror rozete formează un desen simplu pe tăbliile de lemn, ritmîndu-le”¹⁵.

Un element de feronerie populară ce dă o notă aparte, originală porților mocănești este „ciocanul” de fier din centrul porțiței, strămoș al modernei sonerii de astăzi. El are forma unui șarpe contorsionat amintind de străvechea simbolistică a acestui animal, apărător al casei; în schimb la porțile din Maramureș, Gorj sau Mărginimea Sibiului motivul șarpelui apare în ancadramentul sculptat¹⁶. Iată deci că Săcelele pe lîngă Scheii Brașovului menționat în publicații¹⁷ este a doua localitate în care apare „ciocanul” în forma descrisă. La unele porți se remarcă un „mîner” de împins și tras porțița sub forma unei rozete decorative din fier.

Prin proporția elegantă a volumelor, prin structura arhitectonică, prin dantelăria de traforaje, prin efectele decorative obținute din jocul inspirat al tăbliilor de lemn, porților săcelene li se pot atribui nu numai notabile calități artistice, ci mai mult evidențiază procesul de continuitate al culturii noastre populare respectînd autenticitatea și tipicitatea sub raport structural, tipologic și funcțional.

În etapa actuală, în Săcele se construiesc porți rezistente din metal sau lemn cu ancadramente din ciment însă sub aceeași formă arcuită, dovadă a

¹⁵ P. Petrescu, *Creația plastică țărănească*, București, 1976, p. 51.

¹⁶ * * *, *Arta populară românească*, București, 1969, p. 509

¹⁷ P. Petrescu, *op. cit.*, p. 50.

preluării elementelor tradiționale de arhitectură și adaptate la cerințele vieții moderne de astăzi.

Astfel, vechile porți mocănești, declarate monumente de arhitectură populară, fiind conservate *in situ* beneficiază de integrarea lor în ansambluri de construcție moderne cu păstrarea specificului local, tocmai pentru a marca progresul realizat pe linia valorificării tradiției arhitecturii românești în lemn, moștenire culturală lăsată de una dintre cele mai originale și viguroase comunități rurale din sud-estul Transilvaniei.

MIHAELA VARGA — LIGIA FULGA

DIE HOLZTORE AUS SACELE (KREIS BRAȘOV)

(Zusammenfassung)

Nach den Forschungen die, die Verfasser in das Gebiet Săcele unternahmen, zogen sie die Schlussfolgerungen dass diese Holztore durch ihren hohen Wert, typische Monumente der rumänischen Volksarchitektur dieses Gebietes sind.

Man behauptet das die Konstruktion dieser Tore in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhundert begonnen hat und dass sie sich bis Anfang des XX Jahrhundert verbreitet hat. Diese Bauart ist eine spätere Entwicklungsphase der Holzarchitektur aus Săcele, die auf einem traditionellen Hintergrund, neue Dekore und eine reiche Verzierung mit ausgeschnittenen Floral-motiven bringt.

Um die Originalität und Echtheit dieser Tore zu unterstreichen, unternehmen die Verfasser eine morphologische, typologische und funktionelle Beschreiben, eine Analyse mit sozial-ökonomischen Folgen dieser Tore in der Wirtschaft der Schäfer, der Mokani — wie sich die Schäfer der Transhumanz in Săcele nannten.

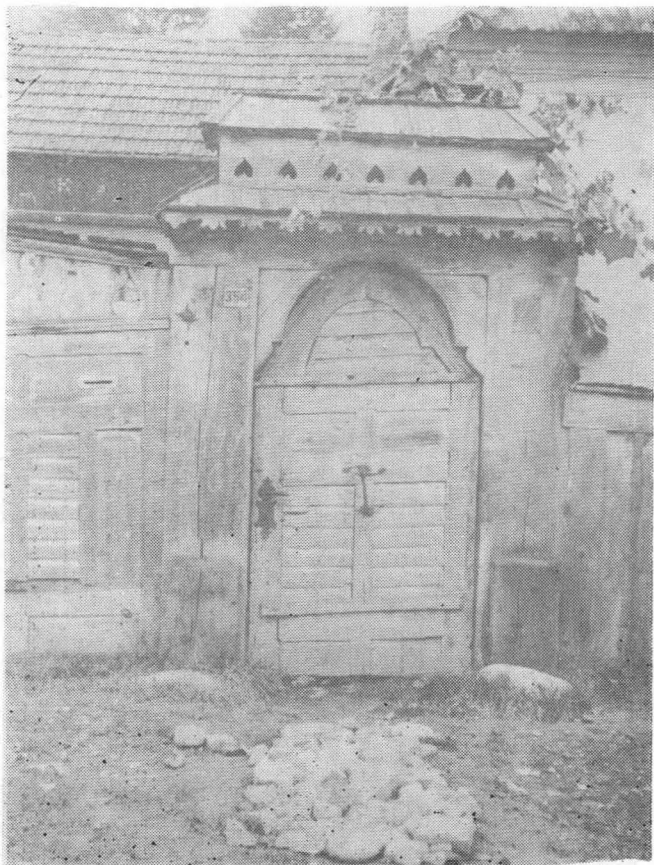

Fig. 1. Poartă mocănească cu acoperiș dublu cu hulubar decorat cu motive florale traforate; pe unul dintre stilpii verticali apare datarea 1899 și inițialele comanditarului D.G. (B-dul 8 Mai, nr. 354, Săcele)

Fig. 2. Poartă mocănească cu acoperiș dublu cu hulubar și elemente traforate, datată 1894 (B-dul 8 Mai, nr. 344, Săcele; detaliu)

Fig. 3. Poartă mocănească datată 1894. (vedere de ansamblu ; vezi fig. 2)

Fig. 4. Poartă mocănească cu acoperiș simplu și „policioară”, datată 1888 (B-dul 8 Mai, nr. 329, Săcele)

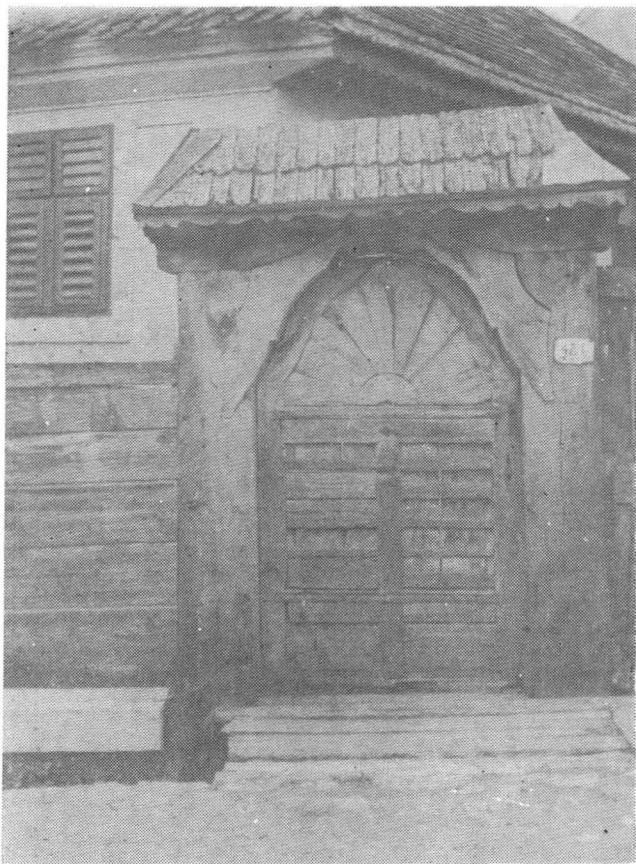

Fig. 5. Poartă mocănească cu acoperiș dublu decorat cu elemente florale traforate, datată 1903. (B-dul 8 Mai, nr. 338, Săcele)

Fig. 6. Poartă mocănească cu acoperiș simplu, datată 1869. (B-dul 8 Mai, nr. 427, Săcele)

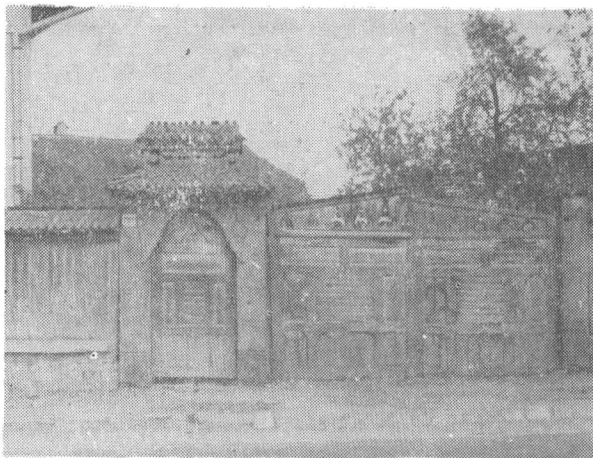

Fig. 7. Poartă mocănească cu acoperiș dublu, cu decorații traforate la hulubar și partea superioară a porții mari, datată 1931. (B-dul 8 Mai nr. 283, Săcele)

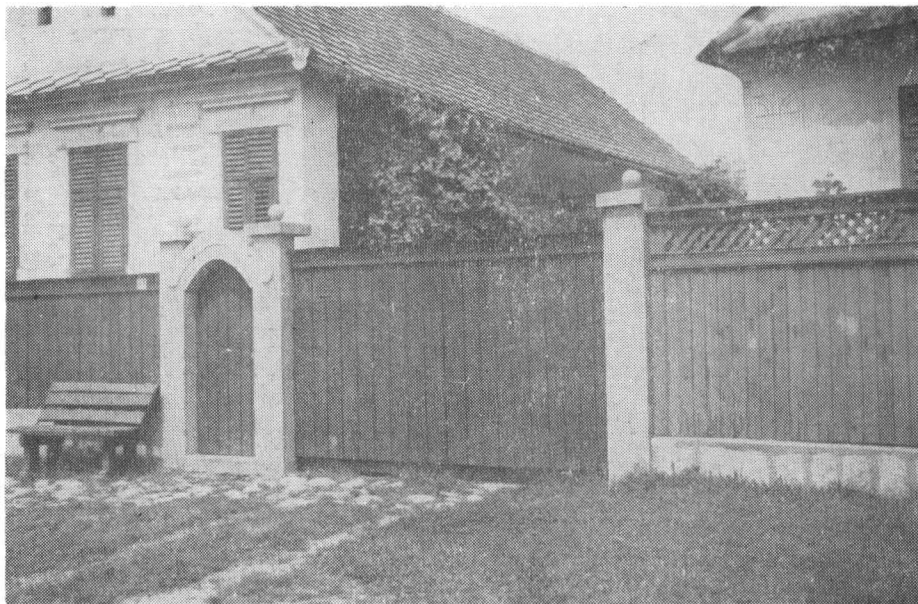

Fig. 8. Poartă nouă cu ancadrament din ciment ; se remarcă prelucrarea și adaptarea elementelor tradiționale. (B-dul 8 Mai, nr. 321, Săcele)

PROBLEMA ORNAMENTELOR LOBATE LA ROMÂNI

Pe tot parcursul evului mediu, heraldica a jucat un rol de mare importanță. A existat o artă a heraldicii, care avea menirea de a compune corect stemele fie că erau personale, familiale sau de altă natură, și o știință heraldică, a cărei menire era aceea de a interpreta corect stemele, de a le clasifica cronologic — pe generații, tipologic — pe epoci sau pentru a reuși departajarea stemelor personale ale membrilor aceleiași familii.

Feudalii, ca și clasă conducătoare în întreg evul mediu, au folosit stemele lor în peceti, au bătut monede sau le-au pus în locuri ușor vizibile pe monumentele de arhitectură laică și religioasă ridicate de ei.

În Țara Românească monedele emise în perioada evului mediu au pe avers corbul cruciat, iar pe revers un scut despicat, cartier 1 fasciat, cartier 2 plin. Desigur în decursul timpului apar unele modificări, în sensul că apare cartierul 1 plin și cartierul 2 fasciat, cartierul plin fiind, uneori, încărcat de crai nou și stea sau numai de crai nou¹.

În ce privește sigilografia Țării Românești, este firesc să întâlnim corbul cruciat; interesant este, însă, cu totul altceva: acest corb cruciat este uneori așezat alteori nu, pe un scut heraldic, este înconjurat sau nu de ornamente lobate.

Să încercăm să aruncăm o privire asupra câtorva sigilii:

Pecetea atârnată a lui Mircea cel Bătrîn, pe tratatul de alianță din 1390, cu regele Poloniei, Vladislav, cuprinde un cadru patrolobat, avînd în mijloc un scut, încărcat de corb cu cruce în cioc, însoțit de stea cu șase raze și crai nou².

Pecetea atârnată a lui Dan al II-lea, pe un hrisov (azi pierdut) din 1425, cuprinde un cadru patrolobat, avînd în cîmp un scut încărcat de un corb cu cruce în cioc, însoțit de stea cu șase raze și crai nou³.

Tot din vremea lui Dan al II-lea datează o pecete de formă ovală culcată, fără să cuprindă scut sau ornamente lobate. Această pecete este aplicată pe scrisoarea domnului din 1422 sau 1424 și era adresată tîrgoviștenilor⁴.

Din vremea lui Vlad Dracul menționăm trei sigilii: cele din 1436 și 1457 care cuprind ornamente lobate în mijlocul cărora se află scutul cu armele

¹ O. Iliescu, în *SCN*, 1, 1957, p. 217 sqq. planșe III și IV.

² *Bibl. Acad. R.S.R.*, Peceti, F-LIII-10.

³ *Ibidem*, 8.

⁴ *Arh. Stat. Brașov, Peceti*, nr. 3.

Țării Românești și sigiliul din 1444, aplicat pe o scrisoare adresată pîrgarilor din Brașov, fără ornamente lobate⁵.

Aruncînd o privire asupra sigiliilor de orașe, începem cu vechiul sigiliu al orașului Cîmpulung. Sigiliul cuprinde, în centrul său, un scut cu scobituri laterale, încărcat de corb spre dreapta, însoțit la stînga de crai nou și la dreapta de soare, timbrat de semilună răsturnată și stea cu șase raze⁶.

Sigiliul Tîrgoviștei cuprinde, în cîmp, Maica Domnului Rugătoare avînd sus, la dreapta și la stînga tetragrame, iar sub aceasta cite o stea. Sigiliul nu cuprinde ornamente lobate⁷.

În cîmpul sigiliului Argeșului apare acvila bicefală cu cruce între capete. Nici acest sigiliu nu cuprinde un scut care să fie încărcat de figura heraldică⁸.

Lespedea funerară a lui Radu Vodă Ștefan (†1655) aflată în biserica mănăstirii Cotmeana este ornamentată cu un scut oval încărcat de corbul cu crucea în cioc.

Stema Țării Românești sculptată pe lespedea funerară lui Matei Basarab de la mănăstirea Arnota cuprinde un scut rotunjit la vîrf, încărcat de armele Țării Românești; scut timbrat de coroană închisă. Lambrechinele, pe ambele laturi, în rotocoale.

Pe clopotnița mănăstirii Mărcuța din București se află stema Țării Românești, stemă fără scut, dar înconjurată de ornamentație patrulebată, timbrată de o coroană închisă, plutind, însoțită la dreapta de buzdugan și la stînga de spadă; lambrechine pe ambele părți. Dedesubt anul 1775.

Ornamentele lobate nu lipsesc nici din numismatica și sigilografia Moldovei. Primele monede moldovenești (deci după 1377) au pe avers capul de bour cu stea între coarne, însoțit la stînga de roză, la dreapta de crai nou; pe revers scut despicat: în dreapta fasciat, în stînga flori de crin⁹.

Pecetea, la rîndul lor, pot sau nu să cuprindă un cadru lobat.

Pecetea lui Alexandru cel Bun cuprinde, într-un cadru ornamental din șase lobi, un scut ascuțit, încărcat de bourul Moldovei¹⁰.

Din vremea lui Ștefan cel Mare se păstrează un sigiliu ce are ca ornament un cadru cu șase lobi, iar în mijloc un scut cu armele Moldovei. Pecetea datează din 1459¹¹.

După cum am văzut din exemplele de mai sus, sigiliile pot să cuprindă, sau nu, scut cu ornamente lobate. Scutul rămîne piesa heraldică principală în compunerea sigiliului, scut încărcat de armele țării și înconjurat, uneori, de ornamentații lobate. Acestea trebuie considerate doar ca simple ornamente, fără a putea fi incluse în categoria accesoriilor exterioare ale unui scut heraldic, accesorii care, împreună cu scutul și mobila care-l încarcă, formează stema.

⁵ D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 317.

⁶ E. Virtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, *DIR*, II, 1956, Introducere, p. 492.

⁷ J. Hering, *Schematismus Archidioceseos romano-catholicae*, București, 1913, p. 14.

⁸ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 494.

⁹ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 217 sq. planșe III și IV.

¹⁰ *Bibl. Acad. R.S.R.*, *Peceti*, nr. 1.

¹¹ *Ibidem*, *Peceti*, nr. 175.

Stema orașului Baia cuprinde un cerb trecînd spre stînga; capul cerbului despărțit de trup (masacru de cerb) cu o cruce între coarnele cu patru ramuri pe care se sprijină¹².

Sigiliul orașului Roman cuprinde un scut ascuțit încărcat de cap de mistreț, fără ornamente lobate¹³. Sigiliile orașelor Siret, Bîrlad și Piatra nu cuprind nici scut nici ornamente lobate¹⁴.

Stema Moldovei, așezată în 1589, pe turnul de intrare al bisericii Sf. Gheorghe din Suceava, cuprinde un scut încărcat de capul de bour, cu stea și crai nou între coarne. Capul de bour, de data aceasta cu coroană deasupra coarnelor apare și pe aghiasmatarul dăruit de Gheorghe Ștefan mănăstirii Sf. Ecaterina din Sinai în 1656.

Stema lui Miron Barnowsky de pe pisania din 1627 așezată pe turnul de intrare al mănăstirii Dragomirna se află într-un cadru patrulobat.

Pecetea lui Andrei Lackfi, voievodul Transilvaniei, de pe dosul documentului său din 11 august 1359, cuprinde un cadru patrulobat cu scutul heraldic în lobul inferior și cu capul de bour înconjurat de dragon în lobul superior¹⁵.

Pecetea lui Dionisie Lackfi, voievodul Transilvaniei, pe documentul său din 2 august 1366, cuprinde un cadru cu șapte loburi, fără scut cu un grifon cu aripile desfăcute în câmp¹⁶.

Folosirea de către doi membrii ai aceleiași familii, a ornamentelor lobate, după propriul gust, ne dovedește că indiferent de numărul de loburi sau de așezarea lor, acestea nu constituie un atribut sau accesoriu heraldic și n-au avut nici o importanță heraldică, depinzînd de gustul și capriciul persoanelor titrate sau de moda timpului; de aci rezultă și modul capricios în care au fost folosite în diverse țări (nu numai în cele trei țări românești) cît și utilizarea lor în diverse epoci.

Ne permitem să remarcăm faptul că elementele autentice de heraldică sînt: scutul, mobilele, smălțurile, blănurile, coiful, coroana, creștetul, lambrechinele și deviza, iar ornamentele lobate, prin însăși modul lor de întrebuințare, prin numărul diferit de loburi, ne determină să le catalogăm drept ornamente și nu drept elemente heraldice.

Dacă ar fi să considerăm ornamentele lobate ca scuturi, atunci, după regulile heraldice scutul din centrul sigiliului se socotește „așezat peste tot”¹⁷, ceea ce nu putea fi cazul domnilor Țării Românești și ai Moldovei, care erau la primele lor sigilii și steme, iar cît privește orașele ar fi un nonsens.

Trebuie precizat că în heraldică, prezența unui scut mai mic în mijlocul unui scut mare ne arată că scutul mic cuprinde armele primordiale ale familiei, iar scutul mare apare ulterior, datorită necesității de a reprezenta armele

¹² E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 462.

¹³ *Ibidem*, p. 476.

¹⁴ *Ibidem*, p. 478.

¹⁵ S. Jako, *Din sigilografia cu privire la Transilvania*, în *DIR*, II, 1956, planșe, III, IV, VI, VII.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ M. Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, *passim*.

ambilor părinți, ale celor 4 bunici, 16 străbunici și de a preciza al căteia fiu este purtătorul stemei respective¹⁸.

Nu este cazul sigiliilor sus-menționate, deoarece între scutul cu figura bourului Moldovei sau corbul cruciat al Țării Românești și cadrul lobat, indiferent de numărul de loburi, se găsesc uneori arabescuri, iar acestea nu pot fi socotite drept elemente componente a unei steme.

De fapt prezența sau absența unui element heraldic în (sau din) componența unui sigiliu ne permite să tragem o serie de concluzii, nu acum și nu aici, firește, asupra vechimii caselor nobiliare, asupra existenței sau stingerii unei ramuri.

O dată cu sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea prezența ornamentelor lobate în sigiliile Transilvaniei este semnalată tot mai rar, în timp ce pentru Moldova și Țara Românească fenomenul este întâlnit la mijlocul secolului al XVII-lea.

În tot cazul, dacă am fi admis ideea conform căreia ornamentele lobate ar fi de fapt scuturi s-ar ajunge la o situație nemaîntâlnită în nici o heraldică din lume, și iată de ce; să presupunem că, fiind vorba de sigilii, se poate renunța la forma defensivă a scutului. În acest caz n-ar mai fi respectate regulile heraldice și atunci aceeași persoană ar fi avut cel puțin două steme, una cu un fel de scut (cel de apărare, cum îl cunoaștem cu toții) iar cealaltă stemă cu o altă formă de scut, sau pur și simplu fără această armă defensivă.

Că ornamentele lobate sînt împrumutate din arhitectura gotică este un lucru știut și nu credem că mai trebuie să insistăm. Putem, însă să apreciem rolul jucat uneori de aceste ornamentații. Pecetea dublă de maiestate a lui Matei Corvin de pe documentul din 20 august 1465, are pe revers un cadru cu șapte loburi. În centru se află scutul fasciat în 8, iar în lobul superior coroana regală în timp ce în restul de 6 lobi, armele provinciilor care aparțineau regatului feudal maghiar¹⁹.

Deci lobiile au servit ca ornamente ale reversului sigiliului dar au avut și un rol funcțional, acela de „refugiu” al celorlalte steme ale provinciilor regatului Sf. Ștefan.

Fiind vorba de un regat s-au putut cuprinde scuturile provinciilor, dar în cazul orașelor nu se pot emite astfel de pretenții, pentru simplul motiv că acestea au o figură sau un grup de figuri heraldice pe un singur scut. Mai sînt și excepții cum ar fi cazul orașului moldav Baia care are figura heraldică într-un trilob. Posibil ca în afară de influențele arhitectonice, asupra sigiliului orașului Baia să se fi făcut simțite și influențele sigilografiei Transilvaniei — a se vedea în exemplul de mai sus — și în acest caz în loc să întâlnim trei scuturi încărcate, toate trei, de o singură figură heraldică, s-a recurs la o simplificare și anume apelînd la elemente de arhitectură gotică. Dacă toate cele trei scuturi ar fi fost încărcate cu o singură figură heraldică, regulile ar fi fost încălcate și pentru a se evita aceasta s-au întrerupt loburile. Mai mult, cîmpul liber dat de cele trei loburi trebuia încărcat. Privind atent reproducerea sigi-

¹⁸ Idem, *Culoarea roșie și bourul în stema Moldovei*, Sibiu, mss.

¹⁹ S. Jako, *op. cit.*, planșe.

Fig. 1 Pecetea atârnată a lui Dan al II-lea
pe privilegiul dat braşovenilor în noiembrie 1425

Fig. 2 Stema Țării Românești de pe lespedea funerară
a lui Matei Basarab de la minăstirea Arnota

Fig. 3 Stema Moldovei aflată la minăstirea Tazlău pe ușa de lemn
sculptată în 1596

**Fig. 4 Stema lui Ștefan cel Mare
de pe clopotul dăruit mănăstirii Bistrița**

liului se văd foarte deslușit terminațiile dungilor marginale ale fiecărui lob și nu apare decît foarte vag o posibilă reunire în sensul folosirii ornamentului trilobat, firește nu ca scut.

Heraldica românească a apărut și s-a dezvoltat bazîndu-se pe fondul local. Pe parcursul timpului și în contact cu heraldica țărilor vecine, heraldica românească a reușit să asimileze o serie de influențe fără a afecta patrimoniul heraldic românesc, ci doar îmbogățindu-l. Așa trebuie privită, credem noi, problema ornamentelor lobate la români, care, după cum am încercat să arătăm în rîndurile de mai sus, nu pot fi considerate nici scuturi și nici alte elemente componente ale unei steme.

CONSTANTIN ITTU

THE PROBLEM OF THE LOBE-ORNAMENTS TO THE ROMANIANS

(Summary)

The problem of lobe-ornaments is new in Roumanian heraldry. The author used some examples from numismatic and sigilography in order to find a correspondent in heraldry. Using only heraldry-arguments the author sais that lobe-ornaments aren't component of a coat of arms. Lobe-ornaments are only a ornament borrowed from the architecture, in Roumanian heraldry, numismatic and sigilography. If a lobe-ornament is considered as a shield, the true heraldic shield would be considered as the earlier coat of arms. It is not the case in that period of Roumanian heraldry in which the author is interested.

No doubt, the importance of lobe-ornaments in Gothic architecture of the Middle Age is very clear.

Roumanian heraldry has a proper way of life. It is very interesig for heraldrist to show which is the local, or native elements, and how they have the possibility to develop, to make the differences between our heraldry and the neighbours' heraldry. Some elements are borrowed from our neighbours and we send them others.

The heraldry-rules offered us the possibility to say that the lobe-ornaments are no components of a coat of arms.

ISTORIA ARTELOR

UȘILE ÎMPĂRĂTEȘTI DE LA CHECHIȘ

Muzeul de artă din Cluj-Napoca numără între achizițiile sale din anul 1979 și lucrarea *Uși împărătești*, provenită din satul Chechiș, județul Sălaj și intrată în patrimoniul său cu numărul de inventar M.A. 7458.

Lucrarea se impune prin câteva particularități, atestând originalitatea influenței populare, particularități ce se alătură, încadrându-se în coordonatele stilistice proprii artei medievale românești transilvănene.

Sînt pictate în tempera pe plăci masive de tei, avînd împreună dimensiunile de $1,290 \times 0,620$ m. Marginile au un chenar treptat, cioplit liber cu dalta și fixat în scîndură prin cuie de lemn. Elementele decorative geometrice, relieful în zig-zag, aflate pe acest chenar, nu sînt urmărite riguros, simetric, ci așa cum remarcăm, liber cu inexactități și asimetrii. Un segment cu motivele aceleiași chenar împarte suprafețele pictate în cîte două registre.

Suprafața plăcilor este șlefuită din bardă, prezentînd denivelări care nu au putut fi eliminate prin pictare. Balamalele, confecționate manual din lemn, sînt fixate cu aceleași cuie de lemn în grosimea plăcilor pictate.

Starea de conservare a lucrării este relativ bună, deteriorări semnalîndu-se în porțiunile de jos, supuse adeseori loviturilor.

Pictura este executată pe nivele succesive, de sus în jos, pe ușa din stînga fiind reprezentați: soarele, Evanghelistul Luca, Maria și Evanghelistul Ioan; pe ușa din dreapta: luna, Evanghelistul Matei, arhanghelul și Evanghelistul Marcu. Reprezentările sînt însoțite de inscripții și texte religioase. (Fig. 1). Remarcăm prezența rar întîlnită a simbolurilor soarelui și lunii, cuprinse într-un decor cu elemente florale și vegetale, tratat liber. Atenție deosebită se acordă florilor, în cazul acesta lalelele supradimensionate din scena Bunei-vestiri, scenă în care se încearcă și o redare a perspectivei prin compunerea stîngace a unui peisaj colinar. În rest fundalurile sînt plate, uniforme.

Analiza stratului de pictură ne permite constatarea existenței unor repicături. Este evidentă această intervenție în cazul nimburilor, plate, pictate acum cu brun deschis și care inițial aveau forma în relief, ca și în repictarea unor costume cu roșu și rozuri. Întreaga suprafață se pare că a fost tratată ulterior cu zemuri și un fixativ pe bază de ou¹.

În desen și compoziție predomină grafismul accentuat în delimitarea formelor, preocuparea în a surprinde volumele, nu întotdeauna proporționate,

¹ Semnalarea acestei modalități tehnice o datorez restauratorului Dora Pop din cadrul Oficiului pentru Patrimoniul Cultural Național al județului Cluj.

în nota specifică artei populare. Totodată, cromatic, gama este restrânsă, uzînd de pete mari, fiind dominată de brunuri, verde închis, roșu și rozuri, toate cuprinse în puternice contururi cu negru.

Expresivitatea clară a figurilor, împreună cu nota de originalitate pe care o aduce modul de includere a simbolurilor soarelui și lunii, cu detaliile florale specifice modelelor populare, îndreptătesc concluzia că lucrarea este opera unui meșter de tradiție populară, dar care s-a format în contact cu unele elemente caracteristice pentru epoca din preajma jumătății secolului XVIII.

Scrierea inscripțiilor și a textelor religioase, răspîndite pe întreaga suprafață pictată se face cu caractere cirilice, în limbă slavonă în cazul textelor religioase (cărțile evangheliștilor Luca și Ioan) și în limba română în cazul inscripțiilor, cum este spre exemplu inscripția de donație aflată deasupra nimbului Evanghelistului Luca. (Fig. 2). Redactarea se face cu numeroase greșeli și omisiuni. O reconstituire a acestei inscripții de donație ar fi următoarea: „aceasta jer (fă) lea fa cu(t) pria sp (ă) sit (ul) Dașa Olksa (n.n. Alexa)” (Fig. 3)². Exemple ale unor astfel de combinații lingvistice se întîlnesc în scrierile de după 1700, cînd apare tot mai frecvent folosirea limbii române. Este și acesta un argument în sprijinul datării noastre.

Alăturăm acestora informațiile cu privire la istoria satului și a bisericii, date importante pentru cunoașterea perioadei în care s-a executat această lucrare.

Tradiția locală și istoricul bisericii din Chechiș amintesc că prima biserică din sat ar fi fost pe Dealul Podului, unde era amplasamentul vechi al satului (azi locul se numește Valea Caselor). Referirile cu privire la vechimea așezării merg pînă la anul 1350³, dată după care a existat cu siguranță o neîntreruptă viață materială și spirituală pe aceste locuri. În sprijinul acestei afirmații vin semnalările ulterioare și mai cu seamă, în ceea ce ne privește, precizarea din Conscripția Buccow întocmită la 1760—1762. Amintește că la acea dată în sat existau 82 familii neunite și o biserică neunită⁴. Pentru epoca următoare se cunoaște că la 1797 s-a ridicat în această „parohie veche” o biserică de lemn⁵, biserică care a existat în forma inițială pînă la 1899, cînd în urma unui incendiu este refăcută. Ușile împărătești, ce formează obiectul studiului nostru, au fost salvate de la distrugere cu această ocazie.

Inventarul bisericii actuale, datînd de la începutul secolului XX mai păstrează din vechiul fond al secolului XVIII cărți, cum ar fi un Strașnic de la Blaj din 1753 și un Antologhion de la Rîmnice din 1765, cît și icoane pe lemn datate sau databile în secolul XVIII. Acestea provin cu siguranță de la biserică ce a existat anterior celei ridicate la 1797.

² Redactarea acestei variante de completare a textului aparține cercetătorului principal Sabin Belu de la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca.

³ C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, s.v. Chechiș.

⁴ V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *AIIN*, 3, 1924—1925, (1926), Chechiș (Tetiș = Kettös Mező).

⁵ *Șematismul veneratului cler al arhiepiscopiei mitropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul 1900*, Blaj, 1906.

Fig. 1 Ușile împărățești de la Chechiș

În concluzie, credem că și aceste Uși împărătești provin din vechiul fond al bisericii care a existat pe un alt amplasament în secolul al XVIII-lea. Este un exemplu al tradițiilor artistice sălăjene de la jumătatea secolului subliniind bogăția lor și încadrându-se totodată în aria mai largă a artei transilvănene, reprezentată în această zonă de un patrimoniu valoros ce se cere cercetat sistematic și protejat cu toată atenția.

GHEORGHE MINDRESCU

LES PORTES ROYALES DE L'EGLISE DE CHECHIȘ

(Résumé)

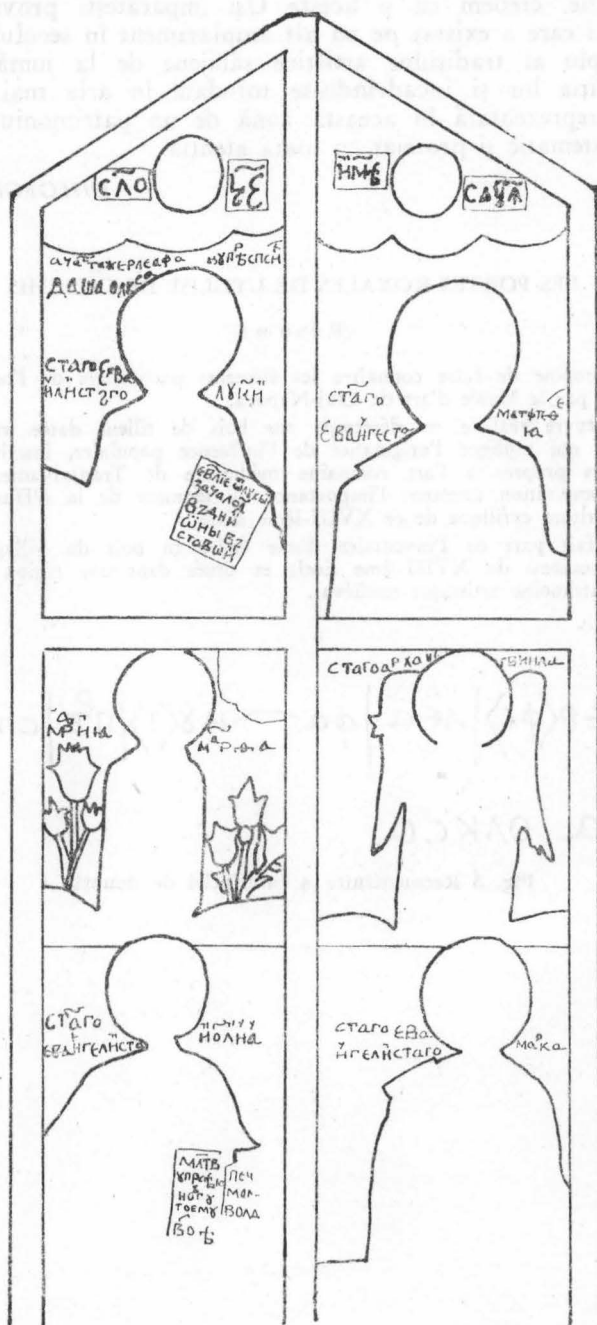
L'étude se propose de faire connaître les éléments particuliers de l'oeuvre de ce titre, récemment acquise par le Musée d'art de Cluj-Napoca.

C'est une oeuvre réalisée en détrempe sur bois de tilleul datée vers la moitié du XVIII-ième siècle, qui souligne l'originalité de l'influence populaire, inscrite dans les coordonnées stylistiques propres à l'art roumain médiéval de Transylvanie. Les inscriptions incluses dans la composition attestent l'importance du moment de la diffusion de la langue roumaine dans l'écriture cyrillique de ce XVIII-ième siècle.

L'oeuvre a fait part de l'inventaire d'une église en bois du village Chechiș, église citée dans les documents du XVIII-ième siècle et située dans une région du district Sălaj qui a une riche patrimoine artistique médiéval.

ачаѣта | жер(фб) | леа | фа — 138(т) | прѣ | сн(б) | снѣ(8л)
 Даша Олкса

Fig. 3 Reconstituire a inscripției de donație

PICTORUL TRANSILVĂNEAN ALEXANDRU POPP (1868—1949)

Conturul personalității distinsului profesor, grafician și pictor Alexandru Popp este vag precizat în conștiința generațiilor de astăzi. Amănuntele bogatei sale activități — cu consecințe dintre cele mai fertilizatoare asupra dezvoltării învățământului artistic în spațiul intracarpatic — stau răsfirate în presa vremii sau în amintirea celor care i-au cunoscut și admirat freacățul și împlinirile. Actualizarea unor momente mai semnificative ale biografiei și operei sale își motivează din plin interesul pentru că prin ele dezvăluim date ce nu pot fi neglijate dintr-o istorie obiectivă, reală, a artei românești.

Era fiul cel mai vîrstnic (născut în 27 mai 1868) al notarului Nicolae Popp din Dieci, județul Arad. Mama sa descindea dintr-o familie ce păstra grad de rudenie cu cunoscuta pleiadă a pictorilor bănățeni — Popovici. Alexandru face de mic dovada unor înclinații artistice, care însă nu pot fi încurajate din cauza precarității condițiilor materiale. De aceea se vede nevoit a se angaja într-un atelier de lenjerie din Arad, întrerupîndu-și studiile, după ce urmasse patru clase gimnaziale la Școala civilă din localitate. Concomitent cu obligațiile serviciului frecventa colecția de mulaje a Școlii reale superioare din Arad, modelînd și efectuînd crochiuri¹. Cîteva portrete efectuate unor persoane influente ale protipendadei arădene, provoacă simpatia acestora, fiind îndemnat și sprijinit spre a-și perfectă talentul la Academie.

În toamna anului 1888, Alexandru Popp se afla la Budapesta ca elev extraordinar al Școlii model de desen, singura instituție de învățămînt artistic superior al cărui director era Kelety Gusztáv, între profesorii mai renumiți figurînd Szekely Bertalan și Lotz Károly. Impresia deosebită făcută profesorilor îi facilitează trecerea din anul școlar 1889/90 între studenții ordinari. Cum însă nu voia să rămîna simplu profesor, din 1891/92 se înscrie la clasa practicanților în pictură, condusă de Lotz, absolvind-o în 1896. S-a simțit atras de metoda și spiritul moderat al profesorului, evocîndu-l cu pioasă recunoștință în orice ocazie: „...niciodată n-a refuzat nimănui ajutorul material sau moral dacă era cu puțință. Știa că doar înțelegerea treptată a unor adevăruri îndelung susținute poate să ducă la rezultatul scontat. Știa că există o diferență substanțială între adevărul liber consimțit și cel acceptat din puterea autorității”².

¹ Alexandru Popp, *Autobiografie*, text dactilografiat în limba maghiară, 1868—1896, arhiva familiei Nicolae Popp, Cluj-Napoca.

² Alexandru Popp, *Discurs cu ocazia necrologului lui Lotz Károly*, 1904, ms. dact., arhiva familiei Nicolae Popp, Cluj-Napoca.

Influența lui Lotz asupra viziunii sale a fost covârșitoare, manifestată prin respectul pentru expresia ponderată, adânc meditată, animată de suflul unui lirism discret și sincer. Sub aspect tematic și Alexandru Popp acordă prioritate portretului și peisajului. Cunoștințele căpătate la Școala din Budapesta au fost completate cu o instructivă documentare la München și Paris, primind o bursă de șase luni, efectuată din noiembrie 1894 până-n aprilie 1895. În capitala Bavariei se familiarizează cu soluțiile formale ale artiștilor contemporani Lenbach, Leibl, Thoma sau Liebermann, iar la Paris frecventează Academia „Julian” primind corectura lui Jean Lefebvre, J. Bouguereau și Doucet. Așadar, optase și în documentarea amintită pentru disciplina principiilor academice (în portret), iar în peisaj pentru atmosfera naturalistă. La München a cunoscut și freamătul tendințelor secesioniste, declanșate în 1892, precum și a preocupărilor plein-air-iste din cadrul Școlii libere a armeanului Simion Corbul-Hollossy, unul din ctitorii Coloniei de pictură de la Baia Mare.

Întors la Budapesta (1895) Alexandru Popp, grație simpatiei lui Lotz Károly, devine unul din ajutoarele acestuia la decorarea cu picturi murale a Parlamentului, a Palatului Justiției, basilicii și catedralei „Mathia” din capitala ungară, inițiative încurajate de amploarea manifestărilor prilejuite de serbările Mileniului (1896). Doi ani mai târziu, participarea sa devine și mai substanțială când se desăvârșește pictura murală de la Pannonhalma. Calitatea lucrărilor îl determină pe „maestru” să-l recomande Ministerului pentru a-i acorda noi lucrări de artă monumentală, întrucât a „studiat și am colaborat la pictura monumentală timp de opt ani, interval în care mi-a câștigat recunoștința”³. Din informațiile cuprinse în presa vremii, aflăm că a pictat și tavanul Teatrului din Praga și catedrala din Eger⁴.

Întrat în conștiința vieții budapestane la sfârșitul veacului trecut (în 1895 debutase la Salonul oficial cu un *Portret de bărbat*), artistului transilvănean i se deschide perspectiva unei prestigioase activități didactice. Astfel, după reușita la examenul de capacitate din 1896, un an mai târziu este numit profesor suplinitor la Școala de arte industriale din Budapesta. Este titularizat pe acest post în 1900, urmare a „rezultatelor sale de profesor, remarcabile succese, apreciate atât de cercurile speciale, precum și de presă și public cu ocazia expozițiilor din octombrie și noiembrie 1898, cât și de lucrările trimise la expoziția de la Paris, în anul 1900. Tratamentul arătat față de elevi este din punct de vedere pedagogic exemplar, apariția și maniera sa individuală fiind prevenitoare, iar în îndeplinirea îndatoririlor este un profesor punctual, conștiincios, ireproșabil”⁵. A profesat la această Școală, cu exemplară probitate, până-n noiembrie 1921, când se stabilește la Cluj.

³ *Recomandare* din partea lui Lotz Károly, 25 mai 1900, copie, arhiva familiei Nicolae Popp, Cluj-Napoca.

⁴ Șt. Gomboșiu, *Pictorul Alexandru Popp*, în „*Luceafărul*”, Timișoara, decembrie 1935.

⁵ *Certificat*, Școala industrială de la Budapesta, 25 mai 1900, arhiva fam. Nicolae Popp, Cluj-Napoca.

În certificatul de serviciu se specifica: „tot timpul cât a servit aici a dovedit mare pricepere și conștiinciozitate, fiind recunoscut și respectat”⁶.

Dornic să-și perfecteze pregătirea artistică, Alexandru Popp profită de înființarea, în 1897, de către pictorul Lotz Károly și sculptorul Strobl Alajos a „Școlii de maeștri nr. 1”, frecventînd-o timp de trei ani, eliberîndu-i-se un certificat din care reieșea „că a făcut dovada unor excelente calități”⁷.

După debutul expozițional din 1895, începînd cu anul 1897 expune frecvent la Galeria de artă „Mücsarnok” din Budapesta pînă în 1919, prezentînd publicului la această importantă sinteză artistică anuală din capitala ungară un număr de 74 de lucrări (ulei și grafică). Figurează, de asemenea, în diverse expoziții colective, amintind de cea deschisă la Székesfehérvár (1900), expoziția internațională de la Paris (1900) sau de cea internațională de la Milano (1906). La aceasta din urmă este distins cu „Medalia de aur”, participînd în cadrul secției de artă decorativă⁸. Oficialitatea și publicul manifestă un interes constant pentru creația sa, fiindu-i achiziționate pentru Galeria națională din Budapesta cinci tablouri, două portrete pătrund în patrimoniul Muzeului Brukenthal din Sibiu, o bună parte din lucrări fiind reținute și de colecționari particulari⁹.

În 1903 se căsătorește cu Maria Irina Schauer, fiică de muncitor, de o rară frumusețe, mai tînără cu 19 ani, devenindu-i modelul preferat.

Depășind privațiunile primului război mondial (fără a fi fost încorporat), Alexandru Popp este reintegrat în cercul profesoral al Școlii de arte decorative din Budapesta. Se simțea, însă, tot mai străin într-un mediu care-i devenise — după destrămarea Imperiului Habsburgic și Unirea de la 1 decembrie 1918 — tot mai incomod. De aceea păstrează un permanent contact cu fruntașii intelectualității din Transilvania, bucurîndu-se de ideea înființării la Cluj a unei Academii de arte frumoase. După doi ani de frământări și impedimente, în 1921 este trimis un inspector din Ministerul Instrucțiunii (la inițiativa lui O. Goga și O. Prie) pentru a-și da consimțămîntul în vederea organizării și conducerii unei astfel de instituții. Acceptînd, în 13 septembrie 1921, secretarul general din Cluj al Ministerului Instrucțiunii (O. Prie) îi încredințează „inspecțiunea asupra școlii superioare de arte și meserii, precum și asupra Muzeului tehnologic, ce funcționează în legătură cu această școală. Veți face un studiu asupra instituirii școlii inferioare de poduri și șosele (școală de conductori), arătînd cum ar putea fi incorporată această instituție în secția a III-a a Școlii superioare de arte și meserii și veți face propunerea asupra modalității plasării ei în edificiul școlii și al muzeului, avînd în

⁶ *Certificat de serviciu* eliberat de Școala de arte decorative, Budapesta, 3 noiembrie 1921, arhiva fam. N. Popp, Cluj-Napoca.

⁷ *Certificat* eliberat de Școala regală de maeștrii de pictură, Budapesta, 1900, arhiva fam. Nicolae Popp, Cluj-Napoca.

⁸ Originalul diplomei, tipărit cu numele artistului, se păstrează în arhiva fam. N. Popp, Cluj-Napoca.

⁹ Vezi „Mücsarnok”, Budapest, 1900 (III), nr. 6, p. 82 și 1901 (IV), nr. 16, p. 288.

vedere și Școala superioară de desen ce intenționăm a o instala în edificiul Muzeului¹⁰.

În schimbul catedrei de la Budapesta, pe care o părăsește în 3 noiembrie 1921, primește deocamdată una de profesor la Școala superioară de comerț pentru băieți, unde predă pînă-n 1933. Întrucît Academia de arte frumoase își amîină inaugurarea, dornic să vină în ajutorul celor ce voiau să se inițieze în tainele picturii, deschide la 1 decembrie 1922 o Școală liberă de pictură, asociindu-se cu pictorul Acs Ferenc. Inițiativa este salutăată entuziasmat în presa vremii, pentru că „ea va umple un gol mare în viața artistică a neamului nostru. Această școală liberă care va primi fără deosebire de neam pe toți cei pe care natura i-a înzestrat cu talentul picturii, va înlesni dezvoltarea lor artistică și va desăvîrși aptitudinile lor. De prezent va funcționa ca școală liberă, în speranța că viitorul apropiat va consfinți-o ca o școală oficială [...]”. E de admirat curajul și altruismul maestrului Alexandru Popp, dar nutrim speranța că statul îi va da sprijin moral și material¹¹. În cei doi ani de funcționare școala și-a dovedit din plin utilitatea, fiind frecventată anual de 25—30 de elevi, care au și organizat cîte o expoziție colectivă în sala Pavilionului din parc.

Aflat în cel de al șaselea deceniu al vieții, Alexandru Popp nu mai dispunea de resurse pentru o reconsiderare a stilului în conformitate cu exigențele moderne. Cînd aceste resurse existau activa în împrejurări care nu i-au încurajat libera manifestare a fanteziei. Activ mai bine de două decenii în capitala Ungariei nu avea cum să dea glas realităților social istorice ale provinciei natale. Drept este că nu avea nici înclinație deosebită spre compoziția amplă, cu rezonanță socială, ca sătmăreanul Aurel Popp. Stabilît la Cluj, în capitala Ardealului, va exersa în spiritul unor convingeri tradiționale, cărora nu li se poate imputa virtuozitatea meșteșugului și sobrietatea armoniilor cromatice, rezolvate cu evident rafinament. Lucrînd cu pasiune și abilitate tehnică devine pictorul preferat al unei clientele — cu gust conservator, admirîndu-i-se știința portretistică și vibrația lirică a peisajelor transilvănene, în expozițiile personale organizate la Cluj, în anii 1922, 1924, 1926 și 1927 sau la Arad (1923, prin mijlocirea lui Emil Botiș). Participă și la expoziția colectivă, deschisă la Cluj, în 1923, împreună cu Emil Cornea, Cornel Codreanu și Acs Ferenc.

Concomitent cu activitatea didactică și artistică, desfășoară și o bogată activitate pe plan obștesc. Încă de la Budapesta își manifestase adevărată preocupare pentru acțiunile publice, semnînd (în 1915) memorandumul profesorilor Școlii de arte industriale din Budapesta, adresat Ministerului Învățămîntului și Cultelor, vehement protest împotriva diletantismului din conducerea instituțiilor artistice. În 1918—1919, o dată cu scindarea artiștilor în trei direcții, Alexandru Popp se alătură grupării artiștilor independenți¹². Se numără apoi printre

¹⁰ Adresă către Alexandru Popp, nr. 40.494/14 septembrie 1921, din partea Secretariatului general Cluj al Ministerului Instrucțiunii; arhiva fam. N. Popp, Cluj-Napoca.

¹¹ Școala liberă de pictură, în „Patria”, Cluj, 23 noiembrie 1922.

¹² *Harom művészcsoport a társulat kebelében*, în „Művészet”, Budapest, 1918 (XVII), p. 39.

inițiatorii Clubului artiștilor, pictori și sculptori, înființat la Cluj în 1922¹³, fiind investit cu calitatea de vicepreședinte. În intențiile organizatorilor acest club urmărea impulsivitatea vieții artistice, pregătind terenul pentru înființarea Academiei de arte frumoase. Intențiile Clubului au fost susținute de conducerea societății „Astra”, care în toamna anului 1925 înființează o secțiune artistică, al cărei scop era „îndeplinirea misiunii grele de răspândire a gustului pentru frumos în mulțime”, întrucât „Ardealul bogat în talente, n-a avut până astăzi o societate artistică care să se ocupe de chestiunile importante ale progresului artistic ardelean”¹⁴. Comitetul de conducere al acestei secțiuni — cu sediul la Cluj — cuprindea nume prestigioase ale vieții spirituale din Transilvania (Tiberiu Brediceanu — președinte, Zaharia Bârsan — vicepreședinte, Emil Isac — secretar, Constantin Pavel, Aurel Popp, Elena Popea, Coriolan Petranu, Cornel Medrea, Ion Vidu, ș.a., membrii). Alexandru Popp îndeplinea funcția de casier.

Gîndul înființării Academiei nu-l părăsește nici o clipă, intervenind pe lângă personalități influente în guvernarea epocii. Este sprijinit și de intelectualitatea progresistă a vremii, care desfășoară o amplă propagandă în presă. Cum ministru al Cultelor și Artelor era fostul profesor universitar clujean Alexandru Lapedatu, în toamna anului 1925 intenția devine fapt, punându-se bazele Școlii de arte frumoase din Cluj, prima instituție cu profil academic — de artă plastică — din Transilvania. Comitetul de conducere al Școlii (alcătuit din Emil Racoviță — președinte, Sextil Pușcariu, George Vâlsan, Coriolan Petranu, Alexandru Popp și Emil Isac — membrii) a numit corpul profesoral. Conducerea instituției este încredințată lui Alexandru Popp, întrucât deasupra „generației tinere stă ca un simbol al cinstei profesionale [...], pictor și artist de rasă, eminent pedagog și deasupra tuturor om de cultură occidentală [...], un simbol de muncă pentru toți, un bărbat care și astăzi este mai tânăr decît alți titani”¹⁵. Alături de mai vîrstnicul Pericle Capidan, între profesorii de specialitate figurau tinerii Catul Bogdan, Aurel Ciupe, Anastase Demian și Eugen Pascu (ultimul la sculptură, fiind înlocuit din 1927 de Romul Ladea). Celelalte discipline erau asigurate de Emil Isac (estetică), Coriolan Petranu (istoria artei), Victor Papilian (anatomia artistică) și Atanase Popa (geometrie și perspectivă).

Inaugurarea Școlii de arte frumoase a avut loc în 17 ianuarie 1926. Cu această ocazie Alexandru Popp ține un pătrunzător discurs, în care și afirmă din plin altruismul: „Și acela care prin activitatea sa servește interesele tuturor și care este în stare să creeze operă utilă pe tărîmul vieții sociale, ca aceasta să fie valoare pentru întreaga omenire, acela a făcut mai mare serviciu neamului său și lui însuși”¹⁶. Cu multă abnegație, pasiune, tact

¹³ Clubul artiștilor pictori și sculptori, în „Curentul”, București, nr. 1, 1922, p. 3.

¹⁴ Șt. Dumbravă, Secția artelor a Astrei, în „Societatea de miine”, Cluj, 3—10 ianuarie 1926, p. 20—21.

¹⁵ Emil Isac, *Un pictor ardelean: Alexandru Popp*, în „Universul”, București, 31 august 1925.

¹⁶ Alexandru Popp, *Discurs la inaugurarea Școlii de arte frumoase din Cluj*, 17 ianuarie 1926, arhiva fam. N. Popp, Cluj-Napoca.

și sacrificiu, a veghiat asupra destinului acestei instituții, făcînd-o ca în numai cîțiva ani să se impună „ca un important factor de cultură, iar activitatea desfășurată de ea în Transilvania deosebit de serioasă”¹⁷.

Dar pentru a ajunge la rezultatele scontate eforturile au fost mari și sacrificiile de o rară dificultate, deoarece Școala — deși era subvenționată de stat, cu un modest buget — nu a primit drept de publicitate și nu a fost etatizată decît după patru ani. Într-unul din numeroasele rapoarte întocmite de director și înaintate Ministerului, se specifică: „La Școala de arte frumoase se lucrează într-o atmosferă de entuziasm, de colaborare, de perfectă colegialitate și de adîncă înțelegere a intereselor superioare ale țării și ale școlii [...]. Cu toate acestea situația legală a elevilor noștri nu este pe deplin stabilită [...]. Se apropie timpul de absolvire al unora și la întrebările lor noi nu putem da niciun răspuns [...]. Asupra noastră apasă o grea responsabilitate. Datorăm moralmente părinților care în condițiile neprielnice din Cluj, fără cămin, fără burse, fac jertfe mari pentru întreținerea pe timp mai îndelungat a copiilor lor la Școala de arte frumoase [...]. Această grijă pentru viitor, această nesiguranță atît a elevilor, cît și a profesorilor, perturbază seninătatea necesară unei atmosfere artistice și contribuie ca elanul de randament să nu fie cel al posibilităților reale”¹⁸. La sfîrșitul raportului se solicita reverențios statificarea școlii și dreptul de publicitate.

După alte zeci de rapoarte similare, care au solicitat timp și energie nervoasă, se primește răspuns favorabil abia în 1930. Abia intrată în deplină legalitate asupra Școlii începe să plutească un alt nor negru, iminența dizolvării (date fiind efectele dezastruoase ale crizei economice). Că a rezistat pînă-n vara anului 1933 se datorează strădaniilor — greu de echivalat — ale directorului, care i-a prelungit agonia. Transferată împotriva voinței sale la Timișoara (unde municipalitatea și prefectura au promis un sprijin), Școala își păstrează și-aici, încă doi ani, conducerea de la Cluj. Din 1935 directoratul este preluat de arh. Victor Vlad, apoi de Romul Ladea. Alexandru Popp, deși pensionat în 1935, a predat pînă în 1938, serviciile sale fiind extrem de utile echilibrului moral al Academiei (așa se numea din 1935).

Adept în creație și practica activității didactice a unei discipline severe, întemeiată pe raționalitatea gestului, Alexandru Popp a manifestat (asemenea maestrului său Lotz Károly) toleranță față de tendințele moderne ale artei. Spirit cultivat și mobil, nu s-a opus fațîș orientărilor mai libere, neincorsetate de rigiditatea canoanelor, promovate de colegii mai tineri. Impunea respect prin ținută și comportament: „Înalt cum era, cu barbă lungă, cu părul alb, căzut cumințe pe frunte, părea un om dintr-o altă lume”¹⁹. Impresiona prin vastitatea cunoștințelor și farmecul evocării: „... el găsea bun orice prilej să filozofeze cu umor”²⁰. Însoțindu-l la Deva (unde avea de pictat biserica,

¹⁷ N(agy) R(ozalia), *A Kolozsvári képzőművészeti főiskola növendékeinek kiállítása*, în „Ellenzék”, Cluj, 11 iunie 1929.

¹⁸ *Adresă către Ministerul Cultelor și Artelor*, 20 octombrie 1927, copie în arhiva Școlii, păstrată la liceul de artă din Timișoara.

¹⁹ I. Vlasu, *Drum spre oameni*, București, III, p. 21.

²⁰ *Idem*, p. 39.

comandă facilitată de Petru Groza), Ion Vlasiu se străduia din răspuțeri să-și mulțumească directorul: „un om de o rară bunătate [...]. Uneori mă lua la plimbare și-mi vorbea atît de frumos, despre atîtea lucruri, că-mi pierdeam firea ascultîndu-l”²¹.

Pictura murală pentru biserica ortodoxă din Deva, executată în anii 1928—29 a fost prima comandă de artă monumentală primită în țară. Îl preocupau astfel de gînduri, însă erau preferați cei tineri, mai familiarizați cu iconografia și spiritul oriental bizantin. Alexandru Popp, obișnuit cu programul normelor neoclase, conferea reprezentărilor un puternic suflu laic: „El și-a pictat soția în chip de înger și de madonă [...]. A îndrăznit să facă îngeri și o madonă cu părul roșu (cam dolofană), în fața căreia chiar credincios fiind era greu să nu-ți treacă gînduri lumești prin cap. Așadar, se poate zice că îngerii și madona din Deva erau inspirați de o femeie”²². A mai decorat biserica din Hălmagiu și iconostasul bisericii din Viștea, executînd și o icoană de dimensiuni mari pentru biserica ortodoxă din Cluj, str. dr. Petru Groza.

Absorbit de noianul de dificultăți provocate de regimul incert al Școlii de arte frumoase din Cluj și Timișoara („energia dirză cu care conducătorii școlii i-au apărut interesele e demn de toată admirația”²³), va picta tot mai puțin, participînd mai ales în cadrul unor expoziții colective de anvergură. După ce expune patru pînze la Salonul oficial din București, în 1926, organizează un an mai tîrziu o amplă expoziție la Cluj. Considerînd utilă asocierea artiștilor pentru a activa într-un cadru organizat, se numără printre membrii „Comitetului de inițiativă”, format în cadrul unei adunări (din 18 mai 1929, care a avut loc la cafeneaua „New York” din Cluj). S-a întocmit și un proces-verbal, un fel de angajament pentru instituirea unei societăți: „Salonul plastic clujean”. Finalizarea acestei inițiative are loc la sfîrșitul anului 1930, cu participarea a aproape 50 de artiști din toată Transilvania, ce expuneau 200 de lucrări. Alexandru Popp figura cu două portrete și trei peisaje. Vremurile tulburi care au urmat, au împietat permanentizarea Salonului de artă plastică ardeleană, următorul deschizîndu-se abia în 1939, sub patronajul „Astrei”, la Cluj.

La parte și la manifestările artistice bănățene începînd cu expoziția colectivă din Timișoara (1936/37), participă la sugestiva retrospectivă a cărții, artelor plastice și a graficii românești din Banat (Timișoara, 1941, itinerată și la București și, în sfîrșit, la Salonul bănățean, din 1946).

La un an după ce depășise pragul vîrstei de octogenar, Alexandru Popp se stinge din viață la Lugoj (10 martie 1949), oraș în care se retrăsese în ultima vreme din cauza bolii. Retrospectiva organizată de Muzeul Banatului din Timișoara, în 1966, a fost singurul gest mai viguros prin care s-a încercat readucerea sa în actualitate. Selecția precară a expoziției (au fost expuse doar 20 de uleiuri, accentul căzînd asupra preocupărilor grafice = 114 lu-

²¹ I. Vlasiu, *op. cit.*, I, p. 326.

²² I. Vlasiu, *op. cit.*, III, p. 43.

²³ V. Birou, *Școala de arte frumoase din Banat*, în „*Vrearea*”, Timișoara, nr. 9—12, 1934, p. 4.

crări), precum și firavul ecou în presă, n-au constituit — cum se spera — semnalul integrării personalității sale într-un cerc de cunoaștere mai larg. Din acest motiv este uitat consecvent din toate scrierile ce reflectau realitățile artistice din epoca sa. Chiar dacă aceste încercări sintetizatoare au trebuit să sacrifice o serie de date ce aglomerau informația un Alexandru Popp nu trebuia să lipsească, nu numai pentru remarcabila sa activitate de pedagog, ci și pentru realizările artistice, departe de manifestările diletantismului.

Primele lucrări ce poartă semnătura lui Alexandru Popp datează din anul 1885. Sînt desene, schițe și crochiuri pregătitoare, exerciții utile profesiei. Din lectura lor se constată o siguranță a ductului, un simț al proporțiilor, o anume maturizare a expresiei, ce depășește stadiul soluțiilor didactice. Aceste argumente au determinat pe profesorii Școlii model de desen de la Budapesta să negligeze faptul că la admitere nu îndeplinea condițiile de studii (nu era absolvent de opt clase cu bacalaureat). Progresele rapide manifestate în școală, atrag după sine trecerea sa după un an în rîndul elevilor ordinari, primirea de către Lotz în clasa de pictură și mai apoi în școala de maestri. Se afirma și câștigase simpatia distinsului său maestru într-un moment în care școala dispunea de multiple talente de excepție: Octavian Smigelschi, Thorma János, Nagy István, Körösfői Kriesch Aladár, Friederich Schullerus, Juhász Árpád, Veress Zoltán.

Analizînd un set de desene din perioada 1888—1896, cuprinzînd portrete, studii de mișcare, nuduri, peisaje, se observă fixarea viziunii sale pe coordonatele esențiale ale evoluției viitoare: asocierea sugestiilor tendinței realiste și naturaliste. Linia avea rol decisiv în reprezentare. Sigur, suplu și elegant în studiile de mișcare, conturul capătă în portretistică o anume incisivitate și tensiune. Deși către sfîrșitul veacului orientările simboliste și decorative ale secesiunii își făceau simțite prezența în capitala ungară, Alexandru Popp rămîne consecvent sobrietății ușor ascetice a ductului linear, refuzîndu-și fiorul senzualist, chiar și în opulente nuduri.

Un *Studiu de portret* (1892), reprezentînd un țăran din profil, cu spațele încovoiate, reține atenția prin verismul notației, o tensiune a formelor relevînd capacitatea și interesul artistului pentru psihologia personajului, cu asprimi ce evocă o tristă condiție socială. Și exemplarele se înmulțesc în anii ce urmează, cu chipuri înregistrate (posibil) în peregrinările prin satul natal sau împrejurimi. Altădată tratează cu o înțelegere compasivă expresia unui *Bachus șezînd*, durerile unei vîrste greu încercate de povara anilor fiind sugestiv redată prin multitudinea cutelor ce-i brăzdează fața.

În peisaje, notațiile efectuate în creion, mărturisesc multă minuțiozitate, lipsa oricărei intenții ordonatoare și simplificări. Motivele erau culese din mediul rustic transilvan sau din periferia reședințelor urbane, nesimțînd atracție pentru splendoarea marilor bulevarde, animate de aglomerații urbane. Începe să iubească această realitate frustră a unui peisaj lipsit de spectaculozitate. Îl prefera pentru că austeritatea acestor motive nu încuraja ieșirea înțonației din sfera unei afectivități conforme structurii sale temperamentale, înclinată spre meditație, de o sobrietate ușor elegiacă. Tentația de a crea valori

tonale prin intensificarea umbrelor (redate prin hașuri sau estompă) trăda o sensibilitate picturală.

Cînd a transpus în culoare aceste notații, deși imaginile au cîștigat în vitalitate datorită consistenței tușelor, în jurul anului 1900 viziunea se înscrie în cadrul unui naturalism uscat și rece. Formele sînt statice, încremenite în concretul evidenței lor (*Stejar bătrîn, Pădure lângă apă, Drum cu tufișuri* — 1902, *Livada*). Maniera amintea de influența lui Bastien Lepage, cunoscut la München, formulă estetică pe care s-a fondat Colonia de pictură de la Baia Mare. Dar exercițiul prelung în contact cu natura determină inevitabil o împrospătare a tușelor, mai multă libertate în redarea vibrației naturale. Această dinamizare și împrospătare a suprafeței s-a efectuat sub controlul rațiunii, zăgăzuind schimbarea de accent în favoarea subiectivității. Natura se păstrează în starea ei vegetativă, relevînd pulsul sevelor. De la exactitatea seacă a primelor notații peisagistice ajunge în jurul anului 1910 la o atmosferizare a suprafeței, învăluită de o discretă vibrație lirică. Exemplul cel mai grăitor îl constituie peisajul *După ploaie*, expus la Salonul oficial din Budapesta (1909), fiind cel de al cincilea tablou achiziționat de oficialități pentru Galeria națională. Prin eliminarea detaliilor, formele primesc consistență și soliditate, echivalînd în vitalitate cele mai izbutite pînze ale lui Simion Corbul-Hollosy sau Ivanyi Grünwald Béla.

Din păcate Alexandru Popp nu a insistat în această direcție mai sintetică, integrată soluțiilor postimpresioniste. Curînd a venit războiul, iar din 1921 avea să activeze în alt mediu, care se va extazia în fața virtuozității sale naturaliste.

Dacă peisajele ne conving de o certă evoluție a limbajului în portretistică viziunea pictorului se abate mai rar de la practica soluțiilor deja însușite. Cele mai multe ipostazieri ale fizionomiei umane, realizate pînă în 1914, plătesc tribut concepției academice, fiind lipsite de nerv și interiorizare. Doar în *Autoportrete* și în lucrările întruchipînd modele pe care le-a cunoscut mai îndelung, expresia sugerează și amănunte ale universului lăuntric, fixate sub aura unei grave meditații (vezi, *Portret de bărbat* din colecția Muzeului de artă Cluj-Napoca și Muzeul Banatului, Timișoara). Din nou cele mai izbutite sînt în acest sens portretele efectuate în contact cu realitatea mediului rustic, oferindu-ne cîteva prototipuri de o largă generalitate (*Portret de țaran bătrîn, Țaran*, ș.a.). Ca o manifestare a unei disponibilități — insuficient valorificate — se prezintă acele gingașe și fragede portrete de copii (fie în creion, fie în culoare), unele soluționări ce fac aluzie la senzualismul secesionist (îndeosebi nuduri) sau acele ostentative reprezentări ale unei condiții sociale privilegiate, în tonalitatea specifică portretisticii Biedermeyer (*Dama cu pălărie, Femeie cu colier*).

Activ într-un mediu artistic extrem de eterogen și în împrejurări politice ce nu încurajau obiectiva reliefare a unor triste realități sociale sau a unor argumente de viață aparținînd tradiției istorice specifice poporului său, Alexandru Popp nu și-a impus un repertoriu tematic mai ambițios care să-l scoată din manierismul unor transpuneri cărora le lipsea tensiunea unor mai viguroase implicații ideatice, afective și stilistice. Într-un moment cînd în

capitala ungară triumfa retorica istorismului academist, pictorul transilvănean s-a acomodat împrejurărilor care îi asigurau tihna existenței.

Creația lui Alexandru Popp din perioada interbelică nu cunoaște o mutație însemnată sub raport tematic și stilistic. Când se stabilea la Cluj, la sfârșitul anului 1921, depășise vârsta de 53 de ani. După cum aminteam, nici mediul artistic în care avea să creeze nu dispunea de o tradiție, mulțumindu-se cu produsele modeste ale unor pictori cu pregătire ocazională, care exersau adesea în sfera celui mai cras diletantism. De aceea, apariția sa, împreună cu aceea a lui Pericle Capidan, Nagy István, Emil Cornea și Acs Férenc, avea să însemne un plus de încurajare dat soluțiilor plastice întemeiate pe sensibilitate și cunoaștere, împietind libera manifestare a improvizației voiajere. Cu ocazia primei sale expoziții la Cluj (decembrie 1922), cronicarul „Patriei” scria: „Coloritul e poate însușirea cea mai pronunțată a talentului său. Nuanțările le face cu precizie și subtilitate, redă admirabil perspectivele”. Referitor la cuprinsul expoziției se remarcă prioritatea peisajelor, „vederi de pe Someș și de la Baia Mare. Cîteva portrete [...], un număr mai mic de naturi statice și 4—5 nuduri”. Portretisticii i se găsea o inspirație analogică cu „genul lui Lenbach. Sobrul colorit lenbachian dă maestrului prilejul de data asta să creeze din puține izvoare de culori, bogăție de tonuri și impresii”²⁴.

Următoarea expoziție este deschisă în două săli ale Muzeului industrial din Cluj. Evenimentul se bucură de o largă apreciere în presa română, cît și în cea maghiară. Expoziția cuprindea aproape 70 de pînze. În paginile revistei „Societatea de mîine” se remarcă dubla calitate de portretist și peisagist „care lucrează după vechea manieră artistică, fără căutări de efect, fără culori strigătoare, fără nimic modern. Te atrage [...] o bucată de natură simplă, binefăcătoare, reconfortantă”. Subliniindu-se valoarea portretelor „făcute de merituosul artist”, cronicarul revistei clujene își amintea de „oribilele portrete regale cu care s-au umplut sălile festive ale primăriilor, ale prefecturilor și ale diferitelor instituții culturale și economice din Ardeal”, întrebîndu-se cum se pot tolera astfel de „caricaturi ordinare într-o provincie în care avem un portretist ca Alexandru Popp”²⁵.

Caracteristicile picturii sale se întemeiau după cronicarul de la „Keleti Ujság”, „pe liniile unui desen precis și liniștitor”, degajînd o impresie de „simplitate contemplativă, armonizată organic cu natura, cu ritmul culorilor și al liniilor”. Alături de peisaje și naturi statice „ușor rezolvate, au atras atenția portretele și interesantele studii de capete”, pictorul dezvăluind „dincolo de caracter și freamătul interior al modelului”²⁶. Mai bogat în date și subtil în aprecieri, semnatarul cronicii din „Ellenzék” afirma că „tot ce așează în jurul figurii”, se aseamănă cu pictura lui Lotz Károly, „de la care a învățat reflexele aurii ale epidermei și ochii visători, azurii”, maestrul fiind

²⁴ Expoziția pictorului Alexandru Popp, în „Patria”, Cluj, 4 ianuarie 1923.

²⁵ O(nisifor) G(hibu), O expoziție românească de pictură la Cluj, în „Societatea de mîine”, Cluj, 18 mai 1924, p. 132.

²⁶ K. L., Popp Sándor kiállítása, în „Keleti Ujság”, Cluj, 6 mai 1924.

obsedat de chipul fiicei sale Cornelia, așa cum pictorul transilvănean era de cel al soției. Se constata în continuare „studierea foarte amănunțită a unei figuri [...], încât niciun pictor român (se referea la cei ardeleni, n.n.) nu putea concura cu el în ce privește soliditatea tehnică a culorilor, unitatea lor și îndeosebi desenul perfect. În mod deosebit trebuie evidențiate portretele de copii și regretăm că are reținere față de culorile pastel“, adecvate pentru a reda „particularitățile dificile ale copilului“. Reproșându-se oficialităților că nu oferă lucrări de artă monumentală acestui „pictor multilateral, cu talent de a compune“, articolul din „Ellenzék“ face referiri la sfârșit asupra peisajelor, unde la fel ca în portrete „își pune probleme de pictură serioasă. Nu tatonează, nu caută, merge pe soluții deja verificate, solide“. Într-o astfel de tehnică „încercată rezolvă el împrejurimile Clujului sau cele din Zlatna sau Sălaj“. Era subliniată particularitatea, originalitatea transpunerii, datorită „cerului cu nori mobili și apei cu transparențe colorate, îmbinând peisajele care se topesc în armoniile moi ale atmosferei încărcate de abur. Se revarsă peste lucrările lui o melancolie liniștitoare pe care o redă cu un realism sigur, exact, în amănunt. Se simte bine omul din lucrările lui: un artist echilibrat“²⁷.

Aprecieri mult apropiate ca nuanțe s-au efectuat și cu ocazia expozițiilor sale personale din anii 1926, 1927 sau în cronicile expozițiilor colective la care a participat. Poetul Emil Isac îl situează printre artiștii care „au preconizat arta tradițiunii“²⁸, pentru ca pictorul Aurel Ciupe, în cronica Expoziției artiștilor ardeleni, din 1930, să remarce îndeosebi *Autoportretul* și *Portretul soției* „făcute cu chibzuință calmă și senină, caracteristice și oneste“²⁹.

În sfârșit, încheiem seria acestor reacții inserate în presa vremii cu însemnările lui Ștefan Gomboșiu din paginile revistei bănățene „Luceafărul“, care și ele relevau consecvența unei atitudini și a unui stil: „Alexandru Popp n-a fost stăpînit de un anume curent. Fidelitatea față de natură [...] ne îndreptățește a-l trece în rîndul naturaliștilor. Nota personală se rezumă mai mult în alegerea subiectului și în modul de compoziție al tabloului. Prin culoare Alexandru Popp dă peisajului atmosferă îmbietoare, prietenească [...], în portret păstrează aspectul de demnitate“³⁰.

Am recurs mai pe larg la aceste surse bibliografice pentru că ele rezumă în bună măsură trăsăturile caracteristice ale operei sale. Se poate constata din acestea că semnificațiile creației au fost înțelese și apreciate la justa lor valoare încă din epocă. Adică o operă întemeiată pe disciplina unei lucidități care s-a opus oricăror excese. Aflat la vîrsta deplinei maturități și-a urmat calea convingerii neștrămutate în onestitatea expresiei adînc meditate, în conformitate cu structura particulară a temperamentului. Fire echilibrată, de o

²⁷ K., Popp Sándor kiállítása, în „Ellenzék“, Cluj, 13 mai 1926.

²⁸ Emil Isac, *Cîteva figuri ale artelor plastice române din Ardeal*, în *Societatea de miine*, Cluj, 1—15 decembrie 1928, p. 455.

²⁹ A. Ciupe, *Expoziția artiștilor ardeleni*, în „Societatea de miine“, Cluj, 1—15 decembrie 1930, p. 433.

³⁰ Șt. Gomboșiu, *op. cit.*

sobrietate ce se manifesta adesea prin lipsa de strălucire a registrului cromatic și exactitatea ductului linear, a rămas adeptul culturii „pe care o faci cu clasicii”³¹. Consecvent reprezentării figurative, a apelat în grafică la funcția ordonatoare a liniei, promptă, sigură, severă, iar în pictură la efectele nuanțării posibile pe care le încurajau cele două dominante omniprezente: de ocru-brun în portrete și ocru-brun cu verde cald în peisaje.

Fără a marca o diferențiere stilistică față de perioada anterioară, lucrările create în intervalul 1921—1946 (întrucât în ultimii trei ani nu a mai lucrat) marchează aceeași preponderență a peisajului, atât în pictură, precum și în grafică. Dar și în intervalul amintit trebuie consemnată intensitatea lucrului din anii 1922—27, când Alexandru Popp, puternic stimulat de presă și public, trăia sentimentul unei energii reprezentative pentru arta acestei provincii românești. Onest și lucid, observă că pe măsura trecerii timpului, în condițiile unei tot mai accentuate concurențe determinată de creația mult mai evoluată, promovată de Aurel Popp, Alexandru Ziffer, Hans Eder, Eugen Pascu, Alexandru Szolnay, Catul Bogdan, Aurel Ciupe sau Anastase Demian, preferințele și exigențele sînt altele. Se simțea omul unei alte generații. Un adevăr, precizat cu aspră exactitate și de N. N. Tonitza³², în cronica Salonului oficial din 1926. Acaparată și de multitudinea răspunderilor apărute pe linia activității didactice (unde a desfășurat o muncă titanică de apostolat, greu de echivalat în învățămîntul nostru artistic), ultimii 15 ani a creat sporadic, în virtutea unei experiențe motivată cîndva, acum anacronică.

Din zecile de desene și schițe în tuș și creion ce se păstrează, majoritatea aparținînd fiului său Nicolae Popp din Cluj-Napoca, exemplare sugestive fiind achiziționate și de Muzeul Banatului din Timișoara și cel de artă clujean, se constată aceeași meticulozitate în documentare, încercînd variante multiple pînă la soluția finală. Cele mai izbutite portrete, realizate grafic, relevă multă virtuozitate în reprezentare: nimic ezitant, fără stîngăcii și retușuri. Formele sînt fixate într-o statică monumentală, într-un prim plan care favorizează modelarea volumelor (*Portret de țaran, Portret de fată, Cap de bătrîn* — 1936, toate din colecția Muzeului de artă clujean). În peisaje se respectă molcoma desfășurare a formelor naturale, redată în toată acuratețea structurii lor, nuanțate de freamătul disputei dintre umbre și lumini. Atît notațiile peisagistice efectuate în creion și peniță, cît și portretele săvîrșite în aceeași tehnică, recomandă finalizarea lor în spiritul unei viziuni picturale. Hașuri nervoase și multiple, accentuează volumetria și soliditatea motivelor. Dar cele mai izbutite dintre lucrările grafice, deși anticipau gestul pictural, păstrează prin autenticitatea notației și calități de sine stătătoare (*Peisaj rustic, Copil de moț, Portret de fată, Stradă din Cluj, Portret de țaran, Grădină cu fîntînă, Cap de bătrîn, Fortăreață la Cluj, Case pe malul Someșului, Învățătorul Novac, Uliță, Studiu de nud, Pășune în munți, s.a.*).

Măiestria desenatorului își afirmă din plin prezența și în cadrul picturii, chiar dacă acuitatea liniei se ascunde în spatele învelișului cromatic. Ea se

³¹ I. Vlasu, *op. cit.*, p. 22.

³² N. N. Tonitza, *Salonul oficial*, în „Universul literar”, București, 23 mai 1926.

poate intui în simetria și logica motivelor în spațiu. Deși nu renunță la monotonia acelor fundaluri neutre de brunuri spre negru nediferențiat, portretele relevă un fin analist al stărilor afective, întreaga expresivitate a imaginilor fiind concentrată asupra fizionomiei (un exemplu revelator *Portret de fată* din colecția Nicolae Giurgiu din Cluj-Napoca) (Fig. 1). Dar Alexandru Popp nu și-a valorificat pe deplin acel simț al formei, care înclina în unele lucrări spre construcție și interiorizare (*Autoportret*, Muzeul de artă Cluj-Napoca, *Portretul sculptorului Gomboșiu*, colecția Virgil Birou, Timișoara sau *Portret de bărbat* din patrimoniul Muzeului Banatului, Timișoara). Cedând în multe lucrări unui anume intimism, nu ridică motivele deasupra unor scheme convenționale, mulțumindu-se să adauge la sobrietatea academică un lirism discret și efect decorativ (a se vedea *Portretul soției* din patrimoniul Muzeului de artă al Republicii).

Înregistrate cu ocazia diverselor peregrinări, mai frecvente prin satele din Transilvania, completate cu unele popasuri în munți sau pe litoralul Mării Negre, peisajele lui Alexandru Popp au fost cu toate desăvârșite în atelier. De aceea se simte pedanteria gestului, manifestat conform unor norme bine gândite și stăpânite, departe de spontaneitatea notației fugare, efectuată în contact direct cu natura. Acel mod particular de alegere a subiectului și de compunere a imaginilor pe care-l sesizase și fostul său elev, pictorul și sculptorul Ștefan Gomboșiu, se materializa în preferința pentru aspectele autentice, uneori aspre, neidealizate, ale vieții rustice sau ale periferiilor urbane (din Cluj și Timișoara îndeosebi). Fixându-și cel mai adesea punctul de vedere undeva jos, formele de relief se desfășurau succesiv pe înălțime, în planuri atent ordonate, încât se realiza impresia de creștere și măreție. Din păcate tectonica imaginii nu atingea un pronunțat grad de monumentalitate datorită fragmentării formelor, prin tușe mărunte, distribuite prin ducturi paralele. Sacrificând monumentalitatea nu a ajuns niciodată să reliefeze acea grandoare a naturii, surprinsă în dramatica încheștare a forțelor ei stihinice. Pentru astfel de ipostaze era necesară o altă structură a temperamentului.

În schimb, lui Alexandru Popp i-a reușit într-un mod care-i individualizează intonația în ambianța realității artistice în cadrul căreia a activat, acea senzație de mobilitate, de freamăt al naturii, reflex al permanentei devenirii (*Peisaj*, Muzeul de artă Cluj-Napoca, *Peisaj din Retezat*, colecția Muzeului memorial Emil Isac, Uliță, *Fintină din curte*, *Peisaj cu case*, *Ruine*, *Peisaj someșean*, *Peisaj cu potecă*, toate din colecții particulare). Nervozi-tatea tușelor, uneori alcătuind chiar mici reliefuri, conferă suprafeței un dinamism, nu lipsit de o anume decorativitate. Dar așa cum în portretistică nu a insistat în direcția unui accent constructiv, pictorul transilvănean n-a urmat nici în peisaje calea unei sintetizări în reprezentarea motivelor, care le-ar fi sporit robustețea și forța. A realizat uneori și astfel de ipostaze, simplificând ritmica registrelor prin amplificarea zonelor de culoare unitară (spre exemplu, *Peisaj din Mănăstur*, colecția Emil Botiș, Timișoara sau *Ogradă* din colecția Maria și Octavian Fodor, Cluj-Napoca). Nu i-a lipsit nici capacitatea de poetizare a sugestiilor naturii, realizând armonii ce ating un pro-

nunțat grad de simfonizare, volatilizînd vibrația formelor naturale (*Peisaj din parcul Babeș*, colecția Gheorghe Isac, Cluj-Napoca).

Caracteristic peisajului pictat de Alexandru Popp este acea notă de liniște și calm, acea sensibilă reprezentare a respirației naturii, fără a-i forța pitorescul. Frustă, elementară, natura redată în pictura sa sugerează un cult pentru aspectele exterioare, incidentale, prin acel fior de viață patriarhală, netulburată în molcoma ei curgere de consecințele modernizării. Astfel de imagini reprezintă un corespondent în culoare a acelei lumi evocată de proza lui Slavici și Agârbiceanu. De fapt, trăsăturile literaturii ardelenne, intuite și rezumate de Eugen Lovinescu, definesc fericit și creația artistului transilvănean: „Puternic determinată, de condițiuni locale, plină de seva țarinei ce a rodit-o, inferioară desigur sub raport estetic din pricina unui naturalism prea direct [...], realistă prin tehnică, ea este idealistă prin cuprins, prin felul de a înțelege viața ca pe o luptă pentru libertate și prin fundamentul ei moral”³³.

Atît viziunii, cît și stilisticii lui Alexandru Popp i se găsesc ușor analogii în tradiția noastră artistică. Portretele amintesc prin concepție și transpunere de universul reprezentărilor lui Alexandru Stahi sau Sava Henția (adică împletire de academism și realism, iar peisajele de creația lui Emanoil Panaitescu Bardasare, Mihail Ștefănescu, Sava Henția, Octavian Smilgeschi, Ion Isac, Andrei Littecki, etc. (naturalism presărat cu vibrații lirice). Ele se integrează, așadar, acelei manifestări spirituale care, fără a se ancora în vîltoarea mutațiilor înnoitoare, a exprimat onest și sensibil vibrația autentică a vieții. O astfel de vibrație era în acord cu pulsul unei civilizații ancestrale, căreia i-au dispăcut excesele.

Sub raport stilistic o concepție similară în abordarea sugestiilor naturii poate fi urmărită și-n creația pictorilor francezi Jean Francois Raffaelli (1850—1924), Victor Vignon (1847—1909) sau Auguste Bedier (sec. XIX), a maghiarilor Bihari Sándor (1855—1906) și Ferenczy Valer (1885—1954), a germanului Karl Knapp (1822—1900). Apropiate valoric de lucrările artiștilor străini amintiți (cu toții expuși sau cu lucrări depozitate în patrimoniul muzeelor din țara noastră), realizările lui Alexandru Popp (originale prin acele inconfundabile armonizări specifice climatului autohton) stau mărturie asupra coexistenței paralele a diverselor tendințe. Și disputa dintre figurativ și nonfigurativ continuă, cu sporită intensitate.

NEGOIȚA LĂPTOIU

UN PEINTRE TRANSYLVAIN: ALEXANDRE POPP (1868—1949)

(Résumé)

L'étude évoque la personnalité du peintre et du graphicien Alexandre Popp, artiste avec une contribution méritoire au développement de la vie plastique de Transylvanie. Né le 27 mai 1868 à Dieci, district Arad, perfectionnant ses études des spécialités à Budapest avec les pro-

³³ E. Lovinescu, *Scrieri*, I, București, 1969, p. 36.

Fig. 1 Portret de fată

Fig. 2 Peisaj

fesseurs Székely Bertalan et Lotz Károly (1888—1897). De 1897 à 1921 il est professeur à l'école des arts industriels de Budapest, puis il s'établit à Cluj, préparant la fondation d'une École des beaux-arts.

Cette première institution d'un profil académique au domain des beaux-arts en Transylvanie, est créée en automne de l'année 1925. On a lui conféré la fonction de directeur, effectuant en même temps leçons de correction. Il conduit le destin de cette institution jusqu'à 1935 (c'est-à-dire, encore deux années, après le transfert de l'École à Timișoara) quand il fut mis à la retraite. Il est mort le 10 mars 1949 à Lugoj.

Concomitant avec son activité de pédagogue développée avec une passion exemplaire et avec abnégation, Alexandre Popp a complété son oeuvre avec des ouvrages effectués dans l'esprit d'une vision assez fréquente de l'époque. Comme portraitiste on observe son respect pour les rigueurs des normes académiques, tandis que au paysage il préfère l'atmosphère naturaliste, animée souvent d'un souffle lyrique.

Un lieu important dans l'ensemble de son création occupe les préoccupations graphiques, l'incision de la ligne imprimant à la forme un état de tension qu'il n'atteint pas dans la peinture.

PICTURILE LUI ION MITREA ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARTĂ DIN ZALĂU

Transilvănean de origine, format la școala de pictură bucureșteană în clasa unor mari maeștri ca Dărăscu, Ressu, Steriadi¹, Ion Mitrea face parte din pleiada coloriştilor sensibili ai generației sale.

Debutează în anul 1946² moment în care își începe lungul drum de luptă și căutări, de aspirații și realizări artistice. A lucrat și lucrează mult, tenace, aproape fără odihnă părăindu-i-se scurgerea timpului prea repede în dorința de a realiza cât mai mult, de-a immortaliza pe pânză trăiri sau evenimente din viața țării. Este prezent la toate manifestările artistice clujene sau bucureștene. Dar din tot ce crează reiese pregnant originalitatea operei sale, profundul său umanism sau dragostea de viață, redată atît de simplu, dar perfect după „legi proprii în culoare”³. Pentru că după cum bine observa maestrul Romul Ladea „culoarea este poezia artei lui”⁴.

Universul picturii lui Ion Mitrea este bogat conceput în culori calde, ingenios armonizate și puse în pagină, străbătute de un lirism discret, învăluite blînd într-o lumină diafană. Lucrările sale laborios concepute, predispun la meditație poetică, te impresionează prin finețea lor, lipsită de tonuri tari creindu-ți o stare de liniște, de plenitudine⁵.

Preferă în general griurile colorate subtil dozate iar albul ușor gradat e nelipsit din toate lucrările contribuind la atmosfera de calm și mare seninătate. Pictază naturi statice, peisaje, flori, compoziții complexe, majoritatea cu temă inspirîndu-se adeseori din trecutul istoric sau realitățile momentului.

Abordează toate genurile de pictură începînd cu uleiul, tempera sau guașa terminînd cu monumentale lucrări de mozaic.

Născut la Iclod la 3 septembrie 1919 în județul Cluj⁶ este totuși legat sufletește de Sălaj, de destinele acestui tînăr județ, de viața lui artistică. Dovadă sînt numeroase lucrări ce au ca temă Sălajul, sau cele executate aici.

În colecția de artă a muzeului nostru se găsesc un număr de 13 lucrări achiziționate în timp, diverse ca tematică și mod de execuție. Le putem grupa în compoziții, naturi statice, peisaje, portrete.

¹ P. Comarnescu, „Expoziție” — Catalog, 1963, p. 2.

² O. Barbosa, „Dicționarul artiștilor români contemporani”, București, p. 331.

³ Mircea Țoca, „Pictori clujeni”, București, 1977, p. 26.

⁴ Mircea Țoca, „Expoziția lui Ioan Mitrea”, în *Făclia*, 1975, p. 2.

⁵ Mircea Țoca, în „*Tribuna*”, 1971, „*Tăcerile lui Ion Mitrea*”, p. 10.

⁶ Mircea Țoca, „Pictori clujeni”, București, 1977, p. 26.

Putem aminti aici compozițiile de mari dimensiuni ca suprafață, gen în care pictorul excelează manifestându-și pregnant originalitatea. Acestea au ca notă comună o riguroasă așezare în pagină, personajele numeroase, fiind plasate în linie, de o verticalitate hieratică, alungite ca formă, adeseori dispuse unele în spatele altora, amintind știința bizantină a compoziției. Pictorul renunță la tridimensionalitate substituind adâncimea prin planuri colorate, dozate subtil cu mult rafinament. Nu insistă asupra psihologiei figurilor, cele din planul secundar fiind abia sugerate. Realizate într-o gamă cromatică în care predomină griul deschis, albastruiul sau violetul, culori apropiate de cele ale frescelor zugrăvite de meșterii moldoveni ai secolului al XVI-lea, lucrările sale impresionează prin tehnică, lumină și culoare.

Printre primele lucrări achiziționate de muzeul nostru se numără compoziția „*Cerc de citit*” (Pl. I/1). Lucrare de dimensiuni mari, executată în anul 1964, ea reprezintă creația tipică picturii lui Ion Mitrea, având culorile bine armonizate, pornind de la verdele grizat, albul gălbui pînă la albastrul subtil dozat. Discret conturate, cu o psihologie fugară oreionată, personajele compoziției se înscriu într-o elipsă. Pasta e pusă consistent pe pînză atît cu pensula cît și cu cuțitul de paletă, urmărind discret forma.

Pictată în aceeași gamă cromatică lucrarea de dimensiuni mari, intitulată „*Permanența Doinei*” (Pl. I/2) se individualizează prin prezența unor pete albastru intens și brun roșcat. Pictorul trece deja la așezarea personajelor în linie, la formele verticale, accentuate prin culoare și prin tehnica de dispunere a pastei. Aceasta este întinsă cu cuțitul în straturi netede, ceea ce simplifică psihologic personajele.

Lucrările: „*Guruselău*” (Pl. II/1) și „*La Porțile Sălajului*” (Pl. III/2) inspirate din trecutul istoric al județului nostru sînt și ele de dimensiuni mari, prima dintre ele avînd în prim plan figura lui Mihai Viteazul pictată în dominantă de alb și violet. Redată hieratic figura domnitorului este subliniată de albul grizat fiind tratată mai minuțios decît restul personajelor. Violetul de diferite nuanțe și griurile din fundal, sugerează atmosfera, dovedind încă odată perfectă stăpînire a culorii, a fiecărui ton.

Organizată la fel păstrînd aceeași punere în pagină compoziția „*Avram Iancu și Bălcescu*” (Pl. II/2) se deosebește de cele anterioare prin aplicarea densă a pastei culorile rămînînd aceleași, puțin mai vii. O notă aparte o constituie pata de negru ușor jucată din prim plan.

Portretul istoric este un gen asupra căruia pictorul se oprește mai rar.

Lucrarea „*Gelu*” (Pl. III/1) îl reprezintă pe voievod, într-o poziție hieratică, impunătoare și mîndră. Lucru subliniat atît din mărimea pînzei cît și din alegerea judicioasă a culorii. Este lucrat cu pastă suculentă, dispusă îngrijit pe formă iar fundalul în culori vii sugerează o atmosferă încărcată.

Prilej de meditație calmă, peisajul a constituit pentru Ion Mitrea întotdeauna un mijloc de a transpune pe pînză imagini vechi sau noi realizate în peregrinările sale în natură.

În culori luminoase cu alburii transparente, rozuri discrete și griuri colorate, cele două peisaje intitulate „*Curte interioară*” (Pl. IV/1) și „*Iarnă*”

(Pl. IV/2) se aseamănă printr-o riguroasă organizare a formelor, prin armonia cromatică și învăluirea în lumina palidă difuză. Contemplarea lor se pre-dispune la liniște și calm. În „Curte interioară” un efect deosebit ca în majoritatea lucrărilor sale îl obține prin plasarea unei pete de albastru luminos pe cerul plumburiu, înviorînd atmosfera de curte părăsită.

În culori calde așezate parcă în joc pe pînză lucrarea „Peisaj” (Pl. V/1) este un pretext pentru artist de nuanțare a culorii.

„Portul Constanța” (Pl. V/2) singura guașă din colecție, de dimensiune mică este elaborată în culori tari bine armonizate cromatic, dar care nu au strălucirea uleiului. Surprinde un moment al activității febrile din port, cu nave ce se construiesc sau care urmează să plece în larg.

Un alt gen adeseori abordat de artist este natura statică. Subiect simplu căruia artistul îi dă o rezonanță deosebită înobilîndu-l în culoare.

Astfel lucrarea „Flori” (Pl. VI/1) din 1964 este pictată cu multă vigoare, pasta fiind dispusă generos pe pînză adeseori suprapusă, albul strălucitor al florilor discret subliniat de verde și violet.

Deosebindu-se prin modul de tratare în lucrarea „Flori” (Pl. VI/2) datată în anul 1974 pictorul dovedește și aici un mare rafinament al culorii obținînd efecte deosebite prin alăturarea rozului pal, cu galbenul și violetul. Ca pată de contrast apare din nou negrul. Pasta este pusă cu multă gingașie pe pînză.

Lucrarea „Natură statică” (Pl. VII/1) achiziționată în 1966 este realizată în perspectiva zborului de pasăre și dovedește o perfectă punere în pagină a unor obiecte simple ca: o cană, o fructieră și o ulică, artistul reușind aici o fericită îmbinare de culoare, pornind de la fondul de un albastru nuanțat în ton pînă la albul gălbui al mesei.

Lucrările lui Ioan Mitrea, achiziționate după cum am mai spus din perioade diferite ale creației sale, reușesc să contureze din plin calitățile unui adevărat artist. Executate în general pe pînză de mărimi diferite aduc o notă aparte, originală în plastica noastră, unde s-au impus și vor rezista timpului.

MARIA PIA BADIU

PAINTINGS BY ION MITREA IN COLLECTION IN THE MUSEUM FOR HISTORY AND ART OF ZALAU

(Summary)

The painter Ion Mitrea of Transylvanian origin, is one of the most sensitive colourist of the town Cluj.

He was born in Iclod on the 3-rd september 1919 in a village near to Cluj. In the art collection of our town he is well represented by a number of 13 works, from different periods in his creation.

We can group them in: compositions, static natures, portraits and landscapes. They are generally characterised by their colours being calm, subtle well armonized, without strong, evident tons, preferring coloured greys and subtil used whites.

Pl. I 1. *Cerc de citit* — ulei pe pînză, 1650×1350 mm.,
semnat în stînga jos cu maro Ion Mitrea (1)964, nr. inv. 7

2. *Permanența Doinei* — ulei pe pînză, 1080×920 mm.,
semnat în dreapta jos cu siena, Ion Mitrea, nedatată, nr. inv. 226,

Pl. II. 1. *Gurislău* — ulei pe pânză, 1200 × 880 mm.,
semnat în dreapta jos cu siena, Ion Mitrea (19)70,
nr. inv. 214.

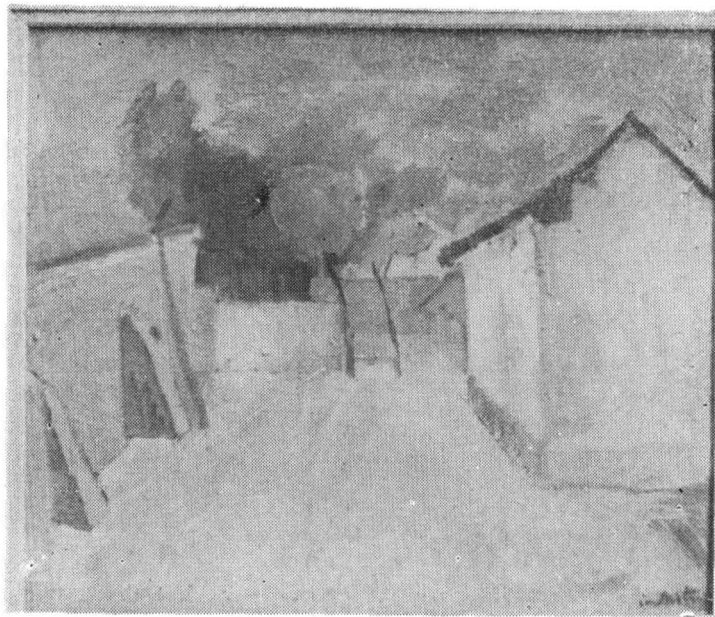
2. *Avram Iancu și Bălcescu* — ulei pe pânză,
978 × 795 mm., nesemnat, nedatat, nr. inv. 236.

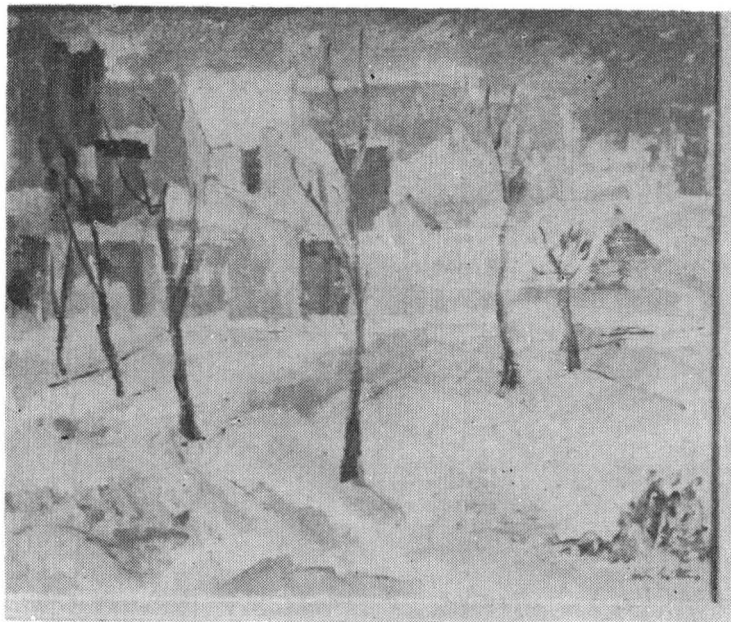
Pl. III. 1. *Gelu* — ulei pe pînă, 950 × 690 mm.,
semnat în dreapta jos cu albastru, Ion Mitrea,
(19)76, nr. inv. 287.

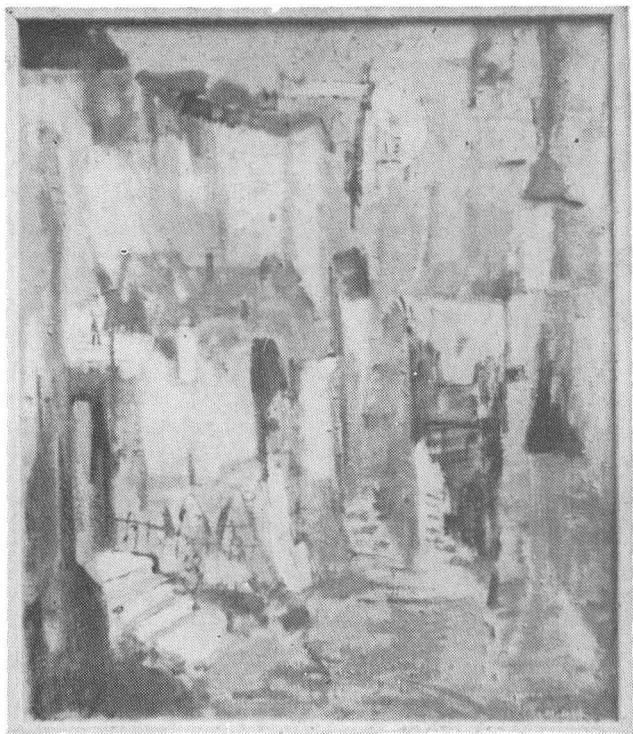
2. *La Porțile Sălajului* — ulei pe pînă, 960 × 760 mm., semnat
în dreapta jos cu siena, Ion Mitrea, (19)70 nr. inv. 320.

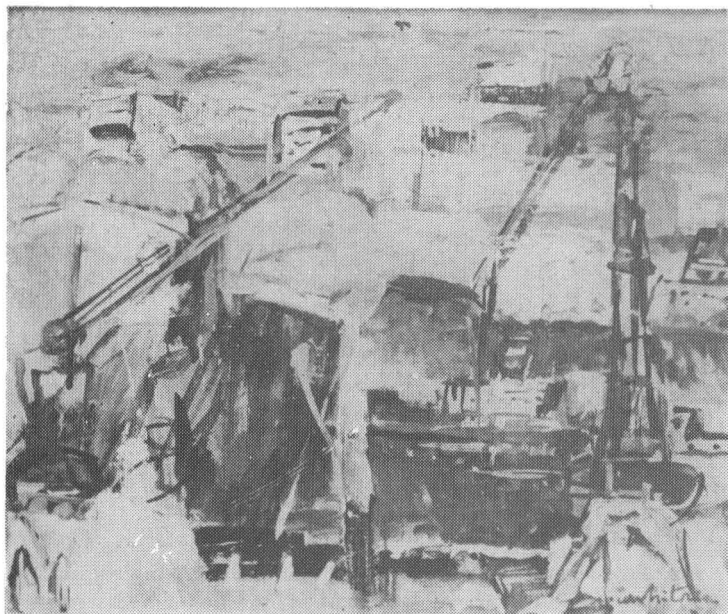
Pl. IV 1. *Curte interioară* — ulei pe pînză, 730×610 mm., semnat în dreapta jos cu verde, Ion Mîtreă, nedatat, nr. inv. 262.

2. *Iarna* — ulei pe pînză, 730×610 mm., semnat în dreapta jos cu siena, Ion Mîtreă, nedatat, nr. inv. 263,

Pl. V. 1. *Peisaj* — ulei pe pânză, 730×610 mm., semnat cu albastru în dreapta jos, Ion Mitrea, nedatat, nr. inv. 265.

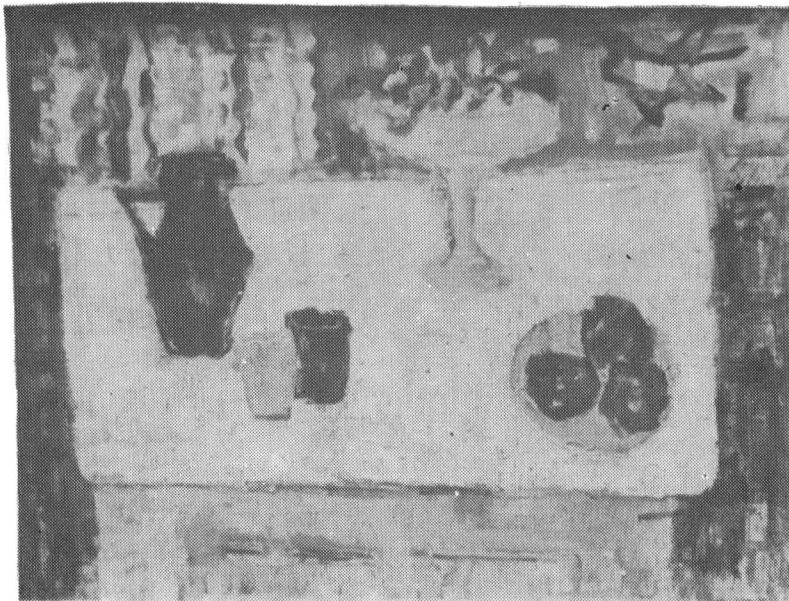
2. *Portul Constanța* — guase pe carton, 450×530 mm., semnat în dreapta jos cu siera, Ion Mitrea, nedatat, nr. inv. 266.

Pl. VI 1. *Flori* — ulei pe carton pinzat, 690×580 mm., semnat în dreapta jos cu siena, Ion Mitrea, 1964, nr. inv. 51.

2. *Flori* — ulei pe pânză, 730×610 mm., semnat în dreapta jos cu galben, Ion Mitrea (1974), nr. inv. 264.

Pl. VII 1. *Natură statică* — ulei pe pânză, 900×690 mm., nesemnat,
nedatat, nr. inv. 167.

RAPORT DESPRE ACTIVITATEA MUZEULUI DE ISTORIE ȘI ARTĂ DIN ZĂLAU PE ANUL 1979

Axându-și activitatea în lumina concepției materialismului dialectic și istoric, colectivul muzeului din Zălau a desfășurat o vie și complexă activitate de cercetare, conservare și valorificare a patrimoniului, menită să contribuie într-o măsură sporită la progresul culturii noastre socialiste, la educarea oamenilor muncii.

Cercetarea istorică din acest an s-a axat, în primul rând, pe descoperirea și valorificarea vestigiilor arheologice care să îmbogățească documentar aspecte mai puțin cunoscute din această zonă a țării, pe depistarea și studierea unor documente care atestă lupta de veacuri a poporului nostru pentru independență și suveranitate.

Prin cercetările arheologice efectuate în continuare la complexul arheologic Porolissum, s-au dezvelit în acest an porta decumana, turnul din colțul de vest, două turnuri de curtină, s-a urmărit prin secțiuni din zece în zece metri, zidul de incintă pe trei din laturile castrului mare de pe „Pomet”. Pe „Terasa sanctuarelor” s-au cercetat două construcții de piatră aflate între templele N1 și N2, locul de cult din apropierea templului N2 și două gropi rituale.

Materialul arheologic descoperit cu această ocazie la Porolissum constă mai ales din ceramică, materiale de construcție, două inscripții aflate în zidul de incintă, numeroase piese din fier, mai ales piese servind la construcții, piese din bronz (fibule, aplici etc.) unelte, resturi osteologice, arme și monete.

Colectivul de cercetare de la Porolissum a fost format din Eugen Chirilă responsabil și Nicolae Gudea de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Vasile Lucăcel, Alexandru Matei și Ștefan Bajusz de la muzeul din Zălau.

În vederea păstrării pentru generațiile viitoare a vestigiilor scoase la lumină aici la Porolissum, s-au efectuat lucrări de conservare și restaurare la trei din porțile castrului de pe „Pomet”.

S-au continuat cercetările la așezarea dacică de epocă romană de la •Panic, privind romanizarea dacilor liberi din afara granițelor provinciei, unde s-au descoperit două locuințe și câteva alinamente de stâlpi de lemn, probabil sanctuare dacice?. (Alexandru Matei).

În urma unui sondaj de verificare efectuat în anul 1978 s-au descoperit urmele unei așezări prefeudale în zona satului Cuceu. În cursul anului 1979 s-au efectuat săpături arheologice în acest loc, descoperindu-se trei bordee din care au apărut în special material ceramic, unelte, etc. (Alexandru Matei).

În urma unor periegeheze efectuate în cuprinsul județului s-au descoperit o așezare de daci liberi la Mirșid, trei așezări dacice și patru așezări preistorice pe Valea Sălajului (Alexandru Matei).

Sesizați fiind de către localnici, s-a efectuat o săpătură arheologică de salvare în satul Doh, comuna Măieriște, la locul numit „Izvoare“, unde se pregătea terenul pentru plantații de vie. Prin cercetările efectuate aici s-a constatat că așezarea aparține epocii bronzului, cultura Otomani. Cu toate că așezarea a fost distrusă în mare parte de lucrările agricole, de aici a ieșit la iveală un material destul de bogat, în special material ceramic. (Eva Lako).

În vederea realizării pînă în anul 1985 a unui repertoriu arheologic al Sălajului, pînă acum s-au realizat sau sînt în lucru: Repertoriul descoperirilor din epoca pietrei (Eva Lako), Repertoriul descoperirilor dacice (Alexandru Matei), Repertoriul descoperirilor din epoca romană (Alexandru Matei și Eva Lako), Repertoriul descoperirilor din sec. IV—IX (Alexandru Matei).

În vederea organizării secțiilor de istorie medie, modernă și contemporană o preocupare permanentă a fost aceea de a depista documente și obiecte care să reflecte trecutul și prezentul poporului român de pe aceste meleaguri, lupta lui pentru dreptate socială și națională, pentru independență, lupta comună a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru progresul țării (Cornel Grad și Ștefan Bajusz).

Pentru realizarea unor micromonografii etnografice, început pentru o monografie a Sălajului, în cursul acestui an s-au întocmit 10 astfel de lucrări pentru satele Răstolț, Bogdana, Meseșeni de Sus, Stîrciu, Seredei, Voievodeni, Gîlgău Almașului, Tihău, Buciumi, Agrij (Ioan Goia).

În domeniul artelor plastice s-a lucrat la întocmirea unui repertoriu al lucrărilor de acest gen din colecțiile instituțiilor de stat (Maria Badiu).

S-a lucrat la întocmirea unui repertoriu al argintăriei de cult din județul nostru (Ștefan Bajusz).

A continuat lucrul la Catalogul cărții vechi românești din Sălaj — partea a II-a (Ana Cinda).

S-a întocmit un Repertoriu al icoanelor pe sticlă din secolul XVIII și începutul secolului al XIX-lea din județul Sălaj (Cornel Grad).

În domeniul științelor naturii s-a întocmit Repertoriul arborilor ocrotiți și a celor de origine străină aclimatizați pe teritoriul județului Sălaj (Doina Raus).

În cadrul Oficiului județean pentru patrimoniul cultural național s-a continuat acțiunea de identificare, validare și fișare a bunurilor susceptibile să facă parte din patrimoniul cultural național.

În vederea valorificării patrimoniului muzeal precum și a cercetărilor efectuate de către colectivul de muzeografi, s-au organizat mai multe manifestări fie la sediu, fie în afara lui.

În zilele de 20—21 decembrie s-a desfășurat la Zălau, Sesiunea de comunicări cu tema: „2050 de ani de la constituirea primului stat dac centralizat și independent sub conducerea lui Burebista“, la care au participat ca invitați cu comunicări, alături de muzeograful zălaean, peste 40 de cercetători de la alte instituții de profil din țară, prezentîndu-se peste 50 comunicări la cele

5 secții. Menționăm tot aici participarea unor muzeografi din Zălau cu comunicări la sesiuni organizate în alte orașe ale țării: Alexandru Matei la Oradea, Cluj-Napoca și Sibiu, Cornel Grad la Baia Mare, Ioan Goia la Sibiu.

În cursul anului s-au organizat 11 expoziții temporare: 3 pe teme de istorie, 2 pe teme de etnografie și 6 pe teme de artă plastică din care amintim: Momente din istoria patriei, Republica Socialistă România la a XXXV-a aniversare, Realizări ale poporului român oglindite în arta plastică, Interiorul țărănesc din Sălaj și altele.

Lunar a intrat în tradiție organizarea unor seri muzeale cu expuneri urmate de audiții muzicale, din care amintim doar câteva: Picturile rupestre din Sălaj, Național și universal în artă, 120 de ani de la Unirea Principatelor, etc.

În vederea educării patriotice s-au organizat de către muzeu 14 excursii la monumentele istorice din județ, în special la Porolissum, castrul roman de la Buciumi și Guruslău, locul bătăliei lui Mihai Viteazul, la care au participat peste 1000 de persoane în special tineret din care menționăm elevi, studenți, militari, muncitori.

Brigada muzeală, avînd ca temă generală „Vestigii istorice sălăjene, valori ale patrimoniului cultural național” s-a deplasat în această perioadă în 7 localități din județ unde a organizat un dialog cu publicul ascultător, lămurind problemele puse în discuție.

Colectivul de muzeografi a expus în cursul anului 47 conferințe pe teme de istorie, etnografie sau artă.

Activitatea desfășurată sub îndrumarea permanentă a organelor de partid, a urmărit să integreze muzeul ca instituție angajată în opera de cercetare, conservare și valorificare științifică a mărturiilor care atestă trecutul istoric multimilenar al poporului nostru în acest spațiu al țării.

VASILE LUCĂCEL

RAPORT ON THE ACTIVITY OF THE MUZEUL DE ISTORIE ȘI ARTĂ ÎN 1979

(Summary)

The report comprises data concerning the research work of the museum: archaeological excavations, surveying the sites, ethnographical research and studies of the area, the identification of objectives belonging to the national and cultural patrimony. It also mentions the activity of the museum in the domains of culture and cultural propaganda.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

ACMIT	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj, 1, 1926—1929; 2, 1929; 3, 1930—1931; 4, 1934—1938
ActMuz	Activitatea Muzeelor, Cluj, 1955—1956
ActaArch	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest, 1, 1951 și urm.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj, 1, 1964 și urm.
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zălau, 1, 1977 și urm.
AE	Année Epigraphique, Paris
AEH	Archäologisch-Epigraphische Mitteilungen, Wien, 1, 1877—20, 1896
AIHA	Anuarul Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 1, 1958 și urm.
AIIN	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj-Sibiu, 1, 1921—10, 1945
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, 1, 1928—5, 1949
AkadErt	Akadémiai Ertesítő, Budapest, 1872—1943
AKOG	Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen, Wien, 1, 1848—50, 1869
Almanah Sf. Gheorghe	Muzeul Regional Sf. Gheorghe. Almanah 1879—1955, Tg. Mureș, 1955
Aluta	Aluta. Muzeul Regional Sfintu Gheorghe, Sfintu Gheorghe, 1, 1968 și urm.
AMET	Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1, 1966 și urm.
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia, 1 1939—1942; 2, 1943—1945; 3, 1947—1949; 4. Studii și comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961, 5, 1965 și urm.
AnB	Analele Banatului, Timișoara, 1, 1928—4, 1932
ArchErt	Archaeologiai Ertesítő, Budapest, 1, 1869 și urm.
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények, Budapest, 1, 1859—22, 1899
ArhMold	Arheologia Moldovei, București, 1, 1961 și urm.
Athenaeum	Athenaeum, Pavia, XXXVI, 1959
AVSL	Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu), 1843—1915
Ausonia	Ausonia. Rivista de la Società Italiana di archeologia e storia delle Arte, Roma
Banatica	Banatica. Muzeul Județean de Istorie Reșița, Reșița, 1, 1971; 2, 1973; 3, 1975; 4, 1977; 5, 1979
BAR	British Archaeological Reports, Oxford
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanische Kommission, Frankfurt am Main, 1, 1904 și urm.
BKL	Bányászati és Kőhászati Lapok, Budapest
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
BSH	Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique, Bucarest

BSGR	Buletinul Societății Geografice Române, București
Chiron	Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik der Deutschen Archäologischen Instituts, 1, 1971 și urm.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin
Civiltă	Civiltă Romana in Romania, Roma, 1970
CNA	Cronica descoperirilor numismatice și arheologice București, 1, 1920—9, 1945
Cumidava	Cumidava. Muzeul Județean Brașov, Brașov, 1, 1967 și urm.
Crisia	Crisia. Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Oradea, 1, 1968 și urm.
DA	Ch. Daremberg-Edm. Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Paris, I—IV, 1877—1879
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucarest, 1, 1924—12, 1948; N.S. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, 1, 1957 și urm.
DACL	P. Cabrol — H. Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, Paris
Daicoviciu Dacica	C. Daicoviciu, Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc. Dacica. Cluj, 1970
DIR	Documente privind Istoria României, București
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest
Dolg-Cluj	Dolgozatok-Travaux. Erdély Muzeum Érem és Régiség-tárabol. Koloszvár (Cluj), 1, 1908—10, 191 9
DRH	Documenta Romaniae Historica. C. Transilvania; D. Relații între țările române, București
EDR	Ephemeris Daco-Romana. Anuario della Scuola romana di Roma, Roma—București, 1, 1923—10, 1945
Epigraphica	Epigraphica. Rivista italiana di epigraphia, Milano, 1, 1939 și urm.
ErdMuz	Erdély Muzeum. Koloszvár (Cluj), 1, 1860—50, 1945
ETTK	Ertekezések a Történeti Tudományok Köréből, Budapest, 1867—1915
File de Istorie	File de Istorie. Muzeul de Istorie al Județului Bistrița-Năsăud, Bistrița, 1, 1971 și urm.
Forschungen	Forschungen zur Volks-und Landeskunde, Sibiu, 1 1958 și urm.
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Berlin
Goos, Chronik	C. Goos, Chronik der archäologischen Funde Siebenbürgens, Hermannstadt (Sibiu), 1876
Historica	Historica. Centrul de istorie, filologie și etnografie din Craiova, București, 1, 1970 și urm.
HTRTE	A Hunyadmegey Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvel, Deva, 1, 1880—22, 1913
Hyginus	Hyginus Gromatici Liber de munitionibus castrorum. Edidit A. von Domaszewski, Leipzig, 1887
IDR	Inscripțiile Daciei Romane, București, I, 1975 (diplomele militare și tăblițele cerate); II (Dacia Inferior); III/I (Dacia Superior—Banatul)
Christescu IstMil	V. Christescu, Istoria militară a Daciei romane, București, 1938
IstRom	Istoria României, București, I, 1960; II, 1961; III, 1962
JOAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien, 1, 1898 și urm.
JCC	Jahrbuch der k.k. Central Commission, Wien, 1856—1861; 1903—1916

JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentral Museums Mainz, 1, 1954 și urm.
JRS	The Journal of Roman Studies, London, 1, 1911 și urm.
JSKV	Jahrbuch des Siebenbürgische Karpatenvereins, Hermannstadt (Sibiu), 1, 1891—30, 1922
Klio	Klio. Beiträge zur alte Geschichte, Leipzig, 1, 1901 și urm.
Közlemények	Közlemények az Erdély Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj), 1, 1941—4, 1944
KVSL	Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu), 1, 1878—53, 1930
Latomus	Latomus. Revue d'études latins, Bruyelles, 1, 1937 și urm.
LICUG	Lucrările Institutului de Geografie a Universității din Cluj
Macrea VDR	M. Macrea, Viața în dacia romană, București, 1969
Limes 9 Mamaia	Actes du IX-e Congres International d'Etudes sur les frontieres romaines, Mamaia, 1972 (1974)
Limes 10 Xanten	Studien zur Militärgrenzen Roms. II. Vorträge des 10. Internationalen Limeskongresses in der Germania Inferior, Xanten, 1974 (1976)
Limes 11 Szekesfehervár	Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses, Szekesfehervár, 1976 (1977)
Marisia	Marisia. Muzeul Județean Tg. Mureș, Tg. Mureș, 1, 1965 și urm.,
Marmația	Marmația, Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare, 1, 1969 și urm.
Marsigli	L. F. de Marsigli, Danubius pannonic-mysisus, I—IV, Amsterdam-Haga, 1726
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București, 1, 1953—8, 1962; 9, 1970; 10, 1973
MBBM	Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum, Sibiu (Hermannstadt), 1, 1930—12, 1948
MCC	Mitteilungen der k.k. Central Commission zur Erhaltung und Erforschung der Baudenkmäler, Wien, 1 1856 și urm.
MKErt	Múzeumi és Könyvtári Ertesítő, Budapest, 1, 1907—10, 1916
MTAE	Magyar Tudomány Akadémia Évkönyvei, Budapest
Neigebaur Dacien	J. F. Neigebaur, Dacien aus den Überresten des klasischen Altertums, Hermannstadt (Brașov), 1858
NumKözl	Numismatikai Közlöny, Budapest, 1902—1943
Omagiu Daicovicu	Omagiu lui C. Daicovicu cu prilejul împlinirii a 60 de ani, București, 1960
Omagiu Kelemen	Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének 80—nadik évfordulójára, Cluj, 1957
Orbán Székelyföld	Orbán Balazs, Székelyföld leírása, Budapest, I—VI 1869—1871
ORL B	Obergermanisch-raetische Limes der Römerreiches. Abteilung B. Die Kastelle
OTTE	Orvos Természettudományi Ertesítő, Budapest, 1879—1948
Paulovics Dacia	I. Paulovics, Dacia keleti határvonala és az ugy nevezett dák ezüstkincsek kérdése, Kolozsvár, 1944
Patsch Beiträge	C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südost-Europa, I—VI, Wien, 1925—1937
PharmPost	Pharmazeutische Post. Zentral Organ für die Gesamtinteressen der Pharmazie. Offizieller Organ der österreichischen Pharmazisten Gesellschaft, Wien
Pontica	Pontica. Muzeul de Arheologie și Istorie Națională Constanța, Constanța, 1, 1968 și urm.
ProblMuz	Probleme de Muzeografie, Cluj, 1960, 1964
Programm Schässburg	Programm des evangelischen Gymnasiums in Schässburg (Sighișoara), 1873—1874

- RE** Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschafts. Pauly-Wissowa-Kroll, Stuttgart, 1893 și urm.
- RevMuz** Revista Muzeelor (și Monumentelor), București, 1, 1964 și urm.
- RömRum** Römer in Rumänien. Ausstellung des Römisch-Germanischen Museum in Köln und des Historisches Museum Cluj(-Napoca), Köln, 1969
- Roska Rep.** M. Roska, Erdely régészeti repertoriuma, I, Cluj (Kolozvár), 1942
- RRH** Revue Roumaine d'Histoire, București
- Saalburg Jahrbuch** Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg Museums, Frankfurt am Main, 1, 1910, și urm
- Sargetia** Sargetia. Buletinul Muzeului Regional Deva (Hunedoara), Deva, 1, 1937 și urm.
- SCIV (A)** Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București, 1, 1950 și urm
- SCS Cluj** Studii și Cercetări științifice, Cluj
- SCN** Studii și Cercetări de Numismatică, București, 1, 1957 și urm.
- SMIM** Studii și Materiale de Istorie Medie, București
- SMMIM** Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București, 1, 1968 și urm
- SlovArch** Slovenská Arheologia. Casopis slovenskej Akadémie vied, Bratislava, 1, 1953 și urm
- Sitz.Ber.Wien** Sitzungsberichte der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Phil-Hist. Klasse, Wien, 1848–1949
- Slavia Antiqua** Slavia Antiqua. Casopismo poswiecone starozytnosuma slowanskim, Bratislava, 1, 1948 și urm
- StCom Brukenthal** Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal Sibiu, Sibiu 12, 1965 și urm.
- StCom Caransebeș** Studii și Comunicări. Muzeul de Istorie Locală și Etnografie Caransebeș, Caransebeș, 1, 1975 și urm.
- StCom Pitești** Studii și Comunicări. Muzeul Județean de Istorie Pitești, 1, 1969 și urm.
- St. Com Satu Mare** Studii și Comunicări. Muzeul Județean Satu Mare, Satu Mare, 1, 1969 și urm.
- Studia** Studia Universitatis Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, series . . . 1, 1968 și urm.
- Századok** Századok. A Magyar történelmi társulat évkönyve, Budapest
- SZA** Studine Zvesti. Arheologickovo Ustavu Slovenskej Akadémie Vied, Nitra
- StCl** Studii Clasice. București, 1, 1959 și urm.
- Szllágyi TeglD** J. Szilágyi, A Dáciai erődrendszér helyőrségei és a katona téglabélyegek, in Diss Pann, III, 21, Budapest, 1946
- Terra Nostra** Terra Nostra. Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România. Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor, București, 1, 1970 și urm.
- TRET** Történelmi és Régészeti Ertesítő, Temesvár (Timișoara), 1, 1885–33, 1917 (serie nouă)
- Tibiscus** Tibiscus. Muzeul Banatului din Timișoara, Timișoara, 1, 1971 și urm.
- T.I.R.** Tabula Imperii Romani, L 34, Budapest, 1968; L 35 București, 1969
- Tocilescu Mss** Gr. Tocilescu, Manuscrise aflate la Academia R.S. Romania
- Tudor Orașe** D. Tudor, Orașe, țiguri și sate în Dacia romană, București, 1969
- Wagner Dislokation** W. Wagner, Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum. Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus, Berlin, 1938

Ziridava

Ziridava. Studii și cercetări. Muzeul Regional Arad, Arad,
1, 1967 și urm.*Alte prescurtări*

a	axa reversului exprimată prin cifre de pe cadranul unui ceas
A	adâncimea
an	anul
av.	avers
Bbl.	Beiblatt
Bez.	Bezirk
buc.	bucată; bucăți
cca.	circa
cm	centimetrul
col.	coloana
com.	comuna
D, d	diametrul
dc	diametrul capului (minerului)
df	diametrul fundului (părții inferioare)
dg	diametrul gurii
dm	diametrul maxim
dp	diametrul pîntecului
dép.	département
Doc; doc	document
e.n.	era noastră
E	est
Fig; fig.	figura (ilustrată)
Frg; frg	fragment; fragmente
G; gr	greutatea în grame
gros	grosimea
g	grame
inv.; inv.	inventar
I; i; h	înălțimea
hl	înălțimea literelor
ht	înălțimea toartei
i.e.n.	înaintea erei noastre
Jh.	Jahrhundert
jud.	județul
km	kilometri
L	lungimea
Lp	lungimea păstrată
l	lățimea
lp	lățimea păstrată
mm	milimetrul
Ms; ms	manuscris
m	metrul
muz.	muzeul
N	nord
nn; n.n.	nota noastră
Nr.; nr.	numărul
p.	pagina
op.cit.,	opera citată
Pl.; pl.	planșa
r.	raion
reg.	regiunea (administrativă)
Rv.; rv.	revers
sec.	secolul
sp.; sqq.	sequens; sequentesque

str.	strada
S	sud
t.	tone
urm.	următor (-oare; -oarele)
V	vest
vol.	volumul
B.C.U.	Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca
B.A.S.R. FCN	Biblioteca Academiei R.S.R. Filiala Cluj-Napoca
Arh. Stat	Arhivele Statului
IN	Indice pentru inventarul MIT (seria istorie veche)
B	indice propriu (Brețcu) al inventarierii lui Em. Panaitescu
MCS	Muzeul de Istorie din Cristurul Secuiesc
MIAZ	Muzeul de Istorie și Artă din Zalău
MIT	Muzeul de Istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca
MSG	Muzeul Județean Covasna din Sf. Gheorghe

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca cd. nr. 350/1980

